

Fazekas Csaba

Tanulmányok és forrásközlések a 19. századi egyháztörténetből

(1997-2002)

Az alábbi tanulmányok 1997-2002 között jelentek meg nyomtatásban különböző magyarországi folyóiratokban, tanulmánykötetekben. Egyesek kis példányszámú, nehezen hozzáférhető (pl. vidéki múzeumi) periodikákban láttak napvilágot, de alábbi együttes, Interneten való közzétételükre nem csak a hozzáférhetőség ösztönzött. A magyar történetírásban a 19. századi állam és egyház, valamint polgárosodás és egyház közötti viszonyra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre modern összefoglalás. Különösen az utóbbi időben ugyanakkor megélénkült a témakör egyes részterületeinek feltárására irányuló kutatómunka, alábbi írásaim közzétételével ehhez kívántam hozzájárulni.

A tanulmányok közlésekor megtartottuk az eredeti közreadó által alkalmazott hivatkozási és jegyzetelési rendszert.

További tanulmányaimat ld. - folyamatosan frissített - publikációs listámon:
<http://www.uni-miskolc.hu/~bolfazek/publikac.htm>

T. Látogató! Ha bármilyen kérdése, hozzászólása, kritikai észrevétele van, kérem, írjon a bolfazek@gold.uni-miskolc.hu címre.

Miskolc, 2003. március 3.

Fazekas Csaba

A mű elektronikus változatára a Creative Commons - Attribution-NonCommercial-NoDerivs (Jelöld meg!-Ne add el!-Ne változtasd!) licenc feltételei érvényesek: a művet a felhasználó másolhatja, többszörözheti, amennyiben feltünteti a szerző nevét és a mű címét, de nem módosíthatja, nem dolgozhatja át és kereskedelmi célra sem használhatja fel. A műre vonatkozó felhasználási feltételek részletes szövege az alábbi címen tekinthető meg:
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/hu/>

Tartalom:

- 1. A szerzetesrendek reformkori megítélése a „rendszeres bizottsági munkálatok” dokumentumai tükrében.** In: Hajdú Ákos - Kokas Zsuzsanna (szerk.): Egyház és Művelődés. Pannonhalma, 996-1996. Bp., 1997. 141-158. p.
- 2. „Az idő ránk is terhesedett” Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez.** In: Veres László - Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXV-XXXVI. Miskolc, 1997. 255-272. p.
- 3. Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártban. Adalékok a pártalakulás kezdeteihez a reformkori Magyarországon.** In: Molnár András (szerk.): Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg, 1997. június 7. Zalaegerszeg, 1998. 73-112. p.
- 4. Az első népképviselői országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai. (1848. július - december)** In: Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok és források az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Miskolc, 1998. 81-192. p.
- 5. Válogatott források és irodalom a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vita történetéhez a reformkori Magyarországon.** In: Gesta, 1998. 1. sz. 86-101. p.
- 6. Érvek és ellenérvek a káptalani követek országgyűlési szavazatjogáról Szemere Bertalan ismeretlen beszéde kapcsán, 1847. október 15.** In: Hegedűs András - Bárdos István (szerk.): Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Nemzetközi történész konferencia előadásai, 1998. május 27-28. Esztergom, 1999. 11-32. p.
- 7. A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra.** In: Fazekas Csaba (szerk.): Fiatal egyháztörténészek írásai. Miskolc, 1999. 76-113. p.
- 8. Unatkozó főrendek rajzai 1844-ből.** In: Gesta, 1999. 1. sz. 46-51. p.
- 9. Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847-48. évi országgyűlésen.** In: Győri Tanulmányok, 22. Győr, 2000. 65-154. p.
- 10. Városok és szerzetesrendek Magyarországon 1846-ban.** In: Bódy Zsombor - Mátay Mónika - Tóth Árpád (szerk.): A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Bp., 2000. 109-150. p.
- 11. A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án.** In: Veres László - Viga Gyula (szerk.): A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXIX. Miskolc, 2000. 165-188. p. (közösén Gyulai Évával)
- 12. Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány iskolapolitikájáról.** In: Egyháztörténeti Szemle, 2000. 2. sz. 98-109. p.
- 13. Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1840-1841.** In: Dobrossy István (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Miskolc, 2000. 207-242. p.
- 14. Dokumentumok Haynald Lajos esztergomi főegyházmegyei irodaigazgató felfüggesztésének történetéhez (1849. május-június)** In: Századok, 2001. 1. sz. 163-170. p.

- 15. A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. (Esettanulmány: Katolikus politikai program 1846-ból).** In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848-1918. Bp., 2001. (METEM könyvek, 29.) 29-45. p.
- 16. A Tiszáninneni Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitákban, 1839-1844.** In: Sárospataki Füzetek, 2001. 1. sz. 73-102. p.
- 17. Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról (1849).** In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok - Regnum, 1999. [2001] 3-4. sz. 271-275. p.
- 18. Ismeretlen egyházpolitikai röpirat 1849-ből.** In: Magyar Könyvszemle, 2001. 4. sz. 454-466. p.
- 19. Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben.** In: Levéltári Közlemények, 2001. 1-2. sz. 113-139. p.
- 20. Ilyés Ferenc edelényi plébános áldás-megtagadási ügye 1841-ben.** In: Laki-Lukács László (szerk.): A Borsodi Tájház Közleményei, 9-10. Edelény, 2002. 26-52. p.
- 21. A balkányi jobbágy házassága, a geszterédi plébános szitkozódása és az egyházpolitika 1841-ben.** In: Egyháztörténeti Szemle, 2002. 1. sz. 155-166. p.
- 22. Szász Károly kultuszminisztériumi államtitkár válasza a katolikus püspöki kar emlékiratára, 1848. december.** In: Egyháztörténeti Szemle, 2002. 2. sz. 93-104. p.
- 23. Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon.** In: Múltunk, 2002. 3-4. sz. 427-475. p.

A szerzetesrendek reformkori megítélése a „rendszeres bizottsági munkálatok” dokumentumai tükrében

A szerzetesrendek mindig is igen sokrétű tevékenységet folytattak, életüket a mindenkori kortársak sem pusztán a vallás vagy a művelődés szférájában betöltött szerepük alapján ítélték meg, hanem mérlegelték az állam illetve a társadalom egésze szempontjából is. Magyarországon a 19. század első felében a polgári átalakulás szerteágazó és lázas megyei illetve országgyűlési vitákat hozó problémái között szintén politikai kérdéssé vált a szerzetesrendek tevékenységének megítélése, mozgásterük kiterjesztése vagy korlátozása. A kérdés - bár valóban nem került a reformkor számos meghatározó problémájával egy sorba - mégis jellemző adalékokat nyújt arra vonatkozóan, hogy a különböző pártállású és egyéniségű politikai személyiségek milyen egyházpolitikai elvekben gondolkoztak, hogyan képzelték el a szerzetesrendek szerepét a polgári átalakulás folyamatában.

Az 1832-36. évi országgyűlést követően egyre élénkebb vita bontakozott ki a szerzetesség közéleti szerepéről, s általában elmondható, hogy a liberális nemesség ellenezte a rendek tevékenységét, annak visszafogására, de legalábbis erőteljes állami ellenőrzésére törekedett. Különösen heves tiltakozást váltott ki az országgyűlés alsó- és felső táblájának ellenzéki követeiből illetve általában a vármegyék reformpárti közvéleményéből a magyar katolikus egyház által is támogatott terv, mely az 1773-ban XIV. Kelemen pápa által eltörölt, majd VII. Pius által 1814-ben újra felállított jezsuita rend magyarországi betelepítésére vonatkozott. A vegyes házasságok kapcsán egyébként is éles egyházpolitikai vitákat hozó 1830-1840-es években az ellenzék a szerzetesség térnyerésében az amúgy is konzervatív, Habsburg-pártinak tartott katolikus főpapság megerősítését, a jezsuiták visszatelepítésében pedig az ellenreformáció és a felekezeti türelmetlenség feléledését látta. Az 1839-40. évi diétán olyan törvényjavaslatot is előterjesztettek, mely kimondta volna, hogy az uralkodó az országgyűlés beleegyezése nélkül új szerzetesrendet Magyarországra be nem fogadhat. A nyíltan a jezsuiták ellen irányuló javaslatból végül nem lett törvény, viszont a körülötte kibontakozó vita érveiből kitűnt, hogy a szerzetesrendek tevékenységét egy-két ultrakonzervatív vagy udvarhű főrenden kívül szinte kizárólag a katolikus egyház képviselői (az alsó táblán a káptalani követek, a felső táblán a püspökök és érsekek) támogatták, a mérsékelt konzervatívoktól a radikális reformerekig mindenki más ellenezte azt. Utóbbi táborba tartozott Széchenyi István, Batthyány Lajos, Teleki László, Eötvös József, Trefort Ágoston, Palóczy László, Beöthy Ödön, Dessewffy Aurél és még sokan mások.

Mint a reformkor sok fontos kérdése, a szerzetesrendekkel kapcsolatos közéleti vita is az 1825-27. évi országgyűlés által kiküldött ún. „rendszeres bizottsági munkálatok” (operata regnicolaris deputationis) nyomán kapott először nagyobb nyilvánosságot. Az országos deputatiók előterjesztéseit a vármegyék által kiküldött albizottságok megvitatták és elkészítették saját javasataikat, melyeket a nemesi közgyűlések megvitattak, majd a megszavazott változatot felterjesztették. A bizottságok munkálatai nagyon alkalmasak voltak arra, hogy a vármegyék változásokat igénylő nemessége tájékozódjon a magyar társadalom alapvető problémái iránt, illetve megismerje azokkal kapcsolatban mások véleményét. Alábbiakban a szerzetesrendekkel kapcsolatban megfogalmazódott néhány operatumot közlünk, arra keresve

a választ, milyen képpel rendelkezett a vármegyékben politikai szerepet vállaló nemesség a rendek tevékenységéről.

Hogy megértsük a vármegyék 1828-1832 között megfogalmazott pro és kontra érveit a kolostorokról, szerzetes- és apácarendekről, egészen az 1790-es évekig kell visszanyúlnunk. Az 1825-27. évi országgyűlés által kiküldött bizottságok is tulajdonképpen csak felelevenítették az 1792-93-ban folytatott, majd félbeszakadt munkálatokat. II. József az állam szempontjából feleslegesnek ítélte egy sor hazai szerzetesrendet, és uralkodása alatt összesen 134 férfi és 6 női kolostort oszlatott fel. Ezek vagyont állami kezelésbe vette, és inkább a világi papság anyagi feltételeinek javítására, az állami papnevelésre, a plébániák hálózatának szélesítésére fordította. A „nevezetes tollvonás” után összeülő országgyűlésen már többen foglalkoztak vonatkozó rendelkezéseinek hatálytalanításával.¹ A jozefinista egyházpolitika korlátozó rendeleteit a 18-19. század fordulóján részben felszámolták, néhány rendet (a bencéseket, cisztercieket, premontreieket) I. Ferenc 1802. március 12-én kiadott uralkodói leiratával vissza is állítottak.² A szerzetesrendek működését továbbra is a jozefinista szemlélet árnyékolta be, bár különösebb korlátozásról vagy arra irányuló kísérletről a 19. század első évtizedeiben nem beszélhetünk.³

A József főherceg nádor elnökletével folyó rendszeres bizottsági munkálatok során kilenc albizottságot szerveztek, az egyik (Rudnay Sándor esztergomi érsek vezetésével) egyházi és alapítványi ügyekkel foglalkozott. (A bizottságnak további két püspök is tagja volt.)⁴ Az 1791/67. tc. három fő feladatot írt elő az egyházi és alapítványügyi deputationnak. 1828-ban az albizottság első helyen foglalkozott a szerzetesrendek tevékenységével, Vurum József nyitrai püspök előterjesztése alapján főleg azt tudakolta, mi a véleménye a törvényhatóságoknak a meglévő rendek fenntartásáról, a korábban eltöröltek visszaállításáról, a magyarországi rendházak külföldön lévő igazgatási központoknak való alárendeltségéről (pl. a zalavári bencésekről) illetve arról, hogy a kolduló rendek megélhetésük biztosítása érdekében kéregeessenek az emberektől, elsősorban élelmiszereket, pl. gabonát, bort stb.⁵

A vármegyék részben az országos operatumra reagáltak, részben viszont saját véleményüket fejtették ki a szerzetesrendek ügyében. A többség úgy vélte, hogy a meglévő hasznos szerzetesi közösségek tartassanak fent, de ne az adózó nép terhére. A véleményekből érdekes módon évtizedekkel a „kalapos király” halála után is tisztán a jozefinista egyházpolitikai gyakorlat elmélyítése, az állam (a „köz”) érdekét az egyház fölé helyező felfogás igénylése rajzolódik ki. Bereg vármegye egyház- és alapítványügyi albizottsága például valamennyi kolduló rend feloszlását indítványozta. A vármegyei közgyűlés az előterjesztést úgy módosította, hogy csak azok a rendek töröltessenek el, amelyek „mindenféle hasznos foglalatosság nélkül” élnek, a tanítással foglalkozó barátokról azonban azt írta, hogy „az

¹ Somogy megye például országgyűlési sérelmei között követelte, hogy a bencés és a pálos rendet azonnal régi jogaiba és vagyonába helyezték vissza, mert véleményük szerint fontos szerepük lett volna az oktatásban. *Melhárd Gyula*: Somogyvármegye a rendi országgyűléseken. I. köt. 1611-1812. H.n. 1906. 77. p.

² Ld. erről részletesen: *Meszlényi Antal*: A tanító szerzetesrendek visszaállítása. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. III. Bp. 1933. 303-329. p.

³ Ld. erről: *Hermann, Aegidius*: Staatliche Klosterreform in Ungarn (1814-1827). Bp. 1937. (Klny. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvéből.)

⁴ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), N 101 (= Regnicolaris levéltár, Deputatio systematicorum operatorum) Fasc. D.

⁵ *Protocollum consessum sub-deputationis regnicolaris in Ecclesiasticis et Fundamentalibus, ad mentem articuli 8-vi 1827. ordinatae*. Pesthini, é.n. [1828.] 7-9. p.; illetve ld. 1. sz. mellékletnél.

ország hasznos tagjainak találtatván, meg maradhatások helyes volta el esmértetett”. A megye éppen ezért külön követelte, hogy a munkácsi Szent Bazil-rend saját költségén állítson fel egy iskolát.⁶ Zemplén közéletében épp a rendszeres bizottsági munkálatok során kapott először fontosabb szerepet Kossuth Lajos, akinek vármegyéjében a tudományos és egyházügyi kérdésekkel foglalkozó javaslat szintén a hasznos munkával nem foglalkozó rendek megszüntetését javasolta, a megmaradók finanszírozására pedig kizárólag az állami pénzalapokat tartotta elképzelhetőnek, melybe az eltörlendő kolostorok birtokait és alapítványait szintén be kívánta olvasztatni.⁷ Bács megye sérelmezte, hogy miközben a kolduló rendek a vallásalapból évente mintegy 70 ezer forintos jövedelemre tesznek szert, az uralkodó újra engedélyezte, hogy kéregezzenek.⁸ A békési közgyűlés ugyanígy foglalt állást, s ezt a gyakorlatot nemcsak azért ellenezte, mert a szerzetesek tisztességes állami ellátásban részesültek, hanem azért is, mert többségük plébánosi vagy tanítói állása után is juthatott jövedelemhez, továbbá a hívektől amúgy is rendszeresen kaptak kisebb-nagyobb adományokat. Jellemző módon, az állam érdekében kiindulva azért vetették el a kéregetés gyakorlatát, mert ezzel az adózó népet károsítják, és a jobbágyokat bosszantja, ha látják, hogy olyanok kéregetnek tőlük élelmet, akik sokkal jobban élnek, mint ők. De a békési albizottság botrányosnak találta azt a gyakorlatot is, hogy egyes kolduló szerzetesek a közerkölcsöket sértő módon visszaéltek a kapott adományokkal, pl. elkártyázzák azt stb. Ebben a megyei véleményben is előbukkannak II. József egykori intézkedéseinek nyomai, például a szerzetesektől megvont állami támogatásnak a plébániai hálózatra leendő fordítása.⁹ Csanád megye ehhez még azt tette hozzá, hogy az állam ügyeljen rá: a rendházak csak annyi hívet vehessenek fel, amennyi eltartásáról gondoskodni tudnak. A csanádi albizottság érdekes módon hangoztatta, hogy a kolduló rendek életmódja különösen azért elítélendő, mert kéregetésük következtében a papságnak egyébként kijáró tisztelet az emberek szemében csökken.¹⁰ Krassó szintén tartózkodó véleménnyel volt a szerzetességről: „a népnek oktatását és a keresztényi tudományt, s a jó erkölcsöknek terjesztését a világi egyházi személyek által is eszközölni lehetne”, a vallási célú kéregetést pedig a 19. században megengedhetetlen középkori gyakorlatnak nevezte. Ha nincs olyan pénzalap, amelyből koldulás nélkül meg tudnának élni, vagy se tanítással, se betegápolással nem foglalkoznak, szüntessék be működésüket - javasolták, de ne olyan „durván”, mint korábban, hanem csak úgy, hogy új tagot ne vehessenek fel, viszont a meglévők halálukig kolostorukban maradhassanak.¹¹ Esztergom véleménye szerint a Magyarországon honosított rendeket törvénnyel fogadták be, ezért azok megszüntetését sem lehet egyszerű uralkodói rendelettel eszközölni, s ezért követelték, hogy az eltörölt, de vissza nem állított szerzetesrendek megszüntetését mondja ki az országgyűlés is, és utóbbi beleegyezése nélkül ne lehessen idegen szerzetesrendet az

⁶ MOL A 96 (= A Magyar Kancellária levéltára, Acta Diaetalia) I. 5. tétel, 10. cs. f. 133r.

⁷ Barta István: A fiatal Kossuth. Bp. 1961. (továbbiakban: Barta, 1966.) 111-112., 128. p. A zempléni bizottság munkájában tevékenykedett a kor neves gazdasági szakírója, az ellenzéki Balásházy János is. Erdmann Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke, 1830-1836. Miskolc, 1989. 48. p.

⁸ MOL N 22 (= Regnicolaris levéltár, József nádor titkos levéltára, Preparatoria ad diaetam Posoniensem.) No. XVI. 16. cs. f. 224r-v.

⁹ Ld. 2/b. sz. mellékletnél.

¹⁰ Ld. 2/c. sz. mellékletnél.

¹¹ MOL A 96. I. 5. 10. cs. f. 680r.

országba telepíteni.¹² (Utóbbi kitétel saját korában elsősorban a jezsuitákra volt vonatkoztatható.) Hasonló törvény megalkotását más megyei bizottságok is szorgalmazták a tervezett országgyűléstől.

A megyék általában vagy korlátozni kívánták a szerzetességet, vagy elégedettek voltak a fennálló helyzettel. Győr például - már csak a területén lévő pannonhalmi apátság tevékenységét is pozitívan méltatva - örömmel nyugtázta, hogy visszaállították a premonstreieket, a cisztercitákat és a bencéseket, melynek megörökítését törvénybe iktatni is javasolta. Más felszámolt kolostorok vagyona ugyanakkor - írták - régen eladatott, hasznos célokra (plébániák támogatására stb.) fordítottak, a rendtagok is kihaltak, ezért „azoknak visszaállítását tovább sürgetni nem kellene”.¹³ A koldulást mindazonáltal nem kívánták megszüntetni, csak a megyéspüspök szigorú felügyeletét elrendeltetni. Ugyanezt vallotta többek között Torontál megye is, mely - az országos előterjesztésben szereplő 1805. augusztus 30-i 8746. sz. királyi leiratra való hivatkozással - hangsúlyozta, hogy csak annyi szerzetest szabad felvenni, amennyit a rendek el tudnak tartani, a kéregetést illetően pedig a püspökök jelöljék meg annak helyét és idejét, továbbá folyamatosan számoltassák el a befolyt anyagiakról a rendek előjáróit.¹⁴ Szatmár vármegye a házról házra járó kéregetés gyakorlatát is sérelmezte, legfeljebb azt tartotta elképzelhetőnek, hogy a plébánosok gyűjthessenek számukra alamizsnát. Kölcsey Ferenc javaslata szerint az oktatásban a szerzetesek rovására egyre inkább világi tanárokat kell alkalmazni. Kölcsey alaposan ki kívánta vizsgáltatni, hogy jogosak-e egyes szülői panaszok a visszaállított tanító rendek ellen, továbbá meg akarta tiltatni, hogy a növendékek 24 éves koruk előtt szerzetesi fogadalmat tehessenek és hogy magyarok a - jezsuita befolyás alatt álló - római Collegium Germanico-Hungaricumban tanulhassanak.¹⁵

Bár a Nógrád megyei közgyűlés - mivel a vallás szabad gyakorlásának elvét éppen szélesíteni kívánták - megtúrte volna az ellenőrzés alá vont kolduló rendek tevékenységét, egyes javaslattevők hangot adtak ellenvéleményüknek. Pongrácz Antal érsekvadkerti szolgabíró és Horváth Elek megyei alügyvéd előterjesztése nemhogy az eltörölt rendek visszaállítását, hanem a meglévő koldulórendek megszüntetését is követelte, új tagok felvételének tilalmával. A polgárok - írta Pongrácz sokakra jellemző érveléssel - vagy testi, vagy lelki vagy mindkét jellegű képességeiket az állam szolgálatába állítják, a szerzetesek ennek egyikét sem teszik, hanem lényegében élőködnek a társadalmon. Távolról sem fejtenek ki olyan jelentős oktatási vagy tudományos tevékenységet, mint amilyet tulajdonítanak maguknak, ezért egyházi szolgálataikat illetve művelődési feladataikat a világi papok sokkal jobban el tudnák látni, mint a kolostorokban élő szerzetesek. Bár egyes vélemények az irgalmasrendiek betegápolását

¹² Ld. 2/d. mellékletnél.

Ez a javaslat azért nagyon érdekes, mert az 1839-40. évi országgyűlésen egymásnak feszülő érvek közül éppen az egyháziak, illetve egy-két hozzájuk közel álló vármegye követői voltak azok, akik hallani sem akartak az országgyűlésnek a szerzetesrendek befogadását vagy be nem fogadását célzó illetékességében. Az intézkedést kizárólagos uralkodói felségjognak tekintették, míg az ellenzék igyekezett azt országos érdeknek elfogadtatni, hiszen az egyházi vezetés jóval könnyebben tudta a Habsburg-uralkodót céljai megvalósítására bírni, mint a magyar nemesség támogatását elnyerni.

¹³ Ld. 2/e. mellékletnél.

¹⁴ Az Országos Rendszeres munkáknak megfontolására Tekintetes Torontál Vármegye által kirendelt Küldöttségnek véleménye [sic!] az egyházi és világi örök hagyományi tárgyakban a tekintetes nemes vármegyének erre tett észrevételeivel, és határozataival együtt. Temesvárott, 1832. 1. p.

¹⁵ MOL N 22. No. XVI. 17. cs. f. 243r-v.; illetve *Barta István*: Kölcsey politikai pályakezdése. In: Századok, 1959. 2-4. sz. 252-302. p. (továbbiakban: *Barta*, 1959.); 295. p.

hasznosnak nevezték, Pongrácz éppen azt fejtette, hogy az államnak - hasonló eredmény mellett - ez a betegápolás több pénzébe kerül, mintha ugyanazt nem szerzetesek végeznék.¹⁶ Oktatáspolitikai reformjaik sorában a Nógrád megyei közgyűlés lényegében az egyházi oktatás megszüntetését helyezte kilátásba a tanítórendek vagyonának nemzeti pénzalaphoz való csatolása által.¹⁷ A szerzetesrendek ügyét több vármegye is jellemző módon összekapcsolta nemzeti kérdésekkel. A rendszeres bizottsági operaturnak tartalmazott például egy olyan kérdést, hogy mit cselekedjen az ország azokkal a kolostorokkal, melyek (mint például a zalavári bencések) valamely külföldi (ausztriai) apátságnak vannak alárendelve. Az egyik leginkább érintett vármegye, Zala rendi közölték, hogy bár az említett zalavári apátságban a szerzetesek magyarok, az őket kormányzó apátok nem, sőt, nem is értik nyelvünket. Az osztrák főapátságtól a zalavári bencés monostor szeparációját melegen támogatták, „csak azért is, hogy Honbéli lévén, más külső, s a Magyarországra nézve mindenkor idegen Országbeli Apátságtól függnie a Nemzeti méltóság sem engedné.”¹⁸

A törvényhatóságok elaboratumai egységesek voltak a tekintetben, hogy a szerzetesrendek tevékenységének fokozottabb állami vagy legalább egyházmegyei szintű ellenőrzését szorgalmazták. Azok a vármegyék, ahol jelentős volt a katolikus egyház befolyása vagy püspöki székhelynek adtak otthont (pl. Esztergom, Győr stb.), ott a szerzetesrendekkel (és általában az egyházzal) szemben elnézőbb volt a közgyűlés által elfogadott vélemény. (Ide tartoztak azok a szinte minden kérdésben konzervatív álláspontot képviselő, zömmel felvidéki vármegyék, melyekre elszegényedett kismemesi tömegek dominanciája mellett a „katolikus klérus értelmiséget függésben tartó jelentős befolyása” volt jellemző.¹⁹) Azok a vármegyék azonban, melyekben a reformeszméknek már korán elkötelezett nemesség volt a hangadó, liberális egyházpólitikai törekvéseket fogalmaztak meg, a mérsékelt jozefinizmustól a nyílt antiklerikalizmusig. A reformerek már a vármegyei munkálatok során a „haladás” gátját látták a katolikus egyház és így a szerzetesrendek közéleti tevékenységében, és elsősorban a szerzetesrendek állam szempontjából közömbös (tehát kizárólag vallási) tevékenységét akarták megszüntetni. Sokan követelték a kolostorok felszámolását, vagy legalább a kolduló rendek eltörlését, vagyonuk szekularizálását, a papi és szerzetesi fogadalom 24. életévhez és magyar nyelvtudáshoz kötését, továbbá a papképzés és az egyházi alapítványok országgyűlési felügyelet alá helyezését, az egyházi személyek világi bíróság elé állíthatóságát, sőt - még az egyház belső dogmatikai kérdéseibe (közérdek okán) beavatkozva - a cölíbatús megszüntetését és a búcsújárások állami szabályozását is.²⁰

A szerzetesrendeket pozitívabb színben feltüntető vármegyei bizottságokról feltételezhetjük, hogy azokban a katolikus egyház képviselői meghatározó szerepet játszottak. Például Győr

¹⁶ Ld. 2/f. mellékletnél.

¹⁷ Barta, 1966. 168. p.

¹⁸ Zala vármegyének az Országos Kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei. H.n. (Zalaegerszeg) 1832. 115. p.

¹⁹ Gergely András: A magyar liberalizmus születése. In: Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Bp. 1987. (Elvek és utak) 9-98. p.; 57. p. Az ebbe a csoportba tartozó vármegyék közül az árvai munkálatokra ld. 2/a. melléklet.

²⁰ Barta, 1959. 295. p.; Barta, 1966. 170-171. p.; Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. In: Tiszatáj, 1976. 6. sz. 37-41. p.; 40. p. Az egyházügyi bizottság tevékenységének szerepére a liberális politikában ld. még: Csáky, Moritz von: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.) 15-17. p.; továbbá általában a munkálatokra: Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. In: Századok, 1923. 1-6. sz. 16-75. p.; 72-73. p. stb.

vármegye esetén a hét tagú albizottság elnöke Kováts József kanonok volt, további három tagja táblabírói megbízatása mellett egyes egyházi funkciókat is betöltött. Krassóban - a vármegye nemzetiségi adottságainak megfelelően - arra is ügyeltek, hogy mind a római katolikus, mind a görögkeleti egyház egyaránt esperesi szinten legyen képviselve az albizottságban. Több közgyűlés változatlanul szavazta meg a bizottsági javaslatot (pl. Csanád), vagy csak apró kiegészítéseket tett hozzá. A szatmári közgyűlés egy pont kivételével magáévá tette Kölcsey javaslatait, csak abban nem érezte magát illetékesnek, hogy a magyar fiatalok római tanulmányainak megtiltását szorgalmazza; Zemplén pedig a cölibátus és a katolikus dogmatika alapkérdéseit illető előterjesztéseket nyilvánította tárgyhoz nem tartozónak, egyébként rögzítette a meglehetősen radikális javaslatokat stb. Bereg vármegyében az eredetileg a szerzetesrendek teljes feloszlatását szorgalmazó bizottsági előterjesztés „megszelídülése” minden bizonnyal a közgyűlésen részt vevő Laurensik Keresztély főesperes és további három esperes tevékenységével függhetett össze. A nógrádi közgyűlés hasonlóan tompította a radikálisabb javaslatokat.

A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerzetesrendekkel kapcsolatos előterjesztései nem emelkedtek törvényerőre sem az 1832-36. évi, sem a későbbi országgyűléseken, kétségtelenül hozzájárultak azonban az ellenzéki álláspontok kialakulásához, a későbbi vitákban elhangzó ellenzéki érvek következetes védelmezéséhez.

Dokumentumok²¹

1. Az országos albizottság előterjesztése²²

I. De petita Religiosorum Ordinum restitutione.

Cum per benignum Rescriptum Regium de dato 12-ae Martii 1802. N. 2272. Ordines Benedictorum, Praemonstratensium, et Cisterciensium in integrum suis cum Foundationibus, et juribus possessionariis, restituti sint, injuncta illis obligatione Gymnasiis, aliisque publicis Scholis, cuilibet Ordini assignatis, Professores, de suo Ordine intertenendi, cumque porro tum Praemonstratenses, tum Cistercienses a dependentia, quam ab exteris Abbatiis habebant, immunes jam effecti sint iudicio Deputationis hujus Regnicolaris sua Majestas Sacratissima primaeverae illius Deputationis Ecclesiae hoc in merito manifestato desiderio deferendo legalia Regnicolarum hac in parte desideria explevit.

De caeterorum abolitorum Ordinum Religiosorum, aut Conventuum restitutione agere, prorsus supervacaneum existimat haec Deputatio Regnicolaris; postquam Conventus, et Monasteria in alios usus conversa, bona vero, et foundationes illorum in salutarem, utilissimumque scopum dotandarum Parochiarum, et Curatorum animorum adplicita sunt, sed et individua abolitorum istorum Ordinum vix amplius aliqua in vivis supersunt.

²¹ A vármegyei bizottsági vélemények illetve közgyűlési határozatok közlésénél a betű szerinti szöveghűségre törekedtünk, ezért meghagytuk a magyar nyelvű dokumentumoknál is régies stilisztikai és helyesírási elemeket, az *a* névelő és a *s* kötőszó írását azonban egyszerűsítettük (*a'* illetve '*s*' helyett). Bár az alább közöltek közül Győr és Nógrád vármegyék elaboratumaikat nyomtatásban is közzétették, azok csak levéltárban hozzáférhetők, az országos albizottság előterjesztésének újraközlését pedig jelentősége teszi indokolttá.

²² *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis per Artic[ul]um 8-vum 1827. ordinatae, super Objectis Ecclesiasticis et Fundamentalibus.* Posonii, 1830. 1-2. p.

Questio solum hic adhuc oriri potest circa sufferendam Abbatiae Szalavár a Gotvicziensi dependentiam, quod quidem meritum in forma Postulati diaetaliter ad operatum in Ecclesiasticis est relegatur. Ast id inferius in Postulatum, et Gravaminum serie, junctim cum petitione Conventus Cisterciensium S. Gotthardi a Jurisdictione Abbatiae de S. Cruce in Austria et Abbatiae Telkensis a Praelato Benedictinorum Viennensium Scottensi, separandum, pertractatur.

Quoad autem questionem de mendicatione Religiosorum Ordinum per Deputitorem Ecclesiasticam Anni 1791. aequè pertractam, censet haec praesens Deputatio Regnicolaris: bonificationem sublatae mendicationis iis e Fundo Religionis cum 69,397. florenis dari solitam, non obstante concessione circa collectionem frugum et vini, eis benigne per Suam Majestatem Sacratissimam facta, porro praestandam esse; siquidem et penes hanc provisionem mendicantes, qui adhuc supersunt Ordines, pro Subsidio praesertim curae animarum paene necessarii; admodum aegre subsistant, nec secus ea, qua ad vitam sustendam, suique Conservationem necessaria sunt, nancisci possint. Ne tamen haec elemosynae collectio, quae si benigni Decreti tulici de dato 30-ae Augusti 1805. N. 8746. ea ratione concessa est, ut ne seu in importanam petitionem, seu plane in illicitam extensionem degeneret, per concurrentiam plurium Collectorum ad eundem locum populo gravis evadat: iudicio hujus Deputationis Regnicolaris Dioecesanis Episcopis deferendum foret, ut hi in ambitu suae Dioecesis loca specificè designent, et distribuant, in quibus huic vel illi Claustro; et non aliis, per suos Collectores elemosynam corrogere integrum sit.

Caeterum, cum superius memorati tres Religiosi Ordines jam olim legaliter in Regno recepti, sed et Abbates eorum, et Praepositi recentissimis quoque temporibus per regales ad comitia evocati fuerint: circa hanc eorum restitutionem, nova legalis provisio iudicio Deputationis hujus Regnicolaris non videbatur esse necessaria, prouti nec caetera hoc titulo comprehensa idgenus opus habere existimavit.

2. Vármegyei munkálatok

2/a. Árva vármegye²³

Ad 1um. De petita Religiosorum Ordinum restitutione.

Cum in vicem sublata mendicationem Religiosorum Ordinum Mendicationis, iisdem e Fundo Religionis 69,397 floreni resoluti existerent, ex hac autem benigne resoluta summa Gremialis Franciscani Trszteses 64 florenos non nisi Titulo hocce participarent, usus tamen eorundem tam ex eo, quod normales et Grammaticales Scholas docerent, quam ex eo, quod Gremialibus Parochis in cura animarum auxilio forent, profienus esset. Domini Ablegati Comitatus hujus Nuncii eo intendent, ut magis proportio nata reflexe ad hanc provinciam summa praefato adrepartitio ad inveniatur, et in hujus Distributione id quoque, quod iidem e mendicatione vini nullum, e collecta frugum autem perexiguum proventum in gremio Comitatus hujus prosperandum habeant, condignam in Reflexionem summatur.

²³ MOL N 22. No. XVI. 16. cs. f. 178r.

2/b. Békés vármegye²⁴

A Szerzetes Házak koldulására nézve

[...]

Ezen tárgyra, az alól írtaknak Észrevételeik e következők: minekutána az elő hozott kivonatból világos az 1^{ször} hogy a fennálló és koldulásból élő Szerzetes Házak, a Religio Fundussából Esztendőnként tetemes summát húznak a koldulás helyébe, tudva lévén tovább az is, hogy 2^{or} ugyan azon Szerzetes Házak, azon Helyekbe, mellyekbe Klastromjaik vannak, többnyire Plébánosi, és Oskola Tanítói hivatalokat viselnek, és ezen hivataljoknál fogva is, mind tisztességes élelmökre, mind egyébbszükségeikre nézve illendő karba vannak helyheztetve: bizonyos lévén 3^{or} az, hogy az illetén Szerzetes Házakba, a régibb Fundatiok, és Stipendiumok mai napiglan mind megvannak, végtére tapasztalt, és ösméretes dolog lévén az, hogy a Katolikus nép önként helyébe viszi nékiek az alamisnát; - úgy

Vélekednek az alól írtak

Hogy tanácsosabb volna a Barátok koldulását törvény által általjában megszüntetni; mert nagy gyalázatára van az a Katholika Religionak, hogy a Szerzetesek, kik egyszersmind Oltár szolgálai, meg nem elégedvén azzal, amit az Oltárról, vagy Tanító hivataljaikból, és a Religio Fundussából kapnak, a szegénység, vagy más ínség ürügye alatt Hegyet, völgyet, pusztát, Helységet, az alamisna szerzésre öszve járnak.-

Ehez hozzá járúl még, mind önnön személyjök, mind Papi hivataljok meg alacsonyítása is. A Plébánusok párbérit, és Stoláját a Regnicolaris Deputatio leginkább azon okból óhajtya kész pénz fizetésre fordíttatni: hogy azon tartozásoknak erőltetett bé szedése miatt, a Papi Méltóság, Tisztesség, és tekintett ezután meg ne csorbuljon, a nép és a pap között a költsönös bizodalom, és szeretet meg ne sérüljön, a pap auctoritássa és lelki hatalma meg ne gyengüljön. Úgy de a Szerzetesek koldulásával, kiket a nép papoknak tart, a Papi méltóság, s Tisztesség egészen le alacsonyíttatik, az auctoritas ki tsufoltatik, a személye pedig a gyakor alkalmatlankodás miatt meg unattatik, és kisebítettik. 2^{or} nagy terhére, és bosszúságára, sőt botránkoztatására van az a szegény adózó népnek: midőn a Barát, kinek sokkal jobb dolga van Hazánkba amannál, házrúl házra jár, és hol egy, hol más nemű élelembeli alamisnát kéreget, mellyekre nézve nagyobb szüksége volna, mint a Barátnak! És még alig megyen el eggyik, már nyomba ott terem a másik, sőt harmadik, negyedik féle Szerzetes is! kik mivel azzal utasíttatnak el, hogy adakoztunk már tehetségünk szerént a másoknak: még egymás böcsmérlésére is kifakadnak, állítván, hogy a másik Szerzet nem oljan Érdemes, mint ők: sőt még a kolduló személynek tulajdon, és titkos gyengeségeit, s gyarlóságait is ki híresztelik. 3^{or} Történik többnyire: hogy az illetén koldulások alkalmával erőltetett zsarolások is esnek: mert bizonyos az, hogy ritka Barát megy el a háztúl, addig, míg azt, amit kér, vagy amenyit kér, meg nem nyeri! Igaz ugyan, hogy az illy erőszakoskodások Ő Felsége által a barátoknak tilalmasok! De ki vigyázhat reájok házrúl házra? vagy a tanyákon, szállásokon ki fogja őket az illy embertelen cselekedetektől eltiltani? 4er Az is meg történt már, hogy némelly kolduló Barátok, az így öszve halmozott alamisnát oltsó pénzen el adják, sőt el vesztegetik! el kártyázzák, azt állítván okúl: hogy ők a Naturálékat messze földre el nem

²⁴ MOL A 96. I. 5. 10. cs. f. 161r-162v.

vihetik, és így az Isten nevébe a Klastromnak adatott alamisna a kolduló barát zsebjébe marad, vagy legalább az alamisnálkodók célja, és szándéka ellen más végre fordítottodik.-

Ezen észrevételeknél fogva továbbá úgy vélekednek az alól írtak

1^{ör} Hogy ha volna olyan Klastrom, mely se Plebánosi, se Tanítói hivatalt nem visel, hanem csak magába zárkozva speculativus, vagy contemplativus életet él, és a Religio Fundusából nékie arány szerint esztendőnként járó fizetésével meg nem elégedne; annak Szerzetesei, más hasonló Szerzetű Klastromokra osztassanak fel, és ottan is egy bizonyos, a reájok bízott szolgálatokhoz meg kívántató számra reducaltassanak, annál inkább, mivel az illetén Klastrom, csak az adózó nép alamisnájával tarthatná fel magát, az épületek pedig más köz hasznú Religiobeli célokra fordíttassanak. 2^{ör} Ha az ő lelki segítségökkel a szomszéd Plébánusok egyszer, s másodszor élni fognak, jutalmazták meg őket a Plébánusok önnön magok vagyonyából, nem pedig az adózó népnek alamisnájából. 3^{ör} Az Irgalmas Barátokra a volna az észrevétel, hogy ők a betegek könnyebb gondviselésére az utánn is pénzt bátran koldulhatnak, de csak az Uraságoknál és Előkelőknél, és soha nem az adózó népnél! Utolszor: Ha pedig ezen észrevételek ellenére is a Barátoknak a koldulás általjában és törvényesen meg engedődne: javallanánk azt, hogy az ő Pensiojok, mely 69.397 forintokul áll esztendőnként, és amely koldulás helyében van nékiek resolválva, tőlők el vétessen, és az a Religio Fundusába meg maradván más Religiobeli célra, u.m. a Plébánia szaporítására fordíttasson.

2/c. Csanád vármegye²⁵

1^{ször} A Szerzetes Rendeknek vissza helyheztetések eránt [...]

Minekutánna a Papi Rendnek organisatioja elkerülhetetlenül meg kívánnya, hogy annak Méltósága mindenekben és mindenekelőtt, s így magok által is főképpen, s pedig nem csak belső, hanem leginkább példát mutató külső módon, fenn tartasson; nehogy ennek enyészttével annak betses létele csökkennyen, és ennek következtetésében mind annak, ami ennek kisebségére, s tiszteletének meg rontására szolgálhatna, eltöröltetvén, s kiirtásán ki nem kerülhető módon gondolkozni szükséges volna, - arra való nézve ezen Országos Munka első Czikkelyének negyedik pontjára nézve, a hol t.i. a Szerzetbelieknek a koldulás, a búzát és bort tekintve, jövőndőre nézve is meg engedtetni javasoltatik, minthogy ezen neme az életmódnak, hozzá véve azt, hogy még ez Szerzetbeliek által gyakoroltasson, éppen a fellyebb említettek ellen hadakozik; - de egyéb eránt, a gyakori tapasztalás oda is mutatna, hogy illyes alkalmatosságokkal az üllő mód, mely még a koldulásban is meg kívánható, nem kis meg alatsonyításával a Papi Rendnek meg sértetődik, és így félni lehetne, méltóságának az illyes alatsonságok által leendő elajjasodásán: az volna alázatos vélekedése ezen Al-Küldöttségnek, hogy jövőndőre nézve a Szerzetbeliek a koldulástól egy általjában eltiltassanak, vagy csak annyi számmal engedtesse a Klastromokba felvétetni, amennyinek eltartására a szerzetbeliek Fundussa elegendő, vagy pedig azok tartása felől más valami tétessen - az Ország által orvoslás - mely végre nem volna felesleges a Trinitariusok Fundussát értvén, hogy azok az Országos Küldöttség által előadott mód szerint, vissza lészen az országnak adandó, ezen tzelra fordíttatni, mely ennek elérésére nem kis segítséget nyithatna.-

²⁵ MOL A 96. I. 5. 10. cs. f. 546r-v.

2/d. Esztergom vármegye²⁶

I. A Szerzetes Rendeknek kért vissza állításáról

Az Országos Küldöttségi Munkálatban [...] előadott javalatokhoz meg egyező véleményel járúl, azon egy észre vétellel, hogy mivel meg győztetve volna egy részről a felül: hogy a Hazánkba törvény mellett el fogadott, s állapított Szerzetes Rendeket, viszont csak törvény által volt lehetőséggé meg szüntetni, e szerint pedig az el törült Szerzetes Rendek, és Conventok javaiból fel állított Egyházi Értéknek (Fundus Religionis) szükség állandó fen maradása valameddig érintett Szerzetes Rendeknek el törlése törvény által meg nem állapíttatik, nem sikeríttetthetne, és még más részről akár minémű Szerzetesek Klastromainak, vagy más lakhelyeinek az ország szükségén túl szaporítása, a Király és Ország Rendei Engedelmé nélkül az 1715^{ik} Esztendei 102^{ik} Törvény Cikkelynek 3^{ik} §^{sa} szerint óvá volna, szükségesnek véli a Kiküldöttség azon hajdan Törvény mellett bé vett, és el törlésük után ismit vissza nem állított Szerzetes Rendeknek és Conventoknak meg szüntetésit s el törültetésit hozandó Törvény által meg állapíttatni, és szinte Törvény által meg óvni aztis, nehogy ezentúl az Ország gyűlésének meg egyezése nélkül akár minémű idegen Szerzetes Rendek Hazánkba be vétetthessenek, vagy pedig a Törvény által befogadott, s jelenkorig az országban lévőket eltörültetthessenek. [...]

2/e. Győr vármegye²⁷

I. Az eltörölt Szerzetes Rendeknek visszaállításáról

Az utóbbi Országos Kiküldöttségnek azon véleményét, hogy minekutánna az eltörölt Szerzetek közül a Benedictinus, Praemonstratensis, és Cisterciák rendei minden régi jussaikba, s javaikba vissza helyheztek, más eltörölt Szerzeteknek Klastromjaik a épületjeik pedig többnyire eladtak, s jószágai és fundatziói a Plébániák dotatziójára vagy más hasznos intézetekre fordíttak, de magok a Szerzetesek is többnyire kihaltak volna, azoknak visszaállítását tovább sürgetni nem kellene; ezen Al-Választmány is elfogadhatónak lenni gondolja, de még is az Ország gyűlésére küldendő követ Uraknak meghagyatni kívánná, hogy minekutánna ezen Nemes Megye Rendei tapasztalásból tudják, melly buzgón és serényen járnak el kebeleikben tartózkodó Sz. Benedek Szerzetesei az Ifjúság nevelésében, és különösen a Magyar Nyelv előmozdításában, ezen szerzetet mind e jelenvaló, mind azon hajdani érdemeire nézve, mellyeket 1-ső Sz. Királyunk ideitől fogva a nemzet pallérozásában magának gyűjtött, az Ország Rendeinek további pártfogásokba ajánlják, és őket nem csak arra bírni törekedjenek, hogy különös Felírás által Eő Felségének a Nemzet ezen óhajításának bétellyesítését meg köszönjék,

²⁶ MOL A 96. I. 5. 10. cs. f. 611v-612r.

²⁷ MOL N 22. No. XVI. 16. cs. f. 806:1-2. p.

hanem mind a három Szerzetnek vissza állítását különös törvénybe iktatni kérik, valamint azt is, hogy az Országgyűlés hozzá járulása nélkül soha el ne törültethessék.

Ámbátor óhajtani kellene, hogy a kolduló Szerzetes Rendek olly karba helyeztetnének, hogy a magokra nézve kellemetlen, a szegény adózó népnek pedig terhére való koldulásra ne szoruljanak; minthogy mégis a mostani környül állások azt tsaknem lehetetlenné teszik, valamint az utóbbi Országos Kiküldöttség, úgy ezen All-Választmány is véleményével oda járul, hogy addig is, még az Ország valami rendes módot találhat, azon vissza élések, mellyek a koldulásba sokszor elő fordulnak, hathatós rendelkezések által szüntessenek meg, a mi úgy történhetne, leginkább, ha a felvigyázás a Megyés Püspökre bízattatnék, kik határoznák meg, mellyik Klastrom, hol? mit? és mikor szedettethetné alamisnáját? és rendelkezéseiket közölnék mind a Nemes Vármegyékkel, mind a Plébánusokkal, kiknél minden kolduló szerzetes magát jelenteni köteleztetnék.

2/f. Nógrád vármegye²⁸

Ami az első Tárgyat vagy is az eltöröltetett Szerzetes Rendeknek visszaállításokat illeti, semmi észrevételnek helyét nem láttuk ugyan, mindazonáltal egyik a jelenvaló Küldöttségnek Tagjai közül, nevezetesen Pongrácz Antal Sz.Bíró Úr [...] írásba foglalt véleményénél fogva a Kolduló Szerzeteseknek, mint haszontalanoknak általános eltöröltetéseket szükségesnek állította, s hozzája magát Tiszti Al-Ügyvéd Horváth Elek Úr is tsatolta; - azomban a most nevezett Urak által vélemények támogatására előadott okaikkal a Kiküldöttségnek többségét e részben annyival kevésbé győzhették meg, mivel ezen kérdésnek vitatását különben is foglalatossága körén túl lévőknek ösmerte. [...]

Az Egyházi Tárgyban tett némelly észrevételek

Az 1-sőre nézve, nem hogy az eltörölt Szerzetek vissza állítása kérettessék, hanem a fennálló minden Kolduló Szerzetek Törvény által törültessenek el, mivel a Polgári Társaságnak inkább kárára, mint hasznára vannak. Kárára azért, mert ámbár a Polgári Társaságnak minden Tagja vagy testi, vagy lelki, vagy a szükség esetében mind a kettejének tehetségeit a haza oltárára áldozni tartozik, az említett Szerzetek sem egyikét, sem másikat nem tellyesítvén, a Hazától megtagadják azt: amivel minden Polgár tartozik, s azáltal a Polgári társaságnak károsokká válnak. Testi erejekkel senkinek sem használnak azért, mert annyi Fegyver viselésére, mezei munkákra vagy kereskedésre alkalmas Tagok, nem a falak közé szorítva más ember Társoknak igyekezetével gyűjtött szerzeményét, mellyet öszve koldultak, emésztik, és a legdrágább időt elhenyélnek; Elmebeli tehetséggel azért nem használnak, hogy mind magok keveset tanulnak, mind másik oktatására kevés időt fordítanak; hogy magok keveset tanulnak, jele az, hogy századok óta annyi ezerek közül hasonló Szerzetes alig írt egyik Magyar hazánkban tsak egy okos munkát is, mások oktatásával millyen haszonnal foglalatoskodnak, onnan ítélni lehet, melly igen kevés hazánk Tudósai állapították tudományaikat valamely kolduló Szerzet oktatásain. Egy részről az állítatják, hogy a kolduló Szerzetek

²⁸ MOL N 22. No. XVI. 17. cs. f. 26:1-3. p.

az Isten dicsőítésére, s ájtatosság gyakorlására legyenek állítva, de az Isten csak embertársunknak szeretetével, javainak előmozdításával és az igaz rény gyakorlásával dicsőítetik, aki ezt nem teszi, aki felebaráti szeretetből szűkölködve, amit néki a szegény adózó néppel tenni kellene, tudni illik adakozással segítenie; azt más tehetetlenektől vallásbeli buzgóság színe alatt kitsikarni tudja, mint megannyi kolduló Szerzetes, az nem dicsőíti különben is minden dicsőségen felül lévő Istenséget, hanem inkább tökéletességeit homályosítja. Mit használtak a kolduló Szerzetesek Ezredjei a múlt századokban az éhen haló népnek? Mivel segítették a tűz vagy vizek áradása által minden vagyonuktól megfosztottakat? Hogy segítik vagy orvosolják azokat, kiket a sors testi sanyarúságra letett? Legfeljebb kieszközlik azt, hogy az efféle kolduló Szerzetes által színes szavakkal ígért lelki táplálásért a legszegényebb is, annak, amit felebaráti keresztény társaitól nyert, egy részét a Barátnak adja, aki azt bizonyosan következő üdvesség ígéretével jutalmazza. Az is állítatik, hogy Isten ígéretének terjesztésével, és lelki ellátással foglalkozkodnak, ahol egy papnak a prédikáló Székből adott erköltsi építő oktatásai ezereknek elegendők, minek tápláltassanak ottan számosabb kolduló Szerzetesek, kik sem tudományokkal, sem pallérozódásokkal, mint világi Papjaink annyira nem bírván, ha beszélnek is még sem oktatnak. De hogy is építsen az, aki jóltétvőségének soha példáját nem adta, aki minden napos Imádságát kivéven soha semmi jót sem tett? aki soha böltsen nem gondolkodott, nemesebb gondolatjait bal szándékkal titkolja. Ezen Országos Küldöttség alább írt véleményébe a Religionáris Fundust szaporítani kívánja; - e részben kijelentett kívánsága azonnal tellyesedne, ha azon 69,397 forint, mellyel Esztendőnként a Kolduló Szerzetesek alamizsnái pótoltnak, ugyan azon fundus tetemes kárával ki nem vétetne, melly summa a Szerzetesek eltörlésével ha mindjárt a lelki ellátásra szükségesnek tartatnának is, annyival nagyobb haszonra fordítatna, mennyivel bizonyosabb az, hogy azon keresztényi oktatásokra, ugyan annyi világi Pap, ki azon summa kamatjából is élne, bőven elég lenne, amennyi Klostrom találtatik, kik valóságosan fogatosabban terjesztenék erköltsi tanításaikat, mint az azokat nem érző Szerzetesek. Alig van hely, ahol egy Plébános segéd Káplányával Papi kötelességeinek meg ne felelhessen, minek tartasson tehát olyan helyen 20 vagy 30 Szerzetes, kiknek ha csak tartásbeli költségek felszámítottak, és ha a fentebb ért segedelmi summa hozzá vetődik, ebből ugyanannyi Plébános, amennyi Klostrom vagyon, betsületesen élhetne, és az Erköltsi oktatásokat hasznosabban folytatná, mint Magyar Országban minden Szerzetesek. Ezeken kívül mennyi világi Papságot lehetne állítani, ha Szerzetesek fundatiói a Religionális fundushoz tsatoltatnának, melly hozzá tsatolások annyival törvényesebbek, hogy az alkotóknak töllyök, hogy az Isten dicsőítése, s az igaz rény gyakorlása tellyesedjék, de a rény csak felebaráti szeretettel gyakoroltatik, és megváltónk Tanítása csak erköltsi oktatásokkal terjed. A Szerzetesek fundatóiknak a Religionális Fundushoz teendő tsatolások a helyes gondolkozással is megegyez, mert ugyan egy töl, a legfőbb valóság üdvezlése megmarad, és az öszve gyűlt számos Szerzetesek nem egyebet tesznek, mit egy egy Pap külön tehet. Szükségesnek tartathattak azon időben, midőn még a keresztényi Vallásnak hasonló térítők hasznosoknak látszattak, de a 19-ik században, midőn minden míveltebb Magyar az erköltsiségnek maga is terjesztője lehet, midőn a Szerzetesek fundatiói czélerányosabban használtathatnának, minden Kolduló Szerzeteseket nem csak haszontalanoknak tartom. Némellyek az Irgalmas Szerzetesek érdemeiket magasztalják, azt állítván, hogy ezek minden sors és vallásbeli különbség nélkül kit kit gyógyítanak és ápolgatnak; ebben is több kérkedést, mint valóságot találok. Mert ezek sem az orvosi sem a Patikai azon Tudományokat, melyeket az Egyetemeken ifiaink több esztendőig igyekezettel szereznek, nem nyerhetnek, következőképpen a czélban úgy meg sem felelhetnek; - egyéberánt azon jövedelemből, mellyet egy hasonló Szerzet elkölt,

hihetősen többen gyógyíthatnának közönséges Polgári Ispotályokban, egy Orvos és két három segédjének felügyelése alatt, s iparkodásával; mert mind azon költségek, melyek most 20 vagy 30 személyek tartására kellenek, legfeljebb 10 személyre öszve huzatathatnának, és a felesleges Summa a betegek gyógyítására fordítatna.

Ezek az okaim, melyeknél fogva a kolduló Szerzeteknek általyános eltörültetéseket javallani bátorkodom, úgy hogy semmi újonczok ennekutánna be ne vétessenek. [Érsek]Vadkerten, 1832-ik Esztendőben Bőjt elő hava 21-ik napján. Pongrácz Antal m.k. kiküldött Szolga Bíró.

Végeztetett:

Az Egyházi Tárgyak eránt készültt Országos rendszeres munka annak megvizsgálására a Megye részirül rendelt Küldöttség tudósítása előterjesztetvén, mielőtt annak részletes fejtegetésébe bocsájtkoztak volna a Tekintetes Rende, Fő principiumul vévén azt; hogy a Vallás szabad gyakorlása, ha azon akadályai, melyek eddig a Haza fiait viszonos bizodalmatlansággal egymástól távoztatták, törvényesen elhárítatnak, a kölcsönös bizodalmat éleszteti s a Polgárok szíveit szorosabban öszveegyeztetni fogja de ezen vallásbeli gyakorlás szabadságára szükségképpen megkívántatnék azon szabadság, hogy minden Polgár azon vallást kövesse, választhassa vagy változtathassa, mely és amint kinek kinek tetszik; utasításul adatni rendelék a következő Ország Gyűlésére Küldendő Követeknek, hogy előlegesen törvénybe hozatni ügyekezzenek azt, hogy minden hazabeli az Országosan bévett vallások közül, minden további felsőbb engedelem kérése nélkül azt választhassa, és követhesse, melyben leginkább talállya megnyugovását. Minek természeti következése lesz az, hogy ha bármelly vallásbeli felekezetek egyesülni kívánnának, illy céllyokban ne gátoltathassanak.

Az Egyházi tárgyak közt első helyen a Szerzetek érdekeltetvén, mivel a most fenálló Szerzeteknek az Egyházi ellátás tekintetébül való szükségek ez úttal is előadódnék, de külömben is a Tekintetes Rende fentebbi principiumoktól vezéreltetve minden vallásnak határtalan szabad gyakorlását tsak távolról sem kívánnák legkisebb korlátok közé szoríttatni, - a Küldöttségnek az eránt, hogy most fenálló Szerzetek továbbra is megtartassanak, véleménye olly módosítással helyben hagyatik, hogy a mennyire a kéregető Szerzetek a Házonként történni szokott kéregetéssel a Polgári társaságnak némű terhére lennének, és segedelmi fizetéseiket más rendeltetésű köz pénz Tárból húznák, imigy pedig azon fundus céllyától elvonattatnék, a kéregetés törültessék el, s a Szerzetek eredeti fundatioikra szoríttassanak, amennyit azonban ez által a nagy hasznairól ösméretes Irgalmas Szerzet vesztene, szükségeinek minél jobb módok által leendő pótlásáról az Ország Rendei gondoskodjanak. Egyéberánt az Ország Gyűlésére küldendő Követek sürgessék az eránt hozandó Törvényt, hogy az uralkodás részéről a Törvény hozó test nyilvános megegyezése nélkül, most az Országban nyilván fenálló Szerzeteken kívül jövendőre az Országba semmi Szerzet bé ne hozattassék, sem az enyészttkekből vissza ne állíthatassék.

„Az idő ránk is terhesedett...”

Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez

Az alábbiakban közölt jegyzőkönyvet, mely a rendi országgyűlés alsó tábláján képviselt káptalanok követeinek 1844. október 27-i tanácskozásán készült,²⁹ fontos adaléknak tekintjük egy készülő, összefoglaló munkához, mely a katolikus egyház politikai célú szervezkedésének - jórészt feltáratlan - reformkori történetét dolgozza fel. A dokumentumban foglaltak megítélésünk szerint nem igényelnek sok kommentárt, ezért (továbbá a terjedelmi keretek adta lehetőség miatt) ahhoz csupán vázlatosan, tézisszerűen szeretnénk néhány, a témára általánosságban vonatkozó megállapítást fűzni, melyek részletesebb, terjedelmesebb kidolgozását későbbi tanulmányban kívánjuk elvégezni.

I. Általában elmondható, hogy történetírásunk a politikai katolicizmus hazai megjelenését gyakran az 1890-es években lezajlott egyházpolitikai küzdelemmel, az azokat lezáró törvényekkel szokta összefüggésbe hozni, és leginkább a 20. század első felében vizsgálta annak közéleti-társadalmi hatásait.³⁰ Ha azonban a reformkorban lezajlott egyházpolitikai vitákat tekintjük, szembetűnő párhuzamoknak lehetünk tanúi a dualizmus-kori törvényekkel és az azok megszületését megelőző belpolitikai folyamatokkal, vitákkal kapcsolatban.³¹ Az 1890-es évek első felében a polgári házasságkötésről, az állami anyakönyvezésről, az izraelita vallás bevétté nyilvánításáról illetve a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvények gyökereit a legtöbb elemző legfeljebb az 1847-48. évi utolsó rendi országgyűlésben, pontosabban az 1848/20. tc. hiányosságaiban, következményeiben szokta megjelölni.³² Megítélésünk szerint sokkal inkább helytálló többek között Sörös Pongrác bencés történetíró értékelése, miszerint a 19. század végén kibontakozott egyházpolitikai harc „még modern értelemben is” jóval

²⁹ Lelőhelye: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 109. rakt. sz. Nr. 391. (= Diaetalia, 1839-1925.)

³⁰ Ld. pl.: Galántai József: Egyház és politika. Katolikus egyházi körök politikai szervezkedései Magyarországon, 1890-1918. Bp. 1960.; Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. (1890-1950) Bp. 1977. (továbbiakban: Gergely, 1977.) stb.

³¹ Megjegyezzük, már az 1890-es években sokan, mind katolikus, mind protestáns oldalon a reformkorban lezajlott vita újraéledéseként értékelték az egyházpolitikai küzdelmeket. Ld. erről pl.: Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867-1918. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. II.) 83. p.; Futó Mihály: Az 1843/44-ik évi vallásügyi tárgyalások. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1894. 14-18. sz.; 212. p. stb.

³² Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika, 1847-1894. I-II. Bp. 1894.; K.Török Mihály Miklós: A magyar egyházpolitikai harc története, az 1847-48. évi pozsonyi országgyűléstől 1895-ig. Bp. 1933. (Szent István könyvek, 108.)

korábbi időszakból, legalább az 1791/26. tc.-től eredeztethető.³³ Ettől kezdve ugyanis jó száz éven keresztül egyház és állam viszonyában változó konkrét kérdések formájában, de lényegében ugyanaz a vita zajlik, a polgári (pontosabban a polgárosodás útját kereső) állam és a feudális társadalmi-politikai berendezkedéshez kötődő katolikus egyház konfliktusai, kapcsolatkeresésének nehézségei.

Röviden fogalmazva politikai katolicizmusnak azt az irányzatot nevezhetjük, mely akkor kezd szerveződni, amikor az állam és egyház viszonyát a polgári társadalom értékrendje alapján rendezni kívánó - liberális - politikai erők megerősödnek, sikereket érnek el.³⁴ Ezekkel szemben (illetve ezek hatásának csökkentéséért) az egyház már nem csupán a korábbi századokban alkalmazott eszközökkel kívánja felvenni a harcot, hanem igyekszik az átalakuló közélet „játékszabályai”, vagyis a polgári társadalom normái közé illeszkedő mozgalmat (pl. politikai pártszerű szervezeteket) kezdeményezni, érdekeit ezeknek latbavetésével megvalósítani. A 19. század második felében nyilvánvaló a liberális politikai tendenciákkal és a széles körben kibontakozó kapitalista értékrenddel szemben megjelenő újkonzervativizmus illetve a szükségképpen fellépő „kultúrharok” nyomán (leginkább a bismarcki Németországban) a politikai katolicizmus megjelenése. Utóbbi leglátványosabb jele a századforduló előtti Magyarországon az 1894-95-ös egyházpolitikai törvények ellenhatásaként létrejövő katolikus Néppárt megszerveződése és közéleti aktivitása.³⁵ Vagyis helytállónak tekintjük a szakirodalomban gyakran felbukkanó álláspontot, miszerint Magyarországon a polgári átalakulás kérdései a 19. század közepén (a szabadságharc, annak bukása és az önkényuralmi periódus következtében) nem oldódtak meg, ezért a politikai katolicizmus hazánkban csak a Nyugathoz képest néhány évtizedes késéssel, „önvédelmi reflexként”³⁶ jelenhetett meg, amikor az egyház úgy érezhette, hogy kiszorul a közélet bizonyos területeiről. Ugyanakkor ennek csirái már az 1840-es évek második felében létrejöttek, vagyis az „önvédelmi reflex” már ekkor is működésbe lépett.

Észrevételünk szerint a liberális politikai erőkkel szemben már a reformkorban sem csupán az államegyházi rangjához, kiváltságaihoz a Habsburg-udvarral tartott bennfentes kapcsolatok útján ragaszkodó főpapok álltak szemben. Az 1840-es években ugyanis (nem előbbi ellentétként, hanem sokkal inkább kiegészítőjeként) elkezdett kibontakozni az egyházon belül egy olyan politizáló irányzat, mely jellegében az 1890-es évek katolikus mozgalmával állítható párhuzamba, s még a politikai pártalakulás kezdeti nyomait is magán viselte. Lényegi vonása, hogy képviselői már ekkor úgy vélték: a polgárosuló társadalomban a klérus

³³ Sörös Pongrácz: A kath. klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. In: Katolikus Szemle, 1901. 865-890. p. (továbbiakban: Sörös, 1901.); 890. p. Ugyanezt képviselte többek között: Csáky, Moritz: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.) 21-28. p. stb. Megjegyzés: lényegretörőnek tekintjük Salacz Gábor szavait: „Kultúrharok akkor keletkezik, mikor az állam alattvalói, illetőleg azoknak tekintélyes részére nézve lehetetlenné válik mind az egyház, mind az állami törvényeknek és rendeleteknek egyformán engedelmeskedni, vagyis az állampolgárok már magával az egyiknek való engedelmisség által szembeszállnak a másik fél törvényeivel és rendeleteivel.” Salacz Gábor: A magyar kultúrharok története, 1890-1895. Bécs, 1938. (továbbiakban: Salacz, 1938.) 9. p. A megállapítás tökéletesen vonatkoztatható a reformkori állam és egyház közötti viszonyra is.

³⁴ Ld. pl. Gergely, 1977. 6. p. stb.

³⁵ Ld. erről pl.: Salacz, 1938.; Szabó Dániel: A Néppárt megalakulása. In: Történelmi Szemle, 1977. 2. sz. 169-208. p.; Szabó Miklós: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. In: Századok, 1974. 1. sz. 3-65. p. stb.

³⁶ Gergely Jenő: Szabad egyház a szabad államban? A politikai katolicizmusról. In: Népszabadság, 1993. augusztus 14. 19. p.

önmagában nem tudja hatékonyan képviselni a katolicizmus érdekeit, a közélet új típusú megnyerésére és befolyásolására, szervezetek kiépítésére van szüksége. E felfogás formálódásában döntő szerepe volt az 1843-44. évi országgyűlésnek, mely a harmincas évek elejétől folyó, s 1840-től szokatlan hevességgel zajló vallásügyi vitát az 1844/3. tc. szentesítésével lezárta (legalábbis egy időre), illetve a későbbieknek új irányt szabott.³⁷ A vegyes házasságok esetén a protestáns féltől követelt reverzálisok illetve az azokból születő gyermekek nevelése kapcsán keletkezett belpolitikai vihar eseményeire ezúttal nem kívánunk kitérni. Fontosnak véljük azonban, hogy 1839-től, amikor Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök körlevélben tiltotta papjait a vegyesházasságok megáldásától (korábban Scitovszky János rozsnyói püspök foganatosított hasonló intézkedést) a vármegyék elemi erejű tiltakozása túllépett a protestáns-katolikus ellentétén, és a frontvonalat végleg a reformokat kívánó liberális tábor (köztük számos katolikus) illetve az egyházi vezetés között rögzítette. Az 1839-40. évi országgyűlés bezárása után néhány héttel Kopácsy József esztergomi érsek az egész magyar katolikus egyházban kötelezővé tette a vegyes házasságok esetén az ún. passiva assistentia gyakorlatát (gyakorlatilag az áldás megtagadását), mely korábban nem látott méretű vármegyei tiltakozásokat, sajtócikkeket és röpiratokat váltott ki. Az egyházi vezetés - részben a pápaság tekintélyére való apellálás, részben az időnyerés céljából - Lonovics József csanádi püspököt küldte Rómába, hogy pápai döntést eszközöljön ki a házasságjogi viták lezárása érdekében, az egyház e lépése azonban újabb sérelmek forrása lett.³⁸ 1840-1843 között, a két országgyűlés közötti időszakban az eredetileg (leginkább az 1832-36-os országgyűlésen) a protestánsok vallássérelmeként indult vita végleg kilépett korábbi keretei közül és a vallásügy általános, polgári szempontok alapján történő átrendezésének alternatíváit vetette fel, melyre ha lassan, de a katolikus egyház is igyekezett reagálni.

Ha a politikai katolicizmus magyarországi születését nem is köthetjük egyetlen dátumhoz, kétségtelen, hogy az említett országgyűlés folyamán tartott püspökkari tanácskozásokon és egyéb egyházi személyiségek részvételével tartott gyűléseken (különösen részletes formában az alább közölt jegyzőkönyvben) fogalmazódtak meg először ennyire hangsúlyosan egy, a kor által megkívánt politikai érdekérvényesítés kereteit a maga számára felhasználó katolikus társadalmi program körvonalai. Az 1830-as évek második, az 1840-es évek első felében lezajlott egyházpolitikai viták során számos egyházi személyiségben (különösen az alsó táblára delegált káptalani követekben) megerősödött az a felfogás, hogy az egyház érdekeinek érvényesítésére nem elég az egyházi dogmák pusztá hangoztatása, nem elég a liberális eszméket általánosságban, ünnepélyesen, az egyház tekintélyére, eredetére hivatkozva elítélni, mint például tette azt XVI. Gergely pápa 1832-es *Mirari vos* vagy a liberális katolicizmus Lamennais által képviselt nézeteit eretnekséggé nyilvánító 1834-es *Singulari nos c.* enciklikáiban.³⁹ Fontos leszögezni, hogy azok az egyházi személyiségek, akik (mint az 1840-es évek második felében Magyarországon politizáló katolikusok) a katolicizmus érdekeit állami-

³⁷ Magyar törvénytár, 1836-1868. évi törvényczikkek. Bp. 1896. 199. p.

³⁸ A reformkor sok irányba elágazó és számos általános tanulságot rejtő egyházpolitikai vitáinak szakirodalmából ld. többek között: Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. I-III. Bp. 1886.; II. köt. 105-109., 169-287. p.; Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. Bp. 1924.; Hermann Egyed: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és dipolmáciai előkészítése. Bp. 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.); Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon (1786-1846). Bp. 1934.; Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. I.) (2. kiad.) 388-421. p.; Varga János: Megye és haladás a reformkor hajnalán (1840-1843). In: Somogy megye múltjából, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 12. 1981. 155-294. p. (továbbiakban: Varga, 1980-81.); I/215-220. p. stb.

³⁹ Ld. pl. Gergely Jenő: A pápaság története. Bp. 1982. 282-284. p.; Zsigmond László (szerk.): Politikai és szociális enciklikák, XIX-XX. század. Bp. 1970. I. köt. 3-24. p. stb.

társadalmi szinten érvényesíteni kívánták, nem felfogásukban, vagy mondanivalójuk tartalmában tértek el XVI. Gergely meglehetősen konzervatív irányvonalától, azzal alapvetően maradéktalanul egyetértettek, magukat a hierarchia tekintélye alá rendelték. Vagyis szemben álltak a Lamennais, Lacordaire és mások vezette liberális katolicizmus képviselőivel, akik már ekkor meg akartak békülni a polgári mozgalmakkal, tudomásul kívánták venni a francia forradalmat illetve másrésről az ipari forradalmat követő társadalmi és politikai változásokat. A különbség bár nagyon jelentős, mégis inkább stratégiai jellegű: a reformkori politikai katolicizmus képviselői a kiváltságokhoz ragaszkodva ugyanúgy egészében ítélték el a polgárosodás folyamatát, mint a pápaság. Ugyanakkor elfogadhatónak tartották, hogy érdekeik érvényesítésére éppen a megváltozott viszonyok által kínált, a polgárosodás nyomán megjelent és a liberálisoktól alkalmazott eszközöket is (a „saját képükre és hasonlatosságukra” formálva) igénybe vegyenek.

II. A magyar rendi országgyűlés káptalani követei által tartott 1844. október 27-i tanácskozás pontjait alapvetően két részre oszthatjuk. Az elhangzottak egyrészt általánosságban vonatkoznak a katolicizmus helyére az átalakulás reformkori körülményei között, egyház és polgárosodás általános viszonyát elemzik, másrészt a katolikus egyház konkrét, az 1840-es években követendő politikai feladatait és stratégiáját igyekszik pontokba szedve meghatározni.⁴⁰ Mindkét szempontból elmondható, hogy a terjedelmes jegyzőkönyv utólag valóságos programnyilatkozatnak is bizonyult, hiszen kivétel nélkül tartalmazza mindazon elméleti illetve gyakorlati megvalósításra kiszemelt elemeket, melyek a későbbi, 1845-48 közötti hasonló tanácskozásokban, magánlevelezésekben, programcikkekben megfogalmazódtak.

Először is nyilvánvaló a káptalani követek tanácskozásának (s valamennyi, az országgyűlés alatt tartott egyházi értekezlet) kiindulópontja: az országgyűlés eseményeit,⁴¹ az ekkor még nem szentesített, de már elfogadott vallásügyi törvény szövegét a katolikus egyház saját súlyos vereségeként értékelte. E vereség okait elsősorban a „korszellemben”, vagyis az egyház- és ellenesként aposztrofált - valójában csak a vallásszabadságért küzdő - liberális eszmék hódításában jelölték meg. (Érdekes, hogy e káptalani tanácskozást megelőzően október 21-én tartott püspökkari értekezlet sokkal inkább a protestánsoknak tulajdonította a katolikusok számára kedvezőtlen légkört, s inkább azok visszaszorításáról beszéltek, a protestánsok részéről keletkezett sérelmeiket boncolgatták.⁴² Bár bizonyos szempontból ez a tanácskozás tekinthető a káptalani követek alább ismertetendő gyűlése előzményének is, mégis úgy tűnik: utóbbi a katolikus ügy győzelmét már nem csak, illetve nem elsősorban a rivális vallásfelekezet, hanem a liberalizmus ellensúlyozásától remélte.) Vagyis a tanácskozás alaphangját nem az elméletalkotás, hanem az országgyűlés bezárását követő gyakorlati tennivalók kijelölésének szándéka adta meg. (Ld. például: „mit kelljen a’ Klérusnak [...] tovább is tenni, hogy a’ hosszas küzdelem után a’ Katholika Egyház ügye Honnunkban magának a győzödelmet ki vívhassa?”; „mik lehetnének azon eszközök, és módok, mellyek használata által jelen súlyos helyzetünkből kiemelkedhessünk?” stb.)

Eleve igyekeztek elhárítani maguktól a feltételezést, hogy akcióikkal a katolikus hierarchiát megkerülve, vagy azzal épp ellentétes módon kívánnák egyházuk érdekeit megvalósítani, hangsúlyozták, milyen sokat köszönhetnek a püspöki karnak. Ugyanakkor úgy tűnik, burkolt

⁴⁰ A jegyzőkönyv tartalmára és fontosságára korábban csak Sörös Pongrác tanulmánya utalt (s közölt abból egy, az oktatáspolitikára vonatkozó rövid szemelvényt): Sörös, 1901. 885-888. p.

⁴¹ Az 1843-44-es országgyűlés egyházpolitikai vitáit több jeles szerző is ismertette. Az említetteken kívül leginkább fontosnak véljük: Bárány György: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: Századok, 1990. 2. sz. 183-218. p.

⁴² Ennek jegyzőkönyvét közölte: Sörös, 1901. 875-883. p.

formában, de szerették volna rábírní a püspököket és különösen az esztergomi érseket, hogy maga álljon politikai mozgalmuk élére vagy legalábbis nevével fémjelezze azt. A katolikus közélet egészét mozgósítani igyekvő szándékuk mellett nemcsak megnyerni akarták a klérust az általuk javasolt közéleti szerepvállaláshoz, hanem finoman ilyen irányú nyomást is kívántak előljáróikra gyakorolni. Érdekes és egyben jellemző dolognak tekintjük, hogy a politikai katolicizmus e korai, reformkori vonulatában a vezető szerepet káptalanok tagjai, kanonokok játszották, kevés püspök kapcsolódott be abba aktívan (leginkább Scitovszky János pécsi püspök, 1849-től esztergomi érsek), de - ellentétben a későbbi katolikus társadalmi mozgalmakkal - nem volt a kanonokokéhoz mérve jelentős az alsópapság (plébánosok stb.) szerepvállalása sem. Ennek okát leginkább abban jelölhetjük meg, hogy a rendi országgyűlés alsó tábláján a káptalanok követői foglaltak helyet, így ők érezték leginkább, mennyire veszélyezteteti a liberális eszmék hódító útja a katolikus egyház feudális eredetű kiváltságait, s kezdték megérteni talán először a liberalizmus elleni új stratégia szükségességét és alapelveit. Talán nem érdektelen, ha megjegyezzük, hogy a reformkori politikai katolicizmus vezéralakjai az 1860-as, 70-es években (vagyis a kiegyezés és az első vatikáni zsinat idejére!) jórészt a felső klérusba kerültek, egyik vezetőjük, Fogarassy Mihály, ekkor nagyváradi kanonok erdélyi püspök, Ranolder János pécsi kanonokból veszprémi püspök, Lipovniczky István esztergomi kanonokból nagyváradi püspök, Perger János kassai püspök stb. lett.

A politikai katolicizmus alapállásának megfelelően a liberálisok előterjesztéseit (ezúttal a vegyesházasságokban a felekezeti viszonyosság követelését) 1844-ben is alaposan felnagyították: a katolikus egyház politikai jogainak lerombolásáról, „mostani állásának alásüllyesztéséről” stb. beszéltek, az egyház felszámolására tett kísérletként illetve első lépésként értékelték a legkisebb, ellenük irányuló kezdeményezést. Frontális antiklerikális támadásról beszélnek, pedig a legélesebb egyházellenes szóváltások mellett is tény, hogy az alsó tábla többsége mérsékelt liberális nézeteket vallott. Ennek igazolására elég megemlítenünk, hogy mind az országgyűlésen, mind korábban, 1840-41-ben, a vegyes házasságok ügyében kiadott érseki körlevél után a vármegyei nemesség túlnyomó többsége sérelemnek tekintette a klérus magatartását és éles hangon tiltakozott az ellen, ugyanakkor alig találtak követőkre a keletkezett felháborodás második hullámában megfogalmazott radikálisabb követelések. (Bereg vármegye például a polgári házasság bevezetését, továbbá Rómától független, önálló magyar katolikus egyház létesítését, Borsod pedig az egyházi javak szekularizációját indítványozta stb.)⁴³ Tény ugyanakkor, hogy az országgyűlésen az egyházat a korábbinál jóval több és több irányból érkező támadás is érte, amit azzal magyarázhatunk, hogy egyre több ponton került ellentétbe a polgárosodást kívánó reformokkal. Egyik legsúlyosabb élményük az volt, amikor korábban példátlan módon a győri káptalan követe, Wurda Károly 1843. júniusában két egymást követő kerületi ülésen az ellenzék nézeteit visszhangozva hitet tett a „szabad egyház a szabad államban” elv mellett. Wurdát a káptalan azonnal visszarendelte, társai pedig élesen elhatárolták magukat felszólalásától.⁴⁴

A jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a tanácskozó katolikusok a reformkor egészét mereven elutasították, abban leginkább az egyházellenes tendenciákat vették észre, s emiatt nem az ellenzékkel való kapcsolatfelvételen, hanem a polgári átmenettel való teljes szembeforduláson gondolkodtak. Elméleti alapvetésükben a feudalizmus rendszerét lebontani kívánó, a polgári

⁴³ Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. IV. A. 501/e. (= Borsod vármegye közgyűlésének iratai) 4078/1841. sz.; Varga, 1980. 220. p.; Kovács Ferencz (szerk.): Az 1844-ik évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Bp. 1893.; Bényei Miklós: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken. Debrecen, 1994. 329-338. p. stb. A borsodi indítványról ld. alább.

⁴⁴ Kovács Ferencz: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I. köt. Bp. 1894. (továbbiakban: Kovács, 1894.) 300-314. p.

szabadságjogok útját kereső korszakról úgy beszélnek, hogy az „idő ránk is terhesedett”, „a vihar fejünk felett zuhog”, „ez nem a béke ideje” stb.

Általában elmondható, hogy konkrét tennivalóik érdekében sokat átvettek a liberálisok sikeresnek ítélt eszközei közül. Vagyis a politizáló katolikusok felismerték, hogy a változó világban új módszereket vehetnek igénybe szervezkedésükhöz. Egyik legfontosabb felismerésük a nyilvánosság megnyerésének, a számukra kedvező közvélemény megteremtésének szükségességére vonatkozik. Rájöttek, hogy az ellenzék a vármegyék közötti levelezés felélénkítésével, a közgyűléseken való aktív részvétellel és a sajtóval óriási lépéselőnybe került. Ezen eszközöket pedig ki kell sajátítani, de legalábbis befolyásolni - vélték Liphay Antal pozsonyi kanonok és társai. Mielőtt erre kitérnénk, érdekes, hogy legfőbb feladatukat mégis kicsit „anakronisztikusan” ítélték meg. Az 1825-27. évi országgyűléstől kezdve ugyanis az alsó táblán (a szabad királyi városok követeihez hasonlóan) a káptalanoknak is csak tanácskozási joguk volt, s csupán egy-egy kollektív szavazattal rendelkeztek. A nemesi követek ilyen „ügyrendi” módosítással próbálták a vármegyei érdekek biztos többségét megteremteni a diétán, nem is sikertelenül. A káptalani követek súlyos sérelemnek tekintették fejenkénti szavazati joguk megvonását és minél szélesebb képviselet elérésére törekedtek, megpróbálva ügyüket összekapcsolni a városok hasonló követeléseivel. (Kevés eredménnyel, mert a városi követek valami módon mégis a lakosságot képviselték, szemben az egyházi testületekkel. Nem véletlen, hogy a szabad királyi városok rendezésének ügye nagy érdeklődést kiváltott, jelentős országgyűlési ügy lett, a káptalani szavazatok követelésére pedig 1848-ig alig egy-két visszhangtalan vármegyei vélemény hangzott csak el.) Arról nem is beszélve, hogy a „kor szellemét” követők a polgári törvényhozás irányába tapogatóztak, s a népképviselet elvével a káptalani követek intézménye nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen volt.⁴⁵

A legfontosabb tennivalót a közéleti aktivitás felkeltésében jelölhetjük meg. A politikai katolicizmusra jellemző módon arra buzdítják a papságot, hogy ne csupán egyházi tevékenységet folytasson, hanem kapcsolódjon be saját kora politikai életébe, hallassa szavát, képviselje érdekeit a társadalom legkülönbözőbb fórumain. Ez ekkor elsősorban az alsópapságnak a politizálás legfőbb színhelyének számító vármegyei ülésterem (illetve a püspöki karnak az eljövendő országgyűlés majdani) látogatására, „azokbani munkás részvételre” való buzdítást jelentett. Fontos, ha nem is új, de ebben a formában újszerű elemnek tekinthetjük azt a törekvést, hogy a papságot arra bátorítja: ne csak közvetlen, hanem közvetett formában is vegyen részt a vármegye politikai életében, vagyis keresse meg és támogassa azokat a befolyásos személyiségeket, akik az egyház érdekeinek megnyerhetők. Célul tűzték ki a következő országgyűlés követutasításainak számukra kedvező befolyásolását, amit csak az aktív személyes kapcsolattartástól remélhettek. (A próbálkozást szükségesnek ítélték, bár tudták, hogy a vármegyék többsége liberális nézeteket vall, sőt a konzervatívok egy része sem szívesen pártolta az egyházat.) A jegyzőkönyvben a „cél szentesíti az eszközt” típusú

⁴⁵ A politikai katolicizmus 1844-1848 közötti erőfeszítései azonban mégsem voltak teljesen erőtlenek. Számos könyvet, szavazatok jogossága mellett érvelő sajtócikket jelentettek meg, megnyertek ügyüknek néhány konzervatív megyei követet, sőt még (éppen az 1844. október 27-i döntésüknek megfelelően) az uralkodóhoz intézett feliratot is szerkesztettek stb. Az egyház által finanszírozott konzervatív Nemzeti Újság például az országgyűlés alatt számos vezércikket közölt (főleg az ekkori szerkesztő, Majláth János tollából) a káptalanok szavazata ügyében, a főpapok által fizetett röpiratokra ld. pl: Podhradszky József: Magyar Ország karainak 's rendjeinek szavazati joga a közgyűléseken (...) különös figyelemmel az egyházi rendére és a szabad királyi városokéra. Buda, 1847.; [Mester István:] Nézetek a káptalanok, apátok és prépostok országgyűlési szavazati jogáról. Pest, 1847. stb. A népképviseleti törvény születésének alapelveiről többek között: Ruszoly József: Az országgyűlési népképviselet bevezetése Magyarországon. (Az 1848: V. tc. létrejötte) In: Fazekas Csaba (szerk.): Társadalomtörténeti tanulmányok. Miskolc, 1996. 277-299. p. (Studia Miskolcinsula 2.) stb.

elemekkel is találkozunk, például amikor úgy vélték, hogy a liberálisok szükségszerű radikalizmusáról, annak meglovagolásáról beszéltek. (Pl.: „azoknál is győzni kell, kik most még ellene rugódoznak, ‘s nem valószínűtlen előttünk az is, hogy a’ túl írt Liberalismus, ‘s az ősi Constitutio megdöntésére célzó reformok itt ott reactiot fognak szülni, mit azután hasznunkra fordítani lehet is, kell is.” stb.) Hangsúlyozták, hogy a katolikus álláspont megjelenítése érdekében törekedni kell a liberális ellenvélemények, felszólalások megfelelő szintű tanulmányozására, vagyis ismeretszerzésre, a közéletben való jártasság megszerzésére is. („Elleneink [...] mozgalmait nem csak éber szemmel illik tehát kísérnünk, hanem óvó szerekről is komolyabban gondolkoznunk. Van még erő kezeinkben, van hatáskör hivatalainkban, ‘s magasabb rendeltetésünkben, fordítsuk ezeket egy jobb nemzedék képesítésére, elleneink bal véleményének, ‘s törekvéseinek meg hiúsítására.” stb.)

A politizáló katolikusok ekkor ismerték fel igazán a reformkori ellenzék sikerének egyik fő alapját: az információáramlásban rejlő politikai erő kiaknáozhatóságát. A liberális eszmék terjedésüket és erejüket nem utolsósorban a vármegyék közötti intézményes kapcsolattartásnak és közvéleményformáló tényezőnek köszönhatték. Ugyanezt igyekeztek a káptalanok viszonylatába is átlátni, vagyis az egyházi testületek közötti információcserével a közös álláspontot kialakítani és országgyűlési követutasításokba foglalni. Át kívántak venni az ellenzéknek erőt adó tényezőkből az országgyűléshez intézményesen nem tartozó, mégis annak idején fokozott jelentőségre szert tevő elemek közül a mozgósított hallgatóságot is. Vagyis fontos sérelemként kezelték, hogy az üléseket számos országgyűlési ifjú látogatta és a karzaton, illetve esténként az utcán zajosan fejezte ki politikai nézeteit, melyet a jegyzőkönyv kifejezően „zajos őrjöngésnek” nevezett. A radikális fiatalok valóban gyakran hozták kellemetlen helyzetbe a káptalani követeket.⁴⁶

Nem egészen új, mégis nagyon fontos elem a katolikus közvélemény megteremtésének szándéka. Ezt leginkább a sajtótermékek finanszírozásával igyekeztek megteremteni. A témával részletesen az országgyűlés alatt először nem az októberi káptalani tanácskozáson, hanem még márciusban Kopácsy érsek által összehívott megbeszélésen foglalkoztak (két püspök és öt kanonok vett rajta részt),⁴⁷ és később is nagy hangsúlyt fektettek rá. Fő kérdésnek a katolikus érdekeket védő organumok - a Religio és Nevelés c., inkább szűk, teológiai érdeklődésű közönség által forgatott folyóirat és a Nemzeti Újság c. politikai napilap - anyagi támogatása mellett, utóbbi újság (továbbá a Budapesti Híradó) arculatát is igyekeztek cikkeikkel, hozzászólásaikkal befolyásolni. Az egyház által támogatott lapok azonban nem vehették fel a versenyt a liberális sajtóval, előfizetőik tábora nem gyarapodott, a klérus támogatásával is csak tengődtek, bár 1845-től a Nemzeti Újság tehetséges újságíró szerkesztőnek Liphay Sándor személyében, aki a konzervatívok valamivel hatásosabb szócsövénév tette a lapot.⁴⁸

Mindezek mellett fontos közéleti szerepet tulajdonítottak a vallási élet fellendítésének is. A jegyzőkönyv ezen sorai lényegében a jezsuiták 18. századi eszközeinek modernbb tartalommal megtöltött stratégiájának tűnnek. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a vallásos nevelésnek, az iskolák feletti szellemi befolyás megszerzésének és megtartásának, az ifjúság olvasmányai szigorú ellenőrzésének stb. („E’ részben nekünk is oda kell törekednünk, hogy a’

⁴⁶ Erről a korabeli sajtó is hasonló szellemben adott hírt, például a szintén a katolikus egyház érdekeit védő Perger János írásaiban: Hallgatók fűtlenkedéseiről. In: Nemzeti Újság, 1844. 36. sz.; Szülő és tápláló okok. In: Nemzeti Újság, 1844. 37. sz. stb.

⁴⁷ Sörös, 1901. 883-884. p.

⁴⁸ Dezsényi Béla: Nemzeti Újság, 1840-1848. In: Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv, 1940-41. Bp. 1941. 313-356. p.

tanítást iskoláinkban catholicus szellem lengje át. Okkal, móddal, sokat tehetünk, többet talán utasító, javaslo módorban, mint hivatalos fellépések által. De ha a' szükség komolyabb fellépést igényelne, emberi tekéntetek félre tételével szembe kell szállanunk a' vallási közömbösség, 's az ezt terjesztő vagy titkon ápoló tanok ellen." stb. Megjegyezzük, itt fogalmazódott meg először egy önálló katolikus könyvkiadó alapításának gondolata is, melyre - a mai Szent István Társulat elődjére - Fogarassy Mihály kanonok vezetésével 1848 elején került sor.) De nagy szerepet szántak a fiatalság befolyásolását sikeresen és közvetlenül megvalósító konviktusok létesítésének, az egyesületekbe (pl. a mind korábban, mind később nagyon jelentős Mária kongregációkba) tömörített katolikusok papi irányításának stb., melyek szándékaik szerint nemcsak a „positiv vallásosságot” (vagyis a katolikus egyház iránti elkötelezettséget), hanem a „megfelelő” politikai nézetek kialakítását is célozta. Érdekes felismerés, hogy a káptalanok jó kapcsolattartását nemcsak a világi nemesekkel és a főpapokkal, hanem az alsópapsággal is fontosnak tekintették. A polgárosodás folyamatára jellemző, hogy az egyház gyorsan reagált és saját érdekeire kihasználni igyekezett az újabb állami-társadalmi intézmények megjelenését, ebben az esetben az új keretek között fellendülő pénzforgalomba való intézményes bekapcsolódást.⁴⁹

Érdekes még megemlíteni, hogy a dokumentum záradékában erőteljesebb vallási tartalmat juttatnak kifejezésre, ezzel nyilván a hitbuzgóbb kanonok-társak aktivitására apelláltak. Különösen figyelemreméltó, hogy Szűz Máriát, mint „minden eretnokségek megrontóját” szerepeltetik, ezek a megfogalmazások a protestantizmus éles elutasítására utalnak (sőt arra, hogy nem mondtak le - legalábbis a retorika szintjén - a homogén katolikus állam koncepciójáról illetve a katolicizmus szupremáciájáról), s az egyház iránti eltökéltségre és elszánt tenniakarássra engednek következtetni. Egyébként a katolikus egységre való szenvedélyes felhívás megint csak a politikai katolicizmus előjeleit viseli magán, továbbá kifejezésre juttatja, hogy a tanácskozáók gyűlésüket nem az országgyűlés végének, hanem inkább egy politikai folyamat kezdetének tekintették. Melyet meg is valósítottak, számos tanácskozást tartottak 1848-ig,⁵⁰ melyeken az 1844-ben felvetett kérdéseket próbálták megvalósítani, s a formálódó politikai katolicizmust (későbbi párhuzamoktól ezúttal sem mentesen) egyre szorosabban az 1846 őszén megalakult Konzervatív Párthoz kötötték, pontosabban annak befolyásolásával igyekeztek az egyház érdekeit politikai eszközökkel megvalósítani.

DOKUMENTUM

1844^{ik} évi October 27^{én} Pozsonyban tartott Káptalani Követek, Apátok, és Prépostok tanácskozmányának jelen terhes és aggasztó körülményekben a' teendők iránti véleménye.

Tudva van, milly súlyos volt e' jelen Diaetán az Egyházi Rend állása, mennyi ostromoknak volt, nem csak a' jelen Klerus, hanem hanem maga a' Katholika Religio is kitéve. Ezeket ügyekeztek az Egyházi Rend Követei részint meg győzni, részint pedig erős béke tűréssel ki állani, 's már hála Istennek! a' Diaeta végéhez közelgetvén ők a' küzdelem terhes mezejéről lelépendenek, de nem azon öntudattal, hogy az Ország gyűléssel az Egyház, és

⁴⁹ Megjegyezzük, éppen az 1843-44-es országgyűlés módosította az egyházra kedvezően az 1840/15. tc.-et (váltótörvényt), mivel korábban a papokat és szerzeteseket kizártak az efféle pénzügyletekből, 1844-ben pedig törölték az erre vonatkozó paragrafust. (Persze erre külön nem hivatkozhattak, hiszen épp a liberálisok általános és esküdt egyházellenessége ellen szólt.)

⁵⁰ Pl. a Konzervatív Párt megalakulás utáni napon (1846. november 13-án) tartott egyházi tanácskozás jegyzőkönyve: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. 2730. rakt. sz. stb.

Klérus ostromlása is meg szünend; sőt kéntelenek őszintén megvallani: hogy ők azon erköltsi nyereség mellett, mellyet a' küzdelem férfias kitartásából a' Klérus részére meg szereztek, alig kedveskedhetnek valami más hozományal küldő Káptalanaiknak, mint keserű tapasztalásaikból keletkezett az iránti nézeteik felfejtésével: mit kelljen a' Klérusnak, 's jelessen a' Káptalanoknak, és javadalmas Szerzeti Testületeknek tovább is tenni, hogy a' hosszas küzdelem után a' Katholika Egyház ügye Honnunkban magának a győzödelmet ki vívhassa?

A' helyett tehát, hogy a' Diaetai hosszas fáradozás után, a' kinyugvás szende ölébe kívánczoknának vissza, inkább most is még a harcz folytatásáról gondolkoznak, 's Küldőiknek magas figyelmét, 's buzgóságát a' további teendők mezején kívánják vezetni, előre látván azt, hogy az Egyház ellenei is a' Diaeta után kettőztetett erővel fognak elkészült terveik kivitelén dolgozni, mit nyilatkozataikból többször lehetett következtetni.

E' véleményünk nyilvánításával azonban nem azért lépünk fel, mintha magunknak valami mélyebb bölcsességet tulajdonítva, küldőink belátásába nem bíznánk, vagy a' teendők kijelelésére magunkat felhatalmazottaknak képzelnők. Nem, - illy gondolat nem vezérle minket ígértelen eszméink rendbeszedésére, hanem egyedül azon körülmény, hogy a' harcz téren elég alkalmunk vala tapasztalni, milly fegyverekkel támadtatunk meg, honnan emel tetnek ellenünk a' vádak, 's így arról is kelle gyakrabban elmélkednünk, mik lehetnének azon eszközök, és módok, mellyek használata által jelen súlyos helyzetünkből kiemelked hessünk? Sőt örömet meg valljuk, hogy olykor nagy tekintélyű férfiakkal, 's különösen a' magyar anyaszentegyház Fő Pásztoraivali érintkezéseinkben volt szerencsénk bölcs belátásuk, 's okszerű javaslataik tanúságából kiszedni egy részét azon eszméknek, mellyeket határtalan atyafiságos összeköttetésünknel fogva, ezen iratunk által küldőinkkel, és az illetőkkel közölni kívántunk.

És csak ez értelemben határozók el magunkat a' Nemes Káptalanokkal, Apátok és Prépostokkal, kiknek testületeit itt egyenes megbízásbul vagy máskép képviselni szerencsénk vala, közölni ígértelen nézeteinket, bennök és általuk a' Magyar Honi Klerust közzhatású cselekvésre felszólítani, mellynek reményeink szerint sikere elébb utóbb az Egyházra e' Honban is békét árasztand, vagy ha arra most még hívatva nem volna, legalább a' Papságnak illő tekéntélyt, s munkásságának üdvös behatást fog szerezni.

Az idő nem csak int, de már úgy látszik, ránk is terhesedett. Mik ez Ország gyűlésén szőnyegre hozattak, és az ellenzék által pártoltattak, ha csakugyan Ország gyűlési határozatokká válnak, mit mi jelen politikai állásunkat tekintve, nem tartunk éppen lehetetlennek, a' Klerusra veszélyt hozandnak, 's a' Katholika Egyház politikai jogait le fogják rombolni, mostani állását épen úgy alásülyeszteni, mint ez már más Katholika Országokban, hol az Egyháznak a' mienknél virágzóbb vala állapota, már fájdalom! megtörtént. Úgy van, - az idő komoly intése hívott fel minket e' lépésre, gondolatink sajtó szívünk érzéséből emelkedtek. Az Egyházi Rendnek, ha a' köz hiedelem szerint voltak e' Honban valaha kényelmes napjai; azok már elmúltak, a' vihar fejünk felett zuhog, a' Philosophia, mint Francz Honban, már itt is tárogatja diadalit.⁵¹ Nem közönséges időszakban élünk, rendkívüli ez, mert nem a béke ideje. El kell tehát mindent követnünk, hogy magunktól és utódainktól, a' fenyegető veszedelmet elháríthassuk. Legalább ha férfiasan fogunk szembeszállani az idő viszontagságaival, az utókor nem fogja azt mondhatni rólunk, hogy gyáván hagyók oda a' fényes jogokat, a' tekéntélyes helyezetet, mellyet az Egyháznak dicső Elődeink fényes tettei, 's boldogító munkássága meg szereztek.

⁵¹ Nyilvánvaló utalás a francia forradalomra, és abban a felvilágosodás szerepére.

Lesznek előterjesztésünkben talán oly gondolatok is, melyek nem csupán politikai helyzetünk javítására, de általában a Katholika Egyház aggasztó és terhes körülményeire vonatkoznak, oly figyelmeztetések, melyek meg tételére talán Diaetai keserű tapasztalásaink sem jogosíthatnak fel bennünket, de ezek mellé engesztelményül hosszas szenvedéseinket ragasztjuk. Az Egyház jövője előttünk borúsna látszik, ha csak mindazok, kik annak munkakörébe hívatvák, hatáskörük egész terjedelmét, egy jobb állapot előidézésére nem használják. Ez általános meggyőződésünk. És ha az egyházi magas testületek ítélete alá bocsájtott véleményünk közöttük komoly megfontolásra talál, és ha e' csekély anyagból, idővel magasabb eszmék, czélszerűbb javaslatok, és intézkedések fognak kifejlenni, a' bennünk ébredett gondolatokra, 's magára a' mostani terhes diaetai pályára, örömmel fognánk egykor vissza emlékezni; sőt dicsőítenők a nyommasztó viszontagságokat is, melyek fergetege az Egyházi testületeket költsönös bizodalomra, összetartásra, bajnoki magasztos lelkesedésre fogja ébreszteni. - Mindenekelőtt Ország gyűlési helyzetünk jobbra mégsem változott állapotát, 's törvényes voksaink tettleges letartóztatását említjük meg, hogy e fő bajnak orvos szereiről szólhatni, 's azok iránti nézeteinket előadni alkalmunk lehessen.

Mi ugyan a' jelen ország gyűlése folytán, tettünk némi lépéseket voksaink vissza nyérése végett, mert sértett Jógaink védelmeül Ő Felsége Királyi trónjához járultunk, a' Fő Herczeg Nádonnak 's más nagy tekintélyű Státus Férfiaknak közben járását kikértük, sőt voksaink eltartóztatását, mint sérelmet országgyűlés elébe is terjesztettük. E' mozgalomnak hatása lőn, 's az, mint reménylünk, nem marad éppen minden siker nélkül; de csak előkészület vala, nagyobb és hatályosabb cselekvésre, 's a' Nemes Káptalanok és Szerzetes Testületek Főnökei által kifejtendő öszpontosított munkásság folytatására. - Ő Császári Királyi Apostoli Fölsége, 's magas Tanácsosai biztató reményt nyújtottak voksaink vissza nyérésehez, miről a' nemes káptalanokat annak idejében tudósítottuk is. A' sérelmek öszve szedésére kiküldött Országos Választmány lelkesen pártolá ügyünket, mint igazságon 's törvényen alapultat, a' Rendek Táblájánál 22 megye nyiltakozott mellettünk, a' Főrendi nagy többség pedig osztozva a' Választmányi kedvező véleményben, sérelmünk orvoslását ismételve sürgette, s utoljára is csak azon nézetből hagyott fel vele, mert az ország gyűlési rövid időt alig tarthatá arra is elégségesnek, hogy e' nagy fontosságú kérdés elintézését a' jelen hongyulástól reményleni lehessen.

De e' mellett azt sem titkolhatjuk el, hogy a' követi Tábla többsége voksaink visszaadására hajlandónak nem mutatkozott, sőt közülök némelly elszántabb vezérek nyíltan kimon-dották, miszerint ők minket jelen csekély diaetai befolyásunktól is megfosztani, vagy is az Ország gyűlésbeni részvétől idővel végképen elmozdítani kívánnak.⁵² Nem lehet tehát, 's nem kell a' Diaeta végével felhagyni megkezdett azon törekvéseinkkel, hogy az Ország gyűlésen voksokkal ruháztassunk fel, mi egyedül teheti tűrhetővé itteni súlyos helyzetünket. Mire nézve alázatos véleményünket a' következőkben adjuk elő:

a) Semmi sem oly kedves elleneinknek, mint sem ha a' küzdterről önként elvonjuk magunkat, 's azon jógaink, 's velök járó kötelességeink gyakorlatában, melyeket irigy szemmel néznek, minket hanyagoknak tapasztalnak. Mi tehát úgy vélekedünk: hogy a'

⁵² Bizonyára Szemere Bertalan borsodi követ szavaira való utalás, aki a népképviselési jelleg megteremtésének szándékával valóban első között vetette fel, hogy az alsó táblán semmi keresnivalója a nem lakossági választás útján bekerült követeknek, elsősorban az egyháziaknak. Szemere „felszólította a clerust, miután ezen viszálykodásoknak alapoka abban fekszik, hogy a papok törvényhozókká lettek, hagyják el a táblát, hol állásuk különben is egyike a legferdőbbeknek, s a törvényhozásbani részvételtől ezutánra mondjanak le.” Kovács, 1894. 323. p. Szemere egyébként többször kikelt a felső tábla makacssága ellen is, amelyben leginkább a püspököket ostromozta. Szemere Bertalan követjelentési beszéde, Miskolcz, 1845. Január 9ikén. Miklósvár, 1847. stb.

Nemes Káptalanok tagjainak, 's más papi főnököknek az eddiginél nagyobb részvétellel, nagyobb befolyással az Egyház érdekeinek tágasabb képviselésével kellene eljárni a' megyei gyűlésekbe, az alsóbb Egyházi rendből pedig a' kívánt kellékekkel bíró egyéneket a' gyűlések látogatására, azokbani munkás részvételre buzdítani.

b) Vannak e' Honban több nemes Megyék, mellyek már ez Ország gyűlésre követeiknek utasításul adák; hogy a' káptalanokat voksaik követelésében pártolják; vannak mások, hol a' többség a' Clerus politikai jogai iránt rokon szenvedéllyel viseltetik, 's kész minket törvényes követeléseinkben támogatni. E' megyékben tehát igyekezzenek az illető Káptalanok nem csak fentartani az Egyház iránti jobb hangulatot; hanem azt meg is erősíteni, és a' dolgot oda vinni, mi szerint a' jövő Diaetára mellettünk kedvező és hatályos utasítások készüljenek, 's ha lehet, a' Megyék többségénél ügyünk pártolást nyerjen. Ezt ugyan sok megyéknél, hol a' Liberalismus már felettéb lábra kapott, bajos lesz kivinni, más részről alkalmunk vala itten azt is tapasztalni, hogy az utasításokkal csupán célhoz nem jutunk, ha a' követek egyéniségében is nem bízhatunk; de mi ezen akadályok mellett is hisszük azt, hogy ügyünknek, melly igazságos, mellyet Törvény és százados gyakorlat annyira támogat, végre azoknál is győzni kell, kik most még ellene rugódoznak, 's nem valószínűtlen előttünk az is, hogy a' túl írt Liberalismus, 's az ősi Constitutio⁵³ megdöntésére célzó reformok itt ott reactiot fognak szülni, mit azután hasznunkra fordítani lehet is, kell is. De azon megyékben is, hol többségre nem számolhatunk, szilárd fel lépéseink, a' közügyekbeni általánosabb részvétel, a' kor kívánatinak józan felfogása, erkölcsi hatását nem fogja tévesztetni, 's az Egyházi rend politikai tekintélyét minden esetre nevelendi.

c) Ahhoz, hogy a kormány parancsa és rendelete által helyheztesse vissza törvényes voksaink gyakorlatába, valamint ahoz is, hogy egyenkénti szavazatokat kapjunk a' jelen körülményekben igen kevés reményünk lehet; de arra, hogy alsó táblánál ülő Egyházi rendnek is aránylagos szavazat, és bizonyos voks mennyiség adassék, lehet még mindég kinézésünk, ha törekvéseinkben egyesültek és kitartók leszünk, mire nézve mind azon esetre, ha a' megyékben a' hangulat valamivel talán kedvezőbbé alakulna, meg kísértendőnek véljük azt, mit a' királyi városok sikereltettek, hogy t.i. a' Nemes káptalanok körlevelek által hívják fel a' megyéket az Alsó Táblához tartozó Egyháziak voksainak vissza adására, de mi előtt e' lépést egy vagy másik káptalan megkezdené, szándékát előleges értesülés és közös megállapodás tekintetéből közlenie a' többiekkel tanácsosabb, hogy sem egyenest a' Megyékhez folyamodni.

d) Majd ha a' diaetai idő megint közeledni fog, a' Káptalanok járuljanak ismét Ő Felségéhez, 's meg újjított kérelmüket biztosaik által terjesszék az igazságot, és ős jogokat védő legjobb Fejedelem, és hű tanácsosai elébe, kérjék sürgetőleg a' kormányt, hogy valamint a' jelen Diaetára kiadott K.Királyi propositiókban⁵⁴ a' királyi városok panaszai méltányolva voltak; úgy a' jövőre kitűzendőkben adassék hely az Egyházi Rend hason kívánságának is. Ezen egyes repraesentatiók felterjesztése után még szükségesnek vagy legalább célerányosnak tartjuk; hogy az összes Káptalanok, Apátok és Prépostok nevében küldessék fel Bécsbe egy néhány tagból álló Deputatio, melly a' Káptalanok és Conventek igazságos követelését élő szóval is tolmácsolván, azt kivinni törekedjék: hogy voksaink felől a' királyi előadásokban célszerű intézkedés tétessék. Mind ezek mellett pedig a' Fő Méltóságú Herczeg Primás, Nagy Méltóságú Érsek és Püspökök közben járását is kikérni szükségesnek tartjuk. Panaszunkra, mellyet magunk vagy helyettünk némelly Nagy Méltóságú Püspökök az iránt nyilvánítottak vala: hogy a' királyi propositiókban a'

⁵³ Constitutio = alkotmány.

⁵⁴ Propositio = előterjesztés.

káptalanok voksairól említés nem történt, az volt az észrevétel: hogy a' királyi városok minden előlépéseket megtették, a' Káptalanok pedig halgattak. Azért is tehát, hogy ezt rólunk mondani többé ne lehessen, a' fentebb érintett eljárásokat megkísértendőnek véljük.

e) Az Egyháziak állása mostani Ország gyűléseinken terhes és csaknem kiálthatatlan ugyan, de azért attul vissza vonulni annyi volna, mind gyáván oda hagyni a' küzdtert, 's elleneinknek a győzedelmet minden vívás nélkül áltengedni. A' félelemmel csak azt tanúsítaná az Egyházi Rend, mivel különben is vádolni szeretnek minket elleneink, hogy m. törvény hozásra alkalmatosak nem vagyunk, hogy szeretjük a' politikai jogokat bírni, de azzal járó kötelességeink terheit viselni vonakodunk. Mi tehát jónak és czélszerűnek tartjuk, hogy a' Káptalanok a' Diaetán megjelenni el ne mulasszák, és pedig a' tehetősőbb Káptalanokból küldessék két követ, minek kettős haszna lenne: mert többen álván a' küzdtéren, képesebbek lennének kiállani az ostromokat, 's többen gyakoroltatván a' politikai viták nehéz feladatában, mindenre és mindenkor kész férfiak lennének, a' harc felvételre készültek, a' bajvívásban jártasok. Ha a' jövő Diaetátul szavazati jogunkat fogjuk követelni, és jó eredményt óhajtunk, szükség lesz minden esetre arra tellyes számmal megjelennünk, egynehány Káptalanra leolvadt Egyházi Követek alig reménylhetik azt, hogy a' voksok számának eldöntésében nagyobb mennyiségre szert tehessenek, de ha sokan lesznek a' követelők, kedvezőbb számításra lehet kinézésünk. Nem csak a' Király és haza, hanem Egyházunk iránt, kötelességnek is tekintendő a' Káptalani követek 's más oda tartozó főnökök ország gyűléseni meg jelenése, és épen azért, hogy voksainkat nyomatósabban követelhessük, az ostromokat elszántabban ki tarthassuk, szükséges többeknek itt lenni, itt a' fenyegető veszélyek gyűlpontjánál együtt vívni.

f) Továbbá nézetünk szerint cél érányos lesz a' káptalanok követeit utasítással is ellátni, hogy küldőiket, mint testületeket, itt valóban képviselhessék, 's összes akaratak hű tolmácsai lehessenek. Akkor bátrabban szólhatnak ők is az elő forduló fontosabb tárgyakhoz, a' küldők utasítására hivatkozhatnak. 'S e' végből a haza térendő ország gyűlési követeknek tudósításait az időben tartandó megyei és városi gyűlések határozatait, és a' jövő Dietára Megyékben készitendő utasításokat kellő figyelemmel kísértendőknek véljük. És ha ezen idején korán elkészült utasításokat, 's a' Nemes Káptalanok egymásnak tudomás végett megküldik, az olly annyira szükséges egyetértést fogják költsönösen eszközölni. A' káptalani tagok közül pedig azokat, kiket a' tagtársak bizodalma erre a göröngyös pályára előre kinézett, felszöállitandóknak véltük, hogy ők a' terhes hivatásra jó eleve készülhessenek, a' megyei gyűléseket, mint diaetai praeparandiákat⁵⁵ szorgalmatossan járlák, a' politikai mozgalmakat szemmel tartslák, hírlapok és röpiratok vitáit figyelemmel kísérlék, magoknak adatokat gyűjtögessenek. Arra pedig különösen figyelmeztetjük a' Nemes Káptalanokat, mi szerént a' Credentialisokat⁵⁶ követeiknek magyar nyelven adják ki, mert a' Dietan is szemünkre lobbantatik, hogy jelent meg az Ország gyűlésre olly káptalani követ is, kinek megbízó levele még az idő szerént is Latin nyelven volt írva.

g) Tudva van, mi szerepet játszik most az Ország gyűlésre tóduló ifjuság, 's milly befolyást gyakorol a' törvény hozásra, helyeslő vagy rosszálló nyilatkozataival ő tevé helyzetünket terhessebbé zajos őrzöngéseivel, mellyekkel a' Clerus többszöri megtámadtatását kísérte. A' megyék azoknak számát, kiket követei mellé küldenek, százakra szaporították, az önként ide csödülkők száma szinte százakra megy. Alig lehet már közöttük jobb érzésűekre találni.

55 Praeparandia = előkészület.

⁵⁶ Credentialis = követi megbízó levél.

kiket a' papság írnokainak felvévén, ügyeiben megbízhasson. De a' Megyéknél is csak nem ritkasággá vált, olly fiatal embert, ki a' Katholica Egyházhoz hív, a' Clerushoz őszintén ragaszkodó legyen. E' baj talán leg inkább meg érdemlené az Egyházi Főbbek gondos figyelmét, hogy ifiakat vennénk pártolásuk alá, kiket a' mostani ragályos korszellemtől meg óva, otthon a' megyében, itt a' hon gyűlésben használni, 's belőlük jó gondolkozású hazafiakat felnevelni lehessen.

És ezek Megyei, 's Ország gyűlési helyzetünkre vonatkozó nézeteink, igénytelen javaslataink, mellyeknek czélerányos felfogásából, 's életbe léptetéséből mi az Egyházi Rend politikai állására nézve egy derültebb jövőnek reményljük és várjuk el közelgetését.

De a' jelen terhes idők, még más jámbor óhajtasokat is ébresztettek fel bennünk, 's ezeket is a' Nemes Káptalanok, és Szerzetes Elöljárók figyelmére, gondosságára méltóknak tartjuk és mint bővebb megfontolás és a' törekvési egyesülés anyagát ide iktatni kívántuk.

Nézetünk szerint az Egyházat fenyegető veszélyek gyökere mélyebben fekszik, hogy sem politikai helyzetünk jobbra fordultával azok megszűnendését biztossan reménylhessük. Nem lehet a' leg sajnóbb fájdalommal nem tapasztalnunk: hogy a' Katholikusok míveltebb részébe, 's általjában azokban, kik a' köznép soraiból iskolázás által kiemelkedtek, elhűlt a' vallásosság. Elleneink nagy része, az Ország gyűlésen szintűgy, mint a' Megyékben, katolikusokból áll. Iskoláinkban általunk nevelt Ifuság vallási érzés és pietás nélkül lép ki a' felsőbb tanodák csarnokaiból, 's mozgalmaiban ellenünk tört, v[agy] tőlünk elfordult. Úgy látszik, hogy a' papi nevendék házakban, és a' Szerzetes Testületek községekben sem képeztetnek épen olyanokká a' vallás szolgálói, mint a' millyeneknek annyi gond fordítás után, és az Egyház jelen szorongatásai közt lenniök kellene. Szemünkre vetették: hogy a' tudományosság mezején nagyobb munkásságot ki nem fejeztünk. Gúny képen mondatott ez Ország gyűlésen nevelési befolyásunkról: hogy ne vétessék el az tőlünk, mert a' papság, úgy is maga ellen neveli az ifuságot. Egyébiránt pedig csak ugyan oda irányozvák a' szabad szelleműek törekvéseit: hogy a' nevelési ügy kezünkől kivétsék, közös iskolák állíttassanak, a' Katholika Egyház iskolai alapítványai közös kézre keríttessenek. A' káptalanok munka köréről a' leg ferdébb fogalmak keringenek elleneink fejében, ők ezt solyosmák elmondásánál, pénz kezellésnél, gazdálkodási ügybajoknál többre alig becsülik. Ellenben a' lelki Pásztorok hasznos fáradozásait, mellyek általuk legkevésbbé használtatnak, magasztaló dicséretekkel kiemelik, ezeknek javainak elfoglalásából gazdagabb ellátást, kényelmesebb jövőndöt ígérnek; szóval sokfelől szorongattatik Honnunkban a' Katholika Anyaszentegyház 's annak Hyerarchiája. Elleneink ellenzeteit, 's ezekből induló mozgalmait nem csak éber szemmel illik tehát kísérnünk, hanem óvó szerekről is komolyabban gondolkoznunk. Van még erő kezeinkben, van hatáskör hivatalainkban, 's magasabb rendeltetésünkben, fordítsuk ezeket egy jobb nemzedék képesítésére, elleneink bal véleményének, 's törekvéseinek meg hiusítására. Ezek irányában mi a' teendők közé a' következőket soroljuk:

¹ször A' Káptalani tagok közül azok, kik Seminariumokban Rectorok, Académiákban és Lyceumokban Pro-Directorok, hivatalukat egész hatályát oda irányozzák: hogy a' Clericusok buzgóbbakká, a' tanuló ifiak jó katolicusokká neveltessenek, 's erre nézve mind ők, mind a' többi tag társak, főleg pedig a' Szerzetek Apátai és Főnökei örködjének a' tanítók gondolkozás módja, és az általuk elő adandó tanok jósága felett, 's az itt ott észrevett hibákat, vagy heányokat minden lehető módon javítani, kiegészíteni igyekezzenek. A' Protestánsoknál az összes tanítás a' Protestantismus szellemében történik, az minden tanulmányaiban be van szöve, 's veres fonálként futja át nem csak a' philosophiai, vagy Históriai leczkéiket, hanem még a' számtanra is elhat. Iskoláikban olly előadást, melly vallásuk elveivel, 's irányával ellentétben áll, meg nem szenvednek. E' részben nekünk is

oda kell törekednünk, hogy a' tanítást iskoláinkban catholicus szellem lengje át. Okkal, móddal, sokat tehetünk, többet talán utasító, javaslo' modorban, mint hivatalos fellépések által. De ha a' szükség komolyabb fellépést igényelne, emberi tekintetek félre tételével szembe kell szállanunk a' vallási közömbösség, 's az ezt terjesztő vagy titkon ápoló tanok ellen. Különösen pedig figyelemre veendő' volnának azon sokféle ifuságot képező könyvetskék, mellyek jelenleg avatatlan, és a' positiv vallást éppen mellőző, vagy meg mérgező kezekből kerülnek nap fényre; mellyek ellenében semmi sem volna kívánatosabb, mint ha honnunkban is a' külföld példájára egy társulat keletkezne Clerusunk soraiból, melly épületes és czélszerű iskolai könyvek kiadásával terjesztené a' Catholicus nép közt 's iskoláinkban a' vallásos érzést, elősegítené az olly szükséges vallásos nevelést.

2^{or} Különös gonddal és éber figyelemmel kellene kísérnünk a' kisdud óvó intézeteket, 's azon már keletkezett, vagy még ezután alakítandó egyleteket, mellyek a' népnevelést veszik pártolásuk alá, nehogy ezek által a' vallási közömbösség elterjesztessék, 's a' Liberalismus elvei a' köznépre is elhassanak.

3^{or} A' Káptalanok használjanak minden mutatkozó alkalmat annak tanúsítására, hogy ők is a' papi magas hivatás feladatát egész mértékben betöltik, 's nem csupán arra rendeltetvék, hogy tőke pénzök, vagy oklevelek őrijei legyenek. - Prédikálás, Egyház Kerületeiben elő forduló jelesbb functiók, a' gyóntató szék, 's tudományos dolgozatok tág mezőt nyitnak a' Kanonokoknak minden bal hiedelem meg czáfolására, 's annak tanú jeléül szolgálndnak, hogy valamint szent elődeink javakkal és fényes jogokkal, üdv hozó fáradozásaikért láttattak el: úgy utódaik is azon nyomdokokat követve méltók azoknak háborítatlan élvezésére.

4^{or} Az alsóbb Clerussali gyakoribb és meghittebb érintkezés bővebb alkalmat nyújthat, a' Káptalan Urak pedig jó elvek terjesztésében nyájás vendég szeretettel fogadván az anya városba jövő lelki pásztorokat, igyekezzenek őket elleneik mozgalmaira figyelmeztetni, az Egyház védelmére buzdítani, a' falusi nép iskolák gondos ápolására fel szállítani, emlékeztessék őket arra, hogy az Egyházi javakra sóvárgó kecsegtetések, csalókány ámtásoknak tekintendő'k, mellyekkel a' Francia alsóbb Clerus törbe ejtetett, 's mellettök csaknem éhen halásra jutott.⁵⁷ Az illy barátságos értesülések, valamint egy felől a' főbb Clerus elleni még csak lappangó irigykedés legyőzhetik az alsóbb papságban, úgy számtalan jó alkalmul szolgálndnak a' köz lelkesedés, 's egyetértő buzgólkodás felélesztésére.

5^{or} A' Káptalanok és javadalmas szerzetesek igyekezzenek kégy uraságaik alatt álló Plébániák szükségzeit fedezni, faluk rendezése, határok tágosítása alkalmával, a' Parochiát, iskolát illően dotálni, 's különösen a' káplánok feltűnő és már az Ország gyűlésen is emlegetett rideg állapotját jobb karba emelni. E felett gondoskodjanak arról is, hogy jószágaikkban a' Catholicus jobbágyosság ne csak meg ne gyengüljön, hanem vagyonban és szám szerént is gyarapodjék.

6^{or} Az Anyaszentegyház szükségei az idők változása szerént különböznek, jelenleg annak védelméről kell leg inkább gondoskodnunk, és ahol a' Katholica Religio terjesztésére, Templomok fentartására vagy ékesítésére talán gazdagabb alapítványok léteznek, mi úgy véljük, hogy az alapítók célja nem lenne sem eltévesztve, sem meg csonkítva, ha ezek fel használásában a' mostani rend kívüli szükségek tekintetbe vétetnének. Egykor a' szükség

⁵⁷ Utalás arra, hogy a francia forradalom első szakaszában az egyház önként lemondott kiváltságai egy részéről, pl. a tizedről. Továbbá arról az országgyűlésen gyakran hangoztatott liberális érvről beszél, miszerint ha az egyház lemondana óriási kiterjedésű birtokairól és nagybirtokosi pozíciójáról, minden bizonnyal jobban eleget tudna tenni eredeti - lelki természetű - kötelességei ellátásának.

úgy mutatkozott, hogy a' Convertiták⁵⁸ fel segéllésére kegyes alapítványok tétessenek, ezekre most is szükség vagyon, de a térítés eszközeit gyarapítani, vagy az eltérések meg gátlásáról gondoskodni most talán szükségesebb, mint máskor lehetett, valamint az Anyaszentegyház védelmére intézeteket állítani, vagy a' fen állokat pártolni, most korszerűbb törekvésnek mutatkozik Kő Templomok építésénél, tornyok, harangok kiállításánál. Az Egyház romlásával, kegyes alapítványaink nagy része is kétség kívül hajó törést fogna szenvedni. Általában pedig minden jóltéteményeinkben arra is kellene tekintenünk, hogy elleneinknek kezébe fegyvert ne adjunk, a' jutalmakat valódi barátainknak osztogassuk, 's mi e tekintetet kölcsön adásokban, tudósok, művészek, mesteremberek felsegéllésében vagy pártolásában figyelemre méltónak tartjuk.

7er A' vallásos buzgóságot ájtatos társulatok, egykor nagyon elősegítették, ezeknek békővetkezett eltörlése hidegséget szült. Társulatok által terjeszti a' mai Liberalismus elő hatását, 's társulatok által lehet nálunk is a' vallásos érzést, erkölcsi javulást leg sikeresebben elő mozdítani. Az iskolákban hajdan az úgy nevezett Mariana Congregatiók növendékeiből buzgó jó Katholicusok váltak. Voltak a' régi időkben más ilyen kegyes egyletek is Honnunkban, mint Sodales S. Stephani, S. Ladislai és S. Domonk, 's ezeknek fő törekvésök a' Kath.[olikus] hitvallás fel élesztésében, 's terjesztésében állott. A' Franczia Clerus hasonlóan illy kegyes társulatokkal ébreszté fel honjában a' vallási buzgóságot, ilyenek már már nálunk is kezdenek fel tűnedezni, többeknek előképe tán még csak a' jámbor óhajtasok alatt rejtezik, de az idő létre hozásukat szükségessé tette. Ezeknek elő hívására, 's ha feltűnnek, segellyésére nyújtsanak a' Káptalanok, és más Papi Testületek segél kezeket, sőt illő, hogy éleiken az Egyházi rend főbbjei áljanak.

8^{or} A' vallásosság béoltására, erkölcsiség szilárdítására sokat tehetnénk még e' honban, ha különösen a' Nemes Ifiúság célirányos nevelésére nagyobb szerű Convictusok⁵⁹ léteznének, hol tanítás, elme és szív képezés, lelkes oktatók és előjárók által vezetgetnének, hol az ifiak a' világi romlottság példáitól távol esnének. A' szülőkön is inkább volna segítve, illy nevelő házakat állítani, mellyekben az ifiak minden szükségesekkel el látatnak, - mint azon pár száz forintokkal, mellyeket Stipendium⁶⁰ név alatt kapnak. Ezen eszmét a világiak között terjeszteni, 's bennök azt a óhajtaszt kellene felébreszteni, hogy Stipendiumok helyébe ismét Convictusok állíttassanak.

9er Valamint feljebb ajánlók az alsóbb Clerussali gyakori érintkezést, és nyájassabb társalgást, úgy ezt szinte a' világi Előkelők és Nemesek irányában annál inkább szükségesnek tartjuk, minél inkább kénytelenek valánk tapasztalni, hogy közülök sokan ügyünk pártolására csak azért nem szállaltak fel, mert az erént kellően fel világosítva nintsenek. Ha velök meg értetjük, hogy a' papi javak a' Catholica Egyház javai, a' Catholicus Cultus fentartására rendelvén, 's ennél fogva nem csupán Papokéi, hanem minden Catholicusé, 's így a' világiaké is, kiknek gyermekei 's atyafiai által bíratnak, és fognak ezután is bíratni, ha meg mondjuk nekik, hogy iskolai alapítványaink a' Catholicus Status tulajdona, és a' mennyiben ez a' Protestansokkal közhasználatra fogna bocsájtatni, annyiban a' Catholicusok fognának rövidséget szenvedni, 's majd a' hiányt közadózás útján kellene pótolniuk; illy 's más efféle észrevételek 's értesülések ébreszteni fogják Catholicusainkban az ön érdek érzetét, 's talán előhatályosabban lépendnek fel a kőbzói törekvések 's a' Catholicus alapítványok közös használása ellen, sőt e' részben egy két

⁵⁸ Convertita = áttért, (itt:) protestánsból katolikus hitre térített személy.

⁵⁹ Convictus = (itt:) bentlakásos, egyházi jellegű diákkotthon.

⁶⁰ Stipendium = ösztöndíj, segély.

Vármegyében tán az is kivihető leszen, hogy az illy czélzatokat jövő Ország gyűlésen sérelemképpen fel panaszolják, minden esetre a' Nemes Káptalanok ezen czélba vett bántalmai ellen sérelmököt a' jövő Ország gyűlésen mutassák fel.

10er A' Protestánsok részéről a' jelen Ország gyűlésre sérelmek nyújtattak bé, mellyek minden némű elferdített tények és alaptalan vádak elősorolásával a' Catholicus Clerus és Kormány ellen valának intézve, ők az agitatio ezen útjáról mint látzik, le lépni nem fognak, nem akarnak még akkor sem, ha a' legszabadabb alapzatú vallási törvényekben minden követeléseik ki fognának elégíteni. Az illy törekvések ellenében nekünk is éber figyelemmel kell viseltetni minden azon tüneményekre, mellyek a' Protestáns Egyházak körében, vagy a' Megyei hatóságoknál jogaink, igazaink sérelmére és a' Catholica Religio Bántására történnek. A' sérelmek és bántalmak feljegyzését, össze szedését, 's a' jövő Ország gyűlésre Követeink által elküldését a' Nemes Káptalanok magas figyelmébe ajánljuk.

11er A' váltó alakban 's a' reménylőleg létre hozandó hitelbank által forgásba jött, és jövő pénzhitelezések az újabb törvények nyomán bár milly más hitelezések felett kiváltságos állapotba helyeztetődvn, elsőbbséggel bírandnak. Ennél fogva bátorzkodunk figyelmeztetni a' Nemes Káptalanokat, hogy a' költsön adásokban az eddiginél talán nagyobb óvatossággal járjanak el, a' váltó törvények és a' törvénybe iktatandó hitelbank szabályaira kellő figyelmet fordítsanak.

12er Végül mind ezek sükeresítésére kettőt véltünk meg említettendőknek:

a) Igen hasznos, sőt már csak nem nélkülözhetetlen eszköznek tartjuk a' költsönös értesülést, mire nézve javaslatba hozzuk: hogy a' Káptalanok, Apátok és Prépostok minden előforduló fontosabb és az egész Clerusra kiható ügyekben, körlevelek által egymással lépjenek közlekedésbe, mert tsak így lehet egyet értést, köz lelkesedést eszközölni. E' köz értesülés hiányának tulajdoníthatni, p.o. azt, hogy némelly Káptalanok a' szorgalmazott procentuatiot⁶¹ vagy már megadták, és adják, vagy azt, az elholtak massájából⁶² lehúzzák, és össze gyűjtik, midőn a' Káptalanok nagyobb része e' teher elválalásától folyvást vonakodik, leginkább azon egyszerű okból, mert ez a' kérdés a' sérelem útján van, és mivel a' jelen környűlményekhez képest különben is tarthatunk attól, hogy a' papi 's nemesi jószágokra nevezetes terhek fognak rovatni, csak az egyesített erőben, 's egyet értésben találандjuk fel azon erős védelmi állást, melly akár milly ostromokkal is meg vívni képes leend.

b) Át vagyunk hatva azon soha, de kivált a' jelen terhes időkbén nem téveszthető érzelemtől is, hogy az Anyaszentegyház Fő Pásztorainak a' dolgokba mélyen beható bölcsessége vezérelje lépteinket, 's magas hatályossága elősegélye törekvéseinket, 's ennél fogva az előadattakat is jóvá hagyásokkal véljük eszközözlendőknek.

Ezekből állanának az Egyház jelen terhes viszonyaira vonatkozó nézeteink 's óhajításaink, mellyeket közértesülés, és a' gondolatok őszpontosítása tekéntetéből, de egy melegebb érzelem felébresztésére is, mi az Ország gyűlésen másfél évig küzdött Káptalani Követek, Apátok és Prépostok a' magyar honi Nemes Káptalanokkal, és javadalmas Szerzetes Testületek Főnökeivel mielőtt innen elszélednénk, bizodalmasan közölni kívántunk. Csak az egyesség lélekben és akaratban teend képessé minket azon elszánt védelemre, mellyre hivatta vagyunk, nem felejtván el buzgó imáinkal kérni naponként a' mindenható Istent,

⁶¹ Procentuatio (procentum) = kamat.

⁶² Massa = (itt:) pénzalap.

hogy Fiának drága vérével szerzett Anyaszentegyházát az ellenség ostromai alól felszabadítsa, 's könyörgéseinkel esdeni az Isteni Anyát, e' hon Pártfogóját, ki minden eretnekségeket megrontott az egész világban, hogy a' Szent Királyoktól védelme alá bízott Magyar Anyaszentegyház a' terhes idők veszélyeiben hathatós közben járása által oltalmazza. Kiadta Liphay Antal m.k. Posonyi Kanonok, és Ország gyűlési Követ, mint Tanácskozmányi Jegyző.

Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártban

Adalékok a pártalakulás kezdeteihez a reformkori Magyarországon

Megítélésünk szerint az Ellenzéki Nyilatkozatot megalkotó, az utókor emlékezetébe - méltán - bekerült politikus-gárda előtti tisztelgésünket fejezzük ki azzal is, ha a történetírás eszközeivel megpróbálunk minél pontosabb képet rajzolni a százötven évvel ezelőtti történelmi szituációról, az egymással szembenálló eszmékről, személyekről, az - ugyan még feudális keretek között, de már sok esetben a polgári államok parlamenti gyakorlatára emlékeztető eszközökkel - politizáló pártcsoportokról. Alábbiakban ezért nem az 1847 márciusában megalakult Ellenzéki Párttal, és az azt létrehozó-meghatározó személyiségek kapcsolataival kívánunk foglalkozni, hanem a velük szembenálló Konzervatív Párt történetéhez szeretnénk néhány, eddig lényegében feltáratlan adalékot nyújtani. Kétségtelen, hogy másfél századdal az események után bőven van még tisztázni, pontosítani való az 1848-as fordulatot megelőző, izgalmas eseményekben, fordulatokban gazdag esztendő belpolitikai történéseiben, nem is beszélve annak személyi meghatározóiról, eszmetörténeti háttéréről stb. Viszonylag kedvezőbb a helyzet a Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Batthyány Lajos, Teleki László nevével fémjelezhető Ellenzéki Párt tekintetében, jóval kevesebb publikáció látott viszont napvilágot a konzervatív tábor szerveződésével, belső viszonyaival, összetételével, politikai elképzeléseinek alakulásával kapcsolatban.¹ Pedig nyilvánvaló, hogy utóbbi csoportosuláson belül is létrejöttek egymással szövetséges, mégis részben önálló érdekek mentén szerveződő csoportok.

A Konzervatív Pártról mind a kortársak, mind a későbbi történetírás megállapította, hogy fő szervező elve, lényegi vonása a kiváltságrendszerhez való ragaszkodás illetve a kormányzat feltétlen támogatása volt a rendi-nemesi oppozícióból a polgári átalakulás szorgalmazása felé haladó liberális ellenzék ellensúlyozására. Tudjuk továbbá, hogy ebben a politikai küzdelemben a kiváltságörző konzervativizmus egyik legbiztosabb támaszának a katolikus egyház bizonyult, hiszen az ellenzék által már az 1830-as években felvetett reformjavaslatok számos ponton érintették az egyház feudális eredetű privilégiumait. Az 1840-es évek elejére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a társadalmi viszonyok és a politikai intézményrendszer átalakítására irányuló törekvések a katolikus egyház vezetőinek egységes ellenkezésével találkoztak, így természetes, hogy a formálódó konzervatív tábor irányítói kezdettől fogva biztos szövetségesként számítottak az egyháziakra, a püspöki kartól az alsópapság képviselőiig. Számos, egyházi illetve állami levéltárakban talált dokumentum (üléskönyvek, hivatali és magánlevelezés stb.) alapján az a feltételezés alakulhat ki bennünk, hogy az egyháziak nem csupán személyükben, hanem szervezett formában kívántak részt venni a politikai élet alakításában, s számos jel alapján megállapíthatjuk, hogy a hazai pártok palettáján már az 1840-es évek közepén megszerveződött egy olyan, önálló arculatú katolikus csoport, mely a századfordulón jelentkező politikai katolicizmussal mutat feltűnő párhuzamokat. Alábbiakban lényegében egyszerre két kérdésre keressük a választ: hogyan alakultak az önállóan, szervezett formában politizáló katolikus egyháziak kapcsolatai a

Konzervatív Párttal az 1843-44. évi országgyűléstől az 1847-48-as diéta összehívásáig, illetve mennyiben tekinthetjük politikai katolicizmusnak az általuk indított politikai mozgalmat.²

A Konzervatív Párt kezdeményezői a pártalakulás kezdeti szakaszától számítottak a katolikus egyháznak a kormányzat iránt kimutatott hagyományos támogatására. Az ellenzék vármegyei üléstermekben tapasztalható sikereit már Dessewffy Aurél 1839. januári memoranduma³ is részben a főpapság passzivitására vezette vissza és szorgalmazta az egyháziak aktivizálását a kormánypolitika pozícióinak javítása érdekében. (Megjegyezzük, természetesen ez az igény a konzervatívok illetve a kormányzat részéről már korábban is többször megfogalmazódott. Az 1832-36. évi országgyűlés után - nyilván az országgyűlési ifjak, Kossuth és Wesselényi ellen indított perekkel összefüggésben - kiadott királyi parancs például kötelezte a kancelláriát, hogy az érsekeket és püspököket a közéletbe való aktív bekapcsolódásra figyelmeztesse, utóbbiak pedig „utasítsák a kellő rátermettséggel bíró káptalanokat és kúriai klérus tagjai közül azokat, akiket gondos vizsgálat alapján kétségtelenül alkalmasnak találtak, hogy vegyenek részt a nyilvános megyegyűléseken, járjanak készségesen kezére a megyei főispánoknak és adminisztrátoroknak.”⁴ Számos adat utal arra, hogy egyes főpapok valóban szorgalmazták a tisztújításokon az ellenzékiekkel szemben Bécsnek elkötelezett jelöltek támogatását.⁵) Az 1843-44. évi országgyűlés alatt, illetve az azt követő konzervatív tanácskozásokban az egyházi vezetés bekapcsolása a politikai küzdelmekbe természetes és szükségszerű tényezőként fogalmazódott meg.

Az előkészítés és a pártszervezés során keletkezett iratokból úgy tűnik, a „fontolva haladók” vezetői a katolikus egyház képviselőire úgy számítottak, mint akik személyükben elkötelezettek a konzervatív ügy iránt, a párthoz csatlakozó egyháziak csoportja azonban hamarosan elkezdett a párton belül, ahhoz sok szállal kapcsolódóan, de „önálló életet élni”, saját arculattal rendelkező szervezkedésbe kezdeni. Vagyis nem a konzervatív párt egyszerű tagjaiként, hanem a katolikus egyház (vélt) érdekeit megjelenítő szerveződés tagjaiként akartak Dessewffy Emil, Szécsen Antal és társaik mozgalmába bekapcsolódni. A politizáló egyháziak ilyen irányú törekvései az 1846-os pártalakuláskor már előrehaladott állapotban voltak, mivel az új típusú katolikus politizálás iránti igény először erőteljesen az 1843-44-es országgyűlésen részt vevő egyháziak (a felső táblán a püspöki kar, az alsó táblán a káptalanok követői) körében fogalmazódott meg. Az országgyűlés alatt tartott tanácskozásokból⁶ kiderül, hogy az egyház súlyos megpróbáltatásként, lényegében üldözésként fogta fel az ellenzék által szorgalmazott, a vallásszabadság illetve a felekezeti egyenjogúság irányába mutató javaslatokat. Ezek a tendenciák a korábbi diétákon is megfigyelhetők voltak, azonban a vegyes házasságokkal kapcsolatos feszültségeket⁷ - legalábbis részben, ideiglenesen - lezáró, „A vallás dolgában” született 1844/III. tc. törvénybe iktatásával az egyháznak szembesülnie kellett a ténnyel: a liberálisok által szorgalmazott átfogó reformok nem maradnak meg a gazdaság, a politikai intézményrendszer stb. átforgatásának igényénél, hanem a polgárosodás folyamata alapjaiban fogja módosítani az egyház és az állam közti viszonyt, az egyház társadalmi szerepvállalását, a többi felekezettel szembeni előjogait stb.⁸ A Pozsonyban tanácskozó katolikusok egy része ennek nyomán arra a következtetésre jutott, hogy az egyház érdekeit nem illetve nem csak „hagyományos” érvekkel illetve eszközökkel, hanem a polgárosodó közélet új játékszabályainak megfelelően lehet és kell képviselni. Vagyis úgy vélték: az 1844/III. tc. fenti „üzenete” után nem célravezető a reformokkal szembeni merev, ráadásul súlyosan népszerűség-csökkentő szembenállás, továbbá egyrészt az egyház évezredek múltjára (mint előjogainak forrására) való unos-untalan hivatkozás, másrészt a kormányzattal való (színfalak mögötti) jó kapcsolattartás. Fontos, hogy szó sem volt ez utóbbiak feladásának szándékáról (éppen ellenkezőleg), úgy vélték viszont, hogy mindezt ki kell egészíteni a polgárosodás elveit részben kisajátító, a katolikus egyház érdekeinek megfelelően átforgató érvekkel illetve a kirajzolódó új közélet által megkívánt eszközök átvételével.

A felismerés nagyon hasonló a harmincas években zászlót bontó „fontolva haladók” csoportjához (elsősorban Dessewffy Aurél nézeteihez), mely születését szintén a mérsékelt reformok hangoztatásával palástolt kiváltságörzés programjának köszönhetette. Ahogy a „fontolva haladás nyitányát” is lényegében egy fontos dokumentumhoz (Dessewffy Aurél 1839. január 1-én kelt memorandumához) köthetjük,⁹ úgy a reformkori politikai katolicizmus születésében is nagy szerepe van az alsó táblára delegált káptalani követek 1844. október 27-i tanácskozásának illetve az ott készült jegyzőkönyvnek.¹⁰ Bár ekkor még korai lenne a konzervatív nemesek mozgalmába való integrálódásról beszélni, néhány gondolat erejéig ki kell térnünk a tanácskozásra, mert az ekkor elhangzottak részben a korábbi értekezleteken külön-külön felbukkanó elemek összegzésének tekinthetők, részben pedig az október 27-én írásba foglaltak valamennyi későbbi tanácskozáson megfogalmazódtak, lényegében az egyházi politizálás programtéziseivé váltak. Az országgyűlés bezárása előtt nem sokkal tartott tanácskozás alaphangját a fenyegetettség-érzés, sőt a végveszély-hangulat adta, a résztvevők - egyébként a politikai katolicizmus későbbi megnyilatkozásaihoz hasonlóan - „ostromlott vár”-hoz hasonlították egyházukat, úgy vélték, hogy a liberálisok által követelt felekezeti viszonyosság illetve a vallásszabadság (pontosabban a bevett keresztény egyházak egyenjogúságának) alapelvei nemcsak a katolikus egyházat indították el a megsemmisülés felé, hanem magát a keresztény vallást is. Költői hangulatú sorokban emlékeztek meg az országgyűlésen kiállott „súlyos megpróbáltatásokról”, az ellenzéki követektől elszenvedett „elnyomásról”,¹¹ melyek arra indították őket, hogy megfogalmazott „ígéttelen nézeteikkel” az elméleti kérdések hosszas boncolgatása helyett „a’ Magyar Honi Klérust közhatású cselekvésre szólítsák fel.” (Az „ostromlott vár”-felfogásból fakadó mozgósítási kényszer egyébként a káptalani követek 1844. március 17-i megbeszélésén kapott először jelentős hangsúlyt, amikor többek között, jellemző sorokban így mérlegelték az aktuális politikai helyzetet: „általlátván, hogy a magyar Egyházat környező veszedelem nagy, - általlátván, hová jutottak elleneink, újjabb erőt fejtven ki naponként? - mi várja ma hólnap óltárjainkat? - mi azoknak szolgálit? általlátván, hogy a baj nőttön nő, és a veszedelem óriási léptekkel közeledik, romokba döntendő velünk együtt mindent, ha buzgalomra nem ébredünk, és szorongattatott Anyánknak, saját honfiainktól üzőbe vett Egyházunknak, rögtöni segedelmet nem nyújtunk”¹² stb.) A tanácskozók egyik legfontosabb döntése az egyház közéleti aktivitásának fellendítésére vonatkozott az országgyűlés bezárását követő időszakban. Figyelemre méltó, hogy nem csupán az egyháziak közéleti szerepvállalását (vagyis az alsópapságnak a megyegyűlések, a püspöki karnak pedig az országgyűlések rendszeres látogatását) szorgalmazták nagyon erőteljesen, hanem az eddigiektől eltérő módon kiemelt szerepet kívántak adni a világi nemesek megnyerésének. Az 1843-44-es diétán ugyanis már nagyon szembeűnő volt, hogy az egyház álláspontját (a felső tábla néhány ultrakonzervatív képviselője kivételével) csak maguk az egyháziak hangoztatták, a vármegyék küldöttei (katolikusok és protestánsok egyaránt) az alsó táblán gyakran a katolikus érdekekkel szemben vagy legfeljebb tartózkodóan nyilatkoztak, a klérus meggyőződését csak elvétele visszhangozták.¹³ A politizáló katolikusok rájöttek, hogy az egyház társadalmi-politikai céljait csak akkor tudja érvényesíteni, ha azok képviselőit a világiakból álló többséget (vagyis lényegében a közvélemény minél tekintélyesebb részét) tudja megnyerni, ezért fontos feladatnak jelölték ki a megyékben illetve az országos politikában arra alkalmas személyiségek felkutatását illetve az egyház érdekeinek való megnyerését. A közéletbe bekapcsolódó egyháziaknak pedig figyelmükbe ajánlották, hogy ne csak az egyházpolitikai kérdésekben hallassák hangjukat, hanem szóljanak hozzá egyéb, gazdaság-, szociál- vagy kultúrpolitikai vitákhoz, mindenhez, amihez csak úgy gondolják, hogy értenek. Az ingadozók, sőt az ellenzékiek számára is meg kell mutatni - mondták -, hogy a katolikus egyház lényegében minden politikai kérdésben jogosan érzi magát illetékesnek, hogy nem egy elszeparált része a társadalomnak, hanem ellenkezőleg: áthatja azt minden területen. Ezzel pedig automatikusan szövetségre léphet a „liberalizmus” térhódítását más szempontok-

ból elítélő személyiségekkel, szélesítve ezáltal az (egyház-állam viszonyt polgári szempontok alapján átrendezni kívánó) ellenzékkel szembeni erőket. A káptalanok illetve valamennyi egyházigazgatási egység figyelmébe ajánlották, hogy folyamatosan ellenőrizzék az alsópapság „megfelelő” politikai nézeteit is, ügyeljenek arra, hogy a lakossággal kapcsolatot tartó plébánosok, szerzetesek ne kerüljenek kapcsolatba a Deák, Kossuth, Batthyány stb. nevével fémjelzett liberalizmussal, s kivegyék a részüket az annak veszélyességét hirdető propagandából.

Mint korábban a „fontolva haladó” világiak, 1844-ben a politizáló katolikusok is felismerték a modernizálódó közélet követelményeit, elsősorban az információáramlásban rejlő - az ellenzék által korábban oly sikeresen kiaknázott - politikai erőt, ezért szorgalmazták az intézményes és gyors kapcsolattartást a közéletbe bekapcsolódó egyháziak között. Ez jelentette egyrészt a megyegyűléseken képviselendő álláspontok egyeztetését a levélváltások szaporítása útján, másrészt egy olyan - a katolikus hierarchiától részben függetlenül szerveződő - országos hálózat, illetve annak munkáját koordináló központi „bizottmány” létrehozását, mely rendszeres értekezletek tartásával megvitatja a mindenkor legfontosabb feladatokat, kijelöli az aktuális tennivalókat. (Vagyis az egyháziak pontosan ugyanúgy kívántak élni a pártszerveződés reformkori lehetőségeivel, mint a konzervatívok illetve a liberálisok.) Ehhez kapcsolódott a sajtó rendkívüli közvéleményformáló erejének felismerése, melynek hatékonyságát korábban az ellenzék már kamatoztatta (elsősorban Kossuth *Pesti Hírlapja* révén). Minden korábbinál erőteljesebben jelentkezett az igény az egyház álláspontját népszerűsítő röpiratok készíttetésére, illetve a meglévő (konzervatív) politikai sajtó katolikus egyház irányába történő befolyásolására. Ezt egyébként az országgyűlés alatt korábban tartott tanácskozások is szorgalmazták. Először, úgy tűnik, az 1844. március 10-i - Kopácsy esztergomi érsek elnökletével tartott - értekezleten¹⁴ (a klerikusok szerint lényegében a 24. órában) „vették észre”, mekkora lépéshátrányba került az egyház a sajtó területén a liberálisokkal szemben. Felismerték, milyen nagy szerepe lehetne mindennek álláspontjuk ismertetésében, különösen - mint írták - „e jelen-korban, midőn a röpiratok csaknem lázas szenvedéllyel olvastatnak, elleneink irányában czélszerűbb fegyverrel nem is élhetünk, mint hasonló röp- és folyóiratokkal, melyekben maga a rögtönzés [értsd: a politikai eseményekre való azonnali reagálás] üdvös hatással bír.” (Jellemzőek egyébként a tanácskozást dokumentáló körlevél bevezető sorai is: „Nagyok, ‘s búsan nyommasztók a jelen kornak eseményei, - de még szomorúbb a jövő, melly reánk várakozik. Ha valaha, most kell [...] felébrednünk, és vállat vettve, egyesült erőt ki fejtenünk, midőn a bennünket minden oldalról környező viszontagságok annyira nőttek már honnunkban, hogy magát a Papi Rendnek örökösére bízott szent hitet veszélyeztetni kezdik; - ne hogy később orvosolhatatlanná váljék a baj és bennünket végveszély érjen, melyet még most megelőzni, és el is hárítani lehetne.”) Szomorúan konstataáltak az egyházhoz közel álló lapok alacsony példányszámát illetve olvasottságát (ellentétben az ellenzék illetve más felekezetek orgánumaival), ezért felszólították az egyháziakat, hogy anyagilag támogassák elsősorban a *Religio és Nevelés* című kifejezetten teológiai-egyházi folyóiratot, illetve a *Nemzeti Újságot*, mely a konzervatív sajtón belül leginkább az egyházi érdekek szócsövének számított. Megfelelő támogatás hiányában ezek viszont tényleg csak tengődtek, s a püspöki karnak ugyancsak a zsebébe kellett nyúlni, hogy megjelentetésüket folyamatosan biztosítani tudják. A *Nemzeti Újság* esetében csak némileg növelte a példányszámot, hogy 1845-től Majláth János szerkesztői helyére Liphay Sándor személyében tehetségesebb, szélesebb látókörű konzervatív publicista került.¹⁵ Az egyháziak által kidolgozott sajtópolitikai illetve propagandatervek fő elemei tehát az álláspontjukat népszerűsítő cikkek, tanulmányok és röpiratok készíttetése, ezekre pályázatok kiírása és díjazása külön e célra létrehozott pénzalapokon keresztül (vagyis az anyagi ösztönzőrendszer kiépítésével), méghozzá a „sajtóhadjáratot” koordináló bizottság felállításával

szervezett formában. Mindezek pedig kísértetiesen emlékeztetnek a többi, önállóan szerveződő politikai erő (mind a liberálisok, mind a konzervatívok) által a közvélemény megnyerésére indított kampány szervezésére.¹⁶

Visszatérve az 1844. október 27-i felhívásra, szembetűnőek a „fontolva haladók” stratégiájával mutatkozó párhuzamok közül az ellenzék más stratégiai eszközeinek átvételére irányuló elképzelések. A liberálisok sikereit részben annak tulajdonították, hogy azok rendszeresen összegyűjtötték és írásba foglalták - a katolikusok szemében értelemszerűen alaptalan és mondvacsínált - megyei illetve országos sérelmeiket, melyekkel a megyegyűlések résztvevőit továbbá az országos szerveket „bombázva” érték célta. A gravaminális eszközt a jövőben jobban ki kell aknázni a katolikus egyház „súlyos megpróbáltatásai” tekintetében is - vallották a káptalani követek. (Ha ugyanis csak az országgyűlések idején terjesztik fel kéréseiket, azoknak tárgyalására rendszerint már nem marad idő, vagyis sérelmeik fontosságára jóval korábban kell „rádöbbszteni” a közvéleményt.¹⁷ Felhívták arra is a figyelmet, hogy használják ki az új gazdaságpolitikai intézkedések (pl. a váltótörvények) nyomán az egyház közéleti szerepvállalását szélesítő lehetőségeket. Vigyázzanak - írták -, hogy az ellenzéknek ne adjanak alapot támadásokra, igyekezzenek magukat is „nemzeti” színben feltüntetni, például a magyar nyelv jogainak, a liberálisoknak népszerűséget hozó követelésében. (Megjegyezzük, ez a törekvésük valóban taktikai jellegű volt, mellyel csupán a szelet akarták az ellenzék vitorláiból kifogni, hiszen a katolikus politikai mozgalom szervezése során később keletkezett több dokumentum sem a megnyerni kívánt „nemzet”, hanem az egyház nyelvét, a latint használta - az 1844-es határozatok ellenére.¹⁸) Mindezt ki akarták egészíteni a katolikus hitélet fellendítését célzó, lényegében „hagyományosnak” mondható további kezdeményezésekkel: az iskolai oktatás katolikus jellegének erősítésével (a liberalizmus veszélyességének mintegy a fiatalokba való „belenevelésével”), a konviktusok szaporításával és azokban az egyházi jelleg fokozásával, a vallásos egyesületek, társulatok (pl. Mária kongregáció) befolyásának növelésével - azért, mert a katolicizmus háttérbe szorulását ők is jórészt annak tulajdonították, hogy elhanyagolták a fiatalabb generációknak az egyházhoz való kapcsolását, akik így a veszélyes „új koreszmék” hatása alá kerültek.

Fenti elemeket (a személyes agitációt, sajtót stb.) a tanácskozók konkrét politikai cél elérése szolgálatába kívánták állítani. Ez a konkrét célkitűzés pedig - melynek a megbeszélésen a legnagyobb teret is szentelték - a következő országgyűlésen az alsó táblára delegált káptalani követek fejenkénti szavazatának visszaszerzésére, vagy legalább szavazataik számának növelésére irányult.¹⁹ A vármegyei követek ugyanis az 1825-27. évi országgyűlés óta elérték, hogy a szavazások idején ők fejenként egy-egy voksot adhassanak, míg a szabad királyi városok illetve a káptalanok delegáltjai csupán tanácskozási joggal és összesen egy-egy szavazattal rendelkezzenek. A - nyilván a megyei nemesség megnyugtató súlyát biztosítani hivatott - rendszer ellen a városok képviselői a reformkor folyamán gyakran tiltakoztak, a rendiség szerkezetének súlyos sérelmét látva abban. A vármegyei nemesség azonban a (kormány által jól kihasználható) városi szavazatok ügyét össze kívánta kapcsolni a városok egész rendszerének átalakításával, az önkormányzatok működésétől a városi társadalom reformjáig.²⁰ Az 1843-44. évi országgyűlés előtt az egyháziak ritkán tiltakoztak szavazati joguk korlátozása ellen, ekkor azonban úgy ítélték meg, hogy az első rend „alapvető jogainak sérelmét” haladéktalanul orvosolni kell. A „felismerés” nyilván annak volt köszönhető, hogy az egyháziak nem csupán burkolt formában (vagyis a vármegyei követek illetve követutasítások katolikus irányú befolyásolása útján), hanem nyíltan is növelni kívánták befolyásukat a rendi törvényhozásban az esetleges liberális egyházpolitikai indítványok (és általában a liberalizmus) visszaszorítása érdekében. A cél eléréséhez kézenfekvőnek látszott, ha csatlakoznak a városi követekhez, hangoztatva, hogy esetükben a rendi alkotmány ugyanolyan sérelméről volt szó, mint a káptalani követeknél. Utóbbiaknak némi reményt

adhatott, hogy az országgyűlés mindkét háza illetve az uralkodó is készen mutatkozott a városi kérdés rendezésével érdemben foglalkozni. A városi követek azonban úgy ítélték meg, hogy szavazataik ügyét inkább rontja, mintsem támogatja a káptalanok szövetsége (már csak azért is, mert a népképviselői irányában megfogalmazódó liberális nézetekkel semmilyen formában nem fértek össze a nem lakossági választás, hanem rendi előjogok útján bekerülő képviselők), legalábbis sokkal kevésbé keresték az egyháziak szövetségét, mint azok az övékét.²¹ (Megjegyezzük, érdekes módon tíz évvel korábban pont fordított volt a helyzet: a káptalanok 1834-ben - még a látszatát is kerülve annak, hogy a kormány háta mögötti akcióban vesznek részt - elutasították a városi követek tapogatózását, mely a fejenkénti szavazatok visszaszerzésére irányuló esetleges szövetségükre vonatkozott.²²) 1844-ben azonban a politizáló katolikusok elhatározták, minden követ megmozgatnak, hogy fejenkénti szavazati jogukat visszaszerezzék, és ebben hangsúlyos szerepet szántak kialakítani kívánt országos hálózatuknak. Széles körű diplomatikai és egyéb adatgyűjtés indítását kezdeményezték, mellyel a káptalani követek szavazati jogának történelmi jogosultságát kívánták igazolni, ezen adatok mielőbbi publikálását szorgalmazták illetve anyagi támogatását helyezték kilátásba. A káptalani szavazatok ügye továbbá propagandisztikus elemnek sem volt alkalmatlan az ellenzékkel szemben: a politizáló katolikusok számára kapóra jött, hogy a liberálisokat képmutatással vádolják, mivel utóbbiak a törvényhozásban a „semmit rólunk nélkülünk” elvét hangoztatják - miközben úgy fogadtatnak el az egyházra nézve sérelmes törvényeket, hogy a katolikusok intézményes képviselőit megszüntetni igyekezzenek. (Hasonló katolikus „vád” volt a liberálisok ellen, hogy utóbbiak csak beszélnek felekezeti egyenjogúságról, hiszen - megítélésük szerint - az unitáriusok és a zsidók számára pozitív, a katolikusok számára pedig negatív diszkriminációt sürgettek.²³)

Hogy ez az 1844 őszi kiforrott politikai nézeteket képviselő csoport könnyen találta meg az utat később, a szerveződni kezdő Konzervatív Párthoz, világosan láthatjuk nem csak (illetve nézetünk szerint: nem elsősorban) abból, hogy a kiváltságörzés mindennél erősebb igénye automatikusan a „fontolva haladók” közé sorozta a katolikusokat. Hanem abból is, hogy a politikai célok megvalósítása (a liberális ellenzék ellensúlyozása illetve a kormány támogatása) érdekében szinte ugyanazokat az eszközöket igyekeztek megragadni, mint a világi konzervatívok, továbbá nagyon hasonló eszmei-ideológiai alapvetésből tették azt. Utóbbi lényegét leginkább abban jelölhetjük meg, hogy mind Dessewffy Aurél és későbbi elvbarátainak programját („fontolva haladás”, „konzervatív reform a rendi alkotmány érintetlenül hagyásával” stb.), mind pedig a fentebb vázolt katolikus politizálást a felbukkanó, majd sikeresen szerveződő liberális ellenzék (más megfogalmazásban: az Európa-szerte terjedő, alkotmányosságot, jogkiterjesztést stb. követelő, szabadelvű „korszellem”) visszaszorításának igénye hívta életre, előbbi esetben értelemszerűen gazdaság- és társadalom-politikai, utóbbiaknál pedig egyházpolitikai súlypontokkal. Mindkettő a liberális kihívásra adott újkonzervatív válasznak²⁴ tekinthető, vagyis nézetünk szerint nem csupán a világi nemességen belül jelent meg a „fontolva haladó” igény a liberálisok ókonzervatív ellensúlyozásával (a reformok szükségességének merev tagadásával, az ellenzék hatalmi szóval történő elnémításával stb.) szemben, hanem - attól csak részben függetlenül - egyházi oldalon is. A politizáló egyháziak nem egyszer nyíltan kimondták, hogy mozgalmukat ellensúly gyanánt kívánják megindítani. Ld. pl. a káptalani követek már idézett 1844. március 19-i körlevelében: „ki nem tudja, hová irányozvák azon nyíltak, melyek a Katholika hitnek szolgálát, köztanácskozásinkban, naponta, fejenként érik? - nem nyílt, nem szabadalmas térre léptek é már elleneink? - igen is! ‘s éppen azért kényszerítve érezheti magát most már az egész Egyházi Rend, hogy saját védelmének eszközeihez nyúljon valahára ő is. Úgy vagy, int az üdő [...]” További fontos párhuzam a világi és egyházi konzervativizmus között, hogy lényegében a politikai mezőt utóbbi is két nagy, egymással antagonisztikus ellentétben álló

táborban látta: a magyar rendi alkotmányt stabilizáló kormánypártiakban és az azt fenekestől felforgatni igyekvő ellenzékben. Előbbiek ebben a konzervatív értelmezésben a bölcs haladással, a magyar király iránti hűséggel, a renddel és békességgel, utóbbiak mindennek szöges ellentétével, a forrófejű rögtönzéssel, külföldi példák majmolásával, a tekintélytisztelet hiányával, káosszal és felforgatással azonosultak.²⁵ A „fontolva haladók” jelszavai az 1840-es években végig az „alkotmányos rend és az azt biztosító kormányzat” védelmezése voltak, melyeket a szükséges változtatások éppen hogy kiteljesítenek, míg az ellenzék reformjai mindennek felrúgására irányulnak. Árnyalatnyi, ám fontos különbség, hogy az egyháziak a „fontolva haladás” tekintetében is jóval visszafogottabbaknak bizonyultak a világi újkonzervatívoknál, hiszen egyházpolitikai téren a legkisebb változtatási kísérlet is merev ellenzésükbe ütközött, s a közélet más területén is inkább csak apró - leginkább felszínes - engedményekre voltak hajlandóak. Idézett, 1844. október 27-i tanácskozásuk alkalmával például általában ítélték el „a’ túl írt Liberalismust, ‘s az ősi Constitutio megdöntésére célzó reformokat.” Az egyháziak 1844-től fokozott közéleti szerepvállalását szorgalmazó felfogás abból is fakadt, hogy a katolikus egyház saját magát az ellenzék által lerombolni, a konzervatívok által védeni vélt „nyolc évszázados constitutio” legbiztosabb támaszának, sőt folytonossága fenntartójának vélte, hiszen lényegében az „aki megtámadja katolikus egyház kiváltságait, az alkotmány áttételén keresztül magát a magyarságot veszélyeztet” logika alapján gondolkodtak.²⁶ Rudnyánszky Sándor báró, az esztergomi főkáptalan követe, és az említett október 27-i tanácskozás levezető elnöke 1844. november 8-án körlevélben fordult valamennyi egyházmegye vezetőségéhez (pontokba szedett instrukció mellékelésével kérte, hogy kutassák fel a káptalani szavazatok egyenjogúságát bizonyító okleveleket egy készítendő pályamunka céljaira), melyben egyértelműen fogalmazta meg ezt a (számos más forrásban, főleg országgyűlési beszédekben²⁷ is felbukkanó) tételt: „most, midőn a katolikus vallás, és egyház jogai, és biztos politikai állása mintinkább s szakadatlanul ostromoltatik, midőn a katolikus klérus által létrehozott [sic!], ápolts és védett ősi alkotmány megváltozván, a szeretett honnak új s vajha boldogabb jövőndő készítettetik: a pusztá sóhajok nem elegendőek, hanem a tettek mezején hatályosan fellépve, a józan alkotmányos elveknek terjesztését eszközteni [...] minél több jog-, egyház- és emberbarátot megnyerni szükséges.”²⁸ A káptalani követek törekvéseit tulajdonképp úgy összegezhetjük, hogy újszerű tartalommal igyekeztek megtölteni a katolikus egyház társadalmi célkitűzéseinek régi kereteit, lényegében előjogainak illetve kiváltságainak megőrzését. Ez az újszerű tartalom abban foglalható össze, hogy a káptalani követek és főpapi támogatóik rájöttek: ha kényszeredetten is, de el kell fogadniuk a polgári (pontosabban ekkor még: a polgárosodás útjait kereső) társadalom realitását, s inkább azon kell töprengeniük, hogy a változó viszonyok között hogyan lehetne az egyház társadalmi szerepét változatlanul fenntartani. Jellemző fordulat, hogy míg az 1839-41 között igen élénk vegyes házassági vitában a klérus nem kis részben a katolikus dogmatika lelki kényszerítő erejével (pl. pásztorlevelek, egyházi fenyegetések formájában) igyekezett számára kedvezően befolyásolni a közéletet, 1844 után a világi nyilvánosság megnyerése illetve a fentebb említett eszközök (a fokozott közéleti szerepvállalás a rendiség kínálta politikai intézményrendszerben) kerültek előtérbe. Figyelemreméltó továbbá, hogy az egész, vegyes házasságokkal összefüggő konfliktust az egyházi megnyilatkozások döntően a protestánsok által gerjesztett felekezeti versengésnek minősítették, az idézett káptalani követek tanácskozásaiban viszont a „protestantizmus aknamunkájáról” szóló passzusok kevésbé kaptak szerepet - leginkább azért, mert érezték, hogy nem két, immár történelmi egyház rivalizálásáról, hanem a polgárosodás és a feudális kiváltságrendszer közötti konfliktusról van szó.

Az egyháziak körében 1844-ben megszerveződő újkonzervatív áramlat vezéregyéniségei később is zömmel a kanonokok, pontosabban az alsó táblára delegált káptalani követek közül kerültek ki. Ennek okát elsősorban abban láthatjuk, hogy mind a felső tábla kényelmes

kormánytöbbségéhez tartozó püspöki karral, mind a politikai életben kevésbé aktivizált alsópapsággal szemben ez a csoport szembesült először az alsó táblán a liberális nemesség erejével illetve egyházpolitikai céljaival, s ismerte fel sürgős ellensúlyozásának lehetséges újabb módzatait. Az 1843-44-es országgyűlésen Pozsonyban tartózkodó egyháziak közül később is aktívan kapcsolódott a konzervatív katolikus politikai mozgalomba Fogarassy Mihály, Liphay András, Liphay Antal, Rudnyánszky Sámuel, Bezeredy Miklós kanonokok, Sárkány Miklós (1845-től bakonybéli apát) stb. Bizonyára nem véletlenül hangsúlyozták ekkori illetve későbbi dokumentumaikban, hogy nem a püspöki karral szemben kívánnak tevékenykedni, bár figyelemreméltó, hogy sokat emlegették: szeretnék, ha a megyéspüspökök illetve a szerzetesrendek előjárói állnának politikai szervezkedésük élére - nyilván azért, mert maguktól korábban ezt nem nagyon tették meg. Érdekes, hogy a püspöki karból leginkább Scitovszky János pécsi, Ocskay Antal kassai, Barkóczy László székesfehérvári és Lonovics József csanádi püspökök mutattak érdeklődést és aktivitást a káptalani követek mozgalma iránt, mely - hogy elkerülje a hierarchia megkerülésének vádját - minden fontosabb lépése előtt kikérte (és meg is kapta) az esztergomi érsek engedélyét.

A politizáló katolikusok közül 1845 elejétől különösen Fogarassy Mihály (ekkor még nagyváradi kanonok) aktivizálódott és lett a konzervatív pártszerveződés illetve abban a katolikus csoport egyik fontos vezetője. Az országgyűlés bezárása után hozzákezdett egy olyan „hasznos társulat”, vagyis könyv- és röpiratkiadó egyesület létrehozásához, mely a fenti elveknek megfelelően a katolikus álláspont népszerűsítését tűzte ki célul, különös tekintettel a káptalani szavazatok kérdésére. 1845 augusztusára igyekezett Pestre összehozni a társulat alakuló ülését, erre azonban ekkor még nem került sor, feltehetően az előkészületeket nem tartották megfelelőeknek. Erre utal, hogy Fogarassy július 12-én így írt a tihanyi apátnak: „Oh, bár többen lehetnénk ama lelkesek, kik nem sajnálva fáradtságot, a’ nagy cél végrehajtását elősegítendik.”²⁹ Az országgyűlésen korábban tanácskozó egyháziak sokkal inkább aktívak voltak, Bezeredy Miklós kanonok például szintén júliusban írt arról, hogy sikerült rávennie Beke Kristófot, az egyháztörténetben jártas teológust a káptalani szavazatok történelmi jogait ismertető munkálatban való részvételre, illetve arról, hogy az ígért 200 forintos anyagi támogatást továbbította Szaniszló Ferencnek, a *Religio és Nevelés* szerkesztőjének.³⁰ A nyolc hónapos előkészületek azonban - a társulat megalakulásának elmaradása ellenére - mégsem voltak teljesen hiábavalók, szeptember 5-én ugyanis Fogarassy és társai (az ekkor Pesten tartózkodó Bezeredy, Sárkány Miklós és Liphay András) elérkezettnek látta az időt a múlt év őszén Pozsonyban kezdett politikai értekezletek újraindítására. A tanácskozáson készült jegyzőkönyv,³¹ tanúsága szerint az 1844. október 27-én megfogalmazott politikai ideológia jegyében kizárólag a káptalani követek szavazatainak visszaszerzésére irányuló konkrét feladatokról tárgyaltak. Felosztották például az egyházmegyei levéltárakat Beke Kristóf és Lányi Károly között a feltárandó okleveles adatok összeszedése céljából, megszervezték a másolatok egymásnak való megküldését, kitűzték a kéziratleadási határidőket stb. Szempontunkból fontosabb ennél, hogy elhatározták: az uralkodóhoz küldendő felirat formájában fogják követelni szavazataik visszaállítását, „mellynek gyakorlatában a magyar cath.[olikus] klerus újabb időkben a’ királyi jogok és köztörvényesség [sic!] gyengítésével meggátoltatott.” Ennek, valamint a vélekedésük szerint „nagy politikai jelentőségre emelkedett”, a klérus által „mintegy sajátjának vallott” *Nemzeti Újság* megcsappant előfizetőinek a papság körében való további toborzása érdekében elhatározták a káptalanok újabb körlevélben való szervezett megkeresését.

1846 első felében a politizáló egyháziak energiáit a - röpiratok előkészítésén túl - a „káptalanok, apátok, prépostok országgyűlési szavazata dolgában” az uralkodóhoz intézendő felirat előkészítése kötötte le. A június 26-án Pesten készült felirati javaslatot Sárkány Miklós bakonybéli apát öntötte végső formába, Bezeredy és Fogarassy, valamint az esztergomi

főkáptalan június 2-ára összehívott országgyűlési választmányának javaslatai alapján. Maga a felirat szövege³² hosszas értekezés az egyház megsértett történelmi jogairól illetve arról, hogy a katolikus klérus magát a Habsburg-ház hűséges támaszának tekinti, s félreérthetetlenül utalt arra, hogy ha az udvar a liberálisok előretörését visszaszorítani akarja, a helyreállított káptalani szavazatokkal az elkötelezett kormánypártiak táborát növelné. „A’ magyar királyok a’ római kath.[olikus] egyházat, ‘s egyházi rendet mindig, mint a thrón első ‘s legerősebb támaszát” tekintették, méghozzá joggal - írták -, s ezt várják el V.Ferdinándtól is. Az idézett 1844-es politikai program elemei bukkannak fel a felirati javaslat soraiból, amikor például leszögezte: olyan „átalakulási korszakban” élnek, melynek „újítási vágyai, ‘s a’ készülöben lévő nagy változásai” nem akarják érintetlenül hagyni az egyháznak a királysággal való évszázados szövetségét és kiváltságait sem. A káptalani szavazatok sérelmét a liberális nemeseknek az alkotmány felforgatására irányuló tevékenysége leglátványosabb jelének vélték, és - a konzervatívokra jellemző érveléssel - a „nemzet felemelkedését” csak a rendi alkotmány illetve az azon alapuló diéta rendszerének bebetonozásával együtt tartották megvalósíthatónak, amit kiegészítettek az uralkodó, a katolikus egyház és a magyar nemesség szövetségbe, sőt egységbe forrasztásának hangoztatásával. Az esztergomi főkáptalan idézett értekezlete³³ (melyen ugyanaz a Rudnyánszky báró elnökölt, mint 1844. október 27-én) a káptalani szavazatok visszaszerzése érdekében célravezetőbbnek vélte a „hagyományos” egyházi taktika követését, vagyis az uralkodónak, környezetének és vezető államférfiaknak (Metternich, Kollowrat, Lajos és Ferenc Károly főhercegek, államtanácsosok, kancellár, nádor, országbíró, személynök stb.) bizalmas megkeresését és az ügynek való megnyerését. Fő feladatnak azt jelölték meg, hogy a hamarosan kitűzendő országgyűlésen a káptalanok ügye a királyi propozícióba foglaltasson (a szabad királyi városokkal együtt, ami az uralkodói előterjesztésből - az egyháziak szerencséjére - 1843-ban kimaradt), mert így láttak csak esélyt arra, hogy az alsó tábla liberálisai ne tudják elmellőzni a javaslatot. Rudnyánszkyék javasolták az uralkodó illetve a befolyásos kormánytisztviselők „megkörményezésének” alapos előkészítését, és a Bécsbe küldendő delegációk körültekintő összeállítását, a kérelem többszöri előterjesztését. Több szempontból is óvatosságot javasoltak, egyelőre például kivihetetlennek látták a fejenkénti szavazatjog helyreállítását, közvetlen célul az egyházi rend részére csupán hat szavazat megszerzését jelölték meg. Továbbá Fogarassyék erőteljesebb propagandájával illetve a fokozott közéleti szerepvállalással kapcsolatban javasolták: a vármegyéket nem kellene a káptalanok támogatására felszólítani, mert ha a királyi előadásokba a kérdés felvételét és „a’ státusok táblájának többsége conservatív leend”, akkor a követutasításokat könnyebb lesz megfelelően befolyásolni. Különben is - vélték Esztergomban - jobb, ha a káptalanok nem hívják fel magukra a megyegyűlések figyelmét, mert ha bárki ellenagitációba kezd, sokat árthat ügyüknek. (Ami egyébként megerősíti, hogy a katolikus érdekek képviselte az 1848 előtti politikai életben nem volt éppen népszerű a világi közvélemény szemében.) A Pesten tanácskozó Fogarassy, Bezerédy és Sárkány azonban ezen az egy fontos ponton az egyházat fenyegető „veszélyekre” tekintettel feleslegesnek ítélték az esztergomi főkáptalan aggodalmát: úgy látták, éppen a konzervatív többség megteremtése szempontjából fokozni kell az agitációt, vállalni a nyilvános megmérettetést, megkeresni az ingadozó világi nemesség szövetségét.

Minderre a politizáló egyháziak konkrét lépéseket is tettek. Sárkány Miklós bakonybéli apát például 1846 nyarán, hogy Fogarassyval és Bezerédyvel rendszeresen tanácskozhasson, „huzamosabb üdöig Pesten tartózkodott és Jún.[ius] 10-én egy csekély számú Conservatív gyűlésbe is meghívatván, a Conservatívoknak több tevékenységet és szorosabb összetartást ajánlott.”³⁴ Vagyis az egyház sajátos érdekeiért tevékenykedő, ám a kiváltságrendszer fenntartani akaró katolikusok aktívan és „elvbáratokként” kapcsolódtak be a pártszerveződés előkészítő konzervatívok munkájába. Az 1846 júniusi konzervatív értekezet fontosságát

egyébként növeli, hogy ekkor jelölték ki a később elfogadtatni szándékozott pártprogramot kidolgozó választmányt, melynek Fogarassy is tagja lett.³⁵ Rövid kitérőként meg kell jegyeznünk még egy fontos körülményt, mely megerősíti, hogy a politizáló egyháziak csoportja megértette a megváltozott (polgárosodó) közélet követelményeit, s azokhoz igazodva kívánta változatlanul fenntartani a katolikus egyház kiváltságos helyzetét: Fogarassyék szervezkedésük székhelyét 1846 tavaszától egyértelműen Pest-Budában jelölték meg, nem pedig valamely egyházi központban (pl. Esztergomban), belátva, hogy ha tevékenyen jelen akarnak lenni a politikai életben, ott kell tartózkodniuk, ahol annak meghatározó eseményei is történnek, ahol a lapok szerkesztőségei is találhatók stb. (Ezt jelentősen megkönnyítette számukra, hogy Fogarassyt címzetes püspöknek illetve a pesti hittudományi kar tanárának nevezték ki, elismerve ezzel „egyházi és politikai [!] téren szerzett bokros érdemeit.”³⁶)

Az 1843-44-es országgyűlés káptalani követének sikeres agitációját mutatja, hogy 1846-ban számos egyházi személyiség illetve tanácskozás tette magáévá a korábban ismertetett elveket és lépett a politikai küzdelmek terére, elsősorban a megyei fórumokon. A rozsnyói egyházmegye 1846. őszi gyűlésén például szinte ugyanúgy fogalmazták meg az egyháznak az ellenzék általi komoly fenyegetettségét, a világiakkal történő kapcsolatfelvétel, az iskolák katolikus befolyásolásának szükségességét, mint 1844-ben Pozsonyban. Következtetésük egyértelmű volt: „A’ tanácskozni nem akarás, a’ közös irányban bizonyos elvek szerint kiinduló munkásság hiánya, a’ kath.[olikus] egységgel ellentétben álló separatisticus, sokszor egoisticus önmagába temetkezés, és ama fagyáló indolentia, menni hagyni a dolgokat, a mint menni tudnak, [...] egyik fő oka azon bajoknak, mellyek az anyaszentegyházra nehezedtek, ‘s azt, ha elejök nem vétetik, honnunkban is veszéllyel fenyegethetik.”³⁷ A fenyegetettség-érzés mellett a *Religio és Nevelés* hasábjain gyakran megfogalmazódott az a felfogás is, mely szerint a hódító liberalizmus rejtett és valódi célja a katolikus egyház megsemmisítése. Ld. pl.: „Korunkban a’ vallásos kérdések akkép be vannak minden nagyobb jelentőségű political vitába szöve, hogy csak nem lehetetlen azoknak majd e’, majd amaz országok - ‘s országgyűlésekbeni tárgyalatása felől szólni, a’ nélkül, hogy egyszersmind a’ political pártok, ‘s ezek törekedései is érintve ne lennének. Mi igen természetes; miután épen az céljok az utóbbiak’ legtöbbjeinek, hogy a’ keresztény statusokban még főnálló, régibb institutiokat is egészen újakkal cseréljék föl; mire az ezeknek alapul szolgáló keresztény elveknek végképeni fölforgatása, vagy legalább elmellőztetése kívántatik.”³⁸

A kormányzathoz közel álló világi személyiségekkel is sikeresen indult meg az egyháziak kapcsolatkeresése, s úgy tűnik, eredményes volt a katolikusok mozgósítása a konzervatív szerveződések irányába. A Liphay Sándor által 1845-ben kezdeményezett Közhasznú Gyűlésben kezdettől jelentős létszámban vettek részt egyházi személyiségek. A Gyűlés 1845-ben 408,³⁹ a következő év végén már 613 bejegyzett taggal rendelkezett, utóbbiból majdnem minden ötödik (127 fő) volt - valamilyen szintű - egyházi személyiség, vagyis a konzervatív szellemiségű egyesületnek a katolikus egyház komoly bázisát adta.⁴⁰ A névsorban megtalálható a politizáló katolikusok valamennyi korábban és később felbukkanó személyisége (Fogarassy, Körmöczy, Liphay, Sárkány, Bezeredy stb.) is. A Gyűlésbe belépő egyháziak, más klerikusokkal együtt potenciális konzervatív agitátorként szerepelnek azon a részletes listán is, melyet Dessewffy Emil a megyék politikai pártállásáról, különösen a „fontolva haladókról” és a megnyerhető ingadozókról készített, minden bizonnyal a pártszervezés időszakában.⁴¹ Ugyanebben több utalást olvashatunk arról, hogy fokozódott a katolikus egyháziak aktivitása a megyékben, például Mosonban „a’ többi megyebeli plébános és káplány urak úgy szólván majd csak mindnyájan a Conservatív felekezetűekhez tartoznak. - a’ megye gyűléseken nagy számmal megjelennek és befolyásuk nagy”⁴² stb.

Ilyen előkészületek után került sor a Konzervatív Párt alakuló értekezletére 1846. november 12-én Budán, melyre ismét szép számmal érkeztek különböző egyházi személyiségek, köztük az újkonzervatív egyháziak kivétel nélkül.⁴³ Fogarassy Mihályt bevásárolták a párt tevékenységét koordináló kilenc tagú elnökségbe is, az értekezleten részt vevő katolikusokat mégis csalódás töltötte el, mert legfőbb politikai céljukról, a káptalani szavazatok visszaszerzéséről egy szó sem esett a Konzervatív Párt programjában. Mielőtt ennek részletesebb elemzésébe kezdenénk, meg kell jegyeznünk egy fontos körülményt, amely a konzervatív pártalakuláskor nyíltan jelentkezett: a „fontolva haladók” az egyháziak támogatásával komolyan számoltak, de nem mint szervezett csoport tagjaival, hanem mint a kiváltságrendszer fenntartásában érdekelt egyénekként. A magyar konzervativizmus ideológiája kezdetben nem volt „egyházias” abban az értelemben, hogy nem kötelezte el magát az egyház érdekeinek kiszolgálása mellett, az nem állt felfogásuk középpontjában, de még meghatározó helyén sem. Természetesen általánosságban hangzottak a „trón és az oltár” szövetségét, mint a „rend” biztosítékát, de nem emlegették önmeghatározásukban fő helyen „keresztény” voltukat, az országgyűlési vitákban nem kardoskodtak tüzzel-vassal a passiva assistentia mellett, s főleg nem értékelték „keresztényüldözésnek” a vegyes házasságokkal kapcsolatos vita pusztá tényét.⁴⁴ Az egyházat leginkább, csak mint a rendi alkotmányosság egyik meghatározó (kiváltságolt) intézményét, a klérust pedig, mint annak fenntartásában érdekelt társadalmi réteget szemlélték. Dessewffy Emil hírlapi cikkeiben,⁴⁵ illetve memorandumaiban (pl. 1845. október 7-i feljegyzésében⁴⁶) sokkal fontosabbnak vélte az ellenzék háttérbe szorítására a nemzetgazdasági reformokat, s szinte szót sem ejtett az egyházzal vagy annak sérelmeiről. Ugyanez mondható el Szécsen Antal publicisztikájáról is,⁴⁷ fontosabb önálló írást ő sem szentelt a katolikus egyház társadalmi szerepének. Meg kell jegyezni, hogy Szécsen volt a konzervatív programot összeállító választmány elnöke, s a katonai élelmezés, börtönügy, városi illetve megyei igazgatás stb. kérdései mellett egyáltalán nem vette figyelembe a szintén választmány-tag Fogarassy által legfontosabbnak tartott káptalani szavazatok ügyét, ha egyáltalán kikérte erről a véleményét. Liphay Sándor az előbbieknél valamivel gyakrabban emlegette a katolikus egyházat a *Nemzeti Újság* hasábjain, de ezek az 1845-1848 közötti lapszámok (különösen a korábbiakkal összehasonlítva) nem tűnnek valami rikítóan klerikális propaganda részeinek, Liphay az egyházpolitikai kérdéseket tudatosan és jó taktikai érzéssel igyekezett a konzervatív reform egyéb kérdéseivel kapcsolni. Elődje, Majláth György számos cikkben követelte a káptalanok szavazat-ügyének rendezését, a nemzeti érdek részévé tett egyházi kívánságok elkötelezett védelmezőjének bizonyult, ám mindezt sokkal alacsonyabb publicisztikai színvonalon művelte.⁴⁸ A Konzervatív Párt kevésbé meghatározó világi tagjairól (például egyes megyei tisztviselőkről) általában szintén az mondható el, hogy nem igazán lehetett róluk kifejezetten katolikus politizálást feltételezni. A pártalakító tanácskozás 125 tagja között volt például az a Nikolics Izidor, aki 1841-ben még Bács megye közgyűlésén a vegyes házasságok áldásmegtagadása miatti felháborodásában egyszerűen feleslegesnek nevezte a katolikus egyház intézményét.⁴⁹ Hogy a formálódó reformkori Konzervatív Párt ideológiájában legfeljebb árnyalatnyi szerepe volt a „kereszténység”-védő felfogásnak, abból is látható, hogy az ellenzék képviselőinek (elsősorban Kossuthnak) a „pecsovics párt” mibenlétét boncolgató, kormánytámogató javaslataikat támadó írásaiban sem hangoztattak ide vonatkozó elemeket.⁵⁰

A pártalakulással kapcsolatos levelezésből tudjuk, hogy Dessewffy Emil a konzervatívok megbízható tartalékaiként számolt a katolikus egyház küldötteivel, amit azzal is nyomatékosított, hogy a püspöki kar valamennyi tagjához külön-külön meghívót intézett, abban azonban egy szóval sem említette az egyház különleges igényeit vagy azok képviselőjének szándékát. (Egyébként négyféle szövegváltozatot készített, ebből egyet a klérusnak.) A püspököket kérte, hogy „a kormánya alatti Egyházi rendből is azokat, kik politikai hatással

vagynak vagy lehetnek, megjelenésre utasítani méltóztassék”, de nyilvánvaló, hogy azokkal csak, mint a konzervatív gazdasági és társadalmi program támogatóival számolt. (Megjegyezzük, jól kifejezi ezt, hogy a közéletben aktív személyiségekről készült, már idézett névjegyzékben⁵¹ Scitovszky pécsi püspököt például „állásánál fogva konservatív”-nek nevezte.) Erre utal, hogy az elkészült konzervatív programnyilatkozatból mintegy 750 darabot postáztak szét az országba, melyből - kormányiszékek, főtisztviselők, arisztokraták mellett - 115-öt egyházi méltóságoknak és intézményeknek küldtek.⁵² A tanácskozást a megkeresett püspökök kivétel nélkül örömmel üdvözölték, támogatták, bár többségük a távolságra és akadályoztatásukra hivatkozva lemondta a személyes részvételt.⁵³ Nádasdy Ferenc kalocsai érsek „üdvös, mint szinte fontos ügy”-nek nevezte a tervezett november 12-i értekezletet, Hám János szatmári püspök pedig jellemzően így írt: „mi sem lehetne előttem kíváncsi, s belső meggyőződéssel összhangzóbb, mint az ügy szerencséje iránti tisztelet”, Haulik György zágrábi püspök: „keblem forró óhajátai késérendik ezen nagyszerű és fontos tanácskozásokat” stb. A konferencián hozandó határozatokat előzetesen feltétel nélküli támogatásukról biztosították, bár megjegyezzük, akadt egy-két megnyilatkozás, amely tartózkodóan fogalmazott, például Gaganetz József eperjesi püspök csak a részére megküldött program ismeretében volt hajlandó támogatását kilátásba helyezni. (Álláspontja annak az egyházi hozzáállásnak felelt meg, mely lényegében mindenféle nyilvános politikai szervezkedést gyanúsán kezelt, az egyház érdekeit az erős kezű végrehajtó hatalom által látta leginkább biztosítottak.⁵⁴) Érdekes, hogy - szemben az említett kanonokokkal - ezek a püspöki levelek valóban csak általánosságban támogatták a konzervatív ügyet, úgy ítélték meg, hogy az ellenzékől fenyegetett kiváltságrendszer bebetonozása automatikusan biztosítja a katolikus egyház jogait és érdekeit is. Csak Erdélyi Vazul nagyváradi görög katolikus püspök értekezett hosszabban az egyházi érdekekről, bár ő is csak arról írt, ami közvetlenül foglalkoztatta: a konzervatív ügytől a görögkeletiek visszaszorítását remélte, különösen azért, mert egyházüldözéssel felérőnek tekintette az uralkodó 1846. február 21-i leiratát, mellyel az 1844/III. tc.-nek a protestánsok vallásváltoztatására vonatkozó intézkedéseit kiterjesztette a nem egyesült görögökre is.

Amilyen örömmel fogadták a Konzervatív Párt alakuló értekezletét és agitációs irányát a politizáló katolikusok, olyan csalódottsággal vették tudomásul, hogy a pártprogram 11. pontjában a legfontosabb teendők sorában még csak nem is utaltak a káptalanok országgyűlési szavazatának kérdésére, miközben a konzervatív nemesek fontos szerepet tulajdonítottak a városok rendezésének. Személyes kapcsolataikon keresztül is hangot adtak sérelmüknek (Körmöczy Imre például másnap Széchenyit kereste fel panaszával, miszerint a Konzervatív Pártban a „papság disgustálva van”.⁵⁵) Fontosabb azonban, hogy november 13-án a káptalanok küldöttei újabb bizalmas értekezletet tartottak, melyen nemcsak aktuális politikai kérdésekkel, hanem a Konzervatív Párt és az egyház kapcsolataival, együttműködésük kereteinek kialakításával is részletesen foglalkoztak.⁵⁶ A hozzászólásokból a Konzervatív Párthoz kapcsolódó, ám önálló katolikus arculatú politizálás iránti igény rajzolódik ki, vagyis Fogarassyék tudatosan szembehelyezkedtek az őket csupán konzervatív „pártkatonákká” minősítő törekvéssel, az egyháziakat, mint a párton belüli egyenrangú szerveződést akarták elismertetni. („Elhatározott szándoka lévén az egyházi rendnek az alkotmányos többségre vergődő konservatív pártot mind alakulásában, mind pedig egyéb alkotmányoszerű működéseiben [...] erélyesen támogatni: ugyanezen konservatív párttól ő is méltán követelheti, hogy az Egyházi renddel kezefogva ezt megsértett jogainak visszaállításában hatályosan, és hasonló erélyességgel gyámolítsa.”) „Ezen eszmeirány” alapján, felismerve, hogy „a politikai pártmozgalmaknak e jelen elhatározó idő szakában” egyre élesebbek a politikai közélet konfliktusai, sokkal inkább tudatosítani akarták (részben talán önmagukban is) a katolikus egyház részére 1844 őszén megfogalmazott stratégiájukat. Szomorúan ugyan, de

be kellett látniuk, hogy semmit nem várhatnak a közélet egyéb szereplőitől, ha még a konzervatívok részéről sem visszhangozzák automatikusan az egyház érdekeit, és azoknál százszor fontosabbnak vélik az egyéb gazdasági és társadalmi reformokat. („Elmellőztetését az egyházi rend annál kevesebbé várta volna, mennél őszintébben csatlakozott ő mindenkor, ‘s csatlakozók kivált a közelebb lefolyt political mozgalma alatt a conservatív ügybarátok soraihoz [...]” stb.) Fokozni akarták például a sajtó útján történő agitációt; rávenni a püspöki kar tagjait, hogy végre szánják el magukat a közéletbe való aktív bekapcsolódásra (eszközöljék ki V.Ferdinándnál és „főrendű tanácsosainál” a szavazat-ügy felvételét a királyi törvény-előterjesztések közé)⁵⁷; növelni a politikai eseményekhez kapcsolódó megfigyeléseket illetve információáramlást a pest-budai központ valamint az egyházmegyék között; továbbá rendszeresebbé tenni a konzervatív pártkonferenciákhoz kapcsolódó, de csak a politizáló egyháziak részére tartott bizalmas értekezleteket. Utóbbiról így írtak: „Minden párt, ‘s minden alkotmányos osztály a tevékenység mozgalmában keresi jogainak védelmét, ‘s terveinek létesítésére köz tanácskozásokban fejt ki az erőt, ott alapítja meg a közszellemet, nem lehet tehát a Clerusnak és az erők öszpontosításának ezen hatalmas emeltyűjét egykedvűleg elmellőzni, és ha talán [az egyház] a polgári mezőn észrevett tevékenység útját követni magához illőnek nem tartaná is, [...] testületi erőhatását közszellemének tanácskozások útján össze gyűjtésében és kifejtésében nyilvánítsa.” Már ekkor elhatározták, hogy az 1847 márciusára összehívott konzervatív konferenciát megelőzően álláspont-egyeztetés céljából külön egyházi értekezletet tartanak. Fogarassyt, „a Pesten folyton működő conservatív comité egyik tagját” felkérték, hogy vegye rá a párt vezetőit az egyház érdekeinek képviselésére, „őket különösen arról meggyőzni igyekezzék: miszerint a káptalani vokсок elrendezését a városokétól elválasztani nem csak törvényes és alkotmányos tekintetben, hanem politikai nézetek, ‘s a conservatív ügyállapot érdekében is épen nem tanácsos.” Az egyház politikai szárnyát minél határozottabb szervezettséggel kívánták felruházni, melynek a Konzervatív Párt egészéhez való viszonyát félreérthetetlen sorokban definiálták: „a jelen politikai körülmények közt a Clerusnak magát oly politikai tényezővé szükség alakítani [sic!], mely a conservatív ügy elővitelében sokat nyomjon, ‘s így ötet mind a kormány, mind a conservatív párt nélkülözhetlen alkrésznek tekintse, ez pedig úgy fog megtörténni, ha a Papság a politikai mezőről [...] magát elijeszteni nem engedvén, a megyei közgyűlésekben és másutt, hol hatásra alkalom nyílik, [...] bebizonyítja azt, hogy kezénél politikai hatalom van, mellyel élni tud, mellyet alá nézni nem lehet, megvetni nem tanácsos.” Szó sem volt tehát arról, hogy az egyháziak önálló politikai szervezet alakítását kezdeményezzék, erre nemcsak a történelmi példák hiánya, a pártalakulás éppen csak megkezdett folyamata miatt nem gondolhattak, hanem azért sem, mert az egyház érdekeit csak a világi konzervatív erőkhöz kapcsolódva lehetett megvalósíthatni, önállóan súlytalan és végleg népszerűtlen csoporttá váltak volna. (Kétségtelen ugyanakkor, hogy Fogarassyéék csoportjában már kirajzolódtak az önálló katolikus politizálásnak - leginkább a századfordulón alakult Néppárttal rokonítható - körvonalai.) Mindent elkövettek tehát a kormánypárt egyik fő célja, a konzervatív többség megteremtése érdekében, az alsópapságot mozgósítani kívánták, hogy „tisztújítások, utasítások kidolgozása, követválasztások által oda hatni, hogy a mutatkozó conservatív többség a megyékben szilárd alapot nyerjen ‘s a jövő országgyűlés üdvös kivételére kellő befolyást kifejteni képes legyen”.

A novemberben elégedetlenkedő egyháziak agitációja a vezető kormánypártiak körében, úgy tűnik, nem volt eredménytelen, s ennek leginkább nyilvánvaló jelét Apponyi György kancellár 1847. január 8-i memorandumában találjuk.⁵⁸ A következő országgyűlésen tárgyalandó fontosabb kérdéseket illetve a kormány általános politikai stratégiáját elemző írásban Apponyi részletesen foglalkozott a káptalanok szavazat-ügyével is, és támogatásra méltónak tartotta az egyháziak politikai törekvéseit. Fontos azonban, hogy leszögezte: nem a katolikus

anyaszentegyház, a „nyolc százados constitutio” iránti tisztelet, hanem a kormánypárt stratégiai érdeke, vagyis száraz politikai számítás vezette erre az elhatározásra. „A kormány ebből csak nyerhet” - írta Apponyi, mert a klérus igen súlyosnak érezte az elmúlt országgyűlés vallásügyi tárgyalásait. A kancellár felismerte a kormány és az egyház között létrejött szoros érdekközösséget (nem pedig valamiféle „lelki” természetű közösséget!), az ellenzék visszaszorítására ezért alkalmasnak vélte az amúgy is túlnyomórészt konzervatív szellemiségű katolikus egyház befolyásának növelését a törvényhozásban. Már csak azért is - érvelt figyelemre méltóan Apponyi -, mert a városi kérdés feltehetően törvényes rendezést fog nyerni, és a városi követek szavazatai „a gondos szervezés és ellenőrzés” ellenére sem biztos, hogy a kormány elkötelezett táborát erősítik, míg az egyház megbízhatóságával kapcsolatban semmiféle kétely nem merülhet fel. De az egyháziak megnövelt befolyása nemcsak annak „ellensúly” szerepe miatt volt fontos a kormányzat számára, hanem azért is, mert a káptalani szavazatjog rendezésének megcsilllogtatásával az egyháziak személyében elkötelezett konzervatív agitátorok fellépésére számított - nem is alaptalanul. Apponyi taktikája tökéletesen megfelelt a konzervatív pártvezérek által hangoztatott célkitűzésnek, vagyis a nehezen leszavazható kormánypárti többség megteremtését célzó törekvéseknek. Liphay Sándor még 1845 őszén írt egyik levelében ezt tömören megfogalmazta: „Itt csak az állandó konservatív többség, vagy is a democratismus leszavazása segíthet, mert csak ez veszi el az ellenoldalról a nyomulásoktól a sanctiót.”⁵⁹ (Apponyiék veszélyes, sőt alkotmányellenes törekvéseire, mely vakon engedelmeskedő kormánypárti többség megteremtésére irányult a törvényhozásban, nem véletlenül figyelmeztetett egyébként az Ellenzéki Nyilatkozat is.⁶⁰) Megjegyezzük, az egyház politikai szerepéről Metternich is Apponyihoz hasonló gondolatokat fogalmazott meg.⁶¹

A Konzervatív Párt vezetői is egyre többször hajlottak a káptalanok fejenkénti szavazatainak visszaadására, bár nagyon fontos, hogy nagy jelentőséget továbbra sem tulajdonítottak neki, fejtegetéseik középpontjában a közteherviselés, az úrbéri viszonyok átalakítása, az országos közpénztár terve stb. szerepeltek. Az országgyűlésen a városi követekkel szemben képzendő „ellensúly” terve korábban más konzervatív arisztokratáknak is eszébe jutott,⁶² az egyház által létfontosságúnak vélt káptalani szavazat-kérdés azonban túl nagy jelentőséget a párt értekezletein később sem kapott, különösen a gazdasági-társadalmi reformokkal illetve a szabad királyi városok rendezésének terveivel összehasonlítva. A negyedik illetve az első rendnek tulajdonított fontosság vonatkozásában jellemzőnek véljük, hogy Somssich Pál *Igénytelen nézetek a' Conservatív Pártnak alakítása, erősítése [...] iránt* c. elaboratumának⁶³ a városi kérdés jelentőségét tárgyaló szövegrésze mellé valaki (minden bizonnyal Desseffy Emil) ceruzával írt apró széljegyzetben foglalkozott csak a káptalanoknak adandó „méltányos” voksok problémájával. Az egyháziakat továbbra is, mint „párttagokat” tekintették, akikre komolyan számítottak a konzervatív közvélemény kialakítása céljából.

1847 folyamán számos adattal rendelkezünk arra, hogy a politizáló katolikusok eredményesen kapcsolódtak be a vármegyékben folytatott konzervatív agitációba. A párt vidéki szervezeteibe is mindenütt sikerrel léptették be valamelyik helyi plébánost vagy magasabb beosztású egyházi személyt.⁶⁴ A politizáló katolikusok rendszeresen járták a megyegyűléseket, hozzászóltak minden fontosabb, nem csupán egyházpolitikai kérdéshez, fáradhatatlanul szervezték a pártot, gyakran jobban, mint a világi kormánypártiak. Példaként felhozhatjuk Körmöczy Imre kanonokot, aki Pest vármegye közgyűlésein gyakran védte szélsőséges formában a konzervatív elveket, például Kossuth Lajossal szemben is. Nem véletlen, hogy 1847 őszén a Kossuth követé választását megelőző forró politikai légkörben Körmöczynek, mint a konzervatívok egyik főkortésének többször beverték az ablakait.⁶⁵ Dunántúlon Sárkány Miklós bakonybéli apát fejtett ki jelentős politikai tevékenységet, akit Festetics Leó gróf, a megye másodalispánja úgy jellemzett, mint olyan, a konzervatívok vezetésére hivatott

személyiséget, aki „elméleti kitűnősége és pozitív tudománya által az ellenzék egyetértését veszélyeztetni tudná.”⁶⁶ De az országos szinten kevésbé ismert egyháziak is aktivizálódtak, példaként említhetjük a Vas megye közgyűlésein gyakran megjelenő és a liberálisokkal vitázó Laky Károly kanonokot⁶⁷ stb. Összességében megállapíthatjuk, hogy az 1844 óta mind szervezettebben politizáló egyháziak felkészült és valóban rátermett politikusi gárdát bocsátottak a Konzervatív Párt rendelkezésére, akik a személyes agitációban, publicisztikai és közéleti tevékenységben egyaránt kivették a részüket. Ezen tulajdonságaiknak fontos szerepe lett abban, hogy az egyház politikai helyzete - saját megítélésük szerint - 1847 őszére javult a három évvel korábbi „szenvésekhez” képest. A politizáló egyháziak csoportjának személyi kérdéseivel még két kisebb megjegyzés kívánczik: először is nyilván nem elhanyagolható személyes kapcsolatok fűzték egybe a világi és a katolikus konzervatívokat, melyeknek a pártszervezésben fontos szerepük lehetett;⁶⁸ másrészt nem elhanyagolható, hogy az 1848 előtti közéletben aktivizálódó kanonokok az 1860-as évekre (vagyis a kiegyezés illetve az I. vatikáni zsinat idejére) a püspöki karba emelkedtek.

Sikeresnek voltak mondhatóak a politizáló egyháziaknak a sajtóval kapcsolatos törekvései is. („Siker” alatt értve ezúttal nem azt, hogy nagy tömegeket meg tudtak volna nyerni ügyüknek, hanem azt, hogy nézeteiket egyáltalán sikerült eljuttatni a közvéleményformáló eszközökön keresztül az olvasókhoz.) A *Religio és Nevelés* 1847. évi programcikke a sajtó fontosságáról és feladatairól az 1846. novemberi tanácskozás határozatainak megfelelően értekezett: „korunkban nem annyira szóval, melyet meghallgatni az illetők templomba se jönnek, hanem írással hirdettetik az Isten igéje: tekintsük az evangélium’ prédikálásának fölvállalt szent kötelessége gyanánt, hitünknek korszerű értekezések és könyvek általi védelmezését [...] Ki még ezen, olly könnyen belátható igazságnak fölfogására sem ért meg, az nem e’ kor embere.”⁶⁹ A klérus hathatós anyagi támogatásával végül is 1846-47 folyamán három könyv készült, melyek a káptalanok szavazati joga mellett agitáltak, bár Lányi Károlynak a káptalanok pályadíját is elnyert, *Magyar alsó táblai Clerus szavazatjogának története* c. alapos tanulmánya végül kéziratban maradt.⁷⁰ Valamennyiben nagyon erős a történelmi múlt legitimáló erejére való hivatkozás, számtalan okleveles adat felhánytorgatása, mellyel az alsó táblán helyet foglaló rendek egyenjogúságát és így logikusan azonos szavazási eljárását is igazolni vélték. Podhradszky József munkája valóban a városi és káptalani követek azonos állását bizonyítani hivatott diplomatikai tanulmánynak fogható fel, a másik kettőben jóval erősebb a publicisztikai, vagyis az aktuális politikai kérdésekhez hozzászólni akaró igény. Mester István például írásában nem rejtja véka alá, hogy az egyház a konzervatív kormánypolitika elkötelezettje, sőt azt valóságos követendő programmá is nyilvánítja. (Ezekből a könyvekből egyébként terjedelmes szemelvények illetve azokhoz kapcsolódó hozzászólások jelentek meg a *Nemzeti Újság* illetve a *Religio és Nevelés* hasábjain, ami azért is érdekes, mert az 1846. novemberi tanácskozás kifejezett célként írta elő, hogy a támogatott kiadványok újságokban illetve önállóan egyaránt napvilágot lássanak.) Az egyháziak számára legalább akkora sikernek számított, hogy az általuk képviselt nézeteket már egy-két világi személyiség is kezdte a sajtóban hangoztatni. Kiemelkedő példája ennek a *Nemzeti Újság*ban (remek időzítéssel három nappal a március 15-i konzervatív tanácskozás előtt) megjelent két részes vezércikk,⁷¹ melyet minden bizonnyal Andrassy József, a *Világ* korábbi konzervatív szerkesztője jegyzett. Ebben az egyháziak programjának megfelelően arról értekezett, hogy a katolikus klérust nem csak a történelmi hagyományok predesztinálják a liberálisokkal szemben a Habsburg-kormányzat táborába, hanem aktuális politikai érdekeik is ezt kívánják. Az ellenzék képmutató és a megsemmisüléssel fenyegető egyházpolitikai terveivel szemben „a magyar clerusnak alkotmányos élete csak a conservatív pártban van” - írta, s e két fél közötti viszonyt - lényegében a hazai pártpolitika teoretikusai sorában az elsők között - a „természetes szövetség” jelenségeként értelmezte. Mindezt kiegészítette azzal is, hogy nem

csak a katolikus egyház számára egyértelmű szükségszerűség a Konzervatív Pártba való tagolódás, hanem a párt számára is nélkülözhetetlen az egyház szövetsége, vagyis a „fontolva haladás” nem létezhet a katolicizmus érdekeinek erőteljes felvállalása nélkül. Ez utóbbi üzenet pedig egyértelműen a konzervatívok vezetőinek szólt, a káptalanok előző év novemberi tanácskozásán elhangzottakat visszhangozva. Ugyanezt fogalmazta meg Liphay Sándor is 1847. február 25-én egy, az egyháziak megyegyűlési befolyásának megőrzését illetve növelését célzó vezércikkhez írott jegyzetében: „A kath.[olikus] clerusnak állásánál fogva egyenes hivatása, hogy a conservatív pártnak természetszerű frigyese legyen; azonban ellenkezőleg egyenesen és határozottan kimondjuk, hogy a conservatívoknak is át kell azt látniok, miszerint a clerus nélkül nem lehet politikai tartósb jövődjük, miután e nélkül lehetetlen szilárd majoritásra vergődniök... E kölcsönös frigyből virágozhatnak csak föl a haladásnak azon neme, melyet [...] minden [...] hű polgárnak kell óhajtania!”⁷²

Nagy erővel folytatódott Fogarassyéknak a nemesi közvéleményt, a konzervatív párt vezetőit, az országos méltóságokat és saját főpapjaikat egyaránt a fejenkénti káptalani szavazatok jogosságának és fontosságának elismertetésére irányuló mozgalma. Bizonyára nem tudtak arról, hogy Apponyi taktikai okokból felvetette ügyük felkarolását, de talán arról sem, hogy szempontjukból a legjobbkor írt levelet IX. Pius pápa V. Ferdinándnak („kinek »apostoli« címzeténél fogva különös kötelességében áll az egyházat védeni”) 1847. február elején, amelyben szorgalmazta, hogy a „veszélyes” tendenciákat mutató magyar törvényhozást rendeljék alá a katolicizmus érdekeinek.⁷³ A konzervatív párti egyháziak február 15-én Fogarassy lakásán elhatározták az egyházi álláspontot népszerűsítésére a *Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat* megalakítását, majd - korábbi megállapodásuknak megfelelően - 1847. február 28-án Pesten „előleges értekezletet” tartottak, ahol az esedékes márciusi konferencián a szavazatügyük melletti egységes és határozott fellépés mellett foglaltak állást.⁷⁴ A március 15-én illetve június elején tartott országos konzervatív értekezleteken az egyháziak jelentős számban vettek részt, s erőteljesen képviselhették igényeiket, legalábbis a párt tanácskozásait követő (március 16-án illetve június 7-én tartott) katolikus megbeszéléseket az „ostromlott vár” felfogás helyett az óvatos optimizmus hatotta át.⁷⁵ Akkor is, ha a Konzervatív Párt vezetőit egyelőre szemmel láthatóan legkevésbé a káptalani szavazatok ügye foglalkoztatta, a Dessewffy Emil által március 20-án és június 14-én kibocsátott litografált körlevelekben még nincs nyoma a követelésnek. A márciusi körlevél leginkább a párt szervezési és stratégiai kérdéseivel foglalkozik,⁷⁶ a júniusi sokkal inkább a konkrétumokra helyezte a hangsúlyt, pl. katonai élelmezés, börtönügy, vámok, bányatörvénykönyv, szólásszabadsággal és az úrbéri viszonyokkal összefüggő kérdések, városi ügy - utóbbit a káptalani szavazatok említése nélkül.⁷⁷ Április 14-én egyébként újabb litografált körlevél készült, melyben Dessewffy arra kérte szimpatizánsait, hogy a párt „kisebbségi bizottmánya” részére - melynek összetételét változatlanul hagyták 1846 novembere óta, vagyis Fogarassy is tagja volt - kezdjenek széles körű adatgyűjtést néhány fontosabb politikai kérdéssel (tized, kilenced, úrbéri viszonyok, nemesi terhek, börtönviszonyok) kapcsolatos konzervatív álláspont kialakítása céljából, s ez sem tartalmaz utalást az egyházi rend politikai súlyának növelésére vonatkozóan.⁷⁸ „[1847. március 15-én] a Peschovicsok is demonstrációt akarván csinálni, minden hivatalnokot s papokat öszve parancsoltak” - írta egy az ellenzék egy tagja⁷⁹ némi elfogultsággal a konzervatív tanácskozásról, ám kétségtelen, hogy ezeken az értekezleteken már élesen kirajzolódott, hogy a kormánypárt támogatóinak gerincét két meghatározó csoport adja: egyrészt a kormányhoz személyükben kötődő országos méltóságok és azok hivatali apparátusa, másrészt a katolikus papság.

Ami a katolikusok megbeszéléseit illeti, szinte kizárólag a káptalanok szavazatának kérdésével foglalkoztak, melyet nem egyszerűen a diétai „házaszályok” részének tekintettek, hanem úgy vélték: az „az egész magyar clerus politikai jogainak ‘s kiváltságainak sarkpontját teszi,

honnan az erő és hatály egyéb politikai viszonyaira kedvezőleg vagy zsibbasztólag hat ki”, vagyis megfelelő alsó táblai képviselőt elejét veheti a további liberális egyházpolitikai reformoknak. Már az is eredménynek számított, hogy a júniusi értekezleten nem csak kanonokok, hanem Scitovszky és Barkóczy püspökök is részt vettek, elsőként állva egyértelműen a politizáló katolikusok mozgalma mellé. Az értekezlet reménykeltőnek nevezte a József nádor halála után kialakult helyzetet, és nagy (lényegében alaptalan) várakozásokat fűzött István főherceg személyéhez. A tanácskozások határozatai bizonyítják, hogy az Apponyi június 8-i memorandumában foglaltak nem voltak alaptalan feltételezések: V.Ferdinánd reményeik szerint orvosoltatja „a” káptalanok és apátok diaetái terhes állását, mely leginkább elnyomott szavazati joguk nem élvezhetéséből eredett ‘s ennek visszaállítása után [az egyháziak] hatályosabb befolyásuk mellett a’ trón szilárdítására és az üdvös reformok létrehozására” erélyesebben fognak fellépni. Újból elhatározták a leendő nádor mellett az uralkodó felkeresését „Bécsben, Prágában, vagy a’ hol tartózkodni fog” az egyházi rend sérelmeit tartalmazó emlékirattal, s a mutatkozó részleges sikerek hatására úgy látták, hogy - félretéve az esetleges ellenhatástól való aggodalmakat - mozgalmuk „az alulról izgatás útján is tovább fejlesztendő.” A konzervatív szellemiségű illetve ingadozó vármegyék üléstermeiben kifejtett agitációt nem hogy visszafogni, hanem fokozni kívánták, komoly lehetőséget látva arra, hogy a városi és káptalani követek szavazatának összekapcsolása a megyei „anyautasítások során előforduljon”, sőt: „helyesnek és célszerűnek vélték a’ jelenlevők a’ kérdést egy két vármegye által körlevelezés útján hozatni mozgásba.” Legalkalmasabbnak Tolna és Győr megyék nemességét ítélték arra, hogy az egyházi érdekeket visszhangzó levelezés kiindulópontjai legyenek. Várakozásuk nem is volt teljesen alaptalan, hiszen egy-két konzervatív többségű vármegye (rendszerint püspöki székhelyek, nagy számú egyházi személyiséggel) követutasításába foglalta az egyházi rend szavazatainak rendezését, például hat voks megadásának indítványozásával a „conservatívok arány megtartására”.⁸⁰ Persze összességében a vármegyék között nem volt jelentős az egyház támogatása, még a konzervatívok sem nagyon foglalkoztak követutasításaikban a káptalanok kérdésével, sőt akadt olyan ellenzéki vármegye (Szabolcs), aki instructiójába - azért, mert felismerte a kormánytöbbségre irányuló konzervatív törekvéseket - éppen azt foglalta, hogy a népképviselő jegyében a káptalanokat fosszák meg az alsó táblára való követküldés jogától.⁸¹

Az országgyűlés közeledtével, 1847 nyarán-őszén egyre szorosabb lett a kormány és az egyház politikai szövetsége, nem csak a katolikusok fordultak fokozott mértékben az Apponyi vezette kormányzat felé, hanem a kancellár is egyre inkább elvárta az egyház közéleti aktivitását. Június 18-án például Scitovszky pécsi püspököt kérte fel, hogy „az egyházi megyéjéhez tartozó törvényhatóságokban a Conservatívoknak igyekezetét és üdvös céljait hathatós befolyásával” segítse elő, különös tekintettel Somssich Pál helytartótanácsos követté választásának elősegítésére.⁸² Egy későbbi, a konzervatívok számára sikeres tisztújításba is eredményesen kapcsolódott be Scitovszky, a kampányköltségek mintegy negyedét például a püspökség és a káptalan fedezte.⁸³ Apponyi Lonovics József csanádi püspökkel is rendszeres kapcsolatban állt a konzervatívok Csanád és Temes megyei agitációjának menetével kapcsolatban, sőt a kancellár tetemes anyagi segítséget is nyújtott mindehhez.⁸⁴ De Apponyi nemcsak az egyháziak részéről tapasztalható „pozitív” hozzáállással foglalkozott, hanem azonnal és élesen reagált arra a néhány esetre, amikor a megyegyűléseken az alsópapság passzívnak mutatkozott vagy éppen az ellenzéki jelöltet támogatta. Augusztus 26-án közvetlenül az esztergomi érseknél tiltakozott, hogy Nógrád megyében némely egyháziak „olgy mozgalmakban vettek részt, melyek se a katolikus érdekekkel, se a főispán helyettes üdvös törekvéseivel nincsenek összhangzásban”,⁸⁵ novemberben néhány Bars megyei plébános „botrányos”, vagyis ellenzéki közgyűlési szerepléséről szóló (az illetékes beszercebányai püspök előtt ismeretlen) hírek nyomán követelte az érintett egyháziak

fokozott ellenőrzését, a katolikus klérus részéről pedig a konzervatív jelöltek odaadó támogatását „a szent hivatásuk által kiszabott illendőség korlátai között.”⁸⁶ A hasonló „botrányokra” egyébként legtöbb helyen a klérus nem adott lehetőséget, jó előre, több ízben illetve alaposan kioktatta az alsópapságot a követválasztásokon való megjelenésre és a konzervatívok támogatására, „mennyre csak papi hivatalkodásuk engedi”.⁸⁷ Más kérdés, hogy az esetek többségében az egyház mégoly aktív támogatása sem billentette a konzervatívok felé a mérleg nyelvét.

A Konzervatív Párton belül működő katolikus egyháziak politikai felfogása és stratégiája alakulása szempontjából fontos dokumentum Fogarassy Mihály 1847. július 15-én kibocsátott litografált körlevele.⁸⁸ „Eljött a’ határozó időszak, melyet meg kell ragadnunk” - írta, mert megítélése szerint az egyháziakat a megkezdett út folytatására sarkallták „a’ múlt országgyűlésen kiállott szenvedések, a’ közeledőnek valószínűnek mutatkozó küzdelmei, a’ kettő közt lefolyó három évek kedvezőbb fordulata” egyaránt. A káptalanok szavazat-ügyét illetve általában a konzervatívok állását rendkívül optimistán ítélte meg, s „érezvén a’ körülmények változatát” (vagyis az egyháziak kisebb-nagyobb közéleti sikereit), továbbá annak tudatában, hogy a szeptember 20-ra összehívott következő konzervatív tanácskozás napirendjére készül tűzni a kérdést, módosította a június 7-i egyházi értekezlet döntését: „a’ körlevél általi felzaklatása a’ megyéknek maradjon el, hanem egyedül csak privat agitatio és informatio útján, és csak a konservatív többségű megyékben” igyekezzenek a közvéleményt befolyásolni. Fogarassy finoman felrója a címzett főpapi méltóságoknak, hogy még mindig nem elég aktívak a káptalanok szavazatügyével kapcsolatban és nem tesznek eleget az információáramlás és a propaganda eszközeinek alkalmazására. Fontos továbbá, hogy ismét erőteljesen megfogalmazta az egyház illetve a konzervatív politikai erők közötti „természetes szövetség” elvét, melyet az ellenzéknek tulajdonított anarchisztikus törekvések illetve a liberálisok által szorgalmazott jogkiterjesztés ellensúlyozásának igénye forrasztott egybe, s a katolikus érdekeket a konzervatív „nemzet”-fogalom részének tekintette: „A’ káptalanok ‘s apátok országgyűlési szavazatát az igaz konservatív és hazafi pártolni köteles, másképp önmagával jön ellenkezésbe. Ügyünket csak azon politikai párt vagy hatalom taszíthatja el magától, melly általában minden aristocratai institutiokat ‘s ezekkel a’ status-rendszert is megdönteni törekszik, ‘s melly a’ politikai jogokat minden biztosítékok nélkül a’ tömegek számához kívánja idomítani.”

A felfokozott várakozásokat azonban csak részben igazolta, hogy a szeptember 20-i konzervatív párti tanácskozáson tényleg szóba hozták a káptalani szavazat-ügyet, az esedékes országgyűlés konzervatív párti stratégiáját előkészíteni hivatott értekezlet határozatai azonban nem tartalmazzák konkrétan a katolikus követeléseket. A Dessewffy Emil által kiadott körlevél⁸⁹ szerint a párt vezetői még ekkor is csak általánosságban utaltak arra, hogy a konzervatívoknak a városi követekhez hasonlóan „a rendezetlen és országgyűlési biztos állást tetteleg nélkülöző elemekre is kelle figyelmiüknek irányoztatnia.” A konzervatív párti katolikusok lendületét azonban ez sem törte meg, s elégedettek voltak a pártban elfoglalt helyükkel. Az országgyűlést megelőző hetekben sem hagytak fel az országos méltóságok „megkörményezésével”, október 15-re például az István főherceget felkereső, az egyházi rendet képviselő küldöttséget szerveztek, felhasználva az alkalmat, hogy a delegáció „üdvözlő szózata mellett szavazati ügyünket ajánlja Ő Fensége magas pártfogásába.”⁹⁰ Fogarassy jóváhagyásra beterjesztette a már említett könyvkiadó társaság alapszabály-tervét az esztergomi érseknek, hogy intézményes formában lehessen az egyház elveit népszerűsíteni.⁹¹

Ezzel el is érkeztünk az 1847-48. évi országgyűlés megnyitásához, mely - bár nyilvánvaló lett, hogy az alsó táblán megnyugtató konzervatív többséget kialakítani nem sikerült - az egyházi rendet örömmel töltötte el: két éves agitációjuk eredményeként V.Ferdinánd a királyi

propozícióban (lényegében a konzervatív program követeléseinek felsorolása közben) konkrétan említést tett a káptalani követek országgyűlési állásának rendezéséről is.⁹² Azonban még a kormánypárt által is olyan sok égető gazdasági és társadalmi reformkérdés hozatott „szőnyegre” (nem is beszélve az ellenzékről), hogy az országgyűlés rendszerének ilyen értelmű átalakítása igényével az egyháziak lényegében ismét magukra maradtak. Az ösiség eltörlése, a közteherviselés, a sajtószabadság stb. problémái sokkal inkább lekötötték a követek figyelmét, mint a káptalani küldöttek szavazat-ügyének sérelme. A november 17-én tartott kerületi ülésben a többség egyértelműen más természetűnek látta a városok és a káptalanok országgyűlési állásának ügyét (amit pedig Fogarassyék összekapcsolni igyekeztek), ezért előbbiről törvényjavaslat készítését sürgették, utóbbi érdemi tárgyalását pedig nem tartották fontosnak, elhalasztották. (Nem is beszélve arról, hogy aktivizálódtak az ellenzéki többségen belül az egyházat mindenféle automatikus képvisellettől megfosztani szándékozó vármegyék, elsősorban Szabolcs.)⁹³ Sőt, 1848 januárjában már Kollowrat államminiszter is reménytelennek ítélte, hogy a káptalani szavazatokkal a törvényhozásban „ellensúlyt” lehessen a liberálisokkal szemben képezni.⁹⁴ A káptalani követek azonban nem adták fel a harcot, és az országgyűlés alatt többször tartottak zártkörű tanácskozást érdekeik érvényesítése céljából. December 14-én sokszorosított körlevélben tájékoztatták az egyházmegyék előjáróit addigi értekezleteikről,⁹⁵ melyeken már nyoma sem volt az optimizmusnak, az alaphangot újra az „ostromlott vár”-érzés adta. A tanácskozók csodálkozva regisztrálták „a megyei hatóságoknak az egyházi rend irányában mutatott illy hidegségét, vagy éppen nyilvános ellenszenvét”, hiszen megítélésük szerint „nemzeti történelmünknek régibb, s újabb évlapjain fénybetűkkel ragyognak az egyháziak érdemei”. (A liberális ellenzék azonban a katolikus egyháznak mind a történelmi, mind az aktuális politikai szerepét ellentétes előjellel ítélte meg.) A Liphay Antal kanonok vezette tanácskozásokon azonban újra elhatározták, hogy a megyegyűléseket megpróbálják befolyásolni és számukra kedvező pótutasításokat eszközölnék ki a követek részére, de ennek sem volt több sikere, mint korábbi agitációjuknak.⁹⁶ A már-már kétségbeesetten folytatott agitációt az indokolta, hogy az egyháziak megérezték: az országgyűlésen sorra kerülő reformkérdések nem csak országgyűlési képviselőtüket, hanem az egyház egyéb feudális kiváltságait is érinteni fogják, mint írták, „öszves politikai állásunkat, javadalmi birtokunkat, és egyházunk függetlenségét mindegyre inkább nevedő ostromoknak” teszik ki. Ez a fenyegetettség pedig minden korábbinál jobban indokolta a káptalanok biztos országgyűlési képviselőtételének megteremtését, melynek elvesztésétől egyenes utat láttak a keresztény vallás és az egyházi rend megsemmisüléséig. („A történetírás intő szava hirdeti, [...] az egyház ellen intézett megtámadások között mindig első volt a politikai jogok csonkítása, mit aztán a javadalmak veszélye [főképp a tized elvesztése illetve a szekularizáció], és a szentélynek ostroma csak hamar szokott követni.”) Az idő rendkívüliségét a szemükben az is indokolta, hogy a liberálisok - miközben egyes, a feudális rendiségből kirekesztettek részére a jogok kiterjesztését szorgalmazták -, az egyházat „megfosztani akarják” élvezett jogaiktól (különösen a zsidóság diszkriminációjának megszüntetését sérelmezték): „nehogy tevékenytelenség, s buzgalomhiány miatt meghíúsuljon a k.[egyelmes] k.[írályi] előterjesztésben kifejezett legfőbb akarat, s a mai egyháziak főbbjeit örökké terhelje azon igen is alapos vád, s panasz, hogy erélytelenségük miatt akkor szorítottatott ki a magyar Clerus az alkotmány sáncaiból, midőn azoknak szélesbítésük munkába vétetett, s jog-, meg érdekbiztosító belsejükbe nem csak a nemzet eddig küálló osztályai, hanem a vérre, nyelvre s vallásra [sic!] idegen Israel fiai is már már bevezettetnek.” (Persze a katolikus egyháziak jogértelmezésükben nem vették figyelembe, hogy a zsidóság kirekesztettségének megszüntetése összhangban van a polgári jogegyenlőség követelményeivel, míg a feudális kiváltságokon alapuló előjogok ellentmondanak annak.)

Röviden megemlíti még, hogy a káptalani követek az országgyűlés első szakaszában jellegzetes konzervatív párti taktikát követtek. Eljutottak oda, hogy elismerték számos polgári reform bevezetésének szükségességét, azonban hozzátették, hogy valami miatt egyelőre a dolog nem aktuális, vagy részletkérdésekben emeltek kisebb-nagyobb kifogásokat, hogy ezáltal megosszák az ellenzék táborát. Sárkány Miklós bakonybéli apát például elítélte a cenzúrát, mert nem akadályozza, hanem inkább reklámozza a tiltott könyveket, mégsem tartotta alkalmasnak az időt az országgyűlési újság kiadására, amit a Kossuth vezette liberálisok követeltek. Követtársa, gróf Forgách Ágoston kanonok a nyilvánosság vitájában kissé bele is zavarodott egy kicsit beszédébe, amikor hosszasan követelte a szabad sajtó megteremtését, majd hozzátette: „a jelen sajtótörvények között.” Liphay Antal pedig a közteherviselés hasznosságáról szolt meleg szavakat, azonban úgy vélte, akkor ez „a köztársulat megingatása nélkül nem eszközölhető”, s óvott a társadalomformáló újítások „elhamarkodásától”. Cherrier Miklós, a pozsonyi káptalan követe a kormányzatot dicsérte, s a válaszfelirat vitájában azzal próbálta elodázni az ellenzéki felszólalásokat, hogy a nádorválasztás miatt érzett hála szavaiba nem illik sérelmeket keverni stb.⁹⁷

Nem tartozik dolgozatunk témájához, csak röviden említjük, hogy a március-áprilisi fordulatot az egyházi konzervatívok is súlyos vereségként élték át, azonban 1848 tavaszán már arról kezdtek értekezni, hogy tudomásul kell venni az alkotmány megváltozását, s az új helyzetben keresni és követelni az egyház jogait. Az új kormányzat híveinek igyekeztek mutatkozni, hogy az egyháznak minél szélesebb körű jogokat kérhessenek. Fogarassy így írt erről: „a’ katholicizmus nem vonulhat vissza a’ pályatéréről, ‘s nem mondhat le a reményről, hogy részére is meg kell történnie annak, mit elvei, hittana, ‘s változatlan szerkezete szerint önfönn-tartása’ érdekében követel a’ 19-ik század’ liberalismusától.”⁹⁸ Ez a tanulmány egyébként jól foglalja össze azt az egyházi álláspontot, mely a katolicizmus érdekeinek érvényesítését a mindenkor stabil kormányzattal való kapcsolattartástól remélte.⁹⁹ Az új kormányzathoz való ragaszkodás azonban a konzervatív egyháziak részéről csak 1848 őszéig tartott, amikor (a világiakhoz hasonlóan¹⁰⁰) egyértelműen a Habsburgok mellé álltak, 1849 májusában a „Pestről megszökött hazaárulók” névjegyzékében találkozhatunk Fogarassy, Körmöczy és Liphay András nevével is.¹⁰¹

Összességében úgy véljük, a konzervatívok közé álló katolikus egyháziak tevékenysége jó példa arra, hogy az 1840-es évek második felében a magyar politikai életben nemcsak a modern értelemben vett párt, hanem az azon belüli szövetséges, de önálló érdekeiért küzdő szervezett csoport, lényegében a „platform” jelensége is kimutatható. Az egyháziak ugyanis elkötelezett konzervatív párti személyiségek voltak, közös pártjuk irányát azonban politikai szövetségeseik megnyerésével az általuk óhajtott irányban igyekeztek befolyásolni, mégpedig önállóan tartott, bizalmas értekezleteik határozatai nyomán (melyek gyakran a pártvezetés előtt is titokban maradtak). Ezt a csoportot kétségtelenül a Konzervatív Párt „jobbszárnyához” kell sorolnunk, hiszen általában több kiváltsága, s így félténivalója volt a klérusnak, mint a világi nemességnek. Az a mód pedig, ahogy a politikai kérdéseket megközelítették, túlmutatott az egyház hagyományosan feudális közéleti magatartásán, s abban a kiváltságörzés „fontolva haladó” stratégiáját (sőt, túlzás nélkül: egy új típusú katolikus társadalmi program csírát¹⁰²) ismerhetjük fel.

Jegyzetek

1. Ezen a téren - néhány kisebb publikációtól eltekintve - *Dénes Iván Zoltán* könyve számít úttörő jelentőségűnek: *Közüggyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*. Bp., 1989. (továbbiakban: *Dénes Iván Zoltán*, 1989.)
2. Utóbbiról ld.: *Fazekas Csaba*: A politikai katolicizmus kezdetei Magyarországon, 1844-1848. In: *Irodalom - Történelem - Társadalomtudomány*, 1997. 4. sz. 3-7. p. A politikai katolicizmus megjelenésére és értelmezésére a 19. század első felében ld. pl.: *Heinen, Ernst*: *Staatliche Macht und Katholizismus in Deutschland*. I. Band. *Dokumente des politischen Katholizismus von seinen Anfängen bis 1867*. Paderborn, 1969.
3. Ld. *Ferenczy József* (*sajtó alá rend.*): *Dessewffy Aurél összes művei*. Bp., 1887. 201-212. p. Idézi pl.: *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 32. p.
4. Idézi: *Andics Erzsébet*: *Metternich és Magyarország*. Bp., 1975. (továbbiakban: *Andics*, 1975.) 96. p.
5. Például Klobusiczky Péter kalocsai érsek 1841-ben a Pest megyei tisztújításkor „alktományhű” tisztviselők támogatása ügyében levelezett az esztergomi érsekkel. Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL), Kop. Cat. D. (= Dioeceses et dioecesani episcopi. Capitula, abbates [...]) 10. sz.; több ilyen esetet közöl: *Varga János*: *Megye és haladás a reformkor hajnalán (1840-1843)*. 1-2. In: *Somogy megye múltjából*, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 12. Kaposvár, 1982. 155-294. p. (továbbiakban: *Varga János*, 1981-82.), 1. r. 182. p. A konzervatív kormánypolitika reprezentánsainak támogatásában nem egyszer odáig mentek, hogy - a nyilvános propagandával szemben - a színpalak mögött felekezeti szempontoktól is hajlandók voltak eltekinteni. Pl. a nagyváradai püspökség az 1830-as években az országgyűlési követválasztások alkalmával minden követ megmozgatott a protestáns (ám szélsőségesen konzervatív) Tisza Lajos támogatására, a katolikus (viszont aktívan ellenzéki) Beöthy Ödönnel szemben. *Varga Zoltán*: *A reformkori Debrecen konzervativizmusának gyökerei*. In: *Magyar történeti tanulmányok*, IX. Debrecen, 1976. 5-40. p.; 37. p. stb.
6. Ezekről ld. részben: *Sörös Pongrácz*: A kath.[olikus] klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. In: *Katholikus Szemle*, 1901. 865-890. p. [Klny. is: Bp., 1901.] (továbbiakban: *Sörös Pongrácz*, 1901.)
7. Jelen dolgozatban nem kívánunk részletesen foglalkozni az 1830-40-es évek fordulóján lezajlott heves egyházpolitikai vitával. A polgárosodás és az azzal egységesen szembe-helyezkedő katolikus egyház első nagy hazai konfliktusának kiindulópontjaként 1839 márciusában Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök körlevélben tiltotta meg egyházmegyéje papjait a vegyes házasságok megáldásától, melyet a katolikus közvélemény tekintélyes része is törvénytelennek minősített. Az 1839-40. évi országgyűlésen - a heves egyházpolitikai szócsaták ellenére - nem született törvény a vegyes házasságok ügyében, majd a diéta bezárása után Kopácsy József esztergomi érsek az egész magyar katolikus egyházban kötelezővé tette az ún. passiva assistentia gyakorlatát (lényegében az egyházi áldás megtagadását), melyet addig nem látott méretű vármegyei tiltakozáshullám, sajtócikkek és röpiratok, illetve újabb és újabb egyházellenes indítványok (például a szekularizációra vonatkozó) sorozata követett. Az egyház Rómából várt egyértelmű instrukciót, ezért Lonovics József csanádi püspököt küldte a pápához, ami az ellenzéki nemesség szemében további sérelmek forrása lett. A legfontosabb azonban, hogy a vallássérelemként indult vita végleg kilépett korábbi keretei közül, a „frontvonal” pedig már nyilvánvalóan nem

protestánsok és katolikusok, hanem a polgárosodás hívei és a feudális kiváltságaihoz ragaszkodó egyházi vezetés között húzódott, hiszen utóbbiak között számos vezető katolikus nemes is helyet foglalt. A sokirányú és számos általános tanulsággal bíró egyházpolitikai konfliktus szakirodalmából ld.: *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből. I-III. Bp., 1886. II. köt. 105-109., 169-287. p. (továbbiakban: *Horváth Mihály*, 1886.); *Várady L. Árpád*: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924.; *Hermann Egyed*: Lonovics József diplomáciai küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp., 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténeti szemináriumának kiadványa, 1.); *Meszlényi Antal*: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846). Bp., 1934.; *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 388-421. p.; *Varga János*, 1981-82.; a liberálisok álláspontjára többek között részletesen: *Csizmadia Andor*: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; illetve: *Csáky, Moritz*: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.) 21-28. p. stb.

8. A hosszas vitával elfogadott 1844/III. tc. lényegében nem egy átfogó vallásügyi törvényt jelentett, hanem csak kiegészítette, illetve pontosította a vegyes házasságokból született gyermekek hovatartozásával illetve az egyik vallásról a másikra való átmenettel foglalkozó 1791/XXVI. tc.-et. Magyar törvénytár, 1836-1868. évi törvényczikkek. Bp., 1896. 199. p.

9. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 31-36. p.

10. Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: PFKKt.) BK. 182/XI. (= Sárkány Miklós hagyatéka) 21. sz.; BK. 146/V-X. (= Rimely Mihály hagyatéka. Iratok az 1843-44. és az 1847-48. évi országgyűlésekről) V.4.9.; illetve: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 109. rakt. sz. Nr. 391. (= *Diaetalia*, 1839-1925.) A dokumentumot röviden említi: *Sörös Pongrácz*, 1901. 885-888. p. Részletesen ld.: *Fazekas Csaba*: „Az idő ránk is terhesedett...” Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXIII. Miskolc, 1997. (megjelenés alatt)

11. Megjegyezzük, a felekezeti viszonyosság néhány alapelemét törvénybe foglaló 1844/III. tc.-et is az egyháziak, mint egyfajta sokkot élték át, az országgyűlés további eseményei csak fokozták ezt az érzésüket. Később meg nem szavazott indítványként hangzott el például az egyházi javak szekularizációja iránti igény („borsodi indítvány”), több követ (például Szemere Bertalan) hevesen kikelt a klérus közéleti szerepvállalása ellen és nyíltan követelte visszaszorításukat stb. Különösen megdöbbentő élmény lehetett továbbá számukra, amikor már nem egy vármegyei követ, hanem a győri káptalan küldötte, Wurda Károly foglalt állást a vallási viták liberális szellemű törvénnyel való lezárása, a „szabad egyház a szabad államban” elv megvalósítása mellett. Wurdát egyébként a káptalan azonnal visszarendelte, az egyháziak élesen elhatárolódtak nyilatkozatától. Ld. minderről többek között: *Kovács Ferencz*: Az 1844-ki évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Bp., 1893. (továbbiakban: *Kovács Ferenc*, 1893.); *Futó Mihály*: Az 1843/44-ik évi vallásügyi tárgyalások. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1894. 14-18. sz.; *Bárany György*: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: *Századok*, 1990. 2. sz. 183-218. p. stb. A Wurda-ügyről: *Horváth Mihály*, 1886. II. köt. 393-403. p.; *Kovács Ferencz*: Az 1843-44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I-VI. Bp., 1894. (továbbiakban: *Kovács Ferenc*, 1894.) I.

köt. 300-314. p. Az egyház által „üldözésnek” tartott liberális elvekről ld. még ugyanígy: *Forster Gyula: A katolikus clerus sérelmei 1848 előtt és után.* Bp., 1892. stb.

12. PFKKt. BK. 182/XI. 22. sz.

13. Ezt egyébként szemléletesen fogalmazta meg Lonovics József, amikor 1861-ben Majláth György grófról készített nekrológiájában lényegében elítélte nemcsak a reformkor egészét, hanem az 1848-as fordulatot is: „Ha voltak is az időben a papságon kívül egyesek, kik a mindenfelől ostromlott keresztény hit védelmére sorompóba léptek, de szózatuk olyannak tetszett, mint egy végképen letűnt múltnak bágyadt, haldokló s tompa viszhangja.” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSzKKt.), Fol.Hung. 1919. (= Lonovics József beszédei.) 143r.

14. Az értekezletet említi, illetve az elhangzottakat röviden ismerteti: *Sörös Pongrác*, 1901. 883-884. p. A tanácskozásról készült, március 19-én kelt körlevelet ld.: PFKKt. BK. 182/XI. 22. sz. A tanácskozáson egyébként Kopácsy mellett két püspök, négy kanonok illetve a pannonthalmi főapát titkára vettek részt, ami azért is érdekes, mert az esztergomi érsek szándékosan nem a püspöki kart, hanem a közéletben aktivizálható egyháziakat hívta egybe a kérdés megvitatására.

15. Vö. 48. jegyz., illetve részletesen: *Dénes Iván Zoltán*, 1989.; *Dezsényi Béla: Nemzeti Újság, 1840-1848.* In: *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv, 1940-41.* Bp., 1941. 313-356. p. (továbbiakban: *Dezsényi Béla*, 1941.), a Nemzeti Újság új szerkesztőjének irányvonaláról: EPL. Kop. Cat. 44.(= Libri scholastici, scripta periodica) fasc. 2. 986/1844.

16. Ld. pl. később az ellenzék által létrehozott sajtóbizottság felépítésére és céljaira: *Molnár András: Batthyány Lajos a reformkorban.* Zalaegerszeg, 1996. 122-123. p. stb.

17. 1843. szeptemberében például már tiltakoztak a káptalani követek szavazatjogának rendezése érdekében, 1844 őszén pedig a püspöki kar a nádorhoz fordult az egyházi rend sérelmeivel kapcsolatban - érdemleges elintézkedést egyik esetben sem nyertek. Ld. erről: PFKKt. BK. 182/XI. 10. sz.; *Sörös Pongrác*, 1901. 875-882. p. stb.

18. Például az esztergomi főkáptalan 1846. februári levele illetve az egyház politikai szerepét taglaló terjedelmes elaborátuma: PFKKt. BK. 182/XI. 14. sz.; nem is beszélve a politikai röpiratok kiadását egyeztető számos hivatalos levélről 1845-47-ben: EPL. Kop. Cat. 59. (= Acta diaetalia aut comitiorum causa interventa) stb.

19. Alábbiakban egyszerűség kedvéért „káptalani szavazatok” alatt a fejenkénti szavazástól szintén megfosztott apátok és prépostok voksait is értjük.

20. Ld. erről többek között: *Ladányi Andor: A magyar alkotmány története iskolai kézikönyvül.* Debreczen, 1873. (3. kiad.) 279. p.; *Vaszary Kolos: Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez.* Győrött, 1883. 13. p. 1. jegyz.; *Révész, László: Die Anfänge des ungarischen Parlamentarismus.* München, 1968. (Südosteuropäische Arbeiten, 68.) 125-127. p. stb.; részletesen: *Gárdonyi Albert: A szab.[ad] kir.[ályi] városok az 1848 előtti törvényhozásban.* In: *Városi Szemle*, 1926. 1-2. sz. 103-125. p.; *Szőcs Sebestyén: A városi kérdés az 1832-36. évi országgyűlésen.* Bp., 1996. (Budapest Főváros Levéltára. Várostörténeti tanulmányok.) (továbbiakban: *Szőcs Sebestyén*, 1996.)

21. Az ügyre vonatkozó irataikban például alig vagy egyáltalán nem tesznek említést az egyházi rend hasonló sérelmére. Ld. pl.: *Jászay Pál: A' sz.[abad] kir.[ályi] városok szavazatjoga országgyűléseken.* Pesten, 1843. stb. A rendi országgyűlésről a népképviselő felé történő átmenetre többek között ld.: *Ruszoly József: Az országgyűlési népképviselő*

bevezetése Magyarországon. (Az 1848: V. tc. létrejötte.) In: Fazekas Csaba (szerk.): Társadalomtörténeti tanulmányok. Miskolc, 1996. (Studia Miskolcinensia, 2.) 277-299. p.

22. Szőcs Sebestyén, 1996. 61. p.

23. Vö. 95. jegyz. A káptalani követek vonatkozó felszólalásait ld. pl.: Kovács Ferenc, 1893.; Kovács Ferenc, 1894.

24. Ld. erről részletesen: Dénes Iván Zoltán, 1989. 23-27. p.

25. Dénes Iván Zoltán, 1989. 74-75., 158-159. p. stb.

26. Ez a felfogás - mely lényegében a katolikus egyház odaadó támogatását a „jó magyar” szinonimájává avatta, s ezért az ellenzékét éppenhogy „nemzetietlennek” láttatta - egyébként számtalan írásműben megfogalmazódott, példaként említjük a későbbi katolikus politikai mozgalomban aktív Körmöczy Imre egyik röpiratát: Az igaz hazafiúság alapvonalai. Pesten, 1837.

27. Ld. pl. Kovács Ferenc, 1893.

28. EPL. Kop. Cat. 59. 747/1845. sz.

29. OSzKKt., Levelestár. Fogarassy Mihály Bresztyenszky Bélának, Nagyvárad, 1845. július 12. Megjegyezzük, Fogarassy a „hasznos társulat” tervezetét korábban közreadta a Religio és Nevelés hasábjain, melyet minden megkeresett egyházi méltóság - a tihanyi apát is - támogatásáról biztosított, bár minden bizonnyal személyesen nem tudtak elmenni a megbeszélésre.

30. EPL. Kop. Cat. 59. Bezeredy Miklós levele ismeretlennek (valószínűleg Fogarassynak), Veszprém, 1845. július 10.

31. EPL. Kop. Cat. 59.; illetve: PFKKt. BK. 146/IX.

32. PFKKt. BK. 182/XI. 12. sz.

33. PFKKt. BK. 182/XI. 11. sz.

34. PFKKt. BK. 182/XI. 12. sz. Az egyháziak 1846. júniusi megbeszéléseinek részletei egyelőre nem ismeretesek.

35. Dénes Iván Zoltán, 1989. 105., 129. p.

36. Religio és Nevelés, 1846. I. 38. sz. 308-309. p. Más püspökök ugyanakkor kevésbé voltak tekintettel a politizáló egyháziak pozícióhoz juttatása iránt. Bémer László nagyvárad püspök például eleinte a politikai téren igen aktív Körmöczy Imre helyett kevésbé ismert személyiségek kanonoki kinevezését támogatta. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), A 45. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta Praesidialia) 149/1846. sz. stb.

37. Megyei közlés. Rozsnyó. In: Religio és Nevelés, 1846. II. 17. sz. 135-136. p.

38. Németszág. In: Religio és Nevelés, 1846. II. 37. sz. 293-296. p. Ld. még: *Danielik János*: Néhány szó ‘s egy igénytelen javaslat a’ keresztény katolikus egyház’ ellenében divatozó rágalmak- és előítéleteket illetőleg. In: Religio és Nevelés, 1846. II. 48. sz. 377-380., 49. sz. 385-388., 50. sz. 393-395. p. stb.

39. Dénes Iván Zoltán, 1989. 103. p.

40. A Közhasznú Gyűlde tiszteleti, helybeli és vidéki rendes tagjainak névsora betűrenddel, s alapszabályai. Pesten, 1847. A Gyűlde vezető testületében hasonló arányt figyelhetünk meg: 29 „választottsági tag” közül ötven voltak papok, illetve egyéb egyházi méltóságok.

41. MOL. P 90. 3/k. (= Dessewffy család levéltára. Acta Politica, a Konzervatív Pártra vonatkozó iratok)
42. Uo.
43. A tanácskozásról készült litografált körlevelet közölte: *Andics Erzsébet* (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. I. köt. Bp., 1981. [továbbiakban: *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981.] 206-216. p.; részletesen ismerteti: *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 129-134. p.
44. Például a „gyűldei ifjak” terjedelmes, szenvedélyes hangulatú beszédében a liberalizmus nyomán összezavarodni látták a „rend”, a „béke” hagyományos fogalmait, viszont alig kapott hangot, hogy az ellenzék tevékenysége nyomán az erkölcstelenség lesz az úr, „vallás a balhit, philosophia az atheismus”. Ünnepegy a Gyűldében 1845. végnapján. Pesten, é.n. [1846] 4-5. p.
45. Ld. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 113-124. p.
46. *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 159-169. p.
47. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 105-113. p.
48. Ld. pl.: A káptalanok szavazata országgyűlésen. In: Nemzeti Újság, 1843. 7. sz. 49-50. p.; Királyi városok szavazata országgyűlésen, rögtöni következtetései, kerületek, káptalanok. I-II. In: Nemzeti Újság, 1843. 23. sz. 177-178. p., 24. sz. 185-186. p. stb. Liphay publicisztikájának egyházi vonatkozásairól: *Dezsényi Béla*, 1941. 332. p.
49. *Varga János*, 1981-82. 1. r. 217. p.
50. Ld. pl.: *Bábolnai Mihály [Kossuth Lajos]*: A magyar conservatív párt és a nemzetiség. In: Magyar szözetek. Hamburg, 1847. 220-263. p.; *Deregyei [Kossuth Lajos]*: A magyar politikai pártok értelmezése. In: Ellenőr. Politikai zsebkönyv. Németország [Lipcse], 1847. 224-290. p. (legújabb kiadása: Bp., 1989. Gondolkodó magyarok.); *Barta István* (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. Bp., 1951. (Kossuth Lajos Összes Munkái, XI.) (továbbiakban: KLÖM XI.) 98-102., 116-119., 127-128. p. stb.
51. Vö. 41. jegyz.
52. MOL. P 90. 3/k.
53. A leveleket ld.: MOL. P 90. 3/k.
54. Megjegyezzük, jellemző, hogy ugyanez a Gaganetz püspök 1846 tavaszán a galíciai felkelés hatására erélyes hangú körlevélben tiltotta el híveit a „gyanús” politikai mozgalmakban való részvételtől és felszólított az ilyenek haladéktalan feljelentésére. Religio és Nevelés, 1846. I. 29. sz. 234. p.
55. *Oltványi Ambrus* (sajtó alá rend.): Széchenyi István: Napló. Bp., 1982. (2. kiadás) 1127. p.
56. A tanácskozás jegyzőkönyve: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. 2730. rakt. sz. (= Publico-ecclesiastica - Állam és egyház közötti ügyek, 1809-1855.)
57. A püspöki kar részére megfogalmazott finom, de határozott célzás volt még, hogy szorgalmazták: a következő országgyűlésre küldendő káptalani követek delegálását „ne rang, karszéki fokozat ‘s idősbiségi sorrend szerint” eszközöljék, hanem olyanokat válasszanak, akik „érdemességök ‘s szónoklati képességek mellett még rokonsági összeköttetések, baráti vagy iskolatársi viszonyok ‘s társalgási eszélyes tapintatuk által a megyei követek közt ügybarátink számát szaporíthatják”.

58. *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 218-251. p., küln. 236-237. ill. 251. p. Ld. még ugyanezt: *Andics Erzsébet*, 1975. 273. p. ill. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 136. p.
59. MOL. A 135. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Elnöki iktatlan iratok), 3. cs. 6. t. 294v.
60. Vö. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 140. p.
61. Ld. pl.: *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 194-195. p.; *Menczer, Béla (ed.): Catholic Political Thought, 1789-1848.* London, 1962. 136-156. p.
62. De la Motte gróf például így írt Dessewffy Emilnek 1846 őszén: „A’ városoknak adjunk szavazatjogot, de tartsuk szem előtt, hogy a’ nem rég múlt időkben ezek formálták a’ Revolutiók fészket - az ország gyűlésen túlnyomósággal ne bírjanak.” MOL. P 90. 3/k.
63. MOL. P 90. 3/k. Vö. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 129-130. p.
64. Csanád esetében pl. 1846. november 21-én alakult meg a pártszervezet a makói esperes-plébános részvételével. MOL. P 90. 3/k.
65. KLÖM XI. 218., 222. p.
66. *Molnár András*: Zala megye politikai viszonyai az 1840-es évek második felében. In: *Zalai Történeti Tanulmányok.* Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény, 35.) 93-182. p., 138. p.; ill. ld.: *Sörös Pongrácz*: A bakonybéli apátság története. A Pannonhalmától való függés kora 1548-tól napjainkig. Bp., 1904. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, IX.) 163-167. p.; PFKKt. BK. 182/XI. 19. sz.
67. Ld. pl.: *Nemzeti Újság*, 1847. 545. sz. 538-539. p.
68. Mindez további tisztázást kíván (vö. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 124. p. 195. jegyz.), az azonban fölöttébb érdekes, hogy a konzervatívok egyik vezetője, a *Nemzeti Újság* szerkesztője, Liphay Sándor testvére volt a politizáló katolikusok csoportjában igen aktív Liphay Antalnak, közeli rokona pedig a család másik (barsi) ágából származó Liphay András kanonoknak. Ld. erről: *Nagy Iván*: Lubellei és kisfaludi Liphay család nemzékrendje [sic!] és oklevelei. Pest, 1858. XXXVI. p.
69. Vágyaink ‘s teendőink. In: *Religio és Nevelés*, 1847. I. 1. sz. 1-3. p.
70. *Lányi Károly* magyar egyháztörténelme. Átdolgozta *Knauz Nándor*. I. köt. Esztergom, 1866. XLI-XLII. p. A megjelent könyvek: *Podhradszky József*: Magyarország karainak ‘s rendjeinek szavazati joga a közgyűléseken. Buda, 1847.; [Mester István:] *Nézetek a káptalanok, apátok és prépostok országgyűlési szavazatjogáról.* Pest, 1847. Az utóbbiakkal kapcsolatos kísérő iratokat ld.: EPL. Kop. Cat. 59. illetve: MOL. C 60. (= Helytartótanácsi levéltár. Departamentum revisionis librorum.) 201. cs. 1338/1847.
71. *A.J.*: A clerus, mint a conservatív párt egyik alkotó eleme. I-II. In: *Nemzeti Újság*, 1847. 451. sz. 157-158., 452. sz. 161-162. p.
72. *B...y P.*: Igénytelen szózat a kath.[olikus] clerus teendőit illetőleg, a megyei gyűlések körül. In: *Nemzeti Újság*, 1847. 443. sz. 125. p. Liphay ezeket a gondolatait 1847 őszén önálló írásaiban is megemlítette. Vö. *Dezsényi Béla*, 1941. 331-332. p.
73. OSzKKt. Fol. Lat. 4065/I-IV. (= Lonovics József római küldetésére és az 1840-es évek vallásügyi tárgyalásaira vonatkozó iratok) IV. köt. 85r-v.
74. A megbeszélés részletei egyelőre nem ismertek. Ld.: KLÖM XI. 273. p.
75. Utóbbiakról júniusban közös jegyzőkönyvet készítettek: PFKKt. BK. 182/XI. 9. sz.

76. A terjedelmes - kiadatlan - körlevelet ld.: MOL. R 144. (= Konzervatív Pártra vonatkozó iratok)
77. *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 274-277. p.
78. MOL. P 90. 3/k.; MOL. R 144. stb.
79. KLÖM XI. 130. p.
80. Például Veszprém (PFKKt. BK. 182/XI. 32. sz.; *Sörös Pongrác*, 1901. 885-886. p. 2. jegyz.), Temes (Nemzeti Újság, 1847. 503. sz. 370. p.), Esztergom (Nemzeti Újság, 1847. 513. sz. 410. p.) stb.
81. PFKKt. BK. 182/XI. 8. sz.
82. MOL. A 135. 3. cs. 6. t. 545v-r.
83. *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 332-333. p.
84. MOL. P 90. 3/k.; KLÖM XI. 106-107. p.; *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 290-291. p.
85. EPL. Kop. Cat. 59. 986/1847.
86. *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 291-292. p.
87. Szarvas Ferenc váci káptalani helynök például közel száz szavazatot ígért Apponyinak a Pest megyei követválasztáson az egyházmegye papsága részéről. KLÖM XI. 201-202. p.
88. PFKKt. BK. 146/IX.
89. *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 285-288. p. ill. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 135. p.
90. OSZKKt., Levelestár. Fogarassy Mihály Bresztyenszky Bélának, Pest, 1847. október 8.
91. EPL. Kop. Cat. 44. fasc. 1. 893/1847. A mai Szent István Társulat elődje egyébként 1848 májusában jött létre, tényleges működését csak 1850-ben kezdte meg.
92. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 152. p.
93. Nemzeti Újság, 1847. november 22.; KLÖM XI. 364. p. Vö. 81. jegyz.
94. *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 314-315. p.
95. PFKKt. BK. 182/XI. 8. sz.
96. 1848 februárjában például a konzervatív Szepes megye mutatott hajlandóságot az egyház ügyeinek általános értelmű pártolására. *Andics Erzsébet* (szerk.), 1981. 338. p.
97. Felséges Első Ferdinánd osztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-dik esztendei Szent-András hava 7-dik napjára összehívott magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél. Pozsonyban, 1848. 16-17., 21., 30., 47-49. p.
98. [*Fogarassy Mihály*]: Emlékirat az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől. Pesten, 1848. IV. p.
99. Ugyanezt ld. még: *Körmöczy Imre*: Nyilatkozat. Pesten, é.n. [1848 május] stb.
100. Ld. pl. *Dénes Iván Zoltán*, 1989. 168-170. p. stb.
101. *Barta István* (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai, 1849. április 15. - augusztus 15. Bp., 1955. (Kossuth Lajos Összes Munkái, XV.) 396. p.
102. Vö. *Sörös Pongrác*, 1901. 888. p.

**Az első népképviselői országgyűlés történetéből.
Palóczy László beszédei és képviselői indítványai
(1848. július - december)***

A címben jelzett téma ismertetése előtt, jelen tanulmány létrejöttének körülményeihez néhány bevezető megjegyzést kell tennünk. A forradalom és szabadságharc idén ünnepelt 150. évfordulójára sikerült sajtó alá rendeznünk Palóczy László (1783-1861) 1848-1849-es beszédeit és írásait, melynek bevezető tanulmányában - elsősorban a terjedelmi keretek szorítása miatt - kénytelenek voltunk Palóczy képviselői tevékenységének legfontosabb és legtermékenyebb korszakát, vagyis az 1848. július és december közé eső periódust a szükségesnél vázlatosabban összefoglalni, ekkor elhangzott beszédeinek, indítványainak háttérét csupán a forrásokhoz fűzött rövid lábjegyzetekben megvilágítani.⁶³ A kötet felelős szerkesztőjével, Dobrossy Istvánnal egyetértésben arra az elhatározásra jutottunk, hogy ez a - Palóczy életművét, személyének fontosságát amúgy is meghaladó érdekességű - problémakör önálló tanulmányban kerüljön ismertetésre, melyre az alábbiakban szeretnénk kísérletet tenni. Munkánkban azoknak a témaköröknek az összefoglalását tartottuk fontosnak, melyek kizárólag Palóczy László indítványai, beszédei álltak szoros kapcsolatban, és értelemszerűen eltekintettünk az első népképviselői országgyűlés vonatkozó vitáinak teljes áttekintésétől. Alábbiakban továbbá nem csupán ismertetni kívánjuk ezeket a vitákat, hanem - lehetőség szerint - értelmezni, a szabadságharc illetve általában a múlt század vonatkozó köz- és esztétörténeti folyamataiban egyaránt elhelyezni a Palóczy által megfogalmazott indítványokat, megpróbálva eleget tenni Kossuth Lajos vonatkozó felszólításának: „Tekintsünk vissza elfogulatlanul a múltakra.”⁶⁴

Palóczy László 1848-49-es tevékenysége szinte kizárólag az első népképviselői országgyűlés történetéhez kapcsolódik. A már a reformkorban is „ősz bajnok”-nak nevezett borsodi politikus az események tanúja, aktív alakítója maradt, mégsem kapott különleges hatalommal vagy hatáskörrel járó (például kormánybiztosi stb.) felhatalmazást. Palóczy tevékenysége önmagában rávilágít egy, talán eddig kevésbé méltatott kérdésre 1848-1849 története kapcsán: érthetően az elemzések középpontjába többnyire a nemzeti önvédelmi harc, pontosabban az áprilisi törvények által teremtett új magyar állam megtámadott vívmányainak fegyveres védelme (szabadságharc) eseményei kerülnek, s talán a kutatók, érdeklődők figyelmét

* A jelen tanulmány illetve e kötetben szereplő további írásaim elkészítéséhez szükséges kutatásokat 1998 őszén a Miskolc város által alapított pályakezdő Tudományos-Művészeti Ösztöndíj nyerteseként, továbbá a Rákóczi Bank Rt. által a Miskolci Egyetem oktatói részére biztosított ösztöndíja segítségével végeztem. Nagylelkű támogatóimnak ezúton is köszönöm, hogy kutatásaimat segítették, tanulmányaim elkészítését lehetővé tették. (Fazekas Csaba)

⁶³ Ld. PLBI. 9. p. 4. jegyz., ill. 23-25. p. A beszédeket ld. 45-135. p.

⁶⁴ KLI. VIII. 324. p. Ennek értelmében el is tekintettünk a kronológia pontos betartásától, és az egymással összefüggő indítványokat, felszólalásokat együttesen ismertetjük. Vizsgálatunkat továbbá az elvi jelentőségű felszólalásokra, jelentősebb indítványokra korlátoztuk, és kevésbé jelentős voltak miatt ezúttal nem vagy alig foglalkoztunk a rövidebb hozzászólásokkal, részletes tárgyalásban elhangzott pontosító javaslatokkal stb.

kevésbé köti le, hogy e két esztendőnek volt egy „civil” története is.⁶⁵ Utóbbi persze - különösen 1848 szeptemberétől - soha nem választható el a honvédsereg katonai helyzetétől, a frontvonalakról érkező hírek hatásaitól stb. Azt is mondhatnánk, hogy a reformkorban megindult közéleti viták, egy új, polgári Magyarország megteremtéséért folytatott politikai küzdelem - a márciusi forradalom és az áprilisi törvények által teljesen megváltoztatott körülmények között, de - tovább folytatódott 1848-1849-ben is.

Amennyiben pedig a reformkorban indokoltan nagy figyelmet fordítunk a polgárosodást megalapozó politikai vitáknak, az azok színtereit képező fórumok működésének (országgyűlés, megyegyűlések, sajtó stb.), indokolt vizsgálatunkat kellő alapossággal kiterjesztenünk arra, mennyiben tekinthető 1848-1849 az azt megelőző negyedszázad folytatásának, hogyan változtak, módosultak vagy éppen állandósultak a kormányrúdhhoz került egykori reform-ellenzék politikai nézetei a gazdaság szerkezetének átformálásáról, a politikai intézményrendszer átalakításáról, az állam és egyház szétválasztásáról stb.⁶⁶ Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a történeti közvélemény előtt többnyire ismert a honvédsereg legtöbb nagy csatáját irányító, vagy éppen a megtorlás áldozatául esett honvédtábornok neve (tegyük hozzá: méltán), viszont mennyivel ismeretlenebb az első népképviselői országgyűlés képviselőinek nemcsak politikai tevékenysége, hanem még a személye is. (Talán sok lokálpatrióta sem tudná megmondani, hogy elődei éppen kit delegáltak másfél évszázada a pesti országgyűlésbe.) Pedig érdeklődésünket joggal kelthetik fel e „civil” politikusok felszólalásai, vitái, pártoskodásai, általában közéleti tevékenységük, mellyel kapcsolatban hadd idézzünk a Pesti Hírlapnak - éppen az országgyűlés 1848. július eleji megnyitására megjelent - vezércikkéből: „A nagyobb rész mégis új nevekből áll. Nevekből, melyek vízcseppként voltak eltemetve a népóceán hullámaiba, de a népakarat, e legnagyobb erő a legdíszesb állásra emelé őket. S ki tudja, mennyi fényes tehetség, mennyi jóakarat, mennyi hősi feláldozás rejlik ez ismeretlen

⁶⁵ Érdekesképpén - mintegy ennek illusztrálására - előrebocsátjuk, hogy az a két országgyűlési eseménysor, melyek Palóczy tevékenységének leglényegesebb mozzanataihoz kapcsolódnak (az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat 1848. augusztusi illetőleg az úrbéri kárpótlásról szóló decemberi viták) s amelyeket alábbiakban részletesen kifejtünk, a használatban lévő történeti kézikönyv - az ún. „tízkötetes” - vonatkozó fejezetének mintegy 350 oldalas összefoglalásában alig néhány sornyi említést kaptak. *Spira*, 1979. 228-229., 285. p. [Ráadásul az egyébként tartalmas összefoglalás a „Polgári forradalom (1848-1849)” címet kapta, aminek ellenpéldáját Horváth Mihály máig alapvető műve jelentheti, mely a „Magyarország függetlenségei harcának története 1848 és 1849-ben” címet viseli és részletesen foglalkozik például állam és egyház viszonyával, a tervezett és megvalósult polgári reformokkal stb. *Horváth* (1986)]

⁶⁶ Megjegyzés: természetesen az első népképviselői országgyűlésről, a civil szféra történetéről számos kitűnő, részben általunk is hivatkozott tanulmány látott napvilágot. Az alapvető forrásmunka a legutóbbi időkig az 1950-es években készült monográfia volt: *Beér-Csizmadia*, 1954. Mégis jogosnak tűnt Urbán Aladárnak az 1980-as évek közepén tett megjegyzése, mely szerint e monográfia ellenére hiányzik az országgyűlés történetének „modern monografikus feldolgozása”. *Urbán*, 1986. 502. p. Jogosságát igazolta az 1998-as évfordulóra végre megjelent - észrevételünk szerint a szükségesnél eddig kisebb visszhangot kapott - tanulmánykötet: *Szabad (szerk.)*, 1998. Nem csupán az ebben közreadott tanulmányok számítanak hézagpótló jelentőségűeknek, hanem egyben ráirányítják figyelmünket az országgyűlés történetének keveset kutatott problémáira. (Sajnos, ez év elején, a Palóczy-forráskiadvány sajtó alá rendezésekor utóbbi kötetet még nem használhattuk.) Megjegyezzük továbbá, hogy e szempontból alapvetőnek tekintett Szabad György egy előadásában tömören összefoglalt nézeteit: *Szabad*, 1976. Jelen tanulmányban érintett országgyűlési viták dokumentumainak jelentős része egykorú, illetve azóta megjelent forráskiadványokban napvilágot látott (Palóczyra vonatkozóan ld.: PLBI.), alábbiakban elsősorban ezekre támaszkodtunk. A forradalom és szabadságharc eseménytörténeti részleteire való hivatkozásoktól rendszerint eltekintettünk. Alapvetően használtuk e szempontból: *Deák*, 1994.; *Hermann (szerk.)*, 1996., ld. továbbá a „Felhasznált irodalom” további tételeit illetve hivatkozásainkat. Az országgyűlési viták idézésekor rendszerint a Közlöny szövegét használtuk, de - további utalások nélkül - helyenként figyelembe vettük az alábbi szövegiadásokat: *Pap*, 1866.; *Zeller*, 1894. Az áprilisi törvényekre való folyamatos - oldalszám szerinti - hivatkozásoktól eltekintettünk, munkánkhoz az alábbi kiadást használtuk: MT. 1836-1868. 215-255. p. A többször idézett, vallásszabadságról szóló 1848/20. tc.-t ld.: uo. 243-244. p.

nevek alatt?”⁶⁷ Mindezen szempontokból sem érdektelen, ha futó pillantást vetünk (a kortársak előtt természetesen nem az ismeretlenség homályából feltűnő) Palóczy László 1848-as politikai szerepvállalására, már csak azért sem, mert a képviselői megnyilatkozásai mögött álló szellemi háttér illetve felfogásának gyökerei a meglévő Palóczy-életrajzoknak is egyik - jóllehet: terjedelmi keretek által indokolható - hiányosságának tűnik.⁶⁸

Bevezetőként szükséges néhány általános szempont kijelölése Palóczy tevékenysége mérlegelésének módszereihez. Régóta folyt vita arról közéleti személyiségek, majd századunkban már a múltat boncolgató történészek között, hogy az 1848-as áprilisi törvények a reformkor betetőzésének, tehát egy folyamat *lezárásának*, vagy inkább egy új, polgári Magyarországot megalapozó *kezdetnek* tekinthetők inkább. „Nem minden ez, mi az egész nemzet jövődjét magában foglalná, hanem alapja jövő kifejlődésünknek.” - írták Pest vármegye követei (Szentkirályi Móric és Kossuth Lajos) az utolsó rendi országgyűlésről készült követi végjelentésükben.⁶⁹ (Kossuth más helyen úgy beszélt az áprilisi törvényekről, mint amelyek „nyitva tartották a jövő ajtaját.”⁷⁰) A kérdés tehát voltaképpen az, hogy mennyire „nem minden” az áprilisi törvénycsomag, mi az, ami hiányzott belőle, és a hiányok pótlása mennyiben illetve milyen kompromisszumok árán sikerült 1848 tavaszától. Palóczy László képviselői tevékenységének megítéléséhez is Szabad György vonatkozó kitűnő összegzését hívtuk segítségül, melyet érdemes talán szó szerint felidézni: „Úgy véljük, [...] hogy 1. Az 1848-as törvények túl a feudális szisztéma felszámolására irányuló konkrét intézkedéseken elvileg és további jogszabályalkotást inspirálóan a polgári átalakulás véghezvitelének irányába mutattak; 2. a jelzett kompromisszumok eredményeként is beléjük foglalt következtetlenségek túlnyomó része eleve felcserélésre szánt, ideiglenes rendelkezés volt; 3. ennek folytán a polgári átalakulás megalapozásának vizsgálatában ki kell terjeszkedni a márciusi vívmányok mellett az átalakulás vezetői által eleve célzott, illetve a forradalom menetében nem kevéssé a továbbfolyó társadalmi és politikai küzdelmek fényénél felismert szükségletek kielégítésének céljából hozott jogszabályokra, illetve e célokat meghatározó döntésekre is.”⁷¹ Palóczy László - mint egyszerű parlamenti képviselő - nyilván nem rendelkezett a folyamatok közvetlen befolyásolására alkalmas eszközökkel (mint például a kormány tagjai), könnyebben tehetett „radikális”, a reális kompromisszumokat is vereséggént értékelő nyilatkozatokat. Mégsem tekinthetjük felelőtlennek ebben a kérdésben, beszédeit összegzően úgy értékelhetjük, mint a polgári átalakulás egyes részletkérdései átgondolt, koncepciózus, másoknál kétségtelenül határozottabb képviselőt. Más szóval Palóczy egyetlen - kisebb-nagyobb zökkenőkkel tarkított, de - egyenes vonalú esemény-sornak fogta fel a múlt század első felének reformfolyamatát, mely az 1832-36. évi pozsonyi diétától egyenes vonalban ívelt 1849 tavaszáig-nyaráig, s melynek az áprilisi törvények „csupán” legjelentősebb, de nem megtorpanásra vagy főleg nem újraértékelésre készítő, hanem a folyamatot legfeljebb tovább serkentő állomását jelentették. Palóczy is úgy vélte (különösen egyház-, művelődés- és gazdaságpolitikai kérdéseknél, illetve a magyar nyelv és nemzetiség jogai szempontjából), hogy be kell fejezni az elkezdett munkát és törvényeket, a független magyar kormányt intézkedéseiben nem szabad, hogy a külső körülmények a magyar polgári

⁶⁷ Pesti Hírlap, 1848. 99. sz. (július 5.) 620. p.

⁶⁸ Szendrei, 1911. 231-250. p.; Ruszoly, 1992. stb.

⁶⁹ Idézi: Szabad, 1976. 49. p. Megjegyezzük, szó szerint ugyanez a mondat szerepel Bük Zsigmond és Szemere Bertalan Borsod megyei követek végjelentésében is. Seresné (szerk.) 1987. 360. p.

⁷⁰ Idézi pl.: Csorba, 1991. 2. r. 15. p.

⁷¹ Szabad, 1976. 51-52. p.

reformmozgalom eredeti célkitűzéseinek átértelmezésére kényszerítsék. Ennek, mint alapkövetelménynek rendelte alá valamennyi - mint maga mondta - „szívének oly kedves” javaslata megfogalmazását és erőteljes országgyűlési képviseletét.

Palóczy legismertebb, forráskiadványokban, monográfiákban legtöbbször említett tevékenysége 1848-ban a képviselőházi **korelnökség**, illetve az 1849 januárjától több ízben ellátott tényleges házelnökség volt. (Utóbbit, mivel a házszabályok értelmében a távollévő elnök helyett az alelnök, illetve annak hiányában a korelnök teljes elnöki hatáskört gyakorolt, „helyettes elnöknek” is nevezték.⁷²) A korelnökség problémáit korábban részletesen elemeztük,⁷³ hangot adva annak a meggyőződésünknek, hogy 1848 június végén - július elején, az országgyűlési tárgyalások megkezdésekor a korelnök kiválasztását nem pusztán az életkor szerinti sorrend alapján döntötték el, hanem abban politikai szempontok is szerepet játszottak, illetve játszhattak. Konkrétan Palóczyra, egyrészt mint a liberális reformellenzék korábbi ismert politikusára, másrészt mint kitűnő szónoki képességekkel rendelkező, tekintélyes személyiségre való tekintettel esett a választás, amiben feltételezésünk szerint komoly szerepe lehetett a Palóczyt már az 1832-36. évi országgyűlés óta nagyra értékelő, a Batthyány-kormány által az országgyűlés politikai előkészítésével megbízott Kossuth Lajosnak is.⁷⁴ A korelnök kiválasztásának problémáira vonatkozó feltevésünket azóta részben igazolta, hogy az országgyűlési képviselők névtárának legújabb (mintegy 300 honatya születési adatait is rögzítő) változatában találhatunk Palóczynál - ha csak néhány héttel, hónappal is, mindazonáltal - idősebb képviselőket, tehát az első népképviselői országgyűlés korelnöki tisztét bizonyosan nem a legkorosabb viselte. Szumrák János József besztercebányai képviselő például 1783. februárjában, Szivák Miklós (Berettyóújfalu) májusban, Borcsitzky István (Trencsén) október 8-án látta meg a napvilágot, Palóczy László ugyanez év október 14-én (illetve egyik lehetséges elképzelésünk szerint október 19-én) született,⁷⁵ s könnyen lehet, hogy további adatok Palóczyt még hátrébb „sorolják” az idősségi ranglistán. Elképzelhető továbbá, hogy a képviselőház július 4-i, ún. előleges ülésén (amikor megállapítás született a korelnök személyéről) nem vettek még részt a nála korosabb képviselőtársai, ennek azonban ellentmond, hogy később, az elnöki szék megüresedésekor sem merült fel, hogy Palóczy helyett más viselje e tisztséget. Tény továbbá, hogy valamennyi kortárs megnyilatkozás őt

⁷² Ld. erről az elnevezésről pl.: *Szabad (szerk.)*, 1998. 13. p.; részletesebben: *F. Kiss*, 1998. 82. p. stb.

⁷³ Ld. PLBI. 20-21. p.; illetve: *Fazekas Csaba*: Egy negyvennyolcas portrévázlat: Palóczy László. In: *Takács Péter (szerk.)*: „A szabadság Debrecenbe költözött.” Tanulmányok. Debrecen, 1998. (megjelenés előtt)

⁷⁴ Ld. erről pl.: Kossuth Hírlapja, 1848. 2. sz. (július 4.) 10. p.; PLBI. 19. p. (több helyen); *Urbán*, 1986. 502. p.

⁷⁵ *Pálmány*, 1998. 342., 363. p. (Korábban megjelent képviselői adattárak: *Csizmadia*, 1963.; *Toth*, 1973.) A Palóczy október 19-i esetleges születésére okot adó feltételezés alapja 1848 júniusában kiállított születési anyakönyvi kivonata, vö. PLBI. 21. p. Megjegyezzük továbbá, Pálmány Béla kitűnő és minden elismerést megérdemlő erőfeszítéssel elkészített adattárának Palóczy-szócikke több pontatlanságot is tartalmaz. Korelnökként (az adattár közlésével ellentétben) nem csak 1848. július 4-én szerepelt, hanem július 4-10. között folyamatosan, öt ülésben, majd átadta az elnöki széket a megválasztott Pázmándy Dénesnek. Palóczy tényleges elnöki tevékenysége valóban 1849. január 9-én Debrecenben korelnöki minőségében kezdődött, azonban az adattárban pontatlan, hogy e megbízásának záró dátumaként július 23. szerepel, amit semmi nem indokol. (Az ún. kegyelmi szék ekkor tartott egyetlen ülésén közbíróként való részvételhez nem volt szüksége a házelnökség viteléről való lemondásra, erre semmi nem utal.) Ez nem lehet tényleges elnöki tevékenységének zárónapja, tény ugyanis, hogy Almássy Pál csak február 8-án foglalta el székét, s később is több alkalommal Palóczy, mint korelnök vezette a képviselőház üléseit. Almássy lemondása után, mint tudjuk, Palóczy korelnökként elnökölt az egyetlen pesti ülésen, július 2-án, és Szegeden is mindkét alkalommal, nemcsak 21-én, hanem 28-án is, a híres, zsidókról szóló törvény például ellenjegyzésével jelent meg. Sőt, korelnökként hívta össze és vezette az utolsó, aradi ülést augusztus 11-én. Vö. *Pálmány*, 1998. 356. p.

tekintette a „jogos” korelnöknek, és ő is annak tartotta magát.⁷⁶ Palóczy megnyitó beszédével egyébként - minden bizonnyal - beváltotta a személyéhez fűzött reményeket. Egy-egy országgyűlési tudósítás személetesen írta, hogy miközben „többszörös éljenre fakasztá a képviselői testületet”, „úgy tetszett, mintha a múlt beszélne a pezsgő jelenhez.”⁷⁷ A radikálisok (kissé gúnyosan) hasonlították szónoki fordulataiban és hangvételében református igehirdetéshez Palóczy szavait.⁷⁸

Palóczy az országgyűlés alakuló szakaszában többször kapott különböző feladatokat, korelnöki tevékenységén túl is. Az első népképviselői országgyűlés például ún. osztályonként tárgyalta a benyújtott törvényjavaslatokat, a II. osztály elnökének őt (jegyzőjének Tanárky Gedeont) választották meg,⁷⁹ elnöke lett továbbá a kérvényi bizottságnak⁸⁰ stb. Ezen kívül hozzászólt több ügyrendi kérdéshez, illetve a **házsabályokkal** kapcsolatos vitákhoz.

Július 17-én, a házsabályok vitájában egy első ránézésre apró technikai kérdésben kért szót: felvetette a kérdést, hogy kapjon-e szavazati jogot a házelnök vagy pedig nem.⁸¹ (A Palóczy felszólalásakor már észrevétel nélkül megszavazott javaslat 89. §-a szerint aki az elnökséget viszi, nem szavazhat.) Palóczy egyrészt azt a problémát vetette fel, hogy így egy, az elnököt delegáló választókerületnek elvész a képvisellete, mely akkor is megfontolandó, ha ez a több, mint 400, szavazatát leadó képviselő mellett leginkább csak elméleti kérdés. Másrészt pedig a korábbi törvényhozói gyakorlattól sem volt idegen, hogy szavazategyenlőség jött létre a két ellentétes véleményű politikai tábor között, s Palóczy azt szorgalmazta, hogy ebben az esetben az elnök szavazata döntsön, megakadályozva ezzel a vita megfeneklését. A kérdés felvetése egy csapásra leleplezte annak valódi hátterét: a házelnök, mint az egyik „hirtelen” létrejött legfőbb közjogi méltóság hatásköréről, szerepéről van szó. (Az országgyűlés elnökét ugyanis 1848-tól a képviselők maguk közül választották, tehát a szabad választás által legitimált, s valóban jelentős közéleti pozícióvá előlépett tisztségnek számított, míg a rendi országgyűlés alsó tábláján az uralkodó által kinevezett személynek gyakorolta e jogokat, s jogosan tűnt inkább az udvar képviselőjének a követi kar szemében, utóbbival szemben.) A vita kibontakozása után Kazinczy Gábor tapintott a lényegre: „Oly kényes kérdésnek tartom ezt, mitől belső meggyőződése szerint a tanácskozási rend függ.” Az ellentmondás ugyanis akkor keletkezik, amikor az elnök szavazatának leadásakor valamely párt mellett kötelezi el magát, holott tisztsége semlegességet követel. (Bónis Sámuel, a reformellenzék korábbi jelentős Szabolcs megyei egyénisége erről így vélekedett: „ha az céloztatott, hogy az elnök a tanácskozást érdek nélkül vezesse, mielőtt szavazatot adunk neki, azt érdek nélkül nem vezetheti.” Bezerédy István szintén az elnök pártokfelettségének fontosságát ecsetelte.) Az ellentmondást Palóczy és Kazinczy Gábor is abban látta feloldhatónak, ha az elnök csak akkor szavazhat, ha egyenlő valamely kérdésben a különböző pártok támogatottsága. Kazinczy szerint fontosabb érdek a Ház tanácskozási rendjének fenntartása, mint egy választókerület

⁷⁶ Utóbbiról ld. pl. szeptember 24-i beszédének bevezető szavait: Pótlás. 1.21.1. sz.

⁷⁷ Palóczy megnyitó beszédére: PLBI. 21-22., 45-47. p.; az idézetek: Radical Lap, 1848. 27. sz. (július 5.) 109. p.; Pesti Hírlap, 99. sz. (július 5.) 620. p.

⁷⁸ Márczius Tizenötödike, 1848. 95. sz. (július 4.) 379. p.

⁷⁹ Kacs Kovics-életrajz, 1887. 122. p.

⁸⁰ A témával részletesen külön tanulmányban foglalkoztunk: Fazekas Csaba: Az 1848-49-es népképviselői országgyűlés kérvényi bizottsága. (Kézirat.)

⁸¹ Ld. Pótlás. 1.2.1. sz. A vitát ld.: Közlöny, 1848. 40. sz. (július 19.) 175-176. p. Az országgyűlés házsabályait és az ahhoz kapcsolódó néhány módosítást ld. pl.: Beér-Csizmadia, 1954. 124-133. p., Szemere és Ábrányi Emil kéziratosa, javított tervezeteit: MOL. BM:Ált. 2. dob.

(jelen esetben Komárom) érdekeinek megjelenítése, „legyen az elnök calculus Minervae,⁸² hogy a ház eredménytelenül ne oszadjon szét, vagy pedig parlag vitáknak mező ne nyújtassék.” (Komlóssy Imre debreceni képviselő szerint a cél eléréséhez elegendő, ha voksoláskor utolsónak adja le a szavazatát.) A márciusi ifjak egyike, Irinyi János fogalmazta meg a radikális álláspontot e kérdésben: „Hogy az elnökség szavazattal ruháztassék fel, táblabíró politikának⁸³ tartom, mert az elnök csak akkor tarthatja meg a pártatlanságot, ha szavazatával nem kell rendelkeznie. Ha határozunk aziránt, hogy az elnök szavazattal bírhatson, akkor az elnökség tönkre tétetik, akkor az elnöki széket senki nem tarthatja meg becsülettel, úgy, hogy független elnök legyen.” Bejelentette, hogy az „elhirtelenkedve” megszavazott paragrafushoz hamarosan módosító javaslatot fog benyújtani. Irányi Dániel pont ellentétesen vélekedett, szerinte épp az elnöki tekintélyből kell következnie, hogy „az elnök gondolkodása iránt mindig tisztában legyen a ház.” Az egész 89. §-t kihagyni kívánta. Balogh János továbbá feleslegesnek vélte Palóczy aggodalmát, mondván, hogy észrevétele már az előző, 88. §-ban bele van foglalva. Ez azonban nem felelt meg a valóságnak, az idézett passzus ugyanis csak arról szólt, hogy az elnök mindenkor közbeszólhat, de ha valamely vélemény mellett elkötelezi magát, helyét át kell adnia egyik alelnökének.⁸⁴ A terjengős vitát végül Pázmándy Dénes házelnök azzal vágta el, hogy három véleményt látott kirajzolódni, s elsőként feltette a kérdést, hogy a házelnök csak egyenlőség esetén szavazzon-e, hatalmas zaj és kavarodás keletkezett, végül a megismételt szavazáson Palóczy észrevételének megfelelő döntés született.

Palóczy legnagyobb visszhangot kiváltó képviselői indítványai többségében **egyház- és művelődéspolitikai** témák tárgyalásakor fogalmazódtak meg.⁸⁵

Egyik első képviselői megnyilatkozása a délvidéki események kapcsán Haulik György zágrábi püspök és Rajačić karlócai szerb metropolita *tevékenységének korlátozására* vonatkozott.⁸⁶ Július 26-án Bogdanovics Vilibald torontáli képviselő javasolta, hogy a délvidéki magyarellenes lázadásban nyilvánvalóan szerepet vállaló zágrábi püspököt fosszák meg magyarországi birtokaitól, hiszen azok jövedelme is a magyarok elleni felkeléshez szolgálhat anyagi alapul. Miután Bogdanovics elállt javaslatától, Palóczy felvette azt, és indítványozta, hogy annak hatálya ne csak Haulikra vonatkozzon, hanem a magyarországi görögkeleti vallásúakat is vonják ki a karlócai szerb metropolita, Josip Rajačić fennhatósága alól. A vitához többen hozzászóltak, valamennyien hangsúlyozva, hogy Palóczynak teljesen igaza van a délvidéki egyházi személyek magyarellenes tevékenységének megítélésakor, és sürgős ellenintézkedést sürgettek. Glavina Lajos Zala megyei képviselő például alátámasztotta, hogy a magyarországi (muraközi) horvátokra a zágrábi püspök komoly befolyást gyakorol, akik emiatt támogatják is magyarellenes törekvéseit.⁸⁷ A kormány tagjai feleslegesnek vélték a

⁸² Calculus Minervae = Minerva (a bölcsesség istennője) kövecskéje, valamely kérdésben a döntő szavazatot jelentő kifejezés.

⁸³ A „táblabíró politika” a 48-as radikálisok szemében a maradiságot, az 1848 előtti konzervatív, reformellenes magatartás szinonimája volt. A Márczius Tizenötödike például minden lapszámát ezzel a fejléccel jelentette meg: „Nem kell táblabíró politika.”

⁸⁴ *Beér-Csizmadia*, 1954. 130. p.

⁸⁵ Az első népképviselői országgyűlés vonatkozó vitái lényegében a legutóbbi időkig feldolgozatlanak számítottak. Legújabb összefoglalása: *Csorba*, 1998. (Ld. ugyanezt: Magyar Szemle, 1998. április. 109-144. p.)

⁸⁶ PLBI. 49-53., 56-59. p. A vitát ismerteti még: *Csorba*, 1998. 261-262. p. A vonatkozó kérdéseket részletesen ld.: *Thim*, 1935.; *Spira*, 1980.

⁸⁷ Ld. erről például a muraközieket bujtogató magyarellenes kiáltványt: MOL. Vegyes. 9. dob.

sietséget, Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyan korábban érvénytelenítette a karlócai odbor határozatait és ígéretet tett arra, hogy az „illető felekezeti meghallgatásával” (amire az 1848/20. tc. elvben kötelezte volna a kormányt) intézkedni fog. Szemere Bertalan belügyminiszter még óvatosabban nyilatkozott, arra figyelmeztetett, hogy intézkedés előtt pontos tájékozódásra van szükség, s a hozzá kapcsolódó mérsékelt kormánypárti képviselők egyenesen a francia forradalom gyakorlatát vélték felfedezni Palóczyék „radikális” követelésében. Palóczy jogosnak vélte az óvatosságot, de úgy vélte, „nem csendes, hanem háborúságos” időben élünk, és a horvátok, különösen pedig a szerbek már magasra emelték a felkelés zászlaját a magyarok ellen, amit nem szabad a magyar törvényhozásnak válasz nélkül hagyni, továbbá felment bennünket a merev törvényesség kötelezettsége alól: „kérdem, hol van megsértve a polgári jog és szabadság akkor, ha valaki fegyvert nem enged vinni azoknak, kik ártásunkra fordítandják azokat? Nekünk kötelességünk minden módot elkövetni, hogy az ellenség irányunkban ártalmatlanná tétessék, mert mindig csak azt ismétlem, hogy rebellió van.” A vita augusztus 3-án folytatódott, amikor Madarász László és Perczel Mór interpelláltak a kultuszminiszterhez, hogy történt-e valamilyen intézkedés a zágrábi püspökkel és a karlócai metropolitával kapcsolatban. („Horvátországban létezhetnek-e egyének, kik Magyarországból húzott jövedelemmel táplálják a pártütést?” - fogalmazott Madarász.) Eötvös kitérő választ adott, sőt - megütközést keltve a képviselőkben - óvatosan védelmébe is vette Haulikot, mondván, hogy az a magyar érdekeket igyekszik védeni Zágrábban. Egyszer-egyszer általános elképedést is kiváltott: „Azt tudom, hogy amióta a zágrábi püspök dioecesisében megjelent, a katolikus papság sokkal jobban ragaszkodik Magyarországhoz, mint előbb. Bizonyossá tehetem a Házat, hogy példának okáért Muraközben a katolikus papság jól járt el.” Madarász viszontválaszában kifejtette, hogy a zágrábi püspök politikai nézetei közismertek, s a hírlapok nem egyszer megírták már, miszerint Haulik pénzeli Jellačićot, továbbá az interpelláció nem a Muraköz békés vagy háborús viszonyaira vonatkozott, hanem arra, hogy tett-e Eötvös lépéseket annak megakadályozására, hogy a Magyarországhoz tartozó területek jövedelméből a haza elleni fegyveres lázadást lehessen finanszírozni. Perczel Mór kifejtette, hogy semmiképpen nem akarja a törvényhozó és végrehajtó hatalmat összekeverni, de méltán várták el a képviselők, hogy a kultuszminiszter tegye, „mit Magyarországnak bátorságosítása igényel.” Nem várta, hogy Eötvös radikális nézeteket valljon a szekularizáció érzékeny problémájához is kapcsolódó ügyben, viszont egyenesen úgy vélte, hogy „a zágrábi püspökkel való szövetkezés semmiképp nem függ össze azon elvekkel, és megtagadása volna a minisztérium részéről azon elveknek, melyekből a minisztérium keletkezett.” Palóczy hasonló véleményének adott hangot, s javasolta, hogy Eötvös „tüstént tiltsa meg a magyarországi görög egyháznak, hogy tőle [ti. Rajačićtól] semmi rendelést el ne fogadjon.” A Ház többsége a szavazáskor elégedettnek bizonyult Eötvös válaszával.⁸⁸ A többségi döntés mögött azonban nem annyira az ügy tartalmi, mint inkább politikai megfontolásai állottak. (A dolog pikantériája, hogy néhány hónap múlva az Országos Honvédelmi Bizottmány mégis végrehajtotta a Palóczyék által követelt - s az országgyűlés által ekkor leszavazott - indítványt: október 14-én hazaárulónak minősítette Haulik György zágrábi püspököt, magyarországi birtokait zár alá vétette, a muraközi járást pedig a zágrábi egyházmegyétől a szombathelyihez csatolta.⁸⁹)

⁸⁸ Az idézeteket ld.: Közlöny, 1848. 57. sz. (augusztus 5.) 267. p.

⁸⁹ MOL. ME, OHB 1066/1848. sz.; KLÖM. XIII. 198. p.; KLÖM. XIV. 306. p.; *Andics*, 1952. 159-160. p. stb. A zágrábi püspök tevékenységére egyébként éles fényt vet, hogy 1849 májusában (Scitovszky későbbi esztergomi érsek társaságában!) részt vett az ausztriai püspöki kar értekezletén, továbbá nem kis részben érdemeiért Ferenc Józseftől egyházmegyéje 1853-ban érseki rangot kapott. *Lukács*, 1981. 76. p.; *Balogh-Gergely*, 1996. 81. p. stb.

Palóczy július végi - augusztus eleji, a témában tartott beszédeiben is nyilvánvalóvá tette, hogy a tét nem a délvidéki felkelők elítélése vagy pártolása (utóbbi nyilván szinte minden magyar politikustól távol állt), hanem a kormány tekintélyének illetve mozgásterének megőrzésére vonatkozik, és Eötvös nem akar szembehelyezkedni - például Haulik ügyében - a katolikus főpapsággal. Annak ellenére sem, hogy az aulikus, a konzervatívok „jobbszárnyához” sorolható zágrábi püspök a horvát nemzeti mozgalmat nyilvánvalóan, mint a magyarországi áprilisi törvények korlátozására vagy visszaszorítására szolgáló eszközt tekintette, és a horvát katolikusokat egyértelműen Jellačić mellett igyekezett felsorakoztatni. Tüntetően nem jelent meg a pesti országgyűlésen (erre a sokatmondó tényre Palóczy is felhívta a figyelmet), és egyértelműen az osztrák konzervatív birodalmi politika mellett kötelezte el magát. Eötvös már az ő ügyében is két tűz közé került, a magyar katolikus püspöki kar ugyanis továbbra is fontos tagjának tekintette Haulikot, és egyértelművé tette, hogy az egyházmegyéek átalakítását, vagy az egyházi vagyon állam részéről történő megbolygatását sérelemnek tekinti. Sokatmondó volt például, hogy a katolikus egyház lapja éppen augusztus elejére „időzítve” tette közzé magyarul is Haulik püspöki körlevelét, mely a hierarchia erősítését szorgalmazta, a főpapságnak való engedelmességet követelte, s elítélt az egyházon belüli minden liberális színezetű véleményt.⁹⁰ Eötvös az egyház irányában történő óvatos politikai tevékenységet, Palóczyék a nemzeti önvédelem következetes képviselőit, a magyar törvényhozás határozott állásfoglalásának szükségességét képviselték már július végén, lényegében ugyanazon nézetet, amit majd szeptember után a magyar vezetés is magáévá tesz.

Augusztus elején került sor az első népképviselői országgyűlés tulajdonképp egyetlen (végül is a többihez képest „nyugodtnak” mondható körülmények között lefolytatott) lezárt vitájára,⁹¹ mely az Eötvös József kultuszminiszter által benyújtott elemi iskolai törvényjavaslat⁹² kapcsán bontakozott ki, és Palóczy többször vezető szerephez jutott benne. Alábbiakban a terjedelmes vitából csak az ún. *közös iskolák* felállításával kapcsolatos események egy-egy részletét idézzük fel, mivel Palóczy is ebben a kérdésben foglalt állást leggyakrabban. (Eltekintettünk egyes tantárgyakkal kapcsolatos felszólalásától, a jezsuiták kitiltásával foglalkozó indítványáról pedig ld. alább. Az összegzés rövidre fogását indokolta továbbá, hogy az egyébként színvonalas vita hihetetlenül terjedelmesre sikeredett, hiszen 140 képviselő kért szót ennek kapcsán, és maga a miniszter is 16-szor tartott beszédet.⁹³)

Már augusztus 3-án, a vita kezdetén világossá vált, hogy az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat tétje nem csak, illetve nem elsősorban oktatáspolitikai természetű, hanem az állam és az egyház közötti viszony próbaköve is. Röviden arról volt szó, hogy a felekezetek iskoláztatáshoz fűződő jogainak megnyirbálásával mennyire következetesen és milyen irányban halad tovább az állam az áprilisi törvények által kijelölt úton, vagyis milyen módon és eséllyel rendeződnek a problémakör további fontos (és tegyük hozzá, nemcsak a radikálisok által állandóan feszegetett) elemei, mint az egyházi javak szekularizációja, az alapítványok jogi természete, az egyház intézményes közéleti szerepvállalása, a szerzetesség ügye stb. A közös iskolák eszméje régóta divatos volt a liberálisok körében, az oktatás állami kézbe vételével, a

⁹⁰ A' nm. Zágrábi püspöknek megyéje' papságához intézett körlevele. 1-2. r. In: Religio és Nevelés, 1848. 17. sz. (augusztus 8.) 129-132., 18. sz. (augusztus 10.) 137-139. p.

⁹¹ A vita ismertetéséhez - további hivatkozások nélkül - használtuk: *Felkai*, 1979. 88-97. p.; *Komlósi*, 1988.; *Csorba*, 1998. 265-277. p. Vö. még az alább idézettekén kívül: *Komlósi*, 1986. 117-119. p.; *Pukánszky*, 1993. 117-120. p. stb. Eötvös József beszédeit a Közlöny szövegén kívül ld. még: *Eötvös* (1902) 265-287. p.; *Felkai*, 1957. 107-119. p.

⁹² A javaslat szövegét ld.: *Beér-Csizmadia*, 1954. 613-620. p.; *Felkai*, 1957. 105-107. p.

⁹³ *Hajdú*, 1933. 225. p.; *Csorba*, 1998. 264. p.

felekezetekéből történő elvonásával látták csak biztosíthatónak a „népnevelés”, vagy „nemzetnevelés” magasztos, valamint a „korszellemnek” mindenben megfelelő, divatos eszméjét. Így látták megvalósíthatónak, hogy az ifjúság nevelésében az egyházi-vallási-felekezeti szempontok háttérbe szoruljanak, és a gyermekek valóban a nemzet és az állam hasznos polgárai legyenek. A kétségtelenül a felvilágosodás eszmerendszerében gyökerező „közös iskola” ellentétének a „külön iskolák” rendszere, vagyis a felekezetek által egymástól függetlenül (s a liberálisok érve szerint: egymás ellenében) működtetett oktatási intézmények számítottak.

Eötvös miniszteri javaslata a külön iskolarendszer fenntartása mellett érvelt, a közös iskolák létesítésére csak kisebb lehetőségeket hagyott. Expozéjában erről így beszélt: „Azon helységekben, hol több vallásfelekezet van együtt, de az egyes felekezet vagy minden felekezet oly csekély számmal van, hogy az egyes vallásfelekezetükből ötven iskolázható gyermek sem telik ki [...], az ilyen községekben közös iskolát akarok; ott azonban, hol minden egyes vallásfelekezetre ötven iskolázható gyermek esik, [...] ha jól rendezett iskolákat akarunk, ott az oktatás a különböző vallásfelekezetek szerint különöztessék el. És most, midőn a népnevelés iránti működést megkezdjük, minden vallásfelekezet számára külön iskolát óhajtanék, fenntartván egyébiránt mindenesetre azt, hogy azon helyeken is, hol az iskola közös, ha valamely vallásfelekezet saját költségén külön iskolát akarna felállítani, azt a maga költségén megtehesse.”⁹⁴ A későbbi értékelőket is meglepte, hogy az exposé után milyen sokan, és sokféle érv alapján kívánták volna elhalasztatni a törvényjavaslat vitáját. A radikálisokhoz tartozó Irányi Dániel például arra hivatkozva, hogy gyökeres reformokat szeretne elérni, s a fenyegető önvédelmi háború árnyékában egyszerűen nem tartotta kivihetőnek a cél megvalósítását. Azonban a külön iskola ellen és a felekezeti válaszfalak ledöntésére hivatott közös iskola megteremtése mellett ő is állást foglalt, mivel a nevelésnek a valláshoz semmi köze sincs. Palóczy nézeteinek ismertetése előtt érdemes egy-két felszólalást idézni, már csak a beszédek hangvételét, irányát illetően is.⁹⁵ Bocsor István szintén ellenezte a tárgyalás elhalasztását, és a közös iskolák mellett érvelt: „Közönséges a panasz mindenünnen iskoláink rosszasága felől, közönséges a panasz mindenünnen, hogy különösen a római katolikus papság iskoláinkat oly igában tartja, melyből kivergődniük talán majd századok kellenek. És ha mi az e fölötti intézkedést most is továbbra halasztjuk, s a felügyelést továbbra is a papságnak kezében hagyjuk, amit sokan oly rossznak mondanak, bizonyosan a jövő intézkedés későre fog elmaradni, s káros behatást fog gyakorolni.” A vitában később is komoly szerepet kapott Mujszer József, aki Barcs római katolikus plébánosaként érkezett az országgyűlésre, s ennek ellenére végig a liberális oktatáspolitikát, az állam és az egyház elválasztása mellett kardoskodott. Kifejtette, hogy az iskolákban tanult tantárgyak függetlenek a nemzetiségtől, származástól, vallástól, kivétel nélkül egyformán fontosak. „A nevelés, oktatásra nézve igaz, hogy eddig az oktatás a felekezetek körébe tartozott, minden vallás maga kezelte a maga tanodáját s iskoláját, de a múltban egészen másként álltak a viszonyok, s most ismét egészen másképp állnak. A múltban még nem voltak a vallások egymással kölcsönös viszonyosságban, annál kevésbé jogegyenlőségben. A múlt országgyűlés kimondja a jogegyenlőséget,⁹⁶ annál fogva minthogy közös a nevelés, a közös célra neveltetnek a polgárok, hogy az csupán vallási színezetet viseljen, mihez gondolom a Ház is többször kimondta be nem egyezését, annyival inkább nem elegendő, s kívánatos, mert győződjünk meg, hogy a nemzetiségre nézve ezen vallásos szín nem elegendő. [...] Tisztelem a vallásokat, de meg

⁹⁴ *Felkai*, 1957. 111. p.

⁹⁵ *Közlöny*, 1848. 57. sz. (augusztus 5.) 270. p.

⁹⁶ Célzás az 1848/20. tc. 2. §-ára, mely valóban a Mujszer által hivatkozottakat tartalmazza.

kívánom különböztetni az iskolát a templomtól, meg a polgári fejlődést a vallási kifejlődéstől, ennél fogva kívánnám, hogy mindenik különös bázisra tétessék. [...] Ne mondjuk, hogy nincs idő most efelett rendelkezni, ne tekintsünk egyesek szenvedélyeire, mert halogatás által semmiben sem boldogulunk. [...] Ennél fogva véleményem s meggyőződésem az, hogy legyen közös iskola s legyenek közös tanodák, az iskolai költségek közadóval fizetessenek, s az illető nevelési minisztériumra bízassék ennek adminisztrációja azon elfogadott elvek nyomán, melyek a központi bizottmány által [...] előadattak.” Irinyi József szerint az iskolai oktatást a nemzet egésze s nem valamely vallásfelekezet érdeke alá kell rendelni, nyíltan bírálta Eötvös tervezetét amiatt, hogy külön felekezeti iskoláztatás keretei között a nemzeti egység elérhetetlen lesz: „Következetlenségnek tartom az oktatási miniszter elveivel, hogy a külön hitfelekezetűeknek külön tanintézetek legyenek. Nem hiszem, hogy Magyarországon a felekezeti düh olyan volna, hogy közös iskolát nyitni egyaránt ne lehetne; de ha úgy van, akkor méltóztassanak a közoktatási minisztériumot megszüntetni, mert úgy az nem szükséges.” Bója Gergely a korszellem legfőbb igényének nevezte, „hogy minden népfelekezet között a testvériség, az érzelmek és indulatok rokonsága minden eszközök által előmozdítottassék”, amire legalkalmasabbnak a népnevelést nevezte, s az 50 fős létszámhatárral kapcsolatban egy elvi következetlenségre is felhívta a figyelmet: „Ha 50 gyermek külön felekezetből megfér egy iskolában, és azok a közoktatás malasztját közösen élvezhetik, úgy hiszem, ez áll akkor is, ha többen vannak együtt.”

A másnap folytatódó és felforrósodó vitában Palóczy központi szerepet játszott, az előtte szólók ugyanis az oktatási törvénytervezetnek elsősorban pénzügyi fedezeteivel, a protestáns alapítványok jövőjével, az 1848/20. tc. által nyitva hagyott kérdésekkel foglalkoztak. Palóczy hosszú és szónoki képességeinek valamennyi kellékét felvonultató beszédének középpontjába a közös iskola kérdését állította.⁹⁷ Tovább lépve valamennyi eddigi hozzászóló észrevételein, az alapelv kimondását tartotta a legfontosabbnak: kell-e közös iskola vagy pedig nem. (Az 1848/20. tc. 3. §-a kimondta, hogy „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek”,⁹⁸ így nyitva hagyta a kérdést, hogy az állami finanszírozás az egy helységben lévő felekezetek iskolái közül az általuk együttesen fenntartott vagy külön-külön működtetett intézményekre vonatkozik-e.) Ebből ugyanis sokminden következett: „Azt mondá kultuszminiszter úr, hogy nem kell közösnek lenni a nevelésnek, s oly körülmények vannak, melyek miatt ezt el kell halasztani. Én is azt tartom, sok körülmények vannak, melyek az elhalasztást javasolják, de nem tehetek róla, soha nem szeretem azon végzést, midőn azt végezzük, hogy máskor fogunk végezni. Az elvet előbb-utóbb ki kell mondani, minden ettől függ. Ezen törvényjavaslat jó vagy rossz, az mindegy, csak az mondassék ki: megállapíttatik-e a közös iskola vagy nem. Ettől függ minden, ha ezt szerencsésen oldjuk meg, szerencsések lesznek maradékaink, ha szerencsétlenül találjuk megoldani, bármit végezzünk, jót a maradék számára nem eszközöltünk.” Rámutatott arra, hogy a törvényjavaslatnak e pontja meglehetősen előkészítetlenül került ki a kultuszminisztériumból, nem csoda, hogy heves vitákat indukált. Röviden beszélt arról, hogy szerencsétlen dolognak tartotta eddig is a katolikus iskoláknál kialakult gyakorlatot, miszerint a felső klérus kezében volt az ellenőrzés joga, és a nemzet szolgálatában álló, felekezetileg nem befolyásolt tanítók üdvös szerepéről elmélkedett. Majd remek szónoki kérdéssel fordult képviselőtársaihoz: „Legfőbb kérdésnek tekintem azt, hogy közös legyen-e a nevelés, vagy felhúzzuk azon kárpitot, mi a nevelésbeli erélyes hatásnak legnagyobb éltető fókusza? Azt mondá tegnap kultuszminiszter úr, hogy ha teóriából akart volna a közös iskolákra nézve

⁹⁷ PLBI. 59-64. p.

⁹⁸ MT. 1836-1868. 243. p.

törvényjavaslatot adni, úgy minden bizonnyal más javaslatot tett volna, de tényeken alapuló javaslatot tesz, s ennél fogva benne van a vallásfelekezetek különbsége szerinti osztályoztatása az iskoláknak. [...] Nem teóriából indulok, mert hazám praktikai boldogságát bármely csillogó teória fényének soha fel nem áldozom, hanem én éppen a praxisból tudom azt, hogy a közös iskolák hasznosak és üdvösek.” Nem titkolva vonzalmát II. József felvilágosult rendszeréhez, hosszan beszélt arról, hogy ő még járt a „kalapos király” korában Miskolcon felállított közös iskolába, melyben a felekezeti türelmesség és a nemzet közös szolgálatának elveit gyermekkorban magába szívhatta. Beszéde végén szenvedélyesen szólította fel a honatyákat a felekezeti válaszfalak lerombolására, és a külön iskolák rendszerének végképp eltörlésére. A Palóczyt követő Hunfalvy Pál békülékenyebb hangot ütött meg, és az elhalasztás pártolóival szemben azt vallotta, hogy már így is Szent István óta 800 éves késésben van a magyar törvényhozás, azt javasolta, hogy a közös iskolák rendszerét csak engedőlegesen és ne kötelező jelleggel valósítsa meg az országgyűlés. „A fő kérdés ezen dolognál, mint előttem szólott tisztelt öreg úr mondotta, bizonyosan az, hogy közösek legyenek az iskolák vagy sem.” - szögezte le Hunfalvy, majd úgy vélte, nem szerencsés II. József - megítélése szerint - vallástalanabb korára hivatkozni a XIX. század közepéhez képest. „Mi törvényeket vagyunk kénytelenek hozni, melyek korunkhoz illenek. Tehát arra nézve az volna a meggyőződés, ne mondjuk ki a közös iskolát parancsolólag, mert ekkor csak ellenszenvet fogunk élesíteni, és a célt sem fogjuk elérni, de ha megengedőleg mondjuk ki, hamarabb érünk célra.” Eötvös a humánus és demokratikus népnevelés halaszthatatlanságát ecsetelő hozzászólásában a közös iskolával kapcsolatban kissé homályosan fogalmazott, és egyértelművé tette, hogy számára nem elvi, hanem aktuálpolitikai-taktikai tényezők által befolyásolt kérdéskörrel, kimondatlanul a történelmi egyházak várható heves ellenállásáról van szó: „Én ismerni akarom a törvényhozás nézeteit, s részemről kimondom nyíltan, hogy én magam is az iskolák közösségét sokkal jobbnak, sokkal célszerűbbnek tartom. De miután tanácskozva sokakkal, kérdezve sokakat, azt tapasztaltam, hogy az némi ellenszenvet idézhetne elő, én nem iniciáltam⁹⁹ a törvényt másképp, mint úgy, amint ilyen ellenszenv előidézésére okot nem látok.”¹⁰⁰ Madarász László továbbfejtette a kérdést, és elsősorban a szekularizáció problémaköréhez kapcsolta (előhozva a katolikus egyházi javak feleslegének népnevelési célra fordítása - reformkorban kedvelt - eszméjét¹⁰¹), új irányt adva ekkor a vitának, s egyenesen azt állította, hogy a minisztérium törekvései ellentmondanak az 1848/20. tc.-nek.

Augusztus 5-én kezdték meg az elemi oktatásról szóló törvény szakaszonkénti tárgyalását, amelynek egyik vitatott pontja a hitoktatás kérdése volt. Eötvös sem kívánta - ezúttal vállalva a történelmi egyházak rosszállását - az órarendbe kötelezően illesztett hittan bevezetését, legfeljebb fakultatív minősítést, melyet „a növendékek ezentúl egyenesen és közvetlenül vallásuk lelkészeitől nyernek.”¹⁰² „A vallásos oktatás oly valami - fejtegette Eötvös ebben a kérdésben - főképp oly országban, hol különböző vallásfelekezetek vannak, mit az oktatás többi részeivel összezavarni nem lehet. El kell tehát azt különözní, s az illető vallások lelkészeinek átadni.”¹⁰³ Az erkölcsi oktatásról egyébként így vélekedett: „Meggyőződés, hogy a nevelésnél első az erkölcsi dolog, de azt hiszem, ez nem annyira oly tan, melyet

⁹⁹ Inicial = kezdeményez.

¹⁰⁰ Hunfalvy és Eötvös szavait ld.: Közlöny, 1848. 58. sz. (augusztus 6.) 275. p.

¹⁰¹ A Palóczy László reformkori tevékenységével szorosan összefüggő problémakörre legutóbb ld.: *Bényei*, 1994. 329-339. p.

¹⁰² *Beér-Csizmadia*, 1954. 615. p.

¹⁰³ *Felkai*, 1957. 110. p.

iskolában lehet megtanulni, mint részletes tudományt, hanem én az erkölcsi oktatást olyannak tartom, melyet a gyermekek sokkal inkább magukévá tesznek a házban, a polgári társaságban és minden egyes tanulmányoknál.”¹⁰⁴ Az elemi iskolák tantárgyairól szóló passzus (eredetileg 9., a tárgyalás során 10. §.) részletes tárgyalásánál Palóczy ismét megragadta az alkalmat, hogy a kérdést összekapcsolja a közös iskolák ügyével, mintegy napirenden tartva az előző nap általánosságban felmerült indítványt: „Én a közös iskolának barátja voltam, vagyok és leszek. El fog-e fogadtatni, vagy nem, az Isten titkában van, de felteszem, hogy el nem fogadtatik, ezen esetre, ha ezen szakaszba a vallást betesszük, a közös iskola eszméje nemcsak most, hanem örökre elbukik, mert a papok mindig két vagy többfelé is fognak húzni.”¹⁰⁵ A Ház többsége - elutasítva egyes, Palóczy rövid hozzászólásában is érintett - véleményeket, nem akart kötelező vallásoktatást, melyet ennek megfelelően szavaztak meg a honatyák.

A közös iskolák ügye a szakaszonkénti tárgyaláskor átmenetileg háttérbe szorult a törvényjavaslat más - nem kevésbé jelentős - pontjai mögött,¹⁰⁶ augusztus 7-én azonban újra, még nagyobb hatásfokkal csaptak össze a közös és a külön iskola rendszerének (voltaképp az egyházi érdekekkel való szembeszegülés és azok megkerülésének) hívei.¹⁰⁷ A szakaszonkénti szavazáskor elsőként Raisz Szilárd foglalt állást, méghozzá meglehetősen mérsékeltén: „A külön hitfelekezet jogait tisztelem, és ezért nem akarom azokat annyira mértéken túl korlátozni, és kívánom, nehogy ezen intézkedésnek visszaható ereje legyen, miszerint mondassék ki, hogy a már eddig létező hitfelekezeti iskolák ezentúl is megtartathatnak; továbbá adassék engedelem arra, hogy ahol gyűlösséggel viseltetnek a hitfelekezetek a külön iskolák iránt, ott szabadságukban legyen maguknak állítani iskolát.” Hogy Palóczy 4-i felszólalásának mekkora hatása volt a közös iskola ügyére nézve, Bója Gergely - Raiszt követő - felszólalásából érzékelhetjük: „Mi mindnyájan meg voltunk hatva szavai által, és készek valánk neki kezet nyújtva ezen szép elvet lelkesedéssel kimondani. [...] Legyen szabad nékem azon igen tisztelt képviselőtársunk szavait a Háznak figyelmébe ajánlani, és kérni a Házat, méltóztassék ezen elvet megállapítani, ez lesz a mostani nemzeti gyűlésnek legszebb diadali dicsősége.” Majszer József hozzászólásában múltkori érveit kiegészítette személyes lelkes tapasztalataival, miszerint ott, ahol a különböző vallású gyermekek közös iskolába járnak, sokkal kisebbek a vallási súrlódások, továbbá cáfolta, hogy az állam a „vallásszínezet nélkül” minden községben alapítandó közös iskolák finanszírozási kérdéseit ne lenne képes megoldani, mint azt Eötvös korábban is többször hangoztatta. Dedinszky József Majszer mellett, gróf Teleki Domokos pedig a központi bizottmány permisszív (vagyis engedőleges) javaslata mellett foglalt állást. Eötvös újra igyekezett kifejtetni álláspontját: „Én a közös iskolát nemcsak károsnak nem tartom, sőt tartom oly célnak, mely felé törekednünk kell [...], de a kérdés nem elvbeli kérdés tisztán, hanem mint minden, politikai kérdés, mihelyt alkalmazásáról van szó, tisztán alkalmazási és praktikus¹⁰⁸ kérdés.” Eötvös úgy vélekedett (ez a közös iskola ellenzőinek legfontosabb érve lett), hogy a közös iskolát kényszerítő jelleggel bevezetni ugyanolyan igazságtalanság, mint a felekezeti iskoláztatás, és meg kell hagyni az iskolaválasztás szabadságát, a közös iskolát pedig engedőlegesen rendszerbe állítani, továbbá kételkedett

¹⁰⁴ Ismerteti pl.: *Hajdú*, 1933. 236. p.

¹⁰⁵ PLBI. 67. p.

¹⁰⁶ Ld. erről többek között Kossuth Lajos hozzászólásait az elemi oktatási finanszírozási kérdéseiről: *KLÖM*. XII. 683-688. p.

¹⁰⁷ Megjegyzés: Csorba László egyébként kitűnő tanulmánya tévesen írja, hogy erre a vitára 8-án került volna sor. *Csorba*, 1998. 272. p. A vitát ld.: *Közlöny*, 1848. 62. sz. (augusztus 10.) 297-298. p.

¹⁰⁸ Praktikus = itt: gyakorlati.

abban, hogy ez az intézmény a diákok közötti vallási-felekezeti feszültségeket enyhíteni fogja. Szacs vay Imre rövid felszólalását követően (a radikális képviselő a közös iskola mellett tört lándzsát), Palóczy lépett a szónoki emelvényre, s újabb nagy beszédben érvelt a külön (felekezeti) iskolarendszer eltörlése és a közös iskolák rendszerének megvalósítása mellett.¹⁰⁹ Tagadta, hogy az egyházi iskolák azonnali felszámolása nehezen megvalósítható feladat volna, ha a közös iskola hasznosságát felismertük, csak akarat kell a kivitelezéshez - hangoztatta. Cáfolta továbbá a kormány illetve a központi bizottmány azon kifogását, hogy a nép éretlen volna a közös iskola eszméjének megértésére és elfogadására.¹¹⁰ Akik nem értik ezt, csupán a történelmi egyházak (katolikusok és reformátusok egyaránt) konzervatív, hatalmi monopóliumokban gondolkodó szárnyai. Érvelésének egyik sarkpontjába ezúttal - Mujszerhez kapcsolódva - a közös iskola gazdaságosabb megvalósításának elvét állította: „igen helyes financia lis tekintetből is, hogy közös iskolák legyenek, [...] azért, mert ha közös iskolák lesznek, annak két fundust rendelt ezen törvény, egyik az adórugtatás,¹¹¹ másik a község elemi kasszája. Ha külön iskolák lennének, ez többre rúgna, mert például van egy nagy községben két felekezet, például 60 katolikus, és református kevés, de van 50 gyermek, mely elég, hogy külön iskola állíttassék. A kevesebbség mindenhol úgy lesz, hogy hiszen ezen iskolának költségeit nem én viszem, hanem viszi a kassza, s ami ebből sem telik ki, fizeti a község és a státus, s a sok számtalan költség miatt megúnják az adófizetést, s a státus sem tud fizetni. De ha közös lesz az iskola, s az adót kivetik, mindnyájan tudják, hogy az iskolának egyformán viselik költségeit, s mindenki gondoskodik magáról, s nem biztatja magát azzal, hogy más fizet helyette. És igazságosan lesz az adó kivetve, s a státus sem lesz zaklatva a követelésekkel, mint különben.” Az engedőleges (permisszív) törvényjavaslatot azért ítélte el, mert nem következik belőle a törvényhozás által megjeleníteni kívánt pozitív szándék. Beszédének végén (egyre emelkedettebb hangon) az áprilisi törvényekre emlékeztette képviselőtársait, mondván, hogy az csak a kezdetet jelölte ki, de mindent el nem végezhetett. Palóczy a polgári átalakulás folyamatának következetes végigvitelére, s abban a következő állomásnak: az egyházak oktatási monopóliumának megtörsére szólított fel: „Népképviselők! A múlt országgyűlésen ütött az alkotmány és hazánk boldogságának órája, de nem ütött még tizenkettőt, de let még nem ütött. Menjünk előre, menjünk azon alapon, melyet a múlt diéta elönkbe adott Ariadné-fonal gyanánt. Ha most a közös iskolákat meg nem alapítjuk, ugyan mit mond reánk a jelen- s az utókor? Az arisztokrata követekből állott diéta oly erős lépésekkel ment elő a haza boldogságának kivívásában s az maga eszközölt annyit, mennyit nem tett a többi diéta, mióta Árpád a Szer pusztáján megtartotta az első diétát. De mindent el nem végezhetett. Hát mi nem követhetjük lépéseiket, hanem a »csak«, »de«, »mindazonáltal« szavaktól megijedve hátramegyünk? Nemzeti képviselők! Bármilyen akár a miniszteriális, akár a központi választmány javaslatában, meglesz a közös iskola, meg kell annak lenni! Csak ez az út és mód, hogy közöttünk a még gyermekkorától a testvér és atyafi szeretet megerősíttessék.” Szavait a felekezeti viszálykodást megszüntető „egy akol és egy pásztor” bibliai példázatával,¹¹² mint a közös iskola egyik lehetséges (természetes szimbolikusan értelmezett) eredményével zárta, amelyet a „a Hegel filozófiája által felvilágosított XIX. század” egyik alapkövetelményének nevezett. Palóczyra hivatkozva Kállay Ödön is úgy vélte, hogy „a testvériségnek nagyobb emeltyűje egyáltalában nem lehet, mint a közös iskola.” Egyetértett azzal, hogy ha „akadna

¹⁰⁹ PLBI. 68-72. p.

¹¹⁰ Megjegyezzük, a központi bizottmány előadója, Kacs kovics Lajos szerint a bizottsági vélemény eléggé kidolgozatlan illetve átgondolatlan formában került a képviselők elé. Kacs kovics-életrajz, 1887. 122. p.

¹¹¹ Fundus = itt: pénzalap; adórugtatás = adókivetés.

¹¹² Ld.: János evangéliuma 10,16.

oly fanatikus, ki külön iskolát akarna felállítani, megtehesse, de azért a közös iskolák költségeire szintúgy adakozzék.” Buday Endre zajongással és helyenként nevetéssel fogadott ellenvéleménye szerint a magyar társadalom még nem érett a felekezetektől független iskolák befogadására. Továbbá - bár ő maga is a Műjszerhez hasonló papokat pártolta - óvatosságra intett amiatt, mert a klérus szerint heves ellenakciókat fog indítani nevelési monopóliumának megnyirbálása miatt, és ezzel a törvényhozás csak lehetőséget adna a katolikus papságnak a „legroppantabb agitációra”, mint mondta: „Eddig a római katolikusoknál egyedül a klérust illette az oktatás, most a klérus egyenesen ki van zárva. Képzelve valaki, hogy az reakció nélkül maradjon, képzelje, hogy a klérus úgy odadobja, mit századokon át gyakorolt?” Buday is osztotta Eötvös aggodalmát a közös iskola rendszerének - szerintük - kényszerítő jelleggel történő bevezetése ellen: „Azt mondom másodsor, a törvényhozásnak egyik szélsőségből a másikba ugrni, normális állapotban vétek, forradalmi állapotban lehetséges, de az mindig megbosszulja magát.” Szélsőségesnek nevezte azt a véleményt, hogy katolikus gyermek protestáns iskolába kelljen járnia.

A másnap, 8-án folytatódó vitában Palóczy nem kért szót, a felszólalások azonban az ő korábban pontosan megfogalmazott, egyértelmű gondolatait visszhangozták, illetve próbálták cáfolni.¹¹³ A hozzászólók közül kiemelkedtek Madarász László helyenként indulatos megnyilatkozásai, aki szerint az állam és egyház, ezzel együtt pedig vallás és iskola egyértelmű szétválasztása az 1848/20. tc.-ben megtörtént,¹¹⁴ ezért a felekezetek (elsősorban a katolikus főpapság) részéről esetlegesen megmutatkozó ellenakcióktól nem kell tartani, sőt azok ellen az államnak kötelessége felvenni a küzdelmet. Élesen kikelt az ellen, hogy a jövő nemzedékek nevelésére a püspöki kar („mely a felsőházban a haza érdekei mellett soha fel nem szólalt, 1791 óta csak vak eszköze volt a bécsi kamarillának, és mely Metternichnek és Apponyinak minden fütttyentésére táncolt”) befolyással bírhasson. Karika János képviselő nagy tisztelettel adózott Palóczy „régii tapasztalásainak és történelmi tudományának”, de a közös iskolának „halálos ellensége” marad, mert azt a protestánsok évszázados iskolaállítási szabadsága elleni támadásnak tekintette, hiszen - mint mondta - a protestáns szellemiség hordozója csak az oktatás lehet. Hozzá csatlakozva ellenezte a közös iskola eszméjét - ezúttal meglehetősen erőteljesen - az ismertebb politikusok közül Bezerédy István, és az engedőleges törvényszöveg mellett foglalt állást Széchenyi István is, aki erőszakosnak vélt jellege miatt utasította el a felekezetiileg semleges oktatás Palóczy által indítványozott formáját. Széchenyi felszólalásával egyértelművé vált, hogy a felekezeti oktatás épségben tartása immár a kormány egésze álláspontjának tekinthető, így a szavazáskor annak tevékenysége is mérlegre kerül. Az indulatossá fajuló vitában új érvet már egyik fél sem tudott felvonultatni. A határozathozatalt 8-án végül is az tette lehetővé, hogy 40 képviselő visszavonta bejelentett hozzászólási szándékát. A szavazáskor a Palóczy érveivel felvértezett „radikálisok” maguk mellé állították a többséget, és meggyőző fölényrel (181:86) arányban (igaz: 121 képviselő távollétében) megbuktatták Eötvös javaslatát, és az országgyűlés kimondta az elvet, hogy állami pénzen csak felekezetiileg semleges (közös) iskolát lehet fenntartani.

A vereség váratlanul érte a Batthyány-kormányt, mely feladatul tűzte maga elé az immár a kabinet tekintélyét veszélyeztető iskolaügyi törvény megváltoztatását. A miniszterek (nemcsak Eötvös, hanem még Kossuth is) lemondásukat fontolgatták, illetve helyezték kilátásba a szavazás eredménye miatt,¹¹⁵ és végül ez a tény vezetett el ahhoz a példátlan esethez, hogy a

¹¹³ Közlöny, 1848. 63. sz. (augusztus 11.) 301-305. p.

¹¹⁴ Ez ebben az értelmezésben nyilvánvaló túlzásnak tekinthető, a törvény szövege ugyanis a szeparációt illetően nem tartalmaz ilyen irányú megfogalmazást.

¹¹⁵ Ld. erről pl. Urbán, 1986. 537. p.

megszavazott törvényjavaslatot - a házszabályok nyilvánvaló megsértése árán¹¹⁶ is - újra tárgyalás alá vegyék. (Eötvös már azt is sérelmezte, hogy a központi bizottmány több ponton módosította törvénytervezetét.) A 9-i országgyűlési vitanap eseményei arra utalnak, hogy a kormány előre elkészített forgatókönyve szerint zajlott a második szavazási forduló, melyet bizonyára előző este egyeztettek a miniszterek és Pázmándy Dénes házelnök.¹¹⁷ Ennek megfelelően utóbbi átadta székét Pálffy János alelnöknek és mint egyszerű képviselő, a napirend váratlan megváltoztatásával módosító indítványt terjesztett elő.¹¹⁸ Azt javasolta, hogy ahol valamely felekezet többsége nem akarja gyermekeit a közös iskolába járatni, legyen lehetőségük az önálló oktatási intézmény felállítására illetve további működtetésére. Érvelésének (egyébként valóban gyenge lábakon álló) alapja az volt, hogy ezzel nem sérülne meg az előző napon hozott határozat, hanem éppen ezzel érnék el annak igazi célját, vagyis az iskolaalapítás szabadságának biztosítékait. (Konkrétan a közös iskola alapját szolgáló 5 %-os adót az előző napi törvény értelmében mindenkinek kellett volna fizetni, Pázmándy most ennek visszafordítására törekedett. 8-án ugyanis amellet szavazott a többség, hogy az állam csak a közös iskolákat finanszírozza, az egyháziakét nem, Pázmándy pedig utóbbiak esetében fenntartotta volna a korábbi rendszert.) Szavaiból azonban egyértelműen kitűnt, hogy a politikai indíttatású manővernek két alapvető célja volt: a kormány tekintélyén esett csorba kiköszörülése illetve a történelmi egyházak megnyugtatósa, bizalmatlanságuk eloszlatása. Az ismét terjedelmessé fajuló vitában a radikális álláspontot Madarász László fejtette ki bőven, elsősorban arra irányította rá a figyelmet, hogy a kormány törekvése veszélyes precedenst teremthet a későbbiekre nézve, miszerint az országgyűlés által hozott törvényt utólag érdekeinek megfelelően felülvizsgáltathatja. Bónis Sámuel ezúttal Pázmándyhoz pártolt, hangoztatva, hogy a javaslat nem ellentétes a 8-i határozattal. Zsembery Imre ezt határozottan cáfolta, és a radikálisok közül felháborodottan tiltakoztak a kormány manővere ellen Nyáry Pál, Perczel Mór és Pap Pál képviselők. Hogy mennyire az egész kormány tekintélye lett a tét, jól mutatta, hogy szót kértek Deák Ferenc és Klauzál Gábor miniszterek is. Deák az egész kormány szócsövének szerepében először leszögezte, hogy az állam által fenntartott közös iskola rendszerét alapvetően elhibázottnak tartja, másrészt pedig azzal érvelt, hogy véleménye szerint a közös iskolába kényszerített különböző felekezetű lakosság között nagyobb a súrlódások veszélye, mintha külön iskolákba járnak.¹¹⁹ Deák érvelésének taktikus jellege mellett szólt, hogy ugyanakkor ő is egyértelműen állami jellegűnek minősítette például az iskolafenntartásra fordított katolikus alapítványokat.¹²⁰ Röviden érdemes felidézni Klauzál Palóczyt cáfolni szándékozó hosszú beszédének részleteit is: „Minden embernek tisztelem lángeszét, s igen örvendek, ha a mindennapiságon felül emelkedve teremt magának gyönyörű mennyet, hol minden ember egyézésű és egyállású testvér lesz, ám mindamellett, hogy annak elérésére, mit nehezen érhetünk el, lehet működni, nem szabad elfelejteni a jelent, s mindazon tényezőt, melyből a hon áll, senkit legszentebb érdekeiben nem szabad megszorítani. Hiszem, hogy vannak a hazának olyan polgárai, kik abban látnak különös dolgot [...], hogy maguk a vallásfelekezetek kívánnak maguknak iskolákat felállítani, miképpen teheti tehát a törvényhozás, hogy őket ettől megfossza?” Az iskolaügyi vita ezen a ponton már nem is csupán aktuálpolitikai kérdésekről folyt, hanem a liberalizmus korlátainak és tartalmának értelmezéséről. Klauzál után Pálffy alelnök arról tájékoztatót, hogy még 28-an iratkoztak fel szólásra, a

¹¹⁶ Vö. KLÖM. XII. 688. p.

¹¹⁷ *Csorba*, 1998. 273. p.

¹¹⁸ A vita szövegét ld. Közlöny, 1848. 64. sz. (augusztus 12.) 311-314. p.

¹¹⁹ Ld. *Ferenczi*, 1904. 158-159. p.; *Kónyi (szerk.)*, 1886.

¹²⁰ Ld. erről pl. *Sőtér*, 1967. 241. p. stb.

terjedelmes vita megelőzésére azonban közölte, hogy Palóczy után Pázmándy és Madarász kaphat szót, azután pedig helyesebb volna szavazásra bocsátani a tárgyat. Hármójuk hosszú beszédében lényegében új elemet nem vonultattak fel, csupán összefoglalták korábbi gondolatmenetüket, s mindezt elméleti síkon, illetve az aktuális helyzetnek megfelelő érvekkel igyekeztek alátámasztani. Palóczy beszéde ismét szónoki remekműre sikeredett,¹²¹ szavai végén arra igyekezett ráirányítani a figyelmet, hogy a kormány egy már megszavazott törvényjavaslatot utólag akar érdekeinek megfelelően módosítani és ez - ha helyreállítja a kormány tekintélyét - csökkenti a törvényhozását: „Nem untatlak benneteket tovább, nemzeti képviselők, csak egyre figyelmeztetek, vigyázzatok, nehogy valahogy elfogadjátok a komáromi módosítást [Pázmándy komáromi képviselő volt], ennek rossz hatása és következése lenne a nép erkölcsére. Mire van legtöbb szüksége minden törvényhozásnak? Arra, hogy a népet belenevelje és beleszoktassa a meghozott törvény iránti tiszteletbe. Ha ezen tisztelet nincs a népben, ha 300 ezer törvénycikket fogunk is rakásra hozni, semmi hatása sem lesz. Márpedig mit tesz ezen módosítás? Az van a tegnapi végzésben, hogy közös iskolák állíttassanak státusköltségen. Ez bizonyosan nagy hatást és benyomást okoz, megijednek tőle, a második módosítás pedig azt teszi, akárhogy cifrázzuk is a dolgot: ne ijedjete meg az 1. §-tól, hiszen az csak tréfa, könnyen ki lehet azt játszani, nevéssétek ki azt. Akkor nekiszokik a nép, hogy a törvényhozás csak tréfált.” Pázmándy még hosszabb beszédbe fogott és sorra vette Madarász László illetve Palóczy László érveit, nem egyszer csípős gúnyral próbálva meg eltéríteni híveiket a közös iskola eszméjétől: „Egyébiránt Madarász úr igen nagy és szép szavakat mondott a katolikus klérus szupremáciája ellen, azt állítván, hogy az iskolákat ezentúl is a papok kezeiben akarjuk hagyni. Sajnálom, hogy követ úr indítványomat nagyobb figyelemre nem méltatá.” Vagy Palóczy ellen: „Kérdem én az érdemes követ urat, ha gyermekkorában József császár kényszerített közös rendszerének bukását csakhamar megérte, miért akar most öregségében egy oly intézményt felállítani, minek végét és bukását második gyermekségében okvetlenül megérné?” Pázmándy Palóczy és Madarász cáfolata mellett mondanivalójának lényegét egy szónoki kérdésben foglalta össze: „Mi a cél előttünk? A közös iskola. S miként érjük azt el előbb? Erre feleletet várok Madarász úrtól. Úgy-e, ha kényszerítő eszközökhöz nyúlunk, és felzavarjuk ezáltal a népek féltékeny vallásos érzelmeit, vagy úgy, ha permisszíve járunk el, és azt mondjuk a népnek: az állodalom felállít ugyan egy közös iskolát minden községben, de emellett ha tetszik valamely hitfelekezetnek, saját erejével ő maga is állíthat.” Javaslatának ellenzői ugyanakkor joggal vetették fel, hogy ebben a konstrukcióban (vagyis a külön felekezeti iskola változatlan fenntartása mellett) az egyházak működése nyomán a közös iskolák lehetetlen helyzetbe kerülnének. Ha üdvös az elv, kötelező jelleggel be kell vezetni - vallották Palóczyék. Madarász kissé indulatosan, de egyértelműen reagált Pázmándy szavaira, összefoglalva a vita tulajdonképpeni tétjét: „Vagy legyenek önök hívek eddigi végzésükhöz és mondják ki, hogy a népnevelés semmi összeköttetésben nincs a vallással, vagy pedig mondják ki, hogy a népnevelést a vallástól nem tudják megkülönböztetni.” Folyamatos zajjal vegyülő beszédének élet az egyház ellen irányozta: „Kérdem, van-e Magyarország nyugalma ellen a nép kebelében a legkisebb sérelem, hanem igenis veszélyeztetve van a hazának jövője a papok által, kiknek hatalmát nem tudtuk mindeddig megsemmisíteni.” A szavazás a Ház emelkedett légkörében lehetetlenné vált, ezért másnapra kellett halasztani. Augusztus 10-én végül rövid ügyrendi vita után név szerinti szavazásra került sor, melyben (70 távollévő mellett) megfordultak a 8-i szavazás erőviszonyai és 231:84 arányban megszavazták Pázmándy módosítását, egyúttal megbuktatták Palóczyék korábban sikerre vitt szövegét a közös iskolákról.¹²² A népiskolai törvény tárgyalásában ezután új, elvi

¹²¹ PLBI. 72-77. p.

¹²² Közlöny, 1848. 64. sz. (augusztus 12.) 314-315. p.

jelentőségű vitára nem került sor, a törvény szakaszonkénti tárgyalása¹²³ után augusztus 12-én nagy többséggel lezárták a tárgybán a végső szavazást. A felsőház augusztus 25-i ülésén azonban a „csend és béke helyreállításáig” (valójában az egyházi érdekek veszélyeztetése miatt) az egész törvényjavaslat elhalasztása mellett foglalt állást.¹²⁴

A terjedelmes, és fentebb valóban csak részleteiben érintett vita háttérének elemzése előtt érdemes egy kicsit közelebbről is elemezni a közös iskola eszméjét. A közös (szimultán) iskola intézménye a felvilágosult abszolutizmus eszmerendszerében született, mely felfogásának középpontjába nem az egyház vagy valamely egyéb intézmény, hanem az állam - felekezeti kereteken átívelő - érdekeit állította. Az államnak pedig - elsősorban II. József érvelésében - elsőrangú érdeke a felekezeti ellenségeskedés elkerülése, a vallásos ideológiától (mint az oktatásban felesleges tartozéktól) mentes állampolgárok kinevelése. A közös iskola (lényegében a későbbi községi illetve mai szóhasználat: önkormányzati iskola őse), mint egyike II. József „legmerészebb újításainak”¹²⁵ tehát elsősorban az iskolát egyfajta „missziós területnek” tekintő, önös felekezeti szempontjainak alárendelő egyházak érdekeit sértette, az állampolgári közösség elvének azonban tökéletesen megfelelt, s így nem véletlenül lett a reformkori liberálisok egyik kedvelt eszméje. Lényegét Vályi K. András, Kazinczy Ferenc munkatársa így összegezte: „lerontja az egy haza polgárai közt levő káros elválasztó falakat s az onnan kikerülő nemzedék mosolyogni fog a gyávaságon, hogy ember az embert, keresztyén a keresztyént, a feletársat feletárs egykor ok nélkül gyűlölhett.”¹²⁶ Az 1780-as évek második felében nem kevés egyházi ellenállást kellett leküzdeni ahhoz, hogy több helyen a különböző vallású gyermekek a világi tudományokat egy iskolában, felekezetiileg semleges oktatás keretében tanulhassák. Kazinczy Ferenc, mint kassai kerületi tanfelügyelő három év alatt 19 közös iskolát szervezett, de a protestáns és katolikus egyházak együttes ellenállásával alig tudott megbirkózni.¹²⁷ II. József halálával a közös iskola eszméje (az elv, mely szerint - Kazinczy szavaival - „a hon polgárai együtt neveltessenek”¹²⁸) is sírba szállt, „feltámadása” csak 1848-ban következett be. (Az egységes, nemzeti közoktatás programját egyébként mind az 1791-1793 közötti, mind az 1827 után meginduló ún. rendszeres bizottsági munkálatok is napirenden tartották.¹²⁹)

Az Eötvös-féle népiskolai törvény illetve az annak nyomán kirobbant vita tétje igazából nem is oktatáspolitikai, hanem egyházpolitikai természetű volt. Szinte valamennyi későbbi értékelés megegyezik abban, hogy Eötvös elméletileg az egyes vallásfelekezetek külön iskolája ellen, és a közös iskola mellett foglalt állást. 1848 nyarán azonban fontosabb, gyakorlati szempont vezette, mégpedig a felekezetek nyugtalanságának kikerülése.¹³⁰ „A felekezeti érdekeket próbálta összeegyeztetni államiakkal, aminek eredménye csakis kompromisszum lehetett.” -

¹²³ Ekkor egy ízben, a 16. §. kapcsán Palóczy is szót kért, és a tanítók más szolgálatvállalásának tilalmát kívánta kimondatni, sikertelenül. Ld. PLBI. 77-78. p.

¹²⁴ Hajdú, 1933. 256-257. p.; Beér-Csizmadia, 1954. 620-621. p.; Felkai, 1979. 97-99. p.; Csorba, 1998. 278. p. stb.

¹²⁵ Fináczy, 1927. 381-382. p.

¹²⁶ Idézi: Kornis, 1927. I. köt. 76. p.

¹²⁷ Ld. minderről fentiek mellett: Kosáry, 1996. 468-469. p.; Fehér, 1989. stb.

¹²⁸ Kornis, 1927. I. köt. 77. p.

¹²⁹ Hajdú, 1933. 224-225. p. A reformkori oktatáspolitikai vitákra és abban a közös iskolára, az Eötvös-féle javaslat előzményeire és forrásaira ld. pl.: Bényei, 1994.

¹³⁰ Kornis, 1927. II. köt. 587. p.

írja lényegre törően egy méltatója.¹³¹ Eötvös szemében válaszút elé kerülhetett továbbá a liberalizmus általános értékrendje is, hiszen az eszmerendszer egyrészt az állam és egyház szétválasztását (tehát a közös iskola létesítését) indokolta, másrészt éppen a szabadelvűség követelte, hogy a vallásos világnézetűek számára is biztosítani kell a nekik megfelelő iskola választhatóságát. 1848-ban azonban nyilvánvalóan az előbbi értelmezés volt a helytálló, hiszen az áprilisi törvények az állam és az egyház elválasztásának következetes végigvitelét, az egyházi monopóliumok felszámolását indokolták, még ha valóban jogos okokat adtak értelmezési vitákra.¹³² Eötvös viszont az időpontot semmiképp sem tartotta megfelelőnek e nagyszabású tervek kivitelezéséhez. Hogy mennyire nem oktatás-, hanem inkább egyház-politikai vita bontakozott ki a közös iskolák kapcsán, világosan jelzi, hogy maga Eötvös is a közös iskolát tartotta a jövő útjának, amit nyilvánosan, például miniszteri expozéjában is kifejtett: „E részben megvallom, igen szeretném, ha a tisztelt Ház e kérdést nem mint elméleti, hanem mint tisztán gyakorlati kérdést méltóztatnék tárgyalás alá venni. Én részemről meg vagyok győződve, hogy kétségtől el fog jönni az idő, amikor a népnevelésben, mint a felső nevelésben is, a vallások szerinti elkülönözés nem leend szükséges, s kívánatosnak tartom, hogy ez idő minél előbb bekövetkezzék, már csak azért is, mert akkor azon akadályok sem léteznének többé, melyeknél fogva a vallásos oktatást az oktatás többi részétől el kell különböztetni. [...] Felfogásom szerint olyan törvényt kell hoznunk, mely nem bennünket nyugtat meg, hanem feladatunk oly törvénnyel előállni, mely megnyugtatja az ország polgárainak éppen azon részét, melyre a népnevelés törvénye legnagyobb befolyást fog gyakorolni.”¹³³

Tegyük fel ezek után a kérdést, hogy indokolt volt-e Eötvös és a Batthyány-kormány óvatossága az iskolák kérdésében, hiszen ez alapján kell Palóczy „kötelező közös iskola”-tervének elemeit a zömmel indokolatlanul radikális vagy éppen a realitásoknak megfelelő jelzővel ellátnunk. Tény, hogy különösen a katolikus egyház felső vezetése az iskolarendszer mindenfajta megváltoztatásának ellensége volt, 1848-ban e kérdésben - meglehetősen kompromisszumképtelen módon - a közös iskolák engedőleges bevezetését is az egyház belügyeibe való durva beavatkozásként sérelmezte. Vagyis Eötvös kompromisszumos javaslatát éppen azok fogadták a legmerevebb elutasítással, akikkel a kompromisszumot meg kellett volna kötni, vagyis a püspöki kar tagjaival. A katolikus egyház akkori és későbbi értékelése szerint a Batthyány-kormány egyáltalán az iskolarendszer akár felületes megváltoztatása kérdésének pusztá felvetésével is „tövis szűrt a katolicizmus szívébe.”¹³⁴ A katolikus álláspont akkor is, később is rendszerint két dologgal érvelt álláspontja mellett: egyrészt úgy vélték, hogy 1848 nyarán az idők rendkívüli körülményei között (augusztusban már javában folytak a délvidéki szerb felkelés eseményei, folyt Jellačić magyarországi betörésének előkészítése stb.) nem szabadott volna e nagy jelentőségű és csupán emiatt ingerlésre okot adó iskolaügyi vitát napirendre tűzni. Megjegyezzük, e vélemény a tények alapján nem igazán helytálló, ugyanis - mint például Hajdú János monográfiájában kifejti - húsz évvel később, 1868-ban teljesen békés körülmények között a szintén Eötvös által képviselt népoktatási törvényjavaslat pontosan ugyanezeket a heves vitákat indukálta, ugyanazokkal az ellenérvekkel és ugyanolyan erősségű egyházi tiltakozással, pedig e második törvényjavaslat eleve jóval mérsékeltebb formában lett beterjesztve, mint az 1848-as (a felekezeti

¹³¹ Felkai, 1957. 39. p.

¹³² Vö. Csorba, 1998. 258-259. p.

¹³³ Felkai, 1957. 110. p.

¹³⁴ Meszlényi, 1928. 132. p.

iskolarendszert például eleve nem kívánta bolygatni).¹³⁵ Az ellentét ugyanis - mondhatnánk: majdhogynem tértől és időtől függetlenül - a polgári átalakulás és az azzal ellentétes platformra helyezkedő katolikus egyház között feszült. A másik egyházi ellenérv általánosabb jellegű, ezért később is gyakran felbukkanó volt: a katolikus iskolák kiállták a több évszázados gyakorlat próbáját, s minden tekintetben hasznos állampolgárok kerültek ki intézményeikből, ezért megszüntetésük vagy legalábbis bármilyen mértékű háttérbe szorításuk a nemzet érdekeivel ellentétes. Utóbbi megfogalmazásakor azonban tudatosan nem vették figyelembe, hogy az állam és egyház szétválasztásának, valamint az azzal összefüggő felekezeti egyenjogúságnak az eszméit, melyet az 1848/20. tc. a mérsékelt liberalizmus alapelveinek megfelelő formában definiált, nem tekinthették pusztán elvi jelentőségű deklarátumoknak, azokból következően nem maradhatott volna fenn változatlanul az állam-egyház viszony egyik legalapvetőbb területe, az iskolarendszer kérdése sem. (Az már szinte - a későbbiek ismeretében - természetesnek tűnik, hogy a katolikus oldal éppen a rendkívül mérsékelt, mindenáron kompromisszumkereső és egyébként hívő katolikus Eötvöst vádolta egyházellenességgel, radikális antiklerikális érdekek kiszolgálásával.) Az egyház félelme egyébként bizonyos mértékig érthető, hiszen az 1848/20. tc. által biztosított felekezeti egyenjogúság megfosztotta államegyházi rangjától és kiváltságaitól a katolicizmust, ezért kezdték szívósan védelmezni meglévő befolyási területeiket, elsősorban az oktatási intézményeket. Joggal ijedhettek meg az 1848-ban valóban erőre kapó radikális egyházellenes, a többször felbukkanó antiklerikális (ateista) propaganda elterjedésétől, azt azonban a püspökök, érsekek téves diagnózisának kell tekintetnünk, hogy az országgyűlési képviselők túlnyomó részét, az egész kormánnyal együtt gyakran egy kalap alá vették.¹³⁶ (Legalább ekkora szélsőségeknek számított természetesen, amikor a radikális lapok arról cikkeztek, hogy a törvényjavaslatot „Eötvös József Hám János hercegprímással együtt komponálta.”¹³⁷)

Palóczy és elvbarátai ugyanis távolról sem voltak az egyháznak, mint intézménynek vagy a vallásosságnak, mint alapvető emberi szabadságjognak ellenségei. (Még a radikálisok táborában sem tűnik teljesen egységesnek e kérdésben, Palóczy ugyanis soha nem képviselt Madarász egyházellenes kirohanásaihoz hasonló nézeteket, sokkal inkább a megfontolt érvelés alapján szorgalmazta állam és egyház elválasztása e következőnek vélt lépését.) Utalva Szabad György bevezetőnkben említett három pontjára, meg kell állapítanunk, hogy a „közös iskola” programja 1848 nyarán logikusan számíthatott az áprilisban megalapozott polgári átalakulás szerves következményének, a megkezdett, de be nem fejezett polgári szemléletű egyházpolitika keretei kialakításának. (Kossuth később maga is úgy nyilatkozott, hogy az 1848/20. tc.-nek - bár szerencsére felszámolta „az »uralkodó vallás« borzasztó eszméjét” - megvoltak a kiegészítésre váró fogyatkozásai, melyeket azonban „nem téves nézetek s nem is

¹³⁵ Hajdú, 1933. 259. p.; részletesebben pl.: Felkai, 149-179. p. Utóbbi monográfia egyébként az 1848-as javaslat bukását - nézetünk szerint kevésbé helytállóan - szintén elsősorban a rendkívüli idők körülményeiben jelölte meg. Felkai, 1979. 99. p. Ezt egyébként liberális felfogású elemzők is megállapítják, egyesek szerint egyenesen „anakronisztikus” volt a népiskolai törvényjavaslat augusztus eleji tárgyalása. Ld. pl. Halász, 1911. 309. p. Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy konkrétan 1848 augusztusa első napjai talán éppen nem az elkapkodott, a katonai helyzet által nyomás alá helyezett tárgyalást, hanem ellenkezőleg, a vita viszonylagosan (!) nyugodt, elsősorban a tartalmi kérdésekre koncentráló, „ráérős” lefolytatását tették lehetővé. Mészáros ugyanis 7-én jelentette be a minisztertanács előző napi határozatát, miszerint a miniszter a délvidékre utazik a katonai helyzet áttekintése érdekében. Ld. erről: Urbán, 1986. 537. p. Vö. F. Kiss, 1989. stb.

¹³⁶ Az első népképviselői országgyűlés katolikus szempontú értékelésénél idézhetjük például Meszlényi Antal nagyon is jellemző felfogását, aki szerint az új törvényhozástól az egyház „még kevesebb jót várhatott, mint kimúlt elődjétől. Azt semmi esetre sem, hogy mentalitásának kedvezni fog. Annál kevésbé, mert a rendi gyűlés egyházatlan politikáját nemcsak örökölte, hanem egyenesen a felső fokra emelte.” Meszlényi, 1928. 127. p.

¹³⁷ A Márczius Tizenötödike cikkét idézi: Komlósi, 1988. 362. p.; vö. Hajdú, 1933. 243. p.

az idő rövidsége” okozott,¹³⁸ hanem olyan politikai megfontolások, melyek mérsékelt szempontú törvény elfogadását sugallták 1848 márciusa második felében, s amelyet ilyen értelemben joggal tartott erénynek az utókor.¹³⁹) A felekezeti iskolarendszer változatlanul hagyása (pontosabban arra - Pázmándy augusztus 9-i javaslata alapján - kiskapu biztosítása) egyfajta visszalépésnek tűnik az állam és az egyház új típusú viszonyát megelőlegező áprilisi törvénycikkelyekhez képest. Nem gondoljuk tehát, hogy Palóczy „átesett volna a ló túlsó oldalára”, és javaslata elhamarkodott radikalizmusból táplálkozott volna. Mint láttuk, egyrészt a közös iskola elméleti megalapozása már a XVIII. század végén megtörtént, a felvilágosult gondolat felelevenítése lényegében következett a liberalizmus szellemi természetéből. Továbbá Palóczy - éppen hosszú történelmi tapasztalatból - úgy vélte, hogy a vallási ideológiával átszőtt oktatás nem lehet a nemzet egészének érdeke (hiszen egyes vallási világnézetek elsajátításából óhatatlanul következhet a liberalizmus által tisztelt egyéni szabadságjogokkal való visszaélés, konkrétan a felekezeti gyűlölködés lehetősége), s nem volt ellensége az egyházak nyilvános és minél szélesebb körű működésének, csupán a vallás társadalmi szerepének logikus újraértékelését szorgalmazta. A polgárosodással egyszerűen nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy éppen az oktatás területén maradjanak fenn a középkorban kialakult, korszerűtlen struktúrák.¹⁴⁰ Palóczy (akit megítélésünk szerint jogosan jellemzett egy sajtóhír olyan politikusként, akinek „a liberalizmus összenőtt lelkével”¹⁴¹) az egyházak elsőrendű feladatkörébe a nép szellemi igényeinek kielégítését, továbbá az erkölcsi példaadást sorolta, s úgy vélte, hogy a felnövekvő generációk elsősorban nem valamely felekezet, hanem egy nemzeti illetőleg állampolgári közösség tagjai lesznek, s ennek megfelelően az iskolai oktatás biztosítása nem az egyházak, hanem az állam feladata lesz. Az egész iskolaügyi vita gyökerét illetően úgy is fogalmazhatunk, hogy az 1848/20. tc. 3. §-a lényegében nem volt más, mint vagyoni téren egyenes következménye illetőleg követelménye a felekezeti egyenjogúság és viszonyosság liberális alapelvének, amelyet Palóczyék késedelem nélkül megvalósítani, a kormányzat pedig későbbre halasztani, illetve tompítani igyekezett, elsősorban a cikkelyben lévő óhatatlan „szekularizációs implikációk” miatt.¹⁴² Mindennek árnyalásához nem árt továbbá megjegyezni, hogy az idézett áprilisi törvénycikkely végrehajtására (az egyházi és iskolai szükségek „közálladalmi költségekből” való fedezésének megvalósítására) nemcsak 1848-ban, hanem a későbbiekben soha nem került sor.

Palóczy többször hangoztatta, hogy nem az egyházak nyilvános, közéleti szerepvállalása és azoknak az emberekre gyakorolt erkölcsi-szellemi befolyása ellen tiltakozik, hanem az ellen, hogy a polgári értékrenddel ellentétes módon az egyházak hatalmi eszközöket (például az iskolai oktatásban rejlő erőt) használják céljaik eléréséhez. Jól tudta és helyeselte, hogy - Horváth Mihály kölcsönzött szavaival - „az egyház bölcséjétől fogva sírjáig átöleli a polgárt, s életének minden viszonyaiban nemcsak lelkiileg vezeti, hanem külsőleg is meghatározott cselekvéseket szab elébe.”¹⁴³ Az „ősz borsodi bajnok” Palóczy szavainak kétségtelenül hitelt adtak, hogy maga is nemcsak hívő ember, a református egyház tagja, hanem 1825 óta a miskolci egyházközség segédfőgondnoka is volt, sőt 1844-től képviselői megválasztásáig lakóhelyén a református líceum (tehát egy egyházi jellegű oktatási intézmény!) kormányzójaként

¹³⁸ KLI. VIII. 335. p.

¹³⁹ Vö. Csorba, 1991. 2. r. 15. p.

¹⁴⁰ Ld. erről részletesen pl.: Bényei, 1994. 368-379. p.

¹⁴¹ Radical Lap, 1848. 29. sz. (július 7.) 116. p.

¹⁴² Csorba, 1991. 2. r. 15. p.

¹⁴³ Vö. Horváth (1986) 371. p.

tevékenykedett, s ilyen háttérrel foglalt állást az említett módon. Indítványának „kemény” radikális jellege ellen szól továbbá, hogy az nem az egyházi oktatás *ellen* irányult (vagyis nem kívánta betiltani a vallásos oktatást), hanem a felekezeti semleges iskolarendszer megteremtéséért fogalmazódott meg (amely a felekezetek számára - igény esetén, saját erőforrásaik alapján - nyitva hagyta volna iskolaalapítás lehetőségét). Le kell továbbá szögezünk, hogy az országgyűlési vitában összecsapó politikai erők egy - a magyar liberalizmus szellemiségét egyaránt valló - táboron *belül* vitatkoztak egymással, az alapelvek tekintetében a mérsékeltek és a radikálisok nézetei nem különböztek egymástól. Vitájuk a liberalizmus gyakorlati kivitelezésének is felfogható: fontosabb-e akár „kényszerítő” eszközzel is a többség akaratának érvényesítése (közös iskola), mint a kisebbség jogának biztosítása (külön felekezeti iskola)? A kérdés ilyenén felvetésekor azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a közös iskola programja 1848 nyarán egy, a polgári értékekkel ellentétes rendszer logikus lebontási kísérleteként, a nemzet egészének érdekeit a felekezeti csoportok fölé helyező elvként született, és eredeti formájában nem vonatkozhatott az egyéni szabadságjogok sérelmére.¹⁴⁴

Összességében tehát ha a kormány - Szabad György idézett kifejezésével - „ideiglenes vagy eleve felcserélésre szánt rendelkezésnek”¹⁴⁵ tekintette javaslatát, törekvése a történelmi egyházak hozzáállása, illetőleg a bekövetkező önvédelmi harc megindulása miatt amúgy is szükségtelen kompromisszumnak bizonyult. Másrészt a közös iskolák megteremtésének programja Palóczy érvelése szerint logikusan következett az áprilisi törvényekből, mintegy az azok alapján álló felépítménynek volt tekinthető, melynek késedelmes bevezetését a polgári állam részéről semmi nem indokolhatta.¹⁴⁶ Vannak, akik emiatt úgy vélik: a püspöki kar az általa gyakorlatilag csak kényszerűen tudomásul vett áprilisi törvények ellen kezdettől támadást készített elő, ezért - elismerve Eötvös széles látókörű oktatáspolitikai képzettségét - eleve erélyesebb személyiséget kellett volna a minisztérium élére állítani (az 1848/20. tc. következetes végrehajtása, vagy elodázása volt a tét!), az ugyanis, hogy nem került sor élesebb konfliktusra a kultuszárca és a katolikus egyház között, végül is nem az utóbbin múlt.¹⁴⁷ Úgy véljük tehát ebben az összefüggésben, hogy nem csak arról van szó, hogy a történelmi egyházak által megőrizni kívánt régi iskolarendszer (monopólium) elve ellentétes volt a polgárosodás értékrendjével, hanem azt is megállapíthatjuk, hogy a Palóczy által 1848 augusztusában szorgalmazott „közös iskola” programja tulajdonképpen meg is felelt annak. Erre utalnak nemcsak a tervezet tartalmi elemei (elsősorban az áprilisi törvények által biztosított jogi háttér), hanem a kiegyenlítő, köztes véleménynek szánt Pázmándy-féle módosítás mögötti politikai megfontolások, illetőleg az, hogy utóbbi végső soron a felekezeti iskolarendszer érintetlenül hagyását vagy legfeljebb felszínes változásait eredményezte volna.

Megjegyezzük továbbá, hogy Palóczy és elbarátai törekvései egyáltalán nem elszigetelt jelenségek, hanem a „korszellemből” következő, 1848-ban elterjedt felfogás részei voltak. Az 1848 nyarán tartott első magyarországi egyetemes tanítógyűlésről például annak egyik fő szervezője, az egységes nemzeti oktatás alapkövetelményéből kiinduló Tavasi Lajos tömören így vélekedett: „A múlt rendszerekben a pap választotta el minket, a jelen és jövőben a tanító fog egyesíteni. [...] Egyházra most már tulajdonképp nincs is szükség, mert az emberek életének

¹⁴⁴ Vö. erről részletesen: Csorba, 1998. 277. p.

¹⁴⁵ Szabad, 1976. 52. p. Vö. 8. jegyzethez írottakkal.

¹⁴⁶ Eötvös és a kormány klérussal szembeni erélytelenségét több elemző is hangoztatja, ld. pl. Sőtér, 1967. 241. p. stb.

¹⁴⁷ Halász, 1911. 308. p.

minden irányban való kifejtését felleli már a szabad, egyenlő és testvéries státusban.”¹⁴⁸ E gyűlés résztvevői joggal figyelmeztettek az iskolarendszer állami túlsúlyában rejlő veszélyekre (például Brassai Sámuel is rámutatott, hogy „az iskolát az egyik járom alól kivenni s a másik alá hajtani bizony nem okos dolog”¹⁴⁹), mégis az iskoláztatás egyházi tulajdonviszonyait látták e kérdésben nagyobb veszélynek. A tanítógyűlés eszméi és az országgyűlési törvényjavaslat összefüggéseiről lényegre törően írja Kornis Mihály monográfiája: „Így az egységes és egyetemes állami nevelés gondolata, mely a tanítógyűlés előtt, mint a nemzetnevelés első imperatívusza lebegett, hajótörést szenved a felekezetek ellenállásán.” Érvelése szerint ugyanis ki kellett egyezni „az egyházakban rejlő történeti [értelmezésünk szerint inkább politikai - F.Cs.] erőkkal.”¹⁵⁰ Az említett „korszellem” elterjedését mutatja, hogy egyes helyeken a hatóságok saját elhatározásból létesítettek felekezetektől független közös iskolákat, még 1849-ben is.¹⁵¹

Mindennek kapcsán kell még említést tennünk az egész vitának a közvélemény-formáló eszközökben, vagyis a sajtóban való megjelenéséről.¹⁵² Nyilván sokatmondó a tény, hogy a mérsékelt illetve kormánypárti lapok alig tettek említést a vitáról, „vagy csupán a tárgyalások szintelen közreadására” szorítkoztak.¹⁵³ A Pesti Hírlap például szót ejtett Eötvös nehéz helyzetéről (akárhogy nyilatkozik, vagy protestáns vagy katolikus szimpátiával vádolják), és élesen bírálta a képviselőházat a kormány iránti bizalmatlansága, az „elharapózott dissolutio [bomlasztás]” miatt, például: „Sehol Európában nem fordul elő, hogy kormány javaslataiból a lényeges pontok megváltoztassanak maga a kormánypárt által.”¹⁵⁴ Kemény Zsigmond néhány nap múlva egyenesen azt állította: az iskolaügyben összehangolatlanul képviselt miniszteriális álláspont fogadtatása is rámutat arra, hogy hazánkban nem létezik a parlamentáris (vagyis a parlamenti többséget biztosan maga mögött tudó) kormányzat.¹⁵⁵ Bővebb terjedelemben, az eseményeket színesen kommentálva a vita két szélső pontján állók, a radikálisok lapjai illetve az egyházi orgánumok jelentek meg.¹⁵⁶ Először röviden arról, hogy utóbbiak hűen tolmácsolták saját egyházuk hivatalos álláspontját, a felekezeti iskolarendszer bolygatásában ugyanis mind a katolikus, mind a református illetve evangélikus egyház súlyos, veszélyes sérelmet látott és erélyesen tiltakozott is ellene. A reformátusok valójában évszázados iskoláik autonómiáját féltették a népoktatást állami feladattá tevő törvényjavaslattól, oktatási szabadságuk hátrébe szorulását a közös iskolák rendszerétől. Formailag azonban nem ezért emelték fel tiltakozó szavukat, hanem elsősorban azért, mert állításuk szerint Eötvös (ellentétben az egyházak 1791/26. tc.-ben illetve az 1848/20. tc.-ben foglalt jogaikkal) nem

¹⁴⁸ Kornis, 1927. II. köt. 579. p.

¹⁴⁹ Idézi - a tanítógyűlés egyéb eseményeinek ismertetésével együtt - például: *Kelemen*, 1996. 50. p.

¹⁵⁰ Kornis, 1927. II. köt. 588. p.

¹⁵¹ Ld. pl. *F.Kiss*, 1997. 193-194. p.

¹⁵² Az alább idézett cikkek mellett a sajtóra bővebben ld.: *Felkai*, 1979. 100-103. p.

¹⁵³ *Hajdú*, 1933. 243. p.

¹⁵⁴ Pesti Hírlap, 127. sz. (augusztus 6.) 731. p. Az országgyűlési „kormánypárt” 1848-as fogalmáról ld. alább.

¹⁵⁵ Pesti Hírlap, 130. sz. (augusztus 10.) 743. p.

¹⁵⁶ Az országgyűlési vita ismertetéseit ld. pl.: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 16. sz. (augusztus 6.) 127., 17. sz. (augusztus 8.) 134-136., 18. sz. (augusztus 10.) 139-140., 144-146., 19. sz. (augusztus 13.) 157-159., 20. sz. (augusztus 15.) 165-166., 168., 21. sz. (augusztus 27.) 174-175., 22. sz. (augusztus 20.) 183-184., 23. sz. (augusztus 22.) 190-192. p.; *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1848. 37. sz. (augusztus 6.) 1017-1021., 38. sz. (augusztus 10.) 1031-1041. p. stb.

kérdezte meg a felekezetek véleményét, amelyet a miniszter a képviselőházban igyekezett cáfolni.¹⁵⁷ Augusztus 1-re a miniszter valóban összehívta például a protestáns egyházak képviselőit igényeik tisztázása érdekében, ezt azonban el kellett halasztani egy hónappal az erdélyiek magyarországi egyházszervezetbe való integrálása illetve bizonyos félreértések miatt. (Eötvös meghívója pontatlanul tartalmazta a felekezetek megjelölését, félreérthetően a tárgyalandó témákat stb.) A tiszántúli egyházkerület erőteljesen szorgalmazta, hogy halasszák el a távoli jövőbe a népiskolai törvény elfogadását, mivel tartottak attól, hogy az egyházpolitikai vita a társadalom egységének megbontásához vezet. Az önkormányzatukhoz ragaszkodó protestánsok érdekes módon épp katolikus elfogultsággal vádolták a minisztert, Szoboszlai Pap István püspök például úgy vélte: „mintha amaz örökre gyászos emlékű szavak újultak volna meg, igen, mert érezzük mi, hogy a katolikus vallás elveivel ellenkezik a mi hitfelekezetünk jobblétre emeltetése, sőt ellenkezik maga az is, hogy létezzünk.”¹⁵⁸ A katolikusok pedig már az áprilisi törvények vitája kapcsán meg voltak arról győződve, hogy „honunkban a protestantizmus vezérli a politikát, [...] a kormányok és törvényhozói testületek a protestantizmus szellemében döntenek el az egyházi és iskolai nagy kérdéseket, s a katolicizmus szellemétől távozásukban magukat a szabadelvűség terén lenni képzelik.”¹⁵⁹ Eötvös helyzete a két merev álláspont között nem lehetett könnyű. (Érdekességképpen megemlíthetjük, hogy egyes protestáns egyháztörténeti munkák abban az értelemben említik Palóczy felszólalását, hogy kritizálta Eötvöst, mert a felekezetek meghallgatása nélkül nyújtotta be törvényjavaslatát, arról azonban gyakran hallgatnak, hogy Palóczy ezt az elemet éppen csak megemlítette és javaslatának lényege ellentétes volt az egyházak külön iskolákhoz ragaszkodó stratégiájával.¹⁶⁰) Nagy Pál, a katolikus egyház lapjának publicistája a Palóczyék sikerét hozó augusztus 8-i szavazást úgy kommentálta, hogy „a népképviselők nagy része [...] törvényeit az elmélet látszólagos absztrakt igazságaira, nem pedig a népszimpátia, jellem és hajlam szilárd alapjára, hol a törvények életető gyökere fonódik, szokta építeni. [...] Ki csudálkozhatik, hogy a külön iskolákat tárgyzó nemcsak pozitív, hanem permisszív javaslat is elesett.” Jellemző módon nem mulasztotta el továbbá hangoztatni, hogy a képviselők többsége unalomba merült, beszélgetett, és oda sem figyelt, amikor a javaslatot megbuktatta.¹⁶¹ Ugyanakkor, amikor a felsőház a mérsékeltabb javaslatot is visszadobta, a testület döntését a lap szerint a „tanácskozási higgadság és a különböző vélemények előadásában mérséklet [...], nem az indulat heve vagy a föllelkésedés pillanatnyi hatása, hanem a megfontolás józan szózata” szülte.¹⁶² Az említett „korszellem”-hez tekinthetjük adaléknak, hogy a katolikus egyház már a reformkor utolsó éveiben érzékelte, hogy a polgári átalakulás milyen következményekkel fog járni az iskolarendszerre vonatkozóan, a Religio és Nevelés például 1848 első heteiben úgy érvelt a közös iskola ellen, mintha az áprilisi törvények vagy az augusztusi országgyűlési vita ismeretében fogalmazott volna. Ld. például: „A mi egyszerű elvünk csak ez: legyenek ezentúl

¹⁵⁷ Zsilinszky, 1907. 670-671. p.

¹⁵⁸ Bíró et al., 1949. 280-282. p. Az egyes egyházkerületi gyűlések hasonló hangvételű határozatairól: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1848. [számos helyen], egyes hivatkozásokat ld.: Komlósi, 1988. 384-385. p. Az iskolai oktatás kérdésével foglalkozó evangélikus és református gyűlések jegyzőkönyveit vonatkozó szövegekkel: F.Kiss, 1997. 78-83., 115-118., 146-151. stb.

¹⁵⁹ Ld. pl. Fogarasy, 1848. IV. p. Vö. F.Kiss, 1997. 85-89. p. stb.

¹⁶⁰ Ld. pl. Zsilinszky, 1907. 671. p.

¹⁶¹ Religio és Nevelés, 1848. II. 18. sz. (augusztus 10.) 140. p.

¹⁶² Religio és Nevelés, 1848. II. 25. sz. (augusztus 27.) 205. p. Vö. Religio és Nevelés, 1848. II. 24. sz. (augusztus 24.) 199. p. A katolikus történetírás szintén jellemző álláspontja szerint dicsérte a felsőház „józanágát” Meszlényi Antal műve is: Meszlényi, 1928. 133. p.

is iskoláink elkülönözöttek, vallási felekezet szerint; mert a köziskolák felállításától jót, üdveset várni s reményleni nem tudunk, nem merünk.”¹⁶³ A lap hasábjain hasonló - a közös iskolákat mereven ellenző, az „évszázados” felekezeti iskolarendszert kizárólagos nemzetboldogító szereppel felruházó - elemzések láttak napvilágot később is, például közvetlenül Palóczy beszédeinek hatása alatt,¹⁶⁴ illetve az ősz folyamán. Egy alkalommal (a már az országgyűlés napirendjéről levett indítvány felelevenítésétől való félelemben) például így írtak: „E törvényjavaslatnak életbe léptetése nemzetemnek vallástalan polgárokat nevelend, ezek pedig a hazának vesztét szürendik.”¹⁶⁵ Érdekes módon a protestánsok szinte szó szerint hasonló nézeteknek adtak hangot a közös iskola intézményének ellenzésekor, legfeljebb álláspontjuk megfogalmazásakor taktikusabb, (Pázmándy említett módosító indítványával összezsengő) kompromisszumként ható, ám valójában a felekezeti iskolarendszert stabilizáló, az állami megteremtését gátló megoldást szorgalmaztak. Ld. például: „A gyermeket nemcsak a közállomány tagjává kell nevelni, hanem az egyházévá is. Azért, valamint kétségtelenül hiba volt a közoktatást egyedül az egyházra bízni; úgy hiba és szélsőség volna azt egyedül a közállománynak adni által, és az egyházat egészen kizárni. [...] E nézőpontból óhajtom, hogy ahol egyes vallásfelekezetnek külön elemi iskolája van, az tovább is tartassék fenn, önkényt értetvén,¹⁶⁶ hogy a közállomány felügyelése alatt maradjon, és ott, hol valamely vegyes vallású helységben egy vallásfelekezet sem volna elég számos külön iskola fenntartására, az iskola vegyes legyen.”¹⁶⁷ Mindhárom történelmi egyházban azonban számos híve akadt (különösen a lelkészkezdő papság soraiban) a liberalizmus elveit magáévá tevő, a polgári átalakulás követelményeit a saját egyházában is szorgalmazó személyiség,¹⁶⁸ akik például a közös iskola bevezetése iránti igényüket össze tudták egyeztetni felekezetük lelki-szellemi vagy éppen missziós küldetésével. Az országgyűlési képviselők közül említhetjük például az idézett Mujszer Józsefet, vagy akár (az egyházközségének világi vezetői közé tartozó) Palóczyt, de az is gyakran előfordult, hogy egyes radikális lapok - nyilván célzatosan - közzétették hasonló személyiségek írásait, például egy református lelkész élesen kikelt a külön iskola ellen, mondván, hogy „a protestantizmus a szabadságért, egyenlőségért és testvériségért küzdött, s nem Luther vagy Kálvin vaskalapjáért”¹⁶⁹ stb. A radikális sajtó egyébként is bő terjedelemben és jellemző szóhasználatával kommentálta az eseményeket. A Márczius Tizenötödike például az augusztus 8-i szavazást úgy kommentálta, hogy három javaslat fogalmazódott meg: egy „miniszteriális” (amelyben a klérus nyomását vélte felfedezni), egy „jezsuita” (ez a nem túl hízelgő jelző a központi bizottmány - Palóczy szerint a közös iskolák szempontjából Eötvösénél is rosszabb - tervezetére vonatkozott), és egy „radikális”, amely végül is elsőprő győzelmet aratott, s amelyről a lap nem fukarkodott az elismerő jelzőkkel: „Az opposzió a vallási türelem aranyfényű zászlóját egész Európa szeme láttára győzedelmesen

¹⁶³ *Beély Fidél*: Némelly észrevételek a köziskolák behozatalát illető indítványra. 1-2. r. In: *Religio és Nevelés*, 1848. I. 6. sz. (január 20.) 43-45. p.; 7. sz. (január 23.) 49-55. p.; 55. p.

¹⁶⁴ *S.*: Bizodalmas levelek a' *Religio és Nevelés*' szerkesztőjéhez. III. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 21. sz. (augusztus 17.) 169-172. p.

¹⁶⁵ *Koller János*: Egy falusi pap nézetei a köziskoláról. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 35. sz. (szeptember 19.) 281-284. p. stb.

¹⁶⁶ Önkényt értetvén = magától értetődő módon.

¹⁶⁷ *Fabriczy Sámuel*: Vegyes iskolák. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1848. 38. sz. (augusztus 10.) 1043-1044. p.

¹⁶⁸ Ld. erről többek között: *Horváth* (1986) 226. p. stb.

¹⁶⁹ *Kolmár József*: Egy szó a protestáns papsághoz. In: *Nép-Elem*, 1848. 56. sz. (szeptember 5.) 222. p.

kitűzte.”¹⁷⁰ A Pázmándy-féle módosítást és a kormányzat tekintélymentő manővereit felháborodással fogadták, s ingerülten jegyezték meg, hogy a „tegnapi szavazat nem ütötte agyon a kígyót.”¹⁷¹ A radikális sajtó közölte a név szerinti szavazások eredményeit is, hogy a támogatók-ellenzők nyilvánosságára hozatalával tájékoztassanak a képviselők pártállásáról, vagy annak megváltoztatásáról.¹⁷² Ezekben a lapokban egyébként bővebb terjedelemben foglalkozta Palóczy beszédeinek méltatásával,¹⁷³ nem is beszélve az ügy kapcsán megfogalmazott kifejezetten antiklerikális publicisztikákról. Nevezetessé vált például Petőfi Sándor vonatkozó cikke a Márczius Tizenötödike hasábjain, a Der Ungar bírálata, amiért Eötvös nem vállalja elvi meggyőződését a törvényhozás gyakorlatában¹⁷⁴ stb.

Rövid kitérőként említést kell még tennünk a Batthyány-kormány 1848 augusztusi helyzetéről, hiszen mint láttuk, a közös iskolával kapcsolatos törvény sorsa egyértelműen összefüggött azzal. A Pázmándy-féle módosítás elfogadtatását nem elsősorban tartalmi elemei tették lehetővé, hanem a mögötte álló aktuálpolitikai megfontolások, nevezetesen az, hogy a képviselők túlnyomó többségének érdeke - különösen a nemsokára kibontakozó önvédelmi harc, illetve annak árnyékában, hogy a bécsi udvari körök az ország áprilisi törvényekben biztosított önállóságának megnyirbálására készültek - a kormányzat stabilitását követelte, és ezért szavazta le a közös iskola eredeti tervezetét. Éppen Eötvös állapította meg, hogy 1848 júliusában a képviselők többsége azzal a szándékkal jelent meg Pesten, hogy támogatni fogja a kormányzatot, „s túlzás nélkül elmondhatjuk, miként talán soha minisztérium nem létezett, mely a törvényhozásnál ily erős többségre számolhatott volna.”¹⁷⁵ Pedig a Batthyány-kabinet nem a klasszikus demokráciákhoz hasonló végrehajtó hatalomként - vagyis nem a választásokon legtöbb voksot nyert párt vagy pártok soraiból - alakult, hanem előbb történt meg a kormány kinevezése, s utána került sor az országgyűlési képviselőválasztásokra. Így is előfordulhatott az a teljesen különleges történelmi szituáció, hogy - Kemény Zsigmond jogos becslése alapján - a képviselők 90 %-a mégis kifejezetten kormánytámogató szándékkal jelent meg a pesti országgyűlésen, bár a szervezett kormánypárt hiányában a miniszterek ki voltak téve a képviselők szuverén döntése kényszerének.¹⁷⁶ Mindezek összegzéseként a közös iskola ügyének bukása mögött elsősorban nem az egyházi érdekek képviselők részéről történő respektálását, hanem azt a körülményt gyaníthatjuk, miszerint több miniszter is tárcáját kötötte a javaslat elfogadásához, és a honatyák egyszerűen rádöbbentek, hogy számukra is veszélyes lehet a kormány - nem a bécsi udvar, hanem éppen a magyar törvényhozás részéről - történő lemondatásának vagy akár csak gyengítésének kikényszerítése.¹⁷⁷ (A radikálisok a szavazás

¹⁷⁰ Márczius Tizenötödike, 1848. 125. sz. (augusztus 8.) 501. p.

¹⁷¹ Márczius Tizenötödike, 1848. 126. sz. (augusztus 9.) 504. p.

¹⁷² Ld. pl.: Márczius Tizenötödike, 1848. 127. sz. (augusztus 10.) 510. p.; Nép-Elem, 1848. 35. sz. (augusztus 9.) 140. p.; Munkások Újsága, 1848. 22. sz. (augusztus 17.) 322-326. p.

¹⁷³ Ld. pl.: Nép-Elem, 1848. 38. sz. (augusztus 13.) 149. p.; Der Ungar, 1848. Nr. 183. (6. Aug.) 1721-1722. p.; Nr. 187. (11. Aug.) 1785-1786. p. stb.

¹⁷⁴ Utóbbiakat említi: *Hajdú*, 1933. 244. p. Ld. még: *Herczeg*: Nevelési ügy és papság. In: Nép-Elem, 1848. 37. sz. (augusztus 12.) 145. p.; korábban: [*Hamary Dániel*]: Rontsunk, hogy építhessünk. In: Munkások Újsága, 1848. 17. sz. (július 23.) 268-270. p. stb., és számos további példát idézhetnénk.

¹⁷⁵ *Eötvös* (1993) 75-76. p.

¹⁷⁶ Ld. erről részletesen pl.: *Urbán*, 1986. 491-493. p.

¹⁷⁷ Erre utaltak Madarász László augusztus 9-i szavai is, s már a kortársak is egyértelműnek tartották a Batthyány-kormány tagjai által a képviselőkre gyakorolt nyomás tényét. Ld. pl. *Csengery*, 1851. 221. p. Vö. pl. *Hajdú*, 1933. 251. p. 1. jegyz. stb.

után például kijelentették, hogy - ha sajnálták is Eötvös közvetett lemondását - a „rémséges clades” után nem láttak más lehetőséget a miniszter számára.¹⁷⁸⁾

Az elemi iskolai törvényjavaslat egyik „mellékvágánya” volt, amikor augusztus 4-én a *jezsuita rend* végleges kitiltásának régi problémaköre került elő, és Palóczy a reformkorban megszokott aktivitással vetette magát a vitába.¹⁷⁹ Palóczy korábban is a magyar reformellenzék jezsuitaellenes törekvései vezérszónokának számított, egy róla az országgyűlés előtt készült jellemrajz is kiemelte, hogy Palóczy „a Szentírásban és a papok, különösen a jezsuiták ellen írt munkákban” feltűnően járatos.¹⁸⁰ A reformkorban és 1848-49-ben a mérsékeltnek tekinthető politikusoktól (pl. Széchenyi) a radikálisokig ugyanis gyakorlatilag a polgári átalakulás hívei egységesen ki nem állhatták a jezsuitákat, a magyarországi egyházpolitikai konfliktusok hátterében, a katolikus egyház kiváltságaihoz való merev ragaszkodásában, esetenként eszközökben nem válogató közéleti tevékenységében a jezsuita szerzeteseket vagy az általuk képviselt szellemiséget vélték felfedezni. (A jezsuita rend 1814-es helyreállítása, majd ausztriai betelepítése után a katolikus egyház szerette volna hazánkban is újra engedélyezni a működésüket. Az 1839-40-es országgyűlésen megfogalmazódott egy törvényjavaslat, mely megtiltotta volna, hogy az országgyűlés beleegyezése nélkül új rend települjön meg Magyarországon, mely egyértelműen a jezsuiták kitiltásával volt egyenértékű. Az 1840-es években a jezsuita rend elleni ellenzéki mozgalom egyik fő alakja Palóczy László volt.¹⁸¹) A szerzetesekkel szembeni ellenszenv 1848-ra odáig fajult, hogy a „jezsuita” kifejezésnek teljesen háttérbe szorult a vallási tartalma, gyakorlatilag az eszközökben nem válogató, elvtelen, képmutató politikai magatartás szinonimája lett. Az egyetlen politikai erő, mely a visszatelepítésüket szorgalmazta, a katolikus egyház felső vezetése volt, s gyakran nem is titkolták, hogy e törekvésük mögött nem csak vallási-erkölcsi megfontolások, hanem kifejezetten egyházpolitikai indíték (a reformellenzék által fenyegetett hatalmi pozícióik féltése) is állott.

1848. augusztus 4-én az elemi iskolai törvényjavaslat 3. §-ának vitájakor először Madarász László kért szót. (Az idézett paragrafus a magániskolák állításának jogát és állami felügyeletének elvét mondta ki.) Madarász megjegyzése: „Nevezetes észrevételem van a házi tanításra nézve. Ki kellene mondani a háznak, hogy oly egyének, kik a haza által be nem fogadott szerzetekből vannak, magános tanítók sem lehetnek, különben a legtágabb utat nyitjuk, hogy a jezsuiták befészkelhessék magukat.” Az az érdekes eset fordult elő, hogy az egyébként mérsékelt és Madarász Lászlóval gyakran politikai konfliktusba keveredő Kazinczy Gábor teljesen egyetértett a „flamingók” vezérével, sőt tovább is ment annak javaslatán, kijelentve, hogy „helyeslem azt, mit Madarász képviselőtársunk előhozott, hogy a szerzetesek s oly eszmék ne jöjjenek a törvénybe, melyek általában az állománnyal¹⁸² meg nem egyeztethetők.” Kazinczy az állam szoros felügyeletét akarta kimondatni, az őt követő Irinyi József - Franciaország példájára hivatkozva, ahol éppen a magántanítás kiskapuját kihasználva szivárogtak be a jezsuiták az oktatásba - a törvény szövegének további szigorítását,

¹⁷⁸ Ld. pl. a Márczius Tizenötödike cikkeit, idézi: *Hajdú*, 1933. 243. p.

¹⁷⁹ Ismertetését ld. pl.: *Csorba*, 1998. 269. p.; PLBI. 65-67. p.

¹⁸⁰ *Radical Lap*, 1848. 29. sz. (július 7.) 116. p.

¹⁸¹ Ld. erről: *Petruch*, 1992. 82-97. p.; *Fazekas Csaba*: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In: *Történelmi Szemle*, 1998. (megjelenés előtt); konkrétan Palóczy szerepére a jezsuita-vitában: *Fazekas Csaba*: Palóczy László és a jezsuita rend visszatelepítésének kérdése a reformkorban. (Kézirat)

¹⁸² Állomány = állam.

egyértelmű, határozott megfogalmazását indítványozta. Palóczy őt követően kapott szót, és indítványa ezúttal is egyből a vita középpontjába került. „A jezsuiták ellen mindenestre óvást kell tenni” - hangsúlyozta, és kifejtette, hogy a jezsuitákkal kapcsolatban nem áll a liberalizmus hagyományos érve (melyre egyébként egyesek, például Csiky Sándor egri képviselő hivatkoztak), nevezetesen, hogy a szülőknek joga eldönteni, kikkel taníttatják gyermeküket, s ha éppen a jezsuiták mellett döntenek, az ő iskoláikba is írathassák azokat. A jezsuita rend esetén az iskolai oktatás nem cél, hanem eszköz, hangsúlyozta Palóczy általános helyesléstől kísérve, a szerzetesek fő törekvése pedig, hogy egy országban hatalmi befolyást szerezzenek (a jövő nemzedékek nevelése feletti felügyelet megszerzése mellett ezért is választatják magukat előszeretettel uralkodók gyóntatójául), ami miatt „látjuk, hogy mindenütt ki kellett takarodniuk, hogy sehol a világon nem volt maradandó helyük.” Palóczy javaslata ezért úgy szólt, hogy „az 1773. év óta az országban és kapcsolt részekben tetteleg eltörölt szerzetesek magántanítók nem lehetnek.” Véleményét teljesen osztotta a későbbi békepárt tagja, Szunyogh Rudolf, és a radikalizmussal szintén nem vádolható (hamarosan külföldre távozó) Trefort Ágoston is, utóbbi a jezsuitákat veszélyesség szempontjából egy kalap alá vette a kommunistákkal, akik ellen hasonló okokból kívánt megelőző rendszabályokat. Pap Zsigmond képviselő már jobban árnyalta véleményét, de azt ő is előrebocsátotta, hogy „úgy hiszem, nincs egyetlen egy sem, ki azt kívánná, hogy oly szerzetesek, mint hajdan a jezsuiták voltak, az országba jöjjenek, s itt tanításra alkalmaztassanak.” Ő elegendőnek vélte, hogy a „veszedelmes elveket” valló szerzetesrendet intézményesen ki kell tiltani az országból. Pázmándy házelnök észrevételére, miszerint Magyarországon törvény nem tiltotta ki a rendet, Palóczy azzal válaszolt, hogy Mária Terézia a placetum hatálya alatt hirdette ki az 1773-as feloszlató bullát, de ha csak ez a probléma, akkor hozzuk meg most a jezsuitákat örökre „elimináló” jogszabályt - javasolta. Záborszky Alajos képviselő óvatosabb volt, s „mivel a jezsuitákat sem arcukról, sem nevükről, mert azt, mikor megfészkelik magukat, rendesen eltagadják, megismerni nem lehet”, a mindenkori kultusztárca szigorú felügyeletét javasolta a magántanítók munkájának engedélyezésekor. A minisztérium általános, szoros felügyeletének elve (melyet Kazinczy Gábor képviselt) továbbá Palóczy jezsuitaellenes cikkely-javaslatára nem állt szorosan ellentétben egymással, s bár többen Kazinczyt pártolták, és felesleges óvatoskodásnak minősítették a szerzetesrendek törvényes kitiltását, végül Palóczy javaslatát is jóváhagyta a honatyák túlnyomó többsége, mely így 4. (új) §-ként került az első magyar népiskolai törvénybe. Palóczy szövege így hangzott: „A kormánynak felügyelése a magán tanítóintézetekre is kiterjed, különben pedig az 1773 óta Magyarországon s kapcsolt részeiben tetteleg eltörölt szerzetesek magántanítók sem lehetnek.” A Kazinczy indítványával megelégedők is (pl. Ghyczy Kálmán) hangsúlyozták, hogy távol áll tőlük a jezsuitákhoz hasonló szerzetesrendek kezébe adni az oktatást. Ludvig János képviselő azért nem akarta a törvényben megemlíteni az eltörölt szerzeteseket, mert annak „következése az volna, hogy a mostan fennálló törvények mintegy törvényesíttetnének”, vagyis kilátásba helyezte azok működésének esetleges felülvizsgálatát is. (Szacsavay Imre képviselő éppen augusztus 10-én nyújtott be - tárgyalás alá már nem vett - radikális törvényjavaslatot az egyházi szerzetekről.¹⁸³ Megjegyezzük továbbá, hogy a szerzetesrendek felszámolása - a bencések, mint Eötvös szerint „a nemzettel összeforrt”, és tudományos munkára azért „alkalmas” rend kivételével - amúgy is szerepelt a kultusztárca programjában,¹⁸⁴ legfeljebb a miniszter egyelőre tartózkodott annak az országgyűlés nyilvánossága elé tárásától.)

¹⁸³ Ld. pl. Zeller, 1894. 189-190. p.; Beér-Csizmadia, 1954. 663. p. stb.

¹⁸⁴ Ld. erről: Meszlényi, 1928. 134-135. p.

Nem véletlen, hogy a korabeli katolikus megnyilatkozások hosszan és kitartóan érveltek a szerzetesrendek társadalmi hasznossága és „nemzeti” elkötelezettsége mellett. Ld. például egy hosszabb cikkben, valósággal győzködve az olvasót: „Jóakarátú emberek! Higgyétek el, hogy a szerzetesek az emberiség valódi jó barátai. Hisz magyar elődeink is éppen azért tisztelik meg őket a ‘barát’ nevezettel [...]”¹⁸⁵ A másik oldalt a radikálisoknak a szerzetesség - mint felesleges és embertelen középkori maradvány - azonnali megszüntetését, feladatainak a világi papságra illetve az államra történő átruházását követelő megnyilatkozásai jelentették.¹⁸⁶

Hajdú János kitűnő, és máig alapvető monográfiájában - a jezsuitaellenes törvény vitájának ismertetésekor - hangot ad annak a feltételezésének, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter eredetileg aligha akarhatta a szülők szabadságjogának ilyen mértékű illetve típusú korlátozását.¹⁸⁷ Eötvös a vita idején nem tartózkodott a teremben, így vonatkozó véleményét nem fejthette ki, megítélésünk szerint azonban Palóczyék semmiképpen nem a szülői szabadság megszorítását akarhatták, hanem azzal érveltek, hogy egy szülőnek sem lehet arra szabadsága, mely másokét alapvetően korlátozza, vagyis, hogy az iskolai oktatás kereteit felhasználva bárki is burkoltan felekezeti viszálykodást szítson vagy hatalmi arroganciát valósítson meg, amelyet a jezsuitáknak akkor is tulajdonítottak, ha azok a felszínen kizárólag a jövő nemzedékek erkölcsös nevelése iránt elkötelezett jámbor szerzeteseknek mutatkoznak. (A XVI-XVII. században sem mutatkoztak másnak, mégis az ellenreformáció az ő szellemi irányításukkal bontakozott ki.) A konzervatív-katolikus oldal értelemszerűen 1848-ban is az egyház megtámadásának, vallásüldözésnek, jogfosztásnak tekintette a jezsuitaellenes parlamenti vitát, egyik tudósításuk epés megjegyzést tett magára Palóczyra is: „E korlátoló pótlékot [ti. az 1773 óta eltörölt szerzetesrendek magántanítói képesítésének megtiltását] az ismeretes jezsuita-barát indítványozta.”¹⁸⁸ Értelemszerűen más hangvétellel tudósított a radikális sajtó a szavazásról. A Márczius Tizenötödike lelkesen ünnepelte az indítvány elfogadását, úgy kommentálva a dolgot, hogy Kazinczy be akarta szegezni a jezsuiták előtt az ajtót, Palóczy még a kulcslyukat is betömte. A tudósító szerint a kormánypárt elkötelezett hívei Eötvös távollétében elbizonytalanodtak, és csak a radikálisok „jezsuita pártfogó!” bekiabálásai hatására „nehezen állingtak fel” helyükről, mintha „harapófogóval” kellene felrángatni őket. Rámutatott az eset kapcsán arra a radikálisok által gyakran észrevételezni vélt esetre, hogy a miniszterek távollétében a képviselők többsége (mint a Batthyány-kormány elkötelezett híve) elbizonytalanodott szavazatának leadását illetően.¹⁸⁹ A jezsuita-kérdés - előzőeknél mérsékeltebb - ismertetését olvashatjuk a kormánypárti Kossuth Hírlapjában¹⁹⁰ stb.

Palóczy, kortársainak többségéhez hasonlóan, a későbbiekben sem tudta a polgári Magyarországgal összeegyeztetni a jezsuiták működését és az általuk képviselt szellemiséget, valamint azt, hogy a katolikus egyház újra nyíltan felvállalja egykor már felosztott szerzetesrendjének ügyét. Feltételezhetjük például, hogy 1848 végén a nemzetgyűlés Európa népeihez intézett

¹⁸⁵ Gy.A.: A’ szerzetesek. 1-2. r. In: Religio és Nevelés, 1848. II. 14. sz. (augusztus 1.) 107-110., 15. sz. (augusztus 3.) 113-115. p.; Ld. még: Dóczy József: Néhány szó a’ szerzetes-rendek’ érdekében. In: Religio és Nevelés, 1848. II. 37. sz. (szeptember 24.) 298-300. p. stb.

¹⁸⁶ A teljesség igénye nélkül ld. csak az alábbi röpiratot: *Hamar Dani [Hamary Dániel]: Nem kell szerzetes rend. Pesten, é.n. [1848]*

¹⁸⁷ Hajdú, 1933. 231-232. p.

¹⁸⁸ Religio és Nevelés, 1848. II. 16. sz. (augusztus 6.) 127. p.

¹⁸⁹ Márczius Tizenötödike, 1848. 122. sz. (augusztus 4.) 490. p. A miniszterek országgyűlési üléseken történő részvételéről ld.: Urbán, 1986. 503-504. p.

¹⁹⁰ Kossuth Hírlapja, 1848. 33. sz. (augusztus 8.) 148. p.

kiáltvány-tervezetében az ő javaslatára bélyegezték meg „szabadságölő, majd erőszakos, majd lassan emésztő mérgű jezsuita osztrák politika”-ként a Habsburg-ház tevékenységét.¹⁹¹ Palóczy 1849 májusában egy, Batthyány Kázmér külügyminiszter felkérésére írt, az európai politikai viszonyokat elemző emlékiratában már a „világ szemetei”-ként bélyegezte meg a jezsuitákat, amiért azoknak egyértelmű köze volt az 1845-1847 közötti svájci polgárháborúhoz, vagy az olasz tartományok belső forrongásához. (Mind Svájcban, mind 1848 januárjában a Nápolyi királyságból a győztes polgári erők egyik első intézkedése volt a jezsuita rend kiűzése.¹⁹² Ennek kapcsán a jezsuitaellenességet csak fokozta, hogy a Habsburg-udvar nyíltan támogatta például a Svájcban kiűzött jezsuitákat, tovább fokozva a hazai liberálisok ellenszenvét.¹⁹³)

Kérdés, hogyan mérlegeljük ezek után Palóczynak a jezsuita renddel kapcsolatos (mai szemmel nézve kétségtelenül radikális) nézeteit. Először is tény, hogy saját korában távolról sem volt meggyőződése szokatlanul szélsőséges, hanem jezsuita-ellenessége pontosan illeszkedett a magyar polgári átalakulás megalapozásának eszmerendszerébe. Másrészt nem mély protestantizmusából fakadt ez a meggyőződés (mint láttuk, a közös iskolák kérdésében sem osztotta egyértelműen saját egyháza egyes „hivatalos” nézeteit), hanem éppen a felekezeti egyenjogúság és a vallások békés egymás mellett élése elveit látta veszélyeztetve a jezsuita rend visszatelepítése, illetve az általa képviselt szellemiség katolikus egyházon belüli térhódítása által. A reformkorban a vegyes házasságok kapcsán kibontakozott vita tétje is az egyén szabadságjogainak sérelme volt, melyet a katolikus egyház merev intoleranciája fenyegetett, ezért is vállalhatta fel az egész reformellenzék az azzal szembeni állásfoglalást - felekezeti korlátokra való tekintet nélkül. Palóczy jezsuita-ellenességének is abban rejlett a gyökere, hogy joggal látta veszélyeztetettnek a felekezeti egyenjogúság polgári elveit az egy helyen „Loyola Ignác rókabőrű fiainak” nevezett szerzetesrend tevékenységétől, melyet a kizárólag katolikus egyházi (tehát távolról sem magyar nemzeti) érdekek mindenáron való megvalósításával, a mások szempontjait sajátjának megvalósításáért lesöprő intoleranciával azonosított. (Utóbbit fejezte ki a Palóczy által gyakran idézett, s a jezsuitáknak tulajdonított „a cél szentesíti az eszközt” közmondás.) Palóczy ezen a téren is vállalta a konfliktust a katolikus egyházzal, s mindig vigyázott, hogy törekvéseivel ne sértse az azt alkotó hívek vallási érzéseit, hanem csupán az abból kiinduló, s a polgári illetve nemzeti értékrenddel ellentétes folyamatok meggátlását segítse elő. Az valóban más kérdés, hogy a régebbi katolikus történetírás a szabadelvű törekvésekkel szemben a „nyolcszázados kultúrunka” lerombolására tett kísérletként, a „vakhit és a tudatos félrevezetés” megnyilatkozásaként értékelte az 1848-as vallásügyi vitát.¹⁹⁴

Hogy a fenti oktatáspolitikai viták hátterét, lényegét még jobban megérthessük - valóban a teljesség igénye nélkül - szükséges néhány általános megjegyzést tenni az állam és az egyház viszonyának 1848-as alakulására, anélkül, hogy ezúttal értelemszerűen a kérdés részletes

¹⁹¹ *Beér-Csizmadia*, 1954. 700. p. Csak az egyházi felső vezetés ítélte el élesen ezt a fajta szóhasználatot, ld. pl. a pannonhalmi főapát vonatkozó megjegyzéseit: *Rimely-iratok*, 1848. X. cs. 46. sz.

¹⁹² Ld. minderről: PLBI. 207-209. p.

¹⁹³ Ld. pl.: *Religio és Nevelés*, 1848. I. 3. sz. (január 9.) 24. p.

¹⁹⁴ *Meszlényi*, 1928. 132. p.

feldolgozására vállalkozhatnánk.¹⁹⁵ A közös iskolákkal kapcsolatos egyházi álláspont, valamint a kormány részéről az egyházi vezetéssel való kompromisszumkeresés gyökere nyilván abban kereshető, hogy a katolikus püspöki kar a reformkorban és különösen annak utolsó szakaszában nem a polgári átalakulás szorgalmazói, hanem annak legfeljebb tudomásul vevői közé tartozott. A püspökök és a vezető egyházi személyiségek 1848 elején egyáltalán nem akarták, sőt akadályozni igyekeztek az egyház feudális kiváltságait, társadalmi-politikai pozícióit átalakító polgári fordulatot, de tény, hogy 1848 áprilisa után őszintén kifejezésre juttatták a változások tudomásul vételét, a megváltozott rendszerbe való beletörődésüket, továbbá abba való beilleszkedésük és a Batthyány-kormánnyal való együttműködésük készségét.¹⁹⁶ Mindennek illusztrálására csupán két idézetet hoznánk fel. Hogy a püspöki kar 1848 március elején mennyire nem az áprilisi törvényekben megvalósult átalakulás programjának elfogadtatására készült, idézhetjük például Rimely Mihály pannonhalmi főapát maga számára írt feljegyzéseit, aki például március 14-én az országgyűlési küldöttség által másnap Bécsbe vitt felirati javaslat fedőlapján ilyen megjegyzést tett: „Rettenetes nap volt ez, és a magyar Constitutionnak¹⁹⁷ halálnapja.” Nagyon mélyen elítélte például a közteherviselés kossuthi programját és az egész rendszerváltást „a gyilkosokkal ellátott tömeg” által kényszerített eredménynek nevezte¹⁹⁸ stb. Továbbá hogy mennyire kényszeredett volt a püspöki kar részéről a „korszellem” nyomásának való engedelmesség, jól mutatják az utolsó rendi országgyűlés alatt tartott püspökkari értekezleteken született gondolatok és határozatok. Ezek kitűnő összefoglalója, az egyház változatlan helyét már korábban is a polgárosodás viszonyai között kereső Fogarasy Mihály c. püspök például így értékelt: „Midőn az ápril hó 11-én bevégezett, új korszakot képző magyar országgyűlés a politikai átalakulás azon sarkpontjára lépett, honnan a legújabb, e hon alkotmányos formáját megváltoztató [...] törvények kifejeztek, az országgyűlésen jelen lévő püspököknek és alsó táblai egyháziaknak arra kelle fordítani minden gondosságukat, hogy a nagyszerű politikai fordulat új rendében a katolikus egyházat, mely már az előbbi országgyűléseken sokszor ostromnak volt kitéve, valamely nagyobb veszély ne érje. Ők ellentállási vagy visszahatási irányban hatni a március 3-a óta megindult eseményekre éppen nem kívántak, mivel magok is átlátták, hogy az egyház érdekei csak úgy lesznek megmenthetők, ha ezen új kormányformában azon álláspontot keresik, mely az egyház önállóságát [...] biztosítandja.”¹⁹⁹ A megfogalmazás nagyon is körültekintő (hiszen óhatatlanul azt sugallja, hogy március 3-a, vagyis Kossuth valóban nagy hatású felirati javaslata²⁰⁰ előtt próbáltak „visszahatást” gyakorolni), de üzenetei egyértelműek: a polgári átalakulást, mint kész tényt kell tudomásul venni, és annyit őrizni meg az egyház kiváltságaiból, 1848 előtti állásaiból, amennyit az új körülmények között egyáltalán lehetséges; a megfogalmazódó vallásügyi vagy az egyházra is vonatkozó törvényeket annyira

¹⁹⁵ Megjegyezzük, az egyházak 1848-1849-es szerepvállalásának széleskörű feltárása, kritikai szemléletű feldolgozása, sőt a források átfogó feltárása történetírásunknak máig egyik adóssága. Eddig két önálló monográfia foglalkozott a kérdéssel, és mondhatjuk, mindkettő meglehetősen elfogult, preconcepcionális szellemben készült, a forrásértékű adatok mellett inkább keletkezésük korára, mint állam és egyház 1848-49-es viszonyára vonatkozó történeti szintézisek: *Meszlényi*, 1928.; *Andics*, 1949. A csak egyházi felszólalókat idéző, az iskolaügyi vitát meglehetősen elfogultan ismertető cikkek közül ld. még: *Mérő*, 1947. stb.

¹⁹⁶ Ld. erről legutóbb pl.: *Sarnyai*, 1998.

¹⁹⁷ Constitutio = alkotmány.

¹⁹⁸ Ld. minderre: Rimely-iratok, 1848. VIII. cs.

¹⁹⁹ *Fogarasy*, 1848. 30. p.

²⁰⁰ Ld. pl.: *Katona (szerk.)*, 1994. 12-27. p.

„visszafogni”, amennyire módjukban áll.²⁰¹ Fogarasy például így folytatta idézett gondolatait: „Alig voltak a magyar hon katolikus püspökeinek s az alsó táblánál ülő egyházi rendnek az előbbi országgyűlésen terheesebb napjai azoknál, melyek folyó évi március és ápril hónapokban Pozsonyban, a berekesztésig lefolytak. A gond és óvatosság minden feltékenységeivel kelle örködniök a religió s egyház legszentebb érdekei mellett; s majd föláldozó odaengedéssel megelőzni a vihart, melynek közeledését sejdítették, majd [...] védeni az egyház szabadságát azon beavatkozások ellen, melyek az újabb vallási törvény szövegében rejlettek.”²⁰² A Fogarasy által készített emlékirat egyébként gyakorlatilag tele van az „események parancsoló hatalmának” való engedelmességre, a „fönnforgó súlyos körülményekre”, a „klérusra nehezedő erkölcsi kényszerítésre” utaló, a polgári átalakulással szemben a hagyományos egyházi értékrendből minél többet megőrizni akaró tudósítással illetve érveléssel. Fenti elemzésünk szempontjából kulcsfontosságú például, hogy a jórészt általános elveket rögzítő 1848/20. tc.-ről értesülve a püspökök aggodalma „nem kis mértékben” növekedett, „minthogy amabban az egész általánosságban felállított vallás-viszonyosságot, ebben az egyházak s iskolák státus általi ellátását oly rendszabályoknak tekintik, melyek alapján egykor a katolikus egyház mostani szerkezete, javai s alapítványai megingattathatnak, hacsak azok védelméről nem lesz jó előre gondoskodva.”²⁰³ Ez utóbbi „gondoskodás” pedig nem csupán a lehetőség nyomán születő feltételezésnek, hanem egyenesen az - augusztusban a közös iskolákkal kapcsolatos egyházi álláspontba torkolló - gyakorlati program kilátásba helyezésének is tekinthető.²⁰⁴

Kossuth Lajos 1870-ben írott részletes feljegyzéseiben kifejtette, hogy az 1848-as törvényhozás egyik legsúlyosabb hiányosságának éppen az egyházpolitikai törvénykezést tekintette. 1848 tavaszán abból indultak ki, hogy „a hatalommal felruházott valóságos állami intézmény”-ként működő katolikus egyház államvallás-eszméje „annyira sérti az emberi szabadság legérzékenyebb oldalát, a lelkiismeret szabadságát, annyira ellenkezik a polgári társadalom s az állami szuverenitás alapfogalmaival, [...] hogy eltökélettük magunkat e borzasztó eszmét a magyar közjogból kitörölni.”²⁰⁵ Kossuth is az állam és egyház elválasztása „radikálisabb”, vagyis az egyházakat kizárólag az „egy hitet valló egyének szabad akaratból kifolyó önkéntes egyesületének” tekintő értelmezését vallotta magáénak, és leszögezte, hogy a megvalósítás során taktikai és nem elvi engedményekre kényszerültek: „Meg voltunk mindnyájan győződve, hogy ha a vallásfelekezetek közti egyenlőségnek ezen módját hozzuk akkor indítványba, oly megkérdelhetlen harcot és háborút idéztünk volna elé, s oly hatalmas segédekert kergettünk volna hazánk szabadsága bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész átalakulási munka veszélyeztetve lehetett volna. Nem mertük tenni.”²⁰⁶ Az érvelés elég egyértelműen összecseng azzal, melynek a közös iskola ügyében folyt országgyűlési vita

²⁰¹ Nem egyszer említette például, hogy katolikus álláspont szerint az 1848-as szabadság kivívása nem tekinthető jogszerűnek, utóbbi alatt ugyanis csak a feudális, nemesi alkotmány által biztosított kiváltságokat értette stb. Fogarasy, 1848. IV. p.

²⁰² Fogarasy, 1848. 31. p. (Az említett törvény az 1848/20. tc. volt.)

²⁰³ Fogarasy, 1848. 32. p.

²⁰⁴ Maga Fogarasy Mihály élete is jól példázhatja az egyház 1848-1849-es szerepvállalását. Az áprilisi törvények után mindent elkövetett egyházának az új, polgári rendszerbe való beilleszkedése érdekében, a szeptemberi fordulatot azonban már bizalmatlanul fogadta, és ő is „eljutott” oda, hogy végül 1849-es szökése miatt Kossuthék hazaárulónak nyilvánították. 1848-as szerepléséről több helyen például: F.Kiss, 1997.; 1849-es elítéléséről: MOL. ME, OHB ; MOL. VKM:Db. 1044/1849.; KLÖM. XV. 396. p.

²⁰⁵ KLI. VIII. 339. p.

²⁰⁶ KLI. VIII. 342. p. Kossuth szavainak elemzésére részletesebben ld.: Csorba, 1998. 259-260. p.

kimenetelekor a Batthyány-kormány részéről - az egyházi ellenállás elkerülése érdekében - tanúi lehettünk. Kossuth és a szabadságharc vezetői egyébként több ízben is hangsúlyozták, hogy az egyház első számú feladatának a nép szellemi igényeinek kielégítését tekintik, másodsorban pedig közéleti téren - nem egyszer alaptalanul - szerették volna elérni, hogy a főpapok a nemzeti kormány érdekében vessék latba kétségtelenül meglévő befolyásukat.²⁰⁷ Érdemes még felidézni a csanádi püspökségbe emelkedett Horváth Mihály (aki egyébként nemcsak a püspöki kar Kossuthot Debrecenbe követő egyik „fehér hollója”,²⁰⁸ hanem a Szemere-kormányban Eötvös kultusztárcájának örököse, majd az emigrációban az egyházi rendet elhagyó történész is volt) véleményét is, aki szintén meg volt győződve a polgári államba illeszkedő egyház átfogó reformjának szükségességéről és helyességéről. 1849-re, tehát a Szemere-kormány által változatlanul megoldandó tervekhez viszonyítva így írt: „Ezeket tehát [ti. az egyház szerkezetét és államhoz való viszonyának elemeit], a polgári társaság java úgy kívánván, a státushatalom közbejöttével ismét meg lehet, sőt meg is kell változtatni. [...] Márpedig e reformokat az egyház külszerkezetében és igazgatásában múlhatatlanul szükségessé tette a politikai átalakulás. Politikai s polgári életünk a forradalom által demokráciai alapot, szellemet s formákat nyert: az egyház külviszonyai sem maradhattak tehát a régiek az állodalom s annak kormányzata irányában. A demokráciai állodalom nem tűrhette a maga kárára s hátránya nélkül, hogy a polgárok egy része egyszersmind oly társaság tagjai, melynek szerkezete s kormánya az abszolutizmus legélesebb elveire, a pusztá önkényre vannak alapítva.”²⁰⁹ Logikus tehát a feltételezés, hogy például a polgári állam az egyházi oktatás dominanciájára, sőt kizárólagosságára épülő iskolarendszere is változtatásokat kell, hogy eszközöljön. (Az ezzel ellenkező felfogást Horváth Mihály kissé túl szókimondóan, de lényegre törően „a középkori eszmezavarból fennmaradt tévedésnek és nevetséges kevélységnek” minősítette.) Horváth szerint a püspöki kar reakciója már csak azért sem volt meglepő, mert a főpapok kinevezését a bécsi udvar mindenkor politikai szempontjainak vetette alá, s megvoltak az eszközei arra, hogy kizárólag „ruganyos jellemű, meggyőződéseiket önértelmeik miatt a hatalomnak mindenben fölládozni kész vagy elvből a reakcióhoz szító egyéniségek” kerüljenek az egyházmegyék élére.²¹⁰ Vagyis Palóczy konkrét iskolaügyi előterjesztései a forradalom és szabadságharc vezetőinek elvi alapállásához nagyon is hasonló szellemiségből táplálkoztak, legfeljebb eltérő taktikai háttérrel rendelkeztek.

Az országgyűlés jegyzőkönyve Palóczynak több rövidebb lélegzetvételű - elvi jelentőségűnek nem nevezhető - művelődéspolitikai hozzászólását őrizte meg, például interpellált a magyar kancelláriai és kamarai levéltár, mint nemzeti kulturális örökség Budára szállítása ügyében²¹¹ stb. Fontosnak véljük azonban ugyanekkor (szeptember 1-én), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumra vonatkozó költségvetési fejezet tárgyalásakor a bécsi *Terézia-nummal* kapcsolatban megfogalmazott szavait. Előtte Kubinyi Ferenc kifogásolta, hogy „minden más művelt nemzetek milliókat fordítanak tudományos intézetekre, és oly szerencsések, hogy dicsekszenek számos tudományos intézeteikkel, mi oly szerencsétlenek vagyunk, hogy azokat sem hozhatjuk tőkélyre, melyek már léteznek”, konkrétan a Nemzeti Múzeum meghatározott összeggel való támogatását kívánta kimondatni, már csak azért is, mert a színházzal

²⁰⁷ Ld. erről például Kossuth 1848. december 22-i beszédét: KLÖM. XIII. 815. p.

²⁰⁸ Vö. pl. *Deák*, 1994. 234. p.

²⁰⁹ *Horváth* (1986) 372. p.

²¹⁰ *Horváth* (1986) 370. p.

²¹¹ PLBI. 93-94. p.

kapcsolatban korábban hasonló határozat született.²¹² Palóczy a múzeumot illetően lelkes beszédben hívta fel a képviselőház figyelmét, hogy „vegye ezen dolgot szívére”, előtte azonban szóba hozta a bécsi Teréziánium kérdését, a korábbi reformellenzék egyik régi követelését, amellyel a konkrét ügy mellett újra az egyházak iskoláztatási szerepére tért ki: „Itt a nevelő intézetek között nincs egy intézet, amint nem is lehet, mert nincs a nevelési miniszter kezelése alatt, hanem a jövőre igen óhajtom, hogy tenne e részben felvilágosítást és jelentést, mert van egy intézet, melyet ott meghagyni nem lehet, ahol van. [...] A Teréziániumot Bécsben éppen azért, hogy ott kis kígyókat tanítsanak ellenünk, hagyni nem lehet. Magyar szellemben kell ott is a nevelést intézni, és vissza kell hozni Magyarországra. Most nem lehet intézkedni, mert nem tudjuk állapotát, hanem jövőre méltóztassék írni felvilágosítást adni.”²¹³ Az intézmény a magyar nyelvi-nemzeti mozgalom kibontakozása, vagyis a XVIII. század utolsó éveitől (különösen az 1807. évi országgyűlés óta) a nemzeti követelések középpontjában állt, sokan, sokféleképpen követelték már Magyarországra telepítését, a hazai érdekek szolgálatába állítását. Eötvös valóban elkötelezett volt e témában, Palóczy észrevételére megígérte, hogy haladéktalanul intézkedik az intézmény „nemzetesítése” iránt, de előterjesztése már - a miniszter lemondása miatt - nem készült el. Tény azonban, hogy Eötvös még májusban bekérte az irattárból a Teréziánium alapítványául szolgáló bátaszéki prépostsági uradalom kimutatásait (az új osztrák kultusztárca amúgy is az intézmény megszüntetését fontolgatta), de javaslatát csak augusztus 30-án terjeszthette fel az uralkodóhoz. A Teréziánumban egyébként 15 magyar és 15 német anyanyelvű diák neveléséről gondoskodtak, ennél is fontosabb volt azonban hogy „elkülönözött” nevelési rendszer szerint, vagyis erőteljes egyházi-udvari befolyás érvényesült. Bár az elemi iskolák kapcsán - mint láttuk - Eötvös ellenezte a külön rendszer megszüntetését, a lovagi akadémia kapcsán az uralkodóhoz címzett feliratában ő is ellentétnek minősítette azt a „korszellemmel”, a bátaszéki prépostság jövedelmeit pedig más alapítványoktól elkülönülten akarta kezelni, a magyar diákokat haladéktalanul Magyarországra hozni tanulmányaik befejezésére (a németek a tanév végéig maradhatnak). Eötvös átiratot intézett a király személye körüli minisztériumhoz is, de az osztrákok (Pulszky Ferenc sürgetése ellenére) halogatták az intézkedést, végül az Országos Honvédelmi Bizottmány megunt a huzavonát és egyszerűen lefoglaltatta az uradalom jövedelmét és azt a hazai alapítványokhoz csatolta.²¹⁴

Részben az egyház- és művelődéspolitikai jellegűekhez, részben a **honvédelmi-katonai kérdésekhez** fűzött észrevételei közé sorolhatók december elején a *felállítandó hadi főtanoda* (Ludoviceum) létrehozásához kapcsolódó hozzászólásai. A törvényjavaslat vitájakor először a finanszírozás kérdéséhez fűzött rövid, ám lényegi megjegyzést,²¹⁵ ennél azonban sokkal fontosabb volt az a beszéde, melyet az egyházaknak a leendő magyar nemzeti katonai főiskolán való jelenlétére, ott hivatalos lelkesítői szolgálat megvalósítására irányuló törvényjavaslathoz kapcsolt, s mely beszéde ismét a tárgyalások középpontjába került.²¹⁶ A főiskolában megvalósítandó egyházi szolgálatokról szóló pénzügyi javaslat kapcsán először Hettyey István németújvári képviselő kifogásolta, hogy a tervezet a papok, lelkészek díjazását

²¹² Közlöny, 1848. 86. sz. (szeptember 3.) 445. p.

²¹³ PLBI. 91-93. p.

²¹⁴ A Teréziániumról részletesen ld. *Hajdú*, 1933. 151-153. p. A Teréziánium fontosságát bizonyítja egyébként, hogy a magyar kormány ott is talált kitűnő és megbízható szakembereket, például Kossuth szervező pénzügyminisztériuma részére: KLÖM. XII. 61. p.

²¹⁵ PLBI. 117-119. p.

²¹⁶ A törvényjavaslat szövegét és a módosítások irományait ld.: *Beér-Csizmadia*, 1954. 591-612. p. A vita szövegét ld.: Közlöny, 1848. 184. sz. (december 11.) 871-872. p.

egységesen állapítja meg, holott egyesek többet, mások kevesebbet dolgoznak, fizetésüket tehát végzett munkájuk szerint kellene megállapítani. Utána Török István sokkal érzékenyebb kérdésre irányította a figyelmet: „A sorjegyzékből a zsidó vallásnak lelkészeit kihagyva látom, miből azt következtetem, hogy ezen intézetben azon vallásbeli növendékek talán föl sem vétetnek. [...] A mi izraelitáink [...] a hon megmentésének érdekében igen sok lelkesedést tüntettek ki, s mégsem jogosítvák, hogy honvédelmi intézvényeinknél tekintetbe véssenek. Nem szólok emancipacionális, hanem csak politikai tekintetből, s azon a véleményen vagyok, hogy a honvédelmi intézvényeket mindenesetre azok irányában, kik ügyünk iránt rokonszenvvel viseltetnek, a legszélesebb alapra kell fektetni, mert különben is lehetnek az izraeliták között oly tehetségek, melyek, ha a kimíveléstől elzártnak, csak a hazának válhatik kárára.”²¹⁷ Mészáros Lázár hadügyminiszter egyetértett a hozzászólással (Asztalos Pál az egyenlőség jegyében az unitáriusok megnevezését is kérte), majd Palóczy kért szót és jelentősen kiterjesztette Török javaslatát: „Pártolom az indítványt, mert miután lesz az intézetben mindenféle vallásbeli, az izraelitákat, kiknek eddig is a tudományos iskolák elzárva nem voltak, a katonai tanulmányokból kizárni nem lehet. [...] Egyébiránt, mi az egyházi szolgálatot illeti, nem vagyok megelégedve a központi bizottmány véleményével. Én ugyan tisztelője vagyok minden papságnak a világon, de azt hiszem, olyan intézetbe nem kell bevinni őket, mert egyik vallásbeli pap zelótusabb²¹⁸ a másiknál, s csak háborúságot fog az intézetben csinálni. 14 éves ifjak mennek az intézetbe, s ezek a vallásból már tanultak eleget, teológusokat csak nem akarunk belőlük csinálni, a teologikus könyvektől mentsen meg az Isten mindnyájunkat. [...] Szeretem ugyan a vallásos katonát, mert az becsületes ember, de a vallásból eleget tanulhat, s öreg korában úgyszólván észre tér, addig tanulnivalója mindig elég lesz, s a vallást a templomban is megtanulhatja papjától. Elég lesz tehát meghagyni a növendékeknek, hogy vasárnap és ünnepnapokon a templomba eljárni köteleztetnek, az intézetben nem szükséges, hogy legyen pap.”²¹⁹ Mészáros az erkölcsi nevelés fontosságára való tekintettel, ideiglenes (mintegy „próba”) jelleggel meghagyta volna az intézményt, a radikális Madarász József azonban élénken Palóczy pártjára kelt: „Vegyük figyelembe, hasznos-e azon tanítás [ti. a vallásoktatás] vagy nem? Ha azt akarjuk fölvenni, hogy erkölcsstan taníttassék, ez más vélemény, de akkor bármily különbözők is a hittanok, az erkölcsnek egy hiten kell alapulni, és ekkor egy erkölcsstant kívánnék, bárminő hitű lelkész lévén az, ki az erkölcsi tant tanítaná. [...] Azt kívánom, hogy általában a lelkészi szolgálat eltöröltessék, és az erkölcsi tan előadása elhatároztassék.” Palóczy László következő indoklásából ismét nyilvánvalóan kitűnik, hogy ezúttal sem a vallás gyakorlása, hanem az egyházak intézményes iskolai jelenléte ellen tiltakozott, sőt a vallási érzés ápolását a tisztjelöltek esetén is fontosnak vélte: „Ezen ifjakat a legnagyobb testvériségben kell nevelni, ők a hazát egy zászló alatt fogják védeni, ne tanulják meg tehát, hogy egyik nem olyan, mint a másik, mert más templomba jár. [...] Ennélfogva semmiféle pap ne legyen a tanodában, mindazáltal köteleztessék mindenki az igazgatóság felügyelése alatt minden vasárnap és ünnepen a maga vallásbeli templomába elmenni.” Ezt tartalmazta formulázott indítványa is az alábbi kiegészítéssel: „Az erkölcsstan valláskülönbség nélkül egy alkalmas polgári állású tanár által az intézetben fog taníttatni.” Ezek után arról kezdődött aprólékos vita, hogy a Palóczy indítványában foglaltakat - mint Gorove István is megjegyezte - a főiskola költségvetésének tárgyalásakor vagy a rendszabályokra vonatkozó passzusoknál kell érvényesíteni. (Érdekessége miatt megemlítiük Elek Mihály nyírbogdányi képviselőnek a vallásoktatásra vonatkozóan általános érvényű,

²¹⁷ A zsidóság vonatkozó kérdéseinek legújabb kitűnő elemzését ld. pl.: Zakar, 1998.

²¹⁸ Zelóta = itt: vakbuzgó.

²¹⁹ PLBI. 119-122. p.

jellemző értetlenkedését: „Nem értem az egész szavazást, nem is tudok neki olyan fontosságot tulajdonítani, mint néhányan tulajdonítanak. Mennyire az iskolákat ismerem, sehol 14 éves ifjú vallásra nem tanítatják, ennél fogva nem látom által, miért vagyunk éppen a katonai iskolánál ilyen nehézkesek.” A rövid hozzászólók többsége - Elekhez hasonlóan - méltányolta és támogatta Palóczy javaslatát.) Egy képviselői csoport - „hogyan Magyarország megtudja, ki hová szavazott” - név szerinti szavazást kért, azonban a honatyák jelentős része a teremből a voksolás előtt eltávozott, így hiába állt a többség Palóczy indítványa mellé (82:60 arányban), a házszabályok értelmében határozatképtelenség miatt a javaslat törvényerőre nem emelkedhetett.

Palóczy (ezúttal is inkább egyház-, mint oktatáspolitikai) javaslata kapcsán újra az elvi liberalizmus következetes, ugyanakkor a vallás társadalmi szerepét méltányoló országgyűlési képviselőnek bizonyult. Ez világosan kitűnik a felsőháznak a magyar hadi főtanodával kapcsolatban hozott december 23-i határozata kapcsán, mely tipikusan egyházi érveléssel fűzte össze az erkölcsösség és a vallásosság témakörét: „Az erkölcstannak fő alapja a hittan lévén - e szerint tehát az erkölcsant a hittantól elválasztva, sikerteljesen előadatni nem is lehetvén -, miután 14 éves fiatalembereket, mely korban a növendékek az intézetbe lesznek felveendők, hittan nélkül hagyni tanácsos nem volna, s ez netalán némely alapítók óhajtatásával is ellentétben állhatna: a felsőház célszerűbbnek tartaná, ha a növendékek, vallásfelekezetük szerint, az illető helybéli lelkészek által erkölcs- és hittanban benn az intézetben oktatattának.”²²⁰ (Mint tudjuk, a liberálisok érvelése éppen az volt, hogy a hazának hasznos, erkölcsös polgára lehet olyan is, aki nem elkötelezett híve felekezetének, sőt akár nem is hisz Istenben, tehát az erkölcs és a vallás egymástól szétválasztható.) Az országgyűlés a Ludoviceum ügyét már nem vehette újra tárgyalás alá, ugyanakkor az intézmény - ha Windischgrätz január 5-i bevonulása miatt csak néhány napra is - 1849 elején megnyitotta kapuit, mégpedig e tekintetben a Palóczy által javasolt oktatási rendszerben, vagyis az egyházak intézményes jelenléte nélkül, órarendjébe csak erkölcs-tanítást illesztve.²²¹

Palóczy többször állást foglalt az augusztus közepén lefolytatott *honvédelmi törvény* vitájában is, elsősorban azonban nem a konkrét katonai ügyekhez, hanem a hadsereg és a társadalom közötti kapcsolatok témakörében, az általa leginkább preferált „nemzeti” ügyekben. Mészáros Lázár honvédelmi törvényjavaslatát a képviselőház augusztus 16-án kezdte újra tárgyalni, melyben a miniszter lényegében fent kívánta tartani az egységes cs.kir. hadsereg koncepcióját.²²² Ezt sok képviselő már csak azért is támadás alá vette, mert az osztrák hadi jelképek és a német vezényleti nyelv fenntartását általában a nemzeti mozgalmat sértő javaslatoknak tartották. Az osztályok központi bizottmánya a magyar nyelv és jelképek mellett foglalt állást. Augusztus 17-én a legtöbb vitára okot adó indítvány Pálffy János nevéhez fűződik, aki határozottan, de nem elsőként követelte a hadsereg „teljesen magyar lábra állítását”. A vitában részint ezt értelmezték a hozzászólók, részint a hadsereg jellegével kapcsolatos nézeteknek adtak hangot, melynek azonban komoly politikai töltete is volt, nevezetesen, hogy mennyire szakadjon el a magyar katonaság a Habsburg cs.kir. hadseregtől.

²²⁰ Beér-Csizmadia, 1954. 603. p.

²²¹ Az országgyűlési vitákról ld. röviden: Borovi, 1992. 68-69. p. Megjegyzés: A hadi főtanoda Palóczyval kapcsolatos további érdekessége, hogy a hozzá rendkívül közelálló miskolci Szűcs család egyik tagja szintén a tiszavirágéletű főiskola hallgatója volt. Az illető miskolci hozzátartozói (a Ludoviceum előjáróihoz hasonlóan) abban reménykedtek, hogy Windischgrätz nem tiltja be az intézményt, mivel „ezt még a megöltetett Latour hagyta jóvá.” Szűcs (1981) 259., 261. p. Várakozásaikban csalódniuk kellett, a bevonuló cs.kir. csapatok egyszerűen szétkergették az intézmény tanárait és növendékeit.

²²² A törvényjavaslatot, a hozzá kapcsolódó irományokat és a magyar hadseregről elfogadott 1848/23. tc. szövegét ld.: Beér-Csizmadia, 1954. 561-574. p.

Palóczy a Mészáros-féle javaslattal szemben a központi bizottmányt támogatta, úgy vélte, a magyar nemzeti hadsereg megteremtése egyenes következménye a július 11-i nagy Kossuth-beszéd nyomán keletkezett nemzeti lelkesedésnek,²²³ illetve az akkor elfogadott 200 ezer újoncra és 42 milliós adó kivetésére vonatkozó határozatnak. Palóczy - jó szónoki fogással - erre az eseményre való hivatkozással kezdte felszólalását: „Oly nemzet, mely így cselekszik, nem halhat meg, élni fog örökké, s íme, kevés napok múlva ott vagyunk, hogy setétség borul a napra, oly setétség, hogy ha azokat elfogadjuk, amiket a hadügyminiszter úr előnkbe terjeszteni szíves volt, és amelyekre minden reményem ellen sok pártolót talál, ha az törvénybe megy, mit ne adjon Isten, akkor írjuk be naplóba és históriába azt, hogy ti, hazámfiak, midőn olvassátok július 11-nek nagy történetét, ne bámuljátok, ne magasztaljátok azt, mert csak tréfa, hirtelen fellobbant és elmúlt lángocska volt.”²²⁴ Majd széleskörű történelmi ismeretei alapján hevesen tiltakozott Mészáros azon felfogása ellen, hogy a német vezényleti nyelv a hadseregben szolgáló különféle etnikumok közötti áthidaló megoldás lenne, és nemzeti sérelemnek minősítette a kétfejű sasos címer tervezetét, mondván: „ilyen zászló alá a magyart szoktatni nem engedhetjük”, már csak azért sem, mert az orosz cári címerállat szintén a kétfejű sas volt. (Ugyanilyen megfontolásból érvelt a magyar nemzeti karakternek megfelelő egyenruha mellett.) Rendkívül körültekintő érvelésben figyelmeztetett arra, hogy 1848-ban a nemzeti önvédelemre alkalmas hadsereg nem nélkülözheti az egészséges nemzeti lelkesedésben rejlő mozgósító erőt, amelynek egyébként az első felhívások alkalmával tanúi lehettek a kortársak: „most az ifjúságnak lelkességére és karjára szükség van, azok most a haza szeretetéről, a csatatér dicsőségéről és a haza megmentése eszméjének fenségéről gondolkodnak, ezt az indulatot bennük élesíteni kell szüntelen, nem pedig meghűteni, mert rossz következményei lesznek.” Joggal figyelmeztetett, hogy a Habsburg birodalmi hadsereg szemlélete alkalmas arra, hogy a magyar népet az áprilisi törvényekben biztosított alkotmánnyal (a független országgyűléssel és az annak felelős nemzeti kormányval) szemben hangolja: „Miképpen adhatjuk mi magyar ifjainkat német tanítók kezébe? Elmondom, hogy ment eddig a katonai tanítás. A közembernek azt verték fejébe: te vagy minden, a polgárember - bármilyen méltóságú legyen is - mind paraszt; a haza, az ország semmi, azt csak azért teremtette Isten, hogy neked kenyeret és ruhát adjon, te attól nem függesz, neked a császár minden. A magyar bakancsos soha nem mondja, hogy ő a királyt szolgálja, hanem a császárt. Ha míveltebb főt kaptak katonának, annak azt mondták: a haza semmit nem ad neked, te hűséggel a császárnak tartozol, a magyar alkotmány botrány, mert a király kezét megköti igen sok dologban, azt te gyűlöld és utáld. Ha mi ezt tovább is úgy hagyjuk, s fiaink eszét a német tisztek által kifecamítani engedjük, várhatjuk-e valaha, hogy a fondorkodás és reakció az ármádiánál megszűnjék? [...] Ausztriának nemzeti serege nem volt, és talán nem is lehetett, talán tizenkétféle nemzetből áll, s hogy lehet azt nemzeti erényre emlékeztetni a szükséges pillanatban, midőn azok egymásnak nem atyafi társai, nem barátjai, hanem egymást gyűlölik! Márpedig mit tehet egy nemzetnek ugyanegy lélektől lelkesített serege, megmutatta a história!” Visszautasította továbbá Batthyány miniszterelnök azon óvatos észrevételét, hogy az uralkodó amúgy sem fogja szentesíteni az önálló nemzeti hadseregről szóló (óhatatlanul szeparatiztikus tendenciájú) törvényt: „És ha öfölsége nem fogná szankcionálni határozatunkat, egyik vagy másik minisztérium leléphetne ugyan, de törvény nem lenne és így katona sem, pedig nekünk védelemre van szükségünk.”²²⁵ Palóczy ezzel szemben (osztva Nyáry Pál egyszerű érvelését, miszerint „nem a nemzet van a királyért, hanem a király a

²²³ Kossuth híres beszédét legutóbb ld. pl.: *Katona (szerk.)* 1994. 88-111. p. stb.

²²⁴ Beszédét ld.: PLBI. 78-83. p.

²²⁵ Idézi (az országgyűlési vita kitűnő ismertetésével együtt) pl.: *Urbán*, 1986. 539-541. p.

nemzetért”) az elvek következetes végigvitelét szorgalmazta, és a nemzet érdekét a pillanatnyi politikai érdek fölé helyező érveléssel, a kompromisszumkeresés helyett a Béccsel való konfliktus vállalása mellett tört lándzsát. Beszédét ennek szellemében - éljenezések között - így zárta: „Azt mondom, fogadjuk el Pálffy indítványát. Egy út van előttünk, melyen kétfelé megy az ösvény, az egyik darabos és kavicsos, a másik sima, könnyű, de a végén a nemzetiség²²⁶ újabb temetője van. E kettő közül válasszatok.” Mészáros válaszában túlzottnak vélte Palóczy aggodalmait: „Amennyire ismerem azon magyar ezredeket, melyekben szolgáltam, és másokat is, soha nem hallottam a magyar ezredekben, hogy valaki azt mondotta volna, hogy »a haza semmi«, hanem mindig az volt mondva, hogy legszebb hivatása van a katonának védeni hazáját, királyát, a békét és csendet fenntartani, s ezáltal a katona ad tekintélyt s tevékenységet a törvénynek, s midőn taníttatik a katona, eddig az mondatott neki: »szeresd királyodat«, hozzá tétetvén mindig: »szeresd hazádat is«. Mióta pedig alkotmányos úton vagyunk, megfordítva taníttatik a katona mindkettőre, mert a kettő összeforrva egyet képez.” A dilemma feloldása valóban nem bizonyult könnyűnek, azonban tény, hogy a nemzeti önvédelem szempontjai, továbbá a bécsi udvarnak az az augusztus végén lelepleződött szándéka, mely az 1848-as alkotmány alapvető korlátozására vagy éppen visszafordítására irányult, utólag mindenképpen a hadsereg „magyar lábra állításának” programját igazolta.

A folytatódó vitában fontos állomás volt Kossuth augusztus 19-i beszéde, mellyel a központi bizottmány - Mészároséval ellentétes - terveit támogatva, s egyben leleplezte a kérdésben a kormányon belüli komoly ellentéteket is. Kossuth ugyanis már a kormány ülésén is ellentmondott Mészáros terveinek, ugyanis a tervezett újoncalakulatok magyar vezényleti nyelve és magyar jelképek használata mellett foglalt állást, ugyanazt a tipikus érvelést figyelhetjük meg szavaiban, mint például korábban Palóczy esetén látható volt, miszerint mindez egyenes következménye az áprilisi törvényeknek (konkrétan itt az 1848/3. tc.-nek), nem más, mint az ott általánosságban fogalmazott, illetve nyitva hagyott problémák konkrét, logikus megfogalmazása. Kossuth nagy beszédében például így fejtegette mindezt: „a hadügyminiszter úr is több ízben kijelentette, miszerint igenis a magyar sereget az önálló kormányzást behozó törvény természetes következése gyanánt tekinti, hogy a hadsereget magyar lábra kell állítani. In thesi²²⁷ e részben nincs különbség a vélemények között, hanem csak az alkalmazásról, a kivitel idejéről s módjáról van szó.”²²⁸

Palóczy László újra aktivizálta magát a honvédelmi törvény szakaszonkénti vitájánál, amikor a *tisztikar nyelvtudásával* foglalkozó 7. §. került tárgyalás alá, és ismét határozottan a hadsereg nemzeti jellege, illetve az ebből következő politikai megfontolások mellett kötelezte el magát. A vitát Teleki László javaslata indította el, miszerint a jövőre nézve csak magyarul tudó tiszteket alkalmazzanak az újonnan létrehozandó katonai alakulatoknál.²²⁹ A nemzetiségek illetve a bécsi udvar szempontjából egyaránt kényes nyelvkérdés felvetését Ghyczy Kálmán próbálta tompítani, aki a nemzetiségek részére is nyitva hagyta volna a katonatiszti pályát, illetve további „szelídítésként” nem törvényben, hanem csak országgyűlési határozatban fejezte volna ki a Ház többségének kívánságát a magyar nyelvvel kapcsolatban. Hozzászolt az ekkor már sokasodó lelki válságokkal küzdő Széchenyi is, aki megijedt a nemzetiségek felbőszítésétől, mindenáron a javaslat elvetését szeretne volna elérni: „Azt gondolom,

²²⁶ Nemzetiség = értsd: nemzet.

²²⁷ In thesi = elvileg, elméletben.

²²⁸ Kossuth beszédét a magyar hadsereggel kapcsolatban ld.: KLÖM. XII. 755-761. p.

²²⁹ A vitát ld.: Közlöny, 1848. 76. sz. (augusztus 24.) 381. p. Röviden említi: *Beér-Csizmadia*, 1954. 196-197. p.

ilyesekben minden az applikációtól²³⁰ függ, mert ha tagadni nem akarjuk, és az Isten képében hazudni nem akarunk, van sok ezen országban, ki rosszul beszél magyarul és lelke mégis hön dobog a hazáért, holott vannak oly ékesen szóló magyarok, kik az embert elcsábítják, s korán sem oly hő magyarok, mint kik rosszabbul beszélnek. Ha igaz, hogy mi a testvériség alapján ezen országban, hol annyi kevert népek vannak, jogainkat megosztattuk, ne keserítsük azáltal ezen gyönyörű lépést, mely által minden nemzetek háládatlansággal fognak viseltetni, hogy megint valami erőszakot gyakoroljunk, mert mondhatom, nagy bajunknak is egy kis oka az erőszak, mert akárki mit mond, szörmentében könnyebben mennek a dolgok, mint szőr ellenében. Én a hadügyminiszter hazafiságára bízom, legyen határozat, de ne tegyük törvénybe, mert az a más ajkúakat elkéséríthetné, s nem volna alkalmunk nekik azt megexplicálni, hogyan értették.” A további hozzászólók beszédeiből is általában a nyelvi-nemzeti mozgalmakkal kapcsolatos, a múlt században minduntalan felbukkanó, gyakorlatilag feloldhatatlan dilemma rajzolódott ki, miszerint az egységes polgári nemzetállam működőképessége egy hivatalos államnyelvet követelt (például a hadsereg irányításában vezényleti nyelvet), amelyet hazánkban értelem-szerűen csak a magyar tölthetett be. Ennek még toleráns-liberális felvetése is óhatatlanul szembe került ugyanakkor a nemzetiségek szintén anyanyelvi autonómiát követelő, egyre erősebb mozgalmával. Visszatérve a konkrét vitára, Zsembery Imre visszautasította Széchenyi szavait, arra hivatkozva, hogy ha Ausztriában is kötelező a német nyelvtudás a hadsereg tisztjei részére, miért lenne más a helyzet az amúgy is „magyar lábra” állítani szándékozott, a magyar kormánynak alárendelt honvédelmi alakulatok esetén. Bezeredy István már - érzékelve a kérdés messzebb ható politikai következményeit - jóval óvatosabb volt, s megelégedett volna a törvény szövegében a magyar lábra állítás kimondásával. Palóczy ezt követő beszédét Széchenyi ellen intézte, és a jövőben alkalmazandó tisztektől megkövetelte volna a hadsereg vezényleti nyelvének ismeretét: „Bizony azon német tiszt, ki szokás szerint szolgál magyar ezrednél, megtanulhatja a magyar nyelvet. Elhiszem, hogy gróf Széchenyi ismer sok olyan külföldi egyéneket, kik azt mondják, rendkívül szeretik a magyar ezredeket és magyar ezrekben kívánnak szolgálni, alkalmasint nem a magyar ezred iránti szeretet vonzotta azon tiszteket, hanem szeretik a magyar formaruhát, melynek hatása van a szépnemre is. Ennélfogva örök igazság marad az, bár szeressen minket akárki, de ő tanuljon meg magyarul az ezred kedvéért, nem pedig az ezred tanuljon németül az ő kedvéért, mert különben tiszt nem lehet. El nem fogadom Ghyczy indítványát, hogy bújjunk el valami rejtély alá, ne mondjuk törvényben, hanem határozatban.”²³¹ Palóczy figyelmeztetett továbbá arra a logikai ellentmondásra, amely a már jóváhagyott 5. §-sal fennállott, ez ugyanis kimondta, hogy az egyenruha, a csapatászlók stb. magyarok, a vezényleti nyelv magyar legyen, és nem értette, hogy akkor miért pont a tisztikarnak ne kelljen magyarul tudnia. Mészáros Lázár hadügyminiszter is támogatta a tisztek magyar nyelvtudását, mégis az aktuális helyzetben jobbnak ítélte egy kompromisszumos, kikaput biztosító paragrafus szövegezését: „Ha lehetne valami kis módosítást engesztelőképp betenni, én örömet elfogadom, csak hogy ne rontsunk valamit, mi káros következményeket húzhatna maga után.” Teleki László válaszában leszögezte, hogy bízik ugyan a miniszter szavaiban, de még inkább a törvényben. Felhívta a figyelmet arra, hogy már a törvény címe is „magyar hadseregről” szól, tehát ha komolyan vesszük Széchenyi érveit, akkor már ez is sértheti a nemzetiségeket. Teleki szavaiból: „Hogy tehát a körülmények minél előbb megengedhessék a magyar hadseregnek magyar lábairól állítását, azért szükséges a törvényben kimondani azt, hogy a már szolgálatban levő tiszteken kívül oly új egyének a magyar seregbe ne alkalmaztathassanak, kik a magyar nyelvet nem bírják. Ennek tehát törvénybe iktatását mulasztatlanul szükségesnek tartom.” A feszült légkörű,

²³⁰ Applikáció = alkalmazás; ld. lejjebb: explicál = megmagyaráz.

²³¹ Palóczy beszéde: PLBI. 83-85. p.

folyamatos bekiabálásoktól zavart szavazáson Teleki pártolói kerültek többségbe, Mészáros halasztó jellegű javaslata pedig kisebbségbe.

A hadseregről szóló törvény vitája kapcsán elhangzott beszédei - eltekintve további, szavazásra bocsátott rövid módosító indítványainak méltatásától, például a katonai szolgálat alóli felmentésekkel kapcsolatban²³² - ismét amellet szólnak, hogy Palóczy a reformkorban megindult politikai folyamatok logikus folytatásaként értékelte az 1848-as törvényhozás legfőbb feladatát. A katonai főiskola elválasztása az egyházak intézményes jelenlététől, az önálló nemzeti hadsereg megteremtése (melynek fontossága érvelésében nem kis mértékben a külsődleges jelképek, tehát a zászló, jelvények használatában mutatkozik meg), továbbá a magyar nyelv jogainak kiterjesztése, államnyelvként való használata mind olyan témakörök voltak, melyekben véleményét az áprilisi törvények következetes végigvitelének programjára alapozta, és - ugyanúgy, mint a közös iskola-vita kapcsán - érthetetlennek tartott minden halasztó jellegű kompromisszumot, nem látott halasztásra okot adó tényezőt. Valamennyi érve a magyar polgári átalakulás eszmerendszeréből táplálkozott, s mivel úgy vélte, régóta dédelgetett elveinek jött el megvalósulási ideje, hajlandónak mutatkozott a konfliktusok vállalására is. Hogy e kérdésekben Mészáros Lázár miniszterhez és a hozzá közel állókhoz képest „radikalizmusa” indokolatlan volt-e, nehéz felmérni, hiszen a törvényjavaslat tárgyalása közben már megindultak az önvédelmi háború eseményei, bár - megítélésünk szerint - éppen ez utóbbiak ismeretében kell Palóczy indítványait jogosnak, az aktuális helyzet követelményének, a lehetőségek határozott kihasználása iránti igény megfogalmazásának, továbbá a nemzeti önvédelmet esetleg sikeressé (vagy sikeresebbé) tevő törekvésnek tekintetnünk.

Érdemes még megemlíteni, hogy ugyancsak az augusztus 22-i tárgyalási napon Palóczy még egy rövid interpellációt intézett a hadügyminiszterhez a legfőbb *katonai kitüntetésnek* számító Mária Terézia-rend fenntartásával kapcsolatban, mondván, hogy „az ezen renddeli kitüntetés nagyon sok ösztönt ad a vitéz tetteknek.”²³³ Palóczy szerette volna, ha a magyar katonai vitézséget - nyilván nem dinasztialis, hanem nemzeti érdekeknek megfelelően - ezután is jutalmazták, még hozzá a hozzá tartozó komoly összegekkel. Mészáros egyetértett a felvetéssel, bár a rend anyagi helyzetével kapcsolatban elegendő információval nem rendelkezvén, a továbbiakat illetően nem nyilatkozhatott. Palóczy ezen javaslatának megítélésekor fontos, hogy az áprilisi törvények értelmében a rendjelek alapítása és adományozása továbbra is uralkodói jogkör maradt, amellyel V. Ferdinánd élt is, például 1848 nyarán, amikor elutasította a magyar hadügyminiszter vitézségi érem (tehát nem is rendjel!) alapítására vonatkozó kérését. Palóczy felszólalásának nyilvánvaló célja az volt, hogy a magyar kormánysszervek valamilyen módon saját hatáskörbe illetve ellenőrzésük alá vonhassák a katonai kitüntetések adományozásának jogát Ezzel egyébként mintegy megelőlegezte Kossuth Lajosnak, mint az OHB elnökének október 12-én kelt rendeletét, melyet a katonai vitézség jutalmazása tárgyában adott ki, illetve azokat a decemberben megfogalmazódott (az események miatt végre nem hajtott) konkrét terveket, melyek egy önálló katonai érdemrend alapítására irányultak.²³⁴

²³² PLBI. 85-87. p.

²³³ Ld.: Pótlás. 1.13.1. sz.

²³⁴ Kossuth rendeletét: KLÖM. XIII. 166-167. p.; a katonai érdemrend sorsáról: *Pandula*, 1985. 208. p. Kossuth egyébként december 20-án a képviselőházban jelentette be az OHB új érdemrend alapítására vonatkozó tervét, másnap pedig már arról írt, hogy „az érdemkeresztek készülöben” vannak. KLÖM. XIII. 815-817., 830. p. stb.

Palóczy többször szolt hozzá **pénzügyi-gazdasági** természetű törvényjavaslatok tárgyalásakor, ám ezen felszólalásai egyrészt többnyire nélkülözték a vitára okot adó önálló indítvány jelleget, továbbá jóval kevésbé irányultak elvi kérdésekre.²³⁵ Ezért elemzésük is rövidebben áttekinthető.

A Kossuth által július végén benyújtott, az ország pénzügyeinek átfogó rendezését tartalmazó törvénycsomag²³⁶ részletes tárgyalását a Ház - miután a pénzügyi egyensúly megteremtése érdekében elfogadta a fedezet nélküli bankjegyek kibocsátását célzó javaslatot - augusztus 28-án kezdte meg. Palóczy őszinte elismeréssel méltatta Kossuth pénzügyminiszteri tevékenységét, és általánosságban fejezte ki bizalmát és reményeit a jövőre vonatkozóan: „Jól mondá a miniszter úr, hogy még nem volt emberi bölcsesség és miniszter, ki az adórendszert tökélyre tudta volna vinni, de éppen azért, mert azon rendszer egyszerű, jó lesz a gyakorlatban is. Valamint a pénzügyminiszter úrnak nemes indulatáról meg vagyok győződve, úgy azt várom tőle, hogy kettőztetett iparkodással arra fog törekedni, hogy a jövő országgyűlésen a csatornákat, melyekből a költségek pótolandók, elő fogja terjesztetni, s nemcsak azon lesz, hogy fizessünk sokat, hanem fizethessünk is sokat.”²³⁷ Két rövid indítványt tett a javaslat általános vitájában, az egyik arra vonatkozott, hogy pontosítani kell az adóztatás alól eddig felmentett réteg (a nemesség) adófizetési kötelezettségének kezdő napját, Palóczy javaslata szerint a nemesség ne november 1-i hatállyal „kezdje szűz vállaira venni az adózást”, hanem június 1-vel. Az adóztatás ésszerűsítését, a behajtás egyszerűsítését célzó javaslatot Kossuth örömmel fogadta („a követ úrnak - kit nagyon tisztelek - előterjesztését helyesnek és alaposnak tartom”), és leszögezve, hogy a porták szerinti adókiivetés helyett az új adórendszer a jövedelem szerinti fizetésen alapul, 1848 végéig javasolta a fizetési határidő kitolását, melyet a Ház többsége elfogadott. Palóczy másik megjegyzéséből az elsősorban földműves, szegény adófizetők érdekei iránti elkötelezettség rajzolódik ki, figyelmeztetett ugyanis az elemi csapások okozta károknak az adótörvény meghozatalkor történő figyelembe vételére, ám ennek tárgyalására a későbbiekben már nem került sor. (Megjegyezzük, az elemi csapások okozta károknak, mint az adóztatás alóli felmentés vagy mérséklés indítékainak törvénybe iktatásáért Palóczy már a reformországgyűléseken is folytatott - eredménytelen - küzdelmet.) Hasonló - „szociális érzékenységből” - fakadó javaslata volt 30-án a karitatív célú alapítványok, tőkepénzek adóterheinek enyhítése illetve elengedése.²³⁸ Mint mondotta, az oktatási intézmények alapítványainak kivételét is indokoltnak tartotta volna, de a szegényintézeteket, kórházakat feltétlenül mentesíttetni kérte. Beszédének érdekessége, hogy nem csak elvekre, hanem az általa jól ismert miskolci valóságra is hivatkozott: „Csak Miskolcot hozom fel, melynek bizalmából szerencsés vagyok képviselő lenni. Miskolcon három vallásfelekezetnek van szegényháza, itt tartatnak szegény nyomorultak, kik elgyengültek, megrokkantak, nincsenek gyermekeik, rokonaik és gyámolaik, tartatnak, hogy éhen meg ne haljanak. Ezeket tartják intézetben, mely sok jó embernek adakozásából állíttatott fel. Ha elvonjuk egy részét a tőkének, ez annyit tenne, mintha a kenyeret vennénk ki a szegények szájából. Tehát kérem a Házat, ha nem is az iskolák, legalább a szegényintézetek tőkái vétessenek ki.” A Ház többsége a kórházi alapítványi tőkék adórovat alóli kivételét nem fogadta el. A szavazás előtt Repeczky

²³⁵ Eltekintettünk például a november 30-i vitában az adókiivetési törvényjavaslathoz fűzött megjegyzéseinek értelmezésétől. Ld. PLBI. 112-115. p.

²³⁶ Ld. „Ministeri jelentés az országos pénzügy iránt”: KLÖM. XII. 466-581. p. Kossuth beszédei az országgyűlés pénzügyi vitáiban, Palóczy javaslatainak méltatásával: KLÖM. XII. 816-825. p. Legújabb részletes áttekintését a vonatkozó kérdéseknek ld.: *Főnagyt*, 1998a. Régebben: *Ungár*, 1936. stb.

²³⁷ PLBI. 87-89. p.

²³⁸ PLBI. 89-91. p.

Ferenc képviselő tett egy rövid megjegyzést: „Nincs többé kiváltság Magyarországon, ezáltal új kiváltságos osztályt teremteni nem akarok, akinek van, fizessen.”²³⁹ E rövid epizódból messzemenő következtetést levonni persze nem lehet, mindazáltal arra utal, hogy Palóczy - hasonlóan a reformországgyűlésekhez - a klasszikus liberalizmus elveit magáévá tette, ám hajlandó volt azok követelményeit (például az egyenlő közteherviselés és járulékfizetés esetén) a méltányosság elve illetve szociális szempontok alapján árnyalni.

A következő nagy, pénzügyi kérdésekhez kapcsolódó témakör, melyben Palóczy László feltűnően aktívan igyekezett kivenni a részét, az árpilisi törvények végrehajtásának egyik legfontosabb területe: az úrbéri telkek illetve szolgáltatások után járó **kárpótlás (kármentesítés)** volt.

Palóczy két nagyobb beszédet tartott 1848. szeptember 20-án és 21-én a *szőlődézsma eltörlése* utáni kártalanítással kapcsolatban.²⁴⁰ A szőlődézsma, illetve az árpilisi törvények által meghagyott további úrbéri szolgáltatások eltörlésének kérdése az első népképviselői országgyűlésen szorosan összefüggött a feudális viszonyok végleges felszámolásának ütemezésével, az ahhoz kapcsolódó társadalmi és aktuálpolitikai kérdéskörhöz. Augusztus folyamán egyre fokozódott a paraszti közösségek irányából érkező nyomás a feudális járadékformák végleges megszüntetéséről,²⁴¹ számos képviselői indítvány is foglalkozott ezzel, és Jellačić betörése végül elodázhatatlaná tette a kérdés felvetését, ezért a Ház szeptember 15-én határozatot hozott a szőlődézsma eltörléséről, mely valóban „méltó kiegészítése volt az árpilisi törvényeknek.”²⁴² A részletkérdésekben annyi módosító indítvány született, hogy a kérdés tárgyalását 19-én újra kellett kezdeni, Deák Ferenc igazságügyminiszter javaslatai alapján. A szőlőbeli adózások megváltásáról szóló passzusok heves vitát vitákat váltottak ki,²⁴³ egyrészt a szőlő úrbéri természetével kapcsolatosan, másrészt a volt földesurak kártalanítását célzó pénzalap előteremtésével összefüggésben. (Előbbit illetően a problémát röviden az okozta, hogy a szőlődézsma az árpilisi törvények értelmében csak akkor lehetett megszűntnek tekinteni, ha úrbéres földbe telepítették, de az ún. „kerti” szőlők kivételével, melyek a jobbágy beltelki illetőségében voltak, a többség majorsági jellegűnek számított.²⁴⁴) Deák javaslatának 1. §-a például úgy fogalmazott, hogy a szőlő után fizetett úrbéri kötelezettségek „a jövőben megválthatók lesznek”, a 4. § pedig a megváltási összeget kifejezetten a szőlőbirtokosokra hárította volna. A vitában Kossuth már korábban leszögezte, hogy sok olyan dézsmás szőlő van (például a Hegyalján), amelyet nem a nép művel a maga kezével, kármentesítést tehát

²³⁹ Közlöny, 1848. 84. sz. (szeptember 1.) 432. p.

²⁴⁰ Ld. PLBI. 99-102., ill. 102-104. p. A vitát sok szempontból, tartalmasan ismerteti legutóbb: Orosz, 1998. 209-213. p. Vö. Szabó István, 1948. 373-374. p. Érdekes módon Szabó Ervinnek az úrbéri kármentesítés kérdéseiben rendkívül gazdag elemzése éppen a szeptember 20-21-i ülésnapokról nem közölt részletesebb adatokat. Szabó Ervin (1979) 511-512. p.

²⁴¹ Az országgyűléshez tömegével érkeztek ilyen jellegű folyamodványok, ld.: MOL. Ogy. Lad. XX. 22. Fasc. 2A. (számos helyen), egy részük közölve: Danyi-Kovácsné-Simor (szerk.), 1987. 44-47. p.; PLBI. 230-231., 254. p. stb. A témával foglalkozó sajtócikkekben ld. pl.: Szokolai István: Bor-dézsma. In: Kossuth Hírlapja, 1848. 31. sz. (augusztus 3.) 138. p.; [Táncsics Mihály]: Szüret és bordézsma. In: Munkások Újsága, 1848. 30. sz. (szeptember 14.) 387. p. stb.

²⁴² Orosz, 1998. 213. p. Vö. Szabó István, 1948. 371-372. p. Ld. a korabeli sajtóban például: Munkások Újsága, 1848. 31. sz. (szeptember 17.) 394. p. stb.

²⁴³ A vonatkozó javaslatokat, irományokat stb. ld.: Beér-Csizmadia, 1954. 621-647. p.; a szőlőbeli tartozások megválthatásáról: 322-623. p.

²⁴⁴ Ld. minderről: Orosz, 1998. 197-198. p. A szőlő úrbéres jellegének kérdéséhez: Szabó István, 1948. 368-370. p.

csak a nép által művelt szőlő dézsmájáért adjon az állam,²⁴⁵ és ezt az álláspontot a parlamenti többség is magáévá tette. Palóczy előtt Pázmándy házelnök foglalta össze a vita lényegét: „A kérdés az, hogy a kárpótlást általánosan viselje mindenki, ki a szőlőt bírja, vagy pedig a státus által történik a kárpótlás, s kik mennyiben kapjanak a státus által kárpótlást.”²⁴⁶ Palóczy beszéde elején az ügy fontosságát pontosan foglalta össze: „A kérdés az, vajon a szőlőbirtokosok maguk tegyék-e le a megváltási árt? Ez ismét kétfelé megy, tudniillik általánosan minden szőlőbirtokosok maguk váltsák-e meg magukat, vagy a szegényebbek kivétessenek? Ha általánosan minden szőlőbirtokosnak meg kell fizetni a váltságbért, az lesz belőle, hogy a szegények nem tudják megfizetni.” A tőle megszokott szenvedélyes stílusban számos történelmi és politikai adatot sorakoztatott fel amellet, hogy a szőlőbirtokosok kártalanítását az állam vállalja fel, a volt jobbágyokat pedig semmilyen fizetési kötelezettség ne terhelje. Humánus illetve szociális szempontok alapján érvelt a szegényebb sorsú jobbágyokra nehezedő újabb kötelezettség ellen, továbbá cáfolta, hogy az államra olyan teherterhelés nehezedne, amely a pénzügyi egyensúlyt fenyegetné. Már csak azért is - mondta -, mert a két legnagyobb földbirtokos az állam és a katolikus egyház volt, Palóczy szerint pedig egyik kártalanítása sem szükséges: „A közálladalomra nézve úgy vélekedem, hogy miután az elv meg van határozva, hogy a közálladalom javait meg kell adóztatni, mert egyik zsebéből a másikba tenné a státus a pénzt, nem szükséges, hogy magának adjon pótlékot az elvesztett szőlődezsmáért. [...] Másik földesúr a klérus. Nem akarok most a papi javakról szólni, más időkre fognak ezek tartozni, de nem fogja nekem egy magyar publicista²⁴⁷ is tagadni, hogy a klérus jószágai a státus jószágai, és a státus azokról rendelkezhetik. Nem tagadhatja senki, hogy a klérus nem tulajdonos, hanem haszonvevő. Ha a klérus elveszti a dézsmát Szent István, Szent László és s más királyok adományaiából, még elég boldog állapotban marad, hogy élélhessen. Tehát a klérus javaiban nem szükség a dézsmát megváltani.” A szekularizációval kapcsolatos egyik legfontosabb reformkori érvet is felvillantó felszólalás lényegét mégis utolsó gondolatában nevezte meg: „Az igazság és jövő zavarok elkerülése, a nemzet méltósága s boldogsága kívánja, hogy a váltsági summát a státus vállalja magára.” Az utána következő Piller Gedeon képviselő cáfolni igyekezett Palóczy szavait, például azzal, hogy az áprilisi törvények kimondták ugyan a volt úrbériség megváltásának elvét, de akkor a szőlőről nem történt említés, „következőleg úgy hiszem, mit a törvény márciusban ki nem mondott, az szeptemberben sem lehet úrbériség.” Éppen azt nevezte igazságtalannak, hogy az állam viselje a terheket, ugyanis az adófizetőkre kivetett újabb járulékot azok is viselnék, akik nem műveltek vagy birtokoltak szőlőt. „Oda járulok tehát véleményemmel, hogy mindenki váltsa meg önmagát, annyiival inkább, mert én könnyebb megváltást nem ismerek, mint ezt, [...] mert sokszor egy évi termés is képes a megváltási summát kiegészíteni.” Jekelfalussy Emil támogatta ezt a véleményt, mert szerinte az államcsőd előre történt deklarálásával volna egyenértékű, ha az állam vállalná a kártalanítást, amit előtte Luzsénszky János is fejtegetett, miszerint a kárpótlást csak kamatozó államkötvények formájában lehetne megoldani, annak törvényszerű vagy lehetséges következménye pedig az elértéktelenedés és a „kuponbirtokosok általános lázadása” lehetne. Szentkirályi Mór azt kifogásolta, hogy pontos összegek nem állnak a törvényhozás rendelkezésére sem az úrbéri veszteségek, sem az állam által vállalandó megváltási összeg nagyságát illetően. Végül Pázmándynak sikerült szavazásra feltenni a kérdést, amely Deák szerkezetét megbuktatta, és (82:172 arányban) kimondta az elvet, hogy nem az eddigi szőlőbirtokosok viselik a kártalanítás terhét, hanem az állam, de nem minden

²⁴⁵ Szabó István, 1976. 339. p.

²⁴⁶ A vitát ld.: Közlöny, 1848. 105. sz. (szeptember 22.) 537-538. p.

²⁴⁷ Publicista = itt: közéleti személyiség.

különbség nélkül mindenki.²⁴⁸ Szerették volna szavazásra feltenni Palóczy indítványát is, vagyis, hogy az állam teljes egészében vállalja magára a kártérítést, erre azonban nem került sor, és a tárgyalást másnapra halasztották. Ekkor a vitában Palóczy újra szót kért, csak azért, hogy néhány félreértés tisztázáshoz járuljon, többen ugyanis összekeverték a szőlő után szedett adót annak úrbéri természetével. Többen szóba hozták továbbá, hogy a szőlő után fizetett papi tized után is kellene kártalanítást fizetni. Halász Boldizsár - többek között - egyetértett Kossuth vonatkozó észrevételével, mondván „az állami és papi javaknál a szőlőkre nézve ki kell mondani azon elvet, hogy hűbériséget többé nem szenvedhetvén, a kártalanításnak helye nincsen.”²⁴⁹ Palóczy is értetlenségének adott hangot a felvetés kapcsán: „Még kevesebbé tudom megfogni, mit akarnak a papi dézsmával, ezt már elfújta a szél. Ezen urak vissza akarják vinni az országot Szent István idejére, mert ő adta a dézsmát a papságnak. Akkor fizetett az országban mindenki tizedet, még a nemesség is, s a majorsági földek is fizettek. [...] Ha fizetett eddig is földesúri dézsmát, tárgya a megváltásnak, de ha nem fizetett földesúri dézsmáért, csak papit, ennek már törvény szerint vége lévén, szeretném tudni, mi alól kellene megváltani.” Egyetértett továbbá Pázmándy felvetésével, hogy a képviselőknek nem az a feladata, hogy az úrbéri szőlő jogi természetéről elméleti vitát folytassanak, belekeverjék a papi illetve egyéb birtokok aprólékos kérdéseit, s ez esetben határozottan támogatta a Deák-féle „szerkezet” 10. §-át, mely kimondta, hogy nem vonhatók a szóban forgó törvény (az 1848/9. tc. végrehajtása) alá a már amúgy is „közállományi kárpótlás” hatálya alá tartozó szőlőbirtokok. Szeptember 21-én a képviselők nagy részének távolléte megakadályozta a határozathozatalt, és a szakaszonkénti tárgyalás során nem is jutottak tovább a több mint 70 szakaszos javaslat 13. §-ánál, szeptember végén - elsősorban a bekövetkező hadiesemények hatására - a törvényjavaslat vitáját elhalasztották.

Az úrbériséget vesztett *nemesség kárpótlásáról* szóló törvényjavaslat decemberben került újra a T. Ház asztalára, és vált heves politikai csatározás tárgyává. A vitában Palóczy újabb jelentős önálló kezdeményezésének adott hangot, mely olyan nagy visszhangot kapott, hogy a forradalom és szabadságharc történetét tárgyaló munkákban nem egyszer említésre kerül.

Mielőtt az országgyűlés tárgyalásaira térnénk, szükséges néhány általános megjegyzést tenni.²⁵⁰ Az áprilisi törvények egyik legfontosabb része az 1848/9. tc.-ben öltött testet, mely az úrbéri szolgáltatások eltörléséről, a jobbágyfelszabadítás végrehajtását célzó intézkedések megvalósításáról szólt. Az országgyűlés kompromisszumos törvénye - Varga János észrevétele szerint - a földesurak kármentesítésének és az örökváltság kötelező voltának kettős elvén nyugodott.²⁵¹ Az áprilisi „törvénycsomag” ezen passzusa kétségtelenül az egyik legfontosabb változás volt a magyar állam addigi nyolc és fél évszázados történetében, és nem csak nagy számú, hanem rendkívüli társadalmi érzékenységet kiváltó problémakör kapcsolódott hozzá. A márciusi-áprilisi „alkotmány” megteremtőinek programjában kezdettől kiemelt helyen szerepelt az úrbéri szolgáltatások után a - nem kis áldozatot hozó - földesurak kárpótlásának

²⁴⁸ Szabó István, 1948. 374. p. stb. Az országgyűlési szavazásról beszámoló radikális sajtócikkekből ld.: Munkások Újsága, 1848. 33. sz. (szeptember 24.) 414-415. p.

²⁴⁹ A vitára ld.: Közlöny, 1848. 106. sz. (szeptember 23.) 545. p.

²⁵⁰ E rész kidolgozásához - további hivatkozások nélkül - használtuk: Fónagy, 1991.; Fónagy, 1998b. Megjegyezzük továbbá, hogy - talán 1848-49 más gazdaság- és társadalomtörténeti kérdéseitől eltérően - az úrbéri kárpótlás kérdésének hiányzik az önálló, monografikus feldolgozása. Munkánkban gyakran hivatkozás nélkül használtuk a téma napjainkig legrészletesebbnek és legteljesebbnek tekinthető feldolgozását, Szabó Ervin művét, melyben önálló fejezetet szentelt az országgyűlési vitának, részletesebben ismertette Palóczy beszédeit is: Szabó Ervin (1979) 493-531. p.

²⁵¹ Varga, 1976. 80. p.

megvalósítása, egyrészt elvből, másrészt azon reálpolitikai megfontolásokból, melyek az új, polgári állam iránt bizalommal viseltető társadalmi bázis megteremtésére irányultak. A megváltáshoz szükséges összeg előteremtésére március végén - április elején nem volt lehetőség, viszont az érdekeltek megnyugtatóra törvénybe iktatták a sokat idézett 1. §-t: „A törvényhozás a magán földesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület védpajzsa alá helyezi.” (Rövid kitérőként felidézzük a vonatkozó törvény egyik rövid, kitűnő méltatását Szabó István tollából: „A jobbágy szabad emberré lett, úrbéres terheit fenntartás nélkül eltörölték, s a földesúrnak a jobbágy nem fizetett kártérítést. A kártérítést az állam vállalta magára. Ennél messzebb csupán a francia konvent ment, amikor a földesurak kárpótlását megtagadta. A magyar állam terhét elvállalt kárpótlás természetesen a közteher viselésének arányában a magyar jobbágyságra is nehezedett, azonban a kármentesítés ilyen formában mégis megszűnt jobbágykérdés lenni, nem maradt a volt földesúr és a jobbágy közvetlen ügyének, mint nagy részben akár Ausztriában is.”²⁵²) A törvény rögzítette továbbá, hogy a kárpótlásnak teljesnek kell lenni, összegét az éves tiszta jövedelem 20-szorosában határozta meg, alapjául pedig a kincstári birtokok eladását vagy hitelfedezetként történő felhasználását tekintette. Az úrbéres szolgáltatások elvesztése ugyan csak mintegy a nemesség egytizedét érintette, de éppen arról a rétegről volt szó, mely alkotta és formálta a megyei illetve országos politikai közvéleményt. Tény, és az 1848-as fordulat kapcsán kevésbé méltatott tömeglélektani jelenség, hogy a birtokos nemesség többségét a jobbágyfelszabadítás rendkívül gyors bevezetése félelemmel töltötte el, amit az első népképviselői országgyűlés összehívása csak részben enyhített. (A kormány egyrészt világossá tette eltökéltségét a kárpótlás részleteinek törvényes életbe léptetésére, másrészt a képviselők túlnyomó többsége birtokos nemes, tehát személyében is érdekelt volt.) A kárpótlás végrehajtásának kidolgozását - az idézett 1848/9. tc. 1. § határozottságán túl - sürgette azon birtokosok társadalmi érdeke, akiknek a földje elsősorban úrbéres jellegű telkekből állt, illetve majorságuk művelését kizárólag robotra alapozták. (A mintegy 8 millió holdat kitevő nemesi kézben lévő birtoktestek felének-háromnegyedének művelése történt robotban. A helyzetet ráadásul nehezítette, hogy a birtokos nemesség többnyire nem rendelkezett saját gazdasági felszereléssel, a bér munkás rendszerre való áttéréshez szükséges saját gazdasági felszereléssel stb., ráadásul kínzó tökehiány sújtotta, égető szükségük lett volna tehát mezőgazdasági beruházásra fordítható pénzre.) A kárpótláshoz fűződő politikai célkitűzést legvilágosabban Kossuth fogalmazta meg egy 1849. januári, Csány Lászlóhoz írott levelében: „a vesztett jobbágyiság kármentesítésére lépéseket tenni annyit tesz, mint a volt nemességet megnyerni, mert ez tömérdeket vesztett és nagyrészt szegény.”²⁵³ A kárpótlás végrehajtását - s ez a kortársak előtt a forradalom idejére világossá vált - csak az állam irányításával lehetett megvalósítani. A rendkívüli körülményt igénylő politikai ügy két leginkább neuralgikus pontja az volt, hogy egyrészt honnan teremtsék elő a megváltáshoz szükséges pénzt, másrészt milyen rendszer alapján mérjék fel a földesurak veszteségeit, továbbá ennek megfelelően kinek, milyen részletekben és mennyit fizessenek.

A kárpótlást szabályozó törvény elfogadása tehát összességében - mint Fónagy Zoltán lényegre törő rövidséggel írja - „politikailag szükséges, gazdaságilag hasznos, társadalmilag igazságos” volt. (Az ügy fontosságát jól mutatja egy, több helyen is idézett történet. Még az utolsó pozsonyi diétán Szapáry Antal gróf fenyegette meg Batthyányt, hogy agyonlövi, „ha a kárpótlás meg nem lesz”, mire a miniszterelnök - tükrözve a kormány elszántságát - kijelentette, hogy „arra nem lesz szükség, mert akkor magam hajtom végre.”²⁵⁴ Megemlítjük

²⁵² Szabó István, 1948. 319. p.

²⁵³ KLÖM. XIV. 249. p.; Szabó István, 1976. 336. p.

²⁵⁴ Idézi például: Deák, 1994. 108. p.; Fónagy, 1998b. 24. p. stb.

még itt Kossuth érvelését 1848 tavaszán, aki mindenáron meg akarta nyugtatni a kárpótlás miatt aggódó földesurakat, akik közül egyesek már ekkor részletezni akarták a törvényben, hogy hogyan történjék pontosan a kárpótlás. Kossuth erélyesen tiltakozott a kormánnyal szembeni esetleges nemesi bizalmatlanság ellen, mondván: „azok, kik a törvényhozás eddigi intézkedéseiből magukra nézve kárt látnak, e veszteséget illetőleg nincsenek még a kármentesítési általános törvény által megnyugtatta, s e bizalmatlanságot arra használják fel, hogy hazánk szerencsés átalakulását, az új formák megszilárdulását gátolják.[...] Lássák meg tehát ezen urak, hogy a dolgot extrémumra ne vigyék.”²⁵⁵) Az átfogó törvényjavaslat szeptember végén történt elhalasztása után december elején mind az áprilisi törvények következetes kiegészítésének egyre égetőbb igénye, mind pedig az önvédelmi harc eseményei (vagyis a társadalom minden irányú megnyugtatójának és a nemzeti önvédelemnek a szempontjai) arra késztették a képviselőket, hogy újra tárgyalás alá vegyék a kárpótlás ügyét. (A romló katonai helyzet árnyékában folyt képviselőházi vitáról joggal jegyezte meg Szabó Ervin, hogy „csak a márciusi napok lázában tárgyalt a magyar országgyűlés oly gyors ütemben, mint most.”²⁵⁶) December 8-án a felsőház hozott határozatot a kérdéstről, melyben a kármentesítést mielőbb végrehajtandónak ítélte és „nem titkolhatta azon aggodalmát, melyet ezen tárgynak ily hosszú időre terjedt befejezése gerjeszt”, továbbá a javasolt becslési kulcs megállapításához tanúk segítségével történő becslés helyett más módszert javasoltak.²⁵⁷ Pázmándy házelnök december 13-án mutatta be a felsőház határozatát a képviselőknek, akik azonnal a szöveg illetve a kormány által beadandó tervezet osztályokhoz utasításáról döntöttek. A vita lendületét, egyben a kármentesítési törvényjavaslat irányelveit Kossuth december 14-i beszéde szabta meg, amikor úrbéres szolgáltatásai szempontjából „osztályokra” kívánta osztani az országot, majd az osztályok szerint megállapítanának egy bizonyos összeget, s „ezt adjuk meg kármentesítésül.”²⁵⁸ December 19-re elkészült az „Országos határozati javaslat az úrbéri kárpótlás végrehajtásáról”, melyhez az osztályok központi bizottmánya december 22-én nyújtotta be jelentős elemeket is tartalmazó módosító indítványát. A határozati javaslat elsősorban arra irányult, hogy a kárpótlás minél előbb végrehajtható legyen, ezért a részletes becslés mellőzésével 9 osztályt állapítottak meg, melynek legmagasabb osztályába tartozó birtokért 700, legalacsonyabbért 300 forintot irányoztak elő, egy házas zsellérért pedig 80 forintot. Kossuth eredeti, szeptember elején készült törvényjavaslatának megfelelően a kárpótlás megvalósítására 5 %-os kamatozású állampapír kibocsátását javasolták. Másnap Lónyay Menyhért, a központi bizottmány előadója felolvasta a tervezetet és az ahhoz fűzött kiegészítéseket, az általános vita közepontjába azonban a szövéken őt követő Palóczy szavai kerültek.

„Ha az általános tárgyaláshoz kell szólni, megvallom, hogy nekem az egész munka alapja nem tetszik, sem azt a házra nézve jónak, üdvösnek nem látom.” - kezdte Palóczy, s megpróbálta mérlegre tenni a mindenki által a törvénnyel szembeni alapkövetelménynek tekintett „igazságosság és célszerűség” fogalmait.²⁵⁹ Azzal kezdett érvelni, hogy az úrbéri kármentesítés kapcsán mindezek viszonylagos illetve nehezen meghatározható értékek, hiszen a felmérés végrehajtására kiküldött személyek óhatatlanul szubjektív megítéléssel fognak

²⁵⁵ Idézi például: *Spira*, 1952. 152-153. p. Extrémum = szélsőség.

²⁵⁶ *Szabó Ervin* (1979) 519. p.

²⁵⁷ A felsőház vonatkozó jegyzőkönyvi bejegyzését, határozatát és a központi bizottmány jelentését *Beér-Csizmadia*, 1954. 501-503., 644-657. p.

²⁵⁸ KLÖM. XIII. 737. p.; *Szabó Ervin* (1979) 516. p. Kossuth e beszédéről ld. még alább.

²⁵⁹ PLBI. 123-126. p.

munkához: „azok is emberek, ha vezérfonalat nem adunk nekik, miként osztályozzák a házhelyeket, és így önkényre fog hagyatni az osztályozás. Nézetem szerint az osztályozásnak kulcsa kettő lehetne: egyik, mit ér itt vagy amott a házhely, másik, mit hozott az be a földesúrnak, és mit kell felvenni a kármentesítés alapjául. Az nem lehet alap, hogy mit ér egy házhely ezen vagy más vármegyében, mert házhelyet a földesúr nem vesztett, mert az nem az övé volt.” Erőteljes adatokkal próbált továbbá figyelmeztetni arra, hogy a becslés az ország különböző mezőgazdasági adottságokkal és birtokviszonyokkal rendelkező térségeinek ellentéteit fogja kiélezní, hiszen mindenki elégedetlen lesz az úrbéri kárfelmérést végző bizottság rá vonatkozó döntésével. A felmérés és a várható (vélt illetőleg jogos) igazságtalanságok kivizsgálása - mondta - indokolatlanul hosszú időt venne igénybe, márpedig a döntést az aktuális súlyos helyzetben nem is lehet tovább halogatni: „De meddig lesz minden földesúr kielégítve, ha ezen cifra kezelésen megy a dolog, mint itt van? Ha azon három ember összeül, elébe terjesztvén a háznak munkálatait, jönni fognak a vármegyéktől a becslések következtében számtalan panaszok, mert mindenki azt fogja kívánni, hogy őt az első osztályba tegyék. Számtalan lévén a panasz, azt meg kell vizsgáltatni, újra becsültetni és azután el kell ítéltetni. Ne legyek rossz próféta, alig lesz azon dolognak hat évig is vége.” Palóczy végül annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a jelen súlyos helyzetben „jobb most valami bizonyost adni, nem tévén különbséget semmi házhelyben”, vagyis a kártalanítást megelőző részletes osztályozás ellen emelt szót, javaslata pedig a határozattervezetek részletes elemzése helyett egyszerűen annyi volt: „Kívánom tehát kimondani, legyen általában egy osztály és kapjon minden földesúr egy házhelyért 400 pengő forint kárpótlást.”

Halász Boldizsár ellentmondott az előtte szóló Palóczy véleményének, s bár egyetértett a kárpótlás végrehajtásának egyszerűsítésére vonatkozó megjegyzésekkel, igazságtalannak nevezte képviselőtársa tervezetét, hiszen „ha elfogadjuk általában a 400 forintot, úgy azt, kinek 300 forint járna, 100 forinttal megajándékoznók, miben az országnak legkisebb haszna sincs.” Úgy gondolta, éppen ez a végrehajtás indítana panaszáradatot a törvényhozás felé, hiszen mindenki azzal érvelne, hogy kevesebbet kapott, mint amennyi jár neki, míg más akár többet is, de legveszélyesebbnek azt tartotta, hogy „így a reakciónak csak fegyvert szolgáltatunk kezébe.”²⁶⁰ Halász inkább a becslés alapjául szolgáló felosztást egyszerűsítette volna 9 helyett 4 osztályra. Simonyi Lajos később szintén hasonló érvet hozott elő, de csak 3 osztályt javasolt. Kubicza Pál (a téma szempontjából nem mellékes megjegyezni, hogy trencsényi illetőségű, vagyis felvidéki képviselőként) az egyszerűsítés és gyors kifizetés mellett érvelt, melynek fő okait az idő rendkívüliségében jelölt meg, később sokak által visszhangzott érveket hangoztatva: „Midőn a kármentesítés meghatározása iránt legelőször volt szó, azon hitben voltam akkor is, hogy hazánk jelen viszonyai közt a törvényhozásnak okszerűbben tenni nem lehet, mint mellőzve minden evalvációt²⁶¹ és összeírásokat, valamely általánosan megállapítandó összeget határoz a birtokosoknak. [...] Meg vagyok győződve e részben hogy most, midőn hazánk minden vidékein ellenséges betörések történnek, midőn a köznépet azzal izgatják, hogy az úrbéri viszonyoknak visszaállítása szándékoltatik, az ily gyanúsításra nemcsak a nép, de más osztályok előtt is el kell zárunk az alkalmat, márpedig akármily összeíráshoz fogunk, ezt alig hiszem elmellőzhetőnek.” (Az úrbéri viszonyok restaurálásának szándékáról egyébként több adat tanúskodik. Csány László például indulatosan írta egy

²⁶⁰ A december 23-i vitát ld.: Közlöny, 1848. 198. sz. (december 25.) 932-934. p. Röviden ismerteti: *Szabó Ervin* (1979) 523-524. p.; a kárpótlási törvénytervezet fontosabb álláspontjaira: *Bernát*, 1935. 209-210. p.; *Lóránt*, 1935. 5-6. p. Megjegyzés: hasonlóan az elemi oktatásról szóló törvénytervezet vitájához, ezúttal is csak a fontosabb hozzászólók Palóczy indítványával összefüggő beszédeit ismertetjük.

²⁶¹ Evalváció = becslés.

alkalommal: „sok élheterlen ember van, szeretne némely ismét robotoltatni.”²⁶²) Frideczky Lajos egyetértett Palóczyval abban, hogy a miniszteri tervezet szerint készítendő pontos és részletes összeírást (mely szerint egyébként nemcsak megyéket, hanem egyes vidékeket sem lehet osztályozni, hiszen a határvonalak községeken is átvághatnak), ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a három alternatíva (a miniszteriális, a bizottmányi és Palóczyé) közül egyikkel sem barátkozhat meg, mert mindegyiknek fontos tartalmi hiányosságai vannak. Buday Endre azon a ponton igyekezett ellentmondani Palóczynak, hogy utóbbi eltúlozza az előzetes felmérések időtartamát és a panaszokat kiváltható nehézségeket. Boér Antal (a ház több felől érkező helyeslését kiváltva) pártolta Palóczy indítványát, mégpedig „azon szempontból, hogy ezen beadott terv egyáltalában nem úgy van készítve, mintha a legbékésebb időben is kivihető lenne”, illetve mert „úgy van készítve, mintha az egész országban úrbéri rendezés lett volna, pedig ez nem úgy áll.” Hozzá csatlakozott Vlád Alajos, aki Palóczy ötletét a leginkább „előmozdítónak” tartotta és kételkedett abban, hogy a tökéletes kármentesítést egyáltalán el lehet érni. A felszólalók között kevesebben akadtak, akik az ügy fontosságára tekintettel a javaslat elhalasztása mellett foglaltak volna állást, mint például Perczel Vince képviselő: „Jelenleg hazánk, tudjuk, igen nagy veszélyben van, s eszerint azt hiszem, hogy most minden honpolgárnak inkább a haza, mint önérdékéről kellene gondoskodnia, de másodszor nem látom elérhetőnek azon fő célokat, mik leginkább kívánatossá teszik, hogy a kárpótlás most megtörténjen.” Palóczy ellen érvelt Bakay Szilárd és Mártonfy Károly is, utóbbi szerint „ezen indítvány pártolása nem egyéb annál, mint aki például azt mondja, hogy a rossz köpönyeg éppen annyit ér, mint az új köpönyeg.” Az egyre jobban polarizálódó vélemények gyorsan pergővé tették a vitát, melyben a központi bizottmány véleményét Gorove István, a kormányt - nagy beszédben - nem kisebb személyiséggel, mint Deák Ferenc vette védelmébe. Előbbi beigazolván látta félelmét, miszerint „a státus érdeke egyesek érdekévé, vagy legalábbis a vidékek érdeke fog a státus érdeke helyébe tétetni.” A központi bizottmány véleményét vélte olyannak, mely „ha nem is egész bizonyossággal, ha nem is matematikai igazsággal”, de mégis a leginkább méltányos rendszert vezette volna be. Azt vetette a szemére a felvidéki képviselőknek, hogy Palóczy melletti kiállásukat „ha nekem nem lesz, másnak se legyen” elv alapján tették. Beszéde egyébként valóban leleplezte a vita mögött megbújó fő - Palóczy által is érintett - problémát, az ország különböző vidékeinek eltérő birtokszerkezetéből, földminőségéből és eltérő úrbéri kötelezettségeiből eredő ellentéteit, s úgy vélte, az osztályozás elmaradásának következménye az lesz, hogy „a felvidék markoljon az alvidéknek zsebébe, s innen egyik a másik felett oly előnyöket nyerjen, melyet a törvény nem biztosított, célszerűnek nem látom, mert miután mi alföldiek tán megnyugszunk abban, hogy értékünk egy bizonyos részét veszítsük, hogy fog állani a dolog, ha valaki a felföldiek közül többet fog kapni telkéért, mint mennyit valósággal veszített”. (A közvélemény egy része egyébként valóban „undorodva” ítélte el a „felföld és alföld, síkság és hegyvidék csatáját.”²⁶³) Az őt követő Deák Ferenc igazságtalannak nevezte Palóczy és a központi bizottmány javaslatait egyaránt.²⁶⁴ Felfogásának középpontjába azt állította, hogy az 1848/9. tc. teljes és tökéletes kárpótlást ígér, vagyis a pontos úrbéri összeírástól és az annak alapján készítendő kártérítéstől eltekinteni szerinte nem lehet: „A márciusi törvény kimondotta, hogy az úrbéri veszteségekért teljes mértékben fog kárpótlás adatni, s ennek tekintetéből az elveszett jövedelem lelkiismeretesen kiszámíthatni.” A baloldal zajongásától kísérvé megjegyezte, hogy jobb lett volna, ha az idézett törvény meghozatalakor kimondják, hogy nem egyszerre, hanem például húsz éven keresztül

²⁶² Szabó István, 1948. 389. p.

²⁶³ Ld. erről: Pesti Hírlap, 1848. 252. sz. (december 30.) 1223. p.

²⁶⁴ Deák beszédét ld. még: Kónyi (szerk.) 1886. 163-166. p., vö. Ferenczi, 1904. 203. p.

fogják fizetni a kárpótlási részleteket, mert akkor létre kellett volna hozni egy hitelbankot, továbbá „nem zavartatott volna meg a népnél a tulajdonnak fogalma, s nem ébresztettek volna fel annyi követelések, melyeket kielégíteni képesek nem vagyunk és semmi hatalom lecsillapítani képes nem lesz.” A részletes kárfelmérés megítélése szerint egyáltalán nem vett volna sok időt igénybe, ugyanis az osztályok szerinti besoroláshoz ugyanúgy helyszíni adatfelvételre volna szükség, nem is beszélve a kárpótlás végrehajtóinak erkölcsi kötelezettségeiről: „ki az osztályozás elkészítésével megbízva lesz, kell maga magától követelnie, hogy ne nyugodjék meg abban összeírás nélkül.”

Ez utóbbi gondolatot állította érvelése középpontjába a Deákot teljes mellszélességgel pártoló Bezerédy István is a másnapra halasztott, és egyre szenvedélyesebbé váló vita elején.²⁶⁵ (Önmagában a kárpótlási ügy sürgős eldöntése iránti szándék fejeződött ki abban, hogy december 24-én a képviselőház 16.00 órai kezdettel - estebe nyúló - ülést tartott, amely nemcsak a karácsonyi ünnep miatt érdekes, hanem azért is, mert éppen vasárnapra esett.²⁶⁶) Bezerédy magasabb erkölcsi-politikai megfontolásokból kezdte beszédét, mondván, hogy a törvényhozás is engedelmisséggel tartozik egy törvénynek, mégpedig az igazság törvényének: „Igaz, hogy a többség mindent határozhat, de ha a fő törvény ellen vétkezik, ezt a maga veszedelmével teszi, és maga ássa meg azon vermet, melybe a törvényhozás tekintélye és hatása, mely az igazsággal ugyanazonos, be fog dőlni.” Palóczy indítványát az „érdekvizonyok igazságos kiegyenlítése” legnagyobb ellenségének nevezte, mely „kisebb-nagyobb mértékben a kommunizmus nemét viselné, mert nem tekintve kinek mi joga van, mit ért birtoka, egyformán osztatnék fel valamennyi.” Meg volt arról győződve, hogy „Deák Ferenc javaslata következtében szintoly hamar fognak a földesurak kármentesített, mint valamely általános szabály mellett, mondom, nincs ok, miért álljunk el az igazságos arány kidolgozásától, és miért menjünk oly térre által, melyen az igazság helyet nem talál.” Palóczy Bezerédy meglehetősen éles minősítésű szavai után érdemben nem szólt a kérdéshez, csak néhány szóban bejelentette, hogy nem kívánja az általános vitában újra kifejtetni sokat vitatott javaslatát, inkább a szakaszonkénti tárgyalás során, részletesen indokolja előadandó „szerkezetét”. Az általános vitában Deák mellé állt Tóth Lőrinc is, aki Palóczy javaslatának lényegét - taktikus szónoki fogással kisarkítva - így szól: „[ezt] éppen olyan forradalmi természetű rendszabálynak tartom, mintha az úrbéri kárpótlást teljesen megtagadnók, s át nem látom, hogy ha már valaki teljesen forradalmi rendszabályhoz akar nyúlni, miért nem választja a legegyszerűbbet, tudniillik nem adni semmi kárpótlást.” Majd Deákhhoz hasonlóan az 1848/9. tc. világos megfogalmazásának kötelező erejével érvelt: „én is azt óhajtom, hogy a nemzeti becsületszó szentsége semmi álokoskodási ürügy alatt ki ne játszassék.” Elismerte azonban, hogy a teljes kárpótlás alapjául szolgáló felmérés elvégzése a „haza jelen állapotában” lehetetlen, amiből komoly, éppen a „nemzeti közbecsületet” védő államra leselkedő veszélyek származhatnak: „fontos politikai okok úgy kívánják, hogy az úrbériséget veszített hazafiak, a hazafiaknak ezen áldozatra kész osztálya, rögtön előállott szükségükben rögtön segédelmet nyerjenek.” Az áthidaló megoldást azonban a - mások által hevesen támadott - előlegezési rendszerben jelölte meg, melyet mind Deák, mind a középponti bizottmány javaslata tartalmazott, nevezetesen a teljes kárpótlás kifizetéséig telkenként 300, házas zsellérenként pedig 60 forint előleget fizettek volna egységesen mindenkinek. Tóth Lőrinc igyekezett biztosítani képviselőtársait, hogy „az előlegezés mellett az evalváció által tisztába hozandó teljes kárpótlás fenntartatik, melyet a kormány a legcélszerűbben fog elintézhetni.” Bezerédy és Tóth felszólalásán kívül a legtöbb hozzászóló Palóczy mellett nyilatkozott, némelyek ezen

²⁶⁵ A december 24-i vita szövegét: Közlöny, 1848. 199. sz. (december 27.) 939-941. p. Részletesen ismerteti: Szabó Ervin (1979) 524-528. p.

²⁶⁶ Ld. erről pl.: Szabó Ervin (1979) 524. p.

az oldalon is kissé sarkítottabban fogalmazva. Plechl József szentgyörgyi képviselő az előzőektől eltérően értékelte az áprilisi törvényeket: „Ha a törvényhozás tulajdont támadott volna meg, tudniillik az arisztokráciának pénzét, földét vagy egyéb tulajdonát, akkor egyetemben egyként felkeltek, és a törvényt akadályoztatták volna. De úgy láttuk márciusban az arisztokráciának lelki diszpozícióját,²⁶⁷ miszerint megbarátkozott azon eszmével, hogy vagy semmit vagy igen keveset fog kapni kármentesítésül.” Szintén bekiabálásoktól tarkított beszédében egyértelműen rámutatott, hogy a kárpótlást nem valami elvont igazság megtestesítése, hanem az aktuális politikai helyzet indokolja: „De nem is azért adatik meggyőződése szerint a kárpótlás, mintha az valami feltétlen igazság volna, hanem a ratio status azt kívánja, pedig azért kívánja, mert a magyar arisztokrácia beleillik a társaságba, lehetnek oly idők, hol a törvényhozás egészen megtagadhatná, és kérdem, okszerűleg tesz-e az arisztokrácia oly követeléseket most, melyek a státust megbuktathatják? Minek tehát azt kívánni, hogy a robot, dézsma és egyéb prestációk²⁶⁸ teljes árban számíttassanak, az arisztokrácia okszerűleg csak azt kívánhatja, hogy a státus annyit adjon, mennyit adhat.” Keresztessy Ambrus, Ötveny képviselője a forradalom hatására átértékelődött nemesi kiváltságokra és azok következményeire hivatkozott, és rámutatott, hogy az 1848/9. tc. a kármentesítést össznemzeti becsületbeli üggyé nyilvánította, ugyanakkor éppen e törvények szelleme azt követeli, hogy ne tegyen a nemzet többet egy társadalmi réteg érdekében, mint amennyit mások sérelme nélkül megethet, márpedig a teljes kártalanítás végrehajtása óhatatlanul erre mutatna: Szavait a jellemző logikai rend miatt érdemes röviden felidézni: „Midőn egy nemzet átalakulásáról van szó, akkor sok régi elavult jogok és kiváltságok sértetnek meg és kell is sértetniük, mert a hazának közjava úgy kívánja. Igaz, hogy az általános átalakításnál az alkotmánynak úgy kell tenni az átalakulást, hogy az minél kevesebb jogsértéssel történjék, és hogy egyik kárával a másik ne boldoguljon és a viszonyosság a hazában fennálljon. [...] A viszonyosságnak barátja lévén, Palóczy László indítványát pártolom.” Vagyon Antal képviselő cáfolta Tóth Lőrincet, miszerint Palóczy javaslata alapján keveset adni annyit jelent, mintha semmit nem adnának, és ő is azért állt a kárpótlási általányösszeg indítványa mellé, mert „meg van mindenki győződve, hogy a becslés most lehetetlen, [...] és a politika követeli, hogy a fizetés rögtön történjék meg, mégpedig úgy, hogy mind a kárpótoltak, mind a felszabadítottak a haza iránt lekötöztessenek.” Vagyon és előtte Abonyi István is bizonygatta továbbá, hogy az alföldieket, illetve általában a termékenyebb térségek birtokosait azért nem érheti igazságtalanság, mert korábbi gyakorlat szerint is az adókiivetésnél soha nem vették figyelembe a földek minőségét, hanem csak az úrbéri telkek számát, ezért ha akkor igazságosnak minősült e gyakorlat, a kárpótlásnál sincs értelme osztályozási rendszert bevezetni. A Felvidék-Alföld (vagyis az általányfizetéssel jól illetve rosszabbul járók) vitájához szólt hozzá Bernáth József, aki a nemzeti érdekegyesítés fontosságában jelölte meg Palóczy támogatásának legfőbb alapját, majd leszögezte: „Magam Bihar megyében lakom, és pedig a legáldástelibb földön, hol nem nagy domíniummal bírok, hanem bírok néhány telekkel, mely bizonyosan az ajánlott összegnél többet ér. De nem szabad önérdemre nézni, mert a haza a jelen pillanatban áldozatot kíván.” Beszéde második részében egy további érzékeny problémára is felhívta a figyelmet: ameddig a kárpótlás meg nem történik, a birtokosok nem juthatnak a beruházásaikhoz nélkülözhetetlen hitelhez, és minél tovább húzódik a kárpótlás ügye, annál rosszabb helyzetbe kerülhetnek. Az általános vitában utoljára szót kérő Gozman János újra hevesen kelt Palóczy véleményének támogatására: „Többször hallottam e teremben mondatni, hogy a jobbágyok telkeiket ingyen

²⁶⁷ Diszpozíció = itt: hajlam, készség. Az „arisztokrácia” fogalma alatt mind a jelen, mind mások felszólalásában az egész nemességet kell érteni.

²⁶⁸ Ratio status = államérdék, prestáció = előjog, kiváltság, társaság = értsd: társadalom.

kapták. Most mégis kárpótlásról szólunk. Ezek nem tekintik azt, hogy 800 évig megszolgálták a jobbágyok azon telkek árát, s hogy jövőre is a kármentesítési terhet maguk a jobbágyok fogják teljesíteni.”

A képviselők ezután áttértek a határozati javaslat szakaszonkénti vitájára, bár ez a vita menetén és érvein szinte alig volt észrevehető. Miután Lónyay Menyhért felolvasta az első fejezetet, Palóczy lépett a szószékre, s megtartotta 1848-as képviselőségének leghosszabb beszédét,²⁶⁹ melyben újra az általányösszeggel történő kárpótlás mellett foglalt állást. (Csak rövid szemelvényeket idézünk belőle.) Két gyakori ellenvélemény cáfolatával kezdte, egyrészt sokan vetették a szemére, hogy különösebb körültekintés nélkül egy csapásra akarja megoldani a kérdést, de ezt Palóczy nem javaslata hibájának, inkább erényének nevezte, ráadásul komolyan és jó taktikai érzékkel hivatkozott Kossuth december 14-i beszédére, mely a kárpótlás sürgős és gyors végrehajtására vonatkozott. A másik ellenérvre pedig, hogy javaslata nem igazságos kárpótlást fog eredményezni, így felelt: „Megvallom magam sem mondom, hogy indítványom [...] a szoros igazsággal megegyezne. Ezt nem mondom, hanem azt mondom, hogy indítványom ezen szoros igazságtól messze nem is jár, sőt merem azt is állítani, hogy ha az evalváció barátainak kedvük teljesül, lesznek cifra összeírások, [...] de ezen cifra munkákból, melyek évek múlva ide kerülendek, fogadom, hajborzasztó igazságtalanságok fognak kerekedni.” Hosszan sorolta a rendi országgyűlések történeteit, melyekben az egyes megyei követek mindig aszerint érveltek lakóhelyük előnyös vagy előnytelen állapota mellett, hogy rájuk nézve hátrányról (például magasabb összegű adókiivetésről) vagy éppen olyan előny megszerzéséről volt szó, ahol „valami lokális haszon mutatkozott”.²⁷⁰ Beszédét két alappillérre építette, egyrészt a kárpótlást megelőző felmérés végrehajthatóságát, méltányosságát illető „szakmai” érvekre, illetve az általányfizetéssel kapcsolatos erkölcsi kifogások elhárítására. Kétkelkedett például abban, hogy a pontos úrbéri szolgáltatások ellenértéke egyáltalán felmérhető, de ha pontosan meg is teszik a XVII. század végétől, elképzelhető, hogy a miniszteri javaslatban alsó összeghatárként szereplő 300 forintot az első osztálynál sem lehet kihozni. Összességében feltette a kérdést: „Midőn a státustól követelünk valamit, miért csigázzuk jövedelmeinket a legfelsőbb fokra? Ellenben, midőn a státus kér tőlünk, miért húroljuk le azokat annyira? Ez nem igazság, ez a nemesség karakterén szennyfolt lenne, mit reá alkalmaztatni nem akarok.” Az előlegezés tervére vonatkozóan úgy vélekedett, hogy az egyszerre igazságtalan és haszontalan, hiszen ha mindenkinek úrbéri telkenként egyszerre fizetnek 300 forint előleget, lesz olyan, aki az egészet egyszerre megkapja, mások felét sem annak, amennyit a törvény kilátásba helyez. Számos gazdasági-pénzügyi adatot sorolt mindenek igazolására, majd részben tapasztalatból elmondta, hogy a magyar nemesség jelentős része annyira eladósodott, hogy a kárpótlási előleget a hitelezők azonnal zároltatnák, így tulajdonképp helyzete nem sokat változik. (Ezen a ponton érvelése támadhatóvá vált, hiszen az általa javasolt 400 forintos telkenkénti kárpótlással ugyanez a helyzet állhatott volna elő, más kérdés, hogy a kormány tervezetében szereplő összegek még a legjobb minőségűnek feltételezett birtokokra sem hoztak volna ki nagyságrenddel kedvezőbb, és az eladósodott nemesség helyzetét azonnal jobbra fordító értékeket.) A Felvidék-Alföld problémát Palóczy azzal igyekezett elhárítani, hogy igazak az alföldi termékenyebb és a felvidéki kopárabb birtokokra vonatkozó megjegyzések, de utóbbiak számos olyan úrbéri kötelezettséggel bírtak (például faizás stb.), melyek „méltó figyelmet érdemelnek” és összességében nem igazságtalan ugyanolyan általányösszeggel kárpótolni a két országrész

²⁶⁹ Ld. PLBI. 126-134. p.

²⁷⁰ E ponton megjegyezzük, Szabó Ervin kitűnő munkája tévesen ismerteti Palóczy beszédének vonatkozó részét, ugyanis Palóczyt idézve azt írja, nem szívesen látták otthon a követet, aki több postát vitt haza, holott Palóczy több portáról (vagyis adókiivetés alapjául szolgáló telekről) beszélt. *Szabó Ervin* (1979) 526. p.

birtokosait. Ő is felhívta a nemesség figyelmét, hogy bár jogos a kárpótlás iránti, törvényben is biztosított igénye, mégis a nemzet egésze joggal apellálhat a márciusihoz hasonló nagylelkűségére. Hangot adott továbbá annak az erkölcsi dilemmának, mely észrevételünk szerint valóban az egyik legfontosabb pontja volt a vitának, vagyis ha a magyar nemesség áldozatot hozott, joggal várhatta el a kárpótlást, de a fillérre pontos teljes összegű kártérítést nem: „Egyébiránt valóban méltó, hogy a földesurakat, kik közé magamat is számítom, noha másokhoz képest szegénylegény vagyok, [...] figyelmeztetem, hogy a nemeslelkűséget, ha valahol, itt szem előtt kell tartani, mert Európa előtt ki van mondva a nemességnek azon tette, miszerint az úrbéri prestációk elengedése által a nemesség részéről nagy áldozat tétetett. Magasztalom én is e dicső tettet a magyar arisztokráciának, de ha áldozat, soha ne emlegessük a szoros igazságot, mert akkor az áldozatnak dicső nevezete mindjárt megszűnik.” Más helyen így beszélt ugyanerről: „Egyébiránt mi az, mi a földesurakon esett? Egy közönséges hajótörés, melyet szenvedtek elődeik vigyázatlansága miatt. Márpedig, midőn valaki hajótörést szenved, túlzó kívánságnak tartom, hogy ne csak magát mentse meg az ember, hanem poggyászának minden legkisebb darabjait is. Ez nem lehet.” Az 1848/9. tc. értelmezésekor rámutatott továbbá, hogy a kormány hívei által sokat idézett, teljes kárpótlás ígéretére vonatkozó passzus az „eddig úrbéri tartozásokkal felérő tőke” hiánytalan kiegyenlítéséről beszél, e tőke pontos meghatározását azonban nem tartalmazza. Palóczy ennek kapcsán elővett még egy, mások által nem említett és a vitát valóban veszélyes irányba befolyásolható, érzékeny pontokra tapintó érvet. Ő maga is többször bizonyosságot tett az áprilisi törvények iránti elkötelezettségéről és nagyrabecsüléséről, azonban felvetette a törvényhozó számára mindig kézenfekvő feltételezést: a korábbi törvények szövegéhez való merev ragaszkodás nem mindig célravezető, azokon - azok szellemének megfelelő módon - lehet módosításokat tenni a nemzet mindenkor aktuális szükségleteinek megfelelően: „Ha valaki, én magasztalom az utolsó országgyűlést, mert az arisztokrácia dicsőbb tettet nem követhetett volna el, mint amilyet elkövetett, de azért, hogy törvényt hozott az utolsó országgyűlés, nem tartom lehetetlennek azon a következő országgyűlésen változtatást tenni. [...] Hogy ez így van, legvilágosabban tanúsítja éppen a az 1848-i országgyűlés, mely oly törvényeket változtatott meg, melyekről régi törvények szerint még szólni sem lett volna szabad, és így kereken tagadom, hogy a népképviselőt alapján összealkotott országgyűlés egy hozott törvényen változtatást ne tehessen, a már elintézett dolgot másként el ne rendezhesse.” Ha tényleges tartalmában jogos is volt felvetése, kétségtelenül veszélyes manővernek tűnt a kortársak által egyhangúan mintegy szentként tisztelt áprilisi törvények megváltoztatásának programjával fellépni, még ha e változtatások nyilvánvalóan kis mértékűek és nem a visszalépés, hanem a továbbfejlesztés irányába mutattak is. Ezzel ugyanis könnyű támadási felületet nyújthatott maga ellen, még ha valódi meggyőződése felől nem is lehetett képviselőtársainak kétsége. Beszédét így zárta: „Hogy ha indítványom elvettetik, ne jöjjön elő azon idő, midőn a földesurak azt mondják: kár volt az 1848-ban általánosan megajánlott 400 forintot egy telekért el nem fogadni.” A Palóczyt követő felszólalók új érvet az előző napi vitához képest nem vonultattak fel. Először Halász Boldizsár ajánlotta (némiképp módosított formában) az általa felvetett egyszerűsített osztályozás javaslatát, mint mondotta, az osztályozás elvét a gazdagabb és szegényebb természeti adottságú vidékeken élők nemeseinek kiegyenlítése miatt mindenképp fenn kell tartani, Palóczy javaslatát igazságtalannak és károsnak nevezte. (Halász 3 osztály létrehozását javasolta, és az egyes megyéket sorolta be az 500-400-300 forint kárpótlást kapó kategóriákba.²⁷¹) Bezerédy István ismét Deák mellett tört lándzsát, és igyekezett Palóczy érveit visszafelé fordítani. Az 1848/9. tc. nyílt megsértésével vádolta

²⁷¹ Halász Boldizsár indítványát - Palóczyéval együtt - ld. pl. *Beér-Csizmadia*, 1954. 339-340. p.; PLBI. 197-198. p.

képviselőtársát („az indítványt az 1848-i törvényben alapítani nem lehet”), miszerint az a „nemzeti közbecsület védpajzsa” alá helyezett kárpótlási tőkét kiszámíttatni sem akarta. Bezerédy érvelését a kormány iránti bizalomra, a csak kárt okozható sietség elkerülésével a türelem fontosságára alapozta (a képviselőház túlnyomó többségét alkotó nemesek szemében épp a mielőbbi kártalanítás volt a fő szempont): „Én nagyobb jutalmat látok biztosítva Magyarország fennállásában, s miután hiszem, hogy Magyarország győzni fog, képes is lesz megtenni, amit ígért, inkább ezt hiszem, mintsem hogy oly igen sietni szükségesnek tartanám a státuspénztár iránti azon bizodalmatlansággal, hogy talán már holnapután nem lesz mivel fizetni. Én várni akarok.” Hajlandó volt továbbá a kárpótlási összeg leszállítását tárgyalási alapnak tekinteni, de az osztályozáshoz mereven ragaszkodott, amit így támasztott alá: „az igazságot tökéletesen elérni egyes embernek úgy, mint törvényhozónak lehetetlen, de mindent el kell követni, semmi fáradságtól vissza nem ijedve, hogy az igazságot lehetőleg megközelítsük, ezt minden becsületes ember megteszi, a törvényhozónak pedig fő kötelessége, különben a törvényhozó nevet nem érdemli.” Ezután Pázmándy házelnök próbálta összefoglalni Palóczy és Deák indítványának különbségeit (utóbbit fel is szólította, hogy tartson beszédet), és hangsúlyozta, hogy nem akarja befolyásolni a képviselőket, bár eléggé erre irányuló törekvésnek tűnt, amikor kijelentette, hogy a telkeket szerinte nem lehet egyenlő értékűnek tekinteni: „Amint a fölkiáltásokból ítélni lehet, a képviselő uraknak egy igen nevezetes része az indítványhoz [ti. Palóczyéhoz] látszik hajlani, mert sok ember van, aki nem vesz, hanem nyer, a közép pedig sem nem nyer, sem nem vesz, és elidálják²⁷² azokat, akik vesztenek.” Pázmándy felszólítására Deák rövidebb, de (az általa „ékesszólónak és szeszélyesnek” nevezett) Palóczy érveit egyenként hevesen ellenző beszédet tartott.²⁷³ Kijelentette, hogy Palóczy javaslata a „teljes kielégítés” és így az 1848/9. tc. ellen irányul. „Azt mondtam én, hozzon az arisztokrácia áldozatot, de aránylag” - jelentette ki, és azzal vádolta Palóczyt, hogy az érdemi kérdéseket megkerülve, „ügyes taktikájával átvitte a dolgot a másik térre, és fegyverével, mellyel megtámadta az arisztokrácia előjogait, [...] nem cáfolt meg.” Kissé sarkított érveléssel azt mondta, hogy ha a kárpótlásnál el lehet intézni az általányszármazással a dolgot, ugyanígy lehetne eljárni az adófizetésnél is, amit nyilván társadalmi felháborodás követne. Remek érzékkel olvasta viszont Palóczy fejére annak valóban meggondolatlanul megfogalmazott, említett észrevételét arról, hogy a telkenkénti 300 forintos előleg nem sokat segít a kárpótlott földesurakon, hiszen a Palóczy által összesen javasolt 400 forint annál nem sokkal több. Deák érvelését az igazságosság követelményére építette: „olyan politikus nem vagyok, hogy mint törvényhozó, akárminémű politikai tekintetnél fogva az igazság elve alól akarjam magamat feloldoztatni. [...] Nem az arisztokrácia érdeke ez, hanem az igazságé.”

Pázmándy Deák beszéde után rögtön szavazást kívánt, ám a kérdés megfogalmazása hosszadalmas ügyrendi vitát váltott ki, melynek lényege az volt, hogy a két legfontosabb indítvány közül ha a többség Palóczy mellé áll, a Deák-féle előterjesztés 1-3. §-ban foglalt két fő elem (az előlegfizetés és az osztályozás elve) egyaránt megbukik. Palóczy néhány szóban össze is foglalta indítványa lényegét: „nekem előlegezés nem kell, sem osztályozás, afelett kell tehát szavazni, elfogadtassék-e a három első szakasz vagy pedig elhagyattassék.” (Palóczynak ezúttal teljesen igaza volt, a házszabályok szerint ugyanis javaslata módosító indítványnak minősült, ezért először a Deák-féle szerkezetre kellett szavazni, majd ennek eredménye ismeretében a továbbiakat feltenni.) A folytonos zajban Pázmándy megnyilatkozásai sem voltak teljesen egyértelműek, Palóczy javaslatának hívei attól féltek, a szavazás kimenetelét

²⁷² Elidál = itt: nem vesz figyelembe.

²⁷³ Deák beszédeire, illetve az úrbéri kárpótlás kapcsán képviselt álláspontjára: *Kónyi (szerk.)* 1886. 166-168. p., ld. még: *Ferenczi*, 1904. 203-205. p.

befolyásolni fogja, ahogy az elnök a kérdést megfogalmazza. Pázmándy ingerülten utasította vissza a pártosságára vonatkozó bekiabálásokat: „Én a kérdésben a legkevésbé sem vagyok érdekelve, ezt megmutattam azáltal, hogy a tárgyhöz nem szólottam, pedig lehetett volna hozzászólanom. [...] Már most méltóztassanak megengedni, ha itt volnának a szabályok a követ uraknál, nem lenne annyi baj. [...] Jobban a képviselő urak szájába nem rághattam a dolgot.” Utóbbi megjegyzése csak olaj volt a tűzre, Vlád Alajos felszólította a házelnököt, hogy válogassa meg a szavait. Pázmándy tovább védekezett, például elmondta, hogy ha meg akarta volna bizonyítani Palóczy indítványát, nem olvasta volna fel, neki „álokoskodásra” ilyesmihez nincs szüksége. A radikálisok közben név szerinti szavazást kezdeményeztek, melynek eredménye végül Palóczy részleges sikerét hozta, a többség ugyanis 83:107 arányban leszavazta a Deák-féle szerkezet alapelveit (az előlegfizetést és az osztályozást) tartalmazó passzusokat, azonban a Ház nem volt határozatképes. Ezen a tárgyalási napon ütött vissza először látványosan a negyvennyolcas országgyűlés házszabályának sokat kritizált következménye. A szabályok ugyanis az érvényes határozathozatalt az igazolt képviselők felének (illetve további egy főnek) a jelenlétéhez kötötték, ami 1848 decemberében - Pázmándy tájékoztatása szerint - 201 főt jelentett. Már a kortársak is azon kezdtek gondolkodni (például 27-i és 28-i felszólalásában Asztalos Pál képviselő; ld. alább), hogy valóban érvénytelennek kell-e tekinteni egy olyan szavazást, amelyen a meggyőző többség akaratának alig 11 fő távolléte miatt nem tudott érvényt szerezni. Az eredmény azonnal felvetette a távollévő képviselők ügyét, illetve az inkriminált házszabály-paragrafus megváltoztatásának szükségességét.²⁷⁴ A szavazást és a kárpótlási vita folytatását a karácsonyi ünnepek miatt 27-re halasztották.

Az ekkor megtartott ülésen először három módosító indítványt olvastak fel, melyek mindegyike a három korábbi kármentesítési koncepció (Deák, központi bizottmány, Palóczy) feszültségeit próbálták enyhíteni, különbségeiket összehangolni.²⁷⁵ Török István nyíltan meg is mondta ezt tervezete indoklásában: „Megvallom, hogy én is a Palóczy képviselő indítványára szavaztam, szavaztam pedig azért, mert azt sokkal jobbnak tartottam a központi bizottmány véleményénél, mert megvallom, hogy ott, hol annyi az osztály, az önkénynek is tér van hagyva. [...] Következésképp sem az igazság, sem a gyorsaságnak meg nem felelhetne, tehát nagyon természetesen Palóczy indítványára szavaztam, mert abban legalább a gyorsaságot feltaláltuk, s némiképp, csak némiképp az igazságot is.” Ez utóbbi megjegyzések egyébként a Palóczy indítványát támogató képviselői csoport hozzáállására, magatartására is utalást tartalmaznak. Török három egyszerű osztályt javasolt (síkvidéki, hegyvidéki illetve „vegyes” térségeknek megfelelően), 500-300-400 forintos telkenkénti kárpótlási összeggel. Omaszta Zsigmond képviselő is középutat szeretett volna ajánlani, mely „megközelítse Palóczy képviselő indítványát, s némileg eleget tegyen a központi választmány kívánalmainak is.” Ő más szempontból igyekezett megközelíteni a kárfelmérést, nem telkenkénti, hanem holdankénti becslést javasolt, így telkenként 320-680 forint közötti összegek jöttek volna ki, indítványának - jegyezzük meg: akkor és később is aligha végrehajtható - újdonsága azonban az volt, hogy a szolgabírákat hivatalvesztés terhe mellett kötelezte volna, hogy 15 nap alatt készítsék el a kárbecslést. Vermes Illés az 1836. évi úrbéri törvényből indult ki, és ennek alapján Palóczyhoz hasonlóan egy telekért 400 forintot fizetett volna, de javasolta, hogy a fél és negyedtelkekért arányosan kisebb összeget adjanak. Ezen a napon a vita azonban nem erről folyt, hanem arról, hogy a múltkori - Kubinyi Ferenc képviselő szavaival - „valóságos botrányt” elkerülhesse a Ház. Számos hozzászólás foglalkozott a távollévők ügyével, születtek

²⁷⁴ A létszámproblémákról ld. részletesen: *F. Kiss*, 1998. küln. 83-84. p.

²⁷⁵ Az ülés jegyzőkönyvét ld.: *Közlöny*, 1848. 201. sz. (december 29.) 948-949. p.

különböző elképzelések a határozatképesség fenntartására. (Kubinyi például 160 főhöz kötötte volna a határozatképességet, Halász Boldizsár a Pesten tartózkodó, de az üléseken meg nem jelenő képviselők egy heti napidíját vonta volna meg, Perczel Vince szintén a „morális sújtást” indítványozta stb.) Pázmándy elmondta, hogy a hivatalosan megválasztott 426 képviselő közül a szászok már eltávoztak, egyes képviselők (eltérő okokból, mint például Eötvös, Trefort, Széchenyi stb.) szintén, mintegy 60 kormánybiztosként van távol stb. A házelnök nyíltan megfogalmazta, hogy miről is van szó: „Így például többen vannak Pesten képviselők, kik nem akarják, hogy Palóczy indítványa elfogadtassék, s hogy a határozat hozatalára megkívántató szám ki ne kerüljön, nem jönnek el.” Bár a házelnök is híve lett volna a szabálmódosításnak, folyamatban lévő ügy esetén ehhez jog szerint nem járulhatott hozzá. A 24-i szavazás megismétlése előtt Asztalos Pál foglalta össze tömören a magyar törvényhozás aktuális helyzetét, melyet érdemes felidézni: „Valóban sajnos dolog, midőn azok, kiket a nép ide küldött, hogy intézzék ügyeit, különösen hazánknak jelen vészes pillanataiban, midőn egy óra is terjedelmes fordulatot adhatna a dolognak, nem teljesítik legszentebb kötelességeiket, s ezáltal érdemtelenné teszik magukat a nép bizalmára, midőn a jelen kérdést nem is lehet úgy tekinteni, mint az arisztokrácia érdekét, hanem az egész hazának s földművelésnek érdekét, amit szíven kellene hordozni mindenkinek, mert a földművelésre van fektetve hazánknak jövő boldogsága. Már is hatmillió forint veszett el az úrbéri birtokosok zsebéből, ami nem invesztáltatott az agrikultúrába,²⁷⁶ s más részről tudjuk, hogy a földművelés anyja a gyáriparnak. Olyan nevezetes kérdésnél tehát, midőn nem a nemesség érdekéről van szó, a kötelességet nem kellene feláldozni a parlamentáris taktikának.” (Szavai összecsengtek Kossuth korábbi megnyilatkozásával, aki kifejezésre juttatta óhaját, hogy a haza veszélyeztetett és gyakori fordulatokkal terhelt politikai helyzete miatt szeretné „minél tömöttebb sorokban együtt látni a képviselőház tagjait”.²⁷⁷) Végül a létszámvita miatt izgalommal várt szavazás Palóczy sikerét hozta, és megbuktatta az előlegfizetés és az osztályozás alapelvét tartalmazó 1. §-t, méghozzá 89:117 arányban, vagyis a képviselőház határozatképessége mellett. A szabályok értelmében a központi bizottmány javaslatának el nem fogadása után a módosító indítványokról való szavazás következett, melyek sorában Palóczyé volt az első. A képviselők többsége ki is állt mellette (102:92 arányban), ami azonban együttesen újra kevesebb volt, mint a határozatképes 201 fő. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a két szavazás között eltelt rövid idő alatt (eredetileg név szerinti szavazást kezdeményeztek Palóczy javaslata ügyében is, de ettől elálltak) 12 képviselő elhagyta a termet. A határozatképességhez így csak 7 fő hiányzott, de Palóczy szerkezetéről a szavazást ismét el kellett halasztani. Fontos továbbá, hogy mivel az a veszély fenyegetett, hogy a hasonló esetek ismétlődésével megbénul a törvényhozás munkája, elhatározták, hogy a Ház hírlapok útján is kinyilvánítja azon akaratát, miszerint a nem hivatalos megbízatásból távollévő, vagy azt már befejezett képviselők január 10-ig kapnak haladékat az országgyűlésen való megjelenésre.²⁷⁸

December 28-án újabb módosító indítvány került a képviselők elé Bartos Edétől, aki egy-egy megyére terjedően javasolt háromféle osztályt (500-400-300 forint értékben), a tárgyalási nap legfontosabb eseménye mégis az volt, hogy hozzászólt a vitához a képviselőházban már rég nem látott, és ekkor is a honvédelem gondjai miatt elfoglalt Kossuth is.²⁷⁹ Még Kossuth megérkezése előtt egyszerű szavazást tartottak Palóczy indítványáról, mely ekkor határozatképes létszám mellett minimális többséget kapott 107:105 arányban. Pázmándy

²⁷⁶ Invesztíál = beruház, agrikultúra = mezőgazdaság.

²⁷⁷ KLÖM. XIII. 737. p.

²⁷⁸ A szavazásokról ld. még: *Beér-Csizmadia*, 1954. 340-342. p.; *Ferenczi*, 1904. 202-203. p. stb.

²⁷⁹ Közlöny, 1848. 202. sz. (december 30.) 953-954. p.

azonban bejelentette, hogy a határozat érvényességét ezúttal sem hirdetheti ki, mert 20 képviselő név szerinti szavazást kért, és a szabályok szerint ugyanabban az ügyben a név szerinti voksolás útján született döntés „erősebb”, mint a felállás vagy kézfeltartás útján kinyilvánított határozat. Palóczy - a folyamatos zaj miatt alig kivehető - hozzászólásában megrökönyödve tiltakozott másodszor is többséget kapott indítványának illetően halasztása ellen, és emlékeztetett rá, hogy előző nap éppen indítványának pártolói kértek név szerinti szavazást, és éppen a házelnök kérésére álltak el szándékuktól, „időkímélés tekintetéből”, most ugyanezt elvárta volna a javaslatának ellenzőitől érkező kéréssel kapcsolatban is. (A név szerinti szavazás kezdeményezése ezúttal is nyilván a parlamenti taktika részét képezte, azért került rá sor, hogy a Palóczy javaslatáról szóló döntés elodázásával annak ellenzői időt nyerjenek egy „ellentámadáshoz”). A szabályoktól való eltérésre így nem került sor, ezért Pázmándy a következő napra kitűzte a név szerinti szavazást, és felszólította a képviselőket, hogy mindenképp jelenjenek meg, amikor a kérdés „végsőképp eldöntetik”. A házelnök beszédében egyébként durva támadást is intézett Palóczy ellen, azzal vádolta, hogy Palóczy is kilátásba helyezte: elhagyja híveinek egy csoportjával az üléstermet, ha a huzavona odáig vezet, hogy csak a számára kedvezőtlen döntést hozhatják meg. Hogy a vád igaz volt-e, biztosan nem tudhatjuk, de könnyen elképzelhető, hogy Palóczy kilátásba helyezte, hogy mintegy „ellopja” ellenfeleinek addig csak vele szemben alkalmazott obstrukciós technikáját a szavazás előtti kivonulással. Néhány tényező azonban bizonytalanná teszi ezt a Palóczyval szembeni vádat vagy legalább is arra utal, hogy indulatos kijelentését később maga sem gondolhatta komolyan. (Ami vérmérsékletét illeti, kétségtelen hogy talán gyakran határozottabban állt ki vélt igaza mellett, egyes kortársai is néha „becsületes, de heves emberként” jellemezték.²⁸⁰ Képviselői, illetve 1848 előtt követi tevékenységéről ilyen összbemutatónk egyébként nem alakulhatott ki.) Ilyen tényező lehet először általánosságban az, hogy soha nem hiányzott a parlamenti szavazásokról, akkor sem, ha kisebbségben maradása előre világosan látszott,²⁸¹ továbbá december 28-án, amikor állítólagos kijelentése elhangzott, még nem volt biztos javaslatának bukása, sőt elképzelhető volt, hogy esetleg meg tudja őrizni szimpatizánsainak többségét. A legfontosabb tény azonban, hogy nem hiányzott a - hosszas halogatás alatti politikai csatározások következtében - számára egyre inkább a vereséget tartogató 29-i szavazásról sem. Csak érdekességgéppen megjegyezzük: a korábbi szavazások előtti „kivonulók” mind a képviselőházban, mind a sajtóban névtelenek maradhattak az ilyen eszközt végül nem alkalmazó Palóczy azonban nem, ami óhatatlanul arra utal, hogy az ügybe politikai ellenfeleinek manőverei is közrejátszottak. Az értesülésről ugyanis a mérsékelt, kormánypárti Pesti Hírlap is beszámolt, indulatos - feltehetően Kemény Zsigmond tollából származó - szerkesztői jegyzet kíséretében: „Csakhogy aztán hordanák el magukat az ily követ urak végképp, s adnák helyeiket olyan utódoknak, kik nem üznek játékot a törvényhozói állásból.”²⁸² A szerkesztői kifakadást jogosnak is tarthatjuk azokkal kapcsolatban, akikre vonatkozott, de mint láttuk, Palóczy László bizonyára jóval fontosabbnak vélte képviselői megbízatását, komolyabban vette törvényhozói munkáját ennél.

²⁸⁰ Ld. pl. *Szilágyi*, 1850. 322. p.

²⁸¹ Vö. PLBI. 25. p.

²⁸² Pesti Hírlap, 1848. 252. sz. (december 30.) 1224. p. A radikálisok közé sorolt Irányi Dániel érdekes módon ugyanilyen erőteljesen elítélte, és a parlament szégyenének tekintette azokat, akiket „a maga egyéni érdeke inkább izgatott, mint a népe, s szép csendben kiosontak a tereméből.” *Irányi-Chassin*, 1989. 98. p.

Visszatérve a 28-i ülésre, az eredetileg honvédelmi beszámolóra készülő Kossuth beszéde²⁸³ később valóban sokat nyomott a Palóczyt megbuktató mérsékeltek győzelmében. A honvédelmi bizottmány elnöke beszédét azzal kezdte, hogy ha előre sejtette volna a kárpótlás kapcsán kirobbanó vita hevesességét, nem javasolja annak letárgyalását. „Én azt gondoltam, hogy ezen kérdésnek rögtönös feltétele és elintézése körül a tisztelt képviselőházat egy szempont fogja vezérelni, azon szempont tudniillik, hogy közelítsük meg a méltányosságot annyira, amennyire otthonos összeírás és becslések nélkül az előttünk ismeretes többrendbeli adatok nyomán kidolgozott valamely tabella szerint ezen méltányosságot megközelíteni lehet.” Palóczy előterjesztésével kapcsolatban egyértelműen leszögezte: „hogy a tisztelt képviselőház kegyességéből megbízott kormányának nézete is tudassék, nem kételkedem kijelenteni, hogy én az egyforma diametrális összeg²⁸⁴ mellett nem vagyok, mert azt nem tartom sem az igazsággal, sem a méltányossággal megegyeztethetőnek. Kossuth is elismerte, hogy voltak birtokosok, akik nem is álmodtak a megváltásról és telkenként 200 forintért odaadták volna, ha tehetik, s az alábbi következtetést vont le: „ennél fogva tehát megvallom, én bizonyos osztályozást akarnék, azon véleményben lévén, hogy három-négy osztály állíttatnék”, melyek ellen senkinek nem lehet kifogása. A kormány nevében azt kívánta, hogy „ezen kérdés ne okozzon keserűséget, hanem inkább megnyugvást”, és csalódottságának adott hangot amiatt, hogy Palóczy indítványa többséget kapott: „Örömmel vettem volna, ha ezen szavazás másképp ütött volna ki, hanem üssön ki akárhogy, ne halassza a Tisztelt Ház, együtt van, tehát szavazzon.” Kossuth a legfontosabbnak azt tartotta, hogy mielőbb menjen át a kérdés a „törvényhozás stádiumán”, és kérte a képviselőket, legyenek tekintettel egymásra, óva intette őket, nehogy az elmérgesedő vitában valamely politikai csoportosulás erkölcsi kényszert érezzen akarátának minden áron való keresztülvitelére. Miután megtudta, hogy a Háznak joga van újra szavazásra feltenni egy kérdést, ha név szerinti szavazás iránti indítvány érkezik, (nyilván Palóczyra célozva) úgy gondolta, senkit nem fog megbántani, ha még egy szavazási forduló tartanak, még hozzá a következő napon. A határozatképesség megóvását célzó törekvések mellett a szavazás elhalasztásában nyilván az is szerepet játszott, hogy így nagyobb lehetőség kínálkozott a Palóczy javaslatát ellenző táborból az ingadozók megnyerésére.

A december 29-i ülésen a kárpótlás ügyében újabb módosító indítványokat olvastak fel,²⁸⁵ elsőként Varga Istvánét, aki kijelentette: „nem szándékom megingatni azon ragaszkodást, mellyel a Ház többsége több ízben eredmény nélkül maradt szavazat útján Palóczy képviselő indítványát pártolta”, mégis arra az esetre benyújtja tervezetét, ha Palóczy mégis kisebbségben maradna. Halász Boldizsár módosította előző indítványát, és beadtak ilyen javaslatot Abonyi István és Tóth Lőrinc képviselők is, melyek lényegi új elemet nem tartalmaztak a korábbiakhoz képest, az osztályozás rendszerét finomítva próbálták keresztülvinni a kárpótlást a törvényhozáson.²⁸⁶ Az ekkor tartott név szerinti szavazás (ötödik kísérletre) végül határozatképes létszámmal 105:129 arányban leszavazta Palóczy indítványát. Már a 28-i szavazás szoros eredménye (mindössze két fős többség) is arra utalt, hogy a többnapos huzavona alatt hiába őrizte egységét a Palóczyt támogató csoport (29-én 105-en, egy nappal korábban 107-en támogatták, tehát nem volt jelentős elpártolás), megnőtt a

²⁸³ Kossuth beszédét ld. még: KLÖM. XIII. 908-910. p. E kiadást gondozó Barta István Palóczy beszédéről pontatlanságokat is írt: egyrészt azt, hogy Palóczy javaslata 27-én kisebbségben maradt (ez téves, hiszen többséget kapott, csak a Ház nem volt határozatképes), továbbá azt, hogy indítványának hívei ezért kérték volna a név szerinti szavazást. KLÖM. XIII. 909. p., 2. jegyz.

²⁸⁴ Diametrális összeg = általányösszeg.

²⁸⁵ Közlöny, 1848. 203. sz. (december 31.) 956-957. p.; röviden: Szabó Ervin (1979) 529. p.

²⁸⁶ A módosító indítványokat ld.: Beér-Csizmadia, 1954. 343-346. p.

javaslat ellenzőinek tábora, akiknek sikerült megnyerniük a korábban az ülésteremből távolmaradókat és az ingadozókat. Az már csak a 29-i ülés kapcsán a képviselők keserű tapasztalata, hogy miután Palóczy indítványa lekerült a napirendről, a módosító indítványok közül Bartos Edéét tették fel szavazásra, aki mellett 63, ellene 132 szavazatot adtak le, és így az indítvány (alig 6 szavazat híján) határozatképtelenség miatt el nem fogadtatott.²⁸⁷

A Deák álláspontját erőteljesen támogató Pesti Hírlap másnapi vezércikkében örömmel üdvözölte, hogy végre sikerült („mint érdemlé”) Palóczy javaslatát megbuktatni.²⁸⁸ Az ezen a napon - egyre fenyegetőbb katonai helyzetben - ülésező képviselőháznak folytatnia kellett volna a korábbi rend szerint a módosító indítványok feletti szavazást, azonban a Deákot támogató Dedinszky József javasolta, hogy „jelen veszélyes idejében a hazának” a kárpótlásról való tárgyalást halasszák el.²⁸⁹ Ezzel teljesen összecsengő beszédet tartott Deák, aki ugyanerre az indítványra készült, Dedinszky csupán megelőzte. Deák leszögezte, hogy ha rajta múlt volna, semmiképp nem veszi elő a kárpótlás ügyét, „de kormányunk, mely a körülményeket legjobban ismeri, a többi közt egy osztály megnyugtatóra szükségesnek látta, hogy erről intézkedjünk.” Érezhető keserőséggel emlékezett meg arról, hogy a Ház leszavazta az előlegezésre és az osztályozásra vonatkozó javaslatát, ennél is jobban elszomorította azonban, hogy „mikor az országot veszedelem fenyegeti, akkor a magyar képviselői testület afölött vitatkozik, [...] hogy mennyit adjon az állam pénztárából, melynek fennállásáért még küzdeni kell, mely akkor fog fönnállani, ha ezen országot az Isten megmenti. Pirulnunk kell a jövő előtt, ha az időt most ilyenekkel töltjük.” A határozatképességgel kapcsolatos hercehurcát (azt, hogy „egy fertály óráig teljes számmal volt a Ház, s azután ismét megfogyott”) olyan jelnek vélte, mely arra utal, hogy a képviselők nem nemzeti jelentőségének megfelelően, hanem önös érdekeik szerint foglalnak állást e kérdésben. Az aktuális helyzetben különösen szerencsétlennek tartotta, hogy a szinte kivétel nélkül kárpótlásban reménykedő képviselőket „különösen érdeklő” dologgal töltötték a képviselőház drága idejét. A Ház a halasztó indítványt elfogadta.

Rövid kitérőként említést kell tennünk a kárpótlási törvény további sorsáról. A Debrecenbe költözött országgyűlés érdemben nem foglalkozott a kérdéssel, csupán a Szemere-kormány készített egy, a telkenkénti kárpótlást 300-500 forint között meghatározó tervezetet.²⁹⁰ A volt földesurak kármentesítését végül az abszolút kormány hajtotta végre, érdemes röviden megvizsgálni, hogy hogyan. A kártérítés egyébként az 1850-es évek elején majdnem ugyanazokat a jogi, erkölcsi, pénzügyi dilemmákat vetette fel, mint a független magyar állam idején, 1848-ban. (Hogyan lehet elérni, hogy a gazdák mielőbb hozzájussanak a kártérítéshez, hogy lehet méltányosan elkerülni az időpazarló becslések végeztetését stb.²⁹¹) 1853-ig kárpótlási előleget csak politikai szempontok alapján adtak, ami önmagában ellentmondott az 1848-as, egyenlőségre és méltányosságra törekvő tervezeteknek. Az 1853. évi úrbéri pátens a végrehajtás alapjául szolgáló kárbecslést megyék szerinti különbségtevással 300-700 forint közötti telkenkénti értékkel állapította meg, mely kísértetiesen hasonlít az 1848-as központi bizottmányi véleményre. 1855-ig csak kárpótlási előleget vehettek fel az úrbírséget vesztett birtokosok, ennek összege azonban alig érte el a fizetetlen kárpótlási tőke esedékes kamatait,

²⁸⁷ Ld. pl. *Beér-Csizmadia*, 1954. 347. p.

²⁸⁸ Pesti Hírlap, 1848. 252. sz. (december 30.) 1223. p.

²⁸⁹ Dedinszky és Deák december 30-i beszédét ld.: *Kónyi (szerk.)* 1886. 168-170. p.; közli még: *Szabó Ervin* (1979) 530-531. p. Ld. még: *Ferenczi*, 1904. 204-205. p.; *Fónagy*, 1991.; *Fónagy*, 1998b. 25. p.

²⁹⁰ Ld. pl.: *Szabad*, 1979. 537. p. stb.

²⁹¹ Ld. erről pl. Korizmics László tanulmányait, idézi: *Bernát*, 1935. 210-211. p.

vagyis ugyanúgy nem sokra mentek vele a kárpótoltak, mint ahogy Palóczy azt az előlegezéssel kapcsolatban megjegyezte. A birtokosoknak kiosztott, kármentesítési összegre szóló államkötvények sokat veszítettek értékükből, de nem ez volt a kártalanítással kapcsolatos legnagyobb sérelem, hanem az, hogy - ellentétben a negyvennyolcas országgyűlés szinte valamennyi „pártjának” véleményével - a kármentesítési összeget nem a kincstári és közalapítványi birtokállomány alapján, hanem adókimutatás formájában igyekeztek előteremteni. A „földtehermentesítési járulék” néven az adózókra (tehát a kárpótoltakra is!) hárított kárpótlási összeg tovább súlyosbította az amúgy is a beruházásokhoz szükséges tőke hiányával küszködő polgárokat. Ami pedig a volt földesurakat illeti, egyrészt csak a XIX. század legvégén jártak le a kárpótlási részletek, az eltelt végrehajtási idő tehát nagyon hosszú volt, másrészt a jelentős árfolyamhullámnak kitett kárpótlási kötvények kevesek kezén őrizték meg névértéküket, vagyis összességében nem jártak túl jól, legfeljebb a nagybirtokosok egy részének volt annyi tartaléka, hogy kötvényeire kölcsönt vehessen fel.²⁹²

Mindezek után röviden meg kell próbálnunk mérlegre tenni Palóczynak az úrbéri kárpótlással kapcsolatos indítványát, kijelölni a helyét 1848 decemberének politikai vitái között. Kétségtelen, hogy az egykori országgyűlési vitákat mai szemmel olvasva, Palóczy javaslata az általánosságú kárpótlásra vonatkozóan, meglehetősen egyszerűnek, átgondolatlanoknak és radikálisnak tűnik. Kiindulópontként fel kell idéznünk Kossuth december 14-i, említett beszédét.²⁹³ Ebben Kossuth a haza megmentésére egyesülő társadalmi osztályok között mindenféle ellentétet el akart simítani, hiszen egyszerre kellett biztosítani a nemességet, mint „honfenntartó elem” megőrzését, de a nép szabadságát is, így az úrbéri kármentesítést olyan ügynek tekintette, mely haladéktalan orvoslást kívánt. Kossuth ugyan az osztályozás iránti igényét itt is egyértelműen kimondta, de a kárbecslést olyan gyorsan kívánta kivitelezetni, hogy az lényegében önellentmondásnak hatott. („Soha ne becsüljessük a dolgot hosszabbra” - mondta, továbbá két év alatt a teljes kárpótlási összeget kifizethetőnek vélte, felét azonnal.) Megítélésünk szerint Palóczy - mint erre december 24-i beszédében maga is hivatkozott²⁹⁴ - egyszerűen Kossuthnak a gyors megvalósításra, a részletekben való elmerülés helyett az azonnali, a közvéleményt megnyugtató intézkedés fogantatására vonatkozó felszólítását tette magáévá, és indítványát a haza állapotával, a társadalmi összefogás szükségességével látta indokoltnak. Kossuth például így beszélt: „Magyar felemelkedettséggel mondhatom, hogy a volt arisztokrácia, mely annyit veszített, nem kérdezte az áldozat nagyságát, hanem csak azt, hogy kell-e [áldozat], s tett. Tehát ezekről kellene minél előbb gondoskodni, mert bizony ők is azt tartják, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok. Ne mérlegeljük tehát sokáig, hogy 500 forint és talán 3/100 jöjjön-e, hanem adjunk valamit, hogy lássák, miként valóság a nemzet szava, mely szerint a nemzet saját becsülete oltalma alá helyezte a kármentesítést. [...] Az 1848-i év ne múljon el anélkül, hogy ki legyen mondva a törvényhozás által valószínűsítése azon szónak, melyhez a nemzet becsületét kötötte.” Látható, hogy Palóczy érvei sem álltak túl messze a Kossuth által itt előadottaktól, bizonyára Palóczy is fő szempontnak a mielőbbi végrehajtást és Kossuthal egyetértésben a részletes felméréseket megtakarító, azonnali intézkedést tekintette. Kossuth is kifejezte hozzájárulási készségét ahhoz, hogy ne egyezzen meg fillérre pontosan a veszített úrbériség ellenértéke a kárpótlási összeggel, a lényeg, hogy mielőbb eszközölhető és hozzávetőlegesen méltányos kárpótlás történjen. A honvédelmi bizottság elnöke továbbá bizonyára tisztában volt azzal is, hogy a

²⁹² Az önkényuralom alatt megvalósított kárpótlásra és annak az 1848-as tervekkel való összehasonlítására ld.: Szabad, 1979. 537-539. p.; Fónagy, 1991.; részletesen: Bernát, 1935.; Lóránt, 1935.

²⁹³ KLÖM. XIII. 731-739.p. Kitűnő értékelését adja: Szabó Ervin (1979) 515-517.p.

²⁹⁴ PLBI. 128. p.

kárpótlás pénzügyileg szinte megoldhatatlan kérdés, ezért annak szorgalmazásában a nemzeti egység megteremtésére irányuló társadalmi szempontoknak kell előtérbe kerülniük a hajszálpontos kifizetések eszközlése helyett.²⁹⁵ Palóczy nem értette félre Kossuthot, egyszerűen realizálni akarta annak általános érvényű beszédében rögzített elgondolásait, s tulajdonképp egyetlen ponton lépett túl Kossuth „jobb ma egy veréb”-típusú érvelésén, és ez az osztályozással és előlegfizetéssel összekapcsolt kárfelmérés elutasítása volt, ami miatt december 28-án Kossuth nem fogadhatja el Palóczy javaslatát. (Mellesleg Kossuth és Deák, mint láttuk, éppen ez utóbbi ponton vallottak azonos véleményt, a kárfelmérés módjának kérdésében nem álltak egymás mellett.) Milyen tényezők teheték indokoltá 1848 decemberében, hogy Palóczy komolyan gondolja frappáns, mondhatnánk, „egyszerű, de nagyszerű”-típusú indítványát? Világos volt egyrészt, hogy a részletes kárfelmérés, sőt az osztályonkénti körütekintő becslés az adott helyzetben túl hosszú időt venne igénybe, ráadásul eredménye legalábbis kétséges, hogy megegyezik-e a tényleges helyzettel. Legalább ennyire logikus volt továbbá Palóczy azon érvelése, hogy még ez a bizonyos „tényleges helyzet” fogalmának meghatározása sem egyértelmű abból a szempontból, hogy a veszített úrbéri szolgáltatások nem alkottak egy egyetlen keretbe fogható, áttekinthető rendszert az ország egészében, nemcsak a természetföldrajzi adottságok eltérő volta, hanem az egyes uradalmak történelmi hátterének, a földesúr-jobbágy viszonyának a különbségei miatt sem. Az egyszeri, általányösszegű kárpótlás nyilván nem egyezett meg a „szoros igazsággal”, de utóbbi szubjektív fogalmának tisztázása („micsoda az igazság?”) szintén eldönthetetlen feladat, s nemcsak 1848-ban, hanem a későbbiek ismeretében is. (A „megfelelt-e az abszolutizmus kori kárpótlás a veszített úrbéri szolgáltatások ellenértékének?” kérdésre aligha lehet egyértelmű igennel vagy nemmel válaszolni.) Ezért nem érezzük helyénvalónak azt az érvet, miszerint az adókiivetést sem általány alapján teszik, hanem körütekintő, személyre szabott felmérés alapján, ugyanis az adóztatás egy esztendei jövedelem (vagy meglévő vagyon) könnyebben megismerhető viszonyai alapján, ráadásul évi rendszerességgel történik, míg a kárpótlás egyszeri alkalommal, tisztázatlan történelmi eredetű háttérrel megvalósítandó feladat. Nem helytálló az az észrevétel sem (Palóczy és Deák érvelésében egyaránt), hogy a másik tervezete panaszáradatot indítana el a társadalom különböző rétegeiből, mert valószínűleg bármely fél tervei valósultak volna meg, a kárpótlással elégedetlenek mindenképp jelentős közvéleményt képviseltek volna. Kétségtelen, hogy a Palóczyt támogató képviselők köre két különböző csoportból állt össze: egyrészt azokból, akik ténylegesen úgy gondolták, hogy meg kell elégednie a nemességnek az általányösszeggel, és erkölcsi megfontolásokból vagy hazafias érzésektől kísértetve nem kérhetnek többet az államtól; másrészt (s ezek voltak többségben) tényleg a „jobb ma egy veréb” nézetet vallották, s a bizonytalan jövőtől félve, mielőbb hozzá akartak jutni kárpótlásuk összegéhez, akkor is, ha ez számukra bizonyos kisebb veszteségeket jelentene. (Azokról nem is beszélve, akik éppen hogy jobban jártak volna anyagilag ebben a rendszerben.) Hogy maga az indítványtevő melyik csoporthoz tartozik, nem tudhatjuk, de Palóczy egész közéleti tevékenységének áttekintése talán méltó alapot ad feltételezéshez: elsősorban nem önös anyagi érdekei miatt nyújtotta be tervezetét, hanem az annak tulajdonított politikai cél elérése érdekében.²⁹⁶ Igazat kell továbbá adnunk Szabó Ervin azon meggyőződésének, hogy az elhúzódo országgyűlési vitát részben azok a képviselők okozták, akik nem álltak sem Palóczy, sem Deák mellé, hanem éppen oda szavaztak, akinek a tervezetétől többet remélhettek saját maguknak. Az Palóczy december végi beszédeiből bizonyos, hogy a rendkívüli körülményeknek (a közvélemény megnyugtatása szándékának) komoly szerepe van az indítvány megfogalmazásában. Nézetünk szerint békés viszonyok

²⁹⁵ Ld. minderről: Szabó István, 1976. 336. p.

²⁹⁶ A kérdést - tudomásunk szerint - eddig egyedül Szabó Ervin munkája tette föl: Szabó Ervin (1979) 523. p.

között ő maga sem állt volna elő ilyen kárpótlási javaslattal. Végül ismét csak a házszabályok kijátszására épülő parlamenti taktika akadályozta meg abban (ezúttal négy szavazási forduló után), hogy többséget szerezzen javaslatának. Korábban is érintettük továbbá a kézenfekvő kérdést: milyen lehetett a viszonya Palóczy indítványának a legitimációs viszonyítási pontként kezelt áprilisi törvényekhez? Palóczy logikája szerint a kárpótlásról szóló 1848/9. tc. szellemiségét, vagyis a kárpótlás megvalósításának elvét nem érthette sérelem (ezt lényegében igazolja, hogy Palóczy - politikai ellenfeleinek érveivel szemben - egyáltalán nem „forradalmi” módon kezelte az úrbéri kérdéseket, vagyis nem a váltság nélküli jobbágyszabadítás Magyarországon jórészt csak Táncsics által képviselt programját akarta feleleveníteni), s a „közbecsület védpajzsa” követelményeinek a törvény eleget is tesz. Összegzésként csak annyit mondhatunk, hogy százötven év távlatából is egyszerűen eldönthetetlen (talán értelmetlen is) a kérdés, hogy miért és melyik kárpótlási elképzelés megvalósulása lett volna jobb az úrbírságot vesztett nemes, a volt jobbágyság, illetve a nemzet egésze szempontjából. (A probléma kísértetiesen hasonlít az 1849. évi adótörvénnyel kapcsolatos dilemmához, mely szerint magasabbak vagy alacsonyabbak voltak-e a független magyar polgári állam adóterhei az 1848 előttiéknél.²⁹⁷) A feltételezést azonban megkockáztathatjuk: Palóczy „gordiusi” megoldásának elfogadásával sem biztos, hogy akkor sokkal rosszabbul jártak volna az említett (alaposan) érintettek.

Palóczy László képviselői szereplésének mérlegelésekor utolsó, röviden összegezhető, de jelentőségében nagy problémaköre, hogy hogyan ítéljük meg a kifejezetten **politikai kérdésekhez** való viszonyát, szerepvállalását, pártállását.

A vonatkozó szakirodalom Palóczyt rendszerint a radikális, baloldali képviselők közé sorolja, érdemes megnézni, hogy mennyire jogosan. Az első népképviselői országgyűlés radikális „frakcióját” a július 22-én tartott válaszfelirati vita alapján szokta történetírásunk kijelölni (amikor a parlamenti pártpolitikában is „el lett vetve a kocka”), vagyis azokat sorolja ide, akik még elvben sem voltak hajlandók kilátásba helyezni a magyar törvényhozás segítségét az olasz tartományokban folyó forradalmi mozgalmak ellen a Habsburgok oldalán.²⁹⁸ A 36 nemmel szavazó honatya között volt Palóczy is, ettől kezdve rendszerint megkapta a „nemesi radikális”, vagy a „a kormány baloldali ellenzékét alkotó radikális” stb. besorolást.²⁹⁹ (Megjegyezzük, megjelent olyan kötet is a témában, mely a „vöröstollasokhoz” tartozók közül megemlíti néhány nevet - köztük Palóczyét -, akik az olasz segély megadása ellen „vitáztak, amíg lehetett”.³⁰⁰ Pedig Palóczy nemcsak nem vitázott, de még csak hozzá sem szólt ehhez a kérdéshez, csupán szavazatát adta le!) Le kell szögeznünk azonban, hogy e szavazat alapján még kevésbé lehet azok közé számítani, akik - Kossuth szavaival - „a törpe minoritás” tagjaiként „erőszakolni akarják a Ház tanácskozásait”.³⁰¹ Palóczy radikális besorolásának másik forrása lehet, hogy sokan 1848-ra is visszavetítik 1849-es szerepvállalásának a

²⁹⁷ Ld. erről pl.: *Deák*, 1994. 237. p.

²⁹⁸ *Kovács*, 1889. 199-211. p. Az olaszok elleni segély megszavazásával kapcsolatos radikális sajtóhírekből: *Munkások Újsága*, 1848. 18. sz. (július 30.) 275-280. p. stb.

²⁹⁹ *Spira*, 1952. 172. p.; *Beér-Csizmadia*, 1954. 19-21. p. Utóbbi monográfia egyébként - inkább korára jellemző módon - úgy idézte az egyik 1849-es, rabszolgatartás elleni megjegyzését, mint az Egyesült Államok elfogadhatatlan rendszerének baloldali bírálatát.

³⁰⁰ *Takács*, 1982. 54. p.

³⁰¹ Idézi pl.: *Takács*, 1982. 54. p.

„flamingókhoz” kötődő elemeit, elsősorban azt, hogy 1849. januárjában az ő debreceni szállásán tartották Madarász László hívei értekezleteiket.³⁰²

Palóczy a legfontosabb kérdésnek a kiegyensúlyozott, folyamatos törvényhozás működését tekintette, mellyel nem fértek össze a forradalmi jellegű politizálás elemei. Az országgyűlés, mint a nemzeti akarat megtestesítője iránt őszinte tisztelettel viseltetett, és mereven elutasította a diktatórikus jellegű hatalomgyakorlás formáit, mindent elkövetett az áprilisi vívmányok, illetve az azokat továbbfejleszteni hivatott intézkedések törvényes alapjának, a rend és a biztonság - adott keretek között megteremthető - biztosításáról. Emiatt idegenkedett a pártszerű keretektől is, és bár kétségtelenül elszánt volt és határozott, működésének fő területéül (sőt egyetlen színteréül) a szívós aprómunkával időtálló alkotó törvényhozást tekintette. Jellemzőnek véljük, hogy a radikális lapok például (Nép-Elem, Márczius Tizenötödike stb.) rendszeresen közzétették az Egyenlőségi társulat és más forradalmi demokrata klubok üléseinek jegyzőkönyveit, határozatait, programpontjait stb., Palóczy nevével ezekben a tudósításokban soha nem találkozhatunk. Maga Madarász is arra panaszkodott emlékirataiban, hogy az országgyűlés radikálisai nem alkothattak önálló frakciószerű csoportot, mert nem volt igazán elfogadott vezetőjük, erejükből arra nem futotta, hogy együtt védekezzenek, csak arra, hogy „kiki önmagában gondolkozzon”, amit Palóczy nyilván gyakran meg is tett.³⁰³

Kétségtelen, hogy a forradalmi mozgalmakhoz, például a francia forradalom - jakobinusok előtti - szakaszához erős szellemi kötődést érzett. Valódi példaképe a polgári forradalom változásainak a rendezett körülmények között ülésező törvényhozás útján való életbe léptetése volt. Érdemes felidézni például a francia forradalomnak azon eseményeiből egyet-kettőt, amelyekre Palóczy 1848 őszén hivatkozott. Az említett népiskolai vitában például nem hagyta ki a párhuzam által kínált lehetőséget arra, hogy az évfordulón ne emlékeztesse képviselő-társait 1789. augusztus 4-re: „Ma 59 esztendeje, hogy Versailles-ben a francia egybegyűlt nemzet minden címeiket a haza asztalára lerakván, egy tömeggé egyesült. Ti ezt megtettétek. Még hátravan egy nagy közfalnak lerontása, a külön iskolák megszüntetése. Töröljétek el azokat ma, augusztus 4-én, s örököstétek meg azokat ma a történelemben!”³⁰⁴ Mivel a francia nemzetgyűlés ezen a napon törölte el a feudális kiváltságokat, törvényt hozott a közteherviselésről, állampolgári egyenlőségről, az egyházi tized megszüntetéséről stb., mindennek az áprilisi törvényekkel való összekapcsolása nemcsak jó szónoki fogás, de valóban tartalmi megfeleltetés is volt.

Vagy idézhetjük kissé talán részletesebben is a szeptember 12-i ülést, amikor nyilvánvalóan a francia nemzetgyűlés „labdaházi esküje” mintájára az országgyűlés folyamatosságának (permanenciájának) kinyilvánítását kérte, pontosabban támogatta Zsembery Imre vonatkozó indítványát.³⁰⁵ A javaslat mögött a háttérben az a félelem húzódott meg, hogy az uralkodó az országgyűlést feloszlatja, és így annak ellenőrzése nélkül számára kedvező összetételű kormányt nevez ki. A radikálisok szimpatizáltak az ötlettel, a mérsékeltek és a kormány tagjai azonban úgy vélték, hogy ezzel a lépéssel az országgyűlés lelépne a törvényesség útjáról,

³⁰² Ld. pl. *Madarász*, 1883. 197., 209. p.; *Ruszoly*, 1992. 28-29. p. E megjegyzések ellenére Debrecenben is autonóm személyiségű képviselőnek tűnik, akit felszólalásai és meggyőződése távolról sem mindig hozhat kapcsolatba a radikálisokkal. Ezt igyekeztünk bizonyítani: PLBI. 28-32. p.

³⁰³ Vö. PLBI. 24. p.

³⁰⁴ PLBI. 64. p.

³⁰⁵ PLBI- 95-98. p. A vitára: Közlöny, 1848. 97. sz. (szeptember 14.) 493-494. p.; *Horváth* (1986) 251-252. p. stb.

amelyre eddig annyira szigorúan vigyázott, lejártná magát a külföld előtt, sőt a permanencia egyenesen a haza és az alkotmány veszélyeztetését jelentené. (A miniszterek közül Klauzál és Batthyány szólalt fel ilyen értelemben.) Palóczy így érvelt javaslata mellett: „Feleljen nekem arra akárki, hogy miért hívatott össze a diéta, és pedig a legnagyobb hatalom által? Mert azt mondotta: hazátok veszélyben van, szabadítsátok meg! S kérdem, kisebb most a veszedelem, mint akkor volt? Sokkal nagyobb. S kérdem ismét a két előttem szólott volt miniszter urakat, feleljenek arra, hogy ha az országgyűlés együtt nem ülne, nem volna-e a kormány részéről hazaárulás, ha a jelen körülmények között a diétát össze nem hívná? S most, mikor együtt van, megengedhetjük-e, hogy eloszlattassék? Ebbe beleegyezni lehetetlen, mert ez a nemzet életén az utolsó halálos sebet ejtené, s a nemzetet kétségbeesésbe taszítaná. [...] Ennélfogva tehát kívánom, hogy a nemzet képviselői együtt maradjanak, és Zsembery barátom indítványát pártolom, annyival is inkább, mert hiszen nem akarja örökre permanensnek kinyilatkoztatni az országgyűlést, hanem csak addig, míg a haza megszabadítva nem lesz.” Az elnök szavazásra kívánta feltenni a Ház permanenciáját kimondó indítványt, melyet a többség (felállás útján történt szavazással) el is fogadott, vagyis úgy tűnt, a mérsékeltek vereséget szenvedtek. Batthyány azonban ekkor sem fogadta el a szerinte nyíltan forradalmi indítványt, és lényegében a szavazást érvénytelenítve a fontos ügyben név szerinti voksolást kért. (A miniszterelnök számára az egész vita tétje az István nádorral való konfliktus lehetséges elkerülése volt, aktivitását ekkor ez is indokolja.³⁰⁶) Batthyány Wesselényivel közösen igyekezett rávenni az ingadozókat a permanencia elvének leszavazására, és elküldött valakit a távollevő Deák Ferencért. Deák a javaslat ellen érvelt,³⁰⁷ mondván, hogy az 1848/4. tc. 6. §-a értelmében a Házat egyébként sem lehet felosztatni a költségvetés megszavazása előtt, továbbá úgy vélte, az uralkodónak nem lenne törvényes alapja az országgyűlés (és így a nemzet) vélekedésével ellentétes kormány kinevezésére, ennélfogva az indítványt feleslegesnek és elejtendőnek nevezte. A feszültséget Zsembery úgy oldotta fel, hogy - mint mondta - meggyőzette Deák érveitől, visszavonta javaslatát, s így levették a napirendről. A javaslat utóéletéhez két dolog tartozik, az egyik, hogy szeptember 30-án, amikor a pákozdi csata kimeneteléről még nem érkezett biztos hír Pestre, a rendkívül izgatott légkörben tanácskozó országgyűlésben maga Deák (és előtte Madarász László) vetette fel, hogy az országgyűlés deklarálja magát permanensnek: „Az elnöknek azon előterjesztését, hogy ez a képviselőtestület most végképp el ne oszadjék, annyira szükségesnek látom, hogy én azt még egy rendelkezéssel szeretném megtoldani. Azt hiszem, hogy akármely csekély számú legyen is a ház, csak existáljon,³⁰⁸ jobb lesz, mintha abszolúte elmosódik, vagy bevégezi üléseit és szétmegy. Törvények felett tanácskozni úgysem fog, hanem a miniszterelnök nincs itthon, a végrehajtó hatalom tetteles gyakorlásával egy bizottmány van megbízva, azt hiszem, a bizottmánynak is nagy segítségére leend, ha ezen testületnek akármi része itt marad, hogy arra mindig számítani lehet. Legyen az akármi csekély számú, csak legyen, mert az egy törvényes tekintély.”³⁰⁹ (A permanencia elve egyébként Deáktól az utolsó rendi országgyűlésen sem volt idegen, 1848. április 7-én éppen az ő javaslatára fogadta el a diéta az erről szóló határozatot.³¹⁰ Világos tehát, hogy szeptember 12-én csupán az aktuális körülmények hatására vélte a lépést túlzottan „forradalminak”). Továbbá 1849. január 13-án Debrecenben Kossuth indítványára a képviselők - a július 11-i újoncmegajánláshoz hasonló lelkesedéssel - esküt

³⁰⁶ Ld. erről: *Urbán*, 1986. 643-644. p.

³⁰⁷ *Kónyi (szerk.)* 1886. 71-72. p.

³⁰⁸ Existál = létezik.

³⁰⁹ *Közlöny*, 1848. 114. sz. (október 2.) 582-583. p.

³¹⁰ *Urbán*, 1986. 221. p.

tettek arra, hogy „amíg a haza megmentve nem lesz”, nem oszlanak fel, hanem a Ház együtt marad.³¹¹ Fontos, hogy nem hivatalosan megerősített (törvényerejű) országgyűlési határozatról volt szó, hanem csak ünnepélyes szándéknyilatkozatról, mégis a képviselőház komolyan vette azt és tartotta is magát a permanencia elvéhez. 1849. április 14-én, a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadásakor ugyanilyen értelemben emlegették a január 13-i nyilatkozatot.³¹²

Nagyon fontos továbbá az április óta zajló események törvényességének kérdése illetve megítélése. A dilemma (mint a permanencia kapcsán is utaltunk rá) különösen szeptember folyamán erősödött fel, hogy hogyan és meddig kell megmaradni a törvényesség terén, mennyiben jogos a kivételes hatalom kialakítása a forradalom vívmányainak védelme érdekében. Az 1848. szeptember 24-i ülésen szóba került az uralkodó augusztus 31-i, a magyar alkotmányosságot súlyosan korlátozni akaró leirata, pontosabban az arra adandó méltó válasz kérdése. Palóczy beszédének lényege az volt, hogy Deák Ferencet szeretne volna megbízni a Házzal e válasz-irat elkészíttetésével, aki azt nem akarta elvállalni, elsősorban, hogy ne teremtsen konkurenciaharcot közte és a végrehajtó hatalmat ekkor már ténylegesen irányító Kossuth között. Ennek kapcsán azonban Palóczy kifejtette, hogy az engedelmisséget követelő leiratban a törvényesség betartására való hivatkozásnak akkor van csupán jogalapja, ha az azt elrendelő szerv vagy személy is a törvényesség talaján áll. Palóczy, sok 48-as kortársához hasonlóan össze tudta hangolni a forradalom és a törvényesség követelményeit. Nem követ el tehát semmilyen vétket a magyar törvényhozás - vallotta -, ha határozottan szembeszegül a leiratban foglaltakkal, s erről a külföldet is igyekszik tájékoztatni. Sőt, egyenesen a nemzettől rárótt kötelessége, hogy szerkezetét, működőképességét megőrizve szembeszálljon a törvénytelen kísérletekkel: „Már korom azt hozza magával, hogy vérem sebesen nem forog, a tüzet nem szítom ott, ahol nem kell, s inkább a hideg józan okosság vezérli tetteimet s vélekedésemet. Sok viszonyokon, szenvedéseken mentem keresztül életemben, s megtanultam azt, hogy jobb eligazítani valamit, mint az égő üszköt tűzbe vetni. E tárgyban alig szólottam, bocsássatok meg, ha kiöntöm, mi szívemen van. Mindig csak azt halljuk - s jól teszik, kik mondják - örökké maradjunk a törvényesség terén, legyünk óvatosak, a törvényesség teréről ne lépünk le. Jó ez a tanács, midőn ellenségeink is a törvény terén állanak. De uraim, hol állunk itt?”³¹³

Palóczy felszólalásai kapcsán a törvényesség kérdése önmagában rendkívül érdekes, továbbgondolásra serkentő problémakör. A téma teljességének feltárása nélkül megjegyezzük, hogy a polgári átalakulás következetes hívei a reformkort, a forradalmat, az annak vívmányait kiteljesítő rendszerváltozást és a szabadságharcot *folymatként* értelmezték, szemben azokkal a - például egyes 1849-es „békepárti” illetve későbbi konzervatív politikusokhoz közelálló - véleményekkel, melyek két jól elkülöníthető szakaszt véltek 1848-49-ben minden területen (a hadseregben és a parlamentben egyaránt) felfedezni: a törvényesség és a forradalom szakaszát.³¹⁴ (Tipikussága miatt idézhetjük a már hivatkozott Meszlényi Antal rövid összegzését: „Lamberg gróf legyilkolásáig terjedő időszak még nem nevezhető forradalminak, legfeljebb csak készülésnek rá. Azontúl már igen, mert a józan megfontolást az utca

³¹¹ Kossuth nagy beszédét az önvédelmi harc folytatásáról ld. KLÖM XIV. 109-120. p., a permanencia kimondása: 114. p. Ld. még: Katona (szerk.), 1994. 270-283. p.

³¹² KLÖM. XIV. 885-886. p.

³¹³ Pótlás. 1.21.1.

³¹⁴ Megjegyezzük e szempontból nagyon találónak találhatjuk Deák István könyvének címét, a „törvényes forradalomról”: Deák, 1994.

meggondolatlansága váltotta fel.”³¹⁵) Jóllehet utóbbi önmagában is tartalmaz bizonyos ellentmondásokat, hiszen egyrészt nehéz meghúzni a kettő közötti határvonalat, másrészt már azt sem könnyű megállapítani, melyik volt előbb, vagyis, hogy a törvényességet rúgta fel a „forradalom”, vagy utóbbi hozott létre új törvényes alapot. E nézet illusztrálására idézzünk például (ezúttal Kemény Zsigmond ismert „Forradalom után”-ja helyett) egy 1850-ben megjelent publicisztikai írást, melynek szerzője egyszerűen fejtelenségnek látta 1848 őszétől az eseményeket, következtetésként pedig így fogalmazott: „Nem az eszközökhöz ragaszkodás teszi a politikában a következetességet, hanem megállapodás a célban, s határozott és kimért haladás a cél felé mindennemű viszonyokban és a viszonyokhoz alkalmazott eszközökkel.”³¹⁶ A kérdést az teszi igazán érdekessé, hogy - nézetünk szerint is - éppen az 1848 szeptemberétől az Országos Honvédelmi Bizottmány által vezetett magyar katonai és polgári igazgatás képviselte a cél következetes megvalósításának szándékát, s megmaradt a forradalom vívmányainak (az áprilisi törvényeknek) a védelme mellett, akár fegyveres erővel is. Az önvédelmi harcba torkolló 1848-as rendszerváltozás valóban hihetetlenül gyorsan bontakozott ki, de semmiképpen nem teremtett kaotikus körülményeket, Kossuthék mindent elkövettek a hatalmi és politikai viszonyok áttekinthetősége érdekében. Mindezt azért említjük, mert Palóczy László 1848 őszén megfogalmazott felszólalásai szintén ebbe az irányba mutatnak.

Palóczy bátran lépett tehát a forradalom útjára, amennyiben úgy vélte, hogy azt az áprilisi törvényekben biztosított új alkotmány védelmének és továbbfejlesztésének érdeke megköveteli, de mindig ragaszkodott az országgyűlés épségben tartásához. Erre, mint egyfajta alapra azután fel tudott építeni kivételes hatáskörű vagy megbízatású, „forradalmi” szervezetet, mint például a vésztörvényszékeket 1848. július végén,³¹⁷ de ide sorolhatjuk a Rajačić és Haulik főpapok elleni említett akciók kezdeményezését is a részéről. Hogy mennyire volt ez a vélemény tipikus a 48-as képviselőházban, e ponton nem tudjuk megítélni, de bizonyára elterjedt felfogás lehetett, hiszen - annak ellenére, hogy voltak olyan megnyilatkozások, melyek a Ház feloszlását kívánták - az áprilisi törvények alapján összeült első népképviselői országgyűlés folyamatosan ülésezett és folytatott tartalmas vitákat a honvédelem megszervezése mellett a magyar polgári átalakulás kérdéseiről, egészen 1849 augusztusáig.

Voltak aztán kisebb jelentőségű, inkább az ünnepélyes külsőségek, mint az az által megjelenített tartalom szempontjából fontos indítványai. Ilyen volt például Kossuth híres július 11-i beszéde után („leborulok a nemzet nagysága előtt”) tett javaslata arról, hogy a beszéd és a megajánlás ünnepélyességét megőrzendő, ne tárgyaljanak több javaslatot, hanem oszoljanak szét.³¹⁸ Deák Ferenc javaslatára azonban indítványát, a képviselők fontos teendői miatt nem fogadták el.³¹⁹ Vagy amikor a Puchner-féle október 18-i manifesztumra kellett a magyar országgyűlésnek válaszolni, és a magyar korona önállóságát védő stílusú javaslatot tett az ellen-proklamáció szövegéhez³²⁰ stb.

Meg kell próbálnunk választ adni mindezek után, hogy a határozott kiállású öregúr mennyiben volt a Batthyány-kormány ellenzékéhez tartozó személynek tekinthető. Korábban is említettük, hogy az országgyűlésben nem alakult ki stabil kormánypárt illetve ennek megfelelően azt

³¹⁵ Mészleányi, 1928. 32-33. p.

³¹⁶ Székely József. [eff]: [Cím nélkül.] In: Pesti Napló, 1850. 124. sz. (augusztus 7.) 1-2. p.

³¹⁷ PLBI. 54-56. p. Vö. Sarlós, 1959. 157-168. p.

³¹⁸ PLBI. 47-49. p.

³¹⁹ Ld. még erről: Ferenczi, 1904. 131-132. p.

³²⁰ Pótlás. 1.24.1.

nem is ellensúlyozhatta szervezett ellenzék, a képviselők - Palóczy politikai habitusának megítélésünk szerint ideális módon - őrizték autonómiájukat, szabadon döntöttek valamely indítvány támogatásáról vagy elvetéséről. Palóczy tevékenysége a mai kifejezéssel „konstruktív ellenzékiesség” fogalmával írható le talán leginkább, ugyanis célja nem a kormány megbuktatása vagy gyengítése, sokkal inkább az általa helyesnek vélt irányban történő befolyásolása volt. Bár szinte valamennyi miniszterrel keveredett szóváltásba valamely ügy kapcsán (Eötvös József, Deák Ferenc, Mészáros Lázár, Széchenyi István), mind velük, mind többi képviselőtársával őrizte nemcsak a személyes jó viszonyt, hanem a konstruktív politikai magatartást is. Számos képviselőházi vitában őszinte tisztelettel beszélt azokról (Deák Ferenc, Bezeredy István stb.), akikkel esetleg egy-két nappal korábban éles szóváltásba keveredett valamilyen ügyben, s ez az - egyes politikai kérdésekben olykor hevesen ütköző, máskor, a tartalomtól függően együttműködni kész - magatartás Palóczy irányában is működött, s észrevételünk szerint fontos „tartozéka” volt ennek az országgyűlésnek.

Összességében Palóczy személyében valóban határozott, a polgári átalakulást határozottan igenlő, de meggyőződése tartalmában egyáltalán nem szélsőséges személyiség politizált a képviselőházban. A „radikális” szóhasználat esetén jelen tanulmányunkban is helyénvalónak találjuk Palóczy felszólalásaira szintén vonatkoztatni a Csorba Lászlótól származó értelmezést, aki szerint a kifejezés 1848-ban „elsősorban még nem eltérő világnézeti irányt jelent, hanem inkább a módszerre értendő: bizonyos közös alapelvek érvényesítésénél nagyobb hangsúly esik a többség - egy eddig elnyomott többség - akaratának érvényesülésére, mint a kisebbség jogának biztosítására.”³²¹ Palóczyra teljes mértékig igaz e megállapítás, ő is azok közé tartozott, akik minden eszközzel ragaszkodtak az áprilisi törvényekben lefektetett alaphoz, következetesen végig akartak menni a reformkorban megálmodott úton és alkalmanként egyszerűen nem értették a Batthyány-kormány gyakran taktikus, engedményekben gondolkozó politikáját. Alábbi, 1848. szeptember 20-án a képviselőházban elhangzott rövid mondata mintegy 1848-as képviselői ars poeticájának is felfogható: „Azt tartom olyan időben élünk, midőn a gordiusi csomót nem jobban összebonyolítani, hanem, ha másképpen nem lehet, kettévágni kell.”³²² Sokat is tett érte, hogy ezekből a gordiusi csomókból minél előbb egy polgári Magyarország körvonalait lehessen kibontani.

Palóczy László, mint az országgyűlési ülésterem amúgy is szorgalmas látogatója, természetesen részt vett az OHB és a törvényhozás Debrecenbe költözését kimondó 1848. december 31-i ülésben. Majd felszállt a hóban minduntalan elakadó szolnoki vonatra, hogy a csikorgó hidegben Debrecenbe, az ő képviselői munkájának jellegében, irányában is alapvetően újat hozó országgyűlés helyszínére induljon. Ekkor még maga sem sejthette, hogy a házelnöki székben jóval kevesebb lehetősége lesz konkrét kérdésekben állást foglalni, jelentősen felértékelődik viszont politikai kiegyenlítő, szervező szerepe, melyet képviselőtársainak nagy meglepedésére folytatott - egészen a hosszú út végét jelentő utolsó aradi ülésig, 1849 augusztusáig.³²³

³²¹ Csorba, 1998. 266. p.

³²² PLBI. 100. p.

³²³ Palóczy debreceni, illetve szegedi és aradi időszakáról részletesen: PLBI. 25-39. p.

Levéltári rövidítések

MOL. - Magyar Országos Levéltár

ME, OHB - H 2. Az 1848-49-es Miniszterelnökség, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnökség iratai.

BM:Ált. - H 12. Belügyminisztérium. Közösen kezelt általános iratok.

VKM:Db. - H 62. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Debreceni iratok.

Vegyes - H 147. Az 1848-49-es szabadságharcra vonatkozó vegyes iratok.

Ogy. - N 70. Regnicolaris levéltár. Diaeta anni 1848-1849.

Kacskovics-életrajz, 1887. - Kacskovics Lajos m.tud. Akad. I. tagjának életrajza, 1806-1887. [Sőj, 1887.] Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol.Hung. 1329.

Rimely-iratok, 1848. - Rimely Mihály pannonhalmi főapát hagyatéka, iratok az 1847-48. évi országgyűlésről. Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára. BK. 146/V-X.

Felhasznált irodalom

Andics, 1949. - *Andics Erzsébet*: Az egyházi reakció 1848-1849-ben. Bp., 1949.

Andics, 1952. - *Andics Erzsébet (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. II. köt. Bp., 1952. (Magyarország újabbbkori történetének forrásai.)*

Balogh-Gergely, 1996. - *Balogh Margit - Gergely Jenő*: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992. Adattár. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 4.)

Beér-Csizmadia, 1954. - *Beér János - Csizmadia Andor (szerk.): Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Bp., 1954.*

Bényei, 1994. - *Bényei Miklós*: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken. Debrecen, 1994.

Bernát, 1935. - *Bernát Gyula*: Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon. Bp., 1935.

Bíró et al., 1949. - *Bíró Sándor - Bucsay Mihály - Tóth Endre - Varga Zoltán*: A magyar református egyház története. Bp., 1949.

Borovi, 1992. - *Borovi József*: A magyar tábori lelkészet története. Bp., 1992.

Csengery, 1851. - *Csengery Antal*: magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851.

Csizmadia, 1963. - *Csizmadia Andor*: A magyar választási rendszer 1848-1849-ben. Az első népképviselői választások. Bp., 1963.

Csorba, 1991. - *Csorba László*: A vallások szabadságától a vallásszabadságig. 1-2. r. In: *Egyház és Világ*, 1991. 13. sz. 17-20., 17. sz. 14-18. p.

Csorba, 1998. - *Csorba László*: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: *Szabad (szerk.)*, 1998. 257-281. p.

Danyi-Kovácsné-Simor (szerk.), 1987. - *Danyi Gábor - Kovács Andrásné - Simor András (szerk.): Táncsics Mihály népképviselő, 1848-1849. H.n., é.n. [Bp., 1987.] (Táncsics-füzetek, 4.)*

- Deák*, 1994. - *Deák István*: A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848-1849-ben. Bp., 1994. (2. kiadás)
- Eötvös* (1902) - *Eötvös József*: Beszédok, II. Politikai beszédok, I. Bp., 1902. (Báró Eötvös József összes munkái, IX.)
- Eötvös* (1993) - *Gángó Gábor (szerk.)*: Eötvös József: Az 1848iki forradalom története. - Müncheni vázlat. Bp., 1993. (Eötvös József történeti és állambölcseleti művei)
- F.Kiss*, 1989. - *F.Kiss Erzsébet (szerk.)*: Az 1848-49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Bp., 1989. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 15.)
- F.Kiss*, 1997. - *F.Kiss Erzsébet (szerk.)*: Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.)
- F.Kiss*, 1998. - *Fábiánné Kiss Erzsébet*: A magyar törvényhozás szerkezetének átalakulása. In: *Szabad (szerk.)*, 1998. 64-91. p.
- Fehér*, 1989. - *Fehér Erzsébet*: Kazinczy véleménye a közös iskoláról. In: *Kováts Dániel (szerk.)*: Széphalom, 2. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. H.n. é.n. [Sátoraljaújhely, 1989.] 61-80. p.
- Felszeghy et al.*, 1943. - *Felszeghy Ferenc - Rátvay Imre - Petrichevich György - Ambrózy György*: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp., é.n. [1943.]
- Ferenczi*, 1904. - *Ferenczi Zoltán*: Deák élete. II. köt. Bp., 1904.
- Felkai*, 1957. - *Felkai László*: Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Bp., 1957. (Neveléstörténeti könyvtár)
- Felkai*, 1979. - *Felkai László*: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp., 1979.
- Fináczy*, 1927. - *Fináczy Ernő*: Az újkori nevelés története. (1600-1800.) Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Bp., 1927. (reprint: 1986. Tudománytár. Egyetemes neveléstörténet, IV.)
- Fogarasy*, 1848. - *[Fogarasy Mihály]*: Emlékirat, az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy résztvevőtől. Pesten, 1848.
- Fónagy*, 1991. - *Fónagy Zoltán*: Megkésett igazságtétel. In: *Magyar Nemzet*, 1991. 64. sz. (március 18.) 6. p.
- Fónagy*, 1998a. - *Fónagy Zoltán*: A törvényhozás pénzügyi és gazdaságpolitikai döntései. In: *Szabad (szerk.)*, 1998. 223-256. p.
- Fónagy*, 1998b. - *Fónagy Zoltán*: A nemesség és a kárpótlás. In: *Rubicon*, 1998. 2. sz. 24-26. p.
- Hajdú*, 1933. - *Hajdú János*: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933.
- Halász*, 1911. - *Halász Imre*: Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából. Bp., 1911.
- Hermann*, 1996. - *Hermann Róbert (szerk.)*: 1848-1849. A forradalom és szabadságharc története. Bp., 1996.
- Hermann*, 1998. - *Hermann Róbert*: Gondolatok a XIX. század közepi források kiadási módjáról. In: *Fons*, 1998. 1. sz. 153-155. p.

- Horváth* (1986) - *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. In: *Pál Lajos (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Bp., 1986. (Történetírók tára) 209-426. p.*
- I.Tóth*, 1966. - *I.Tóth Zoltán*: Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok. Bp., 1966.
- Irányi-Chassin*, 1989. - *Irányi Dániel - Chassin, Charles-Louis*: A magyar forradalom politikai története, 1847-1849. II. köt. Bp., 1989.
- Kardos*, 1905. - *Kardos Samu*: Bárá Wesselényi Miklós élete és munkái. II. köt. Bp., 1905.
- Katona (szerk.)*, 1994. - *Katona Tamás (szerk.)*: Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848-49-ből. Bp., 1994.
- Kelemen*, 1996. - *Kelemen Elemér*: Magyar neveléstörténeti kronológia 895-től 1899-ig. In: *Balogh László (szerk.): 1000 éves a magyar iskola. Bp., 1996. 8-69. p.*
- KLII. VIII. - *Kossuth Ferencz (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet. Bp., 1900.*
- KLÖM. XII. - *Sinkovics István (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. II. Kossuth Lajos az első felelős magyar minisztériumban. 1848. április - szeptember. Bp., 1957. (Kossuth Lajos összes művei, XII.)*
- KLÖM. XIII. - *Barta István (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. 1848. szeptember - december. Bp., 1952. (Kossuth Lajos összes művei, XIII.)*
- KLÖM. XIV. - *Barta István (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. 1849. január 1. - április 14. Bp., 1953. (Kossuth Lajos összes művei, XIV.)*
- KLÖM. XV. - *Barta István (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. V. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. 1849. április 15. - augusztus 15. Bp., 1955. (Kossuth Lajos összes művei, XV.)*
- Komlósi*, 1986. - *Komlósi Sándor (szerk.): Neveléstörténet. Bp., 1986. (8. kiadás)*
- Komlósi*, 1988. - *Komlósi Sándor*: A nevelési ügy az 1848-49. évi polgári forradalom és szabadságharc időszakában. In: *Horváth Márton (szerk.): A magyar nevelés története. I. köt. Bp., 1988. 339-386. p.*
- Kónyi (szerk.)* 1886. - *Kónyi Manó (szerk.): Deák Ferencz beszédei, 1848-1861. Bp., 1886. (Deák Ferencz beszédei, II.)*
- Kornis*, 1927. - *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei, 1777-1848. I-II. köt. Bp., 1927.
- Kosáry*, 1996. - *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1996. (3. kiadás)
- Kovács*, 1889. - *Kovács Lajos*: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve, 1846-1848. II. köt. Bp., 1889.
- Lóránt*, 1935. - *Lóránt Mária*: Adatok az úrbéri kárpótlás történetéhez 1849-1853-ig. Doktori értekezés. Bp., é.n. [1935] (Történeti értekezések, 15.)
- Lukács*, 1981. - *Lukács Lajos*: A Vatikán és Magyarország, 1846-1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról. Bp. 1981.

- Lukeš*, 1891. - *Lukeš, Johann*: Der militärische Maria Theresien-Orden. Wien, 1891.
- Madarász*, 1883. - *Madarász József*: Emlékirataim, 1831-1881. Bp., 1883.
- Meszlényi*, 1928. - *Meszlényi Antal*: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.)
- Mérő*, 1947. - *Mérő Mihály*: Az 1848-iki országgyűlés az iskola-ügyről. In: Egyházi Körirat, 1947. február. 18-19. p.
- Miskolczy*, 1986. - *Miskolczy Ambrus*: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849). In: *Szász Zoltán (szerk.)*: Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól najainkig. Bp., 1986. 1346-1424. p.
- MT. 1836-1868. - *Márkus Dezső (szerk.)*: Magyar Törvénytár. 1836-1868. évi törvényczikkek. Bp., 1896.
- Orosz*, 1998. - *Orosz István*: A jobbágyszabadítás végrehajtásának szabályozása. In: *Szabad (szerk.)*, 1998. 185-222. p.
- Pálmány*, 1998. - *Pálmány Béla*: Az 1848-49. évi népképviselők névtára. In: *Szabad (szerk.)*, 1998. 339-374. p.
- Pandula*, 1985. - *Pandula Attila*: Falerisztika. In: *Kállay István (szerk.)*: A történelem segédtudományai. Bp., 1985. 194-215. p.
- Pap*, 1866. - *Pap Dénes*: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. I-II. Pest, 1866.
- Petruch*, 1992. - *Petruch Antal S.J.*: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. 1-2. köt. Kecskemét, 1992. (Anima una könyvek, 4-5.)
- PLBI. - *Fazekas Csaba (szerk.)*: Palóczy László beszédei és írásai, 1848-1849. Miskolc, 1998.
- Pótlás. - *Fazekas Csaba*: Pótlás Palóczy László 1848. évi országgyűlési beszédeihez. In: Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok és források az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Miskolc, 1998. 193-204. p.
- Pukánszky*, 1993. - *Pukánszky Béla*: Neveléstörténet. II. Szeged, 1993.
- Ruszoly*, 1992. - *Ruszoly József*: Palóczy László. In: Ruszoly József: Három borsodi örökhagyó. Palóczy László - Szemere Bertalan - Zsedényi Béla. Tanulmányok és dokumentumok. Miskolc, 1992. 5-37. p.
- Sarlós*, 1959. - *Sarlós Béla*: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Bp., 1959.
- Sarnyai*, 1998. - *Sarnyai Csaba Máté*: A katolikus papság és a politika: 1848 tavaszán. In: Vigilia, 1998. 10. sz. 740-745. p.
- Seresné (szerk.)* 1987. - *Seresné Szegőfi Anna (szerk.)*: Borsod vármegye képviselete a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések. Miskolc, 1987. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 21.)
- Shakespeare* (1961) - *Kéry László (szerk.)*: Shakespeare összes művei. V. Tragédiák. Bp., 1961.
- Sőtér*, 1967. - *Sőtér István*: Eötvös József. Bp., 1967. (2. kiadás)

- Spira*, 1952. - *Spira György*: Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. II. köt. Bp., 1952. 143-247. p.
- Spira*, 1979. - *Spira György*: Polgári forradalom (1848-1849). In: *Kovács Endre (szerk.): Magyarország története, 1848-1890.* Bp., 1979. (Magyarország története tíz kötetben, 6.) 59-434. p.
- Spira*, 1980. - *Spira György*: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Bp., 1980.
- Szabad*, 1976. - *Szabad György*: A polgári átalakulás megalapozása 1848-49-ben. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 77.) 49-64. p.
- Szabad*, 1979. - *Szabad György*: Az önkényuralom kora (1849-1867). In: *Kovács Endre (szerk.): Magyarország története, 1848-1890.* Bp., 1979. (Magyarország története tíz kötetben, 6.) 435-768. p.
- Szabad (szerk.)*, 1998. - *Szabad György (szerk.): A magyar országgyűlés 1848/49-ben.* Bp., 1998.
- Szabó István*, 1948. - *Szabó István*: A jobbágypártok problémái 1848/49-ben. In: *Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből.* Bp., 1948. (Teleki Pál Tudományos Intézet. A Történettudományi Intézet kiadványai, II.) 311-396. p.
- Szabó István*, 1976. - *Szabó István*: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésben 1848-49-ben. In: *Für Lajos (szerk.): Szabó István: Jobbágypártok - parasztpártok. Értekezések a magyar parasztság történetéből.* Bp., 1976. 333-350. p.
- Szabó Ervin* (1979) - *Szabó Ervin*: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. In: *Litván György (szerk.): Szabó Ervin történeti írásai.* Bp., 1979. (Történetírók tára) 237-580. p.
- Szendrei*, 1911. - *Szendrei János*: Miskolcz város története, 1800-1910. Miskolcz, 1911. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata, IV.)
- Szilágyi*, 1850. - *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. Pest, 1850. (2. kiadás)
- Szűcs* (1981) - *Kilián István (szerk.): Szűcs Miklós: Napló.* Miskolc, 1981. (Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Documentáció Borsodiensis, III.)
- Takács*, 1982. - *Takács Ferenc*: Két flamingó. Bp., 1982. (Nemzet és emlékezet)
- Thim*, 1935. - *Thim József*: A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története. II. Bp., 1935.
- Toth*, 1973. - *Toth, Adalbert*: Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn, 1848-1892. München, 1973.
- Trócsányi*, 1965. - *Trócsányi Zolt*: Wesselényi Miklós. Bp., 1965.
- Ungár*, 1936. - *Ungár László*: Magyarország pénzügyei 1848-1849-ben. In: Századok, 1936. Pótfüzet, 598-660. p.
- Urbán*, 1986. - *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. (Nemzet és emlékezet)
- Varga*, 1971. - *Varga János*: A jobbágyszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971.

Varga, 1976. - *Varga János*: A forradalom és a parasztság. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 77.) 79-96. p.

Vergilius (1995) - *Vergilius*: Aeneis. Bp., 1995. (Eötvös klasszikusok, 2.)

Zakar, 1998. - *Zakar Péter*: Tábori rabbik 1848-49-ben. In: Múlt és Jövő, 1998. 1. sz. 88-102. p.

Zeller, 1894. - *Zeller Árpád*: A magyar egyházpolitika, 1847-1894. I. köt. Bp. 1894.

Zsilinszky, 1907. - *Zsilinszky Mihály (szerk.)*: A magyarhoni protestáns egyház története. Bp., 1907.

Válogatott források és irodalom a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vita történetéhez a reformkori Magyarországon

„E’ részben 1840 év 1836-tól nagy mértékben különbözött. Lekerülvén a szőnyegről az erős ingerlők, mik a’ nemzeti test életviszonyait négy éven át feszítették; ‘s a’ kik e’ feszülést talán még éltethették volna, kötelességüknek tartván nem tenni, a’ fáradtságnak bizonyos neme látszott a nemzeten előmleni. És néhány hónap múlva előkerült a’ vegyes házasságok kérdése; ‘s a’ mint minden rossznak van jó oldala, hazánknak leghűbb, egyszersmind legegészségesebb velejű fiai határozottan oda nyilatkoztak, hogy ezen kérdésnek előkerülése fogná kifejlődésük processusát az elalvástól megőrizni. ‘S valóban úgy lőn.’”³²⁴ Így értékelte Kossuth Lajos a vegyes házasságokkal kapcsolatos reformkori vita kialakulását. Bár Kossuth (saját házassága miatt) maga sem lehetett elfogult a kérdésben, kortársaktól szokatlan, inkább történészektől várható pontossággal diagnosztizálta az egyik legnagyobb magyarországi belpolitikai vihar eredetét és következményeit.

Alábbiakban rövid, az általánosságok szintjét meg nem haladó ismertetést kívánunk nyújtani a vegyes házasságokkal és a reverzálisokkal kapcsolatos hazai vita történetének főbb csomópontjairól, majd rövid, tájékozódást segítő válogatást adni a kérdésre vonatkozó forrásanyagból illetve szakirodalmi feldolgozásokból.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a katolikusok és protestánsok közötti házasságokból eredő viták egyidősek magával a reformációval. Már a katolikus egyház tekintélyének, életerejének helyreállítására hivatott tridenti zsinat (1545-1563) is foglalkozott a témával, de nagyobb jelentőségre Nyugat-Európában csak a XVI. század utolsó évtizedeitől vált, vagyis attól az időszaktól kezdve, amikor a protestantizmus nem egyszerű spontán vallási mozgalomként, hanem tagsággal rendelkező, szervezett (illetve kifejezetten hierarchizált) egyházak tevékenységében jelentkezett. A vegyes házasságok kötését egyébként egyik felekezet sem nézte jó szemmel, hiszen a házasságot valamennyi keresztény egyház szent dologként, vallási eseményként kezelte, így a különböző vallású fiatalok egybekelése azonnal éles teológiai vitát váltott ki. (Mivel az üdvösség fogalmából a katolikus és a protestáns teológiák ekkor még kölcsönösen - és elég határozottan - kirekesztették egymást, a vegyes házasság mindenképpen „eretnekkel” való közösséget, „felemás ígát” jelentett.) A Tridentinumot követően leginkább a katolikusok érveltek azzal, hogy a vegyes házassággal az egyház mintegy lemondana a gyermekek üdvösségéről és hagyná őket elkárhozni, s ezt - úgymond isteni rendeltetésének megfelelően - a katolicizmustól senki nem várhatja el. A teológiai elveknél gyakorlatiasabb szempontnak számít a vegyes házasságok körüli konfliktusok keletkezésében, hogy a születendő gyermekek vallási hovatartozásának meghatározása kényes eljárásnak, ugyanakkor mindenképpen a másik egyház támogatottságát csökkentő, „biztos” eseménynek ígérkezett. A római egyház valamennyi európai országban (különösen a felekezeti tagolt nemzetek esetén) mindent elkövetett, hogy a katolikusokat megóvja a protestánsokkal való házasságtól, hamarosan hajlandónak mutatkoztak azonban az ilyen kapcsolatok létét tudomásul venni, azzal a - meglehetősen mereven alkalmazott - kikötéssel, hogy vegyes házasság kötésére

³²⁴ Kossuth Lajos: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. [1841] In: Ferenczi Zoltán (szerk.): Gróf Széchenyi István: A Kelet népe. Bp. 1925. (Gróf Széchenyi István összes művei 5.) (Magyarország újabkori történetének forrásai.) 411-524. p.; 481. p.

kizárólag katolikus templomban kerülhet sor, és csak abban az esetben, ha a protestáns fél az esküvő előtt kötelezvény (ún. reverzális) kiállításával megfogadja, hogy születendő gyermekeit katolikusnak keresztelteti. Utóbbi követelésben a protestánsok burkolt rekatolizációt sejtettek - minden bizonnyal nem is alaptalanul, bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy a „cuius regio eius religio” elve alapján a protestáns államokban (elsősorban Poroszországban) hasonló gyakorlatot folytattak a katolikusok rovására.

A XVIII. századi Magyarországon érthető okokból a vegyes házasságokat az állam a katolikus egyház szempontjából kedvezően ítélte meg és hajtatta végre rendelkezéseit. (Pl. az 1731-es Carolina resolutio, Mária Terézia rendeletei stb.) Ezzel a gyakorlattal csak II. József 1781-es türelmi rendelete szakított, mely lehetőséget biztosított vegyes házasság kötésére a reverzális kötelezettsége nélkül is. Lényegében ezt emelkedett törvényerőre az 1790-91. évi országgyűlésen is, a „vallás ügyében” alkotott átfogó - és a protestáns egyházak legtöbb sérelmét orvosló - 1791/XXVI. törvényben. A később valamennyi fél által hivatkozott dekrétum a vegyes házasságokkal kapcsolatban kimondta, hogy „mindenkor katolikus lelkész előtt lesznek kötendők, amelyek ellen azonban bármely akadályt akármilyen szín alatt emelni tilos legyen”,³²⁵ továbbá, hogy a születendő gyermekek, ha az apa katolikus, apjuk vallását valamennyien követik; ha az anya, akkor csak a fiúgyermekek. A katolikus egyház ennek ellenére többnyire követte azt a gyakorlatot, hogy reverzalist követelt a protestáns házasságtól. Hozzáteszük, a törvény végrehajtásában némi zavart okozott az 1792. szeptember 25-én kiadott helytartótanácsi körrendelet, mely nemcsak az 1781 előtt érvényes reverzálisokat tekintette érvényesnek, hanem tartalmazta a reverzálisok további követelésének jogosságát is. I. Ferenc azonban hamarosan hatályon kívül helyezte a tudta nélkül keletkezett rendeletet. Sőt, 1799-ben újabb uralkodói rendeletben utasított az 1791/XXVI. tc. következetes alkalmazására, kötelezve a plébánosokat a házasság megkötésére akkor is, ha a protestáns fél nem hajlandó reverzalist adni. Amikor az 1825-27-es országgyűlés a rendszeres bizottsági munkálatok felújításáról döntött, külön törvény rögzítette a protestánsok illetve a görögkeletiek és a római katolikusok közötti vegyes házasságokból eredő válóperekkel kapcsolatos bírósági eljárás kidolgozásának szükségességét. (1827/XXX. tc.)

Bár helyi szinten továbbra is konfliktusok forrása lett, ha egy katolikus pap reverzalist követelt, a protestánsok pedig súlyos vallássérelemnek látták a dolgot, mégis a vegyes házasságok ügye egészen az 1830-as évek elejéig nem okozott országos jelentőségű problémát, az 1830-as, majd az 1832-36-os országgyűléseken azonban (különösen Beöthy Ödön biharmegyei követ vallássérelemi felszólalását követően) egycsapásra a figyelem középpontjába került. Ennek okát elsősorban abban kereshetjük, hogy a reformországgyűlések által teremtett belpolitikai légkörben a reverzálisok ügye már nem teológiai kérdésként jelent meg, s első pillanattól világossá vált, hogy a vegyes házasságok nem a protestantizmus és katolicizmus, hanem utóbbi és a polgárosodás illetve a liberalizmus közötti harc színterét fogják képezni. Megindult a vármegyék tiltakozása a vegyes házasságokkal kapcsolatos katolikus egyházi gyakorlat ellen, és 1832-33-ban az országgyűlésen számos éles hangú felszólalás illetve üzenetváltás is megfogalmazódott. A katolikus egyház magatartása ellen lépett fel számos nagy tekintélyű, római katolikus reformer, köztük Széchenyi István, Deák Ferenc stb. is. A kérdés törvényes rendezését mindazonáltal a következő országgyűlésre halasztották.

A másik fontos ok, ami miatt éppen az 1830-as évek elején élnékvült meg a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vita, az evangélikus Poroszországban, az első korai „kultúrharc” kibontakozásában kereshető. 1825-ben a porosz kormány újonnan szerzett rajnai

³²⁵ Magyar Törvénytár. 1687-1835. Bp. 1896.

területeire is kiterjesztette azt a hatályos jogszabályát, miszerint a vegyes házasságokban a gyermekek nemük szerint követik apjuk vallását (vagyis ha az apa katolikus, leányai protestánsok lesznek). A pápaság reakciója (minden bizonnyal az 1820-as évek második felének pápaváltozásaival összefüggésbe) csak 1830. március 25-én született meg. VIII. Pius „Litteris altero abhinc” kezdetű brévéje a tridenti zsinat dekrétumaira hivatkozva mélyen elítélte a vegyes házasságok intézményét, a világi államokkal azonban a kérdésben már nem kockáztatott nyílt konfliktust, inkább egy harmadik megoldást keresett. Ez volt az ún. passiva assistentia gyakorlatának bevezetése, miszerint elvben lehetőséget biztosított a katolikus papnak vegyes házasság kötésére, azt azonban megáldania nem volt szabad, áldás nélkül tudomásul venni az egybekelés megtörténtét azonban igen. (1834-ben ezt a Poroszországnak szánt formulát Bajorországban is kihirdették.) 1834 augusztusában Spiegel kölni érsek titokban megkötötte a porosz kormánnyal az ún. berlini konvenciót, amely a vegyes házasságok ügyének még a pápa elvárásainál is rugalmasabb kezelését tette lehetővé. Spiegel utóda, Clemens August Freiherr Droste zu Vischering 1837-ben felmondta a berlini konvenciót, és szembeszegült a porosz kormány egyházpolitikájával, mire letartóztatták és Minden várába zárták. Bíróság elé került Martin von Dunin gneseni érsek is. A két főpap ügye hihetetlen méretű sajtópolémákat indukált, a porosz kormány 1838-ban külön „fehér könyvet” adott ki eljárásának igazolására. Egyház és állam új típusú, a XIX. század végét előlegező konfliktusa egész Európában hozzájárult egyfelől a liberálisok toleráns egyházpolitikai nézeteinek kikristályosításához, másfelől a konzervatív politikai katolicizmus kialakulásához és elszántságának növeléséhez. Magyarországon is ez utóbbinak lehetünk tanúi, mint Szekfű Gyula találóan írja: „az 1833-ban lefolyt országgyűlési viták [...] alkalmat adtak a barokk pompában élő, de gyöngye magyar katolicizmus némi lelki öntudatosulására”.³²⁶

Ami pedig Kossuth elsőként idézett szavait illeti, kétségtelen, hogy a „frontvonalak” már 1833-ban kirajzolódtak, mégpedig az alsó táblán hangadó liberális reformerek illetve a felsőtábla aulikus főnemesei, elősorban a püspöki kar tagjai között. Mindez pedig a vármegyék reformnemessége ellenzékiességét és a katolikus egyház reformokkal szemben már amúgy is meglévő tartózkodását egyaránt felerősítette. A „bomba” 1839. március 15-én robbant, amikor Lajcsák Ferenc nagyvárad püspök - hogy megelőzzön egy számukra kedvezőtlen fordulatot - körlevélben tiltotta meg egyházmegyéje papjai számára a vegyes házasságok megáldását, amennyiben a protestáns fél nem ad reverzálist. A passiva assistentia ebben a formában sértette a házasulók vallási érzelmeit, továbbá kimondatlanul lehetőséget biztosított a katolikus fél elleni egyházi szankciókra is. Mindennél politikai szempontból fontosabb volt azonban, hogy a liberálisok nyílt törvénysértést (az 1791/XXVI. tc. megszegését), továbbá a lelkiismereti szabadság megengedhetetlen sérelmét látták Lajcsák intézkedésében. A reformpárti (de még az ingadozó) vármegyék, elsősorban a leginkább érintett Bihar megye hevesen tiltakozott ellene, és az uralkodóhoz írt feliratokban követelte a Lajcsák-féle körlevél érvénytelenítését. A nagyvárad püspök eljárását Scitovszky János rozsnyói püspök is kihirdette egyházmegyéjében, ami újabb olaj volt a tűzre.

A püspöki körlevelekkel kapcsolatos sérelmek egyik legfontosabb részét képezték az 1839-40-es országgyűlésen felmerült témaköröknek, és - összhangban az országgyűlés általános lefolyásával - a kompromisszumkeresés jellemezte. Többszöri üzenetváltás és heves viták után a főrendek is (természetesen a püspöki kar kivételével) beleegyeztek az alsóház elsőpró erejű kezdeményezésébe, vagyis abba, hogy a vegyes házasságokat a férj egyházában kell kötni, a gyermekek pedig apjuk vallását kövessék. V. Ferdinánd azonban - bízva abban, hogy a katolikus egyház érdekei így módon megmenthetők - nem szentesítette a javaslatot.

³²⁶ Szekfű Gyula: A XIX-ik és XX-ik század. In: Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar Történet. V. köt. Bp. 1936.3 293. p.

Az országgyűlés bezárását követően, néhány nappal később 1840. június 10-én Kopácsy József esztergomi érsek enciklikában, a püspöki kar július 2-án közös pásztorlevélben tette magáévá Lajcsák püspök eljárását, előírva az egész magyar katolikus egyház számára, hogy ha a plébános már semmiképpen nem tudja a protestáns felet reverzális kiállítására, akkor áldás, sőt minden egyházi szertartás látszatát is kerülve, a templomon kívül, stóla és karing nélkül egyszerűen vegye tudomásul a házasság megtörténtét.

A politikai konfliktus elkerülhetetlenné vált. 1840 végén, 1841 első felében számos éles hangú vármegyei felirat és állásfoglalás született, amely elítélte a katolikus egyház gyakorlatát (ki kell emelni Zala, Pest és Borsod feliratait), Borsod megye már egyenesen az egyházi birtokok szekularizációját és népnevelési célokra való fordítását követelte. Csak egy-két vármegye támogatta a klérus törekvéseit, többnyire azok, amelyekben egyházi méltóság viselte a főispáni címet (Esztergom, Heves) illetve nagyon erős volt a katolikus egyház befolyása (Moson, Sáros stb.) A reformpárti megyék nem maradtak meg a pusztá tiltakozásnál, számos pert indítottak azok ellen a plébánosok ellen, akik nem voltak hajlandók megáldani a vegyes házasságokat. A vármegyék többnyire arra hivatkoztak, hogy a Rómában hozott bármilyen egyházi törvények sem állhatnak a magyar állam törvényei felett, a katolikusok pedig a dogmák sérthetetlenségét hangoztatták. (Az ügy érdekessége, hogy az egyik első protestáns, akinek a házassága reverzalist követelése miatt akadályokba ütközött, éppen Kossuth Lajos volt.) A kezdeményezés kétségtelenül a liberálisok kezében került, és bírták a közvélemény szimpátiáját is, annak ellenére, hogy a papság az 1830-as évektől a vármegyékben is egyre nagyobb (és erőteljesen udvarhű) politikai tevékenységet fejtett ki.

A magyar püspöki kar nem tudott önállóan dönteni, ezért 1840-ben Lonovics József csanádi püspököt, nagy tudású, tapasztalt egyházi vezetőt küldte Rómába, hogy személyesen XVI. Gergelytől kérjen útmutatást. A pápa köztudottan mélyen elítélte a liberalizmust és a polgári társadalom egyházpolitikai felfogását (pl. Mirari vos enciklikája stb.), a vegyes házasságok kapcsán azonban, elődjéhez hasonlóan mégsem merte tovább élezni a magyarországi konfliktust. Nem utolsósorban Metterncih hatására úgy döntött, hogy brévájében, valamint a Lambruschini bíboros által fogalmazott utasításban engedélyezi a magyar katolikusok vegyes házasságának reverzális nélküli háromszori kihirdetését és elismeri a vegyes házasságok egyházi érvényét, még akkor is, ha továbbra is inkább lebeszélni igyekezett erről a katolikusokat. Az ügyet Magyarországon - legalábbis egy időre - az 1843-44-es országgyűlés (a korábbiakhoz képest visszafogott) vitái és a liberálisok győzelme zárta le. (1844/III. tc.)

Végső soron még egyszer arra kell utalnunk, hogy a teológiai-dogmatikai probléma szintjét jóval túllépő kérdéskör jelentőségét elsősorban az adja, hogy sajátos és meghatározó jelensége volt a reformkor politikai vitáinak, továbbá élesen rávilágít a katolikus egyház akkori politikai magatartására, társadalmi szerepvállalására is.

Alábbiakban ennek a témának válogatott, és a megítélésünk szerint leginkább használható irodalmát kívánjuk nyújtani. Leginkább (a III. részben) a korabeli publicisztikai vita során megjelent műveket igyekeztünk számba venni, amit azért is tartunk jelentősnek, mert példa nélkül álló, hogy rövid idő alatt egy konkrét kérdéssel kapcsolatban ennyi röpirat, elemzés, hozzászólás lásson napvilágot. Még a reformkori átalakulás egyéb központi kérdései (gazdasági átalakulás, jobbagykérdés, közteherviselés stb.) sem váltotta ki ekkora mennyiségű politikai publicisztika keletkezését. A korabeli röpiratirodalom 1841 első felében „tetőzött”, s elsősorban katolikus egyházi személyek ragadtak tollat a közvélemény meggyőzésére. Ki kell közülük emelni a jeles történészt, Fejér Györgyöt illetve Roskoványi Ágoston egri kanonokot, aki az eseményekkel egyidőben rendezte sajtó alá a vegyes házasságokkal kapcsolatos hazai és más európai államokban keletkezett dokumentumokat, részletes ismertetések kíséretében. A röpiratok címét lehetőség szerint betűhűen igyekszünk közölni, terjedelmével együtt. Ezt

követően számba vesszük a legfontosabb korabeli politikai lapok átfogó elemzéseit, publicisztikáit, eltekintettünk viszont valamennyi tudósítás feltüntetésétől. Ennek azért sem lett volna értelme, mert 1841 első hónapjaiban a lapok (különösen a Kossuth szerkesztette Pesti Hírlap) bő terjedelemben közölték a megyei közgyűléseken történeteket; egy-egy fontosabb megyei eseményre vonatkozó írás jelzeteit azonban rögzítettük. Ugyanígy gyűjtöttük ki a kor (többségében katolikus) egyházi orgánumainak elemzéseit is. A cikkek között van jónéhány átfedés (különösen a pásztorlevelekről szóló beszámolók esetén) illetve ugyanazon konkrét kérdésre vonatkozó írás, feltüntetésüket külön-külön mégis szükségesnek ítéltük, hogy minél teljesebb képet alkothassunk.

Az I. részben a vonatkozó forráskiadásokat vettük számba. Az 1848 után megjelent kiadványoknál el kellett tekintenünk valamennyi olyan mű ismertetésétől, melyben a témára szereplő adatok találhatók, hiszen a kor széleskörű és nyomtatásban is megjelent napló- és emlékiratirodalmának (Szűcs Miklós, Wirkner Lajos, Madarász József, Podmaniczky Frigyes, Bölöni Farkas Sándor, Újfalvy Sándor, Guzmics Izidor stb.) valamint kiterjedt levelezésének számbavétele meghaladná jelen munka kereteit. A korban legfontosabb szerepet játszó politikusok kiadott beszédeinek, írásainak pontos címleírását azonban elengedhetetlennek tartottuk. A forrásoknál nem közöltük továbbá a nyomtatásban kiadott megyei követutasításokat illetve követjelentéseket, ennek oka, hogy az 1950-es években készült reprezentatív bibliográfia³²⁷ ezt részletesen megtette, s azóta kevés új vonatkozó forráskiadvány látott napvilágot.³²⁸

Ami a II., szakirodalmi részt illeti, itt is meg kell jegyeznünk, hogy nem vettünk számba valamennyi, reformkorral foglalkozó munkát, melyek érintik a vegyes házasságok kérdését, a témára részletesebben kitérő monográfiákat azonban, a vonatkozó oldalszámokkal együtt igen. Itt kapott helyt az a néhány szakirodalom is, amely átfogó igénnyel próbálja megközelíteni a vegyes házasságok kérdését, utóbbiak közül a katolikus egyház álláspontja szempontjából Hermann Egyed, Várady L. Árpád és Meszlényi Antal művei számítnak alapvetőeknek.

Összességében csak azt állapíthatjuk meg, hogy a téma érdekességére és eddig meg nem történt átfogó feldolgozására tekintettel sem a vegyes házasságok által keltett belpolitikai vihar eseményeinek feltárását, sem a bibliográfiai adatgyűjtést nem tekinthetjük lezártnak, legfeljebb egy nagyobb munka első önálló fejezetének.

Gyakori (fel nem oldott) rövidítések:

n., ns., NS., Ns. - nemes	tbíró. tb. - táblabíró
t., tek. - tekintetes	tc., tcz., tvcz. - törvénycikk
vgye, vmgye - vármegye	Eppus - episcopus
RR - rendek	AEppus - archiepiscopus
KK - karok	MVaradinum - Magnovaradinum

³²⁷ I. Tóth Zoltán (szerk.): Magyar történeti bibliográfia, 1825-1867. I. köt. Bp. 1950. 55. p.

³²⁸ Megemlíthetjük azonban az alábbiakat: Sági Vilmos: Békés megyei követutasítások. In: Körös Népe III. Békéscsaba, 1963. 5-30. p.; Seresné Szegőfi Anna: Borsod vármegye képviselte a reformországgyűléseken: követutasítások és követi végjelentések. Miskolc, 1987. XXXIII+ 381 p. (Borsod-Abauj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 21.)

I. FORRÁSOK

A.) A vegyes házasságokkal kapcsolatos országgyűlési iratok:

Barta István (sajót alá rend.): Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. I-V. köt. Bp. 1948-1961. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái I-V.)

Az 1832-36-os országgyűlés tárgyalásainak pontos ismertetésével.

Bodon Ábrahám: Vallásügyi tárgyalások az 1839-40. évi országgyűlésen. In: Sárospataki Füzetek, 1860. VIII-IX. 819-844., X. 918-945.; 1861. I. 51-57., 358-376.; 1862. I. 51-84., II-III. 201-266. p.

A kerületi üléseken történeteket rögzítette.

Kovács Ferencz: Az 1843-44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I-VI. Bp. 1894.

Kovács Ferencz: Az 1844-ki évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Bp. 1893.

Fels. Első Ferencz ausztriai császár, Magyar és Csehország koronás királyától Pozsony szabad királyi várossába 1832-ik esztendőben karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar ország gyűlésének jegyző könyve. I-XIV. köt. Pozsony, 1832-36.

Fels. Első Ferencz ausztriai császár, Magyar és Csehország koronás királyától Pozsony szabad királyi várossába 1832-ik esztendőben karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar ország gyűlésének írásai. I-VI. köt. Pozsony, 1832-36.

Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar és Csehországoknak e néven Ötödik apost. királyától Szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország Közgyűlésének Jegyző Könyve. I-III. köt. Pozsony, 1840.

Az Erdélyi Nagyfejedelemség [...] nemes nemzeteinek 1841. év [...] országgyűlésekről készített jegyző könyv. Kolozsvár, 1841.

Erdélyi Nagyfejedelemség 1841. év [...] hirdetett Országgyűlésének irománykönyve. Kolozsvár, 1841-1843.

[...] 1843. esztendei [...] magyarországi közgyűlésnek naplója a t. Karoknál és Rendeknél. I-V. Pozsony-Pest, 1843-1844.

[...] 1843dik évi Magyar Ország gyűlésen a Méltóságos Főrendeknél tartatott országos ülések Naplója. I-VII. köt. Pozsony-Pest, 1843-1844.

[...] 1843-ik esztendei [...] Magyarországi Közgyűlésnek Írásai. I-V. köt. Pozsony, 1844.

B.) A vegyes házasságokkal kapcsolatos forráskiadványok

a.) Egykorú

Roskovány, August de [Roskoványi Ágoston]: *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes. Quinque-Ecclesiis*, 1842.

Tom.II. Monumenta ad historiam matrimoniorum mixtorum spectantia complectens. VIII+ 837 p.

350-354. §. *Acta in merito mixtorum matrimonium sub comitiis a. 1832/6 interrata. 626-635. p.*

355. §. *Repraesentatio Eppi Rosnaviensis intuitu controversiae cum comitatus Gömöriensi interventae. 637-654. p.*

356-357. §. *Episcopi M.Varadinensis Encyclica, et Instructio. 655-661. p.*

358-364. §. *Acta in D. Neosoliensi intervenita. 663-678. p.*

365-367. §. *Acta in comitiis a. 1839/40 intervenita. 692-696. p.*

368-371. §. *Sensu episcoporum. 697-716. p.*

372-375. §. *Dispositiones Praesulum post Comititia. 717-728. p.*

376-379. §. *Acta quae ad determinationes Comitatum se referunt. 734-751. p.*

403. §. *Litterae Primatis et AEpporum Hungariae ad summa Pontificem quoad matrimonia mixta. 804-811. p.*

404. §. *Breve Gregorii XVI. PP. ad praedictas literas. 811-817. p.*

405. §. *Instructio Cardinalis Lambruschini in eodem merito. 817-820. p.*

406. §. *Instructio eiusdem ad AEppos et Eppos Austriacae ditionis. 820-824. p.*

407. §. *Epistola Encyclica Primatis Hungariae, qua Breve Pontificam cum Clero Curato communicavit. 824-835. p.*

408. §. *Circulare Consistorii Viennensis ad Parochos, instructionem Pontificam cum iis communicans. 835-837. p.*

b.) 1848 utáni

Barta István (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. Bp. 1966. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái VI.)

Kossuthnak a főrendi tábláról tervezett munkája első fejezetének töredéke, 1833. 387-397. p.

A vallás-szabadság az 1833-ki országgyűlésen. (töredék) 397-401. p.

Beszámoló Bihar és Borsod megye közgyűléséről a Törvényhatósági Tudósítások 1837. évi első számában. 851-863. p. (továbbá általában vallásügy a megyegyűléseken a folyóirat több számában, pl. 643., 654.,

690., 718., 746-748., 760., 777-779., 791., 828., 848-852., 860., 938-939., 996., 1005., 1022. p.)

Eötvös József, báró: Beszédek. II. Politikai beszédek I. Bp. 1902. (Báró Eötvös József összes munkái IX.)

A vegyes házasságokból születendő gyermekek vallásbeli neveltetéséről. 1840. február 26. 1-5. p.

A vegyes házasságok ügyében. 1840. március 6. 5-14. p.

A vegyes házasságok kötéséről. 1840. április 10. 20-24. p.

A vegyes házasságokat illető sérelmek felterjesztéséről. 1840. április 11. 24-26. p.

A vallásszabadságról. 1843. július 11. 41-52. p.

A vegyes házasságokról. 1843. szeptember 25. 72-85. p.

Ferenczy József (szerk.): Gróf Dessewffy Aurél összes művei. Bp. 1887.

Országgyűlési beszédei, 1839-49.:

A reverzálisok kérdésében. 233-235. p.

A vegyes házasságokból született gyermekek vallása. 235-237. p.

Reversalisok. 240-244. p.

A vegyes házasságokból született gyermekek vallásbeli neveltetése. 244-246. p.

A nagyvárad és rozsnyói püspökök pásztori levelei. 247-252. p.

Rozsnyói és várad pásztori levelek. 266-268. p.

Futó Mihály: Az 1843/44-ik évi vallásügyi tárgyalások. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1894.

J.S. (közli): Laicsák F. nagyvárad megyéspüspök körlevele a vegyes házasságok tárgyában. In: Sárospataki Füzetek, 1864. 737-743. p.

Kemény G. Gábor (szerk.): Teleki László válogatott munkái. I. köt. Bp. 1961.

1840. április 11. Beszéde a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházi visszaélésekről. 340-343. p.

1843. szeptember 4. Beszéde a reverzálisokról. 367-371. p.

1844. június 24. Beszéde a vegyes házasságokról. 379-381. p.

Kónyi Manó (sajtó alá rend.): Deák Ferencz beszédei. 1829-1847. I. köt. Bp. 1882.

A vallás ügyében. 1833. július 13. 17-20. p.

Követjelentés. 1836. június 22. 216-261. p. [ebben vallásról: 223-224. p.]

A vallásbeli sérelmekről. 1839. október 21. 324. p.

A vegyes házasságok tárgyában. 1840. január 20. 346-352. p.

A vegyes házasságokról és a placetum regiumról. 1840. február 18. 360-363. p.

A vegyes házasságok tárgyában. 1840. március 10. 378-381. p.

Követjelentés. 1840. július 27. [ebben vallásról: 445-447. p.]

A vegyes házasságok tárgyában. 1841. január 11. 470-477. p.

Kölcsey Ferencz: Törvényszéki és politikai beszédek. Bp. 1886.³ (Kölcsey Ferencz Minden Munkái. VI.)

XIX. A vallás ügyében, első (1833) 118-122. p.

XX. A vallás ügyében, második (1833) 122-126. p.

XXI. A vallás ügyében, harmadik (1833) 126-128. p.

Országgyűlési izenetek és megyei iratok:

III. Hetedik izenet a fő RR.-hez a vallás tárgyában. 223-226. p.

Kölcsey Ferencz: Országgyűlési napló, 1832-1833. Bp. 1886.³ (Kölcsey Ferencz Minden Munkái. VII.)

Lukács Móric: Vallási ügyek tárgyalása. In: Gyulai Pál (szerk.): Lukács Móricz munkái. Bp. 1894. II. köt. 263-269.

Eredetileg az Allgemeine Zeitung 1844. 197. és 199. számának mellékleteként jelent meg az 1843-44-es országgyűlés vallásügyi tárgyalásairól.

Merényi Oszkár: Ismeretlen és kiadatlan Kölcsey-dokumentumok. Bp. 1961. (Irodalomtörténeti füzetek, 36.) 198p.

Kölcsey Ferenc követi jelentése, 1833. június 26. - július 15. 48-53. p.

Oltványi Ambrus (sajtó alá rend.): Pulszky Ferenc: Életem és korom. I. köt. Bp. 1958. (Magyar századok)

Megyei élet. Követválasztás. (1837-1839) 138-153. p.

Országgyűlés. (1839-1840) 154-174. p.

Az 1843-44-iki országgyűlés. 199-224. p.

Pajkossy Gábor (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai. 1837. május - 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, kiűtkeresés. Bp. 1989. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái VII.)

Kossuth beszéde Pest vármegye közgyűlésén, 1840. augusztus 27. 650-653. p.

Levele házasságával kapcsolatban, 1840. december 16. 664-665. p.

Levele házasságával kapcsolatban, 1840. december 26. 667. p.

Sinahegyi (közli): Laicsák F. Beöthy Ödönhöz. Beöthy Ödön válasza. In: Sárospataki Füzetek, 1864. 349-355. p.

Szöllősi Károly: Beöthy Ödön levélváltása a vegyes házasságok ügyében. In: Abafi Lajos - Szokoly Viktor: Hazánk. Történelmi Közöny, I. 1884. 275-281. p.

Viszota Gyula (szerk.): Gróf Széchenyi István naplói. I. köt. (1836-1843). Bp. 1937. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Széchenyi István munkái, 14.)

Széchenyi témára vonatkozó bejegyzései: 330., 360., 363. p.

Zichy Antal (szerk.): Gróf Széchenyi István beszédei. II. köt. Bp. 1887. (Széchenyi István munkái)

1832/36-os országgyűlés:

A vallás ügyében. 109-111. p.

Reversalisok. 111-116. p.

1839/40-es országgyűlés:

Vallás ügyében (Vegyes házasság). 153. p.

Vegyes házasság. 175-180. p.

1843/44-es országgyűlés:

Vallás. 269-272., 285-302. p.

II. FELDOLGOZÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

A.) Egykorú (1848 előtti)

Konkoli Thege Pál: Az 1840-dik évi országgyűlés. I-II. Pest, 1847. VIII, 456; 620 p.

I.köt.: 118., 298., 308-311., 337-341., 431-456. p.

II.köt.: 1-22., 87-115., 176-182., 211-233., 321-323., 350-351., 427-439., 487-488., 519., 529-531., 563-568., 572-581., 609. p.

Mailáth, Johann: Die Religionswirren in Ungarn. I-II. Regensburg, 1845. 380; 560 p.

Mailáth János, gróf: Vallás mozgalmak Magyarországon. I. köt. Pest, 1844. IV+ 265 p.

Első szakasz:

Hatodik fejezet. 1792-1836. 84-100. p.

Hetedik fejezet. 1836-1840. 100-145. p.

Nyolcadik fejezet. 1840-1843. 145-168. p.

Második szakasz:

Kilencedik fejezet. Az 1-ső kegyes királyi leirat. 169-248. p.

Tizedik fejezet. A' vallásbeli súlyok és nehézségek tárgyalása, mellyek az 1839-iki országgyűlésről hátramaradtak. 248-264. p.

Mailáth János, gróf: Vallás mozgalmak Magyarországon. II. köt. Pest, 1846. 556 p.

Tizenegyedik fejezet. A' mágánis tábla tanácskozásai a' vallásbeli súlyok és nehézségeknek a' múlt országgyűlésen fentartott pontjai iránt. 3-178. p.

Tizenkettedik fejezet. 11-ik fejezet folytatása. 179-250. p.

Tizenharmadik fejezet. A' vegyes házasságok tárgya. 251-476. p.

Tizennegyedik fejezet. Ótmenet. 476-524. p.

Tizenötödik fejezet. Végeredmény. 524-556. p.

Roskovány, August de [Roskoványi Ágoston]: De matrimonio in Ecclesia Catholica. I-II. Augustae Vindelicorum, 1837-40.

Tom. I. De potestate Ecclesiae legislativa circa matrimonium.

Tom. II. De indissoluitate matrimonii.

Roskovány, August de [Roskoványi Ágoston]: De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes. Quinque-Ecclesiis, 1842.

Tom. I. Historiam matrimoniorum mixtorum tam universalem, quam particularem Hungariae, Transilvaniae et Austriae complectens. XXII+ 592 p.

Epocha IV.:

263. §. *De Comitibus a 1825/27 et a. 1830. 527-529. p.*

264. §. *De Comitibus a 1832/36. 529-531. p.*

265. §. *Sub decursa comitiorum a. 1832/6 Episcopi Quinqueecclesiensis, et Rosnaviensis de vetitis nuptiis mixtis fideles suos edocent. 531-534. p.*

266. §. *Controversia Episcopi Rosnaviensis cum Cottu Gömöriensi. 534-538. p.*

Epocha V.:

268. §. *Consecratoria eventus Colonensis in Hungaria. Encyclica Episcopi MVaradinensis. 540-543. p.*

269. §. *Memorabilis correspondentia inter Parochos nonnullorum Districtuum in Dioecesi Neosoliensi, et Episcoporum. 543-544. p.*

270. §. *Discursio quaestionis de matrimoniis mixtis in Comitibus a. 1839/40. instuita. 545-547. p.*

271. §. *Studia Praesulum Regni in mantenendo catholico principio. 547-549. p.*

272. §. *Institutio de matrimonio per Praesules ad Clerum curatum data. 550-551. p.*

273. §. *Encyclica Praesules dd. 2. Julii 1840. quoad mixta matrimonia. 551-552. p.*

274. §. *Uterior instructio in eodem merito. 552-553. p.*

275. §. *Jurisdictiones Comitatum propter memoratam Encyclicam Praesuler et Clerum Curatum magnam excitant temperatatem. 553-556. p.*

Epocha VI.

280. §. *Encyclica Episcopi Nicolai Kováts dd. 20. April 1841. circa matrimonia mixta. 574-575. p.*

B.) 1848 után keletkezett

Albrecht Ferenc: A reverzális kérdéséhez. In: Protestáns Szemle, 1930. 2. sz. 80-87. p.

Beer, Adolf: Die Verhandlungen zwischen Österreich und der Curie von 1816 bis 1842, über die Beseitigung der Josephinischen Reformen. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 1897.

Bohó Róbert - Tordai György (sajtó alá rend.): Horárik János harca a hierarchia és az egyház ellen, az 1841-1845. években. Bp. 1956.

Forster Gyula: A katolikus clerus sérelmei 1848 előtt és után. Bp. 1889.

Gergely Károly: Fél százados emlékiratok a vegyes házasságról. Szatmár, 1892. 33 p.

Gesztelyi Nagy László: Gróf Széchenyi István és a reverzális kérdés. In: Protestáns Szemle, 1941. 10. sz. 325-331. p.

Hermann Egyed: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp. 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.) 35 p.

Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. I-III. Bp. 1886.

II.köt.:

A vegyes házasságok. 105-109. p.

A vallás és a vegyes házasságok kérdése. 169-178. p.

A vegyes házasságok kérdése. 227-282. p.

A papság tekintélyének csökkenése. 282-287. p.

Jakabfalvy András: Egyházi politika különösen Magyarhonban. Bp. 1886. 148 p.

Kerékgyártó Árpád: Tíz év Magyarország legújabb történetéből, 1840-1849. I. Bp. 1874.

I.köt. A reformi és nemzetiségi küzdelmekről a szabadságharc kezdetéig. 5-6., 70-71., 128-129., 109-110. p.

Kovács Eduárd: A vegyes házasság kérdése a negyvenes években. In: Magyar Sion, IV. 1885-1886.

Kumlik Emil: Adalékok a pozsonyi országgyűlések történetéhez (1825-1848). Pozsony, é.n. [1908] 134 p.

Marczali Henrik: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: Budapesti Szemle, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1-26. p.

Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon (1786-1846). Bp. 1934. 454 p.

IV. rész:

13. *Az 1832-38-as évek valláspolitikája.* 344-364. p.

15. *A valláspolitikai újabb feszültsége az 1839-40. évi országgyűlésen.* 383-404. p.

16. *Diplomáciai tárgyalások a pápai kúriával (1840-1841).* 407-426. p.

17. *A magyar egyházzpolitika XVI. Gergely utolsó éveiben.* 426-446. p.

Meszlényi Antal: Gróf Zichy Domokos veszprémi püspök (1842-1849) egyházlátogatása 1845-46-ban. Veszprém, 1941. (A veszprémi egyházmegye múltjából 7.) 159 p.

A vegyes házassági ügy iránti heves katolikus érdeklődés helyi szinten: 107-108. p.

Polner Ödön: Deák Ferenc egyházzpolitikája és a vegyes házasságok. In: Protestáns Szemle, 1932. 4. sz., Mellékl. 1-23. p.

Roskovány, August de [Roskoványi Ágoston]: *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes.* Pestini, 1854.

Tom. III. Supplementa ad tom. 1. et 2. item continuationem historiae usque ad 1853. complectens. XCV+ 623 p.

IV. Supplementa.

4. *Add. ad Epoque IV. ab a. 1825 usque eventum Coloniensem 1837. LXXVII.*

5. *Add. ad Epoque V. ab a. 1837-1841. LXXVIII.*

6. *Continuatio historiae matrimoniis mixtis ab a. 1841-1853.*

a.) *Jurisdictio Civ. contrariae - opinio Consilii Regii. LXXX.*

b.) *Controversia in Comitibus a. 1843/4. LXXXI.*

Roskovány, August de [Roskoványi Ágoston]: *Supplementa ad collectiones monumenta et litaraturae. Nitriae,* 1887.

Tom. II. De matrimoniis mixtis.

Sándorffy Kamill: Törvényalkotásunk hőskora. Az 1825-1848. évi reformkorszak törvényeinek története. Bp. 1935. 359 p.

Somogyi József: A reverzálisok. Megegyezők a gyermekek vallására. Bp. 1933. 61 p.

Sörös Pongrácz: A kath. klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. Bp. 1901. 26 p.

Sörös Pongrácz: Guzmics Izidor az 1832-36-iki országgyűlésen. In: A pannonthalmi főapátsági főiskola évkönyve, 1914-1915.

Szádeczky Béla: A vallásügyi sérelmek történetéből. In: Erdélyi Múzeum, 1899.

Szádeczky Béla: A vallásügyi sérelmek történetéből. A reverzális-ügy története Magyarországon. Kolozsvár, 1899. 55 p.

Az 1832/36-os országgyűlés. 8-23. p.

1836 után, az 1839/40-es országgyűlés. 23-33. p.

1840-43 között és az 1843/44-es országgyűlés. 34-46. p.

Sztehlo Zoltán: A gyermekek vallására vonatkozó jogszabályok története Magyarországon. In: Emlékkönyv az ágostai hitvallás négyszázados évfordulója ünnepére. Miskolc, 1930. 461-505. p.

Varga János: Megye és haladás a reformkor hajnalán (1840-1843). In: Somogy megye múltjából, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 12. 1981. 155-294. p.

Az „egyház békebontásának” ügyei: 1. r. 215-220. p.

Varga Zoltán: Debreceni lelkipásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői (1790-1848). Debrecen, 1936. 28 p.

Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. Függelék: Lonovics római naplója. Esztergom, 1924. 278 p.

II. fejezet. Lonovics római küldetésének előkészítése.

1. A reverzálisok miatti ellentétek, Lajcsák körlevele. 45-52. p.

2. Az 1839/40. évi országgyűlés vallási tárgyalásai. A Laicsák és Scitovszky püspökökre vonatkozó akció, új vallási törvények. A főpapság magatartása.

3. Metternich tárgyalásai a Szentszékkal. Megállapodás Lonovics Rómába küldéséről.

III. fejezet. Lonovics küldetése.

1. Római tárgyalások bevezetése. 83-90. p.

2. Római tárgyalások 1840. december 3-tól befejezésig. 90-125. p.

IV. fejezet. A vegyes házasságok kérdésének megoldása a magyar törvényhozásban.

1. A Lonovics-féle bréve alkalmazása. 126-146. p.

2. Az 1843. július 5-i királyi rezolúció. 146-159. p.

3. Az 1844. március 25-én kelt rezolúció és az 1844/III. törvénycikk. 160-171. p.

Függelék: Lonovics római naplója. 172-278. p.

III. A VEGYES HÁZASSÁGOKKAL KAPCSOLATOS VITA EGYKOR- DOKUMENTUMAI

A.) Röpiratok

A helvecziai vallástételt követő erdélyi evangelico-reformátusok vallás-sérelmi, mellyek az 1837-ben N.Szebenben tartott országgyűlése eleibe orvoslás végett felterjesztettek, a mint az irományok könyvébe a' 172. lapon 72. szám alatt beigtattattak. Nagyenyed, 1841. 59 p.

A vegyes házasságok polgári, egyházi és erkölcsi szempontból tekintve. Egy hazafitól. Eger, 1841. 16 p.

Az anyaszentegyház' ellensége megczáfolva a' történetekből, és legjelesebb protestánsok nézeteikből. Németből fordította egy kalocsa érseki megyei miséspap. Második újabb jegyzetekkel bővített kiadás. Pesten, 1840. VI+ 7-279. p.

Alapi Ignác [Beke Incze Kristóf]: Lehet-e a' vegyesházasságoktól a' beszentelést törvényesen megtagadni vagy reversalist elfogadni. Buda, 1840. 14 p.

Almásy István: A vegyes házasságok tárgyában mondott két közgyűlési beszédje. Buda, 1841. 52 p.

Almásy István: Esztergam. 1. (Elv-igék egyházi s polgári hatóság jogköre iránt.) Buda, é.n. [1842] 105 p.

[Almássy István]: Clerus ügyei. Római catholicus egyházi rendünk vegyes házassági pörbeidéztetésének ügye törvénytörvényesen védve. Buda, 1844. VI+ 7-102 p.

Antal János, magyardellői: Az erdélyi helv. vallást követők vallássérelmei. Nagy-Enyed, 1841.

Az erdélyi hírlapokban a' vegyes házasságok ügyében közlött hírek hontörvénytörvényesen észrevételek által igazítva. Kolozsvár, 1841. 39 p.

Óngyán János: A vallás, mint a' királyi székek, és a' polgári alkotmánynak gyámoszlopa, melyet mint ilyet [...] V.Ferdinánd Felségének [...] Posonyban, Sept. hónap 28-kán 1830. eszt. magyar királlyá lett koronáztatásának a' [...] veszprémi ekklesia által 1830-ki October 10-ik napján tartatott öröm innepén prédikázióban rajzolt. Veszprém, é.n. [1830] 16 p.

[Beke Incze Kristóf]: A' vegyes házasságok egyházi ünnepesítése körül fenforgó kérdések megfejtve a „Pesti kalászkok” szedegetője által. Pest, 1841. 116 p.

Beke Incze Kristóf: A vegyes házasságok egyházi ünnepesítése körül fenforgó kérdések megfejtve [...] a' pesti kalászkok szedegetője által. Második, bővített kiadás. Pest, 1841. 176 p.

[Beke Incze Kristóf]: Erläuterung über die Fragen der kath. kirchlichen Feierlichkeit der gemischten Ehen. Nach der 2. verbess[erten] ungarischen Ausg[abe] vom Sammler der „Pesther Ähren”. Pesth, 1841. 183 p.

Békeházi Incze [Beke Incze Kristóf]: A' korszellem. Pesten, 1838. X+ 6+ 384 p.

Békeházi Innocent [Beke Incze Kristóf]: Igaz-e, hogy mindenben hátra vagyunk? Pesten, 1838. 4+ VI+ 324 p. [„A korszellem” második kiadása.]

[Besze János]: Szózat a' Haladás Barátihoz. Pesten, 1841. 18 p.

Bobory Károly: Mit tart szabad szellem és természetjog a' vegyes házasságok ügyében? Pest, 1841. 32 p.

Bod Péter: Házassági tervrajz vagy a' házassági törvényekről való tanítás, melyben a' mátkaság, megmásolás és elválás körüli házassági különféle esetek felhozatnak [...] és a' tudósok véleményeikből, közönséges zsinatok [...] végzéseikből meghatározatnak. Kolo'svárt, 1836. 251 p.

Clerus ügyei. I. A vegyes házasságok iránt költ pápai breve s apostol-királyi placetum után írt primási-pásztori levél ügye hit- s törvénytörvényesen védve. Buda, 1843. 107 p.

Csajághy Sándor: Párbeszéd a vegyes házasságokról. Barátságos felvilágosításul a Világ f.é. 11. sz. vezércikkére. Pest, 1842. 23 p.

Csajághy Sándor: Párbeszéd a vegyes házasságokról. Barátságos felvilágosításul a Világ f.é. 11. sz. vezércikkére. Pest, 1842. 23 p. (2. kiadás)

[Csajághy Sándor]: Glossák nemes Zalamegyének a' vegyes házasságok ügyébeni felírására. Európai híró [Karl] Rotteck nézetei szellemében. Egy hazafitól. Pest, 1841. XX+ 136 p.

Déry [Mráz] Mihály: Országos nemes-e a' magyar alrendű pap? Pest, 1842. 188 p.

Déry [Mráz] Mihály: Lehet-e a' vegyes házasságoktól a' beszentelést törvényesen megtagadni, vagy reverzálist elfogadni. Buda, 1840. 14 p.

Déry [Mráz] Mihály: Lehet-e a' vegyes házasságoktól a' beszentelést törvényesen megtagadni, vagy reverzálist elfogadni. Pest, 1841. [2. bővített kiadás]

Die Repräsentation der ungarischen Stämme, die gemischten Ehen betreffend. Historisch-politische Blätter für das kathol.[ischen] Deutschland. München, 1843.

Ein Gespräch zu seiner Zeit über die gemischten Ehen. Ofen, 1841. 64 p.

Magyarul: Korszerű párbeszéd a vegyes házasságokról. (Ein Gespräch zu seiner Zeit über die gemischten Ehen.) Ford.: Zsikovits Ferencz. H.n. é.n. (1850-es évek eleje) 30 p. (Az Egyházi Tudósítások melléklete.)

Fejér, Georgius: Rationes ecclesiae cath. adversus matrimonia mixta irrestricta. Augustae Vindelicorum, 1840. 116+ 28 p.

Fejér György: Egyházi fejtegetések mostani szükségekre nézve. Pesten, 1841.

Fejér György: Néhai Lajtsák Xav. Ferencz, nagyvárad deák szertartású megyés püspöknek hivatalkodása. Gyásztiszteletére előterjeszté 1831-ban Julius 10-kén. Budán, 1843. 16 p.

Fejér György: A' vegyesen házasulók szabadon egyezkedhetése gyermekeiknek religiói neveltetésök eránt. Pest, 1844. 15 p.

Fejér György: Kit s mennyire illet az elhatározhatóság a' házosság ügyeire nézve? Pest, 1844. 47 p.

[Gózonny Dániel]: A nagy-várad pásztori levélre írt gúny, vagy antipásztoráléra írt paraenesis. Buda, 1842. 64 p.

Gózonny György: Szózat. Milly kilátás, minő lépés katolikus és protestánsra nézve a vegyes házasság? Székes-Fejérvár, 1835. 118 p.

Gózonny Görgy: Egyházi törvénykezés Magyarországon. Papok, ügyvédek 's pereskedők használatára. Pesten, 1841.

Horárik, Johann: Die Ehe im Geiste Christi und die Gemischten Ehen. Aus der ungarischen Handschrift. Tübingen, 1843. 100 p.

K. J. [Körmöczy Imre]: Felelet a' pesti hírlapokban közlött NS. Z.[ólyom] megyének vegyes házasságokat tárgyazó feliratára. Pesten, 1841. 16 p.

K.[un] B.[ertalan]: Verletzt der katholische Clerus Ungarns den § 15 des Artikel 26 von 1790-91. wenn er die gemischten Ehen nicht einsegnen will? Tyrnau, 1841. 44 p.

K.[un] B.[ertalan]: A magyar kath. papság nem akarván megáldani a' vegyes házasságokat, ejt-e sérelmet az 1790-91. 26. tvcz. 15. §-án? Megoldás K.B. által. Nagyszombat, 1841. 36 p.

Kun Bertalan: Viszhangok 1840-ik évből a' magyar clerusnak a' vegyesházasságok ügyében, Lipcse, 1844. 29 p.

[Kováts Mátyás]: A vegyes házasságokról. Eger, é.n.

Laicsák, Franz: Eugen Beöthy und der Bischof von Grosswardein. Altona, 1840. 16 p.

Lekovics Ferenc: Levelek rokonomhoz a' vegyes házassági ügyben. Pest, 1841. 95 p.

Lelkipásztori oktatás a' vegyes házasságokról. Különös szemügyelett az illető mátkákra. Németből. Egerben, 1841. IV+ 232 p.

Mack Márton József: A vegyes házasságok megoldásáról. Theológiai szavazat. Buda, 1841. 52 p.

Molnár: Újszövetség korunk reményihez alkalmazva. Pest, 1843.

Molnár Endre: Egy protestáns küzdelme és diadala a' nagy ünnepély előestvéin. Pozsony, 1845. IV+ 127 p.

P*** L*** [Palóczy László]: B.[orsod] megye másod alispánjának a' vegyes házasságok ügyében tartott beszédére válasz. Pest, 1841. 36 p.

[Papp Ferencz]: Szerény emlékeztetés a' haladás képviselőihez. Pest, 1841. 70 p.

Ponori Thewrewk József: Katholicismus és Protestantismus. Iső füz. Budán, 1841. 133 p.

[Prokopovszky Dániel]: Törvényes és politikai vizsgálat a' vegyes házasságok ügyében korunkban fennlévő legújabb kérdésekre nézve, melyet politikus és egyházi férfiak használatára följegyzett egy hazafi. Budán, 1841. 168 p.

R. J. [Rohonczy János] C. A. [consiliarius aulicus]: Criterion, Universis Religionem Romano-catholicam & sincere profientibus. Wesprimii, 1841. 43 p.

[Rohonczy János]: Megfontolás végett mind azoknak, akik a római-katholika hitet lelkesen vallják. Ajánlva R.I.U.T. által. Pesten, é.n. [1841] 48 p.

Schedt Károly: Keresztjáró alkalmi Egyházi-Beszéd az Óldásról. Székes Fejérváratt, 1841. 16 p.

Schlör Alajos: Miért vagyok katolikus, a' vagy mindegy-e akár valaki ezt, akár amazt a' vallást kövesse? Népszerű beszédekben fejtegetve. Fordította: Wittmann József. Po'sony, 1840. 148 p.

[Schröer, Tobias Gottfried]: Die heilige Dorothea. Dichtung und Wahrheit aus dem Kirchenleben in Ungarn. Leipzig, 1839. VI+ 183 p.

[Skalnik, Franciscus Xav.]: De mixtis matrimoniis. Paraenesis ad catholicos. Leutschoviae, 1835. XVIII+ 19-250.p.

Skalnik, Franciscus Xav.: Veritas Ecclesiae et Doctrinae Catholicae in praescripta institutione ad defectionem a fide cath. tendentium proposita [...] Editio II-da. Leutschoviae, 1838. XXII+ 551 p.

Spoliti János: Miért és azért. Vagy a közönségesebb természeti tűnemények rövid, egyszerű megfejtése. Pozsony, 1844. XIV+ 115 p.

Szabó Imre: Emilia vagy az elvált házasság. Pesten, 1842. 175 p.

Szabó János, Alamizs[nás]: Oldallapok ns. Zala vármegye fölírásához. [...] a' magyar igazságnak szentelvék. Pesten, 1841. 111 l.

Szabó János, Alamizsnás: Észrevételek ns. Zólyom megye 1841-diki augusztus 25-kén hozott határozatára. Pest, 1841. 17 p.

Szabó János, Ala[mizsnás]: Felvilágosító jegyzések nemes Borsód megyének 1841-dik évi [aug.] 9-dik napján kelt körlevelére. Pest, 1843. 186 p.

Szabó László: A' vegyes házasságok magyar kath. egyházi tilalmának védelme. Pesten, 1841.

[Szalay Imre]: Észrevételek a' vegyes házasságokról. Az igaznak egy hő barátjától. Veszprém, 1841. 164 p.

Szalay Antal: Octavia vegyes házassága. Pécs, 1841. 138 p.

Szalay Antal: Legyünk igazságosak. Pécs, 1843. 215 p.

Szenczy Ferenc: Észrevételek gr. Zay Ferenc általános nézeteire. Budán, 1841. 8 p.

Tekintetes Esztergom vármegyének 1841-dik esztendei Boldogasszony hó 14-dik napján tartott közgyűléséből a' vegyes házasságok tárgyában az ország minden tekintetes megyéihez írt levele. Esztergom, 1841. 15 lev.

Tibiscanus, Elias [Schröer, Tobias Gottfried]: Die Religionsbeschwerden der Protestanten in Ungarn, wie sie auf dem Reichstage im Jahr 1833 verhandelt worden. Leipzig, 1838. XXII+ 199 p.

U.I. [Udvardy Ignác]: Ellen-észrevételek egy a' veszprém-megyei télutó 1. napján 1841 tartatott közgyűlés alkalmakori beszédre. Buda, 1841. 36 p.

Ujfalussy Nep. János: Hiv. értekezés a vegyes házasságokról Magyar-országban, mellyet az itt levő vallásoknak rövid esméretével együtt, minden részre hajlás nélkül, egyedül a hazai törvényt zsinór mértékül véve közzé bocsátott [...] Pest, 1841. 48 p. + 4 lev.

Vesztróczy Ferencz: Rövid értekezés nemes Pest vármegyének 1841. [sic! - 1840.] évi augusztus és november hónapokban közgyűlés alkalmával a vegyes házasságok érdekében kelt határozatai fölött. Pest, 1840. 19 p. [2. módosított kiadás]

Vida Incze: Értekezések a vegyes házasságokról. Hírlapokból szedve. Pest, 1841. XVI+ 268 p.

[Wittmann József]: Miért ellenzi az anyaszentegyház a vegyes házasságokat? Egyházi beszédekben fejtegetve Viser [Vizer Ódám János] után. Pápa, 1841. 241 p.

B.) Sajtóban, időszak kiadványokban megjelent vitacikkek, tudósítások

a.) Politikai lapok

Erdélyi Híradó:

Vegyes házassági ügy Erdélyben. - 1841. 40. sz.

Örvendetes fordulat a vegyes házassági ügyben. - 1841. 45., 48. sz.

Vallás ügye Erdélyben és Magyarhonban. - 1843. 70. sz. 415-416. p.

Méhes Sámuel: Vegyes házasság ügye Erdélyben és Magyarhonban. - 1843. 86. sz. 511-512., 87. sz. 517-518. p.

Hon és Külföld:

Salamon József: Az elegyes házasságok kérdése, különösen az erdélyi törvények' szempontjából. - 1841. 44. sz. 173-174. p.

Vegyes házassági oklevél. - 1841. 99-100. sz. 421-424. p.

A Religio és Nevelésből közli az örökös tartományok püspökeinek küldött körlevelet.

Vegyes házassági oklevél. - 1842. I. 1. sz. 5-8. p.

Kopácsy körlevele.

Vegyes házassági oklevél. - 1842. II. 56. sz. 221-223. p.

Kováts Miklós erdélyi püspök körlevele.

Jelenkor:

A' Sion közleménye Lonovics római útjáról. - 1840. 87. sz. 345. p.

Szepes v[árme]gyének a' vegyes házasságok tárgyában ő cs. 's ap. kir. fels. intézett felirata. - 1841. 14. sz. 53-54. p.

Miskolczon. - 1841. 16. sz. 61-62. p.

Főmélt. Kopácsy Józserf primás-hg. 's esztergami érseknek t.n. Pestmegyének a' vegyes házasság ügyében küldött levele. - 1841. 17. sz. 66-67. p.

Temesvárott [...] - 1841. 18. sz. 69. p.

Minthogy Szathmár, Bihar és több megye [...] - 1841. 22. sz. 86-87. p.

Sáros megyének f. hónapi közgyűlése. - 1841. 25. sz. 99. p.

Esztergom vármegye felírása a' vegyes házasságok ügyében. - 1841. 29. sz. 114-115. p.

Liptó, Turóc, Arad, Csongrád, Moson vegyesházassági ügyben közgyűlési határozatok. - 1841. 30. sz. 118-119. p.

Csanádi megyéspüspök Lonovics József ő excellenciája Temesmegyéhez küldött levele a' vegyes házasságok ügyében. - 1841. 32. sz. 126. p.

Azon pásztori körlevelet, melyet a' primás-herceg [...] - 34. sz. 135. p.; 38. sz. 138. p.
Miskolcz, július 19kén. - 1841. 60. sz. 239-240 .p.

Literariai Csarnok:

C.G.: Észrevételek a' Jelenkor 80. száma közléseire. - 1840. 30. sz. 117. p.

Egy pestmegyei tb.: Felvilágosításul a' Jelenkor' Társalkodójának. - 1840. 36. sz. 141-144. p.

Egy Barsmegyei tb.: Felelet a' f. év' Társalkodó 83. számában „Felvilágosításul a' Sürgöny' Csarnokának” cím alatt megjelent pestmegyei tb. törvény-alkalmazásira. - 1840. 37. sz. 145-146. p.

Allg. Q.B.: Magyarországi ügyek. 1-2. - 40. sz. 154. p., 41. sz. 160-161. p.

Barsmegyei tbíró: Bars megyéből a' vegyes házasságot különbség nélkül megáldani vonakodó kath. papra az 1647: 14. cikk szigorú büntetését alkalmazni szabad-e? - 1840. 45. sz. 278-280. p.

Vélemény a' vegyes házassági kérdés ügyében. - 1840. 52. sz. 205-206. p.

Nemzeti Újság:

Pest megyének múlt évben tett azon határozatára [...] - 1841. 6. sz. 21-22., 7. sz. 25-26. p.

Kopácsy érsek levele Pest vármegye közgyűlésének.

Jan. 14. és 15én t.n. Esztergom vgye tartá közgyűlést [...] - 1841. 10. sz. 37-39. p.

Lapjaink 6-7dik számában közlöttük Kopácsy József hercegprímás [...] - 1841. 11. sz. 42-43. p.

Kopácsy Pest megyének írt levelét korábban németből fordították vissza, ezúttal hozták eredetiben is.

Pestmegye feb. 3án és következő napjain közgyűlést tartván [...] - 1841. 12. sz. 45. p.

Váczi megyéspüspök gróf Nádasdy Paulai Ferencz ő excellentiájának t. Pest megyéhez küldött levele a vegyes házasságok tárgyában. - 1841. 12. sz. 45-46., 13. sz. 50. p.

Veszprém február 1ső napja [...] - 1841. 12. sz. 46. p.

Kalocsai érsek Klobusiczky Péter ő excellentiájának t. Pest vgyéhez küldött levele a vegyes házasságok tárgyában. - 1841. 14. sz. 53. p.

Székesfejérvári püspök báró Barkóczy László úr ő méltóságának t. Pest vgyéhez küldött levele a vegyes házasságok tárgyában. - 1841. 15. sz. 57-58. p.

Szepesvgyének a vegyes házasságok tárgyában ő cs. és kir. fels. intézett feilrata. - 1841. 15. sz. 58. p.

Hazafiúi szózat pestmegyei gyűlésen. - 1841. 17. sz. 65., 18. sz. 69-70. p.

K.A.: Miskolcz, febr. 16kán [...] - 1841. 17. sz. 66. p.

Aranyos-Maróthon, mart. 1-4ig tartott közgyűlésében t. Bars vmgye [...] - 1841. 23. sz. 83. p.

Perger János: Eger, mart. 9. 1841. Kérdés. - 1841. 26. sz. 102. p.

Prímás ő hercegségének s esztergomi érseknek a vegyes házasságok ügyében érsekmegyéjébeli clérusához intézett körlevele. - 1842. 1. sz. 1-2. p.

Vegyes házassági ügy. - 1842. 3. sz. 9. p.

Mráz M.[ihály]: Korunk ügyei. Szabad szem. - 1842. 66. sz. 261-262. p.

Korunk ügyei. Int az idő. - 1842. 69. sz. 271-272., 70. sz. 275-276., 71. sz. 281., 72. sz. 285-286. p.

G.G.: Mondott szóból ért az ember. - 1843. 24. sz.

Pesti Hírlap:

Esztergom, télhó 15. - 1841. 6. sz. 41-42. p.

Egerszegről télhó 12-kéről. Zala megyének [...] - 1841. 6. sz. 42. p.

K.T.M. [debreceni helv. egyházi szónok]: Egy r. catholicus véleménye a' házassági ügyekben. - 1841. 16. sz. 129p

J.H.Wessenberg 1840-ben megjelent könyvét imserteti.

[Kossuth Lajos]: Nemzeti veszély. - 1841. 17. sz. 131. p.

Zabolcsvgye folyó hó 16-kán [...] - 1841. 17. sz. 132. p.

Hevesből télutó 22. - 1841. 18. sz. 141-142. p.

Temesből. - 1841. 18. sz. 142. p.

Szatmár megyéből. - 1841. 19. sz. 150. p.

Csanád vármegyében. - 1841. 20. sz. 159. p.

Sárosi gyűlés tavaszelő 8-dikán. - 1841. 23. sz. 185. p.

Barsból. - 1841. 23. sz. 185. p.

Š. .: Vegyes házasság. Kis csengetyű. - 1841. 24. sz. 197-198. p.

Š. .: Első felelet Liszkay Károly úr felszólítására. - 1841. 41. sz. 343. p.

Š. .: Második felelet Liszkay Károly úr felszólítására. Mi a házasság? - 1841. 42. sz. 353. p.

Erdélyhoni: Küküllői gyűlés vége. - 1841. 49. sz. 410. p.

Balogh János: Visszatorlás Fejér György iratára. - 1841. 61. sz. 514-515. p.

Borsodból. - 1841. 68. sz. 570. p.

Zólyomból. - 1841. 68. sz. 570-571. p.

Rövid közlés Zólyomból. - 1841. 69. sz. 582. p.

Vegyes-házassági ügy. - 1842. 105. sz. 6. p.

Vegyesházasság. - 1842. 166. sz. 550-551. p.

Századunk:

Válasz a korszerű kérdésre. - 1841. 12. sz.

Zala vármegye' felírása a' vegyes házasságok' ügyében. - 1841. 15.sz. 118-120.; 16. sz. 126-128. p.

Esztergom vármegye' felírása a' vegyes házasságok' ügyében. - 1841. 16. sz. 124-126. p.

b-b-b: A' vegyes házasságok protestáns és katolikus vallásnézetből tekintve. - 1841. 24. sz. 191-192. p.

Az Allgemeine Zeitung 1838. január 4-i számának mellékletében megjelent írás fordítása illetve ismertetése.

40.: Egy szó a' maga idején a' vegyes házasságokról. - 1841. 25. sz. 195-196. p.

Balogh János: Nyílt levél. - 1841. 26. sz. 207-208. p.

Egy győrmegyei áldozópap: Vegyes házasságok' ügyében. - 1841. 28. sz. 217-222. p.

Fejér György: Még egy szó a' maga idején a' vegyes házasságokról. - 1841. 31. sz. 235-237. p.

Zay Károly: Óltalányos nézetek Zala megye vegyes házassági felírása ügyében. - 1841. 34. sz. 263-264. p.

A szerző az evangélikus egyház főfelügyelője volt.

Zimmermann Jakab: Vegyes házassági ügy. - 1841. 38. sz. 289-293. p.

P.A.: Békeszó a' vegyes házasságok ügyében egy protestánstól. - 1841. 302-304. p.

Matics Imre: A' catholicismus életkérdése a' vegyes házasságok körül. - 1841. 40. sz. 310. p.

[Eötvös János]: Megyei szónoklat a' vegyes házasságok tárgyában. - 1841. 41. sz. 317-319. p.

Matics Imre: Válasz Zay Károlynak Századunk 34. számábani „Általányos nézetek” cikkére. - 1841. 41. sz. 319-320. p.

Orosz József: Nyilatkozás. - 1841. 42. sz. 321-322. p.

A szerkesztő bocsánatkérése Zay Károlytól Matics Imre cikkének „súlyos szavai” miatt.

Matics Imre: Pasquillansoknak. - 1841. 43. sz. 336. p.

Fekete János: Észrevételek a' Pesti Hírlap 16ik számában közlött Wessenberg J.H. véleményére; ezekben és ezek után Válasz a' „Századunk” 26ik számában tett házassági szózatra. - 1841. 45. sz. 345-350., 46. sz. 358-360. p.

Dr.Molnár: Czáfolati nézetek ns. gr. Zay Kár. úr „Általányos nézeteire” - 1841. 46. sz. 353-356. p.

Juranits György: Óltalányos válasz. Gróf Zay Károly úr ő méltóságának mint az ágost. hitval. evang. főfelügyelőnek az e' folyó évi Századunk 34-dik számábani felléptére. - 1841. 49. sz. 380-381. p.

Rendek: Óltalányos észrevételek gr. Zay Károly úrnak Századunk 34-dik számában közzétett „Óltalányos nézeteire” - 1841. 49. sz. 381-384. p.

Zay Károly: Öszinte nyilatkozás. - 1841. 50. sz. 392. p.

Mattyus N.J.: Hazafiúi szózat az egyházi jövedelmek szabályozási eszméje tárgyában. - 1841. 75. sz. 557-581. p.

Z.: Még néhány szó az egyházi jövedelmek szabályozásáról. - 1841. 100. sz. 779-782. p.

Fáy István: A' papságtól az egyházi javakat elvenni nem lehet. - 1842. 6. sz. 50-52. p.

Reperger Pál: A papi javak. - 1842. 19. sz. 155-156. p.

Reperger Pál: A papi javak 's nemesség. - 1842. 20. sz. 163-164. p.

Társalkodó:

Egy pest megyei táblabíró: Felvilágosításul a' Sürögöny' Csarnokának. - 1840. 83. sz. 331-332. p.

R.P. somogymegyei táblabíró: Felelet a' pest megyei táblabíró által folyó évi Társalkodó 83dik számában közlött észrevételre. - 1840. 87. sz. 347-348. p.

-z-: Korszerű kérdés. - 1841. I. 8. sz. 32. p.

Vasmegyei: Egy két jegyzet Vasmegyének, a' kath. nő reversalis nélküli vegyes házasságának meg nem áldatása felett, közgyűlési tanácskozására. - 1841. I. 18. sz. 71-72., 19. 74-76. p.

Perger János: Kérdés és felelet. Vajjon azon intézkedések, miszerint némelly vármegyék a' vegyes házasságoknál szóban lévő áldás megtagadása' érvénytelenségét szolgabírák által a' népnek megfejtetni, 's azt e' pontba felvilágosítani rendelék, törvényesek-é, üdvösek vagy káros következményűek é? - 1841. I. 23. sz. 91-92. p.

Szegedi Kilit: A' kath. Egyház' philosophiája a' vegyes házasságok' ügyében. - 1841. I. 27. sz. 107-108. p.

Z.J.: Észrevételek Perger János „Kérdés és felelet”-ére. - 1841. I. 33. sz. 131-132. p.

Zay Károly: Általányos nézetek Zala megyének a' vegyes házasságokbani felírása ügyében. - 1841. I. 35. sz. 137p

Liszkay Károly: Felszólalás „a' kis csengetyűre”. - 1841. I. 37. sz. 146-148. p.

Csizmazia József: Észrevételek Zay Károly úr által a' Társalkodó' idei 35dik sz. „Zala megye' felírása ügyében” című iratban nyilvánított „általányos nézetekre. - 1841. I. 51. sz. 201. p.

K - s: Mint végezhetni-be a' vegyesházassági ügyet szerencsésen? - 1841. II. 85. sz. 333-339. p.

Üzenete a' KK és RR. a' mlgos főRR-hez 's felírási javaslat a' vegyes házasságoktól a' magyarországi rom. kath. papság által az egyházi szertartások megtagadása tárgyában. - 1843. 67. sz. 269-270. p.

Válaszüzenete a' m. fő RR-nek a' KK. 's RRhez a' vegyes házasságoktól a' magyarországi rom. kath. papság által az egyházi szertartások megtagadása tárgyában. - 1843. 89. sz. 353-354. p.

Világ:

Zala megyének utolsó közgyűlése [...] - 1841. 9. sz. 33. p.

Vidra F.: Személyes nézetek a Zala-megyei Jan. 11. gyűlésről. - 1841. 9. sz. 33-34. p.

Kopácsy József hercegprímás levele t. ns. Pest vármegyéhez. Hiv.[atalos] közlés az eredetiből. - 1841. 10. sz. 37-38., 11. sz. 42-43. p.

Hontban múltthó 25-kén [...] - 1841. 11. sz. 42. p.

„Most csak érdemes lesz atiládat felölteni [...]” - 1841. 12. sz. 42. p.

b.) Egyházi lapok

Egyházi Tár:

Guzmics [Izidor]: Szózat. Milly kilátás, minő lépés katolikus és protestánsra nézve a vegyes házasság? Székes-Fejérvár, 1835. 118 p. - VIII. 1835. 201-204. p.

Recenzió Gózon György könyvéről.

Guzmics [Izidor]: A' vegyes házasságokról. - XIV. 1839. II. Augustus. 57-112. p.

Fasciculi Ecclesiastico-Literarii:

Szaniszló, Franciscus: Epistola fasciculorum ecclesiasticum literariorum redactoris consulatoria, ad amicum R. - de persecutionibus et adversitatibus hoc tempore Ecclesiam Christi fenientibus querulantem. - 1841. I. Fasc. I. 359-400. p.

Szenczy, Emericus: Appendix. Notitiae rei ecclesiasticam adtinentes. I. Ecclesia Hungarica. - 1841. I. Fasc. I. 401-432. p.;

f) mixta matrimonia. 419-421. p.

Epistola pastoralis Celcessimi ac Reverendissimi D.Principis Hungariae Primatis et Archi-Episcopi Strigoniensis, ad clerum suae Archi-Dioecesis in negotio mixtorum matrimoniorum directa. - 1841. I. Fasc. II. 242-252. p.

Az 1840. július 2-i körlevél és a hozzá készült utasítás.

Testimonia, e quibus videre est, doctrinam et praxim, quam ordinarius Hungariae et adnexarum partium circa mixta matrimonia sequuntur. - 1841. II.

Sz - y, F.: Ipsi adeo unitarii disvadent mixta matrimonia. - 1841. II.

Molnár, Titus [Johannes]: Quid sensit semper ac sentit nunc quoque ecclesia de mixtis matrimoniis? item: an matrimonia mixta sine discrimini benedici possint? - 1841. I. Fasc. III. 304-355. p.

Waltherr, Ladislaus: De nobilitate eorum, quos leges regni Hungariae rectores ecclesiarum compellant. - 1842. I. Fasc. I. 3-20. p.

Csajághy, Alexander: Testimonia protestantium pro praxi catholicorum in negotio mixtorum matrimoniorum pugnantia. - 1842. I. Fasc. I. 47-63. p.

A Religio és Nevelésben magyarul megjelent írása.

Documenta in negotio mixtorum matrimoniorum. - 1842. I. Fasc. I. 64-82. p.

XVI. Gergely 1841. április 30-i brevéje, Lambruschini bíboros instrukciója, Kopácsy esztergomi érsek szeptember 18-i pásztorlevele és Czigler Ignác tábori püspök 1841. december 22-i levele.

M.K.: Adserta antiquiorum extraneorum auctorum protestanticorum, quibus vetabant, damnabantque mixta connubia. - 1842. II. Fasc. I. 16-31. p.

A Religio és Nevelés cikke magyarul.

Literae pastorales Excelentissimi ac Reverendissimi Domini Nicolai Kováts Episcopi Transilvaniensis in negotio mixtorum matrimoniorum ad Clerum suae Dioecesis dimissae. - 1842. II. Fasc. II. 233-238. p.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap:

Könyves Tóth Miklós: A' római katholika ekklézsia' vegyesházassági ügy' elítélésében, Fejér György által fensőbbek' intésére kimutatott vezérelvei' vizsgálata, theológiai, 's statust érdeklő szempontból. - 1842. 5. sz. 49-57. p.

Az augsburgi Allgemeine Zeitung folyó évi 121. száma [...] - 1842. 7. sz. 84. p.

A' szepesi püspök folyamodására [...] - 1842. 7. sz. 83-84. p.

A Pesti Hírlap alapján.

Zelenka Dániel: Nógrádi evangélikus egyházmegye közgyűlése. - 1842. 15. sz. 175-176. p.

Haubner: Katholikusok és protestánsok közti vegyes házasság-köteléknél, ha a' gyermekek' vallásos nevelése fölött támadnak viszálykodások, melyik fél engedhet könnyebben a' másiknak? - 1843. 15. sz. 173-175. p.

F.: Rövid vázlata az eddigi országgyűlési tárgyalásoknak vallás' ügyében. - 1844. 1. sz. 1-7., 11. 241-149. p.

T.: Vallási békülés' ügyében. - 1844. 4. sz. 71-81. p.

Az Allgemeine Zeitung 1844. évi 1. sz. mellékletének fordítása.

Szenczi Fördös Lajos: A' házasulókat mikor kell hirdetni? - 1844. 23. sz. 539-542. p.

Vitányi János: Háromszori hirdetéstől felmentő engedményezés. - 1844. 26. sz. 613-614. p.

Religio és Nevelés:

Protestansi nyilatkozás a' vegyes házasságokról. - 1841. I. 6. sz. 95-96. p.

Nagy Károly: Kérdés gróf Zay Károly „általános nézetei” ügyében a' kath. papsághoz. Somogyi Károly: Felelet. - 1841. II. 3. sz. 72-80. p.

Bizonyítványok, melyekből láthatni, hogy a' tan és szokás' melyet Magyarország 's a' hozzá kapcsolt részek püspökei a' vegyes házasságok körül a' kath. félnek a' maga háborgattatása 's minden gyermeknek a' kath. hitben neveltetése iránt követnek, az egész kath. anyaszentegyházzal közös. - 1842. II. 22. sz. 337-346. p.

Prímás ő herczegségének 's esztergomi érseknek a' vegyes házasságok' ügyében érsekmegyéjebeli clerusához intézet körlevele. - 1842. I. 1. sz. 5-9. p.

Kopácsy esztergomi érsek 1841. november 8-án kelt körlevelét közli.

Csajághy Sándor: Protestánsok' vallomásai a' vegyesházassági ügyben a katolikusok' eljárását pártolólag. - 1842. I. 2. sz. 17-22.; 3. sz. 43-46.; 4. sz. 56-59. p.; 5. sz. 72-77. p.; 6. sz. 83-88. p.

A' tábori papsággal közlött vegyes házasságbeli eljárást illető utasítás. - 1842. I. 2. sz. 26-27. p.

Czigler Ignác apát, a magyar korona országainak tábori püspöke, 1841. december 22-én Budán kelt körlevele.

Fejér György: A' ker. kath. anyaszentegyház alaptalan vádoltatásának fejtegetése a' vegyes házasságok' ügyében. - 1842. I. 23. sz. 362-373. p.

Fejér György: Válasz Könyves Tóth Mihály' vádolására, a' vegyes házasságok ügyében. - 1842. I. 24. sz. 376-392. p.

K. M.: Régibb külföldi protestáns írók tiltották, kárhoztatták a' vegyes házasságokat. - 1842. II. 1. sz. 8-16.; 2. sz. 32-36. p.

Sz. ∞.: Vegyesházasságban a' gyermek-nevelésre nézve hite szerint melyik házasság, a' protestáns-e vagy a' katolikus, engedhet a' másiknak? - 1842. II. 11. sz. 176-184. p.

Mráz Mihály: Szabad szem. - 1842. II. 11. sz. 184-189. p.

-n-: A' protestáns egyházmegyei közgyűlés végzése a' római pápa vegyesházassági körlevelére nézve nem a' katolikusok' vallási szabadsága elleni törekvés-e? - 1842. II. 12. sz. 193-201. p.

-czy: Szombathelyi levelek. 9ik levél. Vegyesházassági ügy. - 1842. II. 13. sz. 208-221. p.

Int az idő. I. A' magyar és poroszországi clerus' ügye a' vegyesházassági eljárásra nézve ugyanaz. - 1842. II. 16. sz. 257-263.

-m-: Bírálati észervételek. - 1842. II. 18. sz. 297-304. p.

Somogyi Károly: ű-lutheránusok Poroszországban. - 1842. II. 19. sz. 311-317. p.

-czy: Szombathelyi levelek. 14ik levél. Haubnerféle lelki szabadság a' sz.[ent] írásra nézve. - 1843. I. 7. sz. 121-131. p.

Beszélgetés egy prot. titoknok és prot. lelkész közt a' vegyesházasságok körüli türedelemről. - 1843. I. 7. sz. 131-135. p.

Sz. ∞.: Másodszor is. Vegyesházasságban a' gyermek-nevelésre nézve hite szerint melyik házasság, a' protestáns-e vagy a' katolikus, engedhet a' másiknak? (Haubnernek feleletül.) - 1843. I. 23. sz. 466-470.; 24. sz. 490-496.; 511-517. p.

Egy pár adat a' reformatio szellemének ismertetéséhez a' vegyes-házassági kérdésben. - 1843. II. 30. sz. 237-238. p.

Beszéd, mellyel ő herczegsége, országunk primása, f. évi september 25-dikén, az országgyűlésre Pozsonyban összejött főrendek' tanácskozásait, a' vegyesházasságoktól megtagadott áldást és püspöki körleveleket illetőleg megnyitotta. - 1843. II. 33. sz. 249-252. p.

A' csanádi nm. püspök' beszéde, melyet a főrendek' september 25-28-iki tanácskozásainak a' vegyesházasságokat, királyi tetszvényt 's egyházi körlevelekt illetőleg mondott. - 1843. II. 33. sz. 257-261.; 34. sz. 265-269.; 35. sz. 272-275. p.

Egyházi tudósítások. Poroszország. Boroszló. - 1843. II. 35. sz. 278-279. p.

Nathanael: A' vegyes házasságok ártalmas következményei a' jelen és jövő életre nézve. - 1846. II. 49. sz. 389-391., 50. sz. 395-398. p.

Sion:

Vindiciae Praelatorum ac Cleri Hungariae adversus recentissimas accusationes. - 1841. Num. 11. 41-42., Num. 12. 45-46. p.

Auctoritas Concilii Tridentini. - 1841. Num. 18. 69-70. p.

G.F. [Georgius Fejér]: De matrimoniis mixtis, et prolium educatione. - 1841. Num. 25. 97-98. p.

c.) Egyéb orgánumban megjelent írások

Csajághy, Carolus: Consensus extraconciliaris. Quid requiritur ad consensum extraconciliarem, ut hic doctrinam Ecclesiae constituat? et in huius sequelam debet ne praxis moderna Ecclesiae Hungaricae, iuxta quam nonnisi sub certis cautelis mixtae nuptiae benedictur, pro consensu extraconciliari adeoque pro doctrina Ecclesiae haberi? In: Pécsi egyházi töredékek 1842 és 1843-ra. Első füzet. Pécsset, 1846. 1-48. p.

Csizmadia: Észrevételek Zay Károly gróf által a' Társalkodó 35. sz. „Zalamegye felírása ügyében” című iratban nyilvánított általános nézetekre. In: Literatura, 1841. Tom. I. Nr. 401-407.

Kopatsch: Gemischte Ehen nach den Bestimmungen des geminen und des österreichischen Kirchenrechts. In: Katolische Blätter aus Tirol. 1844. Nr. 8-9.

Pulszky, Franz: Ungarn-Pressburg. In: Allgemeine Zeitung, 1840. Nr. 125.

Steinacker, Gustav: Die Frage der gemischten Ehen in Ungarn. In: Vierteljahrschrift aus und für Ungarn. Leipzig, 1843. III. Bd. 2. Hft.

Sztrókay Antal: A' házassági törvények', szertartások' 's viszonyok szemléje. In: A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei. Ötödik kötet. 1838-1840. Budán, 1842. 303-352. p.

Ungarn und Siebenbürgen. Rückblick auf die Religionsangelegenheiten. (Von einem katholischen Laien.) In: Pester Zeitung, 1845. május 2.

Über die geischten Ehen. Eine Stimme aus Ungarn. In: Allgemeine Kirchenzeitung, 1843. Nr. 190.

Érvek és ellenérvek a káptalani követek országgyűlési szavazatjogáról Szemere Bertalan ismeretlen beszéde kapcsán (1847. október 15.)*

A reformkor utolsó éveiben (hozzávetőlegesen 1844-1848 között) szerteágazó vita bontakozott ki a rendi országgyűlésre delegált káptalani követek szavazatjogával kapcsolatban. A kérdés hátterében jóval bonyolultabb közéleti problémák illetve nagyságrenddel fontosabb politikai érdekek húzódtak meg, mint a rendi országgyűlés „házzsabályainak” értelmezési különbségei. Jelen közleményünk lényegében egyik adaléka egy hosszabb, készülő munkánknak, mely a reformkor utolsó szakaszában a polgári átalakulás és az egyház kapcsolatainak alakulását, a katolikus egyház változó politikai szerep-értelmezésének feldolgozását tűzte ki célul.³²⁹ E vita legfontosabb kérdéseit, különböző politikai érdekeket világosan megjelenítő álláspontjait mintegy gyűjtőlencsében tanulmányozhatjuk Szemere Bertalan egyik, Borsod vármegye közgyűlésén elmondott beszéde és az ahhoz kapcsolódó vita alapján. Minderre a figyelmet egyébként már csak azért is fel kívánjuk hívni, mert eddig elkerülte mind a reformkor politikai kérdéseivel, mind Szemere Bertalan (a polgári átalakulás történetének Miskolcra indult és pályafutása csúcsaként az 1849-es független magyar állam

* Jelen dolgozat elkészítéséhez szükséges kutatásokat 1998 őszén a Miskolc város által alapított pályakezdő Tudományos-Művészeti Ösztöndíj nyerteseként, továbbá a Rákóczi Bank Rt. által a Miskolci Egyetem oktatói részére biztosított ösztöndíja segítségével végeztem. Támogatóimnak ezúton is köszönöm, hogy kutatásaimat segítették. (Fazekas Csaba)

³²⁹ A reformkori állam-egyház viszonyra, illetve a vegyes házasságok kérdése kapcsán kibontakozó egyházpolitikai vita irodalmából csak néhány fontosabbat emelünk ki: *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből. II. köt. Bp. 1886. 105-109., 169-178., 227-282., 282-287. p.; *Meszlényi Antal*: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846). Bp., 1934.; *Hermann Eged*: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp. 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.); *Hermann Eged*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.); *Csizmádia Andor*: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; *Bárany György*: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: Századok, 1990. 2. sz. 183-218. p. stb. A jelen írásunkban érintett, 1844-1848 közötti egyházpolitikai viták, illetve a katolikus politikai mozgalmak lényegében feldolgozatlanok, a korábbi irodalomból ld.: *Sörös Pongrácz*: A kath.[olikus] klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. In: Katholikus Szemle, 1901. X. sz. 865-890. p.; illetve saját vonatkozó írásainkat: „Az idő ránk is terhesedett” Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez. In: *Veres László - Viga Gyula (szerk.)*: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXV-XXXVI. Miskolc, 1997. 255-272. p.; Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártban. Adalékok a pártalakulás kezdeteihez a reformkori Magyarországon. In: *Molnár András (szerk.)*: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Zalaegerszeg, 1998. 73-112. p.; A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból. (Megjelenés alatt a JATE BTK Alkalmazott Vallástudományi Kutatócsoportjának konferencia kötetében. Szeged, 1999.) stb. Jelen dolgozatunkban eltekintünk a levéltári forrásokra és a szakirodalomra való részletesebb hivatkozásoktól, mindezekre ld. említett tanulmányaink jegyzet-apparátusát.

miniszterelnöki székébe került politikai személyiség) életével foglalkozó összefoglalások készítőinek figyelmét.³³⁰

I.

A magyar rendi országgyűlés tanácskozási módját számos előzmény után leginkább átfogó jelleggel az 1608. évi I. törvény szabályozta, bár az a későbbiekben is gyakran módosult. Egyes adatok szerint már a 17. század végétől volt rá példa, hogy a káptalanok - a szabad királyi városokhoz hasonlóan - nem fejenként (*separatum*), hanem testületileg (*curiatim*) szavaztak, vagyis a tanácskozási jog mellett az egyházi rend egészét összesen egyetlen voks illette meg. Tény azonban, hogy az alsó táblán a szavazatszámolásnak ez a módja az 1825-27. évi országgyűléstől nem pusztán alkalmi szokás, hanem elhatározott rendszernek („házsabálynak”) számított.³³¹ Az intézkedés mögött nyilván a vármegyei nemesség döntő befolyása, és az országgyűlésben meghatározó szerepének őrzésére irányuló törekvése kereshető. A szavazatjoggal kapcsolatos kérdések egészen 1848-ig állandó vitatémái voltak az országgyűléseknek, azonban érdekes módon 1843-ig elsősorban a szabad királyi városok nehezményezték korábbi jogaik csorbítását, a káptalani követek csak ritkán méltatlankodtak a kollektív szavazatjog-gyakorlás miatt, sőt rendszerint elzárkóztak a városokkal közös fellépés gondolatától is.³³²

Az 1830-as-1840-es évek fordulóján megindult, elsősorban a vegyes házasságokkal kapcsolatos (lényegét tekintve az állam és az egyház viszonyát, valamint a felekezeti jogegyenlőséget célzó) heves egyházzpolitikai vita azonban változást hozott e téren. Az 1843-44. évi országgyűlésen egyértelművé vált a káptalani követek (illetve a felső táblán a püspöki kar képviselői) számára, hogy alapvető fordulat várható az állam és az egyház viszonyában, mely nemcsak a katolikus egyháznak a feudális társadalomban elfoglalt privilégiumait, hanem a papság általános megítélését is negatív irányban módosíthatja. Mindezt a vegyes házassági ügyet lezáró - a liberálisok győzelmét hozó - 1844/3. tc. tovább tudatosította bennük. Az 1843-44. évi országgyűlést illetve a polgári átalakulás híveinek előretörését általában az egyház súlyos vereségként, pozíciója tragikus veszélyeztetéseként, sőt - az egyháziak érveire jellemző módon - valóságos keresztényüldözésként értékelte. A kérdés egyértelműen az lett a magyar egyház számára is: milyen választ ad a polgári átalakulás kihívásaira. Az országgyűlésen a káptalani követek illetve egyes püspökök (például Lonovics József csanádi, Scitovszky János pécsi, Barkóczy László székesfehérvári püspökök) egyetértettek abban, hogy - bár az egyháznak fő célja változatlan formában fenntartani privilegizált helyzetét, feudális

³³⁰ Kimaradt például a Szemere életművét valamennyi levéltári hivatkozásig, a legapróbb utalásokig feldolgozó bibliográfiai kötetből is. Ld.: *Tóvári Judit*: Vezető Szemere Bertalan életének és pályájának forrásaiban és irodalmában. In: *Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. 2. köt. Miskolc, 1991. (Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv, 7/2.)* 9-225. p. Az esetről nem tett említést a máig legteljesebb Szemere-életrajz sem: *Kiss Ernő*: Szemere Bertalan. Kolozsvár, 1912. Szemere életére, reformkori és későbbi politikai beszédeire legutóbb: *Hermann Róbert (szerk.): Szemere Bertalan. Bp., 1998. (Magyar Szabadelműek)*

³³¹ Ld. erről pl.: *Ladányi Andor*: A magyar alkotmány története iskolai kézikönyvül. Debreczen, 1873. (3. kiad.) 279. p.; *Vasváry Kolos*: Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez. Győrött, 1883. 13. p. 1. sz. jegyz.; *Gárdonyi Albert*: A szab.[ad] kir.[ályi] városok az 1848 előtti törvényhozásban. In: *Városi Szemle*, 1926. 1-2. sz. 103-125. p.; részletesen: *Kérészy Zoltán*: Rendi országgyűléseink tanácskozási módja. Jogtörténeti tanulmány. Kassa, 1906. 51-55. p. stb. Megjegyzés: továbbiakban az egyszerűség kedvéért az alsó táblára delegált egyházi követekkel kapcsolatban a *káptalanok* szavazatjogáról beszélünk, s ebbe beleértjük az ugyanilyen módon érintett apátok és prépostok képviselőit is.

³³² Ld. erről részletesen: *Szőcs Sebestyén*: A városi kérdés az 1832-36. évi országgyűlésen. Bp., 1996. (Budapest Főváros Levéltára. Várostörténeti tanulmányok.) 61. p.

eredetű társadalmi-politikai előjogait - e cél megvalósítása érdekében nem elegendő a hagyományos, állami vezetőkkel fenntartott kapcsolatokra irányuló kiváltságörző tevékenység. Fogarassy Mihály kanonok, később c. püspök vezetésével olyan politikai mozgalmat indítottak, melynek célja az volt, hogy a világi konzervatívokkal összefogva a polgárosodó közélet eszköztárát az egyház szolgálatába állítsák. E mozgalom lényegében az egyházi közélet modernizálására, a polgárosodás tényének fokozatos tudomásul vételére irányult, mintegy megelőlegezte a 19. század későbbi katolikus politikai tevékenységét. Az egyház tekintélyvesztésének megállítására Fogarassyék fokozottabb közéleti szerepvállalást (például a megyegyűlések látogatását) és sajtótevékenységet kezdeményeztek, s mindennek fő céljaként a politizáló világi nemesség egy részének megnyerését tekintették. Az 1846-ban létrejött Konzervatív Pártban valóságos önálló platformot hoztak létre az egyháziak, hogy a Kossuth, Batthyány, Deák által vezetett liberálisokat ellensúlyozó „fontolva haladókat” az egyházi érdekek képviselőjévé (is) tegyék. E folyamatnak a konkrét politikai eseményeken kívül volt egy eszmetörténeti mozzanata is, nevezetesen az, hogy a reformkori konzervativizmus ideológiáját a korábbihoz képest sokkal inkább „egyháziassá”, vagyis a nemzet és az állam illetve a katolicizmus érdekazonosságának képviselőjévé tették.

E katolikus politikai mozgalom (mely észrevételünk szerint a magyarországi politikai katolicizmus előfutárának is tekinthető) törekvéseinek középpontjába pedig a káptalani követek szavazatjogának visszaszerzése került. (Azzal összefüggésben, hogy az egyház általában szeretett volna nagyobb közéleti-politikai befolyást szerezni, egyszerűen szólva: elérni, hogy ne csak az egyháziak, hanem világiak is képviseljék az egyház saját érdekeit.) 1846-1847 fordulóján a politizáló katolikusok törekvései sikerrel kecsegtettek, a kezdeti bizalmatlanság után ugyanis a Dessewffy Emil vezette konzervatívok érdeklődést tanúsítottak érdekeik iránt, nem utolsósorban azért, mert Apponyi György kancellár felismerte az egyházban kiaknázható politikai szövetség kölcsönös lehetőségeit.³³³ De egyre több sajtócikket, röpiratot tudtak a szavazatügyük kapcsán megjelentetni, és elérték azt is, hogy a világi konzervatívok a polgári erőkkal szembeni harcban egyenrangú szövetségesként tekintsenek rájuk.³³⁴ 1847 tavaszán-nyarán a felforrósodó közéletben egyáltalán nem látszott kilátástalannak, hogy a katolikus politikai mozgalom nyomán nemcsak a Konzervatív Párt megyei befolyása nő, hanem a káptalanok szavazat-ügyét pártolólá tudják „becsempészni” több vármegye országgyűlési követutasításába is.

Érthető tehát, ha a követválasztások, illetve a követutasításokról döntő megyei közgyűlések alkalmával több helyen is a viták középpontjába került a kérdés. Megjegyezzük, 1847-ben már a rendi országgyűlés szervezetének restaurálása és bebetonozása mindazonáltal illuzórikus elképzelésnek bizonyult a törvényhozás népképviselői alapra helyezését széles körben követelő liberálisokkal szemben. S ez nem pusztán történeti értékelés, hanem a kortársak is így gondolták, melyre példaként felidézhetjük Szatmár megye 1847-es követutasítást előkészítő választmányát, melynek katolikus pap-tagjai követelték ugyan a szavazatügy felvételét, de a

³³³ A Konzervatív Párt vonatkozó állásfoglalásaira ld. az 1. sz. jegyzetben idézett irodalmakat, továbbá számos forrást: *Barta István (sajtó alá rend.):* Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. Bp., 1951. (Kossuth Lajos Összes Munkái, XI.); *Andics Erzsébet (sajtó alá rend.):* A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. I. köt. Bp., 1981. A téma szakirodalmából több utalást ld.: *Dénes Iván Zoltán:* Közügyvé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp., 1989.

³³⁴ A vonatkozó vezércikkekből ld. pl.: *B...y P.:* Igénytelen szózat a kath[olikus] clerus teendőit illetőleg, a megyei gyűlések körül. In: *Nemzeti Újság*, 1847. 443. sz. (február 25.) 125. p.; *A.J.:* A clerus, mint a conservatív párt egyik alkotó eleme. I-II. In: *Nemzeti Újság*, 1847. 451. sz. (március 11.) 157-158., 452. sz. (március 12.) 161-162. p. stb.

választmány tárgyalásra sem tartotta alkalmasnak, mondván: „a képviseleti kamarában a káptalani követek semmit nem képviselnek.”³³⁵

A káptalani követek szavazatjoga kapcsán egyébként már az 1843-44. évi országgyűlésen több alkalommal összeszólalkoztak a káptalani illetve a liberális megyei követek. Illusztrációként felidézzük például az 1844. július 27-i országos ülést,³³⁶ amikor a káptalani követek sérelemként próbálták orvosoltatni „méltatlan, sőt gúnyos állásukat”, de a követek elsőprő többséggel leszavazták őket.³³⁷ A tiltakozó egyháziak (elsősorban Bezerédy Miklós veszprémi kanonok) a régi törvények sorozatára, mint jogforrásra hivatkoztak, kétségtelenül joggal. A reformellenzék képviselői azonban a középkori rendi szemlélet helyett a modern (és 1844-ben helytálló) nemzetfogalom jegyében azzal érveltek, - például Radvánszky Antal zólyomi követ szavaival - hogy „a törvényhozás nem fogja feledni, hogy az egyházi rend tagjai a megyék által már képviselve vannak; s óvakodó lesz a reform útján olyanoknak engedni befolyást a világi dolgok intézésébe, kik éppen azon reform ellenei.” Bezerédy erre azt vetette ellen, hogy bár a papság részt vesz a követválasztásban, a megyei nemesség mégsem képviseli az egyház érdekeit, sőt éppen azzal ellentétes elveket hangoztat, ezért az egyháznak joga van megjelenni a törvényhozásban és arra „méltó” befolyást gyakorolni. Hogy miért nem képviselik a megyei követek az egyház érdekeit, Ráday Gedeon így indokolt: „e teremben mindenki a hon érdekeit tartozik képviselni, s éppen mivel a papság nem ezeket, hanem a katolicizmus érdekeit képviseli”, a papságnak fejenkénti szavazatot adni nemcsak szükségtelen, hanem még veszélyes is.

Az 1847-es követválasztások kapcsán a káptalanok ügye mellett és ellen szinte minden vármegyében ugyanazokat az érveket sorakoztatták fel, többek között Borsodban is. Alábbiakban az itt elhangzott beszédek - kommentárt is alig-alig igénylő - felidézésére törekszünk. Már csak azért is, mert a konzervatívok soraiban szerveződő egyháziak és a polgári átalakulás tábora között - észrevételünk szerint - e kérdésben egyáltalán nem volt átmenet, az érvek és ellenérvek tipikusak illetve valamennyi megyegyűlésen megfogalmazódóak voltak.³³⁸ Az általánosítást lehetővé teszi, hogy a vármegyei közgyűléseken az egyháziak (illetve az őket támogató konzervatív nemesek) fellépését a Fogarassy-vezette katolikus platform országos szinten koordinálta, hasonlóan a Konzervatív és az Ellenzéki Párt választási küzdelmeihez. Bár jelen közleményünkben eltekintettünk az egymásnak feszülő érvrendszerek részletes kifejtésétől, az egyházi oldallal kapcsolatban megemlítjük viszont, hogy a politizáló katolikusok óriási erőfeszítéseket tettek törekvéseik megfelelő történeti-jogi és közéleti megalapozásához. Erről gyakran tárgyaltak titkos megbeszéléseiken,³³⁹ illetve

³³⁵ *Pesti Hírlap*, 1847. 979. sz. (november 5.) 298. p.

³³⁶ Ld.: Kovács Ferencz: Az 1843-44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. V. köt. Bp., 1894. 203-205. p.; *Pesti Hírlap*, 1844. 374. sz. (augusztus 1.) 523-524. p.; *Budapesti Híradó*, 1844. II. 18. sz. (augusztus 1.) 76. p.

³³⁷ Pontosabban arra utasították az egyházi rendet, hogy kérését ne a sérelmek és a kívánatok között, hanem indítványképpen terjesszék elő. Ugyanezt a döntést hozta az alsó tábla már 1844. június 22-i ülésén is. Kovács Ferenc, i.m. IV. köt. 758. p.; *Pesti Hírlap*, 1844. 364. sz. (június 27.) 439. p.

³³⁸ Azokban a sajtóban megjelent közgyűlési beszámolóknak, ahol ismertették a káptalanok szavazat-ügyében összecsapó álláspontokat, kivétel nélkül ugyanezek az érvek fogalmazódtak meg. Például Bács megye: *Nemzeti Újság*, 1847. 581. sz. (október 28.) 681-682. p.; Heves: *Nemzeti Újság*, 1847. 584. sz. (november 2.) 694. p.; Moson: *Budapesti Híradó*, 1847. 675. sz. (október 7.) 242. p.; Pest (csak röviden): *Pesti Hírlap*, 1847. 945. sz. (szeptember 7.) 160. sz. stb. A lapokban közölt szinte valamennyi vármegyei követutasításban megemlítették továbbá, hogy az illető közgyűlés támogatta-e vagy sem a káptalanok törekvéseit.

³³⁹ Ezek ismertetéseit ld. az 1. sz. jegyzetben szereplő írásainkban.

önálló kötetekben foglalták össze érveiket, nemcsak a közvélemény felvilágosítása, hanem híveiknek szolgáló iránymutatás gyanánt is. Utóbbit igazolja, hogy ezen - az egyház megrendelésére és anyagi támogatásával készült - vezércikkek, röpiratok illetve kötetek érvei rendre elhangzottak a megyei üléstermekben is.³⁴⁰

II.

Borsod vármegyében 1847. október 14-16. közötti napokon tartották az országgyűlési követválasztással és a követutasítás elfogadásával foglalkozó közgyűléseket, melyekről a vármegyei jegyzőkönyvek és a sajtó is igyekeztek részletesen beszámolni.³⁴¹ Utóbbit illetően természetesen a liberális *Pesti Hírlap* illetve a konzervatív *Budapesti Híradó* és *Nemzeti Újság* tudósításaikban alapvetően más szempontokat emeltek ki az ellenzék egyik fellelegvárának számító Borsod tanácskozásairól. A *Pesti Hírlap* és általában az ellenzéki beszámolók - egyébként a korabeli liberális közvéleményre jellemző módon - alig-alig érintették az egyházpolitikai kérdéseket, a káptalanok szavazat-ügyét, szemükben sokkal nagyobb fontossággal bírtak a követutasítás gerincét jelentő, a polgári átalakulás valamennyi égető problémáját elősoroló társadalom- és gazdaságpolitikai reformok. Pedig a borsodi közgyűlésnek rendkívül mozgalmas napjai voltak ezek, és a politikai élet számos kérdését (például az állam és egyház viszonyát érintő reform ügyét) kimerítő alapossággal vitatták meg a résztvevők.³⁴²

A közgyűlés első napján a követválasztás zajlott le, ahol az egyetlen apró kérdés csak az volt, hogy az ellenzék egyik országos szinten is kiemelkedő, népszerű alakja, Szemere Bertalan mellett ki legyen a másik követ. (Konzervatív jelölt győzelmére Borsodban ekkor semmi esély nem volt, ezért a „fontolva haladók” nem is annyira képviselőjük győzelmére, hanem a követutasítások számukra kedvezőbb befolyásolására koncentráltak.) Végül a borsodi liberálisok egy kevésbé jelentős, bár a vármegyét már 1832-36-ban is képviselő táblabíróban, Bük Zsigmond személyében egyeztek meg. Mint a vármegyei jegyzőkönyv megállapítja, „a választó közönségnek egyszerre, csak és egyedül a Bük és Szemere neveket hangoztató felkiáltása töltvén el a termet; miután a kiáltottak iránti osztatlan ragaszkodást tanúsító általános egyetértés a huzamosb ideig tartott, s szűnni nem akaró felkiáltásban oly összehangzólag nyilatkozott, hogy a Bük és Szemere neveken kívül más még csak egy ajakról sem hallatszott”, a követek választása, beiktatása és követi eskütétele rövid időn belül meg is

³⁴⁰ Utóbbiakra: [Mester István]: Nézetek a káptalanok, apátok és prépostok országgyűlési szavazatjogáról. Pest, 1847.; Podhradzky József: Magyarország karainak 's rendjeinek szavazati joga a közgyűléseken. Buda, 1847. A neves egyháztörténész, Lányi Károly vonatkozó alapos kézírata (Magyar alsó táblai Clerus szavazatjogának története) nem jelent meg nyomtatásban, ismerteti: Lányi Károly magyar egyháztörténelme. Átdolgozta Knauz Nándor. I. köt. Esztergom, 1866. XLI-XLII. p.

³⁴¹ Megjegyzés: a közgyűlések rövid felidézése témánktól függetlenül, azért sem látszik haszontalannak, mert kimaradt például a Borsod politikatörténetét Szemere pályafutásával összefüggésben részletesen tárgyaló tanulmányból is: Ruszoly József: Szemere megyéje, Borsod Szemeréje. In: Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. 1. köt. Miskolc, 1991. (Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv, 7/1.) 70-135. p. Az eseményeket aprólékosan ismerteti Szemere 1846-os másodalispánná választásáig (benné például 1843. évi követté választásával), majd röviden megemlékezik 1848-as tevékenységéről is, különös módon azonban alig, csupán utalásszerűen említi a Szemere 1847. évi követi megbízatásával kapcsolatos információkat. Vö. uo. 133. p.

³⁴² Az alább részletesen idézendő tudósítások mellett a követutasításokról és a közgyűlésekről megemlékezett: *Pesti Hírlap*, 972. sz. (október 24.) 267-268. p.; *Jelenkor*, 1847. II. 84. sz. (október 21.) 501-502. p.

történt „örömtapsok és éljen kiáltások” közepette. Az egész követválasztási ceremónia nem tartott tovább háromnegyed óránál.³⁴³

A másik két nap telt el az utasítások feletti vitatkozásokkal. Mint a *Pesti Hírlap* levelezője, Szűcs Miklós miskolci ügyvéd megjegyzi naplójában, ez volt az első eset, hogy az utasításokat kidolgozó választmány szövegéről mindenki szabadon, megkötöttségek nélkül véleményt nyilváníthatott, ahhoz kiegészítő indítványokat tehetett.³⁴⁴ A pontok többségét egyébként a közgyűlés támogatólag tudomásul vette, s érdekes módon elsősorban az állam-egyház viszonyt valamilyen formában érintő javaslatoknál bontakozott ki terjedelmesebb vitatkozás, mely szorosan összefüggött az aktivizálódó katolikus politikai mozgalommal, annak Borsodban is szervezkedni kezdő egyházi képviselőivel. A Borsod megyei követutasítás egyébként szinte teljes egészében Szemere Bertalan munkája, és joggal állapíthatjuk meg, hogy méltó párja a liberális reformellenzék programját legkiforrottabb formában tartalmazó (Kossuth keze nyomát viselő) Pest megyei követutasításnak.³⁴⁵ A borsodi szöveg a megvalósítandó reformterveket három csoportra osztotta: a „szellemi érdek”, „az anyagi jólét” és végül legterjedelmesebb formában a „politikai érdek” szempontjából követendő utasításokra.

Az 1847. október 15-én reggel 9 órakor megnyílt közgyűlésen először a megyei másodalispáni tisztelet ellátó Szemere Bertalan követi megbízatása idejére történő feladat-átruházásával, helyettesítésének megoldásával (sőt, még a 14-én hirtelen elhunyt megyei főorvosról, Hágen Ferencről történő megemlékezéssel is) foglalkoztak,³⁴⁶ majd a követutasítást készítő választmány szövege „munkálat alá vétetett”. Az első fejezetnél (a modern liberális szemléletet tükröző sajtótörvény-javaslat mellett) a népnevelés előmozdításának ügye került napirendre, alkalmat adva egyházpolitikai szóváltásokra is.³⁴⁷ A követutasítás liberális szemléletű népiskolai törvény megalkotását, s a kérdésben teljes felekezeti egyenjogúságot, az „elkülönítő felekezetesség kizárását” követelte, burkoltan pedig újra javaslatba hozta a híres, 1841-es „borsodi indítványt”, mely az országban elsőként, s igen határozottan követelte az egyházi birtokok szekularizálását, az egyházi célokra szükséges rész után fennmaradó felesleg népnevelési célokra fordítását.³⁴⁸ A mérsékelt Lónyay László úgy vélte, nincs jövője az

³⁴³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (továbbiakban: B.-A.-Z. m. Lt.) IV.A. 501/a. (= Borsod vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei.) 152. köt. (1847.) 5164. sz. 513. p.; röviden: *Seresné Szegőfi Anna (szerk.): Borsod vármegye képviselte a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések. Miskolc, 1987. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 21.) 331. p. A követválasztási előkészületek „csendességét” és a szavazás rövid egyhangúságát ismerteti: Kilián István (sajtó alá rend.): Szűcs Miklós: Napló. Miskolc, 1981. (Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Documentáció Borsodiensis, III.) 243-244. p.*

³⁴⁴ Szűcs Miklós naplója, i.m. 244. p.

³⁴⁵ Utóbbi elemzésére ld. részletesen: Dénes Iván Zoltán, i.m. 137-148. p.; a Borsod megyei követutasítást: B.-A.-Z. m. Lt. IV.A. 501/a. 152. köt. 5169. sz. 516-541. p., közölte: *Seresné*, i.m. 333-353. p. (továbbiakban: Követutasítás, 1847.) Vö. *Rusoly*, i.m. 133. p., *Pesti Hírlap*, 1847. 957. sz. (szeptember 30.); ill. 14. sz. jegyz.

³⁴⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV.A. 501/a. 152. köt. 5166-5167. sz. 514-515. p.

³⁴⁷ Az október 15-i közgyűlést az alábbi tudósítás alapján ismertetjük: *Nemzeti Újság*, 1847. 594. sz. (november 19.) 736-737. p.

³⁴⁸ Követutasítás, 1847. 8. pont. A jórészt Palóczy László által kidolgozott „borsodi indítvány” a reformkor egyik legtöbbet vitatott, ám lényegében feldolgozatlan politikai kérdése volt. Az indítvány szövegére és a vonatkozó politikai vitára ld.: B.-A.-Z. m. Lt. IV.A. 501/e. (= Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai.) 1762-1763/1841., 2845/1841. sz.; Kovács Ferencz: Az 1844-ik évi országgyűlési tárgyalások a papi javakról. Bp. 1893.; Csorba László: A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken. In: Világosság, 1979. 603-610. p.; Bényei Miklós: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken. Debrecen, 1994. 329-339. p. A téma feldolgozását megkíséreltük: Fazekas Csaba: Palóczy László és a reformkori Borsod vármegye. (kézirat)

indítványnak, ezért el kell állni attól, nehogy újra meddő viták emésszék az országgyűlés drága idejét. A liberális Ragályi Károly főszolgabíró és a megye közéletében kiemelkedő szerepet játszó báró Vay Lajos - ekkor táblabíró, 1848-ban majd a kiegyezés után Borsod megye főispánja - azonban az ügybe állami beavatkozást (szekularizációt és egyházi jövedelem-átcsoportosítást) sürgetett, hangsúlyozva, hogy nem birtok-elkobzásról van szó, mint az egyház állítja, hanem „azok jövedelmeinek célszerű használatáról és arányosításáról, mert míg az egyháziak némelyike dús jövedelmet húz, addig a pásztorkodó külső egyháziak s tanítók, kik a nap terhét viselik,³⁴⁹ szegénységben tengenek.” Az egyháziak azonban úgy vélték, hogy „szorító törvény nélkül is” az egyház arra használja a szóban forgó jövedelmeket, amire most el akarják venni tőle, vagyis a lelkészkedő papság és tanítóság támogatására, s úgy vélték: „ha megfosztatik a klérus e jótétemény gyakorolhatásától, a megyei szegény iskolák nagy részben nemsokára bezártnak, parókiák s templomok romokban fognak heverni.” A „szerkezet” végül változatlan maradt.

A követutasítás második fejezetéhez, a gazdasági reformokhoz alig érkeztek hozzászólások, figyelemre méltó azonban, hogy vita bontakozott ki az ősiség eltörlését kimondó indítvány kapcsán, mely a liberálisoknak Széchenyi Hitel c. könyve óta az egyik leggyakoribb, és a gazdaság működőképessége érdekében ugyanazon érveket visszhangzó témaköre volt.³⁵⁰ A vitában egy, a politizáló katolikusok helyi képviselőjének számító kanonok szólalt fel, akit a *Nemzeti Újság* tudósítja J.M. monogrammal jelzett.³⁵¹ Beszéde nemcsak a szoros tartalmi szempontok miatt fontos, hanem azért is, mert tökéletesen megfelelt a Fogarassy-féle mozgalom programjának. Nevezetesen annak a célkitűzésnek, hogy az egyház minden lehetséges módon lépjen fel a közéletben (az egyházpolitika mellett is), ezáltal is kinyilvánítva, hogy az egyháznak, mint a társadalom egészét átfogó intézménynek van - és kell, hogy legyen - mondanivalója valamennyi gazdaság- vagy társadalompolitikai reform ügyében egyaránt. E célkitűzésből rendszerint a Konzervatív Párt programját támogató állásfoglalások keletkeztek, érdemes tehát a szóban forgó kanonok beszédét is felidézni: „J.M. kanonok a nemzetiség [értsd: nemzet] szempontjából kieredve, lángoló szavakkal küzdött az ősiség rögtöni eltörlése ellen. Ha tekinti - úgymond - hazánk történetlapjait, úgy látja, miként nemzetiségünk főntartója nagy részben az aviticitas [ősiség] törvénye volt. Csak az tarthatta meg birtokunkban a pénzes lengyel s a dús velencei ellen e hazát, hogy kitiltá azokat honunkban a földbirtoklás jogaiból; kik ellen a pénzetlen magyar egyedül e törvénynek égisze alatt tarthatta meg atyái tűzhelyét, s azzal nemzetiségét. Ha egycsapással vége vettetik most e tiltó törvénynek, miután a magyart nagyobb pénzszüke soha nem nyomta, mint most, nem kerül-e egész vagyona oly idegenek kezébe, kik előtt hazánk múltja nem szent, kik annak sem törvényeihez, sem nyelvéhez nem éreznek rokonszenvet? S nem lesz-e vagyontalan proletariátussá a mostani tősgyökeres birtokosoknak nagy része, míg pénztőzsérek dúslakodnak ama birtokokban, melyekért ősei vére folyt? És akkor nem lesz-e kénytelen a birtoktalan magyar sajátjának elhanyagolásával idegen nyelvet tanulni, hogy az idegen birtokosoktól függő kegy morzsalékaiban részesüljön?” A kapitalista gazdasági rendszerre való áttérés várható

³⁴⁹ Bizonyára bibliai utalás Jézus Krisztus egyik példázatára, ld. Máté evangéliuma, 20:12.

³⁵⁰ Követutasítás, 1847. 15. pont.

³⁵¹ A rendkívül aktív és a politizáló katolikusok eszmerendszerét magáévá tevő egyházi személy kilétét azonban sajnos nem tudtuk megnyugtatóan tisztázni. Elképzelhető, hogy nem pontos monogram-használatról van szó, kétséges ugyanis, hogy az egri főegyházmegye területén ilyen névbetűkkel szereplő kanonok a borsodi megyegyűlésen megjelenhetett. Feltételezésük szerint lehetséges, hogy az egyházi érdekeket Ferenczy Imre miskolci plébános védte nagy beszédekben, aki bizonyosan jelen volt a közgyűlésen. (Ld. alább.) A személy tisztázására egyébként Kiss Péter, az Egri Főegyházmegyei Levéltár vezetője is kísérletet tett, segítségét ezúton is köszönöm. - F.Cs.

árnyoldalait kitűnő taktikai-politikai érzékkel kapcsolata össze nyelvi-nemzeti érdekekkel, melyek köztudottan a reformkori liberálisok követeléseinek középpontjában álltak, megpróbálva ezzel - a konzervatív stratégiának megfelelően - az ellenzék vitorláiból kifogni a szelet. De nemcsak a magyarság külföldi „karvalytökének” való kiszolgáltatottságával riogatott, hanem igyekezett más megoldást is felvázolni. A konzervatív taktikának tökéletesen megfelelt, hogy nem egyszerűen merev tagadással viszonyult az ősiség kérdéséhez, hanem mintegy „álreformot” hirdetett: elvben elképzelhetőnek nevezte annak eltörlését, a végrehajtást azonban a távoli jövőben vélte csak lehetségesnek, amikor a magyar birtokosok - a kereskedelmi lehetőségek kiszélesítése után - már kellően meggazdagodtak. Továbbá beszédétől bizonyára a kanonok a közgyűlést alkotó (és Borsodban az országos átlagot messze meghaladó arányú) nemességnek a reformprogramtól való eltántorítását is remélte, azonban csalódnia kellett. A többség ugyanis elfogadta Vay Lajos „jogvéd szónoklatát”, miszerint éppen az ősiség eltörlése teszi lehetővé a nemzeti gazdaság kibontakozását a feudális struktúrák szorításából és nyit utat a magyar földbirtokosoknak gazdaságuk modernizálásához és így az anyagi felemelkedéshez. A szerkezet ismét változatlan maradt, minek következménye bizonyára, hogy a közgyűlés vita nélkül vette tudomásul a követutasítás további reformprogramjait, köztük a papi tized azonnali és lehetőleg kárpótlás nélküli felszámolásának követelését is.³⁵² Az érintett kanonok minden bizonnyal a számukra sokkal fontosabb szavazat-ügyre tartalékolta következő felszólalásának energiáit.

Így jutott el a közgyűlés a követutasítás 21., szempontunkból legfontosabb pontjáig, mely az ellenzék általános és régi követeléseinek megfelelően a szabad királyi városok rendszerének modernizációjával, s azzal összefüggésben a törvényhozásban elfoglalt helyük rendezésével foglalkozott. A számos politikai kérdéshez kapcsolódó vita egyébként végigvonult a reform-országgyűléseken, és megoldással kecsegtetett az 1843-44. évi pozsonyi diétán is. Joggal remélték a közélet szereplői, hogy az 1847-ben összehívandó országgyűlés végleg lezárja a városi kérdést,³⁵³ s ebbe a várakozásba igyekeztek belekapaszkodni a politizáló egyháziak is. Borsod követutasításába foglalta, hogy „miután a királyi városok hihetőleg mindjárt az országgyűlés kezdetén a szavazati jog gyakorlati életbe léptetése követelésével állandanak elő, [...] mihelyt választási és törvényhozási viszonyaik, és e részbeni függetlenségük biztosítva leendenek, a múlt országgyűlési megállapodás szerinti aránylagos szavazatot részükre megadni [követünk] ne ellenzék.”³⁵⁴ A választmányi javaslat elhangzása után azonnal J.M. emelkedett szólásra és miután e pontnál nem látta érinteni a káptalanok (városokénál „sokkal erősb törvényes alappal bír”) szavazat-jogát, egy petíciót terjesztett a közgyűlés elé.³⁵⁵ Ebben kérte, hogy a borsodi közgyűlés nyilvánítsa a magyar rendi jogok sérelmének a káptalanok fejenkénti szavazatának megvonását, továbbá (azonnal kínálva egy enyhébb, elfogadhatóbbnak tűnő alternatívát is) „ha e szavazatjogot törvényeink szavai szerint egész terjedelmében visszakövetelni célszerűnek nem látnák, oly előintézkedésekről gondoskodjanak, miszerint az alsótáblai klérus mostani gúnyos állásából kiemeltetvén, egy egész státushoz illő jogosztályrész birtokába jöjjön.”

Már a következő hozzászólás világossá tette, hogy az egész szavazat-kérdés tétje voltaképpen a római katolikus egyház jövőbeni társadalmi-politikai szerepére vonatkozik. Orczy István

³⁵² Követutasítás, 1847. 17. pont.

³⁵³ Ld. pl. *Szőcs Sebestyén*, i.m.; *Gárdonyi Albert*, i.m. stb.

³⁵⁴ Követutasítás, 1847. 21. pont.

³⁵⁵ Az október 15-i közgyűlés alább következő szakaszáról terjedelmesen beszámol: *Nemzeti Újság*, 1847. 595. sz. (november 21.) 742-743. p.

báró „mint jó katolikus” azt javasolta saját egyháza vezetőinek, ha lesüllyedt régi tekintélyét vissza akarja szerezni, teljesen hagyjon fel a társadalmi-politikai aktivitással, s a közéletből visszavonulva „adja magát egészen a néptanításra”. Orczy hangot adott annak az elterjedt meggyőződésnek is, hogy a klérust „a törvényhozásnál nem látja illetékes helyén.” Nagy Gedeon, a megye közéletének másik ismert, az ellenzékbeli egyre inkább a konzervatívokhoz sodródó, majd nyíltan melléjük álló személyisége úgy vélte, a liberálisok egyik szélsőségből a másikba estek, amikor a hierarchia túlkapásaitól való félelmükben a papságot „minden jogaiból kifosztani törekedtek.” A káptalanok szavazat-ügyét pártolónak lépett fel (egyébként Borsodban ő volt az egyetlen, aki nem egyházi, hanem világi nemesként tette ezt), s egyszerre próbált imponálni a katolikus egyháznak illetve a nemesi közvéleménynek. Előbbinek azzal, hogy kijelentette: „a papságot oly leigázva látjuk, mi állásával, s azon felséges céllal, mely körül működik összeférhetetlen”, utóbbinak pedig azzal, hogy megpróbált a felekezeti egyenjogúság szerepében fellépni. Az alsó táblai képviselőt ugyanis nemcsak a katolikus, hanem arányosan valamennyi bevett felekezet papságának („az emberiség legszentebb érdekei képviselőinek”), vagyis a protestánsoknak és görögkeletieknek is követelte. E látszólag kompromisszumos javaslat azonban ízig-vérig konzervatív indítvány volt, hiszen pont a népképviselői rendszerrel ellentétes szándékot sejtetett, de nem találhatott meghallgatásra a politizáló katolikusok között sem, hiszen utóbbiak - éppen az egyház kiváltságainak változatlan fenntartását célozva - hallani sem akartak a felekezeti egyenjogúság törvényerőre emeléséről. Más háttér-információból tudjuk azonban, hogy az „eddigi nyilatkozataival ellenkezőt beszélő” Nagy Gedeon fellépését nem önálló politikai értékválasztás, hanem a háttérben konzervatív egyeztetés előzte meg. Szűcs Miklós ezt írta róla: „maga is megvallá, miszerint kormányhivatalt keres, s annak elnyerésére meghagyatott neki, hogy ezen utat kövesse, gyönyörű jellem az ilyen!”³⁵⁶

Vay Lajos úgy vélte, nem megalapozott a régi törvényekre való hivatkozás, mert amikor a nemesség a Rákos mezején összesereglett, abban a néhány egyházi képviselő nem képezett komolyabb súlyt. Sem a törvény betűjével, sem szellemével nem tartotta összeegyeztethetőnek az egyház törvényhozási súlyának növelését, melynek érdekei a felső táblán amúgy is megfelelő módon van képviselve. Ragályi Károly még tovább ment, hangoztatva, hogy bármit mondanak a régi törvények, a káptalanokat az - ettől függetlenül olajozottan működő - törvényhozás gyakorlata már amúgy is megfosztotta szavazatjogától. Némi gúnnyal, bár a Fogarassy-mozgalom elveivel összecsengő módon kérdezte: „hogya lehessen az, miszerint mind itt, mint látjuk, nagyon is részt vesz a klérus az utasításadásban, s fönn újlá ön személyében újra szavazzon?” Konklúziója az ellenzék általános hangulatát is tükrözte: „Ezt sem a képviselői rendszerrel, melyet behozni törekszünk, sem az ősi alkotmány rendszerével összehangzatba hozni nem vagyok képes. Ha a törvény betűi e jogot nagyobb mértékben nyújtják részükre, azt a sötét időkben, midőn a törvényeket ők írták, saját számukra kiterjesztheték: most itt az idő, hogy mi korlátozzuk.”

A következő szónoknak a tudósító még monogramját sem tüntette fel, a szövegösszefüggés alapján azonban joggal következtethetjük, hogy az egyházi petíciót előkészített formában pártoló katolikus személyiségről (de nem az említett J.M.-ről, mint indítványtevőről) volt szó. Mivel beszéde váltotta ki Szemere felszólalását, hosszabban (bár terjedelmi okokból kivonatosan) idézzük. Először Vay és Ragályi szavait igyekezett cáfolni, hangsúlyozva, hogy már a történeti időkben is törvényesen, s számarányának megfelelő aktivitással vett részt az országgyűléseken a papság, sőt „sokszor éppen a papok voltak a nemesség vezetői, informálói

³⁵⁶ Szűcs Miklós naplója, i.m. 244. p. Megjegyezzük, hogy Nagy Gedeon tervei később megvalósultak, 1849 őszén ugyanis a Haynau-féle cs.kir. közigazgatás borsodi megyefőnök-kormánybiztosa lett. Ld. pl.: *Fazekas Csaba (sajtó alá rend.)*: Palóczy László beszédei és írásai, 1848-1849. Miskolc, 1998. 40. p. stb.

és szószóloi. Később falak közé, városokba vonult ugyan a nemzetgyűlés [sic!], de az arra megjelenők száma korról korra változott.” Ezért vált szükségessé az 1608. évi szabályozás. A szónok elképedve hallotta, hogy jogszerűtlennek tartják egyesek az egyháziak petícióját, mert ő jogot mindenkor „a törvényből s gyakorlatból merít”, márpedig mindkettő a káptalanok mellett áll. Hosszasan és aprólékosan ismertette a vonatkozó törvényhelyeket illetve Werbőczy sorait, úgy vélte, a káptalanok „megfelelő” (vagyis fejenkénti) országgyűlési szavazatjogát a 16-17. században a protestantizmus előretörése indokoltta tette, s beillett azokba az intézkedésekbe, melyekkel a fenyegetett katolikus egyházat az azzal összefonódott magyar állam menteni igyekezett. Ezt pedig mintegy a „nemzet érdekében” az egyház „jogszerűen” gyakorolta is a 18. század folyamán, egészen a társadalom „rendjét” felrúgó reformellenzék fellépéséig. A fő jogtiprást abban jelölte meg, hogy az egyik rend a vele teljesen egyenjogú rendtől (a nemesség az egyháztól) vonta meg a szavazatjogot, mégpedig pusztá „házsabály-módosítással”, pedig törvény által adott jogot csak törvény törölhet el - mondta. Szavait így folytatta:

„Midőn tehát 1825-ben a lovagrend követi kara megtagadta státustársától a szavazatjogot, majestási [felség-] jogot bitorolt, önkényt gyakorolt s törvényt sértett. Mi a főbíró úrnak [Ragályinak] többi ellenokait, különösen a képviselőre vonatkozót illeti, itt mindenekelőtt téved a szónok, mert képviselőt keres ott, hol az még nincs; mivel a nemzet, melynek tizenkilenc huszadrésze a törvényhozásba be nem foly, képviselői rendszerrel nem büszkélkedhetik. Alkotmányunk státuszrendszerre alapított, s a négy alkotmányos státusnak joga és kötelessége önszemélyében befolyjni a törvényhozásba, nem pedig képviseltetve a másik által. [...] Hogy a klérus reprezentálva van a megyei követek által, kiknek utasításába befoly, ezen indok oly sokat foglal magában, hogy önterhe alatt össze kell roskadnia, mert eszerint a törvényhozó testnek igen tekintélyes részét, a főrendeket, kik megyei utasításokban nem kevésbé részt vesznek, törvényhozói állásukból hasonlóképpen ki kellene mozdítani. Alkotmányunkban, ha képviselőt találunk, inkább érdekképviselőre találunk abban. Ez volt az oka nemzetünk történetében a négy alkotmányos státusz alapításának, hogy így hazánkban minden főérdek saját osztálya általi képviseltetésben részesüljön. És ha az érdekeket tekintjük, azt találjuk, miként több s szentebb érdekeket egy státusz sem képviselt, mint a klérus. Az egyháziak megjelennek országgyűléseinken, mint királyi meghívottak, mint országos nemesek, mint földbirtokosok, mint a hiteles levéltárak őrei, mint alkotmányos jurisdictionak közbírái, mint a népnevelésnek kezelői, a vallás s morál érdekeinek védői, s végre egy alkotmányos státusnak képviselői. Már ha politikai axióma az, miként nemzetgyűléseken minden érdeknek kell képviseltetni, úgy ennyi s ily magasztos érdekei a nemzetnek megérdemlik azt, hogy tekintélyes képviselőt nyerjenek, mégpedig ott, hol a törvények alkotása iránt az első kezdemény tétetik, az alsó táblánál. S mivel a képviselő természetében fekszik az is, hogy minden érdek saját szakosztálya által legyen képviselve: nem világos-e, hogy alkotmányos létünk s képviselői rendszerünk természetében rejlik, miszerint a klérus saját kebléből választott egyénei által képviseltessék a törvényhozásnál. Avagy mily indok lehet ezen oknak megtagadására? Ha történeteink láncolatán végigtekintek, azt találom, hogy a törvényhozási befolyhatásra hazánkban kettős kvalifikáció követeltetett: anyagi, azaz földbirtok, és szellemi, azaz tiszta és alapos ismeretek, beható eszélyesség és tárgyavatott tapintat, mely törvényhozásban nélkülözhetetlen. E kettős képességet a klérustól csak az elfogultság tagadhatja meg. S mivel a törvényhozás célja nem más, mint a hon boldogságának előmozdítása, nem volna-e képes erre a magyar egyházi rend? S valamint hajdan, úgy napjainkban, nem felelhetne-e meg a nemzet őszinte

bizalmának, melyet értelmi tekintélyébe helyezett? Szükségessé teszi-e az óhajtott reform, hogy az egyik alkotmányos státus századok fejleményeiben megszilárdult jogától elúttessék? Nem állhat-e fönn a haladás műve egyébként, csak a klérus sírhalmára lerakva?”

Az anonim szónok beszéde végén a kérdés nemzetközi párhuzamait is elemezte. Mint mondta, a civilizált európai nemzetek papjaikat nemcsak beengedték, hanem bevitték az országgyűlésbe, mert átlátták, hogy „a keresztény papság nemcsak az oltárnál, hanem a törvényhozás táblájánál is hasznosan s áldásosan működik.” Nyomatékkal hívta fel a figyelmet arra, hogy - szerinte - kivételt csak a forradalmi Franciaország jelentett, s a papság törvényhozásból való kitiltását közvetlen módon követte a „vallástalanság s az ezzel összeforrtan járó demoralizáció [itt: erkölcstelenség] burjánzott föl, mert hol a király csak a bajonettek ezreitől körülvéve jelenhet meg népe között, ott nagyot hanyatlott az erkölcsiség.” A másik kivételt erősítő szabályt a szónok számára az Egyesült Államok jelentette, ahol azonban a sajátos történelmi háttér miatt szerinte nem is kerülnek egyházpolitikai kérdések a törvényhozás elé.

Az egyházi petíció mellett teljes mellszélességgel kiálló terjedelmes beszédet Szemere rövid hozzászólása követte.³⁵⁷

„Nem szólottam volna, ha előttem szóló bennem némely eszméket föl nem ébreszt. Én oly lealázottnak tapasztaltam országgyűléseinken a káptalani követek helyzetét, miszerint nincs kincs, melyért azt föl vállalnám, s azon kellemetlenségeknek magamat kitegyem, melyek ott a megjelenő egyháziakat minden oldalról nyomasztják. Tehát a káptalanoknak önérdekük tanácsolja elhagyni a tért, mely számukra csak tövist terem. Most azt követelni, hogy egy káptalannak oly szavazata legyen, mint egy megyének, képtelenség, s azért előttem szóló megkímélhetné volna magát azon számos törvények idézetétől, melyekkel legföljebb is csak azt mutatta ki, hogy valaha volt joguk, de kell-e lenni most, ez más kérdés. Ha a káptalanok, mint testületek vagy bizonyos érdeknek képviselői követelnek jogot, úgy követelhetnek egyéb testületek s társulatok is, például katonaság, kereskedőség stb. Sokan azon hibás véleményben vannak, mintha az országgyűlés semmit el nem vehetne. Ez birtokra nézve áll, de nem alkotmányos jogokra. Ilyennek látom a káptalanok kérdés alatti jogát, s én már a múlt országgyűlés alkalmával kiutasítám őket a törvényhozás terméből. Az meggyőződésem most is, hogy vagy távozzanak, vagy hatástalan helyzetükben maradjanak, mert a papon törvényhozásban mindig mutatkozik valami, mi nem oda való. A papság törvényhozásra alkalmatlan, mivel annak bizonyos megmásíthatatlan eszméi s tanai vannak, melyek felé irányozza a törvényeket, s előre megmondhatni, mily szellemben szavazandnak. Elég befolyást gyakorolnak már az utasításadásnál, mint egyes nemes egyének, ha ezen kívül országgyűlésen külön szavazattal láttatnának el, ez anomália lenne, mi alkotmányos állásban meg nem szenvedhető.”

Rövid kitérőként megemlítjük, hogy Szemere itt érintett gondolatait valóban következetesen, és korábban több közéleti fórum előtt hangoztatta már. Az általa hivatkozott országgyűlési beszéde az 1843. június 14-i, forró hangulatú, és a liberális ellenzék és az egyház számos képviselőjét (például Beöthy Ödönt, Sebestyén Gábort, Kubinyi Ferencet, illetve Roskoványi Ágoston egri kanonokot) megszólalásra késztető kerületi ülésen hangzott el, röviden: „A

³⁵⁷ A közgyűlés utolsó szakaszát közölte: *Nemzeti Újság*, 1847. 596. sz. (november 23.) 747-748. p. Itt jegyezzük meg, hogy a sajtótudósítás jellegéből adódóan nem állíthatjuk bizonyosan, hogy valamennyi beszédet közölték, bár az egymásra épülő hozzászólások ezt valószínűsítik. Továbbá nem tudhatjuk, mennyire szövegszerű a beszámoló, de - észrevételünk szerint - nincs is okunk kételkedni abban, hogy a szövegek eltérnek az elhangzottaktól, tartalmi szempontból nagyobb különbségről bizonyosan nem beszélhetünk.

klérus nem szereti megtartani azon törvényeket, melyek reá nézve nem kedvezők, s vagy úgy tesz, miként a rozsnyói s váradi püspökök,³⁵⁸ vagy dogmái alá bújva, nem a törvény ellen, de fölébe emelkedik; elannyira, hogy végre a nép, megszokván mindenütt, hol papi botrányt, törvényszegést, alkotmánysejtést lát, dogmát hallani emlegetni, megszűnik tisztelni azt. [...] Készebbek a papok mondani, hogy nincs elhatározva, mi a szentség a házasságban, s hogy az áldás nem az, mint, hogy ezt megadná felebarátainak. Reverzálisok által akarja szaporítani hívei számát, általuk hatalmát, nem ismerve a lélek törvényét, mely megkötni nem engedi magát. [...] Vallási hatalmat világi ellenében, státust státusba emelni nem a vallás akar, hanem a hierarchia, mely elhinti a keserű viszálykodás dúsan gyümölcsöző magvait. A rozsnyói, nagyváradi püspökök, utánok a primás, körleveleket bocsátanak ki; talán azon elvből, hogy az egyességben van az erő, vagy hol mindenki bűnös, senki nem bűnhődik. A placetum páncélja alá búvnak, s Róma rendelvényeinek alapján honunk törvényeit sértik meg. [...] Felszólítom a klérust, miután ezen viszálykodásoknak alapoka abban fekszik, hogy a papok törvényhozókká lettek, hagyják el e táblát, hol állásuk különben is egyike a legferdebbeknek, s a törvényhozásban résztvételről mondjanak le.”³⁵⁹ Ugyanezt más oldalról 1845-ben a híressé vált, és - főleg az Ellenzéki Párt szervezését konkrét formában ismertető passzusai miatt - az ellenzék körében általános elismerést kiváltott követjelentési beszédében is kifejtette: „Az egyesült alkotmány s nemzetellenes törekvésnek ki a legnagyobb élmozdítója [értsd: akadályozója]? A klérus, melyet a magyar nép oly sokáig tisztelt, melyet a magyar fejedelmek s törvények oly dúsan megajándékoztak, s íme, az erő, mit neki e tisztelet, a hatalom, mit neki e kincsek adtak, általa éppen a nép s haza jogai ellen fordítatik. Ezért én dicsőségemnek tartom, hogy első valék, ki a képviselők törvényhozó terméből a klérust kiutasítám, mondván, hogy a pap csak egy törvényhozó házban van helyén, t.i. az angol alsóházban, hol egy káplán az ülést imádsággal nyitván meg, azután eltávozik; első valék, ki a magas klérust s arisztokráciát a nemzet színe előtt ünnepélyesen bevádolám, mint mely a közbizodalmat elvesztvén, nem érdemli a hatalmat sem, mellyel bír. És hol ítél a közérzés fölöttük, azt kérdezitek tőlem? Mindenütt, hol jó hazafiak találkoznak együtt.”³⁶⁰ Minderre azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert Szemerének ezen meglehetősen markáns kijelentései nyomán őt az egyházi oldal nem egyszer a liberális egyházpolitikai program szócsövének, hivatkozási alapjának is tekintette.³⁶¹

Visszatérve a borsodi megyegyűlésre, miután - az egyébként római katolikus - Szepessy László első alispán csatlakozott Szemere indítványához, nyilvánvaló lett, hogy a népszerű ellenzéki vezető állásfoglalása elsőprő többséget élvez. A petíciót benyújtó J.M. kanonok még megpróbált egyrészt azzal érvelni, hogy amíg vallási ügyekről tárgyal a törvényhozás, addig joga van ott intézményesen a papságnak, mint leginkább érintettnek jelen lenni és befolyását

³⁵⁸ Utalás az 1839-40. évi, az 1843-44. évi országgyűléseken, illetve a kettő között kibontakozott vegyes házassági vitában legfőbb vallássérelemnek számító püspöki körlevelekre. Lajcsák Ferenc nagyváradi és Scitovszky János (ekkor még) rozsnyói püspök ugyanis egyházmegyéjük területén megtiltotta papjainak, hogy megáldjanak olyan vegyes házasságot, ahol a protestáns fél nem adott reverzalist. Az eljárást (illetve az egyházi áldás nélküli tudomásulvétel, az ún. passiva assistentia gyakorlatát) közvetlenül az 1839-40. évi diéta bezárása után Kopácsy József esztergomi érsek az egész magyar katolikus egyházra kiterjesztette, mire a legtöbb vármegye felháborodottan tiltakozott, sok helyen perbe is fogatta az áldást megtagadó plébánosokat. A vitára részletesen ld. az 1. sz. jegyzetben idézeteket.

³⁵⁹ Kovács Ferenc, i.m. I. köt. 322-323. p.; Szemere beszédét ismertette röviden: Lukácsy Sándor: „Minek a pap az ország gyűlésében?” Szemere Bertalan az 1843-44. évi reformországgyűlésen. In: Világosság, 1962. 12. sz. 51-52. p.

³⁶⁰ Szemere Bertalan követjelentési beszéde. Miskolcz, 1845, január' 9ikén. Miklósvár [Miskolc], 1847. 25. p.

³⁶¹ Ld. pl.: Mester István, i.m. 75. p. stb.

érvényesíteni; másrészt igyekezett a forradalmi Franciaország felidézésével a várható következmények tekintetében elrettentő példát szolgáltatni. A rendkívül előrehaladt (ezért a további tárgyalásokat másnapra halasztó) gyűlésen azonban Szemere álláspontja határozattá emelkedett, a *Nemzeti Újság* tudósítójának szavai szerint pedig „a törvényesség védői elestek”. A névtelen (pontosabban cikkét fektetett X-szel jelölő³⁶²) tudósítónak a borsodi határozatot értékelő patetikus soraiból kitűnik, hogy pontosan ismerhette Fogarassyék politikai küzdelmekre vonatkozó pontjait, melyekben a konzervatív egyháziak a szervezkedés és a határozott fellépés pusztá tényét is fontosnak tartották, hogy az utódok ne mondhassák: az egyház harc nélkül adta meg magát a liberálisok hatalomra kerülésétől várható végzetének. Így írt: „S míg a jogaikat néma odaengedéssel elvesztegető gyávák el fognak felejtetni, az elesettek sírhantjaira legalább egy kopja tűzetik föl, mely a nyomukba lépő ifjú nemzedék keblében új küzdelemhez ébresszen lelkesedést.”

Az 57 pontból álló borsodi követutasítás többi passzusát október 16-án hagyták jóvá, információink szerint jóval kevesebb kísérő megjegyzéssel, utóbbiban fő szerepet a nyilvánvaló megyei erőviszonyok játszhattak. Összességében figyelemreméltó, hogy a közélet és a reformprogram valamennyi részletére kiterjedő követutasítás tárgyalásakor az egyházpolitikai szempont (konkrétan a káptalani szavazatügy) ilyen főszerepet kaphatott, gyakorlatilag csak ennek kapcsán bontakozott ki nagyobb vita. A megye közgyűlési jegyzőkönyve pedig a követutasítás elfogadásakor rögzítette, hogy - egy kisebb, pontosabb törvényszöveget szorgalmazó pont mellett - kizárólag a káptalani követek szavazatjoga kapcsán fogadott el az országgyűlésen követendő magatartást illetően kiegészítő határozatot. Ennek szövege pedig önmagában arra utal, hogy a borsodi liberálisok a közgyűlésen az egyháziak mozgalmában a hazai közélet új, szervezett politikai erejének megjelenését ismerték fel, melynek ellensúlyozására szükségesnek látták preventív intézkedés foganatosítását is. Ugyanakkor fontos, hogy - Szemere eredeti, radikális kijelentéseivel ellentétben - ez a pótutasítás nem az egyház diétai jelenlétének azonnali megszüntetését, hanem a reformországgyűléseken meglévő állapot fenntartásának szándékát, mint az ellenzék egyházpolitikai terveinek megvalósulásához elegendő körülményt tartalmazta:

„Amidőn a királyi városok törvényhozása, állása és szavazata előkerülend, ha és amennyiben a káptalanok is szavazatjog követeléseikkel állanának elő, miután annak, hogy az egyházi rend, a törvényhozásban képviselve legyen, nincsen semmi politikai alapja; miután a káptalanoknak azt az előjogot, hogy egyrésről a szavazattal bíró saját képviselő által is, és így kétszeresen is képviselve legyen, okszerűleg sem követelni, sem megadni nem lehet, a követek oda nyilatkozzanak, hogy mi a káptalanok követeinek sem szavazatot, sem törvényhozásban az eddiginél több befolyást adni nem akarunk.”³⁶³

Megjegyezzük, az ellenzéki vármegyék követutasításai rendszerint aprólékos gonddal foglalkoztak a városok helyzetével és szavazatjogával, de egyáltalán nem a káptalanokkal. Tudomásunk szerint egyedül Szabolcs vette fel instrukciójába nemcsak a káptalanok aktuális jogállásának fenntartását, hanem azt is, hogy „azon esetben pedig, ha szavazatuk egyenkénti számítása követeltetnék, [követeink] oda igyekezzenek, hogy ülésüket is veszítsék el.”³⁶⁴ Hogy a borsodi közgyűlésen nemcsak az egyházpolitikai téren radikális (vagyis az egyházat a

³⁶² A korabeli sajtó publicistáinak személyazonosságát az esetek többségében igen nehéz meghatározni, ld. erről: *Dénes Iván Zoltán*, i.m. 89. p.

³⁶³ B.-A.-Z. m. Lt. IV.A. 501/a. 152. köt. 5168. sz. 516. p.

³⁶⁴ *Budapesti Híradó*, 1847. 691. sz. (november 5.) 312. p.

közéletből a sekrestyébe szorítani akaró) tendencia mutatható ki, jelzi, hogy az október 16-i közgyűlés utolsó napirendi pontjaként Szathmáry Király József főispáni helytartó a megye táblabírájává nevezte ki Ferenczy Imre c. egri kanonok, miskolci plébánost, mellesleg egy református lelkész és egy tisztviselő társaságában.³⁶⁵ Vagyis nemhogy a politikai funkciókból kiszorítani akarták volna a papságot, hanem az egyházra nézve számos sérelmes intézkedést hozó közgyűlés éppen hogy fontos társadalmi megbízatást ruházott egyik képviselőjükre. Fontos részlet lehet még, hogy a követutasítást tárgyaló közgyűléshez összesen két írásban benyújtott petíció érkezett, azonban a megyei jegyzőkönyv csak azt rögzítette, amelyet a karok és rendek támogatólag vettek tudomásul. (Ez utóbbiban a zsidóság emancipációs törvény támogatását kérte a vármegyétől. Külön azért nem tárgyalták, mert a követutasítás már tartalmazott instrukciót a „polgárosítást” kimondó törvényre vonatkozóan, amennyiben az izraelita felekezet meghatározza - természetesen a magyar állam törvényei iránt lojális - hitelveit, és törvény által gátolja meg a „szomszéd tartományokbeli zsidóság betódulását.”³⁶⁶)

Mielőtt végső összegzést adnánk a fentiekben elhangzott pro és kontra érvekről, röviden ismertetünk még egy-két, a káptalanokat pártoló megjegyzést a borsodi közgyűlés kapcsán. Szemere beszédéhez ugyanis a közreadó *Nemzeti Újság* szinte mondatrészenként terjedelmes megjegyzéseket fűzött, amelyek joggal tekinthetők az újkonzervatívok kiforrott álláspontjának a káptalani szavazat-ügyben. Elképzelhető, hogy a (szintén fektetett X-szel szignált) kommentárok Liphay Sándor szerkesztő tollából származnak, a szöveg tartalmi és formai jegyei alapján azonban mindenképpen közeli elvbarátjáról lehet szó. Liphay egyébként valóban tehetséges konzervatív újságíró, illetve másfelől a konzervativizmus egyházas tartalommal való feltöltésének híve volt, s - a püspöki kar által támogatott-fenntartott - lapját szívesen állította a politizáló katolikus mozgalom, így a szavazat-ügy reformjának szolgálatába. (Liphay 1847-ben sokat betegeskedett - például április 22. és augusztus 1. között folyamatosan - de novemberben már közvetlen hatással is lehetett a Szemere-beszéd kommentálására. A szöveg alapján nem zárhatjuk ki, hogy köze volt a cikkhez Liphay helyettesének, Illucz Oláh Jánosnak, vagy a lap gyakori publicistáinak, Mészáros Károlynak illetve különösen Perger János nyíregyházi plébánosnak.³⁶⁷) A szerző - Szemerének az egyházi álláspont népszerűtlenségére vonatkozó gunyoros megjegyzésével ellentétben, de hasonlóan indulatosan - úgy vélte, hogy a káptalani követek „lealázott” helyzete „nem állásuk természetéből fakad. Ezt azon követek idézték elő, kik védetlen állapotba helyezék az egyháziakat, hogy rendszerbe állított nyilakkal, s epéskeserűn mardosó szatírákkal rohanják meg a jog hatásától megfosztott testületet, s oda vivék a dolgot, miszerint megtapsoltatott az, ki a katolikus vallás s egyház ellen nyilatkozott, s annál zajosabb kitörésére számolhatott a vad tetszésnek, minél nyersebb, csípősebb s aljasabb szókba tudta fűzni a szóló betanult rágalmait.”³⁶⁸ Érvelt továbbá azzal is, hogy a katolikus papságnak kötelessége a keresztény hit épségén örködni és terjesztésének feltételeit megteremteni, s ha ezt a törvényhozásban közvetlenül nem gyakorolhatják, „elveiben támadtatik meg az isteni religio, s századoktól teljes igazsággal bírt jogainak megfosztására tör a liberalizmus ferdén értett követelése.” Szemere cáfolatában a fő hangsúlyt,

³⁶⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV.A. 501/a. 152. köt. 5173. sz. 543. p.

³⁶⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV.A. 501/a. 152. köt. 5170. sz. 541. p.; ill. Követutasítás, 1847. 37. pont.

³⁶⁷ Liphay Sándor személyére és újságírói felfogására röviden: *Kókay György (szerk.): A magyar sajtó története. I. köt. 1705-1848. Bp., 1979. 785-787. p.; általánosságban: Dezsényi Béla: Nemzeti Újság, 1840-1848. In: Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv, 1940-41. Bp., 1941. 313-356. p.; illetve részleteiben: Dénes Iván Zoltán, i.m. 99-105. p.*

³⁶⁸ Az országgyűlési ifjakkal és a liberálisok fiatal, radikális nemzedékével kapcsolatban gyakran vélekedtek ilyen indulatosan, ld. pl.: *Perger János* cikkei: *Nemzeti Újság*, 1844. 36-37. sz. stb.

hasonlóan a megyegyűlésen felszólaló, idézett szónokhoz, a szabad királyi városokkal teljesen azonos jogi helyzet hangoztatásán túl a megsértett törvényességre helyezte, s biztosította a liberálisokat, hogy maga is kész alkalmazni a törvényeket „a kor józan szelleméhez, a tudományok és szabadság előlépéseihez”, azonban csak - a szó feudális értelmezésében - alkotmányos úton. Az eljárásból, hogy a nemesi rend a vele egyenrangú papságot megfosztotta szavazatjogától, egészen messzemenő következtetést vont le, a liberális ellenzéknek a brutális diktatúrákat is legitimáló magatartást kölcsönözve: „Az erőszak műve, melyet 1825-ben, s azóta az alsó tábla e jog irányában gyakorol, a törvényesség színét soha fel nem ölté, vagy ha annak érvényt tulajdonítunk, úgy remegjünk a konzekvenciáktól. Akkor a bitorló hatalom, s az erősebb vas keze osztandja a jogokat, akkor követünk székeink nemsokára a hallgatóságot, s az onnan lerángatott hallgatóság helyett a közeljövőben vértől pirosuló kezű demagógokat látnánk a jogokkal, s ezek életével játszani. Ha a törvény betűje megszűnt garanciát nyújtani igazainknak, akkor nincs egyéb hátra, mint a nyers erőt ismerni meg jogszabályzó bírónak.” Tipikusan konzervatív érveléssel nevezte továbbá az egyházat az erkölcs mellett az alkotmányosság, a „rend” legfőbb biztosítékának is, s elképesztőnek nevezte, ahogy Szemere a papságot 1844-ben egyszerűen kiutasította az alsó tábla ülésterméből. Felfogásának konzervatív vagyis kiváltságőrző, a reformokat állagmegőrzéssel párosító jellegét nyíltan felvállalta: „Kiváltság nélkül még alkotmány föl nem állott. [...] Kiváltságok nélkül semmi kormányforma össze nem szerkeszthető.” Ezen az alapon, valóban furcsa okfejtéssel - a liberálisok, különösen Szemere Bertalan³⁶⁹ számára példaértékű - a képviseleti demokrácia rendszerét rögzítő, 1830-as francia alkotmányt a werbőczyánus magyar „alkotmánnyal” hozta közös nevezőre.

Összegzésképpen - bár az ismertetett közgyűlés részletei érzésünk szerint önmagukért beszélnek - csokorba gyűjthetjük Szemere Bertalan és a vele vitatkozó egyháziak érveit a káptalani követek szavazatjogával kapcsolatban. Mint megállapítottuk, a fejenkénti szavazat megvonása majd visszaadásának követelése jóval több volt diétai „házzsabálynál”, abban a feudális államból a polgári állam irányában haladó közélet egyházi útkeresésének valamennyi problémája kicsúcsosodott. Az egyházi érvelés (így az arra reagáló liberális válasz) alapvetően két - egymásnak folyton megfeleltetett - rendszerben bontakozott ki: egy történeti-jogi illetve egy aktuálpolitikai síkon. Az egyszerűség és az áttekinthetőség kedvéért a Szemere-beszéd kapcsán kirajzolható legfontosabb (valóban csak a legfontosabb) ütközőpontokat szöveges ismertetés helyett egy táblázatban próbáltuk összefoglalni:

A politizáló egyháziak álláspontja	A liberális reformellenzék álláspontja
A polgári átalakulás komolyan veszélyezteti a katolikus egyház feudális kiváltságait, amelyeket minél kevesebb változtatással fenn kell tartani.	Igaz, hogy az átfogó társadalmi-gazdasági-politikai reform a kiváltságok megszűnésével jár, ezzel azonban a nemzet egésze nyer.
A katolikus egyház érdekeit azért kell védeni, mert azok össznemzeti érdekek tekinthetők.	Az egyházi vezetésnek számos olyan érdeke is van, mely csak egy körülhatárolható társadalmi csoport saját szempontjaiból fontosak, és nem a nemzet egészének.
Az egyház évszázados kiváltságainak lépésenkénti felszámolása nemcsak a katolicizmus háttérbe szorulásához, hanem a polgári társadalomban teljes megszűnéséhez is vezet vagy vezethet.	A polgári államban csupán az állam és az egyház viszonyának új alapokra helyezése történik, nem több.

³⁶⁹ Szemere Bertalan nagy hatású, 1840-ben megjelent Utazás külföldön c. könyvében közölte is a júliusi monarchia alaptörvényét. Ld. erről pl.: *Hermann Róbert*, i.m. 17. p.

Az egyház kikapcsolása a törvényhozásból, az erkölcstelenség növekedéséhez vezet.	A közvetlen hatalomgyakorlás megszűnésével az egyház ugyanúgy képes erkölcsi példaadásával, krisztusi küldetését ellátva szolgálni az emberiséget.
Az egyháznak a törvényhozásból való kiszorítása, a kereszténység ellenségeinek, a világiasságnak áll érdekében.	Az egyház közvetlen politikai befolyásának megszűnése voltaképp elsősorban az egyház érdeke, hogy elsősorban hitéleti illetve népnevelési, erkölcsnemesítési feladataira koncentrálhasson.
A papság felkészültsége, tudása miatt különösen alkalmas törvényhozói feladatokra.	A papokat intézményes elkötelezettségük megakadályozza a pártatlan törvényhozói munkában, mindig azonos szellemben, elsősorban egyházuk érdekei, s nem az emberek szükségletei alapján döntenek.
A káptalanok szavazatjogát biztosító régi törvények abszolút érvényűek, ezek az egyházi érvelés szerint változatlan formában fenntartandók.	Az „ami régi, nem biztos, hogy jó” elv alapján a liberálisok a régi törvényeket inkább relativizálják, vagyis a modern kor kihívásainak megfelelően átértelmezik, sőt az állam és a társadalom életét új alapokra helyezik. Elterjedt szófordulattal számos paragrafust „törvényes, de igazságtalan” ³⁷⁰ jelzővel illették.
A régi törvényeket csak a rendi országgyűlés egészének egyetértésével lehet megváltoztatni.	A törvényhozás folyamatossága és haladása érdekében a városok és a káptalanok szavazatjog-megvonása 1825-ben szükséges, illetve következményeit tekintve nem is túl jelentős lépés volt.
A törvényhozásnak fenn kell tartania rendi-érdekképviselési jellegét.	A törvényhozást népképviselési alapra, vagyis a lakosság közvetlen képviselőválasztására kell helyezni.
Az egyház kiemelten fontos szerepet játszik a közéletben, magasztos küldetése miatt kiemelt társadalmi pozíció illeti meg.	Az egyház befolyása és szerepe tagadhatatlan, illetve szükséges, azonban összességében nem tekinthető többnek egy társadalmi intézménynél.
Ezért az egyháznak feltétlenül helye van intézményes formában is a törvény-előkészítésben, az országgyűlés alsó tábláján, különösen akkor, amikor az egyházat is érintő kérdésekről tárgyalnak. (Gyakran ki is sajátították a „semmit rólunk nélkülünk” ellenzéki jelszavát.)	Ilyen formában egyetlen képviseletnek sincs helye a törvényhozás alsóházában, mely a népképviselési rendszer folytán az állam egészét és annak bármely intézményét illető törvényt alkothat.
A káptalanok szavazatmegvonása azért súlyos sérelem, mert feudális jogfelfogás alapján a négy rend egymással teljesen egyenjogú, egyik sem diktálhat a másiknak, s ha jogaik azonosak, az egyházi követek is fejenként szavazhassanak.	A rendi egyenjogúság fikció és nem felel meg a tényleges állapotoknak, s míg a vármegyék és a szabad királyi városok (még ha rendi állás szerinti cenzus alapján is, de) tényleges lakossági érdekek és választás alapján küldenek követeket a törvényhozásba, a káptalanok nem a lakosság valamely részét, hanem zárt egyházi testületeket képviselnek.
Az egyház érdekeinek megjelenítésére a törvényhozásban a közvetett módok nem elegendőek, a papság tevőleges beleszólása szükséges.	A papság befolyásolhatja a választásokat és a törvényhozást még a rendi képviselet keretei között is, például a megyegyűléseken való részvételével, a követutasításokat illető javaslataival.

³⁷⁰ Például Borsodban a papi tizedről szóló követutasítás szövegében: ld. 24. sz. jegyz.

Az ellenzék által példaként kitűzött nyugat-európai országok is fenntartották a papság jelenlétét a törvényhozásban.	Azokban a képviseleti demokráciákban, ahol jelen van valamilyen formában a papság az alsóházban, szerepük legtöbbször a hagyományápolást célozza vagy szimbolikus, a törvényhozás menetét nem érinti.
--	---

Kitekintésként megjegyezzük, hogy a káptalani követek mozgalma már az utolsó rendi országgyűlés legelején hajótörést szenvedett. A királyi proposíció ugyan - óriási lelkesedést váltva ki Fogarassyékból - tartalmazott egy utalást szavazatügyük rendezésére vonatkozóan, viszont az alsó tábla 1847. november 17-i ülésén olyan, egyértelmű többséggel támogatott határozat született, mely élesen kettéválasztotta a városok és az egyháziak országgyűlési állásának kérdését. Előbbiek szavazatjogára vonatkozóan külön választmányt bízta meg átfogó törvényjavaslat kidolgozásával, utóbbiak ügye pedig „hasznos fontossággal bírónak nem tekintetvén”, a fontos társadalmi-politikai reformok tárgyalását követő bizonytalan jövőre halasztatott.³⁷¹ A számos égető problémával küzdő országgyűlésen a káptalanok megsértett szavazat-ügyének felszínre tartása egyébként is a politizáló egyháziak legfontosabb törekvése lett 1847 novemberében, bizonyára ezzel magyarázhatjuk, hogy Liphay Sándor az október közepén tartott borsodi közgyűlés eseményeit illetve a kommentárokat csak több, mint egy hónappal később közölte lapjában.³⁷² A sors különös fintora, hogy a káptalani követek vágya végül mégis csak teljesült. Mégpedig 1848. március 18-án, amikor a diéta magát alkotmányozó gyűléssé nyilvánította, és egyszerre hozott határozatot az országgyűlés valamennyi résztvevő tagjának fejenkénti szavazatjogáról, valamint arról, hogy addig nem oszlik szét, amíg a polgári átalakulás alapjait lerakó törvényeket meg nem alkotta. A határozat szövege pedig utóbbiak kiteljesítését a következő, „népképviselőt alapján összehívandó új képviselő-testületre” hagyta.³⁷³ Ez pedig egyben a végét is jelentette az egyháziak intézményes jelenlétének a magyar törvényhozás alsóházában.

³⁷¹ Ld. erről pl.: *Pesti Hírlap*, 1847. 990. sz. (november 25.) 343-344. p.

³⁷² A *Nemzeti Újság* lapszámait ld. a 19., 27. és 29. sz. jegyzetekben. Különösen érdekes, hogy már a diéta megnyitása után közölték a Borsod megyei követutasítással kapcsolatos tudósítást, sőt a káptalanok ügyének országgyűlési leszavazása egy lapszámba került Szemere idézett beszédével!

³⁷³ Felséges Első Ferdinánd osztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai. Pozsonyban, 1848. 58. sz. 81. p.

A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra*

A szerzetesrendek mindig is igen sokrétű tevékenységet folytattak, életüket a mindenkori kortársak sem pusztán a vallás vagy a művelődés szférájában betöltött szerepük alapján ítélték meg, hanem mérlegelték az állam illetve a társadalom egésze szempontjából is. A szerzetesrendek tevékenysége a reformációt illetve különösen a felvilágosodást követően fontos eleme lett az állam és egyház közötti mindenkori viszonyoknak, utóbbi alakulása szoros kapcsolatba került a szerzetesség általános helyzetével. Magyarországon a XIX. század első felében a polgári átalakulás szerteágazó és lázas megyei illetve országgyűlési vitákat hozó problémái között szintén politikai kérdéssé vált a szerzetesrendek tevékenységének megítélése, mozgásterük kiterjesztése vagy korlátozása. A kérdés - bár ritkán került a reformkor számos meghatározó problémájával egy sorba - mégis jellemző adalékokat nyújt arra vonatkozóan, hogy a különböző pártállású és egyéniségű politikai személyiségek milyen egyházpolitikai elvekben gondolkodtak, hogyan képzelték el a szerzetesrendek szerepét a polgári átalakulás folyamatában.

A szerzetesrendekkel kapcsolatban kibontakozott politikai vita megértéséhez egészen 1790-ig kell visszamennünk. II. József egy sor hazai szerzetesrendet feloszlatozott, vagyonukat állami kezelésbe vette; azonban már a „nevezetes tollvonás” után összeülő országgyűlésen többen foglalkoztak vonatkozó rendelkezéseinek hatálytalanságával.³⁷⁴ A jozefinista egyházpolitika korlátozó rendeleteit a XVIII-XIX. század fordulóján részben felszámolták, néhány rendet (a bencéseket, cisztercieket, premonstreieket) I. Ferenc - nem kis részben a valláserkölcsei nevelésnek tulajdonított politikai célokra, a francia forradalom erkölcsi „kárainak” ellensúlyozására való tekintettel - 1802-ben vissza is állított.³⁷⁵ A szerzetesrendek működését azonban továbbra is a jozefinista szemlélet árnyékolta be, bár különösebb korlátozásról vagy arra irányuló kísérletről a XIX. század első évtizedeiben nem beszélhetünk.³⁷⁶

* A jelen tanulmány elkészítéséhez szükséges (Palóczy László személyére vonatkozó) kutatásokat a Miskolc város által alapított pályakezdő Tudományos-Művészeti Ösztöndíj nyerteseként, továbbá a Rákóczi Bank Rt. által a Miskolci Egyetem oktatói részére biztosított ösztöndíja segítségével végeztem. Támogatóimnak ezúton is köszönöm, hogy kutatásaimat segítették. (Fazekas Csaba)

³⁷⁴ Somogy megye például országgyűlési sérelmei között követelte, hogy a bencés és a pálos rendet azonnal régi jogaiba és vagyonába helyezték vissza, mert véleményük szerint fontos szerepük lett volna az oktatásban. *Melhárd Gyula*: Somogyvármegye a rendi országgyűléseken. I. köt. 1611-1812. H.n. 1906. 77. p.

³⁷⁵ Az uralkodó 1801 novemberében hozott döntéséről, az 1802. március 12-én kiadott Diploma Restitutionale-ról és a visszaállítás részleteiről ld.: *Sörös Pongrácz*: A pannonhalmi főapátság története. Bp., 1916. 13-20. p.; *Meszlényi Antal*: A tanító szerzetesrendek visszaállítása. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. III. Bp. 1933. 303-329. p.; *Kovács Imre Endre*: A csornai premonstreai prépostság 1802. évi visszaállításának története. In: *Sümei József - Zombori István (szerk.)*: Hermann Egyed Emlékkönyv. Bp., 195-201. p. stb.

³⁷⁶ Ld. erről: *Hermann, Aegidius*: Staatliche Klosterreform in Ungarn (1814-1827). Bp. 1937. (Kluny. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvéből.) (továbbiakban: *Hermann*, 1937.)

A reformkori Magyarországon a szerzetesrendek aránya nem volt olyan jelentős, mint egy felekezetiileg homogén (katolikus) országban, ehhez képest mégis viszonylag jó adatokat mondhatott magáénak mind a kolostorok, mind a rendtagok számát tekintve. A korszak elején mintegy 1500 főre tehetjük a szerzetesek létszámát, később kb. 200-ra a kolostorokét.³⁷⁷ Bár a kolostoroknak az ország egészéhez viszonyított arányában Magyarország a Habsburg-birodalom országai és tartományai között az utolsók között állt (a legnagyobb „kolostorsűrűséget” Alsó-Ausztriában és Dalmáciában állapították meg), minden negyedik rendház a magyar korona országaiban működött. (Erdélyben csak 39 kolostorban éltek szerzetesek.) Nem tűnik rossznak a helyzet, ha megjegyezzük, hogy egyrészt Magyarország lélekszáma és területe jóval meghaladta a többi vizsgált térségét, másrészt egyes osztrák katolikus tartományok (pl. Karintia) az ittenihez hasonló mutatókkal rendelkeztek. Magyarországon kisebb volt továbbá az egy lakosra jutó szerzetesek száma, mint Alsó- és Felső-Ausztriában vagy Tirolban, de hasonló Galiciához, Csehországhoz, Karintiához és Erdélyhez. A Habsburg-birodalom átlagának felelt meg az egy kolostorban élő szerzetesek száma (15 fő), míg Velencében és Felső-Ausztriában ugyanez az adat 26-27, addig Erdélyben alig 4,5 fő, azaz a rendházak erőteljes kihasználatlansága utóbbi területen szembetűnő.³⁷⁸ Több szempontból sem volt egyenletes továbbá a szerzetesek Magyarországon belüli eloszlása, egyrészt egyes egyházmegyéekben sok, másutt sokkal kevesebb rendház állt (az esztergomi főegyházmegyéiben az 1840-es évek elején több, mint kétszer annyi, mint a veszprémi vagy a győriben; háromszor annyi, mint a kassaiban vagy a csanádiban, a többiben viszont ezeknél jóval kevesebb).³⁷⁹ Másrészt a rendek között sem volt egyensúly: a legnépesebb a piaristáké, a ferenceseké és a bencéseké volt, akadt viszont néhány, legfeljebb egy-két tucat tagot számláló szerzetes- illetve apácaközösség is.

A szerzetesrendek kérdése első ízben az 1825-27. évi országgyűlést követő rendszeres bizottsági munkálatok során kapott nagyobb nyilvánosságot. A József nádor elnökletével folyó széleskörű és nagy hatású munkálatok során nyolc albizottságot szerveztek, az egyik (Rudnay Sándor esztergomi érsek vezetésével) egyházi és alapítványi ügyekkel foglalkozott. (A bizottságnak további két püspök is tagja volt.)³⁸⁰ Számos kérdés mellett az albizottság első helyen foglalkozott a szerzetesrendek tevékenységével, Vurum József nyitrai püspök előterjesztése alapján főleg azt tudakolta, mi a véleménye a törvényhatóságoknak a meglévő rendházak fenntartásáról, a korábban eltöröltek visszaállításáról, illetve arról, hogy a kolduló rendek költségeik előteremtése érdekében „mendikáljanak”, vagyis kéregeessenek.³⁸¹ A vármegyék - már amelyik érdemben foglalkozott ezzel a kérdéssel - többsége úgy vélte, hogy a meglévő hasznos szerzetesrendek tartassanak fent, de ne az adózó nép terhére. A véleményekből általában a jozefinista egyházpolitika szerzetesekkel kapcsolatos képe rajzolódik ki, vagyis azt mondhatjuk, II. József felvilágosult elvei ezen a téren valóban

³⁷⁷ Ld. erre egykorúan: *Horváth Elek*: Egyházi Rendek Intézete. In: Tudományos Gyűjtemény, 1826. I. 10-27. p.

³⁷⁸ A' Szerzetes Rendek az austriai Birodalomban. In: Szion, 1838. II. 9. sz. 33-34. p.

³⁷⁹ *Koppy, Josephus*: Tabella III et IV exhibens alphabetico ordine Conspectum Generalem Domiciliorum Religiosorum Ordinum utriusque sexus in regno Hungariae. In: Fasciculi Ecclesiastico-Litterarii, 1841. I. Fasc. III. 356-357. p.

³⁸⁰ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.), N 101 (= Regnicolaris levéltár, Deputatio systematicorum operatorum) Fasc. D.

³⁸¹ Protocollum consessum sub-deputationis regnicolaris in Ecclesiasticis et Fundamentalibus, ad mentem articuli 8-vi 1827. ordinatae. Pesthini, é.n. [1828.] 7-9. p.; Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis per Articulu[m] 8-vum 1827. ordinatae, super Objectis Ecclesiasticis et Fundamentalibus. Posonii, 1830. (továbbiakban: Opinio deputationis, 1830.) 1-2. p.

áthatották annyira a magyar nemesi közvéleményt, hogy a megyei munkálatokban helyenként szó szerint visszatükröződtek. Bereg például azt írta, hogy csak azok a rendek töröltsenek el, amelyek „mindenféle hasznos foglalatosság nélkül” élnek, a tanítással foglalkozó barátokat azonban „az ország hasznos tagjainak találtatván, meg maradhatásuk helyes volta elismertetett”. A megye éppen ezért külön követelte, hogy a munkácsi Szent Bazil-rend saját költségén állítson fel egy iskolát.³⁸² A Zemplén megyei javaslat (ennek kidolgozásában Kossuth Lajos is részt vett) szintén a hasznos munkával nem foglalkozó rendek megszüntetését javasolta, a megmaradók finanszírozására pedig kizárólag az állami pénzalapokat tartotta elképzelhetőnek, melybe az eltörlendő kolostorok birtokait és alapítványait is be kívánta olvasztatni.³⁸³ Bács és Békés megyék egyaránt sérelmezték, hogy miközben a kolduló rendek a vallásalapból évente mintegy 70 ezer forintos jövedelemre tesznek szert, az uralkodó újra engedélyezte, hogy kéregezzenek. A békési közgyűlés ezt a gyakorlatot különösen ellenezte, nemcsak azért, mert tisztességes állami ellátásban részesültek, hanem azért is, mert többségük plébánosi vagy tanítói állása után is juthatott jövedelemhez, továbbá a hívek amúgy is juttattak nekik kisebb-nagyobb adományokat. Jellemző módon, az állam érdekében kiindulva azért vetették el a kéregetés gyakorlatát, mert ezzel az adózó népet károsítják, és a jobbágyokat bosszantja, ha látják, hogy olyanok kéregetnek tőlük élelmet, akik sokkal jobban élnek, mint ők. Csanád megye ehhez még azt tette hozzá, hogy az állam ügyeljen rá: a rendházak csak annyi hívet vehessenek fel, amennyi eltartásáról gondoskodni tudnak. Krassó szintén tartózkodó véleménnyel volt a szerzetességről: „a népnek oktatását és a keresztényi tudományt, s a jó erkölcsöknek terjesztését a világi egyházi személyek által is eszközölni lehetne”, a vallási célú kéregetést pedig a XIX. században megengedhetetlen középkori gyakorlatnak nevezte. Ha nincs olyan pénzalap, amelyből koldulás nélkül meg tudnának élni, vagy se tanítással, se betegápolással nem foglalkoznak, szüntessék be működésüket - javasolták, de ne olyan „durván”, mint korábban, hanem csak úgy, hogy új tagot ne vehessenek fel, viszont a meglévők halálukig kolostorukban maradhassanak.³⁸⁴ A későbbi országgyűlési viták szempontjából érdekes volt Esztergom álláspontja, mely szerint a Magyarországon honosított rendeket törvénnyel fogadták be, ezért - úgy gondolták - azok megszüntetését sem lehet egyszerű uralkodói rendelettel eszközölni. Követelték, hogy az eltörölt, de vissza nem állított szerzetesrendek megszüntetését mondja ki az országgyűlés is, és utóbbi beleegyezése nélkül ne lehessen idegen szerzetesrendet az országba telepíteni.³⁸⁵ (Utóbbi kitétel saját korában elsősorban a jezsuitákra volt vonatkoztatható.) A megyék általában vagy korlátozni kívánták a szerzetességet, vagy elégedettek voltak a fennálló helyzettel. Győr például örömmel nyugtázta, hogy visszaállították a premonstreieket, a ciszterciákat és a bencéseket, utóbbi megörökítését törvénybe iktatni is javasolta. Más felszámolt kolostorok vagyona - írták - ugyanakkor régen eladatott, hasznos célokra (plébániák támogatására stb.) fordítottatott, a rendtagok is kihaltak, ezért „azoknak visszaállítását tovább sürgetni nem kellene”.³⁸⁶ A koldulást mindazonáltal nem kívánták

³⁸² MOL. A 96 (= A Magyar Kancellária levéltára, Acta Diaetalia) I. 5. tétel, 10. cs. f. 133r.

³⁸³ Barta István: A fiatal Kossuth. Bp. 1961. (továbbiakban: Barta, 1966.) 111-112., 128. p. A zempléni bizottság munkájában tevékenykedett a kor neves gazdasági szakírója, az ellenzéki Balásházy János is. Erdmann Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke, 1830-1836. Miskolc, 1989. 48. p.

³⁸⁴ MOL. A 96. I. 5. 10. cs. f. 161r-162v., f. 546r-v., f. 680r.; MOL. N 22 (= Regnicolaris levéltár, József nádor titkos levéltára, Preparatoria ad diaetam Poseniensem.) No. XVI. 16. cs. f. 224r-v.

³⁸⁵ MOL. A 96. I. 5. 10. cs. f. 611v-612r.

³⁸⁶ MOL. N 22. No. XVI. 16. cs. f. 806:1-2. p.

megszüntetni, csak a megyéspüspök szigorú felügyeletét elrendeltetni.³⁸⁷ Győr álláspontja általában annak a véleménynek felelt meg, amely a fennálló állapot tudomásulvételét javasolta, és a szerzetesek befolyásának sem növelését, sem csökkentését, általában az egyház ügyeibe való további beavatkozást nem tartotta célravezetőnek. Szatmár vármegye a házról házra járó kéregetés gyakorlatát is sérelmezte, legfeljebb azt tartotta elképzelhetőnek, hogy a plébánosok gyűjthessenek számukra alamizsnát. Kölcsey Ferenc javaslata szerint az oktatásban a szerzetesek háttérbe szorításával egyre inkább világi tanárokat kell alkalmazni. Kölcsey ki kívánta vizsgáltatni, hogy jogosak-e a szülők felmerült panaszai a visszaállított tanító rendek ellen, továbbá meg akarta tiltatni, hogy a növendékek 24 éves koruk előtt szerzetesi fogadalmat tehessenek és hogy magyarok a - jezsuita befolyás alatt álló - római Collegium Germanico-Hungaricumban tanulhassanak. (A szatmári közgyűlés ez utóbbi pont kivételével magáévá tette Kölcsey valamennyi javaslatát.)³⁸⁸ A Nógrád megyei javaslattévők sem támogatták a szerzetesrendeket. Pongrácz Antal szolgabíró és Horváth Elek megyei alügyvéd (a vármegye által nem tárgyalta, de nyomtatásban a kiadványukhoz csatolt) előterjesztése nemhogy az eltörölt rendek visszaállítását, hanem a meglévő koldulórendek megszüntetését követelte, új tagok felvételének tilalmával. A polgárok - írta Pongrácz - vagy testi, vagy lelki vagy mindkét jellegű képességeiket az állam szolgálatába állítják, a szerzetesek ennek egyikét sem teszik, hanem lényegében élősködnek a társadalmon. Távolról sem fejtenek ki olyan jelentős oktatási vagy tudományos tevékenységet, mint amelyet tulajdonítanak maguknak, állították, ezért egyházi szolgálataikat illetve művelődési feladataikat a világi papok sokkal jobban el tudnák látni, mint a kolostorokban élő szerzetesek.³⁸⁹ Oktatáspolitikai reformjaik sorában lényegében az egyházi oktatás megszüntetését helyezték kilátásba a tanítórendek vagyonának nemzeti pénzalaphoz való csatolása által.³⁹⁰ A szerzetesrendek ügyét több vármegye is jellemző módon összekapcsolta nemzeti kérdésekkel. A rendszeres bizottsági operatum tartalmazott például egy olyan kérdést, hogy mit cselekedjen az ország azokkal a kolostorokkal, melyek (mint például a zalavári bencések) valamely külföldi (ausztriai) apátságnak vannak alárendelve. Az egyik leginkább érintett vármegye, Zala rendei közölték, hogy bár az említett zalavári apátságban a szerzetesek magyarok, az őket kormányzó apátok nem, sőt, nem is értik nyelvünket. Az osztrák főapátságtól a zalavári bencés monostor szeparációját melegen támogatták, „csak azért is, hogy honbéli lévén, más külső, s a

³⁸⁷ Ugyanezt vallotta többek között Torontál megye is hangsúlyozva, hogy csak annyi szerzetest szabad felvenni, amennyit a rendek el tudnak tartani, a kéregetést illetően pedig a püspökök rendszeresen számoltassák el a rendek előjáróit. Az Országos Rendszeres munkáknak megfontolására Tekintetes Torontál Vármegye által kirendelt Küldöttségnek véleménye [sic!] az egyházi és világi örök hagyományi tárgyakban a tekintetes nemes vármegyének erre tett észrevételeivel, és határozataival e' gyütt. Temesvárott, 1832. 1.p.

³⁸⁸ MOL. N 22. No. XVI. 17. cs. f. 243r-v.; illetve *Barta István*: Kölcsey politikai pályakezdése. In: *Századok*, 1959. 2-4. sz. 252-302. p. (továbbiakban: *Barta*, 1959.); 295. p. Vö. még: *Takács Péter*: Szatmár vármegye az 1827. évi országgyűlési bizottság „tudományos és nevelési” munkálatairól. In: *Csorba Sándor - Takács Péter*: Kölcsey és Szatmár megye. Nyíregyháza, 1988. (Szabolcsi Téka, 6.) 169-186. p.

³⁸⁹ MOL. N 22. No. XVI. 17. cs. f. 26:1-3. p.

³⁹⁰ *Barta*, 1966. 168. p.

magyarságra nézve mindenkor idegen országbeli apátságtól függnie a nemzeti méltóság sem engedné.”³⁹¹

Összességében megállapíthatjuk, hogy a törvényhatóságok elaboratumai egységesek voltak a tekintetben, hogy a szerzetesrendek tevékenységének fokozottabb állami vagy legalább egyházmegyei szintű ellenőrzését szorgalmazták. Azok a vármegyék, ahol jelentős volt a katolikus egyház befolyása vagy püspöki székhelynek adtak otthont (pl. Esztergom, Győr stb.), ott a szerzetesrendekkel (és általában az egyházzal) szemben elnézőbb volt a közgyűlés által elfogadott vélemény. Azokban a vármegyékben azonban, melyekben a reformeszméknek már korán elkötelezett nemesség volt a hangadó, a liberális egyházpolitikai törekvések különböző árnyalatai fogalmazódtak meg, a mérsékelt jozefinizmustól a nyílt antiklerikalizmusig. A reformerek már a vármegyei munkálatok során lényegében egységesen a „haladás” gátját látták a katolikus egyház és így a szerzetesrendek közéleti tevékenységében, ezért sokan követelték a kolostorok felszámolását, vagy legalább a kolduló rendek eltörlését, vagyonuk szekularizálását, a papi és szerzetesi fogadalom 24. életévhez és magyar nyelvtudáshoz kötését, továbbá a papképzés és az egyházi alapítványok országgyűlési felügyelet alá helyezését, az egyházi személyek világi bíróság elé állíthatóságát, sőt még a cölíbatús megszüntetését és a búcsújárások állami szabályozását is.³⁹²

Az 1832-36-os országgyűlés külön nem foglalkozott a szerzetesrendek kérdésével, az őket megemlítő felszólalásokból azonban kiderül, hogy az ellenzéki követek a kormány vallás-szabadságot korlátozó politikája és a szerzetesrendek, mindenekelőtt a jezsuiták XVI-XVIII. századi közéleti tevékenysége között feltűnő párhuzamokat gyanítottak. Palóczy László Borsod vármegye követe és az országgyűlés kerületi üléseinek jegyzője a protestánsok vallásszerűségeinek 1833. június 21-i tárgyalásakor úgy vélte, hogy a vegyes házasságok körül keletkezett konfliktus hátterében a jezsuiták stratégiája áll. Eszerint a rend mindig azt a gyakorlatot veszi elő és hajtja végre a katolikus uralkodókkal, mely a protestánsoknak mindenkor a legnagyobb kárt okozhatja. A XVI-XVII. században a katolikusok nem hangsúlyozták ennyire a vegyes házassággal szembeni ellenzésüket, mert akkor más módon képzelték el a protestánsok visszaszorítását - mondta Palóczy Jean Bolland, híres jezsuita munkáira hivatkozva.³⁹³ Lonovics József, az egri káptalan követe (1834-től csanádi püspök) rágalomnak nevezte Palóczy jezsuitákat sértő szavait, és úgy vélte, nem szabadna sírjukban háborgatni őket. A borsodi követ válaszában az ellenzék általános jezsuita-ellenessége mellett tükröződött az a vélemény is, hogy a Szentszék és nem pedig a nemzet iránt feltétlenül

³⁹¹ Zala vármegyének az Országos Kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei. H.n. (Zalaegerszeg) 1832. 115. p.

A zalavári bencéseket egyébként 1715-ben rendelték a göttweigi apátság adminisztrációja alá, 1832-ben nemcsak Zala megye rendei, hanem a Helytartótanács egyházügyi bizottsága is önálló apát kinevezését (így ausztriai rendháztól való függetlenségének elismerését) indítványozta. Ld. erről részletesen: *Füßy tamás*: A zalavári apátság története a legrégibb időktől fogva napjainkig. Bp., 1902. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, VI.) 312-316. p.

³⁹² Barta, 1959. 295. p.; Barta, 1966. 170-171. p.; Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. In: Tiszatáj, 1976. 6. sz. 37-41. p.; 40. p. Az egyházügyi bizottság tevékenységének szerepére a liberális politikában ld. még: Csáky, Moritz von: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.) 15-17. p.; Fazekas Csaba: A szerzetesrendek reformkori megítélése a „rendszeres bizottsági munkálatok” dokumentumai tükrében. In: Hajdú Ákos - Kokas Zsuzsanna (szerk.): Egyház és Művelődés. Pannonhalma, 1996-1996. Bp., 1997. 141-158. p.; továbbá általában a munkálatokra: Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. In: Századok, 1923. 1-6. sz. 16-75. p.; 72-73. p. stb.

³⁹³ Barta István (szerk.): Országgyűlési Tudósítások. I-V. köt. Bp. 1948-1961. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái I-V.) (továbbiakban: KLÖM) I. 493. p.

engedelmeskedő szerzeteseknek a polgárosodás alapkövetelményének számító felekezeti békesség megbontását tulajdonították: „Az egri káptalan igen jeles és tudós követe [...] azt mondá, hogy én az Istenben boldogult jezsuita atyákat sírjaikban háborgattam. Megvallom, legkisebb akaratom sem volt őket sírjaikban háborgatni, nem is háborgatom, mert félek, igen félek, hogy felébrednének. [...] Ha maguk megholtak is, élnek princípiumaik, melyekkel oly sok kárt tettek a világnak.”³⁹⁴ 1835-ben, amikor nyilvánvaló lett, hogy az udvar elodázza a protestánsok (immár nemzetinek tekintett) sérelmeinek törvényes rendezését, Palóczy a vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság melletti szenvedélyes beszédében Pombalt és Aranda márkít ünnepelte, akik a XVIII. században Portugáliából illetve Spanyolországból kiűzték a jezsuitákat.³⁹⁵ De nem volt jobb véleménnyel a rendről Beöthy Ödön bihari követ sem. Már az 1833. január 9-i kerületi ülésen - Palóczyhoz hasonlóan - úgy vélte, hogy az 1606-os bécsi és az 1645-ös linzi békekötések megteremtették a felekezetek nyugodt egymás mellett élésének feltételeit, mely a katolikus ellenreformáció miatt maradt papíron: „A jezsuiták, ama munkás, de fanatikus szerzet, gondosan ápolgatá hamvai alatt az üldözés szikráját.”³⁹⁶ Amikor Balogh János liberális Bars megyei követet 1835-ben perbefogták, a kormánynak az ellenzéket intrikák és titkosrendőrök segítségével elnémító-megfélemlítő politikáját Beöthy a jezsuiták módszereivel azonosította: „Ki mondja meg, hol fog a kormány megállani? Eddig a jezsuiták szisztémáját követte, alattomos mellékutakon igyekezett a testet sorvadásba hozni [...]”³⁹⁷ De az alsó táblán más alkalommal is hivatkoztak a jezsuitákra, például a főrendeket azzal próbálták rávenni a magyar nyelvű szentmisék ügyének támogatására, hogy „íme Kínában a jezsuiták kínai nyelven miséznek, miért ne lehetne itt is így”. (A felső tábla kívánságára azonban a kérdést levették a napirendről.)³⁹⁸

Az országgyűlés befejezése után a vármegyék a nemzeten esett sérelmeket (pl. az országgyűlési ifjak, Kossuth, Wesselényi perbe fogását stb.) gyakran a jezsuiták szellemiségeivel hozták kapcsolatba. Bihar megye 1836. december 12-i közgyűlésén a törvényhatóságok tisztújításait szabályozó, az önkormányzatiság elvét sértő kormányrendelettel kapcsolatban

³⁹⁴ KLÖM I. 502., 505. p. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy bár Palóczy László valóban kérlelhetetlenül támadta a jezsuitákat (és az egyházi felfogás más elemeit), általában a katolikus egyházzal szemben azonban talán mégsem volt ennyire ellenséges, a jezsuitákat lényegében a katolicizmus rossz szellemének tekintette. Nemcsak katolikus ellenzékiekkel állt jó barátságban, hanem igyekezett kapcsolatot tartani káptalani követekkel sőt az aulikus püspöki kar egyes tagjaival (még az általa sokat támadott Kopácsy érsekkel) is, ami Palóczy egyházpolitikai felfogásának felvilágosult jellegére utal. Ld. pl. *Takáts Sándor*: Emlékezés Palóczy Lászlóra. In: Budapesti Szemle, 1933. 228. köt. 662. sz. 15-37. p. illetve ugyanez: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSzKKt.) Fol. Hung. 2189. sz. f. 2.

³⁹⁵ Portugáliából 1759-ben, Franciaországból 1762-ben, Spanyolországból (miután a jezsuiták fő szervezői voltak az Esquilache reformminiszter elleni mozgalomnak) 1767-ben utasították ki a rend tagjait. A határozott, erélyes kitiltás csak utóbbi országban mintegy 5000 főt érintett. Ld. erről pl.: *Carr, Raymond*: Spain, 1808-1975. Oxford, 1982. (2nd ed.) 68-69., 75-76. p.; *Anderle Ádám*: Spanyolország története. Bp., 1992. 90. p.; *Birmingham, David*: A Concise History of Portugal. Cambridge, 1993. (Cambridge Concise Histories) 82. p. stb.

³⁹⁶ Beöthy felszólalását idézte: Kossuth Lajos: A Vallás-szabadság az 1833-ki országgyűlésen c. munkájában. *Barta István (szerk.)*: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. Bp. 1966. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. KLÖM VI.) 397. p.

³⁹⁷ KLÖM IV. 540. p. Beöthy a jezsuiták alattomos módszereit 1836-ban is emlegette. KLÖM V. 646. p.

³⁹⁸ *Szekfü Gyula (szerk.)*: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, 1790-1848. Bp. 1926. (Magyarország újabb kori történetének forrásai.) 148. p.

például veszedelmes jezsuita elveket emlegettek, melyekért „a história bizonyosága szerint fejedelmek is fejükkal adóztak.”³⁹⁹

A magyarországi szerzetesrendek tevékenységével (konkrétan engedélyezésükkel illetve tiltásukkal) kapcsolatos politikai vita azután az 1839-40-es országgyűlésen robbant ki. Nem tudjuk, a szerzetesrendek önmagukban is okot adtak volna-e a kérdésben az országgyűlés alsó és felső táblájának két táborra válásához. Tény viszont, hogy a téma felmerülése szoros összefüggésben állt a már korábban megindult, ám az 1839 márciusa után, Lajcsák Ferenc nagyváradi püspöknek a vegyes házasságokat szigorúan reverzálishoz kötő körlevelét követően fellángolt egyházpolitikai vitával. A katolikus egyház a reverzálisok kérdésében az 1830-as-1840-es évek fordulóján meglehetősen konzervatív álláspontra helyezkedett, amelyet a liberálisok mint a polgárosodás útjában álló nemzeti sérelmet támadtak.⁴⁰⁰ A korábban ismeretlen számú és heveségű vármegyei és országgyűlési vitát, feliratokat, publicisztikát és röpiratot indukáló vallásügyi küzdelem - mint a kortársak is megállapították - nem protestánsok és katolikusok harca, hanem a liberális reformpolitika és a szinte egyöntetűen konzervatív álláspontra helyezkedő katolikus egyházi vezetés összecsapása volt. (A liberálisok vezetői között számos római katolikus is volt, Batthyány, Széchenyi, Deák, Eötvös stb.) Ennek a terjedelmes, szerteágazó és fordulatokban gazdag egyházpolitikai harcnak volt egyik „mellékhadszíntere” a szerzetesrendek visszaállításával kapcsolatos vita, amely leginkább az 1773-ban XIV. Kelemen pápa által eltörölt, majd VII. Pius által 1814-ben újra felállított jezsuita rend magyarországi befogadása körül zajlott.

1839. május 21-én Sopron vármegye közgyűlése megszavazta követeinek országgyűlési utasítását, melynek egyik pontja a vallásügyben követendő (egyébként liberális) véleményt tartalmazott. Ebben a katolikus egyház vegyes házasságokkal kapcsolatos magatartását „a vakbuzgóság sötét századjaira visszaemlékeztető”-nek nevezte, a keletkezett feszültségről pedig a jezsuitákra célozva megállapította, hogy „részben azon szerzet befolyásának lehet tulajdonítani, mely honunkból száműzve, más helyeken kezd ismét létrejutni.” Az egyházpolitikai problémák megoldása érdekében követeinek előírta, hogy igyekezzenek tető alá hozni egy, az új szerzetesrendek meghonosítását, különösen pedig az „akár ezen, akár más név alatt” hazánkba települni szándékozó jezsuiták betelepődését meggátló törvényt.⁴⁰¹ A

³⁹⁹ KLÖM VI. 958. p.

⁴⁰⁰ Maga Kossuth Lajos is igen nagy szerepet tulajdonított a vallásügyi vita kibontakozásának. Ld. pl.: „[1840-ben] a fáradságnak bizonyos neme látszott a nemzeten előmleni. És néhány hónap múlva előkerült a vegyes házasságok kérdése; s amint minden rossznak van jó oldala, hazánkban leghűbb, egyszersmind legegészségesebb velejű fiai határozottan oda nyilatkoztak, hogy ezen kérdésnek előkerülése fogná kifejlődésük processusát az elalvástól megőrizni. S valóban úgy lőn.” *Kossuth Lajos: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. [1841]* In: *Ferenczi Zoltán (szerk.): Gróf Széchenyi István: A Kelet népe. Bp. 1925. (Gróf Széchenyi István összes művei 5.)* 411-524. p.; 481. p.

A vegyes házasságokkal kapcsolatos vita széleskörű szakirodalmából ld. többek között: *Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. I-III. Bp. 1886. 105-109., 169-178., 227-287. p.; Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon (1786-1846). Bp. 1934. (továbbiakban: Meszlényi, 1934.)*

⁴⁰¹ Győr-Sopron megyei Levéltár, Soproni Levéltár, Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 443. dob. 1968/1839. sz. - Ezúton is köszönöm Dominkovits Péter levéltáros úrnak, hogy a jelzett iratot rendelkezésemre bocsátotta.

soproni javaslat az alsó tábla vallásügyi sérelmeinek részeként került országgyűlési tárgyalásra.⁴⁰²

Az alsó tábla első ízben 1839. december 21-i kerületi ülésén foglalkozott az indítvánnyal, amelyről éppen hiányzott Felsőbüki Nagy Pál, az előterjesztő Sopron vármegye követe. Az ügy képviselőjét ekkor vállalta magára az ellenzék korábban is jelentős szónoka, az egyházpolitikai kérdésekben különösen aktív Palóczy László. Palóczy „a sírboltjaikból feltámadt, és már is izgágáskodó jezsuiták” visszaszorítása érdekében már ekkor kétféle érvet vett elő: egyrészt történeti adatokkal próbált a rend 1773-as eltöröltetésének jogossága mellett kardoskodni, másrészt a jelenre utalva arra figyelmeztette követőit, hogy az Oroszországból és Franciaországból nemrégiben kiűzött jezsuiták közül sokan Bajorországban és a szomszédos Ausztriában telepedtek le, ebből pedig - nem is teljesen alaptalanul - Magyarországra jövetelük szándékára is következtetett. „Minő ínséges veszélyeknek bizonyos előállásoktól kell remegni?” - tette fel a kérdést, vagyis Palóczy (és követőinek jelentős része) bizonyosra vette, hogy a jezsuiták megjelenését a felekezeti tagolt magyar társadalomban további vallási súrlódások fogják követni. A kerületi ülés úgy döntött, hogy az ügy fontossága miatt nem csupán sérelemként, hanem törvényjavaslatként kell az országgyűlés napirendjére tűzni, továbbá az uralkodóhoz írt feliratban kérni, hogy a diéta hozzájárulása nélkül a mindenkori magyar király ne fogadhasson be új szerzetesrendeket az országba. A törvényjavaslat és a felirat megfogalmazására Palóczyt kérték fel.⁴⁰³ Palóczy igyekezett a liberálisok elvárásait minél pontosabban megfogalmazni, ezért arra kérték V. Ferdinándot, hogy „valamint eddig, úgy ezen túl is, semmiféle szerzetesrendek, és pedig se felső engedelemből, - se magános alapítványból, vagy végrendeleti hagyományból, sem más bármely szín alatt az összes törvényhozás megegyezésén kívül Magyarországra és a hozzá kapcsolt Részekbe be ne hozattassanak, s meg ne telepítenek.”⁴⁰⁴

Az idő előrehaladtával az ügy csak az országgyűlés kései szakaszában került tárgyalásra az alsó táblán, ahol az üzenetet változatlan formában megszavazták és továbbították. A felső tábla elutasította, majd még egy üzenetváltás következett hasonló eredménnyel. Az országgyűlés a kérdés törvényes rendezése nélkül fejeződött be (mint ahogy a sok vihart kavart vegyes házasságok ügyét sem sikerült lezárni, elindítva ezzel az 1840-es évek első felének heves vitáit), az üléstermekben elhangzott pro és kontra érvekből azonban kirajzolható, hogy milyen volt a politikai közvélemény megítélése a jezsuitákról és általában a szerzetesrendekről.

Az, hogy a szerzetesrendeknek a kortársak többsége fontos közéleti illetve egyházpolitikai szerepet is tulajdonított, már abból is látható, hogy a Sopron megyei javaslat szövege csupán egy általános, konkrétumhoz nem kötött elv elfogadtatását célozta (hiszen nem annak kapcsán merült fel, hogy valamely rend nyilvános honosítási kérelemmel fordult volna az országhoz és emiatt az uralkodó és a törvényhozás között hatásköri nézeteltérés jött volna létre), mégis

⁴⁰² Magyar Ország és ahoz kapcsolt Részek Karainak és Rendeinek közönséges és egyes sérelmei és kívánatai, melyek az 1839-ik esztendei Országgyűlésre a' Törvényhatóságok által felhozattak, és az Országos küldöttség által rendbeszedetvén (...) kiadattak. H.n. é.n. [Pozsony, 1839.] Országgyűlési Könyvtár (Bp.) MO:Ia:1839/40/A-24. 56. p.

⁴⁰³ Az ülésről készült bizalmas jelentés ismerteti Palóczy és a hozzászólók beszédeit ld.: MOL. A 96. II. 4. tétel, 16. cs. 41r-42v. Palóczy részletes követjelentése ezzel tartalmilag megegyezik: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár (továbbiakban: B.-A.-Z.m.Lt.), IV.A. 501/e. (= Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai) 4/1840. sz.

⁴⁰⁴ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 1539/1840. sz.; B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/h. (= Borsod vármegye országgyűlési iratai) 8. köt. (1839-40) 118. p.

szenvedélyes vita bontakozott ki körülötte.⁴⁰⁵ Általánosságban elmondhatjuk, hogy a jezsuitáknak az országba való befogadását a katolikus egyház által delegált képviselők illetve egy-két ultrakonzervatív vagy udvarhű főúr kivételével a világi követek nem helyeselték sem az alsó, sem a felső táblán, felekezeti hovatarozásra való tekintet nélkül. A vitában végül is többen ugyanazokat az elemeket hangoztatták.

Voltak, akik felesleges időhúzásnak nevezték a javaslatot, amely fontosabb témáktól vonja el a követek figyelmét. Így nyilatkozott például Szerencsy István személynök a karok és rendek első tárgyalási napján (1840. március 24.)⁴⁰⁶ Véleménye szerint (ezt később mások is hangoztatták), a XIX. században a szerzetesség jellege alapvetően megváltozott a középkorhoz képest, fontossága sokkal kisebb, ezért sem kellene a témával foglalkozni. A szerzeteseket kizárólag betegápoló, jótékonykodó személyeknek tekintette, melyeknek így nem is lehet szerepük az egyházpolitikai helyzet javításában vagy éppen elmérgesítésében. Moson megye követe, Sötér Ferenc vetette fel elsőként, hogy nem következetes az országgyűlés, hiszen azok, akik a katolikus szerzetesrendeket korlátozni akarják, vallásszabadságot követelnek, erőteljesen támogatják az unitárius vallás bevetté nyilvánítását, a zsidóság emancipációját, a protestánsok letelepedésének engedélyezését Horvátországban stb. Ugyanezt hangoztatta a felső tábla első vitájában többek között Barkóczy László székesfehérvári, Hám János szatmári püspök stb. is.⁴⁰⁷ (Az idézett Lonovics József emellett az ingadozó liberálisokra is próbált hatást gyakorolni, amikor azt hangoztatta, hogy a jezsuiták korlátozása „századunk állásával s a szabadság fogalmával egybe nem eshet.”⁴⁰⁸) Az üzenet pártolói (köztük például még az ekkor az ellenzékhez vonzódó, később szélsőségesen konzervatív Zichy Ödön⁴⁰⁹) erre azt válaszolták, hogy az ellenzék egyrészt éppen a felekezeti egyenjogúságot kívánja megteremteni a zsidók, unitáriusok stb. jogainak pozitív diszkriminációjával, másrészt a szerzetesrendekkel az a fő baj, hogy tevékenységük nem hasznos a nemzet érdekei szempontjából, függetlenül attól, hogy a római katolikus egyház részei vagy sem. Az egyházi oldal (az alsó táblán a káptalani követek, a felső táblán a püspökök) visszautasították továbbá a feltételezést, hogy a vegyes házasságok kapcsán elmérgesedett egyházpolitikai helyzetért a jezsuiták lehetnének felelősek, hiszen - mint mondták - sem Magyar-, sem Poroszországban nem telepedett még le a rend. A liberálisok azonban nem a szerzetesek közvetlen, személyes beavatkozásáról beszéltek, hanem a jezsuiták által képviselt szellemiségről; utóbbi alatt értve a katolikus egyház érdekeinek mindenáron való megvalósítását, a vallási intoleranciát, az

⁴⁰⁵ Az alább idézett országgyűlési naplók mellett a szerzetesekkel kapcsolatos vitákat kivonatossan közölte: *Konkoli Thege [Konkoly-Thege] Pál*: Az 1840-dik évi országgyűlés. II. köt. Pest, 1847. (továbbiakban: *Konkoly-Thege*, 1847.) 341-342., 355-359., 509-514., 533.p.

A jezsuitákkal kapcsolatos országgyűlési tárgyalásokat röviden (jórészt rendtörténeti oldalról) ismertette még: *Petruch Antal S.J.*: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. 1-2. köt. Kecskemét, 1992. (Anima una könyvek, 4-5.) (továbbiakban: *Petruch*, 1992.) 82-97. p.

⁴⁰⁶ Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar és Csehországoknak e' néven Ötödik apost. királyától szabad királyi Pozsony Városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország' közgyűlésének jegyző könyve. Pozsony, 1840. (továbbiakban: *Közgy. jkv.*, 1840.) 281-283. p.

⁴⁰⁷ A felső tábla első tárgyalására 1840. március 28-án került sor. Felséges Első Ferdinánd Ausztriai császár, Magyar- és Csehországoknak e' néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony Városában 1839-dik évi június 2-kára rendeltetett Magyar országgyűlésen a' Méltóságos fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől május 12-ig tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, é.n. [1840.] (továbbiakban: *Főrendi napló*, 1840.) 269-280. p.

⁴⁰⁸ OSzKKt. Fol. Hung. 2664. (= Lonovics József beszédei) „A Szerzetesek s Jesuiták.” 141r-142v.

⁴⁰⁹ *Hermann Róbert*: A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok. Székesfehérvár, é.n. [1994.] (Fejér Megyei Levéltár Közleményei, 17.) 5. p.

eszközökben nem válogató, de leginkább a titkos manipulációkkal dolgozó ellenreformációs stratégiát. Felsőbüki Nagy Pál például az alsó tábla második vitanapján⁴¹⁰ arról beszélt, hogy a vegyes házasságok terén évtizedekig semmilyen komolyabb vallási konfliktus nem keletkezett, s valaminek ki kellett váltani azt, hogy a katolikus egyház egyik napról a másikra konzervatív álláspontra helyezkedett és kirobbantotta az egyházpolitikai vitát. „Megyéje tehát azt hiszi - mondta Felsőbüki -, hogy mind ezek vagy titkos sugallásból, vagy pedig a Római Szék parancsából történtek, ha a Római Szék parancsából, akkor ismét az a kérdés? ki zavarta meg a Római Széket?” A felszólaló szerint ez a magatartás korábban kizárólag a jezsuitákra volt jellemző.

Bár Felsőbüki hangoztatta, hogy „megyéjének kívánsága újabb idők történetén alapul”, a vitának végig fontos összetevője volt a szerzetesrendek, főleg a jezsuiták XVI-XVIII. századi szerepének megítélése. Az egyházi oldal több képviselője is hangoztatta, hogy a jezsuitákat mindig csak vádolták a legkülönbébb képtelen szörnyűségekkel, de azt senki nem bizonyította. Palóczy László ennek ellensúlyozására hosszú és szenvedélyes hangú beszédben aprólékosan sorolta az ellenreformáció történetéből azokat az eseményeket, melyeknek jezsuiták voltak a szereplői,⁴¹¹ s a történelemből azt a következtetést vonta le, hogy „ha a jezsuiták újra befészkelik magukat hazánkban, az egymás elleni gyűlölködés, civakodás, üldözés - lesznek közöttünk napirenden.” Szentkirályi Mór Pest megye követe szintén úgy vélte, hogy mivel a jezsuiták „a hazudságot szép szisztémában hozzák fel”, ha befogadná őket az ország, eleinte szelíden fognak viselkedni, aztán „ha pedig magokat befészkelhetik, előbbi privilégiumaikat reklamálni fogják” és magukat a katolikus egyház meghatározó erejévé teszik.

Az ellenzéki politikusok általában a jezsuitákat, mint alapvetően politizálással foglalkozó, minden egyéb tevékenységét a katolikus egyház hatalmi ambícióinak alárendelő szerzetesrendnek tartották. Ezzel szemben az egyházi oldal a jezsuiták múltját ismertette a rendtagokat, mint az ifjúság erkölcsös nevelése, a tudományosság, a vallásosság stb. terjesztése iránt mélységesen elkötelezett, jámbor szerzeteseket láttatta, tevékenységüket így lényegében társadalmi szempontból is minimum ártalmatlannak, sőt inkább kívánatosnak tekintette. Kopácsy József esztergomi érsek többször is szólásra emelkedett,⁴¹² és szintén meleg szavakkal emlékezett meg a szerzetesekről, „kiknek hivatásuk csupán jótékony lehet”. Úgy vélte, „ha valakinek jótékonyága oda terjedne, hogy ily rendet felső megegyezéssel a szükséges korlátok között létrehozni kívánna: azt bizonyosan valami ferde szándék, vagy valami rossz következtetésű intézetről vádolni nem lehetne.” Haulik György zágrábi püspök jellemzően így beszélt a jezsuitákról: „majdnem az egész ifjúságot kézben tartani, az ifjúság nagyobb részébe a religió érzeményét, a szerénység és alázatosság erényeit becsepegtetni tudni; tudni majd mindnyájukat az ártatlanságban és [az] élet tisztaságában megtartani, az én szemeim előtt nagy érdem az emberi nemzetről [...] mióta a Jézus Társasága eltöröltetett, az ifjúság nagy része megfogyatkozott lelki erejében.” Haulik továbbá elismerte, hogy egyházának a jezsuiták politikai szempontból is fontos tartópillérei voltak, nélkülük „a katolikus egyház talán a reformáció örvényébe elsüllyedett volna.” Ezzel a főrendi véleménnyel

⁴¹⁰ Közgy. jkv., 1840. 26- 32. p.

⁴¹¹ Palóczy beszédét ld. még: *Toldy István (szerk.): A magyar politikai szónoklat kézikönyve*. 1. köt. Pest, 1866. 81-85. p.; röviden (célzatos közlésben): *Pándi Pál (szerk.): „Urak, papok döllyfét im eleget tűrtük...” Antológia a magyar irodalom antiklerikális hagyományaiból*. Bp., 1952. 133-136. p.

⁴¹² Mindez azért is érdekes, mert Kopácsy viszonylag ritkán szólalt fel, egy visszaemlékezés szerint „csak nagyon fontos kérdések hívták őt a vita terére.” *Szécsen Antal: Az 1839-40-diki országgyűlésről*. In: *Budapesti Szemle*, 32. köt. 1882. 71. sz. 241-259. p.; 255. p.

szemben Eötvös József éppen az alsó tábla mellett érvelt, mondván, hogy a jezsuita rend eltöröltetése óta a katolikus egyház szilárdan áll, „éppen olyan jó katolikusok vagyunk most, mint valaha voltunk, a trónok éppen oly biztosan állnak, mint valaha [...] és maga a nevelés, mely e rend fő érdemének tartatott, ha változott is, bizonyára rosszabbá nem változott.” Vagy amikor április 28-án a főrendek másodszor utasították vissza az üzenetet,⁴¹³ gróf Viczay Héder úgy vélekedett, hogy a jezsuiták „Európában csaknem minden s épen katol.[ikus] országokban - a pápának megegyezésével - megszüntettek, arra mutat, hogy azoknak más céljuk is volt, mint egyedül a tanítás, s hogy befolyásukat olyakra is használták, melyek a renddel és polgári békességgel összeférhetők nem voltak.” Az, hogy az egyházi vezetők a népoktatás égető szükségével, nem megfelelő szellemével érveltek a jezsuiták szükségessége mellett, azért is feltűnő lehetett, mert az állam 1802-ben nagyon sok iskolát bízott a visszaállított tanító rendek irányítására.⁴¹⁴

A vita során többen nem csak a jezsuitákról, hanem általában a szerzetességről is kifejtették véleményüket. Lonovics József csanádi püspök, talán a diéta legnépszerűbb egyházi szónoka, hangsúlyozta, hogy „a szerzetesrendek magából a katolikus Egyház szelleméből és természetéből erednek”, vagyis korlátozásuk magának a katolikus egyháznak a visszaszorításával egyenértékű, s elutasította azt a (tulajdonképp jozefinista hatást tükröző) felfogást, mely szerint a katolikusoknak is érdekük lenne a világi papság fejlesztése a szerzetesek rovására. (Barkóczy püspök - a későbbi politikai katolicizmusra jellemző szófordulattal - egyenesen a katolikus egyház elnyomásaként, üldözéseként értelmezte a jezsuita-ellenes javaslatot.) Lonovics szerint a szabad szerveződés joga megillet az országban minden közösséget és intézményt, akár gőzhajózási társaságról, akár szerzetesrendről legyen szó. (Nyilván nem véletlenül hivatkozott sem ő, sem más főrendek a reformerek gazdaságpolitikájának kedvelt intézményeire.) A másik oldal ezzel szemben azt hangoztatta, hogy az önszerveződő egyesületek alapítása sem lehet parttalan folyamat, s csak az ország szempontjából fontos közösségek honosíthatók meg, a szerzetesrendeket (különösen a jezsuitákat) pedig nem tartották ilyennek. Nem az a döntő egy társadalmi egyesületnél, hogy szerveződik-e vagy sem - sugallták -, hanem az, hogy hasznos-e a nemzet egészére nézve. Több egyházi személyiség hangoztatta, hogy ha az ellenzék által oly sokszor - pozitív példaként - hivatkozott Nyugat-Európa több országában működhetnek szerzetesrendek, miért ne tehetnék ezt nálunk is, mire azt válaszolták, hogy azokban a nemzetekben nem is fenyeget a vallási megosztottság olyan veszélye, mint nálunk.⁴¹⁵ A lassan parttalaná váló vitában Dessewffy Aurél próbált kompromisszumos javaslatot megfogalmazni.⁴¹⁶ Az előterjesztés tartalmát pártolta, de javasolta, hogy az uralkodót ne önálló törvénnyel kötelezzék, hanem csupán alázatos feliratban kérjék: beleegyezésük nélkül ne fogadjon be új szerzetesrendet az országba.

A jezsuiták ellen irányuló javaslatot a felső táblán hevesen ellenezte valamennyi egyházi személyiség, támogatásukat fejezték ki viszont a reformkor olyan jelentős politikai személyi-

⁴¹³ Főrendi napló, 1840. 533-535. p.

⁴¹⁴ *Szekfű Gyula: A XIX-ik és XX-ik század.* In: *Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar történet.* V. köt. Bp. 1936. (3. kiad.) (továbbiakban: *Szekfű*, 1936.) 212. p.

⁴¹⁵ Bár megjegyezzük, a főrendeknek ez az érvelése sem volt teljesen helytálló, hiszen ekkoriban külföldi országokban is heves vita tárgyát képezte a jezsuiták befogadásának vagy kiűzésének kérdése. Ld. erről alább, ... jegyzethez írtakat.

⁴¹⁶ A beszédet ld. még: *Ferenczy József (szerk.): Gróf Dessewffy Aurél összes művei.* Bp. 1887. 259-260. p.

ségei, mint a már említett Eötvös József, továbbá Széchenyi István, Batthyány Lajos,⁴¹⁷ Teleki László vagy Teleki Sámuel, Vay Miklós és mások. A támogató nyilatkozatok oka jórészt a jezsuita-ellenességben kereshető, ugyanakkor közrejátszhatott az is, hogy a javaslatban az udvarral szemben az országgyűlés hatáskörének növelése is benne rejlett. A felső táblán csak elenyésző többség döntött az üzenetek visszaküldése mellett,⁴¹⁸ s az ellenzék végül nem tudta keresztülvinni akaratát. Ennek oka elsősorban az, hogy a javaslat az országgyűlés legutolsó szakaszában került elő és így a főrendek meg tudták akadályozni a vita kiszélesedését (erre több vármegye követi végjelentése is utal⁴¹⁹), de talán az is, hogy a liberálisok a felekezeti viszonyosság és a vegyes házasságok ügyét tekintették az egyházpolitika legfontosabb kérdéseinek, melynek megfelelő rendezése esetén hajlandók lettek volna lemondani egyéb vallásügyi javaslataikról. Erre utal, hogy 1840. május 4-én, néhány nappal a diéta vége előtt tartott kerületi ülésen a követek teljesen reménytelennek látták a szerzetesrendekkel kapcsolatos ügyben ezen az országgyűlésen a felső táblával való megegyezés lehetőségét, és eltekintettek a kérdés napirenden tartásától.⁴²⁰

Nézzük meg röviden, hogy a karok és rendek üzeneteikben⁴²¹ milyen fontosabb érveket hoztak fel a jezsuita rend betelepítésének megakadályozására. Először is a szomszédos tartományokban felállított jezsuita rendházak miatt megelőző intézkedést véltek szükségesnek, továbbá az ország hatályos törvényeit (elsősorban az 1715/102. tc.-et) úgy értelmezték, hogy az uralkodó a kérdésben egyedül nem dönthet, végül ezzel összefüggésben azt gondolták, hogy - mivel a katolikus oldal a jezsuiták visszatelepítésének szükségességét indokolta leginkább ezzel - az ifjúság tudományos és erkölcsi neveléséről való rendelkezés „kétségtelenül az összes törvényhozást illeti”. A főrendek válaszaikban kifejtették, hogy egyrészt a más tartományokban történő események nem adhatnak okot preventív magyarországi törvények megfogalmazására (megjegyezzük, máskor éppen a konzervatív oldal érvelt a külföldi „rossz” példák elleni óvintézkedések jogosságával), ami pedig az idézett törvényt illeti, az szerintük éppen uralkodói felségjognak nevezi a szerzetesrendek meghonosítását. A főrendi válasz lényegében kizárólag katolikus álláspontot fogalmazott meg, amikor a szerzetesrendek szerepét általában „a szenvedő emberiség gyámolításában, a nevelés eszközlésében vagy más erkölcsi és vallásos érdekeknek előmozdításában” jelölte meg, és a szerzetesek „tagadhatatlanul” pozitív szerepéhez méltatlan hangulatkeltésnek tekintette az ellenzék által meghatározott alsó táblai javaslatot. Megállapította továbbá azt, amit sok főrendi tag is elmondott, hogy azért is mellőztetni kívánják a javaslatot, mert semmi konkrét igény vagy törekvés a jezsuiták vagy mások betelepítésére nem mutatkozik.

⁴¹⁷ Batthyány kissé rezignáltan jegyezte meg a javaslat kapcsán, hogy „szokásom szerint a minoritással voksolok.” Vö. pl. *Molnár András*: Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1997. 43. p.

⁴¹⁸ *Meszlényi*, 1934. 393. p. Egész pontosan a bejelentette szavazatok között egyenlőség jött létre a két tábor között (az ellenzőknek majdnem egyharmadát az egyháziak tették ki), s az elnöklő nádor „el nem fogadásra adá ki a határozatot”. A tényt naplójában rögzítő Dessewffy Aurél arról is hangsúlyozta továbbá, hogy a jezsuiták ellen nyilatkozók egyik része inkább az alsó tábla ellenzéki indítványát pártolta, másik része pedig a királyi jogokat kívánta korlátozni ezen a téren. MOL. P 88. (= Dessewffy család levéltára, Familiaria.) II. Series. 7. cs. No. 8.

⁴¹⁹ Ld. pl. Jelentése Pest Pilis és Solt t.e. megyék’ 1839/40 évi országgyűlési követeinek. Pesten, 1840. 80. p.; *Ferenczi Zoltán* (szerk.): Deák Ferencz és Hertelendy Károly két követjelentése az 1832/36 és 1839/40-iki országgyűlésről. Bp. 1904. 143. p. stb.

⁴²⁰ *Konkoly-Thege*, 1847. 556. p.

⁴²¹ MOL. N 67 (= Regnicolaris levéltár, Diaeta anni 1839-1840.) 4. cs. Fasc. H. No. 66. (a)-(b)

Rövid kitérőként megemlítjük, hogy az üzenetekben és az országgyűlési vita során mindkét fél úgy vélte, hogy a korábbi törvények az ő igazát bizonyították, és mind az egyházi oldal, mind az ellenzék számos paragrafust idézett. Tény ugyan például, hogy az 1687/20. tc. a jezsuita rendet „Magyarországban és annak kapcsolt részeiben bevettnek s állandósítottaknak” nevezte,⁴²² ugyanakkor korábban az is előfordult, hogy éppen a rendek kérték az uralkodótól a jezsuiták vagyonhoz juttatását, utóbbi viszont megtagadta azt.⁴²³ A reformellenzék azért sem fogadta el a jezsuitákat pártoló törvények érvényességét, mert azok - úgymond - az ellenreformáció légkörében fogantak, de érthető okokból nem hivatkozhatott a magyar függetlenségi illetve Habsburg-ellenes hagyományok éles jezsuita ellenességére sem. Hiszen azok forrásai egyrészt pont a korábbi protestáns politikai törekvések voltak, másrészt az azt megtestesítő törvények vagy be sem kerültek a Corpus jurisba (mint a Rákóczi-szabadságharc végzései⁴²⁴), vagy később visszavonták azokat.⁴²⁵ Azonban ebben a tekintetben a hatályos hazai törvények nem alkottak egységes szemléletű sorozatot, ezért mindkét oldal érvrendszere több ponton támadható lett. Nem véletlen, hogy egyik fél sem nagyon emlegette például II. József uralkodói rendeleteit, hiszen a „kalapos király” nem az országgyűlés útján törölte el a szerzetesrendekeket. Így valamelyik fél számára vagy az intézkedés formája vagy tartalma nem volt megfelelő hivatkozási alap. A korábbi századokban keletkeztek kolostorok országgyűlési jóváhagyás nélkül is, ugyanakkor már a XVIII. században számos szerzetesrendet a karok és rendek által megszavazott törvény telepített az országba,⁴²⁶ aminek logikája éppen az ellenzék felvetésének jogossága mellett szólt. A javaslat ellenzői szerint a jezsuita rendet Magyarországon soha nem szüntették meg, Palóczyék pedig pont azzal érveltek, hogy 1773-ban Mária Terézia kihirdette országaiban XIV. Kelemen pápa feloszlató bulláját, amely a placetum jogi természete révén törvényerőre is emelkedett. Felemás helyzet forrása lehetett volna továbbá, hogy 1802 márciusában, a tanító rendek újratelepítését az uralkodó egyszerű leirattal foganatosította.⁴²⁷ Az 1802. évi országgyűlésen törvényt is alkottak velük kapcsolatban, mely a szerzetesrendek helyreállítását konkrétan nem tartalmazta, csak azt, hogy a rendházak egykori levéltárai „a hitelesség törvényes hatáskörével történt visszaállításuk után visszaadassanak”.⁴²⁸ Vagyis 1802-ben a rendek törvényes alapnak

⁴²² Magyar Törvénytár, 1657-1740. évi törvéncikkek. Bp. 1900. (továbbiakban: Törvénytár, 1657-1740.) 349. p.

⁴²³ Ld. pl. 1588/44. tc. és befejezés 1. §. Ld. Magyar Törvénytár, 1526-1608. évi törvéncikkek. Bp. 1899. 725. p.

⁴²⁴ Az 1705. évi szécsényi országgyűlés végzése alapján - mivel a jezsuiták nem tettek esküt a szabadságharcban szövetkezett rendek államára és nem szakadtak el az ausztriai rendtartománytól - II. Rákóczi Ferenc száműzette őket az országból. A katolikus fejedelem egyébként gyűlölte a társaságot, 1708-ban annak a véleményének adott hangot, hogy „ezt a háborút a jezsuita-tételek és elvek korlátlan garázdálkodása idézte fel” stb. Ld. erről pl.: *Esze Tamás: Rákóczi valláspolitikája*. In: *Benda Kálmán (szerk.): Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Bp. 1980. 285-296. p.; 290., 296. p.

⁴²⁵ Megjegyezzük, mindez különösen igaz a felekezetiileg tagoltabb, illetve jóval toleránsabb hagyományokkal rendelkező Erdély törvényhozására. 1653-ban az *Approbata Constitutiones* például külön cikkelyekben részletezte a „jesuitai szerzet kirekesztésének módját és okát”, kimondatlanul is mintegy megelőlegezve a későbbi magyarországi vita ellenzéki gondolatait. (A XVIII. század elején természetesen Erdélybe is visszatelepültek a jezsuiták, ld. pl. az ezt megerősítő 1744/8. tc.-t.) Ld. Magyar Törvénytár, 1540-1848. évi erdélyi törvéncikkek. Bp. 1900. 12-17., 390-393. p.

⁴²⁶ Ld. pl. 1715/73., 102.; 1723/96.; 1765/42-43. tc. stb. Törvénytár, 1657-1740. 499., 519., 641. p.; Magyar Törvénytár, 1740-1836. évi törvéncikkek. Bp. 1901. 123. p.

⁴²⁷ *Opinio deputationis*, 1830. 1. p.

⁴²⁸ Ld. 1802/16. tc. Törvénytár, 1740-1836. 289. p.

fogadták el a szerzetesrendek konkrét törvény hiányában, rendeletileg és beleegyezésük nélkül történt meghonosítását. A legtöbb értelmezési vita - mint említettük - az 1715/102. tc. körül alakult ki, melynek 3. §-a szerint „mostantól jövőre pedig a szerzetesek testületeit és zárdáit, bármiféleképpen is, az ország szüksége s a királyi felség jósaágos engedélye nélkül szaporítani nem szabad.” Az 1839-40-es országgyűlés légkörében ebből a mondatból valóban két ellentétes dolog is következhetett: az ellenzék úgy vélte, hogy az „ország szükségéről” csak a törvényhozás dönthet, az egyháziak pedig a királyi engedélyről szóló szavakat kizárólagos felségjogként értelmezték, bár a paragrafus eredeti szándéka minden bizonnyal egyik sarkított nézettel sem volt azonosítható.

Az országgyűlés üléstermeiben a katolikus egyház képviselői (a felső táblán elsősorban az esztergomi érsek) folyamatosan hangsúlyozták továbbá, hogy az alsó tábla üzenetét azért is ejteni kell, mert a magyar katolikus egyházban semmi konkrét előkészület vagy felvetés nem történt a jezsuitákat visszatelepítésére nézve. Azonban minden jel arra mutat, hogy az egyházi vezetők nagyon is szerették volna behozni a rendet Magyarországra, csupán a protestánsok és a liberális katolikusok várható felháborodása, a vármegyék feltehető tiltakozása miatt a reformkort nem tartották megfelelő időszakknak az akció megvalósítására. Egyrészt azonban erre konkrét előkészületek történtek, másrészt a jezsuita rend által képviselt szellemiséget és szerzetesi magatartásformát a magyar katolikus egyház nem hogy elítélendőnek tartotta volna, hanem nagyon is elismerően szóltak arról, hagyományait pedig ápolták. Éppen ezért Sopron vármegye javaslata és az annak nyomán kialakult vita kényelmetlenül érintette a vegyes házassági ügy miatt amúgy is nehéz helyzetbe került püspöki kart. A XVIII-XIX. század fordulóján (főleg 1814 után) az egyházon belül sokan törekedtek a jezsuita rend visszatelepítésére, vagy legalább szellemiségük meghonosítására. Közéjük tartoztak elsősorban a feloszlott rend még élő tagjai, Kőszeghy László csanádi (1800-1828) és Klobusiczky Péter szatmári püspök, majd kalocsai érsek (1822-1843). Somogy Lipót szombathelyi püspök (1806-1822) is minden követ megmozgatott a jezsuiták érdekében, az 1802. évi országgyűlésen nyíltan követelte a visszaállítást (az ifjúság nevelésének égető szükségére hivatkozva), 1816-ban a helytartótanáctól kérvényezte, hogy a jezsuita szellemet írják elő valamennyi szerzetesrend számára. De támogatták a rend ügyét az ország hercegprímásai (leginkább Károly Ambrus főherceg rövid érseksége - 1808-1809 - alatt), Fuchs Ferenc és Fischer István egri érsek stb. A főpapok pedig gyakran találtak utat olyan állami tisztviselőkhöz (pl. 1818-ban Koháry Antal kancellárhoz), akik felvállalták az ügy képviselését a kormánysszervek és I. Ferenc előtt.⁴²⁹

1820-tól tovább erősödtek az egyházon belül a jezsuiták visszatelepítését sürgető hangok. Ebben az évben ugyanis az I. Sándor cár által Oroszországból kiűzött jezsuiták egy része számára I. Ferenc engedélyezte, hogy Galíciában önálló rendtartományt hozzanak létre. A rend galíciai engedélyezéséről a helytartótanács értesítette a püspököket és javasolta, hogy az elűzött szerzetesek Magyarországon is bevárthassák rendfőnökük rájuk vonatkozó utasításait, ezt azonban ekkor még érdekes módon Rudnay Sándor esztergomi érsek sem tartotta szükségesnek, mondván, hogy elég tanító van az országban.⁴³⁰ Pedig más utalások szerint

⁴²⁹ Hermann, 1937. 16. p.; Hermann *Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. I.) (2. kiad.) (továbbiakban: Hermann, 1973.) 394-395. p.; Petruch, 1992. 44-45. p. A század első évtizedeiben történt visszatelepítési kísérleteik rövid ismertetéseit ld. továbbá: Géfin Gyula: Memoria abolitana Societatis Jesu. In: Egyházi Lapok, 1931. november. 281-284. p.; Szittyai Dénes: A jezsuiták visszatelepítésének kérdése Magyarországon a 19. század első felében. In: Jezsuita történeti évkönyv, 1941. Bp. é.n. [1941] 226-230. p.; Meszlényi, 1934. 146. p.

⁴³⁰ Egri Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: EFL) Archivum Novum, 2851. rakt. sz. (= Religionis Jesuitae, 1811-1923.) 1820.; Petruch, 1992. 53. p.

Rudnay is komoly híve volt a Jézus Társaságának, I. Ferenc előtt „valóságos dicshimnuszokat” zengett róluk.⁴³¹

Mégis a jezsuitáknak a szomszédos illetve osztrák örökös tartományokba való beköltöztése⁴³² egyrészt felvetette a magyarországi honosítás közvetlen lehetőségét, másrészt addig is lehetőséget adott arra, hogy ott a magyar egyház jezsuita novíciusokat képeztesen, akik hazatérve majd alapját jelenthetik a rend itteni megszervezésének. (Rudnay tíz novícius-jelöltet küldött Galíciába és mindent megtett, hogy itthonról anyagilag támogassa tanulmányaikat.⁴³³) Az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton és annak előkészítése során nyilvánvalóvá lett: a püspöki kar szinte teljes egészében úgy vélte, hogy a tapasztalható „erkölcsi züllés” és az ifjúság rossz állapotának fő oka a felvilágosodásban és a jezsuiták hiányában kereshető, ezért előbbi megállítására égető szükségképpé vált a társaság visszahozatala. A győri egyházmegye zsinata még tovább ment: nemcsak a visszaállítást követelte, hanem azt is, hogy az egész országban rájuk bizzák a tanítást. Ugyanott érdekesen ítélték meg a nemzet fogalmát, mondván, hogy „a legkiválóbb hazafiak mind a jezsuiták neveltje”, ez ellen a római katolikus világi nemesek jó része is tiltakozott volna. A szombathelyi egyházmegyében emellett azt is követelték, hogy eredeti értékben haladéktalanul kapják vissza 1773-ban szekularizált vagyonukat stb.⁴³⁴ A nemzeti zsinat pozsonyi tanácskozásain aztán több ízben erőteljes igény fogalmazódott meg a jezsuiták visszatelepítésére. Az erkölcsi kérdésekkel foglalkozó bizottságot például az ex-jezsuita Klobusiczky püspök vezette, aki nemcsak egyszerűen követelte a társaság visszaállítását, hanem azok magatartását minden egyházi személy előtt követendő példának tekintette. Beszédét a híres jezsuita jelmonddal („Isten nagyobb dicsőségére!”) fejezte be, kívánva, hogy minden magyar egyházi személy vesse szívébe a rendalapító Loyolai Szent Ignác szavait.⁴³⁵ A zsinat végső határozatai között szerepelt az egyhangú határozat, melyben arra kéri az uralkodót: állítsa vissza a jezsuita rendet, továbbá bízva irányításukra a felállítandó nemesi konviktusokat, a magyar nemesség és az ifjúság szellemi állapotának „javítása” céljából.⁴³⁶ Hogy a zsinat más határozataival együtt ez sem nyerte el I. Ferenc egyértelmű jóváhagyását, azt elsősorban a bécsi Államtanácsban uralkodó jozefinista illetve janzenista légkörre lehet visszavezetni. Az Államtanács egyházügyi referense, a mélyen vallásos, de felvilágosult Lorenz apát személyesen is gyűlölte a

⁴³¹ *Ritsmann Pál*: Az 1822. évi nemzeti zsinat és a kormányhatóságok. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. X. Bp. 1940. 150-186. p. (továbbiakban: *Ritsmann*, 1940.) 179. p.

⁴³² 1829-ben telepedtek le Gleisdorfban, 1830 februárjában pedig már Grazban nyithattak rendházat. *Szóllósy Károly*: Az osztrák-magyar monarchia összes szerzetes rendjeinek történeti és statisztikai rajza, különös tekintettel azok irodalmi és tanügyi működésére. II. köt. Arad, 1878. (továbbiakban: *Szóllósy*, 1878.) 13. p.

⁴³³ A tíz fős létszámot persze igyekeztek növelni, ami azért is érdekes, mert a korabeli statisztikák szerint a harmincas években összesen mintegy kétszáz főre tehetjük az ausztriai jezsuiták számát. Ld. pl.: A' Szerzetes Rendek az ausztriai Birodalomban. In: Szion, 1838. II. 9. sz. 33-34. p.

Továbbá az összesen öt rendház mindegyikében egyszerre legfeljebb 50 szerzetest („professzort, atyát, tanulót és segédet”) találhattunk. Figyelemreméltó, hogy 1838-ban a magyar fiataloknak helyt adó starawies-i rendházban alig 38-an laktak. Ld.: Jezsuiták Gallicziában és Ausztriában. In: Jelenkor, 1840. 26. sz. 102-103. p.

⁴³⁴ *Villányi Győző*: A magyar papság valláserkölcsei reformjavaslatai a pozsonyi nemzeti zsinaton (1822). Különös tekintettel Győregyházmegyére. Győr, 1938. 72. p.; *Géfin Gyula*: A szombathelyi egyházmegye története. II. Szombathely, 1929. 319. p.; *Petruch*, 1992. 59-60. p.

⁴³⁵ *Meszlényi Gyula*: Klobusiczky Péter volt szatmári püspök, később kalocsai érsek szent beszédei. Szatmár, 1906. 240. p.

⁴³⁶ *Fabius*: Nachrichten und Betrachtungen über die Ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822. Sulzbuch, 1824. 74-75. p.; *Meszlényi*, 1934. 262. p.; *Petruch*, 1992. 60-62. stb.

jezsuitákat, s ő is úgy vélte, akkor lesz igazi vallásbéke, ha végleg eltörlik a rendet, mert - mondta - alighogy az 1814-től új erőre kapott, Európa-szerte felekezeti villongások jelentkeztek.⁴³⁷ De a század első éveiben nemcsak magas rangú egyháziak igyekeztek nyomást gyakorolni az uralkodóra, hanem egyes főurak is, például a Bécsben Széchényi Ferenc és Clemens Hofbauer személye körül szerveződő vallásos-misztikus kör tagjai is.⁴³⁸ Vagyis összességében a jezsuiták magyarországi visszaköltözése ügyének nem kedvezett sem a bécsi, sem a hazai légkör.

Ennek ellenére a pozsonyi zsinat után tovább fokozódott a konzervatív egyházvezetés igyekezete a jezsuiták visszatelepítésére. Többen jelentős összegű pénzadományokat adtak a Galíciában tanuló magyar jezsuiták támogatására illetve a rend visszatelepülését követően rendházaik fenntartására. A már említett Klobusiczky Péter például minden évben ezer forintot adományozott a célra, egy bizonyos Erszényházy János pedig 1827-ben hozott létre alapítványt visszatérésük megkönnyítésére.⁴³⁹ Alagovich Sándor zágrábi püspök hasonló célból vásárolta meg a jezsuiták korábbi pozsegei árvaházát és sűrű levelezést folytatott a tartományfőnökkel. Azt a stratégiát kívánta ugyanis követni, hogy először Horvátországban vetné meg a társaság a lábát, ahonnan már Magyarország „bevétele”, vagyis az uralkodó engedélyének megszerzése nem okozna nehézséget.⁴⁴⁰ Utóbbit Jordánszky Elek esztergomi segédpüspök is biztosra vette egy, a kalocsai érseknek írt levelében. Jordánszky egyébként végrendeletében 4000 forintos alapítványt hozott létre, melynek kamataiból az első újraterelődő jezsuita rendházat kívánta támogatni. Az alapítvány ügye a már említett országgyűlési vitában is elhangzott,⁴⁴¹ s azt az ellenzék úgy értékelte, mint újabb bizonyítékot amellet, hogy a katolikus egyház vezetői nem mondanak igazat, amikor a jezsuiták betelepítésének kérdését alaptalannak, légbőlkapottnak nevezik.

Visszatérve az 1839-40. évi országgyűlésre, a diéta bezárását követően lángolt fel igazán a vegyes házasságok körüli egyházpolitikai vita, amely ha nem is szorította háttérbe a szerzetesrendek kérdését, a liberálisok kevesebb figyelmet szenteltek annak. Az ellenzék szerint törvénytelenül kibocsátott, a vegyes házasságokat mereven reverzálishoz kötő püspöki körleveleket, majd az ügyben kiadott pápai brévé a legtöbb vármegye sérelemként fogta fel, melynek orvoslását, továbbá a feszültséget lezáró törvény elfogadását a következő országgyűlés követutasításába foglalta. Az egyház ellen megszorodó számú és témájú tiltakozás alkalmanként napirenden tartotta a szerzetesekkel szembeni szankció - korábbi országgyűlésről maradt - követelését. Csanád például 1841 végi körlevelében (több radikális egyházpolitikai indítvány között) követelte, hogy „jezsuitákat és más szerzetesrendeket országgyűlési végzés nélkül ne hozzanak be”.⁴⁴²

A vármegyei közgyűléseken továbbá a vegyes házasságok ügyében a katolikus egyházat bíráló felszólalások továbbra is „jezsuitának” tekintettek minden korábbi vagy aktuális közéleti

⁴³⁷ Ritsmann, 1940. 180. p.; Hermann, 1973. 403-404. p. Lorenz működésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy 1822-ben az erdélyi egyházmegyei zsinat felvilágosult statútumait is a jezsuita szellemiségű Kohlmann Antal vonatta vissza. Ld. Hermann Egyed: Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. Bp. 1935. 243-269. p., 263. p.

⁴³⁸ Meszlényi, 1934. 146-147. p. Itt tanulságos idézet: „Az államtanácsosok lélekvilága még nem volt annyira katolikus, hogy a jezsuitákat meg tudta volna tűrni.”

⁴³⁹ Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL), Rud. 4/3. Acta fundationalia et ecclesiastica. No. 23.

⁴⁴⁰ Petruch, 1992. 81. p.

⁴⁴¹ Főrendi napló, 1840. 274. p.

⁴⁴² Pesti Hírlap, 1842. I. 111. sz. (január 23.) 53. p.

megnyilatkozást, ami a felekezeti intoleranciával és a háttérben zajló politikai manipulációkkal kapcsolatba hozható volt. Sebestyén Gábor, Veszprém megye közéletének jelentős figurája, 1841-ben az egyházi tulajdonról elmélkedve annak a véleményének adott hangot, hogy a görögkeletiek XVII-XVIII. századi unióra kényszerítését is a jezsuita rend hajtotta végre, pontosabban az az általuk képviselt szellemiségnek volt köszönhető.⁴⁴³ Jelentős, országos visszhangot váltott ki továbbá Palóczy László 1841. február 17-én, Borsod vármegye közgyűlésén tartott beszéde, mellyel a vegyes házasságok ügyében nemcsak a protestánsok sérelmei, hanem a felekezeti viszonyosság liberális követelése mellett is állást foglalt.⁴⁴⁴ Palóczy a házasságkötés szabadságának polgári értelmezését fogalmazta meg, miszerint felekezeti határok által a házaspárok egybekelését akadályozni nem volna szabad. Az ezzel ellentétes legrosszabb taktikát a jezsuitáknak tulajdonította, úgy gondolta, ők azok, akik az egész magyarországi egyházpolitikai viszályt kiváltották. (A vegyes házassági vita középpontjában álló 1790/26. tc. meghozatalakor „még sírjaikban aludtak a jezsuiták, de ez újabb időkben onnét már kimásztak, hogy szokásuk szerint a világot zavarhassák.” - mondta.) Palóczy érvelésének középpontjába Rothaan-nak, a jezsuita rend generálisának az Allgemeine Kirchenzeitungban is közzétett programját állította, melyben a protestantizmus és a jezsuitizmus antagonisztikus ellentétéről nyilatkozott. („Mindenesetre egyiknek vagy másiknak a föld színéről kiirtatni kellek” stb.) A borsodi liberális politikus úgy vélte, a hazai egyházpolitikai vitában a katolikus álláspont megmerevedése, az egyháznak a törvényes renddel és a politikai közvéleménnyel való konfliktusvállalása egyértelműen „jezsuita fabrikából” került ki, mellyel - a szerzetesrendre jellemző módon - a protestánsok ellehetlenítésére, az egyház kiváltságainak bármi áron való biztosítására történt kísérlet. Az egyháziak ezzel szemben arra hivatkoztak, hogy a vegyes házassággal kapcsolatos püspöki körlevelek és intézkedések nem a jezsuita rend szellemiségéből, hanem az egyház majd' kétezer éves hagyományából eredeztethetők.⁴⁴⁵ (Bár tény, hogy utóbbiak nem magyarázták meg, hogy akkor miért éppen az 1840-es évek elején keletkezett az ügyből ekkora politikai vihar.) A vegyes házasságokkal kapcsolatban egyébként éppen a protestánsokat vádolták rugalmatlansággal, intoleranciával. Az egyházi oldal továbbá gyakran azzal érvelt, hogy a liberális ellenzéknek valójában nincs is kiforrott egyházpolitikai koncepciója, csupán a társadalmi rendet általában felforgató megnyilatkozásaikat propaganda fogásként párosítják indokolatlan, durva egyházellenességgel. (Perger János, az egyháziak egyik legaktívabb publicistája egy alkalommal így írt: „[az ellenzékiek] ha népszerű tömjénfüstre kívánnak szert tenni, azonnal a klérusra, a katolicizmusra, a hierarchiára teszik oldalvágásaikat [...], egyik a viláért sem feledné ki beszédjéből a pápákat, habár váltótörvényekről, a másik a jezsuitákat, habár hitelbankról beszélne.”⁴⁴⁶)

⁴⁴³ OszKKt. Fol. Hung. 1138. f. 9r.

⁴⁴⁴ A beszéd számos kéziratban terjedt, ld. pl.: OszKKt. Quart.Hung. 3106. (= Vallás-politikai röpiratok) 38v-42v.; B.-A.-Z.m.Lt. Szám nélk. (Kiállítási anyag) stb. Szövegét közölte továbbá (kisebb kihagyásokkal) a vele polemizáló röpirat: P*** L** B** [Palóczy László Borsod] 2. alispányának a' vegyesházasságok ügyében közgyűlésen tartott beszédére válasz. Pesten, 1841. (Szerzője Szabó Alamizsnás János katolikus plébános volt, aki egyébként a vegyes házasságok ügyében Zólyom illetve Zala megye híres körleveleire is önálló röpiratban válaszolt.)

⁴⁴⁵ Ld. erre például az előző jegyzetben idézett röpiratot. Megjegyezzük továbbá, hogy Palóczy hasonlóan érvelt a szintén hatalmas vitát kiváltó „borsodi indítvány” szövegében, melyben az egyházi javak szekularizációját indítványozta. Ld. pl. B.-A.-Z.m.Lt. 1762-1763/1841., 2845/1841. sz.; Kovács Ferencz: Az 1844-ik évi országgyűlési tárgyalások a papi javakról. Bp. 1893.

⁴⁴⁶ Nemzeti Újság, 1844. június 19. Idézi: Petrich, 1992. II. köt. 267. p.

Az 1843-44. évi országgyűlés vallásügyi tárgyalásait nagy várakozás előzte meg, s mindkét tábla az egyházak egymás közti viszonyát rendező törvény megszületésére koncentrált. A tárgyalások során azonban többen utaltak a szerzetesrendek politikai-közéleti szerepére is. Kállay Ödön, Csanád vármegye követe például 1843. június 6-án, az alsó tábla kerületi ülésén Klauzál Gáborhoz csatlakozva a katolikus egyház intoleranciáját tette felelőssé azért, hogy az egyházpolitikai vita 1840-1843 között kilépett az országgyűlés keretei közül és a közvélemény egészét élénken foglalkoztatni kezdte. Kállay követelte az egyházi javak szekularizálását, továbbá, hogy a magyar katolikus egyház szakadjon el Rómától, a papok állami fizetésből éljenek stb., végül pedig „semmiféle szerzet, nevezetesen pedig a jezsuiták, az országgyűlés megegyezése nélkül, az országba be ne fogadtassanak.”⁴⁴⁷ Az uralkodó - meglehetősen konzervatív szellemű - 1843. július 5-i vallásügyi leiratát, mellyel még az előző országgyűlésen felterjesztett javaslatokra reagált, Beöthy Ödön felháborodottan úgy minősítette, hogy „annak minden betűjéből egy kis jezsuita üti ki a fejét”.⁴⁴⁸ Kubinyi Ferenc nógrádi követ más alkalommal „a hierarchia és a jezsuitizmus ármánykodásainak” tulajdonította az egyik „orvoslás helyett szíveinket összezúzó” királyi leiratot.⁴⁴⁹ Palóczy László - más ellenzéki követársaihoz hasonlóan - örömmel fogadta a végül elfogadott új vallásügyi törvényt (1844/3. tc.), mellyel kapcsolatos várakozásában a kétértelmű, a törvényt látszólag elfogadó, valójában kijátszani akaró, annak betűjét szellemével szembefordító magatartást is a Jézus Társaságból eredeztette: „Nincs egyéb hátra, hanem hogy [az] új törvény szentül teljesíttessék, s mindenki által megtartva a némely szavak valódi iránt eddig divatba hozva volt s oly sok bajokat okozott jezsuita filológiai értekezések és magyarázatok - ezentúl szűnjenek meg.”⁴⁵⁰

A szerzetesrendeket korlátozó törvény végül ezúttal sem született, minden bizonnyal azért, mert az ellenzék így is sikert könyvelhetett el (legalábbis egy időre) „a vallás dolgában” született törvény szentesítésével. Sőt, a szerzetesek kérdésében még apró engedményre is hajlandók voltak, amikor eltörölték a váltótörvényről szóló 1840/15. tc. I. r. 11. §-át, mely megtiltotta papok, szerzetesek és tényleges katonai szolgálatban állók számára az anyagi kötelezettség-vállalást.⁴⁵¹ A világi és a szerzetes papság eltérő megítélése áll amögött, hogy egyes megyei javaslatok (pl. Pest megye korábbi követutasításai) előbbinek engedélyezték volna az effajta ügyletekben való részvételt, utóbbiaknak nem.⁴⁵²

Egyes adatok azonban arra utalnak, hogy a szerzetesrendekkel és konkrétan a jezsuitákkal kapcsolatos korábbi nézeteltérések az 1840-es években is elevenen éltek. Az utolsó rendi országgyűlésre készülve például több liberális vármegyei követutasítás tartalmazta a teljes vallási egyenlőség és viszonyosság követelését, némelyek ezzel kapcsolatban továbbra is napirenden tartották az 1840-es évek első felében vitatott törvényjavaslatot, miszerint

⁴⁴⁷ Kovács Ferencz (szerk.): Az 1843/44-ik évi országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I. köt. Bp. 1894. (továbbiakban: Kovács, 1894.) 277-278. p.

⁴⁴⁸ Sörös Pongrácz: A kath[olikus] klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés ügyeinek tárgyalásai alatt. In: Katholikus Szemle, 1901. X. sz. 865-890. p.; 870. p.

⁴⁴⁹ Kovács, 1894. III. köt. 49. p. (1843. november 16-i kerületi ülés.)

⁴⁵⁰ Palóczy 1844-es követjelentése: Seresné Szegőfi Anna: Borsod vármegye képviselte a reformországgyűléseken: követutasítások és követi végjelentések. Miskolc, 1987. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 21.) 315. p.

⁴⁵¹ 1844/6. tc. 28. §. B. 8. §. Magyar Törvénytár, 1836-1868. évi törvénycikkek. Bp. 1901. 110., 203. p.

⁴⁵² Pest megyei Levéltár, IV. 3. a) (= Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratai, jegyzőkönyvek) 115. köt. 639/1840. sz.

házánkban „a szerzetesrendek ne szaporíttassanak”.⁴⁵³ Továbbá az alsó tábla 1839-es kezdeményezése nyomán kirobbant vita részletei például eljutottak Rómába, ahol a jezsuita rend generálisa (ekkor P.Rothaan) is élénken érdeklődött a magyarországi események iránt. 1846-ban a jezsuita-ellenes hazai hangulat a római Collegium Germanico-Hungaricumban is sokakat foglalkoztatott.⁴⁵⁴ A szerzetesrendek ügyében, mint láttuk, alaposan érintett Palóczy László egy 1847. januári, Ghyczy Kálmánnak írt levelében beszámolt továbbá arról, hogy Roskoványi Ágoston egri kanonok és Sisvay József plébános Rómában járva találkoztak Rothaannal.⁴⁵⁵ A generális konkrétan érdeklődött Palóczy felől, és azt üzenté neki, hogy rosszul ismeri a jezsuitákat, továbbá szívesen látná a borsodi követet Rómában, hogy meggyőződhesen róla: a XVI. századi rendtagok egész mások voltak, mint újkori utódaik, s „a mostani jezsuiták micsoda jámbor, kegyes és brilliant emberek”. Palóczy véleményét a jezsuitákkal kapcsolatban nem változtatta meg a számára „dehonesztáló” ajánlat, mert továbbra is ravasz, politikai-hatalmi célokat követő személyeknek vélte - mint írta - „a Loyola Ignác rókabőrű fiait”.

Az 1848-at megelőző években egyébként a szerzetes közösségeken belül is kiéleződött az ellentét egyfelől a katolikus egyház rendszeréhez mereven ragaszkodó, annak érdekében akár „középkori” eszközöket is igénybe vevő, másfelől a reformokkal ismerkedő, vagy azokat éppen teljesen magukévá tevő egyháziak között. Egy piarista szerzetest például a rendjén belüli problémák őszinte feltárása miatt felettesei korábban is büntettek áthelyezésekkel, illetménymegvonással stb., 1846-ban azonban tartományfőnöke „alacsony, a rend szellemével homlokegyenest ellenkező tette vetemedni nem irtózott” és az illetőt elmebetegnek nyilvánítva, örültek házába vitette, ahonnan csak viszontagságok után szabadulhatott.⁴⁵⁶ Egy Rosen István nevű egri minorita 1847-ben a protestánsokhoz való áttérés útján kívánt rendjétől megszabadulni, a ceglédi plébános azonban - mint az érintett Kossuthhoz írott segélykérő leveléből kiderül - elfogatta és bebörtönöztette. Az illető úgy érezte, jogfosztott helyzetében az a legnagyobb veszélye, hogy erőszakkal megakadályozott áttérése miatt „szerzete tagjai által ki tudja mily keserű és borzasztó jövőre juthat”.⁴⁵⁷ (A szerzetes közösségeken belüli folyamatok 1848-ban jelentősen felgyorsultak, több helyen is egyes rendtagok belső reformokat, személyi változásokat követeltek, melyeket az egyház felső vezetése csak nehézségek árán tudott háttérbe szorítani.⁴⁵⁸)

A rendi országgyűléseken elhangzott beszédek alapján képet alkothattunk a különböző politikai csoportok szerzetességgel és jezsuitákkal kapcsolatos nézeteiről, azonban szükségesnek érezzük az ezeken túl rendelkezésünkre álló vélemények közül is néhányat ismertetni. Az 1830-40-es években több sajtócikk foglalkozott a jezsuitákkal, s általában elmondhatjuk, hogy az egyházi lapokban illetve az egyházi személyek publicisztikáiban valamennyi szerzetes pozitív színben jelent meg. A jezsuita rend visszaállításának hívei kétféle érvelést választottak

⁴⁵³ Ld. például Arad vármegye követutasításának 54. pontját: *Nemzeti Újság*, 1847. 586. sz. (november 5.) 702. p.

⁴⁵⁴ EPL Kop. Cat. 6. No. B. I. 112.

⁴⁵⁵ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms. 4851/652. sz. (Megjelent: *Fazekas Csaba*: Palóczy László levele Ghyczy Kálmánnak. In: *Észak-Magyarország*, 1997. január 4. II. p.)

⁴⁵⁶ Wagner Béla Pest megyétől, majd az 1848-as országgyűléstől is kért jogorvoslatot. Ld. MOL. N 70. (= *Diaeta anni 1849-1849.*) Ld. XX. 22. Fasc. 2A. Nr. 126. Ld. erről röviden: *Fazekas Csaba (szerk.): Palóczy László beszédei és írásai, 1848-1849.* Miskolc, 1998. (továbbiakban: PLBI., 1998.) 234-235. p.

⁴⁵⁷ MOL. R 90. (= Kossuth-levéltár. Kossuth Lajos iratainak időrendi része.) I. 253. sz. (Filmtári dobozszám: 7082.)

⁴⁵⁸ Nevezetessé vált például a budai erzsébetrendi apácák ügye, ld. pl.: PLBI., 1998. 178., 260-261. p.

olvasóik megnyerésére: viszonylag kevés a közvetlen, szókimondó, a rend behozatalát követelő megnyilatkozás, és jóval több a közvetett befolyásolási szándék. Utóbbi elérésére vagy a jezsuita rend dicső múltját ismertették, adatok százait sorolták fel, hogy igazolják, mennyire mélyen vallásos, a nemzeti kultúrát, tudományosságot mindenkinél odaadóbban művelő, iskoláikat nagy gonddal igazgató szerzetesek voltak az egykori jezsuiták.⁴⁵⁹ Ugyancsak közvetett módon igyekeztek a közvéleményt a jezsuiták irányába befolyásolni a külföldi rendházakról szóló hírekkel (mennyire jók az iskoláik, hogy versengenek a szülők, hogy oda adhassák gyermeküket, mennyire nem igazolják az ellenük felhozott vádakat stb.)⁴⁶⁰

A jezsuita rendet nyíltan visszakövetelő írások közül Fejér György egyik cikke összefoglalja az egyházi oldal érveit.⁴⁶¹ Szintén hosszú történeti áttekintés után szembeállította a kiszolgáltatottnak vélt katolikus egyházat a protestánsok és a liberálisok támadásaival. A jezsuiták elleni ellenszenvet Fejér is a szerzetesek óriási erkölcsi tekintélyével, az oktatás, a kultúra és a tudományok terén végzett utolérhetetlen teljesítményével magyarázta, mondván irigyeik féltékenyek voltak sikereikre, például Bocskai István és Bethlen Gábor „kényurasága” idején. A rend 1773-ban történt betiltását is csak rosszakaróik gáncsoskodásának minősítette, amelyet - szerinte - a vallási indifferentizmus térhódítása, majd a „francia tébolygás”, vagyis a felvilágosodás követett. Fejér az éppen akkor kiadott, Loyola Ignác elmélkedéseit tartalmazó könyv megjelenéséhez igazítva szavait, nyíltan megfogalmazta következtetését: „az egyházi buzgóság élesztésére a jezsuiták vagy legalább az ő mindennapi elmélkedéseik nélkülözhetetlenek.” Kétpólusú (jeszuitákat pártoló illetve minden eszközzel akadályozó) politikai közvéleményben gondolkozott a Századunk c. lap egyik, az 1839-40-es országgyűlés alatt megjelent kommentára is.⁴⁶² Ebben a „radikálisoknak” (felfogásában lényegében a liberális ellenzék egészének) tulajdonította azokat a rágalmakat, amelyeket ők szórnak a jámbor szerzetesek fejére (hazudozás, hataloméhség, titkos manipulációk stb.), és nemzeti érdekek, a polgári átalakulás gyümölcsei iránti, látszólagosnak vélt igyekezetüket képmutatással, „önhaszonleső politikai nézetekkel” magyarázta. Úgy vélte a cikk szerzője, hogy a többé-kevésbé Európa-szerte tapasztalható jezsuita-ellenes közhangulatnak csak az az oka, hogy a rend iskolái óriási hasznot hajtanak az államnak, jól és rendben működnek, míg „a revolúció dögletes lehelete” által hitetlenséget terjesztő, „nyavalygó” intézményekből a szülők inkább a jezsuitákhoz viszik gyermekeiket. Hasonló érvekkel, a liberálisokat álhazafisággal vádolva pártolta a szerzetesrendeket Gyarmathy János teológus, Veszprém megyei áldozópap egyik röpiratában.⁴⁶³ („Éppen nem az a jó hazafi, aki hangos, üres szavakkal új mennyet és földet

⁴⁵⁹ Ld. pl.: Nagy, *Joannes*: Memoria ordinis societatis Jesu. I-III. In: Fasciculi Ecclesiastico-Litterarii, 1842. I. Fasc. II. 190-219.; 1842. II. Fasc. II. 129-161. p.; 1842. II. Fasc. III. 288-339. p.; A' jesuiták' dicséretes magok-megadása rendök' eltöröltetések. In: Religio és Nevelés, 1841. II. 17. sz. 268-271. p.; Pauer János: Nevelő 's tudományos intézeteink' története, 's azok' fejlődésére a' clerus' befolyása. V. In: Religio és Nevelés, 1843. I. 18. sz. 344-353. p.; A' jezsuiták saját ellenségeik által igazolva. I-II. In: Religio és Nevelés, 1843. II. 27. sz. 209-211. p.; 28. sz. 217-219. p. stb.

⁴⁶⁰ Közlések. Harter Fridrik' „Ausflug narch Wien und Pressburg” című könyvéből. (Schaffhausen, 1840.) A' Jesuitákról. In: Religio és Nevelés, 1841. I. 19. sz. 293-295. p.; Rövid külföldi hírekre ld. pl.: Religio és Nevelés, 1843. 14. 112. p.; 17. sz. 135-136. p.; 20. sz. 160. p.; 25. sz. 200. p.; 31. sz. 247. p.; 35. sz. 280. p. stb.

⁴⁶¹ Fejér György: Tekintet a' jezsuiták rendjére. I-II. In: Religio és Nevelés, 1846. II. 24. sz. 185-188. p.; 25. sz. 195-198. p.

⁴⁶² A' radicalizmus és a' jesuiták. In: Századunk, 1839. 82. sz. 654-655. p.

⁴⁶³ Gyarmathy János: Vezércsillag, melyet a' szerzetes rendek helyes megítélésére Calazantzi Sz. Jó'sef 1836 aug. 28kán tartott évfordulati tisztelt ünnepén egyházi beszédben a' pesti k. hívek előtt kalauzul ajánlott. Pesten, é.n. [1836.]

teremteni akar, [...] aki mindegyre eleit korholván, a bölcs rendelkezéseket rossz-szalja, felforgatja, hogy helyettük a felvilágosodás bálványát és a féktelen - nem törvényes - szabadságot helyeztesse.”) A szerzetesrendek által képviselt gondolkozás- és magatartásmintát élesen szembeállította a vármegyei nemesség reformeszméivel, akaratlanul is alátámasztva utóbbiak vélekedését, miszerint a szerzetesek a bécsi udvar konzervativizmusának politikai eszközei. A beszédet tartalmazó füzet kiadása megítélésünk szerint abba az - 1832-36-os diétán megindult - folyamatba illeszkedik, amelyet Szekfű Gyula így jellemzett: „az 1833-ban lefolyt országgyűlési viták [...] alkalmat adtak a barokk pompában élő, de gyöngye magyar katolicizmus némi lelki öntudatosulására.”⁴⁶⁴

A jezsuita rend visszatelepülését ellenző megnyilatkozások szintén két csoportra oszthatók: egyesek vallásos alapon bírálták azt, vagyis a katolikus egyházat (esetleg még a többi szerzetesrendet is) hasznosnak, kíváncsnak tartották; mások pedig írásaikban kizárólag közéleti-politikai alapon, a szerzetesség vagy az egyház szerepének említése nélkül támadták a társaságot. Az ellenzék valamennyi árnyalata azonban érdekes módon egy dologban közös: a jezsuitákat egyformán alattomos, rosszindulatú és nemzetellenes tényezőnek tekintették.⁴⁶⁵ A jezsuitákat nem kedvelő, hívő katolikusok közül a legjelentősebb Széchenyi István volt, egész életét végigkísérte a társasággal szembeni ellenszenv. A nyilvánosság előtt csak ritkán adott hangot véleményének, akkor is csak a szabadságharc bukása után. A Bach-rendszert kritizáló „Ein Blick”-ben támadta Bécsnek a Jézus Társaságát támogató politikáját,⁴⁶⁶ Béla fiához írt „intelmeiben” pedig teljesen magáévá tette a - saját szavaival - „nyomorult jezsuitákról” kialakult ellenzéki képet.⁴⁶⁷ Rövid kitérőként megjegyezzük, hogy az 1820-as években Széchenyi egyházpolitikai elképzeléseinek kialakulásában nagy szerepe volt a jezsuitaellenes Montlosier gróf emlékiratainak, Széchenyi úgy gondolta, hogy a liberálisok és a jezsuiták közötti küzdelem a civilizáció és a sötétség harcával azonosítható.⁴⁶⁸

A szerzetesrendek politikai szerepének kérdése az első népképviselői országgyűlés 1848. augusztus 4-i ülésén újra napirendre került, ezúttal az elemi oktatásról szóló törvénytervezet kapcsán.⁴⁶⁹ Elsőként Madarász László vetette fel, hogy törvény mondja ki: az ország által el nem ismert szerzetesrendek tagjai magántanítók sem lehetnek, mert - indoklása szerint - ezzel a jezsuiták veszélyes betelepülését tennék lehetővé. A korábbi rendi országgyűlésekhez képest ezúttal fontos különbség volt, hogy szinte minden hozzászóló hangot adott jezsuitákkal szembeni ellenszenvének, többen úgy vélték, hogy aki a közérdeket, a nemzet javát akarja, „a kitiltott szerzetesek irányában rokonszenvet nem mutathat.” („Úgy hiszem, nincs egyetlen egy sem, ki azt kívánná, hogy oly szerzetesek - mint hajdan a jezsuiták voltak - az országba

⁴⁶⁴ Szekfű, 1936. 293. p.

⁴⁶⁵ Szintén Szekfű Gyulát idézhetjük: „a jezsuitarend helyreállításának nemcsak a jozefinus kormány, de a hazai laikus gondolkodás is ellenszegült.” Szekfű, 1936. 212. p.

⁴⁶⁶ Gergely András - Spira György - Sashegyi Oszkár (szerk.): Széchenyi István válogatott művei. II. köt. Bp. 1991. (Magyar remekírók.) 658. p.

⁴⁶⁷ Fenyő Erika (szerk.): Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához. Bp. 1985. (Magyar Hírmondó) 59. p.

⁴⁶⁸ Fekete Antal: Gróf Széchenyi István vallásossága. Bp. 1936. (Palaestra Calasanciana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől, 16.) 131-132. p.; Hermann, 1973. 419-420. p.

⁴⁶⁹ Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika, 1847-1894. I. köt. Bp. 1894. (továbbiakban: Zeller, 1894.) 180-186. p. Megjegyezzük, a forradalom és szabadságharc időszakának a szerzetesekkel kapcsolatos vonatkozásaival ezúttal csak érintőlegesen foglalkozunk. Az augusztus eleji országgyűlési vitáról ld. részletesebben: Fazekas Csaba: Az első népképviselői országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai. (1848. július - december) In: Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok és források az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Miskolc, 1998. 81-192. p.; röviden: PLBI, 1998. 65-67. p.

jöjjenek és tanításra alkalmaztassanak” - fogalmazta meg lényegre törően a helyzetet Pap Zsigmond képviselő.) A vita tulajdonképp arról folyt, hogy milyen megfelelő szöveggel lehetne elérni, hogy a törvényesen el nem ismert rendek tagjai magánemberként se vehessenek részt az ifjúság oktatásában, amit a képviselők egyértelműen a nemzet érdekével ellentétesnek ítélték. Kazinczy Gábor javaslatát, mely csak általában írta volna elő az állam szoros felügyeletét, nem tartották kielégítőnek a jezsuitákkal szemben. Az ismét felszólaló (ekkor már Miskolc egyik választókerületét képviselő) Palóczy László pontos törvényszöveget sürgetett, mert úgy vélte, hogy a jezsuitákkal szemben nem szabad kikaput hagyni.⁴⁷⁰ Egyesek megemlézték neki, hogy bár a társaság visszatérést nem kívánják, tény, hogy törvény nem mondja ki Magyarországon a jezsuiták eltörlését. Palóczy ezért azonnal indítványozta, hogy alkossák meg ezt a cikkelyt is. A javaslatnak két kényes pontja volt, először is az, hogy honnan fogják felismerni az országba magánemberként érkező jezsuitákat. Többen javasolták, hogy magániskola felállítása előtt az illetékes minisztérium körültekintő, részletes vizsgálatot folytasson a „veszélyes” elemek előzetes kiszűrésére. A másik problémát Ghyczy Kálmán fogalmazta meg, mondván, hogy a szerzetesek csak egy részét alkotják a tanítástól távoltartandó, esetleg káros elveket hirdető társadalmi csoportoknak, ezért szerintem nem csak a szerzetesekkel kell foglalkozniuk. Trefort Ágoston is hangsúlyozta: „A szerzeteseknek én sem vagyok barátja, s ha őket kizárjuk, zárjuk ki egyszersmind a veszélyes emberek minden nemeit, nemcsak a jezsuitákat, hanem a kommunistákat is.” Továbbá ezúttal is valamennyi felszólaló egyértelmű politikai szerepet tulajdonított a jezsuitáknak, mely a nevelést véleményük szerint ugyanúgy stratégiai eszköznek tekintette hatalmi céljainak megvalósítása érdekében, mint az uralkodók közelébe gyóntatókként való beférkőzést, állami vezetők befolyásolását stb. A törvényt végül is úgy fogadták el, hogy az eltörölt és eltörlendő szerzetesrendek tagjai sem köz-, sem magántanítók Magyarországon nem lehetnek. Az a tény, hogy egy ilyen jezsuita-ellenes törvény gyorsan és egyértelműen „átment” az országgyűlésen, arra utal, hogy a polgári átalakulással és az áprilisi törvényekkel csak fokozódott a szerzetesrendeket negatív politikai-hatalmi szervezeteknek vélelmező felfogás, a politizáló közvélemény soraiban mindenképp.

Néhány nap múlva Szacsvey Imre váradolaszi képviselő (később az országgyűlés jegyzője, az 1849-es megtorlás egyik áldozata) terjesztett be egy önálló törvényjavaslatot „az egyházi szerzetekről”,⁴⁷¹ mely Magyarország valamennyi szerzetesrendjének feloszlatását, javaik állami tulajdonba vételét tartalmazta. A többi előterjesztett paragrafus a szerzetesek megélhetéséről kívánt rendelkezni. (A volt rendtagok világi lelkészként vagy tanítóként helyezkedhetnek el, és a megfelelő fizetést kell, hogy kapják. Szacsvey a nyugdíjellátásukra is gondolt.) Indoklásában a képviselő kifejtette, hogy döntését elsősorban közgazdasági megfontolások vezették, s úgy látja, az egyházi javak állami célokra fordításával az adózók terheit is lehetne csökkenteni, az egyházban pedig azok jövedelmét növelni, akik a feladatokat ténylegesen ellátják. Ezt a nagyon radikális javaslatot végül kevesen támogatták, részletes tárgyalására így nem is került sor. A szabadságharc katonai eseményei illetve az országgyűlés fontosabb dolgai megakadályozták, hogy a szerzetesek ügye még egyszer előkerülhessen. Megállapíthatjuk viszont, hogy az 1830-as évek eleje óta a liberális nemesség növekvő politikai aktivitása párhuzamba állítható a szerzetesekkel, különösen a jezsuitákkal szembeni ellenszenvük fokozódásával, ami azért alakulhatott ki, mert a liberálisok számára a „jezsuita” kifejezés nem egyszerűen egy szerzetesrendet, hanem az övékével ellentétes politikai ideológiát és gyakorlatot jelentett.

⁴⁷⁰ Mint a radikálisok lapja írta: Palóczy nemcsak a kaput akarta bezárni a jezsuiták előtt, de még a kulcslyukat is el akarta tömíteni. *Márczius Tizenötödike*, 1848. 122. sz. (augusztus 4.) 490. p.

⁴⁷¹ Zeller, 1894. 189-190. p.

Ugyanígy vélekedtek a radikálisabb cikkek, röpiratok, melyek alapgondolata szintén az volt, hogy a jezsuiták mindennel kapcsolatba hozhatók lettek, ami az ellenzék szemében maradiként, udvarhűként, reformellenesként jelent meg. A radikális Táncsics Mihálynak még 1846-ban az úrbéri viszonyok kérdését elemző, ugyan névtelenül megjelent, de igen jelentős visszhangot kiváltó röpiratában például a feudális szolgáltatások fenntartásában érdekelt papot minden háttérinformáció nélkül jezsuitának nevezett, amiért az megpróbálta lebeszélni a jobbágyot az örökváltság-szerződés megkötéséről.⁴⁷² 1848 nyarán a Bajza József szerkesztésében, Kossuth szellemi irányításával megjelenő *Kossuth Hírlapja* szintén jezsuitának titulálta Danielik Jánost, az egyház szócsövének számító *Religio és Nevelés*ben megjelent egyik szerkesztői jegyzetéről,⁴⁷³ mivel éles kritikával illette a Batthyány-kormány egyházpolitikáját. A radikális hangvételű írás főleg azt fájlalta, hogy - mint vélekedett - a nemzet egészen addig egységben tevékenykedett Béccsel szemben, egy akarata volt: megmenteni a hazát, s ezt a nemzeti egységet már megint a katolikus egyház bontotta meg. A kultuszminisztérium ugyanis átszervezést hajtott végre a fővárosi középiskoláknál, amelyet a „fondorkodó jezsuita” azonnal az egyház megfojtására tett kísérletnek értelmezett és kiátkozással fenyegette azokat a papokat, akik tanítani fognak az új oktatási intézményekben. A *Kossuth Hírlapja* úgy ítélte meg, hogy a kormányt a katolikus vallás kiirtásának kísérletével vádoló publicista nem véleményt nyilvánított, hanem rágalmazott és izgatott (amit tipikus jezsuita módszernek tekintett), amivel szemben a nemzet „ha veszni nem akar, kényszerülve van a büntető igazság pallosát [...] használni.” A radikális *Márczius Tizenötödike* is hasonló szellemű cikkeket közölt,⁴⁷⁴ leleplezve egyes szerzetesek állítólagos Habsburg-párti akcióit, tisztességtelen életmódját és hevesen tiltakozott a jezsuiták behozatala ellen. A lapra jellemző hangvétellel a királyt zsarnoknak nevezték, akit a jezsuiták tartanak kezükben.

A márciusi ifjak jezsuitaellenes megnyilatkozásaiból terjedelmesebb volta, illetve igényesebb színvonala miatt kiemelkedik Hamary Dániel orvos 1848 májusában megjelent röpirata.⁴⁷⁵ Nem egyszerűen támadást indított ugyanis a szerzetesség ellen, hanem a vallás társadalmi funkcióit is részletesebben elemezte. Úgy gondolta, hogy az „állodalom és egyház örökölkezésben tartozik lenni egymással”, vagyis a vallásosságra nagyon nagy szükség van, de csak annak egészséges formáira. A szerzetesrendeket viszont (kivétel nélkül) a középkor sötét maradványainak tekintette, amelyekre korának már nincs szüksége, mert természetellenes, a szabad akarattól megfosztott életre kényszerítik az embereket. (Más helyen arról beszélt, hogy a vallás az állam fájának gyökere, „a barátrendek [pedig], hím- és nőágazataival együtt, ezen viruló terebélyes fának rothadt gyümölcsei” - írta.) A jezsuitákról az ismert sztereotípiákat fogalmazta meg.

Az egyház mindeközben ellenérvekkel igyekezett fokozni saját sajtópropagandáját, bár 1848-49 légkörében szó sem lehetett a jezsuita rend visszaállítása vagy új rend betelepítése melletti

⁴⁷² [Táncsics Mihály]: Anti-úrbérváltság. Lipcse, 1846. 51. p.

⁴⁷³ -tm-: Ismét egy Jesuita. In: Kossuth Hírlapja, 1848. 123. sz. (november 21.) 539. p.

⁴⁷⁴ Gergelyi: Ha ha ha! Ez már még is szörnyűség! In: Márczius Tizenötödike, 1848. október 23. 76. p.; Gróf (Richárd) János: A' budai irgalmas barátok irgalmatlanságáról. In: Márczius Tizenötödike, 1849. június 30. 247. p.

⁴⁷⁵ Hamar Dani [Hamar Dániel]: Nem kell szerzetes rend. Pesten, é.n. [1848]

érvelésről, a szerzetesség kedvezőbb társadalmi megítélését, különösen pedig a meglévő rendházak belső fegyelmének megszilárdítását mindenképp el kívánták érni.⁴⁷⁶

1848 felé haladva a „jezsuita” jelző egyre gyakoribb lett a politikai szóhasználatban,⁴⁷⁷ egyre inkább háttérbe szorult vallási jelentéstartalma, a forradalom és szabadságharc idején pedig szinte számtalan példát találunk a magyar oldalon, hogy politikai ellenfeleiket ezzel a kifejezéssel illették. 1848 szeptemberétől például többször szóba került, hogy a magyar országgyűlés kiáltványban forduljon Európa népeihez, megmagyarázva benne az uralkodó rendeleteivel való katonai és politikai szembeszegülését, illetve a magyar szabadságharc vezetőinek valódi szándékait. Az egyik szövegtervezetet Asztalos Pál képviselő készítette, és december 4-én mutatta be a honatyáknak, melyben többek között így jellemezte az Európát védő magyarság történelmi múltját: „[a magyar nép] kétszáz véres évet élt le folytonos tusában [...] védve a szabadságölő, majd erőszakos, majd lassan emésztő mérgű jezsuita osztrák politika ellen szabadságát.”⁴⁷⁸ Hallgatósága, illetve olvasói előtt egyértelmű volt, hogy a „jezsuita”-nak itt már semmiféle vallási tartalma nincs, egyszerűen az eszközökben nem válogató, diktatórikus hatalmi rendszer szinonimája lett.⁴⁷⁹ Vagy Görgey Artúr, amikor 1849. augusztus 16-án, Klapka Györgyhez címzett levelében a fegyverletétel okait magyarázta, így írt a szabadságharc utolsó szakaszáról: „Az ország azt hitte, én vagyok a fővezér, mert Kossuth az országgyűlés ezen indítványára egy jezsuita választ adott.”⁴⁸⁰ Utóbbi értelemszerűen a titkos hatalmi ambíciókkal, fondorlatokkal terhelt, kétértelmű politikai magatartással volt egyenértékű, ami alatt a korabeli közvélemény egésze ezt értette.

Kétségtelen továbbá, hogy a jezsuita rend hazai megítélésének 1848 előtti rohamos rosszabbodásában a külföldről érkező hírek is szerepet játszottak, melyekről mind az ellenzéki, mind - értelemszerűen ellenkező előjellel - a konzervatív sajtó is hírt adott. 1846-ban például az angol parlament alsóházában a jezsuiták angliai jelenlétével kapcsolatban két párt alakult ki, egyik véleménye szerint a vallási türelem elvének a rend irányában is működnie kell, mások viszont úgy vélték, hogy a toleráns politikai légkört épp a Jézus Társasága ellen-reformációs tevékenysége szeretné felszámolni. A magyarországihoz feltűnően hasonlóak voltak a vita során előkerült érvek, bár a pozsonyi diétákról hiányzott a londoni parlament egyik jellemző irányzata, mely ugyan meg volt arról győződve, hogy „a jezsuiták mindig világi hatalomra törekedtek”, megfelelő állami ellenőrzéssel azonban veszélytelennek látta betelepítésüket.⁴⁸¹ Ennél is jelentősebb hatást gyakorolt a svájci polgárháború. 1845-ben a katolikus kantonok önálló szövetséget alkottak (Sonderbund), mely 1847-ben fegyverrel vette fel a harcot az állam és egyház elválasztásáért, szabad vallásgyakorlatért stb. síkraszálló

⁴⁷⁶ Ez a törekvés jellemzi például az alábbi cikkeket: *Gy.A.: A' szerzetesek. I-II.* In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 14. sz. 107-110., 15. sz. 113-115. p.; *Dóczy József: Néhány szó a' szerzetes-rendek' érdekében.* In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 37. sz. 298-300. p. stb.

⁴⁷⁷ Jakabfalvy András, Torna megye liberális főjegyzője, egy ízben országgyűlési követe például 1847-es írásában például azt sugallta, hogy „a politikai téren működő jezsuitizmus Magyarhonba is kiterjeszté szövevényes hálóját.” *Jakabfalvy András: Egyházi politika, különösen Magyarhonban.* Bp., 1886. XI. p.

⁴⁷⁸ *Beér János - Csizmadia Andor (szerk.): Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés.* Bp., 1954. 700. p.

⁴⁷⁹ Rimely Mihály pannonhalmi főapát például a kinyomtatott szöveget olvasva nem állta meg, hogy a „jezsuita” kifejezés mellé fel ne jegyezze: „Epés!” Ld. Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 146/V-X. (= Rimely Mihály hagyatéka. Iratok az 1843-44. és az 1847-48. évi országgyűlésekről) X. cs. 46. sz.

⁴⁸⁰ Idézi: *Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* In: *Pál Lajos (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások.* Bp., 1986. (Történetírók tára) 209-426. p.; 425. p.

⁴⁸¹ *Pesti Hírlap*, 1846. 648. sz. (március 27.) 211-212. p.

liberális tartományokkal. Az - angol diplomácia által is támogatott - polgári erők győzelmük után egyik első intézkedésükként kiűzték az országból a feszültséget nyilvánvalóan szító jezsuitákat. A *Religio és Nevelés* valamint a *Nemzeti Újság* folyamatosan, mint a svájci katolikusok üldöztetéséről adott hírt az ottani eseményekről, a liberális lapok inkább a svájci konzervatívok mögött álló jezsuita erőket, mint az ellenségeskedés kirobbantóit kárhoztatták, akik ráadásul a törvényeket felekezetiük kénye-kedve szerint, önkényesen értelmezik.⁴⁸² Az 1848-as forradalmak sorában az elsőt, a Nápolyi királyságban a palermói felkelés nyomán létrejött alkotmányos rendszernek is egyik első intézkedése a jezsuita rend kiűzése volt.⁴⁸³

A katolikus egyház vezetői, főleg az 1849-ben esztergomi érsekké kinevezett Scitovszky János, tudták, hogy a jezsuita rend visszaállítására a reformkor hagyományait folytató 1848-49-es években nem sok esélyük van. A szabadságharc bukását követően Scitovszky nagy hangsúlyt fektetett a papság fegyelmének helyreállítására, és mind ő, mind a bécsi udvar már az 1850-es évek elején komoly erőfeszítéseket tett a szerzetesek magyarországi betelepítésére.⁴⁸⁴ Hosszas előkészületek után 1853 májusában adták át a jezsuita rendnek a nagyszombati kolostorépületet, amivel a társaság magyarországi visszatelepítése megtörtént. Az 1850-1860-as években kapták meg - megfelelő anyagi ellátással - a kapornaki, a kalocsai, a nagyszombati, a pozsonyi és a szatmári rendházukat, az 1860-as évek közepén már mintegy 130 szerzetes élt falaik között.⁴⁸⁵

A legtöbb jel arra mutat, hogy - ellentétben az egyháziak reformkor elején hangoztatott álláspontjával - mind a magyar katolikus egyház, mind a bécsi udvar vezetői az oktatás és az erkölcsnemesítés mellett egyházpolitikai (és így közvetett politikai) szerepet is szántak a jezsuita rend magyarországi jelenlétének. Erre utal egyrészt maga a helyreállítás időpontja, az önkényuralom lassan konszolidálódó korszaka, amikor a magyar közvélemény ellenállása a lehető legkisebb volt, másrészt ezt tartalmazták az újjáalakuló kolostorok alapítóleveleiben lefektetett elvek is.⁴⁸⁶ Továbbá a visszaállítást nyilván politikai okokból (az önkényuralmi rendszer megbízható támaszait keresve) szorgalmazta már az 1850-es évek elején maga Ferenc József is, a jozefinista hagyományokkal szakító - hamarosan az 1855. évi konkordátumhoz vezető - új egyházpolitikája részeként.⁴⁸⁷

⁴⁸² Utóbbira ld. pl.: Pesti Hírlap, 1847. 979. sz. (november 5.) 300. p. A svájci konfliktusról ld. pl.: Schollenberger, J.: Die Schweiz seit 1848. Berlin, 1908. 3-4., 269. p. stb.

⁴⁸³ Ld. minderről pl.: PLBI, 1998. 207-209. p. Megjegyezzük, hogy a külpolitikai események hatására 1849 májusában Palóczy László egy diplomácia-történeti áttekintésében már odáig ment, hogy indulatosan „e világ szemetei”-nek nevezte a jezsuita rendet.

⁴⁸⁴ Ld. erről: Lukács Lajos: A Vatikán és Magyarország, 1846-1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról. Bp. 1981. 218-219. p.; Szántó Konrád O.F.M.: A katolikus egyház története. II. köt. Bp. 1985. 407. p.

⁴⁸⁵ EFL Archivum Novum, 2851. 1853.; Petruch, 1992. 115. p.; Karcsu Antal Arzen: A szerzetesrendek egyetemes története, különös tekintettel a magyar- és erdélyországi szerzetességre jelen létállapotára. III. köt. Pest, 1867. 189. p.; Szöllősy, 1878. 53. p.

⁴⁸⁶ Ld. pl. a kapornaki rendházra: Nagyfalussy Lajos S.J.: A kapornaki apátság története. I. köt. Kalocsa, 1941. (Publicationes ad historiam Societas Jesu in Hungaria illustrandam. Lucubrationes, 6.) 122-123. p.

⁴⁸⁷ Petruch, 1992. 107. p. Megjegyezzük, több későbbi értékelés is kapcsolatba hozza az 1850-es évek általános egyházpolitikai folyamatait (például a protestánsok helyzetének romlását) a jezsuita rend visszatelepítésével. Ld. pl. Berzeviczy Albert: Az absolutizmus kora Magyarországon, 1849-1865. II. köt. Bp. é.n. (1925) 79. p.

Unatkozó honatyák rajzai 1844-ből

Sok emberre jellemző tulajdonság, hogy ha hosszú ideig tartó tanácskozáson, értekezleten vagy beszélgetésen kell passzívan részt vennie (nem szólal fel, nem beszélgethet vagy „levelezhet” a közelben ülővel stb.), egy idő után fog egy darab papírt és írogatni, rajzolgatni kezd - csak úgy a maga kedvtelésére. Ezek az irományok szülehetnek pusztán unaloműzésésként (ekkor tollunk gyakran csak jellegtelen vonalas ábrákat, irkafirkákat hagy a papíron), de előfordul, hogy éppen aktuális gondolatainkat, érzelmeinket öntjük néhány szavas feljegyzések, kedvenc verssorok vagy grafikák formájába. Az így keletkező fecniket az ülés végén a „szerző” rendszerint összegyűri és eldobja, néha azonban megmaradnak és pusztán létükkel igazolják, hogy az illető a tanácskozás alatt „máshol járt”. De a jellegtelen firkálások izgalmas politikai vagy történelmi dokumentumokká is válhatnak, hiszen egyedülálló bizonyítékait nyújthatják egy ember belső töprengéseinek, esetleg nyilvánosságra soha nem került és nem is arra szánt gondolatainak. (Ezért páratlan értékűek például Széchenyi István naplói is, mert a „legnagyobb magyar” különleges érzékkel tudta és akarta legbelsőbb érzéseit, gondolatait írásba fektetni.)

Az 1843-44. évi diéta idejéről például fennmaradt két, a „firkálók” gondolkodása, illetve az akkori aktuálpolitika alakulása szempontjából igen érdekes rajz, vagyis a reformkori országgyűléseken is akadtak egyes szónoklatokra kevésbé figyelő, ám a politika iránt nagyon is érdeklődő honatyák, akik az ülések alatt rajzolgatással foglalatoskodtak. A rajzokat a felső táblán (felsőházban) helyet foglaló maroknyi reformer főnemesség prominens képviselői, Batthyány Kázmér illetve Viczay Héder grófok készítették, s mindkettőt az akkori pannonhalmi főapát, Rimely Mihály hagyatéka őrizte meg az utókornak.⁴⁸⁸ A meglehetősen konzervatív, klerikális beállítottságú Rimely szintén részt vett a felsőtábla munkájában, s valamennyi törvényjavaslatról, beszédéről, az országgyűlés eseményeiről maga számára terjedelmes feljegyzéseket készített. (Jellemző példaként idézzük, hogy 1848 nyarán, már a népképviselői országgyűlés idején, az egyházi személyek állami ellátásáról szóló törvényjavaslat szövege mellé - mely csupán egy zárójeles megjegyzésben egymás mellett említette a katolikus és a protestáns „főlelkészek” címeit - az alábbi megjegyzést írta: „Ecce, hová jutottunk egy bolhás superintendens egy kategóriába tétetik az érsekkel, hátrább az agarakkal!”⁴⁸⁹ Stb.) Minden bizonnyal a mellékelt rajzokat is Rimely, vagy valamelyik elvbarátja „csente el” a politikai ellentábor képviselőinek asztalairól. Megjegyezzük, bizonyára akkoriban is rengeteg ilyen rajz keletkezett, a főapát úr ezeket feltehetően elsősorban vallási tartalmuk miatt tette félre, hogy ezzel is bizonyítsa maga és esetleg egyházi előljárói, a konzervatív főrendek számára az ellenzék vallás- és egyházellenességét. Az utókor szempontjából kétségtelenül érdekes történelmi forrásfeltárássá ad lehetőséget az azonos szerzőktől származó, meglehetősen eltérő típusú dokumentumok (vagyis a bizalmas firkálgatások, illetve a keletkezésükkel egy időben elhangzott nyilvános beszédek) összehasonlítása.

A rajzok keletkezésének hátterét az adja, hogy az 1843-44. évi országgyűlésen liberális szemléletű vallásügyi törvény elfogadásával zárták le a vegyes házasságok megáldása kapcsán

⁴⁸⁸ Pannonhalmi Főapátság Könyvtárának kéziratára, BK 146/V-XI. (= Rimely Mihály hagyatéka. Iratok az 1843-44. és az 1847-48. évi országgyűlésekről) V.4.9.

⁴⁸⁹ Uo. BK. 146/X. 7. sz.

kibontakozott heves egyházpolitikai vitát. A probléma sokkal jelentősebb volt, mint hogy az érintett jegyespárok ügyeként kezeljék: ez jelentette az első nagy konfliktust Magyarországon a polgárosodás és a katolikus egyház között, hiszen utóbbi ekkor már nem a protestánsokkal, hanem az állam és egyház teljes szétválasztását, a felekezeti egyenjogúság és viszonyosság polgári elveit megvalósítani igyekvő liberálisokkal került szembe. (Utóbbiaknak egyébként rengeteg katolikus híve is akadt, például Deák Ferenc, Széchenyi István, Beöthy Ödön, Batthyány Lajos, Eötvös József stb.) A püspöki kar tagjai egyébként is a feudális kiváltságokra épült rendszer legelszántabb hívei közé számítottak, teljes egészében elutasították a reformerek által szorgalmazott konkrét intézkedéseket és politikai elveket egyaránt. A protestánsok egyenjogúsítása felé mutató, évtizedes huzavona és ex-lex állapot után elfogadott új vallásügyi törvényt, az 1844/111. tc.-et pedig a katolikus vallás megsemmisítésére irányuló sötét tervnek, sőt egyház- illetve vallásüldözésként értelmezték.⁴⁹⁰ Az egyházpolitikai törvény vitája 1844 tavaszán-nyarán igen éles szócsatákat, egyben az állás pontokat kristály tisztán kifejező megnyilatkozásokat is eredményezett. Csak egy jellemző példa: Kopácsy József esztergomi érsek 1844. június 22-én tipikus katolikus meggyőződésnek adott hangot: „A’ szabadságot üdvözlöm én is; alig van valakinek nagyobb szüksége reá, mint a’ catholica egyháznak: mert úgy, mint a’ catholica egyház az ő működésében, senki nem szorongattatik.”⁴⁹¹

A „firkálók” közül az ismertebb személyiség kétségtelenül Batthyány Kázmér (1807-1854), aki a reformkorban - távoli rokonához, az 1848-as első független magyar kormány miniszterelnökéhez, Batthyány Lajoshoz hasonlóan - a konzervatív arisztokraták és a katolikus püspöki kar mellett a felső táblán kisebbséget (ám tény: meglehetősen hangos kisebbséget) alkotó ellenzéki csoport képviselőjeként politizált. A polgárosodás elkötelezett híve, gyakran kapcsolódott be a gazdasági-társadalmi rendszert átalakítani, a politikai intézményrendszert reformálni kívánó ellenzéki mozgalmakba. Személyének, aktív ellenzéki tevékenységének

⁴⁹⁰ Az 1843-44-es országgyűlésen több bizalmas értekezletet tartottak a diétára delegált egyházi személyiségek részvételével. A felső táblán helyet foglaló püspökök, illetve az alsó táblán helyet foglaló káptalani követek értekezletei egyaránt ezt a hangulatot tükrözték, s a résztvevők úgy ítélték meg, hogy a szentesítés előtt álló, a felekezeti viszonyosságot kinyilvánító vallási törvény a „pusztulás szélére juttatta” a katolikus egyházat. (Megjegyezzük, ezt a későbbi katolikus politikai mozgalmak is igyekeztek megtámadni, megváltoztathatatlan voltát azonban kénytelenül tudomásul kellett venniük.) 1844-ben az egyház, korábbinál is aktívabb politikai fellépéséről, a reformellenzék tevékenységének erőteljes visszaszorításáról, a konzervatív politikai személyiségek megnyeréséről, a saját katolikus befolyásolásának tervéről stb. döntöttek. Ld. erről pl.: *Fazekas Csaba*: „Az idő ránk is terhesedett...” Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez. In: *Veres László - Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXV-XXXVI. Miskolc, 1997. 255-272. p.; illetve általánosságban: Bárány György: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: Századok, 1990. 2. sz. 183-218. p.*

A felekezeti viszonyosság néhány alapelemét törvénybe foglaló 1844/III. tc. sokkhatása mellett, az országgyűlés egyéb eseményei csak fokozták az egyháziak „végveszély”-érzését. Később meg nem szavazott indítványként hangzott el például az egyházi javak szekularizációja iránti igény („borsodi indítvány”), több követ (például Szemere Bertalan) hevesen kikelt a klérus közéleti szerepvállalása ellen és nyíltan követelte visszaszorításukat stb. Különösen megdöbbenő élmény lehetett továbbá számukra, amikor már nem egy vármegyei követ, hanem a győri káptalan küldötte, Wurdá Károly foglalt állást a vallási viták liberális szellemű törvénnyel való lezárása, a „szabad egyház a szabad államban” elv megvalósítása mellett. Wurdát egyébként a káptalan azonnal visszarendelte, az egyháziak élesen elhatárolódtak nyilatkozatától. Ld. minderről többek között: *Kovács Ferencz*: Az 1844-ki évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Bp., 1893. stb. A Wurdá-ügyről: *Kovács Ferencz*: Az 1843-44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Bp., 1894. (továbbiakban: *Kovács*, 1894.) 1. köt. 300-314. p. Az egyház által „üldözésnek” tartott liberális elvekről ld. még ugyanígy: *Forster Gyula*: A katolikus clerus sérelmei 1848 előtt és után. Bp., 1892. stb.

⁴⁹¹ Felséges Első Ferdinánd osztriai császár, Magyar- és Csehország e’ néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony Városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a’ Méltóságos Fő-Rendeknél tartatott Országos ülések naplója. Pozsonyban, 1844. (továbbiakban: *Főrendi napló*, 1844.) V. köt. 52. p.

elismerése lett, hogy éppen 1844 októberében, a pozsonyi országgyűlés végnapjaiban alakult Védegylet elnökévé választották, a reformkor utolsó éveiben pedig a liberális tábor egyik vezéralakjává vált.⁴⁹² 1848-ban Kossuth elkötelezett híveként bácskai kormánybiztossá nevezték ki, majd a Szemere-kormány külügyminisztere lett, Világos után külföldre menekült. Távollétében elítélték, fiatalon, párizsi emigrációban halt meg. (Ld. 1. sz. ábra.)

Rimely bencés főapát kissé rosszmájúan írta az „elcsent” rajzra, hogy „*Gróf Batthyány Cászmér pingálta Aug. 25. napján 1844 az Orsz.[ágos] Ülésben, a' helyett hogy az Orsz.[ág] Ügyeire vigyázott volna*”. A dátum vagy elírás (hiszen 1844. augusztus 25. vasárnapra esett, s a felső tábla csak az azt megelőző, illetve követő napokon tartott országos ülést, pont ekkor nem); vagy pedig Batthyány (az ellenzéki főrendek gyakori szokása szerint) az alsó tábla üléstermében tartózkodott e napon. Az is lehet azonban, hogy mindkettő: augusztus 24-én ugyanis az alsó tábla valóban országos ülést tartott, ahol elfogadták a harmadik vallásügyi üzenetet. Az ennek pontjait kísérő vita (a katolikus egyház törvénytelen áldásmegtagadása, a reverzálisok követelése stb.) bőven okot adhatott hasonló rajzok készítésére.⁴⁹³ Fontosabb mindennél, hogy Rimely főapát bizonyára nem Batthyány Kázmér passzivitását kifogásolhatta, hiszen a gróf nagyon gyakran szólalt fel a főrendek ülésén, hanem azt, hogy minden alkalommal következetesen támogatta az alsó tábla által küldött, a polgárosodás irányába mutató üzeneteket, köztük az állam és egyház demokratikus szétválasztására, a bevett felekezetek viszonyosságára és a katolikus egyház feudális kiváltságainak visszaszorítására irányuló javaslatokat. 1844. június 21-én, a felső tábla egyik leghevesebb egyházpolitikai vitánapján például teljes mellszélességgel támogatta az alsó tábla liberális üzenetét, hangsúlyozva, hogy „a' lelkiismeret szabadsága alatt az értem, hogy mindenki tulajdon vallását szabadon gyakorolhassa”. Tudatában volt ugyanakkor, hogy álláspontja a főrendek között - szokás szerint - elenyésző kisebbséget alkot, ezért kissé szkeptikusan figyelmeztette a püspöki kart illetve az arisztokratákat, hogy „ha igazságosak nem is akarnak lenni, legalább méltányosak legyenek.”⁴⁹⁴ Második felszólalásában a „míveltebb kor gyalázatának” illetve „igazságtalan-nak és botrányosnak” minősítette, hogy a protestánsok nem telepedhettek le Horvátországban, mely tilalomhoz a katolikus főpapok szintén mereven ragaszkodtak. Rimely Mihály ugyanakkor - tipikus egyházi véleményt tolmácsolva - azt fejtegette, hogy az egyházügyek állami irányításában a katolikus egyház beleszólását továbbra is fenn kell tartani: „az egyházi rendnek az átmenet [vagyis a felekezeti hovatartozás megváltoztatása] tárgyában befolyása ki nem zárthatik. De továbbmegyek és azt mondom, hogy ezen valóságosan tiszta lelki ügyet a' polgári hatalomnak körébe áttenni nem lehet.”⁴⁹⁵ A mellékelt rajzok keletkezése után (augusztus 31-én) közvetlenül is összeszólalkoztak, Rimely például úgy foglalt állást, hogy a vegyes házasságok ügyeiben a katolikus egyház illetékességét továbbra is fenn kell tartani, mondván, az ezt kizáró alsó táblai indítvány „a' catholica hit tanai ellen volna, milly törvények alkotásához, mint catholicus, nem járulhatok”. Batthyány Kázmér ezzel szemben úgy vélte, hogy az összes vallásügyi törvényjavaslat közül messze ez a legigazságtalanabb, mert „mikép lehet szorítani a' protestánsokat a' catholica hitvallás tanaira, vagy viszont?”⁴⁹⁶

⁴⁹² Tevékenységéről ld. pl. többek között: Füzes Miklós (szerk.): Batthyány Kázmér és a Magyar Védegylet. Pécs, é.n. stb.

⁴⁹³ Kovács, 1894. V. köt. 387-393. p.

⁴⁹⁴ Máskor jellemző módon a „szabadság ellen álló” felső táblával kapcsolatban így nyilatkozott: „vagyunk egy teremben, hol az igazság, 's a' nemzeti fohászkodás hangja eltompul, valahányszor eléri.” Főrendi napló, 1844. VI. köt. 176. p.

⁴⁹⁵ Főrendi napló, 1844. V. köt. 25-36. p.

⁴⁹⁶ Főrendi napló, 1844. VI. köt. 106-107. p.

Ekkoriban a legnagyobb vihart az országgyűlési üléstermekben Borsod vármegye előterjesztése kavarta, mely első ízben indítványozta, hogy a katolikus egyház óriási birtoktesteinek feleslegét állami célokra fordítsák. Az összecsapó konzervatív és ellenzéki vitákban gyakran kaptak szerepet a középkori katolikus egyház tevékenységét (az inkvizíciót stb.) elítélő, sőt kifejezetten antiklerikális érvek is, összességében azonban az ellenzék nem a katolicizmus létét, hanem világi túlhatalmát és felekezeti intoleranciáját akarta visszaszorítani. Hasonló gondolatok járhattak Batthyány Kázmér fejében is, amikor hallgatva a felszólalásokat, az első asszonyt, Évát próbálta lerajzolni, a bűnbeesés bibliai történetének „aktualizálásával”. Felfogására éles fényt vet, hogy az Évát kísértő kígyót egy papi ruhás alakkal fonta össze, a rajzon mintegy utóbbi indítja a Sátánt az akkor még büntelen ember felé.

A másik rajz szerzője, gróf Viczay Héder (1807-1873) neve kevesebbet mond az utókor számára, bár saját korában a liberális főrendek ismert személyiségének, Széchenyi barátjának számított (1847-ben, az utolsó rendi országgyűlés előtt követválasztási csatározások során már elítélte Széchenyit, amiért az a Helytartótanács közlekedésügyi osztályában vezető hivatalt, vagyis kormányzati szerepet vállalt),⁴⁹⁷ gyakran szólalt fel a polgárosodás jegyében fogant - s a klérus által mélyen elítélt - egyházpolitikai javaslatok mellett is.⁴⁹⁸ (Ld. 2. sz. ábra.) Az 1844. augusztus 12-i ülésen először tényleg csak „firkálgatott”, virágmintákat, illetve a kaszás halál figuráját rajzolgatta. Feltehetően az újra előkerülő egyházpolitikai felszólalások miatt egy templom épületét kezdte papírra vetni (bár az ábra elég sematikus, abban a pozsonyi koronázótemplomot gyaníthatjuk), majd konkrét figurák helyett elvont értelmű grafikákba öntötte véleményét. A bibliai illetve katolikus teológiai témájú ábrák (repülő angyal, kezében lángoló karddal; kígyó az almával; a felhőkön álló Mária karján a kis Jézussal stb.), még nem hordoznak különösebb értékítéletet, ahogy azonban Viczay tolla lefelé haladt a papíron (mintegy az ég felől a földre), egyre inkább kiderül, hogy ő is mélyen elítélte a katolikus egyház feudális kiváltságait és ebből fakadó magatartását. A pápaságot megszemélyesítő, villámokat szóró, kezében kulcsokat tartó Szent Péter-figura is meglehetősen kegyetlen arcvonásokat visel. Amikor ettől nem messze egy kakast rajzolt, bizonyára - a bibliai történet alapján - a Jézust megtagadó Péterre gondolhatott, melyet szimbolikusan a keresztyénségtől elfordult pápaságra vonatkoztatott. A további ábrák egy része a protestáns illetve antiklerikális jelképek között gyakran megjelenő, egyértelmű jelentésű motívum, például a pápa rajza alá került, térdepelve imádkozó, számarfejű hívő; a püspöksüveget és pásztor-botot viselő róka; vagy a templom aljában elrejtett pénzeszsákok képe „kincs” felirattal. A rajzok másik része különböző egyháztörténeti eseményeket örökít meg, vagyis az unatkozó főrend fejében végigpergett számos, a középkori katolikus egyház kegyetlenségére utaló, elítélendő esemény. Így került a papírra a hírhedt inkvizíciót megörökítő ábra, mely ezrével végeztette ki máglyahalállal az egyház vélt vagy valós ellenségeit. A halálfej és a kard szimbóluma „Bartholomeus” felirattal nyilván az 1572. évi Szent Bertalan-éjre vonatkozik, amikor Párizsban a katolikusok orvul lemészárolták a Bourbon Henrik esküvőjére érkező több száz fegyvertelen hugenottát; de egyértelmű a jelentése a bilincsek közé írt „Gallilei” feliratnak (a csillagászat és a mechanika nagy felfedezőjét az egyházi bíróság meghurcolta és tanainak visszavonására kényszerítette), továbbá a felvilágosodás jegyében az egyházat átszervező, szerzetesrendeket feloszlató, a protestánsok iránt türelmet hirdető II. József halálára utaló ábrának is. (Viczay a „Jos. II.” szó mellé egy üveget rajzolt le, melyre a német Gift = mérgeztet szót írta, arra utalva, hogy egyes híresztelések szerint az egyháznak köze volt az ötvenévesen elhunyt, felvilágosult uralkodó halálához.) Nem egészen világos, mit érthetett a rajzoló az I.

⁴⁹⁷ Oltványi Ambrus (szerk.): Széchenyi István: Napló. Bp., 1982. (2. kiadás) 1171. p.

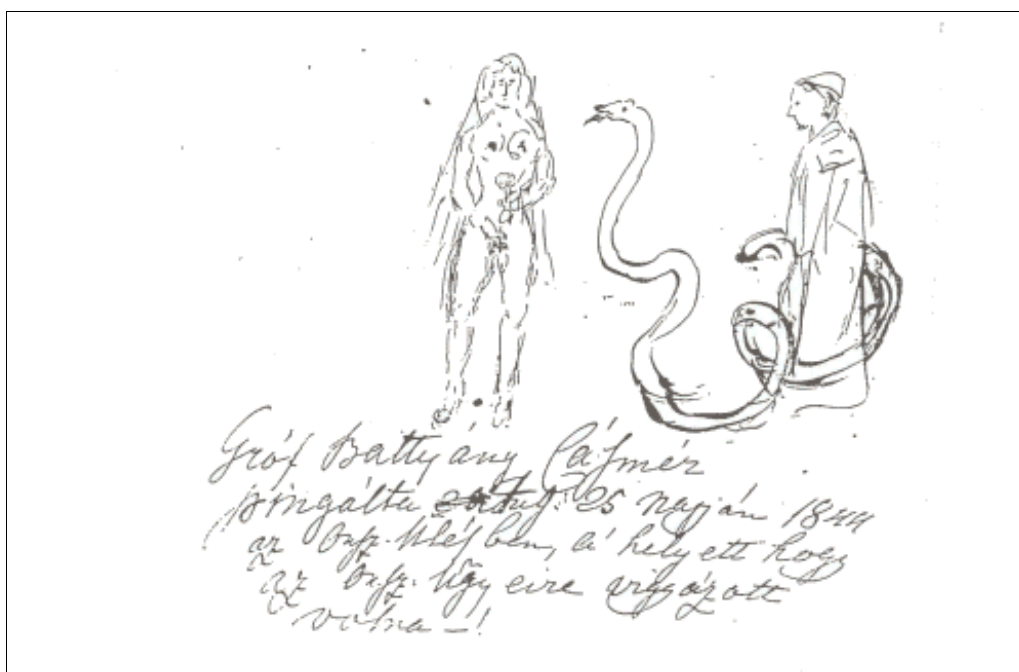
⁴⁹⁸ Felszólalásait ekkoriban ld. pl.: Főrendi napló, 1844. VI. köt. 112., 148. p.; VII. köt. 42. p. stb.

Lipót (1657-1705) neve mellé „pingált” gyertyával kapcsolatban, bár gyaníthatjuk, hogy nem sok jóra gondolhatott, hiszen I. Lipót neve összeforrott az ellenreformáció magyarországi tevékenységével. Csak találgathatjuk továbbá, hogy a másik halálfej-kard szimbólum mellé írt „H. VI.” mit jelent, talán elírásról van szó és IV. (Bourbon) Henrikre történt itt utalás, akinek életét - a protestánsokat toleráló 1598. évi nantes-i ediktum kiadása miatt - egy fanatikus jezsuita oltotta ki 1610-ben. (Ezt erősíti a Szent Bertalan-éjhez hasonló ábrával mutatkozó párhuzam is.)

Batthyány Kázmérről és Viczay Héderről még egy fontos dolgot kell megemlítenünk: mindketten római katolikus vallásúak voltak, vagyis rajzolgatásuk kifejezője annak a reformkorban jellemző politikai magatartásnak, mely képes volt a felekezeti korlátokon felülemelkedve, - a vallásos hit sérelme nélkül - az állam és az egyház viszonyának új típusú értelmezésére. „Firkálgatásaik” valóban csak történelmi érdekességek, egyházpolitikai elveik azonban a polgárosodás érvrendszerében örökké aktuális üzenetökké, sőt figyelmeztetésekké is nemesültek. Lásd például Batthyány Kázmér 1844. június 22-i szavait: „A’ lelkiismereti szabadság ‘s a’ vallási viszonyosság [= egyenjogúság] fejeink felett két ragyogó csillag gyanánt tündöklenek, melyeket földre süttöt szemekkel azok is elismerni kénytelenek, kik azokat szívesen eltagadnák, ‘s elferdítenék.”⁴⁹⁹

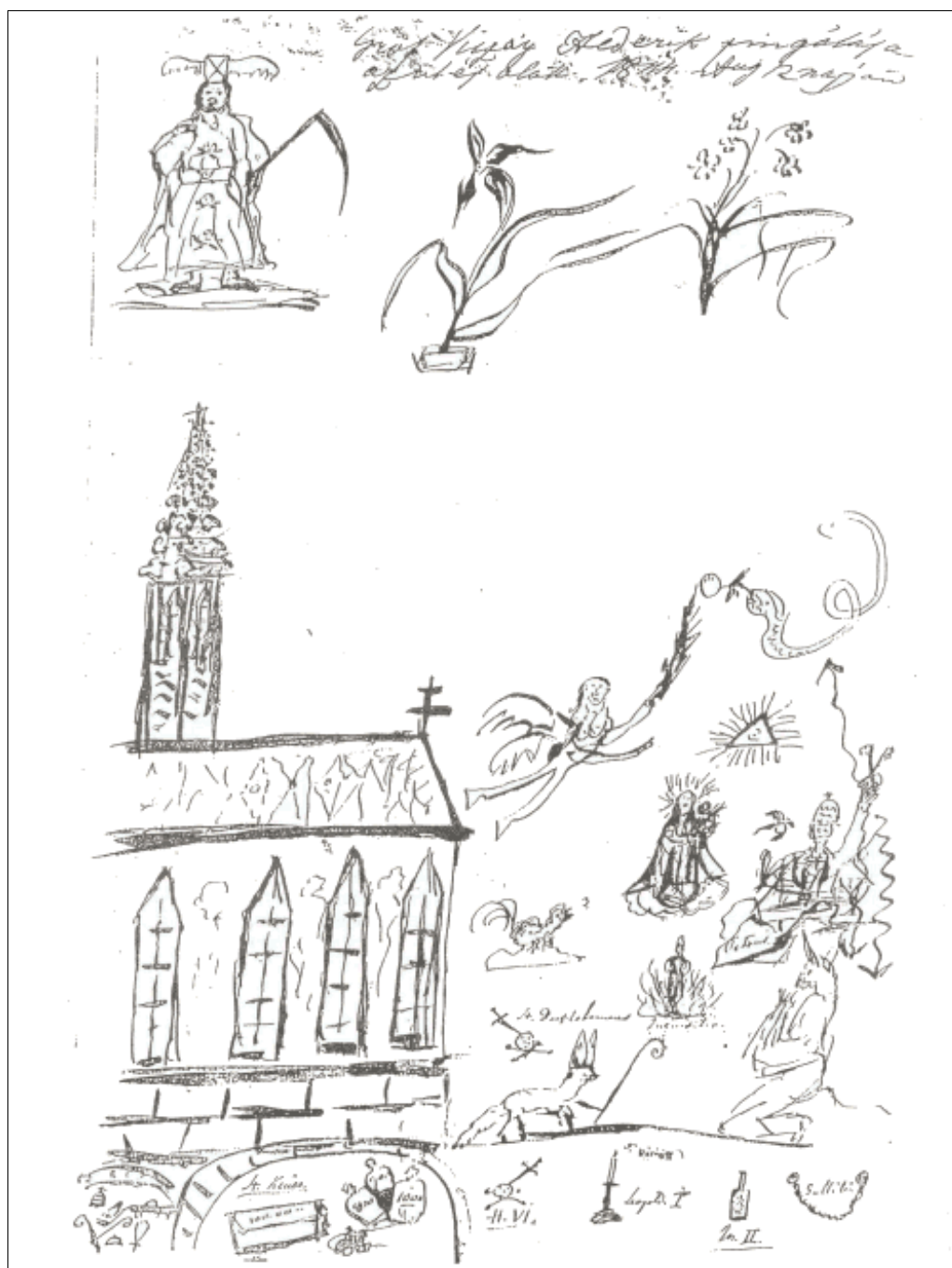
Ábrák

1. sz. ábra

⁴⁹⁹ Főrendi napló, 1844. V. köt. 75. p.

2. sz. ábra

Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847-48. évi országgyűlésen

Jelen közleményünk első eredményeit foglalja össze egy hosszabb kutatásnak, mely Rimely Mihály János (1793-1865) pannonhalmi főapát 1848-as közéleti-politikai tevékenységének feldolgozását tűzte ki célul.

Alábbi munkánknak akár azt a címet is adhatnánk: jegyzetek az átalakulás margójára. Nem kívánunk ugyanis mást tenni, mint egy rendkívül sajátos forráscsoport alapján ismertetni, milyen hatást gyakoroltak az utolsó rendi országgyűlés (1847-48.) eseményei a főapát gondolkodására, az eseményekben vállalt szerepére, hogyan reagált az események alatt illetve közvetlen azok után a gyorsan változó aktuálpolitikai kihívásokra. A forráscsoportot Rimely Mihály elsősorban saját maga számára készített, kisebb részben a nyilvánosságnak szánt feljegyzései alkotják, melyek egykorúan alig, azóta pedig még kevésbé jelentek meg nyomtatásban. Pedig a terjedelmes iratanyagból - annak töredékessége, esetlegessége mellett is - pontos kép rajzolható arról, hogyan tükröződtek a „nagy év” magyarországi belpolitikai eseményei egy katolikus szerzetes-főpap gondolkodásában, a polgári átalakulás mely jelenségei váltottak ki belőle reakciókat és miért stb. Rimely jegyzetei ha alapvetően újat nem is nyújtanak a magyar negyvennyolc történetéhez, mégis jellemző adalékokat nyújthatnak a forradalom és szabadságharc társadalmi hátterének, mozgatóinak megismeréséhez, azon belül például az egyházpolitikai viszonyok - kellőképpen aligha feldolgozott - alakulásának.⁵⁰⁰

1. Rimely Mihály pannonhalmi főapátról

Rimely Mihály jegyzeteinek felidézése már csak azért is érdekes, mert személyében a magyarországi bencés rendtörténet kevésbé ismert illetve méltatott alakjáról van szó. Az egyháztörténeti irodalom lényegében egységes abban a tekintetben, hogy a rend kevésbé nagy formátumú személyiségei közé tartozott, mind jó két évtizedes főapáti mind egyéb (tudományos, közéleti) tevékenysége kevés nyomot hagyott az utókorban. Jellemzőnek véljük, hogy a pannonhalmi apátság ezer éves fennállására kiadott kötetek is csak 2-3 helyen említik a nevét,⁵⁰¹ de több főapát-társától eltérően életrajza nem került be Sólmos Szilveszter: Ezer év 100 bencése c. kötetébe sem,⁵⁰² máig legrészletesebb életrajzát Sörös Pongrác rendtörténete tartalmazza.⁵⁰³ Az Esztergomban született Rimely Mihály volt Győrről tanulmányi felügyelő, gimnáziumi és teológiai tanári tanár Pozsonyban illetve Pannonhalmán, házfőnök Kőszegen, a főapáti tisztséget majd 50 évesen, 1842-ben vette át.⁵⁰⁴ 1865-ben bekövetkezett haláláig olyan két

⁵⁰⁰ Utóbbi szempontból elemzésünket éppen ezért nem is szűkítettük kizárólag a főapáti feljegyzésekre, igyekeztünk az áprilisi törvények által kiváltott egyházpolitikai kérdéseket - tanulmányunk más részeitől eltérően - jóval általánosabb kontextusban vizsgálni, ld. 3.7. fejezet.

⁵⁰¹ Ld. pl. *Katus*, 1996. 255., 257. p.

⁵⁰² *Sólmos*, 1997.

⁵⁰³ *Sörös*, 1916/a. 91-105. p.

⁵⁰⁴ Névár, 1986. 44. p.; röviden ld. még: *Szinnyei*, 1906.

évtizedben került a nagy múltú apátság élére, mely nemcsak politikai-társadalmi fordulatokban bővelkedett, hanem újabb és újabb kihívások elé állította a bencés rend tagjait is.

A 19. század elején visszaállított rend a reformkorban egyre többet szembesült a rá háruló oktatási feladatokból és életformaváltásból fakadó nehézségekkel. Az egyház felfogása szerint a jozefinizmus és a liberalizmus „hitet bomlasztó légkört” teremtett, s Rimelyről már kortársai is úgy vélték, hogy a precíz, ám sok vonatkozásban túlzottan konzervatív személyiségnél energikusabb, a kor kihívásaira jobban reagáló főpapra lenne szüksége a rendnek. (Dacára annak, hogy fiatalabb, teológia hallgató korában egyébként Rimely sem zárkózott el egyes katolikus reformeszméktől.) Mindezt jól mutatja, hogy főapátként többször konfliktusba került a rendtagokkal, 1848 után elsősorban utódával, Kruesz Krizosztommal, akit valósággal a „belső ellenzék” fejének tekintett.⁵⁰⁵ Már 1848 előtt is szerették volna egyesek, ha bizonyos reformokat vezet be a rend életképességének, vonzerejének fenntartása érdekében, később azt, hogy összehívja a rendi nagykáptalant stb.

Ilyen egyházkormányzati körülmények között érte Rimelyt az állam és a társadalom életét minden területen érintő reformkor, s a főapátnak egyre többet kellett foglalkoznia a polgári átalakulásnak elsősorban az egyház életét - felfogása szerint - felforgató liberális elképzelésekkel. Az 1843-44. évi országgyűlésen keserűen vette tudomásul a korábbi vegyes házassági viszályokat liberális szemlélettel lezáró 1844/3. tc. elfogadását, melyben ő is az egyház helyzetének megingását, a felekezeti egyenjogúság katolikusokra sérelmes elvének diadalát látta. A reformkor utolsó éveiben ezért fokozta politikai aktivitását, 1846-47-ben aktívan bekapcsolódott a Konzervatív Párt tevékenységébe, Apponyi György kancellár kérésének megfelelően Győr megye közgyűlésén, majd az utolsó rendi országgyűlésen is nagy beszédekben védte a kormányzatot és támadta a szabadelvű ellenzéket.⁵⁰⁶

2. A források

Az alábbi tanulmányunkban felhasznált forráscsoportot részben a főapát országgyűlési ülések alatt vezetett, ön maga számára készített feljegyzései, kommentárai, részben pedig az ezek alapján készített levelek, levéltervezetek, beszédvázlatok és beszédek képezik. Rimely ugyanis - az utókor szempontjából szerencsés módon - gondosan papírra vetette az egyes politikai történésekkel, törvényjavaslatokkal, alsó- vagy felsőházi szónoklatokkal kapcsolatos első benyomásait, olykor a legbensőségesebb gondolatait is feljegyezte. Ezt helyenként száraz, rövidített formában tette, gyakoribb volt azonban, hogy az első benyomásokat is gondosan megfogalmazta, nem egyszer még érzelmekkel telített véleményét, felkiáltásait is átvitte a papírra. (Ez a fajta személyiség a múlt században oly divatos magán-naplóírás idején nem is volt ritka, a feljegyzések készítői ugyanis gyakran nem pusztán rögzíteni akarták a történeteket, hanem mintegy beszélgetést is folytattak jegyzeteikkel. Széchenyi István híres naplója is nagyon sok érzelemkitörést örökített meg.⁵⁰⁷) Rimely rendszerint a kezéhez kapott törvényjavaslatok, országgyűlési feliratok, üzenetek példányaira azok tartalmához azonnal széljegyzeteket fűzött, a nyomtatott vagy kézíratos röpívek szövegeit megcsillagozva, hiány- illetve betoldásjelekkel tüzdelt tele és hol terjedelmes, hol csak felcsattanás-szerű reflexió formájában rögzítette a megfogalmazódott első impresszióit. Terjedelmesebb észrevételeit külön

⁵⁰⁵ Sóllymos, 1990. 57., 86-87., 189. p.; Sóllymos, 1997. 211. p.

⁵⁰⁶ Sörös, 1916/a. 93. p.

⁵⁰⁷ Megjegyzés: Rónay Jácintot, Rimely rendtársát, a 48-as emigráció kiemelkedő alakját ifjú korában újoncmestere, Gacser Leó szólította fel a naplóírásra, mint az önismeret és az önbecsülés elsajátításának legjobb módjára. *Rónay-napló* (1996). 8., 25. p. Ld. még: *Széchenyi-napló* (1982)

lapokra vezette. Majd ezeket az első megjegyzéseit gyakran önálló feljegyzések formájában összegezte, mondanivalóját egymásra épülő vázlatpontokba sűrítette. Gyakran több szöveg vázlatot is készített egy témáról, az önálló irományokat esetleg címekkel is ellátta. (Ezeket rendszerint „észrevételeknek”, „eszmélkedéseknek” stb. nevezte.) Egyes esetekben pedig jegyzeteinek tartalmát letisztázott kéziratokká is szerkesztette, melyek lehettek beszédek, törvény- vagy felirati javaslatok, közlésre szánt cikk-tervezetek. Így egy témáról esetenként több, átfedéseket is tartalmazó szöveget hagyott hátra. (A beszédvázlatok jelentős része - az országgyűlések hivatalos iratainak tanúsága szerint - csak elkészült, de nem hangzott el az üléstermekben.)

A Rimely országgyűlési feljegyzéseit tartalmazó - jórészt rendezetlen - iratanyag⁵⁰⁸ rendkívüli terjedelme nem teszi lehetővé a szövegek teljes közlését, csupán egy, a jellegzetes dokumentumokból készült válogatást (ld. Függelék), továbbá a főapát egy-egy témára vonatkozó gondolatainak összegzését. Nem kívántuk továbbá részletezni a bencés rend illetve Pannonhalma 1848. évi eseménytörténetét, figyelmünket inkább az országgyűlés politikai tárgyalásaira és Rimely azokkal kapcsolatos véleményének ismertetésére irányítottuk. Elemzésünkben nem pusztán a források közlésére koncentrálunk, hanem megpróbáljuk röviden az egyes, Rimely által is érintett témakörök háttérét is felvázolni,⁵⁰⁹ igyekezve abban az egykori főapát nézeteit elhelyezni, ezért helyenként nem merev kronológiai sorrendben haladtunk.

Rimely feljegyzései mellett további fontos levéltári forrásunk volt a főapát kiadatlan, de többek által idézett önéletrajza,⁵¹⁰ mely valóban „elsőrangú forrás”, ha nem is teljesen elfogulatlan.⁵¹¹ (Több helyen naplónak nevezik, de 1853-ig inkább feldolgozott életútismertetéssel van dolgunk, különösen 1848-49-re vonatkozóan, mely évek feljegyzéseit csak utólag, 1849 végén iktatta szövegébe, elképzelhető tehát, hogy a szabadságharc bukása utáni időszakban sokmindent másképp látott illetve fogalmazott a korábbi esztendőről.)

Mivel a széljegyzeteket, feljegyzéseket Rimely magán használatra szánta, azokat érthetően nem is írta alá, alábbiakban csak a bizonyosan tőle származó kéziratokkal foglalkoztunk. (Későbbi önéletrajzában illetve naplójában utóbb néhány idegen kezű - és meglehetősen

⁵⁰⁸ A felhasznált dokumentumokra csupán a „Rimely-iratok” rövidítést alkalmaztuk. Mivel az anyag darabszinten nem rendezett, a Rimely által jegyzetelt egykorú országgyűlési nyomtatványok (ún. röpívek) eredeti sorszámát tüntettük fel, saját kéziratai esetén erre értelemszerűen nem nyílt módunk. (A röpívek az azonnal kinyomtatott valamennyi feliratot, üzenetet, törvényjavaslatot stb. jelentették, de később nem feltétlenül minősítettek valamennyi változatot országgyűlési irománynak, így az iromány-kötetbe nem, vagy nem az eredeti számon kerültek be. Ld. erről pl. *Ruszoly*, 1997a. 34-35. p., 81. sz. jegyz.; *Károlyi*, 1936. 248. p. 1. jegyz.) Lónyay Menyhért is mint elterjedt gyakorlatot jegyezte fel ismerőséről, hogy az „elővette a zsebében lévő feliratot s az egyes pontok mellé jegyzett magyarázatait olvasá”. *Lónyay-napló* (1896) 41. p. Más közéleti személyiségek is előszeretettel jegyzetelték tele benyomásaikkal a röpíveket, ld. erről: *Ruszoly*, 1997a., 1997b., 1997c. több helyen. Az országgyűlési és egyéb nyomtatványok, valamint a hozzájuk fűzött kiegészítések együttes forrásközlésére a szakirodalomban még viszonylag kevés kísérlet történt, ld. pl.: *Spira*, 1964. 345-350. p.; *Miskolczy*, 1998. 21-27. p.; a különböző szövegváltozatok forrásértékére még: *Károlyi*, 1936. 207-209., 245-250. p.; ill.: *Fazekas Csaba*: Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról (1849) (kézirat)

⁵⁰⁹ Megjegyezzük, hogy a szakirodalom esetén is eltekintettünk a magyar 1848-49. egy-egy kérdésére vonatkozó illetve átfogó tanulmányainak részletes ismertetésétől, idézésétől, többnyire csak jelezzük egy-egy adat valamely előfordulási helyét.

⁵¹⁰ Ld. pl. *Sörös*, 1916/a-b.; *Meszlényi*, 1928.; *Sólymos*, 1990.; *Sólymos Szilveszter OSB*: A szerzetesség és tanítás feszültsége a 19. század első felében. Magyar bencés élet a 19. században. Rendtörténeti tanulmányok. Pannonhalma, 1993. (Kézirat), idézi: *Katus*, 1996. 262. p. stb. A dokumentumra a továbbiakban „Rimely-önéletrajz”-ként hivatkozunk.

⁵¹¹ *Sörös*, 1916/b. 637. p.

rosszmájú - bejegyzés is található, például ellenlábasa és majdani utóda, Kruesz Krizosztom piros ceruzájától.⁵¹²) Az önéletrajzt latinul készítette, sőt egyes kisebb megjegyzéseit is az általa folyékonyan beszélt és használt klasszikus nyelven tette,⁵¹³ túlnyomó többségében azonban - az országgyűlési közéletnek megfelelően - szövegeit magyarul írta, még hozzá választékosan és tartalmasan fejezte ki magát. 1848-ban radikális kortársai tehát minden bizonnyal igaztalanul vetették szemére, hogy „egy egész constructiot [szerkezetet] sem tud tisztán egy nyelven kimondani, hanem addig három nyelvet kever össze”.⁵¹⁴ Sörös Pongrác is kimutatta, hogy Rimely több nyelven is választékosan fejezte ki magát, beszédei, vázlati nem idegen kéz alkotásai.⁵¹⁵

3. Rimely jegyzetei az utolsó rendi országgyűlésen (1847. november - 1848. április)

3.1. Az országgyűlés első szakaszáról, a válaszfelirati vitáról.

Rimely 1847. november 6-án érkezett Pozsonyba, és elhatározta, hogy az országgyűlés napjairól aprólékos feljegyzéseket fog vezetni. Az eleinte részletekbe menően készített naplót azonban alig egy héttel később abbahagyta, majd csak nagyon ritkán folytatta. A diéta folyamán, 1848 január közepéig csupán 5 alkalommal vette elő a naplót újra, s a dátumoknál rögzített néhány szóban egy-egy kevésbé lényeges eseményt. (Például hogy kinél ebédelt stb.) Igaz, hogy a felső tábla december 14. után kishíján egy hónapos szünetet tartott (csak január 12-én ült össze újra), mégis érdekes, hogy feljegyzései hirtelen megszakadnak. Hogy miért hanyagolta el a naplóvezetést, nem tudjuk, valószínűleg azért, mert gondolatait egyéb feljegyzések formájában rögzítette. E néhány lapos naplófüzetet mégis érdemes fellapozni, egyrészt azért, mert eddig talán ismeretlen apró részletekkel szolgál az 1847-48. évi országgyűlés megnyitásáról, másrészt, mert már ezekből a bejegyzésekből kitűnik Rimely személyiségének és politikai felfogásának néhány vonása.⁵¹⁶

A főpát őszinte tisztelettel viseltetett az uralkodóház iránt, mely valamennyi V. Ferdinándról illetve kíséretéről szóló megjegyzéséből kitűnik. Részletesen leírta például, hogy az uralkodói pár november 11-én délután gőzhajón érkezett Bécsből, és a pozsonyi sétatéren szép emelvényt állítottak tiszteletükre.⁵¹⁷ Aznap országos ülést is tartottak, melyet István főherceg nyitott meg, aki azonban hamar el is távozott, mert megjött az alsótábla azon üzenete, hogy a *nádorválasztással* kapcsolatos királyi leiratot ne nyissák fel, hanem - a politikai közvélemény általános óhajának megfelelően - azonnal kiáltsák ki nádornak Istvánt. A november 12-i országos ülésről szóló beszámolóját Rimely az udvarnál tisztelgő országos küldöttség ismertetésével

⁵¹² Pl. 1848-ban az eseményeket utólag magyarázó Rimely soraihoz odaírta: „No ez felér a hazaárulással!” Másutt: „Mikor írhatta e nyomorúságokat? 1852 táján.” Rimely-önéletrajz, 66., 90. p. stb. A kiegészítéseknél Kruesz többször is jelezte, hogy saját utólagos megjegyzéséről van szó, ld. még erről: *Sólymos*, 1997. 87. p.

⁵¹³ Ezúton mondok köszönetet Tóth Péternek a latin fordításban nyújtott segítségéért. (F.Cs.)

⁵¹⁴ *Marczius Tizenötödike*, 1848. 193. sz. (október 27.) 778. p.

⁵¹⁵ *Sörös*, 1916/b. 637. p.

⁵¹⁶ Rimely-iratok, sz.n. Az országgyűlés 1848. március 15. előtti szakaszának ismertetéséhez leginkább használtuk: Pompéry-napló.; *Lónyay-napló* (1896); *Irányi-Chassin*, (1989); *Vörös*, 1980.; ill. további részletes hivatkozások nélkül Barta István bevezető tanulmányát: KLÖM. XI. 5-82. p.; stb. A nádorválasztásról és válaszfelirat főrendi vitájáról kitűnő: *Molnár*, 1996. 132-140. p. A november közepi eseményeket vö. még *Széchenyi-napló* (1982) 1176-1178. p.

⁵¹⁷ Jellemző módon Irányi Dániel a november 11-16. közötti szertartásokat, az uralkodói pár tiszteletére tartott különféle ünnepségeket lényegtelen dolgokként visszaemlékezésében elmellőzte. *Irányi-Chassin*, (1989) 101. p.

kezdte, kiemelve, hogy a szónok Scitovszky János pécsi püspök volt. Az országgyűlésre visszatérve az udvar választát hallgatták meg (a királynő latinul, Ferenc Károly főherceg azonban magyarul fogadta a rendek hódolatát, „mi természetesen tetszett”), majd a prímási palota kápolnájában tartott szentmise után Apponyi közvetítésével átadta a királyi előadásokat és a nádor-jelölteket tartalmazó levelet az országbírónak. Mind a kortársak, mind az utókor meg szokta jegyezni, hogy V. Ferdinánd - általános lelkesedést kiváltva⁵¹⁸ - ekkor magyarul szólt a rendekhez, Rimely pedig a „beszéd” egészét rögzítette: „Magyarország rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékmat a királyi előadások mutatják. Fogadjátok bizodalommal.”⁵¹⁹ A főapátból az őszinte öröm mellett az a konzervatív meggyőződés is kitört, miszerint ebből a „talán Szent István idejétől” nem tapasztalt gesztusból is látszik, mennyire komolyan gondolja az uralkodó a magyar nép boldog jövő felé vezetését.

A valóban váratlan eseményt az országház termében a királyi előadások (propozíciók) felolvasása követte. A nagy érdeklődéssel várt előterjesztés a nádorválasztás mellett - a konzervatív stratégiának megfelelően - egy sor korábban felmerült tárgyat is javaslatba hozott, például a katonaeállítás szabályozását, a szabad királyi városok rendezését, az örökvltság könnyítését stb., de nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a reformjavaslatok minél lassabban, a feudális kiváltságok minél több elemének változatlan fenntartásával valósuljanak meg.⁵²⁰ Rimely a szokatlanul részletes királyi proposíciókban a konkrét törvényjavaslatok benyújtását (mint a rendek régi kívánságának megvalósulását) látta és így ünnepelte: „így iparkodik a jó kormány a nemzet óhaját mindenben tölteni és szabadságában fenntartani”. Miután az országgyűlés közfelkiáltással nádorrá választotta Istvánt (nem került sor a jelölteket tartalmazó királyi levél felbontására), ezt V. Ferdinánd tudomásul vette és a főherceget apja példájának követésére buzdította. Rimely méltatlankodva jegyzi meg naplójában, hogy egyesek elégedetlenkedtek a nádorválasztás e módja miatt, de következtetése ezúttal is az uralkodó kegyelmének és bölcsességének megállapítására vezetett. A rendek formailag nem a négy királyi jelölt közül választottak nádort, a nemzet - mint Rimely írja - „nagyobb szabadságot tulajdonított magának, mint milyen illeti őt [...] és a király nem tiltakozott! Be jó király! És ellenében be időtlen némelyek féltékenysége!”

Az uralkodó iránti őszinte hűsége és tisztelete tűnik ki abból a leírásból is, mely a király és a püspöki kar 12-én késő délután sorra került találkozáját örökítette meg. Rimelyt örömmel töltötte el, hogy a káptalani követek nem, viszont ő és Richter Alajos jászói prépost is tagja lett a küldöttségnek. „Igen szívesen kegyeskedtek velem társalogni a főhercegek” - írja érezhető megilletődéssel, amelyet csak fokozott, hogy V. Ferdinánd és felesége megígérték neki: ellátogatnak a „Szent Istvántól alapított” Szentmártonba, amint tehetik. November 13-ról és 14-ről Rimely a király által az országgyűlés tagjai részére adott nagyszabású ebédek és pohárköszöntők leírását rögzítette naplójába, nem mulasztott el azonban ismét egy méltatlankodó megjegyzést a „felforgató elemekkel” szemben: „a betolakodó ifjúság, sőt némely követek is az asztal ékeit, virágait elszaggatták, magokkal elvitték”.

A 15-i országos ülés is elsősorban a főhercegek köszöntése, éljenzése és egyes tisztviselők (például Ghyczy Kálmán nádori ítélőmester) kinevezése miatt keltette fel érdeklődését, illetve azért, mert Balás Teofil bencés szerzetes üdvözlő versét osztották ki az országgyűlési teremben. 16-án arról elmélkedett a promenádon sétáló V. Ferdinándot látva, hogy a Bécsbe

⁵¹⁸ Ld. pl. *Irányi-Chassin*, (1989) 100. p.

⁵¹⁹ Közlését ld. még pl. KLÖM. XI. 300. p. stb.

⁵²⁰ *Vörös*, 1980. 1209-1210. p.; *Pompéry-napló*, 3v-4r.; a proposíciókat ld. *Irományok*, 1848. 5-7. p.; *Irányi-Chassin*, (1989) 101-102. p.; a konzervatív stratégiáról részletesen: *Dénes*, 1989.

visszatérni készülő uralkodót nyilván azért nem búcsúztatja fényes diétai küldöttség, mert - okos politikai döntéssel - ezáltal azt a látszatot kelthetik, hogy a király végig Pozsonyban tartózkodik az országgyűlés alatt. A következő két napon egy-két rövid sorban emlékezett meg egy éjszakába nyúló táncvigalomról illetve arról, hogy Apponyinál ebédelt. Ez utóbbi látogatás mögött azonban már komoly politikai üzenet húzódott, ami Rimely november 20-i bejegyzéséből egyértelmű.

A kormánypárt vezérének számító kancellár ugyanis tudta, hogy az alsó tábla Kossuth vezette ellenzéke a királyi előterjesztésre adandó válaszfelirat vitájában az adminisztrátori rendszer sérelmeit, törvénytelen voltát akarja középpontba állítani, melynek megítélésében az ellenzék és a vármegyék közvéleménye lényegében egységes. A kormányzat - korábbi reformkori taktikájának megfelelően - a megyei követutasítások befolyásolásával akarta az ellenzék táborát megosztani illetve visszaszorítani.⁵²¹ 20-án Rimely Győrbe utazott és komoly szerepe volt abban, hogy a megyei közgyűlésen a konzervatív álláspont lett meghatározó: „hogy az előadásokba [vagyis a királyi proposíciók tárgyalásába] bocsátkozzanak a státusok, hogy az új rendszer vagyis a megyei helyettesek [= adminisztrátorok] nem törvényelleniek”.⁵²²

A konzervatívok mellőztetni akarták a sérelmek felemlítését a válaszfeliratban (tudva, hogy az alapjaiban rendítheti meg a kormány politikáját), ezzel szemben Kossuth november 22-én nagy beszédben érvelt a régi sérelmek fenntartása és orvosolásának követelése mellett, melyek - az örökös tartományok abszolutisztikus rendszerével, a horvátországi bonyodalmakkal, a legutóbbi törvények ottani ki nem hirdetésével stb. együtt - akadályozzák az uralkodó által is javasolt reformok életbe léptetését.⁵²³ Az elmérgesedő vitában az alsó tábla ellenzéke (Széchenyi kompromisszumos javaslatát is elvetve) győzött és 27-én Kossuth felfogásában szerkesztették meg a válaszfelirati javaslatot.⁵²⁴ A főrendi tábla december 4-ig halogatta a válaszfelirat - mint Rimely jellemzően nevezte, a „hála-köszöneti felírás” - tárgyalás alá vételét, majd ott (bár „minden erőt felhasznált az ellenzék”) a konzervatívok álláspontja győzött: csak köszönő feliratot intézzenek az uralkodóhoz, a sérelmeket csupán általánosságban említsék meg. (Kossuth a csak formális hála nyilváníatást tartalmazó feliratot egyszerűen nevetségesnek tekintette.⁵²⁵) A főrendek legfeljebb arra voltak hajlandók, hogy a Széchenyi által javaslatba hozott évenkénti pesti országgyűlést kérjék V. Ferdinándtól, de csak akkor, „ha az ügyek halmazata be nem fog végezethetni és ha a szükséges előzmények, kérdések fognak tárgyalatva lenni”. A főrendek ilyen értelmű üzenetet is küldtek az alsó táblára.

Rimely további decemberi bejegyzései nem túl lényegesek, 13-án a tervezett országgyűlési újságról és Barkóczy János székesfehérvári püspök haláláról emlékezett meg, 16-án és 1848. január 9-én a nádor kanyarós megbetegedéséről és ezért elhalasztott ebédmeghívásáról, más alkalommal a Pozsony városával folytatott hídvám-peréről emlékezett meg. Érdekesebb, ha Rimelynek inkább az említett válaszfelirati javaslattal kapcsolatos észrevételeit vesszük szemügyre.⁵²⁶ Az egyik röpirv szélére nagy betűkkel írta az uralkodó iránt legfontosabbnak vélt „bizodalom” kinyilvánítását. Érezhető elégedettséggel nyugtázta a bevezető szavakat, mellyel

⁵²¹ Apponyi taktikájáról, a főispánoknak küldött ilyen értelmű utasításairól pl. KLÖM. XI. 39-40. p.

⁵²² Megjegyzés: Győr megye az utolsó rendi országgyűlésre konzervatív követeket delegált, viszont az ellenzék a követutasításokat több ponton is többször befolyásolni tudta. Ld. erről: Balázs, 1980. 206-207. p.

⁵²³ Kossuth beszédét ld. KLÖM. XI. 317-329. p.

⁵²⁴ Irányi-Chassin, (1989) 106-109. p.; KLÖM XI. 330-331. p.; Vörös, 1980. 1210-1211. p. stb.

⁵²⁵ KLÖM. XI. 395. p.

⁵²⁶ Ld. Rimely-iratok, 35. sz. ill. Függelék I. Vö. Irományok, 1848. 13. sz.

a rendek köszönetet mondtak az uralkodónak, esetleg jellemző nyomatékosításokat rögzített: „a király ajkairól” szóló magyar nyelvű köszöntés helyett „a trónról” szavakat iktatta volna, Istvánról nem a „nemzetnek” történt ajándékozás, hanem a nádori kinevezés szófordulatait tartotta fontosnak. Értetlenül kérte azonban az okokat amiért a javaslat az ország önállóságát rögzítő 1791/10. tc.⁵²⁷ végrehajthatlanságát panaszolta, illetve annak határozott kinyilvánítását kérte, hogy az országgyűlés a proposíciók végrehajtására törekszik. A rendek által idézett, a megyei autonómiát szabályozó régi törvényekből (1536/36., 1723/56. tc.⁵²⁸) éppen az ellenkező tendenciát vélte kiolvasni, és amikor a felirat az adminisztrátori rendszer erőszakolt, egyoldalú (tehát a megyei közgyűlések érdekeivel ellentétes) életbe léptetését panaszolta, Rimely rezignáltan jegyezte meg, hogy nem szerelem köti össze a politikai intézményrendszer szintjeit, hogy mindkét fél egyetértése szükséges legyen a döntésekhez. A szintén említett 1791/13. tc.⁵²⁹ alapján pedig egyértelműen úgy vélte, hogy a sérelmek orvoslására kizárólag a királyi előterjesztések megvitatása és teljesítése után kerülhet sor, amit Kossuth éppen feltételül akart ahhoz állítani, és Rimely különösen sérelmezte azt a kitételt, melyben az ellenzéki követelések teljesítését „organikus átalakulásunk végsikerének feltételeként” tekintették.

Kossuth - látva, hogy a válaszfelirati vitában a konzervatívok ellenállása a reformpolitika megfenekléséhez vezethet - december 15-én újabb nagy beszédben váratlanul azt indítványozta, hogy mivel a „rosszindulatú” főrendekkel való kompromisszum lehetetlennek látszik, a sérelmeket ne egyszerre, hanem külön feliratokban hozzák az uralkodó tudomására.⁵³⁰ „Itt meg nem állapodom, hanem felveszem a kesztyűt, melyet a főrendek lábunk elé dobtak, a gravaminális tárgyalás kesztyűjét. Tetszett nekik minket a sérelmi térre szorítani, ha most a reformkérdések emiatt háttérbe szoríttatnak, a felelet-terhet ők fogják viselni.” - mondta Kossuth, beszéde végén pedig a - Rimely főapát által is képviselt - nézeteknek üzent: „a királyi előadások egyes pontjaira nézve szinte kifejezzük köszönetünket, de nem úgy, mint a főrendek, kik az összes proposíciókat akarják megköszönni, nem pedig az azokban mutatkozó haladási reformirányt”. Ezzel kezdetét vette az országgyűlés második szakasza, melyben egyes reformtörvények részletes vitája bontakozott ki.⁵³¹

⁵²⁷ A korszakban nagyon gyakran hivatkozott passzus - nyilván II. József centralisztikus törekvései ellensúlyozására - Magyarország függetlenségét a *pragmatica sanctio* alapjára állította, hangsúlyozva, hogy a Habsburg-uralkodó joghatósága alatt álló többi tartománytól eltérően „szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg [...] független, [...] tulajdon törvényei és szokásai szerint” kormányzandó. MT. 1740-1836. 158-159. p.

⁵²⁸ Az 1723/56. tc. elrendelte, hogy a főispánok (ha csak „az ország közszolgálatában elfoglalva nincsenek”) kötelesek vármegyéjükben tartózkodni. Érdekes, hogy az itt is megerősített 1536/36. tc. tartalma éppen ellentétes irányú lett volna az adminisztrátori rendszerrel, azt tartalmazza ugyanis, hogy az alkalmatlan ispánt ugyan a király elmozdíthatja, de a helyére csak a vármegye ajánlásával helyezhet mást. MT. 1526-1608. 30-31. p.; MT. 1657-1740. 616-619. p.

⁵²⁹ Erről ld. Függelék I., ... sz. jegyz.

⁵³⁰ KLÖM. XI. 391-397. p.; a főrendek magatartásának jellemzésére ld. még: *Irányi-Chassin*, (1989) 112-113. p.

⁵³¹ *Vörös*, 1980. 1213. p.

3.2. Az úrbérváltságról és a jobbágyszabadításról.

Már az országgyűlés előtt is várható volt, hogy a legtöbb vita a társadalmi reformhoz (a közteherviseléshez, az örökváltsághoz, a jobbágyszabadításhoz és az ezekhez fűződő törekvésekhez) fog kapcsolódni. Olyan problémakörrel volt szó, mely a konzervatív főrendek - köztük Rimely főapát - érdeklődésének is középpontjában állt. Ezúttal nincs terünk valamennyi részlet ismertetésére, inkább csak Rimely egy-egy markáns gondolatának kiemelésére törekszünk.

Szemere Bertalan már 1847. november 29-én beterjesztette a közteherviselésről, Lónyay Gábor december 3-án az örökváltságról szóló törvényjavaslatot. 6-án az alsó tábla többsége már magáévá is tette a földesúrra nézve kötelező megváltás elvét, melyet nem sokkal később az ösiség eltörlésének, majd - feszült szavazási arányokat követően - a háziadó elvállalásának és az országos pénztár felállításának kinyilvánítása követett. A javaslatok (különösen a háziadó vonatkozásában) a főrendek nemtetszésével találkoztak, mire a nádor javasolta, hogy az alsó tábla indítványait egy országos választmány dolgozza ki az adónemek vonatkozásában, továbbá egy másik bizottság alakítsa ki a kötelező örökváltság végrehajtásának részletes menetét. Ezt december 21-én hagyta jóvá az alsó tábla, mely ugyan már január 12-én a főrendek elé került, érdemi tárgyalására itt is várni kellett február elejéig.⁵³² A főrendek három hetes halogatásának okaira Rimely már idézett országgyűlési naplójának (ld. 3.1. fejezet) utolsó bejegyzése is iránymutatást ad. „E tárgyban volt látható, hogy a conservatívek magukkal tisztában nem voltak, nem megegyezők és azért nem erősek, ez kitűnt már a konferenciában, és azért a tanács.[kozás] elején csak az szorgalmazott, hogy a nemesség a közszükségek fedezéséhez járuljon.” (Mind az ellenzékiek, mind a konzervatívok konferenciákon igyekeztek egyeztetni nézeteiket.)

Rimely alapvető álláspontja - mint az a rendektől a nádor által javasolt választmány tárgyában kelt üzenetekhez fűzött megjegyzéseiből kitűnik⁵³³ - ismét gyökeresen eltért a liberális ellenzékétől, utóbbiak ugyanis az önkéntes örökváltságot becikkelyező, amúgy is „félliberalis”⁵³⁴ 1840/7. tc.-et a tapasztalások szerint elégtelennek tartották a jobbágyszabadítás megvalósítására. Rimely fő érve ezzel szemben elsősorban az volt, hogy sok helyen maguk a jobbágyok elleneztek inkább önnön megváltásukat.⁵³⁵ A rendek két alapelvet szögeztek le, a kötelező (más, jellemző szóhasználatnál inkább: kényszerítő) örökváltságot, továbbá az úrbéri kártalanításban az állam kizárólagos szerepvállalását. Amikor azt kívánták, hogy a megváltás „a földesúr beleegyezésétől felfüggesztve továbbá ne maradjon”, a pannonhalmi főapát ezt elítélte, mondván „vigyázzunk, hova lesz a földesúr”, és félve tette hozzá: „és az egyháziak egyes pénzével mit tennének?” Az üzenet egyébként címében is hivatkozott a királyi propozíció 6. pontjára, melyből az alsó tábla érthetően arra mutatott rá, hogy az 1840/7. tc. elégtelenségét burkoltan az udvar is elismerte („az avvali élhetés több nehézségekkel összekötve lévén”), Rimely pedig sokkal inkább azt az uralkodói felszólítást emelte ki, hogy

⁵³² Az 1848 március közepe előtti örökváltság-vitákkal foglalkozó fejezethez - további idézés nélkül - használtuk: KLÖM. XI. küln. 369-373., 634-657. p.; *Vörös*, 1980. 1211-1212. p.; *Molnár*, 1996. 148-149. p. stb. A kérdéskör egészére: *Varga*, 1971.; *Szabó*, 1976.; a kötelező örökváltság és az országgyűlési választmány kiküldését illető vitákról, határozatokról részletesen: *Varga*, 1982.

⁵³³ Rimely-iratok, 45., 63. sz.

⁵³⁴ *Irányi-Chassin*, (1989) 111. p.

⁵³⁵ Ezt a felfogást gyakran hangsúlyozták az 1840-es években készült konzervatív elemzések, publicisztikák. Ld. erről pl. *Szabó*, 1976. 291. p. stb.

a törvényhozás a célt a „fennálló törvényekből származó akadályok elhárítása mellett, a méltányossággal és a tulajdoni jog tiszteletével összhangzásba hozza”.⁵³⁶

Utóbbiakat szó szerint kiírta magának Rimely abban a feljegyzésében is,⁵³⁷ melyben szintén először a korábbi vonatkozó törvények (1836/8., 1840/7. tc.⁵³⁸) tartalmát gyűjtötte ki magának, majd első adódó kérdését is felvetette: „hová lesz az uraság, ha nincs robotja?”, a kötelező örökváltságot illetően pedig nem volt világos számára, hogy földdel vagy pénzben fogják kárpótolni a földesurakat. Ugyanitt „Clamor” („felkiáltás, felszólalás”) címmel vázlatpontokat is papírra vetett az örökváltsággal kapcsolatos törvényt illető beszédéhez. Alapelvek tekintette ezúttal is hangsúlyozni az úrbérváltság kívánatosságát, de ennek szerinte a kényszerítés elve útjában állott, ráadásul ellentétesnek tartotta a királyi proposíciókban foglaltakkal. De ha már nem lehet elkerülni a dolgot, ragaszkodott a „kölsönös kényszerítéshez”, vagyis annak kimondásához, hogy a jobbágyra ugyanúgy kötelező a megváltás, mint a földesúrra (ezt az érdekes felfogást épp az alapján alakította ki, hogy szerinte sok helyen inkább a jobbágyok féltek az úrbéri terhek megszűnése után keletkező helyzettől), továbbá ahhoz, hogy ne azonnal, hanem hosszabb idő után lépjenek életbe a vonatkozó rendelkezések, és a jobbágyok legalább 2-3 évig még robotszolgáltatásra legyenek kötelezve. (Utóbbit azért tartotta fontosnak, mert úgy gondolta, hogy robot nélkül hirtelen munkaerő nélkül maradnának a földesúri allódiumok, melyet a nemzetgazdaság is komolyan megsínylne.)

Rimely emellett egy terjedelmes beszédvázlatot is hátrahagyott,⁵³⁹ mindezt valószínűleg február 3-án készíthette. Ezen a napon terjesztette be Vay Miklós koronaőr javaslatát, melyben - a konzervatívok stratégiájának megfelelően - elfogadták volna a főrendek a választmány kiküldésének alsó táblai indítványát, a konkrét törvényjavaslat tárgyában azonban maguknak kívánták fenntartani a döntés jogát. E kompromisszumos javaslatot több liberális főrend is elfogadhatónak vélte.⁵⁴⁰ Rimely azonban egyrészt Vay indítványában azt vélte felfedezni, hogy az a kényszerítő örökváltság elvével helyezkedne szembe, másrészt úgy gondolta, hogy az alsó tábla törekvése nyíltan a tulajdon szentsége ellen irányul, lényegében a nemesség vagyonában történő károsodását vonná maga után. A földbirtokos réteget („mely nagyobb figyelmet és kíméletet érdemel”) féltette a „bujtatók és izgatók” által keltett háborgatásoktól, esetleges erőszakosságoktól és részletesen kifejtette, miért nem akarják szerinte a jobbágyok nagy tömegei a megváltást, hanem inkább megelégednek az ismert feudális kötelezettségekkel a kiszámíthatatlan kapitalista adó- és tulajdonviszonyok helyett. Érezhető kényszerűséggel ismerte el azt az alapelvet, hogy az úrbéri viszonyok tovább fenn nem tarthatók, indítványai azonban a megszüntetésben a legteljesebb fokozatosságot tartalmazták: addig akarta megőrizni az aktuális állapotokat, ameddig csak lehetségesnek látszott, hangsúlyozta továbbá a „tökéletes kármentesítés” iránti igényét. Érintette még az egyházi birtokok problémáit, s végezetül szintén mintegy kényszerűségből, a konzervatív ügy érdekében („a szavazat miatt”) Vay indítványához csatlakozott. (Érezhetően minden bizonnyal legszívesebben az egészet levétette volna a napirendről.)

⁵³⁶ Irományok, 1848. 5. p.

⁵³⁷ Rimely-iratok, sz.n.

⁵³⁸ Az 1836. évi, „úrbéri kötésekéről” szóló törvény igyekezett védeni a jobbágy helyzetét az úrbéri szerződések tárgyában, az 1840/7. tc. pedig az önkéntes örökváltságról szólt. MT. 1836-1848. 36-41., 92-95. p.

⁵³⁹ Ld. Függelék II.

⁵⁴⁰ A főrendek február 3-4-i ülésein történetekről használtuk: Főrendi napló, 1848. 238-259. p.

A tervezett beszédének végül csak kisebb részét mondta el a téma második vitanapján.⁵⁴¹ Vay mellett rendkívül ötletesnek találta Wenkheim Béla javaslatát, miszerint először csak az ország gazdagabb vidékeire terjesztenék ki örökváltságot, hogy annak jótékony hatásait a vagyonosabb jobbágyoknál kifejthesse, „mert ha jelenleg a törvény szegényre, boldogra kiterjesztetik, aligha annak sikerteljes következése leend”. A vitában érdemes még a figyelmet Batthyány hozzászólására felhívni, amelyben - szemben például Rimely „tökéletes kármentesítést” követelő nézeteivel - a részleges méltányos kárpótlást hozta javaslatba.⁵⁴² Szavainak ekkor különösebb következménye nem lett, a népképviselői országgyűlés decemberi vitáiban azonban többször visszhangozták ekkor kifejtett álláspontját.

A Rimely érdeklődését felkeltő kérdések közül itt emelnénk még ki a „*legelőelkülönözés, összesítés, faizás*” tárgyában kelt megjegyzéseit,⁵⁴³ bár az erről szóló törvényjavaslatok kidolgozása és elfogadása már a márciusi fordulat utáni időszakra esett. Április elején már bevégzett dolognak volt tekinthető a jobbágyfelszabadítás, az úrbéri szolgáltatások megszűnésével összefüggő problémák (úriszékeknél intézett ügyek, hitelintézet stb.) azonban további vitákra, törvénytervezetekre adtak okot. Egyik megjegyzésében Rimely rosszalotta, hogy azokon a helyeken, ahol a tagosítás illetve az legelőelkülönözés még nem történt meg, egy korábbi törvényjavaslat⁵⁴⁴ fenn kívánta tartani a legeltetésre és a faizásra vonatkozóan a korábbi állapotot, míg a későbbi ennek felülvizsgálatára törekedett. Továbbá az 1836-ban kelt úrbéri törvények alapján a telek haszonvételén felül a jobbágy hasznai közé sorolta a szőlőt, az irtásokat, a faizást stb. Tagadta ugyanakkor ezek úrbéri természetét (ez számos vita forrásává vált), úgy gondolta, hogy helytelen a törvénytervezet szövegében hangsúlyozni: akár a földesúr, akár a jobbágy a faizási haszonvétel jövőbeni gyakorlásának tisztázására pert indíthat azokon a helyeken, ahol a jobbágyok addig a földesúr erdejében gyakorolták azt és önálló erdőrészüket kihasításra még nem került. Úgy gondolta, erről (valamint a hasonló jogi megítélés alá eső szőlőről és kenderföldekről) külön kell rendelkezni. A tárgyban szentesített törvény (1848/10. tc.⁵⁴⁵) végül Rimely álláspontjával ellentétes szöveget tartalmazott, sőt a faizás mellett - a korábbiaktól eltérően - a makkolás és a gubacsszedés hasonló eljárás alá vételét is tartalmazta. A korábban indított úrbéri tárgyu pereket azonban beszüntette.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Főrendi napló, 1848. 250. p.

⁵⁴² Főrendi napló, 1848. 246-247., 249. p.; Molnár, 1998. 199-201. p.

⁵⁴³ Rimely-iratok, 205., 214. sz.; vö. Irományok, 1848. 116. p. 109. sz.

⁵⁴⁴ Irományok, 1848. 139. sz.

⁵⁴⁵ MT. 1836-1868. 233-234. p.

⁵⁴⁶ Ennek előtörténetéről ld. Károlyi, 1936. 53-54. p.; a felső táblán elhangzott vonatkozó felszólalásokat: Főrendi napló, 1848. 443-446., 462. p. Megjegyezzük továbbá, hogy ezen téma kapcsán bontakozott ki az országgyűlés egyik legérdekesebb jelenete, ugyanis Tarnóczy Kázmér nyitrai követ indítványa földesúri joghatóság alatt kívánta hagyni a szőlő- és irtványföldeket, illetve minden bizonnyal a faizást és a legelőhasználatot is. Széchenyi nyilvánosan szétlépte az indítványt, melynek valamennyi példányát Kossuth javaslatára meg is semmisítettek. Ld. erről pl. Szabó, 1976. 314-315. p. Az 1848/10. tc. tárgyairól és annak későbbi sorsáról részletesen: Szabó, 1948.; Orosz, 1998.

3.3. A magyar nyelvről szóló törvényjavaslatról.

Történetírásunk eddig viszonylag kevés figyelemre méltatta az utolsó rendi országgyűlés 1848 márciusát megelőzően lefolytatott vitáit azokkal a javaslatokkal kapcsolatban, melyek az áprilisi törvényekben nem kerültek elfogadásra.⁵⁴⁷ Egyesek felidézése azonban számunkra nemcsak azért lényeges, mert ezeken a „másodrendű vitákon” keresztül is tanulmányozhatóak a polgári átalakulás alapvető kérdései, nézetkülönbségei, továbbá pusztán létükkel jellemzik a feudális kori Magyarország utolsó időszakában a közélet szereplőit,⁵⁴⁸ hanem azért is, mert Rimely főapát foglalkoztatott.

Ilyen volt például a *magyar nyelvről és nemzetiségről* készült és sok pontjában éles vitákat kiváltó törvényjavaslat. Alighogy véget ért a válaszfelirati vita (ld. 3.1. fejezet), az alsó tábla már 1847. december 18-án elővette a nyelvkérdést, melyhez a reformkori politikai küzdelmek során végig a magyar liberális ellenzék fontos követeléseit kapcsolódottak. A magyar nyelv jogainak fokozatos kiterjesztéséért folyt harc fontos fordulópontját az 1844/2. tc. elfogadása jelentette, mely hivatalos államnyelvvé a magyart nyilvánította, viszont az ellenzék az ott pontosítatlan vagy elintézetlen kérdések további szabályozását követelte. Az alsó tábla vonatkozó törvényjavaslata még a honosítási indítvány előtt elkészült (ld. 3.4. fejezet), nyilván a követek körében kevesebb vitára adott okot, mint amaz.⁵⁴⁹ Január közepén már át is küldték törvényjavaslatukat üzenet formájában a főrendeknek, az érdemi tárgyalása azonban csak majd egy hónap múlva kezdődött.

Rimelynek a többi főrenddel együtt tehát volt ideje átgondolni a javaslatban foglaltakat. Mielőtt magával a szöveggel foglalkozott volna, aprólékos gonddal egy két oldalas áttekintő táblázatot szerkesztett, melynek „A magyar nyelvről törvény fokozata” címet adta. Ebben összefoglalta a reformkorban a nyelv ügyében elfogadott törvények (1836/3., 1840/6., 1844/2. tc.-k) és az 1848-as javaslat legfontosabb tartalmi elemeit.⁵⁵⁰ Valamennyi fontosabb intézmény (országgyűlés, törvényhatóságok, kancellária, igazságszolgáltatás, egyházi és tudományos intézetek stb.) esetén feljegyezte az annak vonatkozásában korábban hozott paragrafusokat, melyek fokozatosan tettek újabb és újabb engedményeket a magyar nyelv használatával kapcsolatban. Az egyes paragrafusok között igyekezett a tartalmi változásokat rögzíteni, például azt, hogy 1836-os törvény a hiteleshelyek kiadmányaival kapcsolatban megengedte a magyar nyelvű bevezetést és befejezést, az 1840. évi kötelezővé tette stb.

A nyelvtörvényre vonatkozó széljegyzetelt országgyűlési röpíveken⁵⁵¹ ennek megfelelően első megjegyzése arra vonatkozott, hogy szerinte túl sok a nyelvhasználatot szabályozó törvény, észrevétele szerint nem annyira új paragrafusok alkotására, mint ezek egységes szerkesztésére és a többi hatályon kívül helyezésére lenne szükség. Az utolsó rendi országgyűlésen a kérdés már egyértelműen nem csupán azért került napirendre, hogy ezzel a liberális ellenzék a magyar nyelv politikai, tudományos és irodalmi egyenjogúságának kereteit biztosítsa, mint a reformkor megelőző periódusában. Hanem azért is, hogy a magyarság a nemzetiségekkel szemben is biztosíthassa pozícióját, elsősorban a horvátokkal szemben, akiknek nemzeti fejlődésében a nyelvhasználat szintén központi szerepet játszott, és különösen sérelmezték a magyar liberáli-

⁵⁴⁷ Ilyenekre ld. pl. Urbán, 1986. 161. p.

⁵⁴⁸ Irányi-Chassin, (1989) 123. p.

⁵⁴⁹ A részletekre ld. pl. Pompéry-napló, 12r-13v.; Lónyay-napló (1896) 345-348. p.; küln. KLÖM. XI. 409-411., 433-442. p. stb.

⁵⁵⁰ Rimely-iratok, sz.n.

⁵⁵¹ Rimely-iratok, 61., 79. sz.; vö. Irományok, 1848. 22. sz., 52-53. p.

sok ezirányú törekvéseit. Rimely Mihály a magyar nyelvet minden téren előtérbe hozó törekvésekkel szemben a többnyelvűség haszna mellett érvelt - persze a magyar nacionalizmust nem azért ítélte el, mert a nemzeti-nyelvi kisebbségek egyenjogúságát védte, hanem azért, mert ebben is a „nyolc százados” alkotmány veszélyeztetését, megbontását látta. Sokatmondó apróság, hogy Rimely az egyik röpv szélére mint pozitív hivatkozási alapot vetette oda a Szent István Intelmeiből vett szállóigét: „unius linguae unius moris regnum imbecille et fragile est” („az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő”). Ugyanezt Kossuth is idézte egyik beszédében, ám épp ellentétes következtetéssel, azon középkori bölcsességek közé sorolva, melyet a magyar polgári állam megteremtése érdekében felül kell vizsgálni, hiszen „ezen elv is ellenkezésbe jött a státusbölcsesség újabbkori tanaival”.⁵⁵² Rimely már azt is rosszalotta, hogy a törvényjavaslat 1. §-a, mely a trónbeszéd vonatkozó részét akarta törvénybe iktatni, „a jövőre biztosítás végett” formulát is tartalmazta, mire a főapát felháborodott: „tehát nem bíznak a jövő királyok jóakarátában, egyenlő gondoskodásában”. Más helyen is az „illető hatóságok” rendelkezési joga mellé rosszalóan jegyezte meg, hogy „így ki van zárva a felség”. Több kérdőjele, felkiáltása („miben álljon ez?”) alapján nyilvánvaló, hogy alaptalannak minősítette az uralkodóhoz intézendő alsó táblai felirattervezet azon kitételeit is, mely a korábbi nyelvtörvények elégtelen végrehajtására panaszkodott.⁵⁵³

Természetesen ezúttal is különösen érzékeny volt az egyházi szempontokra. A felirattervezetben szerepelt egy passzus, miszerint a rendek a görögkeletiek és görögkatolikusok liturgiakönyveit állami finanszírozással szerették volna magyarra fordíttatni, hogy ezáltal is „a nemzetiség ügye előmozdítottassék”,⁵⁵⁴ mire Rimely rezignáltan csak annyit írt a szélére: „különös költség”. Ennél sokkal fontosabb szempontokat érintett, amikor a törvényjavaslat „mind egyházi, mind világi hivataloskodási nyelv ezentúl egyedül és kizárólag magyar leendő” szövegrészébe beszúrni kívánta: „kivéven az egyházi hitoktatást és egyházi szertartásokat”. A javaslat az elemi iskolákban tantárgyként kívánta a magyart taníttatni, a többi iskolatípusban „kirekesztőleg” csak a magyar oktatási nyelvet engedélyezte volna, mire Rimely: „kivéven a papi növendékben a hittudomány”. Ugyanez az elv egyébként a főrendi tábla február 4-i tárgyalásain még élesebben vetődött fel, az egyház álláspontját gyakran szép és mérsékelt hangvételű beszédben ismertető Lonovics József csanádi püspök szerint a felekezeti nyelvhasználat törvényhozás útján történő bármilyen szabályozása durva beavatkozás az egyház belügyeibe. Másnap Ocskay Antal kassai püspök is tiltakozott jogaik ilyenén megsértése ellen.⁵⁵⁵ A másik dolog, ami miatt Rimely erősen kifogásolta a törvényjavaslatot, hogy túl erőszakosnak vélte a magyar nyelv terjesztését, a magánéletben is (például szerződések, végrendeletek stb. vonatkozásában); a közéletben pedig a pénzek, hivatalos pecsétek átíratásában illetve különösen Horvátország és Szlavónia vonatkozásában. „Ez cél nélküli erőszakolás, nem vezet célra, hanem indignatióra.”⁵⁵⁶ - vélekedett. Elítélte például, hogy a kapcsolt részek főhivatalnokainak (bán, megyéspüspök stb.) a magyar nyelvet tették volna kötelezővé az anyaország hivatalosaihoz való viszonyban. Úgy gondolta, hogy a korábbi (köztük 18. századi) rendelkezések bőségesen szavatolják a mindkét félre méltányos nyelvhasználat eseteit, ezeknek megsértését szerinte semmi nem indokolta. A röpvekre - minden bizonnyal február 4-én - tett további megjegyzéseiből is kitűnik, hogy csatlakozott

⁵⁵² KLÖM. XI. 380. p.

⁵⁵³ Rimely-iratok, 62. sz.

⁵⁵⁴ Ez a követelés több - zömmel ellenzéki - vármegye követutasításában is szerepelt, ld. pl. KLÖM. XI. 193. p.

⁵⁵⁵ Főrendi napló, 1848. 259., 267-268. p. Lonovics 5-én újabb beszédben tartott: uo. 281. p.

⁵⁵⁶ Indignatio = megbotránkozás, felháborodás.

Lonovicsnak azon indítványához, mely teljes mértékig a kapcsolt részek hatóságaira bízta volna, mely nyelven akarnak érintkezni, a magyart legfeljebb „engedőleges” használatra ajánlotta volna. Rimely az 1790-91-es diétáról készült áttekintésében ennek bizonyítékát is látta, és elítélte az alsó táblát, amiért akkor időbeli korlátozás nélkül megengedte az országgyűlés a horvátoknak a latin használatának szabadságát, nem értette, „hogyan akarják most e jogtól, melyet az örökös gyakorlat támogat” őket megfosztani.⁵⁵⁷ A latin nyelv használata melletti kardoskodásában érezhető, hogy nem pusztán a horvátokra volt tekintettel, hanem sokkal inkább az egyházi érdekekre is. Hasonló okból ellenezte a magyar erőltetését a tudományos életben, mivel megítélése szerint az gátolja a tudományosság fejlődését.

Széljegyzeteit Rimely szokása szerint beszédvázlattá sűrítette, majd kész szövegét (ennek kézirata is fennmaradt) a február 5-i vitában a főrendek ülésén elő is adta.⁵⁵⁸ Beszéde elején a főpát Lonovicssal való teljes azonosulását szögezte le, majd a magyar nyelv iránti elkötelezettségét hangoztatta: „Én magyar vagyok, s mint ilyen óhajtanám a magyar szót a Kárpátok hegyláncától a Száváig és az Adriai-tengerig hangoztatni, e lévén kívánatom, következik, hogy a törvényhozásban elkerülni akarom mindazt, mi e cél elérését némiképp gátolhatná.” Beszédében a fent ismertetett pontokon végigmenve mégis szembehelyezkedett az alsó tábla törvényjavaslatában foglaltakkal. Ami a szituációt még érdekesebbé tette, hogy a horvátországi nyelvhasználat engedőlegessége tárgyában Rimely (és más konzervatívok) véleménye egybeesett a főrendi ellenzék vezére, Batthyány Lajos felfogásával. Bár utóbbi jelentősen túl is ment azon, hiszen a latin mellett a horvát nyelv használhatása mellett is lándzsát tört. Meggyőző érvelése hatására a vita későbbi szakaszában Lonovics püspök is mellé állt.⁵⁵⁹ (A konzervatívok számára minden bizonnyal kapóra jött az is, hogy a nacionalizmus kérdésében törés keletkezett az ellenzék mérsékelt és radikális szárnyai között.) Rimely igyekezett ismét az ellenzék szembe fordítani saját, szabadságról vallott nézeteivel, és többször hangoztatta, hogy helytelen rákényszeríteni a magyar nyelvhasználatot azokra, kik részéről csak ellenállás várható, azt sugallta, hogy a cél más eszközökkel is elérhető. Beszéde végén bejelentette csatlakozását Haulik György zágrábi püspöknek a kapcsolt részek iskoláiban a magyar nyelv kötelezővé tételét elejteni akaró indítványához, majd szavait - érezhetően a liberálisokra való rálicitálással - így zárta: „az erőszakolástól nem nagy gyümölcsöt várok én, ki az egész Horvátországot magyarnak látni szeretném.” A főrendek végül hajlottak Batthyány álláspontjának elfogadására, és egy ehhez közelálló - Dessewffy Emil által indítványozott - szövegváltozatban maradtak.

⁵⁵⁷ Rimely-iratok, sz.n.

⁵⁵⁸ Rimely-iratok, sz.n. A beszédvázlatra ld. Függelék III.; a február 5-i ülésre: Főrendi napló, 1848. 267-281. p.; Rimely beszéde: 272. p.

⁵⁵⁹ A magyar nyelvtörvény vitájáról és Batthyány szavairól: Főrendi napló, 1848. 254-255. p.; *Molnár*, 1998. 201-204. p.; vö. *Molnár*, 1996. 149-150. p.

3.4. A honosítási törvénytervezetről.

Számos elméleti és jogértelmezési vitát váltott ki az ún. *honosítási törvényjavaslat* is. A honpolgárság fogalmáról, az azzal járó jogokról és kötelességekről már az 1843-44-es országgyűlésen is konkrét törvényjavaslat született (elsősorban a zsidók polgárosításával és a nemesi birtok külföldi tőkések kezére jutásának megakadályozásával összefüggésben), mely akkor nem került megvalósításra, ám a reformkor utolsó éveiben egyre népszerűbbé vált.⁵⁶⁰ Teoretikus kidolgozása elsősorban a centralista Szalay László 1846-os cikksorozatához köthető,⁵⁶¹ 1847-ben több követutasítás is foglalkozott vele. Ha röviden akarjuk meghatározni a jelentőségét, arra kell utalnunk, hogy a polgári állam felé vezető politikai küzdelmek felvetették az államhoz való tartozás valamiféle meghatározásának igényét, mely összekapcsolódott a nemzetfogalom kikristályosodásával és a polgári jogegyenlőség megteremtésének szükségességével egyaránt. A kérdés rendezését sürgette, hogy megindult a külföldiek birtokvásárlása illetve ipari üzem-alapítása Magyarországon, mely mindenképp érintette a hazai birtokosok érdekeit. A korábbi feudális törvények nem ismerték az állampolgárság fogalmát, így az abból fakadó honosítást sem, melynek egy kiváltságok által tagolt társadalomban tulajdonképp nem is volt értelme. Egy külföldön született számára a „polgárjog” elérése (honfiúsítás, indigenatus) egyet jelentett a magyar nemesi cím megszerzésével, melyet az uralkodó illetve a magyar országgyűlés adományozhatott valamely kiemelkedő szolgálat fejében.⁵⁶² Ezzel azonban egy kiváltságos rend tagjává válhatott valaki, nem pedig egy nyelvi-kulturális közösség (nemzet) illetőleg egyenlő jogokkal és kötelességekkel bíró személyek összességéként felépülő állam tagjává.

Az 1844-es alapokon⁵⁶³ kelt honosítási törvényjavaslatot 1847-ben Szemere Bertalan dolgozta ki és december 10-én az alsó tábla meg is kezdte a vitatását. Érdekes, hogy már a szóban forgó javaslat címe is nézetkülönbségeket váltott ki: Szemere a honosítás helyett a „magyarosodás, magyarosítás” mellett, Széchenyi a „nemzetesítés” elnevezés mellett foglalt állást.⁵⁶⁴ Másnap és december 13-án azután a honosítás kérdésének valamennyi érzékeny pontja előkerült. Leginkább az váltott ki vitákat, hogy a honpolgárság feltételül szabják-e a magyar nyelv ismeretét, aminek ötletét különösen Horvátország követői sérelmezték. Kossuth nyíltan kifejtette a korabeli magyar nacionalizmus álláspontját, az „egy politikai nemzet” koncepcióját, s úgy gondolta, egy törvényes hatalom lehet csak egy államban, ezért a horvátok nem követelhetnek különös jogokat maguknak. A magyar törvényhozás által adandó nemesi kiváltságot nyelvtudáshoz kötötte volna, egyéb honosításnál ezt nem szabta volna feltételül. A nyelvtudás megkövetelését egyébként a magyar nemzetiség és birtokosok védelmével indokolta számos hozzászóló. 13-án majd 14-én végül hosszas vita után megállapodtak a honosítás alapelveiben: a törvényhozás és a törvényhatóságok - különböző feltételekkel - egyaránt honosíthatnak, de csak olyanokat, akik teljes korú, Magyarországon megtelepedett lakosok, leteszik a megkívánt polgári esküt és megszűnnek külföldiek lenni. A magyar nyelvtudás feltételével kapcsolatban Kossuth így érvelt: „a világ összes törvényhozásában

⁵⁶⁰ Az 1847-48-as honosítás-vitával lényegében egyetlen önálló tanulmány foglalkozik részletesebben: *Csizmadia*, 1969a. küln. 1081-1082. p. További idézésétől eltekintettünk. Korábban tartalmas összefoglalás: *Suhayda*, 1867. 27-47. p.; vö. még: *Vörös*, 1980. 1212. p.; a kortársi méltatások közül: *Irányi-Chassin*, (1989) 123-124. p. stb.

⁵⁶¹ *Szalay*, 1847. 189-208., 213-237. p.; *Suhayda*, 1867. 18-22. p.

⁵⁶² Pl. *Suhayda*, 1867. 8-9. p.

⁵⁶³ Ismerteti pl.: *Szalay*, 1847. 217. p.

⁵⁶⁴ *Pompéry-napló*, 10v.; KLÖM. XI. 379-380. p.

nincs arra példa, hogy a nemzeti nyelv tudása a honpolgárság megadásának feltétele lenne, hanem a polgári jogok gyakorlásának oly formái s módjai szabotnak, melyek a nemzeti nyelvek tudására kényszerítik mindazokat, kik e jogokkal élni akarnak”. A nyelvismeret feltételét az iparosok, gyárosok, kézművesek esetén a követek elvetették. Vita bontakozott még ki a káptalani követek azon indítványáról, hogy a bevett vallásfelekezethez tartozás feltétele legyen-e a honosításnak, amit Kossuth ellenzett.⁵⁶⁵ A - minden bizonnyal Rimely érdeklődését is kiváltó - kérdés egyben a liberalizmus próbaköve is volt, és hosszas huzavona, megismételt szavazás után egyetlen szavazattöbbséggel a feltétel elejtése mellett döntöttek. (Sokan elsősorban a zsidóság beköltözésének meggátolását remélték a feltételtől, és 11-én Kossuth is tett ilyen értelmű utalásokat.) Szemere úgy foglalta össze honosítás lényegét, hogy egyszerre kell megakadályozni a magyar lakosság gazdasági és egyéb érdekeire káros idegen bevándorlást illetve elősegíteni az országra hasznot hozó „értelmi és pénzerő” gyarapodását, továbbá a honosítandóknak a magyarsággal való érzelmi azonosulását.⁵⁶⁶

A honosítási indítványt január 24-én vette elő az alsó tábla kerületi ülése, 27-29 között pedig az országos ülésen lángolt fel a vita,⁵⁶⁷ majd a megállapított törvényjavaslatot februárban már a főrendek is tárgyalás alá vették. Február 18-i ülésükön hangzott el a legtöbb, Rimely jegyzeteiben is feltűnő észrevétel.⁵⁶⁸ Vay Miklós báró, koronaőr rendkívül lényegesnek minősítette a problémakört: „A honosítási kérdésnek elintézése átalakulási korunk egyik fő igénye, enélkül ösiség, adó s egyéb napirenden lévő tárgyaink egészen tisztába hozatni egészen sohasem fognak s nemzetiségünk is veszélyeztetve lesz mindig.” A veszélyt főleg abban látta, hogy a külföldiek gyarmatként kezelhetik Magyarországot, ugyanakkor a túlzott szigorítással sem szabad elijeszteni a beköltözni vágyókat. Úgy érezte, hogy az alsó tábla törvényjavaslatát vissza kell küldeni, s annak megvitatása előtt az alapelveket kellene tisztázni, elsősorban hogy az országgyűlés mellett más hatóság ne honosíthasson, továbbá fő szempontnak a beköltözők vallási hovatartozását és erkölcsi megbízhatóságát kell tekinteni, amit az okmánybeszerzés nehezítésével is fokozni akart. Az elhúzódozó vitában ez utóbbi szempontot vette fel Ocskay Antal kassai püspök, aki Vayt támogatva tipikus egyházi érvelést fogalmazott meg: „Ami a vallást illeti, nem akarom, hogy a honosítási törvény örve alatt e hon mindennemű vallások gyűlhelyévé alakuljon, mert ezt nemcsak a fennálló törvényeink tiltják, de ezt magának a polgári álladalomnak az érdeke is ellenzi, annál inkább, mert a vallás a státus jólétének sarkalapja, nem lehet tehát a polgári álladalom a vallás iránt közömbös, éspedig annál kevésbé, mennyivel bizonyosabb, hogy a státus jólétét semmi inkább úgy nem veszélyezteti, mint a vallástalanság, vagy oly vallás követése, mely a polgári társaság céljaival és annak sarkalatos törvényeivel ellenkezik.” Az állam által tolerálható felekezetek alatt értelemszerűen legfeljebb csak az akkor már bevett vallásokat értette.⁵⁶⁹ A főrendi ellenzék tagjai közül Teleki László és Batthyány Kázmér az alsó tábla javaslatának részletekbe menő megvitatása mellett foglalt állást.

Ekkoriban készítette el Rimely is feljegyzéseit a honosítás ügyéről.⁵⁷⁰ Számára az alapkérdést a definíciók problémája adta, számos feljegyzése elejére biggyesztette a „ki a magyar?”, „ki a

⁵⁶⁵ Zakar, 1995. 80. p.

⁵⁶⁶ Pompéry-napló, 10v-11r.; KLÖM. XI. 381-389. p.; Zeller, 1894. 9-30. p. Az alsó tábla álláspontját Kossuth december 22-én összegezte: KLÖM. XI. 411. p.

⁵⁶⁷ Az ekkor elhangzottak lényegét ill. Kossuth beszédeit: KLÖM. XI. 477-484. p.; röviden: Pompéry-napló, 14r.

⁵⁶⁸ Főrendi napló, 1848. 289-305. p.

⁵⁶⁹ Vay és Ocskay beszédeit ld.: Főrendi napló, 1848. 289-291., 294. p.

⁵⁷⁰ Egy kis cédula mellett két általa jegyzetelt röpívet találtunk: Rimely-iratok, sz.n.; 93. sz.; ill. Függelék IV.

honpolgár?” stb. mondatokat, mint felmerülő kérdéseket, melyre saját maga is választ adott: „[honpolgár az], ki a hontörvény oltalma alatt és annak minden jótékonyosságával él”.⁵⁷¹ A főapát úgy gondolta, élesen meg kell különböztetni az országgyűlés által honosított személyt, amely továbbra is nemesi címadományozást (indigenatust) jelentene, eltérően a törvényhatóságok által elismert „csak közönséges polgári jog” megadásától (incolatus). S mivel a „két honosítás módjának külön foganatja vagyon”, világosan kitűnik, hogy lényegében a nemesi kiváltságok változatlan fenntartása mellett kardoskodott. Az országgyűlés által elismert honosításhoz Rimely nem kívánt volna „kellékeket” vagyis előfeltételeket (ezek a nemesség-adományozás folytán adóttak), viszont azokat szigorúan vette volna a törvényhatóságok esetén. Problematikusnak találta a szövegben, hogy a rendek javaslata vitatta a törvénytelen gyermekek állampolgárságát, nem tartalmazta a nagykorúság pontos fogalmát (Rimely 24 évet javasolt), továbbá elrettentő hatása miatt túlzottnak vélte a beköltözéstől számított 10 évi helyben lakást („veszedelmes azokra, kik honosulni akarnak”), úgy vélte: „ily feltétel nincs a világon!” Túlzottnak szigorúnak találta viszont a „megtelepedett külföldiek” tervezett státusát, mivel szerinte az a rendek megfogalmazásában már ugyanolyan honpolgár, mint a honosított, s ez bonyodalmakhoz vezethet. Lényegében a konzervatív felfogásnak megfelelően nem kötötte volna a letelepedés feltételül az országban állandó tartózkodást, hiszen ezzel sok - például Bécsben élő - arisztokrata magyar állampolgárságát később megkérdőjelezhették volna. Ugyanígy elvetette a magyar nyelvtudás kötelezettségét, különösen értetlenül szemlélte, hogy a rendek a valamely kitűnő érdemei („jeles találmányok behozatala, nagyobb gyárak vagy iparműhelyek felállítása, vagy közhasznú intézetek alapítása” stb.) miatt honosítandó személytől csak 5 évi helyben lakást vártak volna, mint írta: „hiszen 5 év alatt megtanulhat, és önhaszna és jognyerése bírja reá.”

Rimely jogfelfogására jellemző, hogy feljegyzései oldalán egyrészt előszámlálta a honosítással kapcsolatba hozható régi magyar törvényeket, másrészt külön paragrafust toldott volna a szövegbe, mely az országgyűlés és a törvényhatóságok mellett az uralkodónak saját hatáskörben, felségjogként is kimondta volna a nemesi címadományozás jogosultságát az 1555/77. tc. teljes épségben tartásával.⁵⁷² Ebben a király ígéretet tett arra, hogy csak az országgyűlés ideje alatt és csak a rendek beleegyezésével adományoz nemesi címet, viszont joga van ezt akkor is megtenni, ha éppen nem ülésezik a törvényhozás, viszont megfogadta, hogy a nemesítendőt megesketi az ország törvényeinek megtartására, szabadságának és javainak megvédésére. Rimely ezek kimondását a 19. században is elegendőnek vélte a magyarságra káros külföldi elemek kiszűrésére. A 16. század előtt egyébként számos esetben adtak a magyar királyok érdemekért nemességet idegeneknek. Rimely fel is jegyezte magának az első esetet, amikor 1542-ben az országgyűlés alkotott törvényt a honosításról, ekkor jellemző szóhasználat a király „in coetum Hungarorum” (a „magyarok testületébe” - voltaképp a magyar nemesség soraiba) fogadott valakit országgyűlési megerősítés mellett.⁵⁷³ Jellemző főpapi reakció volt továbbá a főapát részéről, hogy a törvényjavaslat honpolgári esküt tartalmazó 12. §-a mellé odaírta: „Istenre kell esküdni” továbbá azt, hogy „nincs garancia”, a honosítandóktól ugyanis a tervezet csak a királynak és a törvényeknek való engedelmség kinyilatkoztatását, a nemzet jogainak általános védelmét tartalmazta, például az Istenre való esküvést sem. Megelégedéssel nyugtázta továbbá, hogy a 16. §. szerint külföldi zsidóknak

⁵⁷¹ Kossuth eleve elvetette az efféle meghatározásokat a törvényből, mondván „könnyebb a definíció szükségességét kimondani, mint [...] helyes és kimerítő definícióját adni; mi legyen a honpolgár, ennek az egész törvény szerkezetéből kell kitetszeni, ha azon majd átmegyünk, s a priori helyes meghatározást adni alig lehet.” KLÖM. XI. 381. p.

⁵⁷² MT. 1526-1608. 298-299. p. Vö. még 1555/73. tc. uo. 296-297. p.

⁵⁷³ Ld. 1542/50. tc.: MT. 1526-1608. 102-103. p.

mind a bevándorlást, mind a megtelepedést tiltották volna. (Erre mondta jellemzően Schneé László Heves megyei követ az alsó táblán: „Én nem tudom, hogy a humanizmus és a 19. század előtt miképp fogunk megfelelni ezen törvény miatt.”⁵⁷⁴) Rimely csupán azt észrevételezte, hogy akkor miért kellett hangsúlyozni, hogy „vallásra való tekintet nélkül” kell az országgyűlésnek bárkit állampolgárrá fogadni (13. §.), hiszen így tulajdonképp nagyon is tekintettel kell lenni a betelepülő - keresztény - vallására. „Ez sok” - jegyezte meg továbbá, miközben olvasta, hogy az idegen hadseregbe lépő magyartól a tervezet elvette volna állampolgárságát; és újra kifogásolta hogy a külföldi hivatalt vállaló személyt akkor sújtotta volna a törvény szigora, ha ezt „közálladalmi engedelem nélkül” tette, nem pedig azért, mert a „fejedelem joga sértetik” - mint Rimely írta. Tisztázatlannak és a magyar igazságszolgáltatást feleslegesen túlterhelőnek vélte továbbá a honosításból automatikusan fakadó magánjogi problémákat, például a külföldiek és magyarok házassága és az ebből származó gyermekek örökösödési joga esetén (pl. 28. §.) Nehézséget sejtett továbbá abból is, hogy a korábbi törvények teljes viszonyosságot állapítottak meg a magyarországi és erdélyi nemesi címek között, ha a másik országban az illető birtokot vásárolt.⁵⁷⁵ Rimely felvetette, hogy mi lesz, ha Erdély más feltételekkel honosít, mint Magyarország, a külföldiek így Erdélyen keresztül könnyebbé tehetnék a másik ország felé.

Február 19-én a felső tábla ülésén mindebből Rimely nem sokat mondott el. Rövid hozzászólásában Vay korábbi álláspontját tette magáévá, és elítélte, hogy Teleki Lászlóék nem akarnak a törvénynek visszaható erőt tulajdonítani. Pedig a mostani külföldieknek is kellene egy határidőt szabni, hogy a honosítási kritériumoknak eleget tegyenek - fejtegette, utóbbiakat azonban Rimely nem a polgári szemléletű 1848-as javaslatban, hanem a már ismertetett korábbi törvények feltételeiben jelölte meg.⁵⁷⁶

A felső tábla végül elfogadott üzenetében hangsúlyozta, hogy az országgyűlés továbbra is honosíthasson a törvényhatóságok mellett, s utóbbiak jogát pontosabban kell meghatározni, mint ahogy a külföldiek fogalmát is. Ennek letárgyalására azonban a márciusi fordulat miatt már nem került sor.

3.5. A Részek visszacsatolásáról.

A magyar reformellenzék régi követelése volt, hogy az 1836/21. tc.-be foglalt kívánságának végrehajtását (a Partium - Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd megyék és Kővár-vidék - Magyarországhoz csatolását) a kormányzat ne halogassa tovább. Erre egyébként az udvari körök és Apponyi kancellár is mutattak hajlandóságot (legfeljebb az erdélyi konzervatívok nehezményezték), sőt a királyi proposíció 9. pontja tartalmazta az indítványt, hogy a rendek fogadják el a „reincorporatio” végrehajtására kidolgozott négy törvényjavaslatot.⁵⁷⁷ Hosszas előkészítést követően az alsó tábla január 14-i kerületi ülésén vették elő a témát, ahol Kossuth újabb váratlan indítvánnyal állt elő: ne a visszacsatolás részleteivel foglalkozzanak, hanem az egyszer már elfogadott törvény végrehajtását szorgalmazzák és a közbenjárásra István

⁵⁷⁴ Ld. pl. Zeller, 1894. 22. p.

⁵⁷⁵ Pl. 1790/16. (erdélyi) tc. MT. 1540-1848. (erdélyi törvények)

⁵⁷⁶ Főrendi napló, 1848. 311. p.

⁵⁷⁷ Az 1836/21. tc. előtörténetére és az utolsó rendi országgyűlésen folyt tárgyalásokra részletesen: Táborsky, 1930.; Károlyi, 1936. 146-154. p.; KLÖM. XI. 43-44., 445-466., 537-539. p. ill. Molnár, 1996. 153. p.; vö. Irományok, 1848. 6. p. A négy törvényjavaslat egyébként a Partium területi viszonyairól, adórendszeréről, igazságszolgáltatásáról és vallástügyéről szólt. Ld. Irományok, 1848. 36-39. p.

nádort kérjék fel.⁵⁷⁸ A Kossuth által indítványozott javaslat február 12-én került elfogadásra és a főrendek március 2-án kezdtek tárgyalásába. A téma felvetését nemcsak a törvény 1836 óta halogatott végrehajtása miatti sérelem tette különösen indokolttá, hanem az is, hogy ekkor már a liberális ellenzék elkötelezte magát Erdély és Magyarország uniója mellett, melynek a Partium ügye egyfajta próbakövét is jelentette. Illetve „a látszólag másodrangú kérdés leple alatt az ellenzék, sőt a tábla egésze nyíltan elítélte az osztrák kormány esküszegéseit.”⁵⁷⁹

A főrendek március 2-i ülése elején Majláth György országbíró az alsó tábla javaslatának elfogadását indítványozta, de nem annak részletekbe menő formájában, hanem csupán azt, hogy általánosságban kérjék a nádort a közbenjárásra. A felső tábla néhány nagyobb vitató illetve támogató beszédet (Vay Lajos, Szécsen Antal, Batthyány Lajos, Teleki László) követően 3-án közfelkiáltással elfogadta ezt az indítványt.⁵⁸⁰ Rimely széljegyzeteiben és egy újabb „Clamor”-ban (vö. 3.2. fejezet) azonban kétségeit fejezte ki magával az 1836/21. tc. végrehajtásának szükségességével és lehetőségével is.⁵⁸¹ Úgy vélte, „példáját lelem a bonyodalmaknak, midőn a magy.[ar] törvényhozás hatalma felsőbb[ség] tudatában a gyengébb fél vagy nemzet ellenében határoz”, és mivel Erdély - Rimely szerint - mereven ellenzi a Partium átengedését, a magyar országgyűlés már 1836-ban is helytelenül, testvér országára oktrojálta akaratát. Sérelmesnek vélte, hogy az alsó tábla a kormányt hibáztatta a törvény végrehajtásának ekkor már több, mint egy évtizedes késedelméért, Rimely ezt kereken tagadta és úgy vélte, a halogatást „a lehetetlenség, a jogok tisztelete” indokolja az udvar részéről. „Mit tesz ez? Mit akarnak, mit fenyegetőznek?” - írta egyik széljegyzetében az általa mélyen elítélt ellenzékről, amely hangzatos jelszavai ellenére „sine me de me”, vagyis „nélkülük, róluk” döntött Erdély és Partium lakosainak sorsáról. Utóbbiakról megítélése szerint burkoltan még az opposzió megfogalmazásából is kiderül, hogy „cinkosok és nem akarnak Magyarországhoz tartozni”. Az alsó táblai üzenet 9 oldalas szövegének azt tartotta a számára legelfogadhatóbb részének, melyben a rendek elismerték az erdélyiek korábbi ellenkezését a visszacsatolás ügyében. Leszögezte, hogy erről (ugyanúgy, mint az erdélyi unióról) csak és kizárólag az ottani országgyűlés és a partiumi vármegyék hivatottak dönteni. (Az erdélyiek általános ellenkezését állította a vitában Szécsen Antal is, mire Batthyány lényegre törően felelt: „megengedem, hogy volt idő, midőn Erdélyben a Részek visszacsatolását ellenszenvvel nézték, [...] de a körülmények megváltoztak, s a dolog jelen stádiumában, a jelen kétségbeesésében az erdélyiek a magyarországgal uniót a jobb jövőnek egyetlen reménységüként tekintik.”⁵⁸²)

Ugyanakkor Rimely is elvben elképzelhetőnek tartotta, hogy a magyar helytartótanács illetékessége alatt is létezhetnek a Részek törvényhatóságai. Beszédvázlatában - tudomásunk szerint nem hangzott el - a már a magyar nyelv kapcsán ismertetett taktikát követte, amikor hangoztatta: „én is, mint magyar szeretném a részek összekapcsolását és a bonyodalmak végét, kész vagyok minden eszközhöz nyúlni”. Ugyanakkor nemcsak az 1836/21. tc. alkalmatlansága mellett érvelt, hanem - a konzervatív főrendek többségével ellentétben - kifogásolta a

⁵⁷⁸ KLÖM. XI. 463-464. p.

⁵⁷⁹ *Irányi-Chassin*, (1989) 114-116. p.

⁵⁸⁰ A vitáról ld. Főrendi napló, 1848. 331-339. p.

⁵⁸¹ Rimely-iratok, 96., 109. sz., ill. Függelék V.

⁵⁸² Főrendi napló, 1848. 335. p.; ill. *Molnár*, 1998. 208. p.; vö. *Urbán*, 1986. 221. p. Az idézett erdélyi panaszok alaptalanságát, e vélemény elenyésző kisebbségét hangoztatta Kossuth az alsó tábla vitájában is, például február 12-i beszédében, kiemelve, hogy a visszacsatolás elmaradása valóban a bécsi kormányzat halogatásának volt a következménye. Ld. KLÖM. XI. 536-539. p.

nádor közvetítő szerepre való felkérését is. (A március 3-i ülésen Lonovics püspök is arról beszélt, hogy az ország határainak tisztázása érdekében szükséges a nádor közbenjárása.⁵⁸³) Rimely nem értette, István főherceg kik között és mi célból „intermediáljon”, hiszen az uralkodó és a kormányzat, ugyanúgy, mint a törvényhozás egyaránt elkötelezte magát a visszacsatolás ügye mellett. Úgy vélte, a rendek a végrehajtáshoz való ragaszkodásukkal tulajdonképp nem akarják, hogy „a bonyodalmakból kigázoljunk, megnyugodjunk”. Szövege vége felé azonban kerülni akarta még a látszatát is, hogy szembehelyezkedne az udvarral vagy a nádorral, ezért szavait váratlan fordulattal zárta: „miután a csendesség megnyerésére minden mód, eszköz előveendő és a nádor nagy bölcsessége sokat eszközölhet a nyugalom, béke, egyetértés megszerzésére a két nemzet között”, Rimely is inkább Majláth említett javaslatához hozzájárult.

A Partium visszacsatolásáról szóló törvény fogantatásáról szóló paragrafusok végül - kisebb viták után - Kossuthék szándékai szerint kerültek az áprilisi törvények közé (1848/6. tc.), hangsúlyozva, hogy a Részek „Magyarország elválaszthatlan egészítő részeit képezik”. A részletes szabályozást pedig ez már a felelős kormány hatáskörébe utalta.⁵⁸⁴

3.6. Általános politikai kérdésekről, a márciusi fordulat és a polgári átalakulás értelmezéséről.

„Az európai mozgalom nem állott meg a Rajna partján” - írta a kortárs Pompéry János, és hozzá hasonlóan nagyon sokan adtak hangot hasonló észrevételüknek az olasz tartományokból, majd Párizsból érkező február végi, március eleji hírek hallatán.⁵⁸⁵ Mindezek hatása alatt tartotta Kossuth híres március 3-i beszédét, melyben részletesen elemezte az országgyűlés teendőit és pontos szöveget terjesztett az uralkodónak küldendő válaszfelirat tárgyában.⁵⁸⁶ Köztudott, mekkora szerepe volt e kossuthi beszédnek és felirati javaslatnak abban, hogy „a rendi alkotmány roskadozó épülete mihamar összedőlt”,⁵⁸⁷ melynek hatását csak fokozta, hogy a szónok nemcsak a közteherviselés, a jobbágyfelszabadítás, a független nemzeti kormány, képviseleti rendszer törvénybe iktatását, a katonatartás terheinek könnyítését, a városok és szabad kerületek rendezését stb. kívánta elérni, hanem alkotmányt kért a monarchia többi örökös tartománya számára is, hogy a Habsburg birodalom államai egyaránt a „közös alkotmányosság érzelmrokonító alapján” állhassanak. A kerületi ülés lelkes hangulatban tette magáévá a javaslatot, s azt 4-én az alsó tábla is egyhangú támogatásáról biztosította. Az „országgyűlési teendők” (illetve: „a békés útoni átalakulás biztosítása”) tárgyában kelt felirati javaslatot még aznap átküldték a főrendekhez.⁵⁸⁸ Mint tudjuk, az udvar másképp nem tudta elodázni a döntést, ezért másokkal együtt Pozsonyból Bécsbe hívatta István nádor mellett az országbírót és a főtárnokmestert, vagyis a felső tábla elnökét illetve elnökhelyetteseit, hogy ne legyen, aki összehívja a főrendeket. Miközben ezzel elodázták a főrendeknek a kossuthi indítvánnyal foglalkozó ülését, az udvarban egyesek a diéta feloszlatásáról vagy épp megdorgálásáról tanácskoztak, mások elegendőnek vélték, ha a felső

⁵⁸³ Főrendi napló, 1848. 339. p.

⁵⁸⁴ MT. 1836-1868. 230-231. p.

⁵⁸⁵ Pompéry-napló, 19r. Ld. még: *Lónyay-napló* (1896) 40. p.; *Irányi-Chassin*, (1989) 125-126. p. stb.

⁵⁸⁶ Kossuth beszédét ld. KLÖM. XI. 619-628. p.; újabban: *Katona*, 1994. 12-27. p. Hatásáról pl. *Irányi-Chassin*, (1989) 129-134. p. stb.

⁵⁸⁷ *Károlyi*, 1936. 3. p.; a március 3-i beszédről ld. még: *Varga*, 1971. 22-28. p.; *Deák*, 1994. 83-84. p. stb.

⁵⁸⁸ Irományok, 1848. 70-71. p. 43. sz.

tábla keményen leszavazza a feliratot. A dilemmának a március 13-i bécsi forradalom vetett véget, melyben óriási szerepe volt Kossuth németre fordított és terjesztett 3-i beszéde szövegének. Metternich lemondásának hírére pedig István összehívta a magyar főrendek ülését (ld. alább), ahol - a bécsi hírek illetve Kossuth mérsékelt fellépése⁵⁸⁹ hatására - változtatás nélkül hagyták jóvá a felirati javaslatot, a két tábla együttes ülése pedig másnapra (az ún. „magyar argonauták”-ból álló) küldöttségét menesztette a császárvárosba az uralkodói jóváhagyás kieszközlése céljából. (Mely mint tudjuk, meg is történt, és - nem kis részben a pesti forradalom hatására - Batthyány 17-én már mint kinevezett miniszterelnök tért vissza Pozsonyba, és a törvényhozás megkezdhetette a polgári átalakulást biztosító paragrafusok megalkotását.⁵⁹⁰)

A március 4-14. között tulajdonképp komolyabb tennivaló nélkül Pozsonyban maradt főrendeknek volt tehát bőven idejük átgondolni a kossuthi indítványban foglaltakat, Rimely Mihály bizonyosan ezt tette és készült arra, hogy amint a felső tábla ülését e tárgyban összehívják, pontról pontra ellentmondjon a felirati javaslatban foglaltaknak. Kialakult véleményére azonban már az az egy-két elejtett megjegyzés is éles fényt vet, amelyet az alsó tábla 9-i üléséről kiadott, „az országgyűlési tárgyalások siettetése” tárgyában kelt üzenet szövegéhez fűzött.⁵⁹¹ A rendek határozott nemtetszésüknek adtak hangot a felső tábla elnökségének illetve a személynöknek a Bécsbe rendelése és ezzel a felirat útjának megakasztása miatt, kinyilvánították, hogy „ezen állapotot a törvények s a törvényhozás méltóságával összeegyeztethetőnek nem vélik”. Reményüket fejezték ki, hogy a főrendek „a javasolt felírásnak a királyi szék elibe juttatását hozzájárulásukkal előmozdítják”, ami - ismerve a felső tábla konzervatív többségét - inkább csak a nyomásgyakorlás szándékával volt magyarázható. Korábban Kossuth már egyértelműen célzott arra, hogy a főrendek ellenállása esetén kész közvetlenül is eljuttatni a feliratot az uralkodóhoz, mely - Pázmándy Dénes által finomított formában - ebben az üzenetben is kifejezésre jutott azáltal, hogy a szöveg a Pozsonyban jelen lévő törvényhozási jogait és kötelességeit a távollévők magatartásától függetlennek nyilvánította. Az alsó tábla „rendellenesség”-nek tekintette a főrendi tábla üléseinek - egyértelműen politikai-taktikai indítékokból történt - felfüggesztését, Rimely rosszalotta ezt az álláspontot, lényegében jogszerűnek tekintve az udvar magatartását. A továbbiakból kitűnik, hogy Rimely főapát érezhetően félt a forradalmak következményeitől. A rendek üzenete például úgy fogalmazott, hogy „midőn a körülmények súlya naponként nemcsak nem enyhül, sőt nehezedik, midőn a trón és haza bátorléte az országgyűléstől eredményt sürget”, Rimely az eredményt nem a március 3-i feliratban jelölte meg, hanem abban, hogy „bátorság, béke eszközei felett kell sürgősen tanácskozni”. A bevezetésben az alsó tábla kifejezésre juttatta, hogy a felirat megalkotásánál a nemzetet és a királyi házat egyaránt fenyegető „veszély megelőzésének, vagy ha meg nem előzhető, elhárításnak eszközeit” kijelölje, a főapát felháborodottan bélyegezte meg Kossuth indítványait: „bár hát ezeket kijelölték volna a szertelen reformaik helyett”. Hasonló nézetek tükröződnek a később az országgyűlés által a vármegyékhez intézett - megnyugtatót célzó - nyilatkozat példányára írt megjegyzéséből is, miszerint a liberálisok a reformterveket csak „hevükben vagy fűriájukban” indítványozták, vagyis megfogalmazásukkor nélkülözték a józan megfontolást.⁵⁹²

⁵⁸⁹ Kossuth 14-i kerületi ülésen tartott beszédét ld. KLÖM. XI. 650-652. p.; Katona, 1994. 27-32. p.

⁵⁹⁰ A részletekre ld. pl. Urbán, 1986. 17-48. p.; a bécsi útra vö. még pl. Irányi-Chassin, (1989) 147-148. p.; Deák, 1994. 89-91. p.

⁵⁹¹ Rimely-iratok, 125., 126. sz.; vö. Irományok, 1848. 76-77. p. 51. sz. Az ezzel kapcsolatos vitákra ld. pl. Irányi-Chassin, (1989) 135. p.

⁵⁹² Rimely-iratok, 133. sz.

A március 14-i indítvány egyházi szempontból általában radikálisnak, veszélyesnek tűnt,⁵⁹³ Rimely a *felirati javaslat* lapjain a „szertelen” reformokkal szembeni ellenérzéseit részletes cáfolatokba is sűrítette.⁵⁹⁴ Keserősége leplezetlenül kitört már a javaslat szóhasználatára miatt is, vastagon aláhúzta például „békés” szót a szöveg címében („a békés útoni átalakulás biztosítása tárgyában”), érzékeltetve, hogy kétségei adódtak a rendszerváltozás forradalmi jellegének következményei felől. Érthetetlennek nevezte Kossuth elégedetlenségét, amiért utóbbi szerint Magyarország az elmúlt három évszázadban nem fejthette ki önállóságát, sőt fennmaradásáért kellett küzdenie. Rimely ezzel szemben méltatlannak és hamisnak érezte a Habsburgok elleni vádat, úgy gondolta, hogy a mohácsi vész után I. Ferdinándtól (1526-1564) az akkori jelenkorig valamennyi uralkodó szíven viselte a magyar nép sorsát és mindent meg is tett annak önálló fejlődéséért. Különös érveléssel - nyilván szónoki fordulatra készülve - kiemelte a reformkort, melyben a liberálisok által szorgalmazott törvények (váltótörvény, önkéntes örökváltás stb.) szentesítését az uralkodó jószágának és a magyarországi szükségletek iránti érzékenységének tulajdonította. (Megjegyezzük: tipikus konzervatív érvelés ez, nyilvánvaló ugyanis, hogy Kossuthék álláspontja szerint a korábbi reformok életbe léptetésére nem a király fellépése nyomán, hanem annak ellenére került sor.) A királyok sorozatában csak két szabályt erősítő kivételt említett, II. Józsefet (1780-1790) illetve I. Lipótot (1657-1705), mindkettőt nyilván azért, mert uralkodásuk alatt az ország rendi önállóságát korlátozó intézkedéseket fogantatosítottak. (Különösen az előbbi.)

Egyértelműen sérelmezte és veszélyes fenyegetőzésnek tekintette a felirat többi örökös tartománynak alkotmányt kérő passzusát, sőt szeparációs tendenciát is sejtett benne. Úgy tűnik, egyfajta „boldog békeidőként” kezelte a rendi alkotmány korát, és Magyarország függetlenségének legteljesebb biztosítékát találta az 1791/10. tc.-ben,⁵⁹⁵ valamint a fennálló dikasztériumok kormányzási gyakorlatában. (Kossuth minderről korábban egyértelműen úgy nyilatkozott, hogy „a kormány nem oly független, mint annak az 1791/10. tc. értelmében lenni kellene”, sőt az udvar „mind a magyar, mind az erdélyi kormányra több befolyással bír, mint a törvény értelmében bírnia kellene”.⁵⁹⁶) Az elmúlt évszázadokban - írta Rimely - nem hogy nem hátráltatta a birodalom kormányzata és a „magyar alkotmányos kormány” egymás mellett élése a kibontakozást, hanem éppen ellenkezőleg, valósággal motorja volt annak. Rimely vitatta, hogy ilyen kérést egyáltalán jogában áll-e a pozsonyi diétának megfogalmazni, de veszélyes tendenciákat is látott benne: egyrészt a magyar rendi önállóság fenyegetettségét, másrészt azt az uralkodói akarat ellen irányuló szándékot, hogy Magyarország akarná az örökös tartományok kormányzását meghatározni. „Mi köze a magyarnak a többi nemzethez?” - tette fel a kérdést, majd - mint korábban ismertetett észrevételeiben - ezúttal is nyomatékoltotta, hogy az ország fejlődésének biztosítékait a királyi proposíciókban, azok pontos megvalósításában látta. Az örökös tartományok politikai-társadalmi szükségleteit Rimely szerint „tudja a felség [...] és fog segíteni rajtuk, ha szükséges”, vagyis felesleges mindebbe a magyar törvényhozás beleszólása.

Jogfelfogására jellemző, hogy már csak azért is törvénytelennek ítélte a népképviselőre illetve a honvédelmi rendszer átfogó (és a „nemzeti jellemnek” megfelelő) reformjára vonatkozó javaslatokat, mert azokra a vármegyei követutasítások bizonyára nem tartalmaztak instrukció-

⁵⁹³ Ld. pl. a bécsi nuncius jelentését: Balázs, 1974. 6. p.

⁵⁹⁴ Ld. Függelék VI.

⁵⁹⁵ Vö. 3.1. fejezet, ... sz. jegyz.

⁵⁹⁶ KLÖM. XI. 538. p.

kat. De ha még így is volna - vélte a rendi országgyűlés „házsabályaira”⁵⁹⁷ hivatkozva - a királyi előterjesztések letárgyalása előtt nem tűzhetők napirendre egyes kívánalmak. Rimely mély konzervativizmussal utasította el a népképviselőt, mivel az alapjaiban érintette a hatalmi rendszer egészét, bármilyen módosítását csak nagy horderejű törvényalkotással tudta elképzelni. Felesleges és veszélyes kapkodással vádolta a felirat küldőit, ugyanis az egész népképviselői kérdés egészét a következő (szinte csak ezzel foglalkozó) országgyűlésre halasztotta volna, nem is beszélve a terjedelmes előmunkálatokról. (Bizonyára a márciusi fordulatot követően szédületesnek is minősítette a törvényalkotás - korábban valóban ismeretlen - tempóját.) Hasonlóan vélekedett a honvédelmi rendszerrel illetve a közteherviseléssel és a pénzügyi kérdésekkel kapcsolatban is, utóbbit illetően legalább a választmányi munkálatok befejezéséig türelemre intett, jellemzően megjegyezve a „szoros felelősség” elvét. (Kossuthnak „a magyar közállomány jövedelmének számbavételét és felelős kezelés alá tételét” szorgalmazó indítványa mögött az önálló, udvari szervektől független magyar pénzrendszer megteremtése iránti szándék húzódott meg, mely aligha találkozott Rimely elképzeléseivel.) Különösen, mint „institúcióinkkal meg nem férő” ötletet utasította el általában a független, felelős kormány eszméjét is. Ennek okát abban jelölte meg, hogy uralkodói felségjognak tekintette a végrehajtó hatalom szabályozását, mely elvben is csak átfogó törvényalkotással módosítható.

A felirati javaslat fő követeléseit (egyben a reformellenzék kiforrott programjának sarkpontjait, úgymint népképviselőt, felelős kormány, nemzetőrség) illetően egyszerűen tagadta, hogy azok a nemzet egészének várakozásait fejeznék ki. Nyilván a politizáló nemesség egy csoportjának tulajdonította csak e követeléseket, és sokkal inkább a társadalom rendi szerveztségének fenntartásában, mint a „különböző osztályok érdekegységének” megteremtésében látta a felemelkedés biztosítékát. A felirat „ezt várja tőlünk a Haza” összegző szövegrésze mellé sokatmondó kérdőjelet biggyesztett, ugyanúgy, mint a „rajtunk fekvő felelősség” emlegetésekor, de kételkedett a az alsó tábla elhatározásának „komoly”-ságában is. Feljegyzésének végén egy latin nyelvű kifakadása szerint a rendek üzenetének háttérében egészen radikális szándékokat vélt felfedezni: „A főrendi táblát el akarják sorvasztani. A kancelláriát megsemmisíteni és magának a királynak a tekintélyét megtörni.”

A Kossuth-féle felirati javaslat a konzervatív főrendek számára március 3-án még nagyon radikálisnak, 14-én - a bekövetkezett események hatására - mérsékeltnak, elfogadhatónak volt mondható. Hogy Rimely a két dátum között mikor írta feljegyzéseit, nem tudjuk, de bizonyosra vehető, hogy fel akart szólalni a felirat főrendi vitájában. A felirati javaslattól azonban - mint említettük, a bécsi forradalom következtében - mind az udvar, mind a főrendek ekkor már inkább a békés átmenetet, Magyarország birodalmon belüli megmaradását remélték, amit István főhercegnek a felső tábla március 14-i ülésén elmondott beszéde is nyomatékosított: „merem reményleni, miszerint a főrendek a javaslatot, úgy, mint felolvasztatott, egész kiterjedésében elfogadni fogják”. A nádor ezután általános lelkesedés közepette bejelentette, hogy a főrendek változtatás nélkül, egyhangúan elfogadták a feliratot, majd kiemelte: a felső tábla célja az alkotmányos átalakulás, mégpedig az alsó táblával teljes egyetértésben. „Ezen kettős célnak elérésére pedig véleményem és felfogásom szerint egy út vezet - folytatta István főherceg - s ez a szoros egyetértés és összetartás, melyre a méltóságos főrendeket a jelen nehéz időkben a legnagyobb bizalommal ez alkalommal is felszólítom.” A főrendek továbbá tíz - nádor által kinevezett - tagot delegálhattak a 15-i bécsi küldöttségbe,

⁵⁹⁷ E kitéltet elsősorban az 1791/13. tc.-re vonatkoztatta, ld. 3.1. fejezet, ... sz. jegyz.

illetve Batthyány javaslatára mint okafogyott indítványt elejtették a rendek korábbi, az „országgyűlési tárgyalások siettetésére” vonatkozó üzenetét.⁵⁹⁸

A főrendek nyilvánosságra került dokumentumokban fennmaradt és viharos éljenezések között kinyilvánított „egyhangú határozata” azonban koránt sem lehetett teljesen egyhangú, s ezt mások mellett Rimely főapát esete is igazolja, ami az érintettek számára egyben nehéz lélektani pillanatokot jelenthetett. (Hám János szatmári püspök is feltette magának a kérdést, amikor - már a bécsi küldöttség sikere után - felkérték, hogy tartson ünnepélyes szentmisét: „Hogyan mutathatok és külsőleg örömet, amikor bennsőmben zavart és szomorú vagyok? Hogyan adhatok hálát azért, aminek eltávolítását kívánom és aminek eltávolításáért alázattal kérnem kell az Istent?”⁵⁹⁹) Rimely Mihálynak valamikor - feltehetően egy-két nappal - március 14. után az ismertetett felirati javaslat hátlapjára tett megjegyzéseiből kitűnik, hogy az ellenvetés nélküli határozathozatalra nem a főrendek érzelmi azonosulása, hanem a forradalmi (mint írja: „a gyilkokkal ellátott”) tömeg fenyegetése miatt kerülhetett sor.⁶⁰⁰ Megfélemlítve érezte magát és kesernyően jegyezte meg, hogy mindez „képe a magyar szólásszabadságnak”. „Rettenetes nap volt” - emlékezett, amikor személyesen kellett átélnie a számára oly sokat jelentő rendi alkotmány megszűnését. (Jellemző ezzel szemben, hogy március 14-ét a liberális Irányi Dániel „Magyarország egyik legszebb országgyűlési tanácskozásának” nevezte.⁶⁰¹)

Mielőtt továbblépnénk, érdemes röviden felidézni, ahogy Rimely egy év távlatából *értékelte a márciusi fordulatot*.⁶⁰² Az utolsó rendi országgyűlésről már csak azért is rossz véleménye alakult ki, mert szerzetesrendje szempontjából elvesztegetett időnek tekintette a Pozsonyban töltött hónapokat, 1848 egésze pedig számára az „annus tristissimus”-t (leggyászosabb esztendő) jelentette. Az áprilisi törvények megalkotását - mint írta - „a legnagyobb zavarok és a lélek legnagyobb megpróbáltatásai között” kellett átélnie, majd így folytatta az országgyűlési követekkel kapcsolatban: „Csak hányták-vetették magukat, a liberálisok vagyis az ellenzékiek a konzervatívokkal vagyis a mérsékeltekkel életre-halálra harcoltak egymás ellen, hogy a királyt törvényekkel, az uralkodást pedig tekintéllyel váltsák fel.” Előbbiek célja szerinte nem volt más, mint hogy „teljes átalakulás következzen be és a magyar alkotmány, amely alatt a boldog nemzet 8 évszázadon keresztül élt, gyökerestől kivetessék.” A reformtörvényhozás eredményeit nem az új alkotmányon, hanem az elveszett régien keresztül látta, sőt úgy ítélte meg, hogy a feudális „constitutio” lerombolása nem maradhatott büntetlenül. A „végső

⁵⁹⁸ A március 14-i főrendi tanácskozásról, illetve az alsó táblával közös „elegyes ülésről” (hibás oldalszámozással): Főrendi napló, 1848. [338-339.] p.

⁵⁹⁹ *Hám-émlékiratok* (1928) 40. p.

⁶⁰⁰ Március 14. körül valóban küszöbön álló parasztfelkeléssel és társadalmi zavargásokkal kapcsolatos - jórészt alaptalan - hírek terjedtek Pozsonyban, melyek rendkívül felerősödtek a pesti forradalmat követően és komoly hatást gyakoroltak a törvényhozásra, különösen a főrendekre. Ld. erről. pl. *Hám-émlékiratok* (1928) 37. p.; *Varga*, 1971. 138-142. p.; *Balázs*, 1974. 6-7. p. stb.

⁶⁰¹ *Irányi-Chassin*, (1989) 136. p. Rimelyhez hasonlóan tekintett vissza a március 14-i felirat elfogadására és a bécsi küldöttség útjára a liberálisok sikereitől „levért” Hám püspök is. *Hám-émlékiratok* (1928) 36-38. p. stb.

⁶⁰² Az idézett részt ld.: Rimely-önéletrajz, 88-89. p. (A szöveg számos vonatkozó részéből csak érzékeltetés céljából idéztük a fentieket.)

pusztulásra jutott” nemzet szerinte vakmerőségének köszönhetette, hogy nemcsak a régi jóról, hanem 1849-ben az áprilisi törvényekben biztosított új alkotmányáról is le kellett mondania.⁶⁰³

Visszatérve március 14-re, Rimely főapát felismerte a nap jelentőségét a magyar alkotmányosság és a törvényhozás irányváltását illetően, csak éppen teljesen negatívan ítélte meg azt. Láta, hogy az uralkodóhoz intézett ízig-vérig liberális felirat elfogadtatása csak a folyamat kezdetét jelentette, de Rimely Mihály a konzervatív párt megsemmisítő vereségét követően sem vesztette a törvényhozás munkájában mutatott energikusságából - alapos figyelemmel kísérte megváltozott körülmények között a polgári átalakulás alapjait képező paragrafusok megalkotását is.

3.7. Egyházpolitikai törvényekről. (A tized eltörlése és a vallásügyi törvény, 1848/13., 20. tc.) A katolikus főpapság és az áprilisi törvények.

A továbbiakban elemzendő március 18. és április 11. közötti időszakból Rimely főapátnak sokkal kevesebb, a fentebbiekhez hasonlóan vezetett feljegyzése készült, vagy legalábbis maradt ránk. Ennek okát abban jelölhetjük meg, hogy sokkal kevesebb ideje maradt a röpívek aprólékos végigjegyzetelésére, beszédvázlatok, „eszmélkedések” összeállítására. (Csupán egy terjedelmesebb beszédvázlata maradt ránk az évenkénti országgyűlések tárgyában - ld. 3.8. fejezet - illetve egy rövidebb a Jászkun és Hajdú kerületek szavazatjogáról.) Nemcsak a főrendek kora reggeltől késő estig egymást követő ülései miatt, hanem az ekkor Pozsonyban - éppen a vallásügyi törvények kapcsán - gyakran összehívott püspökkari megbeszélések miatt is.⁶⁰⁴ Az egyes kérdéseket illető véleményére mégis több utalásból következtethetünk, továbbá hozzászólt mind a tized eltörlésével, mind a vallásügyről szóló indítványhoz, melyek nem előre megírt, hanem rögtönzött beszédek voltak. Alábbiakban esetenként elkanyarodunk Rimely főapát személyétől, nézeteitől azonban aligha, és úgy véljük, állam és egyház viszonyainak tágabb elemzésével az ő álláspontjának megismeréséhez is közelebb juthatunk. Említett hozzászólásait kiindulópontként használva e fejezetben szeretnénk továbbá néhány általános, a katolikus főpapság és az áprilisi törvények kapcsolatára vonatkozó következtetésnek is helyt adni. (Ugyanezt a témát felvetettük a márciusi fordulat illusztrálására illetve alábbiakban az 1848/3. tc. főkegyúri jogot érintő vitáira vonatkozó fejtegetésekben is, ld. 3.6. illetve 3.8. fejezetek.)

Mielőtt a témára rátérnénk, szükséges egy-két általános megjegyzést tenni a forradalom és szabadságharc egyházpolitikai témákkal foglalkozó historiográfiájára vonatkozóan. Ugyanis a témában eddig készült két átfogó, önálló monográfia⁶⁰⁵ - ellenkező előjellel ugyan, de - egyaránt súlyos elfogultságokat tartalmaz: a Horthy-korszakban készült tanulmány szinte minden részletkérdésben apologetikus, a Rákosi-rendszer reprezentánsának munkája pedig mindenben ellenséges az egyházi magatartást (a „klerikális reakciót”) illetően. A téma átfogó méltatására az utóbbi időben önállóan vállalkozott tanulmányok már kiegyensúlyozott, forrásokra koncentráló szemléletet tükröznek.⁶⁰⁶ Mégis - érzésünk szerint - az egyház, a fő- és alsópapság

⁶⁰³ Rimely felfogása egyébként jóval többet tükrözött magánvéleménynél, a magyar főpapság hasonlóan vélekedett a márciusi fordulatról, a pannonhalmi főapát sorai szinte hajszálpontosan megegyeztek Hám János püspök véleményével is. *Hám-émlékiratok* (1928) 39. p. De még a nyilvánosságnak szánt egykori munkában is „terhes napoknak” minősítette a püspöki kar az áprilisi törvények megalkotásának időszakát. *Fogarasy*, 1848. 31. p.

⁶⁰⁴ Ld. erről *Fogarasy*, 1848.

⁶⁰⁵ *Meszlényi*, 1928.; *Andics*, 1949.

⁶⁰⁶ E felfogás jegyében készült önálló tanulmányok közül először ki kell emelnünk: *Csizmadia*, 1981.; az utóbbi időszakból: *Zakar*, 1995.; *Hengerné*, 1998. stb.

negyvennyolcas szerepvállalásának részletei terén számos tenni- és feltárnivaló vár a történetírókra. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a szabadságharc nemzeti céljaival rokonszenvező számos katolikus egyházi személy viszonyait feldolgozottabbnak, egységesebb szemlélettel történt megítélésűnek mondhatjuk,⁶⁰⁷ mint a papságnak - elsősorban a püspöki kar tagjainak - a polgári átalakulás egyes kérdéseire való viszonya tekintetében, úgy az áprilisi törvények elfogadása, mint 1848-49 gyorsan pergő későbbi eseményei (a népképviselői országgyűlés tárgyalásai, a honvédelmi bizottmány működése, a Függetlenségi Nyilatkozat stb.) idején.

Rimely Mihály 1848 tavaszán az egyházat leginkább érintő két („rendi alkotmány-módosítással” felérő) törvényjavaslat vitájában is felszólalt, a *tized eltörléséről*, illetve a vallásügy általános rendezéséről. Ami az előbbit illeti, a rendkívül zsúfolt március 18-i nap üléseinek részleteit számos feldolgozás igyekezett tisztázni,⁶⁰⁸ egyes apróságok azonban kevésbé kaptak reflektorfényt. Az alsó tábla délutáni kerületi ülésén az úrbéri terhek felszámolása mellett - anélkül, hogy a témában előzetes törvényjavaslat beterjesztésére sor került volna⁶⁰⁹ - indítvány hangozott el a papi tized megszüntetése tárgyában. Mind az 1848 márciusában, mind az azóta született elemzésekben központi szerepet kaptak a lemondás körüli részletek, amelyek a konkrét indítványon túl már valóban a polgári reformok egyházi fogadtatásának jelzői is voltak. Tény, hogy a káptalanok követői bejelentették kárpótlás nélküli lemondásukat a tizedről, de két igen érzékeny ponton már megoszlanak a méltatások: egyrészt abban a tekintetben, hogy a lemondási aktus kezdeményezésében kié volt az oroszlánszerep, másrészt pedig abban, hogy mennyire tekinthető önkéntesnek az egyháziak bejelentése. A jobbágyok úrbéri terheinek megszüntetéséről szóló döntés után minden bizonnyal először a már említett Schnee László hozta szóba, hogy „a papi tized iránt is egyúttal intézkedni kellene”, de annak nincs nyoma, hogy konkrét törvényjavaslatot is beterjesztett volna. Daróczy Zsigmond, a pécsi káptalan küldötte ezt követően szólalt fel, és a káptalan nevében megtette lemondó nyilatkozatát, mire „az egész termet majd összeroskasztó »éljen«, taps és dörömbölés”⁶¹⁰ következett, a követek felállva tapsolták meg a többi káptalan hasonló bejelentését. (Ezt tette még Forgách Miklós pozsonyi kanonok is, aki időközben eltávozott az ülésteremből, hogy a káptalan véleményét kikérje.⁶¹¹ Az ünnepélyes hangulatban megszövegezték a főrendekhez intézett üzenetet, illetve közben sor került még a nyitrai kanonoknak a szegényebb állapotú lelkészek sorsát firtató felszólalására is. Erre Kossuth szükségesnek vélte a törvényben leszögezni, „miként a kisebbségű papság gondtólment ellátásáról gondoskodni szent

⁶⁰⁷ Mindezt különösen a tábori lelkési szolgálatok kiépülése kapcsán méltatta a történetírás, ld. pl. Zakar, 1998. stb. Vö. még pl. Gál, 1998. stb.

⁶⁰⁸ További részletes hivatkozás helyett a témával foglalkozó irodalom általában: Zeller, 1896. 55-56. p.; Csizmadia, 1969b.; Varga, 1971. 154-156., 162-164. p.; Meszlényi, 1928. 64-66. p.; Andics, 1949. 13-16. p.; ld. még: Károlyi, 1936. 43-46. p.; Zakar, 1996. 51. p. stb.; ill. Sarnyai Csaba Máté: Kényszer és/vagy kompromisszum. Megjegyzések a klérus tizedről való lemondásának történetéhez (1848). In: Aetas, 1999. (megjelenés előtt) Ezúton is köszönöm, hogy a szerző kéziratát rendelkezésemre bocsátotta. (F.Cs.)

⁶⁰⁹ Vö. pl. Urbán, 1986. 127. p.

⁶¹⁰ *Nemzeti Újság*, 1848. 663. sz. (március 21.) 1042. p.

⁶¹¹ Megjegyezzük, formailag erre már nem is lett volna feltétlen szüksége, mert a gyűlés éppen akkor valamennyi jelenlévőnek fejenkénti szavazatjogot adott, vagyis szabad mandátummal bíró képviselők „nemzetgyűlésévé” alakulva feleslegessé tette a követutasítási rendszer fenntartását. Ld. 3.8. fejezet. Persze aligha lehetett elvárni, hogy a követek a rendi országgyűlés rendjén ilyen hamar túllépjenek. Továbbá tudjuk, hogy Forgách nem illetve nem csak káptalanjához indult, hanem értesítette Hám Jánost és több püspököt is a tized ügyének előkerüléséről. *Hám-émlékiratok* (1928) 41. p.; Varga, 1971. 159. p.

kötelességüknek ismerik”, a felelős kormánynak pedig tegyék kötelességévé az alsópapság ellátásáról intézkedő törvény majdani elkészítését.⁶¹²⁾

Mielőtt követnénk az üzenet útját a főrendekhez, érdemes felvetni a kérdést, hogy tulajdonítható-e valakinek az érdem az alsó táblán történt tizedlemondás kezdeményezéséért. Egy nyilvánosságra került kortárs egyházi interpretációt a későbbi katolikus történetírás egy része is visszhangozta, miszerint a kanonokokat áthatotta a nemzeti lelkesedés, a káptalanok küldöttei ezért mintegy önként, örömmel és csakis saját maguktól tettek lemondó nyilatkozatot.⁶¹³ Számos körülmény azonban ellentmond ennek az álláspontnak. Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy Schneé felvetése és a Daróczy kanonok által kezdeményezett gesztus közötti mozzanatoknak döntő szerepe lehetett. A tavaszi püspökkari értekezletek krónikása is megemlékezett arról, hogy a kanonokok „néhány követektől felszólítva” tették meg lemondó nyilatkozatukat, vagyis maguktól nem készültek rá.⁶¹⁴ A szempontunkból most lényeges kérdést illetően - tudniillik önként jelentette-e be lemondását az egyházi rend - nincs okunk kételkedni abban, hogy Kossuth az 1848/13. tc. geneziséről írt visszaemlékezéseit tényekre alapozta: „A jobbágyság felszabadítása meg lévén már szavazva, szép csendesen odasompolyogtam az emelvény elé, melyen a káptalanok követei ültek és szép csendesen azt mondtam nekik: Urak, a földesúri dézsma megszűnt, természetes dolog, hogy a papi dézsmának is meg kell szűnni, szerezzék meg önök a magyar katolikus klérusnak azt a dicsőséget, hogy maga mond le róla; ne várják, hogy én tegyem meg az indítványt, tegyék meg önök; erre egyik közülük ennyit felelt: köszönöm a figyelmeztetést, mindjárt megteszem. Még most is nevezhetném, amint visszaemlékezem, hogy egypár tisztelendő szomszédja miként rángatta a reverendáját, hogy ‘per amorem Dei’ ne izéljen, de a derék ember bizony csak izélt. Megmondta, hogy káptalanja nevében örökre lemond a nép javára minden kárpótlás nélkül a dézsmáról; példáját több lelkes kollégái lelkes nyilatkozatokkal követték, ellene természetesen senki nem szólt, még a reverendarángatók sem.”⁶¹⁵ A káptalanok önkéntes lemondása ellen szól továbbá, hogy a korábbiakból (a reformkor évtizedei alatt ugyanúgy, mint 1848-ban március 18-a délutánjáig) nincs nyoma annak, hogy egyházi körökben komolyabban készültek volna a tizedről lemondani. Más szavakkal: annak, hogy a feudális viszonyok felszámolásának köreikben a világi nemességhez hasonlóan nagyobb arányú szimpatizánsai lettek volna, sőt szinte kivétel nélkül inkább az úrbéri viszonyokat legfeljebb látszatreformokkal módosító, alapjaiban azonban kiváltságörző konzervatívok támogatóinak számítottak.⁶¹⁶ Végezetül pedig a legfontosabb tényre kell emlékeztetnünk: nem lehet eléggé felhívni a figyelmet a március 18-án Pozsonyban meghatározó lélektani körülményekre. Nemcsak arról van szó, hogy a bécsi és

⁶¹² Ld. pl. KLÖM. XI. 671. p.

⁶¹³ *Religio és Nevelés*, 1848. I. 24. sz. (március 23.) 190. p.; vö. pl. *Meszlényi*, 1928. 64. p.; *Hermann*, 1973. 421. p. Megjegyezzük, egyik vonatkozó tanulmányában - más munkáitól eltérően - Csizmadia Andor is úgy fogalmazott, hogy március 18-án „a pécsi káptalan követének javaslatára az egyházi tizedet is eltörölték”. *Csizmadia*, 1980. 54. p. (Máshol - lehet, csak szedési hiba nyomán - „a pécsi káptalan követei”-ről írt a lemondás kapcsán. *Csizmadia*, 1976. 32. p.)

⁶¹⁴ *Fogarasy*, 1848. 31. p.; ugyancsak a felszólítást említi: *Hám-émlékiratok* (1928) 40. p.

⁶¹⁵ Idézi: *Spira*, 1959. 95-96. p.; *Deák*, 1994. 99-100. p.

⁶¹⁶ Konkrétan például a lemondást elsőként megtevő pécsi káptalanról is tudjuk, hogy nemhogy korábban, de még március 18. után sem kommentálta érdemben e feudális járadék szolgáltatás megszűnését. *Csizmadia*, 1969. 125. p. 118. jegyz.

pesti hírek fenyegető parasztmozgalmakról, a zavargások veszélyeiről szóltak,⁶¹⁷ hanem arról is, hogy a kiváltságok birtokosai mintha akaratlanul tették volna magukévá Kossuth korábbi „menjünk vagy menettetünk” mondását. Az egyháziak is a szekularizációtól való félelmükben, a tizedtől való elkerülhetetlen megfosztásuk tudatában, kényszer hatására, „a kisebbik rossz” elve alapján cselekedtek. Mindez egyébként ott és akkor, az alsó táblán is megfogalmazódott, Szentkirályi Móric, Kossuth követő társa a köszönetnyilvánítás mellett rámutatott, hogy az egyházat csak a kiváltságairól való lemondás mentheti meg, „hogy a mozgalom alá ne sodortasson”, Bónis Sámuel szabolcsi követ szerint pedig a kanonokok tette alkalmas lehet „már veszni indult tekintélyük s befolyásuk” visszaszerzésére.⁶¹⁸ A káptalanok követői az őket kérdőre vonó püspökök előtt később ugyanezt a nyomasztó kényszerhelyzetre hivatkoztak.⁶¹⁹

Rátérve a főrendekhez átküldött, a káptalani követek példájának követésére felhívó javaslat sorsára, összességében helytálló a megállapítás, hogy „a főrendek nem osztoztak az egyháziak nagylelkűségében”.⁶²⁰ Az este 8-kor kezdődött, hevenyészve összehívott és ezért kevesebb, mint „félházzal” működő ülésen⁶²¹ az egyháziak közül elsőként Scitovszky püspök kért szót, és bejelentette lemondását a tizedről, viszont felhívta a figyelmet, hogy azzal más tényezők (például az uralkodó jogai, káptalanbeli hivatalnokok, plébániák javadalmazása stb.) is összeköttetésben vannak. Hogy mennyire szerette volna e döntést elodáztatni vagy tompítani, jelzi, hogy érvként még a protestánsoknak jelentendő nehézségekre is hajlandó volt felhívni a figyelmet.⁶²² Batthyány igyekezett megnyugtani a főrendeket, hogy a különböző jogállásokból fakadó tizedügyeket (pl. bérletek, ellátatlanul maradó alsópapság stb.) a következő országgyűlés mindenképpen elintézi, de annak hatáskörét még nem jelölték ki. Majd a kitűnő szónok Lonovics József csanádi püspök, „a legértelmesebb s legliberálisabb főpap”⁶²³ kért szót, és hosszú beszédben ismertette a tized magyarországi történelmét, kimutatva, hogy „a klérus[nak] a tizedet illető joga számtalan törvényeinken, királyi okleveleken, szerződéseken s királyi eskün alapszik”. Remek szónoki fordulattal azonban - bár hangoztatta a papságnak az eltörlésből fakadó megélhetési nehézségeit - az egyház hazafias elkötelezettsége jeleként a maga nevében („riadó tetszéstől” kísérve) megtette a dézsmát illető lemondó nyilatkozatát, ezen áldozatnak is a haza oltárára történő helyezését. Bejelentette röviden lemondását Rudnyánszky József besztercebányai püspök is, aki egyébként - mint a kancellária állandó informátora - a viharos főrendi ülésről másnap jelentést is készített az udvari szerveknek.⁶²⁴

Végül Rimely főapát szólalt fel és rövid beszédében szintén bejelentette a bencés rend nevében, hogy a tizedből fakadó jövedelmét „édes hazámnak egész készségül áldozatul

⁶¹⁷ Ld. pl. *Lónyay-napló* (1896) 48. p.; *Varga*, 1971. 145-188. p.; *Urbán*, 1986. 48. p. A tizedről szintén lemondó nagyváradai kanonok ugyancsak a kényszerről és a decima megóvásának lehetetlenségéről írt, ld. *Varga*, 1971. 156. p. stb.

⁶¹⁸ Ld. ... sz. jegyz.; ill. *Pesti Hírlap*, 1848. 6. sz. (március 22.) 244. p.

⁶¹⁹ *Fogarasy*, 1848. 31-32. p.

⁶²⁰ *Urbán*, 1986. 128. p.; a főrendek vitáit ld. *Főrendi napló*, 1848. 344-352. p.; *Zeller*, 1896. 56-64. p.; *Religio és Nevelés*, 1848. I. 25. sz. (március 26.) 198-199., 26. sz. (március 30.) 200.; 27. sz. (április 2.) 213-214. p.

⁶²¹ *Varga*, 1971. 160-161. p.

⁶²² Jellemző, hogy néhány nappal később, már a vallási törvényről folytatott vitában Teleki Domokos liberális főrend gunyorosan megköszönte Scitovszkynak, hogy „más vallások iránt is aggodalommal viseltetik”. *Főrendi napló*, 1848. 489. p.

⁶²³ *Vachot*, 1848. 47. p.

⁶²⁴ *Varga*, 1982. 1223. p.

hozom”.⁶²⁵ Elképzelhető, hogy felszólalását indokoltta tette Sárkány Miklós bakonybéli apátnak az alsó táblán, szintén rendje nevében tett lemondó nyilatkozata. Rimelynek a Lonovicséhoz hasonlóan hazafias hangvételű beszédében nagyobb teret kaptak a főapát fenntartásai, továbbá kiütköztek abban jogfelfogásának könnyen felismerhető jegyei. Először is kételkedett abban, hogy egyáltalán lemondhat-e ő a tizedről, hiszen csak haszonélvezőként és nem tulajdonosként gazdálkodik a decimából befolyó jövedelmekkel. Hihetően hangzik Lónyay Menyhért megjegyzése, miszerint rajta is látszott a fájdalom „a jövedelmök nagy részétől való megválás miatt, melyet a rémület a forradalom szellemétől csikart ki”.⁶²⁶ Továbbá szavaiból kitűnt, hogy a polgári átalakulástól nemcsak komoly megpróbáltatásokat sejtett a bencés rendre nézve, hanem annak pusztta létét is fenyegettetve látta. (Rimely 1848-ban később is gyakran hangot adott a félelmének, miszerint „a szent rend váratlanul végső megpróbáltatásnak tétetik ki és léte a gyalázatos mozgalmaknak alávetetik”. Úgy vélte továbbá, a március 18-i döntés csak a reformerek első lépése volt, melyet logikusan követ a még meglévő vagyontárgyak kisajátítása, „mivel a világ nyughatatlansága nem elégült ki a püspökök dézsmáinak elvételével, az a klérus jószágaira vágyódott!”⁶²⁷) Beszédét azzal zárta, hogy a Szent Benedek-rend ellátásának ügyét - jellemző módon - a „szeretett nemzet” mellett az uralkodó és a főrendek oltalmába ajánlotta. A Rimely által megfogalmazott dilemma végül a főrendi válaszüzenetben is tükröződött („[a püspökök] készek a papi tizedről - amennyiben az ezen főpásztorokat illeti - lemondani”), mely a világi főrendek követelésének megfelelően tartalmazta még a tizedet bérlő vagy adomány útján bíró birtokosok kártalanításának igényét.⁶²⁸ Hosszas vita után Perényi Zsigmond kompromisszumos javaslatához (a következő országgyűlésre a kormány terjesszen be vonatkozó javaslatot) a tized-kárpótlást elvben ellenző Kossuth és az alsó tábla is hozzájárult.⁶²⁹

Visszatérve a főrendek ülésére, Rimely főapát érintettsége okán itt is érdemes feltenni a kérdést a lemondás motivációjával és önkéntességével kapcsolatban.⁶³⁰ Számos körülmény alapján úgy ítéljük meg, hogy a püspökök valójában mereven ellenezték a tizedről való lemondást, és a fűtött hangulatú március 18-i ülésen nem a valódi véleményüknek adtak hangot. (Rimely kapcsán ez már a megfogalmazásokból is nyilvánvalóan kiderül. Későbbi írásaiban - idézett beszédével szemben - soha nem úgy emlékezett, hogy „lemondunk a tizedről”, hanem mindig úgy fogalmazott: „elvették tőlünk”, a különbség pedig több, mint stílári.⁶³¹) Nemcsak azért mondhatjuk ezt, mert a szemtanú - sokat idézett - szavai szerint a püspökök lemondása nem éppen a lelkesedés, hanem a „rezignáció ólomhangján” ment végbe.⁶³² A Hám János vezette püspöki értekezlet 18-án este kapott hírt az alsó tábla tizeddel kapcsolatos terveiről, s mivel - az események fordulatosságára jellemzően - többségében nem

⁶²⁵ Függelék VII.

⁶²⁶ *Lónyay-napló* (1896) 48-49. p.

⁶²⁷ Rimely-önéletrajz, 89. p.

⁶²⁸ *Irományok*, 1848. 83. p. 64. sz.

⁶²⁹ KLÖM. XI. 672-673. p.; *Urbán*, 1986. 128-129. p. Az alsó tábla vitája a tizedet illető főrendi üzenetről: *Zeller*, 1896. 64-80. p., megjegyezzük, ekkor egyházi követek már nem szólaltak fel. Az 1848/13. tc.-et ld. MT. 1836-1848. 236. p.

⁶³⁰ Az önkéntességet és a lemondást egyszerűen „nemes gesztus”-ként jellemző méltatások közül: *Hermann*, 1973. 421. p.; *Zakar*, 1996. 51. p. stb.

⁶³¹ Ld. Rimely-önéletrajz, számos helyen, pl. 92. p.

⁶³² *Lónyay-napló* (1896) 48. p.

értesültek a főrendi ülés összehívásáról, a követendő egyházi stratégia kidolgozását másnapra (vasárnapra) az ünnepélyes szentmise utáni megbeszélésre halasztották.⁶³³ A későbbiek ismeretében nyugodtan feltételezhetjük, hogy ez a stratégia nem a tizedről való általános és önkéntes lemondás deklarálását jelentette volna, sokkal inkább a megakadályozására teendő lépéseket vagy legalább is a fenntartásaik nyomtatékosítását. 18-án tehát a feszült hírek hatására nem fejthettek ki ellenállást, nem sokkal később azonban a püspökök ezt egyértelműen megpróbálták. Az sem mondható, hogy a felső klérus az országgyűlés nyilvánossága előtt egységesen állt volna ki önkéntes lemondásával. Tudomásunk szerint eddig nem hívták fel a figyelmet Ocskay Antal kassai püspök március 21-én tett nyilatkozatára, ezért vonatkozó részét szó szerint közöljük. Épp a hitelintézeti törvényről folyt a vita, a püspökök az egyházi alapítványokat féltették, és - másokkal együtt - hangoztatták, hogy az alapító szándékával ellentétes célra azokat fordítani nem lehet. Ocskay is tiltakozott, amiért a tervezetben forrásként megjelölt alapítványok egy része a római katolikus egyházat érintette, majd így folytatta: „Egyébiránt el nem mulaszthatom ez alkalommal kijelenteni, hogy a múlt napokban gyengélkedő egészségem miatt e teremben meg nem jelenhetvén, a köztanácskozásokban részt nem vehettem, mely ha lehetséges lett volna, az úrbér- és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések s papi tized megszüntetése tárgyában felterjesztett törvényjavaslatokhoz szavazatommal nem járultam volna.”⁶³⁴

E nyilatkozatra nyilván azért is kerülhetett sor, mert előző nap, azaz 20-án nagy jelentőségű tanácskozásra került sor, melyen az állammal szemben független katolikus egyház megteremtésének lehetőségeiről, a katolikus politikai stratégiáról értekeztek. A konferencia nyomán 21-én Hám mint rangidős püspök a Pozsonyban tartózkodó felsőklérus nevében kérelmet nyújtott be az uralkodóhoz.⁶³⁵ A már elfogadott törvényjavaslat nyílt megakadályozására ebben a dokumentumban nem kérték az udvart, viszont hosszan érveltek amellett, hogy sürgős és határozott intézkedésekre van szükség az úrbéri viszonyok megszüntetése következtében az egyháziak ellátására vonatkozóan, a katolikus alapítványok és a főkegyúri jog megőrzése tekintetében. Szempontunkból a legfontosabb, hogy a tizedről való lemondással kapcsolatban nem említették a nemzet oltárára tett ünnepélyes gesztust, sőt az elfogadott törvényt az egyház jogaiba való erőszakos beavatkozásként, a teljes anyagi lerontásra tett kísérletként értékelték, mellyel szemben védelmet csak az uralkodótól remélhettek. (Bécsben egyébként az udvari kancellária lényegében úgy értékelte a dolgot, hogy a magyar katolikus egyház kész helyzet elé állította: 18-án lemondtak a tizedről, három nap múlva pedig már panaszkodnak, pedig előre nem is értesítették a királyt arról, hogy le akarnak mondani a decimáról! A kész helyzet tudomásul vételét javasolta, ugyanakkor a plébániák finanszírozásának sürgős rendezésére figyelmeztetett egyébként a bécsi pápai nuncius is.⁶³⁶) A püspöki kar a későbbiekben is mindig a körülmények kényszerítő erejére hivatkozott, és március 18-i magatartásával ellentétes nézeteknek adott hangot. Az ünnepélyesen lemondó Scitovszky például egy 1849-ben kelt levelében kétségbe vonta, hogy az uralkodó valaha is hozzájárult volna „rendes” körülmények

⁶³³ *Hám-émlékiratok* (1928) 42. p.; vö. ... ill. ... jegyz. Megjegyezzük még, hogy Hám pontatlanul emlékezett a lemondáskor jelen lévő egyháziak számára, „két vagy három” püspökről írt, csak Lonovicsot és Scitovszkyt említette, Rudnyánszkyt és Rimelyt nem. (Későbbi tanulmányunkban foglalkozunk a pannonthalmi főapát sajátos helyzetével az 1848-as püspöki karban.)

⁶³⁴ Főrendi napló, 1848. 354-357. p.

⁶³⁵ A március 20-i tanácskozásról mások mellett pl. *Kumlik*, 1911. 73-74. p. stb. A március 21-i kérelmet közölte: *Roskoványi*, 1856. 715. sz. 362-366. p.; méltatására ld. *Károlyi*, 1936. 43. p. 27. jegyz.; *Varga*, 1971. 180-181. p. Részletesen ismertette: *Fogarasy*, 1848. 32-36. p.; ennek alapján: *Meszlényi*, 1928. 66-73. p.

⁶³⁶ *Eckhart*, 1935. 11. p.; *Károlyi*, 1936. 45. p. 33. sz. jegyz.; *Spira*, 1959. 96. p.

között, ha „akarata szabad” a tized eltörléséhez. Így fogalmazott: „Akkor Bécsben és a birodalom más részeiben a felforgatás uralkodott. A tizedekről az alsó tábla március 18-i ülésén néhány káptalan követé az összes egyházi rend nevében lemondott, anélkül, hogy erre akár küldői, akár az egyházi rend felhatalmazta volna. [...] Bár tudták, hogy a lemondás ellenkezik a kánonokkal, azért tették, mert alaposan és joggal tarthattak még nagyobb bajoktól és folytonos terrorizmus alatt állottak.”⁶³⁷ A terrorizmus légköre szerepel fő hivatkozási alapként a püspöki kar 1850 augusztusában tartott értekezletének egyik, kifejezetten a tized eltörlése kapcsán készült nyilatkozatában is, mely az 1848/13. tc.-et „semmisnek és érvénytelennek nyilvánítja, amennyiben akkor csak kényszerűségnek engedtek”.⁶³⁸

Összességében tehát az egyháziak (köztük Rimely főapát) tizedről történt lemondását nem önkéntes gesztusként vagy érdekefelismerésen alapuló kompromisszumként értékeljük (amennyiben az érdeknek az úrbéri viszonyoktól való megszabadulást tekintjük), leszögezve ugyanakkor, hogy e magatartás „történeti vagy politikai szempontból erényül vagy bűnül egyaránt kevésbé róható fel”.⁶³⁹ A lemondás megtörténetében a központi szerepet az aktuális események nyomasztó súlyának, illetve az egyházat egy súlyosabb helyzetből való megóvás szándékának tulajdoníthatjuk. („A helyes politika szabályai azt kívánták, hogy önként adják meg a népnek azt, amit hamarosan esetleg erőszakkal harcolna ki.” - írta egy Irányi Dániel.⁶⁴⁰) Nem helytálló az a megfogalmazás, hogy az egyházat megfosztották a dézsmától, de az sem, hogy a papok az alsó és felső táblán lemondtak arról; az egyházat sokkal inkább lemondatták tizeddel kapcsolatos jogainak gyakorlásáról. Érzésünk szerint kifejezi ezt, hogy a püspökkari értekezleteket dokumentáló Fogarasy Mihály az eseményt hol hazafias cselekedetként mutatja be, hol „az események parancsoló hatalmának engedelmeskedő” egyháziakról beszél.⁶⁴¹

A tized eltörlésénél is jóval nagyobb jelentőséget és terjedelmesebb vitatást kapott a „*vallás dolgában*” alkotott törvény feletti főrendi tanácskozás az április 2-i, 4-i illetve 6-7-i ülésnapokon, melyek részletesebb ismertetésétől el kell tekintenünk, csupán a Rimely beszéde által is érintett kérdésekre térhetünk ki.⁶⁴² A terjedelmesség oka, hogy a bevett felekezetek tökéletes egyenlőségéről és viszonyosságáról szóló javaslattal szemben a püspökök határozottan

⁶³⁷ Scitovszky levelét ld.: *Roskoványi*, 1856. 437-439. p.; vö. *Vázsonyi*, 1893. 45. p. 1. sz. jegyz. A lemondás jogszerűségét egyébként Hám is kétségbe vonta. *Hám-émlékiratok* (1928) 42. p.

⁶³⁸ *Roskoványi*, 1856. 732. sz. 436-442. p.; *Zeller*, 1896. 200. p. Az 1850. évi értekezletekre ld. még: *Vázsonyi*, 1893. 44-45. p.; *Andics*, 1949. 139-140. p. stb. Megjegyezzük, e kevésbé ismert források feldolgozását további, itt el nem végezhető feladatnak tekintjük.

⁶³⁹ *Sarnyai*, 1998. 740. p.

⁶⁴⁰ *Irányi-Chassin*, (1989) 149. p.

⁶⁴¹ *Fogarasy*, 1848. 31-32. p.

⁶⁴² A főrendi vitákat ld.: Főrendi napló, 1848. 466-473., 485-500., 513-517. p.; *Zeller*, 1896. 86-105., 107-159. p. Az alsó tábla vitáival nem foglalkozunk, már csak azért sem, mert a rendek különösebben heves vita nélkül tették meg törvényjavaslatukat. „Csak elenyésző kisebbség állott a régi állásponton, a nagy többség a divatos demokratizmusnak, még helyesebben, liberalizmusnak hódolt, s ez minden vétőt elnémitott, mely az egyházi padosorokból felhangzott.” *Meszlényi*, 1928. 76. p., az országgyűlés „egyházellenes hangulatára” *Karácsonyi*, 1915. 264. p. Az alsó táblára ld. KLÖM. XI. 705-706., 726-730. p.; *Zeller*, 1896. 85-86., 105-107. p. stb.

kifejezték nemtetszésüket, ellene szívós és körültekintő politikai küzdelmet folytattak.⁶⁴³ 2-án az alsó tábla üzenetének felolvasását követően Scitovszky kért szót és egyből a lényegre tapintott: „E javallott törvénycikkben foglalt pontok annyira fontosak s a katolikus egyház életébe vágók, hogy ezeknek egész kiterjedésükbeni tárgyalatása igen-igen szükséges.” Elítélte a tökéletes egyenlőség és viszonyosság elvének kimondását, s különösen felemelte szavát a bevett felekezetek iskoláinak átjárhatósága ellen.⁶⁴⁴ Ocskay (a püspökök később ismétlődő eljárásának megfelelően) már ekkor óvást emelt, s kifejtette: „ily általános rendelethez [ti. a törvényesen bevett vallásfelekezetek tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát kimondó 2. §-hoz], miután az csak félremagyarázatokat és súrlódásokat idéz elő, semmiképpen nem járulhatok, s ezért a katolikus egyház elveit, javait és jogait ily általános eszmének alárendelni nem engedhetem”. Őt követte Fogarasy Mihály szkodári püspök, aki kijelentette, hogy az egyház nem ellensége az átalakulásnak, éppen ellenkezőleg, mindig is azért küzdött (sőt azt is állította, hogy „a jelen időben is ő tűzte ki Európa népeinek a haladás zászlóját”), de óva intett attól, hogy a törvényhozás „az egyház szabadsága és testületi jogai felett korlátozólag” intézkedjen. Hosszú beszédében két különösen fontos indítványt tett, az egyikben az egyházi és iskolai szükségleteik állami költségvetésből való finanszírozásához az „amennyiben azok mostani javaiból ki nem telnek” szövegrészt akarta beszúratni, a másikban (szempontunkból most ez a fontosabb) a teljes egyenlőséget és viszonyosságot a felekezetek „saját hitelveik és egyházi szerkezetük épségben tartása mellett” kívánta megállapíttatni. Az ellenzéki Teleki Domokos cáfolta, hogy a viszonyosság elve ellentétes lenne a keresztény vallás tanaival, és elutasította Fogarasy módosító javaslatát, magáévá tette viszont Cziráky János és több világi katolikus főrend is, utóbbiakkal Perényi Zsigmond és Teleki László szállt vitába. Rimely is szót kért, de beszéd helyett csak bejelentette, hogy - mivel Fogarasy „kimondta nézeteit” - az ő indítványa mellett foglalt állást. Néhány (az említettek mellett az alapítványok sorsát féltő) hozzászólás végén Fogarasy rámutatott, hogy „a katolika vallás régi, ősi 8 százados szerkezete az egész alkotmányba beszöve volt”, de a jövőben uralkodó vallás nem lehet, s a vallásegyenlőség zökkenőmentes megvalósulása érdekében kérte a főrendeket módosító javaslata támogatására. A felső tábla ilyen értelmű viszontüzenetet fogalmazott meg, de az alsó tábla nem engedett, ragaszkodott a Kossuth által fogalmazott első törvényjavaslatához.⁶⁴⁵

A főrendek így április 4-én ott folytatták, ahol két nappal korábban abbahagyták. Az egyház a vallási elvek törvényhozás útjánai korlátozásának tilalmát kívánták a paragrafus szövegébe iktatni. Ocskay gyakorlatilag megismételte korábbi beszédét, s nem akarta önmagát hosszan ismételni Fogarasy sem. Rámutatott viszont, hogy „aggodalmunknak nevedni kell, s azon gondolatra is jöhetünk, hogy az óvó klauzula betétele is elleneztetvén, nem akarja a törvényhozás a katolika egyháznak jelen szerkezetét s mostani állását ez országban biztosítani”, hiszen ellentétes érdekű bevett felekezetek esetén az egyiknek hasznos intézkedés óhatatlanul sérti a másikat. Teleki Domokos jó érzékkel mutatott rá, hogy egypár nappal korábban a főrendek „pazar kezekkel szórták a politikai szabadságot, és most a vallási

⁶⁴³ Röviden ld. pl. Zakar, 1996. 51. p. stb. A téma jelentőségét növeli, hogy a vallásról alkotott 1848/20. tc. elvei illetve konkrét rendelkezései minden, vallásüggyel kapcsolatos aktuális vitának, értékelésnek a középpontjában állottak egészen a múlt század végi egyházpolitikai törvényekig, sőt esetenként azon túl is. Történetének önálló feldolgozása és katolikus illetve protestáns szemléletű értékelése: Forster, 1892. 3. r. 46-49. p.; Ballagi, 1903.; Tillmann, 1904.; Nagy, 1905.; Meszlényi, 1928. 70-83. p.; Török, 1941. 21-25. p.; különösen részletesen: Zsilinszky, 1908. stb.; ld. még A.P., 1891.; Andics, 1949. 29-36. p.; ill. Csorba, 1991. stb. (A részletes hivatkozásoktól ezúttal is eltekintettünk.)

⁶⁴⁴ Scitovszky beszédére ld. még: Vázsonyi, 1893. 42. p.

⁶⁴⁵ Ld. pl. Zakar, 1995. 80-81. p. stb.

szabadsággal kívánnak gazdálkodni”. Úgy vélte, hogy az alsó tábla javaslatában a „különbség nélküli tökéletes egyenlőség és viszonyosság” pontosan kijelöli az államhatalom számára azt a korlátot, melyen belül nem mehet. Értetlenségének adott hangot Teleki László is: „nem tudom megfogni, miért ne lehetne elfogadni a karok és rendek izenetét, úgy, mint áll. Vannak bizonyos dolgok, melyek oly egyszerűek és világosak, hogy azokhoz semmi záradék és magyarázat nem szükséges.” Ott, ahol megvalósul a vallási egyenjogúság, még csak nem is logikus a püspökök által védelmezett értelmező záradék beiktatása. Teleki utána még összeszólalkozott a katolikuson kívül valamennyi vallás érdekére hivatkozó Scitovszkyval és Bezerédy Miklós c. makári püspökkel is. (Utóbbi beszédét az ellenzéki főrend kissé gúnyosan „nem tudom, miféle törökországi püspök úr némely viccei”-nek nevezte.) Teleki kiállt a törvényjavaslat mellett és határozott szavakkal utasította vissza a pécsi püspöknek a személyére illetve a főrendi többséggel szembeni állásfoglalására vonatkozó megjegyzéseit, beszédének záró mondatával pedig a karzat hallgatóságának viharos egyetértését, utóbbi pedig a nádor rosszallását váltotta ki: „Én nem istenítem a méltóságos főrendek táblája többségének logikáját, úgy én éppen olyan méltó joggal, s talán méltóbbal nem hagyhatnám helybe a püspök úrnak előadását, miszerint nem fogadja el a képviseleti táblának jelenleg már a hazát képező többségének véleményét.” A világi főrendek leginkább csak röviden jelentették be a módosítást támogató vagy ellenző szavazatukat.⁶⁴⁶ Teleki Domokos is először megígérte, hogy megfogadja a nádor felszólítását és rövid lesz, majd tulajdonképp az egész vita lényegét összefoglalta. Scitovszky katolicizmusával szemben az ő protestáns meggyőződését nem sértette a viszonyosság és a szabadság elve, majd így folytatta: „viszonyosság lehet szabadság nélkül, de szabadság soha viszonyosság nélkül nem létezhetik. Mert mi a viszonyosság, ha nem a szabadságnak mindenkire való kiterjesztése? [...] Újabb időkben, midőn Magyarországon felmerültek a vallásbeli kérdések, a tisztelt klérus mindég a vallásos elveket kívánta pajzsul felhasználni arra, hogy magát a vallás szabadsága ellen oltalmazza, s keresett ott elveket, hol nem voltak.” Vagyis észrevétele szerint a katolikus egyház hatalmi érdekeinek esetleges jövőbeli sérelmét a törvény szavára való hivatkozással akarta megakadályozni, s nem úgy, mint saját felekezeti szempontjainak háttérbe szoríttatását.

A Telekiéknek újra visszavágni igyekvő Scitovszky mellett a felső klérusból csak Bartakovich Béla rosznyói püspök mondta el (röviden) a véleményét, Rimely főapát viszont hosszabb beszédben foglalt állást az inkriminált 2. §. javasolt kiegészítése mellett.⁶⁴⁷ Alapvető felfogása az volt, hogy a törvényjavaslat egy nagy és általános elvet kíván kimondani, melyet nemcsak a vallásügyben, hanem minden témát illetően ellenez. Szerinte a törvényhozásnak nem princípiumok leszögezésével, hanem aprólékos jogi szabályozással kellene foglalkoznia. Az efféle alapelvek később óhatatlanul értelmezési viták forrásai lehetnek - vallotta, mert ha ezzel szemben teljes részletességgel látható volna, „miben kívánják a más felekezetűek a viszonyosságot s egyenlőséget, akkor egyenesen, biztosan s határozottan mondhatnánk ki véleményünket”. (Az ellenzék ez észrevételre azt jegyezte meg, hogy amint a részletek kerülnek „szőnyegre”, az egyház ugyanúgy ellentmondott az oktatásügyi, vagyoni stb. liberális elképzeléseknek is, mint az alapelvnek, amint azt 1848-ban például a felelős kormányról vagy az országgyűlési választások kihirdetésének módjáról szóló törvények elleni egyházi ellenállás is bizonyított. Ld. 3.8. fejezet.) Az általános értelmű kifejezésbe tehát Rimely szerint szükséges a katolikus óvásban foglalt konkrétumot belehelyezni, majd szónoki kérdésekkel fordult a főrendekhez: „Hát miben állana a katolika egyház szabadsága, ha hitelveit s egyházi szervezetét fenntartani szabadságában nem állana?” Scitovszkyhoz csatlakozva burkoltan utalt

⁶⁴⁶ A püspököket támogatókra ld. pl. Keglevich János, Szécsen Antal, Zichy Ödön; az ellenzőkre Gyürky Pál, Vay Miklós, Perényi Zsigmond stb.

⁶⁴⁷ Függelék IX.

arra is, hogy a 2. §. azért is elfogadhatatlan, mert a katolikus egyház számára a teljes felekezeti viszonyosság egyszerűen a gyakorlatba át nem vihető elméleti konstrukció. Szinte valamennyi Rimely-beszédhez hasonlóan itt is azzal érvelt, hogy a rendek célkitűzéseiben foglaltakkal ezúttal is maradéktalanul - a valóságban ugyanakkor csak névlegesen - egyetért, vagyis a vallásszabadság és egyenjogúság az ő számára az egyik legfőbb érték illetve megvalósítandó feladat, viszont az aktuális törvényjavaslatot nem tartja célravezetőnek. (Sőt, még azt is méltánytalannak nevezte, hogy mások az alkotmányossághoz való viszonyát megkérdőjelezték. Vö. 3.6. fejezet.) A különbség tehát - mint a reformkori konzervatívok és ellenzékiek között általában - nem retorikai, hanem nagyon is tartalmi jellegű volt. Érdekes még Rimely beszédének a vége. Mintha már ekkor rezignáltan beletörődött volna a Fogarasy-féle klauzula kimaradásába (pedig a főrendek többsége ekkor nyilvánvalóan mellette állt), szavait azonban mégsem a keserű megpróbáltatások kiemelésével zárta. Jó érzékkel vette észre, hogy a felekezeti jogegyenlőség életbe léptetésének számos részletkérdése fog a közeljövőben „akár törvényben, akár pártok mozgalmainál előtűnni”.⁶⁴⁸ Feladatul mintha már az erre való felkészülést jelölte volna meg önmaga számára (legalábbis ekkor), mert a katolikus szempontok megvalósulásának biztosítékát nem az egyház érdekeit pontosan kifejező törvényszövegekben, hanem az ország katolikus lakosságában, pontosabban annak egyházához való ragaszkodásában jelölte meg. („Megjön az idő és akkor bízunk kell abban, hogy e honban katolikusok laknak, s érzik azt, hogy ők katolikusok, a katolika vallásnak fenn kell tartatni.”) Ez a felfogása pedig pontosan megfelelt a katolikus autonómia mozgalom - éppen ezt követően markánsan körvonalazódó - célkitűzéseivel. Szavaival teljesen párhuzamosak a püspöki kar emlékeztetőjeként megfogalmazottak is: „midőn egyházunk a fejedelmi pártfogás ernyőzete alól ki van rántva, s a bevett vallások sorába állítva, most, midőn a nép a törvényhozásba választása által befoly, és szavát azon kívül is az igazság és jogosság mellett felemelheti, a katolikus egyháznak saját híveinek védelme alá kell húzódnia”.⁶⁴⁹

A Rimely által érintett eszme két nappal később kapott különös jelentőséget. Április 4-én ugyanis a főrendek újabb üzenetben ragaszkodtak a püspökök indítványozta kiegészítéshez, viszont megmakacsolta magát az alsó tábla is. (Indoklásukban arra hivatkoztak, hogy „a kérdéses szavak betétele által a jelen tárgy politikai térről a dogmatikai térre vitetnék át, és a tökéletes egyenlőség és viszonyosság veszélyeztetnék”.) Miután 6-án bejelentették a rendek szóbeli üzenetét, Scitovszky kifejezte ragaszkodását korábbi elveihez, melyekről le nem mondott, de az előrehaladott tárgyalásokat sem akarta gátolni, viszont óvást jelentett be a vallási törvénnyel kapcsolatban. Ocskay püspök is azt fejtegette, hogy soha nem akarta a törvényhozásban a vallásügyet tárgyalni, s rámutatott, hogy a mostani javaslat 2., 3., és 4. §-ait soha támogatni nem fogja majd szintén ünnepélyes óvást tett, melyhez több világi katolikus is csatlakozott. Pártolón csak Vay Miklós nyilatkozott, majd Majláth György országbíró fejezte ki megnyugvását az alsó tábla üzenetében. István főherceg bejelentésére a sokat vitatott paragrafusokat közfelkiáltással jóváhagyták. A továbbiakban még a görögkeletiek és görögkatolikusok viszonyaival foglalkozó „pótlék javaslatot” vitatták, majd megszülethetett az „évszázados vallási súrlódások és összecsapások felszámolásában, és így az igazi vallás- és lelkiismereti szabadság megvalósításában korszakalkotó jelentőségű” 1848/20. tc.⁶⁵⁰

Említést kell még tennünk az április 6-án tartott katolikus értekezletről, melyen az egyház autonómiával kapcsolatos jogainak törvénybe iktatását célzó petíciót szerkesztettek. (Ebben nem tudjuk, Rimelynek milyen közvetlen szerepe lehetett, a vonatkozó püspökkari tanács-

⁶⁴⁸ Az áprilisi törvények ideiglenesnek tekintett jellegéről kitűnően: Szabad, 1976.

⁶⁴⁹ Fogarasy, 1848. 65. p.

⁶⁵⁰ Csorba, 1999. 51. p.; az 1848/20. tc.: MT. 1836-1848. 243-244. p.; vö. még: Károlyi, 1936. 141-142. p.

kozásokon bizonyára részt vett, és mivel sokat foglalkoztak a szerzetes papság viszonyaival, valószínűleg véleményét is kifejtette.⁶⁵¹) A petíciót Rónay János csanádi követ a katolikus egyház szabadságának és hívei megnyugtatójának érdekeire hivatkozva másnap be is nyújtotta az alsó táblának, ott azonban Deák Ferenc igazságügyminiszter javaslatára, mint az országgyűlés elé túl későn került indítványt, elvetették. Az újabb politikai kudarc csak fokozta a püspökök keserűségét a törvényhozás irányát illetően, és megalapozta az április 8-i újabb tanácskozástól - immáron a megváltozott körülmények tudomásulvételével - kibontakozó egyházi mozgalmakat, főpásztori állásfoglalásokat is.⁶⁵²

Az áprilisi törvények elfogadásához érve, nagyon röviden meg kell próbálnunk valamiféle általános értékelést nyújtani Rimely mellett a püspöki kar egészének március végi - április eleji magatartásáról.⁶⁵³ A probléma kulcsát abban jellelhetjük meg, hogy az új vallásügyi szabályozást szorgalmazó, Kossuth vezette liberálisok és a püspöki kar felfogása össze nem egyeztethető ellentmondásokat tartalmazott. Ha majdnem egy évtizeddel korábban a vegyes házassági vitákra találóan pontos volt Dessewffy Aurél megállapítása, miszerint a „protestánsok iránti igazságosság ott kezdődik, ahol a katolikusok iránti igazságtalanság”,⁶⁵⁴ akkor ugyanez vonatkoztatható 1848 tavaszán a püspöki kar illetve a hatalomra került liberálisok viszonyára is. Míg - mint láttuk - a vallásügyi vita kapcsán a püspökök lényegében azt is elleneztek, hogy a törvényhozás a kérdés tárgyalásába ereszkedjen, illetve amennyire lehetett, védte a korábbi állapotból maradó előjogait, egyházellenes támadásnak tekintve sokallták az új kormány kívánalmait. Kossuth ugyanakkor - mint a szakirodalomban gyakran idézett - visszaemlékezésében kifejtette, éppen hogy kevesellte mindezt, és nemcsak széleskörű miniszteriális felügyeletet szorgalmazott, hanem elvben az állam-egyház szétválasztás radikálisabb, például a szekularizációt is felvető módját támogatta. Ennek elmaradását csak taktikai okokkal indokolta, miszerint: „Meg voltunk mindnyájan győződve, hogy ha a vallásfelekezetek közti egyenlőségnek ezen módját hozzuk akkor indítványba, oly megkérdelhetlen harcot és háborút idéztünk volna elé, s oly hatalmas segédekert kergettünk volna hazánk szabadsága bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész átalakulási munka veszélyeztetve lehetett volna. Nem mertük tenni.” A katolicizmust „hatalommal felruházott valóságos állami intézmény”-ként határozta meg, míg az általa helyeselt egyház-fogalomnak az „egy hitet valló egyének szabad akaratból kifolyó önkéntes egyesülete” felelt meg. A régi rendi alkotmányban biztosított katolikus államvallás-eszméről így írt: „annyira sérti az emberi szabadság legérzékenyebb oldalát, a lelkiismeret szabadságát, annyira ellenkezik a polgári társadalom s az állami szuverenitás alapfogalmaival, [...] hogy eltökélettük magunkat e borzasztó eszmét a

⁶⁵¹ Fogarasy, 1848. 12-15. p.

⁶⁵² A petíciós mozgalomról a fentiek mellett: Fogarasy, 1848. 61-81. p.; Zeller, 1896. 160-168. p.; Török, 1941. 25-28. p.; Csizmadia, 1976. 33-36. p.; Hermann, 1973. 422-423. p.; Zakar, 1995. 81. p.; Csorba, 1999. 54-60. p.

⁶⁵³ Az utókor véleménye természetesen ebben a kérdésben is élesen megoszlik. A katolikus történetírás egy része a püspökök kompromisszumkészségére illetőleg - megítélésünk szerint helytállóbb módon - a társadalmi stabilitás megőrzésében nyújtott komoly szerepére koncentrált, vagy legalábbis hangsúlyozza a valóban eléggé ki nem emelhető tényt: az egyház tudomásul vette a polgári „alkotmány” létrejöttét, és április 11. után annak keretei között kereste kibontakozásának lehetőségét. Az ezzel szögesen ellentétes vélemények közül csak egyet idézünk: „Az 1848. évi szabadságmozgalmakat az egyház mindenütt ellenséges indulatokkal fogadta. Amennyiben tehetett, akadályokat gördített a szabadelvű átalakulások elé.” Vázsonyi, 1893. 41. p. S bár érezhető, hogy az értékelésekben néha keverednek a püspökök március végi - április eleji országgyűlési állásfoglalásainak, illetve a Batthyány-kormány pesti munkába állását követő magatartásának elemei, a különféle megítélések oka nyilván összefüggésben áll a kortársak diagnózisaiival is.

⁶⁵⁴ Idézi: Sörös, 1901. 866. p.

magyar közjogból kitörölni.”⁶⁵⁵ A korábban elterjedt egyházi felfogás egyébként eleve bizalmatlan volt a társadalmi-politikai mozgalmakkal szemben, a legfőbb értéknek rendszerint az állagörzést, a változatlanságot tekintette. (Danielik János katolikus publicista például jellemzően így írt még 1848 januárjában: „Legyenek a revolucionális mozgalmaknak közvetlen következményei bármi kedvezők is ránk nézve, végkiszámításban azok mindenkor ellenünk, érdekeink, életünk ellen vannak kitéve.”⁶⁵⁶)

Összességében Rimely főapát és püspök-társai felfogását leginkább úgy lehetne jellemezni, hogy elkötelezett hívei voltak a rendi konzervativizmusnak, ebből fakadóan szükségképpen bizalmatlanul fogadtak minden fontosabb - különösen egyházpolitikai - reformot. Az 1848-at megelőző időszakban sem adódott rá lehetőség, hogy köreikben a liberális eszméknek hívei támadjanak, nem csoda, hogy az áprilisi törvények vitáiban nyilatkozataik az alsó táblával szembeni ellenkezéstől fenntartásaik hangoztatásán át legfeljebb a mérsékelt tudomásul vételig terjedtek, a nyílt támogatásig már nem. Mint egy radikális kortárs írta: „A magyar elszolgaisodásnak egyik legszomorúbb példája volt az, hogy főpapjaink közül egy, de egy sem találkozott, ki meggyőződésénél fogva a bukott kormány bűneit nyíltan kimondva az ellenzékkal mert volna tartani. Azelőtt a sötét századokban sokkal önállóbbak, szabadabb szelleműek voltak főpapjaink.”⁶⁵⁷ Horváth Mihály is úgy jellemezte a püspöki kart, mint amelynek korábbi kinevezéseinél a kormánypárti politikai elkötelezettség és aktivitás nyomott legtöbbször a latban, így nem meglepő, hogy vagy „meggyőződéseiket önértékeik miatt mindenben fölálldozni kész vagy elvből a reakcióhoz szító egyéniségek” juthattak püspöki székekbe.⁶⁵⁸

Rimely Mihály 1848-as felfogásáról általánosságban aligha tudunk pontosabbat adni a bencés rendtörténetíró értékelésénél: „nem lelkesedett a nemzeti küzdelemért, érzelmileg kétségtelenül az uralkodóház, a régi alkotmány híve volt”.⁶⁵⁹

3.8. Az évenkénti országgyűlésről, a felelős kormányról és a népképviseltről (1848/3., 4., 5., 16. tc.).

Az országgyűlés március 18-i tárgyalásain az alsó tábla határozatot fogadott el a törvényhozás legfontosabb feladatairól, melyeket az új végrehajtó és törvényhozó hatalomról (felelős kormányról illetve népképviselési alapú országgyűlésről), a közteherviselésről, az úrbéri viszonyok megszüntetéséről (a földbirtokosok kártalanítása mellett), az ország „belbékéjét” megteremteni hivatott nemzetőrség valamint a sajtószabadságot biztosító esküdszékek felállításáról szóló törvényekben jelölte meg. Már ez a nyilatkozat úgy fogalmazott, hogy „mindazon törvényeknek alkotását, melyek az ország belbékéjének és a nemzet szabadságának biztosítása végett rögtöni intézkedést nem kívánnak”, a követek a következő „*Pesten tartandó nemzetgyűlésre*” halasztják.⁶⁶⁰ Vagyis ekkor a politikai közvélemény számára már egyértelmű volt, hogy - régi kívánságnak megfelelően - a magyar törvényhozásnak a politikai élet valódi központjának számító fővárosban, Pesten és nem a nyugati határszélen fekvő, Bécshez közeli Pozsonyban kell üléseznie, méghozzá nemcsak esetenként

⁶⁵⁵ KLI. VIII. 342., 339. p.

⁶⁵⁶ *Religio és Nevelés*, 1848. I. 6. sz. (január 20.) 43. p.

⁶⁵⁷ *Vachot*, 1848. 47. p.

⁶⁵⁸ *Horváth* (1986) 370. p.

⁶⁵⁹ *Sörös*, 1916/a. 444. p.

⁶⁶⁰ *Irományok*, 1848. 80-81. p. 56. sz.; *Urbán*, 1986. 126. p.

(amikor a király összehívja), hanem állandóan. A folyamatosan működő törvényhozás polgári eszméjét a reformellenzék teoretikusai már részleteiben is kidolgozták illetve vitatták (például az 1843-44. évi országgyűlésen),⁶⁶¹ s ugyanezt a kívánságot 1848-ban nyomatékositotta a márciusi ifjak híres „12 pontjának” 3. számú követelése is. A pesti országgyűlés iránti igény - különösen a radikálisok körében - olyan erősnek mutatkozott, hogy sokan a fővárosba történő haladéktalan átköltözést követelték.⁶⁶²

A Szemere által az országgyűlés új rendszerének kialakításáról fogalmazott törvényjavaslatot a március 20-i kerületi ülés tűzte napirendjére, majd a jóváhagyást követően másnap és 22-én már a főrendek vették vitatás alá. A számos pontosító részletet eredményező üzenetváltások után március 30-án fogadta el a két tábla együttes ülése, melynek uralkodói jóváhagyására április 2-án került sor.⁶⁶³ A törvényjavaslat valamennyi paragrafusát mind az alsó, mind a felső táblán élénk vitatás követte, melyhez az egyháziak is többször hozzászóltak.⁶⁶⁴ Rimely ugyan alig vett részt a főrendek vitáiban, de a kérdés élénken foglalkoztathatta, ugyanis mind az alsó táblai röpíveket gazdagon jegyzetelte, mind pedig több terjedelmes („eszmélet”-nek illetve „eszmélkedésnek” titulált) beszédvázlatot is készített.⁶⁶⁵ Ezek a hosszabb szövegek gyakorlatilag kizárólag a törvényjavaslat 1. §-ára illetve az abban foglalt alapelvre vonatkoztak, vagyis arra, hogy a jövőben az országgyűlés évente és Pesten ülésezzen. Míg az alsó tábla felírata a javaslat indoklásakor egyszerre hivatkozott a régi magyar törvényeknek az évenkénti ülésezést megengedő tartalmára, illetve másrészt az „átalakulás korszakának roppant kívánataira”, Rimely csak az első szempontot vette tüzetesebb elemzés alá. Kétkelkedett abban, hogy szükség volna bármilyen módon is gyakoribbá tenni az ülésezést, és rendies felfogásának megfelelően az országgyűlés rendszerét is csak „a már álló törvények nyomán” tartotta kivitelezhetőnek, a „diétai szisztémát” pedig annyira érintetlenül hagyni, amennyire csak lehet. Aprólékosan kigyűjtötte a Corpus Juris azon paragrafusait, melyek az országgyűlések rendszerességével foglalkoznak.⁶⁶⁶ Nyilván maga is belátta, hogy ezeket lehetetlen abszolút érvénnyel felruházni, hiszen a háromszáz év alatt keletkezett rendelkezések nem alkottak egységes szemléletű sorozatot. „Okoskodásom azonban nem terjed tovább, mint addig, hogy a törvényeinkben nincs az elv kimondva, nincs intézkedés, mely a minden évi országgyűlés tartását rendelné s kívánná” - írta, vagyis éppen az alsó tábla aktuális igényével ellentétes következtetést domborított ki. Kétségtelen, hogy a 18. századi jogfelfogás alapján a háromévi periódus vált meghatározóvá, ezért Rimely érvelését arra irányította, hogy amikor korábban (pl. Mátyás király vagy II. Lajos uralkodása idején) az évenkénti országgyűlés mellett

⁶⁶¹ Ld. erről pl. Szalay László: Évenkénti országgyűlés s utasítási rendszer. I-III. In: Szalay, 1847. 267-282. p. stb.

⁶⁶² Ld. erről pl. KLÖM. XI. 684. p.; Hermann-Pelyach, 1990. 13. p. stb.

⁶⁶³ Ruszoly, 1997b. 45-47. p.; Károlyi, 1936. 101-104. p.

⁶⁶⁴ A március 21-i főrendi ülést ld.: Főrendi napló, 1848. 359-376. p.; a következő napit: uo. 377-380. p.

⁶⁶⁵ Rimely-iratok, 143. sz. ill. ennek javított változata: 149. sz. Vö. Irományok, 1848. 85-86., 95-96. p. 68., 78. sz.; Ruszoly, 1997b. 45-46. p. Első benyomásai alapján három különböző (gyakran javított) beszédvázlatot vetett papírra: Rimely-iratok, sz.n.; majd ezek tartalma alapján egy rövidebb, összefoglaló szöveget is írt. Ld.: Függelék VIII. Hagyatéka megőrizte még az alsó tábla üzenetét és az uralkodóhoz e tárgyban intézett felirat-javaslat kézíratos példányát, melynek számára fontosabb részeit szintén bejelölgette. A szöveg külzetén a „feljegy. 20. szám alá” felirat szerepel, ami feltehetően Rimely saját számozása volt: Rimely-iratok, sz.n.

döntöttek, akkor ezekre csupán a rendkívüli idők, az állandó háborúskodás miatt került sor. Az ilyesmit előidéző okok megszűntek, vallotta, ezért belátták az ország rendei, hogy mennyivel üdvösebb ritkábban tartani a gyűléseket. A többször átfogalmazott vázlatok alapján gyaníthatjuk, hogy Rimely nagyobb beszédben készült az alsó táblai üzenettel szembefordulni, ennek elmondására azonban nem került sor. Egyik fejtegetése fölé utólag odaírt egy befejezetlen mondatot („el nem titkolhatom örömetem...”) mely azt jelezte, hogy ismét a megszokott konzervatív szónoki stratégiával kívánt élni: magát is az átalakulási javaslatok hívének igyekezett feltüntetni, ugyanakkor a részletezésnél a liberális szemléletű üzenet leglényegesebb elemeit akarta kihagyni. (Vázlatában máshol is hangoztatta: „nyilatkozásim elég világosak, és nyíltan mutatják, hogy én igen méltányolom a TKR. tervezett felírásukat, hogy én a gyakortabbi gyűlés ellen nem vagyok” stb.)

Ellenérveiben először ismét a hagyomány kötelező erejére hivatkozott, s arra, hogy a rendi alkotmány keretei bőséges lehetőséget biztosítanak (sőt tulajdonképp a legmegfelelőbbek) a nemzet érdekeinek érvényre juttatásához. Úgy gondolta, hogy a 19. század első felének törvényhozása „sok és különmű üdvös törvényekkel gazdagítja a törvénykönyvünket”, miközben a liberálisok éppen amiatt tiltakoztak állandóan, mert a rendi országgyűlés rendszere az igazán fontos reformok életbe léptetésére nem alkalmas. Sőt Rimely úgy gondolta, hogy a korábbi diétákon szentesítést nyert rendelkezések „a polgárélet minden szakára kiterjednek” és valamennyi társadalmi osztály igényeit kielégítették, szerinte a törvényhozás tempójának módosítását az égvilágon semmi nem indokolta, a háromévenkénti ülésezés bőven elég „a még hátralévő hiányok, fogyatkozások pótlására, alkotmányunk kiegészítésére, tökéletesítésére”. Amiből egyébként az is kiderül, hogy nem az új polgári alkotmány megteremtésére, hanem a régi megőrzésére, kiegészítésére törekedett. Más megfogalmazásaiból is kitűnt, hogy a rendi alkotmány változatlan, legfeljebb toldozás-foldozásszerű reformokkal történő kiegészítésében reménykedett még március második felében is. A nyíltan népképviselési-demokratikus reformok megfogalmazódása idején is úgy látta, hogy „alkotmányunk áll”, ezért a „mostani követválasztási és utasítási rendszer” továbbra is gyakorlatban van, s ezen az alapon vetette fel nézeteit. Az ülések rendszerességének kérdése a március 21-i főrendi tárgyaláson is vitatás alá került. Itt az ellenévek többnyire a törvényjavaslatnak a „mindig a téli hónapokra” vonatkozó illetve a két ülésszak között hat hónapnál nagyobb szünetet meg nem engedő kitételei ellen szóltak. (Utóbbit elvetették a főrendek, a téli hónapokra való összehívás, „amennyire a körülmények engedik”, viszont átment.) Ocskay Antal kassai püspök felszólalása jellemzőnek mondható, hisz ő is azzal kezdte, hogy ellenzi az évenkénti országgyűlést, de mivel látja, hogy a főrendek ebbe belenyugszanak (talán ezért nem került sor Rimely ilyen értelmű beszédének elmondására sem), inkább a téli hónapokkal kapcsolatban fejt ki ellenvéleményét.⁶⁶⁷

Az évenkénti ülésezéssel szemben másik fő ellenvetését „eszmélkedéseiben” Rimely főapát az anyagiakra alapozta. Úgy gondolta, hogy az országgyűlések költségei eddig is elviselhetetlen terhet jelentettek a lakosság számára, mely lázongásokkal fog tiltakozni a folyamatos törvényhozás eltartása ellen. Szerinte az ötlet ellen szólt az „egyébkint is már mélyen sebzett nemesség” nehéz pénzügyi helyzete, mely aligha viselné el az országgyűlés fenntartásából

⁶⁶⁶ Ld. Függelék ... sz. jegyz., illetve az ott idézett törvényeken kívül Rimely kiírta magának a következőket: 1526/16. tc. (az országlakosokat csak nagyon sürgős szükség esetén szabad gyűlésbe hívni), 1563/3. tc. (a lakosság költségei miatt minden évben nem tartható országgyűlés), továbbá: „az öfelsége bosszúságára és alkalmatlanságára, meg az ország költségeinek pazarlásával” tartott hosszadalmas ülések helyett a háromévenkénti üléstről rendelkező és egymást erősítő 1655/49., 1715/14., 1723/7. tc.-k. MT. 1000-1526. 844-845. p.; 1526-1608. 480-481. p.; 1608-1657. 614-615. p.; 1657-1740. 446-447., 570-571. p.

⁶⁶⁷ Főrendi napló, 1848. 359-360. p.; vö. *Ruszoly*, 1997b. 48-49. p.

fakadó többlet-kiadásokat. Rimely harmadik ellenérve elsősorban a főrendek körében számíthatott volna támogatókra, kifejtette ugyanis, hogy ha egy évben az ország „világi és egyházi főelőjárói” hónapokat töltenek a tanácskozásokkal, nem tudják ellátni azt a fontos társadalmi feladatot (például a püspökök egyházmegyékük kormányzását), mellyel eredetileg megbízottak, a nagybirtokosok hosszú időre elvonatnak gazdaságuktól. Negyedik, ám igen hangsúlyos helyre tette több helyen is a főapát, hogy szükség esetén, ideiglenesen összeülhetnek a törvényhozók gyakrabban is, alaptörvényül azonban ezt kijelenteni nem volna szabad. Kicsit nehézkes megfogalmazással, de még annak elismerésébe is belement, hogy „a jelenkor, vagyis mint mondogatni szeretjük, az átalakulásunk a gyűléseket szükségessé teszi”, de mint írta, „hogy a jövőben minden évben tartassék országgyűlés - mint tehát a törvény örök időkre alkottatik, úgy a gyűlés tartása is - ebbe meg nem egyezhetem”. Máshol még világosabban fejtegette: „A rendek az évenkénti gyűlés tartását az átalakulás alapján építik, következésképpen a roppant teendők sokaságán, [...] de ezen okok csak ideiglenesek, rövid időre tartandók, amiért is csak ideiglenes törvényt, intézkedést kívánnak, mely legfeljebb addig tart, míg a súlyos ok meg nem szűnik, s az okozatot az okon túl terjesztik a rendek, úgy az okozatba, vagyis a törvényjavaslatba [...] meg nem egyezhetem.” Rimely alig akarta elfogadni a tényt, miszerint 1848 márciusában egy alapjaiban új politikai intézményrendszer kialakulásának volt tanúja, ezért inkább az „ideiglenes” reformok elfogadtatása után szerette volna a „800 éves” rendi alkotmány minél pontosabb restaurációját.

Ötödik, egyben talán legsúlyosabb ellenvetését ezúttal is az uralkodó szerepének megengedhetetlen korlátozásában jelölte meg, abban, hogy „őfelsége legjelesebb jussainak egyikét sarkaiból kiforgattatva látom”. A királytól „kérni szabad és [hozzá] folyamodni” - írta, de az uralkodó kényszerítését igazságtalan, alaptalan, sőt a jóságos V. Ferdinánddal szemben még méltatlan, a nemzet becsületéhez nem illő tetteknek is nevezte. „Az álladalom és a fejedelem közti viszonyoknak, ha nem örökösöknek, igen-igen állandóknak kell lenni.” - szögezte le alapelvül, és úgy gondolta, a király és a nemzet közötti kölcsönös bizalmat, mint a politikai intézményrendszer alapját kár utóbbi részéről veszélyeztetni. „Nem nyom előttem [a latban] az az észrevétel vagy ellenvetés mit sem - folytatta erőteljes stílusban a főapát -, hogy őfelségén áll jogairól lemondani, mert erre röviden felelem: talán a nemzeten sem áll a koronának adott jogait kérdésbe venni vagy azokat igen nagy szorultság nélkül megszorítani, változtatni keresni.” Rimely méltatlankodását az váltotta ki, hogy a törvény az országgyűlés helyének és idejének kijelölésével korlátozta az uralkodó tetszés szerinti, az ország szükségének saját felismeréséből fakadó jogosultságát; továbbá a házfelosztásra, a szentesítés idejére és módjára vonatkozóan is a királyra vonatkozó kötelezettségeket tartalmazott. A konzervatív főrendek számára valóban ez volt az egyik leginkább szemet szűrő pontja a javaslatnak, Pest mint helyszín Bécsben is komoly ellenvetéseket szült, de végül is bekerült a törvény szövegébe.⁶⁶⁸ A 2. §. a megszavazott indítványok törvényerőre emelkedéséről rendelkezett, mégpedig úgy, hogy a király nemcsak az ülőszak végén, hanem közben folyamatosan is megteheti ezt. Lonovics a vitában kifogásolta, hogy a tervezet szintelenül „megerősítésről” beszélt a „szentesítés” ünnepélyesebb és az uralkodóra nézve hangsúlyosabb szóhasználat helyett illetve nem esett szó a király vétőjogáról. (Végül utóbbi nem, a „szentesítés” szó viszont elfogadásra került.) Ennél a paragrafusnál kért szót Rimely is, de nagyobb beszéd helyett a felségjogok védelmében csak ennyit mondott: „Világosan ki kell mondani, hogy a törvény akkor érvényes, midőn őfelsége által megerősítettik és kihirdettedik.”⁶⁶⁹ Az elv a későbbiekben az ülések berekesztéséről szóló 5-6. §-ok vitájában is

⁶⁶⁸ Ld. pl. *Károlyi*, 1936. 101-104. p.

⁶⁶⁹ *Főrendi napló*, 1848. 362. p.

felszínre került. A gyakran felszólaló Lonovics „összeszorítva látta” az uralkodó jogait, amikor arról vitáztak, hogy a törvény megtiltotta a királynak az országgyűlés feloszlását a következő évi költségvetés elfogadása előtt. Ocskay püspök szintén azt emelte ki, hogy a büdzsé vizsgálatának „örve alatt őfelségének az országgyűlést bármikor berekeszteni joga ne korlátoztassék”.⁶⁷⁰ A 6. § szövegéhez egyébként Rimely is fűzött egy széljegyzetet: az országgyűlés „el nem oszlathatják” szövegrészét kihúzza inkább a „be nem rekesztethetik” formulát javasolta, ugyanúgy, mint a vita során Perényi Zsigmond. (Elképzelhető, hogy ezt Rimely nem magától, hanem a főrendi ülés idején, a felszólalások hatására jegyezte fel.)

Egyébként - mint azt a 149. sz. röpv jegyzetei tanúsítják - Rimelynek sem csak elvi ellenvetései akadtak a javaslattal, hanem számos stilisztikai pontosítást is szükségesnek velt. Például a 3. §-hoz, mely a hároméves országgyűlési periódust illetve az évenkénti ülésszakot tartalmazta, Rimely először feljegyezte, hogy „fennmaradván a küldők visszahívási joguk”, majd még ezt a széljegyzetet is áthúzta. (Minden bizonnyal azért került erre sor, mert a főpát gondolkodását is alapvetően a rendi országgyűlés tanácskozási rendje - és abban a „küldők” intézménye - határozta meg.) Egy másik széljegyzetének tanúsága szerint fő problémát jelentett még számára az is, hogy „kinél jelenti be magát a regalista, ha nem jön a hongyülésre?” A 9. §-nál, mely mind az alsó-, mind a felsőház (ekkori szóhasználattal még természetesen: tábla) elnökének fizetést rendelt, Rimely feljegyezte: „hát a követek?” Különösen meglepte a 13. §., mely az esetleges hallgatói rendbontás után az ülésszak a „többség határozata szerint, de mindig nyilvánosan” történő folytatásáról határozott, melynél a „nyilvánosan” szó mellé beszúrta: „hogyan leszen ez?”

A törvényhozás rendjének új alapokra történő helyezése mellett szót kell ejtenünk az új végrehajtó hatalommal, a *felelős nemzeti kormány*val kapcsolatos véleményéről is. Rimelynek a témáról nem maradt fenn önálló feljegyzése, pontos véleményét csak később keletkezett önéletrajzából ismerhetjük. A végrehajtó hatalom korábbi szerveit a magyar rendi alkotmánnyal szorosan összetartozó intézményeknek tartotta, melyek megítélése szerint eredményesen ismerték fel a lakosság igényeit és hajtották végre a szükséges intézkedéseket. Megszüntetésüket Rimely nyilván egyházpolitikai szempontokból is rosszallhatta (ld. alább), de legalább ennyire elítélte a király hatalma elé emelt alkotmányos korlátokat. Kossuth és Batthány törekvéseiről - többek között - ezt jegyezte fel: „Gyűlöletesek voltak az újítók számára a helytartótanács a kancelláriával együtt, ezért minisztériumot [felelős kormányt] kértek, hogy leszűkítve és összeszorítva a királyi hatalmat bármit saját belátásuk szerint szabadon megtehessenek.”⁶⁷¹

A „minisztériumról” (vagyis a felelős kormányról) szóló, az alsó táblán elfogadott törvényjavaslat március 22-én este került a főrendek elé, de érdemi tárgyalásába csak 23-án bocsátkoztak.⁶⁷² A 6. §-ig különösebb viták nem is adódtak, ekkor azonban - többek között - a katolikus egyház püspökeinek kinevezésénél a felelős minisztérium ellenjegyzési joga kapcsán nagy vihar kerekedett. Az egyháziak ugyanis az uralkodó főkegyúri jogának sérelmét látták a tervben, e mellett azonban a valódi tét itt is az egyház és a polgári állam jövőbeli viszonyára vonatkozott.⁶⁷³ Lonovics nagy és történelmi adatokban bővelkedő beszédében Werbőczy

⁶⁷⁰ Főrendi napló, 1848. 365-366., 369. p.; vö. *Ruszoly*, 1997b. 51-53. p. A törvényjavaslat további pontjaira vonatkozó viták ismertetésétől eltekintettünk. Az 1848/4. tc.-t ld.: MT. 1836-1848. 222-223. p.

⁶⁷¹ Rimely-önéletrajz, 89. p.

⁶⁷² Főrendi napló, 1848. 345. p.; a témáról részletesen: *Károlyi*, 1936. 56-96. p.; *Kovács*, 1974.; *Ruszoly*, 1997a. stb.

⁶⁷³ Az alább idézendő beszédeket ld.: Főrendi napló, 1848. 393-395. p.; *Zeller*, 1896. 80-85. p.

alapján a püspökségek alapításának, feloszlásának, a püspökök kinevezésének jogát kizárólagosan az uralkodó kezében kívánta hagyni. Többek között így beszélt: „Hogy őfelsége a végrehajtó hatalmat vallásos ügyekben minisztériuma által fogja gyakorolni, az ellen észrevételem nincs. De bátor vagyok figyelmeztetni a méltóságos főrendeket, hogy ez alatt törvényeinket tekintve, csak azon ügyeket értem, melyekre nézve őfelsége eddig is végrehajtó hatalmát dikasztériumok által gyakorlotta, végre pedig határozottan ki kell jelentenem, hogy őfelsége mindazon jogokat, melyek felséges személyét, mint apostoli királyt illetik, ezentúl is fenn fogja tartani.” Ocskay püspök határozottabban fogalmazott, elfogadhatatlannak tartva, hogy az egyházra vonatkozó felségjogokat (valamennyi egyházi ügyben intézkedési jogot) gyakoroljon a kormányzat. Elismerte, hogy ezt az uralkodó eddig sem közvetlenül, hanem a helytartótanácsn és a kancellárián keresztül gyakorolta, de egyrészt az elv nem vihető át a felelős kormányra, másrészt azok munkájában (például a Commissio Ecclesiastica-ban) a főpapok személyesen tudtak részt venni, ezáltal biztosították az egyházi szempontok érvényesülését.⁶⁷⁴ „A katolikus egyház érdekeinek képviselése s biztosítása a felelős minisztérium alakultával megszűnend - állította a kassai püspök - és már ezen s más indokoknál fogva méltán igényelheti a katolikus egyház, hogy őfelsége, mint apostoli király és a katolikus egyház fővédnöke jogait személyesen gyakorolja, s azok gyakorlását másra át ne ruházza.” Batthyány igyekezett megnyugtani a főpapokat, hogy „őfelsége minisztériuma csak az őfelsége nevében s az ő helybenhagyásával fogja kormányozni az országot”, vagyis nincs mitől tartania az egyháznak, a felségjog tekintetében változatlan marad minden. (A nyilatkozat pikantériája egyébként, hogy ugyanezen a napon Batthyány már másodszor küldött szét miniszterelnöki körlevélben a megyékhez értesítést az elfogadott úrbéri törvényről - az uralkodói szentesítést megelőzően.⁶⁷⁵) Lonovicsot nem nyugtatták meg a miniszterelnök szavai, akinek nem kételkedett vallásos érzéseiben, de a felelős minisztérium eszméjéből - egyébként logikusan - kiolvasta, hogy akár protestáns is lehet a jövőben kultuszminiszter, s elképzelhetetlennek nevezte, hogy ilyen közéleti személyiség apostoli királyi jogokat gyakoroljon. A püspöki kar több képviselője csatlakozott hozzá, és világosan látta, hogy a felelős kormány életbe lépése az egyház számos feudális előjogát komoly veszélybe sodorja. Hám püspök nem véletlenül hangoztatta: „kívánom, hogy a katolikus anyaszentegyház a maga törvényes jogaiban sértetlenül megtartassék”, és hangsúlyozta, hogy a végrehajtó hatalom intézkedéseitől elvárja, hogy azok a „katolikus anyaszentegyház tanain és elvein alapuljanak”. Ugyanezt fejtegette Ocskay is (ezúttal is óvást emelve az egyházi alapítványokat fenyegető veszéllyel szemben), Rudnyánszky püspök pedig követelte, hogy a főpapok kinevezése maradjon kizárólagosan az uralkodó kezében. Batthyány válaszában megint csak arra mutatott rá, hogy a király az eddigiekben sem „csupán saját ösztönéből” nevezte ki a püspököket, hanem a magyar kormányzások javaslatai alapján, s ez a rendszer egyszerűen fennmarad a jövőben is.⁶⁷⁶ A püspökök bizalmatlan felszólalásai azonban jelezték, hogy tudatában voltak: az eljövendő magyar kormány hatósága alatt az egyház kiváltságait, társadalmi monopóliumait komoly veszély fenyegeti, a polgári államtól nem várhatják, hogy az egyház érdekeit kizárólagos jelleggel vegye figyelembe döntéseinél. Továbbá tisztában voltak azzal, hogy a minisztérium hatáskörének meghatározása egyben a felekezeti jogegyenlőség és az uralkodó egyházi jelleg végét is jelenti, amire szemükben csak a kormányzati jogok apostoli király általi közvetlen - vagy legfeljebb az udvari kancellária által közvetett - gyakorlása jelenthet

⁶⁷⁴ Vö. *Fogarasy*, 1848. 33. p. A Hám vezette püspöki kar ugyanezt, vagyis a volt helytartótanács egyházügyi bizottságának helyreállítását kérték 1849. januárjában is az uralkodóhoz írott kérelmében. *Andics*, 1952. 313-315. p.

⁶⁷⁵ Ld. pl. *Urbán*, 1986. 54-55. p.; *Erdődy*, 1998. 129-130. p.

⁶⁷⁶ Batthyány idézett beszédeit ld. még: *Erdődy*, 1998. 106. p.; ld. még: *Ruszoly*, 1997a. 29-30. p.

garanciát.⁶⁷⁷ A március 31-i királyi leirat kompromisszumos megoldásként tartalmazta, hogy a főpapoknak „az illető magyar miniszter ellenjegyzése melletti kinevezését átruházhatatlan királyi hatóságomhoz számítom”, ami ennek megfelelően került be az 1848/3. tc. 7. §-ba.⁶⁷⁸

Az 1848/4. tc. munkálataival ellentétben - egy-két „elszóláson” kívül - Rimelynek nem maradt fenn részletes feljegyzése a törvényhozást alapjaiban érintő másik kezdeményezésről, az országgyűlést népképviselési alapra helyező indítványról sem. A javaslat felső táblai vitáin egyébként a főpapok viszonylag kevesebbszer kértek szót, mint akár az évenkénti pesti országgyűlést illető törvénnyel, akár a felelős minisztériummal kapcsolatban. Ennek okát elsősorban abban jelölhetjük meg, hogy - bár többségükről nyilvánvaló volt, hogy helytelenítette a rendi képviselet helyébe lépő népképviselést - az elv életbe léptetése elleni tiltakozást értelmetlennek, esetlegesen az egyházzal szembeni rosszkedvek fokozójának tekinthették. A törvényjavaslat részleteihez pedig viszonylag kevés ponton szólhattak hozzá érdemben. Rimely már azt is rezignált egykedvűséggel vette tudomásul, hogy március 18-án az alsó tábla magát alkotmányozó gyűléssé („constituante”-tá) nyilvánította. Amellett, hogy határozatot hoztak a permanens ülésezésről egészen a polgári átalakulás alapjait lerakó törvények elfogadtatásáig, Kossuth indítványára fejenkénti szavazatjogot adtak valamennyi követnek. E határozattal - mely paradox módon a káptalani követek hosszú évek óta eredménytelen politikai tevékenységének célját is jelentette - pedig a törvényhozás megszűnt rendi-képviselési jellegű lenni, már ekkortól úgy működött, mintha „csak az összes nép szabadon választott képviselőinek gyülekezete”-ként ülésezne.⁶⁷⁹ (Lónyay Menyhért így kommentálta a határozatot: „Eltöröltük a szavazatok törvényes arányát, nincs megyei követ, minden egyes külön szavazattal bír. Nincs tehát utasítás. Nem vagyunk többé rendek.”⁶⁸⁰) Az alsó tábla döntéséről szóló röpirvre Rimely a szavazat-egyenlőséggel kapcsolatban csak az alábbi önmagukért beszélő szavakat írta: „valóságos satyra vagy gúny”, egyértelműen célozva arra, hogy az egyháziak szerinte megfélemlítve, mintegy elnyomás alatt járulnak hozzá egyes döntésekhez.⁶⁸¹

Bár a népképviselésről szóló alsó táblai röpirveket kevésbé „firkálta össze”, és ilyen tárgyú beszédvázlatának sem akadtunk még nyomára, vonatkozó véleményét mégis ki tudjuk bogarazni. A terjedelmes törvényjavaslat eleinte már az alsó táblán sem valami „nagy hévvel vitatott”, és a választójoggal, a választási eljárással illetve a választókerületekkel kapcsolatos részletek tisztázása után április 1-én már a főrendek vehették a szöveget tárgyalás alá.⁶⁸² Elvi jelentőségű észrevétel alig-alig hangzott el, a választójog pontos kritériumait, a választás módját illetve a napidíjakat illetően viszont fogalmazódtak meg markáns észrevételek. Az egyháziak alig hallatták hangjukat, legfeljebb Scitovszky püspök keltett nagyobb feltűnést, amikor a természettudományi társaság tagjai számára kérte, hogy honoráciorokként vegyék őket figyelembe a választójog megállapításánál. Annál érzékenyebben érintette őket, hogy a választási bizottságok eljárásáról szóló 13. §. szerint azok kötelessége, hogy a

⁶⁷⁷ Vö. Fogarasy, 1848. 33-36. p.; Concha, 1918. 215. p.; a téma részletes elemzése: Török, 1941. 17-21. p.; Csorba, 1999. 47-50. p. stb.

⁶⁷⁸ Károlyi, 1936. 245-246. p.; MT. 1836-1848. 219. p.; az egyház álláspontjáról még: Fogarasy, 1848. 51-52. p.

⁶⁷⁹ Irományok, 1848. 81. p. 58. sz.; Pesti Hírlap, 1848. 5. sz. (március 21.) 239. p.; Nemzeti Újság, 1848. 663. sz. (március 21.) 1042. p. Vö. még pl. Irányi-Chassin, (1989) 148. p.

⁶⁸⁰ Lónyay-napló (1896) 48. p.

⁶⁸¹ Rimely-iratok, 135. sz.

⁶⁸² A törvényjavaslat elfogadásának részletes kidolgozását ld. Ruszoly, 1997c., a főrendek üléseire általánosságban: 67. p.

lakosságot a határidőkről „körlevelek, az egyházi szószékből hirdetések, a hirdetményeknek helységenként nyilvános helyeken ki függesztése, s más e részben szokásban lévő módoknak használata mellett a lehető legnagyobb nyilvánossággal” értesítsék. Rimely a kezéhez kapott március 31-i röpvire csak ennyit jegyzett meg, éppen az egyházi szószékek igénybevételére vonatkozó passzus mellett: „nem célirányos, mert csak vasárnap, ünnepeken szónokolnak, a hívek naponta egybe nem gyűlnek, azért a helység előjárója hirdesse vagy vasárnap a pap a templom előtt isteni szolgálat után, mint Ausztriában”.⁶⁸³ (Hosszabb fejtegetésre nyilván torlódó elfoglaltságai miatt nem adódott lehetősége.) Április 1-én azonban szót kért és fenti rövid észrevételét ismertetve indítványozta az egyházi szószékekről szóló kihirdetési kötelezettség mellőztetését. Az egyház jogait, társadalmi szerepének védelmét érintő kérdésben azonnal csatlakoztak hozzá Ocskay és Scitovszky püspökök, valamint a konzervatív Cziráky János, és a főrendek magukévá téve a javaslatot, ilyen értelmű viszontüzenetet küldtek az alsó táblához.⁶⁸⁴

Bár a főrendek üzenetének szövege a kihagyás mellett érvként azt említette, hogy a paragrafus által felsorolt egyéb módozatok bőségesen elegendők a lakosság értesítésére,⁶⁸⁵ nyilvánvaló, hogy a lényeg sokkal inkább a háttérben maradt: használható-e az egyház ilyen semleges jellegű közéleti tevékenységre, sértő-e számára az effajta „politikai” szerepvállalás vagy nem. (A főpapok mindenképp szerették volna abból kivonni az egyházat.) Nem véletlen, hogy az alsó tábla visszatromfolt és újabb feliratában ragaszkodott a 13. §. eredeti szövegéhez, melynek vitatása sok időt elvett a főrendek április 5-i ülésnapjából.⁶⁸⁶ Az egyház méltóságát, hagyományos jogait mindig erőlesen védő Ocskay püspök a kihagyás fenntartását, Keglevich Gábor főtárnokmester viszont a téma elejtését javasolta, arra hivatkozva, hogy nem olyan nagy jelentőségű ez az ügy, a rendek csak „ráadásként” akarják a szószékekre vonatkozó passzus szövegben hagyását. Később Teleki László is „csekély és nem fontos” tárgynak minősítette az ügyet. A lényegét először Ürményi József mondta ki, nevezetesen, hogy az egyháziak tudják-e garantálni a pusztá kihirdetést politikai izgatások nélkül. Scitovszky püspök szerint a választási határidők pártatlan kihirdetését senki nem várhatja az egyháziaktól, és nem tagadta, hogy a jövőben is lesznek olyan politikai erők, melyekkel a katolikus egyház szövetkezik, így az esetleg óhatatlan agitációba keveredő papok méltatlan támadásoknak lehetnének céltáblái, az „egyházi szószék, mint legszentebb hely politikai térre fog átalakíttatni”. Áthidaló megoldásnak - Rimelyhez hasonlóan - az istentisztelet után a templom előtti téren történő kihirdetést javasolta. A felszólalók egy része kételkedett a pártatlan kihirdetés lehetőségében, mások emlékeztettek rá, hogy alkalmasint szoktak közérdekű eseményeket, felhívásokat (például katasztrófa sújtotta területek megsegítésére stb.) a templomban közzétenni, a választásokkal kapcsolatban sem lenne ez másként. Teleki László alaptalannak tekintette azt az elterjedt egyházi álláspontot, hogy Isten szolgálói számára megengedhetetlen efféle, a vallási tanokkal illetve szertartásokkal össze nem egyeztethető tevékenység, hiszen itt teljesen „semleges” hirdetmények közzétételéről van szó. Egyes főrendek pedig arra emlékeztettek, hogy ha politikai érdekei úgy kívánták, a papság soha nem volt rest saját szempontjai mellett közéleti szerepet vállalni, nézeteit nyilvánosan hangoztatni (például a korábbi megyei tisztújítások, követválasztások alkalmával a konzervatívok oldalán), tehát ne legyen olyan érzékeny egy választási határidő közzétételekor. Ocskay püspök ünnepélyesen - ámde

⁶⁸³ Rimely-iratok, 238. sz.

⁶⁸⁴ Az április 1-i ülésről: Főrendi napló, 1848. 453-465. p. (lapszámhibákkal), Rimely beszéde: 456. p.; vö. *Ruszoly*, 1997c. 79. p.

⁶⁸⁵ Irományok, 1848. 153. p. 163. sz.

⁶⁸⁶ Főrendi napló, 1848. 482-485. p.; vö. *Ruszoly*, 1997c. 79-80. p.

eredménytelenül - tiltakozott a papság korteskedésének emlegetése ellen, Wesselényi Miklós szavai pedig már az egyházzal kapcsolatos új típusú szerepvállalás igényére utaltak: „Miután a népképviselő létezni fog, azon kell lennünk, hogy minden ember ismerje polgári alkotmányunkat [...] e célt csak úgy lehet biztosan elérni, hogyha az egyházi szószerűkből fog a népnek kihirdettetni.” A főpapok (köztük Rimely) aligha voltak elragadtatva az ötlettől, hogy az általuk rosszalott, a feudális alkotmányt felszámoló áprilisi törvényeket népszerűsítsék híveik előtt.⁶⁸⁷ A 13. §. végül változatlan formában került a népképviselői országgyűlésről szóló törvény szövegébe.⁶⁸⁸

Az alsó tábla április 2. délutáni kerületi ülésén szenvedélyes vita kezdődött a „*megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról*” szóló Kossuth által szövegezett törvényjavaslatról. (Már az első, a törvény címével kapcsolatos változtatás is sokatmondó, Kossuth eredetileg a „megyei gyűléseknek népképviselői alapszabályáról” titulust szánta.) A fő vita akörül bontakozott ki, hogy a mindenképpen hamar összehívandó megyegyűléseken megmaradjon-e a nemesség fejenkénti szavazati joga és személyes képviselője vagy nem. (A nem nemesek meghatározott számú lakos után vagy községenként képviseltetnék magukat.) Kossuth 2-án és 3-án nagy beszédekben érvelt a tisztán népképviselői alap bevezetése mellett, és a nemesség hagyományos közvetlen hatalomgyakorlási jogát - fejenkénti szavazatát - képtelenségnek nevezte, mint mondta: „honnan van az, hogy midőn a népképviselőt és más erre vonatkozó törvényjavaslatokat tárgyaltuk, ez senkinek sem jutott eszébe?”⁶⁸⁹ Ő és pártolói (például Bónis Sámuel) a nagy tömegű kiskisnemesek feudális jogainak fenntartását abszurdumnak nevezték, emiatt főleg Széchenyivel keveredtek éles szóváltásokba, utóbbi az egész kérdés következő országgyűlésre halasztása mellett foglalt állást. Vitájuk - a kérdésben Széchenyihez húzó Batthyány szerint - a kormány egységét is veszélyeztette.⁶⁹⁰ Végül - a már Pozsonyban tartózkodó Deák vezetésével - április 3-án este a követi konferencia úgy döntött, a nem nemesek választás útján delegálják képviselőiket, a nemesség pedig fenntarthatja hagyományos jogait, de csak a következő megyegyűlésig, amely átadja a helyét egy állandó bizottságnak. A törvényjavaslat Bécsben kedvező fogadtatásra talált, csak az udvari ókonzervatívok sajnálkoztak a feudális vármegyék megszűnése miatt, de a törvénynek végül nem állták útját.⁶⁹¹

Rimely még a legelső, Kossuth fogalmazta törvényjavaslat szélére írta vonatkozó megjegyzéseit,⁶⁹² így általában a népképviselői elvvel kapcsolatos problémáit is felvetette. Hagyományos felfogásának megfelelően élesen el kívánta választani ebben a törvényben is a szabad királyi városok hatóságait a megyéktől, mondván, hogy „a megye a városba be nem foly” és viszont, így utóbbiak nem is küldhetnek képviselőket a megyegyűlésekre még népképviselői rendszerben sem. (Kossuth szándékai ekkor már egyértelműen a települések önkormányzatiságának erősítése irányába mutattak.) Rimely feleslegesnek tartotta a választójog

⁶⁸⁷ Megjegyezzük, 1848 tavaszán Eötvös József kultuszminiszter felkérésével összefüggésben mégis megtörtént, hogy a szószerűekről ismertették az áprilisi törvényeket. Ld. pl. *Sarnyai*, 1998. 743-744. p.; *Meszlényi*, 1928. 37-38. p. stb.

⁶⁸⁸ MT. 1836-1848. 223-230. p.; ld. még *Károlyi*, 1936. 104-113. p.

⁶⁸⁹ Kossuth vonatkozó beszédeit és a vita lényegét ld.: KLÖM. XI. 716-725. p.; *Urbán*, 1986. 206-212. p.; részletesen: *Spira*, 1964. 108-113. p. stb.

⁶⁹⁰ Ld. előző jegyzet, ill. *Széchenyi-napló* (1982.) 1222. p.

⁶⁹¹ *Károlyi*, 1936. 137-139. p.; KLÖM. XI. 726. p.; *Irományok*, 1848. 167. p.; 1848/16. tc.: MT. 1836-1848. 237-238. p.

⁶⁹² Rimely-iratok, 253. sz.

újabb körülírását, csak annak feltüntetését akarta, hogy a képviselőválasztási joggal már amúgy is bírók (ld. 1848/5. tc. 2. §.) rendelkeznek a megyei hatóságok esetén is. A főapát valódi véleményét a népképviseleti rendszerről a lap szélére írt emocionális megjegyzése tükrözte leginkább: „a mágnások, püspök[ök], apátok, káptalanok, a nagy birtokosoknak jaj! sine me de me”.⁶⁹³ A rendi képviseletet (a világi nagybirtokosok, arisztokrácia mellett különösen az egyház intézményes jelenlétét a vármegyék döntési mechanizmusában) mindenképp fenntartani kívánta, mint írja: „kell nekik vagy fiskálisaiknak”⁶⁹⁴ befolyást engedni” a megyegyűléseken. Ezt a konzervatív felfogást azonban - mint láttuk - még a Kossuthral szemben állók sem osztották, és nem a rendi jellegű képviseleteknek (pl. káptalanoknak) akarták a korábbi jogait fenntartani, hanem csupán a személyükben nemesi kiváltsággal rendelkező magánszemélyeknek.

A választójog, a képviselet és az önkormányzatiság kérdéseit egyaránt érintette a *szabad királyi városok rendezéséről* szóló törvényjavaslat is, melyhez Rimely nem túl lényeges kérdésben szólt hozzá. A főrendek vonatkozó március 24-i vitájában azonban a püspöki kar egésze nyilvánított figyelemreméltó véleményt, mellyel nyilván a pannonhalmi főapát is teljesen azonosulni tudott. A városok törvényhozási képviseletéről, illetve azzal összefüggésben belső szerkezetük rendezéséről régóta folytak viták a reformországgyűléseken, és a téma központi szerepet kapott az 1847-48. évi diétát megelőző politikai csatározásokban, illetve az országgyűlés 1848 márciusa előtti szakaszában. Kossuth már az alsó tábla februári vitanapjain is a városok demokratikus átszervezése illetve a nemesi kiváltságok érvénytelenítése (a hatóságok „tisztán területiális” választása) mellett kardoskodott. Továbbá a városok joghatósága alatt érvényesülő - pontosabban a liberálisok szándéka szerint: megszűnő - egyházi kiváltságok is számos vitát gerjesztettek, például a rendeket veszélyes radikalizmussal vádoló esztergomi kanonokkal összeszólalkozó Kossuth esetében stb.⁶⁹⁵

A rendek - eredetileg Szentkirályi Mór vezetésével készült - törvényjavaslatát március 24-én vette munkálat alá a felső tábla, s már a 2. §-nál az egyház érdekeinek érzékeny sérelmét, újabb polgári reform elleni tiltakozását tapasztalhatták a jelenlévők. A paragrafus kimondta ugyanis, hogy a városnak mint törvényhatóságnak annak valamennyi lakosa és tulajdona „rendőri, büntető és magánjogi tekintetben” különbség nélkül alá van rendelve. (Kivételt csak a megyék székházai illetve a „valóságos hadiszolgálatban álló katonák” jelentettek, utóbbiak is csak bizonyos keretek között.) Az egyház súlyos sérelemnek tekintette, hogy kiváltságolt helyzetére a törvényhozás ennyire nincs tekintettel, és újra világi joghatóság alá akarná helyezni az az alól - feudális jogfelfogás alapján - immunitást élvező egyháziakat. Hám János szatmári püspök nem akarta hosszasan ecsetelni kifogásaikat, hanem csak bejelentette, hogy szorosan ragaszkodnak az 1843. február 12-én Pesten tett nyilatkozatban foglaltakhoz és jogaik fenntartása miatt óvást emelnek. Hám szavaihoz a püspöki kar egy emberként, határozottan csatlakozott.⁶⁹⁶ Az említett nyilatkozatot egyháziak és konzervatív főrendek egy csoportja terjesztette az 1840/5. tc. által a büntető törvénykönyv reformjának előkészítésére kiküldött (egész a következő országgyűlésig ülésező) választmány elé „különvélemény a kath.[olikus] egyházi hatóságoknak a papi személyek büntetteik feletti bíraskodása iránt” címmel.⁶⁹⁷ A terjedelmes nyilatkozat elkészítésére azért volt szükség, mert a választmány

⁶⁹³ „Rólam, nélkülöm.” Vö. 3.5. fejezet.

⁶⁹⁴ Fiskális = ügyvéd.

⁶⁹⁵ A városi vita számos részletére ld. KLÖM. XI. 539-551. p. stb.

⁶⁹⁶ Főrendi napló, 1848. 408. p.

⁶⁹⁷ Szövegét használtuk: Fayer, 1896. 274-298. p.

büntetőkódex-javaslatában - a törvény előtti egyenlőség polgári elvének megfelelően - eltörölte volna az egyházi hatóságok bíraskodását és a katolikus papok büntetteit, kihágásait ugyanúgy világi bíróság elé utalta, mint másokét. Az egyháziak hosszasan bizonygatták, hogy a rendi alkotmány kezdete óta fennállott kiváltságról volt szó, továbbá hogy a püspökök ítélkezési joga papjaik felett nemcsak jogszerű, hanem kívánatos is. Jellemző (és 1848-ban újra megfogalmazódó) érveléssel fejtegették továbbá azt is, hogy a köztörvényes bűnöket elkövető papoknak világi bíróság elé való citálása az egész egyházi rend tekintélyének aláásásához vezet, melynek változatlan fenntartása „magának a státusnak különös érdekében fekszik, mert amannak csökkentével hanyatlik a religio iránti tisztelet, melynek fogyatkozása ismét kártékonyan hat vissza a közállományra”. „A keresztény morál magában oly sanyarú, hogy megtartására nézve a tömeg annak hirdetőiben példát akar látni” - hangoztatták, s a papok bűneinek nyilvánosság előtti titokban tartását, az egyház bíraskodási hatalmának és feudális kiváltságainak változatlan fenntartását közérdeknek tekintették, melynek érintetlenül hagyását az „alkotmányos” rend egyik alappilléreként akartak megővni.⁶⁹⁸ A különvéleményt egyébként az egyház részéről az 1848-ban is nagyon aktív Lonovics József és Bezerédy Miklós (1843-ban még nagyváradi kanonok) írta alá.

A városi hatóságok tisztújításáról szóló részben újra felkeltette az egyháziak figyelmét, hogy a papság választójogáról külön passzus nem rendelkezett. Popovics Bazil munkácsi görög-katolikus püspök szerint „világosan ki kell jelenteni, hogy az egyházi rend tagjai is a választók sorába jussanak”. (Majláth országbíró szerint ez felesleges, hiszen az egyéb feltételeknek a papok úgyis megfelelnek, vagyis választójogosultak.) Ekkor kért szót Rimely is és kifogásolta, hogy a javaslat 6. §. b.) pontja szerint a város határában egy év óta letelepedett kereskedők, műhelytulajdonosok stb. is választójogot kapnak, és indítványozta, hogy hangsúlyozzák a honpolgárság feltételét is. Különben - mondta - az alig egy éve beköltözött külföldiek ezt a paragrafust kikapuként használhatják és beleszólhatnak a választásokba, „mely jogot a törvény aligha meg akarna adni”. Rimely itt lényegében figyelmen kívül hagyta, hogy a korábban vitatott tervezeteket (köztük a honosítást is, ld. 3.4. fejezet) a március 18-i határozatok értelmében a diéta félretette, és úgy beszélt a honosítási törvényjavaslatról, mint megvalósítás küszöbén álló indítvánnyról, melyhez a többit is harmonizálni szükséges. Eötvös József röviden rámutatott, hogy a főapát pontosítása felesleges, nyilvánvalóan csak honpolgároknak adható választójog, így a tárgyalásokban tovább is léphettek. Szintén a 6. §-hoz tartozik még az említésre méltó körülmény, hogy eredetileg a szöveg „valláskülönbség nélkül” adta volna a városiaknak a választójogot, mely elé - a pozsonyi zsidóság erre hivatkozó követelése illetve a pogromok miatt - a vita során a „törvényesen bevett” jelzőket toldották.⁶⁹⁹ (Ugyanez a kitétel Kossuth eredeti törekvéseivel szemben végül szerepelt az országgyűlési népképviselő - 1848/5. tc. - „qualificatio”-i között is.⁷⁰⁰)

⁶⁹⁸ A témáról, annak az 1843-44. évi országgyűlésen történt tárgyalásával ld. még: *Kérészy*, 1936. 17-21. p. stb.

⁶⁹⁹ A főrendek idézett március 24-i vitáját, Rimely beszédét ld.: *Főrendi napló*, 1848. 408-409. p.; *Károlyi*, 1936. 134-135. p.; az eredeti javaslatokhoz képest alaposan rövidített és végül elfogadott 1848/23. tc.-et ld.: *MT*. 1836-1848. 246-248. p. Irányi Dániel „kiáltó igazságtalanságnak” minősítette a „törvényesen bevett” jelzők betoldását, melyet „nagyon is liberális személyek” követtek el. *Irányi-Chassin*, (1989) 156. p.

⁷⁰⁰ Ld. *KLÖM*. XI. 66., 684-685. p.; vö. *Csorba*, 1991. 2. r. 15. p.; *Zakar*, 1995. 80. p. stb.

3.9. Egyéb politikai kérdésekről.

Röviden, érintőlegesen összefoglaljuk, mi volt, pontosabban mi lehetett még Rimely főapát véleménye egyes további országgyűlési kérdésekről. Számos röpíven, nyilván a zsúfolt tárgyalási napokkal összefüggésben (vö. 3.7. fejezet) ugyanis csak egy-egy megjegyzést rögzített, melyek inkább adalékai lehetnek politikai felfogásának.

A nagy vitákat eredményező (és főleg a pesti radikálisok indulatait felkorbácsoló) Szemere nevéhez fűződő *sajtótörvény-tervezet* a pannonhalmi főapát is átolvashatta, szövegén el is gondolkodhatott, véleményét azonban nem rögzítette. Csupán a tervezet sajtóvétségekről szóló I. fejezetének 3. §-hoz, a sajtó útján elkövethető „bűn vagy vétség” szövegrésze mellé írta oda: „ez megelőzendő”,⁷⁰¹ amiből mindenesetre a szigorúbb szabályozás iránti elkötelezettségére következtethetünk. (Nem az utólagos megtorlást, hanem a megelőzést tartotta fontosnak.⁷⁰²)

Nem fűzött Rimely terjedelmesebb megjegyzéseket a *nemzetőrsergről* szóló törvény-tervezethez sem, pedig a kérdés bizonyára érdeklődésének középpontjában állt. Nemcsak azért állíthatjuk ezt, mert az alsó tábla által már március 22-én megszavazott javaslatot a főrendek még a felelős kormányról szóló törvénynél is aprólékosabb viták alá vetették (az üzenetváltások miatt csak mintegy két hét múlva küldhették Bécsbe az elfogadott törvény szövegét),⁷⁰³ hanem azért is, mert Rimely 1848 nyarán különösen sokat foglalkozott a nemzetőség és az egyház - különösen a szerzetes papság - kapcsolataival, a népképviselési országgyűlésben pedig a honvédelmi kérdésekről számos beszédvázlatot, feljegyzést készített. A régi törvények iránti érzékenysége ütközik ki akkor is, amikor egy röpíven⁷⁰⁴ a törvény bevezetésében a felkelési kötelezettség megszüntetésének kiemelését szerette volna látni. Ugyanott a 2. §-ban a nemzetőség szervezésére kijelölt helyhatóságok között a kapcsolt részek tartományi közgyűléseit is meg kívánta említtetni, más helyen pedig az „örserég” kiképzésére tisztek kirendelését nem általában a „kormány”, hanem konkrétan a miniszter feladatává tette volna. Rimely egyik észrevétele sem került be a törvény végleges szövegébe.⁷⁰⁵

Az országgyűlés utolsó napjaiban került „szőnyegre” a „felelős miniszterségnek a közlekedési tárgyak iránti teendőiről” készült törvényjavaslat. Rimely nem volt éppen elragadtatva a Széchenyi illetve Szalay László által kidolgozott és április 5-én benyújtott nagyszabású tervektől, drágának és kapkodva összeállított ötletnek tartotta mindezt. Pedig Széchenyi közlekedési miniszterként illetve azt megelőzően is alapos tervek készített az úthálózat fejlesztésének irányairól és tartalmáról.⁷⁰⁶ A tárgyan készült röpívre a főapát több megjegyzést is tett.⁷⁰⁷ Az 1. §-ban a törvényalkotó a kormány feladatául a közlekedésfejlesztés céljaként csak röviden a „közkereskedés előmozdítását” jelölte volna meg, Rimely be akarta

⁷⁰¹ Rimely-iratok, 157. sz.

⁷⁰² A sajtótörvényre többek között: *Károlyi*, 1936. 130-132. p.; MT. 1836-1848. 238-243. p. stb.

⁷⁰³ A főrendek vitáiról ld. pl. *Főrendi napló*, 1848. 412-427., 443-446. p.; *Károlyi*, 1936. 124-130. p. stb.

⁷⁰⁴ Rimely-iratok, 169. sz. *Vö. Irományok*, 1848. 96-98. p. 80. sz.

⁷⁰⁵ Ld. 1848/22. tc. MT. 1836-1848. 244-246. p.

⁷⁰⁶ 1848 február elején jelent meg Pozsonyban Széchenyi: *Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről c. munkája*. A vonatkozó országgyűlési tárgyalásokra ld. pl. *Széchenyi-napló* (1982) 1223-1226. p.; *vö. Károlyi*, 1936. 144. p.; a tárgyalások részletes ismertetése: *Spira*, 1964. 113-128. p.

⁷⁰⁷ Rimely-iratok, 306. sz.

szűrni: „vagy a vidék tetemes jobblétét”. A törvény hat új vasútvonal kijelölésére adott utasítást a minisztériumnak, mire a főapát felcsattant: „ez rettenetes felhatalmazás, egyszerre egyet”. Ugyanez a passzus a vonalak tervezésére, továbbá a munka „idővesztés nélküli” megkezdésére is utasított, Rimely a kettő közé iktatta volna, hogy a miniszter tervrajzait az országgyűlés is hagyja jóvá. A kormány iránti bizalmatlanság tűnik ki abból a megjegyzéséből is, hogy az építkezésekre az állam által biztosítandó 10 milliós pénzalapot nem egyszerre hozta volna létre, hanem az országgyűlés egy-egy ülészaka között elosztva. (Ennek a pénzalapnak az ügye egyben a kormány iránti bizalom próbaköve is volt, Kossuth április 8-án támogatta Széchenyi javaslatát a főrendekkel szemben. Utóbbiak első válaszüzenetükben - Rimely fenntartásaival összeecsengő módon - nem akartak hozzájárulni új vasútvonalak létesítéséhez a következő országgyűlés jóváhagyása előtt, egyben pontos költségvetést, az ország teherbíró képességének felmérését szorgalmazták.⁷⁰⁸) Az utak, hidak fenntartását a törvény ideiglenesen a tárca által a megyéktől átvett közmunkák irányításával szabályozta, s Rimely nem értette, milyen pénzalapból fogják ezeket finanszírozni. Ha ugyanis a megyét igénybe veszik, „úgy kétszeresen adózunk”. A főapát észrevételei ezúttal sem jelentek meg a törvény szövegében.⁷⁰⁹

Az alsó tábla igen zsúfolt március 21-i ülésnapján különösebb vita nélkül elfogadták a Jászkun és a Hajdú kerületekről valamit a községi választásokról szóló törvényjavaslatokat, melyek a főrendek körében sem váltottak ki heves nézetkülönbségeket, ami azért nem azt jelenti, hogy ne lettek volna a javaslatoknak vitás pontjaik.⁷¹⁰ Rimely hagyatékában rábukkantunk még egy beszédvázlatra, melyben a *Jászkun és a Hajdú kerületek* szavazatjogával foglalkozott.⁷¹¹ Az alsó tábla üzenetében Rimely azt kifogásolta, hogy a tervezetek a kerületek jövőbeli belső szerkezetének kialakításáig ideiglenesen szabályozták azok tisztújítását stb., és kijelentették volna, hogy e törvényhatóságok országgyűlési szavazatjoga kizárólag az új (1848-as) törvényen alapszik. Rimely ezt az 1791/25. és 29. tc.-kben biztosított jogok megsértésének nevezte, „mit tenni ítéletem szerint egy alkotmányos országban, mely mindenkinek törvényesen nyert jogait szentül és sértetlenül fenntartja, nem szabad, nem lehet” - írta. Gyürky Pálhoz, Krassó megye ellenzéki főispánjához csatlakozva indítványozta, hogy a rendek álljanak el a belrendezés és a régi törvényekben biztosított szavazatjog összekapcsolásától. A végül elfogadott törvény-szövegek az inkriminált bevezetést nem tartalmazták, viszont kifejezésre juttatják, hogy minden korábbi rendelkezés csak akkor marad hatályban ha az új törvénnyel tartalma nem ellentétes.⁷¹²

Az áprilisi törvények 11-én történt elfogadását követő további eseményekkel (az 1848 tavaszi egyházi mozgalmakkal, Rimely szerepével a 48-as püspöki karban, továbbá a főapátnak a népképviselői országgyűlésen keletkezett terjedelmes feljegyzéseivel, az Eötvös vezette minisztériummal folytatott levélváltásaival, illetve 1849-es szerepvállalásával más levéltárak vonatkozó állagait is feldolgozva) jelen tanulmány folytatásában foglalkozunk.

⁷⁰⁸ Ld. erről pl. KLÖM. XI. 735-737. p.

⁷⁰⁹ Ld. 1848/30. tc. MT. 1836-1848. 253. p.

⁷¹⁰ Ld. pl. KLÖM. XI. 66. p.; *Károlyi*, 1936. 143-144. p. stb.

⁷¹¹ Rimely-iratok, sz.n.

⁷¹² Ld. 1848/25-26. tc. MT. 1836-1848. 249-251. p.

FÜGGELÉK

A szövegek közlésénél az alábbi elveket követtük: Rimely kézzel írott saját feljegyzéseit mindenkor normál (kurrens), aláhúzással történt kiemeléseit dőlt (kurzív) betűkkel szedtük, csak a nyomtatványok (törvényjavaslatok, röpívek) eredeti - nem Rimelytől származó - szövegei szerepelnek kövérített (bold) típussal. Az ezekben szereplő utólagos - minden bizonnyal Rimely kezétől eredő - aláhúzásokat szintén kurziváltuk, az általa tett beszúrás-jeleket (pl. hiányjeleket, törtvonalakat, pluszjeleket stb.) egységesen *-gal adtuk vissza. Amikor Rimely külön lapon terjedelmes megjegyzést fűzött egy szövegrészhez, akkor azokat általunk alkalmazott szögletes zárójelek közé iktatott számokkal ([1], [2] stb.) jelölve közöljük. A főapát kezétől származó eredeti mondatoknál a minél pontosabb szöveghűsége törekedtünk, csak a nyilvánvaló elírásokat korrigáltuk, esetleg [] közé tett szövegrésszel kiegészítettük. (Értelemszerűen eltekintettünk a kevésbé lényeges, apró megjegyzések feltüntetésétől.) Igyekeztünk ugyan minden esetben megtartani az eredeti betűformákat, azonban - már csak az olvashatóságra való tekintettel is - nem a betűhív rekonstrukcióra, hanem az eredeti hangzás visszaadására törekedtünk, a beszédvázlatoknál megtartottuk a szövegek esetleges stilisztikai fésületlenségét.⁷¹³ Egyes gyakori esetekben következetesen egyszerűsítettük a betűformákat (cz helyett c-t; dupla ly helyett szimplát írtunk, például a bármely, amely stb. szavakban), illetve elhagytuk a névelők, kötőszók mellett alkalmazott '-kat (a' helyett a, 's helyett s stb.) A gyakran alkalmazott latin szavaknál megtartottuk az idegen írásmódot, kivéve az elmagyarosodott köznyelvi formákat, pl. ministerium - minisztérium stb. Ha Rimely a nyomtatványokban hosszabb szövegrészeket megjegyzés nélkül hagyott, akkor azokat - a szöveg értelmének fenntartása mellett - [...] jelöléssel kihagytuk, hasonlóan a további, terjedelmi okok miatt szűkített részekhez.

A dokumentumokban gyakran előforduló rövidítések:

k.; kir. - királyi	p.o. - példának okáért
kegy. - kegyelmes	sat. - satöbbi, stb.
MFR. - Méltóságos Főrendek	KR., TKR. - (Tekintetes) Karok és Rendek
o.gyűlés, orsz.gyűlés, orsz.gyűl. - országgyűlés	t.c., t.cikk., törv.cikk. - törvénycikkely
Ö.Ex.; Ö.Excell. - őexcellenciája	

I. Rimely jegyzetei a válaszfelírra vonatkozó indítvánnyal kapcsolatban, 1847. december.⁷¹⁴

[...]

Felírási javaslat az 1847-ik évi sz. András hó 11-kén költ kegyelmes királyi Előadásokra

Felséges sat.

Felségednek ezen országgyűlésére egybehívott hűséges Karai és Rendei: örömmel és a siker buzdító reményével nyúlunk a törvényhozási terhes munkához.

* a trónról

Örömmel, mert századok óta ez volt az első alkalom, midőn a magyar nemzet koronás királyának ajkairól* nyelvének kedvelt hangjait hallani szerencsés volt.

⁷¹³ A követett eljárásunkról ld. pl.: Hermann, 1998b. stb.

⁷¹⁴ Rimely-iratok, 38. sz. Vö. KLÖM. XI. 331-332. p.

* nádornak

** a nemzet

A siker buzdító reményével: mert midőn Felséges Főherceg Istvánt a nemzetnek * ajándékozta, azon kapocs, mellyel ** az uralkodó házhoz és ezáltal az összes birodalomhoz, törvény, érdek és szívhajlam vállhatlanul⁷¹⁵ csatol, a közös szeretet zálogával lőn megerősítve.

Fogadja ezekért Felséged a nemzetnek buzgó háláját atyai kegyességgel.

[...]

És éppen ezért: valamint sikerült a kegyelmes előadások első pontját az országló ház és nemzet érdekeinek tökéletes összhangzásával megoldanunk, semmit inkább nem óhajtanánk, mint ezen örvendetes összhangzást a királyi előadások többi pontjainál és az ország szükségai által igényelt egyéb intézkedéseknél is biztosítva látni.*

* összhangzással a kir. előad. többi pontját és etc. megvalósítani.

[...]

Haladási célzataink fő akadályát abban látjuk, hogy az 1790: 10-ik törvénycikkely teljes életben nincs, mert hazánk kormányzata nem bír azon önállással, mellyel e törvény szerint bírnia kellene.*

* data?⁷¹⁶

Súlyosbítja ezen akadályt az, hogy törvényhozásunknak és országunk kormányzási rendszerének alapzatában is lényeges különbség* létezik; ez okozza, hogy országgyűléseinken a kor szükségéből felmerült kérdések megoldásában a nemzet és kormány célzatainak összeegyeztetésére biztosan nem számíthatunk.

* miben áll?

Előlegesen és egyéb sérelmeink, melyeket országgyűléséről országgyűlésére sok ízben felpanaszlánk, még mindig orvosolatlanok, és ezáltal a hozandó bármily üdvös törvényeink fogamatja eránt annyival inkább kétség támad, mivel törvényeinknek végrehajtása és kihirdetése sincs teljesen biztosítva. - Így az 1836: 21-ik törvénycikkely fogamatba véve még most sincs; a vallásbeli* és váltótörvények pedig az ország határőrvidéki részeiben kihirdetve sem lettek.

* eleve kell a törvényt módosítani a külön vallásról

* 1638. 27. § fin.: ubi statuitur poena Comiti vice comiti qui executionem facere non vult sub ammissione officii: et renovatur 1536. 36.⁷¹⁷

** szerelem é?

[1] Hozzájárul, hogy a törvényhozás alkotmányyszerű befolyása mellőzésének és a kormányhatalom egyoldalú terjeszkedésének iránya is tapasztalható. És e részben bizonyosságul szolgálnak már csak azon intézkedések is, melyek a megyei szerkezetnek az 1723: 56. és 1536: 36.* törvényekben megállapított rendszere körül az eddig kivételes adminisztrátori hivatal rendszeresítésével, úgyszint a kapcsolt részek közgyűlésére nézve egyoldalúlag** jöttek közben.

⁷¹⁵ Vállhatlanul = értsd: elválaszthatatlanul.

⁷¹⁶ Data = adatok, tények.

⁷¹⁷ „Ahol elrendeltetik a végrehajtást hivatal elvesztésének terhe alatt elvégezni nem akaró főispán és az alispán számára a büntetés, és az 1536/36. tc. megújítatik.”

* költettek fel a törvényhozás befolyása mellőzésének és a kormányhatalom egyoldalú terjeszkedésének iránya iránt

* pertractis debite proposit.[ionibus] regiis cuncta justa grav.[amina] effective et in omisse tollantur⁷¹⁹

* 1791: 10. cikkben foglalt

Az itt elősorolt tények Felséged előtt állásunk⁷¹⁸ általános felvilágosítására szolgálóak. Fenntartjuk, hogy azok iránt nézeteinket részletesen is felterjeszthessük. Megjegyezvén, miszerint a fenn kijelölt akadályok^{*} elhárítását organikus átalakulásunk végsikerének feltételeként tekintjük.

Meg vagyunk győződve, hogy ezen akadályok elhárítása és az ezekből eredő ellentétek kiegyenlítése az országló ház, az összes birodalom és hazánk kölcsönös érdekeinél fogva Felségednek egyedül népei boldogítására irányzott atyai gondoskodását elkerülni nem fogja. Ezen reményben teljes készséggel nyúlunk, úgy a királyi előadásokban kitűzött, mint egyéb, az ország szükségei által igényelt kérdések megoldásához, valamint az 1790: 13. t.c. ^{*} értelme szerint sérelmeink felterjesztését sem fogjuk elmulasztani.

Kijelentjük, hogy intézkedéseink által a szomszéd örökös tartományokkal érdek találkozásainknak méltányos kiegyenlítésére, hazánk országos önállóságának és ^{*} törvényes jogainak megőrzése mellett annál nagyobb készséggel nyújtunk segédkezet, minél erősebben meg vagyunk győződve, hogy ezen kiegyenlítés nehézségei nem a közöttünk létező viszony természetéből erednek. [...]

[1] E felett sem titkolhatjuk Felséged előtt, hogy az 1723: 56. körül közbejött intézkedések, valamint a kapcsolt részek közgyűléséhez bocsátott rendelet által aggodalmak [mutatkoznak].

II. Rimely beszédvázlata az úrbérváltsággal kapcsolatos törvénytervezet kapcsán, 1848. február.⁷²⁰

1ör. Az úrbéri váltság a második nagyszerű és a nemesek életébe vágó kérdés, a közös teherviselés vagy adó kérdésében lemondott a nemesség sarkalatos, cardinális kiváltságáról,⁷²¹ a kényszerítő úrbéri örökváltság által veszélyben forog akarata ellen tulajdonától megválni. Veszedelemben: hogy a tulajdon szentsége megsértetik. E kérdés megoldása nehezebb, mivel sok nemes szól hozzá, kinek nincs jobbága.

2or. Átküldötték a TKR. Izenetüket, melyben indítványozzák az erőszakolt úrbéri váltságot, és felszólítják a MFR.[-et], hogy az erőszakoló vagyis kényszerítő úrbéri megváltás elvéhez járulni és kimondani méltóztassanak, hogy az úrbéri tartozások megváltása többé a földesúr beleegyezésétől továbbá felfüggesztve ne maradjon.

3or. Mely törvény szigorúságát az alap, az indoknál kívánják, mivel az 1836: 8., 1840: 7. engedményes törvény csekély eredményű vala, és célhoz nem vezetett, mit a kegy. k.[irályi] előadások 6. pontja is elismerni kívánni látszatik.

⁷¹⁸ Állásunk = álláspontunk.

⁷¹⁹ „A királyi javaslatok kellő módon lett tárgyalása után az összes igazságos sérelmek valósággal és múlhatatlanul orvosoltassanak.” Vö. MT. 1740-1836. 160-161. p.

⁷²⁰ Rimely-iratok, sz.n.

⁷²¹ Itt még csak a háziadó elvállalásáról szóló határozatról volt szó.

4er. Meg kell még jegyezni, hogy az örökváltság alapja [azon] a [meg]győződésen feneklik,⁷²² mivel az úrbéri viszonyok az illető felekre már nem kívánatosok, és a közállomány érdekeivel egyhangzásba nem hozhatók. Nem boncolgatván, hanem elfogadván eme indokokat és állításokat, noha némely észrevételeim volnának, mivel én is szívemből kívánom az úrbéri viszonyokból kibontakozást, természetesen *tökéletes kármentesítés* mellett; áttérek

5ör. A TKR. indítványára, mely abban áll, hogy a MFR. az erőszakos örökváltság elvét elfogadván, oly törvény készíttessék, mely ezen elvet magában foglalja, és pedig még úgy, hogy ezen elv csak egyoldalagosan alkalmaztassék, és kényszerítő legyen a földesúrra, de nem a jobbágyra.

6or. Megjegyezvén előre is, hogy én a kegy. kir. előadásban a kényszerítő elvet foglaltatni és kimondatni annyival kevesebbet találok, mennyivel igazabb, hogy az a tulajdoni jog tiszteletének méltánylását ajánlja.

7er. Ezek után nyíltan és minden visszatartózkodás nélkül kimondom, hogy én a TKR. kényszerítő, készítő elvének kimondásához, elfogadásához nem járulok, mert én ennek szükségét nem látom, és sok rossznak csíráját benne rejteni találok. Mert ha az örökváltság oly kívánatos az illető felekre, úgy bizonyára mind a két fél két kézzel utána nyúlанд, és az első alkalmat megragadja az úrbéri viszonyok kibontakozásából, mely esetre kérdem, mire való a kényszerítő törvény? Az a vélemény, hogy az 1840: 7. engedményes törvény oka annak, hogy az eddigi tapasztalás szerint csak kevés sikert mutat az örökváltság tekintetében, nem teljesen alapos, mert nem áll az, hogy a földesúr nem akart volna egyezkedni, nem akarta volna megengedni az örök megváltást, hiszen a földesurak éppen úgy belátják, mint a TKR. Izenetükben kimondották, hogy az úrbéri viszonyok az illető felekre már nem kívánatosak, mit ők legjobban éreznek. Nem a földesurak hátráltatták a törvénynek életbeléptetését - megengedek én e tekintetben némely kivételeket - nem a földesurak, hanem több helyen nem akarnak a jobbágyok a törvény jóságával élni. Saját tapasztalásom vagy, felszólítam néhány helységeimet, melyek felelének, hogy a jelen állapotuk nekik kedvesebb, mivel a robot nekik ingyen jön, cselédjük úgyis elég vagy, a kilencedet pedig, ha az ég megáldja, szívesen adják, ha pedig nem terem, úgy dézsmát nem adnak.⁷²³ Ellenben ha megváltják magukat, fizetni kell, a cselédjük henyél és a dézsmát meg kell adni, akár terem, akár nem, de félnek is, ha megváltják magukat, hogy akkor az uraság, ha megszorulnak, nem leend olyan kegyes, mint most. Ez tehát egy oka, miért nem volt nagyobb sikere a törvénynek több helyen,⁷²⁴ a másik ok a pénzszűke, a lehetetlenség. Több helyen még más körülmények hátráltatták az örökváltást, tudniillik a sok vagy rossz tanácsadók, a különféle hatósági befolyások, mint ez történik a tagosztálynál, elkülönözésnél, amiért is oly csekély eredményű az üdvös törvény. Győződéseim ezek, és ezekhez hasonló okok gátolják az örökváltságot, de nem a földesurak nem akarása; e bajokon kell segíteni és talán nagyobb foganata leend a törvénynek.

8or. A kényszerítő megváltási elvet kimondatni és törvényt alkottatni azért nem akarom, elhallgatván ha ez egyoldalú volna, és csak a földesurat szorítaná, hogy az igazságtalanság volna, mivel sok rossznak csíráját találok rejteni ez törvényben. A földesurak számtalan háborgásoknak, izetlenségeknek, nyugtalanságoknak, sőt történhető erőszaknak, igazságtalanságnak lehetnének kitéve. Vagynak bujtogatók és izgatók, kik a lehetlen jobbágyot reá veszik, hogy örökváltságát keresse földesuránál, természetesen módja nem lévén, elutasítatik;

⁷²² Az első mondatrészt utólag ceruzával kihúzta és helyére a következő szöveget írta: „Noha az örökváltság oly üdvös alapon feneklik...”

⁷²³ Utólagos, ceruzával írt széljegyzet: „a robotból része elengedtetik, hol sok vagy, hát a fát hol veszik?”

⁷²⁴ Utólagos, ceruzával írt széljegyzet: „és nem könnyen leend jövőre”.

folyamodik a hatósághoz, a kényszerítő törvény áll, végképpen akarja, nem akarja biztosítva, vagy enélkül reá szoríttatik, bárminő legyen a szerződés az egyezkedésre (és csakhamar ki fog mutattatni a tőkél.[etes] kármentesítés), melyen ha nem tud, nem akar megnyugodni, legalább egy hosszú vagy veszedelmes perre tett szert.

9er. Én tehát a TKR. állításán kiindulván, hogy az úrbéri viszonyok az illető felekre már nem kívánatos[ak], mit minden fél belát, tapasztal, és azért minden fél kész is ezekből kibontakozni, mihelyt ideje, alkalma, módja leend, minden törvény rendelkezése nélkül, elégnek tartom az 1836: 8., 1840: 7. engedményező törvényt, mely kimondja, hogy lehet, szabad szerződni, egyezkedni mind a két félnek az örökváltság felett. Azonban igenis kívánom, hogy a kir. előadás értelmében minden módok, eszközök előállíttassanak, melyek a megváltást elősegíthetik. Ez az én óhajításom: mivel szerződésről, eladásról, a tulajdon elidegenítéséről vagyon szó, hol semmi erőszaknak közben jönni nem szabad, mely a tulajdonost készítené akarata, szabadsága nélkül tulajdonától megválni. (Ez a contractusoknak⁷²⁵ természete.) Azért rendeli ugyan az 1836: 8. törvénycikk is, mely éppen a jobbágyi megváltásokról rendelkezik, hogy az erőszakos szerződés törvényes ne legyen. - 1. §. Hogyan akarhatna tehát a jelen törvényszerzés a természeti igazság ellen, hogyan az imént idézett törvény ellen rendelkezni? Hogyan intézkedni, melynek feladata a tulajdon szent szentségét [sic!] védni, fenntartani, az álladalomban, hogy akar, nem akar valaki, köteles legyen tulajdonától megválni.

10. Ez meggyőződése, azonban szavazatomtól nem akarván elesni, ha az örökváltságra a földesúr részéről a kényszerítés elve elfogadtatnék és kimondattatnék, és törvény alkottatnék, úgy ehhez is járulok, [azzal] a kikötéssel s megszorítással, hogy a törvény csak alkalmazható legyen, ha a helység kívánja a megváltást. Nem kívánnám, hogy az egyesekre is kiterjesztessék, mert ez a megváltottaknak és az uraságnak alkalmatlanságot szerez, kivált, ha egyházi, koronai, alapítványi uraság, a tőke biztosítása miatt. A jobbágy a többinek talán gúny tárgyává leend, de még az a rossz is következik, hogy a többinek nagyobb teher köttetik a nyakára, oly helyeken tudniillik, hol a robot sokasága miatt maiglan fel nem használtatott és úgy elengedettett, majd most többet kell tenni azoknak, kik nem lesznek megváltva.

Így értem és fogom fel koro.[na] ör Bátor Vaj Ő. Ex. indítványát, nem akarja Ő. Excell. a kényszerítő elvet elfogadni és ennek alapján törvényt készíttetni, hanem erősen meg lévén győződve, mely kívánatos, mely hasznos és korszerű a megváltás, mit én is megismerek, azt minden kitelhető módon kívánja elősegíttetni, én is. És mivel felteszi, hogy lehetnek makacs uraságok, kik tulajdon hasznuk ellenére és a jobbágyok gyötrődésére minden tőkéletes kármentesítés mellett reá nem állanak a megváltásra. Ezen és ilyennemű esetről kíván Ő.Ex. törvényes provisiót,⁷²⁶ törvényes intézkedést, ez esetre nem talál Ő.Ex. expedienst⁷²⁷ egyéb az erőszakot, a kényszerítést. Megvallom, hogy ez esetben én sem talállok más expedienst, és azért reá is állanék Ő Ex. bölcs indítványára, de aggaszt az, hogy ezen egyes és méltányos eset az életben és gyakorlatban univerzalizáltatni⁷²⁸ fog, úgyhogy sok és legtöbb esetekben a földesúrra fog tukmáltatni, hogy nem akar egyezkedni. Mi igaz is leend, de nem fog az tekintetbe vétetni, hogy a kárpótlás még nincs tisztában, nem teljes, nem tőkéletes, hanem az fog mondattatni, hogy *igenis* a földesúr a legnagyobb kárával és igazságtalanul fog tulajdonától megfosztatni. Ez az aggodalmam készíttet, hogy Ő Excell. kivett, kifogott egyes esetében sem kívánnám az erőszakoltatást, a kényszerítést legalább[is a] törvényben

⁷²⁵ Contractus = szerződés.

⁷²⁶ Provízió = itt: felügyelet, rendezés, gondoskodás.

⁷²⁷ Expediens = kibúvó, mentség.

⁷²⁸ Univerzalizál = általánossá tesz.

kimondatni, mert ha ebből baj következik, ez egyes ritka, ellenben pedig hitem szerint sokszor és tetemes baj fog következni a nemességre, mely mivel tulajdon birtokáról szó vagyon, nagyobb figyelmet és kíméletet érdemel.

Azonban ha e baj, e kényszerítés el nem mellőztethetik, miután a megváltás az illető felekre oly kívánatos, és a közállományra, hogy ez kisebbíttessék, és mintegy a kényszerítő természetét elveszítse, igen helyesnek, bölcsnek, méltányosnak találok a *felek által választandó* bíróságot. Ha a felek meg nem tudnak egyezni, fenn maradván a fellebbvétel intra dominium,⁷²⁹ szeretném én a fellebbvitt bíróságot is meghatároztatni. Ily módon tehát gondolnám, hogy a szerződési szabadság leginkább fenntartatik.

Ezekből világos, hogy én az engedményes törvény mellett szavaznék, mely új intézkedések által a megváltást elősegítené, azonban ha szavazatom kisebbségben maradna, mivel Ő Excell. a Kor. Őr Báró Vay Úr indítványa csak a legszélsőbbségben, egyes kivett esetekben, a választott bírák közbenjöttével akarja a kényszerítő törvényt, úgy és akkor B. Vay Ő.Ex. indítványához járulok.

Kívánom tovább, hogy törvényileg kimondattassék, hogy a megváltásnak csak akkor vagyon helye, ha az egész közönség keresi, vide nro. 10.⁷³⁰ És még azért is, mert az egyházi, korona, alapítványi tőkék is kívánják, hogy ne egyes jobbágy váltsa meg magát. Még több észrevételeim vagynak az örökváltságról, melyeket szívesen elősoroltam volna, azért, hogy a választmány ezekre is figyelmeztessék, mert nehezebb szólni, mikor a választmány munkálata felett foly a tanácskozás. (P.o. hogy a megváltás a commasatio⁷³¹ előtt ne történjék, és a megváltás után szűnjék meg az úri hatalom, imaginarium;⁷³² az úrszéke, szüntettessék meg a faizás, alkalmaztassék minden praestatoria,⁷³³ mely Contributiotól⁷³⁴ ment, ergo robot, nona⁷³⁵ etc. Történjék pénzben vagy földben, de soha nem magban, engedtessék meg az egyházi alapítványoknak ez áron földet venni.)⁷³⁶ Azonban látván, hogy csak általánosságban tárgyaltatik a TKR. izenete, fenntartom észrevételeimet az időre, midőn a tárgy részletesen fog tárgyaltatni.

Küldtessék ki a választmány éppen azon utasítással, melyet Ő.Ex. indítványozott.

Bezárólag: megérintem némely földbirtokosok rettenetes és szomorú állapotát, mely a megváltásból következik, legalább [azokon] a helyeken, hol kevés a kéz, nagy a terrén, a föld, ezek egyszerre megfosztatván az erőtől nem tudnak hová lenni! Nem fog így a gazdaság előmozdítatni, és azért kívánnám, hogy a szerződés után legalább 2 vagy három évig tartozzanak kézi munkára a jobbágyok. [...]

Kívánom, hogy miután oly kívánatos, a jobbágy magát a megyei katonai tartozások alól is megválthassa, mert ha a jólétnek akadálya az úri tartozás, úgy a megyei, katonai is, és azért ez is utasításul adassék a választmánynak.

⁷²⁹ Intra dominium = birtokon belül.

⁷³⁰ Ld. a 10. pontot.

⁷³¹ Commasatio (kommasszáció) = tagosítás.

⁷³² Imaginarium = képzelődés, elképzelt dolog.

⁷³³ Praestatio (prestáció) = előjog, kiváltság.

⁷³⁴ Contributio = hadiadó, általában: adó.

⁷³⁵ Nona = kilenced.

⁷³⁶ A zárójelben szereplő rész Rimely utólagos beszúrása.

Kívánom, hogy kölcsönös[en] - vagy[is] mindkét félről - mondattassék ki a kényszerítő elv, mert a parasztot is kell nógatni, hogy az úr megszabadulhasson tőle, mivel oly üdvös a kibontakozás.

Kívánom, hogy egy-két évig a megváltás után tegye még természetben a tartozásait.

III. Rimely beszédvázlata a magyar nyelvről szóló törvényjavaslat kapcsán, 1848. február.⁷³⁷

Lingua Hung.[ariae]

1o. Hogy drágább kincse nincs a nemzetnek, nyelvén él etc. mint a múlt országgy.[ülésen] mondák.

2do. Hogy egy nyelv eszközöl egyedül etc.

3or. Hogy méltó követelés, hogy a magyar magyarul tudjon, megismerem, és kívánom, óhajtom.

4er. És mivel óhajtom, azért aggódom, hogy oly módok, eszközök rendeltessenek, melyek e célt elősegítik, és ne hátráltassák, tehát aggódom, és törekedem, hogy oly törvény legyen, mely e nemzeti jó elérésére szolgál, tehát hogy ne oly törvények hozattassanak, melyek a célt tévesztik.

5ör. Megismerem, hogy a gyűlésnek joga, sőt kötelessége és feladata vagyon a nemzetiséget előmozdítani, de azért óhajtom, hogy tévútra ne jusson, célját ne tévessze.

6. Én úgy tartom, hogy az erőltetés, az erőszak célt téveszt, mert az *akarat* nem engedi magát erőszakoltatni, szüli az idegenkedést, a gyűlöletet, nem a megkedveltetést, mutatja maiglan a tapasztalás.

7o. Jók az intézkedések, de nem jó az erőszak, gondolatom szerint talán ott léphet fel a törv.[ény]hozás erőszakkal, hol a nemzet nyelvét tudja, de beszélni nem akarja; de hol az azt nem tudja és azt tanulni kell, ott nem kényszeríteni [kell], hogy beszéljen, hanem hogy tanuljon. Ott nem lehet az életben, gyakorlatban határozni, hogy minden magyar legyen, különben érvénytelen, mert zavar történik a polgári életben és a *cselekvények* megszűnnek, p.o. nem leend szerződés, testamentum, igaz tanúbizonyosság etc.

8. Sok történt 1836-tól (és különösen 1843[-ban]), helyeslem a magyar nyelv szükségletét a hivatalokra osztani, a megyei, városi, egyházi hatóságokra [való] kiterjesztését, a tudományok előadását, de az oktatást, kivált a nemzeti iskolákban célszerűtlen, a magány életben⁷³⁸ a tények, cselekvények etc. - ez már sok.

9. És azért elegendőnek tartom az 1843. törv.cikket a nyelv előmozdítására, ezentúli kiterjesztés jót nem szül és idegenséget gerjeszt, tudományosságot gátolja.

10. És mi vagyon több a mostani törvényjavaslatban? Mármost megyek által e törvényjavaslatra etc.

⁷³⁷ Rimely-iratok, sz.n.

⁷³⁸ Értsd: magánéletben.

11. Két részre osztom, Magyar[országra] és a részekre. Magyarorsz.[ág] részére mit rendel, el nem vállalható, mit a részekre, az ingerlő és célhoz nem vezető, de a felség sem hagyja helyben, ui. 23. Juni. 1844.⁷³⁹

Hiszem, hogy a nemzetnek joga vagyon intézkedni az iskolákról, a tanulmányokról etc., de ha tekintem, ki rendelkezett maiglan, mit mondanak a törvények, úgy meg kell vallani, hogy e jogot a felség kezében találom. (Az 1723. 70.⁷⁴⁰ etc.) Úgy ha nézem az 1843: 9. §., 2. tör. [...], látom, hogy a felség szorosan jogához ragaszkodik és ragaszkodni akar, és azért gondolom, hogy azt ki kell hagyni, mi megsértené a felség jogát. Felség elrendelte Croátiára a magyar nyelvet (1844. 8. §.), elrendelte Magyarorsz.[ágra] az oktatási rendszert (1844. 9.), ígéri, hogy továbbra is el fogja rendelni.⁷⁴¹ Tehát Őfelsége csak kérendő, és nem kell, nem szabad határozni, mit Őfelsége úgysem fog megengedni, joga ellenére, és azért e §. kihagyását szeretném.

IV. Rimely feljegyzései a honosítással kapcsolatos törvényjavaslatról, 1848. február.⁷⁴²

Mi a magyar hon? Ki a magyar?

Mi a honosítás? Hányféle? indigena, civilisatio

Ki a hontörvény oltalma alatt és annak minden jótékonyásával él

Törvényjavaslat a magyar honosításról és külföldiekről

I. Fejezet. A magyar honpolgárság megnyeréséről.

1. §. Magyarhon nevezete alatt értetik mindazon terület, mely a magyar szent korona hatósága alatt áll.

* minden honpolgár

2. §. Magyarnek tekintetik: *

** Definitio: ki a magyar honpolgár?

1-ör honpolgárnak ** törvényes gyermeke; akár benn a honban, akár annak határain kívül született légyen, továbbá, ki a hon határain belől született, de szülői nem tudatnak, az is honpolgár gyermekének tekintetik; * de kinek **** atyja nem tudatik törvényesen, az anyja sorsát követi;**

*** expositi - illegitimi⁷⁴³

**** törvényes atyja nincs

2-or ki származására nézve külföldi lévén, törvény értelmében honosított.

3. §. A honosításra elengedhetetlen föltételül kívántatik meg:

1-ör hogy a honosítandó teljes korú legyen;

* ez nagy akadály

2. hogy a honban letelepedvén, benn lakják állandóul; *

3. hogy a honpolgári esküt letegye.

⁷³⁹ Utalás az ekkor kiadott uralkodói leiratra.

⁷⁴⁰ Az említett törvény 4. §-a kimondja, hogy a király beleegyezik az akadémiákon oktatandó tárgyakba, ha a rendek erről felterjesztik javaslatukat. MT. 1657-1740. 628-629. p.

⁷⁴¹ Az itt szereplő célzások az 1844/2. tc. 8. (a magyar nyelvnek a kapcsolt részek iskoláiban tanítási nyelvként való oktatását) és 9. („őfelsége méltóztatott kegyesen rendelkezéseket tenni már az iránt is, hogy az ország határain belőli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen”) §-aira vonatkoznak. MT. 1836-1848. 198. p.

⁷⁴² Rimely-iratok, 85. sz.

⁷⁴³ „A kitettek [törvénytelen gyermekek] - törvénytelenek.”

* Ily feltétel nincs a világon!

Ez hosszú idő és veszedelmes azokra, kik honosodni akarnak, hoc valet si tempore solo,⁷⁴⁴ honosul, ha törvényhatóság honosít, ez rövidebb

** Ő azonnal honfi, *polgár* akar lenni első évben, megvan a kvalitása,⁷⁴⁵ ergo polgár leend, de nem honfi, honpolgár!

*** hát ha későbbben kérné?

**** in casu si parentes immigrarunt et cives facti non sunt sed perpetuo hic habitant horum proles? qui casus est frequentissimus⁷⁴⁶

* ez rettenetes [...] az ily külföldi honpolgár lett és nem letelepedett külföldi már!

* hát ha nem jön? Ez az impopulatio⁷⁴⁷ ellen nagyon

** furcsa! talán midőn egész helységek fognak ahhoz [?]

4. §. Ki e három feltételeknek eleget tesz, folyamodására a törvényhozás által, ha kitűnő érdemeinél fogva méltónak ítéltetik, és csak úgy, ha a magyar nyelvet beszéli, különös törvénynél fogva honosíttathatik.

5. §. Lehet azonban az illető törvényhatóság által is honosíttatni, de erre a 3. §.-beli feltételeken kívül megkívántatik még, hogy

1-ör vagy letelepedésétől számítva 10 évig lakott legyen a honban folyvást és állandóul;*

2-or vagy szinte letelepedéstől számítva 5 évig azon esetben, ha jeles találmányok behozatala, nagyobb gyárak vagy iparműhelyek felállítása vagy közhasznú intézetek alapítása által az állandalomnak kitűnő szolgáltatokat tett; **

3. vagy hogy az, ki a honban született ugyan, de külföldinek gyermeke - törvényeink szerint értendő - teljeskorúsága után egy év alatt * kérje magyarosítását, előbb azonban beköltözködvén, ha netalán addig külföldön lakott volna; ******

4. vagy hogy az, ki magyar honpolgárságot vesztett egyénnek külföldön született gyermeke, előbb beköltözködvén, visszahonosításáért bármikor folyamodjék.

[...]

III. Fejezet. A külföldiekről.

21. §. Rabszolga, azzá bármint lett legyen, magyar földre lépven, szabadságát azonnal visszanyeri.

22. §. A hon határain kívül lakó, vagy a honban ideiglen tartózkodó külföldi irányában, megtelepedett külföldinek tekintetik az, ki folyvást benn lakván, egyszersmind élélhetéséről biztosítékot mutatván, ki vagy képességét igazolván, állandó megtelepedési szándokát az 5. §. szerint az illető törvényhatóságnak bejelenti, s arról részére bizonyítvány adatik ki.*

23. §. Idegenek gyarmatosítása tiltatik; a népetlen térek a hon népesebb vidékeinek lakosaiból lévén megszállítandók.*

Gyarmatosításnak pedig vétetik, ha a telepítés feltételei a telepítő és a telepedők között szerződésileg határozatnak meg.**

Kivételnek a gyár és iparvállalatokhoz szükséges szakértő egyének.

⁷⁴⁴ „Ez érvényes, még ha időben is.”

⁷⁴⁵ Qualitás, qualificatio = képesség, alkalmasság (pl. választójogosultság értelemben is).

⁷⁴⁶ „Az esetben ha a szülők bevándoroltak és nem tényleges polgárok, de állandóan itt laknak ezek sarjai? Ez egy gyakori eset.”

⁷⁴⁷ Impopulatio = itt: benépesítés.

* ez contradictio⁷⁴⁸

* p.o. adósságot

** ezt magok sem értik a KR.

* p.o. ha angol és francia
Törökországban köti és
Magyarhonban pereskedik! No
kell a bírónak török törvényt
tudni.

** sőt, ekkor a magyar törvény
szerint kell ítélni

24. §. A megtelepedett külföldi űzhet önálló mesterséget, műipart, kereskedést, művészetet, általában mindeféle kereset- és élelemmódot, azon feltételek teljesítése mellett, melyek a honpolgárookra nézve megkívántatnak. * [...]

33. §. Magánjogi viszonyokat illetőleg, * átalán véve, minden külföldinek, magyarokkal akárhol, külföldivel pedig csak e honban kötött szerződésre nézve, e hazai törvények szerint, szerződési és rendelkezési személyes képességet illetően pedig vagy a magyar vagy a hazájukbeli törvények szerint ítéltetnek el, melyek szerint cselekvényök inkább megállhat. **

34. §. Midőn pedig külföldi külföldivel e hon határain kívül lép magánjogi viszonyba, * az azon álladalom törvényei szerint ítéltetik meg, ** melyben a jogviszony előállt, hacsak a szerződésnek alapjául más ország törvénye nem vétetett. [...]

V. Rimely feljegyzése az 1836/21. tc. végrehajtásáról, 1848. március eleje.⁷⁴⁹

Clamor

1o. Az ifjabb törvényben második példáját lelem a bonyodalmaknak, midőn a magy.[ar] törvényhozás hatalma felsőbbtség tudatában a gyengébb fél vagy nemzet ellen határoz. Az egyik példa az 1751. 23.,⁷⁵⁰ a másik az 1836. 21. [tc.] Vajódik a törvényhozás maiglan, quia sine me de me.⁷⁵¹

2or. Megszülettek az 1836.21. által a bonyodalmak, a törvény végre nem hajtathatik, és a kormány, a felség vádoltatik a nem akarásról, pedig

3or. A király akarja, mint 1844. szeptemberi és novemb.[eri] resolutiojában⁷⁵² megmondá, akarja, mint a kir. előadás IX. pontjában foglaltatik.

4er. Nem akarja Erdély engedni, nem akarnak a Részek visszacsatoltatni, világos ez a k. kir. előadásokból, világos Erdély és a Részek [maga]tartásából, mert miért nem bocsátá el Erdély e Részeket maiglan? És ha a Részek nem akartak volna, miért nem tudatta az 1840., 1843., 1847. [évi] gyűléssel etc.? Miért nem folyamodtak a Részek a magyar hongyülésre, mint e néhány erdélyi nemes? Miért engedte Erdély gyűlésére jönni a Részeket? Most is úgy áll Erdély, mint 1790[-ben] az unióval. Tehát Erdély[en] és a Részeken múlik.

5ör. Én is, mint magyar szeretném a Részek visszakapcsolását és a bonyodalmak végét. Kész vagyok minden eszközhöz nyúlni, de a nádor közbenjárását alig találom alkalmazhatónak,

⁷⁴⁸ Contradictio = ellentmondás.

⁷⁴⁹ Rimely-iratok, sz.n.

⁷⁵⁰ AZ 1750/23. tc. arról határozott, hogy Szerém, Pozsega és Verőce vármegyéket a magyar országgyűlésre meghívják, ott rendes szavazati és egyéb jogot élveznek, más tekintetben a többi (például báni) joghatóság épségben marad. MT. 1740-1836. 84-85. p.

⁷⁵¹ „Mivel rólam, nélkülem.” (ti. döntöttek.)

⁷⁵² Resolutio = leirat.

mert elhallgatván, hogy ki között intermediáljon,⁷⁵³ a kir. kormány vagy a nagy fejedelem vagy Erdély közt, miután a király és magyar kormány akarja e visszacsatolást, mint azt a kir. előadások mutatják.

6or. Ha kérdem, miért, mi célból intermediáljon, a felelet vagy az 1836. 21. hogy végrehajtassék - erre nincs szükség, mert ezt akarja a kormány, a király, ki nagyobb tekintély, mint a nádor; vagy pedig utat találjon, hogy a bonyodalmakból kigázoljunk, megnyugodjunk - ezt a KR. nem akarják, kik a 21. törv.[ényt] végrehajtatni kívánják. Azonban miután a csendesség megszerzésére minden mód, eszköz előveendő és [a] nádor nagy bölcsessége sokat eszközölhet a nyugalom, béke, egyetértés megszerzésére a két nemzet közt, én is szavazatommal járulok Ő Ex. az orsz.[ág]bír.[ó] indítványához, alázattal kérem őfennségét a kegy. közbenjárásáért.

VI. Rimely feljegyzései Kossuthnak az átalakulásról szóló, 1848. március 3-i indítványán.⁷⁵⁴

Felírási javaslat.

A békés útoni átalakulás biztosítása tárgyában

Felséges sat.

A legújabb időkben kifejtett események mulaszthatlan kötelességül teszik: figyelmünket azokra fordítani, miket Felséged uralkodóháza iránti hűségünk, az öszves birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti kötelességünk megkíván.

* mire mutat a törvénykönyv I. Ferdinándtól, különösen 1827. évtől

** annyit tesz: önállók, függetlenek akarunk lenni.

* ergo elválni

[1] Históriánkra visszatekintve, előttünk áll annak emlékezete: hogy három század óta alkotmányos életünket a kor igényeihez nemcsak ki nem fejthettük,* de sőt leginkább fenntartására kelle minden gondjainkat fordítanunk.**

[2] Ennek oka: hogy Felséged birodalmi kormánya nem lévén alkotmányos irányú, úgy kormányunk önállásával, mint alkotmányos életünkkel összhangzásban nem lehetett.*

Eddig ezen irány csak alkotmányosságunk kifejlődését hátráltatta, most úgy látjuk, hogy ha tovább is folytattatik, és ha a birodalmi kormány alkotmányossággal összhangzásba nem hozatik, Felséged trónját és a pragmática sanctionál fogva kedvelt kapcsolatokhoz kötött birodalmat elláthatlan következményekbe bonyolíthatja, hazánkra pedig kimondhatlan kárt árasztthat.

* De minőkre? Kimutatta.

Felséged minket reformokra hívott össze;* mi régi óhajításunkat láttuk ezáltal teljesedve, és buzgó készséggel fogtunk a munkához.

⁷⁵³ Intermediál = közvetít.

⁷⁵⁴ Rimely-iratok, 117. sz.

[...]

[3] De alkotmányos életünk is valódi képviseleti irányban igényel fejlődést, szellemi érdekeink a szabadság alapján ápolást követelnek. Honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünknek s a honlakosok különböző osztályai érdekegységének alapján gyökeres átalakítást kíván; ez pedig úgy Felséged királyi széke, mint hazánk bátorléte tekintetéből nem halasztható intézkedést tesz szükségessé.

[4] A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségének számbavételét és felelős kezelés alá vételét tovább nem halaszthatjuk, mert csak így teljesíthetjük azon alkotmányos tiszttünket, hogy úgy Felséged királyi székének díszéről, mint Hazánk közszükségeinek és minden jogszerű kötelességeinek fedezéséről sikerrel intézkedhessünk.

Sokban e kérdések közül az örökös tartományokkai érdektalálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömet nyújtunk segédkezett.

[5] De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi s anyagi javára hozandó törvényeink csak azáltal nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása, s ezért kollégialis kormányrendszerünknek magyar felelős minisztériummá alakítását minden reformjaink alapfeltételének s lényeges biztosítékának tekintjük.

Ekint fogtuk fel hivatásunkat.

* Dehogy?

Ezeket Felségeddel egyetértve ez országgyűlésen szerencsésen megoldani elhatározott *komoly* * szándokunk.

* ?

** ?

[6] Ezt várja tőlünk a Haza, * ezt várják a nép milliói, ezt sugallja a hűség és ragaszkodás ösztöne, mellyel Felséged uralkodóháza iránt tántoríthatatlanul viseltetünk; mert meg vagyunk győződve, hogy csak ezek által fektethetjük hazánkban a békét, nyugalmat és bizalmas egyetértést oly szilárd alapra, miszerint azt váratlan eseményviharok meg ne ingassák, ** s a békének és elégedésnek ily biztosításával szerezhetjük csak meg az erők azon lelkesült összhangzását és gyarapodását, melyre Felséged uralkodóháza minden viszonyok között nyugodtan támaszkodhassék. [...]

* Magyarországon?

** mi köze a magyarnak? És tudja?

* a pénzt, a katonát

** hol vagy?

*** nequa quam hodiernum non⁷⁵⁶

[7] Nem akarjuk Felséged atyai szívét a bomladozás ama jeleinek részletes felemlítésével szomorítani, nem a *pénzviszonyok* tekintetében már is érezhető hatást fejtegetni, * de a hűség ösztöne s a rajtunk *fekvő felelősség** kényszerít kimondani: hogy mi valamint a jelentkező bajok valódi kútfejét és saját elmaradásunk egyik főokát is a birodalmi kormányrendszer természetében találjuk; ** úgy erősen meg vagyunk győződve, hogy Felséged az elkövetkezendő balesemények legbiztosabb óvszerét, hű népeinek legbarátságosabb egyetértését, a monarchia különböző tartományainak legerősebb forrasztékát, s mindezek által Felséges trónjának s az uralkodóháznak legrendíthetlenebb támaszát abban találandja fel, ha fejedelmi székét minden uralkodói viszonyaiban kor szükségéi által múlhatatlanul igényelt alkotmányos institutiókkal⁷⁵⁵ környezendi.

[8] Azonban Felséges Úr, az események Isten kezében vannak. Mi bízunk a gondviselés oltalmában, de érezzük a kötelességet: gondoskodni, hogy Felséged hű Magyarországot a bizontalan jövő készületlenül ne lepje meg. E gondoskodás halaszthatlan kelleihez számítjuk* mi a fennemlített átalakulási kérdéseknek még ez országgyűlésén alkotmányos iránybani megoldását, és aggódunk, hogy a szokásos országgyűlési alkudozások és kormányközi tárgyalások kollegiális rendszer szülte** hosszadalmassága, a Felséged atyai szándokának, s hazánk méltó várakozásának megfelelő sikert veszélyesen késleltetheti.^{***}

[...]

[1] Ez nem igaz állítás, és igen méltatlan, mert a történet és a sok törvény tanúsítja, hogy alkotmányos életünket mennyire mi akartuk, kifejthettük első Ferdinándtól 2ik Jósefig, és ettől [a] mai királyig. Nem áll, hogy csak fenntartásunkról kell-e aggódnunk, mert első Ferdinándtól maiglan egy császár sem akarta elenyiszteni a magyart, mindenik híven tartotta esküjét, és különösen 2ik Leopold, Ferenc, Ferdinánd, mint törvényeink mutatják, mert mikor alkottatott alkotmányosb törvény, mint 2 Leopold alatt? Nem fejlődött alkotmányos életünk 2 Ferenc⁷⁵⁷ et Ferd.[inánd] alatt? Váltótörv.[ény], jobbágy etc., igenis nagyon fejlődött és fejlődik, bár meg ne bánjuk! És mi kell több fejlődésünkre, mint a mai K. Kir. Előadások, ezek reá mutatnak, hogy a király igenis nagyon akarja fejlődésünket, és éppen nem teszi szükségessé a fenntartási gondolkodásunkat. Mely szükség időpontját úgysem lehet feltalálni az ausztriai [király] uralkodása alatt, és ha volt volna talán I. Leopold alatt, ez egyes eset, mely a királlyal megszűnt.

⁷⁵⁵ Institutio = intézmény.

⁷⁵⁶ „Soha semmiképp, ma nem.”

⁷⁵⁷ II. Ferenc osztrák császárként viselte ezt a sorszámot, magyar királyként ezen a néven I. (és egyetlen) uralkodója volt a Habsburg-háznak (1792-1835). Az előző mondatban II. Lipótra (1790-1792) és V. Ferdinándra (1835-1848) utal.

[2] Azért, hogy a birodalom kormánya nem lévén alkotmányos, ez a mi alkotmányos kormányunkkal összhangzásban *nem lehetett*, tehát nem is volt. Ez oly keserű állítás, melynek értelme nehezen felfogható, mert a magyar soha nem akarta, hogy a magyar kormány a birodaloméval összhangzásba hozattassék, vagy amalgamizáltassék,⁷⁵⁸ hanem hogy hozott törvényei szerint, különösen 1790. 10. etc. kormányoztassék - így kormányoztatott. Azt pedig nehezen kívánhatta a magyar, hogy a birodalom kormánya a magyar alkotmányos kormányhoz alkalmaztassék, mert ez esetben a monarchicum elvet akarta volna az aristocraticuméval felcserélni, mihez joga nincs, nem is volt: quod tibi fieri non vis alteri non fueris.⁷⁵⁹ (Ma ugyan sürgeti a magyar a felírásában a birodalom népeinek a Constitutiot,⁷⁶⁰ de ötlet illeti-e e jog, az más kérdés.) 3 századon át állott a birodalmi kormány, és állott a magyar alkotmányos kormány egymás mellett, és igen jól megfértek, és nem hátráltatta alkotmányos kifejlődésünket (ha csak ábrándozni nem akarunk), mit a jelen kir. előadások mutatnak, és azért a birodalmi kormányra, a Felségre fogni, hogy kifejlődésünket hátráltatják - ez nem úgy vagyon és megsértő, és azért alaptalan a fenyegetődzés is.

És honnan következtetik a KR. azt és micsoda logika az: ha a felség a birodalmi kormányt a magyarral összhangzásba nem hozza, hogy a birodalom nagy bonyodalomba hoztattatik. Ha csak a magyar azt nem akarja mondani, hogy az ő kedvéért adjon őfelsége a többi nemzeteknek is Constitutiot, mégpedig olyant, mint a magyaroké, mert máskint ismét nem lesz összhangzás, és hogy a magyar kormány kormányozza a birodalmat, máskint ismét a régi részrehajlásról fogunk panaszkodni.

[3] Kaptak-e a KR. utasítást a képviseleti rendszerre, a honvédelmi rendszerre? És ha [igen], ekkor is az 1791. 13. [tc.] értelmében először el kell végezni a kir. propositiókat, aztán következnek a postulátumok.⁷⁶¹ Ezen *képviseleti rendszer* maga kíván egy országgyűlést, nem pedig futtában ezt kívánni és eldönteni, sok előzmények megfajtatások etc., úgy a honvédelmi rendszer iránt is.

[4] Azért küldetett ki az országos választmány, majd beadja véleményét, mindenesetre szükséges a szoros felelősség.

[5] Ezen kívánság az Institutióinkkal meg nem fér, mert szükségképpen meg kell változni az ország gyűlésének és a megyei rendszernek, [illetve] a törvényeknek, melyek szerint őfelsége választja kormányát és Consiliumát.⁷⁶²

[6] Népképviselést, [nemzet]őrséget, felelősséget, minisztériumot - várja a nemzet. Ez nem igaz.

[7] Mondják a KR., hogy vagyon nyugtalanság a birodalomban, mely bajok kútfője, valamint elmaradásunké is a birodalom kormányrendszere, ez megváltoztatandó, a népnek Constitutio adandó. Mi köze a magyarnak a többi nemzethez? Tudja a felség éppen úgy, mint a magyar, és fog segíteni rajtuk, ha szükséges.

[8] Volunt magnatum Tabulam paralizare - Cancellariam annihilare et ipsius regis auctoritatem infringere.⁷⁶³

⁷⁵⁸ Amalgamizál = összekeveredik, beolvaszt.

⁷⁵⁹ „Amit nem akarsz, hogy neked tegyenek, másnak se cselekedd.” (Bizonyára bibliai utalás: Máté evangéliuma 7:12.)

⁷⁶⁰ Constitutio = alkotmány.

⁷⁶¹ Postulatum = kívánság.

⁷⁶² Consilium = tanácsadó testület, itt minden bizonnyal a Helytartótanácsra való utalás.

[külzet:]

Felírási javaslat az átalakulásról.

Tárgyaltatott Mart. 14. napján, 1848.

Azaz: minden szó nélkül elfogadtatott, mivel a tömeg gyilkokkal ellátva vala!

Képe a magyar szólás szabadságának.

Rettenetes nap volt ez, és a magyar Constitutionnak halál napja.

VII. Rimely lemondása az egyházi tizedről, 1848. március 18.⁷⁶⁴

Ha vagyon tulajdoni jogom, s bármennyi legyen ez a papi dézsmára nézve, melyről mindig az volt hitem s győződése, hogy én a papi dézsmának csak haszonvevője és nem tulajdonosa vagyok, azt a szent szerzetem nevében, úgy szükségelvén a hon jelen állása s java, édes hazámnak egész készséggel áldozatul hozom. Lehetetlen azonban eltitkolnom, hogy eme áldozat a szent szerzet létének kérdése, mert a dézsma, miután a kilenced századoktól megváltva vagyon, jövedelmének tetemesb részét tevén, a nemzet igényében követelt, mely áldozatra mégis kész vagyok, mert erősen hiszem s reménylem a nagylelkű s igazságszerető nemzetemtől, cs. kir. fennségétől és a méltóságos főrendektől, hogy a szent szerzet szükségait más módon fedezni kegyeskedjenek, amiért is magam és szent szerzetem jelen és jövő sorsát szeretett nemzetem, cs. kir. fensége és a méltóságos főrendek magas kegyeibe ajánlom.

VIII. Rimely befejezetlen feljegyzése az évenkénti országgyűlés tervezete kapcsán, 1848. március 20 körül.⁷⁶⁵

Eszmélet

Az évenként tartandó o.gyűlésnek felirata felett

1.) A TKR. által megkészült felírási javaslat az évenként tartandó o.gyűlés felett, kimeríté a régi óhajtasomat, mert ez megkészült ama alapon, melyen óhajtom megkészíttetni minden országos üzeneteket, válaszüzeneteket, felírásokat, szóval mindennemű országos irományokat, határozatokat. Tudniillik a már álló törvények nyomán, vagyis visszatekintettel s figyelemmel az alkotmányos rendszerünkre, mert úgy találom, hogy ez az egyenes út, a biztosabb mód, mely felfedezi: vajon a hazának szüksége vagyon új törvényre? Mely mutatja, miként és mennyiben kelljen az ősi institutioinkat a kor kívánatához, szükségéhez alkalmaztatni, simítani, törvényeinket tökéletesíteni és így a nemzet, a haza anyagi, szellemi jobblétét elősegíteni, előmozdítani. Ezen út, mód tiszteletben tartja az őseinktől nagy s drága áron megszerzett alkotmányunkat. Fürgén és szorgalmasan felkéressék a TKR. e jelen szerkezetükben a polgári törv.könyvben mindazon törvénycikkek jelesbiket [megnézni], melyek az orsz.gyűlésről rendelkeznek és annak évenkénti tartásának szükségét, hasznát tanúsítani látszanak, mely eljárás, okoskodás, tanácskozás módját tartom orsz.gyűlésinek, parlamentárisnak.

⁷⁶³ „A főrendi táblát el akarják sorvasztani. A kancelláriát megsemmisíteni és magának a királynak a tekintélyét megtörni.”

⁷⁶⁴ Főrendi napló, 1848. 349. p.

⁷⁶⁵ Rimely-iratok, sz.n.

Mely általános nézetem után bátorkodom a TKR. által tervezett felírási javaslat felett az évenként tartandó orsz.gyűlésről alázatos véleményemet kimondani.

Két rendbeli okot hordanak fel a TKR. az évenként tartandó o.gyűlések szükségének, hasznának megmutatására, a honi törvényt és az átalakulás korszakát, melyben a teendőnek roppant sokasága - vagyis, mint a TKR. a felírás befejezésén nyilatkoznak: a belső szükségek sokasága - a velünk távolabb, közelebb kapcsolatban lévő és lehető nemzetek folytonos s bennünket megelőző, úgy ipari, mint nemzeti önállásunkra nézve súlyossá válható fejlődésének tekintete az alkotmányos élet gyakoribb összepontosulásának és azáltal eszközlendő tökéletesb és szabályszerűbb munkásságának áldásteljes hasznai.

Mi az első rendbeli okokat illeti, a felidézett törvényeket, kétségtelen az, hogy volt időszak, melyben alkotmányunk intézkedései megkívánták az évenkénti o.gyűlés tartását. Hogy visszatérjek első szent királyaink idejére, végzék Szilágyi Mihály gubernátor⁷⁶⁶ alatt (1458: 13.) az ország rendei, hogy Pest helységében minden éven Pünkösöd táján a nemesség egybeseregeli országgyűlésére, így rendeltetett el az nagy Mátyás királyunk alatt is (1471: 1., 1498: [1. tc.] 1-2. §.),⁷⁶⁷ hogy a többi törvényekről a rövidség okáért ne emlékezzünk, melyek jelesbjeiket a TKR. is feljegyezték a felírásukban.

Szükséges is volt hajdanta az orsz.gyűlés gyakortább tartása. Ha a nemzet állását, kül- és belviszonyait a történetek fonalán késérjük, varázsoljuk csak vissza felejthetetlen Korvin király dicsőséggel teljes uralkodása idejét, ki - mint XIV. Lajos francia király - békében nem tudott, nem akart élni. E nyugtalan és háborús élet, hogy az orsz.gyűléseket szaporítá, szembeszökő, minthogy az alkotmányból a békekötés, a háború megindítása a nemzet tulajdona volt, minthogy a roppant költségek előteremtése a nemzet gondja vala. Történeti igazság az, hogy 2. Ulászlóval Magyarország politikai tiszta ege borulni kezdte, kinek zavar-teljes uralkodása a nemzetet gyakrabban egybegyűjtette. Hát a 2. Lajos király szerencsétlen halála után beállott időszak: midőn az elhatalmazott török mindent dülő szemeit Magyarország felé fordítá és ezt elnyelni indult, midőn az örökösödési háborúk kitörének és a pártok egymásnak szemközt állottak és a bajt a hitszakadás vagy újítás századokon által méginkább nevelte! Hogy e csapások az országtól elfordíttassanak, a béke, a szabadság, függetlenség visszaadattassék, egyedüli út, mód, eszköz vala az orsz.gyűl. tartása, amiért is ebből az időszakból találunk legtöbb törvényeket, melyek a gyakortábbi orsz.gyűléseket sürgették. [...]

Elállott tehát a nemzet időjártával az évenkénti orsz.gyűlésektől, mivel azok szükségét nem találta, elrendezvén magát annyira, mennyire, és bevégezvén, hogy úgy mondjam, polgári alkotmányát, elállott azért is, nehogy önmagát és alattvalóit véginségbe döntse, erején túl magát feleméssze, elállott, hogy a beligazgatás, a kormányzás, az igazság kiszolgáltatása a gyakortább gyűlések által hátramaradást ne szenvedjenek, mely hiányt a legújabb törvény-szerzés bölcsen belátván a törvényszék hatóságát kiterjeszté, hogy orsz.gyűlések alatt is ítélhessenek.⁷⁶⁸ Elállott, mert tapasztalta nagy kárát a nemzeti gazdálkodásban, midőn az ország nagyságai és színe hosszabb időre birtokaiktól távol az orsz.gyűlésen a közjóért fáradoztak.

⁷⁶⁶ Gubernátor = kormányzó.

⁷⁶⁷ Az 1458/13. tc. minden év pünkösöd tájára Pestre rendelt országgyűlést, melyet az 1471/1. tc. is életben tartott, de hozzátette: „akkor, ha a szükség parancsolja”. Az 1498/1. tc. bevezetése ill. 1-2. §-a a következő négy évben minden esztendőre rendelt 15 nap alatt befejezendő országgyűlést, majd három évente egyet. MT. 1000-1526. 334-335., 358-359., 594-595. p.

⁷⁶⁸ Utalás az 1844/8. tc.-re. MT. 1836-1868. 205. p.

2.) Ha már elődink okait és eljárását figyelemmel késérem és azokat a most élő nemzedékre alkalmazom, ha a nemzet mostani állását, viszonyait tekintem, ha az alkotmányunk mai minémiségét foglalom, ha elgondolom, hogy a század, melyben élünk s mely sok és különmű üdvös törvényekkel gazdagítja a törvénykönyvünket, ha elgondolom, hogy a törvényeink a polgárélet minden szakára kiterjednek és minden polgári osztályt többen-kevesebben, nagyrészen elrendezék, melyek ösvényén a nemzet halad és fejlődik, nyíltan kimondom, hogy [meg]győződéseim tartja: hogy nem óhajtom, hogy a régi kor gyakorlatára a nemzet visszatérjen és minden évben orsz.gyűlést tartson, elegendőnek tartom a minden harmad évi gyűlést a még hátralévő hiányok, fogyatkozások pótlására, alkotmányunk kiegészítésére, tökéletesítésére, annyival is inkább, mivel a törvény szabta idő ellenére már szokássá vált az orsz.gyűlésnek hónapokra, évekre kiterjesztése.

Nem győzte hajdan a nemzet a gyakortabb és évenkinti orsz.gyűléseket, és keserű panaszokat emelt ellenük, midőn 14 napig, két hónapig tartottak, midőn úgy mondván, azok tartása a nemességnek mibe se került, midőn a jobbágyság nemcsak a követeket, hanem a főurat, a regalistákat⁷⁶⁹ is tartotta! Mely roppant változást hozott létre e tekintetben a jelenkor? És mely roppant teher sújtja a nemességet? A legújabb törvény szerint (1840)⁷⁷⁰ viselendi örök időre az orsz.gyűlési költségeket, a regalisták pedig többszörösen megrovattatnak, fizetik a követeket, nem gyámolítatnak jobbágyaik által és a végetlen orsz.gyűlésen magok költségein élnek. Nem csekélység ez és nem tudom, meddig elviselhető teher ez; figyelemre méltó az is, hogy a követek napidíjuk nagyobb szerű, mint valaha, amihez járul a napirend, melynél fogva nincs országgyűlés, hol kisebb-nagyobb szerű ajánlások nem tétetnének! Úgy gondolom, hogy ez igen fontos ok és meggyőző az évenkinti és terjedelmes orsz.gyűlés ellen.

Nem osztozom tovább az évenkinti orsz.gyűlés tartásának eszméjében és nézetében, mert e tervben látom az egyébkint is már mélyen sebzett nemességnek közbenvetőleg örökös új adóneme alá való vettetését, ha azt sem érintem meg, hogy ez új rendszer által a regalisták vagyis az ország nagyjai éltük egyharmad részét kényteleníttetnének az orsz.gyűlésen eltölteni, mi a nemzet gazdaságára nem hatna vissza jótékonyan.

De nem kívánom az évenkinti orsz.gyűléseket meg azért is, mivel a polgári és egyházi állomány sok tekintetben hátráltatást szenvedne, midőn minden év harmadát a világi és egyházi fő előjárók a gyűlésen tölténék, a vármegyék, a városok legjelesb és előkelőbb tagjait nélkülöznék. De míg alkotmányunk áll, míg a mostani követválasztási és utasítási mód gyakorlatban vagyon, nem tanácsos minden éven tartani orsz.gyűlést, hacsak örökös lázongást, forradalmat nem akarunk a polgároknak táplálni, de nem is kivihető, mert négy hónap kevés idő a pótlék utasítások megszerzésére, kivált ha valami érdekesebb kérdés a gyűlés vége felé kerül szőnyegre.

Végképpen nem kívánom az évenkinti orsz.gyűlést, mivel úgy találom, hogy az új törvény által önnön szentséges fejedelmünk százados jogai is kérdésbe vétetnek vagy megszoríttatnak. A TKR. tervezett törvényjavaslatuk természetes következése volna, hogy őfelsége az orsz.gyűlési helyet többé ki nem nézhetné, a gyűlés idejét meg nem határozhatná, annak végét ki nem tűzhetné, a gyűlést be nem zárthatná, mely sarkalatos másolását⁷⁷¹ a sz.[ent] korona jogainak nem kívánom, azért az évenkinti orsz.gyűlés helyének, idejének tartását, végének előleges és örökös meghatározását sem. Tudom, hogy erre az válaszoltathatik, hogy volenti

⁷⁶⁹ Regalista = királyi meghívólevéllel az országgyűlésen részt vevő követ, főrend, jelentősebb birtokos.

⁷⁷⁰ Rimely eltévészttette az évszámot, utalása minden bizonnyal az 1844/11. tc.-re, az országgyűlési szállások szabályozása tárgyában született törvényre vonatkozott. MT. 1836-1868. 209-210. p.

⁷⁷¹ Értsd: megmásítását, változtatását.

non fit injuria.⁷⁷² Őfelségétől függ a törvényjavaslat helybenhagyása. Kérni szabad és folya-
modni, de az a kérdés, tanácsos, igazságos-e és a nemzet jelleméhez illő-e a koronának adott
jogokat legsürgősb, legnagyobb szükség nélkül nem mondom, megszorítani, hanem
megváltoztatni akarni? Az álladalom és a fejedelem közti viszonyoknak, ha nem örökösöknek,
igen-igen állandóknak kell lenni. Annyi bizonyos, hogy a kormány részéről ily változásokra ok
nem adatott, valamint bizonyos az is, hogy Őfelségétől garantírozott nemzeti jogok másítását
és változtatását a maga részéről a nemzet sem kívánja és óhajtja, hogy azok a kormánytól
szentül megőriztessenek quod uni aequum alteri justum.⁷⁷³

Megismerem én azt, hogy mi nemzedékünk az átalakulás korszakát éli, hogy a pallérozott
nemzeteket utánozni törekedik, hogy a teendőknél roppant a száma.

IX. Rimely beszéde a vallásügyi törvényjavaslat vitájában, 1848. április 4.⁷⁷⁴

A dolog jelen stádiumában hosszas lenni nem akarok, ezen ügyet mindenkor komoly ügynek
tartottam, és soha szándékom nem volt az egyes felelgetésekre válaszolgatni éppen ez
ügyben, mely nem egyesek, hanem az egész egyház ügye; jelenleg is rövidre szorítom
észrevételemet. Az mi az elmondottakban engemet érintett s mondhatom sajnosan érintett, az,
hogy öméltóságok Teleki László és Teleki Domokos urak azon gyanút akarák a katolika
egyházra húzni, mintha ez a szabadság elvének nem hódolna, s mintha mi, midőn azt akartuk,
hogy ezen záradék („hitelveink s egyházi szertartásaink épségben tartása mellett”) betétessék,
ezáltal a többi egyházaknak szabadságát akartuk volna korlátozni. Én részemről mindenkor
sajnálom és sajnálni fogom azt, hogy ha a törvényhozás nem részletes törvényeknek
kifejtésével, hanem egész elveknek törvénybeni kimondásával foglalkozik, mert ezek azok,
melynek nemcsak vallásos, hanem polgári törvényekben is mindenkor a legnagyobb
súrlódásokra, s legtöbb félreértésekre adnak alkalmat. Ha itt is ezen általános elv helyett, hogy
viszonosság állapíttatik meg, egyes esetek s részletek állanának előttünk, s ha látnánk azt,
hogy miben kívánják a más felekezetűek a viszonosságot s egyenlőséget, akkor egyenesen,
biztosan s határozottan mondhatnánk ki véleményünket. Nekünk tehát nem volt más módunk
egyházaink szabadsága megóvására, mint azt kívánni a karok és rendektől, s azt kérni a
méltóságos főrendektől, miszerint engedjék meg azt, hogy ezen óvást - tudniillik egyházi
szabadságunknak óvását - egy általános kifejezésű szerkezetbe tegyük be, valamint a
törvényjavallat szabadságunk elvét előnkbe adja. Ez vala az oka, amiért mi is azon általános
záradékot kívántuk. Mármint bátor vagyok akárkit is felhívni a méltóságos főrendek közül,
vajon a katolika egyház szabadságtalan-e akkor, amidőn a maga hitelveinek s egyházi
szerkezetének fenntartására törekszik? Hát miben állana a katolika egyház szabadsága, ha
hitelveit s egyházi szerkezetét fenntartani szabadságában nem állana? Megvallom, valamint
egyházamnak szabadságát ebben helyheztetem, úgy más egyházaknak is szabadságát különben
nem értem, hanem hogy ők magukat fenntarthassák, kifejthessék s terjeszthessék, mi minden
társulatnak öntermészetében fekszik. Meglehet méltóságos főrendek, hogy midőn a viszo-
nosság alkalmazása kerül szőnyegre, akkor tűnnek ki olyanok, melyeket pécsi püspök öméltó-
sága megemlélt, hogy különféle vallású felekezetek között éppen azért, hogy különfélék az
elvek, melyekre bázisozva van az egyházak szerkezete, tökéletes egyenlőség és viszonosság
lehetetlen, de azért, hogy mi most egy általános záradékkal akarunk élni, minket szabadság-

⁷⁷² „Akivel olyasmi esik meg, amit maga is akart, azzal nem történt igazságtalanság.” (Ulpianus) *Bánk*, 1992. 392. p.

⁷⁷³ „Ami az egyiknek méltányos, a másiknak igazságos.” Vö. *Bánk*, 1992. 314. p.

⁷⁷⁴ Főrendi napló, 1848. 490. p.

talánoknak nevezni, s azért gyanút reánk róni, hogy mi az alkotmányosságnak nem hódolunk, méltánytalanság, ezt magunkra nem vállalhatjuk, sőt részemről a mindenkori vallásos szabadságnak örömet hódolok, bátor vagyok ezt magamtól visszautasítani. Egyébiránt, mi az egész dolgot illeti, lássák a nagyméltóságú főrendek, ha a katolika egyháznak ezen megnyugtatót adni nem akarják, jól van, legyen... De eljő az idő, midőn azon tökéletes viszonyosság, egyenlőség egyes alkalmazása fog akár törvényben, akár pártok mozgalmainál előtűnni. Megjön az idő és akkor bízunk kell abban, hogy e honban katolikusok laknak, s érzik azt, hogy ők katolikusok, a katolika vallásnak fenn kell tartatni. Legyen tehát abban a biztosíték, hogy a honnak katolikus lakosai vannak.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

a) Levéltári dokumentumok

Rimely-iratok. - Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 146/VI-X. Rimely Mihály jegyzetei az 1843-44. és 1847-48. évi [illetve 1848-49. évi] országgyűlések iratain.

Rimely-önéletrajz. - Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 146/I.6. Biographia et Diarium Michaelis Rimely Archiabatis ab anno 1842 usque annum 1858. [-1864.]

Pompéry-napló. - Pompéry János: Magyar Országgyűlés 1847-ben. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 2644.

b) Szakirodalom⁷⁷⁵

A.P., 1891. - A.P.: Az 1847-48-ik évi országgyűlésnek „a vallás dolgában” alkotott (XX.) törvényczikke. In: Budapesti Szemle, 1891. 65. köt. 170. sz. 271-285. p.

Andics, 1949. - Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848-1849-ben. Bp., 1949.

Andics, 1952. - Andics Erzsébet (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. II. köt. Bp., 1952.

Balázs, 1974. - Balázs Péter: Viale Prelà bécsi pápai nuncius jelentései az 1848. évi magyar forradalomról. In: Levéltári Közlemények, 1974. 3-30. p.

Balázs, 1980. - Balázs Péter: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Bp., 1980.

Ballagi, 1903. - Ballagi Géza: Az 1848:XX. törvényczikk a történelem világánál. Bp., 1903.

Bánk, 1992. - Bánk József: Latin bölcsességek. Szállóigék, velős mondások latinul és magyarul. Szeged, 1992.

Erdődy, 1998. - Erdődy Gábor (sajtó alá rend.): Batthány Lajos. Bp., 1998. (Magyar Szabadelvűek)

Concha, 1918. - Concha Győző: Eötvös és Montalembert barátsága. Bp., 1918.

⁷⁷⁵ Megjegyzés: külön feltüntettük, ha egyes tanulmányoknak az interneten megjelent közlését használtuk, ebben az esetben a kinyomtatott oldalak számára hivatkozunk.

- Csizmadia*, 1969a. - *Csizmadia Andor*: A magyar állampolgárság fejlődése. In: Állam és Igazgatás, 1969. 12. sz. 1075-1091. p.
- Csizmadia*, 1969b. - *Csizmadia Andor*: A magyarországi feudális jogintézmények felszámolásához. A decima megszüntetése. In: Gazdaság- és Jogtudomány. Az MTA IX. Osztályának Közleményei, 1969. 1-2. sz. 101-131. p.
- Csizmadia*, 1976. - *Csizmadia Andor*: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.
- Csizmadia*, 1980. - *Csizmadia Andor*: A tized Erdélyben. In: *Csizmadia Andor*: Jogtörténeti tanulmányok, IV. Bp., 1980. 43-58. p.
- Csizmadia*, 1981. - *Csizmadia Andor*: Az állam és az egyház kapcsolatai 1848-49-ben. In: Világosság, 1981. 499-510. p.
- Csorba*, 1991. - *Csorba László*: A vallások szabadságától a vallásszabadságig. 1-2. r. In: Egyház és Világ, 1991. 13. sz. 17-20., 17. sz. 14-18. p.
- Csorba*, 1999. - *Csorba László*: A vallásalap „jogi természete”. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 2.)
- Deák*, 1994. - *Deák István*: A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848-1849-ben. Bp., 1994. (2. kiadás)
- Dénes*, 1989. - *Dénes Iván Zoltán*: Közüggé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp., 1989.
- Eckhart*, 1935. - *Eckhart Ferenc*: A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1848-ig. Bp., 1935.
- Fayer*, 1896. - *Fayer László*: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. köt. Bp., 1896.
- Fogarasy*, 1848. - *[Fogarasy Mihály]*: Emlékirat, az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől. Pesten, 1848.
- Forster*, 1892. - *o - t. [Forster Gyula]*: A katolicus clerus sérelmei 1848 előtt és után. 1-5. r. In: Budapesti Szemle, 1892. 71. köt. 223-257., 345-385., 72. köt. 28-65., 193-242., 339-383. p.
- Főrendi napló, 1848. - Felsőleges Első Ferdinánd austriai császár, Magyar- és Csehországok e néven ötödik apost. királya által Szabad Királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a mélt.[ósá]g[os] Fő Rendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, 1848.
- Gál*, 1998. - *Gál István*: Piaristák a szabadságharcban. In: Vigilia, 1998. 3. sz. [<http://www.katolikus.hu/vigilia/9803gal.html>]
- Hám-émlékiratok* (1928) - *Scheffler János (sajtó alá rend.)*: Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848-49-ből. Bp., 1928.
- Hergerné*, 1998. - *Herger Csabáné*: Az államegyháziság után. Az állam és az egyházak kapcsolata 1848-49-ben. In: Jogtudományi Közlöny, 1998. 3. sz. 101-109. p.
- Hermann*, 1932. - *Hermann Egyed*: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932.
- Hermann*, 1973. - *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.)

Hermann, 1998. - Hermann Róbert: Gondolatok a XIX. század közepi források kiadási módjáról. In: Fons, 1998. 1. sz. 153-155. p.

Hermann-Pelyach (szerk.), 1990. - Hermann Róbert - Pelyach István (szerk.): Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos - Görgei Artúr - Kossuth Lajos. Okmánytár. Bp., 1990.

Horváth (1986) - Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. In: Pál Lajos (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Bp., 1986. (Történetírók tára) 209-426. p.

Irányi-Chassin, (1989) - Irányi Dániel - Chassin, Charles-Louis: A magyar forradalom politikai története, 1847-1849. I. köt. A háború előtt. Bp., 1989.

Irományok, 1848. - Felséges Első Ferdinánd osztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai. Pozsonyban, 1848.

Karácsonyi, 1915. - Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagyvárad, 1915. [reprint: Bp., 1985.]

Katona, 1994. - Katona Tamás (szerk.): Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848-49-ből. Bp., 1994.

Katus, 1996. - Katus László: A rend iskolái a 19-20. században. In: Takács Imre (szerk.): Mons Sacer, 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. II. köt. Pannonhalma, 1996. 255-263. p.

Károlyi, 1936. - Károlyi Árpád (szerk.): Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Bp., 1936. (Magyarország újabbskori történetének forrásai. Hivatalos okiratok és levelek.)

Kérészy, 1936. - Kérészy Zoltán: A papi rend törvénykezési kiváltsága az egyházi jog és a régi magyar büntetőjog szerint. Pécs, 1936.

KLI. VIII. - Kossuth Ferencz (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet. Bp., 1900.

KLÖM. XI. - Barta István (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. Bp., 1951. (Kossuth Lajos Összes Munkái, XI.)

Kovács, 1974. - Kovács Kálmán: A burzsoá típusú kormány létrehozásáért vívott küzdelem Magyarországon (1847-1848). In: Csizmadia Andor (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok, III. Bp., 1974. 177-191. p.

Kumlik, 1911. - Kumlik Emil: Katholikus egyházközségek önkormányzata, különös tekintettel Pozsonyra. Pozsony, 1911.

Lónyay-napló (1896) - Kónyi Manó (közli): Lónyay Menyhértnek 1847/8-diki naplója. 1-2. r. In: Budapesti Szemle, 1896. 85. köt. 231. sz. 337-362., 86. köt. 232. sz. 18-49. p.

Meszlényi, 1928. - Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.)

Miskolcgy, 1998. - Miskolcgy Ambrus: „A zsidók polgárításáról a nemzetgyűlés által törvény alkottatott.” (Az 1849-i magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai.) In: Múlt és Jövő, 1998. 1. sz. 8-41. p. [http://www.zsido.com/magazines/MULT/98_1/miskolcgy.htm]

- Molnár, 1996. - *Molnár András*: Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1996.
- Molnár, 1998. - *Molnár András (szerk.)*: Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai. Zalaegerszeg, 1998.
- MT. [...] - *Márkus Dezső (szerk.)*: Magyar Törvénytár. [...]. évi törvenycikkek. Bp., 1896-1901.
- Nagy, 1905. - *[Nagy István]*: Az 1848. 20. t.-cz. végrehajtása. Zilah, 1905.
- Névtár, 1986. - A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára, 1802-1986. H.n., é.n. [Pannonhalma, 1987.]
- Orosz, 1998. - *Orosz István*: A legelő kérdése 1848/49-ben. In: *Takács Péter (szerk.)*: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49. történetéhez. Debrecen, 1998. (Erdélytörténeti könyvek, 2.) 45-60. p.
- Roskoványi, 1856. - *Roskovány, de Augustinus (coll. et ed.)*: Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesisticae ab Imperio Civili. Tom. IV. Monumenta Pontificatus Pii IX. an. 1846-1855. complectens. Pestini, 1856.
- Ruszoly, 1997. - *Ruszoly József*: Alkotmány és hagyomány. Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok. Szeged, 1997.
- Ruszoly, 1997a. - „Egy új alkotmány Magyarországnak.” (Az 1848:III. tc. létrejötte.) In: *Ruszoly, 1997.* 25-43. p.
- Ruszoly, 1997b. - „Évenkénti országgyűlést Pesten.” (Az 1848:IV. tc. létrejötte.) In: *Ruszoly, 1997.* 45-56. p.
- Ruszoly, 1997c. - Az országgyűlési népképviselőt bevezetése Magyarországon. (Az 1848:V. tc. létrejötte.) In: *Ruszoly, 1997.* 57-84. p.
- Sarnyai, 1998. - *Sarnyai Csaba Máté*: A katolikus papság és a politika: 1848 tavaszán. In: *Vigilia, 1998.* 10. sz. 740-745. p.
- Sólymos, 1990. - *Sólymos László Szilveszter OSB*: Kruesz Krizosztom. (1865-1885) - *Várszegi Imre Asztrik OSB*: Kelemen Krizosztom. (1929-1950) Bp., 1990. (METEM könyvek, 2. - Pannonhalmi főapátok, 1.)
- Sólymos, 1997. - *Sólymos László Szilveszter OSB*: Ezer év 100 bencése. Pannonhalma, 1997.
- Sörös, 1901. - *Sörös Pongrácz*: A kath.[olikus] klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. In: *Katholikus Szemle, 1901.* X. sz. 865-890. p.
- Sörös, 1916/a-b. - *Sörös Pongrácz*: A pannonhalmi főapátság története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. Bp., 1916. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. VI.A-B.)
- Spira, 1959. - *Spira György*: A magyar forradalom 1848-49-ben. Bp., 1959.
- Spira, 1964. - *Spira György*: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Bp., 1964.
- Suhayda, 1867. - *Suhayda János*: A honosításról és a külföldiekről. Pest, 1867.
- Szabad, 1976. - *Szabad György*: A polgári átalakulás megalapozása 1848-49-ben. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 77.) 49-64. p.

- Szabó, 1948. - *Szabó István*: A jobbágybirtok problémái 1848/49-ben. In: *Szabó István*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp., 1948. (Teleki Pál Tudományos Intézet. A Történettudományi Intézet kiadványai, II.) 311-396. p.
- Szabó, 1976. - *Szabó István*: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In: *Für Lajos (szerk.)*: Szabó István: Jobbágyok - parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. Bp., 1976. 253-332. p.
- Szalay, 1847. - *Szalay László*: Publicistai dolgozatok. II. köt. Pest, 1847. (Reprint: 1988.)
- Széchenyi-napló (1982) - *Oltványi Ambrus (sajtó alá rend.)*: Széchenyi István: Napló. Bp., 1982. (2. kiadás)
- Szinnyei, 1906. - *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XI. köt. Bp., 1906. (reprint: 1980-1981.)
- Táborsky, 1930. - *Táborsky Ottó*: Az 1836: 21. t.-c. létrejötte. 1-2. r. In: Századok, 1930. I-II. 7-8. sz. 738-767., 9-10. sz. 840-876. p.
- Tillmann, 1904. - *Tillmann Béla*: Az 1848. évi XX. t.-cz. Esztergom, 1904.
- Török, 1941. - *Török Jenő*: A katolikus autonómia-mozgalom, 1848-1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez. Bp., 1941. (Palaestra Calasactiana, 33.)
- Urbán, 1986. - *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. (Nemzet és emlékezet)
- Vachot, 1848. - *V.[achot] I.[mre]*: Az utolsó pozsoni országgyűlés legtöbb tagjának rövid jellemzése. In: *Vachot Imre (szerk.)*: Országgyűlési emlék. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Budapest, 1848. 45-57. p.
- Varga, 1971. - *Varga János*: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971.
- Varga, 1982. - *Varga János*: Batthyány és a jobbágyfelszabadítás. In: Századok, 1982. 6. sz. 1193-1228. p.
- Vázsonyi, 1893. - *Vázsonyi Vilmos*: A királyi placetum a magyar alkotmányban. Bp., 1893.
- Vörös, 1980. - *Vörös Károly*: Az 1847-1848. évi országgyűlés. In: *Mérei Gyula (főszerk.)*: Magyarország története, 1790-1848. Bp., 1980. (Magyarország története tíz kötetben, 5/1-2.) 1204-1216. p.
- Zakar, 1995. - *Zakar Péter*: Kossuth Lajos és a katolikus egyház 1848/49-ben. In: *Belvedere Meridionale*, 1995. 1-2. sz. 77-86. p.
- Zakar, 1996. - *Z.[akar] P.[éter]*: 1848. április 6. A vallásügyi törvénycikk elfogadása. A püspökök szerepe az utolsó rendi országgyűlésen. In: *Hermann Róbert (szerk.)*: 1848-1849. A forradalom és szabadságharc története. Bp., 1996. 50-51. p.
- Zakar, 1998. - *Zakar Péter*: "A honszeretet szent tüzétől áthatva siettek vitéz seregeink zászlói alá..." - honvéd lelkészek 1848-49-ben. In: *Egy küzdelmes év katonái. Mátrai tanulmányok*. Gyöngyös, 1998. 63-82. p.
- Zeller, 1894. - *Zeller Árpád*: A magyar egyházpolitika, 1847-1894. I. köt. Bp. 1894.
- Zsilinszky, 1908. - *Zsilinszky Mihály*: Az 1848-iki vallásügyi törvénycikk története. Bp., 1908.

Városok és szerzetesrendek Magyarországon 1846-ban

I. Bevezetés

A magyarországi szerzetesség történetével, különféle kapcsolódási pontjaival foglalkozó egyháztörténeti tanulmányok kevés figyelmet szentelnek a szerzetesi közösségek XIX. századi viszonyainak, legalábbis a korábbi (középkori-koraújkor), illetve a későbbi (XX. századi) periódusokhoz képest.¹ Ez a mérsékeltebb érdeklődés érthető is, hisz a két utóbb említett korszakban egyaránt szélesebb lehetőségek nyíltak a szerzetesrendek szerveződése számára, mint a felvilágosodás közismert egyházpolitikai következményeivel (például számos szerzetesrend feloszlásával) induló, majd a liberalizmus évszázadaként jellemzett időszakban. Az újkorra vonatkozó egyháztörténetírás többnyire a XVIII. század első felében kibontakozott katolikus restaurációra (benne a szerzetesrendek tevékenységének fellendülésére) koncentrált, a XIX. század vonatkozásában pedig a szakírók jelentős része a tanító rendek helyreállításának részleteivel, iskolai működésükkel stb. foglalkozott.² A múlt századra vonatkozó egyháztörténeti kutatások egyik érdekes fejezetének tekintjük a szerzetesség történetének több szempontú feldolgozását.³

Tanulságos és a szorosan vett egyháztörténeti vonatkozásokat meghaladó érdekességű probléma a szerzetesrendek létszámának változása, szerveződésük térbeli és időbeli terjedésének alakulása. Különösen két szempontból tartjuk érdekesnek a kérdést, egyrészt azért, mert a múlt század politikai légköre alapvetően nem kedvezett a szerzetességnek, másrészt pedig a rendházak létesülését más (a településhálózat változásaival összefüggő) vizsgálatok adalékaiként is kezelhetjük.⁴

II. A szerzetesség egyházpolitikai háttéréről az 1840-es években

A katolikus történetírás a „józefinizmus korát” nem pusztán II. József uralkodásának éveiben, hanem az egészen 1855-ig (a konkordátumig) tartó periódusban szokta megjelölni, amikor az egyház működését lényegében az állam felügyelete (püspökök kinevezésének joga stb.) határozta meg. A Habsburg-államhatalommal együttműködő magyarországi római katolikus egyház számos középkori eredetű privilégiummal rendelkezett, és egészen a felekezeti egyenjogúságot és viszonyosságot deklaráló 1848-as áprilisi törvényekig élvezte az uralkodó vallás nyújtotta kiváltságokat is. Az egyház felső vezetése különösen az 1830-as évektől kibontakozó reformkort értékelte „üldözésként”, a katolikus hit veszélyeztetéseként, hiszen a liberális ellenzék tagjai - felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül - a vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság törvényes biztosításáért küzdöttek. Egyházpolitikai felfogásuk első-sorban a protestáns-katolikus vegyes házasságokkal kapcsolatban kibontakozott szenvedélyes, elhúzódó vita kapcsán nyert megfogalmazást, és érte el első sikereit az 1844/3. tc. elfogadásával. (Utóbbit a klérus vereségként és az egyházat alapjaiban fenyegető veszélyként aposztrofálta.) A protestánsok egyenjogúságáért folyt küzdelem közben merült fel az egyház és állam szétválasztásának, az egyháziaknak a törvényhozó és végrehajtó hatalomban való intézményes szerepvállalása felszámolásának, az iskolai oktatás világiasításának, sőt az egyházi vagyon szekularizációjának elképzelése is.

A II. József-kori feloszlások után a XIX. század elején (1802-től) számos szerzetesrend kezdte meg újra a működését, de tevékenységüket a század közepéig állami részről jozefinista szemlélet árnyékolta be. Az 1830-as években fellépő reformellenzék pedig lényegében egységes volt abban a tekintetben, hogy - a felvilágosodás érvrendszerét követve - nem tartja különösebben kívánatosnak a rendházak tevékenységét. A szerzetesrendek megítélése ezekben az években a hűvös tudomásulvételtől a mérsékelt ellenérzésen át az azonnali betiltást követelőig terjedő véleményekben fogalmazódtak meg. Az egyház pedig (miközben a polgári átalakulás következtében a világi és a szerzetes papság közötti feszültségeket is kezelni igyekezett) a szerzetestársulatokat továbbra is terjeszteni akarta, és győzködte a közvéleményt a férfi szerzetesek és az apácák kiemelkedő társadalmi-kulturális hasznosságát, a társadalom iránti elkötelezett és pótolhatatlan szolgálatok fontosságát illetően.⁵

A jozefinista szemléletű államhatalom, illetve a liberális ellenzék különböző irányú szorítását általában a magyar katolikus egyház nehezen viselte, s ez fokozottan volt vonatkoztatható a szerzetesrendekre.⁶ (Szabályzataikat állami kezdeményezésre átdolgozták, püspöki joghatóság alá kerültek, a külfölddel nem tarthattak kapcsolatot stb.) Többségük számára túl gyorsan következett a helyreállítás periódusára az a kényszer, hogy megfeleljenek az új, polgárosuló társadalmi-politikai rendszer kihívásainak. A történetírás egységes abban a tekintetben, hogy ebben az időszakban oly mértékig meglazult a szerzetesi fegyelem, többségük annyira nem találta helyét a megújuló világban, hogy mindennek logikus következménye lett a közvélemény egyes rétegeiben a szerzetesség pusztá fennmaradásával kapcsolatos kétely. A XVI-XVII. században a protestantizmussal való küzdelem, majd sokkal inkább a felvilágosodás következtében a XIX. század első felére a szerzetesrendek nemcsak egyéni arculatukat veszítették el, hanem egyenesen elvilágiasodtak, így a tárgyalt korszak „házánkban a szerzetesintézmény nagymérvű hanyatlásának kora”.⁷ Szekfü Gyula lényegre törően írta, hogy a helyreállított tanítórendek (bencések, ciszterciek, premonstreiek), illetve a piaristák annyira átadták magukat az oktatással kapcsolatos feladataiknak és közéleti érdeklődésüknek, hogy közben - a társadalom széles köreiben hódító indifferentizmussal párhuzamosan - elveszítették a hitélet iránti érzékenységüket.⁸ A ciszterciek üres vallásosságát még a rend későbbi procurator generalisa is tényként írta le,⁹ s a bencés rendtörténetíró is úgy fogalmazott, hogy a tanításra való átállás, illetve a XIX. század elején megkövetelt életforma-váltás követelményeinek a szerzetesek alig-alig tudtak megfelelni.¹⁰ De nem volt jobb a helyzet a II. József reformjai által megkímélt monostorokban sem. A ferencesek „letargiájáról” például (az 1848-as forradalomra utalva) találóan írta méltatójuk: „Az a nagy mozgalom, mely francia köntösben a szabadság, egyenlőség, testvériség hamis leple alatt megrázta Európa korhadó fáját [...], háborgó tengerré sűrítette a népek gondolkodását, a rendet is korhadásban találta.”¹¹

Nem volt tehát közömbös a kortársak (a szerzetesek sorsa iránt aggódók, illetve az azokkal szemben bizalmatlanok) számára a rendházakban élők számának növekedése vagy csökkenése. Az egykorú nyomtatványokban és a sajtóban néha megjelent egy-egy, a szerzetességre vonatkozó híradás, melyek helyenként csak homályosan utalnak a statisztikai jellegű információkra, illetve számos téves adatot, becslést tartalmaznak. A kortársak is ritkán használták (használhatták) a központi kormánysszervek rendszeresen készített összesítéseit, azok rendszerint bizalmas információként kerültek az uralkodó elé. A helytartótanács már a XVIII. században igyekezett a papság különféle viszonyait összeírásokon keresztül nyomon követni, így a XIX. század első felében a kormánysszerv „egyházi világi-papi, szerzetesi és házassági ügyosztályának” számvevősége - a megyéspüspökök által beküldött jegyzékek alapján - a szerzetesek, apácák létszámát, jövedelmeit stb. is.¹² Az idők folyamán egyre pontosabb előírások születtek a statisztikák beküldésének módjáról, például a két példányban történő benyújtás kötelezettségéről, az adatgyűjtés körültekintő pontosításáról stb.¹³ Ezeknek

az összeírásoknak a feltárását és elemzését további elvégzendő feladatnak tekintjük, alábbiakban - esettanulmány-jelleggel - csak az 1846-os statisztika részleges kiértékelését kívánjuk elvégezni.

III. Felhasznált források és módszerek

Az itt elemzett összeírást 1846 végén készítették, de a helytartótanács illetékes ügyosztálya csak a következő év novemberében hagyta jóvá a számvevőség jelentését és intézkedett az uralkodóhoz történő felterjesztéséről. A statisztikáról onnan volt tudomásunk, hogy azt már 1848. május 17-én Bécsben kelt levelével együtt Pulszky Ferenc államtitkár, a „magyar külügyi miniszter” (!) megbízásából áttette a pesti vallás- és közoktatásügyi tárcához, személyesen Eötvös József miniszternek címezve.¹⁴

Az összeírás tanulságait részben az azokból levonható egyháztörténeti adalékokban, részben pedig a településhálózat összefüggéseivel kapcsolatos eredményekben jelölhetjük meg. A XIX. század első felének vonatkozásában - tudomásunk szerint - egyetlen tanulmány próbálta meg térképre vinni, és elemezni az egyházi intézmények, köztük a szerzetesrendek térbeli megjelenését, egy régióra (a Dél-Dunántúlra) vonatkozóan.¹⁵ Jelen elemzésünk későbbi folytatását már csak azért is fontosnak tartjuk, mert a vallási jelenségek (köztük például a szerzetes rendházak) térbeli, településföldrajzi stb. megragadását további érdekes, a vallásföldrajz diszciplínájának meghonosodását elősegítő kutatásnak tekintjük.¹⁶

A szóban forgó adatsor egyházmegyénként tartalmazza a római és görög katolikus, valamint görög keleti szerzetesek létszámát, és rendek szerinti megoszlását. A rendházak számát azonban csak egyházmegyénként egy összegben adták meg, ezért elemzésünkhöz szükség volt egy, a rendházak számát hasonló bontásban tartalmazó kimutatásra, valamint további pontatlanságok kiküszöbölésére.¹⁷ Nehéz, viszont annál fontosabb feladatnak bizonyult az egyes szerzetesrendek által lakott rendházak számának és pontos helyének megállapítása, hiszen a kortárs elemzések és a későbbi feldolgozások nagyon sok pontatlan, egymásnak ellentmondó adatot tartalmaznak. (A szerzetes rendházak helyéről összeállított adattárat ld. a Mellékletben.) Kiindulópontul mi is Fényes Elek pótolhatatlan jelentőségű - az 1840-es években második kiadást is megért - országleírásait kívántuk használni,¹⁸ ám csak az adatgyűjtés során derült ki, hogy a szerzetes rendházakkal kapcsolatban a „Magyarország mostani állapotja...” számos pontatlanságot tartalmaz, melyeket a későbbi feldolgozások, esetenként, kritika nélkül vettek át.¹⁹ A pontatlanságok tisztázása és egy megbízhatónak tűnő adattár összeállítása mellett feladatul tűztük ki, hogy Magyar- és Horvátország mellett hasonló képet alkothassunk Erdély szerzetességéről is.²⁰ (Ami a létszámot illeti, Erdély esetében 1843-as adatokkal dolgoztunk, ami az összesítésben legfeljebb árnyalatnyi eltérést okozhatott.)

A rendházakat feltüntető adattár szerkesztésekor az alábbi elvet követtük: felvettünk minden olyan lakott helységet, melyben (vagy melynek közvetlen közelében) szerzetesi közösségek monostorokban, illetve kolostorokban önállóan, szervezett formában tevékenykedtek, függetlenül attól, hogy az például fiókprépostságként működött.²¹ A szerzetesek létszámának vizsgálatánál ezúttal még eltekintettünk a fogadalmat tett, illetve tanulóidejüket töltők számának külön elemzésétől és egy összegben tüntettük fel a tényleges szerzetesek, növendékek és „segéd testvérek” (fratres laici) adatait.²² További nehézséget okozott, hogy egyes rendházak esetén az egyházmegyei, illetve a politikai határ nem esett egybe, vagy a Partiumban lévő két kolostort (szilágysomlyói minoriták, körösbányai ferencesek) hol Magyarországhoz, hol pedig Erdélyhez sorolták, hiszen az 1836/21. tc. kimondta a térség Magyarországhoz csatolását, végrehajtása azonban 1848-ig elmaradt. Egyes összefoglalások nem említik a szentgotthárdi cisztercitákat, mert rendházuk ekkor egy ausztriai kolostor fiókjaként működött, ugyanígy a

telki bencéseket stb. - vagyis gyakran a fiókprépostságokat az anyarendházhoz sorolják, vagy éppenséggel meg sem említik. Az 1846-os összeírásunk utólagos ellenőrzésekor kitűnt, hogy abból bizonyosan kimaradt a jánoshidai premontrei fiókprépostság, illetve az újvidéki örmény bencés (mechitarista, antoniánus) rendház személyzete, de a létszámok tekintetében egyébként teljesen megbízható.²³

IV. A szerzetesek és rendházak összes száma, térbeli megoszlása

A helytartótanács összesítéséből és a Kőváry-féle erdélyi kimutatásból megállapítható, hogy a két országban összesen mintegy 3300 szerzetes és apáca tevékenykedett. (Ld. 1. ill. 3.a. sz. táblázatok.) Ez az adat egyes kortárs becslésekhez képest feltűnően több,²⁴ másokhoz képest viszont kevesebb.²⁵ A számsorokról első ránézésre megállapítható, hogy a magyarországi szerzetesség mind térbeli eloszlását, mind az egyes irányzatok közötti megoszlását tekintve nagyon szélsőséges értékeket mutat. A férfi és női szerzetesség mintegy „összpontosult” az esztergomi főegyházmegye területén, az egész térségre vonatkoztatva a mindkét nemű szerzetesek 24 %-a (780 fő) itt működött, az apácáknak pedig több mint fele (218 fő, 51 %). Azok az egyházmegyék, melyekben az esztergomi után a legtöbb szerzetes lakott (Zágráb 262, Erdély 242 fővel) nem, illetve nem elsősorban az egyház jelentős befolyásának, hanem nagyobb területi kiterjedtségüknek köszönhetik a rendtagok magas számát. Jelentősnek mondható a szerzetesség létszáma a veszprémi (203) és kisebb részben az egri egyházmegyékben (160 fő). Öt püspökség (Csanád, Kassa, Nyitra, Pécs, Vác) található a 100-150 fő közötti szerzetest tömörítő kategóriában, a többi egyházmegyében a létszám 50-100 fő között mozog. Kivéve a székesfehérvárit, amelyben - meglepetésre, hiszen a magyarországi katolikus egyház egyik hagyományosan „erős” térségéről van szó - a szerzetesek létszáma az 50-et sem érte el. Az egyes rendek támogatottsága szempontjából kiemelkedőnek tekinthető a ferencesek túlsúlya, hiszen a férfiak között minden második ennek a rendnek volt tagja (52 %). A ferencesek egyházmegyénkénti megoszlása hozzávetőlegesen megfelel a szerzetesek összessége arányainak, legfeljebb a rend nagyváradi egyházmegyében tapasztalható hiánya feltűnő, továbbá az, hogy egyes megyékben a ferencesek aránya az összes szerzeteshez képest nagyobb (Diakovár, Pécs, Kalocsa, Zágráb stb.), máshol valamivel kisebb (Csanád, Győr, Vác stb.).²⁶ A következő, 400-as nagyságrendű szerzetesrend a II. József által a ferencesekhez hasonlóan megkímélt piaristáké, nyilván nem véletlenül. Jelentős támogatottságot mondhatott még magának 150-200 fő közötti létszámmal a bencés, a minorita, a premontrei és az irgalmas rend. Az 1802-ben restaurált harmadik tanítórend, a ciszterciek a többiekénél kevesebb (61 főt) tömörítettek, a fennmaradó karmelita, domonkos és szervita rendek egy-két tucat szerzetesükkel kifejezetten kicsinek vagy létszámukat tekintve, a többiekhez képest jelentéktelennek minősíthetők. Ahogy a férfiaknál a ferencesek, úgy a nőknél az orsolyiták dominanciája mutatható ki (221 fő, 52 %), továbbá az Erzsébet-rendiek tekinthetők nagy szerzetesrendnek, a többiek inkább kisebbnek. (Bár a Szatmári Irgalmas Nővérekről meg kell jegyezni, hogy éppen az 1840-es évek közepén alakultak, ehhez képest számarányuk viszont jelentősre nőtt.)

A rendházak egyházmegyénkénti aránya feltűnően hasonlít a szerzetesek számának egymáshoz viszonyított trendjeihez. (Ld. 2. ill. 3.b. sz. táblázatok.) Az esztergomi főegyházmegye dominanciája viszont nem annyira szembetűnő, mint az előbbi esetben. Ehhez képest feltűnő az erdélyi egyházmegye rendházainak nagy száma, melyeket mintegy 30 %-os aránnyal lemaradva követ a veszprémi és a zágrábi egyházmegye. Legkevesebb monostorral ezúttal is a székesfehérvári püspökségben számolhatunk. Az összes rendház számát 228 férfi és 15 női kolostorban (összesen 243-ban) tudtuk a vizsgált évben megállapítani.²⁷

A szerzetesség térbeli megoszlására vonatkozóan érdekes megvizsgálni az egy rendházra jutó átlagos létszámokat. Ha egyházmegyénként elosztjuk a szerzetesek összes számát az ott található rendházakkal, akkor azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb szerzetes az esztergomi, illetve a nyitrai egyházmegyékben (22 illetve 21 fő) jutott egy-egy kolostorra, és viszonylag „zsúfoltnak” mondhatók (18-as átlaglétsszámmal) a besztercebányai és a váci püspökség területén található rendházak is.²⁸ Utóbbi háromban a magas átlagot a rendházak alacsonyabb, Esztergomban pedig éppen magasabb aránya mellett állapíthattuk meg. Viszonylag magas (15-17 fő közötti) létszámot regisztrálhatunk az egri, a győri, a kalocsai, a székesfehérvári és a zenggi egyházmegyékben, az ennél kisebb létszámok inkább a „kisebb kihasználtság” benyomását keltik. (10-13 fő közötti átlagszámot mutatnak a csanádi, a diakovári, a kassai, a nagyvárad, a pécsi, a rozsnyói, a veszprémi és a zágrábi egyházmegyék.) Legkevesebb (10 főnél kevesebb) egy rendházra jutó szerzetest a szepesi és az erdélyi egyházmegyében láthattunk, továbbá feltűnően alacsony általában a görög katolikus baziliták arányszáma. (4-7 fő között.) Az egyes szerzetesrendek kolostoronkénti átlagát tekintve kiegyensúlyozottabb képet kaphatunk, a férfi rendek egyharmada 13-16 fő közötti arányt mutat. A magasabb összlétszám egyáltalán nem jelent sem nagyobb „zsúfoltságot” sem a rendházak relatív kihasználatlanságát, hiszen a ferencesek ugyanúgy ebbe a kategóriába tartoznak (még ha egyházmegyénként számuk mutat is jelentős eltéréseket), mint a mindössze egy rendházzal rendelkező karmeliták. Legkevesebben egy átlagos rendházat a szerviták, a premonstreiek és a domonkosok laktak (6-10 fő között), a minden tekintetben alacsony támogatottságot mutató baziliták mellett. Az apácarendek viszonylagos kisebb elterjedtségét ellensúlyozza a Miasszonyunkról elnevezett (Notre Dame) kanonokrend egyetlen, illetve az Erzsébet-rendi apácák két kolostorának kimagasló (40 fő körüli) „zsúfoltsága”, de valamennyi többi apácaközösségnek is magasabb a mutatója (18-20 fő), mint a férfiaknál legnagyobb értéket (16) mutató kapucinusoké. Mindent összevéve átlagban mintegy 13 fő jutott egy rendházra.

A szerzetesség regionális különbségeinek kimutatásakor (ld. 3.c. sz. táblázat) figyelemre méltó, hogy Erdélyben sok (viszonylagosan sok) rendházban kevés szerzetes élt, átlagszámuk mindkét nem esetében hozzávetőlegesen felét teszi ki a magyar, illetve az ahhoz hasonló horvátországi mutatóknak. Megjegyezzük, hogy az erdélyi rendházak - nyilván összefüggésben az ország felekezeti tagoltságával - az egész Habsburg-birodalomban a legkevésbé kihasználtaknak tűnnek. Egy kortárs statisztika²⁹ szerint az osztrák örökös tartományok között az egy rendházra vonatkozó átlagos szerzetes-szám tekintetében Alsó- és Felső-Ausztria, valamint Velence mutat kimagasló értéket (26-27 fő körül), Magyarország (Karintiával, Galíciával stb. együtt) az össz-ausztriai 14,1 körüli átlag közelében állt. Bár a szerzetesek létszámát tekintve Alsó-Ausztriában mintegy 1200 főt mutattak ki, a többi tartományban, melyek területi kiterjedése jóval kisebb, jóval kevesebb (többségében százas nagyságrendű) a szerzetesek és apácák létszáma. Összességében megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a szerzetesrendek aránya nem volt olyan jelentős, mint egy felekezetiileg homogén (katolikus) országban, ehhez képest mégis viszonylag nagyobb adatokkal rendelkezett mind a kolostorok, mind a rendtagok számát tekintve. Bár a legnagyobb „kolostor-sűrűséget” Alsó-Ausztriában és Dalmáciában állapították meg, tény, hogy minden negyedik rendház a magyar korona országaiban működött. (A Habsburg-birodalomban összesen 821 rendházzal, ebből 791 római katolikusról szól a kimutatás.) Nem tekinthető rossznak a helyzet, ha megjegyezzük, hogy egyrészt Magyarország lélekszáma és területe jóval meghaladta a többi vizsgált térségét, másrészt egyes osztrák katolikus tartományok (pl. Karintia) az ittenihez hasonló mutatókkal rendelkeztek.

Részben követve az idézett kortárs statisztika gondolatmenetét, megpróbáltuk térképre vinni a szerzeteseknek és a világi papoknak, valamint a római katolikus lakosságnak az arányát.³⁰ Ami az előbbi illeti (ld. 1. sz. térkép.), látható, hogy az egy szerzetesre jutó világi papok aránya csak egy egyházmegyében (Szombathely) haladta meg a négy főt, a többségben 2-3 világi pap

jutott egy szerzetesre. A legalacsonyabb arány (1-2 világi pap/szerzetes) egyrészt azokban a püspökségekben mutatkozik, ahol a szerzetesek a legtöbben (Esztergom, Győr, Veszprém), illetve ahol majdnem a legkevesebben (Szatmár, Nagyvárad) találhatók. Az utóbbi esetek azt jelzik, hogy ezekben a püspökségekben nemcsak a szerzetesek, hanem a világi papok is viszonylag kevesen voltak. Hasonló következtetés mutatkozik az egy szerzetesre jutó római katolikus lakosság püspökségenkénti számaránya tekintetében, ez az arány ugyanis inkább ott kedvező, ahol a szerzetesek és a katolikusok száma egyszerre volt vagy feltűnően sok vagy feltűnően kevés. (Ld. 2. sz. térkép.) A szerzetesek viszonylagosan legkisebb száma mindkét esetben a szombathelyi egyházmegyében mutatkozott, melynek okát a világi papsággal jól ellátott plébániák sűrű hálózatában és a katolikus lakosság magas arányában együttesen jelölhetjük meg. Magyarországon egyébként kisebb volt az egy lakosra jutó szerzetesek száma, mint Alsó- és Felső-Ausztriában vagy Tirolban, de nagyon hasonló Galiciához, Csehországhoz, Karintiához és Erdélyhez.³¹

Elemzésünk elsősorban a római és görög katolikus rendekre vonatkozik, de rövid kitérőként meg kell még emlékeznünk a forrásunkban szereplő ortodox szerzetesek (kalugyerek) számáról is. (Ld. 4. sz. táblázat.) A rendházak számára és helyére vonatkozó közlések itt is egymásnak ellentmondóak,³² az 1846-os kimutatás 156 szerzetest és 23 rendházat említ, utóbbit a településekre vonatkozó konkrét elemzés is megerősítette. (Ld. Melléklet.) Jelenleg bizonytalan a kutatás a tekintetben, hogy Erdélyben ténylegesen működtek-e román görögkeleti monostorok. A kortárs Kőváry László is csak óvatosan rögzítette, hogy „calugerek azonban némelyek szerint még ma is vannak a Bucsecs-[Bucsesd-]hegy oldalán, hol őket néha a hó egész télen oda zárja; nem messze tőlük az oláhszéleken vannak ily szerzetbeli apácák is.”³³ Ettől eltekintve a román és szerb kalugyerek több, mint fele Karlóca környékén, a Szerémségben összpontosult (12 rendház, 80 szerzetes), jelentősebb számban még Temesben és Pakracban fordultak elő (3-3 rendház). Az egy monostorra jutó szerzetesek száma igen alacsony (összességében mintegy 7 fő), és valamennyi esetben 4-8 fő között mozog egy rendházban a létszámuk. Mindez összefüggésben áll a szerzetesség görögkeleti valláson belüli eltérő helyzetével és funkciójával, melyre még alább visszatérünk.

V. Szerzetesség és városfejlődés

Ha a katolikus szerzetesség vonatkozásában konkrétan a városfejlődés és a rendházak kapcsolataira térünk, az első, ami figyelemre méltó, hogy összesen 37 olyan település mutatkozik a rendházakkal ellátott összes település között, melyben 2 vagy annál több rendház működött, ez az érintett helységek 20 %-ának felel meg. (Ld. 5. sz. táblázat.) Ez előrevetíti, hogy a szerzetesség településföldrajzi vonatkozásai kapcsán kettős kép tárul a szemünk elé: egyrészt nagyon sok rendház található falusias környezetben, másrészt ezzel párhuzamosan jelentősnek mondható a szerzetesi közösségek nagyobb központokba, városokba húzódásának tendenciája. Mivel nem fordult elő (nehezen is képzelhető el), hogy ugyanazon szerzetesrend egy helységben két különálló igazgatású rendházat tartson fenn, nemcsak a 2 rendházzal bíró települések száma tekinthető magasnak (21), hanem a 3 különféle közösséget vonzóké (11) is. A 4-5, illetve 7 (!) rendházat magukban foglaló városok közül (összesen 5) szembetűnő, hogy köztük nem csak egyházigazgatási szempontból jelentős helységek (pl. Eger), hanem a hazai urbanizáció folyamatában kiemelkedő központok is helyet kaptak (Pest, Pozsony).

Az említett kettősség más vonatkozásban is megragadható. Ha a szerzetesrendeknek helyet adó helységek jogállását vizsgáljuk,³⁴ (ld. 6. sz. táblázat) szembetűnő, hogy a kolostorok mintegy fele kiemelt jogállású településen, vagyis szabad királyi városban stb. működött. A kategória fontosságát kihangsúlyozza, hogy a korábbi (középkori-koraújkor) rendház-

alapítások esetén kiemelt szempontnak bizonyult a jogállás figyelembe vétele és e tendencia továbbélésének lehetünk tanúi. Továbbá fontos, hogy a püspöki székhelyek értelemszerűen vonzották a szerzetesrendeket, mind a középkorban, mind a XVIII. században, a püspökök könnyebben eszközölhatték férfi szerzetes, illetve apácaközösségek letelepítését székhelyükön, mint attól távol. (Meglepőnek is mondható, hogy három püspöki székhelyen - Besztercebánya, Diakovár, Zengg - egyetlen rendházzal sem tudunk, még ha közelükben több is megfigyelhető.) A 26 községben települt rendház között találunk négy bencést, kizárólag középkori alapítások helyén újonnan létrehozottakat, továbbá 11 ferencést, 2 piaristát, illetve 1-1 kapucinust és minoritát, melyek elsősorban búcsújáró helyek, nemzeti monostoralapítások nyomán keletkeztek. Ebbe a kategóriába tartozik (s ez figyelemre méltó) 7 bazilita kolostor is, melyeknél értelemszerűen a hely kiválasztásakor sokkal inkább a világtól való elvonulás, elzárkózás motívuma érvényesült, mint a világi lakossággal való kapcsolattartás, ezáltal a városokba költözés. Tulajdonképp ide sorolhatjuk a munkácsi bazilitákat is, hiszen monostoruk nem a városban, hanem annak szélén (Csernek-hegyen) működött. A fennmaradó két bazilita rendházat mezővárosban (Máriapócs, Balázsfalva) alapították.

A városok felé húzódás, illetve a falusi környezetben végzett szerzetesi tevékenység kettősségének együttélése domborodik ki a rendházaknak otthont adó helységek lélekszámának sorba állításakor is, hiszen az adatsor egyenletes eloszlást mutat. (Ld. 7. sz. táblázat.) Mind a kisebb lélekszámú, mind a kis-, közép- és nagyvárosi kategóriában jelentős számú rendházzal találkozunk. Jellemző adat, hogy a rendházak több, mint 50 %-a olyan településen működött, melynek lélekszáma meghaladta a - magyarországi viszonylatban jelentősnek mondható - 5 ezer fős lélekszámot.³⁵ Elsősorban az ezer lelkesnél kisebb települések a maguk jelentős, mintegy 14 %-os arányával képviselnek itt egyfajta „régí” értékrendet, hiszen nyilvánvaló, hogy a szerzetesek társadalmi elkötelezettsége a rendházak tevékenységét is logikusan „tolta” a jelentősebb népesség-koncentrációk, a városok irányába, és a felvilágosodás hatásaival, majd a XIX. században a polgárosodással ez a kényszer egyre erősebb hatást gyakorolt a szerzetesekre is. Találón fejezte ki ezt a szerzetesekre gyakorolt társadalmi nyomást például egy XVIII. század végi erdélyi püspöki jelentés, mely a korábbi Firtos-hegyi minorita rendház áthelyezését nemcsak azzal indokolta, hogy „szállásukat a hó gyakran összenyomta”, hanem azzal is, hogy „ama hegyen nem tudtak sem szerzetesi életet élni, sem a lelkeknek szolgálatukra lenni”.³⁶ Mind a görög katolikus, mind a görög keleti bazilitákkal összehasonlítva a latin rítusú szerzetesség - ha helyenként csak nyomokban is - kezdte felismerni a megváltozott világ követelményeit, mely az életformaváltást a szerzetesség „urbanizációjával” is óhatatlanul összekapcsolta. Nem véletlenül hangsúlyozzák a kortárs statisztikák is, hogy a városok központi helyein rendházak alakító katolikusokkal szemben az ortodox kalugyerek kolostorai a lakott helyektől messze találhatók a legcsendesebb, „legfelségesebb vidéken”, „bérce erdők közepette, hova több órányi fáradságos és veszedelmes úton juthatni”.³⁷

Már a középkorban a rendházak elsődleges funkciójának számított a katolikus hit terjesztése, mely feladatvállalásukat - elvben - a reformáció, majd a felvilágosodás felerősítette illetve hitvédelmi attitűdökkel ruházta fel. Ugyanakkor a statisztika tükrében úgy tűnik, e funkciójuknak aligha tudtak a barátok és a nővérek eleget tenni. Az 1846-ban regisztrált rendházak jelentős hányada ugyanis katolikus többségű helységben fejtette ki munkálkodását. (Ld. 8. sz. táblázat.) A rendházzal bíró helységek háromnegyed részében a katolikus lakosság aránya meghaladta az 50 %-ot, sőt mintegy 2/5 részében a 90 %-ot is! Tény, hogy egy-egy rendházzal rendelkező jelentős városok is találhatók a katolikus kisebbségűek között (például Debrecen, Miskolc, az erdélyi szász városok stb.), ennek ellenére nyilvánvaló, hogy a szerzetesi közösségek eltérő felekezeti dominanciájú helységeikben csak nagy nehézségekkel voltak képesek gyökeret verni, ami a rendházak „missziós” tevékenységét korlátozta. Igazat kell adnunk egy rendtörténetíró megállapításának, miszerint az újkori Magyarországon a

szerzetességre általában kedvezőtlen hatások között egyrészt a „lakosság gyér voltát” (ld. fentebb), másrészt „a máshitűek nagy számát” kell keresnünk.³⁸ Hasonló következtetést vont le a szerzetesrendekbe lépő növendékek adatsorainak elemzésekor az 1880-as évek elején Szöllősy Károly, mondván: a rendházak utánpótlása leginkább a már ilyen intézménnyel rendelkező településekről és a püspöki székhelyekről biztosított, más városokra, helységekre alig-alig gyakorolnak vonzerőt.³⁹

Legalább ennyire érdekesnek ígérkezett a szerzetes rendházak számára otthont adó helységek összehasonlítása azon központi helyek hálózatával, melyeket elsősorban Bácskai Vera kutatásaiból ismerhetünk.⁴⁰ (Ld. 9. sz. táblázat.) Eszerint a XIX. század közepén minden ötödik rendház nagyon erős, minden negyedik erős piacközponti szerepet betöltő városban helyezkedett el, ami a szerzetesrendek „urbanizáltságára” utal. A kérdés persze fordítva is felvethető: a nagyon erős, I. osztályba sorolt piacközponti funkcióval bíró városok (Pest, Pozsony, Pécs, Sopron, Temesvár stb.) mindegyikében működött legalább egy rendház, a II. (erős) csoportnál a 35 Bácskai Vera által említett helységből 11-ben már nem (31 %). A III., közepes erősségű központoknál a rendházzal nem rendelkező települések aránya 58 %-ra, a következő kategóriában már 80 %-ra emelkedik. Ez a piacközponti funkció és a szerzetesség között ha nem is egyenes arányosságot, de szoros kapcsolatot feltételez. Ugyanakkor az említett 9. számú táblázatból kitűnik, hogy feltűnően magas - több, mint egyharmadot kitevő - a semmiféle központi funkcióval nem, viszont szerzetes rendházzal rendelkező helységek száma, ami a „gyengékkel” együtt meghaladja a 40 %-ot. Mindez megerősíti a szerzetesrendek-városfejlődés között fentebb megrajzolt, kettősségre utaló képet.

Hogyan lehet a fentiek ismeretében átfogóan jellemezni ezt a viszonyt? Fügedi Erik egyik kitűnő tanulmányában Magyarországra is alkalmazta Jacques Le Goff azon elméletét, miszerint a koldulórendek jelenléte egy településen „belsőleg és minőségileg” feleltethető meg a városi jellegnek, vagyis a szerzetesrendek szerveződése a középkorban a városhálózat alakulását jellemző fontos adaléknak tekinthető.⁴¹ Elméletének érvényességét (a Fügedi által elemzett korszaktól való több évszázados eltérés és a közben lezajló gyökeres történelmi, egyháztörténelmi fordulatok ellenére) a XIX. század közepére is érvényesnek tekinthetjük. A felvilágosodás következtében a szerzetesrendek funkciói egyre inkább a népes, különféle igazgatási funkciókkal is rendelkező helységekhöz, a városokhoz kötődtek, hiszen a polgárosuló közvélemény (illetve a többé-kevésbé jozefinista államhatalom is) a monasztikus rendek befelé forduló világa helyett a társadalom aktív szolgálatát várta el a szerzetesrendektől. Utóbbi tevékenységet erősítette, hogy a rendházaknak már csak a fennmaradásukért folytatott küzdelem miatt is a szélesebb néprétegek felé kellett fordulniuk. A II. József reformjai által visszaszorított (majd helyreállított) rendeknek alaposan átrendeződtek a feladataik is, melyek erőteljesebben a városok felé irányították a figyelmüket - gondoljunk csak a tanítórendeknek (az egyértelműen a városi funkciók közé sorolható) középiskolai oktatásban vállalt egyre növekvő szerepére. A középkorban a szerzetesrendek településekor is csak egyik irányultság volt a városoké, számos (ferences) kolostor keletkezett falvakban és mezővárosokban. Ez nem tekinthető másnak, mint a főúri nemzetségek temetkezőhelyei mentén vagy búcsújáróhelyeken létesült monostorok hagyományai folytatásának.⁴² E két tényező együttesét tekinthetjük a szerzetesség szerveződése első (középkori) szakaszának. A török kiűzését követően, a XVIII. század első felében kibontakozott katolikus restaurációnak (mintegy második szakasznak) pedig látványos jele volt a szerzetesrendek vissza, illetve betelepülése. (Joggal nevezte Hermann Egyed a XVIII. századot a „magyarországi szerzetesrendek történetében a középkorhoz hasonló virágkor”-nak.⁴³) Ez a folyamat pedig szinte kizárólag népes nagyvárosok, fontos közigazgatási, gazdasági, kulturális centrumok felé irányult.⁴⁴

Mindennek megértéséhez fel kell vázolnunk néhány adatot ennek a bizonyos, török kiűzése utáni restaurációnak a korából. A „Regnum Marianum”-má formált Magyarország szellemi irányításában is meghatározó szerepet játszó jezsuita rend („e tipikusan városlakó szerzet”⁴⁵) 1773-ig 10 újabb kollégiumot nyitott, a felszabadult területen például Esztergomban, Budán, Nagyváradon, további legjelentősebb intézményei is városokban (Nagyszombat, Kassa, Kolozsvár, Győr) telepedtek meg. A rend tagjainak száma a Rákóczi-szabadságharc korához képest 1750-re megduplázódott (884 fő). A jezsuiták mellett, majd (az oktatási rendszer korszerűsítése miatt) azok rovására is jelentős virágzásnak indult a piarista rend. A XVII. században még csak három kolostorral bírtak, de 1685-1765 között összesen 23 új rendházba költöztek be, s ezek az alapítások mindig jelentősebb központok, városok felé irányultak (Veszprém, Kecskemét, Vác, Pest, Szeged, Nagykanizsa, Temesvár), de nem véletlen, hogy 1773 után számos volt jezsuita rendházat is ők birtokolhattak (Trencsén, Selmecbánya, Kőszeg, Kolozsvár). A hódoltság korának legnépszerűbb szerzetesrendje kétségtelenül a ferencesek voltak, akik a legnagyobb tömegben indultak meg az ország középső része felé. A bosnyák rendtartomány (ebből jött létre 1757-ben Magyarország egyik legjelentősebb, Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett tartománya) a Duna mentén 12, a ladislaita Dél-Magyarországon 8, a mariánus rendtartomány északnyugaton pedig 9 új kolostort alapított a század folyamán. Számukról fogalmat alkothatunk az alapján, hogy csak a későbbi kapisztránus rendtartománynak az 1720-as években 674 tagja élt magyarországi kolostorokban.⁴⁶ (Egy rendházban tehát hozzávetőlegesen mintegy 50 ferences - felszentelt rendtag, laikus és újonc - élt, 1846-ban ennek a számnak alig egyharmada jutott egy átlagos rendházra.) A minoriták az Eger-Nagybánya vonaltól Szegeden át a Lugos-Arad-Pancsova vonalig 10 zárdát hoztak létre, szinte minden esetben városokban. Jelentős számú új kolostort alapítottak a domonkosok (5) és a karmeliták (4) is, és szintén a városokba telepedtek a - II. József feloszlató rendelete után sem újjáalakult - pálosok is. (Pest, Pécs, Nagyvárad, 1773 után pedig ők vettek át számos városi jezsuita gimnáziumot.) A XVIII. században a monasztikus rendek azonban kevésbé tudták a középkori állapotaikat restaurálni az előbbieknél, a bencések, ciszterciek és premonstreiek elsősorban a rendházak külföldi függés alóli mentesítésével voltak elfoglalva. Ugyancsak a XVIII. században telepedtek meg az apácarendek is, az Erzsébet-rendiek 1744-ben Pozsonyban, majd később Budán, az orsolyiták 1724-ben először Nagyszombaton, majd Sopronban stb.⁴⁷ II. József összesen 134 férfi és 6 női rendházat záratott be, melyekben 1544 férfi (1269 szerzetes, 275 laikus) illetve 191 női (152 apáca, 39 laika) szerzetes élt.⁴⁸

A jozefinizmus viharait át- és túlélő katolikus egyháznak tulajdonképp nem kisebb feladata adódott, minthogy egyszerre restaurálja az említett első és második szakasz szerzetesi központjait (legalábbis a fontosabbakat), ráadásul megváltozott szerepkörrel. A szemlélődő, elsősorban kolostorában imádkozással szolgáló szerzetes típusát gyorsan - mint említettük, a hitélet jelentékeny veszteségeivel - kellett a társadalom szolgálatát közvetlenül végző ideálnak felváltania. 1846-os statisztikánk és következtetései tehát minden szempontból ezt a kettősséget hordozzák: a hazai szerzetesség kiütkeresését, a funkció- és életmódváltás okozta töprengést. Egyszerre érvényesülnek benne a középkori eredet egyes jellemzői, és a modern kihívásoknak való megfelelés (például az „urbanizálódás”) igénye.

VI. A szerzetesek létszámának alakulása a XIX. század második felében

Mindehhez hozzá kell még tenni, hogy ez a kiútkeresés a szerzetesség számára sokáig elhúzódott, és a XIX. század második felében - különösebb adminisztratív korlátozás nélkül - a szerzetesség válsága elmélyült. (Lányi Károly, a reformkor kitűnő egyháztörténésze éles szemmel vette észre ezt: „Béke korában ráér az ember intézeteket nem csak felállítani, hanem a fennállók működését és hasznait kérdés alá vonni. Az utolsó, legalább honunkra nézve békés másfél században a polgárzati és egyházi viszonyokon oly módosításokat, változtatásokat veszünk észre, melyek többnyire nem rögtönzött ötletnek vagy valamely hadi ember katonai önkénye, hanem sokszor az érett gondolat és érdeklődés következménye.”⁴⁹) Majd csak a XX. század első felének megváltozott társadalmi és politikai viszonyai teszik lehetővé a szerzetesség számára a modern világba való teljes beilleszkedést, a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodást és egyben a látványos megerősödést is, amikor lehetővé vált az új típusú társadalmi szerepvállalás összehangolása az elmélyült hitélet követelményeivel. Ami a szerzetesség válságát illeti, érdemes az 1846-os statisztikából kiindulva néhány összehasonlító megállapítást tenni. 1878-ra például gyökeres változásoknak lehetünk tanúi. (Ld. 10. sz. táblázat.⁵⁰) A férfi szerzetesek összes száma több, mint (15 %-kal) csökkent, pedig az 1850-es évek elején visszatelepített jezsuiták tovább javították az 1878-as adatokat. Látványosan csökkent a ferencesek létszáma (szintén több, mint 400 fővel⁵¹), de érzékeny veszteségeket könyvelhettek el a minoriták, a irgalmasok és a kapucinusok is, melyeket a tanítórendek megerősödése (különösen a ciszterciák önmagukhoz képest látványos fellendülése) sem tudott ellensúlyozni. A ferencesek számának drasztikus megfogyatkozására egyelőre csak azt a hipotézisszerű választ adhatjuk, hogy ezt a nagyon jelentős rendet csak kevés érintették a felvilágosult abszolutizmus drasztikus korlátozó intézkedései, és a XIX. század közepétől a polgári társadalom viszonyai között sokk-szerűen kellett azt a funkcióvesztést átélniük, melyet a monasztikus (és a majdani tanító) rendek már a kényszerű betiltás-újraindulás nyomán korábban már átvészeltek.

Az, hogy a szerzetesrendek összességében mégis pozitív mérleggel zárhattak, elsősorban a különféle apácarendek 1850-1870-es években tapasztalt rendkívüli megerősödésének köszönhető. A rendházak száma mintegy hétszeresére, az apácák száma mintegy háromszorosára nőtt, valamivel több, mint három évtized alatt. A szerzetesség eme „elnőiesedésének” okát részben a külföldi apácarendek gyors térhódításában, részben pedig e közösségeknek a polgári viszonyok közötti lehetőségei (betegápolás, szociális gondozás, alsófokú iskolai oktatás stb.) kiszélesedésében jelölhetjük meg. A rekrutáció oldaláról nézve ugyanis a polgári társadalomban a nők számára a szerzetesség vállalása korábban ismeretlen méretű lehetőséget jelentett az elhelyezkedésre.

A századfordulóra a tendencia tovább folytatódott, a férfi szerzetesrendek 1846-hoz képest már 600 fős veszteséget, az apácák majdnem 6000 fős nyereséget (!) könyvelhettek el. (Ld. 11. sz. táblázat.⁵²) A szerzetesek egyházmegyéenkénti megoszlásáról hasonló tendenciák mondhatók el, mint az 1846-os adatsor elemzésekor. Az apácáknál valamennyi egyházmegyében növekedés következett be, ennek mértéke a néhány tucat főtől (Besztercebánya, Rozsnyó, Szepes, Diakovár) a több mint 500 főn (Kalocsa, Csanád, Szatmár) keresztül az esztergomi főegyházmegye 1451 fős gyarapodásáig terjed. A férfiak száma szinte minden egyházmegyében csökkent, ugyanakkor az esztergomi jelentős, 200 fős többletet mutat fel. Emellett még a győri püspökségben, illetve a kalocsai érsekségben növekedett a férfi szerzetesek száma (utóbbiban minden bizonnyal a jezsuita rendházzal összefüggésben). Ez a tendencia pedig megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, miszerint a hagyományos egyházi központokkal rendelkező térségek jóval nagyobb vonzerőt gyakoroltak a szerzetességre, a rendházak alapítására, mint az inkább „missziós” területnek számító egyházmegyék.

Jegyzetek

1. Míg a középkor rendszerint hosszadalmasabb elemzéseket, addig a reformkor gyakran csak egy-egy bekezdést kap a rendtörténetekben. Ld. erre például legutóbb: *Hervay F. Levente O.Cist.: A ciszterci rend története Magyarországon*. In: *Lékai Lajos O.Cist.: A ciszterciek. Eszmény és valóság*. Bp., Szent István Társulat, 1991. 470-492. o. stb.

2. A katolikus restauráció és a szerzetesség kapcsolatairól többek között: *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém, Egyházmegyei nyomda, 1929. (reprint: Tudománytár. Bp., Könyvtérkezesítő Vállalat, 1985.) 301-317. o.; *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, Aurora Könyvek, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiadás) 315-323. o. A konkrét tanulmányokból a teljesség igénye nélkül: *Békefi Remig*: Hogyan lettek a ciszterciak tanítórenddé Magyarországon? Bp., Szent István Társulat, 1902. (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből, 45.); *Meszlényi Antal*: A tanító szerzetesrendek visszaállítása. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. III. Bp., 1933. 303-329. o.; *Katus László*: A rend iskolái a 19-20. században. In: Mons Sacer, 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. Szerk.: Takács Imre. II. köt. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Rendtartomány, 1996. 255-263. o.; *Kovács Imre Endre*: A csornai premontrei prépostság 1802. évi visszaállításának története. In: Hermann Egyed Emlékkönyv. Szerk.: Sümegi József - Zombori István. Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998. (METEM könyvek, 20.) 195-201. o. stb. Sok vonatkozó adatot tartalmaznak a témára vonatkozóan az egyes rendtörténeti összefoglalások: *Békefi Remig*: A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi ciszterci apátságok története. I-V. köt. Pécs-Bp., Taizs nyomda, Hornyánszky nyomda, 1891-1902.; *Uő*: Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend. H.n., é.n. [Bp., 1896.]; A Jászóvári Premontrei Kanonokrend jubileumi névtára történeti bevezetéssel, 1802-1902. Bp., 1902.; *Sörös Pongrácz*: A pannonhalmi főapátság története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. Bp., Stephaneum Nyomda R.T., 1916. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. VI.A.); *Balanyi György*: Az elindulástól Trianonig. In: A magyar piarista rendtartomány története. Bp., Kegyes Tanítórend, 1943. 13-257. o. stb. További bibliográfiát ld. pl.: *Karácsonyi*, i.m. 411-413. o.; *Balogh Margit - Gergely Jenő*: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992. Adattár. Bp., História, MTA Történettudományi Intézete, 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 4.) 354-363. o.

3. A szerzetesrendek közéleti tevékenységének politikatörténeti vonatkozásait összefoglaltuk: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In: Fiatal egyháztörténészek írásai. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, ME BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1999. 76-113. o. Egyes forrásokat közzétettünk: A szerzetesrendek reformkori megítélése a „rendszeres bizottsági munkálatok” dokumentumai tükrében. In: Egyház és Művelődés. Pannonhalma, 996-1996. Szerk.: Hajdú Ákos - Kokas Zsuzsanna. Bp., Magyar Történezhallgatók Egyesülete, 1997. 141-158. o.

4. A szerzetesség múlt századi statisztikusának egyik magyarázkodását jellemzőnek véltük jelen elemzésünkre is: „Honnan kapják a magyar szerzetes rendek növendékeiket? E kérdés amilyen szokatlan, épp annyiban érdekes is. Kinek is jutott volna eszébe ilyesmi után kutatni. Régi dolog különben, hogy mindenre jut ember. Így voltam én is a föltett kérdéssel.” *Szöllősy Károly*: Statisztikai csevegés a magyar szerzetesekről. Aradon, Gyulai István nyomdája, 1883. 3. o.

5. Számos megnyilatkozásra ld. a 3. sz. jegyzetben idézett irodalmat, illetve egy-egy további röpiratot: *Schlettwein János Ágoston*: Törvényes megvizsgálás alá vétetett a köztársaságot illető kérdés. Vallyon lehet-e a klastromokat tsupán politikai okokból törvényesen eltörölni. Miskolcz, 1815.; *Gyarmathy János*: A szerzetes rendek az egyház díszei s az emberiség jótevői. Pápa, Református Főiskola, 1851. A „másik oldalról”: *Hamar Dani [Hamary Dániel]*: Nem kell szerzetes rend. Pesten, Beimel, é.n. [1848]
6. A korszak általános egyházpolitikai légkörének összefoglalására ld. pl.: *Katus László*: A magyar katolicizmus a XVIII-XIX. században. (Jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás). In: A katolikus egyház Magyarországon. Szerk.: Somorjai Ádám - Zombori István. Bp., Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1991. 59-74. o.; a régebbi egyházi irodalomból: *Karácsonyi*, i.m. 253-263. o.; *Meszlényi Antal*: A jozefinizmus kora Magyarországon (1786-1846). Bp., Stephaneum Nyomda R.T., 1934.; *Hermann*, i.m. 384-427. o.
7. Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről, 1600-1850. Szerk.: Vanyó Tihamér Aladár OSB. Pannonhalma, MTA, Szerző, 1933. (Olaszországi magyar oklevéltár II.) 47-53. o.; idézett hely: 50. o. Ld. még: *Vanyó Tihamér Aladár*: A szerzetesi életforma válsága hazánkban a 18. század második felében. In: *Történelmi Szemle*, 1982. 2. sz. 211-228. o. Hermann Egyed ugyanakkor azt állapította meg, hogy a XVIII. század elején, a barokk kibontakozásakor „a szerzetesi fegyelem lényege, a hármass fogadalom, rendi szabályok lelkiismeretes megtartása még érintetlen”. *Hermann*, i.m. 323. o.
8. *Szekfü Gyula*: Magyar történet. V. köt. Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936. 164. o.
9. Szeghy Ernő visszaemlékezéseit idézi: *Katus*, i.m. (1991) 65-66. o.
10. *Sólymos László Szilveszter OSB*: Ezer év 100 bencése. Pannonhalma, METEM, 1997. 211. o. Ld. még *uő*: A szerzetesség és tanítás feszültsége a 19. század első felében. Magyar bencés élet a 19. században. Rendtörténeti tanulmányok. Pannonhalma, 1993. (Kézirat), idézi: *Katus*, i.m. (1996) 262. o.
11. *P.Boros Fortunát OFM*: Az erdélyi ferencrendiek. Cluj-Kolozsvár, Szent Bonaventura Könyvnyomda, 1927. 161. o.
12. Ld. erről pl.: *Felhő Ibolya - Vörös Antal*: A helytartótanácsi levéltár. Bp., Akadémiai Kiadó, 1961. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3.) 290. o.
13. Minderről ld. pl. az említett ügyosztály rendeleteit: Magyar Országos Levéltár. C 71. (Departamentum ecclesiasticum cleri saecularis et regularis.) Normalia ecclesiastica, Nr. 26142/1835., Nr. 4804/1837. stb.
14. „Öszves kimutatása mind a két nemű szerzetes rend személyzetének, mely az 1846 év végével Magyarország zárdáiban létezett.” - Magyar Országos Levéltár. H 56. (1848-49. évi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Katolikus Egyházi Osztály iratai.) 28. kútfő. 3. tétel.
15. *T.Mérey Klára*: Templomok, zsinagógák és szerzetesrendek a Dél-Dunántúlon, 1830-1866. In: Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai. Esztergom, 1991. május 29-31. Szerk.: Bárdos István - Beke Margit. Tatabánya-Esztergom, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, József Attila Megyei Könyvtár, „Egyházak a változó világban” konferencia szervezőbizottsága, é.n. [1991.] 351-356. o. (A szerző alapos munkájához Fényes Elek honismereti statisztikáját használta forrásként, annak általános pontatlanságaira azonban nem hívta fel a figyelmet. Ld. alább.)

16. A témáról - többek között - ld.: *Tatai Zoltán*: A vallásföldrajzi kutatások szükségessége. In: *A Földrajz Tanítása*, 1999. március, 28-32. o.; a szakirodalomból: *Beresztóczy Miklós*: Egyházi földrajz. Az új világtérkép és az Egyház. Bp., Ecclesia, 1961.; *Hunyadi László*: A világ vallásföldrajza. Bp., Végeken Kiadó, 1993.
17. *Koppy, Josephus*: Tabella III et IV exhibens alphabetico ordine Conspectum Generalem Domiciliorum Religiosorum Ordinum utriusque sexus in regno Hungariae. In: *Fasciculi Ecclesiastico-Litterarii*, 1841. I. Fasc. III. 356-357. o. 1841-1846 között a monostorok száma állandónak tekinthető, csupán az egy-két újabb alapítást kellett figyelembe venni, pl. az éppen 1846-ban létrehozott máriagyüdi ferences vagy a nagybecskereki piarista rendházat.
18. *Fényes Elek*: Magyar Országnek, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. I-VI. köt. Pesten, Trattner-Károlyi, 1843-1844. (2. kiadás) Településenkénti bontásban jórészt ennek adatait majd' egy évtizeddel később is közölte: *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik. I-IV. köt. Pesten, Kozma Vazul, 1851. (reprint: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1984.)
19. Például a kitűnően szerkesztett, méltán alapműnek számító legutóbbi egyháztörténeti adattár épp a szerzetesrendek vonatkozásában feltűnően pontatlannak bizonyul Fényes Elek adatainak összesítésekor: *Balogh-Gergely*, i.m. 172-173. o.

Fényes hat kötetes munkájának feldolgozásait megnehezíti, hogy az egyes vármegyék általános leírásakor a „Lakosság” c. fejezetek vallási viszonyokat tárgyaló részében gyakran megnevezi az ott található szerzetes rendházakat, gyakran viszont nem, s csak a településenkénti ismertetőkben közli, hogy ott rendház működött. (Vagy rosszabb - de ritkább - esetben ott sem.) Ilyen például Zólyom, Sáros stb. megyék leírásai. Fényes közöl pontatlan adatokat, például piaristákat említ Körmöcbányán, de nem ír az egri szervitákról, Borsod megyéről azt állapítja meg, hogy szerzetesrendek a megyében nincsenek, pedig léteztek, Szepes megye leírásakor 8, a településeknél összesen 5 rendházat szerepeltet stb. Ezen hiányosságok mellett Fényes könyvének említett legutóbbi (Balogh-Gergely-féle), 1996-os feldolgozása újabbakat is tartalmaz: Félreérthetők például egyes névátírási hibák (a ferenceseknél a horvátországi Zamobart [Samobar] összekeverték a Bács-Bodrog megyei Zomborral; a Moson megyei Boldogasszony helyett Boldogasszonyfa községet említene; a Pozsega megyei Csernek helyett Cseszneket stb.) Fényes könyvének egyes fejezeteit nem dolgozták fel (teljes egészében kimaradt Vas megye, emiatt nagyon feltűnő, hogy négy domonkosrendi kolostor helyett csak kettőt említene stb.), de egyébként is hiányoznak a felsorolásból nagy jelentőségű monostorok, például a máriapócsi baziliták, a miskolci minoriták stb. A görög katolikus bazilitáknál különben is feltűnő, hogy csak 3 rendházat írnak, melyek közül az egyik ráadásul (a Tolna megyei) Grabóc, ahol valójában nem görög katolikus, hanem ortodox monostor működött stb. Az egyes rendházak - helyenként pontatlan, inkább néhány évtizeddel korábbi állapotot tükröző - kortárs felsorolását felleltük még: *Lányi Károly*: Magyar föld egyháztörténetei. Austria-házi korszak. III. köt. 1711-től 1840-ig. Pesten, Landerer-Heckenast, 1844. 180-200. o.

A szerzetes rendházak helyére, elterjedésére, tartalmi kérdésekre vonatkozóan részleteiben használtuk az alábbi műveket, további aprólékos idézésüktől eltekintettünk: *Szőllősy Károly*: Az Osztrák-Magyar Monarchia összes szerzetes rendjeinek történeti és statisztikai rajza, különös tekintettel azok irodalmi és tanügyi működésére. I-II. köt. Arad, Szerző, Gyulai István nyomdája, 1878.; *Puskely Mária*: Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia. I-II. köt. Bp., Dinasztia Kiadó, 1998. Ezek mellett - alaposságuk ellenére - jelen céljainkhoz csak érintőlegesen használhattuk: *Karcsu Antal Arzén*: A szerzetes rendek egyetemes történelme, különös tekintettel a magyar- s erdélyországi szerzetesség jelen létállapotára. I-V. köt. Pest, Bartalits nyomda, 1867.; *Tóth Mike S.J.*: Szerzetes rendek és társulatok Magyarországon. Kalocsa, Jurcsó Antal nyomda, 1904.; *Vanyó*: Püspöki jelentések, i.m.; *Puskely Mária*: Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye. Bp., Zrínyi Nyomda, 1990. (2. kiadás) Fontosnak bizonyultak a sajtótermékek (a *Religio és Nevelés* 1844-1848 közötti számai, ld. még 29. sz. jegyzet), valamint az egyes rendtartományok név- és címtárai. Az Országos Széchényi Könyvtárban az alábbiakat vehettük kézbe az 1844-1848 közötti évekből: ferencesek (a bulgaritát kivéve mind az öt rendtartomány), minoriták, kapucinusok, pannonhalmi bencések, jászói premontreiek, piaristák, zirci ciszterciták, irgalmasok, baziliták. (Megjegyezzük, a schematizmusokat az egyes rendházak személyi állományát részleteiben tisztázó elemzéshez kívánjuk majd a későbbiekben használni.) Különösen sok gondot okozott a görög katolikus bazilita rendházak viszonyainak tisztázása, ehhez használtuk még: *Dudás Bertalan - Legeza László - Szacs vay Péter*: Baziliták. Bp., Mikes Kiadó, 1993. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében); *Brenzovics László*: Szerzetesrendek Kárpátalján. In: „Hét kereszt alatt felkelek”. Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok. Bp.-Beregszász, Hatodik Síp Alapítvány - Mandátum Kiadó, 1997. 73-79. o. (Például utóbbi szerint a máramarosi Huszt-Baranya monostorát II. József bezáratta, és *Szőllősy Károly* adattára szerint is azt Miszticéhez csatolták a Zemplén megyei Alsókaraszlói rendházával együtt. Az említett schematizmus alapján ugyanakkor világos, hogy utóbbi helységben ekkor már nem éltek baziliták, ellentétben Huszt-Baranyával stb.) Több adat pontosítását (például az ortodox szerzetesek - kalugyerek - Fényesnél nem szereplő helységneveinek azonosítását) lehetővé tette: *Weininger Vince - Konek Sándor - Hunfalvy János - Tormay Károly*: Az egyházmegyék népességi statistikája, 1861. 1-3. r. In: *Statisztikai Közlemények*, 1861. I. köt. 64-88., II. köt. 159-183., 1862. III. köt. 50-64. o. A térképek készítéséhez és a helységek meghatározásához használtuk: *Balogh-Gergely*, i.m. 266., 272-273. o.; illetve: *Történelmi Világtalasz*. Főszerk.: Dudar István. Bp., Kartográfiai Vállalat, 1991. A helységnevekhez: Magyar helységnevező szótár. Szerk.: Lelkes György. Baja, Talma Könyvkiadó, 1998. (2. kiadás)

20. Ehhez kitűnő és megbízhatónak bizonyult adatokat találtunk: *Kőváry László*: Erdélyország statistikája. Első kötet. Kolozsvárrt, Tilsch János, 1847. 206. o. Fényes Elekéhez hasonló pontatlanságok találhatók az erdélyi rendházak egykorú felsorolásában: *Benkő, Josephus*: Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus. Tom. II. Claudiopoli, Lycei Regii, 1833. 167-169. o. (Működőnek tüntette fel például az 1789-ben megszűnt medgyesi piarista rendházat stb.) A balázsfalvi bazilita és az erzsébetvárosi örmény kolostor azonosításához segített: *Szekfü*, i.m. 131., 134. o. (Ld. még az előző jegyzetekben idézetteket.)

21. Ez esetenként egyedi elbírálást is igényelt. Fényes Elek például hangsúlyozta a komáromi ferencesek szervezett munkálkodásának fontosságát, ugyanakkor azt is, hogy tulajdonképpen rendházuk a városban nincs, mégis érdemes volt arra, hogy adattárunkba felvegyük. A 18. sz. jegyzetben idézettekén kívül: *Fényes Elek: A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak. [...] Első kötet. Komárom vármegye. Pesten, Beimelnél, 1848. (reprint: Forráskiadványok. Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, é.n.) 74. o.*
22. Ugyanakkor az arányok érzékeltetésére közöljük Fényes Elek 1840. évre, és az Erdély nélküli országterületre vonatkozó, megbízhatónak tekinthető adatait:

	Felszentelt pap	Növendék és novícius	Fráter ^{d)}	Összesen
Birtokos szerzetesrendek összesen ^{a)}	307 ^{e)}		76	383
Birtoktalan szerzetesrendek összesen ^{b)}	1383	335	567	2285
Görög katolikus baziliták	35		48	83
Összesen	1725		1026	2751

- a) Bencések, ciszterciek, premontreiek.
- b) Piaristák, ferencesek, kapucinusok, minoriták, irgalmasok, domonkosok, szerviták, karmeliták.
- c) Ebből 7 apát és 2 prelátus.
- d) A birtoktalan szerzetesrendek kivételével a növendékek és fráterek létszáma egy összegben szerepelt.

Forrás: *Fényes Elek: Magyarország statistikája. I. köt. Pesten, Trattner-Károlyi, 1842. 100., 102. o.*

23. A táblázatokban erre „n.a.” (nincs adat) rövidítéssel utaltunk. A 2 mechtarista rendházat és néhány szerzetest (az erdélyi egyházmegyében mindössze 3 főt) a bencéseknél soroltuk fel, mivel kis létszámúak, illetve alap-összeírásunk külön rovatot nekik nem szentelt.
24. Egy 1826-os adat hozzávetőlegesen 1500 szerzetesről ír Magyarországon, melyet még akkor is kevésnek kell ítélnünk, ha a szerző (bár ezt nem tüntette fel) csak a férfiakat vette figyelembe és eltekintett Erdélytől, illetve Horvátországtól. A szűken vett Magyarországon 1846-ban kimutatott 2300 férfi szerzetes jóval több annál, amekkora növekedésük 20 év alatt bekövetkezhetett. *Horváth Elek: Egyházi Rendek Intézete. In: Tudományos Gyűjtemény, 1826. I. 10-27. o.*
25. Fényes Elek 1847-ben megjelent statisztikája ugyanebben az időszakban (természetesen Erdély nélkül) 3029 férfi és 461 női latin szertartású katolikus szerzetesről ír, pedig külön tüntette fel a 47 görög katolikus bazilitát, és teljesen „megfeledkezett” a kapucinusok számáról. Utóbbiak nélkül is adata majdnem 400-zal több az általunk megállapított összes férfi szerzetesnél, 55-tel az apácáknál, az egyes rendeken belül hullámzó további eltérésekre ezúttal nem térhetünk ki, adatait részleteiben és összességében eltúlzottnak véljük. *Fényes Elek: Magyarország leírása. 1. rész. Magyarország általánosan. Pesten, Beimelnél, 1847. 43. o. Táblázatát változatlan formában közli: Balogh-Gergely, i.m. 176. o.*

Érdekes, hogy Fényesnek az 1840. évre vonatkozó, az újabb szakirodalomban nem idézett adatsora jóval közelebb jár az általunk elemzett statisztikához. Eszerint Magyarországon (Erdély nélkül) összesen 2751 férfi és 323 női, összesen 3074 szerzetes élt. (A mi 1846-ra vonatkozó 3.a. sz. táblázatunkban ugyanezek: 2642 + 410 = 3052.) Ebben a munkájában Fényes csak két esetben közölte konkrétan az egyes rendek tagjainak számát, eszerint Magyarországon és Erdélyben együttesen 393 piarista tevékenykedett (1846-ban 408), viszont a baziliták esetén a fogarasi egyházmegyében egyet sem említett, a munkácsiban viszont 70 szerzetesről írt, mely - ha pontosnak tekinthetjük - 1846-ra 19 fős csökkenést jelent. (Az eperjesi egyházmegyében éppen megegyeztek az adatok: 13 fő). Fényesnek ezen kimutatása szerint 1846-ra számottevően nőtt továbbá az apácák létszáma is, nyilván összefüggésben például a szatmári irgalmas nővérek stb. tevékenységének megkezdésével. *Fényes*, i.m. 100-103. o.

26. Egyetlen adalék arról, hogy mennyire fontos a szerzetesekről a jelenlegi szakirodalmon túl pontos adatokat közölni: az erdélyi (stefanita) ferences rendtartományról még a rendtörténet is azt írja, hogy 1846-ban 19 kolostorában 145-en éltek (a mi statisztikánkban 23 rendház szerepel), a barátok száma még elfogadható is lenne, de épp egy - a „rend jelen állását legközelebből ismerő” - kortárs állítása szerint csak 105 szerzetes tevékenykedett soraikban. (Nyilván a novíciusokat nem vette figyelembe.) *P.Boros Fortunát OFM: A franciskánusok működése Erdélyben*. In: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton, Erzsébet Könyvnyomda Rt., 1925. 477-497.; 492. o.; *Gy.A.: A' szerzetesek*. II. r. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 15. sz. 114. o. Vagy: a pannonhalmi bencések létszámát különösebb körülírás nélkül 1852-ben 171 főre teszik, a mi 1846-os statisztikánk szerint összlétszámuk csak mintegy 140 fő lehetett, és aligha hihető a néhány év alatt 30 fős gyarapodás, ha az 1880-as évek elejére is 190 fő körül volt a számuk. *Schermann Egyed: Belső élet*. In: *Sörös*, i.m. 890-1062. o.; 891. o. Stb.
27. Fényes Elek az 1847. évi „Magyarország leírása”-ban az Erdély nélküli területre vonatkoztatva 225 férfi és 13 női rendházzal írt, de ebbe nem foglalta bele a (szerinte) 8 bazilita rendházat, illetve teljes egészében megfeledkezett a kapucinusokról. A hivatkozásokat ld. a 25. sz. jegyzetben. A többször idézett 1996-os adattár más helyen (Fényes korábbi munkája alapján) még ezzel is ellentétesen 150 férfi és 10 női rendházzal beszélt. Idézett helyet ld. a 19. sz. jegyzetben.
28. Megjegyezzük persze, hogy az egyes rendházak befogadóképessége, jellege már eleve meghatározta a falai között élő szerzetesek létszámát, egymással való összehasonlításuk azonban mindenképp tanulságosnak tűnik.
29. A' Szerzetes Rendek az austriai Birodalomban. In: *Szion*, 1838. II. 9. sz. 33-34. o. Megjegyezzük, az anonim szerző érdekes módon épp a magyarországi adatokat elemezte a legkevésbé, lényegében pontosan közölte viszont szerzetesrendenként az egyes rendházak számát. Ld. még a 17. sz. jegyzetben idézettet.
30. A római és görög katolikus világi (lelkészkedő) papság, illetve a római katolikus lakosság püspökségenkénti számarányát Magyarország esetében: *Fényes*, i.m. (1847) 33., 41-42. o. (*Balogh-Gergely*, i.m. 175-176. o.); Erdélynél: *Kőváry*, i.m. 203-205. o.; ill.: *Szász Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában*. In: *Erdély története*. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Szerk.: Uő. Bp., Akadémiai Kiadó, 1986. 1508-1622. o.; 1572. o.
31. Ld. 27. sz. jegyzet.

32. Fényes Elek 25 rendházban 218 szerzetesről ír. *Fényes*, i.m. (1847) 44. o.; *Balogh-Gergely*, i.m. 177. o. Utóbbi kötet Fényes 1843-44-es munkája alapján máshol 19 rendházról tesz említést. Uo. 173. o. A XVIII. századhoz képest egyébként a szerzetesség térvesztése nemcsak a római katolikus rendek, hanem a kalugyerek esetében is megfigyelhető, egy 1793 körüli összeírás ugyanis 26 görögkeleti rendházat és abban 233 szerzetest említ Magyarországon. *Lányi*, i.m. 206. o.
33. *Kőváry*, i.m. 206. o.
34. A helységek jogállására és lélekszámára, valamint a népességük felekezeti megoszlására vonatkozóan Magyarország esetében Fényes Elek 1843-44-ben megjelent községsoros adatközléseit használtuk (ld. 18. sz. jegyzet), Erdélyre vonatkozóan pedig: Az 1850. évi erdélyi népszámlálás. Szerk.: Dávid Zoltán. Bp., KSH Levéltára, 1994. (2. kiadás) A kiemelt jogállású városokra vonatkozó összefoglaló táblázatokat ld. még: *Fényes*, i.m. (1847) 39. o.; *Kőváry*, i.m. 194-195. o.; *Szász*, i.m. 1571. o. stb. Mivel jelen elemzésünkben nem a helységek pontos lélekszám-adataira voltunk kíváncsiak, hanem az azokból hozzátétőlegesen kirajzolható trendekre, illetve egymáshoz viszonyított belső arányokra, ezért eltekinthettünk a Fényes Elek lélekszám-adatait illető egyes kritikáktól, illetve az alkalmazott magyarországi és az erdélyi adatok felvétele közötti mintegy évtizedes eltéréstől.
35. Ld. erről többek között: *Bácskai Vera - Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp., Akadémiai Kiadó, 1984. 45-61. o. stb.
36. *Vanyó*: Püspöki jelentések, i.m. 99. o.
37. *Fényes*, i.m. (1843-44) V. köt. 39-40., 50. o.
38. *Patay József*: A piarista-rend Erdélyben. In: Az erdélyi katholicizmus, i.m. 498-511. o.; 504. o.
39. *Szöllősy*, i.m. (1883) 9-10. o.
40. *Bácskai Vera*: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Bp., Akadémiai Kiadó, 1988. 197. o. Ld. még 35. jegyzetben idézett irodalmat.
41. *Fügedi Erik*: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., Magvető, 1981. 57-88. o.
42. Uo. 71. o.
43. *Hermann*, i.m. 315. o. A szerzetesség általános XVIII. századi történetét (a vonatkozó törvényeket, a felvilágosult abszolutizmus törekvéseit stb.) összefoglalta: *Lányi*, 172-180. o.
44. Megjegyzés: Egy helységben a közigazgatási, gazdasági illetve kulturális intézmények meglétére, mint a városi jelleget meghatározó illetve befolyásoló tényezőkre, valamint a városfogalommal kapcsolatos vitákra részletesen nem térhetünk ki. Ld. erről: *Bácskai-Nagy*, i.m. 11-28. o.; illetve: *Gyimesi Sándor*: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában. Bp., Akadémiai, 1975.
45. *Hermann*, i.m. 316. o.
46. Viszonyításként megjegyezzük, hogy Mária Terézia 1770 októberében elrendelte a magyarországi szerzetesek összeírását. A Horvát-Szlavonországra igen, de Erdélyre nem kiterjedő összeírás (pontosabban annak múlt századi közlése) csak a birtoktalan rendek adatait közli, a monasztikusokat nem. Főbb eredményei:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Rendházak száma	12	86	15	6	5	1	8	5	2	5	1	146		
Szerzetesek száma	312	2409	395	71	91	10	143	83	25	62	9	3610	191	25

(1. - minoriták, 2. - ferencesek, 3. - kapucinusok, 4. - domonkosok, 5. - karmeliták, 6. - pálosok, 7. - trinitáriusok, 8. - irgalmasok, 9. - karmeliták, 10. - szerviták, 11. - ágostonosok, 12. - összesen, 13. - remeték, 14. - nazarénok.)

Forrás: *Lányi*, i.m. 174-175. o. (A szerző egyházmegyénként közölte az adatokat - ennek ismertetésétől eltekintettünk - összesítése azonban pontatlan.) Az összeírásról ld. még: *Karácsonyi*, i.m. 301-302. o.

47. Az adatok forrásaira ld.: *Hermann*, i.m. 315-322. o. A szerzetesrendek városokba településére rámutatott még: *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., Akadémiai Kiadó, 1996. (3. kiadás) 76. o. stb.

48. *Lányi*, i.m. 180. o.

49. Uo. 172. o.

50. Az 1878-as adatok: *Szöllősy*, i.m. (1878) 50-55. o.

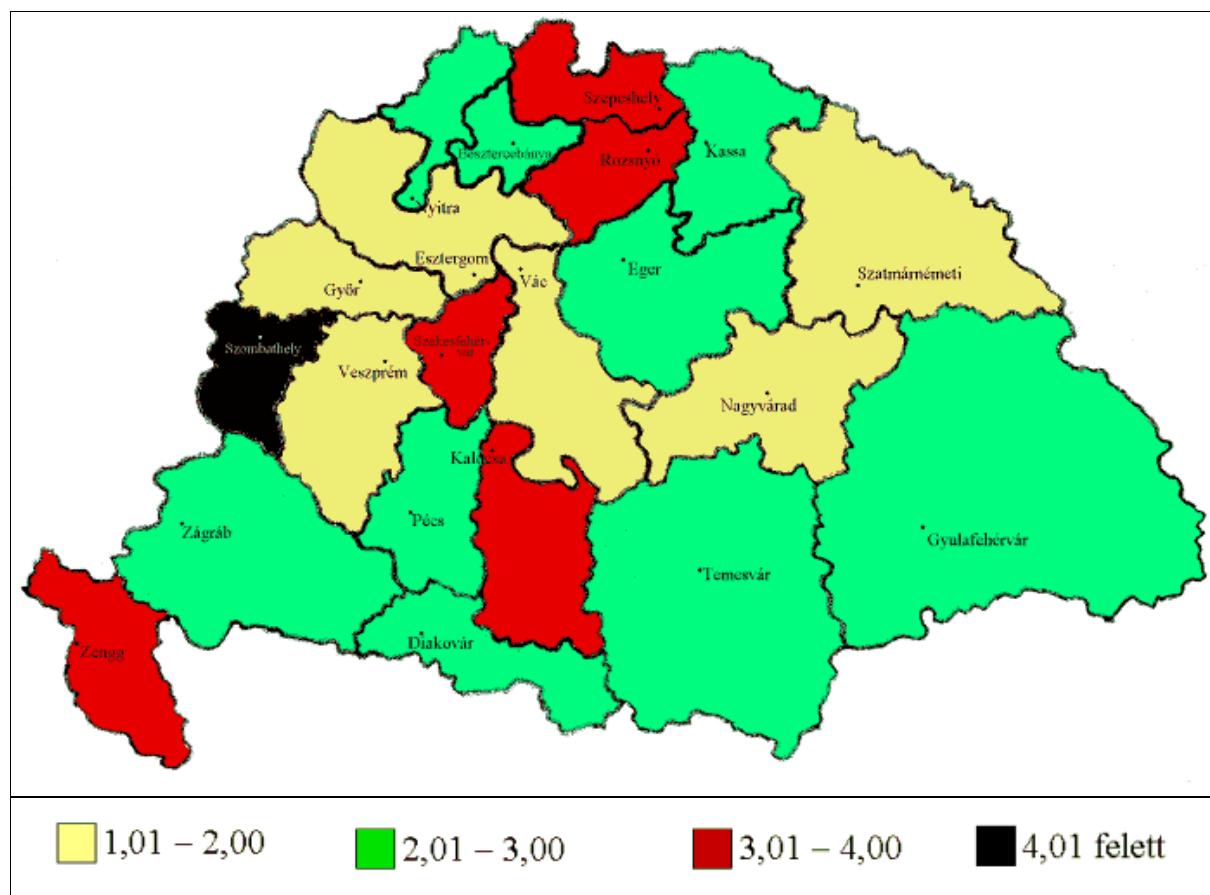
51. Ez egyébként világméretű tendenciának tekinthető, és a magyar ferencesek még szerencsésebbeknek mondhatók, mint a húsz év alatt több ezer fővel lemorzsolódott spanyolországiak. *P.Boros*, i.m. (1927) 163. o.

52. Az 1900. évi adatok: *Balogh-Gergely*, i.m. 186-187. o. Az összesítésre: *Katus*, i.m. (1991) 62. o.

TÉRKÉPEK

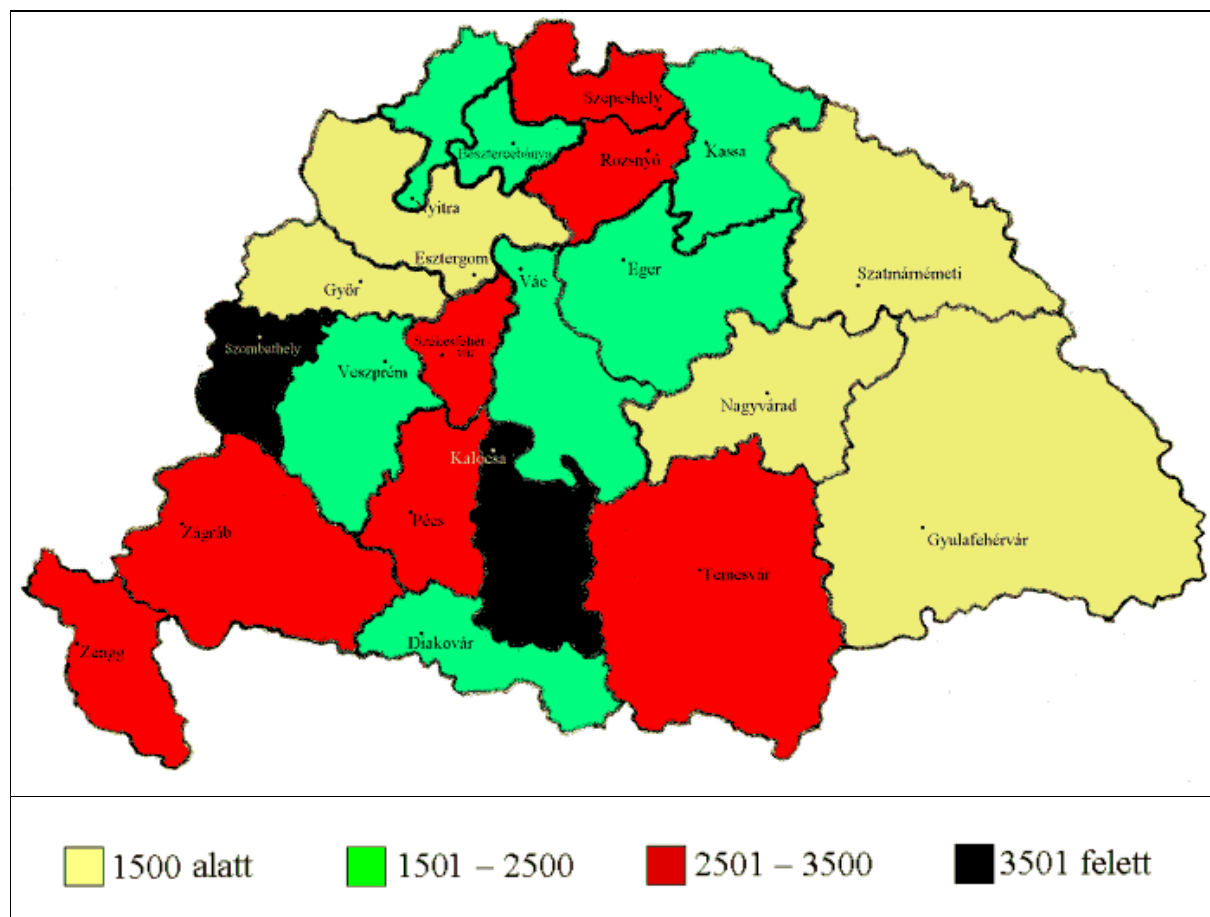
1. sz. térkép

Az egy szerzetesre jutó világi papok száma egyházmegyénként

2. sz. térkép

Az egy szerzetesre jutó római katolikus lakosok száma egyházmegyéenként

TÁBLÁZATOK

1. sz. táblázat

A szerzetesek és apácák száma egyházmegyénként

Egyház- megyék	Férfi szerzetesrendek												Női szerzetesrendek						19.
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	
Római katolikus																			
Besztercebánya								33	39										72
Csanád						41		49	35			9							134
Diakovár			11					68											79
Eger					8	42		88			7	15							160
Erdély		3				36		161	27							15			242
Esztergom		38	75					285	78		11	75	18	39	83	78			780
Győr		54	19	13			4	39	21	11	5	8				51			225
Kalocsa		n.a.						70	9										79
Kassa						10	5	61	18	16						23			133
Nagyvárad			9			4			8	17		9				21			68
Nyitra								73	53										126
Pécs					11			100				13							124
Rozsnyó								19		36									55
Szatmár						12		13	27			8					29		89
Székesfehérvár			12		14			19											45
Szepes						16		17	16	7		11							67
Szombathely		13			7		13	34		7									74
Vác			10					66	61	n.a.		7							144
Veszprém		35			21			110	16	11		10							203
Zágráb			18					183				13				33		15	262
Zengg			25					24									20		69
Görög katolikus																			
Eperjes	13																		13
Fogaras	4																		4
Körös																			-
Munkács	51																		51
Nagyvárad																			-
Összesen	68	143	179	13	61	161	22	1512	408	105	23	178	18	39	83	221	20	44	3298

A táblázat függőleges oszlopainak fejlécén alkalmazott sorszámok jelentése:

1. - baziliták; 2. - bencések; 3. - kapucinusok; 4. - karmeliták; 5. - ciszterciták; 6. - minoriták; 7. - domonkosok; 8. - ferencesek (valamennyi rendtartomány együttvéve); 9. - piaristák; 10. - premontreiek; 11. - szerviták; 12. - irgalmasok; 13. - angolkisasszonyok; 14. - Miasszonyunkról elnevezett női kanonokrend; 15. - Erzsébet-rendi apácák; 16. - orsolyiták; 17. - bencés nővérek; 18. - irgalmas nővérek; 19. - összesen.

2. sz. táblázat

Szerzetes rendházak (zárdák) száma egyházmegyénként

Egyház- megyék	Férfi szerzetesrendek												Női szerzetesrendek						19.
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	
Római katolikus																			
Besztercebánya								1	3										4
Csanád						4		4	3			1							12
Diakovár			1					6											7
Eger					2	3		3			1	1							10
Erdély		1				5		25	2							1			34
Esztergom		5	3					12	5		1	3	1	1	2	2			35
Győr		2	1	1			1	2	2	1	1	1				2			14
Kalocsa		1						3	1										5
Kassa						1	1	4	2	2						1			11
Nagyvárad			1			1			1	1		1				1			6
Nyitra								4	2										6
Pécs					1			7				1							9
Rozsnyó								2		3									5
Szatmár						1		2	2			1					1		7
Székesfehérvár			1		1			1		1									3
Szepes						2		2	3	1		1							9
Szombathely		2			1		2	2		1									8
Vác			1					3	2	1		1							8
Veszprém		3			1			8	2	2		1							17
Zágráb			1					15				1			1		1		19
Zengg			2					1									1		4
Görög katolikus																			
Eperjes	2																		2
Fogaras	1																		1
Körös																			-
Munkács	7																		7
Nagyvárad																			-
Összesen	10	14	11	1	6	17	4	107	30	12	3	13	1	1	2	8	1	2	243

Megjegyzés: A táblázat függőleges oszlopaihoz a sorszámokat ld. 1. sz. táblázat.

3. sz. táblázat

A szerzetesrendek áttekintő statisztikája országrészenként

a) szerzetesek száma

	Magyarország	Erdély	Horvátország*	Összesen
Férfi	2300	231	342	2873
Női	342	15	68	425
Összesen	2642	246	410	3298

b) rendházak száma

	Magyarország	Erdély	Horvátország*	Összesen
Férfi	167	34	27	228
Női	11	1	3	15
Összesen	178	35	30	243

c) egy rendházra jutó szerzetesek száma

	Magyarország	Erdély	Horvátország*	Összesen
Férfi	13,86	6,79	12,67	12,66
Női	31,09	15,00	22,67	28,33
Összesen	14,93	7,03	13,67	13,57

* Megjegyzés: Horvátország alatt értjük ezúttal értelemszerűen Szlavóniát, valamint ide számítottuk a katonai határőrvidéket és a tengerparti területeket is.

4. sz. táblázat

A Magyarországon lévő görögkeleti szerzetesek (kalugyerek) száma egyházmegyénként

Egyházmegye	Monostorok száma	Szerzetesek (kalugyerek) száma
Arad	1	8
Bács	1	5
Buda	1	4
Karlóca	12	80
Károlyváros	1	7
Pakrac	3	25
Temesvár	3	23
Versec	1	4
Összesen	23	156

5. sz. táblázat

Települések az ott található szerzetes rendházak száma szerint

Rendházak száma a településen	Városok	
	száma	megnevezése
1	143	(ld. a Mellékletben)
2	21	Arad, Beszterce, Eszék, Esztergom, Fiume, Kecskemét, Kismarton, Komárom, Lőcse, Marosvásárhely, Nagyszeben, Nyitra, Pápa, Rozsnyó, Sopron, Szakolca, Szatmárnémeti, Székesfehérvár, Tata, Temesvár, Veszprém
3	11	Győr, Kassa, Kolozsvár, Nagykanizsa, Nagyszombat, Pécs, Szeged, Szombathely, Vác, Varasd, Zágráb
4	2	Pest, Nagyvárad
5	2	Buda, Eger
7	1	Pozsony
összesen	180	

6. sz. táblázat

A szerzetes rendházak száma az otthont adó település jogállása szerint

A település jogállása	Rendházak	
	szám	%
kiemelt jogállású település (szabad királyi, bányaváros, püspöki város, szepesi város, szabad katonai város)	125	51,44
mezőváros	92	37,86
község	26	10,70
összesen	243	100,00

7. sz. táblázat

A szerzetes rendházak száma az otthont adó település lélekszáma szerint

A település lélekszáma	Rendházak	
	szám	%
1000 fő alatt	34	13,99
1001 - 3000 fő	52	21,40
3001 - 5000 fő	33	13,58
5001 - 10000 fő	33	13,58
10001 - 15000 fő	40	16,46
15001 - 20000 fő	21	8,64
20001 - 30000 fő	7	2,88
30001 felett	23	9,47
összesen	243	100,00

8. sz. táblázat

**A szerzetes rendházak száma az otthont adó település
katolikus lakosságának aránya szerint**

A katolikus lakosság aránya	Rendházak	
	szám	%
10 % alatt	8	3,29
10-20 % között	14	5,76
20-30 % között	16	6,58
30-40 % között	13	5,35
40-50 % között	8	3,29
50-60 % között	12	4,94
60-70 % között	14	5,76
70-80 % között	28	11,52
80-90 % között	35	14,41
90-100 % között	93	38,27
nincs adat	2	0,83
összesen	243	100,00

Megjegyzés: A római katolikus szerzetesrendeknél a római katolikus lakosság, a görög katolikus bazilitáknál a görög katolikus lakosság arányszámával számoltunk.

9. sz. táblázat

**A szerzetes rendházak száma az otthont adó település
piacközponti funkciójának erőssége szerint**

A település minősítése piac- központi funkciója szerint	Rendházak	
	szám	%
nagyon erős piacközponti funkciót betöltő település	36	20,00
erős piacközponti funkciót betöltő település	47	26,11
közepes erősségű piacközponti funkciót betöltő település	22	12,22
gyenge piacközponti funkciót betöltő település	10	5,56
piacközponti funkcióval nem jellemezhető település	65	36,11
összesen	180	100,00

Megjegyzés: A piacközponti funkcióknál csak a szorosan vett Magyarország településeivel számolhattunk, az erdélyi, horvátországi, szlavóniai, határőrvidéki, tenger melléki településekkel nem.

10. táblázat

A szerzetesek számának változása az egyes szerzetesrendek szerint, 1846-1878

a) Férfi szerzetesrendek

Szerzetes- rendek	Rendházak száma		Szerzetesek száma	
	1846	1878	1846	1878
baziliták	10	9	68	47
bencések	14	12	143	198
ciszterciták	6	5	61	105
domonkosok	4	4	22	24
ferencesek	107	107	1512	1053
irgalmasok	13	14	178	155
jezsuiták	-	5	-	133
kapucinusok	11	11	179	145
karmeliták	1	1	13	16
minoriták	17	17	161	128
piaristák	30	27	408	307
premontrei	12	11	105	134
szerviták	3	3	23	16
összesen	227	226	2873	2461

b) Női szerzetesrendek

Szerzetes- rendek	Rendházak száma		Szerzetesek száma	
	1846	1878	1846	1878
Angolkisasszonyok	1	4	18	38
Bencés apácák	1	1	20	23
Borromei Károlyról címzett nővérek		1		2
Dmonkosrendi apácák		1		22
Erzsébet apácák	2	2	83	61
Ferences III. rendi apácák		1		7
Irgalmas nővérek	2	10	44	83
Iskolanővérek		11		145
Miasszonyunk kanonokrend	1	2	39	65
Orsolyiták	8	8	221	248
Paulai Szent Vince Leányai		56		524
Salvator nővérek		4		44
Szent Kereszt nénikék		2		7
Szeretet Leányai		1		15
Összesen	15	104	425	1284

11. táblázat

**A latin szertartású (római katolikus) szerzetesek számának növekedése/csökkenése
egyházmegyénként, 1846-1900**

Egyház- megyék	A szerzetesek száma						Növekedés/ csökkenés		
	1846			1900					
	férfi	női	összesen	férfi	női	összesen	férfi	női	összesen
Besztercebánya	72	-	72	7	33	40	-65	33	-32
Csanád	134	-	134	85	510	595	-49	510	461
Diakovár	79	-	79	24	20	44	-55	20	-35
Eger	160	-	160	91	150	241	-69	150	81
Erdély	231	15	246	101	233	334	-130	218	88
Esztergom	562	218	780	768	1669	2437	206	1451	1657
Győr	174	51	225	295	798	1093	121	747	868
Kalocsa	79	-	79	143	535	678	64	535	599
Kassa	110	23	133	67	173	240	-43	150	107
Nagyvárad	47	21	68	50	204	254	3	183	186
Nyitra	126	-	126	26	103	129	-100	103	3
Pécs	124	-	124	39	222	261	-85	222	137
Rozsnyó	55	-	55	20	40	60	-35	40	5
Szatmár	60	29	89	42	620	662	-18	591	573
Székesfehérvár	45	-	45	32	160	192	-13	160	147
Szepes	67	-	67	50	37	87	-17	37	20
Szombathely	74	-	74	63	234	297	-11	234	223
Vác	144	-	144	60	120	180	-84	120	36
Veszprém	203	-	203	139	193	332	-64	193	129
Zágráb	214	48	262	87	400	487	-127	352	225
Zengg	49	20	69	22	200	222	-27	180	153
Összesen	2809	425	3234	2211	6654	8865	-598	6229	5631

MELLÉKLET

Szerzetes rendházak Magyarországon és Erdélyben (1846) (Zárójelben a vármegye illetve egyéb közigazgatási egység neve)

a) Római és görög katolikusok:

Angolkisasszonyok:

Pest (Pest-Pilis-Solt)

Baziliták (görög katolikusok):

Balázsfalva (Alsó-Fehér); Bikszád (Szatmár); Bukóc (Sáros); Huszt-Baranya (Huszt-boronya; Máramaros); Kisberezna (Ung); Krasznibrod (Krasznobrod; Zemplén); Majszin (Mojszén; Máramaros); Máriapócs (Szabolcs); Mistice (Bereg); Munkács (Csernek-hegy; Bereg)

Bencések:

Bakonybél (Veszprém); Dömölk (Pór-Dömölk; Vas); Esztergom (Esztergom); Győr (Győr); Komárom (Komárom); Kőszeg (Vas); Nagyszombat (Pozsony); Pozsony (Pozsony); Szentmárton (Győr); Tihany (Zala); Telki (Pest-Pilis-Solt); Zalavár (Zala)

Bencés apácák:

Fiume (Magyar tengerpart)

Ciszterciták:

Eger (Heves-Külső-Szolnok); Pásztó (Heves-Külső-Szolnok); Pécs (Baranya); Szent-gothárd (Vas); Székesfehérvár (Fejér); Zirc (Veszprém)

Domonkosok:

Kassa (Abaúj); Sopron (Sopron); Szombathely (Vas); Vasvár (Vas)

Erzsébet nővérek:

Buda (Pest-Pilis-Solt); Pozsony (Pozsony)

Ferencesek:

Bulgarita rendtartomány (Prov. Bulgaritae):

Alvinc (Alsó-Fehér); Déva (Hunyad); Körösbánya (Zaránd)

Szent István apostoli királyról nev. Provincia (Prov. S.Stephani):

Brassó (Brassó vid.); Csíksomlyó (Várdótfalva; Csíkszék); Dés (Belső-Szolnok); Esztelnek (Háromszék); Fogaras (Fogaras vid.); Gyulafehérvár (Alsó-Fehér); Hátszeg (Hunyad); Kolozsvár (Kolozs); Kőhalom (Kőhalom szék); Marosvásárhely (Maros); Medgyes (Medgyes szék); Mikháza (Mikeháza, Belső-Szolnok); Nagyszeben (Szeben); Segesvár (Segesvár szék); Szamosújvár (Belső-Szolnok); Szárhegy (Csíkszék); Szászsebes (Szászsebes szék); Szászváros (Szászváros szék); Szék (Belső-Szolnok); Székelyudvarhely (Udvarhelyszék); Torda (Torda); Torockószentgyörgy (Kolozs); Vajdahunyad (Hunyad)

Szent Keresztről címzett Obszerváns Provincia (Prov. S. Crucis):

Jászka (Jaska; Zágráb); Klanjec (Klanec; Varasd); Samobor (Szamobar, Zamobar; Zágráb); Tersacte (Tersactum; Magyar tengerpart); Károlyváros (Zágráb)

Kapisztrán Szent Jánosról címzett Obszerváns Provincia (Prov. S. Joannis Capistranus):

Bács (Bács-Bodrog); Baja (Bács-Bodrog); Brod (Határőrvidék); Buda (Pest-Pilis-Solt); Csernek (Pozsega); Dunaföldvár (Tolna); Eszék (Verőce); Ilok (Illok; Szerém); Mohács (Baranya); Nasic (Nassic; Verőce); Pozsega (Pozsega); Radna (Máriadna; Arad); Saregrad (Szerém); Vinga (Temes); Vukovár (Szerém); Zimony (Határőrvidék)

Szent Lászlóról címzett Obszerváns Provincia (Prov. S. Ladislai):

Csáktornya (Zala); Ivanics (Határőrvidék); Kapronca (Körös); Kostanjica (Határőrvidék); Krapina (Varasd); Máriagyüd (Baranya); Nagyatád (Somogy); Nagykanizsa (Zala); Pécs (Baranya); Siklós (Baranya); Segesd (Següsd, Felső-Segesd; Somogy); Szigetvár (Somogy); Varasd (Varasd); Verőce (Verőce); Zágráb (Zágráb)

Szűz Máriáról címzett Reformata Provincia (Prov. S. Mariae):

Esztergom (Esztergom); Székesfehérvár (Fejér); Komárom (Komárom); Boldogasszony (Moson); Érsekújvár (Nyitra); Nyitra (Nyitra); Pest (Pest-Pilis-Solt); Malacka (Pozsony); Nagyszombat (Pozsony); Pozsony (Pozsony); Szentantal (Pozsony); Andocs (Somogy); Kismarton (Sopron); Szentlászló (Szentlászló-Egyháza; Zala); Simontornya (Tolna); Németújvár (Vas); Szombathely (Vas); Pápa (Veszprém); Veszprém (Veszprém); Sümeg (Zala)

Üdvözítőről nevezett Obszerváns Provincia (Prov. S.S. Salvatoris):

Arad (Arad); Bártfa (Sáros); Beckó (Trencsén); Eger (Heves-Külső-Szolnok); Eperjes (Sáros); Fülek (Nógrád); Galgóc (Nyitra); Gyöngyös (Heves-Külső-Szolnok); Jászberény (Jászkun terület); Kaplyon (Kaplony; Szatmár); Kecskemét (Pest-Pilis-Solt); Körömbánya (Bars); Nagyszőlős (Ugocsa); Okolicsna (Okolicsány; Liptó); Pruska (Trencsén); Rozsnyó (Gömör-Kishont); Szabadka (Bács-Bodrog); Szakolca (Nyitra); Szécsény (Nógrád); Szeged (Csongrád); Szolnok (Heves-Külső-Szolnok); Sztropkó (Zemplén); Trsztena (Árva); Vác (Pest-Pilis-Solt); Zsolna (Trencsén)

Irgalmas rendiek:

Buda (Pest-Pilis-Solt); Eger (Heves-Külső-Szolnok); Kismarton (Sopron); Nagyvárad (Bihar); Pápa (Veszprém); Pécs (Baranya); Pozsony (Pozsony); Szakolca (Nyitra); Szatmárnémeti (Szatmár); Szepesváralja (Szepes); Temesvár (Temes); Vác (Pest-Pilis-Solt); Zágráb (Zágráb)

Irgalmas nővérek:

Szatmárnémeti (Szatmár); Zágráb (Zágráb)

Kapucinusok:

Szent István királyról nev. Provincia:

Fiume (Magyar tengerpart); Varasd (Varasd)

Szent Lipót őrgrófról nev. Provincia:

Bazin (Pozsony); Besnyő (Máriabesnyő; Pest-Pilis-Solt); Buda (Pest-Pilis-Solt); Eszék (Verőce); Mór (Fejér); Nagykanizsa (Zala); Nagyvárad (Bihar); Pozsony (Pozsony); Tata (Komárom)

Karmeliták:

Győr (Győr)

Miasszonyunkról nev. Női Kanonokrend:

Pozsony (Pozsony)

Mechitaristák (örmény bencések):

Erzsébetváros (Ebesfalva; Küküllő); Újvidék (Bács-Bodrog)

Minoriták:

Arad (Arad); Beszterce (Beszterce); Csütörtökhely (Szepes); Eger (Heves-Külső-Szolnok); Imreg (Zemplén); Kanta (Háromszék); Kolozsvár (Kolozs); Lőcse (Szepes); Lugos (Krassó); Marosvásárhely (Maros); Miskolc (Borsod); Nagybánya (Szatmár); Nagyenyed (Alsó-Fehér); Nyírbátor (Szabolcs); Pancsova (Határőrvidék); Szeged (Csongrád); Szilágysomlyó (Kraszna)

Orsolyiták:

Győr (Győr); Kassa (Abaúj); Nagyszeben (Szeben); Nagyszombat (Pozsony); Nagyvárad (Bihar); Pozsony (Pozsony); Sopron (Sopron); Varasd (Varasd)

Piaristák (Kegyes Tanítórend):

Beszterce (Beszterce); Buda (Pest-Pilis-Solt); Debrecen (Bihar); Kalocsa (Pest-Pilis-Solt); Kecskemét (Pest-Pilis-Solt); Kiszteben (Sáros); Kolozsvár (Kolozs); Léva (Bars); Máramarossziget (Máramaros); Nagybecskerek (Torontál); Nagykanizsa (Zala); Nagykároly (Szatmár); Nyitra (Nyitra); Óvár (Moson); Pest (Pest-Pilis-Solt); Podolin (Szepes); Privigye (Nyitra); Rózsahegy (Liptó); Sátoraljaújhegy (Zemplén); Selmezbánya (Hont); Szeged (Csongrád); Szentgyörgy (Pozsony); Tata (Komárom); Temesvár (Temes); Tencsén (Tencsén); Vác (Pest-Pilis-Solt); Veszprém (Veszprém)

Premontrei kanonokrend:

Csorna (Sopron); Horpács (Nógrád); Jánoshida (Pest-Pilis-Solt); Jászó (Abaúj); Kassa (Abaúj); Keszthely (Zala); Lelesz (Zemplén); Lőcse (Szepes); Nagyvárad (Bihar); Rozsnyó (Gömör-Kishont); Szombathely (Vas); Túrje (Zala)

Szerviták:

Eger (Heves-Külső-Szolnok); Fraknó (Sopron); Pest (Pest-Pilis-Solt)

b) Görög keletiek:

Görög keleti baziliták (kalugyerek):

Beocsan (Beocsin; Szerém); Besenovo (Szerém); Bezdin (Fönlak; Temes); Hodos (Hodos-Bodrog; Arad); Gergeteg (Szerém); Grabóc (Tolna); Jazak (Szerém); Krusedol (Szerém); Kuvesdin (Kövesd, Kövesdin-Glava Pernjavor; Szerém); Ljepavina (Határőrvidék); Messic (Mesic, Meszesfalu; Temes); Pakrany (Pakrani; Pozsega); Pribina-Glava (Privina-Glava Pernjavor; Szerém); Rakovac (Rakovac-Pernjavor; Szerém); Ravenica (Verdnicke, Verdnik; Szerém); Remeta (Nagy-Remeta; Szerém); Obradovce (Shumegye, Suhopolje; Verőce); Opatovac (Apáti, Opov, Hopov; Szerém); Orahovica (Pozsega); Sisatovac (Schishatovác; Szerém); Szentgyörgy (Szentgyörgy Klastrom; Temes); Újvidék (Bács-Bodrog); Vojlovica (Határőrvidék)

A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án*

A neves jogtörténész, Csizmadia Andor írta, hogy az 1848-ban felszámolt feudális járadék-szolgáltatások közül kétségtelenül az egyházi tizedet (*decima ecclesiastica*) tekintették a legterheesebbnek „mind a jobbágyok, mind a városi polgárok [...] különösen azért, mert nagyobb részét olyan egyházi szervezeteknek (püspök, káptalan) fizették, akiket nem vagy alig ismertek, s akik teljesen idegenek voltak az ő mindennapi életüktől”.⁷⁷⁶ Tanulmányában részletesen ismertette a tized magyarországi történetét, és röviden kitért az 1848-ban bekövetkezett megszüntetésére is. A tized, mint a valóban egyik legalapvetőbb feudális járadék-szolgáltatás megszüntetése (a jobbágyságnak az úrbéri terhek alól történő felszabadításával, és a közteherviseléssel együtt) az áprilisi törvényekben testet öltött új Magyarország alkotmányának, a polgári átalakulásnak egyik sarkköve lett. Mégpedig azon intézkedések között, melyek nemcsak konkrét intézkedésekben vetettek véget a feudalizmusnak, hanem „elvilleg és további jogszabályalkotást inspirálóan a polgári átalakulás véghezvitelének irányába [is] mutattak”.⁷⁷⁷

Az 1848. március 18-án, a magyar polgári átalakulás egyik legmozgalmasabb, jelentőségében kiemelkedő napján történt eseményről a forradalom és szabadságharc történetével (különösen egyházi vonatkozásaival foglalkozó) szakirodalom számos helyen megemlékezik. Azonban a tized megszüntetésével kapcsolatos történeteket *nagyon is eltérő részletességgel illetve hangsúlyokkal tárják az olvasó elé, elsősorban attól függően, hogy a katolikus egyház társadalmi-politikai szerepvállalását milyennek akarták látni illetve láttatni.* (Emellett az is gyakori eset, hogy nem a tized-ügyet állítva elemzésük középpontjába csak röviden említik a kérdést, az egyház magatartását különböző hangvétellel méltató megfogalmazásoknak csak egyik vagy másik oldalát villantva fel.) Az 1848-as egyháztörténeti kutatásokat a Horthy-korszakban, majd 1945 után is beárnyékoló pártosság⁷⁷⁸ meghatározta a Pozsonyban tanácskozó egyházi rend március 18-i tevékenységének megítélését is. Az eltérő szemléletű méltatások, továbbá az 1848-as püspöki kar tevékenységét átfogóan feldolgozni kívánó tanulmányok hiánya⁷⁷⁹ indokoltta teszi, hogy felhívjuk a figyelmet a tized-lemondással

* A tanulmány Gyulai Évával közösen készült.

⁷⁷⁶ CSIZMADIA ANDOR: A magyarországi feudális jogintézmények felszámolásához. A decima megszüntetése. In: Gazdaság- és Jogtudomány. Az MTA IX. Osztályának Közleményei, 1969. 1-2. sz. 101-131. p. (továbbiakban: CSIZMADIA, 1969.) 101. p.

⁷⁷⁷ SZABAD GYÖRGY: A polgári átalakulás megalapozása 1848-49-ben. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 77.) 49-64. p.; 51. p.

⁷⁷⁸ Ld. erről általánosságban: ZAKAR PÉTER: 1848/49-es egyháztörténetünk historiográfiája. In: Studia Miskolcensis, 4. Miskolc, 2000. (megjelenés alatt)

⁷⁷⁹ Vö. ZAKAR PÉTER: A magyar hadsereg tábori lelkeszei 1848-49-ben. Bp., 1999. (METEM könyvek, 23.) 10. p.

kapcsolatban három, eddig alig használt forrásra,⁷⁸⁰ továbbá a teljesség igénye nélkül megpróbáljuk a címben jelzett témakört röviden összefoglalni.⁷⁸¹

A március 18-i történések középpontjában az az eltérő interpretációkat leginkább kiváltó momentum áll, hogy miután a polgári átalakulásról március 14-15-én hozott határozatok - ellentétben a közteherviseléssel és az úrbéri viszonyok megszüntetésével - nem tartalmaztak utalást a papi tized megszüntetéséről, az alsó tábla izgatott hangulatú ülésén a káptalanok követői bejelentették, hogy lemondanak a tizedről. A megszövegezett javaslatot átküldték a főrendekhez, ahol a jelenlévő egyháziak (három püspök és a pannonhalmi főapát) szintén lemondtak arról, s ez lehetővé tette a később 1848/13. tc.-ként az áprilisi törvények közé került paragrafusok - viharos ünneplésekkel kísért - elfogadtatását.⁷⁸² Az egyház lemondásának körülményei elsősorban azért jelentősek, mert *a tized nyilvánvaló megszüntetéséhez fűződő viszony egyben az egyháznak a polgári átalakulás egészével kapcsolatos magatartásának kifejezésére illetve tükrözésére is alkalmas*. A méltatások kimondva vagy kimondatlanul, többé vagy kevésbé állást foglalnak egyrészt abban a kérdésben, hogy

1. az egyháziak (az alsó táblán a káptalanok követői, a felső táblán a püspökök) érdemének tekinthető-e a tized eltörléséről szóló határozat (ők tekinthetők-e a lemondás első számú kezdeményezőinek),

2. továbbá abban, hogy bejelentésük teljesen önként történt-e vagy valamilyen kényszer hatására. Az ismertetéseknek még további jellemző adalékai lehetnek, hogy

- a papság lemondását a haza érdekében meghozott „áldozatnak” minősíthetik, miszerint bejelentésüket lelkesen, odaadással tették,

- lemondásukkor semmilyen kárpótlást nem követeltek,

- örök időkre mondtak le, illetve

- a tized-törvény elfogadása után milyen nehéz helyzetbe kerültek, hiszen sokak kizárólagos megélhetését jelentette.

Az 1848-as egyháztörténetírásban eddig született két átfogó igényű kötet valamennyi részletkérdésben ellenkező előjellel minősítette az eseményeket. Meszlényi Antalnak a Horthy-korszak egyházpolitikai „lenyomatait” viselő művében valamennyi eseménnyel (így a tizedről

⁷⁸⁰ A fordítások alapjául szolgált: ROSKOVÁNY, DE AUGUSTINUS (coll. et ed.): Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesisticae ab Imperio Civili. Tom. IV. Monumenta Pontificatus Pii IX. an. 1846-1855. complectens. Pestini, 1856. (továbbiakban: ROSKOVÁNYI, 1856.) Megjegyzés: Tanulmányunk bevezető szövegét és jegyzetapparátusát Fazekas Csaba írta, a dokumentumok fordítása Gyulai Éva munkája.

⁷⁸¹ Vonatkozó álláspontunkat - egy főpap tevékenységére koncentrálva - röviden összefoglaltuk még: FAZEKAS CSABA: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az utolsó rendi országgyűlésen. In: Győri Tanulmányok, 22. Győr, 2000. (továbbiakban: FAZEKAS, 2000.)

⁷⁸² A témával foglalkozó szakirodalmi hivatkozásokat ld. alább. Már itt megemlíjtük viszont, hogy a március 18-i események legkörültekintőbb tisztázását, máig a legszélesebb forrásbázison, részletesen elvégezte: VARGA JÁNOS: A jobbágyszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971. (továbbiakban: VARGA, 1971.) 154-156., 159-164. p.; ill. tartalmaz még: SZABÓ ISTVÁN: Kossuth és a jobbágyszabadítás. [1952] In: FÜR LAJOS (szerk.): Szabó István: Jobbágyság - parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. Bp., 1976. [továbbiakban: SZABÓ (1976)] 253-332. p.; 309-310. p. A tized-törvény születésének körülményeiről alapvető még: KÁROLYI ÁRPÁD (szerk.): Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Bp., 1936. (Magyarország újkori történetének forrásai. Hivatalos okiratok és levelek.) (továbbiakban: KÁROLYI, 1936.) 42-46. p. A kérdéskört ismerteti és értékeli: SARNYAI CSABA MÁTÉ: Kényszer és/vagy kompromisszum? Megjegyzések a klérus tizedről való lemondásának történetéhez (1848) (megjelenés alatt; továbbiakban: SARNYAI, 2000. Ezúton is köszönöm, hogy a szerző munkáját rendelkezésünkre bocsátotta. - F.Cs.)

való lemondással) kapcsolatban az egyházi magatartás igazolására, a papság valamennyi rétegének a polgárosodás és a nemzeti ügy iránti elkötelezettségére próbált rámutatni.⁷⁸³ A tizedről való lemondást - nyilvánvaló elfogultsággal - úgy értékeli, hogy az egyház nemcsak szívvel-lélekkel azonosult a polgári átalakulással, hanem abban élenjáró, példaadó szerepet is játszott, amikor tetemes javakat hozott a nemzetnek áldozatul. A lemondás Európában példátlan önkéntességét és örömteli voltát nyomatékosítja mind a káptalani követek, mind a felső táblán helyet foglaló püspökök vonatkozásában, erőteljesen hangsúlyozza ugyanakkor a papság ennek nyomán támadt megélhetési nehézségeit, és a „nemes gesztusért” hálátlannak, határozottan egyházellenesnek ítéli meg a hatalomra került liberális kormányzatot.⁷⁸⁴ (Meszlényi álláspontja olyannyira meghatározó lett a katolikus történetírásban, hogy például az egyik, a forradalom centenáriuma megjelent kötet szemelvényekben közölte munkáját, annak igazolására, hogy az egyház üdvözölte a reformokat, a jelen volt püspöki kar tagjaiban pedig - „méltóságos gesztussal” kimutatott hazafias áldozatvállalásukra tekintettel - „Tomori Pál méltó utódait” tisztelhetjük.⁷⁸⁵) A kommunista hatalomátvételt követő ötvenes évek hivatalos történésze, meghatározó ideológusa, Andics Erzsébet éppen ellenkezőleg, mindenből a klérus, mint „a feudális reakció »kompattáns élcsapata«” aknamunkáját igyekezett kimutatni.⁷⁸⁶ Számos adatot felsorakoztat, de értékelését lehetetlenné teszi leginkább politikai röpiratokra emlékeztető stílusa, illetve az, hogy az adatgyűjtéskor már érezhetően kész volt a koncepciója is, miszerint „a magyar katolikus főpapok nagy része hierarchikus érdekeit ingadozás nélkül a nemzet nagy életérdekei fölé helyezte”.

A március 18-i eseményeket érintő tanulmányokról elmondhatjuk, hogy az általános egyház-történeti illetve a forradalom és szabadságharc történetével foglalkozó monográfiák jellegük-ből fakadóan csak egy-két mondatban ismertetik a tized-törvény megszületését, *szóhasználatuk, hangsúlyaik azonban nagyon is eltérőek* és jellemzőek. Hermann Egyed ismert monográfiája például egyértelműen Meszlényi felfogását követte, amikor a tizedről való lemondás dicsőségét - egyéb körülmények említése nélkül - határozottan az egyháziaktól induló önkéntes kezdeményezésnek, örömmel meghozott áldozatnak minősítette, és a végrehajthatlan kárpótlás miatti megélhetési nehézségeket emelte ki.⁷⁸⁷ Más szerző a tized-törvényről egyetlen - az egyházra nézve valamennyi pozitívumot sűrítő - mondattal emlékezett meg,⁷⁸⁸ melyhez

⁷⁸³ MESZLÉNYI ANTAL: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.) (továbbiakban: MESZLÉNYI, 1928.) 64-67. p.

⁷⁸⁴ „Bátran állíthatjuk, hogy a jót nem a jóval, hanem határozottan a rosszal viszonzta.” Uo. 68. p.

⁷⁸⁵ JÁNOSI GYULA: A nagy nemzedék kora. A reformkorszak szemelvényekben. Veszprém, 1948. 212-225. p.

⁷⁸⁶ ANDICS ERZSÉBET: Az egyházi reakció 1848-1849-ben. Bp., 1949. (továbbiakban: ANDICS, 1949.) 12-16. p., idézett hely: 100. p.

⁷⁸⁷ HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 421. p.

⁷⁸⁸ „A papság nagylelkűen önként lemondott jövedelme egyik alapforrásáról, a tizedről.” Ld. SZÁNTÓ KONRÁD OFM: A katolikus egyház története. III. köt. Az egyháztörténet forrásai. Szöveggyűjtemény. Bp., 1985. 948. p. Hasonló eljárást követett egyébként Szekfű Gyula is („a papság az addigi dézsmáról kártérítés nélkül mondott le”): SZEKFÜ GYULA: Forradalom és szabadságharc. In: HOMAN BÁLINT - SZEKFÜ GYULA: Magyar történet. V. köt. Bp., 1936. 391. p.

hasonló ismertetések az újabb irodalomban is felbukkannak.⁷⁸⁹ A Mészlényt megelőző egyházi méltatások egyike - a tizedből származó jövedelemkiesés okozta megélhetési gondok mellett - a hangsúlyt arra helyezte, hogy a törvényalkotók elfogadták a „főpapság által hozott hazafias áldozatot”, vagyis inkább a püspöki kar központi szerepét sugallta a káptalani követekkel szemben.⁷⁹⁰ Érdekes módon nem emlékezett meg korábban az alsó tábla szerepéről az egyszerre kortárs és történetíró, Horváth Mihály sem,⁷⁹¹ bár az ő szóhasználatában jelentős különbség, hogy a püspökök önkéntes lemondását „tőlük igényelt áldozatnak” nevezte, illetve az, hogy a kárpótlás kapcsán nem az alsópapság megélhetési nehézségeit ecsetelte, hanem azt, hogy a liberális törvényhozók méltányolták az egyház igényeit és a paragrafus szövegébe építették az állam gondoskodását továbbá az érintettek méltányos kártalanítását.⁷⁹² A történeti munkák közül többen csak a tized-törvény elfogadásának száraz tényét állapították meg,⁷⁹³ és a legutóbbi szakirodalomban is felmerül a minősítéseket kerülő, minél tényszerűbb rögzítés igénye.⁷⁹⁴ Az eddig említettektől eltérő szemléletű ismertetés található a „tízkötetes” monográfia - Spira György által írt - vonatkozó fejezetében, amikor a szerző nem a törvény megszületésének egyházi oldalára helyezi a hangsúlyt, kiemeli viszont, hogy az úrbéres szolgáltatásokkal azonos természetű tizednek logikusan kellett megszűnnie, s

⁷⁸⁹ Ld. pl. az egyháznak a papi tizedről való lemondását és a keletkezett megélhetési nehézségeket említő munkák közül: ADRIÁNYI GÁBOR: A magyar egyház és a Vatikán (1848-1918). In: ZOMBORI ISTVÁN (szerk.): Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Bp., 1996. 211-254. p.; 211. p. Ez utóbbi hangsúlyozza még, hogy az egyház belátta a polgári átalakulás szükségességét, de félt is tőle, Mészlényi ennél is messzebbre ment, amikor arról írt, hogy az egyház „bár nem készítette elő a nagy változást, de számolt adottságával, s mindent elkövetett, hogy az ország békésen helyezkedhessen el az új alapokra”. Egy legutóbbi szerző (Elmer István), miközben teljesen Mészlényi alapján ismertette a tizedről való lemondás történetét, annyit megjegyzett, hogy 1848-ra hiába ismerte fel a papság a változások szükségességét és próbált elébe menni, a kezdeményezés már kicsúszott a kezéből. ELMER ISTVÁN (szerk.): A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848-1849-ben. Bp., 1999. (továbbiakban: ELMER, 1999.) 11-12. p.

⁷⁹⁰ PÁL MÁTYÁS: Az 1848-as egyházi mozgalmak hazánkban. In: Religio, 1914. 1. sz. 59-81. p. (továbbiakban: PÁL, 1914.); 60. p.

⁷⁹¹ HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történelméből, 1823-1848. III. köt. Bp., 1886. (3. kiadás) 392. p.

⁷⁹² Ugyanezt az álláspontot képviselte: HŐKE LAJOS: A pozsonyi országgyűlés 1847. évi november hó 10-től 1848. évi április hó 11-ig. In: Hazánk, VI. 1886. 413-435. p. (továbbiakban: HŐKE, 1886.); 427. p. (ill. ld. még: UŐ: Magyarország újabbkori történelme 1815-től 1892-ig. I. köt. Nagybecskerek, 1893. 219-220. p.) Pontatlanul fogalmazott viszont, amikor azt írta, hogy Daróczy Zsigmond, a pécsi káptalan követe „a katolikus papság nevében” mondott le a tizedről, ezt valójában csak káptalan nevében tette meg. Hangsúlyozza még, hogy a szóban forgó áldozatot a felső tábla „eddigelé minden reformot ellenző püspökei is meghozák”.

⁷⁹³ Pl. MÁRKI SÁNDOR: Az 1848-49-ik évi forradalom és szabadságharc története. In: MÁRKI SÁNDOR - BEKSICS GUSZTÁV: A modern Magyarország (1848-1896). Bp., 1898. 1-396. p. (továbbiakban: MÁRKI, 1898.); 42. p. Érdekes módon ugyanilyen egyszerűen említi az eseményt Acsády Ignác 1906-ban megjelent átfogó monográfiája is: ACSÁDY IGNÁC: A magyar jobbágyság története. Bp., 1944. (2. kiadás) 550. p.; sőt, a társadalmi kérdések iránt egyébként rendkívüli érdeklődést mutató baloldali Szabó Ervin is 1918-as kötetében: SZABÓ ERVIN: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. Bp., 1946. (2. kiadás) 180. p. stb. Még egyháztörténeti monográfiákban is előfordul, hogy meg sem említik a tized-törvény születésének körülményeit, pl. KARÁCSONYI JÁNOS: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém, 1929. (reprint: 1985. Tudománytár) 263-264. p.

⁷⁹⁴ Ld. pl. GERGELY JENŐ: A katolikus egyház 1848-49-ben. In: Valóság, 1998. 10. sz. 74-82. p., 76. p.; ill. HERGER CSABÁNÉ: Az államegyháziság után. Az állam és az egyházak kapcsolata 1848-49-ben. In: Jogtudományi Közlöny, 1999. 3. sz. 101-109. p., 103-104. p. (Bár ez utóbbiban pontatlannak érezzük azt a megfogalmazást, miszerint az 1841. évi, az egyházi birtokok szekularizációját indítványozó „borsodi körlevél” a „dézsmá megszüntetésének előzményét” jelentette volna. Uo. 24. sz. jegyzet.)

hogyan pont az egyházi tized kérdése volt az, amellyel az alsó tábla jelentősen túllépett a korábbi (március 15. reggelén megfogalmazott) jobbágyszabadító követelésein.⁷⁹⁵

Március 18-án az alsó táblán - miután döntés született a közteherviselésről, valamint „az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről” - bizonyosra vehető, hogy *Schneé László Heves megyei követ hívta fel először a figyelmet*, miszerint következtetés lenne a magánföldesúri terhek megszüntetése után az azokhoz hasonló jogi természetű tized fenntartása. (A fennmaradt egykorú tudósításokban Schneé óvatos szóhasználata - „a papi tized iránt is egyúttal intézkedni kellene”⁷⁹⁶ - arra enged következtetni, hogy nem formulázott indítványt nyújtott be, hanem csak szóba hozott egy tisztázandó kérdést. Mivel a liberálisok részéről nyilvánvaló volt a feudális terhek megszüntetésének terve, ez a momentum az egyháziakhoz intézett burkolt felszólításként is értelmezhető.) Daróczy Zsigmond, a pécsi káptalan küldötte ezt követően szólalt fel, és káptalana nevében „a haza s a nép javára egészen, s minden kárpótlás nélkül” megtette lemondó nyilatkozatát, mire „az egész termet majd összeroskaszto »éljen«, taps és dörömbölés”⁷⁹⁷ következett. A követek felállva tapsolták meg a többi káptalan (esztergomi, nagyvárad, váci, nyitrai, szepesi, pozsonyi illetve a bencés rend) követének hasonló bejelentését, továbbá a többi káptalan közfelkiáltással kinyilvánított hasonló lemondó nyilatkozatát. Szentkirályi Mór a lemondó nyilatkozatokhoz hasonló patetikus köszönetnyilvánítása mellett gyakorlatiasabb lépésre is elszánta magát, a tized megszüntetését rögzítő törvényjavaslat illetve a felső táblának szóló üzenet megszövegezésébe kezdett, melyben a főrendek között helyet foglaló egyháziakat hasonló lépések megtételére kérték. A felirat megfogalmazásakor kért szót Vagyon István nyitrai kanonok, aki a kizárólag a tizedből (pontosabban annak 1/16-ából, az ún. sedecimából) ellátott papok sorsáról való gondoskodást szorgalmazta. Erre Kossuth szükségesnek vélte a törvényben leszögezni, „miként a kisebbségű papság gondtólment ellátásáról gondoskodni szent kötelességüknek ismerik”, a majdani felelős kormánynak pedig tegyék kötelességévé az alsópapság ellátásáról intézkedő törvény elkészítését.

A lemondás ügyét sokan összekapcsolják azzal a tényezővel, mely időben megelőzte az ominózus bejelentéseket. Arról van szó, hogy Kossuth indítványára - miszerint „annak ideje lejárt, hogy egy osztály képviselői a haza fölött még soká intézkedhessenek” - *döntöttek a permanens üléséről* (vagyis arról, hogy nem oszlanak szét, amíg a polgári átalakulás alapjait lerakó törvényeket meg nem alkották), továbbá arról, hogy az alsó tábla ülésén

⁷⁹⁵ SPIRA GYÖRGY: Polgári forradalom (1848-1849). In: KOVÁCS ENDRE (szerk.): Magyarország története, 1848-1890. Bp., 1979. (Magyarország története tíz kötetben, 6.) 59-434. p. (továbbiakban: SPIRA, 1979.) 83. p. Érdekes módon a korábbi összefoglaló kézikönyv vonatkozó fejezetében kissé részletesebben írt a témáról, hangsúlyozva, hogy a világi és egyházi főurak képtelenek voltak a jobbágyszabadítással szembeni ellenállásra, pedig mélyen ellenezték azt, s megemlíti a „főpapok nagylelkűségét” ugyanúgy, mint azt, hogy az alsó táblán „az egyik káptalan követe maga javasolta a tized eltörlését”. (Utóbbi ráadásul pontatlan megfogalmazás, mert a káptalan követe nem javasolta az eltörlést, hanem lemondásával hozzájárult ahhoz. Vö. 31. jegyzet.) SPIRA GYÖRGY: Polgári forradalom és nemzeti szabadságharc, 1848-1849. In: MÉREI GYULA - SPIRA GYÖRGY: Magyarország története, 1790-1848. A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszaka. Bp., 1961. (Magyarország története, III.) 380-600. p.; 391-392. p.

⁷⁹⁶ Pl. *Pesti Hírlap*, 1848. 6. sz. (március 22.) 244. p. Más tudósítások egyébként úgy fogalmaznak, hogy Schneé kifejezetten indítványozta a papi tized megszüntetését. Ezeket ld. pl. VARGA, 1971. 155. p. Az ülésen történtek jegyzőkönyvét egyébként a kortárs tudósítások alapján rekonstruálta pl.: ZELLER ÁRPÁD: A magyar egyházpolitika, 1847-1894. I. köt. Bp. 1894. (továbbiakban: ZELLER, 1894.) 55-56. p.; BARTA ISTVÁN (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. Bp., 1951. (Kossuth Lajos Összes Munkái, XI.) (továbbiakban: KLÖM. XI.) 671-672. p.

⁷⁹⁷ *Nemzeti Újság*, 1848. 663. sz. (március 21.) 1042. p.

egyenlő (fejenkénti) szavazatjogot biztosítottak valamennyi követnek. Ezáltal lényegében a rendi országgyűlés átalakult alkotmányozó nemzetgyűléssé (constituante-tá),⁷⁹⁸ hasonlóan ahhoz a szituációhoz, amely 1789 júniusában a francia rendi gyűléssel történt a „labdaházi esküt” követően. (Lónyay Menyhért így kommentálta a határozatot: „Eltöröltük a szavazatok törvényes arányát, nincs megyei követ, minden egyes külön szavazattal bír. Nincs tehát utasítás. Nem vagyunk többé rendek.”⁷⁹⁹) Már a kortárs katolikus interpretáció is igyekezett a két dolog között közvetlen kapcsolatot teremteni, vagyis az egyháziaknak a tizedről való lemondását még nagyobbban láttatni azáltal, hogy a bejelentést a fejenkénti szavazatok megadása miatti hálának tulajdonította.⁸⁰⁰ (Erre alapot adhattak a káptalanok követeinek bejelentése utáni felszólalások szóhasználatai is.) Például a katolikus sajtó a szavazat-ügy rendezése után így folytatja az országgyűlés tárgyalásáról való beszámolóját: „Mely bizodalmat az egyházi rend nem késett a haza iránti lángoló szeretet sugallta legnagyobb, mert az egész honra kiterjedt áldozatával viszonzni.”⁸⁰¹ Rá kell mutatni azonban, hogy a szavazatok kiterjesztéséről hozott döntés, illetve a tized-ügy előkerülése között - még a nyilván nem a teljesség igényével készült jegyzőkönyvek tanúsága szerint is - további számos esemény történt (például az úrbéri törvényjavaslat, s abban a sokakat érdeklő kárpótlás vitája),⁸⁰² mire Schneé a dolgok közepébe vágva a tizedre irányította a figyelmet.⁸⁰³ A szavazat-ügy kapcsán még egy dologra érdemes felhívni a figyelmet. Forgách Miklós pozsonyi kanonok a hevesi követ bejelentését követően rövid időre eltávozott az ülésteremből, hogy a káptalana véleményét kikérje, amire - éppen a nemzetgyűléssé alakulás kimondása következtében - ekkor már csak a kánonjog és nem a „küldők” utasításának kikérése miatt lehetett volna szükség. (Persze aligha volt elvárható, hogy a követek a rendi országgyűlés rendjén ilyen hamar túllépjenek, viszont tudjuk, hogy Forgách ekkor értesítette a Hám János vezette püspököket a tized ügyének előkerüléséről.⁸⁰⁴)

Mielőtt követnénk az üzenet útját a főrendekhez, érdemes már itt felvetni a kérdést, hogy *tulajdonítható-e valakinek az érdem* az alsó táblán történt tizedlemondás kezdeményezéséért.

⁷⁹⁸ Uo. ill. *Pesti Hírlap*, 1848. 5. sz. (március 21.) 239. p. stb.

⁷⁹⁹ KÓNYI MANÓ (közli): Lónyay Menyhértnek 1847/8-diki naplója. 1-2. r. In: Budapesti Szemle, 1896. 85. köt. 231. sz. 337-362., 86. köt. 232. sz. 18-49. p. [továbbiakban: LÓNYAY-NAPLÓ (1896)] 48. p.

⁸⁰⁰ Meszlényi Antal egyenesen úgy fogalmazott, hogy a papság örömmel nemcsak ellenvetés nélkül csatlakozott Kossuthhoz a szavazat-kérdésben, hanem „Daróczy pécsi káptalani követ még egy lépéssel tovább is ment”. MESZLÉNYI, 1928. 64-65. p.

⁸⁰¹ *Religio és Nevelés*, 1848. I. 24. sz. (március 23.) 190. p. (A Nemzeti Újság cikke alapján.)

⁸⁰² Ld. erről pl. KLÖM. XI. 667-671. p., részleteiben: VARGA, 1971. 145-154. p. Megjegyezzük, hogy az események rekonstruálásához - további hivatkozás nélkül - felhasználtuk még a kancellária számára rendszeresen készített bizalmas országgyűlési jelentés szövegét is: Magyar Országos Levéltár, A Magyar Kancellária levéltára. A 96 (= Acta Diaetalia) 17. cs. 489-492. f.

⁸⁰³ A szavazat-kérdést és a tized eltörlését összekapcsolta még egyébként körültekintő és tényszerű ismertetésében Eckhart Ferenc monográfiája is: ECKHART FERENC: 1848, a szabadság éve. Bp., 1948. 85. p. Tartalmas és pontos - Varga János 1971-es monográfiáját alapul vevő - feldolgozásában Orosz István megemlíti még egy szempontot, miszerint „a személyes szavazás bevezetése után az egyházi tized eltörléséről szavazniuk kellett a káptalanok képviselőinek is”. Ez igaz, viszont tény, hogy az országgyűlés többsége megszüntethette volna a tizedet a káptalanok beleegyezése nélkül is. A lemondásnak épp a kialakult helyzet tudomásulvétele miatt lett jelentősége. OROSZ ISTVÁN: A jobbágyszabadság és végrehajtása. In: GUNST PÉTER (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Bp., 1998. 55-136. p. (továbbiakban: OROSZ, 1998.) 79. p.

⁸⁰⁴ Ld. erről: „Itt égess, itt vágj”. Hám János emlékirata. In: ELMER, 1999. 137-158. p. [Scheffler János 1928-as kiadásának változatlan közlése, továbbiakban: HÁM-EMLEKIRATOK (1999)] 141. p.; VARGA, 1971. 159. p.

Számos, elsősorban a katolikus történetírásban született interpretáció a *Religio és Nevelés* említett tudósításához hasonlóan meg sem említi Schneé bejelentését, valamint egyéb ennek ellentmondó körülményeket, s egyértelműen a káptalani követek önkéntes, mintegy kizárólag hirtelen és maguktól jött ötleteként ismertetik a lemondás aktusát. Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy Schneé felvetése és a Daróczy kanonok által kezdeményezett gesztus közötti mozzanatoknak döntő szerepe lehetett. A szempontunkból most lényeges kérdést illetően - tudniillik önként jelentette-e be lemondását az egyházi rend - nincs okunk kételkedni abban, hogy Kossuth az 1848/13. tc. geneziséről írt visszaemlékezéseit tényekre alapozta: „A jobbágyság felszabadítása meg lévén már szavazva, szép csendesen odasompolyogtam az emelvény elé, melyen a káptalanok követei ültek és szép csendesen azt mondtam nekik: Urak, a földesúri dézsma megszűnt, természetes dolog, hogy a papi dézsmának is meg kell szűnni, szerezzék meg önök a magyar katolikus klérusnak azt a dicsőséget, hogy maga mond le róla; ne várják, hogy én tegyem meg az indítványt, tegyék meg önök; erre egyik közülük ennyit felelt: köszönöm a figyelmeztetést, mindjárt megteszem. Még most is nevethezném, amint visszaemlékezem, hogy egypár tisztelendő szomszédja miként rángatta a reverendáját, hogy ‘per amorem Dei’ ne izéljen, de a derék ember bizony csak izélt. Megmondta, hogy káptalanja nevében örökre lemond a nép javára minden kárpótlás nélkül a dézsmáról; példáját több lelkes kollégái lelkes nyilatkozatokkal követték, ellene természetesen senki nem szólt, még a reverendarángatók sem.”⁸⁰⁵ A körülmények további elemzése alapján (ld. alább) megfogalmazhatjuk, hogy *a tizedről való lemondás kezdeményezése nem a káptalani követektől, hanem az alsó tábla liberálisaitól származik*, akkor is, ha az úrbéri viszonyok megszüntetése folytán már a papoknak csak a kész helyzet tudomásul vételének lehetősége maradhatott, s azzal éltek is. A történeti munkákban azonban több helyen is felbukkan olyan megfogalmazás, hogy a tized megszüntetéséről szóló törvényt a „pécsi káptalan követének indítványára” fogadta el az alsó tábla.⁸⁰⁶ Ezzel szemben az igazán precíz megfogalmazások kiemelik, hogy itt egy világi követ - felszólításként is értelmezhető - indítványára döntött Daróczy, majd a többi káptalani követ a lemondás bejelentése mellett.⁸⁰⁷

⁸⁰⁵ Idézi pl.: SPIRA GYÖRGY: A magyar forradalom 1848-49-ben. Bp., 1959. (továbbiakban: SPIRA, 1959.) 95-96. p.

⁸⁰⁶ Ld. pl. érdekes módon: BARTA ISTVÁN: Bevezetés. In: KLÖM. XI. 5-82. p.; 65. p. (Feltűnő viszont, hogy ugyanakkor kiemeli a püspökök „kénytelen-kelletlen” hozzájárulását a lemondáshoz.) Ugyancsak egyértelműen Daróczynak tulajdonítja a március 18-i törvénykezdeményezést (más munkáival ellentétben, vö. pl. 57. sz. jegyzet): CSIZMADIA ANDOR: A tized Erdélyben. In: Jogtörténeti tanulmányok, IV. Bp., 1980. 43-58. p.; 54. p. Máshol - lehet, csak nyomdai hiba következtében - még inkább tévesen „a pécsi káptalan követi”-ről írt a lemondás kezdeményezése kapcsán. UŐ: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; 32. p.

⁸⁰⁷ Ezekre ld. példaként a már említetteken kívül: SZABÓ (1976) 309. p.; küln. VARGA, 1971. 155. p.; ill. CSIZMADIA, 1969. 125. p.; URBÁN ALADÁR: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. (Nemzet és emlékezet) 127. p.; pontos megfogalmazással: Z[AKAR] P.[ÉTER]: 1848. április 6. A vallásügyi törvénycikk elfogadása. A püspökök szerepe az utolsó rendi országgyűlésen. In: HERMANN RÓBERT (szerk.): 1848-1849. A forradalom és szabadságharc története. Bp., 1996. 50-51. p. (továbbiakban: ZAKAR, 1996.) 51. p. Spira György egy helyen annyiban tér el ez utóbbiaktól, hogy nem Schneé, hanem Kossuth „biztatását” emeli ki a káptalani követek lemondásának elindításához. SPIRA, 1979. 84. p. Vö. 30. sz. jegyzet.

Az este 8-kor kezdődött, hevenyészve összehívott és ezért kevesebb, mint „félházzal” működő *főrendi ülésen*⁸⁰⁸ az alsó tábla üzenetének ismeretében az egyháziak közül elsőként Scitovszky püspök kért szót, és „tulajdon személyére nézve” bejelentette lemondását a tizedről. „De le nem mondhatok azokra nézve - folytatta -, kiknek ahhoz [...] törvényes joguk van.” Felhívta a figyelmet, hogy a dézsmával más tényezők (például az uralkodó jogai, káptalanbeli hivatalnokok, plébániák javadalmazása stb.) is összeköttetésben vannak. Hogy mennyire szeretne volna e döntést elodáztatni vagy tompítani, jelzi, hogy érvként még a protestánsoknak jelentendő nehézségekre is hajlandó volt felhívni a figyelmet. Batthyány Lajos (ekkor már kinevezett miniszterelnök) igyekezett megnyugtatni a főrendeket, hogy a különböző jogállásokból fakadó tizedügyeket (pl. bérletek, ellátatlanul maradó alsópapság stb.) a következő országgyűlés mindenképpen elintézi, de annak hatáskörét még nem jelölték ki. Majd a kitűnő szónok Lonovics József csanádi püspök kért szót, és hosszú beszédben ismertette a tized („az egyház birtokjogainak legrégebbike s egyszersmind legfontosabbika”) magyarországi történelmét, kimutatva, hogy „a klérus[nak] a tizedet illető joga számtalan törvényeinken, királyi okleveleken, szerződéseken s királyi eskün alapszik”. Remek szónoki fordulattal azonban - bár hangoztatta a papságnak az eltörlésből fakadó megélhetési nehézségeit - az egyház hazafias elkötelezettsége jeleként a maga nevében („riadó tetszéstől” kísérve) megtette a dézsmát illető lemondó nyilatkozatát, ezen áldozatnak is a haza oltárára történő helyezését. Bejelentette röviden lemondását Rudnyánszky József beszercebányai püspök is, aki egyébként - mint a kancellária állandó informátora - a viharos főrendi ülésről másnap jelentést is készített az udvari szerveknek.⁸⁰⁹ Végül Rimely Mihály pannonthalmi főapát szólalt fel és rövid beszédében szintén bejelentette, hogy nemcsak a maga, hanem a bencés rend nevében a tizedből fakadó jövedelmét „édes hazámnak egész készségül áldozatul” hozza. Rimelynek a Lonovicséhoz hasonlóan hazafias hangvétellű beszédében nagyobb teret kaptak fenntartásai. Először is kételkedett abban, hogy egyáltalán lemondhat-e ő a tizedről, hiszen csak haszonélvezőként és nem tulajdonosként gazdálkodik a decimából befolyó jövedelmekkel. A főpapok dilemmája (miszerint óvatosan kételkedtek abban, hogy egyáltalán joguk van a tizedről lemondani) végül a főrendi válaszüzenetben is tükröződött („[a püspökök] készek a papi tizedről - amennyiben az ezen főpásztorokat illeti - lemondani”), mely a világi főrendek követelésének megfelelően tartalmazta még a tizedet bérlő vagy adomány útján bíró birtokosok kártalanításának igényét. Hosszas vita után Perényi Zsigmond kompromisszumos javaslatához (a következő országgyűlésre a kormány terjesszen be vonatkozó javaslatot) a

⁸⁰⁸ A főrendek ülésének jegyzőkönyvét ld. pl.: Felséges Első Ferdinánd austriai császár, Magyar- és Csehországok e néven ötödik apost. királya által Szabad Királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a mélt.[ósá]g[os] Fő Rendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, 1848. (továbbiakban: Főrendi napló, 1848.) 344-352. p.; ZELLER, 1894. 56-64. p. A felszólaló püspökök beszédeit egykorúan: *Religio és Nevelés*, 1848. I. 25. sz. (március 26.) 198-199., 26. sz. (március 30.) 200.; 27. sz. (április 2.) 213-214. p. A főrendi ülés összehívásának bizonytalanságaira ld. pl. VARGA, 1971. 160-161. p. (A jelenlévő főrendek létszáma tekintetében megoszlik a kortársak véleménye - 10 és 40 fő között -, de kétségtelen, hogy fatális véletlen folytán csak a tábla töredéke gyűlt össze.)

⁸⁰⁹ Vö. VARGA JÁNOS: Batthyány és a jobbágyfelszabadítás. In: Századok, 1982. 6. sz. 1193-1228. p.; 1223. p.

tized-kárpótlást elvben ellenző Kossuth és az alsó tábla is hozzájárult.⁸¹⁰ A törvény elfogadását a március 19-én reggel tartott „elegyes ülésen” hirdették ki.⁸¹¹

Visszatérve a főrendek ülésére, itt is érdemes feltenni a kérdést a lemondás motivációjával és önkéntességével kapcsolatban.⁸¹² Számos körülmény alapján úgy ítéljük meg, hogy *a püspökök valójában elleneztek a tizedről való lemondást*, és a fűtött hangulatú március 18-i ülésen nem a valódi véleményüknek adtak hangot. Nemcsak azért mondhatjuk ezt, mert a szemtanú - sokat idézett - szavai szerint a püspökök lemondása nem éppen a lelkesedés, hanem a „rezignáció ólomhangján” ment végbe.⁸¹³ A Hám János vezette püspöki értekezlet 18-án este kapott hírt az alsó tábla tizeddel kapcsolatos terveiről, s mivel - az események fordulatosságára jellemzően - többségében nem értesültek a főrendi ülés kései összehívásáról, a követendő egyházi stratégia kidolgozását másnapra (vasárnapra) az ünnepélyes szentmise utáni megbeszélésre halasztották.⁸¹⁴ A későbbiek ismeretében nyugodtan feltételezhetjük, hogy ez a stratégia nem a tizedről való általános és önkéntes lemondás deklarálását jelentette volna, sokkal inkább a megakadályozására teendő lépéseket, vagy legalábbis a kárpótlás kérdésében előnyösebb szövegezés elérését illetően a fenntartásaik nyomtatékosítását. 18-án tehát a feszült hírek hatására nem fejthettek ki semmilyen ellenállást, nem sokkal később azonban a püspökök ezt egyértelműen megpróbálták. Az sem mondható, hogy a felső klérus az országgyűlés nyilvánossága előtt egységesen állt volna ki önkéntes lemondásával. Érdemes felidézni például Ocskay Antal kassai püspök március 21-én tett nyilatkozatát. A hitelintézeti törvény tárgyalásakor tiltakozott, hogy a forrásként megjelölt alapítványok egy része a római katolikus egyházat is érintette volna, majd így folytatta: „Egyébiránt el nem mulaszthatom ez alkalommal kijelenteni, hogy a múlt napokban gyengélkedő egészségem miatt e teremben meg nem jelenhetvén, a köztanácskozásokban részt nem vehettem, mely ha lehetséges lett volna, az úrbér- és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések s papi tized megszüntetése tárgyában felterjesztett törvényjavaslatokhoz szavazatommal nem járultam volna.”⁸¹⁵

Érdemes ezek után - mintegy az alábbi dokumentumközléseket bevezetve - *az egyház véleményét röviden összefoglalni*, vagyis azt, hogy hogyan és miért mondtak le a tizedről, illetve hogyan értékelték saját március 18-i cselekedetüket. Álláspontunk szerint a tized-törvény vitájában tanúsított egyházi álláspont értékelésekor meg kell különböztetni az egyháziak által a *nyilvánosság előtt* (beszédekben illetve sajtótermékekben) illetve *az attól elzárt fórumokon* (pl. hivatali használatra vagy magánfeljegyzésként) *megfogalmazott argumentumokat*. Előbbiekben ugyanis - érthetően - előtérbe kerülnek az önkéntes lemondással illetve

⁸¹⁰ Ld. pl. KLÖM. XI. 672-673. p. Az alsó tábla hosszadalmas vitája a tizedet illető főrendi üzenetről és a megszületett kompromisszumról: ZELLER, 1894. 64-80. p. Megjegyezzük, ekkor egyházi követ már csak egyszer kért szót, Máriássy Gábor egri kanonok, aki az esetleges kárpótlással kapcsolatban arra figyelmeztetett, hogy egyes plébánosok nemcsak tizenhatodot, hanem egész tizedet húznak. Uo. 67. p.

⁸¹¹ Megjegyzés: a tized elvesztése folytán keletkezett jövedelemkiesést Eötvös József kultuszminiszter május 6-i rendelete írta elő, ennek elemzése jelen dolgozatunk kereteit már meghaladná. A püspöki kar vonatkozó álláspontját tartalmasan összefoglalta: SARNYAI CSABA MÁTÉ: Úrbéri kárpótlás és/vagy arányosítás. In: Századok, 1998. 2. sz. 397-416. p.

⁸¹² A püspöki kar önkéntes lemondását említő feldolgozások mellett (ld. fentebb) érdemes felhívni a figyelmet arra a ténszerű - de eltérő hangvételű - szóhasználatra, hogy a főpapok „nem elleneztek” az alsó táblán indítványozott javaslatot. Ld. pl. két alkalommal is: ZAKAR, 1996. 51. p.

⁸¹³ LÓNYAY-NAPLÓ (1896) 48. p.

⁸¹⁴ HÁM-EMLÉKIRATOK (1999) 141. p.

⁸¹⁵ Főrendi napló, 1848. 357. p.

az áldozathozattal kapcsolatos elemek, utóbbiakban ezeket jószerével egyáltalán nem említették.⁸¹⁶ A március 18-i beszédekben a kanonokok nem fukarkodtak a hazafias szónoki fogásokkal. A már említett Forgách Antal azért szavazott a dézsma elengedésére, mert ezzel „elnyomott milliók könnyeit törli le”, Mericzay Antal váci kanonok pedig „a hon boldogságáról és milliók javáról” lévén szó, kötelességének nevezte, hogy lemondjon.⁸¹⁷ Az egyházi sajtóban is 1848 őszéig mindenképp a tizedről való önkéntes lemondás, hazafias áldozatvállalás a meghatározó elemek.⁸¹⁸ Az egyik legalapvetőbb forrásként gyakran hivatkoznak a tavaszi püspökkari konferenciák tárgyalásainak Fogarassy Mihály c. püspök által formába öntött emlékiratának megfogalmazásaira.⁸¹⁹ Említettük már, hogy az alsó tábla káptalani követői nem maguktól készültek a lemondásra, hanem felszólításra tették azt. E tényről Fogarassy is elismerte, továbbá érvelése középpontjába azt állította, hogy a tizedet mindenképp eltörölték volna, s „az események parancsoló hatalmának engedni kellett”, s az „akkori ingerültség közepette” amúgy sem pártolta volna senki esetleges ellenvéleményüket. Ezt az álláspontot egészítette ki a „hazafias készség”, az „önkéntes áldozathozatal” hangsúlyozásával. Megítélésünk szerint a kétféle felfogás logikailag nem összeegyeztethető. (Gondoljunk csak a „lemondtunk róla” és az „elvették tőlünk” típusú minősítések közötti stiláris különbségre.) Legfeljebb úgy, ha az egyház valóban - „megértve az idők jeleit” - *akkor és ott hirtelen meggyőződött* a lemondás hasznosságáról és fontosságáról egyaránt.

Ennek azonban a nem nyilvánosság számára szánt dokumentumokban alig találni nyomát. A márciusi fordulattal szemben amúgy is mélyen bizalmatlan Hám János szatmári püspök (a későbbi esztergomi érsek) emlékirataiban például csak egy helyen említi a „papság nagylelkű lemondását” a tizedről, de egyből hozzáteszi, hogy erre nem is lett volna joga, illetve „a valóságban le nem mondott róluk” (!).⁸²⁰ Megemlíti viszont, hogy amikor a püspökök hírét vették az alsó táblán történeteknek (de a főrendek összehívásának nem), először nem a lemondáshoz való azonnali csatlakozásra, hanem a követendő főpapi magatartás egyeztetésére készültek. Ezt végül - immár a tized megszüntének tudatában - március 20-án tartott

⁸¹⁶ Megjegyzés: Ami a történeti irodalmat illeti, az egyház álláspontjának védelmezői érveiket elsősorban az előbbiekre alapozták, Andics Erzsébet pedig az utóbbiakat dimenzionálta túl.

⁸¹⁷ ZELLER, 1894. 55. p. Mericzay egyébként - Daróczy Zsigmonddal együtt - vélhetően ezért kapta Vahot Imrétől azt a minősítést, hogy „legtöbb ésszel és jó akarattal” rendelkeztek. A legtöbb káptalan követét azonban szürke egyéniségnek vagy közepes képességű politikusnak nevezte, négyüket pedig - köztük az említett Máriássy Gábort - úgy minősített, hogy „legpaposabb modorban, s hosszas üres beszédekkel, jezsuitai szofizmákkal védték a konzervatív ügyet”, a káptalani követek felszólalásait pedig általában „hosszas unalmas böjti prédikációknak” minősítette. V.[ACHOT] I.[MRE]: Az utósó pozsoni országgyűlés legtöbb tagjának rövid jellemzése. In: UÓ (szerk.): Országgyűlési emlék. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Budapest, 1848. 45-57. p., 53. p.

⁸¹⁸ Ld. pl.: „Nem ugyan fölpanaszolva, mert ez tőlünk távol van, de sőt, ha szabad dicsekedve emlékezünk azon áldozatra, miszerint legújabbán az egyházi jövedelemnek azon neme, melynek valóban nemes és magasztos célt szolgált alapul, a tized, az egyháziak szabad ajánlásával, a haza oltárára tétetett. Az egyházi jövedelemnek ezen nemén mi serdült korunktól fogva kiváló kegyelettel, vonzalommal és lelünk, meggyőződésünk teljes erejével csüggtünk, mert hiszen főképp e jövedelemág származott isteni rendeletről”. UDVARDY IGNÁC: Baj és ír. III. In: Religio és Nevelés, 1848. I. 41. sz. (május 25.) 351-353. p.

⁸¹⁹ FOGARASY MIHÁLY: „Átmeneti szabadság”. In: ELMER, 1999. 39-79. p. [Emlékirat, az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől. Pesten, 1848. - változatlan szöveggel, továbbiakban: FOGARASSY (1999)]; 54. p.

⁸²⁰ HÁM-EMLEKIRATOK (1999) 141-142. p. Megjegyezzük, Hám szövegében több valótlanság is található. Egyrészt a lemondás nagyon is valóságosan bekövetkezett, másrészt tévesen azt írja, hogy Daróczy kanonok lemondása után az alsó tábla „ki sem kérve a többi káptalanok szavazatát” készített törvényjavaslatot. Pontatlanul emlékezett még a lemondáskor a főrendeknél jelen lévő egyháziak számára is, „két vagy három” püspökről írt, név szerint csak Lonovicsot és Scitovszkyt említette, Rudnyánszkyt és Rimelyt nem.

tanácskozáson tették meg, s ennek nyilván komoly hatása volt a későbbi papi magatartásra ebben a kérdésben. Ocskay Antal említett március 21-i bejelentése mellett elsősorban *Hám Jánosnak* ugyanazon a napon kelt, *a püspöki kar nevében az uralkodóhoz intézett feliratát* kell kiemelnünk, melyet többen idéztek, illetve ismertettek már, szövege magyarul viszont nem hozzáférhető.⁸²¹ (I. sz. dokumentumként alábbiakban közöljük.) Rá kell mutatnunk, hogy a püspöki kar itt kinyilvánította a megváltozott viszonyok elfogadása iránti készségét (március 18-a után nem is volt más lehetősége), ugyanakkor a királyhoz, mint főkegyúrhoz fordult az egyház javainak, illetve a Vallás- és Tanulmányi Alapnak a védelméért. Érvelésének középpontjába az 1791/23. tc.-et állította,⁸²² mely az alapítványoknak az alapítók szándékaival ellentétes célú felhasználását tiltja és megőrzésüket az uralkodó kötelességévé teszi. A felelős kormánytól, illetve annak esetleges szekularizációs terveitől való félelmük miatt kérték a király főkegyúri jogait és felügyeleti jogát gyakorló helytartótanács egyházi bizottságának (*Commissio Ecclesiastica*⁸²³) fenntartását, mely biztosította az egyház tulajdon- és jogvédelmének változatlan gyakorlati fennmaradását. A tizedről való lemondással kapcsolatban nem említették a nemzet oltárára tett ünnepélyes gesztust, sőt az elfogadott törvényt az egyház anyagi ügyeibe való beavatkozásként értékelték, mellyel szemben védelmet csak az uralkodótól remélhettek. (Bécsben egyébként az udvari kancellária lényegében úgy értékelte a dolgot, hogy a magyar katolikus egyház kész helyzet elé állította: 18-án lemondtak a tizedről, három nap múlva pedig már panaszkodnak, pedig előre nem is értesítették a királyt arról, hogy le akarnak mondani a decimáról! A kész helyzet tudomásul vételét javasolta, ugyanakkor a plébániák finanszírozásának sürgős rendezésére figyelmeztetett egyébként a bécsi pápai nuncius is.⁸²⁴)

Az itt megfogalmazott gondolatok azután a forradalom és szabadságharc változatos hatalmi viszonyokat eredményező másfél esztendeje folyamán, majd azt követően keletkezett *további főpapi dokumentumok is leszögeznek*. Hám Jánosnak a Windischgrätz bevonulása után, 1849. január 11-én kelt beadványában - amellet, hogy sérelmezte a magyar kormányzat 1848 folyamán foganatosított egyházpolitikai intézkedéseit - a *Commissio Ecclesiastica* restaurálását remélte a cs.kir. közigazgatástól.⁸²⁵ Utóbbi vezetőjéhez, Szögyény Lászlóhoz 1849. március 17-én intézett újabb levele nagyon hasonló érvelést tartalmaz. Jogforrásként ekkor is az 1791/23. tc.-re, valamint a tulajdonjog szentségének biztosítására hivatkozott, szót emelt az egyháznak az úrbériség elvesztése miatti káraitól és kárpótlásáról stb.⁸²⁶ De hasonló

⁸²¹ Tartalmát részletesen ismertette: FOGARASSY (1999) 55-56. p.; ennek alapján: MESZLÉNYI, 1928. 66-73. p.; ld. még KÁROLYI, 1936. 43. p. 27. jegyz.; SPIRA, 1979. 90. p. stb. Érdemes megemlíteni, hogy Andics Erzsébet Hám beadványát kizárólag Károlyi Árpád idézett szövege alapján ismertette, hozzátéve, hogy annak eredetije elpusztult. Roskoványi Ágoston 1856-os - általunk is felhasznált - szövegkiadása ugyanakkor Andics figyelmét elkerülte, holott más helyen maga is közölt onnan dokumentumfordítást. ANDICS, 1949. 16. p., 21. jegyz., 139-140. p. A forrást alaposan ismertette még (a fennmaradt másolatok megjelölésével, ugyanakkor Roskoványi említése nélkül): VARGA, 1971. 180-181. p.

⁸²² Ld. 77. sz. jegyzet.

⁸²³ Az egyházi bizottságot 1782 szeptemberében állította fel II. József, 1848-ig változatlan szervezetét 1794-ben hozták létre. (Elnöke az esztergomi érsek, tagjai két egyházi és három világi tanácsos.) Ld. Pl. FELHŐ IBOLYA - VÖRÖS ANTAL: A helytartótanácsi levéltár. Bp., 1961. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak, 3.) 284-286. p.

⁸²⁴ ECKHART FERENC: A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1848-ig. Bp., 1935. 11. p.; KÁROLYI, 1936. 45. p. 33. sz. jegyz.; SPIRA, 1959. 96. p.

⁸²⁵ ANDICS ERZSÉBET (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. II-III. köt. Bp., 1952-1965. (továbbiakban: ANDICS, 1952-1965.) II. köt. 313-315. p.

⁸²⁶ ANDICS, 1965. 67-68. p.

gondolatok fogalmazódtak meg Hám utódában, Scitovszky Jánosban is már a szabadságharc bukása után *a pápához írott levelében*,⁸²⁷ illetve az 1850 késő nyarán tartott *püspökkari értekezlet tizeddel kapcsolatos állásfoglalásában*, jóllehet utóbbiak középpontjában az egyház 1848. március 18-i magatartásának megmagyarázása és értelmezése állt.⁸²⁸ (Ld. II-III. sz. dokumentumok.)

Ezek tartalmának részletesebb értelmezésétől - önmagukért beszélő megfogalmazásaikra tekintettel - eltekintünk. A tizedről való lemondás középpontjába egyértelműen az egyháziakra nehezedő *kényszerszerű* állították, melynek hatása alatt a papoknak két lehetősége maradt: vagy az ünnepélyes ellentmondás és ezzel az egyház elleni nyílt támadások (pl. szekularizáció) provokálása, vagy az „előre menekülés”, a „szükségből erény” kovácsolása. Ez azonban nem jelenti, hogy lemondásuk valóban örömteli és önkéntes lett volna, különösen azért nem, mert 1849-50-ben határozottan *semmisnek minősítették* az 1848. március 18-i határozatokhoz való hozzájárulásukat. Ebben az esetben még az az érvelés is nehezen elfogadható, hogy a szabadságharc bukása után megnyilvánuló másfajta politikai kényszer hatása alatt tették ezt, egyrészt azért, mert - mint láttuk - 1849 augusztusa előtt is így gondolkoztak, másrészt azért, mert épp az uralkodó által is szentesített áprilisi törvények esetén az ennyire határozott elhatárolódásra kevésbé lett volna szükség. (Itt említjük meg, hogy a liberális törvényhozók az 1848/13. tc. bevezetésében törvénybe is iktatták az egyház kárpótlás nélküli lemondását és „a haza oltárára letett áldozatot örök emlékezetnek okáért”.⁸²⁹) Az azonban kétségtelen, hogy a lemondásukat bejelentő egyháziakat tettükért elszámoltatták és önvizsgálatra készítették az egyház illetékes fórumai előtt.⁸³⁰

Összességében az egyháziaknak a tizedről való lemondásának kiváltó okai között *kizárólagos jelleggel a körülmények nyomasztó súlyát kell kiemelnünk*. Ilyen körülménynek kell tekintenünk mindenekelőtt a bécsi, majd a pesti forradalom kitörése után Pozsonyban uralkodó hangulatot, melyet alapjaiban határozott meg a *parasztfelkeléstől való*, sokak által dokumentált *félelem*,⁸³¹ így a zavargások gyors megelőzésének politikai szándéka is. (Ezt Kossuth és Deák is világosan fogalmazta meg például március 25-én, amikor arra mutattak rá, hogy az engedmények csak egy részének visszavonása is lángba boríthatják az országot.⁸³²) Amennyire a világi birtokosokat a birtokaik jövedelmével kapcsolatos félelem, úgy az egyházat a *szekularizációtól való félelem* nyomasztotta. Ezt, mint második fontos körülményt azért is kell kiemelnünk, mert a kortársak tudósításai szerint az egyházi birtokok kisajátí-

⁸²⁷ Erről megjegyezzük, hogy Meszlényi Antal szerint IX. Pius pápa örömmel vette, ha a papság javainak egy részét önként hazája oltárára teszi. MESZLÉNYI, 1928. 66-67. p. Ennek ugyanakkor ellentmond az, ahogy Scitovszky a magyar papságnak a kánonokkal ellentétesnek tekintett március 18-i magatartása miatt magyarázkodik.

⁸²⁸ Mindkettőt korábban említette ill. saját fordításában idézte: VÁZSONYI VILMOS: A királyi placetum a magyar alkotmányban. Bp., 1893. 44-45. p., az ő nyomán: ANDICS, 1949. 15-16. p.; az 1850. évi püspökkari értekezletre és a tized ügyében kiadott külön emlékiratra: ZELLER, 1894. 199-200. p.

⁸²⁹ MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): Magyar Törvénytár. 1836-1848. évi törvényczikkek. Bp., 1896. [továbbiakban: MT. (...) - év szerint] 236. p.

⁸³⁰ Erről beszámol: FOGARASSY (1999) 54. p.; illetve közvetve Scitovszky is a II. sz. dokumentumban.

⁸³¹ A március 14-18. körüli tömeglélektani tényezőkre vonatkozó dokumentumok összegyűjtését és részletes ismertetését elvégezte: VARGA, 1971. 145-188. p.; vö. még: SZABÓ (1976); OROSZ, 1998. 80. p. stb. Különösen sokat nyomott a latban Petőfi: Dicsőséges nagyurak c. versének népítéletekkel való fenyegetése és az általa vezetett 40 ezres paraszthadról szóló rémhír. Ld. még erről: MARGÓCSY ISTVÁN (szerk.): Petőfi Sándor. Bp., 1998. (Magyar Szabadelvűek) 106-108., 148. p. stb.

⁸³² Idézi pl. MÁRKI, 1898. 43. p. stb.

tásának lehetősége „benne volt a levegőben”, ezért az „előre menekülés”, a „kisebbik rossz” választása nemcsak logikusnak, de egyedül lehetséges útnak is látszott. (Így az egyháznak jó lehetősége adódott, hogy a további társadalmi-politikai szerepvállalásához erkölcsi érveket szerezzen.) Hihetően hangzik például a tizedről lemondó püspökökre vonatkozó szemtanú megjegyzés, miszerint látszott rajtuk a fájdalom „a jövedelmök nagy részétől való megválás miatt, melyet a rémület a forradalom szellemétől csikart ki”.⁸³³ Nemcsak egyháziak, hanem világiak is bizonyosak voltak a robot és dézsma megszüntetése miatt várható káoszban, és az egyházi birtokok előbb-utóbb bekövetkező elvételében,⁸³⁴ ami pedig a püspököket illeti, az 1848 márciusi - egyébként alaptalan - félelmük az év folyamán tovább erősödött.⁸³⁵ A harmadik fontos körülményt pedig abban jelölhetjük meg, hogy felszólításra cselekedtek, s az alsó tábla liberálisainak alkotmányos és politikai eszközökkel, de mindenképp *nyomást kellett gyakorolnia* a papságra a lemondás bejelentéséhez, mégpedig az egyháznak nagyobb bajtól való megóvása szándékával. Szentkirályi Móric, Kossuth követő társa például a köszönetnyilvánítás mellett rámutatott, hogy az egyházat csak a kiváltságairól való lemondás mentheti meg, „hogy a mozgalom alá ne sodortasson”, Bónis Sámuel szabolcsi követ szerint pedig a kanonokok tette alkalmas lehet „már veszni indult tekintélyük s befolyásuk” visszaszerzésére.⁸³⁶ Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a liberálisok is érezhették, hogy március 18. lélektani szempontból a legalkalmasabb számukra és egy csapásra többet érhetnek el, mint korábban bármikor szerettek volna.⁸³⁷ „Rendes” körülmények között a mérsékelteket és a konzervatívokat aligha lehetett volna „e forradalmi atmoszféra nélkül [...] olyan mértékű kompromisszumra bírni, amely az új törvényekben testet öltött”.⁸³⁸ Ugyanis március 18-án nem pusztán felgyorsult a liberális törvényalkotás folyamata, hanem alapvetően új irányt is vett illetve új tartalommal telítődött.

Hogy miért nem tekinthető kizárólag önkéntes áldozathozatalnak az egyháziak részéről a lemondás bejelentése, eddig is több ponton érintettük, de egy fontos tényezőt még hozzá kell vennünk. A reformkorban ugyanúgy, mint 1848-ban március 18-a délutánjáig *nincs nyoma*

⁸³³ LÓNYAY-NAPLÓ (1896) 48-49. p. A püspökök lemondását a „változások várható következményeitől való megrettenésként” írja le még: CSIZMADIA ANDOR: Az állam és az egyház kapcsolatai 1848-49-ben. In: Világosság, 1981. 499-510. p., 501. p. Vö. 31. jegyzet.

⁸³⁴ Ld. erről pl. ANDICS, 1952. 47-48. p. stb.

⁸³⁵ A birtokosok tulajdonjogát fenyegető léghőrt tapasztalt Bécsben a pápai nuncius is, ld.: BALÁZS PÉTER: Viale Prelà bécsi pápai nuncius jelentései az 1848. évi magyar forradalomról. In: Levéltári Közlemények, 1974. 3-30. p., 6-7. p. A tizedről ünnepélyesen lemondó főpapok egyike, Rimely Mihály főpát például úgy vélte, hogy a március 18-i döntés csak a reformerek első lépése volt, melyet logikusan követ a még meglévő vagyontárgyak kisajátítása, „mivel a világ nyughatatlansága nem elégült ki a püspökök dézsmáinak elvételével, az a klérus jószágaira vágyódott!” FAZEKAS, 2000. Az év folyamán kimutatható félelmek abból is kitűnnek - mint Girk György kalocsai vikárius a Bécsben tartózkodó érsekének, Nádasdy Ferencnek jelentette - hogy a püspöki kar 1848. július 3-4-én tárgyalta Eötvös József miniszterrel, ekkor a püspökök felajánlották, hogy lemondanak a tizedkárpótlásról, ha az egyház javait megtarthatja és alapjait változatlan formában visszakapja. Erről épp Eötvös beszélte le őket, mert ha lemondanak a kárpótlásról, az szekularizációt vonhat maga után. PÁL, 1914. 61. p. Eötvös és a püspöki kar 1848 nyári megbeszéléseiről ld. még: HAJDÚ JÁNOS: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933. 66-68. p. A szekularizációtól való félelem alaptalanságát tartalmasan kimutatta: CSORBA LÁSZLÓ: A vallásalap „jogi természete”. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 2.) (továbbiakban: CSORBA, 1999.) 53-54. p.

⁸³⁶ Ld. 21-23. sz. jegyzet.

⁸³⁷ Ennek már március 23. körül hangot is adtak. Szentkirályi vonatkozó beszédére, ill. e kérdésre: SZABÓ (1976) 310-311. p.

⁸³⁸ VARGA JÁNOS: A forradalom és a parasztság. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 77.) 79-96. p., 82. p.

annak, hogy egyházi körökben komolyabban készültek volna a tizedről lemondani. A decima részét képezte azon feudális járadékszolgáltatások rendszerének, melynek teljes felszámolásáért a reformellenzék ekkor már több éves politikai harcot folytatott. Az egyház részéről nem fogalmazódott meg egyszer sem markánsan olyan vélemény, mely ennek ösztársadalmi hasznosságát vagy szükségességét belátta volna. Sőt, a reformkor utolsó szakaszában az egyházi rend inkább az úrbéri viszonyokat legfeljebb látszatreformokkal módosító, alapjaiban azonban kiváltságörző konzervatívok támogatóinak számított. A tized eltörlésének indítványa a korábbi országgyűléseken liberális vezérszónokoktól származott, 1847-ben is az ellenzék vezérmegyei vették fel utasításukba, hogy az úrbéri viszonyok tervbe vett megszüntetése esetén a decimát „nemzeti botrány nélkül nem lehet” megtartani, ezért váltság mellett meg kell szüntetni.⁸³⁹ Azt természetesen március 18. vonatkozásában nem lehet elvárni, hogy őszinte lelkesedés söpörjön végig az egyháziakon a tized megszünése miatt, az azonban joggal felvethető, hogy az évek óta a liberálisok körében folyó ilyen irányú - gazdaság- illetve társadalompolitikai természetű - munkálatok⁸⁴⁰ nem eredményezte köreikben az ország iránt hozott áldozat közérdek-voltának elterjedését. 1848. március 6-án Kossuth hangot adott a robot és a tized megváltásával kapcsolatos konkrét terveinek, de még ekkor sincs nyoma a 18-i eseményeket előre vetítő momentumoknak.⁸⁴¹ Konkrétan például a lemondást elsőként megtevő pécsi káptalanról is tudjuk, hogy nemhogy korábban, de még március 18. után sem kommentálta érdemben e feudális járadékszolgáltatás megszünését, a tizedről szintén „hazafias indulatokkal” lemondó nagyváradi kanonok ugyancsak a kényszerről és a decima megóvásának lehetetlenségéről írt.⁸⁴²

Rövid kitérőként érdemes felidézni a *francia forradalom* vonatkozó szakaszának (1789. augusztus 4. éjszakája) *nagyon is kézenfekvő párhuzamát* a magyarországi 1848. március 18-cal.⁸⁴³ Ott ugyanis a zavargásoktól való megrettenés légkörében szintén egy nemesi küldött felszólítására tette meg az első lemondó nyilatkozatot - „miután egyes kollégáival konzultált”(!) - La Fare, Nancy püspöke, példáját nagyon sokan követték, meglehetősen patetikus hangvétellű hazafias beszédekkel. Különbség a magyarországi 48-as helyzethez képest, hogy itt nem szövegezték meg azonnal a lemondás nyomán keletkezett törvényjavaslatokat, így mire azokat a következő egy hét folyamán végső formába öntötték, az egyháznak volt lehetősége tompítani a határozaton.⁸⁴⁴ Hasonlóság viszont, hogy „az

⁸³⁹ A tizeddel kapcsolatos korábbi diétai vitákról ld. pl. CSORBA, 1999. 36-39. p.; erről, és az 1827 utáni rendszeres bizottsági munkálatok vonatkozó tárgyalásairól: CSIZMADIA, 1969. 120-124. p. Pest megye 1847-es követutatisását: KLÖM. XI. 188. p.; Borsodét: SERESNÉ SZEGŐFI ANNA (szerk.): Borsod vármegye képviselete a reformországgyűléseken. Követutatisások és követi végjelentések. Miskolc, 1987. (Borsod-Abauj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 21.) 341. p. stb.

⁸⁴⁰ Például a Pesti Hírlap hasábjain többen is fejtegették, hogy a tizedváltás a kötelező örökváltságnál is fontosabb, mert „azok közé tartozik, miket pusztá engedelmző törvénnyel megoldani teljesen lehetetlen; a de a törvényhozásnak egyetlen szavára lehullhatnak a jobbágyföldnek természetcsökkentő dézmabilincsei, melyek nem csak egyedül a jobbágyföldet, hanem a polgári, sőt több helyen a nemesi birtokot is terhelik”. LUDVIGH [JÁNOS]: Tizedváltás. In: Pesti Hírlap, 1841. 89. sz. (november 6.) 750-751. p. 1845-ben Batthyány Kázmér költségén adták ki a Magyar Gazdasági Egyesületnek az úrbériségek megszüntetésével kapcsolatos pályázatán nyertes műveket: HETÉNYI JÁNOS - KIRÁLYI PÁL - PLOETZ ADOLF: Robot és Dézsma. Erkölcsi és anyagi, mező- és státuszgazdasági tekintetben. Pest, 1845. stb.

⁸⁴¹ KLÖM. XI. 616. p.

⁸⁴² CSIZMADIA, 1969. 125. p. 118. jegyz.; VARGA, 1971. 156. p., 117. jegyz.

⁸⁴³ Ld. pl. HÓKE, 1886. 426. p.; CSIZMADIA, 1969. 120. p. stb.

⁸⁴⁴ A vonatkozó forrásokat ld.: HAHNER PÉTER: A nagy francia forradalom dokumentumai. Bp., 1999. (Osiris tankönyvek) 74-84. p.

augusztus 4-i áldozatokat inkább a pillanat hatására tett engedménynek kell tekintenünk, mintsem a paraszti követelések önkéntes kielégítésének.”⁸⁴⁵

Összességében tehát az egyháziak tizedről történt lemondását *nem önkéntes gesztusként vagy reális helyzet- és érdekelismerésen alapuló kompromisszumként értékeljük.*⁸⁴⁶ (Amennyiben persze a legfőbb társadalmi érdekek az úrbéri viszonyoktól való megszabadulást tekintjük - az egyház saját érdeke ugyanis egyértelműen az volt, hogy minél zökkenőmentesebben kerüljön ki a forradalmi átalakulásból.) Elismerjük ugyanakkor, hogy az egyház március 18-i magatartása „történeti vagy politikai szempontból erényül vagy bűnül egyaránt kevésbé róható fel”.⁸⁴⁷ A káptalani követek illetve a néhány püspök másik politikai oldallal való megegyezési hajlandósága aligha ítéltető meg, elsősorban azért, mert kompromisszumkészségüket e politikai kérdésben elemezni egyszerűen nem lehet. Elsősorban azért, mert az egyház nem volt abban a helyzetben, hogy kompromisszumot kössön, egy olyan kérdés eldöntéséhez adta hozzájárulását, melynek lényegét befolyásolni nem állt módjában. A lemondás megtörténtében a központi szerepet az aktuális események nyomasztó súlyának, illetve az egyházat egy súlyosabb helyzetből való megóvás szándékának tulajdoníthatjuk. Ami a lemondás önkéntességét illeti: *formailag* az egyháziak önként tették lemondó nyilatkozatukat, *tartalmilag* azonban egyértelmű, hogy külső tényezők befolyására cselekedtek. Előbbi szempontból tehát helytelen volna az a megfogalmazás, hogy az egyházat *megfosztották* a dézsmától (hiszen a lemondás nyilvánosan történt), utóbbi szempontból pedig az, hogy a papok az alsó és felső táblán *lemondtak* arról (hiszen tartalmilag nyilván nem értettek vele egyet). Így, ha már röviden kell definiálnunk a kérdést, azt mondhatjuk, hogy az egyházat inkább *lemondatták* tizeddel kapcsolatos jogainak gyakorlásáról. (Csak a stiláris példa kedvéért: mondjuk Hám János is pro forma önként mondott le esztergomi érsekségéről 1849-ben, de ezt nyilvánvalóan erőteljes bécsi presszió hatására tette.)

Tény, hogy 1848. március 18. után - a népszerűségvesztésből fakadó nyilvánvaló politikai okokból - a magyar püspöki karnak eszébe sem jutott, hogy a tized-törvény revíziójára törekedjen. (Legfeljebb szórványos, helyi kísérletek történhettek, melyek nem voltak túl meggyőzőek és nem is vezettek sikerre.⁸⁴⁸) Azt azonban megváltozhatatlan tényként hirdették ki vármegyék és a földesurak, megtartásáról biztosították a lakosságot a Windischgrätzcel, majd Haynauval érkező császári biztosok, sőt, még a nagyon is aulikus Haulik György zágrábi püspök sem kívánta, hogy megcsappant jövedelmeiről a dézsma visszaállításával próbáljon gondoskodni.⁸⁴⁹ Az 1848/13. tc. utóéletéhez tartozik még, hogy Ferenc Józsefnek az 1853. évi úrbéri pátenssel összefüggő jogi szabályozása az elvesztett jövedelmekért kártalanítást írt elő a tizedvesztett papság részére.⁸⁵⁰

⁸⁴⁵ SOBOUL, ALBERT: A francia forradalom története, 1789-1799. Bp., 1989. 113. p.

⁸⁴⁶ Ezt az álláspontot képviseli: SARNYAI, 2000.; ld. még: UŐ: A katolikus papság és a politika: 1848 tavaszán. In: Vigilia, 1998. 10. sz. 740-745. p.

⁸⁴⁷ Uo. 740. p.

⁸⁴⁸ Egyes erdélyi egyházakra (szász evangélikus klérus, marosvásárhelyi katolikus plébános, medgyesi ferences rendház) ld. pl. TRÓCSÁNYI ZSOLT: Az erdélyi parasztság története, 1790-1849. Bp., 1956. 368. p.

⁸⁴⁹ ANDICS, 1952. 107., 189., 240., 303., 322-323. p. stb.

⁸⁵⁰ Ennek történetére ld. pl. LÓRÁNT MÁRIA: Adatok az úrbéri kárpótlás történetéhez 1849-1853-ig. Doktori értekezés. Bp., é.n. [1935] (Történeti értekezések, 15.) 19-23. p.; CSIZMADIA, 1969. 127-129. p. Egykorúan: HEGEDŰS JÓZSEF: A pannonthalmi paptized Somogyban. Történeti, jogi és peres szempontból nézve 1854-ben. Nagy-Kanizsa, 1854. stb.

DOKUMENTUMOK

I.

A püspöki kar 1848. március 21-i felirata az uralkodóhoz⁸⁵¹

Amely dolgok a napokban Magyarország országgyűlésén előkerültek, nagy aggodalmakkal töltöttek el minket, püspököket, mivel előre látjuk, hogy a mi lelkipásztori őrizetünkre bízott egyházaknak saját jelenlegi állapotuk óriási felfordulásától kell tartaniuk, s látjuk, hogy ezek a dolgok sok mindentől megfosztják egyházainkat, ami számos helyen a szent szolgálat fenntartását, ha nem is lehetetleníti el, de legalábbis nagyon megnehezíti. E hónap 18. napján tárgyaltak - a jobbágytelek utáni úrbéri fizetésekhez hasonlóan - a papság és az egyházak minden tizedéről, melyek sok helyen fő, de néhány helyen majdnem egyedüli forrását alkották az egyházi jövedelmeknek. A világi birtokosoknak a kárpótlás valamiféle reményét ígérték, a papságot azonban, amennyire sejteni lehet, még ettől is megfosztják. Ehhez járul még, hogy a törvénytervezetben, ahol egy közös hitelpénztár felállítását ígérik, a Vallás- és Tanulmányi Alapot, valamint egyéb alapítványi alapokat - melyek a magyarországi katolikus egyház kegyes alapítványi és magánvagyonát képezik - országos ellenőrzés alá helyezték, kizárólag azon a címen, hogy Felséged Isten egyházainak legfőbb kegyura és védelmezője. Önmagukban egyébként üdvös célokra akarják kijelölni azokat, de a fizetések és a biztonság jelentős kisebbsítésével.

Lelkipásztori aggodalmunkra tekintettel kívánjuk az emiatt a magyarországi katolikus vallás, az egyházak és a papság jelenlegi helyzetére kiáradt veszedelmes dolgokat Felséged előtt az Isten és a katolikus ügy iránti kegyes indulattal bemutatni, majd pedig kérésünket Felségednek a legalázatosabban esdve előadni. 1. Némely püspökségek, káptalanok, apátságok és prépostságok fenntartása - a tizedek és a jobbágytelkekhez kapcsolódó javadalmak elengedése miatt - annyira lecsökkent, hogy alig elegendő az asztaltartásukra és egyéb szükségleteikre. 2. Igen sok plébánia, amelynek egyházi fenntartása jelenleg a teljes tizedre vagy a tized egy részére alapszik, a tized eltörlésével nemcsak a kongruától, hanem több plébánia minden további fenntartástól is elesik. 3. Az egyházak kegyurai már nem kegyurak többé, sőt készülnek a kegyuraságról végleg lemondani az úrbéri jövedelmek ily nagy mértékű megnyirbálása miatt, továbbá azért, mert elszakadt a közöttük mint földesurak és jobbágyaik között mindig is meglévő kötelék. Ez a kötelék együtt járt a Felségedtől nekik adományozott terhes joggal és az ezzel összefüggő kötelezettségekkel - úgymint szolgáltatások és szolgálatok -, melyekkel eddig a háznép gondját viselték. Ezért nem minden alap nélkül előre látjuk, hogy a legtöbb plébánia sorsa és maguknak a lelkipásztoroknak az eddigi törvényes eltartása a bizonytalanságnak lesz kitéve. 4. Úgy tűnik nekünk, hogy az eltörölt kolostorok javaiból és a kegyes hagyatékokból befolyt Vallás- és Tanulmányi Alap (mely mostanáig az 1791/23. tc.⁸⁵² értelmében a kormányzók irányítása mellett Felséged, mint apostoli király és a katolikus egyháznak ebben az országban legfőbb kegyura és védelmezője gondoskodása és oltalma alatt állt) a körülmények alakulása illetve a politikai igazgatás rendszerének megváltozása következtében nincs biztonságban. Kivéve, ha Szent Felséged annak biztonságáról bölcsen és törvényesen méltóztatik majd gondoskodni, nehogy más célokra fordítsák azok, akikre a kormányzás gyeplője rábízott. Mindez, legkegyelmesebb úr, nekünk, alulírott püspököknek állandóan

⁸⁵¹ ROSKOVÁNYI, 1856. 715. sz. 362-366. p.

⁸⁵² Szövegét ld. alább. Vö. MT., 1740-1836. 166-167. p.

szemünk előtt lebeg azóta, mióta az események a legutóbbi időben ilyen fordulatot vettek, amely fordulat a kormányzás és a törvényhozás eddigi rendszerében lényeges, továbbá a katolikus ügy állapotát mindenekelőtt érintő változásokat eredményez. Amikor ügyeinknek ezen szorító körülményei közepette segítség után kutatunk, nem is gondoltunk arra, hogy a papság jogai és kiváltságai közül - melyeket oly sok törvény, oklevél, sőt szerződés szentsége is megerősített, most pedig immár hanyatlásba dőltek - melyikre is legyünk tekintettel. Leginkább azoknak az intézményeknek a sorsát siratjuk és fájlaljuk, amelyeket elődeink a katolikus hitnek az országban való megőrzésére illetve fenntartására, a nép és az ifjúság vallásos nevelésére, továbbá a katolikus egyház szent kötelessége és isteni szolgálata további oltalmazására állítottak fel, valamint gyarapítottak, azért, hogy ezekben ne uralkodjék el teljesen a romlás, és a katolikus egyház évszázadok kegyessége által emelt nagyszerű épülete Máriának és az Apostoloknak ezen országában össze ne omoljon.

Ezért, amíg van idő arra, hogy ügyeink teljes hajótörését megelőzzük, Felséged legmagasabb trónjához és az Isten iránti legnagyobb kegyességéhez folyamodunk, a legalázatosabban könyörögve: 1. Mivel az általunk már korábban hivatkozott 1791. évi törvény, jelesül a 23. tc. így rendelkezik: „a Szent Felség mint legfőbb kegyúr Isten egyházait meg fogja jogaikban őrizni, és bármely cím alatti alapítványait az alapítók szándéka szerint intézteti”, Felséged méltóztassék ezt mint a legfelsőbb kegyúr és oltalmazó az egyházakban gyakorolt, kizárólag Felséged személyére vonatkozó jogát a miniszteri igazgatástól elvenni, illetve elidegeníthetetlenül magánál tartani, valamint a Magyarország primásának vagy egyik püspökének elnökletével felállítandó Katolikus Bizottság⁸⁵³ révén elkülönítve intézni, továbbá ezen megfontolással Isten egyházait, püspökségeit, káptalanjait, apátságait, prépostságait, monostorait és bármely egyházi testületét jogaiknak és javaiknak birtokában megőrizni, minden alapítványnak - akár a katolikus iskolákat, akár a vallás gyakorlását illetik - biztonságát helyreállítani. 2. Mivel az 1791/26. tc., jelesül a 10. §. az evangélikusok⁸⁵⁴ bármely cím alatti alapítványairól úgy rendelkezik, hogy ezek adminisztrációja és igazgatása az ő kezüknél maradjon, és onnan soha ne lehessen kivenni; a 12. §. pedig a katolikusokat óvatosságra inti, miszerint a birtoklás aktuális helyzete mindkét fél számára zsinórmértékűl szolgáljon, így a katolikusok alapítványai a katolikusok, az evangélikusoké az evangélikusok javára fordítandók;⁸⁵⁵ amennyiben Szent Felségednek a katolikusokat illető javak és alapítványok biztonságának és megőrzésének figyelemmel kísérésére más megfelelőbb eszköz nem áll rendelkezésére, méltóztassék Felséged ebben a tekintetben az ország katolikusait legalább azokkal a jogokkal felruházni, melyeket az evangélikusok jelenleg is bírnak. Valamint méltóztassék a katolikusoknak egyházaikat, iskoláikat és bármely vallási vagy tudományos céllal felállított intézményüket illető javait és összes alapítványát a közös országos igazgatás alól kivenni - amely igazgatásnak egyedüli alapja Felséged legfelső kegyuraságában és védelmezői kötelezettségi jogában áll - és ezek intézésének és megőrzésének jogát magára a katolikus egyházra átruházni. Úgy, hogy az egyház neve alatt egy Felséged által - azon céllal, ahogy fent érintettük - részint papi, részint világi rendű katolikus személyekből kegyelmesen felállítandó bizottság kezelje a katolikus egyház minden vagyonát, egyébként Felséged legfőbb felügyeleti jogának illetékessége okán. Méltóztassék minden esetben kegyelmesen gondoskodni arról, hogy ezeket a javakat és alapítványokat kizárólag az alapítók kegyes elhatározásának megfelelően vagy annak szellemével összeegyeztethető célokra fordítsák. 3.

⁸⁵³ Commissio Catholica, nyilvánvaló célzás a korábbi helytartótanács kebelében működött Commissio Ecclesiastica fenntartására.

⁸⁵⁴ Evangélikus: itt a mindkét történelmi protestáns egyház (református és evangélikus összefoglaló elnevezése.)

⁸⁵⁵ Az 1791/26. tc. 10. ill. 12. §-ait ld. MT. 1740-1836. 174-177. p.

Mivel továbbá ezekben az egyházra nézve kedvezőtlen időkben a prímási és az egri érseki szék mellett további négy püspöki szék⁸⁵⁶ is betöltetlen, félő, hogy mind egyházi, mind politikai szempontból nem csekély rossz származhat abból, ha a székek üresedése miatt a nyáját pásztorok nem őrizhetik. Ezért bátorkodunk Felségedhez a legalázatosabban könyörögni, hogy méltóztassék ezekre a székekre ordinárius lelkipásztorokat kegyelmesen kinevezni, s így a magyarországi egyház főpapságát, melyre ezen változások közepette óriási erőfeszítések várnak, a legkegyelmesebben eredeti épségébe visszahelyezni. Ugyanakkor a legalázatosabban esedezünk, méltóztassék a püspökségekre és más nagyobb javadalmakra való kinevezésekben a királyi főkegyúri jogot az eddigi szokásjog szerint saját legfenségebb személyében továbbra is gyakorolni.

Nem kívánjuk, legkegyelmesebb úr, a politikai ügyek jelenlegi folyamatát megállítani, vagy azok elé akadályokat gördíteni akkor, amikor az egyház megőrzése, a hívek békéje és nyugalma miatti aggodalmunkban Felséged kegyelmességéhez valamint az Isten iránti legnagyobb kegyességéhez folyamodunk. Sőt bizakodva az isteni gondviselésben, amely szentegyházát soha nem hagyja el, kijelentjük: felismertük, hogy a mi feladatunk nem más, mint a magasabb hatalomnak magunkat készséggel alávetve, méltányosan fogadjuk a politikai ügyek minden olyan változását, amely Szent Felséged jóváhagyásával vezettetik be, a ránk bízott híveket pedig buzdítuk azoknak tiszteletére, akik Felséged nevében és hatalmában az ország közügyeit akár most intézik, akár a jövőben intézni fogják, továbbá Felséged és az ő üdvükért, valamint az ország békéjéért és nyugalmaért az Istenhez imádkozzunk.

Mi azonban - ősi alkotmányunkra támaszkodva, melyet oly sok apostoli király, s így Felséged is esküjével erősített meg - a már elszenvedett károk érzésétől lesújtottan, többért könyörgünk erősen és állandóan Felséged igen erős vallásos kegyességénél, mint az események jövőbeli kimenetelének pusztá elfogadása. Mégpedig azért, hogy méltóztassék a Felséged legkegyesebb elődei által előmozdított katolikus ügyet saját különleges oltalma alatt megtartani.

Akik stb.

Pozsonyban, 1848. március 21-én.

Hám János szatmári püspök,
mint rangidős püspök az országgyűlésen megjelent
többi püspök nevében

⁸⁵⁶ 1848 tavaszán a váci, a győri, a székesfehérvári és a szepesi püspökség volt üresedésben.

II.

Scitovszky János 1849. szeptember 8-i levele IX. Pius pápához a tizedről való lemondás ügyében⁸⁵⁷

Legszentségesebb stb. A fenséges császár kedvezésével Magyarország esztergomi érsekségére választottként, a ragaszkodás azon kedves szándékához mérten, amelyről köztudott, hogy mindig a legkészebb gyermeki áhítattal kötötte össze a Szentszék érsekeit, papjait, a teljes katolikus papságot és Magyarország népét, mielőtt az én megválasztásomról a Szentszéknél kánoni rendelet született volna, meggyőződtem arról, hogy a mi ügyeink súlyosan nyomasztó körülményei között hivatalomnak az a feladata, hogy Szentségednek az itteni provinciák egyházának helyzetéről jelentést tegyek. Keserves dolgok azok, legszentségesebb Atya, amelyek a mostani kétéves időszak lefolyása alatt a magyarországi katolikus egyházat szorították. A politikai mozgalmak szerencsétlensége Franciaország, Itália és Németország vidékei felől terjedt el, betörve a fenséges Ausztriai Ház uralma alatti területekre és elárasztva Magyarországot is, amely pedig nevezetesen a világiak vallásos buzgóságáról. Láthattuk a népek sajátosságát, miszerint a trón illetve az ősi törvény méltósága és szentsége mellett leginkább a katolikus egyház tekintélye ellen intéztek támadást. A minapi felkelések és mozgalmak idején nyilvánosan, mindenki szeme láttára sértették meg és ásták alá ezt a tekintélyt, amint ez Magyarországon is végbement. A fenséges Ferdinánd császár és király által 1847 végén Pozsonyba, nádorválasztásra összehívott, 1848-ban is folytatódott majd bezárt országgyűlésről a magyarországi Karok és Rendek által - melyek között az ország ősi szokásjoga szerint a főrendi táblán a püspökök, apátok, míg a prépostok és a káptalanok küldöttei a közrendi táblán foglaltak helyet - s a pártoskodók nagy befolyást gyakorló mesterkedései folytán olyan törvénytervezeteket ajánlottak a cs. k. Fenségnek, amelyek az egyházi és birtokjoggal szemben nyílt és csaknem orvosolhatatlan ellentétben álltak. Ugyanis a papságnak már nemcsak az országgyűlési szavazati jogát csorbították, hanem az egyházi tizedekről való lemondást is kikényszerítették, anélkül, hogy világos törvényben biztosították volna az egyházi rend javára a földesúri jogon szedett jövedelmek elvesztése miatti jogos kárpótlást, amelyről különben a polgári rend irányában rendelkeztek, jöllehet, ugyanaz az osztályrész és feltétel illette őket, miközben a jobbágyság mindenhol szétszéledtek.⁸⁵⁸ El kell hinnünk, hogy a legkegyesebb Császár és Király, jól ismerve igazságosságát, méltányosságát, a katolikus vallás iránti elkötelezettségét, a királyi akarat üdvös szabadságában sohasem járult volna hozzá ezekhez az ellenséges indulatú követelésekhez, s amikor mégis megtette, úgy egyezett bele, hogy azon idő alatt Bécsben és a birodalomnak azon részeiben a közügyek nagy felfordulása uralkodott el. A káptalanok bizonyos követői, az egyházi rend, vagyis a megbízók felhatalmazása nélkül, a rendek múlt év március 18-i ülésén a saját nevükben és az egyházi rend nevében örökre és teljesen lemondtak a tizedről. Megtették, legszentségesebb Atya, a fenti állásfoglalást, amelyről jól tudták, hogy ellentmond a kánonok rendelkezéseinek, a megelőző zavartól és az ország nagyjaitól való jogos és valós félelmüktől, valamint az állandó megfélemlítéstől lesújtva. A vége felé közeledő országgyűlésen ugyanis az idő előrehaladtával a pártoskodók erői annyira felülkerekedtek, hogy a viták során eltűnt minden tisztesség, rend és mérsékeltség, sőt veszélybe került a személyek biztonsága, végül a király és a törvény tisztelete is. A főrendi táblán tömegjelenetekre került sor, éjszaka pedig ellenséges hangulatú tanácskozást tartottak. Igen kevés, legfeljebb 20-30 főnemes részvételével, csak a legutolsó percben összehívott rövid ülés nyilvánította ki a szent ügyről⁸⁵⁹ való lemondást. Hiába

⁸⁵⁷ ROSKOVÁNYI, 1856. 437-439. p. (Lábjegyzetben csatolt szöveggént.)

⁸⁵⁸ „Dum coloni universim cedebantur.” Értsd: mialatt a jobbágyviszonyok mindenütt megszűntek.

⁸⁵⁹ Ti. a tizedről

szónokoltam én és még néhány püspöktársam az egyház jogai mellett, hiába hoztuk fel, hogy a tizedekről való lemondás nem tőlünk, az éppen akkor élőkől függ, s az egyházak, káptalanok, plébániák, a számtalan kegyes intézmény és alapítvány a tizedek elvételeivel a legnehezebb helyzetbe fog kerülni, csak azt az egyet tudtuk az igazságosságra ártalmas gyorsaság miatt elérni, hogy betétettük a törvénytervezetbe a tizedek elvesztését eltérni kénytelen plébániáknak valamiféle kompenzációját. Ami pedig az egyházi javak úrbéri jövedelmeit illette, ezeket ezután ugyanolyan módszerrel engedték el a jobbágnak, mint ahogyan az ország egész nemessége a jövedelmeiről csak a teljes kártérítés reményében illetve feltétele mellett meghozott törvény fejében mondott le. Senki sem volt, aki az egyházi rendnek, egyébként az ország első rendjének érdekei mellett azon az országgyűlésen kiállt volna, függetlenül attól, hogy a többi földesúr állapota hogyan alakult az úrbéri jövedelmek tekintetében. Nem tudjuk, miféle ügyeskedés vagy miféle tévedés következtében történhetett, hogy nyilvánvaló: a cs. és k. Felség által szentesített és kihirdetett, az elveszített úrbériségek kárpótlására vonatkozó törvény a magyar egyház papságára nézve sokkal kétértelműbb és homályosabb, mint amennyire az igazságosság, az ügy jelentősége, vagy a többi osztrák tartomány példája megengedné, vagy pedig mint az e tárgyban az országgyűlési tárgyalásokról készült eredeti és autentikus jegyzőkönyvből kitűnik. (Egyébként a kompenzáció az egész osztrák monarchiában az egyháziaknak rendelkezésére állt.) Ügyeinknek a fent elősoroltak szerinti állása miatt igen szomorúan sínylődünk, szentséges Atya, akár a múltba, akár a jövőbe nézünk. A szent kánonok szankcióit áttanulmányozva rádöbbenünk, hogy az egyház vagyonáról az Apostoli Szék ítélete nélkül nem lett volna szabad döntést hozni. Szentséged lábainál alázatos és esendő szívvel leborulva én és Magyarország minden püspöke gyermeki odaadással esdeklünk Szentséged előtt, hogy azokat a dolgokat, amelyek elmúltak, ne nekünk tulajdonítsa, hanem a bűneinket és őseink bűneit bennünk felfedő Isten jogos és kiismerhetetlen ítéletének, valamint méltóztassék atyai kegyességéhez és kegyelmességéhez mértén gyarlóságunknak bocsánatát adni. A másik dolog, ami aggodással tölt el minket, hogy az egyház szükségleteiről való gondoskodáshoz - ha a tizedek és úrbériségek jogos kártérítését nem kapjuk meg - mi aligha leszünk elégségesek. A szemináriumok, kegyes intézetek, a sok egyház, plébánia híjával lesz a szükséges fenntartási alapnak. Már attól kell félnünk, hogy ha éheznie kell a népünknek,⁸⁶⁰ elhagyja helyét, és a polgári törvény által kijelentett hitehagyás lehetőségének útja megnyílik előtte, hiszen ebben a polgárháborúban a papok erkölcsi is elvadultak és meglazultak. Nem feledkezve meg kötelességemről, kérelmező könyörgéseimmel alázatosan a fenséges uralkodó trónjához járultam, és tiszteletteljesen meggyőződtem róla, hogy a Felséget szentséges elődeinek az Isten és egyház iránti ritka kegyessége vezérli. A császár titkos tanácsosai is a legjobb reményekre jogosítanak. Mivel azonban ez az ügy az egyház mai helyzetéhez képest oly óriási jelentőségű, s az Apostoli Szék ítélete nélkül nem lehet határozni, Szentségedet a legalázatosabban kérni merészeljük, hogy azon atyai kegyességhez mértén, melyet az Apostoli Szék Magyarország alapításától fogva ezen részek tekintélyes egyházai iránt méltóztatott tanúsítani, most is ezen részek sorsát kegyes védelmébe vegye, és méltóztassék hivatalával a fenséges uralkodónál, Ausztria császáranál és Magyarország királyánál az elveszítettek jogos kárpótlásának megadása céljából közben járni. Hogy az egyetemes egyház boldog és hosszan tartó kormányzásáért a halhatatlan Istennek állandó könyörgésekkel esedezhessem, és az apostolok áldásának kegyelmét kérhessem, a lábainál leborulva örökös hittel és hűséggel halálomig maradok.

Bécsben, a Boldogságos Szűz Mária születésének ünnepén⁸⁶¹ az 1849. évben.

⁸⁶⁰ Ti. a papoknak.

⁸⁶¹ Szeptember 8.

III.

A püspöki kar 1850. augusztus 25. - szeptember 1-i értekezletén a tized ügyében született állásfoglalás⁸⁶²

Magyarország püspökeit mind az egyház jogait és jövedelmeit elidegeníteni tiltó legszentebb kánonok, mind saját közösségük tisztelete ünnepélyes esküvéssel kötelezik, hogy számot adjanak azokról az erőszakos időkről, amikor a trónusok összeroppanása miatti recsegés-ropogás közepette, valamint mind a szentséges, mind a világi hatalmasságok összeomlásának romjai között néhány (azóta is az egyházi rendhez tartozó) klerikust az 1848. évi országgyűlésen - részben személy szerint közvetlenül, részben a felső tábla követéinek szóló üzenetben közvetett módon - nyíltan, kifejezett fenyegetésekkel és megfélemlítésekkel rávettek arra, hogy elhiggyék: az egész egyházi rendre és az összes egyházi birtokra leselkedő veszélyt elháríthatják, ha gyorsan, bár akaratuk ellenére lemondanak azokról a tizedekről, amelyeket még első szent királyunk engedett át részükre és ettől fogva számtalan törvény, nyilvános egyezmény, ünnepélyes békeszerződés erősített meg. Úgy látszott, erre a cselekedetre csak a megelőzhetetlen vészes szükség, továbbá az a szomorú sors vehette rá őket, melyet Franciaország, Németország, Spanyolország, Portugália, sőt Itália egyes tartományai egyházainak kellett átélnie, ahová a forradalmak ellenséges támadása a katolikus egyházra káros támadással tört be, s csak a békésebb idők orvosolták a bajokat. A diétán jelen lévő egyházi személyek a forradalom lecsendesíthetetlen gyűlölete miatt erőfeszítést tettek arra, hogy az egyházi jövedelmek egy részének feláldozásával az egyház másik, jelentősebb fenntartási alapját⁸⁶³ a szent célokra őrizhessék meg. Ez az egyház nyilvánvaló szükségének és hasznának figyelembe vételében megmutatkozó szándék azonban csak azokat mentesíti az egyházi fenyték alól, akik ellenállást fejtettek ki; nemkülönben az egyházi dolgok azon elidegenítőit, akik képesek voltak az egyház javát támogatni, de magáról az elidegenítésnek erőszakkal és félelemmel kikényszerített aktusáról a jog minden ünnepélyességével az érvénytelenség büntetésének terhe alatt kinyilvánítják, hogy az a törvény előírásai alapján semmisnek minősül, és semmiképpen sem nem érvényes, sem nem hatályos. Tudniillik az egyházatyák törvényeiben⁸⁶⁴ megjelenő többször említett legszentebb kánonok, és az 1553/8. tc.⁸⁶⁵ előírják, hogy a püspökök a tizedek elidegenítésekor előzetes tárgyalást folytassanak és az egész káptalant értesítsék az egyházi javak elidegenítéséről, a cselekmény érvénytelenségének terhe alatt. De ezúttal minden efféle tárgyalást éppen azok tettek lehetetlenné, akik az ügy elfogult kezelésével a tizedről való lemondást az általános rettegés közepette kikényszerítették. Azután a királyi jog is, valamint maga a méltányosság is azt követeli, hogy - mivel mindenkit érint - mindenkinek jóvá kell hagynia; ezen felül a törvény kimondja: a

⁸⁶² ROSKOVÁNYI, 1856. 732. sz. 436-442. p.

⁸⁶³ Utalás az egyházi birtokok jövedelmére illetve a Vallásalapra.

⁸⁶⁴ Hivatkozás a tridenti zsinat végzéseire. Számos kánoni kézikönyv közül ld. pl.: Corpus Juris Canonici. Editio Lipsiensis Secunda. Instruxit: FRIEDBERG, AEMILIUS. Pars Prior. Lipsiae, 1879.

⁸⁶⁵ A törvény arról rendelkezik, hogy az egyházi személyek a tizedeiket szabadon bérbe adják annak, akinek akarják. A közcélokra igénybe vett tizedjövedelmekkel kapcsolatban a törvény szövegének 3. §-a is megőrizte a főpapok tiltakozását, mondván, hogy „az egyházi fekvő javak és jövedelmek megtartására tett eszközök és a régidőktől fogva mindenkor megtartott szent kánonok rendelkezései ellenére abba a végzésbe bele nem egyezhetnek”, amit a törvény elfogadásakor is csak azzal kitéttel tettek meg, hogy csak egyszeri alkalomról van szó. Az előzetes tárgyalásokról és káptalan értesítéséről nem a törvénycikk, hanem a kánonok rendelkeztek. MT., 1526-1608. 342-343. p.

főpaptól az egyházi javak lényeges elidegenítésében okvetlenül megkövetelik nemcsak az alapos és ünnepélyes tárgyalást, hanem az együttes elismerést és aláírást is, legalább a káptalan nagyobb részéről; ha pedig az egyházi személyek nem adnak időt a káptalannal való alaposabb megtárgyalásra, lemondásra kényszerítve eltiltják őket hivataluktól, s tettük elveszti minden jogszerű érvényét és hatályát. Ezen felül a Kollonics-féle egyezség⁸⁶⁶ szövege és történeti része, valamint a papi gyűlésről, továbbá a tized és az egyházi adó ügyében teljhatalommal felruházott küldöttekről szóló nyilvános iratok nyíltan bizonyítják, hogy az egész magyarországi egyház jogai és javai felett nem hogy egyesek nem rendelkezhetek volna, hanem arról csak a papság teljhatalommal megbízott egyházi emberei hozhattak volna döntést. Így a tizedekről akaratuk ellen és félelemmel kicsikart lemondatás értelmi szerzői a tárgyalás viharos meggyorsításával a diétán jelenlévő egyháziaktól elvették a lehetőséget, hogy a püspökökhöz, valamint a világi és regula-szerint szabályozott káptalanokhoz járuljanak jóváhagyás kérésének céljával, de az egyház jogaival szembeni nyílt cselekményre nem merték rászánni magukat. Végül az apostoli királyok példája, miszerint a tizedek tizedeinek és az egyházi hadiadóknak - amelyek az állandó háborúk súlyos költségeit fedezik - a törvényes birtoklásához újra és újra ki kell kérni a legfelsőbb pontifikális hozzájárulást, arra enged következtetni, hogy a Szentszéknek az egyházi jogok és jövedelmek elidegenítéséhez való hozzájárulása országunkban is szükséges. Ezért a tizedekről a legszentebb Atya tudtán és beleegyezésén kívül kezdeményezett lemondás - anélkül, hogy ezt a római leiratok is kinyilatkoztatnák - már jelenleg sem tekinthetők érvényesnek, azért, mert a cselekmény ellentmond a kánonoknak, azok hatályos értelmezése szerint.

Mindezek következtében a magyarországi püspökök - nem azért, mert fájdalommal fogadták jövedelmük elvesztését, melyet különben is mindig a nép jólétére, valamint a haza dicsőségére költöttek, hanem egyedül a legszentebb kánonoknak Isten előtti feltétlen tiszteletétől vezéreltetve, melyekhez lelkiismeretüket és tetteiket mindig igazítaniuk kell -ünnepélyesen tiltakoznak és kinyilvánítják az Ő legszentebb földi Helytartója, továbbá az apostoli király, végül jelenlegi és jövőbeli polgártársaik előtt a következőket: A tizedekről való lemondás aktusát a sokkal nagyobb károktól való félelem miatt, mintegy az egyházi rend üdvének egyedüli eszközeként kényszerítették ki tőlük, mely a jognak a szent kánonok tekintélyével a cselekedetek érvényességére vonatkozóan elrendelt minden formai követelményével a lemondó egyháziak bűnén túl önmagában is, továbbá a jog minden ereje által semmis. Egyébként a püspökök maguk igazolására, valamint a nép iránti szeretettől és elkötelezettségtől vezéreltetve (amelynek szükségeiben mindig készek segítségükre sietni), illetve a király és a haza tekintélyével és egyetértésével megerősített törvények iránti őszinte tiszteletükből fakadóan, végül pedig azért, mert tartanak az ügyben felmerült minden - mint a tömegek bőséges forrásából fakadó - balvéleménytől, nyíltan és világosan kihirdetik: Jelen nyilatkozatuk és tiltakozásuk egyedüli és egyetlen célja, hogy eleget tegyenek a szent kánonok előírásának, melyek tiltják az egyházi javak megfelelő formai követelmények nélküli elidegenítésének megkezdését, nem pedig az, hogy a tizedeknek a törvény szerinti, a nép javára tett elengedését újratárgyalják vagy megtámadják. Mindkét tábla egyházi személyei egyaránt jól emlékeznek arra, hogy bár egyrészt a lelkészkezdő papságot illető tizedekből levonták a saját tekintélyes részüket mint papi illetéket (kongruát), másrészt ezekből sok más egyházi intézetre is költöttek; az országgyűlésen a tomboló forradalom legnagyobb viharai közepette nyíltan fogalmazva hívták fel az ország két táblához tartozó rendjeit, hogy a tizedek eltörlése miatt felmerült szükségletekre méltányos és elegendő támogatással legyenek segítségükre. Így most az összegyűlt püspökök ő szent császári Felsége és magas minisztériumának igazságosságától és a nemzet nemes alattvalói hajlandóságától tisztelettel és teljes bizoda-

⁸⁶⁶ A Vallásalap megteremtésében fontos egyezményt és jogi természetét ismerteti: CSORBA, 1999. 217-219. p.

lommall kéri és várják, hogy (miután a papság - az Isten tiszteletének és az egyház szolgáló táplálásának biztosítását hangsúlyozva - oly nagy áldozatot hozott, továbbá a szükséges nyilvános dicsérő beszédek között az 1848/13. tc.-ben - annak ellenére, hogy az egyházi intézetek hanyatlásnak indultak - elfogadta az országnak közös kötelező érvényű hitvallását) méltó és korunk körülményeihez szabott ellátással késedelem nélkül elsősorban a lelkeskedő papságnak nyújtsanak segítséget, mindazoknak a jogos figyelembe vételével, amelyeket ez a papság a tizedekkel és tizenhatodokkal⁸⁶⁷ elveszített.

⁸⁶⁷ Sedecima, a tized 1/16-od része, mely a tizedjövedelemnek a papság közvetlen megélhetésére fordítható részét jelentette.

Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány oktatáspolitikájáról*

Alábbi dokumentum az Eötvös József által 1848-ban kidolgozott oktatáspolitikai koncepcióhoz, az általa készített, és az első népképviselői országgyűlésben 1848 augusztusában - szeptemberében vitákat kiváltó törvénytervezethez kapcsolódik. Az Eötvös-féle népiskolai törvényjavaslat vitájával és annak lényegével már többen foglalkoztak,⁸⁶⁸ mégis kevés adat látott arról napvilágot, hogy hogyan is viszonyult mindehhez az oktatásban elfoglalt pozíciói miatt az egyik leginkább érintett, a katolikus főpapság. A vonatkozó legutóbbi feldolgozásból⁸⁶⁹ is kitűnik, hogy a püspöki kar tagjai nem nagyon léptek a nyilvánosság elé véleményükkel, illetve kevesen is vették közülük a fáradságot, hogy a Batthyány-kormány oktatás- illetve egyházpontikájával teoretikus igénytel foglalkozzanak.

Éppen ezért érdemes felidézni Rimely Mihály (1793-1865) pannonhalmi főapát 1848 végén (valamikor szeptember közepe és karácsony közötti időszakban) papírra vetett „eszmélkedéseit”, melyben a katolikus egyház álláspontját igyekezett összefoglalni a tervezett reformokat, különösen az elemi oktatással kapcsolatos „közös iskola”-programot illetően. Rimely meglehetősen konzervatív nézeteket vallott, az 1848. évi eseményekkel kapcsolatban keletkezett országgyűlési feljegyzései is sokkal inkább bizalmatlanságot tükröznek a polgári átalakulással kapcsolatban.⁸⁷⁰ 1848 tavaszán-nyarán, valamint a népképviselői országgyűlés tárgyalásai következtében egyre jobban megerősödött benne az a meggyőződés, hogy a változások nemcsak megingatták egyházának a „magyar alkotmánnyal összeforrott” évszázados kiváltságait, hanem azok teljes megsemmisítése irányába is mutatnak. Rimelyre amúgy is jellemző volt, hogy a kezébe került törvényjavaslatok példányain, esetleg különálló lapokon papírra vetette első benyomásait, véleményét a szóban forgó kérdéskörrel. Ezeket némely

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

⁸⁶⁸ A teljesség igénye nélkül a kérdéssel foglalkozó fontosabb tanulmányok: MESZLÉNYI ANTAL: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.); HAJDÚ JÁNOS: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933.; legújabban: CSORBA LÁSZLÓ: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpontikai kérdésekben. In: SZABAD GYÖRGY (szerk.): A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Bp., 1998. 257-281. p.; FAZEKAS CSABA: Az első népképviselői országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai. (1848. július - december) In: DOBROSSY ISTVÁN (szerk.): Tanulmányok és források az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Miskolc, 1998. 81-192. p. Eötvös József oktatáspolitikai nézeteit elemzik továbbá: SÓTÉR ISTVÁN: Eötvös József. Bp., 1967. (2. kiadás); FELKAI LÁSZLÓ: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp., 1979.; CSIZMADIA ANDOR: Eötvös József kultusz-kormányzati és jogalkotó tevékenysége. In: CSIZMADIA ANDOR: Jogi emlékek és hagyományok. Esszék és tanulmányok. Bp., 1981. 447-494. p. stb.

⁸⁶⁹ SARNYAI CSABA MÁTÉ: Oktatás-laicizálási törekvések és a katolikus felsőoktatás 1848-ban. In: KÓSA LÁSZLÓ (szerk.): Fiatal egyháztörténészek kollokviuma (1998. november 3.) Tanulmányok. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 1.) 69-104. p.

⁸⁷⁰ Ld. erről részletesen: FAZEKAS CSABA: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847-48. évi országgyűlésen. In: Győri Tanulmányok, 22. Győr, 1998. 65-154. p.

esetben „eszmélkedés”-eknek nevezett önálló tanulmány- vagy beszédvázlatokká is szerkesztette, többségüket azonban nem publikálta illetve mondta el nyilvánosan.⁸⁷¹

Az Eötvös József-féle népiskolai törvény tervezete különösen foglalkoztatta, nagyon sok vonatkozó feljegyzést készített. Az új polgári állam iskolarendszerének kialakításában a miniszter (a Batthyány-kormány egészéhez hasonlóan) megpróbált az elvi liberalizmus illetve az aktuálpolitikai kihívások közötti középúton egyensúlyozni - úgy tűnt, kevés sikerrel. (Előbbi az egyházak iskolafenntartói monopóliumának következetes felszámolását, utóbbi - az éleződő bel- és külpolitikai helyzetben, önvédelmi háború küszöbén - a társadalmi békesség fenntartását, így az egyházak bizalmának megnyerését jelentette.) Az országgyűlési képviselők többsége túlzott engedékenységgel vádolta Eötvös iskolai tervezetét az egyházi (elsősorban katolikus egyházi) befolyás felszámolásában, míg a főpapok az oktatási rendszer legapróbb reformját vagy módosítási kísérletét is frontális támadásként, üldözésként, vagy legalábbis az egyházi belügyekbe való durva állami beavatkozásként értékelték. A képviselőházban 1848 augusztus elején több mint egy hétig heves vitatkozások tárgyát képezte az ún. „közös iskolák” kérdése. A felvilágosult abszolutizmus rendszerében gyökerező oktatáspolitikai modell lényege az volt, hogy megszüntetik az iskolák felekezeti jellegét, egy-egy településen pedig a különböző egyházi közösségek közös intézményeket hoznak létre, mivel a tantárgyak túlnyomó többsége nem felekezeti jellegű. (A hittant természetesen mindenki felekezete lelkészétől tanulhatja.) A közös iskolák rendszerének, mint célnak a megvalósításában a képviselők lényegében nem is hangoztattak eltérő meggyőződések, abban a kérdésben azonban, hogy a közös iskolákat kötelező vagy megengedő jelleggel vezessék-e be (vagyis az állam finanszírozza-e az egyházi iskolák működését), már nagyon is megoszlottak a vélemények. A képviselőház először leszavazta Eötvöst, és a radikálisabb változatot fogadta el, majd a kormányzat presztízvesztését azzal küszöbölték ki, hogy nem kis politikai manőverekkel (újra szavaztatással, Eötvös és több miniszter lemondási szándékának „lebegtetésével” stb.) mégis az eredeti változat mellé állították a többséget. A felsőház azonban - nem kis részben a püspöki kar merev tiltakozása hatására - levetette napirendről a kérdést, így nem is lett belőle törvény.

Eötvös József ugyan a közös iskolák rendszerének fokozatos bevezetése mellett érvelt (elvi és gyakorlati okokból), de az egyházi intézmények közös iskolákkal történő felváltásának szükségességét nagyon is következetesen képviselte.⁸⁷² Augusztus 24-én adta ki például a középiskolai oktatással kapcsolatos rendeletét, mely már bevezetésében is „gyökeres reform” bevezetésének szükségességéről ejtett szót, szaktárgyi rendszer kialakítását és egyértelműen a közös iskola rendszerét preferálta.⁸⁷³ Szeptember mozgalmas eseményei közepette a reform nem került újra szóba, csak november elején jelent meg Szász Károlynak, az Eötvös szeptember végi távozását követően a vallás- és közoktatás ügyeit átvevő államtitkárnak egy

⁸⁷¹ Az alább közölt iratot a Rimely rendezetlen hagyatékát tartalmazó iratcsomóban találtuk: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 146/VI-X. Rimely Mihály jegyzetei az 1843-44. és 1847-48. évi [illetve 1848-49. évi] országgyűlések iratain.

⁸⁷² Eötvös liberális katolicizmusáról legutóbb alaposan: TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Eötvös: a nyugat-keleti liberális. In: TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Törzsi fogalmak. II. köt. Bp., 1999. (East-European Non-Fiction) 9-144. p.; küln. 136-141. p. Vö. még BARCZA JÓZSEF: Eötvös József valláspolitikájáról. In: Egyháztörténeti Szemle, 2000. 1. sz. 129-141. p.

⁸⁷³ Ld. 11. sz. jegyz.

rendelete.⁸⁷⁴ Ebben közölte, hogy „a haza háborús körülményeire tekintettel” átmenetileg felfüggesztik az említett rendeletben tervezett középiskolai reformot, azonban két pest-budai középiskolában bevezetik azt, méghozzá a piaristák közreműködésével, a tanári állásokat pedig nem az egyház, hanem nyílt pályázat útján a minisztérium töltötte volna be. A rendelet kihangsúlyozta továbbá, hogy a vallásoktatást kiveszik a tanrendből („ezen oktatás kiszabott rendes közleckék idején kívüli órában kell lennie”), s azt mindenki saját felekezete lelkészétől kapja, a vásár- és ünnepnapokat leszámítva templomba menetelre senki nem kényszeríthető. A püspöki kar augusztusban az elemi oktatással - különösen a nyilvánosság előtt - nem foglalkozott, a polgári átalakulásnak az iskolarendszerre gyakorolt hatását azonban egységesen és élesen ítélte el a középiskolák tervezett átalakításával kapcsolatban. Leszögezték például, hogy március óta a kormányzat valamennyi intézkedése nemhogy védte volna az egyházi iskolákat, „hanem inkább azon nyílt célzat vala észrevehető, hogy reformok tervezete mellett azok katolikus egyházi s vallásfelekezeti jellemőktől megfosztatván neutrális vagyis státus iskolákká átalakíttassanak”, továbbá kemény szavakkal ítélték el a kormányzat törvényellenesnek, diszkriminatívnak, nemcsak az egyház- és a vallás, hanem valamennyi tisztességes honpolgár elleni támadásnak minősített lépését.⁸⁷⁵ Szász Károly államtitkár december 9-én kelt válaszában hasonló határozottsággal utasította vissza a püspöki kar vádjait. Levelében szembelyezkedett - az állam-egyház elválasztás jelszava mögé hamisan bújó - egyházi kiváltság- és pozícióvédelem stratégiájával, valamint elkötelezte magát a hatályos törvények és országgyűlési határozatok illetve az Eötvös-féle rendelkezések következetes megvalósítása mellett. Például így írt: „akármelyik minisztériumnak teendőiben iránytűje nem más lehet, mint a törvény, s nemzetnek az országgyűlésében nyilatkozó akarata. Ezt igyekezte s fogja ezután is folyvást követni igyekezni a kultuszminisztérium is, és ha meg lesz győződve, hogy intézkedései az országgyűlésének nézeteivel egybehangzanak, könnyen és öröme nélkülözi a magyarhoni püspöki kar egyébiránt nagyra becsült helybenhagyását. Márpedig kétségtelennek tartja ezen minisztérium, hogy az országgyűlésének az iskolák valláshoz viszonyairól nyilvánított nézetei még többre is jogosították volna annál, amivel a magyarhoni püspöki karnak visszatetszését magára vonta.”⁸⁷⁶

A püspöki kar tagjának számító Rimely Mihály „eszmélkedései”-n pontosan tükröződik a főpapok novemberi nyilatkozatának gondolatmenete. Ugyanakkor a középiskolai reform kérdésébe egyrészt újra tudatosan bekapcsolja az elemi iskolák ügyét, felidézve a „közös iskolák” augusztusi képviselőházi vitájában elhangzott liberális érveket, másrészt pedig az egész problémakört magasabb, elméleti síkra emelte. Gondolatai összességükben a katolikus egyház oktatási („ideológiai”) monopóliumát védeni hivatott konzervatív felfogásának kristálytiszt formába öntése. Mindennek érdekességét az adja, hogy éppen világos megfogalmazásai mutatják meg az 1848 tavaszán hatalomra került liberálisok értelmezésével szemben mutakozó alapvető és lényegében össze nem egyeztethető ellentmondásait. Például abban a tekintetben, hogy Rimely szerint is az államnak gondoskodnia kell polgárai vallásosságáról (szemben a polgári felfogással, mely az emberek magánügyének tekinti az Isten-hittel kapcsolatos magatartását), katolikus értelmezés szerint az oktatásban a vallásos

⁸⁷⁴ Közlöny, 1848. 146. sz. (november 3.) 709. p. Megjegyzés: Bár október elején a már megfogyatkozott Batthyány-kormány végleg lemondott, közleményünk címében azért utaltunk a kabinetre, mert az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) októbertől december végéig foganatosított rendelkezései lényegében csak az eötvösi tervezetek folytatásainak, újra életbe léptetése kísérleteinek számítottak.

⁸⁷⁵ Az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett „a magyarhoni püspöki kar” aláírással ellátott tiltakozás egykorúan megjelent: *Religio és Nevelés*, 1848. 69. sz. (december 7.) 536-539. p.

⁸⁷⁶ Az OHB Szász Károly által írt válasza: *Magyar Országos Levéltár. H 2. (= A Miniszterelnökség, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnökség iratai.)* 5419/1848. sz.

nevelés az elsődleges, minden más csak ezt követheti (ellentétben a liberális értelmezéssel, mely az iskolában elsajátítandó elméleti és gyakorlati ismeret-anyagra, nem pedig annak felekezeti vonatkozásaira helyezi a hangsúlyt) stb. Rimely ki is mondta, hogy szerinte a népnevelés alapvető feladata nem a világi tudományok, hanem a vallásosság elsajátíttatása. Ebből következett nála, hogy a tanárok kiválasztásában sem a szaktudományos jártasságot, hanem a felekezeti elkötelezettséget állította első helyre. Bizonyos kijelentései meghökkentőek (például amikor a kormány és a törvényhozás közös iskolák iránti erőfeszítéseit azért utasította el, mert - mint mondta - a katolikus iskolák mindig is nyitottak voltak mindenki előtt, vagyis „közös”-nek számítottak), és a szöveg mellé utóbb iktatott széljegyzetekkel együtt azt tükrözik, hogy Rimely készült a nyilvánosság elé lépni ünnepélyes tiltakozásával, az „eszmélkedéseket” bizonyára saját szerzetesrendje tiltakozó nyilatkozata egyik alapszövegének is szánta. A közvélemény meggyőzését, megnyerését szolgálták a liberálisoknak tulajdonított következetlenségek (például hogy szembeállította az eötvösi rendeletet az állam és egyház viszonyát új alapokra helyező 1848/20. tc.-kel), a vallásos szülők igényein semmibe vételével kapcsolatos vád stb.

A szöveg konkrétabb megfogalmazásra és nyilvánosságra hozására egykorúan bizonyára azért nem került sor, mert 1848 végétől a politikai és katonai helyzet alakulása egyszer sem tette újra lehetővé az iskolai reform életbe léptetését, az azzal kapcsolatos nézetek ütköztetését.

Dokumentum

[Rimely Mihály:] Eszmélkedés a közös iskolák felállításáról
Magyarországban és a miniszteriális eljárása felett

Mujszer képviselő (pap) nyilatkozott az országos ülésben, midőn az elemi tanodákról folyt a tanácskozás: véleményem s meggyőződésem az, hogy legyen közös iskola s legyenek közös tanodák, az iskola költségek közadóval fizetessenek.⁸⁷⁷

A Közlöny hivatalos vagyis miniszteriális lapban, 77. számban, augusztus 25. napján, 1848. évben közzé tétetik egy miniszteriális rendelet 605/k/1848. [szám alatt],⁸⁷⁸ a középtanodák (gimnáziumok) rendszerének és a tanítói személyzete körüli gyökeres reform eszközöltetésére, és e rendeletben kimondatik, hogy a tanárok bármely bevett vallás követői közül egyedül képességük ajánlatára fognak alkalmaztatni, tehát a középtanodák is közös iskolákra fognak átalakít[ta]ni.

Hogy a közoktatási minisztériumnak terve, óhajta: a köziskolák az elemi tanodáktól kezdve a legfőbb iskoláig, azt e jelen rendelete mutatja, és az országos ülésben az elemi tanodákról

⁸⁷⁷ Mujszer József (1809-1882) barcsi római katolikus lelkész, Nagyatád képviselője a népképviselői országgyűlésben. Sokak meglepetésére augusztus elején teljes mellszélességgel kiállt a „közös iskolák” kötelező erővel történő bevezetése mellett, vagyis követelte, hogy az állam csak a közös iskolákat támogassa, a tisztán felekezetieket tartsák el az érintett egyházak. A Rimely által idézett beszédét augusztus 3-án nem sokkal Eötvös miniszteri expozéja után tartotta. Közlöny, 1848. 57. sz. (augusztus 5.) 270. p.

⁸⁷⁸ Eötvösnek a középiskolai reformra vonatkozó 1848. augusztus 24-i rendeletéről van szó, mely a Közlönynek valóban a hivatkozott számában jelent meg. Legutóbbi kiadása (további irodalommal): F.KISS ERZSÉBET (szerk.): Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.) (továbbiakban: F.KISS, 1997.) 143-145. p.

folyván a tanácskozás, tett nyilatkozata tanúsítja, hol mondá, hogy legbensőbb meggyőződése, hogy a közös iskolák legcélszerűbbek és legüdvösebbek.⁸⁷⁹

Legitíten tehát a kérdés, mi értetik a közös iskolák alatt Magyarországon, vagyis inkább mit értenek a képviselők, a minisztérium a közös iskolák alatt? Mely kérdéssel, ha tisztában leszünk, és a közös iskolák eszméje határozott, megállapított leendő, könnyebben, helyesen ítéldhetendünk a közös iskolák akár korszerűsége, akár haszna felett, következésképpen azoknak életbe léptetéséről.

A közös iskolák, legyenek azok elemiek vagy felsőbbek, két értelemben lehetnek közösök: vagy a tanítványokra nézve vagy az oktatókra, tanárookra nézve. A tanítványokra nézve közösök a tanodák, ha ezek minden hitkülönbség, felekezetek nélkül látogattatnak; a tanárookra nézve közösök, ha az iskolában és a tanítandó tárgyakra nézve semmi tekintet nem vetetik a vallásra, hanem csak az tekintetik, mely személy legalkalmasabb, gyakorlottabb a tanítandó tárgyra, tudományra nézve, és ez alkalmaztatik, rendeltetik tanítónak.

Hogy Magyarországon az elemi iskolákra nézve a vitatkozás a közös iskolák felett nem fordul e sarkok körül, vajon a vallásfelekezeti gyermekek járjanak, járhatnak-e ugyanazon iskolába - úgy hisszük, hogy kiki tudja: hogy ily értelemben vagynak és voltak Magyarországon közös iskolák, mert a katolikusok iskoláik nyitva állottak minden vallásbeli tanuló ifjúnak, keresztény és nem keresztény ifjak látogatták, látogathatták a katolikus iskolákat és úgy ezek közösök valának. Amennyire pedig a katolikus ifjú a más vallású iskolákba nem járhatott, és úgy a más vallású iskolák felekezetiiek valának a katolikus ifjúságra, segített e megszorításon az 1848. évi 20. törv. cikk, kimondván, hogy a bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedettik, mely időtől a külön vallásfelekezetek iskoláik is közösök lettek a tanítványokra nézve, mert a katolikus gyermekét járathatja a protestáns tanodákba, úgy mint a katolikuséba; és így a tanulókra és iskolákra nézve nem látunk szükségét, hogy még törvény által is kimondattassék: hogy legyenek, lehetnek közös iskolák, mert részint a gyakorlat, részint a törvény már életre hozta a közös iskolákat a tanítványokra nézve.

Így tehát hitünk szerint a kérdés, a vita a közös iskolákról inkább a tanítókra vonatkozik és kerestetik, vajon jó, üdvös, hasznos, tanácsos és jogszerű-e oly iskolákat felállítani, melyekben vallástekintet nélkül a tanárok alkalmaztatnak. E kérdést két részre felosztjuk, kerestetik először, vajon jó s üdvös-e e rendszert alkalmazni az elemi, másodsor a felsőbb tanodákra.

Mujszer képviselő és vele mások sokan a véleményben, meggyőződésben vagynak, hogy igenis célszerű a polgári társaságba ha az elemi iskolák közösök, sőt b.[áró] Eötvös József vallási, közoktatási miniszter a képviselők nyilvános és országos ülésükben kimondta, hogy ez a belső meggyőződése: hogy a közös iskolák csak üdvös eredménnyel lehetnek a nemzetre, és azért szívéből szólott Palóczy László képviselő, midőn ezek felállítását sürgette a szószeréből!⁸⁸⁰

⁸⁷⁹ Eötvös miniszteri expozéjában ezt valóban hangsúlyozta, azonban azt is hozzátette, hogy a közös iskolák rendszerének azonnali megteremtését nem tartja kivitelezhetőnek. Ld. 10. sz. jegyz. illetve többek között: FELKAI LÁSZLÓ: Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Bp., 1957. (Neveléstörténeti könyvtár) 111. p.

⁸⁸⁰ Palóczy László (1783-1861) Miskolc város egyik képviselője volt az országgyűlésben, a közös iskola ügyében a radikális álláspont egyik vezérszónoka, több nagy beszédben is érvelt az áprilisi törvények oktatás- és egyházpolitikai rendelkezései következtetés végigvitele mellett. Ez a célzás az augusztus 4-én tartott beszédére vonatkozott.

E kérdés több oldalról tekintethetik és megfejtethetik. Úgy ha az állam vállalja magára a terhet, hogy az iskolákat fizetni akarja, természetesen jutányosabbak a közös iskolák, mint a felekezeti, mert a helységben, hol vallásos felekezetek léteznek, könnyebb egy közös iskolát felállítani s tartani, mint kettőt vagy hármat. De ha az elemi tanodák, a népnevelés a vallásos oldalról tekintetik, akkor hogy a kérdés a közös iskolákra megfejtethessék, gondoljuk, hogy azt sem az evangélikus, református, katolikus és bármely vallásfelekezet nem fogja kívánni - de még az álladalom sem.

Feltéven, hogy a polgárok vallásosságuk⁸⁸¹ és a vallás minden polgári társaságok és államánnyok nélkülözhetetlen alapja, mint Chabot nyilatkozott 1848[-ban]⁸⁸² a francia nemzeti gyűlésen és mit minden időbeli státusférfiak⁸⁸³ megismertek és bevallottak, mert a vallástalan polgárok szörnyetegek, kik társaságban nem élhetnek, mivel a kultörvény nem elegendő az együttélhetésre. Ha az emberi gonoszság, szenvedély és a rosszra, a megbántásrai hajlamok, ösztönök nem belső törvény által fékeztetnek, a kül- vagy polgári törvény nem képes magának a tekintélyt, megsértetlenséget, szentséget megszerezni, nem képes a polgárokat együtt tartani, nincs biztosság, bátorság, nincs engedelmesség, és a társaság feloszlik, a vallás nélkülözhetetlen alapja és feltétele a polgári álladalomnak, életnek, és azért:

Fő feladata a polgári álladalomnak, hogy polgárai vallásosak legyenek, mit a népnevelés által eszközöl, és azért a népnevelésnek alapja, sőt célja a vallásos nevelés, evégre kell az álladalomnak különösen felállítani a néposkolákat, melyekben osztán a többi tudományokba is - melyek a népnek körülállásaihoz szükségesek, hasznosak - bevezetessenek, beavattassanak, hogy boldogabb napokat éljenek.

De mondják, kik gondolják, hogy a népnevelésnek inkább más tudományokkal kell foglalatoskodni, mint a vallással: igaz, hogy a vallásosság az álladalom nélkülözhetetlen alapja, legyenek a polgárok vallásosak, de tanulják a vallást a templomban a lekipásztoroktól, az iskola világi tanulmányok székhelye, nincs az iskolának köze a vallással. Kik így gondolkodnak, felforgatják az álladalom fő kötelességét az alább rendelt kötelességével, mert az álladalom meg fog állani vallásos, de nem művelt polgárokkal, de nem fog megállhatni művelt, nevelt de vallástalan polgárokkal, és azért kettő között lesz a választása. Az polgári társaság azért egy[es]ült álladalomba, hogy együtt élvén, boldoguljon, ezért az álladalomnak első és legfőbb gondja, kötelessége a népet vallásban nevelni. A népnevelésnek a valláson kell bázírozni,⁸⁸⁴ és miután vallásos a polgár, második kötelessége a státusnak gondoskodni, hogy népe művelt is legyen, mert így fog virágozni és boldog lenni a státus. Ez a népnevelés természetes rendszere, nem veheti a polgár hasznát a műveltségének a polgári társaságban vallásos nevelés nélkül, mert enélkül fenn nem állhat a polgári társulat.

Mindezekből látható, hogy Magyarországon a miniszter a törvényjavaslatában felcserélte a népnevelési főcél az alárendelt céllal, midőn ő a népnevelést a világi tudományok, nem pedig a vallás oktatására, gyakorlására bázírozta, kiszorította majdnem a vallásos oktatást, és az iskolából a templomra utasította; ahol oda kellett volna neki törekedni, miután a vallás az

⁸⁸¹ Bizonyára elírás, értsd: vallásosak.

⁸⁸² Rimely a magyar katolikus sajtóban megjelent franciaországi tudósítást idézte szinte szó szerint: Religio és Nevelés, 1848. II. 12. sz. (július 27.) 95. p.

⁸⁸³ Státusférfi = államférfi.

⁸⁸⁴ Bázírozni = alapulni.

álladalom fenntartója és a népnevelés főcélja, hogy a vallási oktatást, mi terjedelmes⁸⁸⁵ alapokra fektette volna, hogy a vallás mi[nél] erősebb gyökeret verjen a polgárok szíveikben.

A polgárok vallásossága eleme, alapja lévén az állam erősségének, maradandóságának; és úgy nézetünk szerint a népnevelésnek vallásos nevelésnek kelletvén lenni, kezdjük [azon, hogy] lehetséges-e a közös iskola, akár [abban] az értelemben, hogy abba minden hitfelekezetű gyermekek járjanak, akár [abban] az értelemben, hogy bármi hitfelekezetű oktató, tanító tanítsa a gyermekeket. Mi végre hallgassa a más vallású gyermek a más vallású oktatást és melyik vallás taníttassék, ha ez mondatik, hogy kiki tulajdon vallása szerint oktattassék? Úgy nem leend közös iskola, hát mi[lyen] felekezetű oktató tanítsa a gyermekeket? Ez csak saját vallását fogja előterjeszteni melyet a más felekezetű gyermek és szüle nem akar.

Fogalmunk szerint a népnevelésről⁸⁸⁶ nem lehetnek közös iskolák, és az álladalom célját téveszteni, erőszakot követne le, ha közös néposkolákat állítna fel.

De még az értelemben is, hogy a néposkolák nem vallásnevelői, hanem tudományos intézetek, sem állíthat fel az álladalom közös iskolákat [abban] a hiszemben, hogy a világi tudományoknak nincs köze a vallásokkal, hogy kötelezze a szülőket ily nemű iskolák látogatására. Elhallgatván azt, hogy ez értelmű néposkolák a valóságos népnevelési iskolákkal ellentétben vagynak, hibásnak tartjuk azt, hogy a világi tudományok nincsen[ek] egybeköttetésben a vallással, mert az embernek legfőbb kötelessége az Isten bővebb ismeretére jutni, mire minden tudományt kell felhasználni, és azért rosszul cselekednék a tanító, ki a tudományok minden ágait fel nem használná arra, hogy növendékét az Istenre ne figyelmeztesse és Szent Pállal a láthatókból ismertekből a láthatatlanra, ismeretlenre fel nem emelné!⁸⁸⁷ A buzgó tanító ezt el nem mulasztandja, és hogyan, mi joggal kötelezhetné az álladalom a szülőket, hogy gyermekeiket közös iskolákba küldjék, hogy a tanítóktól vallásuk elleni elveket beszívjanak, megtanuljanak? Feladata a státusnak csak ide terjed: hogy felügyeljen, hogy a nevéndékek oktatást nyerjenek, de joga, kötelessége oda nem terjed, hogy azok közös iskolákba járjanak.

Érezte ez oknak súlyát a miniszter úr is, és azért - noha szíve lángol a közös iskolákért - mégis törvényjavaslatában felállította az elvet, hogy a hitfelekezetek felekezeti iskolákat állíthatnak, mert érezte, hogy lakonikus⁸⁸⁸ törvénye gyakorlatban kivihetetlen, és hogy a szülőknél parancsolni nem szabad, nem lehet, [hogy] micsoda iskolába járassák gyermekeiket. Igen is parancsolni lehet a státusnak, hogy gyermekeiket neveljék. A közös iskolák, ha a tanítók valláskülönbség nélkül választatnak, tétetnek, vagy az indifferenzizmusnak⁸⁸⁹ vagy a prozelitizmusnak⁸⁹⁰ ajtót nyitnak. Mert ha a tanító hideg a vallása iránt, a gyenge szíveket hidegséggel, közömbösséggel tölti el a vallásuk iránt; ha buzgó és lelkes vallása iránt, úgy a más vallások kisebbsítésével magáét magasztalván megingatja apródait hitükben.

Mit Palóczy László felhozott a közös iskolák mellett, hogy az elszigeteltség, idegenkedés a vallások között megszüntetik, a testvériség a külön vallású ifjak közt megfogamzik, és úgy a polgári életben az egyetértés mi inkább megerősödik és honol, tapasztalta ő azt

⁸⁸⁵ Értsd: minél terjedelmesebb.

⁸⁸⁶ Értsd: „a népnevelésről alkotott fogalmunk szerint”.

⁸⁸⁷ Bizonyára utalás a Zsidókhoz írt levél egy sorára: „Hit által értjük meg, hogy a világ Isten beszéde által teremtetett, hogy ami látható, a láthatatlanból állott elő.” (11,3.)

⁸⁸⁸ Lakonikus = itt: rövid, tömör.

⁸⁸⁹ Indifferenzizmus = közömbösség.

⁸⁹⁰ Prozelitizmus = buzgó hittérítés.

gyermekkorában, midőn József császár a német nyelv terjesztésére a közös iskolákat felállította.⁸⁹¹ Egy az, hogy József császár oly értelmű közös iskolákat fel nem állított, melyekben a tanítók közősek lettek volna, hanem sürgette, hogy a tanítók németek legyenek, de egy confessióból.⁸⁹² Bizonyos az, hogy önnön József császár közös iskolái elporlódtak és megszüntették, kérdjük: miért? Ha oly hasznosak, célirányosak lettek volna, ha a vallásos felekezeteknek kedvesek, nem hogy megszüntették, de fenntartottak, elterjesztettek volna. Azonban a felekezeti iskolákban sem csepegtet[tet]ik a gyermek szívébe a más vallás iránti hidegség, gyűlölség; sőt a keresztény iskolákban taníttatják, hogy szeressük felebarátunkat, mint önmagunkat és hogy minden ember felebarátunk, tudja kiki, legalább [is] a katolikus iskolákban így vagyon, mint az iskolakönyvek mutatják. Szorgoltatik⁸⁹³ a valláshoz ragaszkodás, a vallás tisztelete, becsülete minden keresztény vallásban, de nem gyűlölség a más hitűek, vallásúak irányában. Mi a felekezeti iskolában így történvén, eszközöltetik a testvériség, egyetértés, úgy a kis polgároknak, mint a közös iskolákban és az ifjak lelki veszedelemnek és szülői nyugtalanságnak, aggodalomnak nincsenek kitéve.

[Rimely utólagos széljegyzetei:]

N. B. vid.⁸⁹⁴ Rel.[igio és] Nevelés 72 szám 1848. Pesti 74 polgárnak tiltakozása.⁸⁹⁵ Ily értelemben kell írni a szerzetnek⁸⁹⁶ és protestálni, ha valaha iskolái elszedendők volnának, vagy ha az új rendszer behoztatnák, vagy közös iskolák volnának felállítandók.

15 Mart. újság 155. számban, 12. szeptemberről 1848. - kerekiesen kimondja, hogy az evangélikus tanácskozmánynak Pesten nem kellett a közös iskolák és ellenszegült.)⁸⁹⁷

⁸⁹¹ Palóczy - és több más képviselő - augusztus 4-i beszédeiről van szó, melyekben a közös iskolákat a társadalmi, nemzeti, vallási előítéletek feloldására alkalmasabbnak nevezték, mint a felekezetiességet óhatatlanul hordozó egyházi iskolákat. Palóczy minderről személyes tapasztalata alapján is beszélt, hiszen kisgyerekként ő még járhatott a II. József idején létrehozott miskolci „közös iskolába”, és így élte át annak megszüntetését is.

⁸⁹² Confessio = vallásfelekezet. Rimelynek a II. József-féle közös iskolákról írott megállapításai túlzóak, a közös iskoláknak nem ennyire volt központi eleme az uralkodó által egyébként szorgalmazott germanizálás. (Bár ezt 1848-ban többen is emlegették, hogy hiteltelenné tegyék ezáltal a „kötelező közös iskola” híveinek érvrendszerét.)

⁸⁹³ Értsd: szorgalmaztatik.

⁸⁹⁴ N.B. = Nota bene. Vid. = vide = lásd!

⁸⁹⁵ A célzás a lap által közölt, a „Katolische Christ” szerkesztőségéhez beküldött petícióra vonatkozott, melyben valóban katolikus pesti polgárok egy csoportja tiltakozott a középiskolai rendelet ellen és zsarnokságként bélyegzett meg bármilyen, az egyház életét érintő változtatást, különös tekintettel a közös iskolák rendszerét. Mélyen elítélték továbbá azokat a piaristákat, „kiktől a katolikus polgárok vallási érzelme többféleképp megsértetett, s megkeserítettett, [s akik] e célra eszközökül használtatják magukat”. Ld. Religio és Nevelés, 1848. 73. sz. (december 17.) 575-576. p.

⁸⁹⁶ Érted: szerzetesrend. (Itt: bencés rend.)

⁸⁹⁷ Rimely utólagos jegyzete. A főapát által hivatkozott lapszám valóban közölte a szeptember elején tartott református és evangélikus gyűlések oktatásüggyel kapcsolatos határozatait. Bár azt Rimely érthetően nem részletezte, hogy a radikális újság mennyire el is ítélte a történelmi protestáns egyházak magatartását. Ld. Márczius Tizenötödike, 1848. 155. sz. (szeptember 12.) 621. p. A református és evangélikus gyűlés vonatkozó határozatait közölte: F.KISS, 1997. 146-151., 152-154. p. Elemzésére legutóbb: SZATMÁRI JUDIT: A református egyház előkészületei az 1848-as miniszteriális konferenciára. In: Egyháztörténeti Szemle, 2000. 1. sz. 74-92. p.; küln. 89-91. p.

Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságok ügyében, 1840-1841.*

A vegyes házasságok megáldásával kapcsolatos egyházpolitikai vita a magyar polgári átalakulás egyik leginkább szerteágazó, leginkább fordulatossá eseményesorozata volt, mégis átfogó igényű feldolgozás a témában kevés született,⁸⁹⁸ a források jelentős része feltáratlan illetve kiadatlan. Jelen munka egyelőre ez utóbbin kíván enyhíteni egy vármegye vegyes házasságokkal kapcsolatos fontosabb határozatainak átfogó jellegű közzétételével.

1836 után a két országgyűlés közötti időszakot - az ellenzékkel szembeni kormányterror, a Lovassy-, Wesselényi- és Kossuth-perek következtében - rendkívül feszült belpolitikai hangulat jellemezte. A vármegyék ellenzékiességét csak újabb elemmel gazdagította Lajcsák Ferenc nagyváradi megyéspüspök 1839. márciusi pásztorlevele, melyben papjai számára megtiltotta, hogy a szokott módon megáldják a vegyes házasságokat olyan esetben, ha a protestáns fél nem hajlandó gyermekeinek katolikus hitben való neveltetéséről kötelezvényt (reverzalist) adni. Ez utóbbi esetre csak az ún. passiva assistentiát engedélyezte, vagyis azt, hogy a plébánosok vagy megbízottaik a templomon kívül, stóla és karing nélkül nem megáldják, hanem egyszerűen csak tudomásul veszik a házasságkötés megtörténtét. (Nem sokkal korábban Poroszországban került sor heves állam és egyház közötti konfliktusra épp a vegyes házasságok megáldását a reverzális kizárólagosságához kötő főpapi magatartás miatt.) A Lajcsák-féle pásztorlevél és a papjaihoz küldött utasítás⁸⁹⁹ óriási felzúdulást váltott ki nemcsak a leginkább érintett - és a liberális egyházpolitikai elveket képviselő Beöthy Ödön által fémjelzett - Bihar megyében, hanem az egész országban. Az 1839-40. évi országgyűlésen már-már sikerült a rendkívül terjengős valláspolitikai vitákat méltányos törvénnyel lezárni (1840 májusára megszületett az alsó és felső tábla megegyezése a törvény szövegében), V. Ferdinánd azonban nem szentesítette a törvényt - elsősorban a püspöki kar merev ellenzése és Kopácsy József esztergomi érsek nyilvánosan bejelentett óvása miatt.⁹⁰⁰

Az udvar és a rendek látványos kompromisszumával (az uralkodói kérések figyelembe vételével, ugyanakkor számos reformtörvény elfogadásával, és a politikai perek elítélteinek szabadon bocsátásával) zárult országgyűlésben tehát épp a vallásügyet nem sikerült megnyugtató módon rendezni. A konzervatív egyházi vezetés a mégoly óvatos liberális egyházpolitikai reformoktól is félt, és mereven elzárkózott az állam-egyház viszonyát, a felekezeti kiváltságok rendszerét új alapokra helyező kezdeményezésektől. A vallásügyi kompromisszum törvényes rögzítésének elmaradásának lett a következménye, hogy amint

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

⁸⁹⁸ Ld. a témáról általában: HORVÁTH M. 1986. 200-204. p.; MESZLÉNYI A. 1934. 383-446. p.; HERMANN E. 1973. 388-395. p. stb. A téma bibliográfiájára: FAZEKAS Cs. 1998. Megjegyzés: alábbiakban eltekintettünk a reformkor irodalmának, forrásanyagának átfogó ismertetésétől, hivatkozásától, csak néhány esetben, a témánk szempontjából legfontosabbakra utalunk, elsősorban a Borsod megyei vonatkozásokat tartva szem előtt.

⁸⁹⁹ Szövegét ld. pl. MAILÁTH J. 1844. 100-108. p. stb.

⁹⁰⁰ Az országgyűlés tárgyalásait, illetve a törvényjavaslatot közölte pl.: MAILÁTH J. 1844. 109-144. p.; CSIZMADIA A. 1976. 16-20. p.; röviden: BALOGH M. - GERGELY J. 1993. 49-51. p. stb.

1840. május 13-án bezárult a diéta, a püspöki kar magáévá tette a Lajcsák Ferenc (illetve Scitovszky János korábban rozsnyói, ekkor már pécsi püspök) pásztorlevelében foglaltakat, és ezt 1840. július 2-án közös püspökkari körlevélben hozták nyilvánosságra. Szintén az országgyűlés után a főpapok - érezve, hogy még a rendi Magyarország intézményrendszere sem teszi lehetővé hatalmi-politikai érdekeik érvényesítését - úgy döntöttek, hogy Rómához fordulnak, és a pápai tekintély segítségével juttatják győzelemre az egyházi álláspontot a vegyes házasságok ügyében. Szeptemberben indult Rómába Lonovics József csanádi püspök XVI. Gergely pápa állásfoglalásának kikérésére.⁹⁰¹ „A fáradtságnak bizonyos neme látszott a nemzeten előmleni” - írta Kossuth Lajos az országgyűlés végének hangulatára utalva.⁹⁰² Ebből a tespedtségből pedig épp a vegyes házasságok ügye ébresztette fel a vármegyék közvéleményét, s adott újabb lehetőséget az ellenzék számára egységes és a liberális jogkiterjesztés programja melletti fellépésre. Borsod megyében már az országgyűlés végén érzékelték ezt a vallásüggyel kapcsolatos helyzetet, legalábbis Palóczy László és Vay Lajos követjelentése erről tanúskodik.⁹⁰³ A vallásügyi törvény elhalasztásával, a Lajcsák püspököt felelősségre vonni akaró kezdeményezésekkel kapcsolatos értékelés egyértelműen Palóczy László munkája, aki az ellenzék egyik népszerű vezérszónokaként az országgyűlés üléstermében is gyakran hívta fel magára a figyelmet a felekezeti jogegyenlőség gyakorlati megvalósítása mellett kardoskodó beszédeivel.

Az 1840. év második fele illetve az 1841. esztendő rendkívül mozgalmas közéletet talált az országban. Elég ha csak arra utalunk, hogy 1841 elején elindult Kossuth szerkesztésében a Pesti Hírlap, új eszközt és irányt adva a reformmozgalomnak, a Széchenyivel folytatott „Kelet népe”-polémia a közvélemény egészét megmozgató programvitát eredményezett, Szatmárban 12 pontba sűrítve megszülettek (majd ugyanott meg is buktak) a polgári átalakulás átfogó politikai programjai stb.⁹⁰⁴ A vegyes házasságok ügye ebbe a mozgalmas közéletben különös hangsúlyt kapott.

Csak a véletlen hozta úgy, hogy a vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatos egyházi álláspont egyik legelső protestáns kárvallottja épp az ellenzék egyik legnépszerűbb személyisége, Kossuth Lajos lett. Az általa felkeresett pesti plébános ugyanis reverzálishoz akarta kötni a katolikus Meszlényi Teréziával kötendő házassága megáldását. Az 1840. augusztus 27-én tartott Pest megyei közgyűlés felkarolta Kossuth ügyét és megyei sérelemnek minősítette az esetet, az egyház eljárását törvénytelennek minősítette, s a passiva assistentiát gyakorló papokkal szemben peres eljárást és büntetést helyezett kilátásba. Kossuth szenvedélyes hangvételű szónoklatban mutatott rá arra, hogy az egyház éppen akkor, „midőn hegedni kezdének a viszálykodás sebei” nemcsak durván beavatkozik az emberek magánéletébe, saját felekezeti érdekei miatt (vagyis azért, hogy a születendő gyermekek katolikus nevelésének biztosításával növelje befolyását a protestánsok rovására) visszaél a házaspárok érzelmeivel, megalázó helyzetbe hozza őket stb., hanem törvényteleniséget is elkövet. A sok vitára okot adó, állandó hivatkozási alapnak használt hatályos 1791/26. tc. 15. §-a ugyanis kimondta, hogy vegyes házasságot ugyan csak katolikus pap előtt szabad kötni, az elé azonban a pap semmilyen módon akadályt nem gördíthet, s ha az apa protestáns, a

⁹⁰¹ A témáról ld.: MARCZALI H. 1890.; VÁRADY L. Á. 1925.; HERMANN E. 1934.

⁹⁰² KOSSUTH L. 1925. 481. p.

⁹⁰³ SERESNÉ SZEGŐFI A. 1987. 195-198. p. Hasonlóan értékelte az országgyűlés vallásügyi tárgyalásait Deák Ferenc is: DEÁK F. - HERTELENDY K. 1842. 49-51. p.

⁹⁰⁴ Az időszakról ld. részletesen például: VARGA J. 1980., a szatmári 12 pont borsodi fogadtatásáról: RUSZOLY J. 1991. 83-89. p.

gyermek „követhetik” apjuk vallását.⁹⁰⁵ A közgyűlés végül az uralkodóhoz intézett feliratot fogadott el, melyben az egyház törvénytelen gyakorlatának megszüntetését követelte, a mégis előforduló esetekre az 1647/14. tc.-et⁹⁰⁶ alkalmazva törvényszék felállítását, a papok beidézését és megbüntetését helyezte kilátásba. Kimondták továbbá, hogy az egyházi magatartást keményen megbélyegző megyei határozatot nemcsak - haladéktalan intézkedést kérve - az uralkodónak és az illetékes megyéspüspököknek küldik meg, hanem pártolást és együttműködést kérve valamennyi vármegyének is.⁹⁰⁷

Ezen a ponton érdemes felvenni a vegyes házassági ügyek Borsod megyei eseménytörténetének fonalát is. A protestáns ellenzékiiség tradícióit hordozó, viszont ekkorra már a polgári jogegyenlőség programját magáévá tevő helyi közvéleményben ugyan termékeny talajra hullottak a pesti határozatnak a „törvénytelen ségek törvényes megbosszulását”⁹⁰⁸ szorgalmazó érvei, az első állásfoglalások nem pusztán annak hatására, hanem azzal párhuzamosan fogalmazódtak meg. (Megjegyezzük, 1840 elején a vármegye sokkal precízebben hajtott végre a helytartótanács megszokott utasításait is, melyek valamely megyei lakos áttérési szándékának kinyomozására vonatkoztak. A boldvai Honth Zsuzsanna esetében például májusban a megyei küldöttség arról referált, hogy „a római katolikus hitnek végképpeni elhagyása eránt továbbra is változhatatlanul eltökélt szándékát előttünk újabban is nyilvánítja”, s reformátusnak áttérni „csupán lelki meggyőződésénél fogva” szeretne.⁹⁰⁹) A vármegye augusztus 18-i közgyűlésén már elhangzott, hogy az egyik miskolci templomban „valamely kihirdetés történt”, mire a jelen lévő Thassy Miklós plébános elmondta, hogy Pyrker László egri érseknek az említett püspökkari pásztorlevelet helyben kihirdető határozatát ismertette. (Ld. 1. sz. dokumentum.) A közgyűlés az 1791/26. tc.-be ütközőnek valamint a társadalmi nyugalom felforgatásának minősítette az érseki levelet és az ügy kivizsgálására utasított.

Az ősszel esedékes újabb „évnegyedes” közgyűlésen a kiküldött válaszműny be is mutatta jelentését,⁹¹⁰ melynek megvitatása nyomán 1840. november 9-én a pesti végzéssel sokban összeecsengő felirat szövegének elfogadása mellett döntöttek. (Ld. 2. sz. dokumentum.) A határozat nem lehetett ugyanakkor egyszerű átvétele a Kossuth közreműködésével született, említett pesti határozatnak, annak ugyanis csak a híre érkezett meg ekkor Borsodba, maga az átirat nem. Az ellenzéki hangvételű nyilatkozatokat feltűnően gyakran sújtó „postai rendtelenségről” ezúttal is megállapították, hogy „az ebből eredő sérelmet hallgatással elmellőzni nem lehet”, ugyanakkor nem is akarták túldimenzionálni a dolgot, kérték, hogy Pest vizsgálja meg, mi történhetett.⁹¹¹ Abban, hogy Borsod rendei pontosan informálódtak a pesti eseményekről, szerepe lehetett az utóbbin személyesen résztvevő miskolci Szűcs Miklósnak. Naplójában pontosan leírta az eseményeket, felfigyelve arra, hogy szónoklat tekintetében „Kossuthtal senki sem mérkőzhetik”. A borsodi nézetekkel leginkább Balogh János Bars

⁹⁰⁵ MT. 1740-1836. 178-179. p.

⁹⁰⁶ A törvény valóban pontosan tartalmazta a „népet a vallás szabad gyakorlásában gátoló [...] egyháziak és világiak” megbüntetésének módját és mértékét. MT. 1608-1657. 436-439. p.

⁹⁰⁷ KLÖM VII. 650-653. p.

⁹⁰⁸ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. ad 223/1841. sz.

⁹⁰⁹ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 1875/1840., 2943/1840. sz. Hasonló ügyekre: B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 2056/1841., 3242/1841. sz. stb.

⁹¹⁰ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 137. köt. (1840) 3637. sz.

⁹¹¹ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 137. köt. (1840) 3639., 3648. sz.

megye ellenzéki vezéralakja mutatott hasonlóságot, amikor szorgalmazta, hogy „a setétséget űzzük vissza Rómába, ahonnan jött hozzánk”, kijelentve, hogy ha már a papok magok nem nevelnek törvényes gyermekeket a státusnak, legalább ne gátoljanak másokat olyanok nevelésében” stb.⁹¹²

Borsod szintén megküldte pártolás végett a feliratot a többi vármegyéhez. A fogalmazvány írásképe, valamint a szöveg tartalmi elemei kétségtelenné teszik, hogy az a helyi ellenzék prominens alakja, Palóczy László tollából született. A rá jellemző történelmi utalások és párhuzamok mellett érvelése gyakran tartalmaz protestáns eredetű elemeket, például amikor a házasságkötés megáldásával kapcsolatos szertartás formai kellékeit „érdemileg véve gyakran nem sokat jelentő szokások”-nak nevezte stb. Körültekintően, de határozottan ítélte el, hogy a katolikus püspöki kar saját felekezeti céljaihoz jobban ragaszkodott, mint a nemzet egészének szolgálatához („ön maga szabályokat osztogat, másoktól semmi korlátozó szabályokat el nem fogad”), illetve azt, hogy az egyház dogmatikai kérdésnek minősítve a házassági ügyeket, abba semmilyen beleszólást nem tűr („a hierarchia a világi törvényhozástól függést, amikor csak teheti, magától elhárítani törekszik”) stb. Kérték az uralkodót, hogy tiltsa el a szóban forgó pásztorlevél alkalmazásától a püspököket, továbbá leleplezve Lonovics József római útját, leszögezték, hogy az egyház már megint Magyarország törvényes fórumainak megkerülésével akarja itthoni kiváltságait megőrizni illetve megeremteni. (Lonovics útját a megyék többsége szintén nem nézte jó szemmel, még ha Borsodon kívül azt csak kevesen nyilvánították törvénytelennek.⁹¹³)

Borsod körlevele is sokat számított abból a szempontból, hogy 1840 végén - 1841 elején számos vármegye a vegyes házasságok ügyében ugyanebben a szellemben nyilatkozott meg. Zala megye 1841. január 11-i hasonló, illetve annál talán még nagyobb hatású feliratának elfogadásában például egy ottani áldásmegtagadási ügyben felszólaló Deák Ferenc játszotta a főszerepet.⁹¹⁴ Ezzel ellentétes véleményt legnagyobb hatásfokkal Esztergom vármegye képviselt,⁹¹⁵ mely a papság eljárásának jogosságát, a törvényhatóságok „beavatkozásának” jogtalanságát ecsetelte. Borsod következő közgyűlésén mindezeket fel is olvasták,⁹¹⁶ ám az újabb határozatokat nem emiatt, hanem egy konkrét ügy miatt fogadtak el. Január 18-án ugyanis az edelényi plébános, Illés Ferenc nem volt hajlandó egy reverzális-adást megtagadó protestáns-katolikus házasságkötést megáldani, hanem csak a kántort küldte, hogy a paplakban - a passiva assistentiát gyakorolva - vegye tudomásul a frigyet. A házaspár és a paplakból kizavart násznép mellett a megyei közgyűlés február 16-i ülésének résztvevőit is felháborította az eset, amit csak fokozott, hogy az illető plébános kijelentette: a megyei közgyűlés hatáskörét a „lelki ügyekben” el nem ismeri.⁹¹⁷ Palóczy László ekkor aratta élete egyik legnagyobb szónoki sikerét, szuggesztív, irodalmi-stilisztikai elemeket, jogi, történelmi és bibliai utalásokat is bőven felsorakoztató beszédének híre ugyanis a megye határain túl is

⁹¹² SZÜCS M. 1981. 85-87. p.

⁹¹³ Ld. erről pl. MAILÁTH A. 1844. 168. p.

⁹¹⁴ CSIZMADIA A. 1976. 21. p. A felirat egykorúan megjelent: Pesti Hírlap, 1841. 8. sz. (január 27.) 62-63. p.

⁹¹⁵ Ilyen körlevelet fogadott el a konzervatív többségű Sáros és az egyház által pénzelt tömegeket mozgató - bár eredményt így is néha csak tettelegességgel elérő - Heves megyei közgyűlés is. VARGA J. 1980. 215-217. p. Heves megyére és az egri érsek szerepére ld. még HORVÁTH M. 1986. 201-202. p. stb.

⁹¹⁶ Ld. 54. sz. jegyz. Az esztergomi feliratot ld. Pesti Hírlap, 5. sz. (január 5.) 46-47. p.

⁹¹⁷ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 222. sz.; ill. ld. 3. sz. dokumentumot.

elterjedt, kisebb röpirat-vitát is kiváltott.⁹¹⁸ Illés Ferencet a vármegye hatóságán elkövetett széksértés miatt pénzbírságra ítélték, ő azonban arra hivatkozva, hogy „elveinél fogva” került meghurcolásra, tiltakozott és az 1729/28. tc. 22. §-ra⁹¹⁹ hivatkozva a királyi táblához fellebbezett a vármegye ítélete ellen.⁹²⁰ A három elfogadott határozat közül az első egy, a vonatkozó ügyeket kivizsgálni hivatott paritásos alapú törvényszék felállításáról, a második a megyében lakos vegyes házasságot kötők számára annak kinyilatkoztatása, hogy a reverzálisokra vonatkozó egyházi rendelet törvénytelen, és annak nem kell engedelmeskedniük, a harmadik pedig, hogy minderről a megye valamennyi települését minél előbb hivatalosan értesíteni kell. Másnap, február 18-án a megyegyűlésen elnöklő Szathmáry Király József alispán intésben részesítette az edelényi plébánost, a vegyes házassági ügyekben már szintén érintette Thassy Miklós miskolci plébános pedig a megye eljárása ellen - azonnal elutasított - óvást jelentett be.⁹²¹ Mindezt már Pyrker egri érsek nem hagyhatta szó nélkül. Megkereste a helytartótanácsot, hogy Borsodot határozatai visszavonására kényszerítse (ld. 5. sz. dokumentumot), a megye azonban ellenállt.

A megye komolyan gondolta, hogy felállított törvényszéke útján kivizsgáltatja a vegyes házasságok áldásmegtagadási ügyeit, legalábbis erre utal még, hogy Palóczy László másodalispán szabályos idézést juttatott el Illés Ferenchez,⁹²² május elején pedig a vármegye, mint „szándékos törvénysértőt” el is ítélte.⁹²³ Utóbbi alkalommal úgy ítélték meg, hogy az egyház a felelős azért, mert az „ingerültség magvai nemcsak elhintettek, hanem már ki is csíráztak”. Május 10-én továbbá - Zólyom megye példája nyomán⁹²⁴ - olyan határozatot is elfogadtak, hogy a vármegye a protestáns lelkész előtt megkötött vegyes házasságot is érvényesnek ismeri el, jöllehet ez elvben ellentétes az 1791/26. tc.-kel, a katolikus egyház magatartása azonban erre kényszeríti a vármegyét. (Ld. 6. sz. dokumentum.) 1841 tavaszán úgy tűnik, az egyház is azon kísérletezett, meddig feszítheti a húrt (újabb áldásmegtagadások is történtek, ld. pl. 7. és 9. sz. dokumentumot), a vármegye pedig újabb, pontosabb, ugyanakkor erélyesebb uralkodónak intézett feliratokat fogadott el, hogy a központi hatalommal kimondathassa a törvénytelenül eljáró s azt védelmező egyháziakkal szemben. (Ld. 8. sz. dokumentum.) A májusi közgyűlésen a vármegye kijelentette ragaszkodását ahhoz, hogy törvényes intésben részesítse az áldásmegtagadó papokat, ekkor azonban kiderült, hogy a jövőben ezt sokkal nehezebb lesz alkalmazni, hiszen hiába jut tudomására a törvényszéken elnöklő alispánnak, például Palóczynak, hogy egy pap törvénytelen eljárásra készül, mire az

⁹¹⁸ OSzKKt. Quart.Hung. 3106. 38v-42v. Elemzésére: FAZEKAS Cs. 2001. A Palóczy-beszédnek („a szónoklat varázserejének”) hatása lett továbbá az elfogadott határozat is. Ld. erről illetve magáról a gyűlésről: Pesti Hírlap, 1841. 16. sz. (február 24.) 124-125. p.

⁹¹⁹ MT. 1657-1740. 686-687. p.

⁹²⁰ Az ügyre ld. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 226/1841. sz. Illés Ferenc 1831-1852 között edelényi plébános egyébként a kortársak szerint is meglehetősen konzervatív, rugalmatlan személyiség volt. A róla szóló egyik utalás pozitívumként említette, hogy Illés azonnal jótékony célra, a pesti vakok intézetének fizette be a bírságpénzt - ugyanakkor, mint az általunk közölt jegyzőkönyvből is kitűnik, ezt nem önként tette, hanem a vármegye előírta, milyen célra kell a büntetését befizetnie. Ld. JOÓ V. 1973. 309-311., 339. p.

⁹²¹ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 234-236. sz.; ld. még: Pesti Hírlap, 23. sz. (március 20.) 184. p. Thassy Miklós egyébként 1830-1844 között volt miskolci plébános és alesperes, előbb címzetes, 1844 után tényleges egri egyházmegyei kanonok. 1849-ben kolerában halt meg. SZENDREI J. 1911. 322. p.

⁹²² FLE. AN. 2621. rakt. sz.

⁹²³ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1744. sz.

⁹²⁴ Ld. pl. VARGA J. 1980. 217. p.

intést egy esküdt kiküldése útján az érintett tudomására hozza, hogy ha mire odaér, már meg is történik a házasságkötés.⁹²⁵

A nyári forró hangulatú közgyűlések napjait a vegyes házasságok ügyében az időközben Bécsben is megfordult⁹²⁶ egri érsek által a vármegye ellen benyújtott panasz ügye foglalta el. (Ld. 10. sz. dokumentum.) A vármegye nemcsak pontról pontra visszautasította Pyrker panaszát, miszerint azonnal függeszték fel a plébánosok elleni eljárásokat, hanem egyértelműen megbélyegezték a katolikus egyház kirekesztő, a polgári átalakulás szorgalmazásával homlokegyenest ellenkező politikai állásfoglalását is. Már azt is kifogásolták, hogy Borsod megye törvényhatóságát kívánta alárendeltetni az egri főegyházmegyének a vegyes házassággal kapcsolatos állásfoglalás kapcsán („nem az ország van a vallásban, hanem a vallás van az országban”), továbbá rámutattak a püspöki kar vallási türelmetlenségére, arra, hogy a tanításai évezredek jellegét hangoztató egyház mindig is aktuálpolitikai érdekeinek megfelelően alakítja állásfoglalásait stb. A végén pedig egyértelműen kérték az uralkodót, hogy „a közboldogságot a hierarchiának már semmi korlátokat sem ösmérni törekvő túlzásai ellen” védelmezze.⁹²⁷ Az augusztusi borsodi gyűlések azonban sokkal inkább azért váltak jelentőssé, mert ekkor nyitottak a vármegye liberálisai (Palóczy László mellett Szemere Bertalan is) újabb, sajátosan borsodi „frontot” az egyházpolitikában: indítványozták a számos polémiát, sajtócikket és országgyűlési vitát eredményező szekularizáció (az egyházi vagyon feleslegének közcélokra fordítása) életbe léptetését.

Bár a vegyes házassági ügy sokat veszített „lendületéből”, a vonatkozó pereket felfüggeszteni akaró helytartótanácsi leirat nyomán még novemberben is újabb feliratot intéztek a királyhoz. (Ld. 11. sz. dokumentum.) Ezúttal Gömör megye kéréséhez csatlakozva figyelmeztettek, hogy az egyház nemcsak az áldásmegtagadásban, hanem a magánélet egyéb területén is kész arra, hogy az emberek magánéletébe, sőt a törvényes rendbe is beavatkozzon, ha érdekei kívánják. Lényegében megismételték az egyházzal - konkrétan az egri érsekkel - szembeni korábbi három lépcsős kérésüket: a főpappal vonassa vissza az egész vizáltyt kiváltó egyházmegyei rendeletét, ha ezt vonakodik megtenni, fenytse meg, továbbá gondoskodjon arról, hogy ne magyarázhassák félre az egyháziak az uralkodói rendeleteket. Hogy ez mennyire fontos lett volna a megyének, mutatja egyrészt, hogy így sürgették a királyt állásfoglalásra: „a legfelsőbb válasz ki nem adását az egyházi személyek tetteik helybenhagyásának nézik”, másrészt maguk is kimondták az egri érsek törvénytelen rendelete miatti megfenyítését. (Ld. 12. sz. dokumentum.) Ez utóbbi fenytés ügyét azután újra kellett volna indítani, mert a hamarosan lemondani kényszerült egri járási főszolgabíró, Palóczy Tamás (Palóczy László fia), Szemere Bertalan politikai ellenlábasa Egerben (vagyis nem Borsod megyében) keltezte az egri érseknek szóló idézőlevelet.⁹²⁸ Érdemi tárgyalásra azonban már nem kerülhetett sor, mert a kancellária adminisztratív úton beszüntettette a plébánosok ellen folyó pereket, az aktákat a megyék (köztük Borsod) tiltakozása ellenére magához rendelte és „elfektette”, a megyei tiltakozásokat, feliratokat (Borsodét is) válasz nélkül hagyta.⁹²⁹

⁹²⁵ Fentiek mellett: Pesti Hírlap, 1841. 45. sz. (június 5.) 376. p.; 57. sz. (július 17.) 478. p.; Világ, 43. sz. (május 29.) 169. p.; Jelenkor, 1841. 60. sz. (július 28.) 239. p.

⁹²⁶ VARGA J. 1980. 216. p.

⁹²⁷ Ld. még Pesti Hírlap, 1841. 68. sz. (augusztus 25.) 570. p.; Világ, 1841. 67. sz. (augusztus 21.) 268. p.; SZÜCS M. 1981. 118. p.

⁹²⁸ SZÜCS M. 1981. 126. p.; Világ, 1841. 95. sz. (november 27.); Az egri főszolgabíróságra törő Szemere és Palóczy Tamás kapcsolatáról. RUSZOLY J. 1991 80-82. p.

⁹²⁹ VARGA J. 1980. 218. p.

A vegyes házassági ügyek 1842-től sokkal kevésbé bírnak fontossággal, majd az 1844/3. (liberális szempontú egyházpolitikai törvény) egy időre legalábbis elnapolta az áldásmehtagadással kapcsolatos konfliktusokat.

DOKUMENTUMOK⁹³⁰

1. Borsod vármegye közgyűlési határozata, 1840. augusztus 18.⁹³¹

Előterjesztetvén továbbá az is, hogy a vegyes házasságok ezután miként leendő kötése eránt a miskolci alsó parókia templomában valamely kihirdetés történt, mi az 1790/1. [évi] 26. tc. rendeletével meg nem egyezvén, ezáltal a vegyes házasságok megtörténhetésének akadályok tétetnek. Miután az efelett folytatott tanácskozások közben közöttünk jelen volt miskolci alesperes és plébános, címzett egri kanonok Thassy Miklós polgárilag lett felszólítása után aszerint nyilatkozott, hogy a nagyméltóságú pátriárka egri püspök őexcellenciájától pásztori oly levelet vett, melynek tartalmát meghagyott kötelessége szerint egyházi beszédében aszerint hirdette ki, hogy oly esetekben, midőn a vőlegény evangélika egyik-másik vallást⁹³² követi, a menyasszony pedig katolika, a háromszori kihirdetés előre bocsátása után, hacsak a házasulandó felek magukról, hogy születendő mindkét nemen levő gyermekeiknek a katolika vallásbani neveléséről térítvényt (reverzálist) nem adnak, a házassági kötés a templomban nem történik, s a házasságra az egyházi áldás nem adatik, hanem a paplakban megjelenendő házasulandó személyek a katolikus illető plébános előtt és két tanúk jelenlétében házasságra lépni kívánó szándékukat kijelentvén, ez a házasságnak e szerint lett kötését az illető anyakönyvébe beírja. Az ily módon kötött házasságot azonban mind polgári, mind egyházi tekintetben erőteljesnek, törvényesnek és semmi kifogás alá nem eshetőnek kijelenté, hozzátéve egyszersmind azt is, hogy ezen pontoni levél tartalma alesperességében kihirdettetett. A megye közönsége előtt tett ezen innepélyes kijelentés után a megye rendei érzékeny megilletődéssel tapasztalván azt, hogy ámbár a közelébb múlt ország gyűlése alatt a nagyváradi püspök őexcellenciájának hasonló tartalmú pásztori levele tanácskozás alá tett terjesztése alkalmával folyó évi Boldogasszony hava 13-án tartott közgyűlésünkben költ,⁹³³ s az ország több törvényhatóságaival egyező utasításunk folytában a Karok és rendek több rendbeli izenetében bőven kifejtve azt, hogy a fent érdekllett egyházi intézkedés által az 1790/1. [évi] tc. azon rendeletének foganata, miszerint a vegyes házasság megtörténhetését gátló minden akadályok tétele tilalmaztatik, nemcsak kigyengíttetni céloztatik, sőt az abban kifejtett elvek szerint a katolikusok és evangélikusok közt, a most érdekllett törvény által helyre állíttatni kívánt barátságos egyezség elenyésztetni, a rokon érzetek elszaggattatni, a házaspárok közt a békétlenség magvai elvetetni s ezáltal a szeretetlenség, majd gyűlölség felébresztetni, s a törvényekkel, úgy a vallásszabadsággal össze nem férkezhető térítvények feleleveníttetni céloztatnak. Ennélfogva az ezen, mint országunkat, úgy Európa több részeit

⁹³⁰ A források közlésénél nem törekedtünk a betűhív átíráásra, sokkal inkább az egykori kiejtett szóalakok mai helyesírás szerinti átírására. (Vagyis „cz” helyett „c”; „Ország Gyűlés” helyett „országgyűlés” stb.) A hónapok régi magyar neveit egységesen nagybetűvel írtuk, a szövegkihagyásokat [...] -l eljeltük. A gyakori rövidítések feloldásait egységesítettük: tc. - törvény cikkely, r. - római, m. kir. - magyar királyi, cs. kir. - császári királyi.

⁹³¹ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 137. köt. (1840) 2920. sz.

⁹³² Az „evangélikus” meghatározás a korban a két történelmi protestáns (kálvinista és lutheránus) egyház összefoglaló elnevezése volt.

⁹³³ Az év elején érkezett a vármegyéhez az országgyűlési követeknek a püspöki körlevelek országos sérelemmé nyilvánítását elérni akaró alsó táblai akcióról készült jelentése. Borsod ennek kapcsán pótutasítást küldött követeihez, ragaszkodva a főpapok akcióját elítélő korábbi határozatához. A pótutasítás: B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 3/1840. sz., a követek leveleire: B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/h. 8. köt.

századokig rongált véres háborúkat is okozott viszálykodás megújítását okozható pásztori levél szerzőjének megfenyítése felséges urunktól kérettetett, mindamelllett az ország gyűlése elosztatása után a magyarországi főpapság nem tekintvén az ország rendének ez érdemben tett kinyilatkoztatásait, azok által törvény ellenieknek kijelentetett újabb elveket közhírré tétetvén, ezáltal a békétlenség, visszavonás és gyűlölség bő gyümölcseit nevelő magvait elvettetik.⁹³⁴ Miután tehát a fentebbi innepélyes kinyilatkoztatásból, úgysszinte⁹³⁵ némely tagainknak ezúttal tett kijelentéseiből meggyőződtek a megye rendei, hogy a vegyes házasságok tárgyában a fent érdekllett módon valósággal megtörtént a kihirdetés, másod alispánunk, Palóczy László elnöksége alatt báró Vay Lajos, idősb. Ragályi Zsigmond, ifj. Bük Zsigmond, Mailáth Sándor, Máriássy István táblabíráink, mindkét főjegyzőink, Gombos Miksa főszolgabírónk és tiszti főügyészünkől összeszerkesztetett küldöttségre bízatik, hogy utasításunk és az országgyűlési iratok egybevetésével s az azokban kijelentett elvek és okok előterjesztése mellett s a nagyváradi püspök őexcellenciája pásztori levelére költ udvari kegyelmes végzet megtekintésével e tárgy körülményeit, úgy annak jövőendőbeni kihatása gondos figyelemben vételével felséges urunkhoz intézendő felírás javallata készíttessék el, s azt megvizsgálás végett jövő évnegyedes közgyűlésünk eleibe terjesszék.

2. Borsod vármegye felirata az uralkodóhoz, 1840. november 9.⁹³⁶

A legfőbb valóságot nem azon egy⁹³⁷ szertartással imádóknak párt-szellemi gyűlölése s ennek veszélyteljes születtjei, a vallásbeli türelmetlenség és térítésbeli buzgólkodás, az érdemileg véve gyakran nem sokat jelentő szokásoknak és szertartásoknak, hitágazati fontosságra célzott emelése s a mindazokról többnyire földi mellékes nézetekből támasztott szenteskedő vitatkozások, a lelkiösméret és minden világi dolgok feletti uralkodásra törekedő büszke vágy - ezek a keresztény vallás s annak felséges alkotója által nemcsak nem tanított, hanem nyilván kárhoztatott tettek és indulatok - az ínségeknek és nyomorúságoknak, mely feneketlen örvényeiben sodrották hajdan óta a miattuk százados sebekkel vérzett s nyomasztó súlyuk alatt meg is jajdult emberiséget, elég bőven tanúsítják azon irtózatosszenyvedések és jajok, melyeket az egymást viszonosan üldözött pártok által oly kíméletlenül fecsérlett emberi vérben s keserű könnyekben mártott tollal maga írt be a történetek évkönyveiben - az Idő.

Egyedül az isteni örök bölcsességben és igazságban vetett bizodalom gátolja annak hívését, hogy a vallásból és a vallás miatt támadott viszálykodások s ebből eredett üldözések eredményeik örökös átok s le nem mosható szenny gyanánt vagynak, a különben is sok viszontagságokkal küszködő földi rövid élethez ragasztva, maga a tettelegi tapasztalás, mint eddig azt az állítást igazolni látszik el annyira, hogy itt valamely jótékony befolyását, amaz intésnek sem lehetne mindekkoráig tapasztalni, hogy tudniillik, „amik ártanak, tanítani is szoktak”.

Ugyanis többek között a 16. században kitört reformációnak zúgó szélvészeli, a 30. évi háborúnak iszonyatosságai a hierarchia terjesztésében remeklett jezsuitáknak - éppen a r.

⁹³⁴ Értsd: elvetették.

⁹³⁵ Értsd: úgysszintén.

⁹³⁶ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 3638/1840. sz. (fogalmazvány)

⁹³⁷ „Azon egy” = értsd: ugyanazon.

katolikus fejedelmek és országok sürgetéseikre - pápai hatalommal lett eltörlésük,⁹³⁸ 2. József császárnak setétséget oszlató, de a vallásnak fényt adó újító rendelkezései,⁹³⁹ végre azon végveszéllyel fenyegetőző csapások, melyek a hierarchiát a francia forradalom kiütésekor és után megrázták, azon hierarchiát vajon tanították vagy legalább elveit és vágyait mérsékeltebbekké tették-e? Erre a tapasztalás „nemmél” felel.

Annak, hogy a hierarchia minden rajta történt s tanúságul szolgálhatott csapások után is semmit sem tanult, s semmit el nem felejtett,⁹⁴⁰ s mind csak fel nem hágy ama kedvenc elveivel és céljaival, miszerint önmaga szabályokat osztogat, másoktól semmi korlátozó szabályokat el nem fogad, s elővett eszközeit a cél által eléggé meg nem szentelteknek tartva, és így benenk nem válogatva, trónját minden világi felsőségek feletti állásokban tartani, és ha onnan legördült, a szédítő kedves magasságra ismét és ismét felemelni minduntalan törekszik, a külföldet nem említve, békés polgárai nyugalmanak felzavarásával hazánkban is történtek az újabb időkben kedvetlen példái, s ezek azok, miket felségednek jelenleg megsebhedt szívvel bejelenteni s sietős orvoslásukat szorgalmazni kénytelenítettünk.

Ugyanis előbb szerencsétlenséget jövendőlo lassú ingással, majd zúgó morajjal futá meg a múlt 1839. év elsőbb hónapjaiban az egész országot ama hír, miszerint a nagyváradi deák szertartású püspök híveihez kibocsátott körlevelében őket arra oktatta, hogy a r. katolika vallás a vegyes házasságokat a lélekre nézve veszedelmeseknek tartja, hogy azoktól mindég idegenkedett, s fog is idegenkedni, továbbá, hogy a r. katolikus papnak a vegyes házasságokat, hol a nő katolika, megáldani nem szabad, ha csak a születendő mindkét nemű gyermeknek r. katolika vallásbani nevelésükről reverzálist nem adatnak, s hogy az ily reverzálisok nélkül eddig történt megáldások is egyenesen visszaélések valának. Majd ugyanazon püspök egyházi megyéjében lévő lelkipásztorokhoz oly egyházi rendeletet bocsájtott, hogy a fent érintett vegyes házasságokat meg ne áldják, s a házasulandók hűségi esküjét, nem úgy, mint egyházi személyek, hanem csak mint tanúk, s nem is az egyházban, hanem a paplakban minden egyházi szertartások nélkül pusztán s szenvedőleg fogadják el.

Ezen egy csendes időben véletlen megdördült villámsújtáshoz hasonló merény, mely nagy figyelmet és aggodalmat okozott az egész országban, [ezt] mutatják az akkoriban csakhamar megnyitott ország gyűlésének iratai, s a törvényhatóságoknak követekhez e részben küldött utasításaik, melyek (csekély kivétellel) a fent említett püspök intézkedéseit rosszallották, néhányan pedig (véltünk együtt) ugyanazon püspök megbüntetését is szorgalmazák.⁹⁴¹

A két táblák közötti vitatkozások teljes bé nem fejezhetésük s az idő lefolyása miatt a dolog határozottan be nem végeztetett ugyan, hinni lehetett mindazáltal, hogy a nemzetnek képviselői által innepélyesen kijelentett gondolkozása elég behatással leend egy túlságos buzgólkodású püspökben is arra, hogy nemzet kijelentett akaratát tisztelve, a törvény által is

⁹³⁸ Utalás a protestáns vallásszabadságért indult, majd az európai hegemoniáért folyó harmincéves háborúra (1618-1648), illetve a jezsuita rend XIV. Kelemen pápa által - valóban elsősorban a felvilágosult nyugat-európai államok nyomására - 1773-ban történt feloszlatására.

⁹³⁹ Az utalás vélhetően elsősorban II. József (1780-1790) 1781. évi türelmi rendeletére, számos szerzetesrendet feloszlató intézkedésére, illetve az egyházat az államnak alárendelő törekvéseit szolgáló rendeleteire vonatkozik.

⁹⁴⁰ A megállapítás Talleyrand híres francia diplomata szállóigévé lett mondásának parafrázisa, mely eredetileg az 1815 után francia trónra visszatérő Bourbonokra vonatkozott.

⁹⁴¹ Borsod vármegye 1839. évi követutatisása valóban erőteljesen szorgalmazta a korábbi országgyűlésen elintézetlen vallásügy liberális szempontú rendezését, a reverzálisok („a polgári társaságban csak viszálykodást és zavart termő gyomok”) határozott, törvényi eltűntetését. SERESNÉ SZEGŐFI A. 1987. 162-163. p. Ld. erről még 3. sz. jegyz.

kijelelt korlátok közé térjen vissza. Azonban másképp ütött ki a dolog, bokrosodtak a bajok, s újabb bajok rázák meg az ország lakosai csendességét.

Mert az utóbbi ország gyűlése berekesztése után csakhamar (mint hitelesen értesítve vagyunk) a nagyváradi püspöknek feljebb elősorolt egyházi rendeletei már megyénkben, sőt mint a senki által meg nem cáfolt s meg nem tagadott közönséges lapok tanúsítják, az egyházi több megyékben is kihirdettetvén, Magyarország egyházi méltóságai elfogadván a nagyváradi püspök véleményét, annak pártkövetőivé lettek.

Legkegyelmesebb Urunk! Midőn az ország rendei a múlt 1832/6. és 1839/40-i két utóbbi országgyűléseken a vallás dolga felett hosszasabban tanácskoztak, s annak eredményeit törvényjavaslati alakban foglalva felségednek királyi megerősítése alá is terjesztették, azon békét szerető s azt is eszközteni törekedő nézetből indulának ki, hogy az egymástól bár különböző vallású, de ugyanazon Istent imádó, s egy fejedelmet, egy hazát, egy törvényt tisztelő hazabeli polgárok szíveik mennél szorosabb kapcsolatba hozatván, hazánk minden vidékein a barátságos egyetértés s békesség elterjedjék. Úgy hisszük tehát, hogy midőn Magyarországnak egyházi méltóságai nem tekintvén az ország rendének békeszerető indulatára, s nem várván be felségednek a vallás dolgában felterjesztett országos felírásra kelendő kegyelmes válaszát is, a vegyes házasságok meg nem áldását szabályul tűzték ki a r. katolikus papoknak, ellenére jártak és dolgoztak az ország rendei (tőlök, kivált mint a békesség fejedelme papjaitól és szolgáitól tiszteletet és követést méltán kívánt) célzataiknak, s újabb példáját adák annak, hogy a hierarchia a világi törvényhozástól függést, amikor csak teheti, magától elhárítani törekszik.

Ha elmellőznénk azt, hogy a fent említett egyházi rendeletek a katolicizmus azon elveivel, miszerint a hit dolgában változást vagy módosítást el nem fogad, egyenesen ellenkeznek, ha meg nem említenénk is azt, hogy a magyarországi püspökök a vegyes házasságok eránti 50. évi gyakorlatot helyben nem hagyván, elébbeni tetteik rosszallásával önmagukat kárhoztatják, annak hosszasabb megmutogatásában is, hogy Magyarország püspökeinek a vegyes házasságok eránti újabb rendelkezéseik törvénytelenek, s ennek egyes polgáraitra nézve pedig veszélyesek, egyedül annál fogva nem bocsájtkozhatunk, mivel az okokat oly terjedelmesen, s részvétünk s meggyőződésünk szerint oly igazán s kimerítőleg fejtette ki az utóbbi ország gyűlésén a nemzeti képviselők táblája, hogy e részben az országgyűlési iratokra oly nyilvánítással hivatkozást, miszerint a nemzeti képviselői felírási javaslatában foglalt okokat és nézeteket mint egyszersmind polgári önnön hitvallásunkat is jelen fölírásunkban általánosan beiktatottaknak kérjük, elegendőnek még annál fogva is tartjuk, mivel ennek, hogy maga felséged is a nagyváradi püspöknek a vegyes házasságok dolgában kiadott egyházi rendeleteit legfőbb bölcsessége és törvényszeretete szerint rosszallotta, s az 1790/1. [évi] 26. tc. 15. ágazata rendeletében ütközőnek tekintette, az 1839. évi Szent György hava 27-én a királyi helytartótanács útján a magyarországi érsekek és püspökökhöz az ország köztudomására elbocsájtott azon kegyelmes végzete,⁹⁴² mely szerint tudtokra adatott, hogy felséged az 1790/1-i 26. tc.-nek meg nem tartását nehezteléssel vette, annak megtartását királyi hatalmával parancsolja, sőt a magyarországi főpapoknak felséges személyéhez ragaszkodásukat is

⁹⁴² A Lajcsák Ferenc-féle nagyváradi egyházmegyei pásztorlevél nyomán keletkező felháborodás következtében V. Ferdinánd a jelzett napon rendeletben nyilvánította ki, hogy örködik az 1791/26. tc. következetes betartása, illetve a társadalom nyugalmanak megőrzése fölött, az esztergomi érseket pedig külön utasította, hogy a püspöki kar tagjai tartózkodjanak az izgatásnak minősülő rendelkezésektől. („A fentérintett törvénynek megtartására minden érsekek és püspökök azon hozzáadással figyelmeztessenek, miképp öfelsége kívánatai iránt tanúsított készségöket az ezen kötelességök teljesítése körül kimutatandó készségök szerint fogja mérni” - fogalmazott az uralkodói leirat, melyet április 30-án a helytartótanács valamennyi törvényhatóságnak is megküldött.) Ld. MAILÁTH J. 1844. 108. p.; BALOGH M. - GERGELY J. 1993. 49. p.

azon törvénynek általuki teljesítésében kitüntetendő pontosságoktól fogja mérsékleni, felségedre nézve az egész haza előtt hálás és fényes emlékezetben maradand.

Azért is felségednek előttünk örök tiszteletben álló kötelességét, trónjának és hív népeinek válthatatlan kapcsolatban álló boldogságokért hatalmas karral örködő gondoskodását jobbággyi alázattal s fiúi hű szeretettel még azon egy körülményre is fordítani kérvén, vajon tudniillik, most midőn újra forrásban látszik a fél világ,⁹⁴³ most midőn keleten és nyugaton a politikai láthatárok felett, részint már meg is dördült terhes fellegek tornyozódnak rakásra, s remegve nézi a jelenkor, hogy a barlangjaikból vajha ki nem törhető veszélyes orkánok több oldaláról Európa felett, újra kizúdulni mint készülnek, ily teológiai s papi finomságok feltalálgatásának szőnyegre hozatásának s vélők a haza polgárjai házi és családi nyugalma háborgatásának, s egymással ily gyújtó üszköknek közükbe való szórásukkal össze vesztésüknek, s nem inkább annak van-e most - s éppen most - legszorgosabb ideje, szüksége és helye, hogy gondosan elhárítván mindazok, mik a haza polgárai között szeretetlenséget s gyűlölködést szülhetnek, egymás eránti viszonyos szeretetök és bizodalma ama legszentebb kötelességének, úgymint a trón és a közös haza védelmének teljesítésére még erősebben forrjon össze, felségedet alázatosan arra kérjük, méltóztassék a törvényeknek a vegyes házasságokról szóló rendeletét teljes kiterjedésében szorosan megtartani, s azoknak fenntartására ügyelő fejedelmi legfőbb hatalmánál fogva úgy is, mint apostoli király a fentebb érdeklött törvénytelen egyházi rendeleteket megsemmisíteni. Az azokat kiadott főpapokat pedig szigorúan odautasítani, hogy a törvénynek és törvény eránti tiszteletnek sérelmével kiadott körleveleiket vegyék vissza, s ezáltal a polgárok megzavart lelki nyugalma is visszaadva jövendőre a törvénynek minden efféle új, helytelen és egyoldalú tettleges magyarázatától óvakodjanak, mindenesetre hazafiúi egyenességgel kinyilatkoztatván egyszersmind azt is, hogy részünkről e kérdéses, s a jövő országgyűlésre által hagyott tárgyat, ott és akkor újra elmúlhatatlanul felvételni törekvünk. Az alatt pedig nem kerülve el visszaemlékezésünket az is, hogy a törvényhozás felsőségével s a törvénynek kötelező erejével ellenkezni merészlő főpapok és mindenki ellen az 1507. évi 8. tc. is szabott büntetést,⁹⁴⁴ alkotmányos kötelességünk és hatóságunk gyakorlatával, a törvények szentségének bárki által is teljes tiszteletben tartására nézve alkotmány- és törvényszerű minden módokat és eszközöket elővenni és használni el nem mulasztándjuk.

Ezekben határozván azok, miket e tárgyban felségednek alázatosan felterjeszteni kívántunk, őszinte egyenességgel megvalljuk, hogy miután kivált az egyházi méltóságok ily ellen helyhezetben tevék magukat, az ország rendivel nem kerülhetett el figyelmünket a közönség eleibe jutott s senki által szinte meg nem tagadott azon körülmény, miszerint a vallás és jelesen a vegyes házasságok dolgában valamely bejelentések és intézkedések végett a csanádi püspök Rómában utazik vagy utazni szándékozik.⁹⁴⁵

Hogy áll a dolog valósággal? S mi fekszik vagy fekhethet alatta? Diplomatikai adatokból voltaképpen ugyan nem tudjuk, minthogy azonban a nemzet jogai épségükről gondoskodás sohasem idő előtt, se nem felesleges, ezennel innepélyesen és előlegesen kinyilatkoztatjuk, hogy mivel a magában is szabad és független Magyarországnak apostoli felséges királya,

⁹⁴³ A célzás vélhetően a második egyiptomi válság (1839-1840) nyomán kialakult, európai háborúval is fenyegető, így a magyar belpolitikára is hatást gyakorló nemzetközi helyzetre vonatkozott. Vö. VELKEY F. 1999. 86. p.

⁹⁴⁴ Az 1507/8. tc. 1. §. külön kiemelte, hogy az ország törvényei ellen vétőket akkor is szigorúan meg kell büntetni, ha főprapról vagy más egyházi személyről van szó. MT. 1000-1526. 698-699. p.

⁹⁴⁵ A célzás Lonovics József csanádi püspöknek a magyar püspöki kar megbízásából történt római útjára vonatkozik. A Borsod megyei határozat születésekor Lonovics már rég külföldön volt, november 27-én fogadta őt XVI. Gergely pápa. Vö. BALOGH M. - GERGELY M. 1993. 52. p.

koronája és törvényhozása Rómától nem függ, s a magyar király és nemzet Rómától függetlensége még a reformációt megelőző időkben is, mint Nagy Lajosnak s a két Hunyadiaknak dicső példájából is kitündöklök, nemcsak sértetlenül feltartotta, hanem az 1471. [évi] 19. tc.-ben a Szent István király idejétől divatozó szabadságra hivatkozva Rómába panaszkodás végetti járást is, úgy az egyházi, mint világi személyeknek kemény büntetés alatt megtiltotta, s ezen tilalmát az 1486. [évi] 45., 1492. [évi] 46. és több tc.-kben⁹⁴⁶ még bővebben is kimagyarázta. A csanádi püspököt Magyarországtól küldött és így ennek nevében és képében jelentéseket tehető, egyezkedhető vagy végezhető személynek soha meg nem ösmerjük, s római útjának bármely eredményeit, a magyar nemzet alkotmányos jogai, szabadságai s törvényei ellenőkre és sérelmőkre, legkisebb következtetést sem szülhetők előre kimondjuk.

3. Az edelényi plébános ügyének tárgyalása Borsod megye közgyűlésén, 1841. február 16.⁹⁴⁷

Ezek után feladatott ügye tiszti ügyvédi hivatalunknak, mint felperesnek, Illés Ferenc edelényi plébános, mint a megye színe előtt, annak polgári hatóságát magára nézve meg nem ösmérő, s azáltal annak tekintetét lealacsonyító személy és alperes ellen, ki is személyesen jelen lévén, miután arra szólítottatott fel, hogy védelmét élőszóban vagy írásban adja elő, az előbbi választván, állítása szerint elmondott szavait úgy ismétlette, hogy az főjegyzőnk által rögtön e következő szavakban az alesperes előadása után felíratott, aszerint, amint következik:

„Miután csupán egyházi körömben tett foglalatosságom reménytelenül szőnyegre jött, a tekintetes karok és rendek engedelmeivel alázatosan nyilatkozni magam és egyházam eránt tartozó szent kötelességemnek tartom, előre ünnepélyesen kijelentvén a rendeknek, hogy én a tekintetes karokat és rendeket sem átaljában, sem egyenként távolról sem akarom sérteni, ösmérem én és mélyen érzem hazafiúi és polgári szent kötelességemet, melynél fogva tisztelem a tekintetes nemes vármegye törvényhatóságát, s ezen alapított s gyökeresített minden végzeményeit, mert ösmérem a polgári felsőbbség rendeleteit és szükséges voltát is, s azért minden törvényen alapult rendeleteinek engedelmeskedni - ebben lelem legnagyobb örömeimet. De vagynak nékem nemcsak polgári kötelességeim, hanem egyházam eránti viszonyaim és szent kötelességeim, melyeket szintúgy, mint polgári kötelességeimet, ha szent egyházam eránt hív akarok lenni, szigorúan teljesíteni tartozom. Éppen ilyen a kérdésben forgó dolog, mely csupa szertartási és lelki lévén, egyedül az anyaszentegyház rendelkezése alá tartozik, az ilyenekbe rendelkezni tehát a katolika anyaszentegyház elvei szerint egyedül püspökeinknek gondja, kiknek a parancsolatját teljesítettem, midőn a felforgó kérdésben papi hivatalomban eljártam, s e tekintetben is a polgári törvényt tiszteletben tartva, tettemről csak egyházi előjáróimnak tartozom felelettel. Ugyanazért méltóztassanak megengedni a tekintetes karok és rendek, hogy mostani állásomban oda nyilatkozzok, hogy e tekintetben a tekintetes nemes vármegye bíróságát el nem ösmérhetem s el sem is ösmérem.”

Mely nyilatkozat felolvasása után azon észrevétel tétetvén, hogy alperes Illés Ferenc első kimondása ezen szavait, „miután a tekintetes nemes vármegye ellenem vegyes küldöttséget rendelni kívánt, mostani állásomban oda nyilatkozom, hogy e tekintetben a tekintetes nemes

⁹⁴⁶ Az 1471/19. tc. az említett módon tiltotta, hogy bárki Rómába menjen panaszt tenni, hanem „mindenki itt az országban, saját rendes bírái előtt keresse előbb a maga igazát”. Az 1486/45. tc. a római kúrián való per indítását tiltotta, az 1492/ 46. tc. 1. §-a pedig kimondta, hogy az az egyházi bíró, aki világi hatóság elé tartozó ügyben ítélezik, jószágvesztésre kell ítélni. MT. 1000-1526. 366-367., 442-443., 510-511. p.

⁹⁴⁷ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 225. sz.

vármegye bíróságát el nem ösmérem” más szavakkal cseréli fel, s ezen észrevétel a közönség helybenhagyó hangos felkiáltása által helyesnek ösmértetett, miután az alperes védelmét tovább nem folytatta, a fent érdeklett perben e következő ítélet hozatott:

Ítélet: Alperes Illés Ferenc edelényi plébános azon kijelentés által, hogy a megye bíróságát meg nem ösméri, a széksértésben annál fogva marasztatik el, minthogy nyilatkozása utóbbi sorait más szavakkal terjesztvén elő, első kimondása alkalmával előadott ezen szavait „miután a tekintetes nemes vármegye ellenem vegyes küldöttséget rendelni kívánt, mostani állásomban oda nyilatkozom, hogy e tekintetben a tekintetes nemes vármegye bíróságát el nem ösmérem” fentebb olvasható más előzvényekkel cserélvén, most érdeklett szavainak értelme által a megye közönsége szentségét s hatóságát sértvén meg, az 1723/57. tc.⁹⁴⁸ szerint egy-egy forintot tevő 25 könnyű terhű márka büntetéspénz lefizetésében elmarasztatik, s ellene a rögtöni végrehajtás meghatározatik.

Mely ítélet nyomon⁹⁴⁹ kihirdettetvén, az alperes felszólíttatott, hogy a megítélt büntetéspénzt vagy fizesse le, vagy a szokás szerint zálogot adjon, ki is nyomban erre semmit sem szólván, Gombos Miksa szendrei járásbeli főszolgabíránknak meghagyatott, hogy a végrehajtást vigye véghez, ki is a terem ajtajánál megállván, az alperestől a 25 forint büntetéspénzt átvette, s azt főjegyzőnk kezéhez adta, nyomban az ezúttal tett előterjesztés egyértelműleg lett elfogadásával meghatározatott, hogy ezen 25 forintot ezüstpénzben lévő büntetéspénz a pesti vakok intézete gyarapítására ajándékoztassék, ennek következtében az érdeklett 25 forintok Lossonczy Károly hadi pénztárnokunknak oly meghagyással adattak által, hogy azt a miskolci kir. sóháznál lefizetvén, az onnan nyerendő nyugtatványt tekintetes Pest vármegyének leendő által küldés végett még ezen közgyűlés folyamata alatt nyújtsa be.

4. Borsod határozata Esztergom vármegye vegyes házasságokkal kapcsolatos körlevélről, 1841. február 17.⁹⁵⁰

Törvényeinkben gyökerezett s múlt 1840. évi Szent András hava 9-én tartatott közgyűlésünk 3639. sz. a. költ felírásunkban kifejtett alapos okaink tisztelt Esztergom vármegye levelében előterjesztetett, de a szomorú tapasztalás szerint gyakorlatilag - fájdalom! - éppen ellenkező hatást szült véleménye által távolról sem gyengítettvén ki, előbbeni felírásunkban előterjesztett elveinkhez még annál inkább ragaszkodunk, minthogy az ország különböző részeiből érkezett s most felolvasott barátságos levelek⁹⁵¹ csallhatatlanul azt tanúsítják, hogy a közösnek kijelentett sérelem orvoslása egyhangúlag kívántatik.

Egyébiránt minthogy fent érdeklett felírásunk kelése idejéig oly eset, mely törvényhatósági intézkedésünket rögtön kívánta volna, előnkbe nem terjesztetett, a kérdésben forgó egyházi rendeletek gyakorlatban vételéből származható sérelmek orvoslását felséges urunktól fiúi bizodalommal vártuk és reményelttük. Azomban hazánk láthatárát elborított terhes fellegek megyénk felett is megdördülvén, hazafiúi méltó fájdalommal és megilletődéssel azt

⁹⁴⁸ A törvény 1. §-a írta elő, hogy bármilyen hivatalos közeg (például konkrétan a megyei hatóság) megsértésekor kell ezt büntetést kifizetni, a 2. §. pedig ezt egyértelműen kiterjesztette a megyei közgyűlésre is. MT. 1657-1740. 618-619. p.

⁹⁴⁹ Értsd: nyomban.

⁹⁵⁰ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 233. sz.

⁹⁵¹ A közgyűlésen Pest, Vas, Abaúj, Gömör, Máramaros, Nógrád és Csanád - az áldást megtagadó papokat szigorúan elítélő és büntetést kilátásba helyező - körleveleit olvasták fel. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 223-224/1841., 227-231/1841. sz.

tapasztaljuk, hogy az előnkbe terjesztett panasz szerint a békés polgárok nyugalma, csendessége felzavartatott, ennél fogva törvényhatósági elmulaszthatatlan kötelességünknek ösmérjük, hogy addig is míg a fentforgó sérelem gyökeres orvoslását a közelébbi ország gyűlésére küldendő követünk által sürgetőleg szorgalmaztatnának; a megzavart családi viszonyok kiegyenlítésére, a házi élet felbomlott csendessége helyrehozására tüstént és halaszthatatlanul azon törvényszerű módokat vegyük elő, melyeknek foganatban vételét törvényeink, mint ősi alkotásunk örjei hűséges kezeinkre bízták, ennek folytában következő határozásokat teszünk, úgymint:

Először a már feljelentett s nyomozandó, úgyszinté a feljelentendő s nyomozandó vádak elítélésére az 1647. évi 14. tc. 2. ágazata⁹⁵² rendelkezéséhez képest mind a két, úgymint a katolika és evangélika vallásbeli felekezetűekből első alispánunk, vagy ennek akadályoztatása esetében második alispánunk elnöksége alatt báró Vay Lajos, id. Ragályi Zsigmond, ifj. Bük Zsigmond, Okolicsányi Ferenc, Gombos György, Csomós Mihály, Szemere Bertalan táblabíráinkból, Okolicsányi János és Rácz János főjegyzőinkből, Nagy Gedeon, Gombos Miksa főszolgabíráinkból, Bakó János fő- és Paulikovits Pál tiszti alügyészeinkből, Kissely József és Várnay Ferenc rendszerinti esküdteinkből alakított, egy oly állandó törvényszéket nevezünk ki, mely nemcsak e jelen panaszos vád eránt, hanem más hasonló esetekben is a törvényben megszabott módon bíraskodni fog, hogy pedig egyik vagy másik tagnak megakadályoztatása esetében a bírák száma ki nem telése miatt bíraskodásában meg ne akadályoztassék, Mailáth Sándor, Szűts Sámuel, Márjásy István, Miklós Ferenc, Berzeviczy Lajos, Szalay Antal, Majthényi Antal és Csépanyi Ágoston táblabíráink, Okolicsányi Emánuel és Vadnay Miksa aljegyzőink, Sebe József és Debrecenyi Pál alszolgabíráink, Bay Bertalan és Török Alajos tiszti alügyészeink, Vadnay Bertalan és Göböl András rendszerinti esküdteink helyetteseknek oly módon neveztesse ki, hogy elnök alispánaink a törvényszék rendszeres tagai hiányát a helyettesekből úgy egészítsék ki, hogy a tartandó törvényszékben mind a két vallásbeli felekezetűekből egyenlő számú tagok legyenek jelen, egyébiránt a fent idézett törvény világosan megszabván az eljárási módot és rendet, alispánaink s egyéb tisztviselőink magokat ahhoz mindenekben pontosan alkalmazzassák.

Másodszor köztudomásra lévén a megye rendei előtt az, hogy az egyházmegyei - törvény elleni - rendelet szerint azon esetben, ha a házasulandó férfi az evangélika, a nő pedig a katolika vallást követi, egyházi áldás csak azon esetben adatik, ha leendő mindkét nemű gyermekeiknek a katolika vallásbani neveltetése eránt térítvény vagyis kötelezvény adatik, minthogy ezen egyházi - törvény elleni - rendelet foganatosítása által a vegyes házasságoknak nemcsak akadályok tétetnek, sőt a megyei lakosok azon gyanakodásban lennének, mintha az egyházi áldás megtagadásával kötött és kötendő házasságok törvényes erejük nem lennének. Hogy ezen hibás vélemény elenyésztesse, közhírré tétetni rendeltetik, hogy a közelebbi országgyűlésen egyben gyűlt rendek a most érdekelt egyházmegyei rendeleteket a törvénnyel, s az azt nyomban követett 50 évi törvény[es] gyakorlattal ellenkezőnek ösmervén, mi is ezen tettét törvénysértésnek ösmérjük, s az azt elkövető papi személyeket a törvény szerint megbüntetni rendeltük. Azért, mert a vegyes házasságokat a törvény szavai szerint megakadályoztatni semmi módon nem szabad, azért is a katolikus papoknak azon kívánságát, hogy [a házaspárok] leendő gyermekeik jövőendőben a katolika vallásbani nevelésökről térítvényt vagy kötelezvényt adjanak, teljesíteni egyáltalában nem tartoznak. Egyébiránt ámbár a fentebbiek szerint a vegyes házasságokat a gyakorlatban venni kezdett mód szerint meg nem áldott vagy áldó s ezáltal azoknak akadályt tenni kívánt s kívánó katolikus papokat törvény szerint megbüntetni rendeltük is, mindamellet mindazoknak megnyugtására, kik az

⁹⁵² Ágazata = értsd: paragrafusa.

érdeklett egyházi rendelet következtetésében netalán eddig áldás nélkül adtak össze, ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy az ilyen házasságok mind polgárilag, mind törvényesen és egyházi tekintetben is teljesen érvényesek s teljes erejűek.

Harmadszor, hogy ezen határozatunk közhírré tétele mentül ünnepélyesebben s minden balmagyarázat eltávoztatásával történjék meg, szükségesnek látjuk, hogy azon küldöttség, mely a nemesi személyek és javak összeírására közelébb tartatott évnegyedes közgyűlésünk-ből kirendelve volt, minden helységben jelenjen meg, s ott a helybeli előjárókat és lakosokat egybegyűjtve fent érdeklett határozatunkat szóról szóra hirdesse ki, s azt minden megyénkbeli községnél írásban foglalva hagyja is. Az előjáróknak tudtára adván s őket arra kötelezve, hogy ha evangélika valláson lévő férfi és katolika nő közötti jegyváltásról értesítenek, azonnal a feleknek fent érdeklett határozatunkat anélkül azonban, hogy annak magyarázatában bocsátkozzanak, olvassák fel, s őket eszerint annak tartalmáról értesítsék.

5. A helytartótanács leirata Borsod vármegyéhez, 1841. április 20.⁹⁵³

Az egri érsek pátriárkának legfőbb helyre nyújtott folyamodó levele, mely szerint folyó esztendei február 17-én tartott közgyűlésük alkalmával a vegyes házasságok dolgában hozott határozatjukat megsemmisíteni, s ennek megyéjükben közhírré adását megtiltatni vagy amennyiben valóban már megtörtént volna, visszahívattatni könyörög. Tisztelt uraságtoknak legfőbb meghagyásnál fogva visszazárólag oly utasítással tételik által, hogy ezen határozatjuk alapokai eránt kimerítő jelentéseket minél előbb felterjesszék, egyébiránt pedig annak folyamatba vételével mindaddig, míglen e részben legfőbb határozat nem következend, felhagyjanak.

6. Borsod vármegye közgyűlési határozata, 1841. május 10.⁹⁵⁴

Egyébiránt a megye rendei ezennel újra kijelentve azt, hogy az eddigi gyakorlat ellenére az egyházi szokott szertartások elmulasztásával s az áldás megtagadásávali házassági egyben köttetésen jelen leendő egyházi férfiaknak megfenyítését esetről esetre előbbeni e tárgyban hozott határozatuk szerint elrendelendik, mindezek felett polgártársaik lehető megnyugtatót hazafiúi szíveiken viselve, közhírré tételni rendelik, hogy az áldás megtagadásával és a szokott egyházi szertartások elmulasztásával különben érvényesen egybekötött és netalán kötendő házaspárok - ha csakugyan házassági egybenkeléseket megáldatni kívánják - szabadságukban áll egybenkötöttségük után az áldást a vőlegény vallásán lévő egyházi személytől kívánni. Továbbá minthogy a házassági egybenkötötésen jelenlevő tanúknak megszabott fizetésük vagy díjuk nincs, ezennel közhírré tételni rendeltetik, hogy a római katolikus papok szenvedőleg jelenlétük (passiva assistentia) mellett kötött egybenkelésen jelenlevő plébánosoknak vagy káplánoknak semminemű fizetéssel nem tartoznak. Hogy ily alkalommal a katolikus papság semminemű fizetést nem is kíván, főtisztelendő Thassy Miklós egri címzett kanonok miskolci alesperes és plébános, mint egri egyházi megyei küldött előttünk ünnepélyesen is nyilvánítja.

⁹⁵³ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. ad 2009/1841. sz.

⁹⁵⁴ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1745. sz.

7. Borsod vármegye közgyűlési határozata, 1841. május 12.⁹⁵⁵

Farkas András, mint a putnoki Dubicsánnal egyesült reformált egyház ez idő szerinti rendes prédikátora hozzánk intézett folyamodásában azt jelentvén be, hogy folyó évi Böjtelő hava 23-án sajó-galgóci plébános, Ladányi Antal dubicsányi lakos s helvét hitvallású Tökös Andrást Galambosi Terézia római katolikával a szokott egyházi szertartások mellett a templomban úgy eskette meg, hogy elébb a nevezett ifjútól leendő fiúgyermekének katolika vallásbani neveltetésük eránt szép sima szavak használatával reverzalist vett. Hogy tehát ezen reverzálisnak a már vegyes házasságban élő személyek születendő gyermekeire nézve kedvetlen⁹⁵⁶ következesei jó előre elháríttassanak, azt kéri, hogy ezen, bár szelíd módon kivett reverzalist, mint törvény ellenit kötelező erővel sohasem bírónak vagy bírhatónak jelentsük ki, eziránt jegyzőkönyvünkbe ünnepélyes óvást tétetvén, határozatunkat másolatban folyamodónak adnók ki.

Minthogy ez alkalommal főtisztelendő Thassy Miklós egri címzett kanonok azt jelenté, hogy ő úgy értesítetett, mintha ez érdeklött reverzális Tökös Andrásnak időközben kijelentetett ellenzése következésében a szendrei egyházi kerület alesperese által megsemmisítettett, mielőtt e tárgyban további szükségesnek látandó intézeteket tennénk, ezen folyamodás kiadásával kerületi szolgabíránknak meghagyatik, hogy a helyszínén az illető felek kihallgatásával az előadás mibenlétét kinyomozván, tudósítását a jövő évnegyedes közgyűlésre adja be.

8. A vegyes házasságok ügyében kiküldött választmány ülésének tárgyalásai és határozatai, 1841. május 17.⁹⁵⁷

[...] Addig is, míg e tárgyban kimerítő tudósításunkat felséges urunk atyai kegyelmes színe eleiben felterjeszthetnénk, alattvalói hív tiszteletünktől vezéreltetve, felséges urunknak a nagyméltóságú m. kir. helytartótanács útján alázatos és mély tisztelettel bejelentetni rendeltetett, hogy ámbár felséges urunknak a kormánysszékek útján tudásunkra juttatott mindazon kegyelmes végzetei pontos és haladék nélküli betöltését, melyek törvényeinkben gyökereznek, alattvalói hív kötelességünknek ösmervén, az ilyenek végrehajtásabani buzgóságunkat minden időben ki is mutatni törekedünk - s ámbár mély tisztelettel megösmérjük azt is, hogy a törvények végrehajtása és hajtatása a királyi jogok közé tartozik - miután azonban a végrehajtó hatalom sarkalatos törvényeink, jelesül az 1791. [évi] 12. és 14. tc.-ek⁹⁵⁸ szerint egyedül a törvények értelmében gyakoroltathatván, a fennállt törvények kötelező erejének bár ideigleni felfüggesztésére soha ki nem terjesztethetik, éppen fennálló törvényeinken gyökerezett s éppen azoknak sikeresítése végett hozott határozatainkhoz, továbbá és még annál fogva is ragaszkodunk, mivel még távolról sem akarjuk gyanúsítani, annyival inkább elhinni azt, hogy a fennálló törvények, épp azoknak végrehajtása - úgyszinte hajtatása - felfüggesztése a végrehajtó hatalom szándéka lenne. Ennél fogva felséges urunk és a törvény szentsége eránti tisztelettől mélyen áttalhatva törvényszerűleg hozott s már megyénk nagyobb részében ki is hirdetett azon határozatunk teljesítésének felfüggesztésében, melynek okait és

⁹⁵⁵ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1804. sz.

⁹⁵⁶ Értsd: kedvetlenül.

⁹⁵⁷ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 2009. sz. A választmány ülésére az egri érseknek a helytartótanácsához benyújtott tiltakozása nyomán került sor, az erre vonatkozó sorok közlését mellőztük.

⁹⁵⁸ Előbbi a „törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról”, utóbbi pedig a helytartótanács hatásköréről rendelkezett. MT. 1740-1836. 160-163. p.

elveit további felírásunkban kimerítőleg igenis előadni és felterjeszteni fogjuk őfelségének (mint semmit sem kétljük) majdani felírásunkra kelendő s ügyünk igazságának megösmerésével a nagyméltóságú egri érsek pátriárka kívánatát semmi részben nem helyeslendő további válasza megérkezéséig nem bocsátkozhatunk. Nem bocsátkozhatunk pedig, sőt a kegyelmesen parancsolt kimerítő jelentésünket is ezúttal még annál fogva sem terjeszthetjük fel, mivel mindazon helyes és igazságos szabály, miszerint királyi kegyelmes helybenhagyás nélkül mindennemű pápai bulláknak vagy rendeleteknek hazánkban kihirdetése s teljesedésbeni hozatala tilalmaztatik. Úgyszinte felséges urunknak azon törvényszerű kijelentése is tudva lévén előttünk, miszerint felséges urunk a nagyváradi püspöknek a vegyes házasságok dolgában az utóbbi ország gyűlése megnyitása előtt kiadott pásztori levelét, az 1839. évi Szent György hava 27-én az ország főkancellárja által a magyarországi minden püspökökhöz elbocsájtott elnöki levél szerint, mint az 1791. évi 26. tc.-ben ütközött nemcsak rosszalotta, sőt a magyar főpapoknak felséges személyéhez ragaszkodásukat, az idézett törvénynek általuk leendő teljesítésében kimutatandó pontosságoktól mérséklendőnek kegyelmesen kijelenteni méltóztatván,⁹⁵⁹ méltán kétségbe hozhattuk, s valósággal kételkedünk is azon vajon a vegyes házasságok ezutáni kötése módját a félszázados gyakorlattal ellenkezőleg elrendelő s az utóbbi ország gyűlése berekesztése után a magyarországi minden érsekek és püspökök által egyházi megyéjükben kihirdetett pásztori levelek azon tartalmához, mely a békés polgárok nyugalma felzavarta, azoknak házi csendjét s leggyengédebb viszonyait is felháborítva, az ország minden lakosai szívében tünődést és nyugtalanságot idézett elő, a királyi kegyelmes megegyezés hozzá járult-e, s azoknak kihirdetése ezeknek folytában történt-e. S miután mi erről hivatalos úton értesítve mindeddig nem vagyunk, e tárgyban az 1840. évi Szent András hava 9-én tartott közgyűlésünk 3638. sz. a. felterjesztett felírásunkra (melyben törvényes és általános nézeteinket e tárgyra nézve kifejtettük, s a törvényt netalán átalhágó egyházi személyekre nézve alkotmányi tehetőségünkbeli életünket eleve feljelentettük), szinte mindeddig legfelső választ nem vettünk, őfelségét mély tisztelettel arra is kérni kénytelenítettünk, hogy a kérdésben forgó pásztori körlevelek érdemére nézve apostoli királyi kegyelmes határozatának miben sarkallásáról⁹⁶⁰ s e részben a dolog tettegi miben állásáról bennünket annyival inkább értesíteni méltóztassék, mivel az érdeklött pásztori levelek törvény elleni tartalmának fogamatban vétele a káros visszavonás, idegenkedés és egyenetlenség buján nevedő magvait már - fájdalom! - elvetvén, az ezáltal csendes nyugalombokból felrázkódtatott, s a jövő kétes bizonytalansága miatt lecsillapodhatni nem tudható indulatok felizgattatván, a közigazgatás minden ágai pontos elővitele s a közjó előmozdítása is gátoltatik. Hazafiúi szíves bizodalommal és alázatosan a nagyméltóságú m. kir. helytartótanácsot arra kérvén, hogy ezen felette nyomós okainkat a törvényeken alapult észrevételeinket és igazságos kívánatainkat alkotmányos állása s ebből eredő lényeges kötelességei szerint előterjeszteni, s kegyelmesen leendő teljesítésüket kieszközleni méltóztassék.

⁹⁵⁹ Ld. 45. sz. jegyz.

⁹⁶⁰ Miben sarkallásáról = honnan való eredetéről.

9. Borsod vármegye törvényszékének tárgyalása az áldásmegtagadó lelkészek ügyében, 1841. június 21.⁹⁶¹

[...] Diósgyőri lakos, ágostai vallást követő Munkácsi György folyó hónap 1. napján hozzá⁹⁶² benyújtott folyamodásába[n] orvoslást kérve azt panaszolta, hogy egri címzetes kanonok és miskolci plébános Thassy Miklós római katolika valláson lévő mátkája, Kacs Már Zsuzsanna által azt adatá tudtára, hogy hanem ha magáról térítvényt ad arról, hogy mindkét nemén lévő gyermekeit a római katolika hitben nevelendi, ötöt fent említett mátkájával csak egyházon kívül a szokott szertartások nélkül, s az egyházi áldás megtagadásával fogja egybe esketni. Ezen panaszt [az elnöklő alispán] a felhívott megyei határozatok s az 1647-i 14., 1791-i 26. törvény szabályai alá esőnek tartván, panaszt szenvedő Thassy Miklós plébánost megszabott kötelessége szerint a kérdésben lévő házasság eleibe tenni célzott akadályok elhárítására és a házasság feleknek az eddig gyakorlott egyházi szertartásokkal és áldással leendő öszve eskettetésére törvényesen kiadott intő levél által megintette. Mely intésre tőle olyan feleletet kapván, melybe annak világos kijelentése nélkül, hogy a házasság felek az egyházi ünnepélyes szertartások és papi áldás megadásáról vagy anélkül eskedtek össze, azt jelenti be, hogy a felek az intő levél kézhez vétele előtt néhány órákkal a legnagyobb illendőséggel s maguk meglegedésével Beller József káplánja által már össze eskedtek, a tárgyat [az elnöklő alispán] a kirendelt törvényszéki intézkedés alá tartozónak tekintván, azt a panaszos folyamodás intő és annak kiadásáról költ bizonyosság levél és a panaszt szenvedő fél arra adott felelete bemutatásával az e végett általa egybehívott törvényszék rendelkezése alá terjeszti.

Mellözve a római katolika anyaszentegyháznak a panaszt szenvedő plébános és címzetes kanonok Thassy Miklós által az intésre adott feleleteiben fejtegetett elveit s a megyének a vegyes házasságok tekintetében költ határozataira tett észrevételeit, minekutána többször említett plébános úr adott feleletében a panaszolkodónak azon kitételét, mintha ő azt térítvény adásra akár személyesen, akár mátkája által valaha csak egy szóval is kényszerítette volna, rágalomnak mondva tagadja. De a jelen esetben még az a különös körülmény is fordul elő, hogy a házasság felek az intő levélnek kézhez vétele előtt már nem is a megintetett fél, hanem annak káplánja által csak ugyan öszve is eskedtek. De beadott feleletnek azon szavaiból [nem lehet megtudni], hogy az öszve esketés a legnagyobb illendőséggel és mindenek meglegedésére ment végbe, sem azt, hogy az egyházban vagy azon kívül és a szokott ünnepélyes egyházi szertartásokkal és áldás megadásával történt-e vagy anélkül, sem azt, hogy ha azzal történt, a férj adott-e előbb a gyermekeinek a katolika vallásban leendő neveltetéséről magáról térítvényt. [...] Annak megtudásáig a panaszról is határozatilag intézkedni nem lehet, középponti szolgabíráinknak és Vadnay Bertalan fő esküdtünknek meghagyatott, hogy az előadott körülmények tekintetében, valamint arra nézve is, hogy amennyiben az intő levél kiadása az esketéssel egy napon történt, az esketés a nap melyik órájába esett, és melyben az intő levél kézhez adása, a kihallgatandók kihallgatásaival tegyenek nyomozást s azt alispáni hivatalunknak adják be.

⁹⁶¹ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 139. köt. (1841) 2457. sz. A bevezető sorok közlését, melyek a törvényszék létrejöttének körülményeit ismertetik (ld. 4. sz. dokumentum), mellőztük.

⁹⁶² Ti. a törvényszéken elnöklő másodalispánhoz, Palóczy Lászlóhoz.

10. Borsod megye felirata a helytartótanácsn keresztül az uralkodónak, 1841. augusztus 12.⁹⁶³

[...] Az egri érsek pátriárkának legfelsőbb helyre nyújtott [...] folyamodásában előfordult kitételek azok által általánosan megcáfoltatnak. [...] Mindamellett az abban előfordult némely pontokat érintetlen nem hagyhatván, azon kitételre, mintha „megyénk az egri érseki megyében lenne helyezve”, el nem hallgathatjuk azt, hogy mivel (több egyéb tekinteteket ezúttal elhallgatva) valamint kérdésbe nem vehető általános igazság az, hogy nem az ország van a vallásban, hanem a vallás van az országban, úgy kétségtelenül áll az is, hogy nem megyénk van az egri egyházi megyében, hanem az egri egyházi megyének egy része van Borsodban békebelezve.

Azon kitétel valóságát továbbá, mintha „a lelkiösméret a s a római katolika vallás szabadsága azokban, mik a szellemiekhez tartoznak, fentebb említett határozatunk által meg lenne sértve”, egy általjában azért nem ösmérhetjük el, minthogy törvényeink, de a mindennapi tapasztalás szerint is a vallás külső alakját illető tárgyak elintézése eránt a világi törvényhozás valamint eddig tett, úgy ezután is a tisztán szellemiekbeni avatkozása nélkül teend intézeteket, sőt ha a szellemieket is a polgári státus felállításával vagy ennek boldogságával ellenkezésben lenni látja, azok eránti intézkedés senki által kétségbe nem hozott jussai közé tartozik.

Az 1647. évi 14. tc. szabályainak állított erőszakos elmagyarázására elég leend felhozni azt, hogy a törvényszerűleg kinevezett bírának hites köteleességük a törvénynek az esetre illeszthetése vagy nem illeszthetése lévén, azok mit és miként ítélenenek, előre tudni és meghatározni nem lehet, de a feljebb vitel módja és útja is törvény által lévén kijelelve, a meg nem elégedett fél vélt sérelmét azon úton orvosolhatja is.

Azon vád továbbá, mintha „a felséges koronás fejedelmet és az ország rendeit együtt véve illető törvény magyarázata határozatunk által a törvényhatóságoknak tulajdoníthatnák”, korántsem minket, hanem egyenesen a folyamodó érsek pátriárkát és püspöktársait azért terheli, mert az 1791. évi 26. tc. kihirdetése után a vegyes házasságok kötésében nyomban gyakorlatban vett, s ötven évig folytatott mód önkéntes változtatásával, s nem tudhatjuk hol sarkalló s kitől kölcsönözhetett hatalommal, sőt az elvei és szertartásai változatlan állandóságát fénypontjának tekintő r. katolika hit szelleme ellen is való járással éppen ők magyarázák a törvényt s annak gyakorlatát, midőn mi a törvény rendelete betöltését, s ennek gyakorlata folytatását szorgalmazzuk.

De azon állítást is, mintha mi a nemzet képviselői táblája végzeteit törvényesen kötelező erejűnek tartanánk, valónak el nem ösmérjük és ösmérhetjük, mivel a nemzet képviselői táblája végzeteit, mint a nemzet akarata kijelentését mindenkor tekintet érdemlőnek nézzük ugyan, de törvényesen kötelező erejűnek nem mondtuk. S habár arra a nemzetnek képviselői által kijelentett akaratát tisztelve és tisztelni tartozva példa és indító ok gyanánt ottan-ottan hivatkoztunk s hivatkozni fogunk is, valóságos törvénynek csak azt tartjuk, mit a nemzet és fejedelem akaratának egyesülése tett törvénynek.

Végre a fent érdeklött határozatunk kihirdetéséből támadható állítólag káros következmények elősorolását nézve azt jegyezzük meg, hogy a vegyes házasságok ezután kötése módja eránt költ egyházi rendeletek a templomi szónok-székből hirdettetvén ki, s a házasságok különböző kötése módjai meghallása kétséget és aggodalmat támasztván a nép között az eránt, hogy vajon a törvényhezi szoros ragaszkodás s a térítvények nem adása miatt a templomon kívül

⁹⁶³ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 2872/1841. sz. (fogalmazvány) A felirat első fele összefoglalta a korábbi eseményeket 1840 nyarától, ismertette a megyében korábban elfogadott határozatok tartalmát, ennek közlésétől eltekintettünk. A felirat második fele az egri érsek által a megye ellen benyújtott panasz kérdésével foglalkozott.

kötött, s meg nem áldott házasságok érvényesek-e? És vajon az ezek elmulasztásával kötött házasságban születendő gyermekeiket a törvénytelenység bélyege nem fenyegeti-e? Ezekkel a családi leggyengédebb viszonyok és a házaspárok, kivált a gyengébb értelmű s aggodalomra még inkább hajlandó anyák lelki nyugalma felháborítottak. De a hirdetések különben is csak a római katolikusok templomaikban történvén, az evangélika mindkét vallást követők ezen kihirdetés voltaképpeni mibenlétéről nem értesítették, törvényhatósági elmulasztathatlan kötelességünknek ösmértük, hogy a megzavart családi viszonyok kiegyenlítése, s a házi élet felbomlott csendje helyrehozása tekintetéből fent érdeklett határozatunknak közhírré tételükkel a már-már békétlenkedni kezdő népet nyugtassuk meg. És ezt tennünk nemcsak lehetett, de kellett is, mivel ha a katolikus papok a vegyes házasságok ezutáni kötése módját elrendelő törvény[nyel] és törvény elleni gyakorlattal ellenkező hirdetést tehettek - aminthogy valósággal tettek is - tökéletesen meg voltunk és meg vagyunk győződve az eránt, hogy mi, kik a nép csendességét feltartani, arra felügyelni, s minden történhető zsidongásait jó előre megelőzni, még felelet terhe alatt is tartozunk, éppen ezen törvényhatósági kötelességünk tartozó teljesítését mulasztandjuk el, ha fent érdeklett törvényszerű határozatunk kihirdetését el nem rendeljük.

Fenséges cs. kir. főherceg, nagyméltóságú m. kir. helytartótanács! A vallásbeli villongás által élesztett szenvedély türelmetlenség által neveltetett, s kedves hazánkat is mély gyászban borított viszálykodásokat az 1791. évi 26. tc.-nek békét és egyetértést buzgón eszközölni óhajtó rendelete megszüntetni kívánván, időjárával csillapulni kezdetek a szenvedélyek. A bár különböző vallású, de a koronás fejedelem határtalan tiszteletében, a haza forró szeretetében, s annak virágzása előmozdításában egymást örömmel feltaláló, s testvérileg ölelő hazafiúi kölcsönös érzelmek egybeolvadni s a polgári pályán közremunkálni törekvének, a béke boldogító ölében összesimulának az egymástól idegenkedő keblek, porlani s hullni indulának azon közfalak, melyek a szellemieken kezdett - de a világiakra is egyaránt terjesztett - uralkodás- és hatalomvágy által emelve, a rokon keblű és érzelmű hazafi szíveket egymástól [el]választák. Mind az[oknak], mind ezeknek szemlélésére a virító jövőendő közelléte boldogító reménnyel biztatja a különböző érdekek összeforradását óhajtván váró nemzetet, [s ekkor] megdördülnek a setét fellegek, a házi és családi nyugalmat felháborító villámszikra meggyújtja a visszavonás lobogó szövétnekét, mely a kedvesen mosolygó reménynek közelgető teljesülését ha hamuba nem dönteni, de azt - a fájdalmas tapasztalás szerint - bizonyosan távolítani, s a békés egyetértés megzavarni képes volt.

Hol állhatnak meg a felizgatott s lavinaként nevedezni szokott szenvedélyek kitörései? Mely irányt veendének a felzaklatott indulatok rohanó árai? Ha azoknak jó eleve gát és akadály nem vettetik, azt az emberi elme ki nem számíthatja.

Ugyanazért kegyelmes koronás királyaink bölcsességében, igazság- és törvény-szeretetében helyheztetvén rendíthetetlen bizodalomukat, az előterjesztett körülményekhez alkalmazott, fennálló törvényeinkben gyökerezett, s éppen azoknak sikerítése végett hozatott, s e folyó évi Pünkösdi hava 17-én költ felírásunkban kifejtett elvek szerint fel sem is függeszthető határozatainkhoz a törvényszerű ragaszkodásunk alázatos kijelentésével fenséges cs. kir. főhercegségedet és a nagyméltóságú m. kir. helytartótanácsot hazafiúi teljes bizodalommal arra kérjük, hogy az 1840. évi Szent András hava 9-én felséges urunkhoz intézett alázatos felírásunkban előadott, s folyó évi Pünkösdi hava 17-én 2009. sz. a. felterjesztésünkben ismételt s ez alkalommal is megújított azon kérésünket, miszerint azért esedezünk, hogy felséges urunk a törvényeknek a vegyes házasságoknál szokott, s azt nyomban követett ötven évi gyakorlat által is megerősített rendeletét teljes kiterjedésében szorosan megtartani, azoknak épségbeni fenntartására ügyelő királyi legfőbb hatalmánál fogva, úgy is, mint apostoli király a fentebb érdeklett törvénytelen rendeleteket megfenyíteni, az azokat a törvény és

törvény eránti tisztelet sérelmével kiadott főpapokat továbbá körleveleik visszavételére utasítani, s nekik kegyelmesen meghagyni méltóztassék, hogy a törvénynek minden efféle új, helytelen és egyoldalú magyarázgatásától óvakodjanak. Maga hathatós s alkotmányos rendeltetéseiből eredő szép kötelességénél fogva is a királyi felség előtt is meleg részvétellel pártolni jelen egész felírásunkat csatolmányaival együtt legfelsőbb helyre terjesztve, s hajdani őseink dicső példáit is követve önrészeről is a nemzet függetlenségét, s a haza békés polgárainak csendességét és közboldogságát a hierarchiának már semmi korlátokat sem ösmérni törekvő túlzásai ellen szívvel és lélekkel védeni méltóztassék.

11. Borsod megye felirata az uralkodóhoz, 1841. november 16.⁹⁶⁴

Midőn a vegyes házasságok ezutáni kötése módját elrendelő megyei körlevelek foganatbani vételéből eredett, s cs. kir. felséged atyai kegyelmes tekintete eleiben terjesztett méltó és súlyos aggodalmaink törvényszerű elenyésztetését óhajtva vártuk, szomszéd Gömör vármegye levele, melyben megyéjökben az avatási áldás megtagadásából a vegyes házasságok akadályozása egy új nemének keletkezését értésünkre juttatja, az orvoslás reményére vidulni kezdő kebleinket a fájdalom újabb érzeteivel annyival inkább eltölté, minthogy érzékeny megindulással kénytelenek vagyunk látni és tapasztalni, miképpen a fent érdeklett egyházi körleveleknek hazánk polgárai békéjét és csendet felháborító rendelete már meg sem elégedve a házassági kötésekre lépendő személyek nyugalma háborgatásával, a házassági boldogító egyesülésnek legédesebb zálogaival megáldott házaspárookra kikeresített alakban lett teljesítése által kiterjesztetik. S a szeretetlenség ezen tettei által a szelíd keresztyénségnek, annak felséges alkotója által a viszont szeretetben letett alapja éppen azok által céloztatik felforgattatni, kiknek a tiszta felebaráti szeretet hirdetése, sőt annak példakénti teljesítése első kötelességük. S ezt tapasztalván, miután - fájdalom - már megyénkben is volt (amint azt feljelenénk) példa arra, hogy a vegyes házasságra lépni kívánó nőtől más szentségek kiszolgáltatása is megtagadtatott, naponkint súlyosodó aggodalom tölté el kebleinket, annak meggondolására, hogy eleinte csak a vegyes házasságoctól áldást megtagadó egyházi körlevelek rendeletei teljesítésében a határt ösmérni nem szokott türelmetlenségből származott vakbuzgóság a folytonos haladás útján a kikeresítés azon lépcsőjére emelkedhetik fel, miszerint a vegyes házasságban a törvény oltalma alatt minden háborítás nélkül élhető katolika nő minden vallási szertartásainak, szentségei kiszolgáltatásának, sőt tisztességes eltemetésének megtagadásától remegne. S lelki nyugalmanak kikeresett utakon és módokon minduntalan történendő felzaklatásaiból eredő gyötrelmei eloszlatására vallása vigasztalásától is - a törvény ereje mesterséges kijátszása által - megfosztatva, a kétségbeesés borzasztó kínjait gyengéded lelkiösmeretét meg nem nyugtathatva szenvedni kénytelen leend. Minthogy pedig békés polgártársaink felkavart, s az újabb kikeresítések módjai által zaklatni meg nem szűnt nyugalma helyreállítását törvényhatósági egyik fő kötelességünknek ösmerjük, az 1840. évi Szent András hava 9-én egyenesen cs. kir. felséged atyai kegyelmes tekintete eleiben, valamint folyó évi Pünkösöd hava 17-én és Kisasszony hava 12. napjain a cs. kir. felséged helytartótanácsához intézett alázatos felírásunkban kijelentett fontos okainkhoz ragaszkodásunk - mely[nek újbóli] tisztelettel lett nyilvánítása mellett - cs. kir. felségedet jobbagyi hódolattal arra kérjük, hogy addig is, míg a dolog érdemének orvoslása, s azon biztosítások tétele, hogy jövőendőben ily törvény elleni események elő ne állhassanak (amint ezt a felhívott felírásainkban is kijelenténk) az országgyűlésen megtörténhetnék, ismételve kijelentett azon alázatos és törvényszerű kérésünkre, miszerint a vegyes házasságokról szóló s azt nyomban követő 50 éves gyakorlat által megerősített rendeletét teljes kiterjedésében

⁹⁶⁴ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 4073/1841. sz. (fogalmazvány)

szorosan megtartatni, azoknak épségbeni fenntartásukra ügyelő királyi legfőbb végrehajtó hatalmánál fogva - úgy is, mint apostoli király - a fentebb érdeklett, s naponként kikésértve teljességbe vett s törvény ellenére költ egyházi rendeleteket megsemmisíttetni, az azokat kiadott főpapokat továbbá a törvény és törvény iránti tisztelet megsértésével kiadott körlevelek visszavételére szigorúan utasítani, s nekik kegyelmesen meghagyni méltóztassék, hogy a törvénynek minden efféle új, helytelen, egyoldalú sőt ennek kijátszására célzó magyarázgatásától óvakodjanak. Egyszersmind a már régen óhajtván várt megnyugtató és a felingerült kedélyeket lecsillapítandó kegyelmes válaszát annyival inkább hova hamarabb kiadni méltóztassék, mivel a körülmények oda mutatnak, hogy a legfelsőbb válasz ki nem adását az egyházi személyek tetteik helybenhagyásának nézvé, a sokszor, de mindenkor hazafiúi fájdalommal említett egyházi körlevelek rendeleteinek naponkénti kiterjesztésével s annak a kikésértés újabb és a szenvedélyeket mindinkább felizgató s mesterileg kitalált módjai fogamatban vételével, mindamellett, hogy mi törvényhatósági kötelességünk pontos teljesítésével a nép csendességét fenntartani s annak minden lehető zsidongásait erőnk, tehetségünk szerint megelőzni igyekezzünk, az emberi ész kiszámításait meghaladó oly események történhetnek, melyeknek káros következtéseit gyanítanunk alig és alig lehet.

12. Borsod megye közgyűlési határozata, 1841. november 17.⁹⁶⁵

Első alispánunk Szathmáry Király József az egri pátriárka érsek őexcellenciájának a vegyes házasságok tárgyában elbocsátott főpásztori körlevele visszavétele eránt közelébb múlt Kisasszony hava 12-én tartott megyei közgyűlés határozata értelmében általa miképp lett megintetését magába foglaló intő levél eredetijét, annak kiadásáról költ s hátára írt bizonyítvánnyal és tisztelt őexcellenciájának ez érdemben a megye közönségéhez intézett levelével együtt bemutatván,

melynek felolvasása közben az a törvényes eljárási hiba tapasztaltatván, miképp az intő levelet kiadó tisztviselőink azt bírói hatóságok körébe nem tartozó tekintetes nemes Heves vármegyében fekvő Eger városában adták ki, minthogy pedig a felforgó esetbe a megintés az azt követhető perreli eljárásnak lényeges előzménye, a megye közönsége az intő levél hibás kiadása miatt lehető kifogások kérdését, nem akarván a keletkezendő per kétes útjára bocsájtani, s azzal az ügynek hátráltatására tágasabb kaput nyitni, de másrésről a megye közönségének méltóságával megférhetőnek sem látván, egy előre hibásnak ösmért oklevelet határozata alapjául használni, jelentést tevő alispánunknak meghagyatott, hogy az intést az ismételés okainak a kiadandó intő levélben történendő beszövéseivel újabba tegye meg, s az intéstől számítandó törvényes napok eltelése után az e folyó évi Böjtmás hava 17. napján tartatott közgyűlésből e tárgyban kirendelt törvényszéket egybehíván, a fent említett napon hozott szabályok értelmében teendő további intézkedés végett a közbejött iratok előterjesztésével tegyen jelentést, a most beadott iratok jelentést tévő alispánunknak visszaadati [rendeltettük].

⁹⁶⁵ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 139. köt. (1841) 4103. sz.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

B.-A.-Z.m.Lt. IV. 501/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek.

B.-A.-Z.m.Lt. IV. 501/e.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési iratok.

B.-A.-Z.m.Lt. IV. 501/h.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Országgyűlési iratok.

FLE. AN.

Főegyházmegyei Levéltár (Eger) Archivum Novum.

OSzKKt.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.

IRODALOM

BALOGH Margit - GERGELY Jenő

1993 Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992. Kronológia. Budapest. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 1.)

CSIZMADIA Andor

1976 Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.

DEÁK Ferenc - HERTELENDY Károly

1842 Követ jelentés az 1839-40-ki országgyűlésről. Pesten.

FAZEKAS Csaba

1998 Válogatott források és irodalom a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vita történetéhez a reformkori Magyarországon. In: Gesta. 1. sz. 86-101. p.

2001 Fegyverei a rózsaszín elmécségnek, mennykövei a lélekrázó szónoklatnak... (Esettanulmány irodalmi-stilisztikai eszközök használatára a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában) In: Szerelem és házasság a reformkorban. Veszprém. (megjelenés alatt)

HERMANN Egyed

1934 Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Budapest. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.)

1973 A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.)

HORVÁTH Mihály

1986 Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig. (1886) In: Pál Lajos (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Budapest. (Történetírók tára) 139-208. p.

JOÓ Vencel

1973 A római katolikus egyház és iskola. In: Sági Vilmos (szerk.): Edelény múltjából. Edelény. 301-340. p.

KLÖM VII.

1989 Kossuth Lajos iratai. 1837. május - 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, kiűtkeresés. Sajtó alá rend.: Pajkossy Gábor. Budapest. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái, VII.)

KOSSUTH Lajos

1925 Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. [1841] In: Ferenczi Zoltán (szerk.): Gróf Széchenyi István: A Kelet népe. Budapest. (Gróf Széchenyi István összes művei 5.) (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) 411-524. p.

MAILÁTH János

1844 Vallás-mozgalmak Magyarországon. I. köt. Pest.

MARCZALI Henrik

1890 Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: Budapesti Szemle, 64. köt. CLXVI. sz. 1-26. p.

MESZLÉNYI Antal

1934 A jozefinizmus kora Magyarországon (1786-1846). Budapest.

MT. 1000-1526.

1896 Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvénczikkék. Budapest.

MT. 1608-1657.

1899 Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár. 1608-1657. évi törvénczikkék. Budapest.

MT. 1657-1740.

1899 Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár. 1657-1740. évi törvénczikkék. Budapest.

MT. 1740-1836.

1900 Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár. 1740-1836. évi törvényczikkek. Budapest.

PAJKOSSY Gábor

1998 A reformkor (1830-1848) In: Gergely András (szerk.): 19. századi magyar történelem, 1790-1918. Budapest. 197-245. p.

RÉTAY Kálmán (szerk.)

1928 Jubileumi emlékkönyv a Miskolc Szent Anna Egyházközség száz éves fennállásának alkalmából. 1828-1928. Miskolc.

RUSZOLY József

1991 Szemere megyéje, Borsod Szemeréje. In: Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. 1. köt. Miskolc. (Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv, 7/1.) 70-135. p.

SERESNÉ SZEGŐFI Anna

1987 Borsod vármegye képviselte a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések. Miskolc. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek, 21.)

SZENDREI János

1911 Miskolcz város története. 1800-1910. Miskolcz. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata. Negyedik kötet.)

SZÚCS Miklós

1981 Szűcs Miklós naplója, 1839-1849. Sajtó alá rend.: Kilián István. Miskolc. (Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Dokumentáció Borsodiensis III.)

VARGA János

1980 Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Kaposvár. 177-243. p.

VÁRADY L. Árpád

1924 Lonovics József római küldetése. Függelék: Lonovics római naplója. Esztergom.

VELKEY Ferenc

1999 A magyar liberalizmus születése. In: Veliky János (szerk.): Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században.) Budapest. 61-89. p.

Dokumentumok Haynald Lajos 1849. júniusi hivatalvesztésének történetéhez*

Haynald Lajos (1816-1891) erdélyi püspök, majd kalocsai érsek „kétségek nélkül a XIX. században Magyarország legjelentősebb egyházi személyisége”⁹⁶⁶ volt. Különösen az 1860-as évektől fejtett ki jelentős munkásságot nemcsak egyházpolitikai és egyháztársadalmi téren, hanem a magyar közéletben és a tudományosságban is.⁹⁶⁷ Számos életrajza, tevékenységét méltató leírás született, melyek rendszerint ez utóbbi korszakára koncentrálnak, 1848-49-es működését egy-két mondatban intézik el.⁹⁶⁸ A szabadságharc kései szakaszában azért is érdekes az esztergomi főegyházmegye irodaigazgatói (kancellári) tisztét ellátó Haynald tevékenységének felidézése, mert rávilágít az egyházi személyek magatartásának bizonyos mozgatóira a jelzett időszakban.⁹⁶⁹

Az 1848 tavaszi fordulatot a magyar katolikus főpapság, ha nem is teljesen zökkenőmentesen, de tudomásul vette és kereste a lehetőséget az új viszonyok közé történő beilleszkedésre.⁹⁷⁰ Érdekelte volt a békés kibontakozásban, a polgári állam konszolidációjában, ugyanakkor támadtak konfliktusai a Batthyány-kabinettel, például a papság nemzetőri szolgálata vagy az

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

⁹⁶⁶ *Adriányi Gábor*: Egyházpolitika a század közepén a püspöki kinevezések tükrében. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. (szerk.: Hegedűs András - Bárdos István) Esztergom, 1999. 131-140. p.; 135. p.

⁹⁶⁷ Életének és munkásságának összefoglalását legutóbb ld.: *Lakatos Andor*: Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. Regnum, 1995. 3-4. sz. 97-150. p. Haynald életművének nagysága alapján megalapozottnak véljük egy korábbi méltatójának szavait, miszerint „életének fordulópontjai további elemzést igényelnek”. Ld. *Török József*: Haynald Lajos bíboros emlékezete. In: Haynald Lajos bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. H.n. [Kalocsa], 1991. 5-9. p.

⁹⁶⁸ A legfontosabbak: *Fraknói Vilmos*: Haynald Lajos emlékezete. In: *Akadémiai Értesítő*, 1894.; *Ompolyi-M. Ernő*: A pálya kezdete, 1816-1852. In: *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből, 1816-1889*. (szerk.: Köhalmi-Klimstein József) Pozsony-Bp., é.n. [1889.] 17-19. p.; *Szittyay Dénes S.J.*: Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek élete születésének 100-ik évfordulója alkalmából. Kalocsa, 1915.; *Eckhart Ferenc*: Egy nagy magyar főpap életéből. In: *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve*. 2. (szerk.: Angyal Dávid) Bp., 1932. 272-284. p.

⁹⁶⁹ A kérdésben egyébként számos publikáció és feldolgozás született, forrásgazdagságuk miatt gyakran használják az eseményeket illetve az egyházi szerepvállalást éppen ellentétes előjellel értékelő két monográfiát: *Meszlényi Antal*: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.); *Andics Erzsébet*: Az egyházi reakció 1848-1849-ben. Bp., 1949. Csupán az utóbbi években születtek elfogultságtól inkább mentes, forrásokra koncentráló méltatások, ld. pl.: *Zakar Péter*: Kossuth Lajos és a katolikus egyház 1848/49-ben. In: *Belvedere Meridionale*, 1995. 1-2. sz. 77-86. p. stb.

⁹⁷⁰ Mindennek legpontosabb dokumentumai a Pozsonyban megindult püspökkari tanácskozásokat összefoglaló kötet: *[Fogarasy Mihály]*: Emlékirat, az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől. Pesten, 1848. Legújabb kiadása: *A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848-1849-ben*. (szerk.: Elmer István) Bp., 1999. 39-79. p. A témával (az egyházi vezetők kompromisszumkészségét hangoztatva) foglalkozott többek között: *Sarnyai Csaba Máté*: A katolikus papság és a politika: 1848 tavaszán. In: *Vigilia*, 1998. 10. sz. 740-745. p. stb.

iskolarendszer tervezett reformja miatt.⁹⁷¹ 1848 őszétől a nemzeti önvédelemre történő berendezkedést és az udvarral elmérgesedő viszonyt már egyre bizalmatlanabban szemlélte, október végén még próbált közvetíteni a nemzet és uralkodója között.⁹⁷² Bár számos pap csatlakozott a honvédsereg nemzeti céljaihoz,⁹⁷³ a főpapság néhány kivételtől eltekintve gyakorlatilag szembefordult a szabadságharccal, illetve apolitikussá vált. Debrecenben először csak két püspök (Horváth Mihály és Bémer László) jelent meg, és később is csak négy püspök tette a kormánnyal és a nemzetgyűléssel „magát egyenes érintkezésbe”,⁹⁷⁴ ami azt jelentette, hogy egyáltalán valamiféle hivatali kapcsolatban álltak a Szemere-kormánnyal, részben csak a magyar csapatok előrenyomulása következtében. 1849 elejétől a püspöki kar inkább az uralkodóháztól remélte a konszolidációt, illetve a katolikus egyház helyzetének stabilitását. Ennek több alkalommal feliratokban, emlékiratokban is hangot adtak, amiért az Országos Honvédelmi Bizottmány többüket honárulónak nyilvánította, javaikat elkoboztatta.⁹⁷⁵ Különösen foglalkoztatta a magyar kormány ellenőrzése alá került területeken élő főpapokat illetve az egyházi személyeket a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése illetve a kormánynak az ahhoz való hódolatra történt felszólítása. Voltak, akik őszinte hódolatukról biztosították a kormányzatot, de a főpapság inkább elodázni igyekezett a csatlakozás kihirdetését.⁹⁷⁶

Ugyane dilemma elé került Haynald Lajos is, akit az 1847 szeptemberében elhunyt Kopácsy József esztergomi érsek helyét káptalani helynökként ideiglenesen betöltő Kunszt József

⁹⁷¹ A nemzetőrségre vonatkozóan pl.: *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. 58. p. Az iskolarendszerről részletesebben ld. pl. legutóbb: *Csorba László*: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: A magyar országgyűlés 1848/49-ben. (szerk.: Szabad György) Bp., 1998. 257-281. p.; *Fazekas Csaba*: Az első népképviselői országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai. (1848. július - december) In: Tanulmányok és források az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. (szerk.: Dobrossy István) Miskolc, 1998. 81-192. p.; *Sarnyai Csaba Máté*: Oktatás-laicizálási törekvések és a katolikus felsőklérus 1848-ban. In: Fialat egyháztörténetek kollokviuma (1998. november 3.) Tanulmányok. (szerk.: Kósa László) Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 1.) 69-104. p. stb. A vonatkozó dokumentumközlések közül kiemelkedik: Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. (szerk.: F.Kiss Erzsébet) Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.)

⁹⁷² Ld. erről elsősorban a püspöki karnak az uralkodóhoz intézett október 28-i feliratát. Több közlése is ismert, pl.: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. (szerk.: Pap Dénes) II. köt. Pest, 1869. 190-193. p.; *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. I. köt. Bp., 1882. 355-359. p.; legutóbb: *Elmer*, i.m. 129-131. p.

⁹⁷³ Mindezt különösen a tábori lelkészi szolgálatok kiépülése kapcsán méltatta a történetírás. Ld. pl.: Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma. (szerk.: Ambrus József) Nagyikinda, 1892.; újabban: *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848-49-ben. Bp., 1999. (METEM könyvek, 23.) stb.

⁹⁷⁴ Egy, a szabadságharc bukása után készült névjegyzék szavai. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) H 147. (=1848-1849-es vegyes iratok.) 8. dob. 1. cs. A négy további püspök egyébként Jekelfalussy Vince szepesi római katolikus, Erdélyi Vazul nagyváradi, Popovics Bazil munkácsi és Gaganecz József eperjesi görög katolikus püspökök voltak. Az összeírás egyébként nem pontos, hiszen más püspökök is írtak hivatalos levelet Horváth Mihály kultuszminiszternek, például Bartakovics Béla rozsnyói püspök. Ld. MOL. H 64. (= A Vallás- és Közoktatási Minisztérium nem iktatott iratai.) 1. dob. sz.n.

⁹⁷⁵ Az említett dokumentumokat jórészt közölte: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. (szerk.: Andics Erzsébet) II. köt. Bp., 1952. Egykorúan ld. még: Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesisticae ab Imperio Civili. (coll. et ed.: Roskovány, de Augustinus) Tom. IV. Monumenta Pontificatus Pii IX. an. 1846-1855. completens. Pestini, 1856.

⁹⁷⁶ A vonatkozó iratokat ld.: MOL. H 62. (= A Vallás- és Közoktatási Minisztérium debreceni iratai.) 622., 648., 657., 742., 820-827., 843-847/1849. stb. sz.

nevezett ki főegyházmegyei irodaigazgatónak. Ez a megbízatás az 1848-ban amúgy is forró légkörben felértékelődött, hiszen a Batthyány-kormány által esztergomi érsekké kinevezett Hám János szatmári püspök ténylegesen nem vette át a főegyházmegye kormányzatát.⁹⁷⁷ Az érsekség területén élő papság jó része konzervatív politikai nézeteket vallott, bár egyesek - különösen a pesti papság soraiban - az „új eszmék” hívei lettek. Kunszt káptalani helyettesnek nem volt könnyű már 1848 őszén sem megtalálni a kompromisszumot az egyházi érdekek védelme és a változtatásokat (például demokratikus egyházreformot) követelők között. Kiemelkedők ebből a szempontból a szeptember 5-6-i pesti papi gyűlés határozatai illetve Kunszt azokra adott válaszai.⁹⁷⁸ Haynald egyébként az értekezleten - betegsége miatt - nem vett részt.⁹⁷⁹ Simor János, ekkor a primási iroda titkára (később győri püspök, majd esztergomi érsek) hosszú levelekben számolt be Haynaldnak a főegyházmegye rendezetlen állapotairól, sérelmezte, hogy a kormány plébánosokat nevezett ki, illetve azt, hogy 1848 végétől az esztergomi primási palota is gyakran katonai szállásra emlékeztetett.⁹⁸⁰

1849-ben a tavaszi hadjárat következtében újra magyar fennhatóság alá került esztergomi főegyházmegye mozgalmas napokat élt át. Kunszt József káptalani helynök (Prybila és Krautmann kanonokokkal, az említett Simor titkárral és több más egyházi személlyel együtt) nem várta be a magyarok bevonulását, hanem a cs.kir. csapatokkal együtt eltávozott. Kunszt helyét „helyettesített káptalani helynökként” Jaross Vince kanonok foglalta el. A magyar uralom néhány hete nem kevés megpróbáltatást hozott az Esztergomban maradt egyháziakra. Ezeket röviden felidézni - a Haynald felfüggesztésének hátterét adó események megrajzolásán kívül - már csak a szabadságharc e szakaszának általánosságai, az egyház és a formálódó új, független állam közötti helyi kapcsolatok alakulása miatt is indokoltnak látjuk. E néhány hét alatt ugyanis Jaross Vincének több ügyben kellett megtapasztalnia, hogy az új viszonyok az egyház befolyásának, pozícióinak gyors átalakulását hozhatják. Az ismét magyar oldalra álló vármegyei és városi hatóságok, továbbá Palkovics Károly megyei kormánybiztos nemcsak a cs.kir. oldalra állt egyháziak tevékenységének megtorlásával, a többiek Függetlenségi Nyilatkozat iránti hűségre való felesketésével (vagyis politikai szerepvállalásuk megítélésével) foglalkoztak, hanem egy-egy esetben beavatkoztak az egyház és az állam közötti viszonyokba is.

Nevezetessé vált például Lakner István Sándor esztergomi főegyházmegyei áldozópap ügye. A hazafias magatartása miatt még február elején áthelyezett Laknert számos bonyodalom után Esztergom város tanácsa június 11-én kinevezte városi segédlelkésszé. Jaross Vince erősen tiltakozott a káptalani helynök kizárólagos kinevezési jogait semmibe vevő döntés ellen, ráadásul Laknerral szemben mélységesen bizalmatlan is volt. A városi hatóság valóban a közvélemény nyomására állította a népszerű és radikális papot a segédlelkészi állásba, arra hivatkozva, hogy a vallásos lakosság érdekei előbbre valók lelkészük megválasztásakor az egyházi főhatóság szempontjainak védelmének.⁹⁸¹ Hasonlóan érvelt Justh József Bars megyei

⁹⁷⁷ Tóth László: Politika és egyházpolitika Haynald Lajos kiadatlan leveleiben. I-II. In: Katholikus Szemle, 1935. 8. sz. 473-481., 9. sz. 561-567. p.; 474. p.

⁹⁷⁸ Idézi: Pál Mátyás: Az 1848-as egyházi mozgalmak hazánkban. In: Religio, 1914. 1. sz. 59-81. p.; 77-78. p. Ld. még: Szittyay, i.m., 37-38. p.

⁹⁷⁹ Lakatos, i.m. 105. p.

⁹⁸⁰ Lakatos, i.m. 106. p. Illetve Simor leveleiről ld.: Tóth László: Haynald Lajos iratai a Magyar Nemzeti Múzeumban. In: Könyvtári Szemle, 1935. 16. sz. 124-125. p. Néhány, 1848 augusztusában Haynaldhoz intézett Simor-levelet közzétett: A forradalom és szabadságharc levelestára. (szerk.: V.Waldapfel Éva) I. köt. Bp., 1950. 368-370., 373-375., 393-394. p.

⁹⁸¹ Lakner ügyének iratai: MOL. H 56. (= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus egyházi osztály iratai.) 1849. 6. kf. 3-4. t.

főispán-kormánybiztos is, aki egy elmenekült császárpárti plébános helyét töltötte be saját elhatározásából. Jaross az eljárás miatt felháborodottan tiltakozott a kormánybiztosnál és a minisztériumnál egyaránt: „ezen kormánybiztosi rendelet túlhágott azon korlátokon, melyek a katolika anyaszentegyházban a világi hatalomnak beavatkozását meghatározzák, bevágott az egyházi előjáróság jogaiba s megzavarta azon természetes és törvényes viszonyt, mely a világi és egyházi joghatóságok közt létezik.”⁹⁸² Buda város tanácsa (mely kegyúri jogot is gyakorolt) három császárpárti lelkész illetve egy segédlelkész iránt fejezte ki bizalmatlanságát. A Horváth Mihály vezette minisztérium méltányolta a budaiak hazafias buzgalmát, miszerint „nemzetellenies szellemükről ismert lelkészeket körükben túrni, fizetéssel ellátni s az Isten ígéinek hirdetését ezeknek szájukból hallgatni nem kívánják”, ugyanakkor alapelveként leszögezte, hogy az illetékes egyházi előjáróság tudta és beleegyezése nélkül lelkészeket elmozdítani nem lehet, ezért az ügy kivizsgálására utasított. E döntést Jaross is kedvezően, az együttműködés hangján fogadta és június végén meg is nevezte a közös vizsgáló bizottságba általa küldendő papokat.⁹⁸³ Vagyis e néhány esetből is azt állapíthatjuk meg, hogy az 1849-es magyar kormányzatnak az egyház belső autonómiájával kapcsolatos intézkedései kétarcúak voltak. Több adat utal arra, hogy a minisztériumban komolyan kívánták venni a főpapok (és törvényes helyetteseik) egyházkormányzati jogkörét, vagyis azt, hogy - Horváth Mihály szavaival - „a polgári hatalomnak nem feladata s nincs is szándokában beavatkozni az egyházkormányzatba”.⁹⁸⁴ Ugyanakkor gyakran előfordult, hogy - amikor a szóban forgó személy kompromittálódott a szabadságharc ellenségeinek oldalán - a nemzet egészének politikai érdekeit a magyar kormány egyes közegei (például a kormánybiztosok) fontosabbnak vélték az egyházi főhatóságok jogainak védelménél, és nem is haboztak ennek megfelelően cselekedni.⁹⁸⁵

Haynald Lajos tevékenységére visszatérve, a főegyházmegyei kancellárt élénken foglalkoztathatták a politikai események, hiszen Szécsényben élő szüleihez írott leveleiben beszámolt az április 17-i nagysallói csatáról, illetve Kmety tábornok esztergomi bevonulásáról is. Haynald ekkor már (Kunszt távozása következtében) lényegében felelős lett a főegyházmegye legfőbb döntéseiért. A vármegyei házában felolvasták a Függetlenségi Nyilatkozatot, melynek kihirdetését - arra való hivatkozással, hogy az egyházi kormányzatba ütközik - Haynald megtagadta.⁹⁸⁶ Ennek hírére „a papi osztály ellen felizgatott nép”, az egyházi kormányzattal szemben amúgy is bizalmatlan tömeg mintegy ostrom alá vette az érseki palotát, ablakait beverték, Haynaldnak később az utcán sem volt szabad mutatkoznia. Jaross már június 15-én szomorúan panaszkodott a minisztériumnál arra, hogy a bizalmatlanság „helynöki hivatalom első hivatalnoka ellen a reá gonoszul költött politikai gyanú

⁹⁸² MOL. H 56. 1849. 6. kf. 9. t.

⁹⁸³ MOL. H 56. 1849. 6. kf. 11-12. t.

⁹⁸⁴ Horváth Mihály kultuszminiszter május 19-én kelt, 760. sz. rendeletének szavai, idézte például Jaross Vince is a Lakner-ügy kapcsán, vö. 16. jegyzet. Ugyanezt június 21-én kiadott felhívásában is nyomtatékosította: Közlöny, 1849. 139. sz. (június 23.) 517. p. (vö. *Elmer*, i.m. 165. p.)

⁹⁸⁵ Sőt, előfordult, hogy kifejezetten a minisztérium rendelte el négy pesti egyházi személy azonnali eltávolítását ellenséges nézeteik miatt, s utasította Jaross Vincét, hogy a Windischgrätz által elmozdított papokat pedig helyezték vissza hivatalukba. MOL. H 56. 1849. 6. kf. 13. t.

⁹⁸⁶ Haynald 1849 tavaszi szerepéről és felfüggesztéséről röviden - további hivatkozások nélkül - írnak: *Szittyay*, i.m. 39-40. p.; *Lakatos*, i.m. 106. p.

ürügye alatt éjjeli garázdálkodások és nyugtalanításokban mutatkozott”.⁹⁸⁷ (Ugyanakkor Esztergomban is voltak egyházi intézmények, melyek kinyilvánították hódolatukat a Szemere-kormány irányában. A helyi bencés középiskola tanítói kara például május 20-án intézett ilyen értelmű feliratot Horváth Mihály kultuszminiszterhez.⁹⁸⁸)

A magyar csapatokkal érkező Palkovics Károly Esztergom megyei kormánybiztosnak már kezdettől feltűnt a konzervatív elveket valló irodaigazgató, mint az első jelentéseiből is kitűnik. (Ld. 1-2. sz. dokumentumok.) (A kormánybiztos egyébként beszámolt arról, hogy több alkalommal is „jellem-jegyzékeket” vezetett a főegyházmegye papságáról, ezek jó része azonban sajnos nem ismeretes. Június végéről ld. a 7. sz. dokumentumot.) Palkovics jelentései alapján a kultuszminisztérium - Debrecenből Pestre történt visszaköltözését követően - június 18-án hozott határozatot Haynald elmozdításáról, a „clerusra gyakorolt rossz hatásra” hivatkozva. (3. sz. dokumentum) Jaross Vince kanonok, káptalani helynök megpróbálta a minisztériumnál elérni a határozat visszavonását (4. sz. dokumentum), érvelésének középpontjába állítva, hogy Haynald nem folytat politikai tevékenységet (ez különösen a későbbi élettörténete ismeretében érdekes), illetve bizonygatta a jó szellemű és elkötelezett irodaigazgató nélkülözhetetlenségét, burkoltan meg is vádolta a kormányzatot azzal, hogy az illető megkérdése, vagyis részletes kivizsgálás nélkül döntött. A határozat alapját valóban Palkovics kormánybiztos jelentéseire építették, bár az is igaz, hogy ahhoz elegendő jogalapot jelentett a Függetlenségi Nyilatkozattal valamint a megalakult új kormánnyal való szembehelyezkedése. Jaross továbbá tipikusan egyházi érveléssel azt hozta fel, hogy a minisztérium maga hangoztatta a felekezetek ügyeibe való be nem avatkozást, s ehhez képest vezető egyházi személyek elmozdításáról intézkedett. A minisztérium szűkszavú válaszában (5. sz. dokumentum) fenntartotta korábbi álláspontját és kifejezte Haynald felfüggesztéséhez való ragaszkodását. Hozzátette ugyanakkor, hogy az intézkedést maga az érintett személyes érdekei is kívánják, továbbá a katolikus egyházé általában, hiszen ezáltal meggátolhatják a „clerus irányában különben is eléggé nagyra nőtt ingerültség további fejlődését”. Érdemes még megemlíteni a határozatot fogalmazó Nyisztor József kultuszminisztériumi államtitkár megjegyzését, miszerint nem Haynald személyével van problémájuk, csupán „komolyabb helyzetbe juttatását” szeretné a kormány elkerülni. Ezt követően Jaross sem halogathatta tovább Haynald eltávolítását, melyre 26-án került sor. (Ld. 6. sz. dokumentum.) A káptalani helyettes helynök fenntartotta véleményét, miszerint Haynald ártatlan és jó tulajdonságokkal bíró személy, ugyanakkor - nyilván a minisztérium elvárásaival összhangban - kifejezte készségét, hogy éber figyelemmel kíséri az eltávolított irodaigazgató politikai tevékenységét.

Haynaldot bántotta, hogy első politikai természetű döntése nyomán hazaárulónak bélyegezték, és (Jaross utóbb említett levele szerint) 27-én hazautazott Szécsénybe, ott várta meg a harcok végét. Világos után Simor János Bécsben kultuszminisztériumi osztálytanácsos lett, s nyilván ez is szerepet játszott abban, hogy a fegyverzaj elültével a lemondott Hám helyére július 21-én kinevezett, császárhű Scitovszky János esztergomi érsek újra Haynaldot nevezte ki Esztergom főegyházmegyei irodaigazgatónak. Ugyanakkor Haynald is igyekezett élni a visszakapott pozícióval. Vallomása nyomán szüntette meg a pesti haditörvényszék az eljárást

⁹⁸⁷ MOL. H 56. 1849. 6. kf. 3. t. Megjegyezzük, 1849 tavaszán más császárhű személyek még kis híján lincselésnek is áldozatul eshettek Esztergomban. Erről beszámol például az osztrák csapatok ellátásáról gondoskodó Gózon Dániel emlékirata is: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, 10a. E. 6/2a.

⁹⁸⁸ MOL. H 62. 836/1849. sz.

Jaross Vince ellen, utóbbi kanonoki stallumát is megtarthatta.⁹⁸⁹ A szabadságharc bukását követő egyházpolitikai helyzetben - mint egy méltatója írja - valósággal „predesztinálva” volt arra, hogy püspöki széket kapjon, hiszen a bécsi udvar érdekei megbízható főpapok kitüntetését követelték meg.⁹⁹⁰ S mivel az erdélyi püspökről, Kovács Miklósról úgy tartották, hogy bár maga konzervatív, mégis magyarbarát környezete által könnyen befolyásolható, ezért Kovács 1852-ben bekövetkezett halálakor Haynaldnak ítélték a püspöki széket.⁹⁹¹

DOKUMENTUMOK

1. A kormányzóelnöki iroda átírata Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszterhez az esztergomi főkáptalan tevékenységével kapcsolatban⁹⁹²

Palkovics Károly esztergomi kormánybiztos f.[olyó] e.[szttendei] május 8áról a kormányzó úrhoz tett jelentésében az esztergomi főkáptalan szellemére vonatkozólag így ír: „Az esztergomi főkáptalan szelleme, melly az ./. alatt mellékelt,⁹⁹³ általam régi tudomásomnál s mindenhol szerzett adatoknál fogva lelkiismeretesen szerkesztett jellemjegyzésekből bővebben kiismerhető, nemigen dicséretes. Miután azonban az egyházmegye kormányzatába az összes káptalan be nem folyik, az ellenségnek pedig pénzbeli vagy egyéb jóakaratból segílyt nem adott, nyugtatói⁹⁹⁴ pedig bizonyítanak, miként a magyar álladalomnak múlt évben önkéntes ajándékot nyújtott, Hám János árulásábani nyilvános részesnek a káptalant nem bélyegezhetem.” - Mindezekről a kormányzó úr meghagyásából a vallásügyi ministerium általam értesítettik.

Debrecen, Május 13. 1849.

a kormányzó úr meghagyásából:

Stuller Ferenc kormányzóelnöki titkár

⁹⁸⁹ Szittyay, i.m. 40. p. Az egyháziak ellen folyt eljárásokra: Hermann Egged: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932. A témáról ld. még: Zakar Péter: Megtorlás az 1848/49-es magyar hadsereg tábori lelkészei ellen. In: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. (szerk.: Hegedűs András - Bárdos István) Esztergom, 1999. 93-115. p.; Uő: Haynau egyházi áldozatai. In: Aetas, 2000. 1-2. sz. 62-81. p.; általánosságban ld. még: Hermann Róbert: Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után. Bp., 1999. (Változó világ. Történelem, 27.) küln. 95-96. p.

⁹⁹⁰ Tóth, i.m. 475. p.

⁹⁹¹ Részletesen: Eckhart, i.m. 272-274. p.

⁹⁹² MOL. H 2. (=A Miniszterelnökség, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnökség iratai) 6892/1849. sz.

⁹⁹³ Nem található az iratok mellett.

⁹⁹⁴ Nyugtató = értsd: nyugta.

2. Palkovics Károly Esztergom megyei kormánybiztos átirata a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak⁹⁹⁵

Kunszt József Esztergom főmegyei egyházi helynök az osztrák sereggeli megszöktével, honellenes zsarnokságától ugyan némileg fel van mentve az egyházi megye, de a megszököttnek jobbkeze, Haynald Lajos kancellár az osztrák uralom legszolgáibb híve jelenleg is bitorolván a kormányt, a szellemi felüdülés tere folytonosan elzáróztatik. Jaross Vince kanonok Kunszt József által megszökésekor ideiglenesen helyettesített helynök jó szellemű hazafi ugyan, de bizonytalan, hatálytalan, s ideiglenes állásánál fogva Haynald Lajos folytonos ármánykodásának kitéve, az egyházmegyét nem képes akként kormányozni, mint a jelen idők viszonyai kívánnák - minélfogva kötelességemnek tartom a tisztelt ministeriumot figyelmeztetni: mikint az esztergomi káptalant egy rendes egyházi helynök választására utasítani - az egyházi kancellár elmozdítása iránt pedig intézkedni méltóztatnék.

Ha a tisztelt ministeriumnak tájékozási adatokra e részben netalán szüksége volna, méltóztassék velem rendelkezni.

Esztergom, 1849. június 20.⁹⁹⁶

Palkovics Károly
Esztergom megyei kormánybiztos

3. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium leirata Haynald Lajos felfüggesztéséről (fogalmazvány)⁹⁹⁷

Az esztergomi főkáptalani helyettesnek

Haynald Lajos kancellár magyar nemzetellenies szelleme s az egyházi kormány melletti működése által a megyei⁹⁹⁸ clerusra gyakorolt rossz hatása miatt Önnek helynöki hivatalában továbbra is megszenvedhető nem lévén, Önnek ezennel meghagyom, hogy a nevezett egyént e rendelet vételétől számítandó 3. nap alatt mostani hivatalától okvetlenül elmozdítani, és őt az egyházi kormány székhelyétől távol eső bármely javadalomba áthelyezve, ezentűli magaviseletét őrszemmel kísérni, s nekem e rendelet mikénti foganatosításáról szinte 3. nap alatt jelentését bemutatni el ne mulassza.

Budapest, Június hó 18-án 1849.

Nyisztor⁹⁹⁹

⁹⁹⁵ MOL. H 62. 701/1849. sz.

⁹⁹⁶ A dátumozás bizonytalan, elképzelhető, hogy elírásról van szó és nem 20-án, hanem jóval korábban keletkezett a levél. A 20-i dátumozást elvben elképzelhetővé teheti, hogy Palkovics még a 18-án kelt felfüggesztő határozatot nem ismerhette, bizonytalanná teszi viszont a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a dokumentumra tett iktatószám.

⁹⁹⁷ MOL. H 62. 1011/1849. sz.

⁹⁹⁸ Megyei = értsd: egyházmegyei.

⁹⁹⁹ Nyisztor József 1848 májusától a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium római katolikus osztályának fogalmazója, mint görögkatolikus, utóbbiak ügyeit intézte. 1848 végén - 1849 elején több hónapig, majd 1849 áprilisában betegeskedett, június 12-én nevezték ki minisztériumi titkárrá. *F. Kiss Erzsébet: Az 1848-49-es magyar minisztériumok.* Bp., 1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. III. Hatóság- és hivataltörténet, 7.) 574. p.

4. Az esztergomi főkáptalani helynök tiltakozása és kérelme Haynald felfüggesztése ellen¹⁰⁰⁰

Az esztergomi főkáptalani helynöktől

A vallás és közoktatás tisztelt Ministeriumának

Legnagyobb megilletődéssel olvastam tisztelt Ministerium folyó hó 18án 1011/m. sz. a. kelt leiratát, melyben Haynald Lajos kancellárnak mostani hivatalától három nap alatti okvetlen elmozdítását nekem meghagyni méltóztatik.

Megilletődve olvastam részént az olly szigorún sújtott egyén, részént fő megyei hivatalomnak körülményei miatt.

Egy olly egyén ellen vagyon ezen rendelés kibocsátva, ki eddigi hivatalos működésében, mint magán életében kifogásra okot nem szolgáltatott, sőt kötelességei pontos teljesítése által mindenkor előjáróinak tökéletes meglegedését vívta ki magának, ki a hon fővárosában viselt lelkipásztori hivatalai után az esztergomi papnöveldeben négy évekig előjárói s hittudományi tanítói tisztet viselvén, a megyei növendék papság nevelésében kitűnő sikerrel fáradozott, később mint boldogult hercegprímás titoknok, [annak] holta után mint helynök hivatali titoknok s utóbb kancellár, egyházi szellemének, hazája iránti csálhatatlan jeleit adta, ki ellen csak aljas rágalom költhetett olyakat, miknek következtében ki sem hallgattatván, illy szigorúan büntettetik. Ő, ki soha politikai pályára hivatást nem érezvén, sem nyilvánosan, sem nagyobb körökben nem nyilatkozott, ki önálló működéssel ezen főmegyei kormánynál soha sem bírt; ő, ki a megyei clerussal soha egyéb, mint hivatalos összeköttetésben - visszavonult s önművelődésre szentelt élete módjánál fogva - nem ereszkedett, ő gyakorolt volna a megyei clerusra nemzetellenes szelleme által rossz hatást? Ez, tisztelt Ministerium, olly vád, melyet bebizonyítani soha senki képes nem lesz.

De másrésről ezen főmegyei helynök hivatal is szenvedne az említett egyén elmozdítása által, mert tekintvén ennek erényes tudományos ügyviseleti kiképzettségét, tekéntvén becsületességét, tekéntvén azt, hogy e hivatalra alkalmas és teljes bizodalमत bíró egyént nem találhatnék, az ő eltávolítása a megyei hivatali teendők kellő végzésére nézve káros befolyással lenne.

Mindezeknél, de leginkább azon rendíthetetlen hitemnél fogva, mikép a magyar katholika Egyház a tisztelt Ministeriumnak azon magasztos nyilatkozatait, hogy a polgári hatalomnak nem feladata s nincs is szándékában beavatkozni az egyházi kormányzatba, mint valóságot üdvözölhetendi, bátor vagyok a tisztelt Ministeriumot hivatalosan megkérni, hogy a szóban forgó egyén ellen, kinek tisztán egyházi állása és működése vagyon, s ki ezen túl soha sem lépett, [a] kiadott rendeletről, mint az egyházi kormányzatba vágótúl elállani, s bennem, ki az ő utóbbi magaviseletéért is egész kiterjedésében jót állok, az iránt is megbízni méltóztatnék, hogy helynök hivatalom egyéneiben legkevésbé sem túrném a nemzetellenies szellemnek akár szóval, akár tettel való nyilvánítását. A leirat mai nap jutott kezembe.

Esztergom, Június hó 22kén 1849.

helyettesített esztergomi Főkáptalani helynök,
Jaross Vincze m.k.

¹⁰⁰⁰ MOL. H 62. 1054/1849. sz.

5. A minisztérium válasza a főkáptalani helynök tiltakozására (fogalmazvány)¹⁰⁰¹

Az esztergomi főkáptalani helyettesnek

Haynald Lajos kancellárnak mostani hivatalában Ön által kért megtartása iránt e hó 22kéről hozzám küldött felírására Önnek ezennel válaszolom: miszerint Haynald Lajos ellen eddig kezeimhez juttatott adatok olyanok, melyek mostani hivatalától leendő megváltását elkerülhetetlenül szükségessé teszik, s midőn ezen adatok nyomán mostani hivatalától rögtöni eltávolítását rendelém meg, semmit sem kívántam mást elérni, mint Haynald Lajosnak komolyabb helyzetbe juttatását kikerülni, s ezáltal becsületét és személyét egyaránt a további veszélytől megóvni, másrészt pedig egy, a megyei kormány ellen nyilvánulandott közingerültség s botránynak elejét venni.

Ennélfogva Haynald Lajosnak mostani hivatalából eszközlendő rögtöni eltávolítását saját érdeke is kívánván, mindamellett, hogy a kormány az egyházi belügyek intézésébe beavatkozni nem kíván, e hó 18káról 1011. sz. a. kiadott rendeletemtől elállanom csak ezért sem lehet, mivel ebbéli intézkedésemet leginkább a clerus irányában különben is eléggé nagyra nőtt ingerültség további fejlődésének meggátlása tette e rendkívüli időkben szükségessé.

Budapest, Június hó 25kén. 1849.

Nyisztor

6. Jaross Vince értesítése Haynald felfüggesztésének végrehajtásáról a Vallás- és Közoktatási Minisztériumhoz¹⁰⁰²

E hó 18án kelt és 22kén hozzám címzett 1011. szám alatti rendeletének következtében - mely által Haynald Lajos kancellár a rendelet vételétől számított 3 nap alatt hivatalától okvetetlenül elmozdítani parancsoltatik - hivatalosan jelentem az említett egyénnek ugyanazon idő alatti hivatalától elmozdítását és holnap Esztergomból eltávozását, kinek egyszersmind magaviseletét őrszemmel kísérni kötelességemnek tartandom. Ötet ártatlanságáért, és kitűnő tulajdoniért Minister úrnak kegyeibe, pártfogásába ajánlván

Esztergom, Június hó 26kán 1849.

helyettesített esztergomi főkáptalani helynök,
Jaross Vincze

¹⁰⁰¹ MOL. H 62. 1054/1849. sz.

¹⁰⁰² MOL. H 56. 1849. 6. kf. 10. t.

7. Palkovics Károly kormánybiztos jelentése az esztergomi főegyházmegye helyzetéről¹⁰⁰³

Meggyőződve lévén arról, miszerint a kormány provinciális orgánumjainak¹⁰⁰⁴ egyéb teendőink közt fő feladatuk figyelmeztető jelentést tenni mindenről, mi hazánk ügyére nézve befolyást gyakorol, bátor vagyok a tisztelt Ministeriumot az esztergomi egyházmegyére s káptalanra figyelmeztetni.

Működéseem kezdete óta a kormány tendenciáját szem előtt tartva - habár néhol szigorral, de mindég méltányossággal jártam el - jóllehet talán a sokszor a keménység lett volna a helyén, e részben közönségem tanúbizonyságára bátran hivatkozhatom, s azért hiszem: miszerint a tisztelt Ministerium ezen jelentésemet úgy fogja venni, mint oly egyénét, ki lelkiismeretével számolva csak hazája érdekét tartja szem előtt.

Hogy ügyünk nem olly hévvel karoltatik fel sok helyen, mint azt a haza kívánhatná, legnagyobb részt a lekipászorok egykedvűségében, részvétlenségében vagy eléggé sajnos, hogy van: ellenszenvében alapszik - ahol nem lelkesedés, nem kötelelességérzet működik, ott silány marad az eredmény, számoland a lelkész, ki sedecimájának¹⁰⁰⁵ vesztét vagy birkatartásának megszorítását gyászolva, a néphez szóló proclamatiokat egyszerien elolvassa, de egyszersmind elmondja: mikint ez neki megparancsoltatott s ezáltal nemcsak hogy szolgálatot nem tesz, sőt inkább kárt, mi itt a provinciában legjobban látjuk a különbséget azon eredmények közt, melyeket a lelkészek lelkesedve [tettek] s melyet a parancsolt működés idézett elő.

A káptalan azon testület, melyből az egész egyházi megyére kiindul az impulzus, hazámnak szolgálók, midőn kijelentem: miszerint az esztergomi káptalan a hon ügye iránt - kevés kivétellel - rokonszenvvel nem viseltetik, kitűnő egyéniség egy sem találthatik, a revolutiot jelenlegi kedélyes alakzatjában fogja fel egy is, és azért beléolvadni egy sem képes, és e szellem, mely ha ellenkező volna, vajmi üdvös hatást gyakorolhatna a megyére kiterjedve, mily befolyású, könnyen meggondolhatni. Hiszem, ezen testület meg fog tenni mindent a hazáért, ha megparancsoltatik, de talán ellenkezőt is, ha megparancsoltatik.

Sokkal csekélyebbnek érzem magamat, semhogy a tisztelt Ministeriumnak tanácsot adni bátorzkodhatnám, de érzem, miszerint tartozó kötelelességemet rovom le, midőn szerény véleményemet nyilvánítom: miszerint becsületes, tiszta jellemű hazafiak behelyezésével reorganizálni, és abban uralkodó semleges (nem akarom másnak bélyegezni) szellemet igaz honfiak befolyása által paralizálva, az egyházmegyére is üdvösen hatni szükséges, mert a főtől árad ki a példa!

Az egész káptalanban csak három egyén van, kiknek becsületes hazafiságukat garantírozhatom, ú.[gy] m.[int] Jaross Vincze, jelenleg az egyházi helyettes helyettese, Tóth Imre és Bakay János, valamint ezt kormányzói rendelet nyomán felterjesztett jellemjegyzékben is megpendítém, a helyettes helyzete korlátolt, és Haynald kancellár, ki ellen a közönség már demonstratioval is fellépett, illiberális, jesuiticus befolyással bilincsezett, e részben azonban történt üdvös intézkedésről épen most értesültem; itt semmi sem történik a

¹⁰⁰³ MOL. H 64. 1. dob. sz.n.

¹⁰⁰⁴ Provinciális orgánum: helyi szerv, intézmény (itt: kormánybiztos).

¹⁰⁰⁵ Sedecima (tizenhatod): a tized 1/16-od része, mely a tizedjövedelemnek a papság közvetlen megélhetésére fordítható részét jelentette. Az 1848/13. tc. kárpótlás nélkül megszüntette a papi tizedet, azonban kimondták az alsópapság megélhetéséről való állami gondoskodás szükségességét is. Eötvös József kultuszminiszter 1848 májusától igyekezett a kizárólag a tizedből ellátott papság veszteségeit összeírni, ellátásukról gondoskodni, ez azonban a hadiesemények kibontakozása miatt általánosan nem valósulhatott meg.

haladás érdekében, itt tesped minden, vicarialis¹⁰⁰⁶ dolgokban még e percig használtatik a deák nyelv, szóval itt csak minsteriális határozott parancs s rendelet használhat. Nekem az egyházi kormányzathoz közöm nincs, de figyelnem kell a nép szellemére, mely ezen helyzet s általában a kor igényeivel ellentétben álló állapot iránt antipátiával viseltetik, a nép szava pedig a democraticus kormányzat alatt és időben, valamint tekintélyes, úgy tekintetbe veendő.

Ez rövid vázlata az esztergomi egyházmegyei állapotnak.

E főmegyében legkülönbélebb emberek, Lipovniczky István apát s komáromi plébános elhatározott jellemű, becsületes, tántoríthatatlan hazafi, ésszel s jó akarattal, alkalmam volt tapasztalni, mikint a komáromi nép valláskülönbség nélkül becsüli a jelen körülményekben, valamint mindenkor kitűnő jellem.

Kollár István esztergomi plébános tiszta becsületes ember, minden körülmények között tanúsított szilárd hazafiságáért a haza figyelmét érdemli.

Csima István Mocs helység plébánosa, határozott hazafi, ki az ellenségtől környezve, parancsra sem olvasá fel az ellenséges proclamatiokat, becsületes, érdemes ember.

Balácsi Gergely, szentszéki jegyző, osztrákok által üldözött, tántoríthatatlan határozott hazafi, oly férfi, kire a haza veszélyben is támaszkodhatik, méltánylatra érdemes.

Somogyi Alajos káptalani könyvtárnok eszes, igen jó hazafi, Rendek József és Máger István képezdei tanárok szinte derék, becsületes, eszes hazafiak.

Ezek a legjobb egyéniségek, kiknek a neveit tisztelt Ministeriumnak a fennforgó körülmények közti használatul felterjesztem, oly tiszteletteljes megjegyzéssel, miszerint a haza iránt magukat érdemesítettett illetén egyéneknek a kormány általi kitüntetése mind önmaguknak serkentésül szolgál, mind pedig az egész egyházmegyére, midőn a haza iránti érdem jutalmazva láttatik, ügyünkhöz vonzó, üdvös befolyást gyakorol.

Esztergomban, 849. Június hó 25én.

Palkovics Károly
kormánybiztos

¹⁰⁰⁶ Vicarialis: a püspököt helyettesítő személyre (vikáriusra) tartozó.

A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez

Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból

Már-már közhelyszámba menő megállapítás, hogy a XIX. század első felének változásai (elsősorban az állam-egyház viszonyt érintő - a kortársak által is „korszellemnek” nevezett - politikai ideológiák, mint a liberalizmus, nacionalizmus stb. elterjedése) Európa-szerte konfliktusokhoz vezetett a polgári átalakulás hívei és a katolikus egyház között. A polgárosodás számos ponton érzékenyen érintette és sorozatos válaszáadásra késztette az egyházat. (Ilyen érzékeny pontnak számítottak például az állam és az egyház szétválasztásának, a felekezeti egyenjogúság megvalósításának, az egyház nagybirtokaihoz kapcsolódó feudális előjogok eltörlésének követelése stb.) Tény, hogy a katolikus egyház távolról sem reagált egységesen a polgári átalakulás kihívásaira, az azonban bizonyos, hogy egyik legmarkánsabb válaszáadási módját *politikai katolicizmusnak* nevezi a szakirodalom. Politikai katolicizmuson általában egyszerre nevezünk egy ideológiai felfogást (mely elfogadja a polgári - vagy éppen a polgárosodás útját kereső - társadalom realitáit, és ezen új keretek között igyekszik az egyház társadalmi és hatalmi befolyását változatlanul megőrizni), illetve egy konkrét szervezkedésben megnyilvánuló közéleti tevékenységet, mely a politika - más irányú csoportosulások számára is adott - eszközeinek sikeres alkalmazásával igyekezett a katolikus egyház érdekeit megvalósítani. Utóbbit a gyakorlatban rendszerint egy katolikus *politikai párt* alapjainak lerakásával szokták azonosítani, és Magyarországon ennek megfelelően a történeti irodalom a politikai katolicizmust többnyire a dualizmus korában kiéleződő egyházpolitikai vitához és a Katolikus Néppárt létrehozásához (1895) köti.

Nem vitatva ennek a következtetésnek a történeti megalapozottságát, hosszas levéltári és egyéb kutatómunka alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a polgárosodás kihívásaira adott katolikus egyházi válaszok között a századfordulón kibontakozó politikai katolicizmushoz a legtöbb elemében feltűnően *hasonló* (bár az eltérő társadalmi-politikai szituáció miatt értelemszerűen távolról sem *azonos*) folyamatnak lehetünk tanúi már a reformkor utolsó éveiben, hozzávetőlegesen 1844-1848 között is. Alábbi írásunkban először röviden, mintegy tézisszerűen próbáljuk igazolni ezt a tételt, továbbá összefoglaljuk a katolikus egyház politikai szervezkedésének főbb állomásait illetve jellemzőit a jelzett periódusban. Majd egy 1846-ban keletkezett jegyzőkönyv (túlzás nélkül: katolikus politikai nyilatkozat) tömör, szókimondó fordulataival próbáljuk meg a politizáló egyháziak mozgalmának célkitűzéseit részleteiben is megvilágítani.

I. A reformkorban kimutatható politikai katolicizmus nyitányának mindenképpen az 1843-44. évi országgyűlésen tartott egyházi tanácskozásokat kell tekintenünk, különös tekintettel az alsó tábla káptalani követeinek 1844. október 27-i értekezletére. Ezen az országgyűlésen nyilvánvaló lett, hogy az új vallásügyi törvény (mely 1844/3. tc-ként került a Corpus Jurisba) elfogadását nem lehet tovább halogatni. Egyértelműen látszott az is, hogy a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vihart - legalábbis részlegesen, egy időre - lezáró törvény a liberális ellenzék sikerének számított az egyházzal szemben. Mindez az alsó tábla káptalani követeiben és a felső táblán helyet foglaló püspöki kar néhány prominens

képviselőjében megérlelte a felismerést, hogy a polgári átalakulás folyamata nem pusztán a fennálló gazdasági-társadalmi struktúra vagy a politikai intézményrendszer alapvető reformját eredményezheti, hanem mindennek következményeképpen érinteni fogja a katolikus egyház jogait, társadalmi szerepvállalását, pozícióját, illetve általában állam és egyház addigi kapcsolatrendszerét is. Rájöttek, hogy az egyháznak *új típusú* válaszokat kell adnia a polgárosodás kihívásaira, különben az 1843-44. évi országgyűlésben tapasztalt (és nap, mint nap átélt) tekintélyvesztésük fokozódni, a katolikus egyház társadalmi befolyása pedig csökkenni fog. Nemcsak a szabadelvű szemléletű vallásügyi törvény vitáját kellett elszenvedniük, hanem többek között azt is, hogy számos megyei követ részéről komolyan felvetődött az egyházi javak szekularizációja, a papság intézményes országgyűlési képviselőtének megszüntetése, az állam és egyház elválasztása, sőt annak is tanúi kellett, hogy legyenek, amikor még 1843 júniusában Wurda Károly győri kanonok (vagyis szintén az egyházi rend egyik képviselője) tett hitet a „szabad egyház a szabad államban” elve mellett, annak jeleként, hogy a liberális eszmék már a papságot sem hagyták érintetlenül. A diéta káptalani küldöttei és a püspökök többsége úgy vélte, minden jel az 1844-ben megindult politikai folyamatok folytatódására utal; összességében vereségként és ezért szervezkedésre mozgósító figyelmeztetésként értékelték a Pozsonyban történeteket.

Mindezt szenvedélyes hangulatú, egyértelmű sorokban is megfogalmazták, ld. pl.: „Mik ez Ország gyűlésén szőnyegre hozattak, és az ellenzék által pártoltattak, ha csakugyan Ország gyűlési határozatokká válnak, mit mi jelen politikai állásunkat tekintve, nem tartunk éppen lehetetlennek, a Klerusra veszélyt hozandnak, s a Katholika Egyház politikai jogait le fogják rombolni, mostani állását épen úgy aláásülyeszteni, mint ez már más Katholika Országokban [...] megtörtént. Úgy van, - az idő komoly intése hívott fel minket e lépésre, gondolatink sajgó szívünk érzéséből emelkedtek. Az Egyházi Rendnek, ha a köz hiedelem szerint voltak e Honban valaha kényelmes napjai; azok már elmúltak, a vihar fejünk felett zuhog, a Philosophia, mint Francz Honban, már itt is tárogatja diadalit. Nem közönséges időszakban élünk, rendkívüli ez, mert nem a béke ideje. El kell tehát mindent követnünk, hogy magunktól és utódainktól, a fenyegető veszedelmet elháríthassuk.” A jegyzőkönyv pontokba szedett határozatai egy összefüggő és rendszerezett politikai nyilatkozat elemei, továbbá - mint Sörös Pongrácz bencés történetíró egy rövid utalásában korábban már rámutatott - lényegében egy új típusú „katolikus társadalmi program” csírái is voltak. Ez az 1844. október 27-i értekezlet tulajdonképpen megfelelt az 1839-től gr.Dessewffy Aurél vezetésével és szellemi irányításával szerveződő újkonzervatív (magát „fontolva haladónak” nevező) politikai program „egyházi” változatának. Vagyis a káptalani követek úgy vélték: az egyház társadalmi befolyásának, pozíciójának biztosítása, a liberalizmus ellensúlyozása érdekében nem elegendő egyfelől a kiváltságrendszer fenntartását célzó, merev tagadása mindazon eszméknek, amit a reformellenzék képviselt, másfelől pedig kategorikus elutasítása azon eszközöknek, melyeket alkalmaznak. Az „idő intése” azt jelentette számukra, hogy megítélésük szerint bizonyos változásokat, reformokat az egyháznak is tudomásul kell vennie és gyorsan (mintegy a 24. órában) kidolgoznia annak stratégiáját, hogy a *megváltozott viszonyok* között hogyan maradhat *változatlan* a katolikus egyház társadalmi szerepvállalása. (Mint ahogy Dessewffy Aurél és követői is bizonyos reformok szükségességét, a haladás fontosságát hangsúlyozták - azért, hogy a feudális kiváltságrendszer alappilléreit csorbítatlan formában fenntarthassák.)

Az 1844 októberében megfogalmazott programpontok 1848 tavaszáig végigkísérték az egyházi renden belül egyre inkább önálló arculatú politizáló csoporttá váló káptalani követek értekezleteit, politikai lépéseket egyeztető levélváltásait. Önmagában is érdekes, hogy miért pont az egyházi rendnek ez a „középrétege” (vagyis elsősorban az alsó tábla káptalani követei) érezték meg leginkább egy erőteljes politikai szerepvállalás illetve irányváltás szükségességét. A magyarázatot nyilván abban lelhetjük, hogy - szemben a kényelmes

kormánytöbbség részét alkotó püspöki karral, illetve az országos politikában kevésbé aktív és tájékozott alsópapsággal - ők szembesültek leginkább a liberalizmus társadalomformáló programjának erejével és megvalósulási lehetőségeivel. (Kissé talán párhuzamosan azzal, hogy a másik oldalon a polgárosodás erői is zömmel a középnemesség soraiból szerveződtek, s nem az arisztokráciából illetve a kisnemesi rétegekből, lévén ők értették meg először a feudális társadalmi-politikai rendszer reformjának hasznosságát és szükséges irányvonalát.) Ugyanakkor természetesen a püspöki kar egyes tagjai (elsősorban Scitovszky János pécsi püspök, 1849-ben esztergomi érsek) felkarolták a kanonokok részéről érkező kezdeményezést és nagy fontosságot tulajdonítottak annak. A politizáló egyháziak csoportjában leginkább aktív szerepet többek között Fogarassy Mihály korábbi nagyváradi kanonok, később c. püspök, Körmöczy Imre, Lipthay Antal, Lipthay Endre, Bezeredy Miklós kanonokok illetve Sárkány Miklós későbbi bakonybéli apát vállalták. Fontos, hogy nem egy nagy létszámú rétegről van szó, legfeljebb két-három tucatnyira tehetjük azon egyháziak számát, akik minden pontjában megértették és magukévá tették az új típusú katolikus politizálás alapelveit, azonban Fogarassyék törekvéseit az egyházi rend széles körei helyeselték és támogatták, sikerességük mellett szól, hogy rövid idő alatt, 1847-re valós közélet-formáló szerepet sikerült kivívniuk maguknak. Érdemes megjegyezni, hogy e jelzett csoport a katolikus egyház befolyásának helyreállítását és a liberalizmus visszaszorítását kevésbé a *társadalmi*, sokkal inkább a *politikai* szerepvállalásnak tulajdonították. Ugyanakkor előbbivel kapcsolatban is rámutattak, hogy a nemkívánatos politikai eszmék (elsősorban a sajtó-, lelkiismereti és vallásszabadság stb.) terjedését az iskolai oktatás katolikus jellegének fokozásától és erősítésétől várják.

Hogyan körvonalazhatjuk ennek a politizáló egyházi csoportnak a fő közéleti célkitűzéseit és stratégiai elképzeléseit? A liberális ellenzék egyre inkább népszerű közéleti tevékenységének sikereit az aktivitásban és az információcserében jelölték meg, mely eszközöket a kor követelményei által diktált szükségszerűségnek vélték, ezért elsajátításukat az egyházi politizálás halasztást nem tűrő feladatának tekintettek. Mindenképp a politikai katolicizmusra utaló jel, hogy a reformkori káptalani követek ismerték fel elsőként az információáramlásban rejlő politikai erő fontosságát. A liberalizmus előretörését - nem is alaptalanul - annak tulajdonították, hogy az ellenzék élt elsőként a *sajtó* közvéleményformáló és teremtő erejének alkalmazásával (elsősorban Kossuth *Pesti Hírlapja* révén). Nemcsak arra törekedtek, hogy az egyház által közvetlenül befolyásolt és pénzelt lapok (a kifejezetten teológiai jellegű *Religio és Nevelés* illetve a *Nemzeti Újság*) példányszámát emeljék illetve az egyháziak irodalmi-publicisztikai tevékenységét fokozzák. Hanem legalább ennyire fontosnak tartották (s ez mindenképp új elem), hogy megnyerjenek világi tollforgatókat az egyház álláspontjának felkarolására és népszerűsítésére. Nemcsak sajtócikkekben, hanem önálló röpiratok formájában is meg kívánták jeleníteni az egyház politikai álláspontját. Az információban rejlő politikai erőt nemcsak a sajtó útján kívánták kiaknázni, hanem elsajátították a reformkor-végi politizálás egyik legjellemzőbb eszközét, a viszonylagos rendszerességgel tartott *országos értekezletek* tartását is. Talán kevésbé ismert, hogy nemcsak a liberális ellenzék illetve a konzervatív kormánypárt tartott (rendszerint negyedévente, országos vásárokhöz igazítva) általános politikai gyűléseket, hanem a politizáló egyháziak csoportja is, 1845 ősztől egészen az 1847-48. évi országgyűlés megnyitásáig. (Jelenlegi adataink alapján, a kisebb munkamegbeszéléseket nem számítva, legalább hét ilyen, megfelelő alapossággal előkészített, megszervezett, jegyzőkönyvileg rögzített értekezletről van tudomásunk.) További fontos jellemzője ezeknek az összejöveteleknek, hogy 1845-től Pesten (vagyis a politikai élet valódi centrumában, és nem valamely egyházi központban, például Esztergomban!) egy országos koordináló központot is felállítottak Fogarassy Mihály irányításával, a politizáló egyházi csoport tevékenységének összehangolására és szervezésére.

Fenti elemeket kiegészítették annak az igénynek a megfogalmazásával, hogy az egyháziak aktívan vegyék ki részüket a közéletből, mégpedig a kor lehetőségeinek megfelelően elsősorban a megyegyűlések aktív látogatásával és az ott születő határozatok befolyásolásával, illetve ennek megfelelően a következő országgyűlés alsó tábláján a káptalani követek, a felső táblán a püspöki kar korábbinál jelentősebb politikai tevékenysége révén. Újszerűnek számít az az elem, hogy a liberalizmus ellensúlyozását nem pusztán egyházpolitikai téren tartották fontosnak, hanem kijelentették: az egyház nem pusztán a társadalom egy része, hanem lényegében azonos azzal, így az egyházi rendnek valamennyi közéleti kérdésben állást kell foglalnia, például a gazdaságpolitikával, a jobbágyviszonyok vagy a politikai intézményrendszer reformjával stb. kapcsolatos részletkérdésekben egyaránt. Erőtéljes hangot adtak továbbá annak az elvárásuknak, hogy az egyháziak építsenek ki jó kapcsolatokat a világi nemesekkel és gyakoroljanak befolyást rájuk. Rájöttek ugyanis, hogy az egyház majdhogynem egyedül maradt a politikai porondon saját szempontjainak hangoztatásával, és számukra sokkal előnyösebb, ha nézeteiket nem pusztán az egyházi rend követői visszhangozzák, hanem a világi közvélemény is magáévá teszi azokat a liberális álláspontokkal ellentétben.

További részletek ismertetése helyett összegzően megjegyezhetjük, hogy a fent vázolt politikai állásfoglalás alapján a politizáló egyháziak csoportja könnyen talált utat az 1844 után szerveződő Konzervatív Párt világi nemeseihez. Alapállásuk, mint jeleztük, teljesen azonos volt: a liberalizmus ellensúlyozása nem a merev elutasítás vagy híveinek adminisztratív visszaszorítása által, hanem bizonyos reformok szükségességének elismerésével, a politikai szervezkedés igénybevételével, kormánypárti közvélemény és többség megteremtésével, az ellenzék megosztásával, illetve mindehhez a liberálisok eszköztárának kisajátításával és sikeres alkalmazásával stb. Csak a hangsúlyokat helyezték máshová: a Dessewffy Emil, Szécsen Antal, Babarczy Antal, Apponyi György stb. által irányított „fontolva haladó” mozgalom értelemszerűen gazdaság- és társadalompolitikai, míg a Fogarassyék által vezetett egyháziak egyházpolitikai kérdéseket helyeztek előtérbe. A Konzervatív Párt szervezői kezdettől fogva számítottak a katolikus egyháziak (mint a kiváltságrendszer fenntartásában érdekelt hagyományos tényezők) aktív támogatására politikai csoportjuk megszervezésével kapcsolatban, s utóbbiak készséggel vállalták is az ebben való részvételt. Fontos leszögezni azonban, hogy míg a világi nemesek az egyháziakat, mint a Konzervatív Párt egyszerű „párttagjait” kezelték, utóbbiak önálló arculatú és részben önállóan szerveződő politikai csoportként, szövetségesként kívánták a konzervatív ügyet szolgálni. Talán kevésbé volt ismert eddig történetírásunkban, hogy a liberálisok és a konzervatívok mellett már a reformkorban is felléptek az egyháziak egy önálló, katolikus politizálás igényével, és bár különálló pártalakulat létrehozására nem került sor (a pártszerveződés 1848-ig éppen csak megindulhatott hazánkban), a Fogarassyék vezette szerveződés egyenrangú és önálló félként csatlakozott a Konzervatív Párthoz. Elismerték az utóbbiakkal kötött szövetség fontosságát, de végig igényt tartottak az egyház sajátos érdekeinek képviseletére. Modern kifejezésekkel úgy is fogalmazhatunk, hogy még feudális keretek között, de rohamosan polgárosodó hazai közéletben már az 1848 előtti politikai térben megjelentek a *platformosodás* és a *természetes szövetség* jelenségei. Az egyháziak a modern politikaelméletnek megfelelően valódi platformot képviseltek a párton belül, önálló értekezleteket tartottak, önálló stratégiát dolgoztak ki, azonban kezdettől mindezt a közös konzervatív ügy előmozdítása érdekében, a világi konzervatívokkal szövetségben tették.

1844-ben megfogalmazták továbbá legfontosabb célkitűzésüket is, mely a politizáló egyháziak tevékenységének 1848-ig a középpontjában állott. Az 1825-27. évi országgyűlésen megfosztották a szabad királyi városokat és a káptalani küldötteket az alsó táblán a fejenkénti szavazatjoguktól és lényegében csak tanácskozási joggal, valamint egy egységes szavazattal rendelkezettek. (Az alsó tábla nemesi többsége így nyilván a vármegyék súlyát akarta

kizárólagossá tenni a törvényhozásban.) A városok több országgyűlésen előhozták sérelmüket megvont szavazatjoguk visszaállítása érdekében, a vármegyei követek túlnyomó többsége azonban egységes volt ennek elutasításában, hiszen ha a városok fejenként szavazhatnak, a nemesi renddel szemben a kormányzat nyomasztó túlsúllyal bíró szövetségest találhatott volna bennük. A liberálisok pedig nem pusztán taktikai megfontolásból vetették el az igényt, hanem azért is, mert a városok országgyűlési képviselőtét össze kívánták kapcsolni általában azok önkormányzatának reformjával, az országgyűlés népképviselői alapra helyezésével stb. A káptalani követek 1843-44-ig, néhány szórványos tiltakozástól eltekintve nem mutattak különösebb érdeklődést elvett szavazatjoguk iránt. 1844-től azonban minden követ mozgattak a káptalanok, apátok, prépostok követeit illető *fejenkénti szavazatjog visszaállítása* vagy legalábbis növelése érdekében. Nyilvánvalóan azt remélték, hogy ezáltal az egyház politikai súlyát növelve nem pusztán a konzervatív tábort gyarapítják, hanem ellensúlyozhatják az ellenzék előretörését, további liberális szemléletű egyházpolitikai indítványok napirendre kerülését, amit - mint említettünk - az országgyűlés üléstermeiben elhangzottak alapján jó okkal feltételeztek. A mintegy hirtelen fontossá váló szavazatjog-kérdés felvetése persze kissé anakronisztikusan hatott a népképviselői irányában megfogalmazódó politikai törekvések korában, kétségtelenül alkalmas volt azonban arra, hogy erősítse a katolikus egyháziak politikai táborát, egységes célt adjon a katolikus társadalmi programot megvalósítani akaró, új típusú egyházi szerepvállalásban gondolkozó kanonokoknak. Alkalmas volt továbbá arra is, hogy megfelelő ellensúlyt képezzen a katolikus egyháziak részéről a konzervatív nemesek szervezkedésében nyújtott egyházi részvételért, valódi platformmá alakítsa Fogarassyék egyre gyakoribb értekezleteit.

II. Hosszas előkészületek után 1846. november 12-én került sor a Konzervatív Párt alakuló gyűlésére és programjának elfogadására, melyre az egyháziak nem éppen készületlenül érkeztek. 1845 őszén elhatározták az egy évvel korábban Pozsonyban megkezdett értekezletek újraindítását, és szervezett keretek között (elsősorban Fogarassy aktív koordinációját követően) részt vettek a konzervatív pártszerveződés megalapozásából is. 1846. június 26-án terjedelmes memorandumot készítettek, melyben hosszas történeti és politikai érvrendszert állítottak fel a káptalanok fejenkénti szavazatjogának igazolására. A Konzervatív Párt alakuló és programadó összejövetelén Dessewffy Emil és társai számítottak az egyház aktív részvételére és a pártnak nyújtandó támogatására. Várakozásukban nem is csalódtak és számos gesztust tettek az egyháziak irányában: például külön felkérő levelet szerkesztettek a püspöki kar tagjai számára, vagy, ami ennél is jelentősebb, Fogarassyt beválasztották a párt programját kidolgozó 9 tagú elnökségbe, az ún. „conservatív comité” tagjai sorába. A pártalakító értekezleten Szécsen Antal indítványa nyomán elfogadták a konzervatívok programját, melynek 11. pontja felsorolta a konkrét teendőket. Történetírásunk több irányú értékelése kimutatta, hogy a konzervatív program lényegében a kiváltságrendszer érintetlenül hagyására, sőt helyenként a figyelmet elterelő látszat-reformokkal történő biztosítására törekedett. A programpontok közül azonban - az egyháziak őszinte felháborodására - éppen a számukra legfontosabb káptalani szavazat-ügy maradt ki, melyet Dessewffyék részben nem tartottak fontosnak vagy megalapozottnak, részben pedig jobban tartottak attól, hogy az egyháziak követelésének nyílt felvállalása nagyobb népszerűségvesztést eredményez, mint amennyi támogatót hoz az országgyűlési többség megszerzésére törekvő pártnak. (A káptalani követek már ekkor hangot adtak őszinte felháborodásuknak, alighogy véget ért a pártalakító értekezlet, Körmöczy Imre Széchenyi Istvánhoz sietett, és tiltakozott a papság - úgymond - „diszgustálása” ellen.) Csalódottságukat fokozta az az általános tény, hogy a reformkori konzervatívok, jóllehet általánosságban hangsúlyozták a „trón és az oltár” szövetségének fontosságát, távolról sem fogalmaztak meg egyházas, vagy éppen katolikus ideológiát (a

magyar konzervativizmusnak 1848 előtt - ellentétben a későbbiekkel - csupán járulékos s nem központi eleme volt a „kereszténységvédő” attitűd); továbbá az a konkrétum, hogy a szabad királyi városok szavazatjoggal kapcsolatos sérelmének orvoslását Szécsen Antalék rendkívül fontosnak tartották, a káptalanokét pedig egyáltalán nem. (Az alább részletezendő egyházi értekezleten mindezt nyíltan meg is fogalmazták: „elmellőztetését az egyházi rend annál kevesebbé várta volna, mennél őszintébben csatlakozott ő mindenkor, s csatlakozók kivált a közelebb lefolyt politikai mozgalmak alatt a conservatív ügybarátok soraihoz”.)

Ez a konkrét szituáció vezetett ahhoz, hogy a közéletbe bekapcsolódni akaró, 1844 óta a „fontolva haladás” egyházi útját járó csoport nem rezignált elfordulással, hanem ellenkezőleg: fokozott aktivitással reagáljon a történetekre. Másnap, vagyis 1846. november 13-án az egyháziak külön értekezletet tartottak, melyen részletes jegyzőkönyv is készült. E jegyzőkönyv közlését nem csupán az indokolja, hogy - tudomásunk szerint - történetírásunkban eddig teljességgel ismeretlen volt, hanem az is, hogy a résztvevők szókimondó határozottsággal illetve részletességgel fogalmaztak meg egy kiforrott katolikus politikai programot, mely nemcsak az érintett politizáló egyházi csoport történetéhez, hanem reformkori politikatörténetünkhöz is új adalékokat nyújthat. (Ld. 2. sz. dokumentum.) Túlzás nélkül tekinthetjük ezt a jegyzőkönyvet „*katolikus nyilatkozatnak*”, ugyanis kivétel nélkül kimutathatók benne azok a lényeges formai és tartalmi elemek, melyek az 1848 előestéjén keletkezett politikai pártprogramoknak (elsősorban az 1846-os Konzervatív Programnak és az 1847-es Ellenzéki Nyilatkozatnak) egyaránt meghatározó vonásait alkotják.

Fogarassyék politikai éleslátását, tökéletes helyzetfelismerését bizonyítja, hogy felismerték: a „politikai pártmozgalmak elhatározó időszakában” éltek, és a pártstruktúra kialakulásának e kezdeti szakaszában is bejelentették igényüket az egyház érdekeit a politika porondján önállóan megjelenítő csoport működtetésére. (Megjegyzés: magunk részéről ebben annak bizonyítékát is látjuk, hogy a reformkor utolsó éveiben erőteljesen polgárosodó, s ennek megfelelően pluralizálódó közéletről beszélhetünk, mely kezdetben sokkal tagoltabb lehetett az amúgy valóban meghatározó konzervatív-liberális ellentétpárnál. A sokszínűséghez a leginkább Széchenyi nevével fémjelezhető középpárti törekvések mellett a politizáló katolikusok is hozzájárultak.) 1846-1847 pártprogramjaiból ezúttal három olyan meghatározó vonást emelnénk ki, melyek lényeges tartalmi és formai ismertetőjegyei a Konzervatív Programnak, az Ellenzéki Nyilatkozatnak, és Széchenyi *Politikai program-töredékeinek* egyaránt:

1. A legfontosabb, hogy valamennyi politikai csoportban nagyon erősen megfogalmazódott az *önmeghatározás* igénye, sőt kényszere, vagyis az, hogy saját magukat határozott körvonalakkal írják körül, nyíltan megfogalmazzák azokat az ideológiai alapelveket, melyek mentén szerveződni kívánnak.
2. Tartalmazzák továbbá azokat a *konkrét célkitűzéseket*, melyek megvalósulását a legfontosabbnak tartják, melyek érdekében szerveződni kívánnak, melyektől a leginkább várják az ország sikeres felemelkedését. (Az Ellenzéki Nyilatkozat esetében ezek közismertek: köztelherviselés, parlamentnek felelős kormány, kötelező örökvltság, ósiség eltörlése, népképviselst stb.)
3. Igyekeztek továbbá saját pártjuk létrehozására vonatkozó *szervezési stratégiát* is kidolgozni, mely a konzervatívok és a liberálisok esetén egyaránt elsősorban az országos pártstruktúra létrehozását jelentette, továbbá a megyegyűléseken való befolyás megszerzését, konkrétan pedig az 1847. évi országgyűlési követvlasztásokra, a pártszerű keretekben zajló kampányra való felkészülést. (Mindkét nagy párt egyik közvetlen politikai célkitűzésének az alsó tábla többségének megszerzését tekintette.)

Az 1846. novemberi „katolikus nyilatkozat”-ban az önmeghatározás először is azt jelenti, hogy a politizáló egyháziak egyértelműen magukévá tették a liberálisokkal szembehelyezkedő „fontolva haladók” politikai programját, melyért fellépni a jövőben is készek; továbbá azt, hogy semmiképpen nem a konzervativizmustól különváltak, hanem ahhoz szorosan kapcsolódva, de önálló katolikus politizálást kívánnak megvalósítani, mely a Konzervatív Párt és a kormányzat irányvonalát lényeges módon meghatározza. (Nagyon fontos például - Dessewffyék szóhasználatára jellemző módon - a reformok szükségességének elismerése, ugyanakkor azok korlátainak rögzítése is, például a központi hatalom kizárólagosságának, valamint a kiváltságoltak előjogainak érintetlenül hagyásával, sőt bebetonozásával, ld. pl. az 1. pontban: „a conservatív többség[ről] föltehetni, hogy a Reformok között azokat állítandja elől, melyek keresztül vitele által a Királyi Thrón, alkotmányos jogok, és magok a föntartó országos elemek szilárdulni fognak.” Vagy a jegyzőkönyv bevezetőjében, amikor hangoztatták, hogy az egyházi rend mindent elkövet, hogy „a thrón, alkotmány és nemzetiség szilárdítása mellett e hon szellemi és anyagi továbbhaladását békés alkotmányszerű úton előmozdíthassa” stb.) Mindehhez hozzátették még, hogy észrevételük szerint a katolikus egyháznak nemcsak fokozott politikai szerepvállalásra kell törekednie, hanem a kor kényszerítő követelményei hatására kifejezetten politikai erőként kell a közélet szereplői előtt megjelennie. Ld. pl. a jegyzőkönyv 2.b. pontjában: „a jelen politikai körülmények közt a Clerusnak magát oly politikai tényezővé szükség alakítani, mely a conservatív ügy elővitelében sokat nyomjon, s így őtet mind a kormány, mind a conservatív párt nélkülözhetlen alkrésznek tekintse, ez pedig úgy fog megtörténni, ha a Papság a politikai mezőről, hol alkotmány-adta jogánál fogva széke és szava van, magát elijeszteni nem engedvén, [...] bebizonyítja azt, hogy kezénél politikai hatalom van, mellyel élni tud, mellyet alá nézni nem lehet, megvetni nem tanácsos”. A jegyzőkönyv bevezetésében pedig tömör pártprogramnak felel meg a Konzervatív Párthoz és azon keresztül a közülethez való viszony tisztázása: „elhatározott szándoka lévén az egyházi rendnek az alkotmányos többségre vergődő conservatív pártot mind alakulásában, mind pedig egyéb alkotmányszerű működéseiben minden törvényadta jogainak használatával erélyesen támogatni: ugyanezen conservatív párttól ő is méltán követelheti, hogy az Egyházi renddel kezefogva ezt megsértett jogainak visszaállításában hatályosan, és hasonló erélyességgel gyámolítsa”. A meghatározásban feltűnő a - konzervatív és liberális programra amúgy egyaránt jellemző - „alkotmányosság” és „törvényszerűség” erőteljes hangsúlyozása, mint olyan tényezőké, melyek egyszerre jelentik az adott politizáló csoport működésének alapját és kijelölik annak korlátait.

Fenti meghatározás továbbá hangot ad a „természetes szövetség” (egy másik hasonló egyházi dokumentum szóhasználatával: „természetadta frigy”) politikai gyakorlatba való átültetése iránti igénynek, vagyis annak, hogy az egyháziak a Konzervatív Párton belüli „platformként” képzeltek el működésüket. Erre elsősorban nem az készítette őket, hogy egy teljesen önálló katolikus párt a reformkor utolsó éveiben igen kevés támogatottságra számíthatott volna, hanem az, hogy a világi konzervatívokkal közös volt a legyőzendő politikai ellenfél, vagyis a liberális reformellenzék. A jegyzőkönyvben világosan ki is mondják: a politikai szerepvállalásra az készítette őket, hogy megítélésük szerint az 1844/3. tc.-ben illetve az ellenzék által szorgalmazott további egyházpolitikai reformokban kifejeződő polgári program a katolikus hierarchia szerepvállalásának, tekintélyének csökkenése, valamint a katolikus hit „elvei félre tétele” nélkül nem ültethető át a gyakorlatba. (8. pont) A politizáló egyháziak platform-jellegű működéséből következik az egyik legfontosabb különbség az említett korabeli pártprogramokkal: utóbbiak a nyilvánosság számára készültek, Dessewffy Emilék és Deák Ferencék egyaránt arra törekedtek, hogy minél tágabbra nyissák szerveződő pártjuk kapuit az ingadozók illetve a közvélemény előtt, a katolikus egyháziak programjukat ugyanakkor belső

használatra szánták, hiszen a látszatát is kerülni akarták annak, hogy mozgalmuk a konzervatív tábor megosztására törekedne.

A fenti politikai ideológia önmeghatározás-, vagyis kristálytiszta pártprogram-jellegével maguk az értekezlet résztvevői is tisztában voltak, hiszen hangsúlyozták, hogy konkrét döntéseiket „ezen előadott eszmeyrány” kinyilatkoztatása alapján hozták. A katolikus egyháziak csoportjának szerveződése is mutat specifikumokat a világi pártszervezetekhez képest. Nagyon fontosnak tartották ugyanis, hogy törekvéseik lényegét és jelentőségét megértessék saját főpapjaikkal, akiktől azt várták, hogy az országos főméltóságok, a kormányzat meghatározó személyiségei előtt tekintélyük súlyával képviselik a káptalanok szavazatjogával kapcsolatos igényeket. (Ld. 2.a. pont, 9. pont, 1. sz. dokumentum alatti kísérőlevél stb.) Ezzel párhuzamosan legalább ekkora fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a világi konzervatív közvéleményt meg tudják nyerni törekvéseiknek. A politikai mozgalom kiépítésének egyik legfontosabb eleme, mint másoknál, az egyháziaknál is a „pártközpont” megszervezésével kapcsolatos. Fogarassyék jó politikai érzékét tanúsítja, hogy a pesti központnak nem csupán azt a szerepet szánták, hogy koordinálja a vidéki egyháziak tevékenységét, begyűjtse és továbbítsa azok információit, hanem azt is, hogy megfigyeljék és értékeljék a közélet valamennyi fontosabb eseményét, azokra azonnal reagáljanak stb. (Ld. 5. pont) A reformkori politikai élet adta keretek kihasználására utal a rendszeres „pártértekezletek” fontosságának felismerése és magukra nézve a jövőben megfelelő előkészítéssel történt lebonyolítása. Ld. erről pl.: „Minden párt, s minden alkotmányos osztály a tevékenység mozgalmaiban keresi jogainak védelmét, s terveinek létesítésére köz tanácskozásokban fejt ki az erőt, ott alapítja meg a közszellemet, nem lehet tehát a Clerusnak és az erők összpontosításának ezen hatalmas emeltyűjét egykedvűleg elmellőzni.” Az egyházi rend „testületi erőhatásának” illetén kinyilvánítása mellett meg kívánták előzni az 1846. novemberi csalódást, ezért elhatározták, hogy a jövőben (konkrétan az 1847. márciusára összehívott értekezlettel kapcsolatban) a konzervatív konferenciákat megelőzően „saját ügyeikben előleges tanácskozmányt” tartanak a várhatóan nagy számban megjelenő egyháziak által követendő stratégiát illetően. (Ld. 4. pont.)

Ami pedig a megvalósítandó feladatokat illeti, elsőik között említették az egyháziak, hogy ki kell venniük részüket közös pártjuk, a konzervatívok legfontosabb törekvéséből, a következő országgyűlés alsó tábláján („hol a kezdeményi jog leginkább van gyakorlatban”) a többség megszerzése, ennek érdekében a megyegyűlések befolyásolása. Erről meglehetősen szókimondóan így ír a jegyzőkönyv 2.b. pontja: „igyekezzenek ezen fő tekintélyű egyházi testületek [vagyis a káptalanok] alkotmányos állásukat nem csak személyes befolyásuk, hanem az alsóbb rendű Papság, mint szinte világi ügy-barátok által kiemeltebbé tenni, főképen pedig tisztújítások, utasítások kidolgozása, követválasztások által oda hatni, hogy a mutatkozó conservatív többség a megyékben szilárd alapot nyerjen s a jövő országgyűlés üdvös kivételére kellő befolyást kifejteni képes legyen”. A katolikus közéleti szerepvállalás legfőbb célkitűzése, mint fentebb említettük, a káptalanok megfelelő országgyűlési szavazatjogának biztosításában fejeződött ki, alábbi jegyzőkönyvnek a középpontjában is az ezzel kapcsolatos feladatok meghatározása állt, ennek rendelték alá konkrét stratégiai lépéseiket is. (A szavazatügy fontosságát jelzi, hogy valóssággal az egyház társadalmi tekintélyét kapcsolták a kérdéshez, ld. erről pl. a 2. pont bevezetőjét.) A jegyzőkönyv 1. pontjában hangot adtak azon nézetüknek, miszerint követelésük aktualitását nemcsak a (szabad királyi városokhoz hasonlóan) „megsértett” szavazatjoguk alkotmányos „helyreállításának” szükségessége adja, hanem egy sokkal egyszerűbb taktikai megfontolás is, vagyis az, hogy Dessewffyék „a conservatív ügyállapot” érdekében az egyházra, mint megbízható szövetségesre számíthatnak a közeljövő megyei és országgyűlési csatározásaiban.

Ilyen fontos stratégiai lépésnek tekintették szavazatjogukkal kapcsolatos követelésük népszerűsítését, mind a tudományos igényű jogi-történelmi értekezések, mind pedig a napisajtó publicisztikai írásainak készíttetése és anyagi támogatása révén. (Ld. 3. pont.) Ekkor is megtörtént az a valóban jelentős méreteket öltött tevékenység, mely egyrészt a magyar alkotmányosság és a törvények sérelmére nézve követelte az egyházi rend jogainak helyreállítását, másfelől pedig aktuálpolitikai szükséglettel (a felforgatóként aposztrofált liberálisok ellensúlyozásával) indokolta azt. Számos konkrét észrevételt fogalmaztak meg az agitációs munkával kapcsolatban, szorgalmazták például, hogy taktikai okokból ne a fejenkénti, hanem bizonyos számú voks megadásával is érvébe, és a kieső befolyást a világiak megnyerésével pótolják, sőt növeljék. (Ld. 6. pont) Az egyházi rendet felszólították az országgyűlési részvétel megfelelő előkészítésére, a politikai szerepvállalásra alkalmas személyek előtérbe helyezésére a „rang, karszéki fokozat s idősbégi sorrend” által meghatározott követküldés helyett, ami mögött egy új típusú politikai szerepvállalásban érdekelt generáció fellépése iránti burkolt igényt sejtethetünk. (Ld. 7. pont) Az ellenzék által sikeresen alkalmazott agitáció egyik további elemének eltanulását bizonyítja a 8. pont, mely sérelemként (vagyis a törvényes rend sérelmeként) kívánta követeléseit az országgyűlés elé terjeszteni.

Jelen ismertetésünket a politikai katolicizmus reformkori előjeleinek számbavételével kezdtük, végezetül meg kellene próbálni kijelölni a Fogarassy Mihály és kanonok-társai által kezdeményezett mozgalom helyét az egyházon belül is pluralizálódó felfogások sorában. Kétségtelen, hogy a konzervatív egyházi körökkel ellentétben róluk elmondható, hogy megértették a „kor szellemének” változásait és a polgári társadalom realitásainak elfogadásában, a megváltozott vagy pontosabban: hamarosan gyökeresen megváltozó viszonyok tudomásulvételében látták a megújulás forrását. Ugyanakkor azonban nem lettek liberális katolikusok, nem ugyanazt a következtetést vonták le a változó szellemi-politikai miliőből, mint Lamennais vagy mások. Taktikai jellegűnek tekinthető felismerésüket éppen az egyház feudális társadalmi-politikai pozíciót változatlanul hagyó, a liberalizmust minden téren ellensúlyozni akaró követelés szolgálatába állították, érzésünk szerint tehát joggal tekinthetők a *politikai katolicizmus* előfutárainak.

A káptalani követek politikai mozgalmával, a szavazat-ügyben folytatott küzdelmük 1847-48-as fejleményeivel, valamint annak jelentőségével a későbbiekben részletesen (különálló dolgozatban) kívánunk foglalkozni.

1. A püspöki kar tagjai részére a jegyzőkönyvhöz mellékelt kísérőlevél

Az egyházi függésnek szent kapcsolatánál fogva fiúi teljes bizodalommal kívánták a múlt országgyűlés alatt és azon kívül cselekvőleg fellépő káptalani tagok és Apátok mindazon mozgalmakról tudósítani a Nagyméltóságú Érsek s Püspököket, melyek tetteleg elnyomott országos szavazati joguk visszanyerhetése végett körükben időszakonként előfordultak, hasonló tiszteletteljes érzettel bátorkodunk a múlt évi November 13án, itt Pesten néhány érdeklettek egyesületében tartott tanácskozmányok jegyzőkönyvét Méltóságodnak felmutatni, egyszersmind kegyes jóváhagyása alá bocsátani, kérvén pedig Méltóságodat, hogy ügyöket hatályos pártolásával támogatni s lépéseiket bölcs útmutatásával kormányozni méltóztassék.

Ki midőn nevökben a függése szent kötelességét teljesíteni szerencsés vagyok Méltóságod kegyeibe ajánlottan mély tisztelettel maradok

Méltóságodnak

Pesten Február hó 17én 1847.

alázatos szolgálja
Fogarassy Mihály
választott püspök
mint a tanácskozmány megbízottja

2. A káptalanok képviselőinek 1846. november 13-i értekezletén készült jegyzőkönyv

Jegyzőkönyv

Azon barátságos tanácskozmányról, melyet Pesten, 1846 sz[ent] András-hó 13kán Fogarassy Mihály vál.[asztott] szkodári Püspök lakán több mélt.[óságos] és főtiszt.[elendő] helybenlakó, és vidéki káptalani tagok tartottak.

Jelenlévők Bezerédy Miklós, Fogarassy Mihály cz. Püspökök. Lipthay Antal, Korizmics Antal Kir.[ályi] táblai főpapok, Lipthay Endre esztergami, Lévy Sándor Egri, Ranolder János pécsi, Körmöczy Imre n.[agy]Wárad, Csajághy Sándor Kalocsai Káptalanok tagjai. Sárkány Miklós bakonybéli Apát. Major János palotai Plébános és Alesperes, mint ezen megye részéről kiküldött tag.

Miután a hazai conservatív párt e folyó évi November 12én Budán, Tárnok Ő Excellentiája szállásán tartott nagy tanácskozmányában, melyben a föllyebb nevezett egyháziakon kívül a Kalocsai Érsek, Veszprémi és Fehérvári Megyes Püspökök s más egyházi méltóságok is részt vettek,¹⁰⁰⁸ egy e hon alkotmányos életére, és ennek békés kifejlődésére nézve igen jelentékeny kísérlet által választmányilag előre kidolgozott programját, melyben a conservatív többség alakításában és politikai működésében követendő irány és vezérelvek kitűztetvék, nyilvánossá tette, részletes megvitatás alá bocsátotta, és közbeszótt igen csekély változtatással megállapította, s magáénak bevallotta volna: az egyházi rend jelenvolt

¹⁰⁰⁷ Az alábbi lelőhelye alapján közöljük: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. 2730. rakt. sz. (= Publico-ecclesiastica - Állam és egyház közötti ügyek, 1809-1855.)

¹⁰⁰⁸ A Konzervatív Párt programadó gyűlésére gr.Keglevich Gábor tárnokmester budai szállásán került sor. 1846-ban a kalocsai érsek gr.Nádasdy Ferenc, a veszprémi püspök gr.Zichy Domokos, a székesfehérvári püspök gr.Barkóczy László volt.

tagjaira kellemetlen hatású volt azon fenforgó körülmény: hogy ezen különben igen jeles, mély tárgyavatottsággal és ildomos politikai tapintattal készült program 11dik pontjában, hol a teendők sora tüzetesen előszámláltatik, a Káptalanok, Apátok s Prépostok tettelegesen meggátolt országgyűlési szavazatának helyreállításáról, vagy legalább elrendezéséről említés sem tétetett, jóllehet a Királyi Városoknak szavazatuk, és elrendezésök mint a jövő országgyűlésnek a conservatív párt által is fölfogott föladata, nyíltan a teendők közé besoroztatott. És ezen aggodalmas érzetük a nagy tanácskozmány folytán sem lön tellyesen megszüntetve, mint hogy azon indítványok, mellyek ezen sajnosan vett kimaradás pótalékos kiigazítása tekintetéből világi urak által tétettek, és jelenlévő több egyháziak által is pártoltattak, s mellyeknek elfogadása az alsó táblánál ülő, szavazati jogában megsértett egyházi Rendet megnyugtathatta volna, e tanácskozmányban a várt eredményt meg nem hozták, mivel a követelt ügy kitűzése csak általános, a titkolódzás színét hordozó alakban, s mintegy záradécul, az elősorolt teendők megemlítése után vétetett föl a program szövegébe. Melly elmellőztetését az egyházi rend annál kevesebbé várta volna, mennél őszintébben csatlakozott ő mindenkor, s csatlakozók kivált a közelebb lefolyt political mozgalma alatt a conservatív ügybarátok soraihoz, hogy részéről és a thrón, alkotmány és nemzetiség szilárdítása mellett e hon szellemi és anyagi továbbhaladását békés alkotmányszerű úton előmozdíthassa.

Azért is a fönnevezettek el nem titkolhatván innen eredett aggodalmas érzeteket egymás közötti kölcsönös megvitatás és értesülés céljából e barátságos tanácskozmányban egyesülni, és fönforgó közös ügyök, jobb karba állítása fölött többen tanácskozni annyival is inkább kívántak, minthogy elhatározott szándoka lévén az egyházi rendnek az alkotmányos többségre vergődő conservatív pártot mind alakulásában, mind pedig egyéb alkotmányszerű működéseiben minden törvényadta jogainak használatával erélyesen támogatni: ugyanezen conservatív párttól ő is méltán követelheti, hogy az Egyházi renddel kezefogva ezt megsértett jogainak visszaállításában hatályosan, és hasonló erélyességgel gyámolítsa, s törvényadta országgyűlési befolyásának visszaszerzésében azon többséggel, mellyel a tervezett többi üdvös reformokat keresztül vinni törekszik, őszintén elősegítse.

Ezen előadott eszmeirány során öszhangzólag ama meggyőződésöket mondák ki a tanácskozó egyháziak: hogy az egyházi Rend közös ügyét minden kitelhető erélyességgel felfogni és védelmezni a politikai pártmozgalmaiknak e jelen elhatározó idő szakában szükség legyen, s innen kiindulva tanácskozásaik fonala azon módok és eszközök kijelölésére vezette a jelenlévőket, mellyeket leginkább célhoz vezetőeknek tarthatnak s ezeket eszélyesen fejtegetvén értekezéseknek végeredményét a következő pontokban kívánták jegyzőkönyvileg kifejeztetni:

1ször Fogarasy Mihály cz. Püspök, mint a Pesten folyton működő conservatív comité egyik tagja megkéretik, hogy a comité nagy befolyású tagjait azon okok és nézetek fölféjtésével, mellyek az alsó táblai egyházi Rend nevében Ő császári Királyi Fölségéhez e folyó évi Jun.[ius] 26kán nyújtott panaszlevélben letéve vannak,¹⁰⁰⁹ a Káptalanok és Apátok országgyűlési szavazatuk pártolására bírni, s minthogy a nézetek különbözése nem az általunk követelt ügy érdemére, hanem csak az időszerűség mellékes kérdésére látszik vonatkozni, őket különösen arról meggyőzni igyekezzék: miszerint a káptalani voksok elrendezését a városokétól elválasztani nem csak törvényes és alkotmányos tekintetben, hanem politikai nézetek, s a conservatív ügyállapot érdekében is épen nem tanácsos, s azért

¹⁰⁰⁹ Az egyháziak 1846. június 26-án kelt, V.Ferdinándhoz intézett feliratát Sárkány Miklós bakonybéli apát öntötte formába Bezeredy Miklós, Fogarassy Mihály kanonokok szövegtervezetei, valamint az esztergomi főkáptalan e tárgyban báró Rudnyánszky Sámuel elnökletével összehívott javaslatai alapján. A felirat lelőhelye: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 182/XI. Nr. 12.

ennek is azon conservatív többség által kell előlegesen végre hajtatni, melyről föltehetni, hogy a Reformok között azokat állítandja elől, mellyek keresztül vitele által a Királyi Thrón, alkotmányos jogok, és magok a föntartó országos elemek szilárdulni fognak.

2or Az alsó táblánál, hol a kezdeményi jog leginkább van gyakorlatban, az egyházi Rendnek szavazati jogát a jelenlévők már e tekintetben is igen fontosnak, és az egyház és nyolcz százados alkotmány érdekében is igen fontosnak tartják s méltónak arra, hogy annak visszaszerzése végett az egyházi Rend minden törvényes módot, minden erkölcsileg szabad eszközt elővegyen. E jog noha csak a Káptalanok küldöttei s oda meghívott Apátok és Prépostok által képviseltetik, az egész magyar Kath.[olikus] Egyházat, s annak vissza állítása mindnyájuk érdekében fekszik. Mire nézve a jelenlévők szükségesnek tartják:

(a) Kérő levelekkel járulni a magyar hon minden Fő papjaihoz ú.[gy] m.[int] Prímás Ő Herczegségéhez, Érsekekhez és minden megyés püspökökhöz, melyben a föntebbiek szerint elő adatván a Káptalanok és alsóbbrendű Prelátusok országgyűlési szavuk kétes állása, s azon lépések, mellyeket a Káptalanok és Apátok eddigeli országos joguk visszaállítása végett tenni jónak láttak, sürgetve kérettesenek meg az ország Főpapjai, hogy igazságos ügyünket magas pártolásuk alá vévén főleg most, midőn tudomás szerint a jövő országgyűlésen a fönséges kormány által leküldendő előterjesztvények terjedelmesebb törvényjavaslatokba foglaltatni szándékoztanak, hatályos befolyásuk által Ő Cs.[ászári] Kir.[ályi] Apo.[stoli] Főlsége és főrendű tanácsosainál kieszközölni méltóztassanak; miszerint a Káptalanok szavazata is a városokéval párhuzamban ezen munkálatokba fölvetessék, és a jövő törvényhozásnak föladatai közé soroztassék. A jelenlévők úgy vélekednek, hogy e folyamodást mindenik Káptalan saját főpásztorához leghatályosabban intézheti, s annak fontos tárgyát élő szóval is támogathatja.

(b) Minthogy a jelen politikai körülmények közt a Clerusnak magát oly politikai tényezővé szükség alakítani, mely a conservatív ügy elővitelében sokat nyomjon, s így őtet mind a kormány, mind a conservatív párt nélkülözhetlen alkrésznek tekintse, ez pedig úgy fog megtörténni, ha a Papság a politikai mezőről, hol alkotmány-adta jogánál fogva széke és szava van, magát elijeszteni nem engedvén, a megyei közgyűlésekben és másutt, hol hatásra alkalom nyílik, buzgó működés, erőteljes föllépés és folytonos tevékenység által bebizonyítja azt, hogy kezénél politikai hatalom van, mellyel élni tud, mellyet alá nézni nem lehet, megvetni nem tanácsos: a jelenlévők egész bizodalommal bátorzkodnak a tekintetes, nemes Káptalanok s más közelebbiről érdeklettek irányában kifejezni azon óhajtasukat: igyekezzenek ezen fő tekintélyű egyházi testületek alkotmányos állásukat nem csak személyes befolyásuk, hanem az alsóbb rendű Papság, mint szinte világi ügy-barátok által kiemeltebbé tenni, főképen pedig tisztújítások, utasítások kidolgozása, követválasztások által oda hatni, hogy a mutatkozó conservatív többség a megyékben szilárd alapzatot nyerjen s a jövő országgyűlés üdvös kivitelére kellő befolyást kifejteni képes legyen, s hogy általa, amennyiben erre kedvező körülmény mutatkoznék, utasításokban a Káptalani szavazatok helyre állítása is indítványul kijelöltessék.

3or A tanácskozáók ezeken felül szükségesnek tartják, hogy az irodalom útján is védessék a Káptalanok s Apátok országgyűlési szavazata, s e tekintetben a jelen tanácskozány kellemetesen értesítve lőn, hogy tudós dolgozatiról ismeretes Podráczky József egy idevágó alapos munkát, többnyire diplomatikai adatokból merített az ittlévő Káptalani tagoktól buzdítván, és segedelmeztetvén, már elkészített; melly munka felsőbb helyen a kinyomtatásra átbocsátattván, jelenleg sajtó alatt van, s nem sokára az olvasók kezébe fog

kerülni. Nem mellőzhetik el ez úttal a jelenlévők ügytársaikat s általában a Főtisztelendő Clerust e munka terjesztése végett pártolásra fölkérni.¹⁰¹⁰

Ezzel kapcsolatban más irodalmi mozgalmakról is értesítették a tanácskozmány, jelesen: hogy a múlt országgyűlésen volt alsó táblai egyháziak által tett és közpártolást nyert indítvány következtében a kitett jutalom kérdés megfejtésén fáradatlanul dolgoznak tudós paptársaink, Beke Kristóf és Lányi Károly, kiknek avatott tolluk alól csak alapost és velőst várhat az egyházi Rend, eddig diplomatikailag kellően föl nem derített jogállásuk fölvilágosítására.¹⁰¹¹

Továbbá a Horvátféle alapítványból a Theológiai Kar által múlt évben kitűzött pályakérdésre két jeles kézirat küldetett be a magyar Clerus politikai érdemeiről a Theológiai Karhoz, melly jelenleg még bírálat alatt van ugyan, de rövid időn sajtó alá kerül, s valószínűleg még a közelgő országgyűlés előtt napfényre jövend. Ezen tudós munkákat, mint olyanokat, mellyekben az egyházi Rend politikai jogai s érdemei, terjedelmesebben s tudományos avatottsággal megfejtvék, előlegesen a Fő tisztelendő magyar Clerus figyelmébe ajánljuk.¹⁰¹²

Minthogy pedig, bár sajnos a többség sokkal örömebb olvas hírlapi cikkeket, mint alapos, de terjedtebb literaturai műveket, a jelenlévők óhajtják, hogy a Káptalanok szavazati ügye ez úton is kellőleg képviselve legyen, s a kedvező vélemény, s okoskodási tájékozás részökre előkészítessék, az itt lakó Prelatusok tehát gondoskodni fognak arról is, hogy a följebb említett munkák részletei előleges mutatók gyanánt conservatív hírlapjainkba közöltessenek, valamint szinte arról is, hogy a Káptalanok szavazata több hírlapi vezércikkben kedvezőleg megvívattassék.

4er A második conservatív nagy conferentia jövő martiusi nagy vásár hete hétfőjére, vagyis martius 15kére lévén itt Pesten ki tűzve, hogy erre az egyház részéről is számos képviselők megjelennének, a jelenlévők föltöbb óhajtják, még pedig olly móddal, hogy az egyháziak egykét nappal meg előzhessék a nagy conferentiát, s saját ügyeikben előleges tanácskozmányt tarthassanak. Minden párt, s minden alkotmányos osztály a tevékenység mozgalmaiban keresi jogainak védelmét, s terveinek létesítésére köz tanácskozásokban fejt ki az erőt, ott alapítja meg a közszellemet, nem lehet tehát a Clerusnak és az erők összpontosításának ezen hatalmas emeltyűjét egykedvűleg elmellőzni, és ha talán a polgári mezőn észrevett tevékenység útját követni magához illőnek nem tartaná is, más Catholicus országok példái, hol az egyház jogai és szabadsága nyomtatást szenvedett, arra buzdítják a Clerust, hogy testületi erőhatását közszellemének tanácskozások útján összeegyeztetésében és kifejtésében nyilvánítsa.

5or Azon néhány Káptalanbéliék, kik országos főhivatalokkal fölrüházva lévén, állandóan Budapesten, az ország középpontjában laknak, tartsák szemmel az események sorát,

¹⁰¹⁰ Az alábbi kötetről van szó: *Podhradszky József*: Magyarország karainak 's rendeinek szavazati joga a közgyűléseken. Buda, 1847.

¹⁰¹¹ Végül is csak Lányi Károly fejezte be a káptalanok szavazati jogáról írott kézikönyvét, s bár megtörténtek a kiadás előkészületei (pl. cenzúrahivatali jóváhagyása stb.) munkája azonban kéziratban maradt, szövege sajnos egyelőre ismeretlen. Ld. erről pl.: *Lányi Károly* magyar egyháztörténelme. Átdolgozta Knauz Nándor. I. köt. Esztergom, 1866. XLI-XLII. p.; Magyar Országos Levéltár, C 60. (= Helytartótanácsi levéltár. Departamentum revisionis librorum.) 201. cs. 1338/1847. sz. stb.

¹⁰¹² A két említett munka egyike bizonyosan *Mester István* névtelenül megjelent könyve (Nézetek a káptalanok, apátok és prépostok országgyűlési szavazati jogáról. Pest, 1847.), a második címe, szerzője és tartalma egyelőre nem ismeretes.

kísérjék figyelemmel a közvélemény, s politikai párt mozgalmak indicatioit,¹⁰¹³ és mint a köz ügy nevében jelen helyzetők fejleménye által megbízottak a Káptalanokat az ügy iránti rokon vagy ellenszenvek tüneményeiről, mozgalmairól értesítsék; viszont a káptalanok is, az itt örökösök ezen közügy fölötti nézeteikről, s vidéki tapasztalásaikról adandó bizodalmas tudósításaikkal tiszteljék meg. Így kíván a conservatív párt köz érdeket és köz szellemet ébresztetni és azt föntartani.

6or Nincs ugyan a jelenlévőknek nagy reményük ahoz, hogy a Káptalanok s Apátok országgyűlési szavazata azon individualis állapotra, mikép az a törvény s gyakorlat által biztosítva van, visszaállítassék. De ők mind a mellett is azt tartják, hogy az egyházi Rendnek kívánataiban s követeléseiben a törvény szavaihoz s a régi szokás törvényességéhez kell ragaszkodni, ha pedig csak bizonyos számú votumok megadása ajánlatik, ezeket csak azért, mivel a *restitutio in integrum*¹⁰¹⁴ el nem éretett, nem volna tanácsos vissza utasítani; a kevesebb számú voksokról pedig úgy vélekednek, hogy azok töredékekre lennének fölosztandók, miszerint egy Káptalan s egy szerzetes főnök se fosztassék meg képviseleti jogától az országgyűlésen, mi által legalább az lesz elérve, hogy értelmileg és tanácsilag mindnyájan hathatnak az országgyűlés eredményére, s ezentúl a polgári ügyekhez is erélyesebben szólhatván, maguknak nagyobb erkölcsi tekintélyt szerezhetnek az ország színe előtt, ezen erélyesen képviselt értelmiség minden bizonnyal pótolandja a voksok kisebb számát, s az egyháznak politikai állását szilárdítani fogja. Azonban e pontra nézve megjegyzi, hogy ők efölött a martiusi összejövételben kívánnak bővebben tanácskozni, s valamelly határozottabb megállapodáshoz eljutni, s ezen eszméket csak bővebb fontolgtatás okáért tarták már itt is megemlítendőeknek.

7er Jövő országgyűlésre minden Káptalan, ha csak lehet, küldjön képviselőt és pedig a tehetősebbek küldjenek a meghívó Királyi levél parancsához képest kettőt. Az Apátok és Prépostok pedig jelenjenek meg azon sűrűbben és tartósabban. A Követek ne rang, karszéki fokozat s idősbségi sorrend szerint választassanak, hanem azok, kik érdemességök s szónoklati képességök mellett még rokonsági összeköttetések, baráti vagy iskolatársi viszonyok s társalgási eszélyes tapintatuk által a megyei követek közt ügybarátink számát szaporíthatják.

8szor Azon események, s sérelmes ferde alkalmazásai az újjabb vallási törvénynek,¹⁰¹⁵ mellyek a Kath.[olikus] annyaszentegyház tekintélyének csökkenésére hitbeli változhatlan elvei félre tételével, s külső szerkezete vagy fenyítéki sz.[ent] törvényeinek tetemes sérelmével itt ott fölmerülnek, kísértessenek éber figyelemmel, hogy a jövő országgyűlésre küldendő követek maguknak körülményes és hiteles tudomást szerezvén, ezen újjabb sérelmes esetekről tagtársaikat is értesíthessék, s ha a szükség úgy hozta magával, az egyház legújabb sérelmeit az országgyűlésnek bepanaszolni lehessen.

A sérelmek sorát az ellenzék előre készítgeti, de, a mint halljuk, a protestánsok is, bár ha az újjabb törvényben igen tág ajtó nyílt részükre, a sérelmi politikával, s agitatioval fölthagyni nem akarnak.

A Kath.[olikus] egyház is tehát állyon készen részint azok megczáfolására, részint saját sérelmeinek azok ellenébe kiállítására.

¹⁰¹³ Indikáció = útbaigazítás, jelzés.

¹⁰¹⁴ Restitutio in integrum = visszahelyezés az érintetlen helyzetbe, az eredeti állapot visszaállítása.

¹⁰¹⁵ Utalás az 1844/3. tc.-re.

9szer Ezen jegyzőkönyv kísérő levél mellett küldessék meg a Fő méltóságú Herczeg Primásnak, a Nagyméltóságú Érsekeknek, minden Nagy méltóságú és méltóságos Megyés Püspököknek, minden Főtisztelendő székes és társas káptalanoknak, minden érdeklett t. cz. Apátok s Prépostoknak, s ennek eszközésére az itt lakó tanácskozók bizodalmasan megkéretnek.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

A katolikus egyház reformkori politikai tevékenysége - mint utaltunk rá - kevésbé ismert és kutatott területe történetírásunknak. Jelen dokumentumközlés kapcsán emiatt eltekintettünk a felhasznált irodalom részletes, lábjegyzetekbe foglalt ismertetésétől, csupán összefoglalóan soroljuk fel a témára vonatkozóan hasznosított és egyéb vonatkozó levéltári illetve könyvészeti anyagokat, a teljesség igénye nélkül. A politizáló egyháziak szervezkedésére, az új típusú katolikus társadalmi-közéleti szerepvállalásra és annak néhány forrására korábban a fentiekhez hasonló megközelítésben lényegében csak egy publikáció irányította rá a figyelmet: *Sörös Pongrácz*: A kath.[olikus] klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. In: *Katholikus Szemle*, 1901. 865-890. p. [Klly. is: Bp., 1901.] A téma általánosabb ismeretéhez, illetve részletesebb irodalmi hivatkozásokhoz ld. saját korábbi illetve megjelenés alatt álló írásainkat: *The Dawn of Political Catholicism in Hungary, 1844-1848*. In: *International Conference of PhD Students. University of Miskolc, Hungary*. 11-17 August 1997. Section Proceedings. Humanities. Miskolc, 1997. 41-49. p.; „Az idő ránk is terhesedett” Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez. In: *Veres László - Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXV-XXXVI*. Miskolc, 1997. 255-272. p.; Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártban. Adalékok a pártalakulás kezdeteihez a reformkori Magyarországon. In: *Molnár András (szerk.): Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg, 1998. 73-112. p.*; Érvék és ellenérvek a káptalani követek országgyűlési szavazatjogáról Szemere Bertalan ismeretlen beszéde kapcsán, 1847. október 15. In: *Hegedűs András - Bárdos István (szerk.): Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Esztergom, 1999. 11-32. p.*

A vonatkozó fontosabb levéltári források (a politizáló egyháziak értekezleteinek jegyzőkönyvei, egymással és a konzervatív politikusokkal való levelezéseik stb.) lelőhelyei: Esztergomi Primási Levéltár, Kop. Cat. D. (= Dioeceses et dioecesani episcopi. Capitula, abbates [...]), Kop. Cat. 59. (= Acta diaetalia aut comitiorum causa interventa); Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. 2730. rakt. sz. (= Publico-ecclesiastica - Állam és egyház közötti ügyek, 1809-1855.); Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 182/XI. (= Sárkány Miklós hagyatéka), BK. 146/V-X. (= Rimely Mihály hagyatéka. Iratok az 1843-44. és az 1847-48. évi országgyűlésekről); Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 109. rakt. sz. Nr. 391. (= Diaetalia, 1839-1925.); Magyar Országos Levéltár, A 45. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta Praesidialia), A 135. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Elnöki iktatlan iratok), P 90. 3/k. (= Dessewffy család levéltára. Acta Politica, a Konzervatív Pártra vonatkozó iratok), R 144. (= Konzervatív Pártra vonatkozó iratok); Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 4065/I-IV. (= Lonovics József római küldetésére és az 1840-es évek vallásügyi tárgyalásaira vonatkozó iratok), Levelestár stb.

Nagyon fontos forrásanyagot merítettünk a korabeli sajtóból, mind a megyegyűlésekről szóló hírostatok, mind pedig a publicisztikai írások tekintetében. A politizáló egyháziak törekvéseit leginkább a *Nemzeti Újság* karolta fel, de e tekintetben feldolgoztuk a *Pesti Hírlap*, a *Budapesti Híradó*, a *Religio és Nevelés* stb. 1844-1848 közötti évfolyamait is. A szervezkedő katolikus mozgalom politikai állásfoglalására világít rá két (már az 1848-as fordulatot követően kelt) röpiratuk is: [*Fogarassy Mihály*]: Emlékirat az 1847/8. országgyűlés alatt

Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől. Pesten, 1848.; *Körmöczy Imre*: Nyilatkozat. Pesten, é.n. [1848 május]

A Konzervatív Párt szerveződésére vonatkozó forrásokból a legfontosabb közlések: *Barta István (sajtó alá rend.)*: Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. Bp., 1951. (Kossuth Lajos Összes Munkái, XI.); illetve jóval részletesebben: *Andics Erzsébet (sajtó alá rend.)*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. I. köt. Bp., 1981. Az Ellenzéki Nyilatkozatra legutóbb ld.: *Tőkéczi László (szerk.)*: Magyar liberalizmus. Bp., 1993. (Modern ideológiák) 103-107. p.

A politikai katolicizmus értelmezésére és magyarországi történetére ld. pl.: *Salacz Gábor*: A magyar kultúrharc története, 1890-1895. Pécs, 1938.; *Csáky, Moritz*: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.); *Salacz Gábor*: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867-1918. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. II.); *Gergely Jenő*: A politikai katolicizmus Magyarországon. (1890-1950) Bp. 1977.; *Szabó Dániel*: A Néppárt megalakulása. In: Történelmi Szemle, 1977. 2. sz. 169-208. p.; *Szabó Miklós*: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. In: Századok, 1974. 1. sz. 3-65. p.; *Gergely Jenő*: Szabad egyház a szabad államban? A politikai katolicizmusról. In: Népszabadság, 1993. augusztus 14. 19. p. stb. A vonatkozó kérdések egyetemes történeti párhuzamaira pedig: *Menczer, Béla (ed.)*: Catholic Political Thought, 1789-1848. London, 1962. 136-156. p.; *Heinen, Ernst*: Staatliche Macht und Katholizismus in Deutschland. I. Band. Dokumente des politischen Katholizismus von seinen Anfängen bis 1867. Paderborn, 1969.; *Zsigmond László (szerk.)*: Politikai és szociális enciklikák, XIX-XX. század. I. köt. Bp. 1970.; *Gergely Jenő*: A pápaság története. Bp. 1982. stb.

Általában a Konzervatív Pártról és ideológiai háttéréről a legjobb feldolgozás (a szerző más írásai mellett): *Dénes Iván Zoltán*: Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp., 1989. A pártok kialakulásának folyamatát, a reformkori politikai pártprogramok szerkezetének, fontosabb jellegzetességeinek meghatározására *Dénes Iván Zoltán* tanulmánya illetve más idézett, reformkori politikatörténeti feldolgozások mellett jelen írásunkhoz legjobban felhasználtuk: *Velkey Ferenc*: „Párt! Szólj, ki vagy?” Politikai önmeghatározások 1846-47 pártprogramjaiban. In: *Molnár András (szerk.)*: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg, 1998. 49-72. p.; illetve kisebb részben: *Varga János*: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Bp., 1982.

A reformkori egyházpolitikai vitákról többek között, számos vonatkozó utalással: *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből. I-III. Bp., 1886.; *Meszlényi Antal*: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846). Bp., 1934.; *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.); *Varga János*: Megye és haladás a reformkor hajnalán (1840-1843). 1-2. rész. In: Somogy megye múltjából, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 12. Kaposvár, 1981. 155-294. p. stb. Konkrétan az 1843-44. évi országgyűlés vallási vitáiról, benne utalásokkal a káptalani követek szervezkedésére: *Kovács Ferencz*: Az 1844-ki évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Bp., 1893.; *Kovács Ferencz*: Az 1843-44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I-VI. Bp., 1894.; *Futó Mihály*: Az 1843/44-ik évi vallásügyi tárgyalások. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1894. 14-18. sz.; *Bárány György*: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: Századok, 1990. 2. sz. 183-218. p. stb.

A Tiszáninnen Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1839-1844.*

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója jó alkalmat adott arra is, hogy a magyarországi református egyház 19. századi történetére, a polgári átalakulás és az egyház életének részletekbe nyúló kapcsolatrendszerére fordítsuk figyelmünket. A téma kapcsán született feldolgozások rámutatnak arra, hogy a protestáns egyháztörténetírásban mennyire elhanyagolták ennek a problémakörnek a kutatását, az egyházak magatartására vonatkozó összefüggő kép megrajzolását.¹⁰¹⁶ A megállapítás akkor is helytálló, ha tudjuk, hogy a polgári átalakulás törvényi hátterének kialakulása, az egyház viszonya az új államrendszerhez és a fegyveres önvédelmi harchoz eredményezett jónéhány publikációt. Viszont ha 1848-49-re igaz a megállapítás, akkor sokkal inkább vonatkoztatható az azt megelőző reformkor politikai küzdelmeire. Ebben a negyedszázadban a reformellenzék a polgári átalakulásnak nemcsak gazdaság- és társadalompolitikai, hanem egyházpolitikai alternatíváit is felvázolta illetve hozzákezdett azok megvalósításához. Vagyis a polgárosodás és a protestantizmus kapcsolatrendszerének kutatása a továbbiakban is fontos feladatnak látszik.

A reformkor egyházpolitikai vitái egyébként általában is jórészt feldolgozatlanok. Született ugyan néhány alapvető munka, ezek azonban többnyire több évtizeddel korábban láttak napvilágot, s elsősorban katolikus egyháztörténeti kötődésűek.¹⁰¹⁷ Ezek mellett a források feltárásában és feldolgozottságában máig meghatározó Horváth Mihály múlt századi összegzése,¹⁰¹⁸ továbbá az utóbbi évtizedek alap-kutatásai mellett¹⁰¹⁹ az egyházpolitikai kérdéseknek a polgári átalakulásért folytatott reformkori küzdelem folyamatába való beágyazottságának összefüggései még bőven hagynak feladatokat a történetírás számára.

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

¹⁰¹⁶ Ld. pl. KÓSA LÁSZLÓ: A református egyház 1848-ban. In: Protestáns Szemle, 1998. 2. sz. 89-99. p. (ill. ugyanez: Hegedűs András - Bárdos István (szerk.): Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Esztergom, 1999. 45-56. p.; SZATMÁRI JUDIT: A református egyház 1848-ban. In: Pajkossy Gábor (szerk.): Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon. Tanulmányok. Bp., 2000. (Az ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszékének Doktori Iskolája) 35-45. p.

¹⁰¹⁷ A legfontosabbakat ld. pl.: VÁRADY L. ÁRPÁD: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924.; HERMANN EGYED: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp. 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.); MESZLÉNYI ANTAL: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846). Bp., 1934.; HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 388-421. p. stb.

¹⁰¹⁸ HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történetéből. II. köt. Bp., 1886. 105-109., 169-287. p.; ld. még: MARCZALI HENRIK: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: Budapesti Szemle, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1-26. p. stb.

¹⁰¹⁹ Ld. ezek közül pl.: CSÁKY, MORITZ: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.) 21-28. p.; CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; BÁRÁNY GYÖRGY: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: Századok, 1990. 2. sz. 183-218. p. stb.

Az egyházpolitikai viták reformkori kezdetét rendszerint Beöthy Ödön Bihar vármegyei követ 1833. január 9-i beszédéhez szokták kötni, melyben már nem pusztán a protestánsok vallássérelmei esetenkénti orvoslásának, hanem a felekezeti jogegyenlőség megteremtésére irányuló törekvésnek a körvonalai is kirajzolódtak. Az 1832-36. évi országgyűlésen végül számos üzenetváltás illetve hónapokig tartó heves viták után az alsó tábla levette napirendjéről a vallásügy törvényes rendezését a felső tábla ellenállása miatt. Ezeknek a vitáknak a középpontjában a vegyes házasságoknak illetve az áttéréseknek a jogi szabályozása (konkrétan az ekkor utolsóként hatályos 1791/26. tc. értelmezése) körüli kérdések állottak. (Az említett törvény 15. §-a kimondta, hogy a vegyes házasságok csak katolikus pap előtt köthetők, viszont semmilyen címen azok elé akadály nem gördíthető. Elvben lehetővé tette a törvény továbbá katolikus személyek protestáns hitre való áttérését is, a gyakorlatban azonban csak akkor, ha az illető előbb a plébános ún. hat heti oktatásában részt vett. A gyakorlatban a katolikus papságnak számos lehetősége nyílt a hétköznapi felekezetközi ügyekben a protestánsokra nézve hátrányos módon eljárni.) A protestánsok vallássérelmeinek orvoslásában azonban már nagyon jelentős szerepet vállaltak római katolikus követek is (Beöthy is az volt, nem is beszélve Deák Ferenc, Széchenyi István, Batthyány Lajos, Eötvös József stb. szerepéről), önmagában jelezve, hogy a valláspolitikai vitában immár nem két egyház tagjai álltak egymással szemben, hanem - felekezeti határookra való tekintet nélkül - a liberális reformellenzék illetve a konzervatív katolikus egyházi személyiségek, részben a kormányzat támogatásával vívják küzdelmüket.

A katolikus püspöki karban - az országgyűlés erőviszonyait látva - nyilvánvalóvá vált, hogy a következő országgyűlésen a protestánsokra nézve a korábbinál kedvezőbb törvény születhet. Ezért előbb Scitovszky János rozsnói (1838-tól pécsi) püspök, majd - sokkal nagyobb visszhangot kiváltva - 1839. március 15-én Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök adott ki egyházmegyéjében olyan körlevelet, melyben papjainak megtiltotta azon vegyes házasságok megáldását, melyben a protestáns fél nem ad reverzálist a születendő gyermek katolikus keresztelésére és nevelésére vonatkozóan. Ilyen esetekre csak az ún. passiva assistentiát engedélyezte, vagyis azt, hogy a katolikus pap kötelező egyházi öltözet (stóla és karing) nélkül a templomon kívül nem megáldja, hanem csak tudomásul veszi a házasság létrejöttét. A rendelkezés (különösen Beöthy Ödön erélyes Bihar megyei fellépése miatt) országos tiltakozást váltott ki, és ezek a vallásügyi sérelmek jelentősen hozzájárultak a vármegyei nemességben a felségsértési perek miatt amúgy is felerősödött ellenzékiesség felkorbácsolásához. Az országgyűlésen, mely egyébként a „kompromisszumok diétájaként” vonult be a reformkor politikatörténetébe, létrejött egy megállapodás az alsó és a felső tábla között a - lényegében liberális szemléletű - új vallásügyi törvény elfogadásával kapcsolatban, az uralkodó azonban 1840 tavaszán az országgyűlés előrehaladott voltára hivatkozva elhalasztotta annak szentesítését. Sokkal inkább arról volt szó azonban, hogy a püspöki kar utolsó kísérletként Rómába küldte Lonovics József csanádi püspököt XVI. Gergely pápa álláspontjának kikérése érdekében. Nem sokkal az országgyűlés bezárása után azonban a püspöki kar a határozott ellenállás mellett döntött: 1840. július 2-án közös pásztorlevélben valamennyien magukévá tették a Lajcsák-féle nagyváradi szabályozást, vagyis a passiva assistencia gyakorlatát kiterjesztették az egész magyarországi római katolikus egyházra.

A vármegyék felháborodása a püspökök által vártnál is nagyobbra kerekedett. Először 1840 augusztusában Pest vármegye nyilvánította törvénytelennek az egyház eljárását (az egyik első érintett itt egyébként véletlenül a börtönéből nem sokkal korábban szabadult és népszerű

ellenzéki vezető, Kossuth Lajos volt¹⁰²⁰), sőt kilátásba helyezte a vegyes házasságokban reverzalist követelő illetve az azokat elutasító házaspárok egyházi megáldását el nem végző papok törvényszék elé idézését és pénzbüntetésre ítéletét. Pest álláspontját magáévá tette a legtöbb (nemcsak ellenzéki, hanem ingadozó) vármegye is, az egyház mellett nyíltan csak a katolikus papság által befolyásolt Esztergom és Heves, illetve az ókonzervatív légköréről ismert Sáros állt ki. A vármegyei közgyűléseken fellángolt egyházpolitikai viták során már nemcsak az áldásmegtagadás miatti sérelmek orvoslása, a papság megbüntetésének szándéka kapott hangsúlyt, hanem újabb és újabb indítványok fogalmazódtak meg a felekezeti jog-egyenlőség megteremtése érdekében. Egyes vármegyék (Bereg, Zólyom) például engedélyezték, hogy területükön a protestáns lelkészek is érvényesen megáldhassák a vegyes házasságokat, sőt a kötelező polgári házasság alternatívája is megfogalmazódott. De hangzottak el indítványok az egyházi birtokok szekularizációja (Borsod), a katolikus főpapság állami hivatalvállalásának megtiltása (Torna, Gömör), a szerzetesrendek korlátozása (Sopron) és még számos egyéb iránt is.¹⁰²¹

Az 1841 áprilisában kiadott, és Lonovics által meghozott *Quas vestro* kezdetű pápai bulla ugyan elismerte a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasság érvényességét, de a katolikus pap előtt kötött frigyeknél ragaszkodott a reverzálisokhoz illetve azok elmaradása esetén a passiva assistentia gyakorlatához. Így látszólagos kompromisszumkészsége ellenére újabb feszültség forrása lett. (A bulla minden fontosabb eleme ellentétes volt ugyanis a hatályos magyar törvények rendelkezéseivel.) Több vármegye számára újabb tiltakozásra adott lehetőséget a bullára adott kihirdetési engedély (placetum), illetve a magyar törvényekbe való „idegen”, katolikus egyház által gerjesztett beavatkozás nyilvánvaló kísérlete. Az elmérgesedő vitának végül az 1843-44. évi országgyűlés tárgyalásai és a liberális szemléletű 3. tc. megalkotása vetett véget,¹⁰²² mely megtiltotta a reverzálisok követelését, visszamenőleges hatállyal érvényesnek ismerte el a protestáns lelkész előtti vegyes házasságot illetve formálissá tette a protestáns hitre való áttérést is.

Alábbiakban a református egyháznak, pontosabban a tiszáninneni egyházkerületnek a fent vázolt eseményekhez való viszonyát szeretnénk elemezni, mely először itt is szükségessé teszi a protestáns egyháztörténetírás vonatkozó eredményeinek áttekintését. Általában azt mondhatjuk el, hogy a leginkább a protestánsokat érintő vitában az egyház intézményes részvétele volt a legkevésbé szembetűnő, így a mégoly vaskos feldolgozások is viszonylag kevés terjedelmet szentelnek az 1830-1840-es évek vonatkozó történéseinek. Az összefoglaló monográfiák a figyelmet elsősorban az országgyűlések eseményeire fordították, az 1840-1843 közötti, vármegyei ellenállás eseményeinek kisebb terjedelmet szentelnek, jórészt általános

¹⁰²⁰ Ld. erről pl. PAJKOSSY GÁBOR (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai. 1837. május - 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, kiútkeresés. Bp., 1989. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái, VII.) 650-653. p.

¹⁰²¹ A témáról ld. általánosságban: VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p.; ill. Uő: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Bp., 1982.; egy vármegyére legutóbb részletesebben: FAZEKAS CSABA: Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1840-1841. In: Dobrossy István (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Miskolc, 2000. 207-242. p.

¹⁰²² A országgyűlés tárgyalásainak részletes ismertetésétől értelemszerűen eltekintettünk, csak utalunk annak fontosabb eseményeire.

megállapítások kíséretében.¹⁰²³ Ennek oka elsősorban abban kereshető, hogy az egyház politikai érdekeiben született állásfoglalások ritkábban születtek az egyházkerületek közös fellépésének eredményeként, s a történetírás sem fordított elég figyelmet az egyes egyházkerületi egységek történeteire. Utóbbiak monográfiái pedig épp a téma regionális fontosságát meghaladó volta miatt nem foglalkoztak az eseményekkel. Jellemző példaként említjük az egyik, 19. század második felében született, mintegy 900 oldalas egyházkerületi történetet, melynek szerzője a reformkor egyházpolitikai vitáit ennyiben foglalta össze: *„Említést teszünk még az áldásos 1843-iki vallásügyi tc.-ről is; azonban csupán jelezzük keletkezésének idejét. Hosszasabban nem szólunk annak országosan ismert előzményei s következményeiről; minthogy azok nem egyedül e traktus szűk körére szorítvák.”*¹⁰²⁴ A legjobban feldolgozott a tiszántúli egyházkerület, több monográfiája is kellő súllyal foglalkozott a reformkor egyházpolitikai vitáival és a református egyház szerepvállalásával,¹⁰²⁵ bár munkáik folytatásáról alig-alig beszélhetünk. A többi egyházkerület (köztük a tiszáninneni) hasonló feldolgozással nem rendelkezik. A térség egyházközség-történetei többnyire nem vagy csupán érintőlegesen foglalkoznak a témával,¹⁰²⁶ a helyi forrásanyag feldolgozása nélkül a legnagyobb figyelmet az ungi egyházkerület monográfiája szentelte a vegyes házasságokkal összefüggő országos eseményeknek.¹⁰²⁷

Az előzmények között fontos felhívni a figyelmet arra, hogy az említett Beöthy-beszédet követően fellángolt egyházpolitikai vita hatására 1833 márciusában a Tiszáninneni Egyházkerület is megállapította a protestánsok vallási sérelmeit.¹⁰²⁸ A mintegy két oldalas feljegyzés azonban - nyilván nem véletlenül - pontosan követte az alsó tábla 1833. február 20-i országos

¹⁰²³ Ld. erre néhány példaként (további részletes hivatkozások nélkül): THÚRY ETELE: Az evangéliom szerint reformált magyarországi keresztyén egyház története. Tekintettel az ágost. hitv. evang. egyházra. Pápa, 1898. 123-126. p.; ZSILINSZKY MIHÁLY (szerk.): A magyar honi protestáns egyház története. Bp., 1907. 643-653. p.; RÉVÉSZ IMRE: Egyháztörténelem. II. könyv. Az ellenreformációtól napjainkig, különös tekintettel a magyar protestantizmus történetére. Debrecen, 1936. (reprint: Bp., 1995.) 63-64. p.; VARGA ZOLTÁN: Az egyház a reformkorban, 178-1848. In: Bíró Sándor - Szilágyi István (szerk.): A magyar református egyház története. Bp., 1949. 263-325. p., 273-279. p.; CSOHÁNY JÁNOS: Magyar protestáns egyháztörténet, 1711-1849. Debrecen, 1979. (2. kiadás); BUCSAY MIHÁLY: A protestantizmus története Magyarországon, 1521-1945. Bp., 1985. 179-181. p.; PAPP KORNÉL: A református egyház a korai polgárosodás korában (1791-1849). In: Ladányi Sándor - Papp Kornél - Tökécski László (szerk.): Egyháztörténet, 2. 1711-től napjainkig. Bp., 1998. 75-81. p. stb.

¹⁰²⁴ KISS KÁLMÁN: A szatmári reform. egyházkerület története. Kecskeméten, 1878. 230. p.

¹⁰²⁵ BARCSA JÁNOS: A Tiszántúli Református Egyházkerület történelme. III. köt. 1822-1908. Debrecen, 1908. (továbbiakban: BARCSA, 1908.) 8-13. p.; ZOVÁNYI JENŐ: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939. 101-109. p. (továbbiakban: ZOVÁNYI, 1939.); a legnagyobb mélységben foglalkozott a kérdéskörrel: VARGA ZOLTÁN: Szoboszlai Pap István élete és munkássága különös tekintettel egyházpolitikai tevékenységére. Debrecen, 1934. (Theológiai tanulmányok, 43.) (továbbiakban: VARGA, 1934.) 254-290. p. Ld. még: VARGA ZOLTÁN: Debreceni lelképászorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői (1790-1848). Debrecen, 1938. (A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai, 13.)

¹⁰²⁶ Ld. pl. HÉZSER EMIL: A tállyai ev. reform. egyház története, 1540-1900. Bp., 1900.; SZABÓ LAJOS: A kétszázharminc éves taktaszadai református egyház, 1717-1947. Szerencs, 1947.; BARCZA JÓZSEF: A református egyház és az iskola Edelényben és Finkén. In: Sági Vilmos (szerk.): Edelény múltjából. Edelény, 1973. 249-300. p. (továbbiakban: BARCZA, 1973.); DIENES DÉNES: A miskolci reformátusság a XIX. században. In: Balogh Judit - Dobrossy István (szerk.): Fából és deszkából. A miskolci Deszkatemplom. Miskolc, 1999. 49-82. p. (továbbiakban: DIENES, 1999.) stb.

¹⁰²⁷ HARASZY KÁROLY: Az ungi református egyházkerület. Adalékok az ungi református egyházkerület történetéhez. Nagykapocs, 1931. (Református egyházi könyvtár) (továbbiakban: HARASZY, 1931.) 72-75. p.

¹⁰²⁸ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Levéltár. (továbbiakban: SRKLt.) 2. e.) (= A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület iratai. Püspöki és egyházkerületi igazgatási iratok.) B. LV. 24,000. sz.

ülésén megállapított sérelmeket és azok szerkezetét, minden bizonnyal csak azok kivonatának tekinthető.¹⁰²⁹ Sérelemként állapítja meg, hogy már az 1825-27. évi országgyűlésen felmerültek orvosolatlanul maradt egyházpolitikai problémák, a vegyes házasságok és az áttérések mellett például az, hogy újabban ismét gátolják a protestáns diákok külföldi egyetemekre járását, vagy az, hogy sok helyen akadályozzák a felekezetek közös temetőhasználatát (ahol külön felekezeti temetők nem voltak) stb. Hangneme nagyon is határozott,¹⁰³⁰ ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a kezdeményezés nem a református egyházkerülettől, hanem az országgyűlés liberálisaitól eredt. Utóbbiakat a protestánsok csak követni próbálták, és az országgyűléssel kapcsolatban kínosan ügyeltek a törvényesség látszatára, az uralkodóházhoz való hűség megkérdőjelezhetetlenségére, s arra, hogy ne ők tűnjenek fel az indítványok kezdeményezőinek szerepében.

Az országgyűlés későbbi szakaszában - miután a vallásügy lekerült a napirendről - nem véletlen, hogy a tiszáninneni református vezetők (mindenekelőtt Szathmáry Paksi József szuperintendens) sem nagyon erőltették a kérdéskör újrafelvételét, egészen addig, míg újra országgyűlési viták kibontakozása volt várható a téma körül. Majd csak az 1838. tavaszi egyházkerületi közgyűlés foglalkozik újra a közéleti szerepvállalásnak ezzel a formájával, vagyis azzal, hogy a protestánsok kívánságait felirat formájában az uralkodó illetve az országgyűlés elé terjesszék. Minderre nyilván azzal összefüggésben került sor, hogy az ez évi konvent az országgyűlés előtt újabb közös tanácskozást és a protestánsok vallássérelmekkel kapcsolatos állásfoglalásának egységesítését célzó tanácskozást kezdeményezett, mely egyébként végül megghiúsult.¹⁰³¹ Az elhatározást azonban egy évig nem követte tett, s az 1839. áprilisi közgyűlés megint csak arról hozott határozatot, hogy az esedékes országgyűlés megnyitására a protestánsoknak az 1818 óta (vagyis elmúlt harminc évben) elszenvedett sérelmeit az egyházkerületi jegyzőnek össze kell gyűjtenie.¹⁰³² Érdekes elem azonban a közgyűlési bejegyzésben, hogy felismerték: korábban az alázatos feliratok útján a vallásgyakorlat korlátozása miatt az uralkodó lényegében „*hasztalanul kerestetett*” meg, ezért az egyházkerület fennhatósága alatti vármegyék közgyűléseivel kell felvenniük a kapcsolatot, hogy követutasításaikba vegyék be a reformátusok kéréseit. Az e térségben zömmel ellenzéki irányzatú vármegyék (Borsod, Abaúj, Gömör, Zemplén) valóban polgári szemléletű

¹⁰²⁹ Ld. erről pl.: BARTA ISTVÁN (sajót alá rend.): Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. I. köt. 1832. december 17. - 1833. augusztus 4. Bp., 1948. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái, I.)

¹⁰³⁰ Ld. pl.: „*az előkelő orvoslást kívánó súlyok, melyeknek a törvényhozó hatalom eddigi káros elmellőztetésével egyedül a kegyelem [és] esedezés útján eszközöltetni kívánt megszüntetése 40 esztendő óta hasztalan sürgettetett, s amelyeknek elhárítását nemcsak evang.[élikus] vallást követő 3 millió polgártársak tekintetéből, kiknek vallásbeli szabadságaik törvényeinken, de külsők által is megerősített bécsei és linzi békén alapulnak, hanem közös jussokat magában foglaló, most érdekelt frigyek s azokra hivatkozó törvények köteles oltalmánál fogva elkerülhetetlennek tartják [...] Csak úgy szüntethetnek meg a sérelmek, ha az eddigi törvénytelen intézetek megszüntetnek, ezentűl pedig csak úgy eszközölthetnek a tárgyalt tartós s a nemzetet boldogító együttérzés, ha ugyanazon szabadságban s alkotmányban alap[ít]ott polgári tagok s ezzel szoros kapcsolatban lévő egyenlő vallásbeli szabadság tetteleg valósíttatnak, ha a törvények nem felsőbb intézetek, hanem csak törvényeink lelkéhez képest, egyedül a törvényhozó test által magyaráztatni fognak, s kit-kit megtartására szorítánd.*” A bécsi béke 1606-ban, a linzi 1645-ben született, s biztosította a protestáns vallásszabadságot. Mivel a békekötéseket az 1608. ill. 1647. évi országgyűlések be is cikkelyezték, a reformkorban a felekezeti egyenjogúságért folytatott politikai küzdelemben a liberálisok érvrendszere egyik pillérének számítottak. Az „evangélikus” kifejezés ekkor a két protestáns (református és evangélikus) egyház közös elnevezése volt.

¹⁰³¹ Ld. erről pl. BARCSA, 1908. 9. p.

egyházpolitikai elveket is felvettek követutasításaikba, azonban erre sokkal inkább saját szabadelvűségük és aligha az egyházkerület „lobbizása” készítette őket.

Már csak azért is, mert az egyházkerület továbbra sem siette el a vegyes házasságokkal összefüggő egyházpolitikai sérelmek orvosoltatásának követelését, és inkább az óvatos kivárás, az egyre inkább ellenzéki hangvételű vármegyéktől való eltávolodás álláspontjára helyezkedett. A július közepén tartott közgyűlés ugyanis nem tett mást, mint újra nyomatékosította a korábbi határozatot, kiegészítve azzal, hogy mind a hét, egyházkerülethez tartozó egyházmegyét utasították: a táblabíráik illetve a prédikátorok útján gyűjtsék össze az - ekkor már konkrétabban megfogalmazott - 1791/26. tc. ellenére akár áttérési, akár egyéb ügyekben tapasztalt súrlódások tárgyában készült részletes beszámolóikat.¹⁰³³ Pedig a határozottabb fellépésre meg lett volna a lehetőség és ezt a közhangulat is elősegítette volna, hiszen márciusban jelent meg Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök említett pásztorlevele, mely április-május folyamán az egész országban élénk tiltakozó visszhangot váltott ki. Elterjedt a híre továbbá annak is, hogy április végén V. Ferdinánd uralkodói leiratot bocsátott ki, melyben hangsúlyozta, hogy öröködi a törvényes rend megtartása felett, a katolikus püspököket pedig felszólította, hogy a - felségsértési perek miatt - kiélezett helyzetben tartózkodjanak a felesleges és ártalmas izgatásoktól. (A leiratban foglaltakat a reformellenzék 1844-ig rendszeresen érvként használta a püspöki kar törvényszegésének bizonyítására.) Minderről egyébként Porkoláb Dániel budai ágens pontosan értesítette is Szathmáry püspököt 1839. május 11-én Budán kelt levelében: *„A nagyváradi püspöknek a vegyes házasságok megtiltása eránt kiadott törvénytelen pásztori levelét őfelsége is milyen indulattal vette, megtetszik a helytartótanácsához közelebb leküldött s a múlt tanácsai ülésbe felolvasott és örökös hálára buzdító k. intéző leveléből [...] Csak [az] a kár, hogy ezen aranybetűkre érdemes k. rendelet csak az érsekekkel és püspökökkel rendeltetett közölni, holott mily kimondhatatlan jótékony következtetése lett volna annak, ha az nemcsak főtisztelendő superintendentiáinkkal, hanem országszerte minden jurisdictiókkal közölni lett volna, mivelhogy abból őfelségének atyáskodó ritka kegyelmét mindenki örömhálával olvasván, jövőre sok vallásbeli panaszok megszűntek volna.”*¹⁰³⁴ Május első felében egyébként bizonytalan hírek kaptak lábra a hazai reformátusok körében a május 20-ra tervezett „generális konvent” elmaradásával kapcsolatban, de a tiszántúli egyházkerület ennek feltétlen szükségességét belátva, körlevélben kérte a többi püspököt a Lajcsák-féle pásztorlevél következményeinek elhárításában (konkrétan egy konvent-ülés összehozásában) való részvételre. Az eseményre május 26-án sor is került, s az uralkodóhoz a vallássérelmeket taglaló közös feliratot intéztek, melyet azonban az udvar válasz nélkül hagyott.¹⁰³⁵

Az országgyűlés előtt az egyházkerület mégsem szánta rá magát arra, hogy - a konvent közös tiltakozásában való részvételen túl - saját sérelmeinek felterjesztésével nyomatékosítani próbálja a vallásügyi sérelmek törvényes orvosoltatására irányuló szándékot. (A diéta egyébként Pozsonyban már június 8-án megnyílt.) A fentebb említett közgyűlési határozat nyomán csak az év második felében állított össze a jegyző egy terjedelmes dokumentumot, melyben pontokba szedte az egyházkerület álláspontját a sérelmek tárgyában.¹⁰³⁶ Az

¹⁰³² SRKLt. 2. a.) (= A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület iratai. Jegyzőkönyvek.) B-10. sz. köt. Miskolc, 1839. április 17. 8. pont.

¹⁰³³ SRKLt. 2. a.) B-10. sz. köt. Sárospatak, 1839. július 15. 95. sz.

¹⁰³⁴ SRKLt. 2. e.) B. LXII. 27,646. sz.

¹⁰³⁵ Ld. erről: VARGA, 1934. 38. p.

¹⁰³⁶ SRKLt. 2. e.) B. LXII. 27,744. sz.

egyházkerületek közös tanácskozása (vagyis a konvent) legutóbbi említett állásfoglalásának megfelelően kijelentették, hogy értelmezésük szerint az 1791/26. tc. szentesítésével az uralkodó „világos törvény”-t alkotott, melynek szelleme a bécsi és a linzi békekötésekkel hozható összefüggésbe, azok folytatásaként értelmezhető. A sérelmek abból fakadnak, hogy a törvény elfogadását eredetileg is ellenző erők - kimondatlanul: a katolikus püspöki kar - azóta lépten-nyomon a legfőbb kormányzervekre (elsősorban a helytartótanácsra) kényszerítették akaratukat, és azóta folyamatosan a törvénnyel ellentétes rendeletek kiadására sarkallják azokat. Így például az 1791/26. tc. szűkítő, sarkított értelmezését adják, amikor arra hivatkoznak, hogy például a reverzálisokat a törvény szövege kifejezetten nem törli el, csak a házasságkötés akadályoztatásának tilalmát hangsúlyozza; az áttérés előtti 6 heti oktatást szigorú, szankcióként alkalmazható intézkedésnek tekintették (például egy rendelet értelmében az áttérésről szóló bizonyítvány kiadása előtt ha az áttérni akaró katolikus részt vesz egy protestáns templomi rendezvényen, különösen ha úrvacsorával él, akkor nemcsak az illetőt kellett perbe fogatni, hanem a protestáns lelkészt is) stb.¹⁰³⁷ Mindezeket a nehézségeket 1818-ban már az egyházkerület részletesen felterjesztette I. Ferenchez, de a folyamodók *„nemcsak orvoslást nem nyertek, sőt midőn ezen folyamodásuk a helytartótanácsnál tanácskozás alá vétetett, a tisztelendő katolikus papság kérelmére az az előterjesztés tétetett, hogy a protestánsok a közönséges névvel”*¹⁰³⁸ *folyamodástól jövődre tiltassanak el”*.

Az akkor tehát meg nem szüntetett és az utóbbi években felerősödött korlátozásokat tíz csoportra osztotta a dokumentum készítője (Garas Sámuel aljegyző), első és fő sérelemként említve, hogy a protestánsok vallásügyeit nem az 1791/26. törvény, hanem az arra hamis módon hivatkozó, azzal ellentétes értelmű rendeletek útján intézik. Az áttérések ügyében ez például azt jelentette (2. sérelem), hogy bár a hat heti oktatás kötelezettségét sem írja elő külön a törvény, ahhoz az ilyen értelmű rendeletek miatt a katolikusok nemcsak ragaszkodnak, hanem annak végrehajtását olykor évekig lehetőségükben áll elodázní. A 3. sérelem a törvény azon „bal magyarázatát” kifogásolta, miszerint a reverzálisok kérésének szokása már 1791 előtt is gyakorlatban volt, s ha erről a törvény kifejezetten nem rendelkezik, akkor ez a gyakorlat fenntartható és reverzális követelhető. A 4. sérelem azokat a rendeleteket tette szóvá, melyek feljogosították a katolikus egyház helyi képviselőit, hogy akár hatósági erőszak igénybe vétele útján is elvehesse a szülőktől a vegyes házasságból született és nem „megfelelően” keresztelt gyermekeket. Az 5. sérelemben elismerték ugyan, hogy a törvény a másik felekezet hitére való „csábítás”-t tiltotta, azt azonban joggal kifogásolták, hogy erre való hivatkozással protestáns lelkészeket ítélték el, ha nem zavarták el az istentiszteletükön bármi okból megjelenő katolikusokat, nekik olvasás végett könyveket adtak stb. A 6. sérelem a nagyon gyakori rekupulációval (újraesketéssel) kapcsolatos nehézségeket, a 7. pedig azt az 1819. évi rendeletet kifogásolta, mely az egyes gyülekezetek névsorának összeállítását és az attól való eltérések tilalmát írta elő. A 8. a törvénytelen gyermekek katolizálására irányuló törekvések, a 9. pedig a protestánsoknak a katolikus ünnepek megülésére illetve katolikus célokra való adóztatására vonatkozó előírások ellen tiltakozott. (A korban a reformátusok számára különösen sérelmes volt, hogy a helytartótanács - például 1835-ben is - augusztus 20.,

¹⁰³⁷ Az 1830-as évek végén, 1840-es évek elején hatályos vallásügyben kelt, nyilvános helytartótanácsi leiratokat egykorúan a teljesség igényével összegezte: Ekkle'siákat, lelkipásztorokat, iskolatanítókat utasító nevezetesebb királyi rendeletek. In: Polgár Mihály (szerk.): Egyházi almanak MDCCCXLII. évk. Kecskeméten, 1842. 138-162. p.; ill. BLÁSY LAJOS: Egyházi törvény, magában foglaló az országgyűlési czikkeket és k. királyi Rendeleteket [...] mindakét felekezetű magyarhoni protestánsok számára. Pesten, 1844. A kifejezetten sérelmes rendeleteket és azoknak a törvénnyel szembeni ellentmondásait egy 1839 októberében, vagyis már az országgyűlés alatt született jogszabálygyűjteményben is összegyűjtötték. Ld. SRKLt. 2. e.) B. LXIII. 27,858. sz.

¹⁰³⁸ Közönséges névvel = vagyis nem egyénileg, hanem közösség nevében tett folyamodásról van szó.

azaz a Szent István nap megünneplésére kényszerítette a protestánsokat, arra való hivatkozással, hogy az nem vallási, hanem nemzeti ünnep.¹⁰³⁹) A 10. sérelem pedig a protestáns hitbuzgalmi kiadványok cenzúráját, sőt egy ízben lefoglalásának esetét tartalmazta. (A Dunántúlon kobozták el egy ízben az *Ájtatosság órái* c. könyv példányait.) A 10 pont annak ellenére, hogy nem az országgyűlés kezdetére készült, és az udvarral való konfrontáció látszatát továbbra is kényszerűen kerülni igyekezett, mégis fontos szerepet játszott az egyházkerület közéleti szerepvállalásában. Egyrészt azért, mert a sérelmekhez fűzött példákban igyekeztek valamennyi magyarországi egyházkerület eseteiből meríteni (ezáltal az egyház egységét, szolidaritását hangsúlyozni), másrészt az egyházmegyékhez megküldött nyilatkozat lelkipászorokat, protestáns világiakat arra indíthatott volna, hogy a vegyes házassági és egyéb vallássérelemi ügyeknek nagyobb jelentőséget tulajdonítsanak, tiltakozzanak stb.

Ez utóbbi hatás azonban csak nagyon korlátozottan érvényesült. Mind az egyházkerület, mind az egyházmegyék ugyanis az országgyűlés 1840 májusi bezárásáig a figyelmüket elsősorban Pozsonyra irányították, a sérelmek orvoslását a diéta kedvező fordulatától várták. (Mint fentebb említettük, az alsó és felső tábla kompromisszuma ellenére a király nem szentesítette végül a vallásügyi törvényt.) Egyedül a felsőzempléni és ungi egyesült egyházmegye 1840. április 23-i, Deregnőn tartott közgyűlése foglalkozott behatóbban a sérelmekkel és igyekezett pontosan összeállított jegyzékkel segíteni az egyházkerület ilyen irányú küzdelmeit.¹⁰⁴⁰ A vallásügyek politikai csatározásai mögötti konkrét emberi események felidézése tanulságos illusztrációja ennek az egész folyamatnak. A kistráskai egyházközségből jelentették például, hogy egy református szülőktől származó, de korán elárvult 7 éves fiút betegsége miatt a sátorlajújhelyi kórházba szállították, ahol azzal hitegették, hogyha katolikus lesz, azonnal meggyógyul, amit ő el is hitt, s ezáltal „született vallásából kifordított”. Kaposon pedig a plébános egy református anyától származó törvénytelen ikerpárt keresztelt meg, arra való hivatkozással, hogy a katolikus keresztszülők nem találták otthon a református lelkipásztort, ami egyébként nem is volt igaz, más alkalommal ugyanez a katolikus pap reformátusnak született törvénytelen gyermeket az orgonistája által temettetett el. A község egyébként jellemző vegyes házassági ügynek is helyszíne lett, amikor a református Kazinczi Mária helybeli leány egy katolikus legénnyel akart összeházasodni, s a helyi parókiát vezető premontrei szerzetes három hónapig mindenféle ürüggyel húzta-halasztotta az összeesküvésüket, majd a szatmári püspök személyes döntésének szükségességére hivatkozott. Hám János püspök azonban ragaszkodott a lány katolikus hitre téréséhez, de a helyi plébános hitoktatásain Kazinczi Mária „nem tudta vagy nem akarta a r.[ómai] katolika hit alapos cikkeit megtanulni”. Végül a plébános adta fel és összeeskette a házaspárt, a lány pedig megmaradt a hitében, s utána is hűséggel járt a református templomba, „de a törvény elleni erőszakoltatása csakugyan nyilvánvaló” volt.

Az országgyűlés bezárását követő események a protestáns egyházakban is élénk visszhangot váltottak ki. A vegyes házassággal kapcsolatos problémák elmérgesedése miatt már a törvény szentesítésének elmaradását is nehezen vették tudomásul, különösen sértőnek érezték a Kopácsy József hercegprímás, esztergomi érsek által kiadott, említett július 2-i pásztorlevelet és annak következményeit. Az 1840. szeptember 9-10-én tartott konvent-ülés számos kérdéssel foglalkozott, többek között a vegyes házasságok ügyében a katolikus klérus radikális

¹⁰³⁹ Ld. erről pl. BARCSA, 1908. 8. p.

¹⁰⁴⁰ SRKLt. 2. e.) B. LXIII. 27,976. sz. Vagyis erre az egyházmegyére igaz, a többire viszont alighanem csak kevéssé, miszerint a protestáns vallásszabadságért folytatott küzdelem „az egész vonalon megindult már, fent a vezérkörökben és idehaza a traktusok consistoriumaiban egyaránt. Erről tesznek tanúbizonyságot az ungi traktus consistoriumainak jegyzőkönyvei is”. HARASZY, 1931. 75. p.

lépése illetve Lonovics Rómába küldése miatt Szoboszlai Pap István (nem sokkal később a tiszántúli egyházkerület püspöke) jegyzősége mellett küldöttséget választottak, mely megszövegezte a vallássérelmek ügyében az uralkodóhoz intézendő feliratot. Bár a tiszántúli egyházkerület már a Lajcsák-ügy hatására is „megrettenve feljajdult” a zaklatások miatt (és „jajjszózatát” önálló felirat formájában tolmácsolta V. Ferdinándnak, melyre választ nem kapott),¹⁰⁴¹ az 1840 őszi felirat a feltétlen lojalitást, az uralkodói jóindulatba vetett teljes meggyőződést és a kérések megfogalmazásában az alázatosságot képviselik.¹⁰⁴² Feltűnő, hogy 1840 őszén a vármegyei közgyűlések (még a római katolikus többségű vármegyékben is) sokkal egyértelműbben fogalmazták meg a felekezeti egyenjogúság iránti elkötelezettségüket, s nem is annyira kérés, hanem határozott követelés formájában. Ezzel szemben a - Szoboszlai Pap konzervatív felfogását tükröző¹⁰⁴³ - konventi felirat jóval óvatosabban fogalmazott, még a látszatát is kerülni akarta, hogy a vármegyéken végighullámozó ellenzékiiség kapcsolatban áll a protestáns egyházakkal: „*e szomorító jelenetek folytában rémülettel tekintenek a fejtelenségi következményeket, melyek a közálladalomra veszélyhözólag áradhatnak abból, ha egy osztálya a honfiaknak [ti. a katolikus papság] a hazai törvények egyikét kénye szerint és egyoldalúlag magyarázhatván, ekképpen s ezáltal máskor ismét más törvénynek ugyanily magyarázatára önmagának utat nyitna, egyszersmind pedig az ellenkező érdekű másik osztálynak is hasonló önkényes tette - mitől azonban az evangélikus hitfelekezetek még szenvedve s nyomatva is mindörökké távol lesznek - felhívó alkalmat nyújtana*”. Az uralkodó igazságszeretetébe és törvénytiszteletébe, mint a sérelmek orvoslásának egyedüli és legfőbb forrásába vetett feltétlen bizalom hangoztatása mellett megállapították, hogy a katolikus főpapok az 1791/26. tc.-et megsértik, amikor akadályokat gördítenek a vegyes házasságok elé, ráadásul mintegy fél évszázados viszonylagos nyugalom után, továbbá az eltörölt „házassági kötelezvények (reverzálisok) kicsikarását erkölcsi kényszerítéssel eszközölni” akarják.

A november-december folyamán fokozódó vármegyei tiltakozások nyomán sokak optimizmusának adott hangot például a *Világ* publicistája *Hazánk képe 1840 végén* c. óévi visszatekintő illetve újévi programadó írásában: „*Ideje volna a reverzálisok ügyét eldönteni, hogy nem lenne helye a sűrlődásoknak, melyek hasznosabb munka- s vitatásoktól húzzák el az embereket.*” A megoldást pedig egyszerre várta a magyar katolikus főpapság józan mértékletességétől, Lonovics József csanádi püspök római kiküldetésétől és - szempontunkból a legfontosabb módon - „*a hazánkbeli protestánsok fölvilágosodottságától*” is.¹⁰⁴⁴ Bár nézetünk szerint nemcsak az első két tényezővel kapcsolatos várakozása bizonyult 1841 folyamán megalapozatlannak, tény, hogy az új év első hónapjaiban felerősödő vármegyei mozgalom (az áldásmegtagadó plébánosok ellen indított perek stb.) hatására a református egyház is feladni látszott addigi óvatos álláspontját, és a jogaikért való határozottabb kiállás mellett döntött. A tiszáninneni egyházkerület csak több mint fél évvel az említett konvent-ülés után foglalkozott annak határozatai megvitatásával, amikor - a dunamelléki egyházkerület indítványa folytán, Tiszántúl által is támogatottan¹⁰⁴⁵ - szóba került a „hogyan tovább?” kérdése. Vagyis az az alternatíva, hogy a konvent útján újabb felirattal nyomatékosítsák az 1839-40. évi országgyűlésen megállapított törvényjavaslat szentesítése iránti kérésüket, vagy pedig inkább maradjanak csöndben, s így „*ezen ügy továbbá is a törvényhozás útján*

¹⁰⁴¹ Ld. erről: BARCSA, 1908. 9. p.

¹⁰⁴² SRKLt. 2. e.) B. LXIII. 28, 192. sz.

¹⁰⁴³ VARGA, 1934. 257-258., 269. stb. p.

¹⁰⁴⁴ Világ, 1841. 1. sz. (január 2.) 3. p.

¹⁰⁴⁵ BARCSA, 1908. 10. p.

hagyassék”.¹⁰⁴⁶ Az egyházkerület úgy döntött, hogy a törvényjavaslat jó (bár nem minden protestáns követelést elégít ki), ezért a következő konvent-ülésre követeknek előírja, hogy - mivel „*sorsunkat s hitsorsosink békéjét és nyugalmaát teljesen biztosítva csak törvény által hisszük, s hisszük azt is, hogy azon törvényhozó test, mely e tárgyban eddig is már oly sokat tőn, megállapodásai s törvényes végzései királyi megerősítését is a maga útján eszközlék*” - a szentesítés iránti igényük újabb konvent útján történő felterjesztését pártolják, az esetleges később megfogalmazandó kívánatokkal együtt. A határozatban nemcsak az a figyelemre méltó, hogy a református egyház fokozottabb közéleti szerepvállalása iránti igényre utal, hanem az is, hogy az uralkodó helyett a jogaikért folytatott küzdelemben a hangsúlyt az uralkodói jóakarat helyett a törvényhozással (kimondatlanul: az alsó tábla növekvő súlyú reformellenzékével) való kapcsolatra helyezték.

1841 nyarára Szoboszlai Pap István is eltávolodott az addigi óvatos és alázatos kérésekre alapozó felfogásától és a tiszántúli egyházkerület közgyűlésén - az események liberális világi értékelőivel összezsengő módon - kijelentette, hogy „*az elmék fölingerülve, a szívek aggodalomban; sértve a törvény gyakori esetekben; a v.[enerabilis]*¹⁰⁴⁷ *klérus ellenszegül a hangosan nyilvánult nemzeti közvéleménynek*”.¹⁰⁴⁸ Ő is úgy foglalt állást, hogy újabb konventi feliratot kell intézni az uralkodóhoz, melyben a katolikus papság törvénysértő magatartására és a társadalmi békesség ebből fakadó megbomlására kell a figyelmet ráirányítani. (A nyáron egyébként feltűnően megélénkültek az evangélikus és református - egyetemes konventet előkészítő - egyházmegyei illetve egyházkerületi gyűlések, s bár a fő témát a két protestáns felekezet tervbe vett uniója szolgáltatta, ennek kapcsán gyakran szó esett a vegyes házasságok miatti áldásmegtagadás sérelmeiről is.¹⁰⁴⁹)

Az említett előző konventi ülést követően pontosan egy évvel később, 1841. szeptember 9-én Pesten tanácskoztak ismét a követendő magatartás tárgyában. (Az akadémia nagytermében délután 1/2 6-kor egyébként gróf Teleki József tiszáninneri egyházkerületi főgondnok, mint rangidős gondnok nyitotta meg az egyetemes konvent gyűlését.¹⁰⁵⁰) Az elfogadott felirat

¹⁰⁴⁶ SRKLT. 2. a.) B-11. sz. köt. Miskolc, 1841. április 27. 20-21. pont. Az egyházkerületi gyűlés határozatait a helytartótanácsához is felterjesztették: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) C 76. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis.) 1840. 6. kf. 3. t.

¹⁰⁴⁷ Venerabilis = tisztelendő.

¹⁰⁴⁸ Idézi: VARGA, 1934. 276-277. p.

¹⁰⁴⁹ Ld. erről és az unió kapcsán már ekkor hangoztatott tiszántúli református bizalmatlanságról: Pesti Hírlap, 1841. 69. sz. (augusztus 28.) 582. p. stb. A július 12-i tiszáninneri egyházkerületi gyűléssel a helytartótanács is foglalkozott: MOL. C 76. 1841. 6. kf. 24., 34. t.

¹⁰⁵⁰ Ld. erről és a tanácskozásról egykorúan részletesen: Pesti Hírlap, 1841. 73. sz. (szeptember 11.) 614. p.

szövege¹⁰⁵¹ először is jóval rövidebb, mint az egy esztendővel korábbi volt, másrészt határozottabban tette szóvá, hogy az uralkodó eddigi folyamodásait még csak válasza sem méltatta. Továbbá nyíltan érvként használta a világi törvényhatóságokkal való közös felépítésre való hivatkozást: „*És mivelhogy azon gyászos viszonyok, melyekbe az említett pásztorlevelek mindkét felekezetünket s illetőleg az egész hazát bonyolították, eddig nemcsak meg nem engesztelődtek, sőt még inkább zajonganak, s a felingerlett elméket a vallás szent nevében elkeseredett harcra szólítják a törvény és a fennálló rend ellen. [...] múlt évi alázatos esedezésünket, mely hazánk majd minden megyéinek hasonló alázatos felírásaival gyámolítatván, országos óhajtássá lett, legfelsőbb atyai figyelmére méltatni, a vegyes házasságok szabad kötésének tett törvény elleni akadályokat apostoli királyi hatalmánál fogva megszüntetni, a katolikus egyházi rendet a törvény szoros teljesítésére kötelezni, és hitünk sorsosinak s illetőleg az egész hazának az erkölcsiség, vallásosság, a polgári törvény és a belső nyugalom tekintetéből naponként inkább növekedő aggodalmát hovaelőbb kedvező királyi határozattal kegyelmesen eloszlatni méltóztassék.*”

Ugyanakkor a liberális vármegyékkel a református egyházkerületek továbbra sem kívántak - a vallássérelmek miatti tiltakozások eszmei közösségének hangoztatásán túl - a gyakorlatban is együttműködést kiépíteni. Tartózkodóan vagy épp közömbösen viszonyultak az áldásmegtagadó plébánosok ellen indított vármegyei vizsgálatok tárgyában, és feltűnő például, hogy míg a tiszáninneni egyházkerület területén lévő vármegyék (például Borsod, Zemplén, Abaúj, Gömör stb.) a vegyes házasságokban a protestáns házasság érdekében fogantatosítottak szigorú intézkedéseket, a hivatalos egyházi szervek erről nem nagyon akartak tudomást venni. Úgy gondolták, hogy a vármegyék egyoldalú lépéseikkel (például a plébánosok perbe fogásával, a vegyes házasságok megkötésének protestáns lelkész előtti engedélyezésével) „túllőnek a célon”, vagyis lényegében szintén megsértik az 1791/26. tc. betűjét és szellemét, nem várják be az országgyűlésen alkotandó új vallásügyi törvényt. A sajtó is tele volt a térségben áldást megtagadó papok ügyeivel, az egyházkerület mégsem tett semmilyen lépést a vármegyék eljárásának helyeslésére vagy akár tudomásul vételére.¹⁰⁵² Sőt, amikor Bereg vármegye (Zólyomhoz hasonlóan) 1842-ben kinyilvánította, hogy területén a protestáns lelkészek is érvényesen megáldhatják a vegyes házasságokat, és erről a Tiszántúli Református Egyházkerületet is - a lelkipásztorok tájékoztatását kérve - értesítette, az utóbbi erősen tiltakozott a megyei rendelet ellen. Arra hivatkoztak, hogy az 1791/26. tc. értelmében vegyes házasságot csak katolikus pap előtt lehet kötni, s a református egyház a törvény kijátszásában még akkor sem működhet közre, ha a katolikus klérus részéről a reverzálisok követelése miatt nyílt törvénysértés történt, a fennálló mindenkori előírásoknak „*hódolva engedni s ahhoz*

¹⁰⁵¹ SRKLt. 2. e.) B. LXIV. 28,659. sz. Ld. még vonatkozóan: MOL. C 76. 1841. 6. kf. 26., 28., 36. t.; ill. MOL. N 24. (= Regnicolaris Levéltár. József nádor iratai.) 1841. 2131., 2244. sz. Az 1791/26. tc.-kel kapcsolatos feliratról röviden beszámolt még: Világ, 1841. 74. sz. (szeptember 15.) 297. p. stb. Megjegyzés: a vegyes házasságokkal foglalkozó egyházpolitikai állásfoglalások mellett ez a konventi gyűlés elsősorban az egyre inkább fellendülő protestáns uniókísérlet gyakorlati megvitatása miatt vált ismertté. Ld. erről pl.: ZOVÁNYI, 1939. 105-106. p.; KERTÉSZ BOTOND: Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években. In: Hegedűs András - Bárdos István (szerk.): Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Esztergom, 1999. 33-43. p., 36. p. (Az unióval kapcsolatban hiába álltak ki többen az azt előkészítő választmány kiküldése mellett, a tiszántúli református egyházkerület úgy vélte, arra a konvent nem, csak az egyes szuperintendenciák jogosultak, továbbá hangsúlyozták, hogy dogmatikai kérdésekkel az unió kapcsán egyelőre nem foglalkozhatnak. Ld. még előző két jegyzetben idézett cikkeket.) Egyes vélekedések szerint az unió gondolatának felmerülése is az evangélikusok és a reformátusok közös vallássérelmeinek hatására vezethető vissza, ld. pl.: BARCSA, 1908. 13. p.

¹⁰⁵² Ld. pl. a 6. sz. jegyzetben idézettek, ill.: FAZEKAS CSABA: Illés Ferenc edelényi plébános vegyes házassági ügye 1841-ben. In: A Borsodi Tájháza közleményei, 9. Edelény, 2001. (megjelenés alatt)

rendíthetetlenül ragaszkodni” kötelességüknek tartották.¹⁰⁵³ Ennél is tovább ment a nagyváradi református lelkész, aki ugyanerre az érvre hivatkozva a katolikus papok magatartása mellé állt, és törvényesnek ismerte el a passiva assistentia gyakorlatát, sőt fellépett Szilágyi Lajos egyházmegyei tanácsbíróval szemben, akinek az indítványára a bihari közgyűlés kimondta a protestáns lelkipásztor előtti vegyes házasság kötésének lehetőségét.¹⁰⁵⁴ („*Én tettem ki magamat a katolikus klérus ellen, és mégis a magam felekezete vett miatta üldözőbe*” - írta Szilágyi az esetet kommentálva.) Visszatérve a tiszáninneni egyházkerületre, jellemző például az edelényi plébános áldásmegtagadása kapcsán az ottani református egyházközség hozzáállásáról született megállapítás, mely szerint passzív magatartást tanúsított a felekezeti viszályokban, inkább defenzív módon viselkedett.¹⁰⁵⁵ A tiszáninneni egyházkerület elé sem ez a borsodi, sem a többi nagy port felvert eset nem került. Az egyetlen ügy, amellyel ekkoriban foglalkozniuk kellett, a nagykövesdi plébános (bizonyos Pajthény Gergely) eljárása volt 1842-ben.¹⁰⁵⁶ A plébános ugyanis - mint azt a helyi református lelkész, Dióssy István jelentette - egy helyi református férfit 1842. április 30-án összeadott a templomban egy katolikus özvegyasszonnyal, mielőtt a szokásos háromszori kihirdetésről a bizonyítványt számára kiállíthatták volna. (Csak kétszeri kihirdetés történt meg.) Az alsózempléni egyházmegye, majd az egyházkerület felterjesztése folytán az esetről a helytartótanács értesítette az illetékes kassai püspököt, Ocskay Antalt. A püspök az év végén figyelmeztetésben részesítette a plébánosát a házasságjogi előírások megsértése miatt. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a többi vegyes házassági ügghöz képest ez volt az abszolút ritka eset, azon plébánosok mellett ugyanis, akiket az egyházi körlevelek értelmében elkövetett áldásmegtagadás miatt perbe fogtak, a püspökeik a legmesszebbmenőig kiálltak, sőt a felső kormányzatszerveknél a papok ellen fellépő vármegyék megdorgálását követelték.

A feliratot követő tiszáninneni közgyűlésen nem foglalkoztak a vegyes házasságok egyre terebélyesedő ügyével, bár erre a körülmények sem voltak igazán alkalmasak. Rövid kitérőként említjük, hogy a *Pesti Hírlap* részletes tudósításában az egyházkerület közéleti szerepvállalásával kapcsolatos kritikát is megfogalmazott, a reformkor politikai légkörére jellemző érveléssel.¹⁰⁵⁷ A szeptember 28-án kezdődött közgyűlést ugyanis a püspök Perkupára, egy alig ezer lelkes tornai községbe hívta össze, amelynek megközelíthetősége és infrastruktúrája (lakással való ellátottsága) egyaránt nagyon rossz volt, „*mindennek inkább, mint szellemi és nyilvános életnek házája. És itt tartatik egy gyűlés [...] melynek alapja nagy részben a jogegyenlőség éltető eleme, a nyilvánosság volna.*” Maga a közgyűlés a viszonyok miatt a tudósító számára lehangolóan sikeredett. Alig jelentek meg ötvenen, közöttük is az egyháziak voltak többségben a világiakkal szemben. Így fennállt a veszély, hogy egyes családok túlnyomó befolyást gyakorolnak az egyházkerületre, továbbá „*kártékony nepotizmus és hierarchia korcsosíthatják el az egyenlőségre építő rendszert. Ha valahol, itt bizonyára pénzen is meg lehetne venni a nyilvánosságot.*” Ha ez a feltételezés túl éles és igaztalan is

¹⁰⁵³ Ld. az esetről: LEHOCZKY TIVADAR: Vallási mozgalmak 1841-ben. (Beregvármegye törekvései önálló magyar nemzeti katolikus vallást alkotni.) In: Abafi Lajos (szerk.): Hazánk, VII. Bp., 1887. 81-92. p., 92. p.; VARGA, 1934. 270-271. p.; ZOVÁNYI, 1939. 108. p.;

¹⁰⁵⁴ VARGA, 1934. 269-270. p.; ZOVÁNYI, 1939. 108. p. Más alkalommal a tiszántúli egyházkerület viszont nagyon is érdekeltnek mutatkozott Bihar vármegye szabadelvű döntéseinek határozott támogatásában, például amikor 1841 áprilisában a vármegye a tisztújítások alkalmával fejenkénti szavazatjogot biztosított a protestáns és görög nem egyesült papok és tanítók részére. BARCSA, 1908. 11. p.

¹⁰⁵⁵ BARCZA, 1973. 270. p.

¹⁰⁵⁶ Az ügy iratai: SRKLt. 2. e.) B. LXV. 29,153-29,154., 29,176. sz.; B. LXVI. 29,380. sz.

¹⁰⁵⁷ Pesti Hírlap, 1841. 83. sz. (október 16.) 699. p.

volt, a tudósítónak az az észrevétele helyesnek bizonyult, miszerint a tanácskozási idő nagy részét érdektelen téma, a sárospataki kollégium tőkepénzeinek zárszámadása foglalta le.¹⁰⁵⁸ Ragályi Károly táblabíró felhozta továbbá az unió témáját, miszerint a református közéletben nemcsak a tiszántúliakat, hanem az ittenieket is az egyesülés ellenségének tartják. A közgyűlés ennek nyilvánosan ellenmondott, és hogy ezt alátámassza, javaslatot is tett például a miskolci evangélikus és református líceumok összevonására.

Egy hónappal az 1841. szeptemberi konventi feliratot követően, október 12-én az uralkodó a placetum megadásával hozzájárult a *Quas vestro* bulla magyarországi kihirdetéséhez (ezt Kopácsy esztergomi érsek november 8-i pásztorlevele tartalmazta is), amely nemcsak az ellenzéki vármegyék számára adott újabb lehetőséget liberális egyházpolitikai elvek újrafogalmazására, illetve annak leleplezésére, hogy a katolikus egyház a kizárólag magyar törvényhozásra tartozó kérdésekbe Róma tekintélye mögé bújva akar érdekeinek megfelelően beavatkozni. Hanem a protestáns egyházakban is tovább gyengítette az uralkodó jóakaratába és a törvényesség fenntartása iránti elkötelezettségébe vetett feltétlen bizalmat. Teleki József tiszáninneni főgondnok 1842. március 20-án fordult levélben Szathmáry Paksi József püspökhöz.¹⁰⁵⁹ Ebben tájékoztatást adott a két protestáns egyház értekezletéről, ahol a pápai bulla és általában a katolikus egyházi magatartás elleni tiltakozást már nemcsak az uralkodó, hanem a közvélemény (az ekkori politikai csatározásokban amúgy is jelentősen felértékelődő nyilvánosság) előtt is szükségesnek látták „*illendően, de szilárdul*” nyomatékosítani. Az evangélikusok és a reformátusok 4-4 egyházkerületének közös fellépését már kevésnek érezték, ezért egyszerre tartották fontosnak az egyes kerületek külön-külön történő folyamodását és a majdani közös nyilatkozat előkészítését. Újabb elem az eddigi elhatározásokhoz képest, egyben az uralkodóhoz intézett feliratok viszonylagos hatástalanságának újabb felismerése, miszerint szükségesnek vélték a lelkipászorokhoz is körlevelet intézni, hogy híveiket mely elvek alapján világosítsák fel a vegyes házasságok ügyében követendő magatartásról. („*Ebben a reverzálisok törvénytelenségét és a minden vallása igazságairól meggyőzetett apára nézve illetlenséget kifejtván a papoknak meg lenne hagyandó, hogy híveiket azoknak kiadásától ügyekezzenek tartóztatni, egyszersmind pedig oda lennének utasítandók, hogy a vegyes házasságokat, miután azok a római katolikus lelkészek előtt megköttettek, amennyiben azt az illető felek kívánják, megáldják.*”) Teleki leveléhez egy megállapodás útján készült, ugyanakkor nem kötelező erejű szöveg vázlatot is mellékel, mely azt célozta, hogy az egyházkerületek autonómiájának épségben tartásával, viszont hasonló elvek alapján forduljanak az uralkodóhoz. A közvélemény fokozódó nyomásának lehetett a jele, hogy szorgalmazták: a feliratban a „*sértő és ingerlő*” kifejezéseket kerülni igyekezzenek. A helyzet újragondolását és a református egyház állásfoglalásának szükségességét

¹⁰⁵⁸ Megjegyzés: a Pesti Hírlap tudósítója bizonyára nem volt tisztában az egyházkerületben kialakult közgyűlések rendszerével illetve „munkamegosztásával”. Az évben általában két közgyűlést (a rendszerint áprilisban tartandó tavaszit mindenképp) Miskolcra, a júliusit a teológia vizsgák miatt Sárospatakra hívták össze, míg az esztendő utolsó, szeptember vége felé esedékes tanácskozását egy kisebb, változó helységbe hívták össze. (Vizsgált időszakunkban: Az 1839. év utolsó közgyűlésére Szikszón került sor, 1840-ben ugyanezt Deregyőn, 1841-ben Perkupán, 1842-ben Boldván, 1843-ban Berzétén, 1844-ben pedig Megyaszón rendezték.) A fontosabb közéleti kérdésekkel a miskolci illetve sárospataki helyszíneken foglalkoztak, az utolsó tanácskozásnak valóban rendszerint az éves pénzügyi egyenleg megvitatása maradt.

¹⁰⁵⁹ SRKLt. 2. e.) B. LXV. 28,900. sz. Megjegyzés: e hivatalos levél, illetve az ehhez hasonlóak már csak azért is fontosak, mert a püspök és az országosan ismert főgondnok gyakran váltott egymással egyházpolitikai témájú leveleket. A Szathmáry Paksi József által Telekihez 1827 februárja és 1841 októbere között írott 78 levél azonban ma már nem ismeretes, 1956-ban pusztultak el. Korábbi rövid ismertetésüket adja: IVÁNYI BÉLA: A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged, 1931. 355. p.

nyomatékosította, hogy - mint említettük - az említett pápai bulla elvben lehetőséget adott a vegyes házasságok protestáns lelkészek előtti megkötésére.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület egy hónappal később foglalkozott Teleki levelével, és terjedelmes határozatot fogadott el, melyben teljes egészében magáévá tette a nyilatkozat-tervezet fontosabb pontjait, de jelentősen ki is bővítette, önálló értelmezéssel és elemekkel is ellátta azt, elsősorban a házasságokkal kapcsolatos jogi-politikai argumentumok mellé teológiai-spirituális érvelést társítva.¹⁰⁶⁰ Először szükségét érezték, hogy az egyházkerület megindokolja, miért tanúsított korábban passzivitást az 1839 óta heves vitákat kiváltó vegyes házassági ügyekben. Elsősorban arra hivatkoztak, hogy akkor még tanácskozott az országgyűlés, utána pedig a konvent közös felség-folyamodványaitól vártak pozitív elbírálást. (Az érv egyébként kevésbé lehetett meggyőző, hiszen a felbolydult vármegyék vegyes házassági állásfoglalásai szükségessé tették volna korábban is a nyilvánosság elé állást.) Majd így folytatták: „*Midőn azonban sem a törvényhozási, sem a folyamodási úton tett lépéseknek eddigelé sikerét nemcsak nem tapasztalánk, sőt inkább a hercegprímás s több érsekek és püspökök által elbocsájtott, nézetünk szerint törvénybe ütköző pásztori levelek; azáltal, hogy a Magyarországra is kieresztett pápai bréve királyi placetummal ellátottak, mintegy törvényesítették: megnyúlt szívünkben az aggodalom, s mély fájdalom tölté el kebleinket; mert kéntelenítettünk látni azt, hogy a római katolikus papságnak ellenünk, kik ugyanazon Jézusban hiszünk, kinek az magát követőjének vallja, régi neheztelését nem olthatta ki, türelmetlenségét nem szelídítheti háromszáz évek hosszú sora; kéntelenítettünk látni, miként annak hatalmas befolyása ellen sem tűrés sem szenvedés, sem ünnepélyes békekötés, sem törvény elegendő biztosítást eddigelé nyújtani képes nem volt; kéntelenítettünk látni, miként azon evangélika hitvallás, melynek gyakorlata törvény által szabadosnak nyilatkoztatik, melynek fő s egyedüli alapja a Jézus által történt isteni kijelentés, azáltal, hogy az érintett pásztori levelekben annak követői áldásra méltatlanoknak s az evangélikusokkal kötött házasság kárhozatosnak nyilvánítatnak, lealacsonyítatnak; kéntelenek vagyunk látni, hogy mindezeknek hintegetésével az ország különböző hitvallású felekezetei között a csak nemrégiben helyreállott, s azóta szépen virágzott egyetértés és béke fölzavartatni céloztatik; kéntelenek vagyunk szemlélni, miként azon vegyes házasságok, melyeket az 1790. [évi] 26. törvénycikk világos rendelete szerint akadályozni egyáltalában tiltatik, oly erkölcsi nehézséggel akadályoztatnak, melyen fölülemelkedni csak erősebb lelkek képesek, sőt mivel világosan ki vagyon mondva, hogy azon esetekben, ha az ily vegyes házasságra lépő evangélikus férfi születendő gyermekeinek a katolika hitben leendő neveltetésüket térítvény által biztosítja, az összeadás a római anyaszentegyház szertartásai szerint végrehajtandó, kéntelenek vagyunk látni, miként ezen egészintézkedés alatt a római anyaszentegyház azon szándéka rejtezik, miszerint abba a másként hívők, lelki nyugalmuk s meggyőződésük fölláldozásával bekényszeríttessenek.*” A nyilatkozat ezután a református lelkészek felé fordul és kifejezi a kerület vezetésének bizalmát a lelkipásztorok tájékozottsága és elvi szilárdsága felé, azonban nehogy a püspök felügyelői kötelessége elmulasztásával vádoltassék, felhívja a figyelmet néhány dologra. A felhívásban (mint fentebb a helyzet értékelésében is) szembe-tűnő, hogy a katolikus papság magatartását nem csupán a törvényes rend és a társadalmi békesség megsértése oldaláról bírálja, hanem mint a Szentírással ellentétes, magát keresztyén-nek nevező személyhez méltatlan cselekedeteket is kifogásolja. Például: „*hitszónokaink kötelességüknek tartásuk hallgatói előtt mindenkor, midőn arra alkalom nyílik, kijelenteni, miként a vegyes házasságok más házasságoktól nem különböznek, sőt egyházunk alaptörvénye a lelkiösméret szabadsága és türelemnél fogva, bármely házasságokat is*

¹⁰⁶⁰ A közös ajánlást a nyilatkozatra illetve az egyházkerületi végzést ld.: SRKLt. 2. e.) B. LXV. 28,901. sz.; SRKLt. 2. a.) B-11. sz. köt. Miskolc, 1842. április 19. 19. pont.

akadályozni nem szabad, mert vegyes házasságok esetében is a házasság mindenkor ugyanazon Istentől rendelt, és az emberek szíveiből fejlődő szeretetnek frigye marad.” A hatályos törvény - hangsúlyozzák - továbbra is csak katolikus pap előtti házasságot ismer el, a pápai bréve engedélyével ellentétben. Mivel a katolikus előírások reverzálishoz kötik a vegyes házasság megáldását, a törvényhez ragaszkodó protestáns fél kénytelen volna csak a passiva assistentiával megelégedni, ezért óriási a lelkipásztorok felelőssége, hogy a híveiket pontosan felvilágosítsák: *„ámbar ugyan vallásához híven ragaszkodó egy protestánsról is föl nem tehető, hogy illetén, hatásában sem lehető”¹⁰⁶¹ lélekárulásokra [ti. reverzális adására] lealacsonyodnék, mindazáltal lelkészeinknek kötelességökhöz tartozand, a tanításnak minden törvényes módjával hitsorsosainkat ezen már két országgyűlés által törvényellenieknek nyilvánított térítvények káros következéseiről meggyőzni és ezáltal az illetén térítvényeknek kiadását lehetőségig gátolni”.* Az egyházkerület végső döntése abban összpontosult, hogy - addig is, amíg az aktuális feszült helyzetet az új törvény megalkotása nem orvosolja - engedélyezi lelkészeinek azon vegyes házasságok jogszerű és „*vallásunk szertartása szerinti*” megáldását, melyeket az illetékes katolikus pap reverzális hiányában elutasított, vagy csak passiva assistentiával akart illetni. Ily módon az egyházkerület most ahhoz adta beleegyezését, melyet nem sokkal korábban - amikor a protestáns lelkészek általi vegyes házasság-kötés még csak egyes vármegyék indítványa volt - helytelenített. (Az említett tiszántúli egyházkerülethez hasonlóan, mely szintén ekkoriban, az 1842. április 23-i gyűlésén fordult feliratban az uralkodóhoz, hogy tiltakozását nyilvánítsa a protestánsok rendezetlen és sérelmes vallásügyének újabb súlyosbítása ellen.¹⁰⁶²) A tiszáninneni határozat leszögezte továbbá, hogy a stolaris díj még abban az esetben is a katolikus papot illeti vegyes házasság kötésekor, ha protestáns lelkész adta össze a jegyespárt.

A valóban tartalmas és a liberális egyházpolitikai törekvéseknek is megfelelő határozatot azonban több, mint két hónapig még nem küldték el az espereseknek kihirdetés végett. A halogatásra bizonyára ismét a konfliktuskerülő óvatosság adhatott magyarázatot, bár ezzel a kerület nem volt egyedül, hiszen a nyolc protestáns szuperintendenciából csupán kettő hirdette ki hasonló határozatát. Július elején azonban a tiszáninneni közgyűlés is úgy határozott, hogy Szathmáry püspök ne halogassa tovább az intézkedést.¹⁰⁶³ Sőt, egy fokkal megint tovább léptek: előírták, hogy ha bárkinek tudomására jut, hogy valamely református személytől reverzalist vettek, azonnal jelentsék az esetet egyházmegyének, majd az egyházkerületnek, utóbbi pedig haladéktalanul értesíti a világi hatóságokat, hogy utóbbiak „*az ily törvénytelenül vett reverzálisok ügyében azonnal intézkedhessenek*”. Vagyis ekkor az egyházkerületben a vármegyékkel való aktív együttműködés álláspontja vált meghatározóvá, nemcsak elfogadták, hanem kifejezetten szorgalmazták a hatóságoknak a felekezeti jogegyenlőség érdekében foganatosított intézkedéseit. Mindezt tovább nyomatékosította, hogy kimondták: nem kell feltétlenül ezt a „szolgálati utat” betartani, az egyházközségek segédgondnokai azonnal értesítsék közvetlen módon is a törvényhatóságokat.¹⁰⁶⁴

Az 1842-es év második felében azonban nem folytatódott az egyházkerület és a liberális vármegyék politikai együttműködésére irányuló törekvés, aminek több oka is kimutatható.

¹⁰⁶¹ Értsd: fel sem mérhető.

¹⁰⁶² VARGA, 1934. 277. p.; ZOVÁNYI, 1939. 109. p. 1841 után egyébként általánosan csökkent a közös konventi felírásokba vetett bizalom, a protestáns vezetők sokkal inkább az egyházkerületek önálló állásfoglalásaitól reméltek eredményt. (Hasonlóan kevés sikerrel.)

¹⁰⁶³ SRKLt. 2. a.) B-11. sz. köt. Sárospatak, 1842. július 11. 126. pont.

¹⁰⁶⁴ Megjegyzés: érdekes, hogy a közgyűlési jegyzőkönyv fogalmazványának tanúsága szerint ez utóbbi elemet később toldották a szövegbe.

Először is általában véve csökkent a vegyes házasságokkal összefüggő viták élessége, „tétje” például 1841 elejéhez képest. Nyilvánvalóvá vált továbbá, hogy 1843-ban újra országgyűlésre kerül sor, melyen várható a korábbi vallásügyi törvényjavaslat elfogadása, az udvar számára is kényelmetlen vegyes házassági ügyek lezárása, s ez a protestáns egyházak figyelmét az „ellenállás” helyett a törvényhozás kedvező fordulatainak kivására irányították. Végül pedig ekkoriban erősödtek fel bizonyos polémiák az egyházon belül, melyek lekötötték az egyházkerületi közgyűlések energiáit.

A vallássérelmek ügyében a törvényhozással kapcsolatos várakozás mellett ismét nagyon előtérbe került az uralkodó jóindulatába vetett bizalom. Az országgyűlést mintegy két héttel megelőző tiszáninneri egyházkerületi közgyűlés bejegyzése tömören örökíti meg az időszak általános hangulatát, problémáit, amikor azzal foglalkoztak, hogy éppen a legrosszabbkor támadt a református egyházon belül szokatlan élességű vita a szuperintendens-választás módja körül, „*most midőn a legjobb s alattvalói iránt leggyöngédebb indulatú királyi fölség szelíd kormánya alatt a hon különböző vallást követő polgárai felett béke olajága leng, a minden szépben és jóban előhaladni törekvő kor igényelte szeretet éltető lehelete ápolási alatt reményeink szerint mindig élénkebben fölzöldülendő; most midőn a két protestáns felekezetet már szinte három századok óta elkülönöző fal, a mind tovább terjedő felvilágosodás varázshatalma illetésére omladozni kezd, s hasadni indult hajnala az arany időnek, melyben azok nem Jeruzsálemben, nem a Garizim hegyén többé, hanem hit s rendtartásban egyesülten leendenének az örökkévalót lélekben és igazságban imádandani*”.¹⁰⁶⁵ Az országgyűlés tárgyalásait az egyházkerület optimistán, fokozódó várakozásokkal szemlélte, legfeljebb egy-egy, a sérelmek orvoslását általában kérő felterjesztés megfogalmazása iránt érkezett javaslat. Mint például a gömöri egyházmegye 1843. szeptember 19-20-án tartott közgyűléséből, mely arra kérte az egyházkerületet, hogy ne lankadjon „*evangéliomi szentséges vallásunk s az azzal kapcsolatban álló lelkiismeretbeli szabadságunk ügye fölött szemesen örködni*”, s a diéta figyelmét felhívni a protestánsoknak „*az ország törvényein alapult, de sokképpen megcsonkított jogaiba*” való visszahelyeztetésére.¹⁰⁶⁶ A tiszáninneri egyházkerület 1844 januárjában a körvonaleződő, de még nagyon is bizonytalan törvényjavaslatot már elegendőnek érezte ahhoz, hogy visszautasítsa Zay Károly, az evangélikus egyház főfelügyelője felhívását. Zay ugyanis újabb feliratokat szorgalmazott az egyházkerületekből a törvény támogatása, további eredmények kiharcolása érdekében.¹⁰⁶⁷ A kisebb gyűlés méltányolta Zay buzgalmát, de remélte, hogy nem fog sem „*lágymelegséggel vagy hidegséggel*” vádoltatni, ha látva a pozitív fejleményeket, a konvent összehívását sem szükségesnek, sem időszerűnek nem tartották. Így vélekedtek: „*nehéz aggodalmink közt édesen megnyugtatólag tapasztalni szerencsések lehetünk mint állottak elő a jelen országgyűlés jelesb férfiúinak koszorújából többen, sokan a különböző vallásbeli felekezethez tartozók közül is, kik nyomott sorsunkat nemesen verő szívükre vévén, az igazság szent érzelmétől hevülten a leghebb kívánatot is*

¹⁰⁶⁵ SRKlt. 2. a.) B-12. sz. köt. Miskolc, 1843. május 2. 118. pont. A bibliai utalás: Ján. 4,20-21. A közgyűlésről egyébként Palkovics Antal tollából egykorúan részletes tudósítás is megjelent: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1843. 21. sz. (május 27.) 241-242. p. A vita háttérében az állt, hogy dunamelléki egyházkerület vértessaljai egyházmegyéje felkérte a tiszáninneri kerületet, hogy a püspökválasztással kapcsolatos nézeteltéréseikben hozzon döntést. Nagy Gedeon alispán ezt nagyon veszélyesnek nevezte, mondván, hogy az egyházkerületek nem avatkozhatnak egymás belügyeibe. Javasolta viszont, hogy a négy egyházkerület törvényes legfelsőbb fórumot, irányító szervet alakítson, „*melynek határozatain minden protestáns egyén s alkatrész-testület megnyugodjék, melynek ítéletei felsőbb helyre ne apelláltathassanak*”. A többség hevesen ellenezte ezt, mert olyan, a magyarországi kálvinizmus hagyományaitól eltérő centralizációhoz vezetne, „*minek különösen e kerület mindig ellentmondott*”.

¹⁰⁶⁶ SRKlt. 2. e.) B. LXI. 29,796. sz.

¹⁰⁶⁷ SRKlt. 2. a.) B-12. sz. köt. Miskolc, 1844. január 9. Miskolc. (kisebb gyűlés) 1. pont.

kielégíthető, örök hálánkra méltó férfias szilárdsággal, rendületlen s kitartó béketűrőssel, magas lelkesedéssel emeltek szót sokszorozott sérelmeink orvosoltatása, vallásbeli jogaink s szabadságaink épségben tartása s törvények általi biztosítása mellett. Most [...] ezeknek következtében várnunk kell, és legigazságosabb és legjobb urunk s királyunk atyai indulatától méltán várhatjuk fájdalmainknak megenyhítését, várhatjuk az öfelsége legkegyelmesebb leiratában nyilvánított szép elvek alapján épülendő, a különböző hitvallású polgárok közti, a hon felvirágzását feltételező nyugalom, béke, egyetértés fennmaradhatásáért kezeskedendő törvények hozatala általi megvigasztaltatásunkat.” Ez az álláspont sem volt egyedülálló, a tiszántúli egyházkerület például arra való hivatkozással utasította e a vallássérelmek felterjesztését (még az egyházmegyéből érkező ilyen értelmű kéréseket is), hogy mindazt a vármegyei követutasítások is bőséggel tartalmazzák, csak az országgyűlés munkájának nehezítése lenne az előkészítetlen akciózás következménye. A világi protestánsok szintén feleslegesnek vélték az országgyűlés előtt a konvent összehívását és újabb közös felirat fogalmazását, így 1844 tavaszán (a vallásügyi törvény szentesítését kilátásba helyező 1844. március 25-i királyi leirat ismeretében) a meghatározó személyiségek, például Teleki József tiszáninneni főgondnok is szükségtelennek vélte a konvent megtartását és halogatta annak összehívását.¹⁰⁶⁸

Az 1844/3. tc. elfogadását általános öröm fogadta a református egyházban, jóllehet a végrehajtás során újabb kisebb-nagyobb sérelmekkel kellett szembenézniük az egyházkerületeknek.¹⁰⁶⁹ A tiszáninneni régióhoz kapcsolódó esemény még, hogy a törvény elfogadásában nagy szerepet tulajdonítottak Teleki József főgondnoknak, amiért a tiszántúli kerület köszönetnyilvánítást szavazott meg neki és József főherceg nádornak is. (Bár ami Telekit illeti, ő az országgyűlésen nem annyira nagyszabású szónoklataival, hanem sokkal inkább rövid, lényegre törő megjegyzéseivel tűnt ki. Az kétségtelennek látszik, hogy az alsó tábla vallásügyi javaslatai mellett következetesen kiállt, s elsőként követelte a szülők teljes jogának elismerését gyermekük kereszttelítésével kapcsolatban.¹⁰⁷⁰)

Az események és az egyházkerületi források rövid áttekintése után meg kellene próbálni valami értékelést adni az 1830-as évek végi - 1840-es évek eleji politikai élet és a református egyház kapcsolatrendszeréről. Az utókor vonatkozó értékelései rendszerint két különböző dolgot hangoztatnak: vagy a protestáns egyházak passzivitását hangsúlyozzák, vagy ellenkezőleg éppen azokból eredeztetik a polgári átalakulás egyházpolitikai programját. Kétségtelen, hogy az 1830-as években általában az udvar iránti lojalitás jellemző a református egyházra, inkább sodródnak az eseményekkel, mint annak alakításában szerepet vállalnának.¹⁰⁷¹ (Gyakran idézik Kölcsény találó megállapítását, melyet 1833. február 4-én vetett papírra: „Mily változás! Mikor a linzi békét s a bécsi szerződést még vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövedőlni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen a Luther és Kálvin fiai hallgatva nézik,

¹⁰⁶⁸ VARGA, 1934. 278., 283-284. stb. p.

¹⁰⁶⁹ Ennek iratait ld. pl.: SRKLT. 2. e.) B. LXVI. 29,482. sz., B. LXVIII. 30,874. sz. stb.; VARGA, 1934. 284. p.

¹⁰⁷⁰ Ld. pl.: 1843dik évi Magyar Ország gyűlésen a Méltóságos Főrendeknél tartott országos ülések Naplója. V. köt. Pozsony, 1844. 83. p. stb. Teleki József (1790-1855) egyébként nagyon sokrétű közéleti tevékenységet folytatott. 1827-től előbb Csanád, majd Szabolcs megye főispánja, kancelláriai tanácsos, 1840-től országgyűlési koronaőr, két évvel később erdélyi gubernátor. 1830-tól a Magyar Tudós Társaság (akadémia) első elnöke, 1853-57 között megírta a *Hunyadiak kora* c. művét. 1824-től a Tiszamelléki Református Egyházkerület illetve a sárospataki kollégium főgondnoka.

¹⁰⁷¹ Ezt hangsúlyozza művében több helyen: VARGA, 1934. Zoványi Jenő a korszak reformátusait lesújtóan „dobzse-protestánsoknak” nevezte, akik maguk soha ki nem vívhatták volna az 1844/3. tc.-et, az 1848-as fordulatról nem is beszélve. ZOVÁNYI, 1939. 108. p.

míg a Pázmán hitének sorsosi érettek egymással vetekedve szólnak?”¹⁰⁷²) Ebben bizonyára a jozefinista egyházpolitikának van jelentős szerepe, vagyis annak a felfogásnak, miszerint a legnagyobb eredményeket egy jóindulatú Habsburg-uralkodó türelmi politikájától nyerte az újkori magyar protestantizmus. Az 1840-es évek első felében, felismerve, hogy V. Ferdinánd és államrendszere a katolikus főpapokat továbbra is egyik első számú magyarországi szövetségesének tekinti, akiknek társadalmi-politikai érdekeiért tenni is kész, gyakrabban került sor a református egyházkerületek tiltakozására, a liberális ellenzékkel való érintkezési pontok keresésére. Összességében azonban úgy gondoljuk, hogy a korban a felekezeti egyenjogúságnak és viszonyosságnak, az állam és az egyház elválasztásának, valamint a vallás- és lelkiismereti szabadság biztosításának polgári programja nem elsősorban a protestáns egyházakból indult el, annak szellemi forrásvidékét sokkal inkább az 1830-as évek elején formálódó magyar liberalizmusban, annak „világi” és nem „egyházias” megfogalmazásában kell keresnünk. A reformellenzék táborában nagyon is hasonló egyházpolitikai eszméket tettek magukévá katolikusok és protestánsok egyaránt, közöttük a közös nevező - az egyházi konzervativizmussal is szembehelyezkedő - liberális felfogásukban ragadható meg.

Más kérdés, hogy a sajátosan nemzeti liberalizmus eszmerendszerének kialakulása a reformellenzék számos képviselőjében más és más okokra vezethető vissza. (Számos szabadelvű katolikus esetében bizonyosan a lelkiismereti szabadság humanisztikus megközelítése, vagy épp a felvilágosodás filozófiája és nem a protestáns tradíció játszotta ezt a szerepet.) Kétségtelen, hogy sok református és evangélikus közéleti személyiség pályafutásában kimutatható, hogy a magyar protestantizmus függetlenségi („kuruckodó”) hagyományai szerepet játszottak felfogásuk kialakulásában, és többségük sérelmi ellenzékiisége épp az 1830-as évek elején formálódott át a polgári átalakulást igenlő reform-ellenzékiiséggé. Az egyház intézményes fellépéséről mindez nem mondható el, vagyis rendszerint a vallási sérelmek orvoslását követelő, azzal megelégedő, de új típusú állam-egyház modell kialakításában állást nem foglaló magatartásnak lehetünk tanúi. A tiszáninneri egyházkerületben például a Borsod megyei Palóczy László esetében református származása és élete végéig megmaradt személyes vallásossága komoly szerepet játszott liberális egyházpolitikai felfogásának formálásában. Hasonló megállapításokat fogalmazhatunk meg Szemere Bertalannal stb. kapcsolatban is, akiknek ilyen világnézete számos konkrét intézkedésnek, indítványnak lett a forrása.¹⁰⁷³

Mindemellett kétségtelen, hogy ez az időszak a szabadelvűség egyházon belüli térhódításának korszaka is, vagyis a világi nemesség és a lekipásztorok egyre nagyobb rétegeiben fogalmazódik meg az egyéni kegyesség mellett a közjó szolgálatának aktív közéleti szerepvállalásra serkentő programja. A társadalom, az állami intézményrendszer és a nemzeti közösség protestáns szellemében (vagyis az Isten előtti egyenlőség elve alapján) való megújításának gondolata áthatotta a prédikációkat, az egyház sajtóját, hétköznapijait és életének szinte minden területét.¹⁰⁷⁴ Mindennek markáns jelenléte kétségtelen, még ha (mint láttuk) az egyház intézményrendszerének döntéseiben ez kevésbé is érhető tetten - legalábbis az 1848. évi fordulatig.

¹⁰⁷² KÖLCSEY FERENC: Országgyűlési napló. Kritikai kiadás. Sajtó alá rend.: Völgyesi Orsolya. Bp., 2000. (Kölcsey Ferenc minden munkái. Országgyűlési íráskönyvtár, I.) 87. p.

¹⁰⁷³ Ld. erről pl.: FAZEKAS CSABA: Miskolc város az országos politikában. In: Faragó Tamás (szerk.): Miskolc története, 1702-1847. Miskolc, 2000. (Miskolc története, III/1.) 7-57. p., 51-54. p.

¹⁰⁷⁴ Ld. erről összefoglalóan pl.: DIENES, 1999. 51-52. p.

Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról (1849)*

Horváth Mihály, a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1849. június 15-én közzétett felhívásában az év augusztus 20-ra Pestre összehívta a magyarországi katolikus egyház kongresszusát. A hazai katolikus autonómia-mozgalom történetének e fontos epizódja egyáltalán nem ismeretlen a kutatás előtt, s maga a - miniszter szándékaira, autonómia-elképzeléseire fényt vető - felhívás szövege is a közelmúltban újra napvilágot látott, Sarnyai Csaba Máté szakavatott bevezetése és jegyzetei kíséretében.¹⁰⁷⁵ Korábban többször hivatkoztak rá a szakirodalomban, az autonómia-mozgalommal foglalkozó tanulmányok méltatták is a kezdeményezés lényegét, jelentőségét. (Mint Sarnyai helytállóan megjegyzi, nem véletlen, hogy a - főleg katolikus egyháztörténeti - méltatások gyakran mellőzték a felhívás szövegében fő helyre állított demokratikus egyházreform-igényt illetve a püspöki kar politikai magatartásának nyílt bírálását.¹⁰⁷⁶) A Horváth Mihály által június 15-én aláírt, majd a Közlönyben 19-én megjelent felhívásnak azonban a kutatók csak a közlésre szánt változatát használták (az említett legutóbbi forráspublikáció is az 1849-es Közlönyt illetve 1868-as második megjelentetést használta¹⁰⁷⁷), a szövegnek azonban fennmaradt a miniszter keze nyomát viselő eredeti fogalmazványa is.¹⁰⁷⁸ Úgy érezzük, a betoldásokkal, kihúzásokkal, átírásokkal tarkított szövegre érdemes ismét felhívni a figyelmet, elsősorban az autonómia-felhívás történeti jelentősége miatt. Hiszen az elsőként papírra vetett majd módosított szövegváltozatok¹⁰⁷⁹ fontos adalékokat szolgáltatnak az autonómia-koncepciót megfogalmazó Horváth Mihály szándékait illetően, és gazdagíthatják mind a múlt századi egyháztörténeti, mind általában a forradalom és szabadságharc utolsó szakaszát illető ismereteinket.

Az említett katolikus egyháztörténetírás rendszerint Horváth Mihály szavaiból azt emelte ki, hogy a „katolikus vallás sérelmeinek az orvoslását helyezte kilátásba”, továbbá, hogy a miniszter felhívása is tartalmazza azt az 1848 tavaszán gyakran megfogalmazott katolikus álláspontot, miszerint a protestáns felekezetek szerencsések voltak magukat az államtól függetleníteni és ügyeiket önállóan intézni - vagyis a „súlyos gyámság” alól kell a katolikusokat felszabadítani, jogaikat további törvényekben biztosítani. (Ahogy Meszlényi Antal fogalmazott: „az áprilisi országgyűlés mulasztásait augusztus fogja jóvátenni.”) Hangsúlyozzák

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

¹⁰⁷⁵ SARNYAI CSABA MÁTÉ: *Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1997. 1-2. 147-150.

¹⁰⁷⁶ SARNYAI i.m. 149.

¹⁰⁷⁷ Közlöny, 1849. 135. sz. (június 19.); Religio, 1868. II. 137.

¹⁰⁷⁸ Lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, H 56. (= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Római katolikus egyházi osztály) 1849. Egyedi ügyek. 17. cs. 57. tételsz.

¹⁰⁷⁹ A szövegekhez fűzött kiegészítések, átírások tartalmi vonatkozásait elemző forrásközlésre ld. pl.: SPIRA GYÖRGY: *1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a*. Bp., 1964. 345-350. Hasonló szövegeközléssel és elemzéssel a negyvennyolcas egyházpolitika kérdései kapcsán próbálkoztunk: FAZEKAS CSABA: *Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847-48. évi országgyűlésen*. In: Győri Tanulmányok, 22. Győr, 2000. 65-154.

továbbá, hogy a kormány fenn akarta tartani az egyház (1848/20. tc.-ben biztosított) jogait, lehetőséget adni saját önkormányzatának kiépítésére stb.¹⁰⁸⁰ Más történétírók emellett leszögezik Horváth Mihály álláspontjában a liberális-demokratikus egyházreform meghatározó igényét. Ez utóbbi pedig feltételezte nála a katolikus önkormányzat megeremtését.¹⁰⁸¹ Horváth Mihály maga is a tanácskozás (sőt évente megtartandó tanácskozás-sorozat) feladatának az „általános egyházi újjáalakulást és újjászületést” tekintette, az „egyházi bajok forrásai” között pedig első helyre a papság anyagi ellátásának rendezése mellett a cölibátust, a kor szellemével össze nem egyeztethető szerzetesrendeket stb. állította, és mélyen elítélte a püspöki kar korábbi konzervatív politikai szerepvállalását.¹⁰⁸²

Az augusztus 20-ra meghirdetett autonómia-közgyűlésre szóló felhívás első fogalmazványában sokatmondó beszúrák és kihúzások szerepelnek, természetesen a szöveg formázásakor elkerülhetetlen - különösebb jelentőséggel nem bíró - nyelvtani-stilisztikai jellegű javítások, egyeztetések mellett. (Például amikor először arról írt, hogy „a katolikus egyház viszonyai nem maradhatnak a régiek, úgy az álladalom, mint a’ belkormányzat ügyeit illetőleg”, majd a mondat végét átjavította: „úgy az álladalom, mint a’ belkormányzat irányában”.)

Az ezeken túli javítások két csoportra oszthatók. Először is több esetben Horváth Mihály nyomatékosító, egyértelműbbé tevő kifejezéseket alkalmazott. Már az első sorban is, amikor a Habsburg-ház elnyomása miatt a katolikusoknak először csupán a „méltó fájdalom” érzését tulajdonította, majd a mondatot annak (a kényszerűség-érzést jobban kiemelő) túrésére javította. Ugyanitt a „vallásához hűven ragaszkodó” kifejezésbe még utólag az „önzés nélkül” formulát is beszúrta. Vagy lejjebb, amikor a kormány jó szándékát „minden vallás” irányában biztosítani igyekezett, jellemző, hogy a két szó közé beszúrta nyomatékosító megjegyzését: „minden, tehát a kath. vallás...” Ugyanitt jelzésértékű, hogy a kormány pozitív hozzáállását és törvénytiszteletét először a „katolikus vallás” irányában igyekezett hangsúlyozni, majd a vallás szót „egyházra” módosította, a katolikus elé pedig a „magyar” jelzőt szúrta be. Előbbi változtatás nyilván az egyház, mint társadalmi intézmény jellegét, utóbbi pedig annak nemzeti elkötelezettségét nyomatékosította, bizonyára összefüggésben egyes (az egyház Rómához való kötődését lazítani kívánó) függetlenségi törekvésekkel. Önmagáért beszél még, hogy a tanácskozás helyét és idejét rögzítő bekezdésben az „egyház ügyeinek” rendezését célként meghatározó mondatrészből kihúzta előbb az „összes”, majd a „minden” szavakat, bizonyára azért, mert valamennyi fontos kérdést egyetlen tanácskozáson úgysem lehetett volna megvitatni. Így a célba vett rendezvény feladata egy tanácskozás-sorozat elindítása volt, mint ez Horváth Mihály későbbi visszaemlékezéseiből egyértelműen kitűnik.¹⁰⁸³

A javítások másik csoportja egyértelműen tartalmi jellegű, ezekben nem pusztán hangsúly-áthelyezés, hanem kifejezett módosítási szándék érzékelhető. A három ilyen jellegű kihúzás-betoldás közül figyelemreméltó, hogy a kormány feladataival, hozzáállásával kapcsolatos bekezdés végére eredetileg annak leszögezését szánta, hogy a központi államhatalom fenn

¹⁰⁸⁰ Ld. pl. MESZLÉNYI ANTAL: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.) 221-222.

¹⁰⁸¹ TÖRÖK JENŐ: *A katolikus autonómia-mozgalom, 1848-1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez*. Bp., 1941. (Palaestra Calasanciana, 33.) 44-47. Ld. még hasonlóan: HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 424-425. A többi szerzőre ld. SARNYAI i.m. 148., 9. jegyz.

¹⁰⁸² Ld. erről: HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. In: HORVÁTH MIHÁLY: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások*. Szerk.: PÁL LAJOS. Bp., 1986. (Történetírók tára) 209-426.; 369-374.

¹⁰⁸³ Ld. az előző jegyzetben idézett irodalmat.

akarja magának tartani az egyház feletti felügyelet jogát. A - nyilván a főkegyúri jog bonyolult problémakörét is érintő, vitákra alkalmat adható - passzust Horváth utólag kihúzta, és az állam felügyeleti jogosultságának emlegetése helyett arra háramló kötelezettséget rögzített, mégpedig az egyház-állam viszony törvényes rendezésének vonatkozásában. A módosítás mögött az egyházi közvélemény megnyerése és megnyugtatósa iránti szándék félreérthetetlen. Alábbi fogalmazványból kiderül továbbá, hogy Horváth Mihály eredetileg szeptember 1-re akarta összehívni a tanácskozást. Hogy utólag miért módosította augusztus 20-ra, pontosan nem tudhatjuk, de valószínűsíthető, hogy a nemzeti és egyházi szempontból egyaránt jelentős ünnep (Szent István nap) a közgyűlés fontosságával, ünnepélyességével és tartalmával függött össze. Nyilvánvaló, hogy a mindössze 11 napos előbbre hozásnak szimbolikus okai lehettek.¹⁰⁸⁴ Érdekes még, hogy Horváth eredetileg „közönséges kath. Convent”-nek nevezte az általa összehívott tanácskozást, melyet utólag átnevezett az összes magyar katolikus egyházat képviselő közgyűlésnek. Feltehető, hogy a „konvent” szó elkerülése legalábbis részben az ahhoz kapcsolódó esetleges forradalmi hagyományok miatt tűnt indokoltnak, hiszen a konvent (különösen a francia forradalom óta) független törvényhozó testületet jelentett. Ez az apróság, ha nagyon halványan is, de utalhat a szakirodalomban elsősorban Hermann Egyed által képviselt feltételezésre, miszerint Horváth Mihály valóban hosszabb távon a magyarországi katolikus egyház Rómától való függetlenítésére, gallikán mintájú nemzeti egyházzá alakítására és erős alapokon nyugvó önkormányzatának kiépítésére törekedett.¹⁰⁸⁵

A fogalmazvány lapján szerepel még egy utólagos megjegyzés, miszerint a kitűzött egyházi közgyűlés a „közbe jött akadályok miatt elhalasztatik”, újabb összehívására pedig majd a „maga idejében” kerül sor.

A felhívás szövegét - Sarnyai Csaba Máté idézett cikke alapján - betűhíven, eredeti írás-jelekkel közöljük. A fogalmazvány jellegének áttekinthető visszaadására az alábbi eljárást követtük: A betoldások eredményeként a szövegbe került szavakat **kövéritéssel** emeltük ki, a később Horváth Mihály által eszközölt kihúzásokat (bekezdésként emelkedő számú) *-gal láttuk el és az érintett szövegrész mellett, bal oldalon *dőlt* betűs szedéssel tüntettük fel.

¹⁰⁸⁴ Bár erre semmilyen utalásunk nincs, megkockáztatható még a feltételezés, hogy szeptember 1-et a Horváth Mihály vezette kultusztárca már csak azért sem tarthatta szerencsésnek, mert éppen egy évvel korábban e napra hívta össze elődje, Eötvös József a protestáns egyházak képviselőit azok igényeinek tisztázása érdekében. Az 1848-as minisztert épp katolikus elfogultsággal vádoló és iskoláik, függetlenségük feltétele miatt bizalmatlan protestáns értekezlettel való még annyira homályos párhuzam is 1849-ben Horváth Mihály számára kényelmetlen lehetett. Az először 1848. augusztus 1-re, majd szeptember 1-re összehívott protestáns értekezletre és félelmekre ld. pl.: ZSILINSZKY MIHÁLY: *Az 1848-iki vallásügyi törvényczikk története*. Bp., 1908. 46-57.; BÍRÓ SÁNDOR - BUCSAY MIHÁLY - TÓTH ENDRE - VARGA ZOLTÁN: *A magyar református egyház története*. Bp., 1949. 280-282. stb. A vonatkozó forrásokat közölte: *Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében*. Szerk.: F.KISS ERZSÉBET. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.) 146-155.

¹⁰⁸⁵ HERMANN i.m. 425.; illetve: HERMANN EGYED: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*. Gödöllő, 1932. 80. Ld. még erről: Sajtó alá rend.: ÓVÁRY-AVARY KÁROLY. Bp., 1930. 45.

DOKUMENTUM

- * *Méltó fájdalmat érezhetett* * Méltó fájdalommal kelle túrníe a' megbukott dynastia uralkodása alatt minden, vallásához **önzés nélkül** híven ragaszkodó katholikusként, hogy míg más hitfelekezetek hosszas küzdelmeik gyümölcseül végre szerencsések voltak vallásukat a' minden szabadságot elnyelő királyi kormány túlterjeszkedő befolyása alól felszabadítani, 's egyházi ügyeikben önkormányzólag intézkedni: a' kath. egyház mind végiglen olly súlyos gyámság alá volt helyezve, miszerint annak ** a' kor és körülmények szerint felmerülő érdekei mellékes, gyakran önző és alacsony czéloknak feláldoztatván, **az egyház kebelében** minden szabadabb kifejlés teljesen lehetetlenné tétetett.
- ** *az egyház érdekei*
- Még sajnosabbá lőn pedig a' **kath.** egyháznak e nyomasztó helyzete az által, hogy a' mindenben korlátozó gyámságot sokan, kivált az első szülöttek közül előnynek tartván, 's a' súlyos bilincseket arany láncznak tekintvén, a' szolgálást nem megszüntetni, hanem megörökíteni törekedtek.
- A' kath. egyház illy lealacsonyító helyzetben tovább nem maradhat. Politicai 's polgári életünk a' forradalom által demokratiai alapot 's formákat nyert. A' kath. egyház viszonyai nem maradhatnak a' régiek, úgy az álladalom *, mint a' belkormányzat ** irányában. Kell, hogy a' kath. egyház is visszanyerje autonómiáját 's önkormányzati jogát, miszerint a' gyámság alól felszabadulván, érdekei 's a' kor és körülmények igényei szerint fejlődhessék.
- * *irányában*
- ** *ügyeit illetőleg*
- Az ország kormánya illetetlenül fenn akarja 's fogja tartani minden, **tehát a' kath.** vallásnak is az utósó pozsonyi országgyűlésen biztosított szabadságát; 's feladatának csak azt tekinti, hogy a' **magyar** kath. * egyháznak a' szabadság alapján történendő újjászületésére 's mind az álladalom iránti viszonyainak, mind belkormány szabályozására módot és alkalmat nyújtson, ** **'s gondoskodjék, hogy az egyháznak az álladalom irányában szabályozandó viszonyai törvény által is biztosíttassanak.**
- * *vallásnak*
- ** *egyedül a felügyeleti jogot tartván fenn magának*
- Ez okból előlegesen tudtára adatik a' kath. egyház minden tagjainak, hogy ezen egyház * ügyeinek elintézésére f.é. ** aug. 20-dik napján Pesten *** olly közgyűlés fog tartatni, mellynek tagjai az összes magyar kath. egyházat képviseljék.
- * *összes minden*
- ** *september 1ső*
- *** *közönséges kath. Convent*
- * *később adatván*
- A' gyűlés szerkezetéről 's egyéb körülményeiről * szükséges utasítások és rendeletek a' maga idejében fognak kiadatni.
- Budapest, jún. 15-én 1849.

Vallás- és közoktatásügyi minister
Horváth Mihály

Ismeretlen egyházpolitikai röpirat 1849-ből*

1849-ben Pesten, Kozma Vazul nyomdájának gondozásában látott napvilágot egy nyomtatott füzet *A gyámság alól felszabadult katolika egyház teendője Magyarországon. Nézetek és vélemények Mujszer J..től.* címmel. A röpirat puszta címe ugyan felbukkant már egy-egy, a forradalom és szabadságharc történetével foglalkozó bibliográfiában, mégis joggal nevezhetjük ismeretlennek, hiszen egyrészt az - utóbbi időben különös módon megélénkült - 1848-as vonatkozású egyháztörténeti kutatásokban, tanulmányokban nemcsak nem ismertetik, de nem is tesznek említést róla, másrészt ahol a cím említésre kerül, ott is tévesen nevezik meg szerzőjét, bizonyos *Mujszer Jánost*.¹⁰⁸⁶ A tévedés feltehetően Szinnyei Józseftől származik, aki a századfordulón megjelent hatalmas lexikonának vonatkozó kötetében csak annyit írt a szerzőről, hogy 1843-ban a Veszprém megyei Tés község plébánosa volt és még halálának éve sem ismert.¹⁰⁸⁷ Szinnyei adatát a veszprémi egyházmegye átfogó adattárának szerkesztője (így az említett plébános életrajzi vázlatának elkészítője), Pfeiffer János is átvette.¹⁰⁸⁸ Az ő figyelmét pedig az a további ellentmondás is elkerülte, hogy anyakönyvi bejegyzés alapján Mujszer János halálát 1849. március 22-ben állapította meg. Márpedig ebben az évben, április közepéig Pest a cs.kir. hadsereg ellenőrzése alatt állt, vagyis a szerzőnek nem lett volna lehetősége arra, hogy ott a magyar szabadságharc mellett érvelő röpiratot nyomtatásban megjelentessen.¹⁰⁸⁹ Szinnyei szócikkének egyetlen forrása bevallottan a „nemzet könyvtárában” található röpirat címlapja volt, melyen a szerző keresztnéve csak kezdőbetűvel szerepel. A tési lelkipásztorra tévesen következtető bibliográfus figyelmét azonban elkerülte (vagy nyomdahibának tartotta), hogy a keresztnév *J.* rövidítése után nem a *János* személynévhez kapcsolható *-tól*, hanem az ahhoz nem illeszkedő *-től* toldalék szerepel.

Ezen tényező, valamint a röpirat alább ismertetendő tartalmi vonatkozásai alapján egyértelműen kijelenthetjük, hogy a szerző nem János, hanem az említett plébános egyik kortársa, névrokona, továbbá szintén katolikus egyházi személy: *Mujszer József*. (A névrokonság

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

¹⁰⁸⁶ I.TÓTH ZOLTÁN (szerk.): Magyar történeti bibliográfia, 1825-1867. III. köt. Bp., 1950. 85. p. (5407. sz. tétel.) Személyes élményként megjegyezzük még, hogy az „ismeretlen” minősítést megerősítette, hogy 2001 májusában a szóban forgó röpiratnak az Országos Széchényi Könyvtárban található példánya teljesen felvágatlan - így értelemszerűen korábban olvasatlan - volt.

¹⁰⁸⁷ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. IX. köt. Bp., 1903. (reprint) 433. has.

¹⁰⁸⁸ PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950) püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, VIII.) 744. p.

¹⁰⁸⁹ Mujszer János egyébként 1795-ben született, 1820-tól Várpalotán volt káplán, s 1830-tól szolgált tési plébánosként. Uo. 744. p. Születési és halálozási évéről, továbbá halálának okáról tájékoztat még: ZUGOR FERENC: Tés története, 1086-1986. Várpalota, é.n. [1986] 182. p. Ez az egyébként figyelemre méltóan alapos helytörténeti monográfia szintén pontosításra szorul, mert a plébánosról azt írja, hogy 1831-ben és 1836-ban túlélte egy-egy pestisjárványt, míg a harmadik, az 1849. évi pestis elvitte. Ez tévedés, a jelzett években bizonyosan nem *pestis*, hanem - egyébként világméretű - *kolera* pusztított Magyarországon, ami azért is érdekes, mert ugyanezen szerző munkája más helyén pontosan írt az 1831. évi kolerajárvány súlyos következményeiről. Uo. 37. p.

mellett persze egyéb rokoni kapcsolatuk lehetősége sem zárható ki.¹⁰⁹⁰) Mujszer József 1809-ben született Szombathelyen, iskoláit is ott végezte, 1832-ben szentelték pappá. Káplánként kénytelen volt sűrűn váltogatni szolgálati helyét, fél évig gróf Széchenyi Pálnál (Széchenyi István bátyjánál) nevelőként is tevékenykedett, majd 1838-ban került Barcsra, előbb adminisztrátor, majd a következő évtől plébános. A szabadságharc után végleg a Somogy megyei Szörény község - nyilván róla elnevezett - Mujszerháza (vagy Mujszer-tanya) nevű külterületén telepedett le, ott is halt meg 1882-ben.¹⁰⁹¹ (Szörény községet Mujszer 1840-ben vásárolta meg a Batthyány-családtól, majd később úrbéreseknak adta el a birtokot. Lakóhelyválasztása azért is volt érdekes, mert az alig kétszáz lelkes község túlnyomó többségét reformátusok lakták.¹⁰⁹²)

Az 1848-as esztendő is Barcs lelkipásztoraként érte. Bár reformkori működéséről egyelőre szinte semmit nem tudunk, bizonyára aktív és népszerű közéleti személyiség lehetett, hiszen az 1848 júniusában tartott első népképviselési választásokon elnyerte a nagyatádi kerület mandátumát. (Mindez önmagában is fontos volt, hiszen az első népképviselési országgyűlésbe a liberális nemesség túlnyomó többsége mellett mindössze 5 papot választottak meg képviselőnek, Mujszer mellett egyikőjüket, Koller József mesztegnyői plébánost szintén Somogy megyében.¹⁰⁹³) 1848 nyarán - egyes utalások szerint - Mujszer „mérsékelt radikális” nézeteket vallott, ami a későbbiek ismeretében érdekes, hiszen például egyházpolitikai nézetei nem éppen a mérsékelt liberalizmussal, sokkal inkább a radikalizmussal jellemezhetők.¹⁰⁹⁴ Beszédei illetve írása alapján Mujszer József az 1848-as szellemi mozgalmak egyik leginkább sajátos csoportjának, a *radikális alsópapságnak* a reprezentánsa volt. Méghozzá mára elfeledett reprezentánsa, pedig történetírásunkban az utóbbi időben több alapos tanulmány is elemezte, hogy az 1848-as fordulat nyomán milyen elemi erővel törtek felszínre a papság soraiból az egyház belső szerkezetét és teológiai rendszerét a „kor szelleméhez”, vagyis a polgári állam

¹⁰⁹⁰ Mujszer János ugyanúgy Szombathelyen született, mint József, de más-más szülőktől, így legvalószínűbbnek unokatestvéri kapcsolatukat feltételezhetjük. Józsefnek bizonyosan volt egy Ferenc nevű bátyja (1796-1837), aki szintén szombathelyi születésű és szintén katolikus pap volt. Érdekesség még, hogy utóbbi 1834-től haláláig szolgált Barcs plébánosaként, mely tisztségben éppen testvéröccse követte őt. PFEIFFER, i.m. 743-744. p. (A család névhasználata egyébként bizonytalan, a forrásokban a Muyszer, Mujszer, Muiszer, Muizer stb. egyaránt előfordul.)

¹⁰⁹¹ Uo. 744. p.; ill. rövidebben: PÁLMÁNY BÉLA: Az 1848-49. évi népképviselők névtára. In: SZABAD GYÖRGY (szerk.): A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Bp., 1998. 339-374. p., 355. p.

¹⁰⁹² CSÁNKI DEZSŐ (szerk.): Somogy vármegye. Bp., é.n. (Magyarország vármegyéi és városai.) 160. p.

¹⁰⁹³ KANYAR JÓZSEF: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv. Kaposvár, 1967. 207. p.; BEÉR JÁNOS - CSIZMADIA ANDOR (szerk.): Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés. Bp., 1954. 17. p.; ld. még: GÁLNÉ JÁGER MÁRTA: Koller József 48-as somogyi képviselő életútja. In: Somogyi Honismeret, 1994. 2. sz. 62-66. p.

¹⁰⁹⁴ GÁLNÉ JÁGER MÁRTA: „Európának mívelt népei közé emelkedtünk”. Intézkedések Somogyban az áprilisi törvények végrehajtására 1848 tavaszán a források tükrében. In: BÓSZÉ SÁNDOR (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, 30. Kaposvár, 1999. 163-192. p., 169. p.

követelményeihez igazítani akaró mozgalmak,¹⁰⁹⁵ egyes radikális egyháziak tevékenységének önálló feldolgozása is megtörtént.¹⁰⁹⁶ Az egyházkormányzati és teológiai rendszert egyaránt, bár különböző módon és mértékben reformálni kívánó egyházi (világi papi és szerzetesi) közösségek aktivitása a szélesebb körű nyilvánosság előtt elsősorban két területen nyilvánult meg: zömmel 1848 tavaszán-nyarán tartott egyházi „tanácskozmányok” határozataiban, melyekkel a felső klérus álláspontját igyekeztek befolyásolni a tervezett nemzeti zsinat vonatkozásában,¹⁰⁹⁷ illetve - a sajtószabadság lehetőségeivel élve - a radikális egyháziak publicisztikai tevékenységében, sajtócikkek és önálló röpiratok nyilvánosságra hozatalában. Úgy tűnik, a tollforgató egyháziak - bár gyakran jelentkeztek írásaikkal az antiklerikális világi radikálisok lapjaiban¹⁰⁹⁸ - különösen az utóbbit kedvelték, hiszen terjedelmi megkötöttségek nélkül, részletesebben, az agitáció jobb lehetőségeivel élve fejthették ki az egyházat és a katolikus vallást megújítani hivatott álláspontjukat.¹⁰⁹⁹

Nem tudjuk, Mujszer József milyen mértékig kapcsolódott be egyházmegyéjében a nemzeti zsinatot előkészítő tanácskozásokba, valószínűleg csak kevésbé. Ennek kisebb részben lehet oka, hogy plébániája földrajzilag is messze esett püspöki székvárosától, Veszprémtől, sokkal inkább az, hogy az egyházmegye konzervatív vezetése nagyon határozottan lépett fel az alsópapság soraiban megfogalmazódó reform-elképzelések ellen. Zichy Domonkos püspök a leghatározottabban elutasított minden lényegi változtatást, az egyházi hierarchia tekintélyét a legkisebb mértékig kétségbe vonó kezdeményezést. Papsága nyomásának ugyan engedett, amikor június 6-7-re meghirdette az egyházmegye tanácskozásának összehívását (ezt a püspöki kar Eötvös miniszterrel tartott értekezlete miatt június 14-15-re kénytelen volt elhalasztani), azt azonban hangsúlyosan leszögezte, hogy kizárólag az általa engedélyezett témákról folyhat a tárgyalás, továbbá a káplánok legfeljebb csak tanácskozási joggal vehetnek

¹⁰⁹⁵ Ld. pl.: SARNYAI CSABA MÁTÉ: A radikális katolikus alsópapság követelései és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban. In: HEGEDŰS ANDRÁS - BÁRDOS ISTVÁN (szerk.): Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Esztergom, 1999. 57-82. p.; ZAKAR PÉTER: Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848-49-ben. In: SARNYAI CSABA MÁTÉ (szerk.) Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848-1918. Bp., 2001. (METEM könyvek, 29.) 53-62. p. (további bőseges irodalommal) Megemlíti még az egyszerre kortárs és történetíró tanulságos értékelését: HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. In: PÁL LAJOS (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Bp., 1986. (Történetírók tára) 209-426. p., 224-227. p.

¹⁰⁹⁶ ZAKAR PÉTER: Isten, Haza, Szabadság. Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848-49-ben. In: DÖBÖR ANDRÁS et al. (szerk.): Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Szeged, 1999. (Belvedere kiskönyvtár, 12.) 19-30. p.

¹⁰⁹⁷ Ezekről az - elsősorban espereskerületi - értekezletekről, illetve a radikálisok kezdeményezéseinek visszaszorítási kísérleteiről legteljesebb formában a *Religio és Nevelés* 1848. évi tudósításaiban olvashatunk, ismertetésükre ld. pl.: PÁL MATYÁS: Az 1848-as egyházi mozgalmak hazánkban. In: *Religio*, 1914. 1. sz. 59-81. p.

¹⁰⁹⁸ A *Márczius Tizenötödike*, a *Radical Lap*, a *Nép-Elem* stb. lapok hasábjain megjelent cikkeik válogatását ld.: TORDAI GYÖRGY (szerk.): Forradalom és papi rend. Bp., 1961. passim.

¹⁰⁹⁹ A legfontosabb és legigényesebb formában megfogalmazott röpiratok: HEGEDŰS PÁL: Van-e az egyháznak szüksége és mire? Szeged, 1848.; MAGYARI ALAJOS: Nyilatkozat a papi nőtlenség tárgyában, melyet Temesvármegyének 1848-ik évi április 6-án tartott közgyűlésében adott. Temesvár, é.n. [1848]; SZABÓ RICHÁRD: A coelibatus. Szeged, 1848.; SZERENCSEPATAKI [HANÁK] JÁNOS: Szózat az egyházi reform ügyében. Pest, 1848. stb. Elemzésükre ld. a 10. sz. jegyzetben idézett tanulmányokat. A radikális papság működésének bizonyos, a röpiratok tartalmával nagyon is összecsengő dokumentumai továbbá kéziratban maradtak, mint például „Számos alpapok ezrek nevében” Eötvös József miniszter számára készített anonim füzet: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) H 64. (=Az 1848-49. évi Vallás- és Közoktatási Minisztérium iratai. Nem iktatott iratok.) szám. nélk. stb.

részt rajta. Nem véletlen, hogy a veszprémi püspökség tanácskozása nem lett a liberális katolikusok fóruma, a többi egyházmegyéhez képest említésre méltó esemény itt alig történt.¹¹⁰⁰

Mujszer József nézetei pedig nyilván nagyon messze estek konzervatív püspökének felfogásától. Képviselőként leginkább az 1848 augusztusában, az Eötvös József-féle népiskolai törvény vitája kapcsán elmondott beszédeivel hívta fel magára a figyelmet. Az egyházi állásponttal, sőt a Batthyány-kormány kompromisszumra törekedő tervezetével szemben is, az egyházak iskolafenntartói monopóliumának megszüntetése, a különböző felekezetek hívei által együttesen látogatott, államilag finanszírozott és ellenőrzött ún. „közös iskolák” kötelező bevezetése mellett érvelt, az országgyűlés radikálisaihoz hasonlóan. Augusztus 3-án Eötvös miniszteri expozéja után kért szót, s nagy beszédben az állam és az egyház elválasztása, továbbá a törvényjavaslat vitáját elhalasztani kívánókkal szemben az azonnali intézkedés mellett kardoskodott. „A nevelés, oktatásra nézve igaz, hogy eddig az oktatás a felekezetek körébe tartozott, minden vallás maga kezelte a maga tanodáját s iskoláját, de a múltban egészen másként álltak a viszonyok, s most ismét egészen másképp állnak. A múltban még nem voltak a vallások egymással kölcsönös viszonyosságban, annál kevésbé jogegyenlőségben.¹¹⁰¹ [...] Tisztelem a vallásokat, de meg kívánom különböztetni az iskolát a templomtól, meg a polgári fejlődést a vallási kifejlődéstől, ennél fogva kívánám, hogy mindenik különös [= különböző] bázisra tétessék. Legjobb volna tehát iskoláinkat, melyek most léteznek, bár legyenek azok jobb vagy rosszabb rendezetű iskolák, úgy tekinteni, mint tabula rasát. Ne mondjuk, hogy nincs most idő efelett rendelkezni, ne tekintsünk egyesek szenvedélyeire, mert halogatás által semmiben sem boldogulunk. [...] Ne képzeljük magunkat oly kasztban, mint szabad emberek, mert most újjászületésről van szó. Hogy ha mi ezen embereket kasztnak tekintjük, akkor az újjászületésnek útjába vágunk. Ennél fogva véleményem s meggyőződés az, hogy legyen közös iskola s legyenek közös tanodák, az iskolai költségek közadóval fizetessenek, s az illető nevelési minisztériumra bízassék ennek adminisztrációja.”¹¹⁰² A részletes vitában, augusztus 7-én ismét a közös iskola programja mellett tört lándzsát: „Arra vagyok bátor figyelmeztetni, hogy azok, kik talán a szeparatizmust [= vagyis az iskolás gyerekek felekezeti szempontú elkülönítését] kívánnák, igen sok kérdésnek fonalát elvágják, s meglehet, hogy bár a jezsuiták ellen szavaztunk,¹¹⁰³ a szeparatizmus által ajtót hagyunk neki nyitva, melyen a szeparált iskolákba bebújhassanak. Ennél fogva én a közös iskolák mellet nyilatkozom, annyival inkább, mert tapasztalásból tudom, hogy hol kétféle iskolák léteznek, nincs meg a gyermekek között a közös egység.”¹¹⁰⁴ Saját lelkes tapasztalatai alapján is hangsúlyozta, hogy bár háromféle nyelv és

¹¹⁰⁰ PÁL, i.m. 71. p.; SARNYAI CSABA MÁTÉ: Konfrontáció vagy kooperáció? A katolikus püspökök értekezlete és tanácskozása Eötvös miniszterrel egy résztvevő szemszögéből (1848 május-június). In: FISCHER FERENC - MAJOROS ISTVÁN - VONYÓ JÓZSEF (szerk.): Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Pécs, 2000. 535-557. p.; 541. p.

¹¹⁰¹ Célzás az 1848/20. tc. 2. §-ára.

¹¹⁰² *Közlöny*, 1848. 57. sz. (augusztus 5.) 270. p. CSORBA LÁSZLÓ: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: SZABAD GYÖRGY (szerk.): A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Bp., 1998. 257-281. p., 267. p.; FAZEKAS CSABA: Az első népképviselői országgyűlés történetéből. In: DOBROSSY ISTVÁN (szerk.): Tanulmányok és források az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Miskolc, 1998. 81-192. p., 95. p.

¹¹⁰³ Célzás az országgyűlés augusztus 4-i ülésén elfogadott paragrafusra, mely megtiltotta volna az eltörölt jezsuita rend tagjainak, hogy magántanítók legyenek az országban. Ld. pl. CSORBA, i.m. 268-269. p.; FAZEKAS, i.m. 120-126. p.

¹¹⁰⁴ *Közlöny*, 1848. 62. sz. (augusztus 10.) 297-298. p.; FAZEKAS, i.m. 99. p.

négyféle vallás él együtt lakóhelyén, a közös iskola minden ilyen különbség áthidalására, a felekezeti intolerancia kialakulásának tompítására alkalmas. Több országgyűlési képviselő is példaként emlegette, hogy Mujszer pap létére egyházipolitikai kérdésekben együtt szavazott a radikálisokkal, sőt képviselőházi szereplésére - persze ellenkező előjellel - a főpapok is felfigyeltek.¹¹⁰⁵

Később az országgyűlésben vállalt szerepe kevésbé volt látványos, viszont hűségesen követte a törvényhozást 1849 január elején Debrecenbe is. Nyilván a Függetlenségi Nyilatkozattal keletkezett új államberendezkedésnek is lelkes híve lett, országszerte ismert és népszerű pap-képviselő. Legalábbis erre utal, hogy Hajnik Pál, az országos rendőrség igazgatója május 20-án azt jelentette Szemere Bertalannak, hogy a pesti liberális közvélemény Somogy megyei kormánybiztosnak Mujszert szeretné, mint megjegyezte: „ő ugyan pap, de a közbizalmat leginkább bírja”.¹¹⁰⁶ A kormánybiztosi teendőket végül Somogy megyében a radikális politikus és gerillavezér, Noszlopy Gáspár látta el,¹¹⁰⁷ így a nagyatádi képviselő lehet, hogy már májusban, de legkésőbb június elején a központi kormányzatszervekkel és az országgyűléssel együtt újra Pestre költözött. Biztosan nem tudjuk, de gyaníthatjuk, hogy tagja volt a július elején Szegedre áttelepülő törvényhozásnak is. (Az augusztus első napjaiban Aradra menekülő mintegy tucatnyi képviselő között már nem találkozunk a nevével.) A szabadságharc bukása után letartóztatták, s mint más országgyűlési képviselők illetve egyházi személyek esetén is, a pesti haditörvényszéken indult meg ellene az eljárás. Haynau 1849. július 1-i proklamációja szerint, akik részt vettek a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadásában, rögtönítélő eljárás alá kerültek, két nappal később pedig az osztrák minisztertanácson Bach belügyminiszter fejtette ki a szabadságharcban szerepet vállaló magyar katolikus egyháziakkal szembeni megtorlás szükségességét. Egyes források a debreceni „illegitimnek” minősített törvényhozásban a Somogy megyei képviselők közül csak Fekete Lajost és Záborszky Alajost említik (őket vagyonekobzásra és halálra ítélték, majd kegyelmet kaptak),¹¹⁰⁸ pedig Mujszer és Koller is nyilván ott voltak. Kollerrel szemben - mivel csak „passzív” szerepet játszott az országgyűlésben - 1850. július 24-én szüntették meg az eljárást. Mujszer ellen elfogatása után a veszprémi egyházmegye foganatosította az egyháziakkal szemben más esetben is alkalmazott büntetést, vagyis a papi szolgálat alóli felfüggesztést, s 1850. január 30-án a tudomására hozták, hogy ez alól nem is kaphat mentesítést. Tovább is folyt ellene a hivatalos vizsgálat, a felségsértés vádja alóli végleges felmentését csak az 1851. nyári - egyes egyháziaknak részleges amnesztiát biztosító - uralkodói rendeletet követően, november 16-án kapta meg.

¹¹⁰⁵ Ld. pl. a pannonhalmi főapát esetén: FAZEKAS CSABA: Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány iskolapolitikájáról. In: Egyháztörténeti Szemle, 2000. 2. sz. 98-109. p., 103. p.

¹¹⁰⁶ V. WALDAPFEL ESZTER (szerk.): A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. köt. Bp., 1965. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, LIII.) 542-543. p.

¹¹⁰⁷ Ld. többek között: KANYAR, i.m. 221. p.; BARTA ISTVÁN (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. 1849. január 1. - április 14. Bp., 1953. (Kossuth Lajos összes művei, XIV., továbbiakban: KLÖM XIV.) 676-677. p. stb.

¹¹⁰⁸ DOBAI ANDRÁS: Somogy megye politikai igazgatása az önkényuralom korában (1849. január - 1865. szeptember). Kaposvár, 1989. (Somogyi almanach, 50-51. sz.) 34. p.

1852 februárjában lemondott a plébániájáról is, és nyugalomba vonult a már említett Mujszerházára.¹¹⁰⁹

Visszatérve a röpiratára, fentiek alapján bizonyosra vehetjük, hogy azt 1849 júniusában (esetleg még májusban) rendezte sajtó alá és jelentette meg Pesten, a katonai események miatt számottevő terjesztésére nem kerülhetett sor. Szövegének felidézése azonban nemcsak ebből a szempontból fontos, hanem azért is, mert tanulságosan összefoglalja (illetve bizonyos vonatkozásokban újabb elemekkel gazdagítja) az 1848-as radikális alsópapság felfogását, követeléseit és programpontjait.¹¹¹⁰ Mujszer két előszót is fűzött a szövegéhez, az elsőt az 1849-es megjelentetés előtt, melyben leszögezte, hogy hozzávetőlegesen tíz hónappal korábban, vagyis 1848 nyarán vetette papírra töprengéseit. A kiadás késlekedésének okát egyrészt abban jelölte meg, hogy a katonai-politikai helyzet ezt nem tette lehetővé, másrészt pedig abban, hogy korábban nem akarta megszólalásával „különösen némely főpapok reakcionális szellemét ingerelni”. Ez azért is különös, mert hiszen a radikális papság más szereplői 1848 tavaszán-nyarán nem voltak ennyire körülményesek vagy aggályosak, továbbá Mujszer képviselőházi beszédeivel vállalta a nyilvánosságnak - az egyházon belüli meg hasonlást eredményező - esetleges kockázatát. 1849 nyarára azonban - folytatta a szerző - eljött az idő, amikor nem szabad hallgatni, „midőn a szabadság harca a rabságnak bilincseit széttépi, kötelességévé válik az eddigi királyi gyámság alatt sínylődő katolika egyház teljes felszabadítása mellett mindent megtenni, mi csekély erőnkből kitelik”. Az 1848-as alsópapi mozgalmakról Mujszer elismerően nyilatkozott, de mint eredeti előszavában is leszögezte, azért nem csatlakozott egyikhez sem, mert nem találta meg egyikük programjában sem azt a „gyökeres reformot, melyet a religiónk [= vallásunk] és egyházunk újjáalakítása és szilárdítása igényel”. Az alsópapi mozgalmak helyenként nagyon is radikális megnyilatkozásai ismeretében ez legalábbis különösen hangzik, tény azonban, hogy Mujszer sok tekintetben tovább kívánt lépni, s mint gyakran megjegyezte, a katolikus egyházat gyökeresen új alapokra kívánta helyezni, átfogó reformot szorgalmazott annak minden területén. Bár konkrétan nem ír róla, feltételezhető, hogy füzetének megjelentetésével Mujszer a Horváth Mihály csanádi püspök és kultuszminiszter 1849 augusztusára tervezett, az egyházat a független magyar polgári államban megújítani hivatott katolikus autonómia-kongresszus tematikájához kívánt hozzászólni, bizonyos szófordulatai (például a királyi „gyámság” alóli felszabadulás élményének hangoztatása stb.) erre utalnak.¹¹¹¹

A tematikusan felépített röpirat kilenc, egymással összefüggő cikket tartalmaz. Az első *Martzius (1848)* című, a főpapsághoz intézett megszólításában azt próbálta meg összefoglalni, hogy a polgári átalakulás milyen állapotban találta egyházát. A feudális viszonyok között

¹¹⁰⁹ PFEIFFER, i.m. 744. p.; HERMANN EGYED: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932. 61., 63. p. A Mujszer elleni eljárás egyes adatai: Hadtörténelmi Levéltár, IV. 7. Pester Kriegsgericht. Cédulakatalógus. (Sajnos ügye kivizsgálásának iratai az állagból hiányoznak.) A témáról legutóbb ld. részletesen: ZAKAR PÉTER: Haynau egyházi áldozatai. In: Aetas, 2000. 1-2. sz. 62-81. p.

¹¹¹⁰ Ld. a 14. sz. jegyzetben idézeteket.

¹¹¹¹ Horváth Mihály 1849. június 15-én kelt autonómia-felhívásáról ld. például: TÖRÖK JENŐ: A katolikus autonómia-mozgalom, 1848-1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez. Bp., 1941. (Palaestra Calasanciana, 33.) 44-47. p.; HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 424-425. p.; részletesen: SARNYAI CSABA MÁTÉ: Egy teoretikusan lehetséges megoldás? Horváth Mihály autonómia-koncepciója. In: CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF - DEMETER ZSÓFIA (szerk.): „Akit szolgáltak, egy árva hon volt...” Székesfehérvár, 2000. (Közlemények Székesfehérvár történetéből, 1.) 213-226. p.; FAZEKAS CSABA: Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról (1849). In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok - Regnum, 1999. [2001] 3-4. sz. 271-275. p. stb.

megrekedt gondolkodású püspökeiről lesújtó képet fest, akik még a márciusi „vészharangok kongását” sem vették komolyan, hogy rászánják magukat az egyház reformjára. A polgári átalakulás egyházi interpretációjáról számos szemléletes képet rajzol, mint mondja, lehetetlen, hogy a sok fényes megszólítás, „hosszú cím, melyet előbb egy fél ív nagyságú levélborítékra se lehetett öszvetömni, most csak igazi neveikre rövidült, miként a márványba faragott kardos oroszlanok leporlanak, a tarkabarka ácsorgó inasok légijója megritkul, s parasztok, szegény jobbágyok, kik valami tornác alatt süvegelve fél napig várták instantiáikkal [= kérvényeikkel] a kegyelmes úrnak szeleburdi válaszát, most mint polgártársak füttyörészve vagy pipával válasszák meg a nagyságos úrfit nemzetör alhadnagynak”. Mujszer úgy vélte, a főpapság életmódját és felfogását mindenki megvetette, a „bukott”-nak nevezett arisztokrácia sem tiszteletből, hanem csak kiváltságolt társadalmi pozíciójuk miatt fogadta be őket szalonjaiba, de titokban „csuhásként” gúnyolódott rajtuk, mint ahogy a nemesség és a városi polgárság is általában. A lakosság túlnyomó többségét alkotó köznép pedig (ahol „20-30 év alatt egyszer jelentetek meg a szerencsétlen bérnialást futtában reá adni”, mely elvárta volna, hogy a „püspök ne úgy ereszkedjék le hozzájuk a magasságból, mint pók a hálóból kevert légy után”) teljesen közömbös lett a főpapok iránt, annak már az is mindegy, ha az egyház féltve őrzött nagybirtokait és kiváltságait elveszik. A tavaszi forradalmak egész Európát megrendítették, különösen a Habsburg-monarchiát - írja a szerző -, olyannyira, hogy a korábbi kiváltságaiba a katolikus egyház már nem kerülhet soha vissza, s a régi szokás szerint az államhatalomra sem támaszkodhat, mert utóbbi már a népszuverenitás elvén működik. Szónoki kérdést intézett a főpapokhoz, mondván, hogy tettek-e valamit azért, hogy a vallásosságot (vagyis nem az egyház szervezetét vagy saját hatalmukat) megmentsék, mire maga adja meg a lesújtó választ: „Azt tudom, hogy konferenciáztatok, s a törvényes tanácskozmányban¹¹¹² kimondtátok, mit nem akartok”: az egyház szervezetét községi elveken újjászervezni, átfogó reformot életbe léptetni, általánosságban véve az egyházat a kor szelleméhez igazítani. Értékelése szerint a püspökök nem akarnak mást, „csak a régi abszolutizmust, melyek szárnyai alatt oly kényelmes volt nyugodni”, vagyont felhalmozni, a „szabadság és egyenlőség” megvetett elvei helyett a kiváltságokon alapuló társadalmi rendszert (Mujszer kifejezésével: kasztrendszer) fenntartani.

Ugyanezen a hangon folytatja *Képek* című cikkét is, melyben kifejti, hogy az állami gyámkodás alatt tespedő főpásztorai tehetetlenül és érzéketlenül szemlélik saját forrongó közéletüket. A püspököknek tulajdonított felfogással kapcsolatba hozza az erkölcsileg is lezüllött papság megváltozását (a polgári ruházkodás, életvitel és családalapítás üdvös következményei szorgalmazását): „setét ború ül lelketekre [ti. a főpapokéra], mintha látnátok Krisztusban fiaitokat kurta zrinyiben, kengyeles, feszes pantalonban, fénymázos cipellőben, mosolygós derült képű nejeinek oldala mellett a Széchenyi-ligetben¹¹¹³ fagylaltot szopogatni, a profanus világ szeme láttára; mintha látnátok, miként távoznak a zsíros szakácsnék vagy meghitt ledér gazdaasszonyok a parókiákról, s a bibircses orrú, zsírfoltokkal tarkult reverendás pap helyett egy tiszta mértékletes család ül, mely tükre és példánya a házas életnek, élő evangéliom, éppen olyan, milyent Szent Pál apostol kíván a parókiákra”. Nem is beszélve a radikális papok másik gyakori követeléséről, a népnyelvű istentiszteletről, a püspököknek a néppel és paptársaival való - nem szolgálalkúságon, hanem a jogegyenlőségen alapuló -

¹¹¹² Célzás a püspöki kar 1848 tavaszán tartott tanácskozásaira, melynek határozatai is megjelentek: [FOGARASY MIHÁLY]: Emlékirat, az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől. Pesten, 1848.

¹¹¹³ A célzás bizonyára Pesten az Újépülettől délre elterülő kis fásított térre, a mai Szabadság-tér egy részére vonatkozik, amelyet a Széchenyi István által kezdeményezett Sétatér Társulat hozott létre, első platánfáját Széchenyi felesége ültette 1846 márciusában. A reformkor utolsó éveiben a pesti társasági élet kedvelt sétatere, valóban ismert volt a rendszeresen tartott térenékről és az ott felszolgált frissítőkről.

közösségéről stb. Mujszer egyértelműen materialistának nevezte azt az egyházi felfogást, mely a pápa és a püspökök külsőleg is látható és grandiózus pompaszeretetével, fényes márványpaloták és vagyonok („ezüst hintók”, párizsi bútorok, nagy lakomák) felhalmozásával azonosította az egyház fejét és vezetőit. „Róma napjai meg vannak számolva - szögezte le - s a portae inferi [= a pokol kapui¹¹¹⁴] Rómának papi fényét elnyelik. [...] A vallás csak akkor fénylik, ha észben és szívben ver gyökeret, de akárhová nézek, rombadőlt a fény, mely az erkölcsökre is homályt vetett, akármerre kapkodjatok, nem találtok egyebet, mint az időemésztette kötélalajtorját, mely várjaitokról nyúlik alá, hogy azon leereszkedjete, ha csak foszlékonysága s tétovázások miatt le nem zuhantok.” A törvény előtti egyenlőség nevében különösen keményen fogalmazott a püspökök világi hatalmáról, s míg azok egyfelől az uralkodóháznál hízelegtek kitüntetésekért, másfelől „Krisztus drága vérével megváltott keresztény társaitok véres verítékén szedtétek jövedelmeiteket”, s a megsanyargatott jobbágy, vagyis keresztény testvéreik felett, ha nem fizette az adót, földesúri jogon „vérhatalmat” gyakoroltak. Mujszert a szenvedélyes stílusra, a kemény ostromozásra nem egyszerűen politikai felfogása (vagyis a főpapság korábbi társadalmi szerepvállalásának a polgári egyenlőség nevében való elítélése) ragadtatta, hanem sokkal inkább az, hogy mindezen állapotokat tette felelőssé a keresztény hit népszerűtlenné válásáért, s úgy vélte, a márciusi forradalommal egyben megteremtődött a lehetősége a belső, lelki elkötelezettségen alapuló mély vallásosság újjászületésének, az egyház újjászervezésének is. „Előttem csakugyan több Krisztus religiója, mintsem főpapok világi dicsősége” - fogalmazta meg, mintegy politikai és lelkipásztori hitvallásaként.

Kibontakozás című írása elején annak a csalódásának adott hangot, hogy egyetlen főpappal sem találkozott, aki magától belátta volna az egyházreform szükségességét, és azt, hogy minderre épp a vallásosság fellendítése érdekében van szükség. Pedig felismerhették volna - folytatta a szerző -, hogy ha a vallásos érzés teljesen kihuny az emberekben, akkor előbb-utóbb papságra sem lesz szükség, éppen ezért hiba az államra, mint az egyház anyagi fenntartójára támaszkodni. Mujszer ezen a ponton nemcsak az abszolutisztikus Habsburg-kormányzatot ítélte el, hanem a Batthyány-kabinetet is, mely az egyházi személyek állami fizetéssel való ellátásának álláspontját vallotta, akkor is, ha utóbbi mindezt csak a társadalmi békeesség megőrzésének szándékával, vagyis az egyházaknak a kormány ellen haragítása elkerülésével indokolta. Mujszer az állam és az egyház szétválasztását úgy értelmezte, hogy az állami fizetésben részesülő egyháziak szükségképpen kiszolgáltatottak („pensioneairek”) lehetnek a mindenkorli kormányzat elvárásainak,¹¹¹⁵ így az egyház nem tud kizárólag vallási feladatainak megvalósítására koncentrálni, ráadásul az állam is „mint terhes státuszintézményt” kezelheti. Mujszer nem sok teret szentelt a korszakban a felső klérust nagyon is foglalkoztató szekularizáció kérdéskörének, csak kijelentette, hogy az állam nyugodtan elveheti mindazt, ami az egyház közvetlen finanszírozására szolgáló vagyont megaladja, mert ez szolgálja

¹¹¹⁴ Bibliai utalás: Máté evangéliuma, 16:18.

¹¹¹⁵ Megjegyezzük, érdekes módon Mujszer 1848-49-ben sem mindig állt ezen az állami finanszírozást kategorikusan elutasító állásponton, bár lehet, hogy mindennek gyakorlati megvalósítására csak a jövőben gondolt. Országgyűlési képviselőként ugyanis 1849. február 1-én levélben fordult az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz, és arra panaszkodott, hogy az alsópapság (különösen a Veszprém megyei) huzamosabb idő óta nem kapta meg a járandóságát. A választ a vallás- és közoktatásügyi minisztérium jelentése alapján maga Kossuth írta meg neki. Eszerint a budai alapítványi pénztár 1848 folyamán rendszeresen kiutalta a szóban forgó összegeket, egyéb kiszolgáltatások tárgyában pedig a levél keltekor nem lehetett nyilatkozni, hiszen a veszprémi egyházmegye jó része cs.kir. megszállás alatt állt, de Kossuth megígérte, hogy amint az elmaradásokat pontosan ki lehet mutatni, azonnal intézkedik. KLÖM. XIV. 354. p. A Mujszer-féle illetmény-üggyel összefüggő további iratok: MOL. H 62. (=Az 1848-49. évi Vallás- és Közoktatási Minisztérium iratai. Debreceni iratok.) 1849.: 12., 36., 42., 91. sz.

leginkább a vallásosság ügyét. Az államtól azonban elvárható, sőt követelendő - szögezte le -, hogy semmi módon az egyház belügyeibe ne avatkozzon, hanem úgy tekintse a vallást, mint valamely filozófiai irányzatot, az egyházat pedig mint filozófiai társulatot, hasonlóan kezelje, mint bármely társadalmi egyesületet, kereskedelmi társaságot stb.

Mujszer az általa szorgalmazott egyházreform érdekében még a hagyományos katolikus történelemszemléletet is átértékelte: „A keresztény katolika egyház, melyet első István vassal terjesztett, megkapta rozsdáját; aminő hatalom terjesztette, olyan pártolta mind e napig.” Elvben ugyan elfogadta, hogy régen lehetett hasznos is a kereszténységnek államhatalmi eszközökkel történő terjesztése illetve védelme, de úgy vélte, az évszázadok folyamán mindennek következtében elidegenült az egyház a vallás eredeti célkitűzéseitől. A folyamatot csak fokozta, hogy az uralkodók nevezték ki, illetve gazdag jövedelmekkel látták el a püspököket, így „lett a püspökből mánás, nagyhivatalnok, vitéz hadvezér, de Krisztusnak érdemtelen szolgája”. A főpapság továbbá a Habsburg-ház uralkodása alatt egyértelműen az udvar politikai céljainak székértelője, így a magyar nemzeti küzdelmek elnyomója is lett, „a jezsuitizmus befolyása alatt magának a titkos políciónak műszerévé aljasult”, s mint Mujszer rezignáltan megállapította, nem volt olyan főpap, aki „ne a bécsi kormány füttýére táncolt volna”.¹¹¹⁶ Ennél nagyobb bajnak vélte azonban, hogy az udvar politikájának kiszolgálása a püspökökben a vallás fontosságát másodrendűvé tette, s elhomályosította, hogy az igaz keresztény hit nem igényli az állam pártfogását, az „fejben és szívben képződik, hol azt a meggyőződés és lelkesedés táplálja”. Mindezzel összefüggésben határozottan cáfolta azokat a vélekedéseket, hogy az állami pártfogás megszűnése egyháza megsemmisüléséhez vezetne. Ez legfeljebb olyan egyházi intézményeknél következhet be - vallotta -, melyek csak az idők folyamán alakultak ki, ezek eltűnése különben is csak az egyház tisztulásának, egyszerűbbé válásának kifejezője lesz. Mujszer továbbá kissé idealisztikus lelkesedéssel úgy vélte, hogy az állami gyámkodás elmaradása épp a keresztény hit- és erkölcsi elvek rohamos terjedésének útját fogja megnyitni, s az államot és a társadalmat átható „keresztény közszellem” kiküszöböli majd a „hatalom ferdeségeit” is.

A röpirat *Alapelvek* elnevezésű fejezete megfelel a címében foglaltaknak. Mujszer ugyanis pontos definícióra törekedett „a gyökeres egyházreform” mibenlétére vonatkozóan, s leszögezte, hogy ennek érdekében először is fel kell számolni minden olyan jelenséget, „mi nem folyik szükségképpen a religióból”. Az egyháznak - vallotta - két elven, a tagok közötti testvériség és a krisztusi szeretet követelményén kell alapulnia. Előbbivel kapcsolatban leszögezte, hogy a „religió minden hívőnek egyformán tulajdona”, továbbá elutasította a formális egyháztagságot, helyette csak a hitvalló keresztény életet tartotta elfogadhatónak: „A religiót valló emberek öszege képezi az egyházat, s így az egyház emanációja [= kifolyása] lévén a religiónak, ez is úgy érdekel minden hívőt, mint maga a religió.” Így az egyház céljainak megvalósulásában nemcsak a papoknak, hanem az általuk korábban passzivitásra kényszerített tömegeknek is ugyanolyan szerepet kell vállalni, a legegyszerűbb „bakancsos katonának” ugyanúgy, mint a „gyémántos süvegű pápának”. Az egyházon belüli teljes egyenjogúság ilyen megfogalmazása lényegében a papi rend kegyelemközvetítő szerepére vonatkozó katolikus dogma felülvizsgálatára irányult. Mujszer a papságnak annyi szerepet szánt, mint amennyi feladatot minden „tisztviselőnek” el kell látnia egy társadalmi egyesületben, a tagság irányában elsősorban kötelességei lehetnek, előjogai semmiképpen. Érvelése a felvilágosodás és a klasszikus liberalizmus egyenlőség-fogalmát visszhangozza: „A

¹¹¹⁶ Érdekességként megjegyezzük, hogy a parlamenti radikálisok vezéralakja, Madarász László egy alkalommal az országgyűlésben szinte szó szerint ugyanezt mondta: „a magyarországi főpapság, mely a felsőházban a haza érdekei mellett soha fel nem szólalt, 1791 óta csak vak eszköze volt a bécsi kamarillának, mely Metternichnek és Apponyinak minden füttýentésére táncolt”. *Közlöny*, 1848. 63. sz. (augusztus 11.) 305. p.

jog mindig a társulaté, melyet tőle elidegeníteni, s tán egyes tagokra átruházni a legnagyobb fonákság.” A bibliai hitélethez és erkölcsi elvekhez való radikális visszatérést pedig csak az biztosíthatja, ha a „társulat”, vagyis az egyház szorosan felügyeli az „eredeti” funkciójától való eltéréseket. A másik alapelvnek, a szeretetnek a fontosságát pedig azért hangsúlyozta, mert - mint írta - az maga az Isten,¹¹¹⁷ s az egyházban minden eszmének és intézményes tényezőnek csak Istenben lehet gyökereznie. Márpedig - elmélkedett - a szeretetnek meghatározóvá kell válnia az egyház minden egyes tagja életében és a társulat egészében egyaránt. Mindezt Mujszer így összegezte: „midőn egyházi reformról van szó, Krisztus religióját tartom csupán szem előtt, melynek emancipációjáért örömet feláldozok minden polgári előnyt, fényt, tekintélyt, gazdagságot”, s aki ezen a felfogáson elborzad, az lényegében materialistának tekinthető. Elismerte továbbá, hogy a „tisztá egyházreform” megvalósításában a papságnak kell meghatározó szerepet játszani, de csak úgy, hogy ha feladja a gyülekezet fogalmának korábbi katolikus értelmezését, röviden szólva a hívek „birkákként” való kezelését, mert Isten - vallja - az egyén szabad akaratát tiszteletben tartja, az ember Krisztus mellett hozott önálló döntését tartja jónak, s „nem autom[at]ákat akart az emberekből csinálni, hanem mindannyi mikrokozmoszt”. A hívők közösségébe felnőtt fejjel való belépés (kimondatlanul a protestáns tanokra hasonlító) elve olyan fontos volt a szerző számára, hogy csak az ilyen tagokból álló egyházzól hirdette, hogy „a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat”.¹¹¹⁸ Egyházi előjárói mellett az államhatalmat is megszólította, mondván, hogy az egyház csak akkor töltheti be misszióját, ha a világi hatalom is kinyilvánítja, hogy nem ismer el a társadalomban semmilyen „kasztot”, minden embert jogokban egyenlő polgárának tekint, a papságot is beleértve. Sok radikális kortársával ellentétben Mujszer nem tartotta ezzel az elvvel ellentétesnek, ha az egyháznak bizonyos földbirtokai az átalakulás után is megmaradnak, de csak akkor, ha nem társul hozzá semmilyen kiváltság, továbbá annak jövedelmét „a hívek, mint társulat, társulati érdeküknél fogva” kezelik. (A katolikus autonómia-szervezés során 1848-ban is többször felmerült az egyházi birtokoknak az autonómia kezelésében való átvétele, amelyet a főpapok nem, vagy csak a szekularizáció elkerüléseként tudtak volna elfogadni.¹¹¹⁹)

Mujszer azonban nem maradt meg az elméleti fejtegetések szintjén, s *Átalakulás* illetve azt követően *Egyházi hatóság* címmel a reform konkrét lépéseit is papírra vetette. „Én a községi rendszernek igen nagy barátja vagyok” - határozta meg a fejtegetéseiből egyébként is világosan kiderülő alapelvét. A polgári önkormányzatiság rendszerét kívánta egyházába is átültetni, amikor kijelentette, hogy az egyház alapvető és legfontosabb intézménye a „község”, vagyis a plébánia, melynek tagjai papjukat szabadon választják a megyei zsinat által alkalmasnak kijelölt személyekből. (Utóbbira azért van szükség - vélekedett -, hogy a bürokratikus ügyintézésből vagy a községi korteskedésből fakadható nepotizmust elkerülhessék.) Az egyházközségek feladata, hogy papjukat eltartsák, közösen gondoskodjanak a közösség anyagi és erkölcsi rendjének fenntartásáról. A plébániák hálózata al- illetve főesperességeket alkotnának, a főesperesek egyben „püspöki kormánytanácsosok” is lennének, akik az eddigi kanonokoktól az egyházmegye kormányzását átvennék, s e kormány élén állna a szintén választás útján hivatalába lépő püspök. A községet egy évente újraválasztandó „bizottmány” vezeti (javaslata szerint e testület 100 hívő után 1 főből állna össze), az alesperességet irányító

¹¹¹⁷ Bibliai utalás, ld. János első levele, 4:8,16.

¹¹¹⁸ Ld. 29. sz. jegyz.

¹¹¹⁹ Ld. erről pl.: CSORBA LÁSZLÓ: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782-1918. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 2.) 76-82. p.

„tanácskozmányba” pedig plébániánként 1-1 tagot delegálnának. Mujszer nem vette figyelembe a plébániák nagyságának különbözőségéből fakadó egyenetlenséget, ugyanakkor leszögezte, hogy a szintén évente összehívandó egyházmegyei zsinatra alesperesi kerületenként 2-2 egyházi és világi tagot kell delegálni, akik szavazati joggal rendelkeznek, viszont minden hívőnek joga van ott - csupán tanácskozási joggal - megjelenni. Az így összeálló megyei zsinat hatásköre kiterjedne arra, hogy területén jogszabályokat (statútumokat) alkotson, továbbá a püspököt szavazás útján megválassza. A választásra tanúként kell meghívni a többi egyházmegye képviselőit, hogy kezeskedjenek az új püspök hitbuzgalmaért és erkölcsösségeért, valamint a voksolás tisztaságaért. A püspök jogkörével kapcsolatos további részletekbe a szerző nem bocsátkozott, hangsúlyozta viszont a demokratikus egyházreformot követelők gyakori érvét: a papokból és világiakból álló, három évente összehívandó nemzeti zsinat szükségességét, mely a magyarországi egyház legfőbb törvényalkotó szervének számítana. (Mindezen egyházi rendszernek a római pápasághoz való - nagyon is kényes - viszonyát a szerző nem érintette.)

Sokat foglalkozott viszont az egyházfinanszírozás szintén neuralgikus kérdésével. Mint vallotta, a községnek kötelessége választott papjának eltartása például bizonyos mennyiségű gabona-, tűzifa- és szénajuttatással, ezen felül pedig a hívek fejénként 30 krajcárt adnának papjuknak, 3-3 krajcárt az al- és főespereseknek, valamint a püspöküknek. Ez egy átlagos - hozzávetőlegesen ezer lelkes - plébániákkal számolva a plébánosnak és az alesperesnek mintegy 500, a főesperesnek 2500, a püspöknek pedig 10 ezer forintos évi jövedelmet jelentene.¹¹²⁰ Az egyházi adóztatással kapcsolatban szintén a közösségi joggyakorlás fontosságát (vagyis a községi adóbeszedést) hangsúlyozta mind a lelkészek házról-házra történő járásának, mind az állami adóbehajtásnak a gyakorlataival szemben. Utóbbi ugyanis további tisztviselők foglalkoztatását igényli, ami növeli a kiadásokat, Mujszer pedig a minél „rövidebb és olcsóbb módok” keresését hangoztatta. A mind a hívek, mind a papság szempontjából jól hangzó rendszert a szerző szerint nem súlyosbította volna, hogy mindezek felett az egyház egyéb közös kiadásait (például templomépítést és fenntartást stb.) is a község tagjainak kellett volna állni, mert - mondta - ott, ahol a „társulat” tagjai azonosítják magukat egyházuk céljaival, azokat magukénak érzik, szívesen vállalnak szerepet mindennek anyagi fenntartásában.

Műve utolsó három szakaszát az egyházreform gyors megvalósításának szolgálatában álló feladatoknak szentelte, így külön értekezett a *Sérelemek* orvoslásáról, az *Avultságok* végleges megszüntetéséről és az *Óhajítások* teljesítésének szükségességéről. A papság aktuális állapotában - egyébként a radikális papság szinte valamennyi tollforgatójához hasonlóan - legsúlyosabb sérelemnek a cölibátust minősítette.¹¹²¹ Ezt a „természetellenes” rendszabályt csak az a régi római hierarchia hozhatta be, „mely az emberek üdvösségét monopolizálta”,¹¹²² s a középkorban a korlátlan földi és égi hatalom teológiáját próbálta gyakorlatba átültetni. Mujszer ugyan elfogadta, hogy - az általa jellemző módon csak Hildebrandnak nevezett - VII. Gergely pápa az egyházi visszaélések megszüntetésére vezette be a kötelező nőtleniséget, de az azóta már „leélte magát”, s hiába szaporították annak megkedveltetésére a szerzetes-

¹¹²⁰ Összehasonlításképpen megjegyezzük, hogy például Szacsavay Imre képviselő augusztus 5-én benyújtott - tárgyalás alá nem vett - szekularizációs célzatú törvényjavaslata a papság állami fizetésére az alábbi összegeket állapította meg: érsekek, püspökök: 4000 ft, esperesek: 1200-2000 ft, „első rendű népészek” (lelkészek): 600-1000 ft, „Másod rendű népészek” (segédlelkészek): 300 ft. BEÉR-CSIZMADIA, i.m. 662-663. p.

¹¹²¹ A 10. sz. jegyzetben említett röpiratok mellett ld. a témáról: ZSIGOVITS BÉLA: A papi nőtlenység (coelibatus) története Magyarországon. Bp., 1914. 100-115. p.

¹¹²² A célzás feltehetően VIII. Bonifác pápa 1302. évi „Unam sanctam” bullájára vonatkozik.

rendekeket, hiába próbálták fanatikusan népszerűtlenné tenni a papok házasságát, mindez nem vezetett sikerre. Mind állami, mind egyházi szempontból súlyos veszélynek minősítette a cölibátust. Az államnak szerinte joga és kötelessége „nullifikálni” a céljaival ellenkező intézményt, vallási szempontból pedig elfogadhatatlannak nevezte, hogy hívő keresztények „az emberi természet elleni támadást” tudomásul vegyék. Az egyházat következetlenséggel is vádolta (mondván, hogy a görög katolikusokkal való unió létesítésekor elismerte a papok házasságkötésének lehetőségét), magáról a cölibátusról pedig Mujszer lesújtó véleményt alkotott: „Vétkes kicsapongások tanyájává válik, lábbal tiporja azon erényt, melyet csak a vallásos gyengéd érzés ápol, mely a lelket tisztán tartva a házaselet boldogságának talpköve.” Erről, illetve a második sérelemként felhozott azon dogmáról, miszerint a felszentelés után a papi szolgálatból kilépni az illető szabad akaratából nem lehet, az volt a véleménye, hogy a kánonokat mindig az idő és a körülmények határozták meg, s utóbbiak megváltozásával az elavult vallási nézetekről is le kell mondani. Harmadik, felszámolandó sérelemként pedig azt az elvet hozta fel, hogy a papságnak nincs beleszólása az egyház életébe (például szolgálati helyének megválasztásába stb.), mely - szerinte - egyébként is a lelkipásztorok közömbösségének egyik fő forrása lett.

A Mujszer által avultságnak minősített teológiai elvek illetve gyakorlatok között elsőként az exorcizmusokat (ördögűzéseket) illetve a benedictioakat (áldásmondásokat) említette, mely babonaságra indító szokásokat a „korszellem” már többnyire magától úgyszólván háttérbe szorított, de azért mindent el kell követni a megszüntetésükre. Elavultnak és feleslegesnek minősítette a breviarium (zsoltosmáskönyv) tartását és felolvasását is: „Ez a legendákból, szakadozott homíliákból, szétépdelt traktátusokból, öszvejavart zsoltárokból stb. készült zagyvalék se tanulmánynak, se elmélkedésnek, se imádságnak nem célszerű.” A böjttel kapcsolatos katolikus felfogásról is úgy vélte, hogy „erre hiába ír akárki apologetikát”, mert ez a gyakorlat a legkevésbé sem alkalmas az önmegtartóztatás bibliai elvének megvalósítására. Régebben legalább a hívek kértek felmentést egyházi előjáróiktól az étkezési előírások megszegésére, az újabb időkben a papokra ügyet sem vet senki - vélte -, és minden katolikus „magát dispensálja”, vagyis mentesíti a tilalmak alól. A fülbegyónás gyakorlatáról ugyanaz volt a véleménye, miszerint maga az elv (vagyis a bűnök megvallása) önmagában jó, de konkrét megvalósulása, a lelkiismeretre tartozó kérdésekben kényszerítő törvény alkalmazása nem. A bűnvallást teljesen az egyén lelkiismeretére kell bízni - szorgalmazta a szerző -, arról nem is beszélve, hogy a bűnsújáró helyeken tartott gyóntatások „több botrányt, mint buzgóságot” tükröztek, továbbá lelki visszaélésekre adnak okot.

Mujszer a katolikus hitgyakorlatból leginkább a szerzetesek kötelező fogadalomtételét kifogásolta, és vont le a szerzetességgel kapcsolatban a világi liberálisokhoz nagyon is hasonló következtetéseket.¹¹²³ Általánosságban helytelenítette, hogy egyesek „henye életre adják magukat a közjó rovására”, s ugyan elismerte, hogy bizonyos szerzetesek - például az oktatásban - nemcsak károkat okoztak, de a véleménye szerint „a kezeik alól kiszabadult ifjúság alaposan semmit, az ismeretekből igen keveset merített”. Fontosabb volt azonban számára, hogy mivel a szerzetesrendek az egyháztörténelem folyamán előállott intézmények, így nem az „egyház emanációi” [= kifolyásai] voltak, az átfogó reform megvalósítása során feleslegessé váltak. Mujszer argumentumai között fontos helyen említette, hogy a szerzetesség két szempontból is óhatatlanul az egyházon belüli szeparatizmus forrásává vált: egyrészt a püspöki fennhatóság alól kivonták magukat, így gyakran kerültek ellentétbe az egyház-

¹¹²³ Ld. pl.: HAMAR DANI [HAMARY DÁNIEL]: Nem kell szerzetes rend. Pesten, é.n. [1848]; a témáról általánosságban: FAZEKAS CSABA: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In: FAZEKAS CSABA (szerk.): Fiatal egyháztörténészek írásai. Miskolc, 1999. 76-113. p.

kormányzattal; másrészt pedig a keresztény élet szabályaiban is elkülönülést valósítottak meg. Pedig - vetette ellen a szerző - Krisztus nem osztályozta az embereket a betartandó életvitel szabályainak szigorúsága szerint, hiszen az erény nem a fogadalomtételtől, hanem a lélek tisztaságából fakad. Ha mindenki a szerzetesek életformáját (mint kívánatos célt) valósítaná meg, „lennénk szigorú barátok és apácák, bizony bekövetkeznék a fizikai enyészet” - vélte. A három legfontosabb szerzetesi fogadalom közül a szüzességre vonatkozót csak kivételes egyéniségek által megvalósíthatónak nevezte, melyet az átlag rendtagok úgysem bírnak a gyakorlatban megtartani, akkor pedig az egész fogadalmukat megszegik. Ez utóbbi pedig „mint örökös kígyó mardossa lelketeket vagy pedig megfásítja kebleteket, s a fogadalmat csupa bolondságnak tartjátok”. Lesújtó véleménnyel volt a szegénységre vonatkozó szerzetesi fogadalomról is, mely szerinte a szerzeteseket végeredményben tétlenségre, eltunyulásra vezette. Különben is, a kolostorok szemmel láthatóan nem a szegénység házai - írta -, hanem olyan épületek, „hol az igazi szegény ember süveglevéve lábujjhegyen jár, kertjek kéjhely, ruházatjuk egyszerű, de jó, s gyakran fényes is, bútoruk kényelmes, gyakran hercegi, asztaluk hizlaló”. De nem alkotott jó véleményt a koldulórendekről sem, amelyek az évszázadok folyamán arra kényszerültek, hogy babonákat terjesszenek a nép körében az adományok kicsikarása-kicsalása érdekében („ahol letelepedtek, többnyire csudás képek és szent kutak támadtak”, hogy a zárándoklatok hasznát lefölözhezzék), továbbá hasznos munkavégzés nélkül teremtenek maguknak jólétet. Ez utóbbi leglátványosabb bizonyítékának tartotta, hogy épp a rendházak apátjai és prépostjai (vagyis a szegénység és a lemondás állítólag legnagyobb példaképei) éltek fényes körülmények között. Az előjáróknak való engedelmségre vonatkozó fogadalmat pedig egyenesen nevetségesnek minősítette, hiszen a rendházak nem éppen a testvéri szeretet megnyilvánulásainak, hanem épp „az indulatos civakodás, fásult hidegség”, az előjárók és a rendtagok elleni áskálódások helyszíne. Mújszer e szerzetesi fogadalmak eltörlését „az élet követelményének” nevezte, hiszen ezekben a vallás inkább kompromittálva, mint megdicsőítve volt, majd saját korában különösen fontos észrevétellel zárta vonatkozó fejtegetéseit: „Aztán megsúgom még azoknak, kiket a kommunizmus félelme, mint boszorkányálmom nyom, hogy mennyi zárda, annyi kommunizmus.”

Munkája utolsó részében a szerző kifejtette a röpirat más helyein is lappangó elvet, miszerint az egyház gyökeres reformjára nemcsak a katolicizmus megújítása szempontjából van szükség, hanem azért is, mert a keresztény felekezetek annyira óhajtott összebékítéséhez, sőt egybeolvasztásához ez az egyetlen járható út. Ennek érdekében pedig bizonyos feleslegessé vált, sőt nevetséges külsőségeket is fel kell számolni. Elsőként említette az istentiszteleteknek a nép nyelvén való tartását, hiszen annak elsődleges célja a nép lelki élményekben való részesítése, márpedig utóbbi „nemcsak igényelheti, hanem követelheti is, hogy ne valami szanszkrit nyelven tartassék a közös ima és az isteni szolgálat”. Az egyszerű embereknek - fejtegette tovább maró gúnnyal - az is mindegy volna, ha a római pápa a perzsa nyelvű misézést írná elő, ugyanúgy nem értik, mint a latint, ami ráadásul nem is szükséges az üdvösséghez. „A diák [= latin] nyelv még a régi Roma orbis domina [= világuralkodó Róma] zsarnokságainak egyik nemzetölő kifolyása.” Ugyanilyen ironikusan, de határozottan érvelt a papságnak a polgári ruha és szakáll viselésére vonatkozó követelése mellett: „Az a valláshoz most se tartozik, mint előbb se tartozott, hogy valakinek simára borotvált, vagy szőrrel benőtt pofája van-e. Hiszen nem nagy idő, midőn még püspökeink is bajuszt, szakállt viseltek. A papi öltözetben pedig ugyan mi volna oly tiszteletet gerjesztő? Tán a csatos cipő és harisnya, meg a cafatos talaris, hozzá egy háromszögű kalap, mely háromszögű főre illhetik csak? Tökéletes mása a gyűrűárus lengyel zsidónak. De állítsuk csak össze azt a sokszínű és szabású szerzetest, ki csuklyával, ki köténnyel, vajon nem inkább nevetséges-e, mint épületes ily karneváli viselet? Én nem látom át, miért ne öltözködhetnék egy pap úgy, mint más becsületes ember.” Végül pedig Mújszer az országgyűlésben is hangoztatott kedvenc elvét, a közös iskolák

létesítését szorgalmazta, mely az általa óhajtott egyházreformnak is fontos pillére lehetett volna. A protestánsokkal való megbékélésnek ezen a ponton egy további, nyíltan az irányukban megfogalmazott gesztust (sőt teológiai fordulatot) is követelt: a két szín alatti úrvacsoravétel jogosságának elismerését és engedélyezését a katolikus egyházban! Mint leszögezte: nemcsak arról van szó, hogy egyértelműen ez a bibliai minta, hanem arról is, hogy saját felekezete ezen a téren sem következetes. Kínálkozó analógiaként ugyanis azt hozta fel, hogy bár az erdélyi örmény katolikusoknál a bérálás szentségét a plébános végezheti a keresztség után, a latin szertartású katolicizmus ezt a püspökök kiszolgálásának tartja fent, az erdélyi római katolikusok „mégsem akadtak fenn ilyen doktrinális kérdésekben”.

Mujszer József radikális hangvételű, helyenként vaskos stílusú röpiratát azzal zárta, hogy mindazon olvasói, akik szeretik egyházukat és vallásukat, támogatni fogják reformtörekvéseit, az elfogultak és maradiak azonban bizonyára csak kígyót-békát kiabálnak majd rá. Az 1849 nyarán gyorsan pergő események következtében azonban egyik sem következett be, - mint említettük - még a szerző személye is homályba veszett.

Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben

Alábbi közleményünkkel kettős célt kívánunk szolgálni. Egyrészt az eperjesi görög katolikus püspökség története általában egyházhistoriográfiánk egyik „mostoha gyermekének” számít, az egyházmegyéről rendszerint a katolikus történeti munkák is csak néhány szóban emlékeznek meg. (Többnyire csak a püspökség és a káptalan I. Ferenc által 1816-ban történt megalapításának - esetleg 1818. évi pápai jóváhagyásának vagy az első püspök két évvel későbbi installációjának - tényét, esetleg a fontosabb építkezéseket emelik ki.¹¹²⁴) Az egyházmegye második püspökéről, tényleges megszervezőjéről, az 1842-ben hivatalba lépett Gaganetz Józsefről is legfeljebb annyit említenek, hogy működése alatt sokat építkezett, mindent elkövetett papsága anyagi helyzetének megjobbításáért, 1857-ben megszervezte a 6. kanonoki stallumot stb. A történetírás adósságát irányában súlyosbítja, hogy máig legrészletesebb, hat oldalas életrajzában egy kortársa „a gör. kath. egyház egén tündöklő csillagzatok sorában méltó helyet elfoglaló, jeles főpap”-ként jellemezte.¹¹²⁵ Másrészt pedig az utóbbi időben öröndetes módon fellendült az 1848-49-es forradalom és szabadságharc egyháztörténeti vonatkozásainak kutatása, azon belül is az egyes egyházmegyéek, egyházi személyiségek tevékenységének konkrét bemutatása. A vonatkozó tanulmányok azonban szinte érintőlegesen is alig foglalkoznak Gaganetz püspök személyével.¹¹²⁶ Jószerevel az

¹¹²⁴ KARÁCSONYI JÁNOS: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagyvárad, 1915. [reprint: Bp., 1985.] 354. p.; BANGHA BÉLA S.J. (szerk.): Katolikus Lexikon. II. köt. Bp., 1931. 23. p.; KISS ANDOR: Gör.-szert.-katolikus egyháztörténelem. Bp., 1932. 108. p.; SZAPLONCZAY GYÖRGY: Egyháztörténelem. Nyírtass, 1996. 8. könyv, 24. lecke. [<http://www.tisznet.hu/gorkat/hitt8.htm> - 2001. október.] stb. Viszonylag részletesebb - két oldalas - bemutatás: PIRIGYI ISTVÁN: A magyarországi görögkatolikusok története. II. köt. Nyíregyháza, 1990. (továbbiakban: PIRIGYI, 1990.) 77-78. p.; ill. ld. még: TÓTH SÁNDOR: Sáros vármegye monográfiája. III. köt. Bp., 1912. (továbbiakban: TÓTH, 1912.) 231-233. p. Az egyházmegye történetét a 19. század első felében máig legalaposabban DUCHNOVITS SÁNDOR kanonok (vö. 36. sz. jegyz.) írta meg. (Magyarul kiadta DROHOBECKY GYULA a *Kelet* c. lap 1890. évfolyamában.) Hasonlóan megalakulása időszakához 1848-ban az egyházmegye mintegy 190 parókiából, 1211 filiából (utóbbiak száma a 19. században erősen hullámzott) és mintegy 161 ezer hívőből állt. A hívek igényeit 145 plébános és 45 adminisztrátor látta el. Öt espereskerülete közül a sárosi volt a legnagyobb (6 alesperesség - 61 ezer hívő), a borsodi a legkisebb (egy alesperesség, 11 ezer lélek), a többinél ugyanezek az adatok: Abaúj-Torna 3 - 22 ezer, Szepes-Gömör: 2 - 30 ezer, Zemplén: 5 - 37 ezer. Ld. Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjessiensis. Posonii, 1848. (továbbiakban: Schem. Eperjes. 1848.) 12. p., 149. p.

¹¹²⁵ MENDLIK ÁGOSTON: IX. Pius pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok s egyháznagyok életrajgyűjteménye. Pécs, 1864. (továbbiakban: MENDLIK, 1864.) 44. p. (A Gaganetzről szóló szócikket D...y-nal írta alá ismeretlen szerzője. Megjegyzés: a püspök nevét egykorúak is írták c-vel, cz-vel, tz-vel egyaránt, jelen írásban az utóbbi eljárást követtük, tekintettel arra, hogy Gaganetz saját kezűleg aláírt leveleiben többnyire ezt a formulát használta.)

¹¹²⁶ A forradalom és szabadságharc alatt a görög katolikus püspökök tevékenységére ld.: PIRIGYI ISTVÁN: Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In: Takács Péter (szerk.): A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49. történetéhez. Debrecen, 1998. (Erdélytörténeti könyvek, 2.) (továbbiakban: PIRIGYI, 1998.) 149-164. p. (A címevel ellentétben csak Popovics Vazul munkácsi illetve Lemhény János fogarasi püspök tevékenységét ismertette, Gaganetzről például említést sem tett.); ZAKAR PÉTER: „Román és magyar két hű testvérnek frígyes összetartásában” Erdélyi Vazul nagyváradi görög katolikus püspök 1848/49-ben. In: Conviețuirea - Együttélés, 1999. 2-3. sz. 17-24. p. (továbbiakban: ZAKAR, 1999.) A Gaganetzzel kapcsolatos forrásokat korábban röviden ismertette: RAPANT, DANIEL: Slovenské povstanie roku 1848-49. Dejiny a dokumenty. IV. 1. Bratislava, 1963. (továbbiakban: RAPANT, 1963.) 57-59. p. (A szlovák fordításban Szabó Erzsébet nyújtott segítséget, munkáját ezúton is köszönöm. - F.Cs.)

egyetlen dolog, amit vele kapcsolatban többször is publikáltak, Viale Prelà bécsi nuncius 1849. május 25-i jelentése: „Biztos értesüléseink vannak, hogy az eperjesi egyesült görög püspököt Kossuth elfogatta és Debrecenbe vitette.”¹¹²⁷ A nuncius által Kossuthnak és a Szemere-kormánynak tulajdonított, papsággal szembeni megtorlás és üldözés nagyságrendje általában nem felelt meg a valóságnak, Gaganetz elhurcolásával kapcsolatban pedig szintén teljesen rosszul értesült, ennek ellenére a legutóbbi szakirodalomban is felbukkan ez a hivatkozás.¹¹²⁸ Alábbi írásunk célja nemcsak e tévedés korrigálása, hanem az is, hogy a forradalom és szabadságharc eseményeiben tipikusnak mondható, gyakran változó (fő)papi magatartásnak is egy példáját adjuk.

Gaganetz József az 1840-es években nem fejtett ki különösebben látványos közéleti-politikai tevékenységet. Kortársai előtt sokkal inkább szociális működésével, például az 1845-47 között pusztító éhínség hatásainak enyhítésére tett erőfeszítéseivel, a szegényebb illetve ruszin és szlovák nemzetiségű papok megélhetésének könnyítésével keltett viszonylagos feltűnést. (Például 1843-ban felmentette a kántortanítókat a robotoltatás alól, 1846-ban a papi özvegyek és árvák helyzetét rendezte stb.) Energiáit továbbá a püspöki palota felépítésére fordított erőfeszítések kötötték le (korábban rezidenciája csak két kis szobára korlátozódott), az épület éppen 1848-ra - V. Ferdinánd támogatásával - készült el.¹¹²⁹ Több tényező is amellett szól, hogy a reformkor utolsó szakaszában a reformellenzékkel és eszméivel szemben mélységesen bizalmatlan volt. A bécsi udvar illetve a hazai konzervatívok szövetségesének számító katolikus főpapság politikai magatartását esetében súlyosbították egyházmegyéjének etnikai viszonyai, vagyis a reformellenzék magyarosító törekvéseivel való fokozottabb szembenállás.¹¹³⁰ Továbbá Eperjes illetve Sáros vármegye a korabeli vármegyék között valósággal szinonimája lett a maradi kormánypártiságnak, mindenféle reform merev ellenzésének. A sárosi nemesség illetve papság részvételével tartott megyegyűlések sorra határozottan utasították vissza még a legkisebb gazdasági vagy társadalmi reformot is (legyen szó az ősiség eltörléséről, vasútfejlesztésről, közteherviselésről stb.), a politikai intézményrendszer változtatásáról hallani sem akartak. Egyházpolitikai téren feltűnő volt, hogy 1840-42-ben - a vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatban kibontakozott vitában - a vármegyei ellenállás során Heves és Esztergom mellett csak Sáros állt ki a püspöki kar magatartása mellett.¹¹³¹ A sárosi nemesek között ritka volt a reformeszmék iránti fogékonyság (bár itt

¹¹²⁷ BALÁZS PÉTER: Viale Prelà bécsi pápai nuncius jelentései a magyar forradalomról és szabadságharcról 1849-ben. In: Levéltári Közlemények, 1975. 2. sz. 289-313. p., 295. p.; LUKÁCS, LAJOS: The Vatican and Hungary, 1846-1878. Reports and Correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna. Bp., 1981. (továbbiakban: LUKÁCS, 1981.) 339. p. Ugyanerről az egykorú bécsi sajtóban: *Der Lloyd*, 1849. 25. Mai. Nr. 249. Morgen-Ausgabe.

¹¹²⁸ Ld. pl. EÖRDÖGH ISTVÁN: Az 1848-49-es magyar szabadságharc bukásának diplomáciai háttere a szentszéki iratok fényében. In: *Aetas*, 1996. 2-3. sz. [<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/eordogh.htm> - 2001. október]

¹¹²⁹ MENDLIK, 1864. 45. p.; PIRIGYI, 1990. 77. p. Társadalmi akciói közül figyelemre méltó még, hogy 1845. december 30-án püspöki körlevelet adott ki az ún. mértékletességi egyesületek pártolásával kapcsolatban. Ld. *Religio és Nevelés*, 1846. I. 20. sz. (március 8.) 158-159. p. A püspöki palota építkezésének ügyintézése egyébként 1848-ban már az új kormány idejére is áthúzódott. Magyar Országos Levéltár. (továbbiakban: MOL.) H 56. (= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. [VKM.] Római katolikus egyházi osztály iratai.) 1848. 39. kf. 42. tét.

¹¹³⁰ A munkácsival szemben az eperjesi egyházmegyében jelentkező „pánszláv törekvésekről” röviden: PIRIGYI, 1998. 150. p.

¹¹³¹ Ld. minderről pl.: VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p.; Uő: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Bp., 1982. stb.

kezdte pályafutását megyei aljegyzőként Pulszky Ferenc, vagy híressé vált a főrendi ellenzék tagjaként az 1848-ban megyei főispánságra emelkedett Újházy László¹¹³² stb.), és korábban az olyan megnyilatkozások is, mint például Jámiborszky Károly helybeli földesúr Batthyány miniszterelnökhöz írott 1848. április 4-i levele,¹¹³³ melyben üdvözölte a kabinetnek a „német aristocratica-bürocratico-absolutisticus kormány helyébe” lépését. (Egyben kérte az úrbériséget vesztett földesuraknak megígért - még törvényben nem is szentesített - kárpótlás első részletének kiutalását is.)

Gaganetz részt vett az 1843-44. illetve az 1847-48. évi országgyűléseken, de - ellentétben például Lonovics József csanádi, Scitovszky János pécsi, Ocskay Antal kassai vagy Fogarassy Mihály és Bezeredy Miklós címzetes püspökökkel - csak nagyon rövid és ritka (jóllehet konzervatív politikai felfogást illetve egyházának speciális igényeit tükröző) felszólalásait őrizték meg a főrendi tábla naplói. A püspöki karon belül a görög katolikus egyházfők többnyire ritkán vettek részt a diétai vitákban, egy kortárs megjegyzés szerint - Erdélyi Vazul kivételével - a püspökök „politikai hitvallását, mély hallgatagságuk miatt nemigen lehetett kivenni”.¹¹³⁴ Gaganetz politikai állásfoglalására továbbá nagyon is jellemző adalékok, hogy 1846. március 2-án a galíciai felkelés hatására erőlyes hangú körlevélben hívta fel papjai („a politikai tiltott mozgalmak által megzavart tartományok lelki őrei” figyelmét a „felsőség és az Istentől rendelt hatalom iránti hódolat és engedelmesség” fontosságára, sőt felszólította híveit a „gyanús” agitációk elkerülésére és haladéktalan feljelentésére, mondván: a görög katolikusok V. Ferdinánd és a Habsburg-ház legfőbb hívei és támaszai. Vagy ugyanabban az évben - püspöktársaihoz hasonlóan - készségét fejezte ki a megalakuló Konzervatív Pártba való aktív bekapcsolódásra¹¹³⁵ stb.

1848-as szerepvállalását szintén inkább a visszafogottság jellemezte. Nyilvánvalóan egyetértett az utolsó pozsonyi országgyűlésen a püspöki karnak az áprilisi törvényeket kényszerűségből tudomásul vevő, azok néhány fontosabb egyházpolitikai vonatkozása (például a vallás szabad gyakorlását és a felekezeti egyenjogúságot deklaráló 1848/20. tc.) ellen ünnepélyes óvást emelő megnyilatkozásaival, és rendszeresen részt vett az egyháznak a polgári társadalomba való illeszkedésének alapelveit meghatározó püspökkari értekezleteken.¹¹³⁶ Az országgyűlés után rövid időre visszatért Eperjesre, és - még ha a püspöki kar általános véleményének megfelelően bizalmatlan is volt az áprilisi törvényekkel kialakult politikai és társadalmi viszonyok iránt - minden bizonnyal egyházának a megváltozott viszonyok közé való betagozásának szándéka vezette. Erre utalhat például egy május 15-én Batthyány Lajos miniszterelnökhöz írott levele, melyben arra panaszkodott, az áprilisi törvények szövegéből számára még hivatalból nem küldtek egy példányt, holott már minden

¹¹³² Ld. erről: OLTVÁNYI AMBRUS (sajtó alá rend.): Pulszky Ferenc: Életem és korom. I. köt. Bp., 1958.; a „szabadelvűség kevés számú őszinte hívéről” és a pártviszonyokról Sárosban: TÓTH, 1912. 24-26. p.

¹¹³³ MOL. H 2. (= A Miniszterelnökség, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnökség iratai.) 1848. 118. sz. (MOL. Filmtár, 3824. sz. tek.)

¹¹³⁴ V.[ACHOT] I[MRE]: Az utolsó pozsonyi országgyűlés legtöbb tagjának rövid jellemzése. In: Uő: Országgyűlési emlék. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Budapest, 1848. 45-57. p., 47. p.

¹¹³⁵ *Religio és Nevelés*, 1846. I. 29. sz. (április 9.) 234. p.; MOL. P 90. 3/k. (= Dessewffy család levéltára. Acta Politica, a Konzervatív Pártra vonatkozó iratok) sz.n.

¹¹³⁶ Utóbbiakról ld. részletesen: [FOGARASY MIHÁLY]: Emlékirat, az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől. Pesten, 1848. [Legutóbb megjelent: ELMER ISTVÁN (szerk.): A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848-1849-ben. Bp., 1999. (továbbiakban: ELMER, 1999.) 39-80. p.]

hatóság (még saját egyházmegyéjének káptalanja is) kapott,¹¹³⁷ illetve általában korrekt hivatali kapcsolat kiépítésére törekedett az Eötvös József vezette kultusztárcával.¹¹³⁸ Nem sokkal ezután ismét Pesten találjuk, ahol a miniszter meghívására újra csak a püspöki kar bizalmas - továbbra is az új viszonyok következményeivel, illetve a tervezett nemzeti zsinattal összefüggő feladatokkal foglalkozó - értekezletein vett részt. A Lonovics József püspök pesti szállásán május 31-én illetve június 4-én tartott megbeszéléseken bizonyosan jelen volt, utóbbin (Erdélyi Vazullal együtt) a püspökök éves jövedelmének kiegészítését szorgalmazta.¹¹³⁹ Nyilván összefüggésben egyházmegyéje papságának anyagi viszonyaival, 1848-ban a minisztériummal legtöbb hivatalos ügyintézését - a püspöki, káptalani jövedelmek nagysága mellett - a papság állami segélyének biztosításával illetve összegének felemelésével, a jobbágyszabadítás nyomán elvesztett jövedelmek kimutatásához szükséges táblázatok elkészítésével és felterjesztésével, továbbá az egyházmegye iskolahálózatának fejlesztésével, önálló tanítóképző felállításával kapcsolatban bonyolította.¹¹⁴⁰ A magyar püspöki kar 1848-49-ben számos, a papságnak és/vagy a népnek címzett pásztorlevelet, uralkodóhoz vagy - magyar illetve cs.kir. - országos hatóságokhoz intézett feliratot, beadványt stb. készített, melyet rendszerint a „püspöki kar” kollektív aláírással láttak el, vagy annak nevében az esztergomi érsek ellenjegyezte azokat - nem egyszer a többi egyházfő bizonyos távollétében. Három ilyen dokumentumot azonban a püspökök - köztük Gaganetz József - személyesen is elláttak kézjegyükkel: az említett június 4-i tanácskozáson a papsághoz intézett körlevelet, a július 9-én a kormányhoz a papság fegyveres szolgálata elleni tiltakozást tartalmazó beadványt illetve az ugyanezen a napon a társadalmi nyugalom fenntartását célzó, az uralkodó, a haza és az alkotmány együttes tiszteletére emlékeztető pásztorlevelet.¹¹⁴¹ Vagyis ezeken a tanácskozásokon az eperjesi püspök részt vett, de közben, illetve nem sokkal később újra visszatért egyházmegyéjébe. (Az önálló tanítóképző felállítását kérvényező, említett beadványát például

¹¹³⁷ MOL. H 2. 1848. 219. sz. (MOL. Filmtár, 3824. sz. tek.) Kérésének teljesítéséről egyébként Batthyány azonnal intézkedett.

¹¹³⁸ A papság jövedelmeivel kapcsolatos levelezésére ld. alább (17. sz. jegyz.), de a szokásoknak megfelelően felterjesztette például a vegyes házasságok ügyében készült jelentését és egyéb kimutatásokat is. MOL. H 57. (= VKM. Protestáns egyházi osztály iratai.) 1848. 1. kf. 10. tét. Nevezetessé vált még az eperjesi püspök és a káptalan felirata, melyben - a többi egyházmegyéhez hasonlóan - görög katolikusok kinevezését kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, ezzel is javítva az ottani elhanyagolt népiskolai viszonyok illetve a magyarosítás ügyét. Ld. erről: HAJDÚ JÁNOS: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933. (továbbiakban: HAJDÚ, 1933.) 53. p.; PIRIGYI, 1998. 154. p. A hasonló kezdeményezések, illetve az önálló görög katolikus ügyosztály kialakítása nem valósult meg, a minisztériumban csak egyetlen görög katolikus tisztviselő, (1849-ben az eperjesi püspök ügyében is tevékenykedő) Nyisztor József dolgozott. Ld. még: F. KISS ERZSÉBET: Az 1848-49-es magyar minisztériumok. Bp., 1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. III. Hatóság- és hivaltörténet, 7.) (továbbiakban: F.KISS, 1987.) 440. p.

¹¹³⁹ SARNYAI CSABA MÁTÉ: Konfrontáció vagy kooperáció? A katolikus püspökök értekezlete és tanácskozása Eötvös miniszterrel egy résztvevő szemszögéből (1848 május-június). In: FISCHER FERENC - MAJOROS ISTVÁN - VONYÓ JÓZSEF (szerk.): Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Pécs, 2000. 535-557. p., 539., 544. p.; Erdélyi álláspontjára: ZAKAR, 1999. 18. p.; az Eötvössel folytatott püspökkari megbeszélésekről ld. még: HAJDÚ, 1933. 65-68. p.

¹¹⁴⁰ MOL. H 56. 1848. 105. kf.; 112. kf. 22. tét.; 120. kf.; MOL. H 61. (= VKM. Közoktatási osztály. Elemi iskolai szakosztály iratai.) 1848. 18. kf. 170. tét.; 19. kf. 45. tét. Utóbbiban kérvényezte az eperjesi tanítóképző létesítését, közölte: F. KISS ERZSÉBET (szerk.): Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.) 108-109. p. Az intézet felállítását egyébként mind a helytartótanács, mind Sáros vármegye már 1844-ben szorgalmazta, végül azonban csak az 1893/94-es tanévben nyílt meg. TÓTH, 1912. 65., 306. p.

¹¹⁴¹ Ld. pl. ELMER, 1999. 105-113. p.

Eperjesről keletkezte június 27-én,¹¹⁴² s onnan terjesztette fel a krasznibrodi bazilita rendház július 31-i gyűlésének jegyzőkönyvét is a prímáshoz augusztus 16-án.¹¹⁴³ Így a népképviselési országgyűlés munkája iránt sem nagyon érdeklődött, és bizonyosak lehetünk abban, hogy a püspöki kar nevében 1848-ban kiadott további állásfoglalások - az október 25-én kelt pásztorlevél, a három nappal később az uralkodóhoz intézett felirat, a novemberben a kultusztárcánál a veszprémi püspöki szék üressé nyilvánítása, a piarista rendfőnökhöz illetve később az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz az iskolai reformok ellen benyújtott tiltakozások¹¹⁴⁴ - megfogalmazásában is legfeljebb csak közvetett szerepet játszhatott. Jó okkal feltételezhetjük továbbá, hogy az 1848 szeptemberében kibontakozott szabadságharc során szimpátiája egyre inkább a bécsi udvar felé fordult, melyet a magyar kormány liberális egyházpolitikája iránti bizalmatlanság mellett a sárosi ultrakonzervatív közvélemény nyomása illetve egyes szlovák nemzetiségi mozgalmak csak felerősítettek.¹¹⁴⁵ Schlik cs.kir. tábornok december 6-án Galíciából betört Magyarországra, s nemcsak Gaganetz székvárosát, hanem (a vesztes budaméri csatát követően) 11-én már Kassát is elfoglalta. Az eperjesi eseményekre illetve közhangulatra sem maradt hatástalan, hogy Schlik a magyarok üldözése helyett átmenetileg a térség pacifikálásába kezdett, illetve sikeresen védte a területet, például a város melletti január 3-i sebesi ütközetben is.¹¹⁴⁶ A magyar honvédek visszavonulása, a kormány és az országgyűlés Debrecenbe való átköltözése azt a meggyőződést erősíthette a püspökben, hogy a cs.kir. hadsereg hamarosan győzedelmeskedik a szabadságharc felett. Később a magyar tisztviselők Gaganetzcel szembeni intézkedéseinek egyik alapja lett, hogy Boronkay Albert Zemplén megyei kormánybiztosnak a kezébe került az eperjesi püspök egyik március 24-én a laborci alesperességhez intézett pásztorlevele, melyben a „törvényes” magyar uralkodó, Ferenc József iránti hűségre figyelmeztetett és elrendelte az érte való imádkozást.¹¹⁴⁷ A körlevélben foglalt álláspontot a püspök nyilván más egyházközségek vonatkozásában és

¹¹⁴² Vö. 17. sz. jegyz.

¹¹⁴³ Prímási Levéltár, Esztergom. Hám-akta. 150. sz. A Tóth Ágoston rendfőnök vezette Zemplén megyei monostorban 8, a Sárosban lévő Bukóc rendházában 3 szerzetes élt ekkor. Schem. Eperjes. 1848. 114. p.

¹¹⁴⁴ Ld. pl. ELMER, 1999. 122-123., 129-131., 133-135. p.; ANDICS ERZSÉBET (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. II. köt. Bp., 1952. (továbbiakban: ANDICS, 1952.) 225-226. p.; *Religio és Nevelés*, 1848. II. 68. sz. (december 5.) 529-531. p.

¹¹⁴⁵ Sáros vármegye bizottsága nem sokkal I. Ferenc József december 2-i trónralépése után nyilatkozatban köszöntötte az új királyt, hangsúlyozva, hogy „e megye, mely hűségében magát a mindent magával elsodró terrorizmus vihara által eltántoríttatni soha sem hagyá, erős hittel tekint rá, hogy a hadi erővel közbenjárás a lázadó pártütők célzatainak lerombolására irányoztatik”. TÓTH, 1912. 29. p. Irányi Dániel kormánybiztos Budamérről kelt december 9-i jelentése szintén beszámolt arról, hogy Eperjesen már korábban a „reactio fejét felütötte”, a városi tanács például nem akarta a nemzetőrséget megindítani, úgy kellett kényszeríteni stb. MOL. H 2. 1848. 5241. sz. c.) rész. (MOL. Filmtár 3846. sz. tek.) Vö. 27. sz. jegyz. A szlovák nemzeti mozgalmakra: RAPANT, 1963. ill. RAPANT, DANIEL: Slovenské povstanie roku 1848-49. Dejiny a dokumenty. III.3. - IV. 2. Bratislava, 1958 - 1961. (továbbiakban: RAPANT, 1958-1961.) passim.

¹¹⁴⁶ BONA GÁBOR: Szabadságharc 1848-49-ben. In: Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. Bp., 1984. I. köt. 449-549. p. (továbbiakban: BONA, 1984.) 485. p.; BARTA ISTVÁN (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. 1849. január 1. - április 14. Bp., 1953. (Kossuth Lajos összes művei, XIV.) (továbbiakban: KLÖM. XIV.) 493. p.

¹¹⁴⁷ „Ad exemplum receptae, per reliquas Hungariae dioeceses, praxeos hisce disponitur: ut in canone missae, item in secretis precibus pro vivis urator Augustissimum Imperatorem et Regem Franciscum Josephum, etiam Clementissimi Illius Antecessor is Ferdinandi mentios fiat; in publice recitare solitis tamen. Ecteniis, et oratoribus tantum sua majestas Franciscus Josephus commomeretur.” MOL. H 62. (= VKM. Debreceni iratok.) 1849. ad 619. sz. Mindehhez fontos megjegyezni, hogy - kortárs megfigyelés szerint - Gaganetz híres volt arról, hogy nagyon sokat írt, és körleveleit mindig saját maga fogalmazta. MENDIK, 1864. 48. p. Vö. 6. ill. 12. sz. jegyz.

korábban is képviselte, továbbá nem véletlen, hogy egy 1849 márciusi osztrák minisztertanácsi előterjesztés a szlovák nemzetiségi kérdés megoldásában a „megbízható” közéleti személyiségek koordinálására többek között Gaganetzet szemelte ki.¹¹⁴⁸

A Gaganetz püspök számára oly sok fordulatot hozó 1849-es esztendő így abban a reményben kezdődött, hogy egyházának céljait inkább a bécsi udvartól és nem a liberális magyar kormánytól remélheti. Az Eperjesről 1849 első hónapjaiban érkező hírek megerősítették, hogy „mint notórius pecsovincs város, igen rossz hírben állott”, a városi tanács állítólag még a Szirmay István sárosi földesúr által felállított császárpárti szabadcsapatot is támogatta, s mint egy kortárs feljegyzése tanúsította, a helyi közvélemény osztrák szimpátiájának spontán megnyilatkozásaival lehetett lépten-nyomon találkozni, azokat nem lehetett csak a Schlik-féle megszállás kényszerének tulajdonítani.¹¹⁴⁹ Jellemző, hogy Hedry Ernő, Sáros megye császári biztosa 1849 január végén és február elején Windischgrätznek rendkívül pozitív jelentést adott Eperjes - szempontjuktól - jó szellemű és megbízható elitjéről.¹¹⁵⁰

A Guyon Richárd vezette hadosztály február 5-i branyiszkói áttörését követően másnap Görgey be is vonult Eperjesre, és Kossuth is örömmel konstata, hogy a város „ki van ragadva az ellenség kezéből”.¹¹⁵¹ Szempontunkból fontos körülmény, hogy a bujtotatókkal szemben amúgy erélyesen fellépő Görgey Eperjes római katolikus templomában nagy hálaadó istentiszteletet tartatott, hogy ezzel, valamint a Szűz Máriás magyar hadi lobogók látványával „valamely jobb gondolkodóba ejtse az ügyünk ellen a katolicizmus szempontjából felbujtott népséget”.¹¹⁵² Görgey ugyanis - bizonyára nem függetlenül a táborában tevékenykedő Erdősi Imre piarista szerzetestől, a „branyiszkói hős”-től - észrevette, hogy a sárosi konzervatívok tudatosan építették propagandájukat arra, hogy a háború nem más, mint a katolicizmust védő „jó” császár és a magyaroknak valójában a protestantizmust terjeszteni akaró küzdelme. Az amúgy „Eperjes vidékén százados történelmi talaj”-ra hullott vallási színezetű politikai agitáció már korábban is sikeres volt, Krasznayándy András kakasfalvi plébános és sárosi (más néven tarcafüi) főesperes például papjai illetve az udvar által fizetett galíciai ügynökök segítségével sikeresen hitették el, hogy az „istentagadó magyarok” kisajátítják a katolikus templomokat stb. Krasznayándy mellett fontos szerepet játszott ebben a - Péchy Imre császári biztos (korábban zágrábi főispán, később az egyik leghíresebb „muszkavezető”) által irányított/támogatott tevékenységben - Zachar János Chrysostomus eperjesi ferences

¹¹⁴⁸ STEIER LAJOS (szerk.): A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I-II. Bp., 1937. (továbbiakban: STEIER, 1937. I-II.) II. 357. p. Az előterjesztést egyébként Osegovich Metell - egyes reformországgyűléseken Horvátország követe, 1848 végén Ferenc József kinevezésére belügyminiszteri tanácsos - készítette, aki úgy gondolta, hogy mivel a magyarok eljátszották történelmi jogaikat, a nemzetiségeket ki kell vonni befolyásuk alól, a létrehozandó önálló szlovák területet Morvaországhoz, a rutén területet pedig Galiciához kell kapcsolni. STEIER, 1937. I. 343., 477. p.

¹¹⁴⁹ VILLECZ JÁNOS: Egy sárosmegyei honvéd naplója. Vilecz Boldizsár 1848/9-i honvéd százados elbeszélése után írta -. Eperjesen, 1898. (továbbiakban: VILLECZ, 1898.) 42. p.

¹¹⁵⁰ ANDICS, 1952. 428-434. p.

¹¹⁵¹ TÓTH, 1912. 30-31. p.; részletesen: STEIER LAJOS (sajtó alá rend.): Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848-49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp., 1924. (Fontes. Emlékiratok.) (továbbiakban: STEIER, 1924.) 112. p.; PUSZTASZERI LÁSZLÓ: Görgey Artúr a szabadságharcban. Bp., 1984. 130-131. p.; KERESZTES KÁLMÁN: Események január 25.-február 10.-éig. In: A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratának története. Bp., 1925. 63-99. p., külön. 82-90. p.; ill. KLÖM. XIV. 414., 427., 432. p. stb.

¹¹⁵² GÖRGEY ISTVÁN: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Bp., 1885. (továbbiakban: GÖRGEY, 1885.) 201. p.

szerzetes-tanár, illetve Hlavács János, a Gaganetz József által irányított görög katolikus egyházmegye ügyvédje stb.¹¹⁵³

A város később - Windischgrätz február közepén indított ellentámadásával, illetve a kápolnai csatával összefüggő hadműveletek során¹¹⁵⁴ - újra gazdát cserélt, a cs.kir. csapatok mellett Hurban szlovák felkelői vették be magukat a falai közé és kitöréseikkel nyugtalanították a környék lakosságát. A térségbeli szlovákoknak ugyanakkor csak kisebb része csatlakozott a magyarellenes felkeléshez, s ugyanez mondható el a ruszinokról is. Bár jellemző, hogy 1849. január közepén éppen Eperjesen találkoztak a Habsburg-barát ruszin értelmiségiek, hogy petíciójukkal Olmützbe induljanak.¹¹⁵⁵ A tavaszi hadjárat mellékhadszíntereként azután Beniczky Lajos - részben szlovák önkéntesekből álló alakulata sikereként - április 7-én üzte ki a Vogel altábornagy vezette császáriakat illetve Friedrich Bloudek hurbanista felkelőit a városból,¹¹⁵⁶ és az erélyes Luzsénszky Pál kormánybiztos segítségével hamarosan stabilizálta is a környéken a magyar kormány fennhatóságát. A kormánybiztos április 12-i, Eperjesről kelt jelentésében lesújtóan „Augias istállójának” nevezte a várost, és úgy vélte, sok tennivalója lesz a magyar kormány ellenségeinek felkutatásában, a magyarokkal szemben bizalmatlan vagy épp a császáriak bosszújától tartó lakosság megnyugtatólásában.¹¹⁵⁷ Később, Hidas-németiről kelt jelentéséből már kiderül, hogy a közvéleménynek a magyar kormánnyal szembeni mélységes bizalmatlanságáért nem kis részben a térség papságát tette felelőssé: „főleg fel lesznek akadva a papokkal - ezek közül sok lesz elfogatandó” - írta jellemzően. Luzsénszky ettől kezdve egyszerre megoldandó kérdésként kezelte - az Ocskay püspök 1848 szeptemberi halála óta König János helynök által irányított - kassai római illetve az eperjesi görög katolikus püspökségek papjainak ellenőrzését, lojalitásuk biztosítását, illetve a császáriak mellett agitálók megbüntetését.¹¹⁵⁸ Mint a későbbiekben is kiderül, illetve rövid

¹¹⁵³ GÖRGEY, 1885. 200. p. (Emlékeztet arra is, hogy az agitáció sikerét érdemben az sem befolyásolta, hogy a magyarellenes szlovák felkelés vezetői - Hurban, Štur, Hodža stb. - evangélikus lelkészek voltak); ill. STEIER, 1937. I. 293-294., 421. p. Erdősi szerepére többek között: ALLEKER IMRE: Erdősi Imre, a branyiskói hőspap emlékezete. Nyitra, 1894.; GÁL ISTVÁN: Piaristák a szabadságharcban. In: Vigilia, 1998. 3. sz. [<http://www.katolikus.hu/vigilia/9803gal.html> - 2001. október] stb. A forrásokban és a szakirodalomban gyakran csak Chrysostomus-ként felbukkanó Zachar Jánosra és az eperjesi ferences rendházra ld. még: Schematismus almae provinciae sanctissimi Salvatoris in Hungariae ordinis minorum S.P. Francisci strictioris observantiae. Tirnaviae, 1848. 20. p.; Schematismus venerabilis cleri dioecesis Cassoviensis. Cassoviae, 1847. [1850] (továbbiakban: Schem. Kassa. 1847-1850.) 136. p.; Krasznayánszky: Uo., 75. p.; Hlavácsra: Schem. Eperjes. 1848. 9. p. A kassai püspökség papjaira a schematismus mellett: A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. I-II. köt. Kassa, 1904. passim.

¹¹⁵⁴ Ld. erről pl.: BONA, 1984. 497-499. p. stb.

¹¹⁵⁵ SPIRA GYÖRGY: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn. Bp., 1980. 88. p. Tervezetük egy északkelet-magyarországi és galíciai területekből létrehozandó autonóm ukrán tartományra vonatkozott, vö. 25. sz. jegyz.

¹¹⁵⁶ Eperjes bevételére és az azt megelőző küzdelmekre részletesen: STEIER, 1924. 132-147. p.; ill. VILLECZ, 39-46. p.; TÓTH, 1912. 32-33. p.; BARTA ISTVÁN (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. V. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. 1849. április 15. - augusztus 15. Bp., 1955. (Kossuth Lajos összes művei, XV.) (továbbiakban: KLÖM. XV.) 76. p. stb.

¹¹⁵⁷ STEIER, 1937. II. 498. p.

¹¹⁵⁸ STEIER, 1937. II. 500-501. p. König János, kassai püspöki helynök igyekezett is köszönetét kifejezni a kormánybiztosnak, amiért kíméletesen bánik a papsággal. Luzsénszky kérdése a Gaganetzcel kapcsolatos intézkedésekre: MOL. H 2. 1849. 6231. sz. (MOL. Filmtár, 3869. sz. tek.) Luzsénszky csalódása azért is volt jelentős a római katolikus papságban, mert február közepén a kassai káptalanról még pozitív véleményt alkotott. MESZLÉNYI ANTAL: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.) (továbbiakban: MESZLÉNYI, 1928.) 204. p.

kitérőként megjegyezzük, hogy az 1848-49-es szabadságharcban szembenálló hadseregek és polgári hatóságok egyaránt nagyon komolyan kívántak támaszkodni a papságnak a lakosság tájékoztatásával illetve mozgósításával kapcsolatos szerepére, néha túl nagy jelentőséget is tulajdonítva a szószékből elhangzó politikai megnyilatkozások hatásának. Április végén egyébként Luzsénszky nagy eréllyel kezdett hozzá a császárpárti papok felkutatásához és letartóztatásához, lecsapott például az említett Krasznaynszkyra, a „sárosi zavaroknak egyik fő tényezőjére, aki nem átkodott a bizottmányi ülésben az 1848-i törvények és azok szerzői ellen kikelni”.¹¹⁵⁹ Luzsénszkynek az erről beszámoló, április 29-én kelt leveléből az is kiderül, hogy egy esetben azért a bevonuló magyar csapatok túl is lőttek a célon, éppen a görög katolikus püspökség vonatkozásában: elfogták ugyanis Duchnovits Sándor kanonokot, „aki ellen semmi vád nem adatott be, s aki talán az egész eperjesi klérus között a legjobb érzelmű s aki a legjobb gondolkodású eperjesiektől nem gyanúsítatik, s aki, míg a templomban volt, házánaál meg is raboltatott”. A kormánybiztosra nézve kellemetlen incidenst nemcsak azzal igyekezett feledtetni, hogy azonnal szabadlábra helyezte Duchnovitsot, hanem felszólította Jerzy Bulharyn honvéd ezredest is, hogy legközelebb papok letartóztatása előtt a katonai szervek kérjék ki az ő véleményét is.

Gaganetz püspök - Dienes Sándor eperjesi apátplébánossal együtt - Schlik hadseregével együtt elmenekült a városból, amelyet nemcsak a magyar kormánybiztos, hanem a közvélemény szintén a papság amúgy is meglévő császárpártiságának kirívó példájaként tartott számon.¹¹⁶⁰ Szökésük „nem kis gondot” okozott a Sáros megyei közeletet a hónap második felében újjászervezni akaró Luzsénszky kormánybiztosnak, aki április 25-i jelentésében utasítást kért a püspökkel kapcsolatos teendőkre vonatkozóan. Már 11-i levelében úgy vélte, hogy az eperjesi városi tanácsot „egy-től egy-ig capirozni” kellett volna, két héttel később ugyanolyan lesújtó véleménnyel volt a sárosi „schwarzgelb urakról”, s azt is leszögezte Kossuthnak, hogy a megyei „tisztviselők nagyobb része elfogatandó, nemkülönben a tanácsból senki sem hagyható meg, sőt még a hajdúk sem tarthatók meg”.¹¹⁶¹ Kossuth válasz-iratában a sárosi közállapotokat illetően határozott intézkedéseket szorgalmazott. Eperjes („mintegy megkövesült fészke a hazai reakciónak”) tisztikarát haditörvényszék elé állíttatni, az ügyintézés a magyar ügyszőhöz hűnek maradt kevés számú tisztviselőre bízni rendelte, s még Sáros megye megszüntetésének, más hatóságokba való beolvasztásának lehetőségét is felvetette a „reakció pokolbeli ármánykodásának” felszámolásáért. Gaganetzcel és Dinessel kapcsolatban elrendelte, hogy Luzsénszky nyilvánítsa őket hivatalvesztettnek, a püspök suffraganeusává pedig - „ha ügyünk barátja” - nevezze ki a káptalan nagyprépostját. Kossuth - mint más hivatalos irataiból is nyilvánvaló - tisztában volt a felvidéki lelképászorok sanyarú szociális helyzetével, ezért ezúttal is igyekezett hangsúlyozni, hogy a magyar állam első rendű feladatának tekinti a papság, azon belül is konkrétan a görög katolikus papság kongruális ellátásának (a folytonos katonai eseményektől eddig hátráltatott) rendezését, s ezért szorgalmazta, hogy mielőbb terjesszék fel az egyházmegyei papság pontos jövedelem-

¹¹⁵⁹ MOL. H 2. 1849. 6411. sz. Vö. 30., 64. sz. jegyz.

¹¹⁶⁰ STEIER, 1937. I. 547. p. (Gaganetzet tévesen görög keleti püspöknek nevezte, bár ebbe a hibába a kortárs Boronkay kormánybiztos is beleesett. Ld. 24. sz. jegyz. Más alkalommal Steier egy eperjesi ferences szerzetest - a többször említett Zachart - nevezett görögkeletinek. A vonatkozó szakirodalomban egyébként is sok a pontatlanság: Steier Lajos az eperjesi római katolikus papot, Dienes Sándort pedig Dienes József városi tanácsossal keverte össze. STEIER, 1937. I. 293., 547. p. Esetében hasonló elírás: RAPANT, 1958. 382. p., görög lelkésznek nevezte: KLÖM. XV. 908. p. stb. Vö. Schem. Kassa. 1847-1850. 63. p.)

¹¹⁶¹ STEIER, 1937. I. 497. p.; RAPANT, 1958. 381-382. p.

kimutatását.¹¹⁶² Luzsénszky válaszában megígérte, hogy amint újra Eperjesen lesz, életbe lépteti „a rájuk [ti. Gaganetzre és Dienesre] kimondott határozatot”. Bár méltányolta, hogy a püspök és a lelkész még időben visszatért Eperjesre, „ezáltal jóvá nem teheték bűnöket”. A kormánybiztos rámutatott továbbá, hogy a Kossuth által javasolt megoldás, vagyis a nagyprépost suffraganeussá való kinevezése nem jó elképzelés, mert a posztot betöltő Jakovics Mihály kanonok nem beszél magyarul, „egyébként is mindenekben járatlan”. Legfeljebb Gerbery Mihály kanonokot tartotta kinevezhetőnek a püspök ideiglenes helyettesítésére, erre vonatkozóan Kossuth utasítását kérte.¹¹⁶³

Április végén - május elején a szökés pusztá ténye mellett újabb terhelő adatok érkeztek Gaganetz ellen a debreceni kormányhoz. Boronkay Albert - miután eljutott hozzá az említett püspöki körlevél - május 5-én lefoglaltatta Gaganetz összes, Zemplén megyében (vagyis a kormánybiztos hatáskörében) található ingó és ingatlan vagyonát, s még egy választmányt is kinevezett a végrehajtásra. A kultusztárca erről szóló jelentését „kellő használat végett” továbbította is Duschek Ferenc pénzügyminiszterhez.¹¹⁶⁴ (A „hazaárulónak” minősített főpapokkal - Hám János esztergomi, Scitovszky József pécsi, Haulik György zágrábi püspökkel, Fogarassy Mihály c. püspökkel, Körmöczy Imre kanonokkal stb. - szemben a magyar kormányzat korábban illetve később is ugyanezt az eljárást folytatta le, nyilván Boronkay ennek analógiájára cselekedett.) Luzsénszky azonban már pár nappal korábban is értesült arról, hogy Gaganetz nem szökött meg, pontosabban már áprilisban vissza is tért székhelyére, így a kormánybiztos abba a kellemetlen helyzetbe került, hogy volt ugyan egy érvényes utasítása a püspök elmozdításáról, most mégis adatokat kellett gyűjtenie a felfüggesztés megalapozottságát illetően. Ráadásul úgy tűnt, Gaganetz hajlandó tudomásul venni a Függetlenségi Nyilatkozattal létrejött új viszonyokat, és személye felhasználható a sárosi közvélemény megváltoztatására irányuló erőfeszítésekben is. Eperjesen május 2-án a Beör Mihály helyettes polgármester (korábbi főbíró) vezette ünnepélyes közgyűlésen felolvasták és megéljenezték a Habsburgok trónfosztásáról szóló országgyűlési határozatot. A megújított városi tanács - nyilván a múlt terheitől való megszabadulás szándékával is - a Függetlenségi Nyilatkozatról így emlékezett meg: „Az ország kormányának, valamint elnökének, kik e szerencsétlen, s már-már az örök elsüllyedés örvényébe besodrott hazát csüggedhetetlen hazafiúi buzgalommal a végenyészettől megmentették, hálás hazafiúi érzelmünkkel párosult ingathatatlan hódolatunkat és rendíthetetlen bizodalunkat Isten s a világ előtt ezennel ünnepélyesen bevalljuk, a nemzet kormányának színe előtt letesszük s örök zálogul jegyzőkönyvbe iktatjuk.” A városból eltávolították a fekete-sárga színeket, a közgyűlési teremből pedig a Habsburg uralkodók képeit. Délután négy órára újabb közgyűlést hívtak össze, s nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a város szlovák ajkú lakosságával terjedelmesen megmagyarázzák az új állapotokat és a magyar kormány szándékait. Ekkor hoztak határozatot arról is, hogy a kormányhoz és az országgyűléshez egy küldöttséget

¹¹⁶² RAPANT, 1958. 382-383. p.; KLÖM. XV. 151-152. p. Kossuth az ugyanekkor Luzsénszkyhoz intézett - a kormánybiztos a Dembiński vezette sereg tábori biztosaként kinevező - másik iratában az eperjesi tanácsról szintén nagyon rossz véleményt alkotott: „még legújabbban is, midőn zászlóinkat győzelem koszorúzza győzelem után, rendeletet bocsátott ki az ország bankjegyeinek érvényessége ellen, következésképp semmi kíméletet nem érdemel.” KLÖM. XV. 150. p.

¹¹⁶³ MOL. H 2. 1849. 6456. sz. (MOL. Filmtár, 3869. sz. tek.) (A jelentést Luzsénszky nem látta el keltezéssel, a szövegből azonban egyértelmű, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat tiszteletére az április 27-28-án rendezett kassai ünnepségek idején született. Egyébként ugyanebben panaszkodott arra is, hogy a Dembiński vezette honvédsereg demoralizáló hatással van az, hogy a parancsnokok szinte kivétel nélkül lengyelek, és nincs köztük egy magyar tábornok sem.) A Jakovicsra és Gerberyre: Schem. Eperjes. 1848. 6-7. p. Az öt kanonoki stallumból egyébként egy üresedésben volt ebben az évben, ahogy az öt tiszteletbeli kanonoki állásból is.

¹¹⁶⁴ MOL. H 62. 1849. 619. sz.

menesztenek, azzal a céllal, hogy „e város felül elszármag hazafiatlanság bűne okait [...] felvilágosítsák”. A háromtagú küldöttség elnökének pedig Gaganetz Józsefet választották meg!¹¹⁶⁵ Vagyis a görög katolikus püspök távolról sem „elhurcolás” eredményeként, hanem székvárosa hivatalos megbízásából indult Debrecenbe, még ha Gaganetznek nyilvánvaló célja is volt, hogy kiküldetését önmaga tisztázására is felhasználja. Megjegyezzük még, hogy az Eperjesen lefolyt díszközgyűlés eseményei kísértetiesen hasonlítottak Kassa város április 27-28-i, szintén a Függetlenségi Nyilatkozat tiszteletére rendezett ünnepélyekhez - nyilván nem függetlenül Luzsénszky személyétől sem. A Habsburg-királyok képei a városházáról itt is „kilöketni határozottak” (még II. Józsefé is, pedig azt egy képviselő meg akarta tartani), Luzsénszky kormánybiztos szállása előtt pedig fáklás felvonulást rendeztek, Kossuthot és Beniczkyt éltették, a fiatalság beverte a tüntetően ki nem világított ablakokat stb. Különbségnek tűnik viszont, hogy Eperjessel szemben Kassán nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy - a felekezeti megbékélés demonstrálása céljából is - a város valamennyi templomában hálaadó istentiszteleteket tartsanak. Az egyik Te Deum alkalmával Horváth Imre tokaji káplán tartott beszédet, melyet nagy siker fogadott, még kinyomtatását is elrendelték. „Ezen magyar ajkú és érzelmű lelkes káplán - írja a korabeli tudósítás - egyike azon igen-igen csekély számú Kassa városi papoknak, kik hazájuk iránt a szuronyok uralmának időszakában is tántoríthatatlan hűséget tanúsítanak”, aki „nem hirdette a zsarnokság ígését”.¹¹⁶⁶ Luzsénszky egyébként az ünnepségek hatására Horváthot („hazafiságáról ismeretes egyént”) szánta az eperjesi katolikus plébánosi állásra az ekkor még felmentendőnek vélt Dienes Sándor helyére, és ezt König János kassai püspökhelyettesnek is tudomására hozta.¹¹⁶⁷

Luzsénszky május 5-én Kossuthhoz intézett jelentésében már arról számolt be, hogy aznap találkozott a Debrecenbe induló Gaganetzcel és Dienessel. A püspök egy, állítólagos hazafias magatartását igazoló, Görgeytől származó bizonyítványt mutatott fel (a tábornok minden bizonnyal még február 6-án állította ki), illetve egy olyan jegyzőkönyv-kivonatot, mely szerint egyik, Soltész nevű papját¹¹⁶⁸ megfeddte a magyar kormány ellen a szószékből intézett nyilatkozataiért. Menekülésüket azoknak a híreknek a megfélemlítő hatásával magyarázták, melyek a szepesi egyházmegye kanonokjai ellen a magyar honvédek által elkövetett erőszakosságról szóltak. (Egyébként alaptalanul.) A kormánybiztosra azonban mindez nem tett elég meggyőző benyomást, mert véleményét így összegezte: „Mindezen mentségek mellett nem érezvén magamat felhatalmaztatva őket a rájuk kimondott hivatalbóli felfüggesztéstől felmenteni. Itten a közvélemény mindkettejüket a kisebb bűnösök közé sorolja.”¹¹⁶⁹ Ugyanitt tett jelentést az Eperjesen általa lebonyolítandó tisztújításról, melynek értelmében Vida Pált nevezte ki polgármesternek. Luzsénszky egyébként teljesen újjászervezte a város közigazgatását, a 6 tanácsosi állásra, illetve az 54 tagú képviselőtestületbe csak politikailag

¹¹⁶⁵ Minderről ld.: *Közlöny*, 1849. 114. sz. (május 25.) 426. p.; 124. sz. (június 6.) 466-467. p. A küldöttség tagja lett még Requinnyi István tanácsos és Benczúr József városi polgár. A kormányhoz intézett nyilatkozatot aláírták: a közgyűlésen elnöklő Beör Mihály, továbbá Rosnay János aljegyző, Szepesházy József helyettes főbíró, Requinnyi István és Kriebel András tanácsosok és Kertész József képviselő.

¹¹⁶⁶ *Közlöny*, 1849. 104. sz. (május 13.) 387. p. 1850-ben Horváth Imre nem szolgált már sem Tokajban, sem máshol az egyházmegyében. Schem. Kassa. 1847-1850. 122. p.

¹¹⁶⁷ Ld. 41. sz. jegyz. Megjegyezzük még, hogy magában Eperjes városában sokkal nagyobb volt a római katolikusok száma (a lakosság mintegy háromnegyede), a görög katolikusok csak mintegy 10 %-ot tettek ki. Ld. erről többek között pl. DZIAK SÁNDOR: Eperjes topográfiai növekedése és társadalmának átalakulása 1850-től. Bp., 1915. 53. p.

¹¹⁶⁸ Bár az eperjesi egyházmegyében 5 ilyen vezetéknévű pap is szolgált, minden bizonnyal az Eperjes városi parókia József keresztnévű adminisztrátoráról van szó. Schem. Eperjes. 1848. 8. p. ill. passim.

¹¹⁶⁹ MOL. H 2. 1849. 6686. sz. (MOL. Filmtár, 3870. sz. tek.)

megbízható személyeket nevezett ki, hogy „a legutóbbi időben némely megromlott, gyáva, talán félénk vagy a hűtelenek által elég badarul s rosszlelkűleg aláásni s végveszedelembé szándéklott város java s felvirágzása előmozdítottassék és a régi szeplőtelen dicsősége helyreállítottassék”.¹¹⁷⁰ Kossuth nem osztotta Luzsénszky optimizmusát a lakosság politikai hangulatának változásával kapcsolatban, ezért a város „még most is kétes szellemére”, valamint a térség „ellenséges berohanásoknak kitett helyzete” miatt Vidát is különösen erélyes fellépésre szólította fel.¹¹⁷¹

Eperjes város mellett szólni kell néhány szót Sáros vármegye közhangulatának alakulásáról is. Luzsénszky Eperjesre való megérkezését követően - Kossuth instrukcióinak megfelelően - május 9-én teljesen újjáalakította a megye tisztikarát, mivel a korábbi „botránkoztató és kebelrázó körülmények között [...] hűtlenül a törvényhez és alkotmányhoz, igen kevés kivétellel, nemcsak elmulasztotta a megye erkölcsi személyességét s a törvényhatóságot megmenteni, nemcsak tömegestül sietett a haza ellenségeinek meghódolni, hanem még az ellenség hazaáruló császári biztosainak, túl a fizikai kényszerűség határán, vak eszközévé aljasult, a vármegye népét az ellenség számára újoncállításra s általános népfelkelésre is kényszeríteni megkísérlé s a gaz ellenség felsegélésére szabadcsapatot is állíta [...] a honárulás legnagyobb nemének, hazánk, mint közös édesanyánk s az országért vérüket-életüket feláldozó testvéreink legyilkolásának orgazdáivá váltak”. A közvéleményt erős kifejezésekkel figyelmeztette, hogy az új vármegye-vezetésnek nemcsak az eltökélt szándéka, hanem a hatalma is megvan ahhoz, hogy biztosítsa a magyar kormány iránti engedelmisséget, az ellenséges elemeknek kemény fellépést, a megtévedteknek viszont bűnbocsánatot hirdetett, hogy „a legutóbbi keservteljes emlékeztető időkben némely félénkek, gyávák, gazok és honárulók által e szegény megyére felhalmozott gyalázat, szenny és piszok mielőbb lemosassék”.¹¹⁷² Az új, 108 tagú megyei bizottmány, élén Máriássy Ágoston első alispánnal és Berzeviczy Tivadar főjegyzővel május 12-én tartotta az új kormány megalakulása és a trónfosztás felett örvendező közgyűlését, melynek nyomán - némi túlzással - már azt állapították meg, hogy „Sáros agg szelleme is felifjodott”. Az viszont jobban megfelelt a valóságnak, miszerint a viszonyok megváltozását „e megye múltja miatt elfogultsággal” vették tudomásul.¹¹⁷³

Visszatérve Gaganetz Józsefre, Debrecenbe indulásukról Luzsénszky május 5-én nemcsak Kossuthot, hanem a kultusztárcát is értesítette, és a frissen hivatalba lépett miniszter, Horváth Mihály csanádi püspök előtt kifejezetten pártfogásába vette az eperjesi püspököt. „Őket miniszter úrnak kegyeiben ajánlásra nem tartom méltatlanoknak” - fogalmazott, arra hivatkozva, hogy „gyávaságból inkább, mint rosszakaratból szöktek meg”.¹¹⁷⁴ Ezzel a kormánybiztos részben tudatlanul meg is előzte a kormány intézkedését. Május 9-én ugyanis a

¹¹⁷⁰ „Eperjes város közönségéhez” intézett nyomtatvány: MOL. H 2. 1849. ad 7227. sz. (MOL. Filmtár, 3871. sz. tek.) A képviselőtestületbe egyébként Luzsénszky a helyi magyarbarát személyiségek mellett - nyilván politikai célból - kinevezte Jakovics Mihály nagyprépostot is. (Illetve Jakovics József segéd-kormánybiztost, valamint érdekes módon - „a közönség kíváncsára” - önmagát is.) Ld. még Vida kinevezéséről: MOL. H 2. 1849. 6810. sz. (MOL. Filmtár, 3870. sz. tek.)

¹¹⁷¹ KLÖM. XV. 263-264. p. A kormányzó-elnök Gaganetz ügyével ekkor nem foglalkozott, Luzsénszky levele kapcsán inkább a honvédelem megszervezésére fordította a figyelmét.

¹¹⁷² „Sáros megye közönségének tudatandó” nyomtatvány: MOL. H 2. 1849. ad 7227. sz. (MOL. Filmtár, 3871. sz. tek.), röviden idézi: TÓTH, 1912. 33. p.

¹¹⁷³ *Közlöny*, 1849. 125. sz. (június 7.) 469. p.

¹¹⁷⁴ MOL. H 62. 1849. ad 639. sz.

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Nyisztor József megfogalmazásában¹¹⁷⁵ (Szász Károly államtitkár jóváhagyásával) azonos tartalmú felkérő levelet intézett hozzá illetve Eperjes város első emberéhez. „A haza kormányának különösen tudnia kellett azt, vajon a legközelebb országunk felső részeiben berontott, s most már a magyar hadsereg vitézsége által kiküszöbölt bitor kormány kényuralma alatt a hazának fényesebb hivatalaiban volt, s tetemesb kedvezéseiben részesített egyének hogyan s miként viselték legyen magukat, nemcsak a haza szent ügye érdekében, de a hatóságok alárendeltjei irányában is” - hangzott az indoklás, melyben a tárca mindkét címzettől azt kérte, adjanak részletes beszámolót Gaganetz korábbi tevékenységéről, illetve véleményt arról, hogy „nevezett püspöknek a közügyre való sikeres működhetése remélhető-e”, megőrizte-e befolyását a papságára, valamint egyértelműen arról is, hogy „mint ilyen püspöki működésének s hivatalának további fenntartása megtartható-e”. A Nyisztor megfogalmazásában „biztos adatokra építendő, indokokkal támogatott, őszinte s lelkiismeretes nyilatkozatokat” nagyon várta a minisztérium, s a levél azzal a sokatmondó felszólítással zárult, hogy a címzettek Gaganetz igazolási eljárását tartsák titokban, nehogy a nyilvánosságra kerülés által „e püspök, kinek igazolása is még lehetséges [sic!], főleg papjai irányában ne kompromittáltassék”.¹¹⁷⁶ A felszólításra Vida Pál polgármester udvarias, de több ponton is kitérő választ adott.¹¹⁷⁷ Tényként ismerte el, hogy a püspök nem volt nagy barátja sem az áprilisi törvényeknek, sem a magyar kormányzatnak, de ezt társadalmi-politikai környezetének befolyásával magyarázta: „a múlt évi események után az átalakulási eszmékkel másutt talán megbarátkozott volna, hanem a Sáros megyei konzervatív párt terrorisztikus eljárásával nem bírt, később a vallásbeli surlódásokból eredett féltékenység miatt belesodortatott azon pártnak reakcionáriusi örvényébe”. Méghozzá annyira, hogy Schlik támadásakor már a „tábornoknál udvarolt” - fejtegette a polgármester, majd lényegében átugratta a cs.kir. hadsereg megszállásával eltelt hónapokat, és a május 2-i közgyűlésről kezdett beszélni, hangsúlyozva, hogy Gaganetz mennyire önzetlenül írta alá a Függetlenségi Nyilatkozat iránti hódolatot. Ami papságát illeti, a zempléniek nem igen ragaszkodnak hozzá, a sárosiak vonatkozásában pedig Vida - az Eperjesről történt kényszerű távolléte miatt - nem tudott érdemben nyilatkozni. „Eszerint jövődöbeli működhetéséről sem kezeskedhetem” - tért ki óvatosan az állásfoglalás elől, amit azzal is kidomborított, hogy a Sáros megyei görög katolikus papságot „sokkal jobb szelleműnek” minősítette a római katolikusoknál. (Megkerülve persze ezzel a kérdést, hogy mihez képest.) Luzsénszky szintén nagyon megtisztelőnek vette a bizalmas felkérést, és válasza előtt kikérte Gaganetről a Kossuth által mellé kirendelt, „orosz ügyekben megbízott” kormánybiztos-társa, Jakovics József országgyűlési képviselő - az említett eperjesi görög katolikus nagyprépostnak csak névrokona - véleményét is. Ennek alapján megismételte korábbi álláspontját: „hogy ha ezen két urak [ti. Gaganetz és Dienes] igazság szerint nem sorozhatók a kitűnő jellemű honfiak közé, viseletük mégis nem annyira rosszaságuknak, mint gyávaságuknak tulajdoníthatók, főleg Gaganetz

¹¹⁷⁵ Nyisztor volt az az ügyintéző is, aki a püspök zempléni javainak lefoglalása ügyében intézkedett. Ld. 42. sz. jegyz. Egy május 19-i levelével pedig alaposan megróttá az épp Debrecenben tartózkodó Gaganetz helyettesítő káptalani helynököt (Jakovics Mihályt), amiért az egyik alesperesi hivatalhoz latin nyelvű levelet intézett: „a törvények ama rendeletének, mely szerint a tárgyalási s hivatalos levelezési nyelv egyedül a magyar lehet, engedelmeskedve, jövőre a latin vagy bármely más nyelven levelezéstől magát tartóztatni hazafiúi kötelességének ismerje.” MOL. H 62. 1849. 752. sz. (Vö. 41. sz. jegyz.) Mindez nemcsak azért érdekes, mert Nyisztor a minisztérium egyetlen görög katolikusaként tevékenykedett, hanem azért is, mert a későbbiekben arra hivatkozott, hogy március 20-tól május végéig beteg volt, márpedig a Gaganetz ügyében foganatosított intézkedései épp erre az időszakra estek. Vö. F. KISS, 1987. 574. p.

¹¹⁷⁶ MOL. H 62. 1849. 639. sz.

¹¹⁷⁷ MOL. H 62. 1849. 749. sz.

püspök úrról, mint talán eddig miniszter úr maga is tapasztalta, meggyőződésem szerint megmondhatom, hogy megtért bűnös.”¹¹⁷⁸

Ugyanekkor Luzsénszky fontosnak tartotta, hogy említést tegyen két, a magyar ügy mellett kiálló római katolikus egyházi személyről is: a már említett Horváth Imre káplánról és Szepesházy Ede kisszebeni lelkésről, „ki Sáros vármegye közepette e kisváros hűségét megóvni bírta, és az igaz ügyért már kétszer szenvedett rabságot”, őt javasolta felterjeszteni a sárosi főesperesség elnyerésére is. A minisztérium támogatólag továbbította Kőnig János kassai püspökhelyettesnek a magyarsághoz hű lelkészek megjutalmazására vonatkozó javaslatot.¹¹⁷⁹ Az egyháziak által kifejtett politikai tevékenységet, „hűséget” egyébként mindkét szembenálló fél igyekezett egyházi pozíciókba helyezéssel illetve kedvezményekkel honorálni. Luzsénszky például június közepén 2000 forintot kért a hűségesek jutalmazására (mely sokat segíthet az ingadozók megnyerésében), a korábban csak a tized jövedelméből ellátott Szepesházyt külön 200-at.¹¹⁸⁰ (Igaz, hogy minderre már az orosz intervenció előestéjén került sor, így hatása sem lehetett.) Ami egyébként Szepesházyt illeti, biztosan tudjuk, hogy az 1849-es megtorlások során számos meghurcolást szenvedett, amiért nyilvánosan kiállt a magyar szabadságharc mellett. A sors fintora, hogy „a magyar fegyverekért elmondott imáért” való elmarasztalásában osztozott még - Andrassik (Andráscsik) János bártfai pap mellett - az a Dienes Sándor eperjesi apát is,¹¹⁸¹ akinek korábbi, Gaganetzcel együtt történt meneküléséért még a magyar hatóságok előtt kellett magyarázkodnia. Nagyon esetlegesen ugyan, de a görög katolikus papságban is akadt egy-egy klerikus, aki a magyarok melletti agitáció miatt szenvedett sérelmet, akik érdekében egyébként Luzsénszky igyekezett is kártérítést kieszközölni. Például már májusban közbenjárt Kendrovsky Alajos korábbi felső-mirosovi lelkészért,¹¹⁸² és nem is eredménytelenül: Duschek Ferenc pénzügyminiszter június 4-én értesítette a kultusztárcát, hogy a plébános részére (mivel aznap éjjel, amikor „népét hazafiúi buzgósággal honszeretetre ébreszté”, az ellenség teljesen kifosztotta) a sóvári sóhivatal pénztárán keresztül 100 forint jutalmat utalt ki.¹¹⁸³ Az anyagi kedvezmények mellett Luzsénszky feltűnően igyekezett a magyarbarát papokat politikai pozíciókhoz is juttatni, hogy ezáltal is demonstrálja a kormánynak az egyházzal szembeni békés szándékait. Sáros vármegye bizottmányába például 8 lelkész is bekerült, köztük az említett római katolikus Szepesházy Ede, Andrassik János, valamint a görög katolikus Jakovics Mihály és Duchnovits Sándor kanonokok, Kendrovsky Alajos stb.¹¹⁸⁴

Kitérőként megjegyezzük, hogy a szembenálló felek közötti ingadozás, valamint a „hűtlenség”-ért mindkét oldalról fenyegető büntetés elkerülésének szándéka a 48-as papi

¹¹⁷⁸ MOL. H 62. 1849. 702. sz.

¹¹⁷⁹ MOL. H 62. 1849. 696. sz. Az intézkedésre a VKM-et egyébként belügyminiszterként Szemere Bertalan is felkérte.

¹¹⁸⁰ KLÖM. XV. 570-571. p.

¹¹⁸¹ STEIER, 1937. I. 625. p. Andrassikra: RAPANT, 1958. 358., 1963. 35., 649. p.; Schem. Kassa. 1847-1850. 52. p.; Szepesházyt 1848 után felfüggesztették, és a nyugalmazott papok intézetébe kellett vonulnia. Uo. 58., 129. p. A kassai egyházmegye más hazafias papjaira és 1849 utáni megbüntetésükre ld. még: SZOKOLSZKY BERTALAN: A százéves kassai püspökség, 1804-1904. Kassa, 1904. (továbbiakban: SZOKOLSZKY, 1904.) 76., 78. p.

¹¹⁸² RAPANT, 1961. 81. p. Luzsénszky Alsó-Mikovaként jelölte meg Kendrovsky szolgálati helyét. Felső-Mirosova vö. Schem. Eperjes, 1848. 48. p.

¹¹⁸³ MOL. H 56. 1849. 5. kf.; 680/c. sz.

¹¹⁸⁴ Ld. 50. sz. jegyz.

sorsok fordulatosságának talán még kellően fel nem tárt, fontos mozzanata. Arra utal, hogy a papság jelentős részénél egy pillanatnyi magatartásból nem biztos, hogy érdemes általános politikai állásfoglalásra következtetni, illetve hogy többségük nem is rendelkezett ilyen határozott állásfoglalással. Dienes apát történetének például mintegy „fordítottja” az említett Zachar János Chrysostomus eperjesi ferences szerzetes, aki először a császáriak egyik legfontosabb eperjesi ügynökének, Hlavács Jánosnak volt a bizalmasa. Luzsénszky április elején megnyerhetőnek tartotta a magyar ügy számára, s hosszasan fejtegette neki a Kossuth-kormányzatnak a felekezetek közötti békességre irányuló törekvéseit. Örömmel tapasztalta, hogy Eperjesen a fogékonynak tűnő szerzetes nagyon népszerű („úgy hiszem, megnyertem [ezt] az embert” - írta Kossuthnak), aki április 11-én meg is ígérte a kormánybiztosnak, hogy vasárnapi prédikációjába a magyar kormány iránti hűség követelményét bele is fogja foglalni.¹¹⁸⁵ Aztán mégis a cs.kir. oldallal kereste a kapcsolatot, amiért is Luzsénszky május 18-i jelentése szerint „honárulási bűn miatt státus foglyává” tette.¹¹⁸⁶ A letartóztatottnak ezen a listáján szerepelt még az említett, már április 26-án lefogott, majd biztonsági okokból 29-én Miskolcra szállított Krasznayánszky András esperes (az ő helyét szánta politikai okból Szepesházynek), valamint még három katolikus lelkész.¹¹⁸⁷ 1849 után ezek a papok nemcsak megúszták az igazolási eljárásokat, de sokuk jutalomban is részesült, Hlavács például Krasznayánszkyt javasolta kassai püspöknek, Zachar nevét pedig azért terjesztette fel Karl Geringerhez, hogy igazgatói álláshoz juthasson. (Nemsokára Zachar tanfelügyelői előléptetést kapott császárpárti politikai tevékenysége jutalmaként.)¹¹⁸⁸ Mindez azért is jellemző, mert a két lista (a magyar kormánybiztos által jutalmazandókként felterjesztetteké illetve a bebörtönzötteké) együttesen utal arra a sokrétű magatartásra, amely 1848-49-ben a magyarországi papságot, valamint a velük szemben politikai elvárásokat megfogalmazó hatóságokat jellemezte.

Közben Gaganetz püspök és Dienes plébános megérkeztek Debrecenbe, és május 20-án (vagy esetleg 21-én) indultak is vissza Eperjesre. A mintegy kétheti debreceni tartózkodásának részleteiről kevés információ maradt ránk, számos utalásból azonban bizonyos, hogy Szemere Bertalan miniszterelnök és Horváth Mihály elfogadták Gaganetz mentegetőzését és azt is, hogy hajlandó a magyar kormány szolgálatába állni. Bár - mint említettük - a püspököt nem hurcolták a magyar fővárosba, a Luzsénszkyhoz az eperjesi káptalan nevében (Jakovics Mihály nagyprépost által személyesen) átadott május 15-i kérvény arra utal, hogy azért a debreceni tisztázást legalábbis nagyon a figyelmébe ajánlották a főpapnak.¹¹⁸⁹ A káptalan megfogalmazása szerint a püspöknek „meggyőződésünk szerint rémülés és félelem okozta politikai hibába lett sodortatásáról” volt szó, s a Gaganetz irányában amúgy is megenyhült sárosi kormánybiztost további közbenjárásra kérte fel a kormánynál, hogy mielőbb

¹¹⁸⁵ STEIER, 1937. I. 545., II. 495-496. p.

¹¹⁸⁶ MOL. H 62. 1849. 754. sz.

¹¹⁸⁷ Marczényi János jernyei és Schieder János radácsi plébánosok, valamint Schleiminger Sándor dobói adminisztrátor. Vö. Schem. Kassa. 1847-1850. 58., 66., 70. p. A letartóztatások okaként nem egyszerűen a Kossuthékkal szembeni bizalmatlanságot, hanem a cs.kir. oldal melletti aktív fellépést (szószéki agitáció a magyar kormány ellen, Ferenc Józsefnek és katonáinak való behódolás, az egyszerű emberek bujtogatása stb.) jelölte meg. Az említett listán szereplők mellett Luzsénszky még sokakat letartóztatott, például a Krasznayánszky utasítására magyarellenes agitációt végrehajtó Horvay József nyírjesi plébánost és a császárpárti papság számos további hangadóját. Utóbbiak felsorolására ld.: MESZLÉNYI, 1928. 205. p.; ill. STEIER, 1937. I. 520., 624-625. p.; Horvayra: Schem. Kassa. 1847-1850. 84. p.

¹¹⁸⁸ STEIER, 1937. 624., 641. p.

¹¹⁸⁹ MOL. H 62. 1849. 767. sz.

visszakerülhessen az egyházmegye élére. Kérésük mellett részben azzal érveltek, hogy „a magyar kormány rendeleteinek eddigi pontos és lelkiismeretes teljesítéséből az ő buzgó hazafiságáról meggyőződve vagyunk”, részben pedig azzal, hogy a Sárossal szomszédos vármegyék görög katolikusai is várják vissza a főpapot.

Luzsénszky győzködésére valójában szükség is volt, hiszen május közepén tovább erősödött a kormánybiztosban a papság politikai megbízhatatlanságával kapcsolatos meggyőződés. 17-én küldött újabb jelentést a kultuszminisztériumnak, melyben beszámolt a Péchy Imre korábbi szállásán tartott házkutatás eredményéről, például arról, hogy több száz példányban lelték fel Vándorfy Károlynak, a kassai egyházmegye konzervatív papjának 1849 januárjában kiadott röpiratát.¹¹⁹⁰ A Péchynél nyilván agitációs, terjesztési céllal tartott könyvecske heves indulatokkal vádolta a „márciusi kormányzatot” azzal, hogy megalakulása óta szinte mást sem tesz, mint „a katolicizmus egyházi testén példátlan merészséggel” ejt „véres sérelmeket”, a katolikus hitéletet a protestánsok javára el akarja sorvasztani, az egyház iskoláinak, vagyonának „elrablására”, „szolgaságra és rabbilincsbe” való vetésére készül stb.¹¹⁹¹ Luzsénszky a kassai egyházmegyében terjesztett röpiratot elemezve logikusan jutott arra a következtetésre, „hogy nem ok nélküli volt azon vád, hogy e megyében valóságos vallásos háború és üldözés terveztetett előidézteni. Kevés kivétellel a közvélemény és magam tapasztalása szerint főleg a katolikus papság jelenleg is megmaradt ezen szellemében.” A térségbeli papság katolikus hitvédelemmel összekapcsolt magyarellenos politikai aktivitását leginkább úgy tudta volna visszaszorítani, ha minden kassai egyházmegyés papot máshová helyeztek volna át. Maga is tisztában volt azzal, hogy ez kivihetetlen, ezért arra kérte a minisztériumot, hogy „a csakhamar beálló esetekben” (vagyis a lelkészek elmozdítása után) próbáljon gondoskodni az üres lelkészi állások feltöltéséről. „Átlátván ennek fontosságát”, ígérte az addig letartóztatott és eljárás alá vont papok névsorának felterjesztését is.¹¹⁹² A Luzsénszky által lefoglalt Vándorfy-pamfletek a kultusztárca érdeklődését is felkeltették, s május 22-én Szász Károly államtitkár azt írta Eperjesre, hogy a kormánybiztos továbbra is akadályozza meg az ilyen írások terjesztését, az elkobzott példányokat pedig a kormány Budapestre történő visszaköltözése után oda küldesse el.¹¹⁹³ 19-én egyébként Luzsénszky felterjesztette a káptalan említett kérelmét is, kísérlőlevelében újra határozottan pártolta

¹¹⁹⁰ MOL. H 62. 1849. 768. sz. A röpirat: VÁNDORFY KÁROLY: A magyar katolika egyháznak Martius-forradalom utáni sérelmei. Kassán, 1849. A szerző már 1848-ban is mélységesen bizalmatlan volt az egyház függetlenségét szerinte súlyosan veszélyeztető magyar kormány iránt, különösen oktatáspolitikája ellen kelt ki erőlyesen, mint ez kiderül például a szepesi espereskerület értekezletéről küldött - Vándorfy Károlyként jegyzett - beszámolóból is: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 49. sz. (október 22.) 380-381. p. A szerző nevét korábban álnévnek is vélték, ld. pl.: SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Bp., 1914. 835. has. Valójában azonban névmagyarosításról volt szó, és a szerző minden biztonnyal azzal a Vandracsék Károllyal azonos, aki 1848 előtt nemcsak a kassai teológia „diaconusa”, hanem Péchújfalván az említett császárpárti Péchy Imre személyi titkára is volt. 1850-ben már a szebeni espereskerület papjaként tevékenykedett. Schem. Kassa, 1847-1850. 62., 131. p. Péchújfaluról 1848 előtt gyakran tudósított a papság konzervatív társadalmi-politikai törekvéseiről. Különösen figyelemre méltóak a helyi papságnak az Ocskay Antal kassai püspök által 1847-ben papjaihoz intézett 12 pontos kérdőívére adott - Vandracsék által is ünnepezt - válaszai, melyek egytől egyig konzervatív alapon bírálták a szabadelvű „korszellemet”, az iskolarendszer vagy a kötelező állami ünnepek reformjának tervét stb.: *Religio és Nevelés*, 1847. I. 38. sz. (május 16.) 314-316. p.; ld. még - hasonlóan „V.K.”-val ellátott - tudósításait: *Uo.*, 1846. I. 32. sz. (április 23.) 262-264. p.; 1847. I. 41. sz. (május 27.) 340. p.; 1847. II. 39. sz. (november 11.) 311-312. p.

¹¹⁹¹ A ma már nehezen fellelhető röpirat szövegét Sarnyai Csaba Máté bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm. (F.Cs.)

¹¹⁹² Vö. 65. sz. jegyz.

¹¹⁹³ MOL. H 62. 1849. ad 767. sz.

Gaganetz tisztázását és visszahelyezését - ami épp a papsággal szembeni bizalmatlansága miatt figyelemre méltó. Hivatkozva továbbá a tárca május 9-i bizalmas megkeresésére, három pontban összegezte a főpap elleni vádpontokat. Így írt: „azóta is kellő óvatossággal és kíméléssel tettem tudakozásaimat [a] Gaganetz püspök urat terhelő körülményekről, lelkiismeretesen - mint felszólítottam - jelenthetem, hogy ellene más vádak nem emeltetnek, mint az, hogy Ferenc Józsefért megyéjében imádságokat rendelt, hogy híveit a pápának adandó adakozásra szólítá fel, és végre, hogy Schlikkeli elmenetele által ellenségeink érdekeinek szolgált”.¹¹⁹⁴ Mindez így valóban nem hangzott súlyosnak. A Ferenc Józsefért mondatott imák ugyan megfeleltek a valóságnak, de erről egyrészt könnyebb volt a magyaroknak is a „kényszerítést” feltételezni, másrészt más alacsonyabb és magasabb méltóságú egyháziakra egyaránt igaz volt, hogy 1848 végétől éppen annak fogadtak hódolatot, akinek a fennhatósága alá kerültek,¹¹⁹⁵ és Gaganetzre az az ellenséges politikai agitáció, amit például Krasznayánszky római katolikus főesperes esetén tapasztalhattak, nem volt rábizonyítható. A IX. Pius pápáért való imádkozást pedig először 1848 december végén egy olyan püspökkari körlevél írta elő, mintegy másodlagos célként, mely elsődlegesen - igaz, Kossuth kifejezett felszólítására - a korábbi nagyszombati ütközetben elhunyt honvédekért való könyörgést rendelte el.¹¹⁹⁶ A Schlikkel való szökés is elhomályosult önkéntes visszatérésének ténye valamint a magyar kormány által szorgalmazott azon cél mögött, miszerint a papságot megnyerheti saját szolgálatának - s erre ekkor már Gaganetz is alkalmas (vagy legalábbis alkalmazható) személynek is látszott.

A püspök május 20-án még Debrecenből keltezett egy levelet Horváth Mihályhoz, melyben a „püspöki javak [korábbi] hibás összeírásának, azután közelébb a megszüntetett úrbéri viszonyoknak következésében” az egyházmegye alapítási illetékében keletkezett hiány pótlására a vallásalapból kiszolgáltatott összeg elmaradt 1849. évi részének (1250 forintnak) a kassai közalapítványi pénztár helyett a sóvári uradalmi pénztárból való utalványoztatását kérte.¹¹⁹⁷ Debreceni tartózkodása alatt Gaganetznek sikerült elérnie, hogy hatálytalanítsák korábbi hivatalvesztésének kimondását, és megmaradhasson püspöki székében. Ehhez azonban meg kellett ígérnie - a hódolat-nyilvánítások mellett -, hogy a szabadságharc ügye mellett aktív politikai tevékenységet fog kifejteni. 21-én Szemere Bertalan már arról írt Popovics Vazul munkácsi püspöknek, hogy Gaganetz visszaindult székvárosába, „ígervén hazafiságának tetteles jeleit mutatni”.¹¹⁹⁸ A miniszterelnöknek az eperjesi püspök iránti lappangó bizalmatlanságára utal viszont, hogy vele ellentétben Popovicsot „hazánk főpapjai közül a leglelkesebb hazafiak kevesei közül egyik”-nek nevezte, s megküldte neki a *Közlöny*-nek azt a legújabb számát, melyben a Horváth Mihály által a „haza minden felekezeti lelkeszeihez” intézett rendelete jelent meg. (A május 18-i felhívásban az orosz beavatkozás bejelentése nyomán Horváth a nép rendszeres templomi lelkesítését, országos böjtöt,

¹¹⁹⁴ MOL. H 62. 1849. ad 767. sz. Vö. 56. sz. jegyz.

¹¹⁹⁵ A legközelebb éppen König János kassai püspöki helynök, aki Ferenc József trónra kerülése után azonnal hódolt az új királynak, majd 1849 tavaszán a magyar kormánynak, nyáron pedig újra a cs.kir. illetve akkor már cári orosz „felszabadítóknak”. Ld. erről: SZOKOLSKY, 1904. 77. p.; egy 1850. áprilisi körlevele e szempontból szintén érdekes: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. (továbbiakban: OSZK.Kt.) An. Lit. 11.523. sz. (= Püspöki körlevelek az egri és kassai egyházmegyékből) 7. sz.

¹¹⁹⁶ OSZK.Kt. An. Lit. 2073. (= Haynald Lajos gyűjteménye.) 7-8. sz.

¹¹⁹⁷ MOL. H 62. 1849. 763. sz.

¹¹⁹⁸ HERMANN RÓBERT - PELYACH ISTVÁN (szerk.): Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos - Görgei Artúr - Kossuth Lajos. Okmánytár. Bp., 1990. (továbbiakban: HERMANN-PELYACH, 1990.) 495. p.

kormányzatokat, az intervencióval szembeni fegyveres felkelés irányítását írta elő a papságnak.¹¹⁹⁹) Szemere a rendelet lefordíttatását és a nemzetiségi vidékeken is rendszeres felolvasztatását kérte Popovicstól, illetve azt, hogy küldje meg a fordítást - ugyanebből a célból - Gaganetznek is.

Az orosz beavatkozás híre csak megnövelte a magyar kormány tisztviselőiben az ellenséges politikai agitáció veszélyességével illetve a papságnak a szabadságharc melletti mozgósításával kapcsolatban megfogalmazott felfogást. Május 24-én Luzsénszky arról tett jelentést, hogy „az itteni föld népe a muszkákban inkább szabadítóját, mint ellenségét tekinti”.¹²⁰⁰ Szorgalmazta ugyan a „papság közbenjárását” a nép fölvilágosítására, de igencsak szkeptikusan jegyezte meg, hogy ez mennyire kétes kimenetelű és időigényes vállalkozás. Soraiból kitűnik, hogy a térségben a papság zöme továbbra is inkább a cs.kir. alakulatok „felszabadításától” várta az egyház érdekeinek (például az alsópapság vagyoni helyzetének a helyreállítását) és nem a magyar kormánytól. Általában gazdasági természetű kedvezményeket javasolt a néphangulat javítására, majd hozzátette: „főleg mostan, amidőn éppen a vett rendelet következtében az elfogott lelkészekre,¹²⁰¹ ha megtérnek, nagy szükség leend”. Azért voltak - relatíve - jó hírei is a közhangulatról, éppen jelentése napján tartatott Budavár bevételének öröme újra Te Deum az eperjesi templomban,¹²⁰² illetve a győzelem nyomán váratlanul lelkes városi ünnepségre is sor került.

Szemere május 26-án levelet írt Gaganetz püspöknek, egészen más hangnemben, mint korábban Popovicznek.¹²⁰³ Ebből nyilvánvalóan kiderül, hogy a papság mozgósító erejét, a népre gyakorolt hatását Szemere az újoncozás érdekében vélte kiaknázhatónak, és ez a munka Sárosban korábban is csak akadozva folyt, az utóbbi időben pedig „már csapatonként rejtőznek a hegyekben”. Ennek megváltozásáért pedig egyértelműen a papságot, különösen a Gaganetzet tette felelőssé: „Hogy a papságban rejlik az ok, minden állítja. Hogy attól függ a népszelleme, minden hiszi. Ennélfogva főtisztelendő püspök urat felhívom a legerélyeseb, leggyökereseb eljárásra, kijelentvén, hogy Ön művének tekintem ott a jót és a rosszat. És nem tartom szükségesnek az utat kijelelni, melyen járjon; Öné a feladat dicsősége és más következménye is.” Ennek aztán némiképp ellentmondva, Szemere nagyon is igyekezett „kijelelni” a püspök feladatait, nehogy az megpróbálja enyhébb intézkedésekkel „letudni” a hazafias kötelességét. Először is leszögezte, hogy egy, magyar ügy melletti pásztorlevél kibocsátásával nem éri be: „Hanem hívassa be a papságot és nyíltan beszéljen velük, és

¹¹⁹⁹ Szövegét ld. pl.: *Közlöny*, 1849. 111. sz. (május 22.) 417-418. p.; PAP DÉNES (szerk.): *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez*. II. köt. Pest, 1869. 452-458. p.; vö. KLÖM. XV. 341-342. p.

¹²⁰⁰ RAPANT, 1961. 80-81. p.

¹²⁰¹ Vö. 65. sz. jegyz.

¹²⁰² Vö. 29. sz. jegyz. A témáról a katolikus egyháztörténetírás jellegzetes álláspontja: „[Kossuth és a Szemere-kormány] A katolikus papságot azonban már nem tudta visszanyerni. A parancsokat és rendeleteket elfogadta tőle. »Te Deumot« is tartott a legtöbb templomban a függetlenségi nyilatkozatért, de ez nem a szívek, hanem a szuronyok parancsolta Te Deum volt. A hazafias körmenetekben is nem úgy érezte magát, mintha lelkesen ünnepelné a független Magyarországot, hanem mintha temetésre menne.” MESZLÉNYI, 1928. 219. p. Meszlényi ugyanakkor a papság hozzáállásának illetően megváltozását elsősorban a kormányzat 1849 áprilisa utáni elvárásaival hozta összefüggésbe, holott Szemere Bertalan és az OHB álláspontja már 1848 őszén is pontosan ugyanaz volt: ki akarták használni a papságnak a lakosságra gyakorolható óriási mozgósító erejét egy népfelkelés kioldására, és fel is szólították az egyháziakat, hogy a „tengert böszült hullámszába” hozzák. BARTA ISTVÁN (szerk.): *Kossuth Lajos 1848/49-ben*. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. 1848. szeptember - december. Bp., 1952. (Kossuth Lajos összes művei, XIII.) 357-360. p.

¹²⁰³ MOL. H 9. (= Belügyminisztérium. Elnöki iratok.) 1849. 104. sz.; RAPANT, 1961. 83. p.; HERMANN-PELYACH, 1990. 500-501. p.

parancsolja meg a hazafiúi kötelesség teljesítését. Ha valaki javíthatlan, mozdíttassék el, kivált a jobb helyről, és tétessék helyébe jobb hazafi.” De még a diszpozíciókban való politikai szempont érvényesítésével sem érte be, hanem - mint írta - „reméli, kéri és követeli”, hogy Gaganetz azonnal induljon körútra az egyházmegye „főbb és rosszabb helyeire”, hogy papjai kíséretében, főpapi személyes jelenlétével nyomatékosítsa a kormány elvárásainak való megfelelést, ossza ki a Függelenségi Nyilatkozatot, illetve egy, az orosz beavatkozás elleni beszédét. A pontos tudósítások elvárása mellett ismét érdekes módon a püspökre bízta „az eszközök megválasztását”, majd utasításait így zárta: „ha sikert e napokban tettekben, a népszellemben nem látok, a kormány kénytelennek érzi magát cselekvésre elhatározni”. A hivatalos körülírás alatt egész pontosan Gaganetz elmozdításának kilátásba helyezését értette (ezzel nyilván a püspök is tisztában volt), amint azt Szemere Luzsénszkyhoz írott rövid levelében kétszer is leszögezte: „Ügyeljen Ön reá [ti. Gaganetzre], és ha nem teljesíti, nem [csak] buzgóan, de sikerrel is kötelességét, onnan el fogjuk mozdítani. Menjen a nép közé kereszttel a kezében, és fog hatni, de menjen.”¹²⁰⁴ Szemere egyébként általában nem fűzött nagy reményeket a sárosi kormánybiztosnak a korábbi császárpárti személyek (például az említett Hedry Ernő) megnyerésével kapcsolatos terveihez, és a majdani amnesztiát is csak azok számára helyezte kilátásba, akik tettekkel bizonyítják a magyar kormány iránti elkötelezettségüket. „Meg kell nyerni a vezéreket, a papságot, a népnek hiába szórjuk a pénzt.” - írta a mozgósítás egyik irányelveként, majd ugyanazokat az egyháziakkal kapcsolatban ugyanazokat az előírásokat fogalmazta meg Luzsénszky számára is, mint Gaganetznek: „A főbb helyekre becsületes, ifjú papokat kell tétetni, a rosszakat elmozdítani. Ha nem javul a nép, a püspök ott egy pillanatig sem maradhat.” Kossuth június elején ugyanannak az álláspontnak adott hangot, mint miniszterelnöke, vagyis a papságtól a szabadságharc melletti aktív politikai kiállás gyakorlati megnyilvánulásait várta el: „A pap, ki Windischgrätz parancsait gyáván hirdette, fogja kezébe a Habsburg-muszka elleni keresztes háborúra zászlaját, s vigye a keresztet előre, kinek lelkiismerete mondja, hogy ha nem szegődött is az ellenséghez, de vétkezett a haza ellen gyávaság, hanyagság, tétlenség, megadás által - fogjon fegyvert vagy állítson katonát értéke szerint a haza oltalmára.”¹²⁰⁵ Kossuthnak a „pap” korábbi politikai magatartásáról adott általános jellemzése egyébként teljes mértékig ráillik az eperjesi püspökre is.

Luzsénszky nagy eréllyel fogott hozzá az utasítások végrehajtásához. (Megjegyezzük, az egyháziakkal kapcsolatos „hangulatjavító” intézkedések mellett a kormánybiztos szigorral is próbálta a papok császárpárti mozgolódását megszüntetni, jellemző példa, hogy - talán nem függetlenül Zachar János Chrysostomus említett tevékenységétől - szóba került az eperjesi ferences rendház katonai kórház céljára történő lefoglalása is.¹²⁰⁶) Luzsénszky május 30-án Kossuthnak írt jelentésében közölte például, hogy a szebeni piaristákkal elégedetlen, kettőjüket „magam eleibe rendelvén, igyekeztem felvilágosítani [őket], egyszersmind meg is dorgáltam”.¹²⁰⁷ Az eperjesi püspökről is pontos híradással szolgált, és - Szemerével ellentétben - nagyon is optimistán ítélte meg a várható eredményeket: „Gaganetz püspök ma indult

¹²⁰⁴ MOL. H 9. 1849. ad 104. sz.; RAPANT, 1961. 82. p.; HERMANN-PELYACH, 1990. 501-502. p.

¹²⁰⁵ *Közlöny*, 1849. 121. sz. (június 2.) 453. p.; KLÖM. XV. 460. p.

¹²⁰⁶ MOL. H 2. 1849. 7099. sz. Ez egyébként nem volt egyedülálló jelenség. A szatmári szentszék még áprilisban tiltakozott az ellen, hogy Gergye Gábor alezredes, a helyi honvédménház parancsnoka rokkant katonák részére nemcsak a papnevelde, hanem a püspöki palota egészét is kisajátította. Kossuth helyt adott a magyar sereget amúgy is feltűnő aktivitással segítő szatmári papság tiltakozásának. MOL. H 2. 1849. 6442. sz. (MOL. Filmtár, 3869. sz. tek.)

¹²⁰⁷ MOL. H 2. 1849. 7974. sz. (MOL. Filmtár, 3871. sz. tek.); RAPANT, 1961. 104-105. p.

körútjára, igen csatlakoznék, ha ez magát a kormánytól tapasztalt kegyességre nem érdemesítené; minden okom van hinni, hogy abban ügyünk egy apostolt nyer.” Ugyanakkor a miniszterelnöknek - bizonyára annak véleménye ismeretében - kételyeit is megfogalmazta, és a katonai toborzás sikerét a püspök missziója mellett inkább a gerilla-alakulatok aktivitásától várta.¹²⁰⁸ Június 5-én Gaganetz már útjának eredményességéről adott hírt, és azzal biztatott, hogy megváltozik a térségben az a közvélekedés, miszerint a szabadság forrása valójában a király és nem a magyar kormányzat. Szemere utasításának megfelelően az agitáció fő célját az újoncok fellendítésében jelölte meg, és azzal biztatott, hogy a hegyekbe menekült fiatal férfiak lassan visszatérnek lakóhelyükre.¹²⁰⁹

Párnapos körútjával Gaganetz nyilvánvalóan csak a magyar kormányzatszervek elvárásainak próbált megfelelni, működésének jellemzésére az előzetes „apostoli” jelző csak Luzsénszky alapos túlzása lehetett - az eredmények tekintetében mindenképp.¹²¹⁰ Erre utal továbbá, hogy a püspök a magyar fennhatóság alatt eltöltött további két és fél hetét nem a Kossuth és a Szemere-kormány melletti politikai agitációra (például a „keresztes hadjáratra”), hanem az egyházmegye rendezetlen ügyeinek javítására fordította, mindenekelőtt a papság anyagi helyzetének biztosítására tett komoly erőfeszítéseket. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar kormánynak tett hűségnyilatkozatát elsősorban azért tette, hogy hivatalban maradva, gondoskodhasson a papsága ügyeiről. Az alsópapság ellátásával kapcsolatban pedig már nem csak az áprilisi törvények végrehajtására, hanem az Országos Honvédelmi Bizottmány által 1848. december 21-én, az alsópapság fizetésének pótlása ügyében kiadott rendelkezésére is hivatkozhatott. Visszatérése utáni másnapon (június 6-án) például Horváth Mihálynak írt meleg hangú levelet, melyben megköszönte a miniszter intézkedését a korábban visszatartott 1250 forintos járandóságuk időközben történt kiutalásáról.¹²¹¹ Nem mulasztotta el megemlíteni, hogy ez az intézkedés milyen pozitív hatást váltott ki a térség papságából, ami minden bizonnyal egy kis túlzást is tartalmazott, mindenesetre jó érzékkel erre hivatkozva panaszkodott, miszerint az önálló alapítvánnyal nem rendelkező városi (főleg eperjesi) plébánosoknak nagyon rossz az anyagi helyzete, csak a stólaból illetve a püspök adományaiból éltek. Nem mulasztotta el megemlíteni, hogy a lelkészek anyagi helyzetének rendezéséért az 1848 előtti Helytartótanácsnál mennyit kilincselte eredménytelenül, továbbá azt sem, hogy a püspök-miniszterrel jól tudja: „szívén fekszik minden utolsó papi egyén sorsa”. A kissé hízog hangvételű kérvénye az állam által a papságnak beígért fizetésrendezésre irányult. A minisztérium csak június 25-én válaszolt, akkor, amikor Eperjes már orosz megszállás alatt állt. A késedelmes válasz oka az volt, hogy a minisztérium továbbra is várta az egyházmegyei

¹²⁰⁸ RAPANT, 1963. 58. p.

¹²⁰⁹ Kossuthnak június 7-én írt jelentése: MOL. H 2. 1849. 7804. sz. (MOL. Filmtár, 3873. sz. tek.); RAPANT, 1963. 58. p.

¹²¹⁰ Mindehhez érdemes hozzátenni, hogy maga Gaganetz korábban úgy vélekedett, miszerint ha egy kiadott pásztorlevelét az alesperesi hivatalok lemásolják, több irányba szétküldik, akkor papjai azt 2 vagy legfeljebb 3 nap alatt az egész egyházkerületben nemcsak mindenütt felolvasásra, hanem fogantatosítják is. (Igaz, ezt 1846-ban az uralkodó melletti politikai kiállás kapcsán fogalmazta meg, ld. 12. sz. jegyz.)

¹²¹¹ MOL. H 56. 1849. 5. kf., 147/c. tét. (Vö. 75. sz. jegyz.)

papság minden jövedelmeinek táblázatba foglalt pontos kimutatását, s ezek beérkezése utáni haladéktalan intézkedésre tett ígéretet.¹²¹²

Megjegyezzük, az eperjesi egyházmegye görög katolikus papsága már korábban is hasonló megfontolásokból tett erre kezdeményezéseket. Május 20-án például lelkészek egy csoportja egyenesen Kossuthhoz fordult parokiális jövedelmeiknek az 1806. évi összeírás szerinti részesedésének kiadását kérve.¹²¹³ Elpanaszolták, hogy 1846-ban - anyagi okok miatt - négy parókiát kénytelen volt az egyházmegye vezetése összevonni,¹²¹⁴ de így a járhatatlan hegyek közé szorult filiák ellátása gyakorlatilag elviselhetetlen terhet rótt a papi szolgálatot végző lelkészekre. A kormányzó-elnökről azt írták, hogy „világszerte ösmeretes kegyessége és a legkisebb iránt is leereszkedése reményt önt belénk”, majd ígéretet tettek arra, hogy a megváltozott viszonyok ellenére is „Isten dicsőítésére és drága hazánk javára és felvirágozására tehetségünk szerint munkálódunk”. Úgy tűnik, minden érvet készek voltak bevetni azért, hogy elérjék az éppen aktuális hatalomtól az egyháziak állami ellátásának biztosítását, hivatkoztak például arra (Szemere és Luzsénszky elvárásainak ismeretében gyakorlatilag feltételként szabva), hogy a „szegény, elhanyagolt, buta nép” a Galíciával határos területen „minden balvélemény elfogadására igen hajlandó”, és csak a lelkészekről fogad el tanítást illetve politikai iránymutatást. Az egy-két jövedelem-kimutatással is ellátott kérelemben jó érzékkel érveltek a papság fizetésének biztosítása mellett azzal, hogy a görög katolikus egyházmegye „lelkészei folytonos oktatás s felvilágosítás által mindenkoron a drága hon hű fiai számában minden legkisebb gyanútól tisztán maradt[ak]”, továbbá azzal a burkolt célzással, hogy mintegy a papságnak a szabadságharc melletti agitációjának lehetősége függ annak anyagi ellátásától.¹²¹⁵ Jakovics József sárosi segéd-kormánybiztos még május közepén fordult a papság anyagi helyzetének biztosítása - illetve azzal összefüggésben a közvélemény megnyerése - céljából a miniszterelnökhöz.¹²¹⁶ Szemere kijelentette, hogy „a papság fizetése iránt a szükséges lépéseket megtettem” (ez eddig leginkább a jövedelem-kimutatások felküldésének többszöri követelését jelentette), s a miniszterelnöki feladatokat is ellátó belügyminiszter hozzátette: „az úrbéri panaszok elítélése által éppen az új tisztikar nyerheti meg a nép kegyét, s nyerje meg”. Szemere ugyan ekkor leszögezte, hogy „az ellen által okozott károk megtérítésének elvét a kormány el nem fogadhatja”, mégis a gyakorlatban nem egy esetben sor került - nyilván a papság politikai megnyerésének szándékával összefüggésben - kártérítés, jutalom vagy épp egyszeri segély kiutalására.¹²¹⁷ Például amikor Gaganetz József június 6-án a miniszterhez újabb kérvényt intézett három szepesi plébániájával (Alsó-

¹²¹² Ld. minderről: HAJDÚ, 1933. 13-16., 65-68. p.; F. KISS, 1987. 441. p. Horváth Mihály a kérdést „a legkiáltóbb reformok szüksége”-ként határozta meg, s május 17-én hathetes határidővel rendelte el a tizedet vesztett egyházi személyek táblázatos kimutatásainak megküldését a minisztériumba. Ugyanekkor rendelte el, hogy mindazoknak, akik korábban kegyúri jogon fizetést élveztek a jobbágyoktól, azoknak - az egyházi fizetések általános rendezéséig - továbbra is adják meg, ami 1848-ig járt. *Közlöny*, 1849. 109. sz. (május 19.) 405. p. Vö. HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. In: Pál Lajos (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Bp., 1986. (Történetírók tára) [továbbiakban: HORVÁTH, (1986)] 209-426. p., 373-374. p.

¹²¹³ MOL. H 56. 1849. 5. kf., 633/c. tét. Vö. UDVARI ISTVÁN (szerk.): A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990. (A Vasvári Pál Társaság kiadványa.)

¹²¹⁴ Vö. 1. sz. jegyz.

¹²¹⁵ Hasonló, az alsópapság által Kossuthhoz intézett kérvényre ld. még: MOL. H 2. 1849. 7613. sz. (MOL. Filmtár, 3872. sz. tek.)

¹²¹⁶ HERMANN-PELYACH, 1990. 486. p.

¹²¹⁷ Kendrovsky Alajos esetére ld. 60. sz. jegyz.

Szlovinka, Porács, Zavadka) kapcsolatban, június 21-én a vallás- és közoktatási minisztérium arra kérte a pénzügyi tárcát, hogy utaltassa ki a kért összeget valamelyik közeli (például lőcsei) sóhivatal pénztáránál az érintetteknek.¹²¹⁸ Az intézkedés az orosz intervenció megindulása miatt ismét csak papíron maradt, a lényeg mégis inkább az, hogy Horváth Mihály hajlandó volt a felterjesztett három egyházközség táblázatos kimutatásai alapján az egyházmegye további jelentéseinek beérkezéséig is méltányosságból - a Gaganetz által jó érzékkel „a klérus általános rendezéséig” - folyósítani az igényelt gyorssegélyt. A kérés teljesítése mellett szólt továbbá, hogy a szepesi római katolikus egyházkerület több plébániájához hasonlóan, az itteni görög katolikus papoknak is a megszüntetett tizedből származott lényegében egyetlen megélhetési forrása. Előbbiek helyzetének rendezése érdekében 1848 nyarán-őszén számos intézkedés történt, illetve hosszas hatóságok közötti levelezés, állásfoglalások stb. forrása lett.¹²¹⁹

Gaganetz püspök utolsó hivatalos érintkezése a magyar kormánnyal június 13-án történt, amikor - szintén 1848-ból áthúzódó problémaként - azokról a visszaélésekről számolt be, amikor a jobbágyfelszabadítást kimondó törvényre hivatkozva a papságot illető valamennyi tartozás teljesítését megtagadták.¹²²⁰ „De legnagyobb hálátlanságot és makacsságot tanúsították a felső-szepesi egyházkerületben kebelezett plébániák hívei - írta az eperjesi püspök -, kik azelőtt lelkészeinknek a külső telki állomány műveléséhez tartozó minden munkát megtenni kötelesek valának”, azon kívül párbér fejében néhány kereszt árpát és zabot is adtak. Mindezt már 1848-ban is megtagadták, 1849-ben pedig különösen, s Gaganetz kérésére korábban sem Szepes vármegye, sem a minisztérium nem alkalmazott kényszerítő erőt. A püspök ismét leszögezte: „nem kétlem, hogy a státus a legutolsó és legkisebb polgárának sorsáról is gondoskodik”, valamint arra hivatkozott, hogy ha mindezt nem kap kárpótlást a papság haladéktalanul, még inkább a bécsi udvar felé fog fordulni. A minisztérium június 25-én kelt válaszában ismét kifejezte készségét a lelkészek fizetésének 300 forintra történő felemelésére, azonban csak akkor, ha az érintett egyházközségek jövedelmének pontos táblázatos összeírása is rendelkezésre áll.

Június közepén azonban Eperjesen és környékén már minden közszereplő figyelme a küszöbön álló orosz beavatkozásra irányult. A magyar hadvezetés jelentős létszámhiányát súlyosbították a tábornoki kar nézeteltérései, Eperjesen a lakosság továbbra is súlyos megbízhatatlansága, a fellépő kolerajárvány stb.¹²²¹ Végül a magyar sereg fel sem vette a harcot a nyomasztó orosz túlerővel, bár Wysocki utólagos megjegyzése szerint ha 8-10 ezerrel több katonája lett volna, eredményesen hátráltathatta volna az intervenció sereget és megvédheti Eperjest. Dembiński június 20-án, Wysocki 23-án vonult el városból, akkor, amikor az első

¹²¹⁸ MOL. H 56. 1849. 5. kf. 150/c. tét.

¹²¹⁹ A témáról ld.: MESZLÉNYI, 1928. 67-68. p.; HAJDÚ, 1933. 63-65. p.; SARNYAI CSABA MÁTÉ: Urbéri kárpótlás és/vagy arányosítás. A szekularizációs törekvések püspökkari értékelése 1848 végén. In: Századok, 1998. 2. sz. 397-416. p.; a források közül a szepesi káptalan beadványa: MOL. H 56. 1848. 9. dob. 167. kf., tudósítások az egyházmegyei zsinatról, a lublói esperesség lelkészeinek beadványáról, illetve egy kapcsolódó publicisztika: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 37. sz. (szeptember 24.) 303. p.; 57. sz. (november 9.) 445-447. p., 58. sz. (november 12.) 454-455. p.; A martiusi napok s a szepesi clerus nyereményei. In: *Uo.*, 69. sz. (december 7.), 71. sz. (december 12.) 556-558. p. stb.

¹²²⁰ MOL. H 56. 1849. 5. kf. 604/c. tét. A minisztérium vonatkozó rendelkezésére ld. 90. sz. jegyz.

¹²²¹ Ld. minderről pl. KLÖM. XV. 513., 531., 548. p.

oroszl alakulatok a másik irányból már belovagoltak Eperjesre.¹²²² Az eperjesi bevonulásra visszaemlékező orosz katonatisztek ünnepélyes fogadtatásról, a lakosság többségének „őszinte örömről” számolnak be.¹²²³ Bár ebben kétségtelenül szerepet játszhatott a megszálló hadseregtől való mindenkori félelem illetve az emlékirók elfogultsága is, összességében mégis jellemzőnek kell tekintenünk a polgári lakosság jelentős részének, és a nemzetiségeknek a szabadságharccal kapcsolatos közönyét vagy éppen a magyarok rovására megnyilvánuló békevágyát, illetve a Kossuthék által kibocsátott kiáltványok (például az említett Horváth Mihály-féle imádság, a „keresztes hadjáratra” való felhívás stb.) teljes visszhangtalanságát. S bár június közepén az Eperjes környékéről besorozott újoncok feltűnő kassai bevonulása kapcsán még arról tudósítottak a térségből, hogy a korábban elképzelhetetlen aktivitás Luzsénszky érdeme, aki „eszélyes eljárása” által meg tudta nyerni a „reakció által megmérgezett sárosiakat” - ez inkább csak a magyar propaganda önszuggeszciójának részét képezte. Eperjes eleste után ugyanis Sárostról illetően újra a régi toposzt kellett újrafogalmazni: „A visszavonulás egyszerű oknál fogva ekként okadatolható: Sáros egészen fekete-sárga, nekünk ott tekintélyes barátunk nincs, ők bátorságosabb vidékre vonultak, míg a gaz Hedry és mások a nyomuló ellenség kalauzaiul adták magukat [...]”¹²²⁴

Gaganetz Józsefet a világosi fegyverletétel után - három püspöktársához hasonlóan - igazoló eljárás alá vonták. Lemhény János fogarasi püspököt már 1848 őszén felfüggesztették, majd 1850-ben végleg lemondatták méltóságáról. Erdélyi Vazullal, Popoviccsal és Gaganetzcel szemben egyaránt fontos vád volt, hogy a magyar kormánnyal hivatalos kapcsolatot tartottak fenn.¹²²⁵ Ami az eperjesi püspököt illeti, igazolási eljárása minden bizonnyal hasonló lehetett ahhoz, amit a magyar kormánytól kellett elszenvednie korábbi politikai magatartása miatt, és felmentésében nyilván ugyanúgy politikai szempontok játszottak fontos szerepet. (Például egyházmegyéje papságának és görög katolikus lakosságának megnyugtató stb.) Végül elfogadták - Erdélyi Vazuléhoz hasonló - védekezését, hogy távol állt a forradalom eszméitől, és csak azért hirdette ki a Függelenségi Nyilatkozatot, mert terrorizáltak, javai és élete is veszélyben forgott, a magyarokkal való együttműködése pedig kényszeredettnek volt tekinthető.¹²²⁶ 1849. szeptember 24-én rehabilitálták Popovics püspökkel együtt, Erdélyt egy hónappal korábban.¹²²⁷ Az egyháziak iránti megtorlást általában véve súlyosbította, hogy a hagyományosan a konzervatív erők szövetségeseinek számító papságból álltak sokan a szabadságharc oldalára vagy legalábbis tanúsítottak passzív magatartást a cs.kir. hadsereggel

¹²²² Az eperjesi visszavonulásról, a Lemes melletti ütközetéről részletesen: KOVÁCS ISTVÁN - HERMANN RÓBERT (szerk.): Együtt a szabadságért, 1848-1849. Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharcban. Bp., é.n. [1998] 77-82. p.; ill.: KLÖM. XV. 554., 588. p. stb. Paszkevicz tábornok már június 23. körül Eperjesről írt levelet II. Miklós cárnak. SCSEBATOY, ALEKSZANDR PETROVICS: Paszkevicz Magyarországon. Bp., 1984. (Bibliotheca Historica) 278. p.

¹²²³ Ld. pl. KATONA TAMÁS - ROSONCZY ILDIKÓ (szerk.): A magyarországi hadjárat, 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Bp., 1988. 235., 279., 522-524. p. stb.

¹²²⁴ *Közlöny*, 1849. 133. sz. (június 16.) 504. p. ill. 144. sz. (június 29.) 540. p.

¹²²⁵ Ld. erről pl.: H 147. (=1848-1849-es vegyes iratok.) 8. dob. 1. cs. sz.n.; Lemhényre ld.: PIRIGYI, 1999. 162. p.

¹²²⁶ Ld. erről Viale Prelà nuncius 1849. szeptember 11-i jelentését: LUKÁCS, 1981. 365. p.

¹²²⁷ HERMANN EGYED: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932. 62. p.; Erdélyire ld. még: ZAKAR, 1999. 21. p.

szemben.¹²²⁸ Ugyanakkor a püspöki kar esetében szembetűnő, hogy a megtorlásban mennyire kevésbé érvényesült bizonyos „logika” és mennyire erőteljesen befolyásolták azt a magyarországi új berendezkedésre készülő Habsburg-kormányzat politikai szempontjai. Míg Popovics püspök esetében valóban elmondható, hogy 1849 tavaszán-nyarán is nyíltan kiállt Kossuthék oldalán, nemcsak hangzatos hűségnyilatkozatokkal, hanem a hadseregszervezésben is számottevő eredményekkel,¹²²⁹ Gaganetz Józsefre ez távolról sem mondható el, mégis mindkettőjüket ugyanakkor rehabilitálták és állították vissza egyházmegyéjük élére. Egyszerűen úgy gondolhatták, hogy Bécs szempontjából hasznosabb a főpapoknak hivatalukban történő meghagyása, mint a személyükkel szembeni megtorlás elrettentő hatása, már csak azért is, mert az újjászerveződő - és újra teljesen „megbízható” - püspöki karba beépülve a görög katolikus püspökök alkalmassá váltak a hatalommal való politikai szövetségre illetve annak szolgálatára. Emellett szólt a görög katolikus lakosságnak a nemzetiségi kérdés szempontjából történő megnyugtatásának igénye is.¹²³⁰

Emlékeztetünk rá, korábban Luzsénszky Pál kormánybiztos „megtért bűnös”-nek nevezte Gaganetzet, s úgy tűnik, 1849-ben másodjára is ugyanígy minősített - a szabadságharc leverőinek szemében. Az eperjesi püspök például részt vett a szabadságharc után először 1850 augusztusában Esztergomban megtartott püspökkari értekezleten, és Erdélyi Vazullal együtt (a munkácsi püspök 1850 októberéig még szobafogságban volt) aláírta a Ferenc Józsefnek történő köszönet- illetve hódolatnyilvánítást, továbbá a magyar forradalomnak azt a klerikális színezetű értelmezését, mely szerint abban a „keresztények” és ellenségeik harcoltak egymással.¹²³¹

Összességében - feltételezésünk szerint - 1849 tavaszán Gaganetz püspök hozzávetőlegesen ugyanazzal a hozzáállással fogadta a magyar kormány által ellenőrzött terület kiterjedését, ahogyan egy évvel korábban az áprilisi törvényeket is: eredetileg nem értett egyet az új viszonyokkal, azonban mindezt kényszerűen tudomásul vette, s megpróbált olyan kompromisszumos módon alkalmazkodni azokhoz, hogy egyházának (közelebről: egyházmegyéjének) a legtöbbet tudja biztosítani. A magyar kormánnyal való együttműködése így egyik esetben sem valamiféle szilárd elvi megfontolásból, sokkal inkább pragmatikus okokkal magyarázható. Az egyszerre szemtanúként és történészként értékelő Horváth Mihály lesújtó képet festett az 1848 előtt kizárólag politikai megbízhatóságuk miatt pozicionált, „ritka kivétellel csak ruganyos jellemű, meggyőződéseiket önértékeik miatt a hatalomnak mindenben feláldozni kész, vagy elvből a reakcióhoz szító” magyar püspökökről.¹²³² Ha a 19. század egészében ez az álláspont árnyalásra is szorul, kétségtelen, hogy 1848 végének - 1849 elejének katonai és

¹²²⁸ Minderről általánosságban: ZAKAR PÉTER: Megtorlás az 1848/49-es magyar hadsereg tábori lelkeszei ellen. In: Hegedűs András - Bárdos István (szerk.): Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Esztergom, 1999. 93-115. p.; Uő: Haynau egyházi áldozatai. In: Aetas, 2000. 1-2. sz. 62-81. p.

¹²²⁹ Ld. pl. május 4-én kelt hódolat-nyilatkozatát: *Közlöny*, 1849. 105. sz. (május 15.) 390. p.; a magyar kormánnyal illetve kormánybiztosokkal való szoros együttműködésére általában: PIRIGYI, 1999. 150-155., 158-160. p.

¹²³⁰ Erre utal például, hogy az említett Osegovich Metell egy 1849. június 7-i beadványában számított az eperjesi püspök szerepére a térségnek a szabadságharc utáni újjászervezésekor, márpedig ekkor a püspöki székhely még a magyarok ellenőrzése alatt állt. Ld. RAPANT, 1961. 125-155. p., 149. p., vö. 25. sz. jegyz.

¹²³¹ ANDICS ERZSÉBET: Az egyházi reakció 1848-1849-ben. Bp., 1949. 139-140. p. Ld. pl.: „A krisztusi szeretet ellenségeinek szándéka az volt, hogy a trónok mellett az oltárokat is eltöröljék a föld színéről; és minthogy tudták, hogy az uralkodók koronái nagyobb biztonságban vannak, ha a fegyverek helyett a papság őrökdi felettük, minden harci eszközüket Krisztus egyháza ellen fordították.”

¹²³² HORVÁTH (1986) 369-371. p.

politikai eseményei polarizálták (a bizonyára korábban sem mindenben egységes) püspöki kart. A politikailag aktivizálódó főpapok egyértelműen vagy Debrecennel vagy Béccsel kötelezték el magukat, míg a harmadik csoportba a közélettől visszavonulni kívánó, egyházuk ügyeinek rendezésére koncentráló püspökök sorolhatók, azzal a hozzáállással, hogy utóbbiak is kevésbé várták az egyház érdekeinek respektálását a liberális magyar kormánytól, a velük szembenállókkal ellentétben.¹²³³ Észrevételünk szerint Gaganetz József eperjesi püspök is ebbe a csoportba tartozott.

Kitekintésként megjegyezzük, hogy Gaganetzre már 1849 őszétől nagy szüksége volt a kormányzatnak a görög katolikus vallású ruszinok nemzetiségi problémáinak megoldásához. Bécsi felszólításra a ruszin nép kívánságaiból memorandumot szerkesztett, melyet 1849. október 19-én az egyházmegye 6 tagú küldöttsége vitt a császárvárosba. Ebben Gaganetz Ferenc József és az olmützi alkotmány iránti hódolata mellett kérte a ruszinok nyelvi-nemzeti jogainak figyelembe vételét, elsősorban a helyi közigazgatásban, középiskolák alapításában és nemzetiségi sajtójuk megteremtésében. Az uralkodó fogadta ugyan őket, érdemi intézkedés azonban ekkor nem történt.¹²³⁴ Az önálló ruszin közigazgatásért, illetve ruszin értelmiségiek hivatali pozíciókhoz való juttatásáért 1850-1851-ben is nagyon sokat fáradozott, s nyilvánvaló, hogy ezeket a nemzetiségi törekvéseket őszintén felkarolta.¹²³⁵ Egyházkormányzati tevékenysége az önkényuralom éveiben kiteljesedett, a térségben számos templom építtetése, felszentelése fűződik a nevéhez, külön lelkesíti állást létesített Kassán, és sokat tett a fővárosban élő görög katolikusokért is, irodalmi és népművelő egyesületeket szervezett stb. 1854-ben Ferenc József a Szent István-rend középkeresztjét adományozta neki „egyházi és politikai téren tanúsított nemes és törhetetlen buzgalma, valamint a magas trón iránti hűsége jutalmául”, mely indoklásnak nyilván voltak utalásai 1849-es szerepvállalásának utólagos megítélésére is.¹²³⁶

¹²³³ E felfogásról ld. pl.: MÁRKI SÁNDOR: Horváth Mihály (1809-1878). Bp., 1917. (Magyar Történeti Életrajzok) 96. p.

¹²³⁴ MENDLIK, 1864. 47. p.; PIRIGYI, 1990. 78. p. A küldöttségnek egyébként tagja lett Eperjesről az orosz csapatokat segítő, közismerten magyarellenes Adolf Dobranszky és Gaganetz titkára, Viktor Dobranszky is. Utóbbira ld. még: Schem. Eperjes. 1848. 10. p. Gaganetz 1849 végi megítélésére és a nemzetiségi kérdésben való szerepére vö. Viale Prelà nuncius 1849. december 29-i jelentésével: LUKÁCS, 1981. 377-378. p.

¹²³⁵ Ld. pl. RAPANT, 1963. 409-410., 413., 589., 612., 616. p. Különösen fontos volt 1850. október 31-én a ruszinok ügyében Alexander Bach belügyminiszterhez benyújtott emlékirata, melyben szintén az olmützi alkotmányra és az udvar iránti hűsége hivatkozva kérte a nemzetiség jogainak elismerését. RAPANT, 1963. 416-419. p.

¹²³⁶ MENDLIK, 1864. 46., 48. p.

Illyés Ferenc edelényi plébános áldás-megtagadási ügye 1841-ben*

Edelény ritkán vonta magára az országos közvélemény figyelmét. A polgári átalakulás korában különös módon került sor egy ilyen - egyházpolitikai vonatkozású - eseményre, mely nemcsak azért érdemli meg a figyelmet, mert a város múltjának eddig alig érintett, feldolgozatlan eseménye, hanem a reformkor történetének is sok szempontból tanulságos epizódja. Az események középpontjában Illyés Ferenc edelényi plébános személye és a vegyes házasságok ekkor nagy port kavart ügyei állottak.¹²³⁷

„Itt most a vegyes házasságok kérdése foglal el minden megyét. [...] Ennyi bajt okoztak azok az Istenadta papok.” - írta Wesselényi Miklósnak Deák Ferenc 1841 márciusában.¹²³⁸ A „baj”, vagyis valójában a magyar reformkor egyik legnagyobb - részleteiben máig feldolgozatlan - belpolitikai viharának¹²³⁹ már voltak ekkor komoly előzményei. A protestáns felekezetek törvényes helyzetét lényegében jozefinus alapon rendező 1791/26. tc. szabályozta a vegyes házasságok kötésének módját, valamint az áttérések helyzetét is. Előbbivel kapcsolatban kimondta, hogy vegyes házasságot csak római katolikus pap előtt lehet kötni, de azt az egyház

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

¹²³⁷ Edelény egyháztörténetének feldolgozására (mely egyedülként érintette Illyés 1841-es ügyét): JOÓ VENCEL: A római katolikus egyház és iskola. In: Sági Vilmos (szerk.): Edelény múltjából. Edelény, 1973. 301-340. p. (továbbiakban: JOÓ, 1973.) 309. p.; röviden ld. még: SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985. 147-148. p.; vö. még: LAKI LUKÁCS LÁSZLÓ: Paptermő Bódva-völgy. (Lelkész írók, költők a Bódva mentén régen és ma.) In: Bodnár Mónika - Rémiás Tibor (szerk.): Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Putnok, 1999. (Múzeumi könyvtár, 5.) 587-601. p.; ERDŐS VIKTOR: Az edelényi katolikus egyházközség története századunkban. H.n. 1992. (Kézirat: A miskolci Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattára, 93.1.4. sz.) stb. Megjegyzés: az Edvi előnevet is használó edelényi plébános nevét egykorú is írták Illésnek és Illyésnek egyaránt, jelen közleményben a kortársak többsége (így az érintett) által használt utóbbi alakot alkalmaztuk.

¹²³⁸ VÁCZY JÁNOS (szerk.): Deák Ferenc emlékezete. Levelek, 1822-1875. Bp., 1890. 78. p.

¹²³⁹ A vegyes házasságok ügyével összefüggő, alább ismertetendő egyházpolitikai vita irodalmából: HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történetéből. II. köt. Bp., 1886. 105-109., 169-287. p.; MARCZALI HENRIK: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: Budapesti Szemle, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1-26. p.; VÁRADY L. ÁRPÁD: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924.; HERMANN EGYED: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp. 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.); CSÁKY, MORITZ: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.) 21-28. p.; CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; BÁRÁNY GYÖRGY: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: Századok, 1990. 2. sz. 183-218. p.; KATUS LÁSZLÓ: Egyházi-politikai kapcsolatok a török kiűzése után (1700-1848). In: Zombori István (szerk.): Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Bp., 1996. 171-210. p., 201-205. p.; saját vonatkozó tanulmányainkból: Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1840-1841. In: Dobrossy István (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Miskolc, 2000. 207-242. p. (továbbiakban: FAZEKAS, 2000.); A Tiszáninnen Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitákban, 1839-1844. In: Sárospataki Füzetek, 2001. 1. sz. 73-102. p. stb.

semmilyen módon nem gátolhatja, valamint ha az apa protestáns, a születendő gyermekek követhetik apjuk vallását is. Egészen az 1830-as évekig különösebben élénk egyházpolitikai viták nem bontakoztak ki. Az 1832-36. évi országgyűlésen azonban a színre lépő reformellenzék határozottan követelni kezdte a protestáns felekezetek teljes egyenjogúsítását, a katolikus egyház meglévő feudális privilégiumainak eltörlését. A követelések újdonságát épp az adta, hogy a kortársak már nem egyszerűen a protestánsok vallásszabadságért folytatott küzdelmének lehettek tanúi, hanem a liberális reformerek táborának az egyházzal illetve annak konzervatív-klerikális támogatóival való összecsapásának. (Még hozzá felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül, hiszen az ellenzék vezérszónokai között számos katolikus közéleti személyiség lépett fel, Deák Ferenc, Beöthy Ödön stb.)

A politikai vita leginkább a vegyes házasságok megáldásával kapcsolatban bontakozott ki, hiszen a papok továbbra is sok helyen a protestáns féltől reverzálist, vagyis a születendő gyermekek katolikus keresztelését tanúsító nyilatkozatot kértek a házasság megáldásáért. Előbb Scitovszky János rozsnói (később pécsi), 1839 márciusában Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök tiltotta meg pásztorlevélben egyházmegyéje területén a vegyes házasságok reverzális nélküli megáldását. Ilyen esetre papjaiknak előírták, hogy ebben az esetben csak az ún. passiva assistentia gyakorlatát alkalmazhatják, ami azt jelentette, hogy a templomon kívül, hivatalos egyházi öltözet nélkül nem megáldják, hanem csak tudomásul veszik a vegyes vallású jegyespár egybekelését, amennyiben az utolsó pillanatig sem hajlandó reverzális adására. Az éppen 1839-ben - a felségsértési perek miatt amúgy is rendkívül feszült légkörben - összeülő országgyűlésen az ellenzék hevesen támadta az eljárást, Lajcsák és Scitovszky megbüntetését, valamint egy új, liberális szellemiségű egyházpolitikai törvényt szorgalmazott. Ez utóbbi szövegét Deák Ferenc formába is öntötte, azonban a diéta végül nem fogadhatta el, elsősorban azért, mert az uralkodó nem merte vállalni az egyházzal, magyarországi hatalmának egyik legbiztosabb támaszával való konfliktust. Alighogy bezárult 1840 májusában a „kompromisszumok országgyűlése” (hiszen számos előremutató törvény született és megnyitottak az elítéltek börtönei is), a Kopácsy József esztergomi érsek vezetésével július elején tanácskozó püspöki kar újabb egyoldalú lépésre szánta el magát: a passiva assistentia gyakorlatát, valamint Lajcsák körlevelének hatályát kiterjesztette az egész magyarországi katolikus egyházra, mégpedig úgy, hogy saját püspökségében valamennyi főpap közel azonos szövegű körlevelet intézett papjaihoz. Néhány konzervatív, vagy egyházi befolyás alatt álló vármegye (Esztergom, Heves, Sáros) kivételével a vármegyék hatalmas felzúdulással fogadták az egyház „békébontásának” kísérletét és törvénytelennek minősítették a püspökök intézkedését. Nem elégedtek meg azzal, hogy éles hangú körlevelekben utasították el a vegyes házasságra lépni akarók magánéletébe való durva beavatkozást, hanem a passiva assistentia gyakorlatát alkalmazó plébánosok perbefogását is elhatározták. Az alaphangot Pest vármegye 1840. augusztus 27-i közgyűlése adta, ahol a „népet a vallás szabad gyakorlásában gátoló [...] egyháziak és világiak” megbüntetésének módját és mértékét szabályozó 1647/14. tc. alapján a plébánosok perbefogását, külön törvényszék felállítását határozták el. (Az ügy fontos lélektani mozzanata lett még, hogy az egyik első érintett a börtönből épp ekkor szabaduló és népszerű ellenzéki vezető, az evangélikus vallású Kossuth lett, aki Pesten szeretett volna frigyre lépni a katolikus Meszlényi Teréziával, és reverzális hiányában először megtagadták tőle a házasság megáldását.¹²⁴⁰⁾

¹²⁴⁰ Az augusztus 27-i közgyűlésről és Kossuth ügyéről ld. pl.: KILIÁN ISTVÁN (sajtó alá rend.): Szűcs Miklós naplója, 1839-1849. Miskolc, 1981. (Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Dokumentáció Borsodiensis III.) (továbbiakban: Szűcs-napló, 1981.) 85-87. p.; PAJKOSSY GÁBOR (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai. 1837. május - 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, kiűtkezés. Bp., 1989. (Kossuth Lajos Összes Munkái, VII.) 650-653. p.

A pesti példa csak tüzelte az állam és egyház liberális szétválasztását amúgy is magáévá tevő vármegyéket - így Borsodot is. Augusztus 18-án a borsodi közgyűlésen jelen lévő Thassy Miklós miskolci plébános már bejelentette, hogy az egri érsektől vett körlevél alapján ő sem fogja megáldani a vegyes házasságokat és a vármegye korábbi utasításainak is ellenáll. Erre Borsod közgyűlése - az épp egyházipolitikai beszédei miatt is országos népszerűségnek örvendő ellenzéki - Palóczy László másod alispán vezetésével külön bizottságot állított fel, majd november 9-én az uralkodónak küldött kemény hangú feliratban tiltakozott az egyház eljárása ellen, s kilátásba helyezte, hogy a (törvénytelennek minősített) püspöki körleveleknek engedelmessé plébánosokat perbe fogatja.¹²⁴¹ A Palóczy keze nyomát viselő feliratban például így fogalmaztak: „Úgy hisszük tehát, hogy midőn Magyarországnak egyházi méltóságai nem tekintvén az ország rendének békeszerető indulatára, [...] a vegyes házasságok meg nem áldását szabályul tűzték ki a r.[ómai] katolikus papoknak, ellenére jártak és dolgoztak az ország rendei (tőlök, kivált mint a békesség fejedelme papjaitól és szolgáitól tiszteletet és követést méltán kívánt) célzataiknak, s újabb példáját adák annak, hogy a hierarchia a világi törvényhozástól függést, amikor csak teheti, magától elhárítani törekszik.”

A katolikus egyháznak az egész országban a vármegyék által indított plébános-perekkel kellett szembenéznie, továbbá azzal, hogy az ellenzék más téren is bátran szembe száll a katolikus egyház hatalmi törekvéseivel: egyesek megengedték, hogy a protestáns lelkészek előtt is lehessen területükön vegyes házasságot kötni, mások már ekkor a kötelező polgári házasságban látták a kiutat, sőt felvetették a főpapok hivatalviselésének, törvényhozási befolyásának kérdését stb. is. A kínos konfliktusból a klérus úgy próbált menekülni, hogy 1840 őszén talán legnépszerűbb tagját, Lonovics József csanádi püspököt Rómába küldték, hogy a pápa tekintélyével szerezzen érvényt a magyar püspökök eljárásának.¹²⁴² A nyilván a magyar törvényhozást Rómán keresztül megkerülni akaró főpapi akció újabb - legélénkebben épp Borsod által hangoztatott - tiltakozások forrása lett, különösen akkor, amikor 1841 áprilisában a XVI. Gergely pápa által kiadott „Quas vestro” kezdetű brévé V. Ferdinánd uralkodói engedélyével kihirdették az országban. (A pápa elismerte ugyan a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságok érvényét, ugyanakkor fenntartotta a passiva assistentia rendszerét - vagyis mindkét intézkedésével szembehelyezkedett a hatályos magyar törvényekkel.)

A fentebb ismertetett egyházipolitikai folyamatok adták a háttérrel az edelényi plébános ügyéhez is. Mielőtt erre térnénk, röviden szólni kell arról, hogy az elmérgesedő konfliktus épp az edelényi katolikus plébánia újjászervezésének és megerősödésének időszakában, vagyis

¹²⁴¹ Borsod idézett közgyűléseiről: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár (továbbiakban: B.-A.-Z.m.Lt.) IV.A. 501/a. (= Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek.) 137. köt. (1840) 2920. sz.; B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. (=Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési iratok.) 3638/1840. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 216-223. p. Pest és Borsod együttműködésére jellemző, hogy előbbi augusztusi feliratának pártolását „a hazabeli különböző vallású, de a közjólét eszközzésébe egyhitű polgárok lelki nyugalmának megszerzése” érdekében kérte. Borsod pedig novemberben „az egri pátriárka érsek által megyénkben is kihirdetett egyházi rendeletből eredő súlyos sérelem orvoslása tekintetében felsőes urunkhoz intézendő felírásunk meghitelesítésére” hivatkozva fejezte ki szolidaritását és a jövőbeli lépések egyeztetésének igényét Pesttel. Ld. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 3648/1840. sz., 223/1841. sz. Borsod vármegye 1841. évi közgyűléseiről (az egyházipolitikai viták említése nélkül) ld.: RUSZOLY JÓZSEF: Szemere megyéje, Borsod Szemeréje. In: Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. 1. köt. Miskolc, 1991. (Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv, 7/1.) 70-135. p., 83-89. p.; a megye követeinek az országgyűléseken tanúsított fellépéséről és egyházipolitikai felfogásáról: SERESNÉ SZEGŐFI ANNA (sajtó alá rend.): Borsod vármegye képviselője a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések. Miskolc, 1987. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek, 21.) passim.

¹²⁴² Erről a témáról részletesen ld. a 3. sz. jegyzetben idézettek.

meglehetősen érzékeny periódusban érte a helyi katolikusokat. 1787-ben II. József plébánia-szervezési fáradozásai részeként elrendelték az edelényi egyházközség újjászervezését is. A földesúr, Dessewffy Ferenc azonban - a kastélyban kialakított, mintegy 400 fő befogadására alkalmas házikápolna elegendő voltára hivatkozva - nem volt hajlandó a célra áldozni, ezért egészen 1820-ban bekövetkezett haláláig nem történt ezen a téren semmi. Ekkor a birtok visszaszállt a kincstárra, majd a kamara 1821-ben elrendelte a plébánia felállítását. Az első plébános (Strba Antal) beiktatására 1826-ban került sor, akit öt évvel később követett Illyés Ferenc. Az egyházközség újjászervezésekor a plébános javadalmazását a kamara és az érsekség együtt állapította meg.¹²⁴³ Amikor néhány évvel később a kincstár eladta az edelényi birtokot a Szász-Coburg hercegi családnak, a plébános javadalmazási kötelezettségei körül a földesúr és a főegyházmegye között elhúzódó vita bontakozott ki, amely az 1830-as évek második felétől egyre élénkebbé vált. 1839-ben például Pyrker János László egri érsek a helytartótanácshoz fordult az edelényi és (emellett egyébként a tardi illetve cserépfalui) plébániák ügyében, kérve, hogy a földesurat szólítsák fel hatóságilag Illyés Ferenc tűzifa-illetményének biztosítására, általában az iskola költségeinek finanszírozására, valamint a leromlott állapotú egyházi épületek renováltatására.¹²⁴⁴ A helytartótanács utasította Borsod vármegyét, hogy mindezt közölje a kegyúri (patrónusi) jogokat gyakorló Szász-Coburg-Gotha Ferdinánd herceggel, és utóbbi nyilatkozatáról, valamint az intézkedés teljesítéséről készítsenek jelentést.¹²⁴⁵ Goldperger Ádám uradalmi tisztartó erre részletes választ írt, amelyben azt fejtegette, hogy mindezek (különösen az iskola eltartásának kötelezettsége) az egyházat terhelik és a földesúr nem hajlandó a célra fizetni.¹²⁴⁶ A helytartótanács pedig 1843-ban, majd 1846-ban két ízben is felszólította Borsod vármegyét, hogy végre tegyen eleget az egyház 1840-ben megfogalmazott követeléseinek, azonban a vármegyei közgyűlés sem nagyon mutatott hajlandóságot az érsekség érdekében a földesúrral szemben erélyesebben fellépni, és egyszerűen „altatta” az ügyet.¹²⁴⁷ Illyésnek a kegyurával (pontosabban tisztartójával) való vitáját az 1845. évi tagosítás csak tovább mérgeztette, ugyanis nem volt hajlandó elfogadni utóbbi ajánlatát az egyház birtokainak egy tagban történő biztosítására, makacskodásával csak azt érte el, hogy az uradalom részéről biztosított „bő javadalmazás” hasznát az egyház kevésbé élvezhette.¹²⁴⁸ Illyés szívósan ragaszkodott - többször is részletezett - álláspontjához egészen 1848-ig, amint ez például egy tűzifa- és egyéb plébánosi illetmény-ügyekben 1847. december 9-i dátummal fennmaradt terjedelmes beszámolójából is kiderül.¹²⁴⁹ Illyés egyébként 1793. február 10-én született a Veszprém megyei Dabronyban, 1817-ben szentelték pappá. Különböző helyeken szolgált, míg 1831-ben Edelény plébánosa, később az egri főegyházmegye szendrői espereskerületének helyettes alesperese lett 1852-ben bekövetkezett haláláig. Közéleti tevékenysége lényegében kimerült abban, hogy Borsod,

¹²⁴³ A község egyháztörténetéről ld. az 1. sz. jegyzetben SOÓS IMRE és JOÓ VENCEL hivatkozott tanulmányait.

¹²⁴⁴ Pyrker levele 1839-ből a helytartótanácshoz: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. (továbbiakban: EFL. AN.) 2629. rakt. sz. (= Ministeria, 1809-1846.) 28/1839. sz.

¹²⁴⁵ B.-A.-Z.m.Lt. IV. 501/e. 1312/1840. sz.

¹²⁴⁶ EFL. AN. 898. rakt. sz. (= Az edelényi plébánia iratai, 1805-1885.) 379/1840. sz.

¹²⁴⁷ B.-A.-Z.m.Lt. IV. 501/e. 3158/1843., 4125/1846., 4466/1846. sz.

¹²⁴⁸ A tagosítás ügyéről és az egyház birtokairól részletesen: JOÓ, 1973. 311-312. p.

¹²⁴⁹ EFL. AN. 898. rakt. sz. 1573/1848. sz. (Illyés Ferenc: „Észrevételek az edelényi véduraság, plébános és tanító közt fennforgó s a kerületi esperesi hivatal által velem közölt pontokra nézve.”)

Gömör és Torna vármegyék táblabírájukká választották.¹²⁵⁰ A vallási vonatkozású politikai események hátterének megértéséhez megemlíjtük továbbá, hogy a mintegy 1700 lakosú Edelényben, valamint a környékbeli községek mindegyikében vagy a római (és görög) katolikusok vagy a reformátusok tettek szert jelentős többségre a másikkal szemben, a lakosság leginkább kiegyensúlyozott megoszlása Finkén volt megfigyelhető.¹²⁵¹

Visszatérve a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitára, az 1840. év végére Borsodban is feszült helyzet alakult ki egyfelől az egri érseknek a vegyes házasságok megáldását a papok részére - reverzális hiányában - megtiltó, a passiva assistentia gyakorlatát előíró körlevelei,¹²⁵² másfelől a vármegye ugyanezt törvénytelennek minősítő és a plébánosok megbüntetését kilátásba helyező intézkedései között. A papok lélektanilag is nehéz kényszerhelyzetbe kerültek: ha megáldják a vegyes házasságokat, egyházi főhatóságukkal kerültek konfliktusba, ha pedig engedelmeskednek a főpapi előírásoknak, kiteszik magukat a vármegyei törvényszék előtti megtorlásnak. Utóbbit rendszerint csak az egyház konzervatív politikai törekvéseit bátran támogató vagy abban érdekelt papok merték felvállalni.

Amikor Illyés Ferenc 1841. január 18-án a passiva assistentia gyakorlása mellett döntött, talán maga sem gondolta, hogy milyen hosszú és heves politikai csatározást indít el. Ezen a napon megjelent előtte az edelényi plébánián Gábor András református vallású finkei lakos menyasszonyával, a borsodi illetőségű Nagy Erzsébettel, és mivel a jegyespár határozottan (ráadásul törvényes jogaira hivatkozva) megtagadta a reverzális megáldását, a plébános kijelentette, hogy a templomban nem hajlandó összeesketni őket. Majd utasította kántorát, bizonyos Bartók Jánost, hogy a paplak egy kis szobájában vegye tudomásul a házasság megtörténtét, vagyis végezze el az „esketést”. Az eljárás lényegében megfelelt az egri érsek által is a hasonló esetekben megkövetelt passiva assistentia gyakorlatának, mégsem meglepő, hogy a házasságkötés esetén módja nemcsak a templomban várakozó nagy számú násznép számára volt botrányos. A vőlegény apja, Gábor János írásban tett panaszt az eljárásra Osváth Mihály járási alszolgabírónak, aki terjedelmes jelentést tárt a vármegye elé a történetekről, és már ekkor indítványozta, hogy a megye külön bizottságot jelöljön ki a történetek feltárására. Mindezt megsejthették az egyházban is, ugyanis Bereghy András, a szendrői kerület alesperese február 10-én, Szirákon kelt levelében beszámolt Pyrker érseknek az Edelényben

¹²⁵⁰ EFL. AN. 454. rakt. sz. (= Personalia. Franciscus Illyés.) Összefoglaló életrajz, szám. nélk. Illetve: Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Agriensis, ad annum Jesu Christi 1848. Agriae, 1848. 114. p.

¹²⁵¹ Az edelényi plébánia és filiáinak felekezeti megoszlása az 1840-es évek közepén (%):

	N	róm.kat.	gör.kat.	ref.	ev.	izr.
Edelény	1664	82,03	2,82	14,36	0,42	0,36
Filiák:						
Borsod	312	12,50	6,41	74,36	-	6,73
Kálló	210	45,24	37,10	4,29	8,57	4,76
Múcsony	882	12,81	85,50	0,68	0,23	0,79
Damak	254	7,88	1,18	89,37	-	1,57
Császtza	101	27,72	69,30	2,97	-	-
Sáp	63	85,71	7,94	-	1,59	4,76

Forrás: az előző jegyzetben idézett schematismus, 115. p.

Az ekkor Sziráki filiájaként működő Finkén 1850-ben 573 főből 51,83 % római katolikus, 6,28 % görög katolikus, 33,16 % református, 8,55 % izraelita volt, mellettük 1 fő evangélikus. Forrás: FARAGÓ TAMÁS: Községeink demográfiai helyzete. In: Sági Vilmos (szerk.): Edelény múltjából. Edelény, 1973. 341-357. p., 356. p.

¹²⁵² Ezeket ld. pl.: EFL. AN. 1750. rakt. sz. (= Bullae Pyrker Ladislai tangentia, 1827-1847.); 1882. rakt. sz. (= Circulares, 1839-1847.)

történekekről, valamint arról, hogy a következő megyegyűlésen várhatóan szóba hozzák Illyés ügyének törvényességét.¹²⁵³

A február 16-án kezdődő negyedévi közgyűlésen valóban kitört a botrány, mint Szűcs Sámuel ügyvéd írta Pesten tartózkodó fiának: „a közgyűlés kivált két első napjai nagyon lármások valának”¹²⁵⁴ az edelényi ügy miatt. Először felolvasták Osváth Mihály említett jelentését, aki a fentiek mellett arról is beszámolt, hogy Nagy Erzsébet Edelénybe járt jegyesoktatásra Illyés-hez, s a plébános állandóan arra akarta rávenni, hogy a házasságból születő mindkét nemű gyermekeiket katolikusként kereszteljék, s kérte: vőlegényét is beszélje rá a reverzális kiállítására. Illyés már napokkal az esküvőjük előtt közölte Nagy Erzsébettel, hogy reverzális nélkül nem hogy a házasságukat nem fogja megáldani (csak a kántora által tudomásul vétetni), hanem még a gyónás és áldozás kiszolgáltatását is megtagadja tőle. A menyasszony így a szentségekhez csak Szirákon járulhatott, de mivel a szokásos háromszori kihirdetés Edelényben történt, az esküvőt is ott kívánták tartani, a násznépet is oda hívták. Mint a hivatalos jegyzőkönyv rögzítette,¹²⁵⁵ a megye rendei „közbotrányozásukat és méltó nehezítésüket jelenték ki” a történekek felett. A borsodi közgyűlésben a liberális egyházpolitika hangadói voltak túlnyomó többségben, a vezető egyéniségeknek az országosan ismert Szemere Bertalan és Palóczy László számítottak. Az egybegyűltek egyetértettek abban, hogy Illyés eljárása formailag is kifogásolható és önmagában sértő, amiért a kántor által adatta össze a jegyespárt, valamint a „törvényben nem is említett” reverzális aláírásának elmulasztása miatt a katolikus személy „hite elvei szerint lelki nyugalma és vigasztalására szolgáló más szentségek kiszolgáltatása is önkéntesen megtagadtván, akarata és kívánata ellenére hitsorsosi gyűlekezetéből rögtön számkivettetik, s ezáltal annak lelki nyugalma s csendessége erőszakos felzavarásával és megháborításával törvény elleni lépések tételére köteleztetni céloztatik”. Mielőtt azonban a vármegye vizsgáló bizottságot állíthatott volna fel, a közgyűlésen jelen lévő Illyés Ferenc kért szót, és - a szemtanú által minden bizonnyal tényszerűen „rövid betanult beszédnek”¹²⁵⁶ minősített - hozzászólásában kijelentette, hogy a vármegye joghatóságát a vegyes házasságok áldásmegtagadása ügyében az egyház autonómiájába való durva és illetéktelen beavatkozásnak tartja.¹²⁵⁷ Leszögezte, hogy ő maga törvénytisztelő ember, mindenben aláveti magát az ország törvényeinek és a vármegye joghatóságának, de ha jogszabályok a katolikus egyház bármely érdekében ütköznek, akkor az utóbbinak engedelmessékedik: „De vagynak nékem nemcsak polgári kötelességeim, hanem egyházam eránti viszonyaim és szent kötelességeim, melyeket szintűgy, mint polgári kötelességeimet, ha szent egyházam eránt hív akarok lenni, szigorúan teljesíteni tartozom. Éppen ilyen a kérdésben forgó dolog, mely csupa szertartási és lelki lévén, egyedül az anyaszentegyház rendelkezése alá tartozik, az ilyenekbe rendelkezni tehát a katolika anyaszentegyház elvei szerint egyedül püspökeinknek gondja, kiknek a parancsolatját teljesítettem, midőn a felforgó kérdésben papi hivatalomban eljártam, s e tekintetben is a polgári törvényt tiszteletben tartva, tettemről csak egyházi előjáróimnak tartozom felelettel. Ugyanazért méltóztassanak megengedni a tekintetes karok és rendek, hogy mostani állásomban oda nyilatkozzok, hogy e tekintetben a tekintetes nemes vármegye bíróságát el nem ösmérhetem, s el sem is ösmérem.”

¹²⁵³ EFL. AN. 2621. rakt. sz. (= Matrimonia mixta, 1804-1855.) 244/1841. sz.

¹²⁵⁴ Szűcs-napló, 1981. 102-103. p.

¹²⁵⁵ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 222. sz.

¹²⁵⁶ Szűcs-napló, 1981. 103. p.

¹²⁵⁷ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 225. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 223-225. p.

Felszólalása után Illyés távozni kívánt, de a közgyűlés többsége a plébános szavaiban a vármegye hatóságával történő szembeszegülést látott, és azonnali „széksértési” perbe fogását indítványozta. A közgyűlésen elnöklő Szathmáry Király József alispán felszólította Illyést, hogy fejtse ki pontosabban, mit is ért a megyei bíróság el nem ismerése alatt, azonban „kimondása magyarázata eránt legkisebb nyilatkozást sem tévén, a széksértési per elindításának a megye közönsége akaratából lett elhatározása elnökieleg kimondatván, tiszti főügyészünknek meghagyatott, hogy az érdeklett per felvételét tegye nyomon [= nyomban] írásba”. Ezután többen követelték Illyéstől, hogy „a zöld asztaltól keljen fel, de a gyűlési termet el ne hagyja”, az elnök azonban megengedte, hogy helyén maradjon vagy szabad akaratára szerint felálljon, de a széksértési per lefolytatásáig a közgyűlést nem hagyhatta el. Az ügy kivizsgálására felállított „vegyes küldöttség” elnökévé Palóczy László másod alispánt választották meg, tagjai Bük Zsigmond, Orczy János és Ragályi Károly táblabírák, Okolicsányi János főjegyző, Gombos Miksa a szendrői járás főszolgabírája, Bakó János főügyész és Szalay Pál esküdt lettek. Megbízásuk arra szolgált, hogy a „panaszos minden körülményeket” nyomozzák ki és tegyenek részletes jelentést. A vármegye a nyomban megtartott széksértési perben elmarasztalta Illyést, aki ugyan végül úgy módosította szavait, hogy a „vármegye bírósága” helyett csak a kirendelt „vegyes küldöttség” hatóságát nem ismeri el, a közgyűlés azonban nem látott tartalmi különbséget a két megfogalmazás között. Az ítélet szövege szerint a plébános „most érdeklett szavainak értelme által a megye közönsége szentségét s hatóságát sértvén meg”, a megyei hatóság tekintélyét is pontosan szavatoló 1723/57. tc.¹²⁵⁸ 1. §. alapján „egy-egy forintot tevő 25 könnyű terhű márka” büntetésre ítélték, melyet azonnal be is kellett fizetnie. Gombos Miksa járási főszolgabíró át is vette Illyéstől a büntetés összegét, majd egy újabb egyhangúlag jóváhagyott javaslat szerint a bírságpénzt a vármegye a pesti vakok intézetének támogatására felajánlotta.¹²⁵⁹ (Erről Lossonczy Károly pénztáros nyomban intézkedett is.)

Illyés egyébként még ott helyben tollat ragadott, és a történekről nyilatkozatot tett a vármegye felé.¹²⁶⁰ „A lelki dolgokban katolikus elveimnél fogva a vármegye bíróságát el nem ismervén a tiszti főügyész által mint széksértő, fenyítő perbe idéztettem, s a közönség által elítéltetve 25 ezüst forintban el is marasztaltattam” - kifogásolta, hozzátéve, hogy az ítéletet megfellebbezi a királyi táblánál, mint fellebbezési fórumnál. Az 1729/28. tc. 22. §-ra¹²⁶¹ hivatkozva kérte, hogy az eljárást az elfogultsággal vádolható vármegye hatóságán kívül folytassák le. A vármegye a fellebbezést tudomásul vette, valamint V. Ferdinánd felé is nyilatkozatot fogalmazott meg, melyben hangsúlyozta eljárásának törvényes voltát, továbbá azt, hogy a „kegyelmes koronás királyának szolgálatát, adózó szegény népének további fent maradását, a közjót, s ezen megyének egyéb dolgait érdeklő tárgyak folytatása és elintézése

¹²⁵⁸ MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): Magyar Törvénytár. (továbbiakban: MT.) 1657-1740. Bp., 1899. 618-619. p. A törvény a Tripartitum 2. r. 69. és 72. címei alapján a „becstelenítés tényének” (factum dehonestationis) büntetését tartalmazza.

¹²⁵⁹ Fentiek alapján megállapítható, hogy Joó Vencel tanulmányában tévesen írja, hogy az összeg 10 forint lett volna, és a váci vakok intézetének adományozták volna, valamint azt is, hogy Illyés maga kérte a büntetéspénz jótékony célra fordítását. A valóságban az általa befizetett bírságról a vármegye rendelkezett ekként, nem a plébános. Vö. JOÓ, 1973. 309. p.

¹²⁶⁰ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. ad 226/1841. sz.

¹²⁶¹ A birtokon kívül folytatódó perekről intézkedő törvény idézett pontja szerint ide tartoznak a „tisztán hatósági ügyek, vagy amelyeket a megyei ügyész felperessége alatt polgári tárgyakban indítottak”. MT. 1657-1710. 686-687. p.

végett” tanácskozó borsodi közgyűlést a plébános durván megsértette, és szavait felszólítás után sem volt hajlandó visszavonni.¹²⁶²

A vegyes házasságok ügye miatt felbolydult közgyűlés másnap is egyházpolitikai vitákkal telt, ennek ismertetése előtt azonban meg kell jegyezni, hogy a 16-án történtek a sajtó jóvoltából országos visszhangra találtak. Ennek felidézése azért is tanulságos, mert az egykorú közvéleménynek szánt tudósítások számos olyan részletet is megőrkítettek, amelyek a hivatalos iratokban nem maradhattak fenn. A Kossuth Lajos szerkesztette *Pesti Hírlap* arról számolt be, hogy Osváth tudósítását már amúgy is nagy várakozás előzte meg a közgyűlésben, mely „mélyen és fájdalmasan hatott a jelen volt nagyszámú közönségre”.¹²⁶³ A tudósító feltűnőnek nevezte, hogy zömmel épp a római katolikus vallású nemesek „önték ki panaszukat az egyházi rendnek e tárgyban már országosan nyilvánított elvei fölött, melyek, ha életbe lépnének, a kölcsönös felebaráti szeretetet veszélyeztetve, magát a szent és szelíd vallást türelmetlenség és szeretetlenség erkölcsi vétkével bélyegeznék”. Az egyértelműen liberális szemléletű szemtanú is leszögezte, hogy a vármegye épp a törvények és a társadalmi békesség érdekében jár el, amikor nem tűri, hogy a papság egyoldalú intézkedéseivel vallási feszültségeket gerjesszen, továbbá amikor ugyanúgy megbünteti a papokat, mint más, törvénysértést elkövető személyeket. A „szónoklat varázserejétől hullámmáznak indult elemek némely érdemes egyedeinek mérsékeltséget javasoló beszédei után már csillapulni kezdenek”, amikor Illyés felszólalt és bejelentette, hogy nem ismeri el a vármegye illetékességét az általa kizárólag „lelki természetűnek” és az egyházi autonómia körébe tartozónak tekintett házassági kérdésben. Szavai végeztével „székét oldalt taszítván, kalapját kezébe véve” távozni akart, azonban - mint említettük - maradnia kellett („a közönség [...] a terem ajtajait becsukadni rendelé”), majd megtörtént az elmarasztaló határozat kimondása.

A konzervatív (nem kis részben a püspöki kar anyagi támogatásával megjelenő) *Nemzeti Újság* „K.A.” jelű tudósítója épp ellenkező véleményen volt.¹²⁶⁴ Az eltérő álláspontokból egyébként is kiderül az egész vegyes házassági vita egyik nagy általánossága: a polgári átalakulás hívei (nemcsak az országosan ismert személyiségek, mint Kossuth, Batthyány, Deák, Eötvös, Szemere, hanem a „második vonal” vármegyei képviselői, mint Beöthy Ödön, Balogh János, vagy Borsodban épp Palóczy) a házasságot már ekkor férfi és nő polgári szerződéseként, így jogi szabályozását közéleti problémának értelmezték, az egyház pedig - mivel szentségnek minősítette - a házasságjog törvényes rendezését a vallás elveibe történő beavatkozásként interpretálta. A végül 1894-ben a kötelező polgári házasság törvénybe iktatásáig eljutó folyamat során a katolikus egyház minden alkalommal „vallásüldözésnek”, a papság háttérbe szorításának nevezte a felekezeti egyenjogúság elvéből kiinduló polgári kezdeményezéseket, így korszakunkban a vegyes házasságokban a protestáns fél számára a gyermekek számára a szülőnek biztosított felekezetválasztás jogát is. Az említett tudósítás szerint például - szemben a tagadhatatlanul reformellenzéki vezérmegyének is számító Borsod hivatalos álláspontjával - a közgyűlésen „nem annyira a közhasznát előmozdítani kívánó indulat, mint inkább a vallás elveinek [sic!], szentesített szertartásinak s bevett szokásinak a legnagyobb elfajultság szülte kedélyek általi összerombolása vagy legalább nevetségessé tétele főszerepet játszott.” A konzervatív orgánus azzal is vádolta a borsodi liberálisokat, hogy még az adófizető nép érdekeinek védelmével sem foglalkoznak, hogy támadhassák az egyházat, illetve rosszmájúan azzal is, hogy Osváth alszolgabíró jelentése „színészházilag tapsoltatott” a

¹²⁶² B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. ad 226/1841. sz. (fogalmazvány)

¹²⁶³ *Pesti Hírlap*, 1841. 16. sz. (február 24.) 124-125. p. Elképzelhető, hogy a tudósítás szerzője azonos a naplói Szücs Sámuel ügyvéddel. Vö. 18. sz. jegyz.

¹²⁶⁴ *Nemzeti Újság*, 1841. 17. sz. (február 27.) 66. p.

közgyűlésben. Hasonló stílusban írt (a „köztiszteltben élő”) Illyés eljárásának fogadtatásáról is, mondván: „a legnagyobb türelmetlenség és kicsapongó beszédek nyilvánítottak a feszült túlzók és a viharos szellemisták [sic!] által, türelmetlenség és szeretetlenség erkölcsi vétkével bélyegezván a katolikus lelkeseket”. A tudósító az események ismertetése - Illyésnek a vármegye illetéktelenségével kapcsolatos beszéde, széksértési perbe fogása és megbüntetése - mellett kemény szavakkal illette a borsodi liberális nemességet („böszülésig lármázó tömeg”), az egyház eljárását kifogásoló beszédeket („hallatlanul durva kifogások”, „túlzók iszonyú lármája”) és beszámolóját publicisztikai jellegű eszmefuttatásokkal is megszakította. Ő - írta - református létére teljesen egyetért a katolikus papság eljárásával, mert az felelt meg a törvényességnek és az erkölcsösségnek. Bár valójában inkább arról volt szó, hogy a szerző konzervatív politikai felfogása a reformellenzék közéleti térnyerésének visszaszorítására irányult, ami abból is kiderült, hogy a vegyes házassági ügy kapcsán annak a reményének adott hangot, hogy az uralkodó megzabolázza a borsodi szabadelvűeket is: „reményilem is, hogy jó királyunk [...] minél előbb az elfajult kedélyeket kiirtja, és az óhajtott béke angyalát, azaz hatalmas parancsolatját határozólag megküldendi”.

Február 17-én a borsodi közgyűlésben újra elővették az edelényi plébános ügyét, mely az okot szolgáltatva arra, hogy a vármegye további intézkedéseket fogantossáson a vegyes házasságok megáldását akadályozó papokkal szemben. „nehogy jövőendőben a házassági ünnepélyes tettet még inkább alacsonyító módok követtessenek el, eziránt az intézkedéseket jó előre megtenni szükséges lenne”.¹²⁶⁵ Ugyanekkor Thassy Miklós c. kanonok, a miskolci Mindszent község plébánosa és alesperes ünnepélyesen kijelentette, hogy ő és paptársai az egri érsektől rendelkezést kaptak arra nézve, hogy a vegyes házasságok esetében passiva assistentia szerint tartott szertartásokat is személyesen kell, hogy vezessék. (Mindez azért érdekes, mert ezek szerint Illyés eljárása nem felelt meg minden ponton a főpapi rendelkezéseknek sem.) A közgyűlés további szakaszában felolvasták a főpapság vegyes házassági eljárását teljes mellszélességgel pártoló Esztergom megye körlevelét. Ez lehetőséget adott Palóczy László számára, hogy - az 1840. novemberi felirat gondolatmenete alapján - nagy beszédben álljon ki a polgári átalakulás egyházpolitikai programja mellett és emelje fel szavát az azt megakadályozni kívánó katolikus papsággal (különösen a felső klérussal) szemben. Beszéde részben a protestáns hitvitairodalom tradícióira épült, részben a liberalizmus modern eszméit közvetítette. Illyés Ferenc konkrét ügyéből kiindulva úgy vélte, „az ilyen vegyes házasságokra lépett és lépni szándékozó személyeknek családi csendes körét felháborító, a házassági boldog életet alapjában megrázkódtató békétlenség, nyugtalanság és idegenkedés eszméje felelevenítésével káros behatást és következtetést maga után húzó, [...] a közfigyelmet és botránkoztató neheztelést méltán felébresztő” eljárásra az egyház azért ragadtatta magát, mert megérezte, hogy társadalmi befolyása jelentősen csökken, amelyet csak a direkt politikai nyomásgyakorlás eszközével és nem az evangélium módszereivel tarthat fenn. Palóczy utalt Illyés előző napi vihart kavart beszédére, melyben a vegyes házasságok ügyét kizárólag lelki és vallási természetűnek nevezte, melyhez a törvényhozásnak, valamint a jogszolgáltató szerveknek - szerinte - az égvilágon semmi közük. Palóczy hosszan fejtegette azt a liberálisok körében elterjedt véleményt, miszerint a papság azáltal, hogy a római pápának engedelmeskedik, Magyarországon törvényen kívülinek, sőt a törvények felett állónak tekinti magát: „az országban létező oly pápai garnizon, mely a haza által gazdagon tartatik és jutalmaztatik, amely azonban nem a hazától és ennek fejedelmétől, hanem egy külső fő hatalomtól függ, s a haza törvényeinek nem engedelmeskedik, a haza békességét és csendességét tetszése szerint zavarja”. Szenvedélyessé váló beszédében ennek megszüntetésére, lényegében az állam és az egyház liberális szemléletű elválasztására szólított fel - és élete egyik legnagyobb szónoki

¹²⁶⁵ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 234. sz.

sikerét aratta.¹²⁶⁶ A borsodi közgyűlésben ezúttal is a liberálisok lettek a hangadók, és terjedelmes határozatban foglaltak állást az egyház közéleti törekvéseivel szemben.¹²⁶⁷ A korábbi országgyűléseken - fejtegeti a határozat elvi indoklása - már szorgalmazták a vegyes házassági ügyek rendezését, „azonban hazánk láthatárát elborított terhes fellegek megyénk felett is megdördültek” - utaltak Illyés Ferenc eljárására. Az edelényi plébános ügye által „a békés polgárok nyugalma, csendessége felzavartatott” - vélték, de a püspöki kar törvényellenes körleveleinek ügyét csak a következő országgyűlésben tartották lezárhatónak. Ugyanakkor „a megzavart családi viszonyok kiegyenlítésére, a házi élet felbomlott csendessége helyrehozására tüstént és halaszthatatlanul azon törvényszerű módokat” kellett a vármegyének alkalmazni. Először is - az említett 1647/14. tc. alapján - Palóczy elnöklete alatt protestánsokból és katolikusokból álló rendkívüli törvényszék felállítását kezdeményezte az áldásmegtagadó papok esetleges későbbi ügyeinek kivizsgálására. (Tagja lett többek között Szemere Bertalan, Bük Zsigmond, Vay Lajos és a megye közéletének más kiemelkedő személyiségei.) Továbbá leszögezték, hogy a papság törvényellenesen gátolja a vegyes házasságok megkötését, a törvény világos rendelkezése ellenére bizonytalanságot keltenek az ilyen frigyek törvényességét illetően, ezért elrendelték a reverzalist követelő plébánosok haladéktalan perbe fogását. Elrendelték továbbá, hogy a vármegye törvényvédő és az egyház ellen irányuló álláspontját az egész megyében ki kell hirdetni. Az említett törvényszék működését pontosan meghatározó szabályzatot is alkottak,¹²⁶⁸ mely széleskörű nyomozati jogkörrel ruházta fel az elnöklő alispánt, és az általa megbízandó szolgabírákat, 15 napot biztosított a bejelentett papoknak a meg nem áldott házasságok törvényes körülményeinek helyreállítására stb. A törvényszék felállítása ellen az említett Thassy Miklós - egyre inkább az egyháziak álláspontjának tolmácsolója a megyegyűlésen - tiltakozó óvást jelentett be.¹²⁶⁹ A papság képviselőjében ismét amellet érvelt, hogy az egyháziak intézkedéseiben a politikai intézményrendszer szervei nem illetékesek. A közgyűlés értelmezése azonban nagyon is egyértelműen utasította el ezt az álláspontot: „A felhívott tc. rendelete szerint alakított törvényszéket nem a megye közönsége, hanem az idézett törvény állítván fel, a törvény elleni óvásnak egyáltalában helye nincs, de a megye közönsége által hozatott határozatok eránt is a kevesebbségben maradt fél óvást helyesen nem tehetvén, ha azt részére sérelmesnek véli, annak orvoslását csak törvényszerűleg követelheti, ennél fogva kérése nem teljesíthető.”

Illyés Ferenc február végén - március elején intenzív levelezésbe kezdett Pyrker érsekkel az egyház tekintélyének mentéséről, valamint a fellebbezési eljárás és a vármegyével szembeni ellenlépések koordinálásáról. Március 3-án részletes és bizalmas beszámolót készített az érseknek a miskolci gyűlésen történekről, súlyos szavakkal bélyegezve meg a borsodi közélet egyházellenes hangulatát.¹²⁷⁰ A február 16-án történt bejelentésének megfelelően egyébként

¹²⁶⁶ Palóczy kéziratban terjesztett beszédének egy példányát felleltük: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart.Hung. 3106. sz. (= Vallás-politikai röpiratok) 38v-42v. Egy anonim egyházi szerző nyomtatott röpiratban igyekezett Palóczy beszédére méltó választ írni: P*** L** B** megye 2. alispányának a' vegyes házasságok ügyében tartott beszédére válasz. Pesten, 1841. A beszéd és a vitairat részletes elemzését megkíséreltük: Fegyverei a rózsaszín elméncségnek, mennykövei a lélekrázó szónoklatnak... (Esettanulmány irodalmi-stilisztikai eszközök használatára a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában) In: Szerelem és házasság a reformkorban. Tanulmányok. Veszprém, 2002. (megjelenés alatt)

¹²⁶⁷ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 233. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 225-228. p. A határozatot a sajtó csak röviden ismertette: *Pesti Hírlap*, 1841. 16. sz. (február 24.) 125. p.; 23. sz. (március 20.) 184. p.

¹²⁶⁸ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 235. sz.

¹²⁶⁹ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 236. sz.

¹²⁷⁰ EFL. AN. 2621. rakt. sz. 385/1841. sz.

Illyés alperesként benyújtotta fellebbezési kérelmét a királyi táblának, melyet Pyrker érsek is támogatásáról biztosított a kormányservezeknél. A királyi tábla március 16-án hagyta jóvá a fellebbezési eljárás megindítását.¹²⁷¹ (Ebből az értesítésből is kiderül, hogy a felperes Borsod megyét Bakó János megyei ügyész képviselte.) Pyrker többször, például március 12-én írt részletes levelet Illyés Ferenc peres ügyének támogatásával kapcsolatban.¹²⁷²

Közben persze a vármegye által felállított törvényszék sem tétlenkedett. Palóczy március 21-én írt értesítést Illyésnek, miszerint Gábor András és Nagy Erzsébet összeesketésének „és a több ahhoz tartozó környülményeknek” részletes felderítése érdekében április 6-án reggel 8 órakor a vármegye vizsgáló bizottsága Edelényben megkezdte tevékenységét. Palóczy szigorúan meghagyta a plébánosnak („mint vádlott félnek”) valamint a kántornak, hogy ebben az időpontban otthon tartózkodjanak.¹²⁷³ A nyomozás megindításáról Illyés azonnal (vagyis 23-án kelt levelében) értesítette az egri érseket, és a vármegye várható elmarasztaló döntésével kapcsolatban kérte intézkedését. Pyrker 29-én válaszolt Illyésnek, ígéretet téve ügyének felsőbb kormányservezek bevonásával történő rendezésére.¹²⁷⁴

Az április 6-án Edelényben történetekről pontos információkkal nem rendelkezünk, a megye törvényszéke Palóczy beszámolója alapján csak májusban tárgyalta az ügyet. Ugyanakkor fontos, hogy április második felében - összefüggésben a vegyes házassági ügyek országserzte egyre szerteágazóbb és hevesebb vitáival, majd később a Lonovics által Rómában kieszközölt bréve kérdésével - az egri érsek mintegy „fentről” próbálta az edelényi plébános perét számára kedvezően bevégezni. Hivatalosan megkereste a helytartótanácsot és azt kérte, hogy semmisítsék meg a borsodi közgyűlés február 17-én kelt határozatait, tiltsák el a vármegyét azok nyilvánosságra hozásától, vagy ha már megtörtént, kényszerítsék annak visszavonására. A helytartótanács április 20-án értesítette Borsodot, hogy a vegyes házasságok ügyében hozott határozatairól és azok okairól intézzen részletes jelentést Budára, addig pedig, amíg az ügyben központi intézkedés születik, függessze fel határozata végrehajtását.¹²⁷⁵ Borsod azonban (más ellenzéki vármegyékhez hasonlóan) ellenállt az érsek kezdeményezéséből kiinduló kormányzati nyomásnak és ragaszkodott eljárása törvényességéhez és a helytartótanács ismétlődő érdeklődéseire később is rendkívül udvarias és részletes, de a februári határozatához ragaszkodó levelet küldött. Már csak azért is, mert a kormányservezek ugyanakkor nem voltak hajlandók egyidejűleg Illyés fellebbezési perében is a halasztás mellett dönteni, épp ellenkezőleg. Május 1-én például a vármegyét képviselő Bakó János ügyész hivatalosan bejelentette, hogy 24-re megidézték a királyi tábla elé.¹²⁷⁶

A következő negyedévi közgyűlésre május 10-18. között került sor, és a februárhoz hasonlóan ezt is jelentős részben egyházpolitikai kérdések foglalkoztatták. Az első napon ismertették a Palóczy vezette „vegyes küldöttség” tudósítását és Illyésnek a vármegye hatóságával szembeni további ellenkezését tartalmazó nyilatkozatát. A jelentést összefoglaló jegyzőkönyvi

¹²⁷¹ Ennek iratai: EFL. AN. 2621. rakt. sz. 462/1841. sz.

¹²⁷² EFL. AN. 2621. rakt. sz. 844/1841. sz.

¹²⁷³ EFL. AN. 2621. rakt. sz. 526/1841. sz.

¹²⁷⁴ EFL. AN. 2621. rakt. sz. ad 526/1841. sz.; 558/1841. sz.

¹²⁷⁵ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) C 76. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis.) 1841. 1. kf. 105. t.; röviden: B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. ad 2009/1841., utóbbi közölve: FAZEKAS, 2000. 228. p.

¹²⁷⁶ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 1746/1841. sz.

bejegyzés¹²⁷⁷ szerint az edelényi plébános 1841. január 18-án az addigi békés, fél évszázados gyakorlatot egyoldalúan felrúgta, az egyházi szertartásokat jogsértő módon elmellőzte, sőt azokat - mivel az „énekész”, vagyis a kántor által végeztette az eljárást - le is alacsonyította. Mindennek következtében Illyés által „oly tettek vitettek véghez, melyek a különböző vallású hazafiak között a viszálykodást elenyésztetni s a viszonyos szeretet és egyetértés jóltevő kapcsolatait erősíteni szándékozott 1791. évi 26. tc. rendeletével ellenkeznek”. A küldöttség nem tévesztette szem elől, hogy „az idézett törvény üdvös hatását jótékonyan érzett honunk fiai közt az ilyen tettek által a már elenyészni kezdett ingerültség és visszavonás különben is buján növekedni szokott magvai nemcsak elhintettek, hanem már ki is csiráztattak”, ezért úgy vélték, különösen erélyes intézkedésre van szükség az egyházzal szemben a lakosság nyugalmanak biztosítása érdekében, mely a vármegyének nemcsak joga, hanem kötelessége is. („[Az egyháziak] a házassági boldog életet alapjában megrázkódtató békétlenség, nyugtalanság és idegenkedés eszméje felelevenítésével káros behatást és következtetést maga után húzó s törvény elleni tettek [...] a közfigyelmet és botránkozó nehezítést méltán felébresztik” - írták.) Illyés Ferenc edelényi plébánost nem vétlen, hanem szándékos törvénysértőnek minősítették, ügyét az ilyen esetekben használatos 1723/12. tc.¹²⁷⁸ alapján a vármegye rendes törvényszéke elé utalták. (Az már más kérdés, hogy a rendes törvényszék épp azokból a tagokból állt, akiket „vegyes küldöttségként” az edelényi ügy kivizsgálására küldtek, vagyis Illyés nem várhatott ott sem más elbírálást.) Az 1791/26. tc. világos rendelkezése folytán még azt sem tartották elfogadhatónak, hogy Illyés áldásmegtagadására még azt megelőzően került sor, hogy a borsodi közgyűlés februári határozataiban ezt kifejezetten megtiltotta. Az már megint csak a sajtóból derül ki, hogy azért kisebb vita ezt a határozatot is kísérte, mégpedig azért, mert a múltkor az 1647/14. tc. alapján rendelték el a plébánosok megbüntetését, amely egész pontosan a vallási szertartások - előzetes - akadályozásának tilalmát szankcionálja. Az edelényi esetben pedig ezt lényegében - mivel a házasságkötés már megtörtént - visszamenőleges hatállyal kívánnák érvényesíteni. Azonban a „bölcс többség s közte az 1647/14. tc. múltkori legnagyobb hőse” (nyilván Palóczy) az 1791-es rendelkezés sérelmét és az edelényi ügy precedens-jellegét hangsúlyozták a határozat alátámasztásában.¹²⁷⁹

A vármegye ugyanakkor jelezte, hogy teljes mértékig elkötelezett a polgárosodás egyházpolitikai programja mellett és felveszi a kesztyűt az egyházzal szemben. Határozottan fenntartották álláspontjukat, miszerint „az áldás megtagadásávali házassági egyben kötöttesen jelen leendő egyházi férfiaknak megfenyítését esetről esetre előbbeni e tárgyban hozott határozatuk szerint elrendelendik”,¹²⁸⁰ de egy jelentős lépéssel tovább is mentek. A katolikus papság magatartását látva, a vármegye területén Borsod is - más vármegyék, elsősorban Zólyom példája nyomán - engedélyezte, hogy az eltérő felekezeti jegyespárok a „vőlegény vallásán lévő egyházi személytől” (vagyis protestáns lelkipásztortól) is kérhetik házasságuk megáldását. Ez az intézkedés ugyan elvben szintén ellentétes volt az 1791/26. tc.-kel (amely, mint említettük, csak katolikus pap előtt engedte meg a vegyes házasság törvényes megkötését), azonban a vármegye hivatkozhatott arra, hogy ezt az állapotot a katolikus papság magatartása idézte elő.

¹²⁷⁷ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1744. sz.

¹²⁷⁸ A különféle hűtlenségi ügyeket enyhébb büntetéssel sújtó tc.-et ld.: MT. 1657-1740. 576-577. p.

¹²⁷⁹ *Pesti Hírlap*, 1841. 45. sz. (június 5.) 376. p.; *Nemzeti Újság*, 1841. 43. sz. (május 29.) 170. p.; *Világ*, 1841. 43. sz. (május 29.) 169. p.

¹²⁸⁰ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1745. sz., közölve: FAZEKAS, 2000. 228-229. p.

Másnap, a közgyűlésben újabb egyházpolitikai téma merült fel. (Mint fent említettük, a vegyes házassági botrány kirobbanása után a vármegyék igen „találékonynak” bizonyultak az egyház kiváltságainak felszámolása terén.) Zala vármegye indítványozta, hogy a nemrég esztergomi érsekké kinevezett, de még a veszprémi püspökség jövedelmeit is viselő Kopácsy Józsefet tiltsák el a két egyházmegye javainak együttes felhasználásától. Palóczy ismét nagy beszédet tartott, melyben hamar elrugaszkodva a konkrét indítványtól, a katolikus egyház birtokainak szekularizációját, pontosabban a nagybirtokok feleslegének a népnevelés céljaira fordítását javasolta.¹²⁸¹ Ez az indítvány képezte az alapját annak az augusztus 9-i határozatnak, mely „borsodi indítvány” néven vonult a reformkor politikatörténetébe, és vált az 1843-44. évi országgyűlés egyik leghevesebb vitatémájává.¹²⁸²

Visszatérve a vegyes házasságok áldásmegtagadásának ügyére, a megyei közgyűlés nem kívánt kitérni az egri érsek kérésére küldött helytartótanácsfi felszólítás elől sem, mely az ügyről való részletes jelentés beadására kötelezett. Ugyanakkor - nyilván időnyerési céllal - a májusi közgyűlésen ezt nem kívánták véglegesen elkészíteni, s a minden korábbi intézkedést, jogszabály-értelmezést is magába foglaló dokumentum elkészítését a vármegye egy külön választmány feladatául szabta, és június 6-t jelölte meg a jelentés-tervezet benyújtásának határidejéül.¹²⁸³ Egy előzetes feliratot azért már ekkor is intéztek a helytartótanácsához, amelyben törvénytiszteletüket hangsúlyozták, azt, hogy kötelességüknek ismerik a felső kormányzat „mindazon kegyelmes végzetei pontos és haladéknélküli betöltését, melyek törvényeinkben gyökereznek”. Rendkívül finom diplomáciai nyelven fogalmazták meg, hogy a „fennálló törvényeinken gyökerezett s éppen azoknak sikeresítése végett hozott” határozataikhoz ragaszkodnak, és „távolról sem akarjuk gyanúsítani, annyival inkább elhinni azt, hogy a fennálló törvények, épp azoknak végrehajtása - úgyszintén hajtatása - felfüggesztése a végrehajtó hatalom szándéka lenne”. Holott nyilván tudták, hogy a végrehajtó hatalomnak pontosan ez a szándéka a vármegye által hozott, az egyház tekintélyét érzékenyen érintő vegyes házassági rendeleteivel. Bizalmukat fejezték ki az uralkodó által a jövőben adandó intézkedés számukra kedvező volta iránt, valamint az egri érsekkel való szembeszegülés jegyében leszögezték, hogy a vármegye korábban is a polgárok békéjének és nyugalmanak biztosítása, az egyház törvénytelen és az egyszerű nép vallásos életét, erkölcsiségét sértő tevékenységének felszámolására törekedett. A vármegye kifejezte elhatározását korábbi határozatai (különösen az 1840. novemberi felirata) következetes végrehajtása iránt, addig, amíg a főpapokat nem kényszerítik „a káros visszavonás, idegenkedés és egyenetlenség buján nevelkedő magvait” elvető, a „csendes nyugalombokból felrázkódtatott, s a jövőre kétértelmű bizonytalansága miatt lecsillapodhatni nem tudható indulatokat” felizgató, a „közigazgatás minden ágai pontos elővitelét s a közjó előmozdítását” gátló pásztorlevelek hatálytalanítására.

Az immáron rendes törvényszéki eljárásra utasított (vagyis valamennyi más törvénysértő polgárral egyenlően kezelt) edelényi plébános ügyében legközelebb június 2-án történt intézkedés. Palóczy László ekkor már nem a kivizsgálásról való értesítést, hanem szabályos idézést küldött Illyésnek, és minden korábbinál keményebben fogalmazta meg a házassági áldás megtagadásával kapcsolatos vádat.¹²⁸⁴ A küldöttség jelentése, valamint Illyés

¹²⁸¹ Palóczy május 11-i beszédének kézirati példánya jelenleg nem ismeretes. Korábban megjelent: SZÜCS SÁMUEL (közli): Palóczy László két rendbeli beszéde. II. In: Borsodmegyei Lapok, 1884. 2-5. sz.

¹²⁸² A „borsodi indítvány” történetének részletezésétől alábbiakban értelemszerűen eltekintünk. A korábbi irodalomból ld.: KOVÁCS FERENCZ: Az 1844-ki évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Bp., 1893.; BÉNYEI MIKLÓS: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken. Debrecen, 1994. 329-339. p.

¹²⁸³ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 2009. sz. Egy része közölve: FAZEKAS, 2000. 230-232. p.

¹²⁸⁴ EFL. AN. 2621. rakt. sz. Szám nélkül.

nyilvánosság előtt tett nyilatkozata alapján a vádhatóság szerepét betöltő megyei törvényszék bizonyítottanak (illetve legalábbis alapos gyanúnak) tekintette, hogy a plébános a január 18-i incidens előtt és után törvénysértést követett el. Palóczy levelét érdemes hosszabban idézni: „[Illyés Ferenc] több oly vétkes tetteket és a vegyes házasságoknak erkölcsi akadályul szolgáló merényeket követett el, melyek az eddigi több, mint ötven évi folytonos gyakorlat ellenére, az egyházi szokott és a lelkészi hivatallal szorosan egybefüggő szertartások elmellőzésével, sőt azoknak nyilvános lealacsonyításával és a vegyes házasságoknak - reverzális nem adása esetében - a valóságos szentségek sorábúli kizárásával vitetvén véghez, nemcsak a tiszta vallásosságot csökkenték s elveinek ugyanazonosságát kétségbe helyezték, hanem még (amellett, hogy az egy haza testvér polgárai közé a káros egyenetlenség és gyűlölség magvait is bőven elhinté, a családi csendes köröket pedig alapjában megrázkódtató lelkiismereti habozásra és meghasonlásra felzaklata) magának, az éppen a belviszályok megszüntetésére és a múlt idők vérző sebei orvoslására alkotott 1790. évi 26. törvénycikk abbéli üdvös és világos rendeletének is, »hogy a vegyes házasságoknak bármi szín alatt akadályokat tenni nem szabad« - vakmerő és úgy lelkészi állását, mint öfelségének e részben közbejött királyi parancsát feledve lett áthágását, letapodását s ami több, magának a fentebb idézett törvénycikk tartalmának is Isten és természet törvénye elleni bűnnel bélyegzési célzatát nyilván és egyenesen igazolják.” Ennek alapján a plébánost kötelezték, hogy nemcsak a törvényes rend, hanem az alkotmány [!] elleni tette miatt június 18-án feltétlenül jelenjen meg a bíróság előtt „tiszteletendőséged érdemlett példás fenyítékének lépcsője” megállapítása céljából. (A hivatalos értesítés kemény hangvétele bizonyára annak is szólt, hogy Illyés maga sem törekedett ügyének méltányos, kompromisszumos lezárására, hanem a szembeszegülést választotta, amelyben az érsek biztatása is szerepet játszhatott. Egyik utóda az edelényi plébánián, Kassay Imre fel is jegyezte róla „túl buzgóságát és nehézkes akaratoskodását”.¹²⁸⁵)

A jelzett napon megkezdett törvényszéki tanácskozás a korábban már több alkalommal kifejtett álláspontok újrafogalmazásával telt. Illyés ügyében ugyanakkor csak szükséztű jegyzőkönyvi bejegyzés maradt ránk, melyből kiderül, hogy a „törvénysértés és a vegyes házasságok vétkes akadályozása” indult peres eljárást ekkor még csak vármegyei szinten zárták le.¹²⁸⁶ A már vádlottként szereplő Illyés ügyvédje, Nagy József segítségével védte álláspontját, egyre kevesebb sikerrel, ugyanakkor - a feudális jogszolgáltatás jellegéből következően - abban a reményben, hogy egy esetleges fellebbezés után el tudják nyújtani a végső ítélethirdetést, ameddig csak lehet. Illyés ekkor más papokhoz hasonlóan figyelemztetésben („intésben”) részesült az 1647/14., illetve az 1791/26. tc.-ek megsértése miatt és felszólították az ilyen jellegű tevékenységének abbahagyására. Az áldás-megtagadások miatti országos botrányok ugyanakkor Borsodban is tovább fodrozódtak. Bejelentés érkezett például az egyháziak borsodi vezéregyéniségének tekintett Thassy Miklós c. kanonok ellen is.¹²⁸⁷ (Ő jelentette be korábban a vármegye határozata ellen emelt egyházi óvást, nyilatkoztatta ki, hogy a passiva assistentiát gyakorló papok nem szednek stólapénzt a „szertartásokért”, illetve egy másik vegyes házassági ügyben is - amikor Ladányi Antal sajóalgóci plébános „szép sima szavak használatával reverzálist vett” egy dubicsányi református férfitől, aki ezt megbánta és utólag megsemmisíttetni akarta¹²⁸⁸ - ő számított az egyháziak vezérszónokának.) Thassy ellen az a bejelentés érkezett, hogy egy diósgyőri evangélikus férfit mindenáron reverzális adására akart kényszeríteni, ellenkező esetben csak passiva assistentiával fogja összeadni katolikus

¹²⁸⁵ Idézi: JOÓ, 1973. 309. p.

¹²⁸⁶ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 139. köt. (1841) 2354. sz.; vö. még: EFL. AN. 2621. rakt. sz. 853/1841. sz.

¹²⁸⁷ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 139. köt. (1841) 2457. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 232-233. p.

¹²⁸⁸ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1804. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 229. p.

menyasszonyával. A plébános - megsejtve, hogy Illyéshez hasonlóan belőle is vádlott lehet - gyorsan, még az e tárgyban hozzá intézett hatósági figyelmeztetés kézhez vétele előtt intézkedett a házasság fogatosításáról és rágalomnak minősítette a reverzálisra vonatkozó bejelentést. Palóczy és a megyei törvényszék azonban nem érte be ennyivel: június 21-én az ügy részletes kivizsgálására utasított, a perbe fogásától azonban egyelőre eltekintett.¹²⁸⁹ Ettől kezdve ugyanakkor Illyés és Thassy áldás-megtagadási ügyeit együttesen kezelték.

Az országszerte megindult újabb plébános-perek már nemcsak a papság (különösen a püspöki kar), hanem a kormányzatszervek és a bécsi udvar számára is egyre kényelmetlenebbé váltak, gyors és határozott lezárásukat egyre többen sürgették. Pyrker érsek még Bécsben is megfordult, hogy kieszközölje Borsod vármegye megrendszabályozását.¹²⁹⁰ Ennek illetve további sürgető leveleinek lett a következménye, hogy a helytartótanács 1841. július 9-i határozatában újra felszólította Borsodot, hogy függessze fel a vegyes házasságok ügyében hozott intézkedéseit, és hagyjon fel a papság ellen irányuló tevékenységével.¹²⁹¹ Egyidejűleg a kancellária is intézkedett: felszólította a vármegyét, hogy azonnal szakítsák félbe a törvényszékeken folyó plébános-pereket, és utóbbiak iratait haladéktalanul küldjék Bécsbe. (Ennek nyilvánvaló célja, mint utóbb ki is derült, az ügyek „elfektetése” volt.) Borsod július közepén vette kézhez az erről szóló értesítést,¹²⁹² és felmerült a kérdés, hogy ennek hogyan és mennyiben tegyenek eleget. Több vármegye ugyanis teljesítette a felszólítást, mások úgy próbáltak középutat találni, hogy a periratok másolatait postázták (ez elvben lehetőséget adott a perek folytatására), míg az ellenzék vezérmegyéi a nemesi önkormányzat autonómiájának sérelmét látták az intézkedésben, és annak nem teljesítése mellett döntöttek.

Így cselekedett többek között Borsod is, melynek augusztusi „évnegyedes” közgyűlése nemcsak az említett szekularizációs indítvány miatt lett rendkívül forró hangulatú. Az augusztus 12-i közgyűlés foglalkozott általában a vegyes házasságok elvi kérdéseivel, illetve konkrétan Illyés és Thassy ügyével. Utóbbiakkal már csak azért is, mert a helytartótanács erre július 20-i rendeletében külön felszólította a vármegyét, sőt augusztus 5-én kifejezetten Illyés Ferenc vonatkozásában megismételte azt.¹²⁹³ A közgyűlés többsége ugyanakkor nem kívánta részletesen kommentálni Illyés tárgyalását, csak hangoztatta eljárásának jogszerűségét, Thassyyal kapcsolatban pedig leszögezte, hogy ellene még csak vizsgálatot kezdeményeztek, „tishti perbe fogására” nem került sor.¹²⁹⁴ Megint csak a diplomácia nyelvezetében való jártasságra utal, hogy a vármegye József főherceg nádornak címzett jelentésében kérte: „minthogy a nevetlen feladások törvényeink által tilalmaztatnak”, a helytartótanács közölje, hogy kitől származik a Thassy perbefogásával kapcsolatos, a valóságnak nem megfelelő információ. (Holott nyilván mindenki tudta, hogy az egri érsekről van szó.) Hivatkoztak továbbá arra, hogy a vegyes házasságok ügyében a közgyűlés kimerítő jelentést készített az uralkodó számára (erről ld. alább), sőt már május 17-i beszámolójukban is hangsúlyozták, hogy az egyház tevékenysége elleni korábbi valamennyi lépésük törvényes alappal bír, „és épp azoknak [ti. a törvényeknek] teljesítése tekintetében hozatott végzeteink alaptörvényeink

¹²⁸⁹ Illyés és Thassy törvényszék elé idézéséről valamint a történekről röviden tudósított: *Pesti Hírlap*, 1841. 57. sz. (július 17.) 478. p.; *Jelenkor*, 1841. 60. sz. (július 28.) 239. p.

¹²⁹⁰ Ld. erről: VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 216. p.

¹²⁹¹ MOL. C 76. 1841. 1. kf. 223. t.

¹²⁹² MOL. A 39. (= Kancelláriai levéltár. Acta generalia.) 1841. 10.028. sz.

¹²⁹³ MOL. C 76. 1841. 1. kf. 223. t., ill. uo. 229. t.

¹²⁹⁴ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 2874/1841. sz.

szerint - bár ideiglen is - fel nem függesztethetnek”. Kifejezték álláspontjukhoz való további következetes ragaszkodásukat („az azokra e helyen is való hivatkozást elegendő feleletnek tartva”), és kérték ennek pártolását. A vármegye kinyilvánította, hogy ez vonatkozik Illyés Ferenc ügyére is, vagyis a per felfüggesztésére vonatkozó előírást nem teljesítik.¹²⁹⁵

Ugyancsak augusztus 12-én, még Illyésék ügyének mérlegelése előtt a vármegye rendkívül terjedelmes, az uralkodóhoz intézendő felirat szövegét fogadta el, melyben részletezte a vegyes házasságok ügyében képviselt álláspontját. A liberális egyházpolitikai elvek összegzésének is felfogható dokumentum¹²⁹⁶ éles hangon szállt szembe az egri érsek által a kormányzervekhez benyújtott folyamodványának kitételeivel. (Stílusa és alkalmazott szófordulatai, jelzői alapján retorikai remekműnek is tekinthetjük, feltételezésünk szerint Palóczy fogalmazta.) Pyrker panaszát általában egy önkormányzati testület, vagyis a vármegye kollektív és hatósági súlyú döntésével szembeni „magányos panasznak”, így az egri érseket egyszerű állampolgárnak tekintették, és „őszinte egyenességgel” megvallották, hogy a vármegyével szemben méltatlan, a politikai intézményrendszerrel össze nem egyeztethető, hogy „magánemberek” panaszainak ekkora jelentőséget tulajdonítsanak. Rámutattak továbbá arra, hogy „a reménytelenül támadt bajnak közveszélyeli fenyegetődzése miatt” született 1840. novemberi feliratuk ellen sokáig semmilyen kifogás sem merült fel, sőt a püspöki kar intézkedéseit „utóbb az országbeli megyék igen nagy többsége rosszállotta”, ami arról nyugtatta meg Borsodot is, hogy „a nemzetnek sokkal nagyobb része vélünk egy véleményben s egy szándékban lévén, az egész nemzettel közös ügynek védelmére emelénk fel szavunkat”. A felirat szerzői pontosan tisztában voltak azzal, hogy jóval többről van szó, mint néhány protestáns és katolikus magánügye. A vegyes házasságok ügyében valójában két egyházpolitikai felfogás ütközött össze, egyfelől az államnak vallási küldetést is szánó, az egyházat a társadalom fölé emelő konzervatív, illetve az egyházat a társadalom egy, az államnak alárendelt intézményeként való liberális értelmezése: „kérdésbe nem vehető általános igazság az, hogy nem az ország van a vallásban, hanem a vallás van az országban, úgy kétségtelenül áll az is, hogy nem megyénk van az egri egyházi megyében, hanem az egri egyházi megyének egy része van Borsodban békebelezve”. Ismét erőlesen visszautasították továbbá azt a felfogást, hogy a vármegye határozata sértene a katolikus vallás szabadságát: „törvényeink, de a mindennapi tapasztalás szerint is a vallás külső alakját illető tárgyak elintézése eránt a világi törvényhozás valamint eddig tett, úgy ezután is a tisztán szellemiekbeni avatkozása nélkül teend intézeteket, sőt ha a szellemieket is a polgári státus felállításával vagy ennek boldogságával ellenkezésben lenni látja, azok eránti intézkedés senki által kétségbe nem hozott jussai közé tartozik”. A világos törvények, valamint a házasságban a felekezeti egyenjogúság biztosításának követelménye készítette arra a vármegyét, hogy a „már-már békétlenkedni kezdő nép” megnyugtatót az egyházi érdekérvényesítés visszaszorítása útján kezdeményezze. A katolikus papságot továbbá egyértelműen azzal vádolta, hogy saját felekezeti önértékeiért, a klérus hatalmi-politikai szempontjaiért kész felborítani a társadalmi békességet és vallási eredetű politikai viszályt szítani.

1841 augusztusától Illyés Ferenc, Thassy Miklós és más érintett plébánosok konkrét ügyei, az ellenük indított perek és nyomozások fokozatosan veszítettek jelentőségükből. A vegyes házassági vita mintegy „magasabb szintre” került, immár nem egy pap ügye, hanem az egri érsek (illetve rajta keresztül a püspöki kar) és az ellenzéki vármegyék küzdelmévé alakult át. Az amúgy is rendkívül konzervatív, maradi szemléletű Pyrker János László szeptember 10-én

¹²⁹⁵ Ld. még erről röviden: *Pesti Hírlap*, 1841. 68. sz. (augusztus 25.) 570. p.; *Világ*, 1841. 67. sz. (augusztus 21.) 268. p.

¹²⁹⁶ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 2872/1841. sz. Egy része közölve: FAZEKAS, 2000. 233-236. p.

újabb levelet írt Borsod vármegye ellen Bécsbe.¹²⁹⁷ De a vármegye sem hagyta annyiban, és - kinyilvánítva azt a liberális alapelvet, hogy az egyház is a társadalom egy, másokkal egyen jogú intézménye és nem uralkodhat azon - már nem egy plébánost, hanem közvetlenül az érseket figyelmeztette a törvények betartására, és a más vallású polgárokkal való békés együttélés megzavarásának abbahagyására. Szathmáry Király József alispán október 22-én Pyrkernek írt levelében¹²⁹⁸ végigtekintette az elmúlt másfél évben történeteket, és kijelentette, hogy az elmérgesedő vitáért végső soron nem a passiva assistentiát alkalmazó plébánosokat, hanem a püspöki kart terheli a kizárólagos felelősség. „Excellenciád egyházmegyéjében elbocsátott körlevele által a vegyes házasságok ezutáni kötése módját az eddigi több, mint ötven éves gyakorlat ellenére akadályozza, s papjai által akadályoztatja” - hangsúlyozta, hozzátéve, hogy a vármegye csak ezt követően volt kénytelen a lakosság nyugalma fenntartani hivatott határozatokat megalkotni. Az augusztus 12-i közgyűlés felhatalmazása és a korábbi törvények (az 1647/14. tc. mellett az 1507/8. tc.¹²⁹⁹) alapján az alábbi határozatot hozta: „ezennel törvényesen intem excellenciádat, hogy a békés polgárok nyugalma felháborításával a vegyes házasságok megtörténhetését akadályozó egyházi körleveleit visszahúzáván, az akadályok további tételétől szűnjék meg, s papjait is illetőleg szüntesse meg.” Szathmáry fontosnak tartotta az „intés” megismétlését és 15 napot adott az érseknek arra, hogy „egyenest választ” adjon a hatósági figyelmeztetésre.

Pyrker, alighogy kézhez vette a levelet, november 6-án értesítette erről a kancelláriát és - a katolikus egyház „szabadságára” hivatkozva - tiltakozott az ellen, hogy őt egy vármegye ilyen hivatalos figyelmeztetésben részesítse.¹³⁰⁰ 10-én pedig (még épp a borsodi alispán által adott határidőn belül) a vármegyéhez intézett terjedelmes emlékiratban fejtette ki álláspontját.¹³⁰¹ Bevezetésként leszögezte, hogy „én pásztori leveleimben semmit nem rendeltem, mi pásztori körömet haladná, mint törvényes egyházi hatóság azokról pedig, melyeket püspöki hivatalom körében cselekszem, csak Istennek, egyházamnak, s lelkiismeretemnek tartozok számolni”. Arra hivatkozott, hogy a katolikus egyház mindenkor bizonyos feltételekhez kötötte az általa soha nem helyeselt vegyes házasságok megáldását, valamint - tipikus katolikus egyházi érveléssel - arra is, hogy mint az egyházi rend tagja, alá van rendelve a római pápának, és lényegében nem tesz mást, mint Isten földi helytartójának rendelkezését hajtja végre. Hosszan fejtegette továbbá, hogy az 1791/26. tc. nem terjeszthető ki hitelvi kérdésekre, márpedig a vegyes házasságok megáldása az egyház számára kizárólagosan az. („Ha annak értelmét a lelki dolgokra is ki lehetne terjeszteni, az a katolika egyház életerejét támadná meg.”) Elismerte ugyan, hogy rendelkezése az ötven évig szokásban volt gyakorlatot megváltoztatta, úgy vélte azonban, hogy ehhez a püspöki karnak mindenkor joga van, melynek tagjaival és intézkedéseivel teljes szolidaritást vállalt. Az érsek meg volt továbbá arról győződve, hogy a vármegye által megfogalmazott panaszok nem valós társadalmi igényt, hanem egy hatalomra törő, antiklerikális kisebbség politikai érdekeit tükrözik. („Nagy kiterjedésű megyémből mind e mai napig nemcsak nyugtalanító tudósítás nem érkezett hozzám, sőt inkább mindenfelől azon

¹²⁹⁷ EFL. AN. 2621. rakt. sz. 1231/1841. sz. Megjegyzés: Pyrker életéről, személyiségéről ld.: CZIGLER ÁBEL: Felső-eőri Pyrker János László, 1772-1847. Bp., 1937.; HÖLVÉNYI GYÖRGY (szerk.): Pyrker emlékkönyv. Eger, 1987. Egyházpolitikai felfogásáról ld. ugyanebben a kötetben közölt önéletrajz-részletét, küln. 77-79. p.

¹²⁹⁸ MOL. A 45. (= Kancelláriai levéltár. Acta Praesidialia) 1841. ad 1179. sz.; ill. ugyanez: EFL. AN. 2621. rakt. sz. 1627/1841. sz.

¹²⁹⁹ Ez utóbbi 1. §-a kimondta, hogy az ország rendje ellen vétőket akkor is szigorúan meg kell büntetni, ha főpapokról van szó. Ld. MT. 1000-1526. 698-699. p.

¹³⁰⁰ MOL. A 45. 1841. 1179. sz.

¹³⁰¹ EFL. AN. 2621. rakt. sz. ad 1627/1841. sz. (fogalmazvány)

örvendetes biztosítást vevém, miszerint híveim főpásztori rendeleteimet derült kebelrel fogadták, s a kat. anyaszentegyház abban kifejtett elveinek s tanításának szívvvel és lélekkel hódoltak.”) A valóságnak minden bizonnyal nem igazán megfelelő, ráadásul a borsodi nemességét sértő megfogalmazást még tovább is vitte, amikor azzal vádolta a vármegye tisztikarát, hogy határozatai „legalább egyes esetekben meggyengíti a tiszteletnek és bizodalomnak azon fontos kapcsolatait, melyekkel a népnek lelki vezéreihez köttetnie kell, s melyeknek teljes épségben tartása a polgári társaságnak legmélyebb érdekében áll, s a hatóságok éber figyelmét méltán érdemelheti”. Vagyis a vármegyének épp azt a feladatot szánta, hogy mindenkor az egyház érdekeinek megfelelően, annak útmutatása szerint éljen hatalmával. Mostani határozatairól - kissé gúnyosan - úgy vélekedett, hogy „ezek múltó szövegek, melyeket az idő s igazság ereje elnémít, s egy hatóság sem érezheti magát általok jogosítva oly cselekményekre, melyek törvényszabta körét haladják”. A vármegye intését, mint az egyház életébe való durva beavatkozást ünnepélyesen és határozottan visszautasította, a hatóság házassági ügyben való határozat-alkotási jogát el nem ismerte.

Ebben a légkörben került sor a vármegye november 15-én kezdődött közgyűlésére, amikor Borsod nemesei ismét határozottan síkra szálltak a liberális egyházpolitika következetes folytatása mellett. Az első napon a vallási átmenet tárgyában intéztek feliratot a helytartó-tanácsához és annak elnökéhez, József nádorhoz.¹³⁰² Ebben kifejtették, hogy az 1791/26. tc. értelmezésükben teljes szabadságot biztosít az áttérésre, és azt - számos gyakorlati esettel ellentétben - a katolikus egyház nem akadályozhatja, hanem csak tudomásul veheti, és az ilyen eseteket csak utólag kell az uralkodónak bejelenteni, nem pedig előzetes engedély kérése végett. Bejelentették, hogy a vármegye területén ennek értelmében rendelkeztek. Ebben a határozatban is a liberálisok egyházpolitikai felfogásának elemei és szófordulatai visszhangzottak: „De miután az érdeklött vallást [ti. a protestáns egyházakat] hazai szabad fokozatra emelé a törvény, a viszontiság osztó igazságával sem egyeztethetik össze a rendek a gátló rendszabályokat.” Kifejezték meggyőződésüket a határozat „törvény szellemébeni hozatala felől”, és kérték a felső kormány szerveket, hogy ennek megfelelően azt támogatásukról biztosítsák.

Másnap, 16-án újabb feliratot intéztek, ezúttal V. Ferdinándhoz,¹³⁰³ melyben Gömör vármegye feliratához csatlakozva ismét hosszan és szenvedélyes kifejezésekkel ostromozták az egyháznak a vegyes házasságok ügyében tanúsított magatartását, illetve azt, hogy az utóbbi hetekben a vegyes házasságban élő katolikusoknak nemcsak a szabályos esketést, hanem az egyéb szentségek kiszolgáltatását (például a tisztességes temetést is!) megtagadták a papok. („Az orvoslás reményére vidulni kezdő kebleinket a fájdalom újabb érzeteivel annyival inkább eltölté, minthogy érzékeny megindulással kénytelenek vagyunk látni és tapasztalni, miképpen a fent érdeklött egyházi körleveleknek hazánk polgárai békéjét és csendet felháborító rendelete már meg sem elégedve a házassági kötésekre lépendő személyek nyugalma háborgatásával, a házassági boldogító egyesülésnek legédesebb zálogaival megáldott házaspárokra kikésérített alakban lett teljesítése által kiterjesztetik. S a szeretetlenség ezen tettei által a szelíd keresztyénségnek, annak felséges alkotója által a viszont szeretetben letett alapja éppen azok által céloztatik felforgatni, kiknek a tiszta felebaráti szeretet hirdetése, sőt annak példakénti teljesítése első kötelességük.”) A vármegye már sokadszor kérte az uralkodótól, hogy szigorúan utasítsa a püspöki kart „törvény és törvény iránti tisztelet megsértésével kiadott körleveleinek”, mint minden sérelem forrásainak visszavonására, továbbá ezúttal már arra is, hogy „a törvénynek minden efféle új, helytelen, egyoldalú sőt

¹³⁰² MOL. C 76. 1842. 1. kf. 8. tét.

¹³⁰³ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 4073/1841. sz. (fogalmazvány) Közölve: FAZEKAS, 2000. 236-238. p.

ennek kijátszására célzó magyarázgatásától óvakodjanak”. 17-én pedig az egri érsekkel kialakult viszály ügyében fogadtak el újabb határozatot,¹³⁰⁴ mégpedig Pyrkernek (az Illyés Ferenc elleni korábbi eljáráshoz hasonló) törvény elé idézése és szándékos törvénysértése miatti megbüntetése tárgyában. Ugyanakkor a vármegye kénytelen volt erre irányuló szándékát elhalasztani, mivel az intés kézbesítésekor korábban az a formai hiba történt, hogy a hitelesítést végző borsodi szolgabíró Egerben (vagyis Borsod területén kívül) adta ki az okiratot. A törvényes eljárásra kényszerítve borsodiak nem akarták intézkedésük hitelét kockáztatni, ezért az intő levél újbóli kiadása, továbbá ezzel párhuzamosan a február 17-én felállított törvényszék újbóli egybehívása mellett döntöttek. Az érsek - korabeli kifejezéssel - „actiozására” végül nem került sor Miskolcon.

Ennek oka elsősorban a vegyes házasságokkal összefüggő politikai kérdések sokrétűbbé válása volt 1842 folyamán, valamint az a tényező, hogy a liberálisok stratégiája is fokozatosan átalakult: nem annyira a vármegyék szintjén, a püspöki kar intézkedéseit pusztán végrehajtó plébánosok megbüntetésére koncentráltak, hanem a soron következő országgyűlésen egy liberális szemléletű egyházpolitikai törvény elfogadásának előkészítésére, vagyis a problémakör legmagasabb szinten való rendezésére. Illyés Ferenc perbefogásának, sőt az egri érsek borsodi megintésének ügye emiatt egyre inkább veszített fontosságából, míg 1842 végére lényegében már senkinek nem állt érdekében ezek felelevenítése.¹³⁰⁵ Ugyanakkor nem merült feledésbe, hogy Borsod rendei - azáltal, hogy törvénysértőként perbe fogtak egy katolikus papot, aki más vallásúak érdekeit sértő magatartást tanúsított - az ország egész közvéleménye előtt adták a polgári jogegyenlőség gyakorlati megvalósulásának példáját. Illyés Ferencről még megjegyezzük, hogy 1852. január 22-én Edeleny bírāja, bizonyos Tóth Miklós bizonyáglevelet adott a plébánosnak arról, hogy az 1848-49-es szabadságharcban nem állt a forradalmi kormányzat oldalára, a bécsi udvarnak mindenkor engedelmes alattvalójaként tevékenykedett.¹³⁰⁶ Korábbi tevékenységére visszatekintve az irat leszögezte, hogy Illyés papi kötelességét mindenkor híven és buzgón teljesítette, sőt: „sem szóval, sem tettel senkinek botrányára nem volt”.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy ez a kijelentés a fentebb ismertetett 1841-es áldásmegtagadási ügy alapján aligha felelt meg pontosan a valóságnak.

¹³⁰⁴ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 139. köt. (1841) 4103. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 238-239. p. Az esetről röviden: *Világ*, 1841. 95. sz. (november 27.)

¹³⁰⁵ Az álláspontokat kölcsönösen fenntartó levélváltásokra az érsek és a vármegye között 1842. február 3-ról, 17-ről, valamint november 16-ról: MOL. C 76. 1841. 1. kf. 93. ill. 119. t.; A 39. 1842. 1.679. sz.

¹³⁰⁶ EFL. AN. 454. rakt. sz. 182/1852. sz.

A balkányi jobbágy házassága, a geszterédi plébános szitkozódása és az egyházpolitika 1841-ben

A reformkorban rendkívül heves politikai viták középpontjába került az 1791/26. tc. 15. §. értelmezése, mely a vegyes házasságok ügyét volt hivatott rendezni. (Ennek értelmében protestáns és katolikus felekből álló jegyespár csak katolikus pap előtt köthetett házasságot, ugyanakkor utóbbi semmilyen módon nem akadályozhatta annak törvényes megkötését. Amennyiben a vőlegény katolikus volt, a törvény előírta, hogy a házasságból születő mindkét nemű gyermekek katolikusok legyenek, ha az apa protestáns volt, lehetővé tette, hogy a fiúgyermekek követhessék apjuk vallását.) Hozzávetőlegesen az 1830-as évekig jelentősebb konfliktus nem is származott ebből a szabályozásból, jóllehet, a katolikus egyház mindent elkövetett, hogy a vegyes házasságok esetén a protestáns felet kötelezvénny (reverzális) kiállítására kötelezze.

Az 1832-36. évi országgyűlésen színre lépő reformellenzék egyházpolitikai programjának megfogalmazására épp a vegyes házasságok akadályozásával, valamint az áttérések szabadságának korlátozásával kapcsolatos protestáns kifogások adtak lehetőséget. Scitovszky János rosznyói (majd később pécsi) püspök pásztorlevele, a kölni érsek és a porosz állam között kibontakozott konfliktusok „begyűrűzése” után a felekezetek törvényes egyenjogúságát követelő liberális valamint a konzervatív egyházi álláspont összeclapását közvetlenül 1839 márciusában Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök körlevele idézte elő. Ebben Lajcsák - alkalmazkodva a pápaság által is szorgalmazott gyakorlathoz - papjainak megtiltotta a vegyes házasságok megáldását abban az esetben, ha a protestáns fél nem ad reverzálíst. Ilyen esetekre az ún. passiva assistentia gyakorlatának alkalmazását írta elő, vagyis azt, hogy a pap nem megáldotta, hanem csak a templomon kívül, hivatalos egyházi öltözet (stóla és karing) nélkül tudomásul vette a házasság megtörténtét.

A nemsokára összeülő 1839-40. évi országgyűlésen az ellenzék Deák Ferenc vezetésével egy új - liberális szemléletű - egyházpolitikai törvény elfogadtatását, valamint Lajcsák és Scitovszky megbüntetését követelte a törvénytelen és az emberek magánéletbe súlyosan beavatkozó főpapi magatartás ellen. 1840 májusában ugyanakkor az uralkodó (ellentétben más liberális, polgári követelésekkel, például a jobbágyok önkéntes örökváltsága, a gyár-alapítás szabadsága, a politikai foglyok szabadlábra helyezése stb. ügyeivel) nem kívánta a megtárgyalt vallásügyi törvényt szentesíteni. Alighogy véget ért az országgyűlés, a Pozsonyban tanácskozó püspöki kar - látva, hogy a polgári jogegyenlőség egyházpolitikai programja is a megvalósulás küszöbére lépett - az „ellentámadás” mellett kötelezte el magát: egyrészt döntést hoztak Lonovics József csanádi püspök Rómába küldéséről, hogy a pápa tekintélye és intézkedése alapján szállhassanak szembe a magyar liberálisok törekvéseivel, másrészt a július 2-án kelt közös püspöki körlevélben az egész országra kiterjesztették a passiva assistentia gyakorlatát, amennyiben a protestáns felet nem sikerül reverzális adására rábírní.

A püspöki kar valóban szelet vetett és vihart aratott. A vármegyék ugyanis - három konzervatív, illetve egyházi befolyás alatt álló vármegye, úgymint Esztergom, Heves és Sáros kivételével - heves felháborodással fogadták az intézkedést és szembeszálltak a katolikus egyház közéleti-politikai törekvéseivel. A „vezérmegyének” számító Pest már augusztus 27-i

közgyűlésén példát adott: törvénytelennek minősítette a püspöki kar körlevelét, és kilátásba helyezte az azt alkalmazó papok perbe fogását és megbüntetését. (A véletlennek köszönhetően az egyik első érintett Pesten az épp ekkor börtönéből szabaduló, népszerű ellenzéki vezető, evangélikus Kossuth Lajos és katolikus jegyese, Meszlényei Terézia lett.) Pest eljárását követte Zala, Borsod, Abaúj, Zólyom, Zemplén és még nagyon sok vármegye, s hogy nemcsak üres fenyegetést tartalmaztak körleveleik, mutatja, hogy 1841 elején országszerte plébánosok elleni perekről érkeztek hírek. Az ellenzék elérte, hogy a megyékben az 1647/14. tc.-re hivatkozva vegyes vallású tagokból álló törvényszékeket nevezzenek ki az esetek elbírálására. Már maga a tény, hogy plébánosokat nagy számban egyszerűen beidézték a törvényszék elé, majd 600 forint pénzbüntetés megfizetésére ítélték, súlyos tekintélyvesztést okozott az egyháznak, továbbá nyilvánvalóvá tette, hogy az egyre erősebb liberálisok a következő országgyűlésen minden bizonnyal keresztülviszik a vallásügyi törvény megváltoztatását.

A „nagypolitika” szintjén több szakirodalmi hivatkozásban is ismertetett eseménysornak¹³⁰⁷ eddig kevésbé ismert vonatkozása volt, hogy mindez hogyan tükröződött a hétköznapi emberek életében. 1841 elején ugyanis a lelkeskedő papság nehéz helyzetbe került: az áldás megtagadásával a vármegye, megadásával pedig egyházmegyei előjárója (püspöke) rosszállását válthatta ki. Nem véletlen, hogy az érintett papok magatartása is differenciálódott, melyből tükröződött a polgárosodással szembehelyezkedő főpapi állásponthoz, vagy épp híveikhez való viszonyuk, egyéniségük is.¹³⁰⁸ Alábbi forrásközlés¹³⁰⁹ egy Szabolcs megyei, református vőlegényből illetve katolikus menyasszonyából álló jegyespár viszontagságaiba ad bepillantást, akiknek házassági áldását nemcsak megtagadta Geszteréd község plébánosa, hanem még „túl is lőtt” a célon, és nagyon határozottan fogalmazta meg a friggyl kapcsolatos ellenérzéseit. Az esketés előtti huzavona, a szűkszavú és lealacsonyító szertartás valamint a plébános átkozódása azonban ilyen politikai körülmények között nem maradhatott meg a fiatal jobbagy és felesége, valamint hozzátartozóik saját tragédiájának: a számukra kellemetlen procedúra megalázó volt a násznép, valamint a vegyes lakosságú nagykállói járás községeinek lakói részére is. Továbbá Tímár János panaszta találkozott az ellenzék egyházpolitikáját felkaroló vármegye törekvéseivel is, mely az egyháziak politikai szerepvállalását, hatalmát nemcsak országos, hanem helyi szinten is visszaszorítani kívánta. Geszteréd község ráadásul

¹³⁰⁷ A fontosabb vonatkozó irodalomból: HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történetéből. II. köt. Bp., 1886. 105-109., 169-287. p.; MARCZALI HENRIK: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: Budapesti Szemle, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1-26. p.; VÁRADY L. ÁRPÁD: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924.; HERMANN EGYED: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp. 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa I.); CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; BÁRÁNY GYÖRGY: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: Századok, 1990. 2. sz. 183-218. p.; KATUS LÁSZLÓ: Egyházi-politikai kapcsolatok a török kiűzése után (1700-1848). In: Zombori István (szerk.): Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Bp., 1996. 171-210. p., 201-205. p. stb. Esettanulmányokra ill. forráskiadásra újabban: FAZEKAS CSABA: Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1840-1841. In: Dobrossy István (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Miskolc, 2000. 207-242. p.; UŐ: A Tiszáninnen Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitákban, 1839-1844. In: Sárospataki Füzetek, 2001. 1. sz. 73-102. p.

¹³⁰⁸ Egy ilyen esetről ld.: FAZEKAS CSABA: Illyés Ferenc edelényi plébános áldás-megtagadási ügye 1841-ben. In: Laki-Lukács László (szerk.): A Borsodi Tájház Közleményei, 9-10. Edelény, 2002. 26-52. p.

¹³⁰⁹ Az 1-3. sz. dokumentumok lelőhelye: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) A 45. (= Kancelláriai levéltár. Acta Praesidialia) 1841. 406. sz.; 4. sz. dokumentum: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. 2621. rakt. sz. (= Matrimonia mixta, 1804-1855.) szám nélkül.

egy felekezetiileg nagyon is tagolt vidéken volt található.¹³¹⁰ Magán Geszteréden a lakosság mintegy kétharmada volt (római vagy görög) katolikus, míg a sokkal népesebb Balkányon a reformátusok képviseltek ugyanilyen arányt. Bökönyben és Hugyajon a görög katolikusok alkották a túlnyomó többséget, míg Szakoly népessége kiegyensúlyozottnak mondható a két felekezet között. (A járás központja, Nagykálló mintegy 5700 fős lakosságának 60 %-át adták a reformátusok, a római és görög katolikusok együtt alig 25 %-ot tettek ki, a fennmaradó 15 %-ot izraeliták alkották.) Nem csoda, hogy a felekezeti villongások élesen vetődtek fel a térségben. Érdeemes még megjegyezni, hogy 1841-ben Geszteréd 52 éves, 1812-ben felszentelt plébánosa, Homonnay András egyben a nagykállói alesperesi tisztelet is ellátta.¹³¹¹

A balkányi jobbágy beadványa (ld. 1. sz. dokumentum) nem egyszerűen a plébános eljárását a hatóság előtt szóvá tevő panasz, sokkal inkább tekinthető egy magánéletében súlyosan megbántott, vallásos ember lírai vallomásának. Leveléből kicsendül a kritika a névleges kereszténységet nemcsak eltűrő, hanem kifejezetten szorgalmazó egyházzal szemben, mely készséggel részesíti szolgáltatásaiban az erkölcsében, vallásosságában ugyan kifogásolható, ám az egyház hatalmát elismerő embereket, ugyanakkor megtagadja mindezt másoktól. A panasz nyomán vett tanúvallomások (ld. 2. sz. dokumentum) között ugyan vannak átfedések, felidézésük mégis tanulságos azért, mert a nyilatkozók saját álláspontját tükrözve, újabb és újabb részletekkel pontosítva tárják fel a történetek aprólékos menetét. A geszterédi parókián lezajlott szóváltások nemcsak Tímár János személyes ügye miatt fontosak. Figyelemre méltó például, hogy a megsértett jobbágyfiú apja és násznagya pontosan tisztában voltak törvényadta jogaikkal (meglehet, a vármegye és az egyház közötti konfliktussal is), és minderre hivatkozva kérték a plébánost, hogy álljon el a számára perbefogást eredményező eljárástól. A plébános azonban - kissé cinikusan - nemcsak a feudális igazságszolgáltatás lassúságára hivatkozott, hanem Lonovics római tárgyalásaira is. Különösen érdekes mindez azért, mert a Szabolcs megyei plébánosnak nemcsak arról a tényről voltak naprakész információi, hogy a püspöki kar megbízottját a pápához küldte, hanem utóbbiak között a magyar püspök tárgyalási pozíciójáról is. (Vagyis, hogy az egyház végső esetben elfogadta volna, ha a vegyes házasságot protestáns lelkész is megkötheti. XVI. Gergely pápa 1841. április 30-án kiadott „Quas vestro” kezdetű brevéje ugyanezt ki is nyilvánította, kiegészítve azzal, hogy az egyház fent kívánta tartani a passiva assistentia gyakorlatát és a reverzális megkövetelésének jogát.) Az illetékes

¹³¹⁰ Geszteréd és a plébániájához tartozó filia-községek felekezeti megoszlása 1841-ben (%):

	N	róm. kat.	gör. kat.	ref.	ev.	izr.
Geszteréd	1116	41,5	21,33	15,77	19,27	2,15
Filiák						
Balkány	3067	7,76	7,499	64,85	0,652	19,2
Bököny	2397	4,84	90,95	1,585	0,459	2,17
Hugyaj	1128	9,57	71,45	1,241	15,6	2,13
Szakoly	1160	4,48	46,55	46,38	0,345	2,24

Forrás: Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Agriensis, ad annum Jesu Christi 1841. Agriae, 1841. (továbbiakban: Schem. Agriensis, 1841.) 130-131. p.

Geszteréd plébániája egyébként középkori eredetű volt, majd elpusztult, 1818-ban - Újfehértóról leválasztva, a fent említett 4 filiával együtt - szervezték újjá az egri főegyházmegyéhez tartozó szabolcsi esperesség nagykállói alesperességében. SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985. 444. p.; az egykorú felekezeti statisztikákra: FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik. Pesten, 1851. (reprint: 1984.) I. köt. 79., II. köt. 46., 167-168. p.; MIZSER LAJOS: A nagykállói járás Pesty Frigyes kéziratos helynévtárában, 1864. Nagykálló, é.n. [1994.] (Nagykállói helytörténeti füzetek, 7.)

¹³¹¹ Schem. Agriensis, 1841. 129-131., 215. p.

szolgabíró, Szunyogh Rudolf¹³¹² határozottan megállapította a geszterédi plébános törvénysértését és a házaspár magánéletébe való durva beavatkozását, ezért szorgalmazta a megbüntetését. (Ld. 3. sz. dokumentum.) A vármegye határozatában magáévá tette ezt az álláspontot, és - lehetőséget adva Homonnay András plébánosnak a házaspár törvényes összeesketésére - kilátásba helyezte a pap törvény elé idézését.

A történet folytatása innentől tipikusnak mondható az egész ország hasonló eljárásaihoz. A plébános nem fogadva el a vármegye illetékességét a házasságjog kérdésének a szabályozásában, az egri főegyházmegyében a reverzális nélküli vegyes házasság megáldásának tilalmát kihirdető Pyrker János László érsekhez fordult közbenjárásért. Az érsek, többi hasonlóan perbe fogott papjához hasonlóan, határozottan kiállt Homonnay eljárása mellett, erről április 8-án nyilatkozatot intézett a kancelláriához illetve Szabolcs vármegyéhez.¹³¹³ A nyilatkozat lényege, hogy az egyház a hívek lelkének megóvásáért érzett felelőssége miatt tilalmazza a vegyes házasságok kötését, s mivel a házasságot szentségnek tekinti, abba semmiféle világi hatóságnak nem enged beleszólást. Az intézkedést az evangélium szellemével azonosnak minősítette, és kifejezte határozott igényét a vegyes házasságok jövőbeli, kizárólag katolikus egyházi szempontú szabályozása iránt. A vármegyék azonban ragaszkodtak az áldásmegtagadó papok törvény előtti megbüntetéséhez, a kancellária pedig 1841 nyarától igyekezett mindent elkövetni, hogy rövid úton lezárja - az egyházra nézve egyre kínosabbá váló - jogi eljárásokat. Ezért elrendelték, hogy a vármegyékben indított plébános-perек iratait haladéktalanul küldjék meg a kancelláriára, abból a nyilvánvaló célból, hogy „elaltassák” az ügyeket. Ennek némely vármegye eleget tett, némelyek nem, de 1841 végétől már a reformellenzék is arra törekedett, hogy a helyi szintű konfliktusok helyett országos szinten oldja meg a vegyes házasságok ügyét.

Ez a következő országgyűlésen meg is történt, amikor a vallásügyi törvény (1844/3. tc.) elfogadása egyértelműen a liberálisok győzelmét jelentette.

¹³¹² Szunyogh (több forrásban is: Szúnyogh, ill. Szúnyoghy) Rudolf (1803-?) táblabíró, a nagykállói járás szolgabírája. A liberális nézetekkel rokonszenvező tevékenysége elismeréseként 1848-ban a népképviselői országgyűlésen a Nagykálló képviselőjévé választották. Az országgyűlésben 1849-ben is kitartott, különösen gazdaságpolitikai, pénzügyi vonatkozású hozzászólásaival, illetve a „békepárt”-tal való szimpátiájával keltett figyelmet. Ld. pl. TAKÁCS PÉTER: Szabolcs megye 1848/49-ben. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1998. 2. sz. 180-190. p., 186. p. stb.

¹³¹³ MOL. A 45. 1841. 456. sz.

1. Ifj. Tímár János panaszlevele Szunyogh Rudolf szolgabíróhoz

Tekintetes Szolgabíró Úr!

Teljes bizodalmú pártfogó uram!

Én balkányi adófizető, helvéciai vallástételt követő Tímár János, feleségemmel, ugyancsak balkányi születésű diák katolika hitet valló Jakab Erzsébettel több évek óta állandóan és viszonzottan hű szerelmünk következtében, kölcsönös megegyezésünk és mindkét részről álló szüleink s rokonink jóváhagyásuk mellett házassági szövetségre léptem oly feltétel alatt, hogy - miként a hazai törvények kegyesen rendelék - lehető gyermekeink közül a fiak az atyai, a leányok pedig az anyai vallásban fognak kereszteltetni és neveltetni.

Midőn annakokáért ezen a szokásban lévő jegyváltással tanúk előtt megkötött házassági szerződésünket, a háromszori kihirdetetés által törvényesíttetni, az Isten szent nevére teendő esküvés által pedig megszenteltetni akarnánk és midőn a célból az illető anyaszentegyház szolgájához folyamodnánk atyai áldást keresvén - átkot találtunk. Átkot igenis, mert a geszterédi parókus, tisztelendő Homonnai András úr, hogy vagy engem reverzális adásra kényszeríthessen, vagy mátkámat is az elválásra bírhasssa, elébb még csak hirdetni sem akarván, annak utána pedig feleségemet azon mocskolódó szavain kívül, melyeket a szemérem tilt elősorozni itten, az udvaron a szemétdombon leendő esketéssel fenyegetvén, a jegyben létel idejét reánk nézve elátkozá, kiapadhatatlan könnyek forrásává tévé. Mindezeket mi mint kölcsönös hajlandóságunknak tűzpróbáit tekintvén, még békével tűrhettük, sőt még afelett is, hogy esküvésünk templomon kívül is papi áldás nélkül történt, nem panaszkodtunk. Nem, mert megvigasztalt annak tudása, hogy az áldás onnét felülről, a kegyelem atyjától vagy¹³¹⁵ következőképpen az egyházi szolga azt csak kérheti, nem pedig adhatja; nem panaszkodtunk, mert megnyugodtunk azon hitben, hogy szent a föld mindenütt, és a Mindentudó hallja az esküvőket mindenütt.

De annál keservesebben hatott reánk említett tisztelendő úrnak az esketés után feleségemhez intézett azon szava, mellyel előttem és bizonyosságot tehető két balkányi közbirtokos nemes násznagyim előtt megtiltotta, hogy többé, mint anyaszentegyházból kirekesztetett személy a templomban sem áldozat, sem ájtatosság végett menni ne merészeljen. Istenem, hát oly nagy vétek-e az egymásért teremtetett lelkeknek az Isten által egybeadott szíveknek egymást szeretni, hogy az ekklézsiából való kirekesztést érdemeljen? Hát oly időt értünk-e, melyben a hitetlenül együtt lakók szó és fenyíték nélkül elnézetnek, az esküvés által megszentelt házasságban élni kívánók pedig papi átok alatt nyögiének? Hát bűn-é engedelmeskedni a hazai törvényeknek, melyek az ily vegyes házasságot megengedik, olyannyira bűn-é, hogy midőn a gyilkosok, paráznák, Istent káromítók a vallásnak vigasztalásával és szentségével élhetnek, a becsületes és isteni és emberi törvények által egybekötött házások, azoktól örökre megfosztassanak?

Ímé, tekintetes szolgabíró uram! Ó, feleségemen elkövetett legkegyetlenebb erőszak, mellyel szegénynek egyedüli földi kincse, léleknyugalma, Istenével való békessége zavartatik! Ímé, reménylett boldogságom helyett házasságomnak gyászos kezdete, mert szívemen égnek azon könnyek, melyek egyrésről az anyaszentegyház kebeléből kizárt, és emiatt sem az esketés

¹³¹⁴ A dokumentumokat mai helyesírással és központosítással közöljük. A fontosabb alkalmazott rövidítések: t., tiszt., tisztel. - tisztelendő; tek. - tekintetes; ns. - nemes; r. kat. - római katolikus; ref. - református; sz. - szent.

¹³¹⁵ Bizonyára bibliai utalás: Jak. 1,17.

előtt az áldozatban sem részesült, sem a szokott avatásra nem mehető feleségemnek, másrésről pedig gyermekek vesztét kesergő szüleinek szemeikből hullanak! Mert úgy vannak elhitelve, hogy sem feleségem, sem gyermekeim halálok történvén, eltemettetésre sem számlálhatnak. És így midőn egy akárkit felekezete iránti buzgósága oly messze viszen, hogy amiatt egy háznép boldogságában ily érzéketlenül dúlong, s magát minden törvényen felül képzele, midőn egy lelki atya házassági szövetségünket áldás helyett törvénytelenül s önkényéből átok alá rekeszt, én legyek-e akkor az áldozat, én hordozzam-e lelkemen a büntetés keresztjét, én, aki amint mondják, egy reverzális adással mindent jóvá tehetnék? De hiszen nékem is, mint akárkinek, tulajdon hitem és meggyőződéseim elidegeníthetetlen szentségem. Ezenkívül én nem ily feltétel alatt szerződtem, sőt midőn az esküvőre menvén reverzális adásra kényszerítettém, tudván, hogy jobb az Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek,¹³¹⁶ az esketés elől vissza is jöttem. Úgyszintén most az esküvés után is, bár a legérzékenyebbül érintve, bár a házi nyugodalmáért minden lehető áldozatra készen, lelkem ismeretét meghazudtolhatom-e? Testi gyönyörökért születendő magzatim lelki szabadságát zálogba vethetem-e? Isten vagyok-e én, hogy a még nem is születetetteknek sorsáról rendelkezsem? Isten vagyok-e, ki egykoron gyermekeim szívét s gondolatit úgy vezethetném, hogy ne lenne okuk soha engemet, születésük napját megátkozni? Ily üldöztetésim között annakokáért, midőn a fennálló törvénynek védszárnya alatt pártfogást keresve tekintetes szolgabíró úr lábai elébe borulok, azon alázatos esedezésemmel bátorkodom alkalmatlankodni, hogy törvénytelen üldözőm ellen fedezni és csekély személyemet a tek. ns. vármegye oltalma alá ajánlani méltóztassék.

Mely velem közlendő s reám kiárasztandó szíves fáradozását hálás köszönetekkel vévén, maradtam tekintetes szolgabíró úrnak alázatos kész szolgálója,

ifjú Tímár János adófizető

Balkányban, 9. febr. 1841.

2. Tanúvallomások a házassági áldásmegtagadás ügyében

2.1. Id. Tímár János

Az 1841. évi febr. hónap 13-án Balkányban kivett ön-vallomás.

Kinek hívnak s.a.t?

Tímár Jánosnak, 66 éves balkányi lakos, ref. vagyok.

Mi a panaszod?

A fiam, Tímár János házassági életre kívánván lépni Jakab Erzsébettel, miután köztök a szokott módoni jegyváltás megtörtént, megkértük tisztelendő Homonnai András geszterédi alesperest, hogy szokott módon hirdesse ki őket. Ki is ezen kérésünkre világosan megmondá, hogy addig ki nem hirdeti, míg előbb vagy négy tanítást a leány - mit előre előtte tartani kíván - ki nem áll, azután is, ha az nem használ, hacsak leendő gyermekeit a r.

¹³¹⁶ Bibliai utalás: Csel. 5,29.

kat. hitbeni neveltetésre által nem adja, a templomban áldással meg nem esketi, sem ki nem hirdeti. Mire hogy gyermekeim nem állottak, csakugyan nem is hirdette ki, hasztalan kérték a jelen volt násznagyok, úgymint ns. Papp Károly és ns. Finta Lajos urak, azután gyermekeim kérésére néhány napok múlva én mentem által ns. Horváth József úrral kérni, hogy hirdesse ki s eskesse össze a házasulandó fiam jegyesével, mire ő ismét kijelenté, hogy addig, míg a leány tanításait, melyeket előtte tartani kíván, ki nem hallgatja, meg nem esketi, ha csakugyan veszni tért, úgymond, az a rossz, makacs leány, de ha reverzálist nem adnak, úgy nem a templomban esketi meg, nem is a házában, mert azt olyan disznókkal bemocskoltatni nem engedi. Hanem kivel [ti. Horváthtal] ekkor újra kértük, hogy ártatlan menyemet ne illesse oly piszkolódó szavakkal, s ne is ellen[ez]ze egybekeléseket, mert ők egymásért lévén teremtvé, már egymást el nem hagyják, mire azt felelte - feledve azt, hogy Isten szolgálja, feledve [, hogy] szent kötelességét kellene teljesíteni - a pap: „Hát, már csakugyan meggyűlt a pendelye annak a semmire való gaz leánynak, hogy elébbvalóvá teszi a farkat a vallásnál, no majd megesketem, de nem az idén, hanem a jövő farsangon.” Itt ismét azon őszinte kinyilatkoztatással kértük megeskettetések, hogy ha azt nem fogja tenni, úgy mi felsőbb helyre folyamodunk pártfogásért. Mire azt mondá a tisztelendő: „Mít bánom én, akárhová folyamodtok, ha per lesz is belőle, eltart egy esztendeig. Addig pedig visszajön a magyar klérus küldöttje, a csanádi püspök a pápától, s akkor osztán nem bánom, eskesse meg, akár a kántorom, akár a ref. prédikátor.” Kérdeztük végre, hogy miért nem tartja meg az eddigi szokást ez esketésben, mire azt mondá: „Lássa, édes Tímár uram, ha az ember egy kertet ültet, abba a jó, hasznos és szép plántát igyekszik nevelni, a dudvát pedig kiirtja, ezért kell nékem is ezt tenni.” Végre, miután sem fenyegetései, sem lelkiatya szájába nem illő mocskos szavai az egybekelést nem hátráltathatta, megeskette ugyan gyermekeimet, ha ugyan azon egypár szót, mivel azt kérdé, hogy „szeretik-e egymást”, esketésnek lehet mondani. Hanem azután menyemet a templomból kitiltotta, azt mondván neki, hogy soha meg nem gyóntatja, sem, ha gyermeke születik, meg nem kereszteli, sem halottját, sem őt magát, ha meghal, el nem temeti.

Szunyoghy Rudolf m.k. szolgabíró

2.2. Ifj. Tímár János

Az 1841. évi febr. hónap 13-án Balkányban kivett ön-vallomás.

Kinek hívnak s.a.t?

Ifj. Tímár Jánosnak, 22 éves református balkányi lakos vagyok.

Mi a panaszod? Beszéld elő környülállásosan!

Én Jakab Erzsébet nevű hajadon leánnyal, ki a r. kat. vallást követi, házassági életre kívánván lépni, midőn összeeskettetésünk végett, Geszterédre, ottani tisztelendő Homonnai András úrhoz általmentünk, ott a tisztelendő úr tőlem először reverzálist kívánt, melyben születendő gyermekeim jövőendő lelki szabadságát azáltal, hogy azok r. kat. legyenek, lekötteni akarta, s hogy azt önmegnyugvásom ellenére nem tettem, az esketést tőlem megtagadta, én azonban kértem, hogy ne tegyen bennünket szentségtelenekké, s ne tagadja meg tőlünk papi áldását, s ne hátráltassa egybekelésünket, mert mi egymástól sem el nem válunk, sem pedig a kívánt reverzálist meg nem adjuk, akkor ő, miután jegyesemet sokféle alacsony, s a sz. hit szolgálja szájába nemcsak nem illő, de kárhoztató mocskos kifejezésekkel illette, mondván: „hát csakugyan úgy meggyűlt már a pendelye annak a semmire-

való gaz leánynak, hogy elébbvalóvá teszi s többre becsüli a farkat a vallásnál”. S miután látta, hogy sem ijesztései, sem mocskos szavai nem gátolhatja többé egybekelésünket, előbb megkérdeve, hol akarunk esküdni, mire mi tudván már magáról, hogy azokat, kik reverzalist nem adnak, a templomba nem esketi, kértük, hogy legalább a házában eskessen meg, mire a jegyesem, kinek már azelőtt megmondá, hogy úgy soha meg nem gyóntatja és el sem temeti, reá állani nem akarván, egybekelésünk elmaradt s hazamentünk. Délután azonban meggondolván jegyesem is, hogy az ő áldása, ha égből nem jött áldás, semmit sem ér, újra visszamentünk, kérvén újabban is megeskettetésünket, mire megvetéssel ránézvén, parancsolá, fognánk meg egymás kezét s mondanánk el az esküt, mi ebből állott: „szeretitek-e egymást, megelégesztek-e egymással, Isten titeket úgy segítjen”. Ezek után a már feleségemmé lőn jegyesemnek azt mondta: „na leányom, te elhagytad vallásod, megtagadtad Istened, többé a templomba be ne merj lépni s híveim közt botrányozást szerezni, tudd meg, onnét mától fogva ki vagy tiltva, én sem be nem avatlak, sem meg nem gyóntatlak, sem ha meghalsz, el nem temetlek”. S így mind magamat, mind házam népét, mind aggott két részről kedves szülőinket a legkeservesebb bánatba ejtett, s leginkább fájdalma lelkünknek, hogy keserű bánatunk annak műve, kitől elhagyattatásunkban s minden fájdalmaink közepette vigasztalást s enyhülést reménylénk.

Szunyoghy Rudolf m.k. szolgabíró

2.3. Ifj. Tímár Jánosné Jakab Erzsébet

Az 1841. évi febr. hónap 13-án Balkányban kivett ön-vallomás.

Kinek hívnak s többi? Mi panaszkod van, add elő!

Jakab Erzsébetnek, 17 éves, Ifjú Tímár Jánosné vagyok.

Én Tímár János mostani férjemmel házassági életre kívánván lépni, midőn a szokott esküvésre Geszterédre hozzám tartozóimmal, szóval a násznéppel általmentünk, ottani lelkész, Homonnai András úr, mivel születhetendő gyermekeinkről reverzalist nem adtunk, a szokott szertartással a templomban megesketni nem akart, sőt még elébb a házában sem, azt mondván, nem hagyja bemocskoltatni velünk azzal, hogy ott eskessen meg. Hanem azután a násznépek kérésére a házában megeskettett volna, de én, mivel azelőtt azt mondta a pap, hogy úgy sem meg nem gyóntat, sem bé nem avat, ott megesküdni nem akartam, és így hazamentünk anélkül, hogy minket a pap összeadott volna. Odahaza ismét tanakodtunk sokáig ismét szüleimmal, mitévők legyünk, és utoljára megegyeztem én is benne, hogy megesküszöm, akárhol, csak eskessen. Akár áld meg, akár nem, úgyis hiába az áldás a földiektől, hacsak az Isten meg nem áld. És úgy újra visszamentünk kérni a tisztelendőt, hogy csak eskessen össze, már akárhol. Ekkor azt monda, egész megvetéssel: „No jó, hát fogjátok meg egymás kezét.” És azt kérde: „Szeretitek egymást? Megelégesztek egymással? Isten titeket úgy segítjen!” - esketett meg bennünket. Ez megtörténvén, felénk fordult, ezeket monda: „No leányom, te megtagadtad vallásodat, megtagadtad Istenedet, többé a templomba be ne merj lépni a népem közt botrányozást szerezni. Onnan mától fogva kitiltalak, tudd meg, se meg nem áldalak, sem bé nem avatlak, sem meg nem gyóntatlak soha többé, sem, ha gyermeked lesz, meg nem keresztelek, sem, ha halottad lesz, el nem temetem, de ha magad meghalsz, sem temetlek el, sem én, sem senki is.” És hogy én ott, hol jövődömre megnyugtató papi áldást kerestem, ott akkor szörnyű átkot találtam. És

mégpedig - mi kínos fájdalmam - ezen szörnyű átkot hallám, a szent hit szolgálja mondta fejemre, csak azért, mert születhetendő gyermekeim lelki boldogságát magamért zálogba nem vetettem.

Költ mint fent.

Szunyoghy Rudolf m.k. szolgabíró

2.4. Pap Károly, Finta Lajos és Horváth József nágyok

Az 1841. évi február 13-án Balkányban kivett tanúvallomás.

Jelen volt-é a tanú Geszteréden a r. kat. parókián, midőn balkányi lakosok Tímár János és Jakab Erzsébet házassági egybekelések végett magokat helybeli tiszt. Homonnai András úrral öszeesketetni kívánták, mit azonban a tiszt. teljességgel nem akart megtenni? Ha jelen volt, hite alatt beszélje el az egész történetet!

Első tanú ns. Pap Károly ref., balkányi lakos és közbirtokos, második tanú ns. Finta Lajos ref., balkányi lakos, közbirtokos.

Mindketten hitek alatt egyenlően vallják, hogy mint nászok a házasulandóknak t.[ekintetes] Katona Sándor úrral, mint szinte nászok társokkal általmentek Geszteréde, tiszt. Homonnai András úrhoz, megkérni, hogy az említett házasokat hirdeté ki, mire a tiszt. úr azt mondá, hogy addig, míg a leánynak a vegyes házasságról egynéhány tanítást nem tart, ki nem hirdeti. Hanem ha az nem használ, s gyermekeit is által engedi reverzális mellett a r. kat. hitbeni neveltetésre, ki is hirdeti, meg is esketi, mégpedig a templomban, a szokott esketési szertartással. De ha azt nem cselekszik, akkor nemcsak hogy meg nem áldja, de a templomba sem esketi meg, sőt a tulajdon házában sem, mert azt olyan disznókkal bemocskoltatni nem engedi, hanem kívül [értsd: kívül] az udvarán fogja megesketni. Így mi hazamenvén, elmondánk a tiszt. úr akaratát. De a leány félvén a paptól, tanítására is hallgatni nem ment. Látván hát a tiszt., hogy így célt nem ér, kihirdette a nőülendőket, s azután általizent hozzájuk, hogy mennének által hozzá Geszteréde, végezzenek el mindent. Hogy ezen izenetet vette a vőlegény, felkeresett ismét bennünket, nászok tanácsot kérni, mit tegyék. Mi azt tanácslánk néki, menjen által, de ha a pap erőltetni fogja, hogy reverzalist adjon, azt ne tegye. Aminthogy mihelyest megérkeztek Geszteréde, a tisztel. rögtön erőltette, hogy valami írást, mit ő adott elő, írják alá. Hogy azt nem tették, a pap azt mondá: „No jó, én bizonyosan meg nem esketlek benneteket.” S így menvén haza a tisztelendő, az esketés napján újra elmentek kérni öszeesketéseket. Akkor kérdé tőlünk a tisztelendő: „No hát hol és hogy akartok esküdni?” - célozva újra a reverzálisra. Mi már tudván tőle, hogy aki reverzalist nem ad, azt a templomba nem esketi meg, arra kértük, hogy legalább a házában eskesse meg, de a menyasszony arra nem állott, mert attól félt, hogy a pap többé - mint előre is megmondta - sem meg nem áldja, sem be nem avatja, sem soha meg nem gyóntatja, s el sem temeti. S így mivel a pap templomban nem esketett, a lány pedig másutt féltében esküdni nem akart, az egész nászokkal együtt újra hazamentünk. Estenden azonban reá állott a menyasszony is, hogy megesküdik a háznál is, nem aggódva azon sem, hogy meg nem áldja, úgyis tudván azt, hogy az áldás csak Istentől jöhet, újra visszamentek. Akkor azt mondá a tisztelendő: „No, ha már megesketlek, fogjátok meg egymás kezét.” Az esketés ebből állott: „Szeretitek-e egymást? Megegyeztek-e egymással? Isten titeket úgy segítjen!” Mit miután elmondtak mindketten, a leányhoz fordulva az mondá a pap: „No, te leány, megtagadtad vallásod, megtagadtad Istened, többé a templomomnak felé ne merj jönni, botrányozást szerezni híveim közt, mert oda bé nem

eresztelek. Te már mától fogva ki vagy tiltva, mert én sem bé nem avatlak, sem meg nem gyóntatlak soha, sem pedig meg nem áldalak, sem ha gyermeked leszen, meg nem keresztelem, sem ha halottad lesz, el nem temetem, sem magadat, ha meghalsz, el nem temetlek.”

Harmadik tanú ns. Horváth József ref. balkányi közbirtokos.

Hite alatt vallja, hogy ötöt Tímár János megkereste, hogy véle együtt menne által Geszterédre, t. Homonnai András úrhoz, megkérni a tisztelendőt, hogy házasulandó fiát eskettetné öszve jegyesével. De a tisztelendő azt mondá, hogy mindaddig, míg a leány a vegyes házasságról szóló tanítását meg nem hallgatja, sem ki nem hirdeti, sem öszve nem esketi. Hanem ha az nem használ, s látni fogja, hogy csakugyan veszni tért a leány, úgy majd megesketi, de ha reverzálist nem adnak, úgy nem a templomban esketi meg, nem is a házában, mert azt olyan disznókkal bemocskoltatni nem engedi, hanem kívül valahol. Azután én az öreg Tímár Jánossal kértem a tisztelendőt, hogy a menyasszonyt a szitkozódó szavaitól mentené meg, különben is minden ellenszegülése és akadályoskodása hasztalan, mert azok egymástól el nem válnak, mire a pap felindulván [...] hivatali makacssága, nagy lelki botránkozásunkra ezt mondta: „Ha csakugyan úgy meggyűlt a pendelye annak a semmirevaló lyánnak, hogy a farkot elébbvalóvá teszi a vallásánál, no majd megesketem a jövő farsangon.” Ekkor azon őszinte nyilatkozással kértük újra, hogy a jegyben járók öszveeskete, hogy ha azt meg nem fogja tenni, úgy mi felsőbb helyre folyamodunk pártfogásért. Mire azt felelte, mit bánom én, akárhová folyamodnak, ha pör lesz is belőle, eltart egy esztendeig, akkora pedig már visszaérkezik a pápától a klérus küldöttje, a csanádi püspök, akkor osztán nem bánom, eskesse meg akár a kántorom, akár a ref. prédikátor. Kérdeztük azt is tőle, miért nem tartja meg a régi szokást a vegyes házasságban esketésben. Mire azt felelte: „Lássa, Tímár uram, ha az ember egy kertet ültet, abba a jó és hasznos plántát igyekszik nevelni és megtartani, a dudvát pedig kiirtja, ezért kell nekem is ezt tennem.”

Költ, mint fent.

Szúnyoghy Rudolf szolgabíró

3. Szunyogh Rudolf szolgabíró jelentése a vármegyének

Hogy geszterédi római katolikus plébános s vice esperes tisztelendő Homonnai András úr sérthetetlen hazai törvényeinket azoknak meg vagy nem tartásokat, az adatokból biztosan kiszámítható igazolás szerint mintegy szabad önkényétől függőknek s talán papi hatalmához köttetvéknek tekintve s azoknak biztosító oltalmok alatt az egymást hön szerető rokon keblű, bár különböző vallású haza polgárai egybekelésőknek gáncsokat vetve, a felvilágosodás szelíd szellemét, a vakbuzgóság kárhuzatos örvényének setét fenekéről díszjelül kiemelő jelen századunkra, mely a már-már minden törvényes vallásbeli felekezeti polgárok között törvényi szeretettel egybeforró s a setét századok vérző sebeit jótékonyan behegesztő szellemi s anyagi rokonosodással méltán büszkélkedve dicsekszünk, s a setéség homályos fátyolát visszavarázsolni törekvő vakbuzgóságától s ferde nézeteitől vezéreltetve papi szent hivatalát is mennyire elundokító módon merészlette általhágni, azt az ./. alatt ide rekesztett panaszos folyamodó levél nyomán¹³¹⁷ véghez vitt, tisztelettel ide rekesztett tisztí vizsgálatokból a tek.

¹³¹⁷ Ld. 1. sz. dokumentum.

rendek bőven által látni méltóztatnak. Sértve vannak ezekbe az 1514. évi 8.,¹³¹⁸ sértve az 1790. évi 26. törvénycikkek rendeletei, lealacsonyítva s ártalmas gyomokhoz hasonlítva az azoknak oltalmok alatt apostoli királya s kedves hazája el nem különözhető szeretetétől lelkesített s úgy polgári kötelességeinek is mélyen hódoló hazafi, feldúlva a házaspárok s rokonaik lelki nyugalma, sértve vannak az ilyen közbotránkoztatást tilalmazó honi törvények.

Ezek egy oly polgári tisztas állásban lévő személynek, magának a felebaráti szeretetet tanító szent hit szolgájának konok merényei, kinek szent hivatalából eredő lelkiösméretes s egyszersmind polgári köteleztetése is, nemhogy a más rendű vallású s azt lelkiösmérete meggyőződéséből követő békés polgári lealacsonyításával a türelemtelenség fáklyáját fellobbanni engedje, sőt a felebaráti szeretetet, hitbeli türeelmet s a világi törvények megtartását maga igen nagy befolyási példaadásával is élessze, s eszközölje, ki ellen a megsértett törvények, az okokon, mint biztos alapokon nyugvó, eltiporni szándéklott polgári jogok s maga a botránkozást okozó tett rögtön s tetteges orvoslásért kiáltanak.

Ugyanazért a megsértett törvényeknek kiszolgáltatandó elégtétel s azoknak rendeletéhez képest fentérintett tisztelendő Homonnai András úr ellen alázatos véleményünk szerint megrendelendő tiszti ügyészi kereset elhatároztatása tekintetéből tesszük hivatalos jelentésünket.

Nagykálló, 1841. február 15.

Szúnyoghy Rudolf nagykállói járás, 2. szakasz szolgabíró
Rásó Lajos esküdt

4. A vármegye hivatalos keresete Homonnay András plébános ellen

Hivatalbeli kereset

Leszkay Ferencnek, tek. Szabolcs megye tiszti főügyészének, mint felperesnek geszterédi plébános és alesperes Homonnay András úr, mint alperes ellen.

A felperes tiszti főügyész az igazság és törvény kiszolgáltatása végett előadja, miképpen geszterédi plébános és alesperes Homonnay András úr helvéciai vallástételt követő, ugyancsak megyebeli Balkány helysége lakosa, Ifjabb Tímár János romano katolika hiten lévő Jakab Erzsébet hajadonnal házasságra lépni óhajtván s egybeesküvések végett a tisztelt plébános és alesperes úrhoz járulván először az öszveesketendőket bizonyos kötelezvénynek - mely szerint a tőlük származandó gyermekek minden nem különbsége nélkül a romano katolika vallást követni tartoznának - kiadására késztetvén, ennek megtagadásával pedig minden jó erkölccsel és papi szelídséggel s kötelességgel szemközt álló kifejezésekkel a célban vett öszvekeléstől őket untatván, végre pedig midőn mindezen kényszerítések türelemmel meggyőzvén, szándékokban állhatatosak maradtak, a szentegyházon kívül Kálmán kir. II. könyve 15. fejezete rendelése¹³¹⁹ alatt, minden szertartás nélkül a feleket öszveadván, az áldást tőlük megtagadta, amint az előmutatandó tiszti vizsgálatból meg fognak tetszeni, mely

¹³¹⁸ Pontatlan hivatkozás, bizonyosan az 1507/8. tc.-et akarták írni, melyet az ellenzéki vármegyék gyakran használtak hivatkozási alapnak, mivel 1. §-a kimondta, hogy az ország törvényei ellen vétőket akkor is meg kell büntetni, ha főpapról van szó.

¹³¹⁹ A hivatkozott törvény rendelése szerint a házasságkötést az egyház színe előtt kell tartani „pap jelenlétében, alkalmas tanúk szeme láttára, az eljegyzésnek valami jelével és a felek egyetértésével, máskülönben nem házasság, hanem parázñaságnak szerzete léssen”.

vétkes tettei által az 1790/1. [évi] 26. tc., mely a vegyes házasságok gátlását erősen tilalmazza, sértve lévén, tisztí köteleességéhez képest kívánja, hogy a fent érdeklett tisztelendő plébános és alesperes úr az 1647. esztendei 14. tc. értelmében mindenekelőtt törvényesen intessék meg, miszerint az általa az anyaszentegyház minden szertartása nélkül öszveadott házaspárt áldja meg, különben ugyanazon törvény rendeleténél fogva 600 pengő forint fizetésére büntetessék.

4.1. A vármegye végzése Homonnay András plébánoshoz

Ajánlom hivatalbeli szolgálatomat!

Az alább másolatban leírt hivatalbeli kereset következtében az 1647. esztendei törvény 14. cikkelye értelméhez képest ezennel törvényesen megintem tisztelendő plébános és alesperes urat, hogy az általa az egyházi szokott szertartás nélkül és áldásmegtagadásával öszveadott vegyes vallású házaspárt, Tímár Jánost és Jakab Erzsébetet az egyház színe előtt egy 15-öd nap alatt megáldani el ne mulassa. Az ellenkező esetre az említett 1647-i 14. tc. nyomán mindkét vallásfelekezetből elnökletem alatt kirendelt törvényszék előtt e folyó 1841. év s pünkösdi hó 21. napján megyebeli N.[agy]Kálló mezővárosban törvényesen megjelenni - a törvény értelmében ítéletet nyerendő - tartsa törvényes köteletségének, mely iránt, midőn főttisztelendő plébános és alesperes urat törvényesen inteném s tekintvén megidézném, maradtam tisztelendő plébános és alesperes úrnak

hivatalbeli szolgálatjára készséggel
tek. ns. Szabolcs megye első alispánja, Jármay Imre

N.[agy]Kállóban, Pünkösdi hó 4-én az 1841. évben

Szász Károly kultuszminisztériumi államtitkár válasza a katolikus püspöki kar emlékiratára, 1848. december*

Állam és egyház viszonya 1848. évi alakulásának egyik leginkább neuralgikus pontja (a papság fegyveres szolgálata, az egyházi vagyon sorsa, az egyházi személyek kinevezése stb. mellett) az oktatási rendszer tervezett reformjához kapcsolódott. A Pesten rendszeresen ülésező püspöki kar, valamint a törvényhozó és végrehajtó hatalom szervei között már 1848 nyarán is konfliktusokkal terhes vita zajlott, mely - kisebb megtorpanásokkal ugyan - a nemzeti önvédelmi háború szeptemberi kibontakozását követően is folytatódott. Az év utolsó három hónapja ilyen szempontból mintegy átmenetinek is tekinthető, hiszen a főpapok elfogadták a magyar törvényhozás értelmezését az október 3-i (az országgyűlést feloszlató) királyi leiratról, és helyükön maradva nemcsak a népképviselői országgyűlést tekintették legitimnek, hanem a végrehajtó hatalmat átvevő Országos Honvédelmi Bizottmányt (OHB) is. (Egészen az év végéig, amikor túlnyomó többségük nem követte Kossuthékat Debrecenbe, hanem Pesten maradt és tisztelgett a bevonuló Windischgrätz előtt.) A kormányzat egyház- és oktatáspolitikai irányát ugyanakkor ebben a köztes időszakban továbbra is fokozódó aggodalommal szemlélték.

A folyamat egyik fontos dokumentuma volt a püspöki kar által november közepén az OHB-hoz intézett emlékirat, mely nemcsak a kormányzat egyes konkrét intézkedéseit kifogásolta, hanem igyekezett általánosságban is elemezni az oktatás- és egyházpolitikai folyamatok alakulásával kapcsolatos álláspontját.¹³²⁰ A püspöki kar fontosnak tartotta, hogy emlékirata nyomtatásban nyilvánosságra is kerüljön, minden bizonnyal a kormányzatnak irányzott nyomásgyakorlás szándékával,¹³²¹ továbbá az abban foglaltakat a katolikus egyház igyekezett minél szélesebb nyilvánossághoz eljuttatni.¹³²² Az emlékirat szövege nemcsak egykorúan, hanem azóta is megjelent,¹³²³ a kormány válasz-irata azonban még egyáltalán nem, pedig ahhoz hasonló alapossggal járta körül a püspöki kar által felvetett kérdéseket. Alábbiakban

* Készült az OTKA F 035040 sz. programjának támogatásával.

¹³²⁰ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.), H 2. (=A Miniszterelnökség, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnökség iratai.) 4287/1848. sz. (Filmtár, 3843. sz. tek.)

¹³²¹ *Religio és Nevelés*, 1848. II. 69. sz. (december 7.) 537-539. p. Az OHB-nak küldött szöveg teljesen megegyezik a nyomtatásban megjelenttel, eltérő viszont a dátum: utóbbit november 15-én írták alá, előbbit pedig 20-án.

¹³²² 1848 vége felé haladva hasonló nézeteket - a kultusztárcával szembeni egyre határozottabb szembehelyezkedést - képviseltek elsősorban a *Religio és Nevelés* vezércikkei, nagy számú szerkesztői megjegyzései, valamint beküldött olvasói levelei (tudósításai), különösen december folyamán, de ugyanez mondható el például a *Katholikus Néplap*-ról és a német nyelven megjelenő *Die Katholische Christ*-ről is.

¹³²³ ELMER ISTVÁN (szerk.): A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848-1849-ben. Bp., 1999. 133-135. p. Tartalmának rövid ismertetésére ld. pl. MESZLÉNYI ANTAL: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.) 137-138. p.; SARNYAI CSABA MÁTÉ: Oktatás-laicizálási törekvések és a katolikus felsőoktatás 1848-ban. In: KÓSA LÁSZLÓ (szerk.): Fialat egyháztörténezetek kollokviuma. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 1.) 69-104. p. (továbbiakban: SARNYAI, 1999.), 87-88. p. (téves dátumozással)

történő közlése¹³²⁴ továbbá azért is fontos, mert csak így, a „másik oldal” véleményének megismerésével alkotható teljes kép a katolikus felső klérus és a polgári állam konfliktusokkal is terhelt viszonyáról 1848 őszén-telén.

A püspöki kar november 15-én fogalmazta meg az emlékiratot, 20-i dátummal továbbította az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz, amely azonban csak december 1-én kapta meg. (Feltételezhetjük, hogy a püspöki kar nyilatkozatát nem a dátumozás után azonnal, hanem pár nappal később küldte el.) Az OHB így mintegy kétheti késedelem után december 4-én utasította vélemény-kérés végett a dokumentumot a kultusztárcához, pontosabban Szász Károly¹³²⁵ államtitkárhoz, aki Eötvös József miniszter távozása után a minisztérium első számú vezetője lett. Az államtitkár 9-ére készítette el a válaszát és küldte el az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. Az OHB - tudomásunk szerint - ezt a hadiesemények alakulása illetve egyéb politikai kérdések előtérbe kerülése miatt a hónap végéig már nem továbbította, s a püspöki karnak erre az emlékiratára nem válaszolt hivatalos formában.¹³²⁶

Az emlékirat egyszerre tartalmazza a püspöki kar általános elvi álláspontjának kifejtését, valamint a minisztérium egyes intézkedéseit illető konkrét kifogások megfogalmazását. Ami előbbit illeti, súlyos vád fogalmazódott meg a püspöki kar részéről, hiszen úgy vélték, a minisztérium az iskolai reformokon keresztül a katolikus vallásgyakorlat ellen indított frontális támadást. (Például: „A közoktatási minisztérium részéről katolikus iskoláink újabb rendezése iránt eddig kibocsátott rendeletekben a katolikus egyház igényeire nemcsak, hogy kellő figyelem nem fordított, hanem inkább azon nyílt célzat vala észrevehető, hogy reformok tervezete mellett azok katolikus egyházi s vallásfelekezőktől megfosztatván neutrális vagyis státusiskolákká alakíttassanak. [...] Nem szenved kétséget, hogy egy ilyen reform, ha iskoláinkon csakugyan keresztülvitetnék, ezeket katolikus jellemökből tökéletesen kivetköztetné.” „Mi a vallásos nevelést és képzést a szociális élet és polgárzat nélkülözhetetlen alapjának tartván, a közös iskolákat, melyek a vallásos nevelés eszméjével ellentétben állnak, helyeselni nem tudjuk, és soha nem is fogjuk és róla egyenesen kimondjuk, hogy csak a vallás iránti közönyösséget, vagyis az elvallástalanodást fogják hathatósan elősegíteni.” Stb.) Kifogásolták, hogy a kormányzat épp akkor kíván átfogó reformokat életbe léptetni, amikor az ország állapota ennek elhalasztását indokolná, a katonai helyzetre tekintettel. Elvben elismerték „az álladalmi főhatalomnak felügyelési jogát a közoktatásra” nézve, ugyanakkor kétségbe vonták a felekezeti belügyekbe való beavatkozás lehetőségét, és lényegében a korábbi állam-egyház viszonyon minden változtatási kísérletet ebbe a kategóriába soroltak. Érveltek továbbá amellest, hogy az egyházas oktatás változatlan fenntartása az államnak is érdeke, hiszen álláspontjuk szerint csak így lesznek a jövőbeni nemzedékek törvénytisztelők és erkölcsösek. Leszögezték az ellenállás és a tiltakozás jogát (az emlékirat végén ünnepélyes ellentmondásukat is kifejezésre juttatták, ugyanúgy, mint 1848 tavaszán az áprilisi törvények

¹³²⁴ MOL. H 2. 5419/1848. sz. (Filmtár, 3846. sz. tek.) Röviden ismertette: HAJDÚ JÁNOS: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933. (továbbiakban: HAJDÚ, 1933.) 88-90. p.; SARNYAI, 1999. 88-89. p.

¹³²⁵ Szász Károly id. (1798-1853) jogtudós, 1821-től a nagyenyedi kollégium tanára, az erdélyi liberális reform-ellenzék egyik vezéralakja, 1848-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, Eötvös József távozása (szeptember 11.) után megbízták a minisztérium ügyeinek vitelével, szeptember 28-tól a minisztérium tényleges vezetője 1849. május 1-ig, a Szemere-kormány hivatalba lépéséig. Posztján egészen a szabadságharc bukásáig megmaradt. Ld. pl.: F. KISS ERZSÉBET: Az 1848-49-es magyar minisztériumok. Bp., 1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. III. Hatóság- és hivaltörténet, 7.) (továbbiakban: F.KISS, 1987.) 596. p.

¹³²⁶ Sem a MOL. H 2. állagában, sem az Esztergomi Prímási Levéltár Hám-akta c. sorozatában nincs ilyen vonatkozású irat. (Utóbbi részletes repertóriumát Hegedűs András levéltáros küldte meg részemre, segítségét ezúton is köszönöm.)

vallásügyi rendelkezései ellen), valamint azt, hogy a jövőben is minden törvényes eszközzel ellent fognak mondani a vallásukra sérelmesnek vélt kormányzati törekvések ellen. Sőt, óvatosan megemlítették, hogy a katolikus tömegek a jövőben fokozottabban fognak „a vallásszabadság s egyháztestületi jog féltett kincsei felé fordulni”, „s fordulandnak annál bizonyosabban, minél tovább terjeszkedendnek a tisztelt minisztérium intézkedései azon tér elfoglalásában, melyet valamint a többi, e honban bevett vallásfelekezetek elidegeníthetlen sajátjuknak tartanak, úgy a katolicizmus sem engedhet át a státusnak”. Konkrétan kifogásolták a szaktanrendszer behozatalát két budapesti középiskolában, különös tekintettel arra, hogy a hittant a kötelező tárgyak közül kivéve, tanórán kívüli időben tartandónak minősítették, fakultatívvá tették a vásár- és ünnepnapon kívüli miselátogatást; elítélték a minisztérium által a konviktusok megszüntetésére tett lépéseket; azt a vélt kormányzati szándékot, hogy az egyházi alapítványokat rendeltetésüktől eltérően akarják felhasználni; valamint azt a rendelkezést, mely lehetővé tette magyarországi diákoknak poroszországi tanítóképző intézményekbe való kiküldését.

1848-ban az új polgári állam egyház- és oktatáspolitikai elképzelései valóban teljes egészében és elvi síkon is elfogadhatatlanok voltak a püspöki kar számára és fordítva. A konfliktus mégis konkrét intézkedések mentén tört ki. Az év végi, emlékirat összeállításához és sajtópolémiahoz vezető összeütközések közvetlen kiváltó oka a Szász Károly által november 1-én közzétett középiskolai reformjához kapcsolódott, a többi kérdés ennek mintegy mellékszálaként került említésre. Eötvös József még miniszterként augusztus 24-i rendeletében¹³²⁷ szabályozta a középiskolai reform ügyét, melynek lényege az ún. szaktanrendszer behozatalában jelölhető meg. Eötvös sem titkolta a szándékát, hogy a hazai oktatási rendszer átfogó átalakítására készül, mely az elemi és a középiskolák szintjén egyaránt az állam és az egyház közötti feszültségek fokozódásához vezetett. A miniszter szeptember végi távozása után - a felelős kormányzat felbomlása és a nemzeti önvédelmi háború kibontakozása miatt - a reform életbe léptetésére nem került sor. A november 1-i rendelet¹³²⁸ kifejezésre juttatja a kormányzatnak a középiskolai reform iránti eltökéltségét - az Eötvös-féle rendelkezés értelmében - azonban a végrehajtást a budai és a pesti középiskolák kivételével elhalasztja. Ez utóbbi, piarista intézményeknél azonban 12 pontba foglalt reformot léptet életbe. Elsőként elrendeli a szakrendszer behozatalát (jelentése - az „osztályrendszerrel” szemben - az, hogy egy-egy oktató nem valamennyi tárgyat tanítja egy-egy osztály egésze részére, hanem egy-egy nyilvános pályázat útján kiválasztott tanár valamely szaktárgyat több osztályban is tanítja¹³²⁹),

¹³²⁷ *Közlöny*, 1848. 77. sz. (augusztus 25.) 386. p. Újra közölte: MEZEI MÁRTA (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés. Bp., 1976. (Eötvös József művei.) 326-328. p.; F.KISS ERZSÉBET (szerk.): Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.) (továbbiakban: F.KISS, 1997.) 143-145. p.

¹³²⁸ A rendelet szövegét ld. pl.: *Pesti Hírlap*, 1848. 205. sz. (november 4.) 1034. p.; *Religio és Nevelés*, 1848. II. 56. sz. (november 7.) 437-438. p.

¹³²⁹ Megjegyzés: A középiskolák szak- illetve hagyományos (osztály-) rendszere között a 19. század közepén egyébként is zajlott pedagógiai vita. A reformátusoknál kevésbé kapcsolódtak feudális természetű társadalmi kiváltságok a felekezeti oktatáshoz, nem véletlen, hogy 1840-ben a dunamelléki református egyházkerület már sürgette a szakrendszer bevezetését, ugyanezt fogalmazták meg 1841. évi debreceni tanácskozásukon és a tiszáninneni egyházkerület 1846. évi tervezeteiben is. Ld. FINÁ CZY ERNŐ: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Bp., 1896. 69. p. A szakrendszerű reform egyébként a 19. század második felében (az 1849. évi Entwurf Magyarországra történt kiterjesztése után) általánosan elterjedté vált. Ld. minderről: LUTTER NÁNDOR: A magyarországi katolikus gymnasiumok jövődjének szervezésére vonatkozó javaslat az ide tartozó adatok mellékletével. Pest, 1862.; NÉMETH ANTAL: A középiskolák fejlődésének vázlatos áttekintése. Győr, 1889. 57-61.; MÉSZÁROS ISTVÁN: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996-1948. (Általánosan képző középiskolák.) Bp., 1988. 77. skk. p. stb.

majd leszögezi, hogy a szóban forgó iskolákban a piarista rend tagjai közül, az igazgatóság javaslatára a minisztérium nevezi ki a tanári kart.¹³³⁰ Rendelkezik az oktatói fizetésekről, a tankönyvekről, a tanszerekről, a tanítási év kezdetéről stb., igazán neuralgikus pontja még a hittan rendezése volt: „A vallás magántanulmány legyen, s a szülékre hagyassék gondoskodni arról, hogy fiaik a vallásos oktatást illető lelkészeiktől vegyék. Ezen oktatásnak a kiszabott rendes közleckék idején kívüli órákban kell történni, s ünnep- és vasárnapokat kivéve templomba járásra a növendékek ne szoríttassanak.”

Szász Károly rendelete jelezte, hogy a liberális kormányzat hosszabb távon eltökélt a reform végigvitelében, ráadásul a piarista rend felvilágosult szellemű oktatói karában számos partnerre is talált az oktatás modernizációjának kezdeményezése. Nem véletlen, hogy a politizáló katolikus közvélemény felháborodása nemcsak a kormányzat elleni agitációban nyilvánult meg, hanem a piarista rend is számos támadást kapott a katolicizmus ügyének „elárulása” miatt. A *Religio és Nevelés* (más konzervatív-katolikus orgánumok mellett) széles körben adott teret ilyen, mozgósító jellegű megnyilatkozásoknak, sőt a püspöki kar ennek hasábjain nyilvánosan róttá meg a piarista rendet.¹³³¹ Egyes piaristák ugyanitt igyekeztek védeni magukat az igazságtalan és túlzó vádak ellen, valamint a szakrendszer bevezetése kapcsán egyfajta „középutas” megoldások mellett érveltek.¹³³² A katolikus lapokban ugyanakkor az év vége felé erősödött az egyházpolitikai reformokat megfogalmazó kormányzat elleni nyomásgyakorlás, sőt, egyfajta konzervatív-klerikális ellenzéki mozgalom indításának szándéka. Többen szorgalmazták például az 1848 tavaszán - többek között Szemere Bertalan belügyminiszter határozott rosszallása miatt - megfeneklett petíciós mozga-

¹³³⁰ Érdemes megemlíteni a rendelet által is nyilvánosságra hozott oktatók személyzetét:

Tantárgy	Pest	Buda
természettan	Bammer Károly	Hanák János
görög és német nyelv	Szepessy Imre	Csaplár Benedek
számtan	Spindelhuber Ede	Lutter Ferdinánd
történelem és földrajz	Petlanovics Alajos	Nachtigall Jakab
szónoklattan és költészet	Hindy Mihály	Perlaky László
latin	Sárváry Béla	Vass József
magyar nyelv	Hartmann Lőrinc	Ribiánszky Adolf

¹³³¹ Eljárások a clerus irányában Magyarországon, 1848-ban. II. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 56. sz. (november 7.) 433-437. p.; Pótlékul, a kegyes rend íránt tett nyilatkozatunkhoz. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 58. (november 12.) 452-453. p.; Még néhány szó a budapesti középtanodák íránt. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 60. sz. (november 16.) 467-469. p.; ZALKA JÁNOS: A budapesti ájtatos iskolákról. In: *Katholikus Néplap*, 1848. 21. sz. (november 23.) 161-164. p. stb. III. az említett nyilatkozat: A nm. püspöki kar levele az ájtatos rend „de facto” létező nt. főnökéhez. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 63. sz. (december 5.) 529-531. p.

¹³³² SCHIRKHUBER MÓRIC: [Cím nélk.] In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 59. sz. (november 14.) 460-462. p.; S.[CHIRKHUBER] M.[ÓRIC]: Utólagos fölvilágosítás a budapesti középtanodákról folyó viták ügyében. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 64. sz. (november 26.) 499-502. p. Hasonló, az egyházi illetve a minisztériális álláspont közötti átmenetet képviselte például: NAGY MÁRTON: Nézetek a középtanodák belszerkesztéséről. In: *Figyelmező*, 1848. 12. sz. (augusztus 13.) 45-46. p. stb. A piarista rend 1848-49-es történetére ld. pl.: BALANYI GYÖRGY: Az elindulástól Trianonig. In: A magyar piarista rendtartomány története. Bp., 1943. 13-257. p., 167-176. p.; BÍRÓ IMRE: Purgstaller József (1806-1867). In: Balanyi György (szerk.): Magyar piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok. Bp., 1942. 105-121. p.; ill. részletesen: SARNYAI, 1999. 82-86. p.; a budapesti középiskolák ügyéről még: TAKÁTS SÁNDOR: A főváros alapította budapesti piarista kollégium története. Bp., 1895. 354-360. p.

lom újraindítását.¹³³³ Úgy vélték, a katolikus tömegek mozgásba hozatalával kell eltántorítani a kormányzatot az iskolai rendszer bármilyen reformjának tervétől, ezért szorgalmazták, hogy a püspöki kar az eddigieknél is határozottabban álljon az elégedetlenkedők élére, hívjanak össze iskolai és/vagy szülői gyűléseket, továbbá szorgalmazza a sajtóban tiltakozó levelek nyilvánosságra hozatalát.¹³³⁴

A kormányzat és támogatói azonban állták a katolikus egyháztól illetve közvéleménytől rájuk nehezedő nyomást, és többnyire elvi kérdést csináltak abból, hogy nem tesznek engedményt. A püspöki kar hivatalos emlékiratában felhozott vádakra - mint említettük - az OHB hivatalosan már nem tudott reflektálni, ugyanakkor a kormányzat egyes képviselői, illetve az annak politikájával (közelebbről egyház- és oktatáspolitikájával) azonosuló közéleti személyiségek, publicisták igyekeztek a nyilvánosság előtt ellensúlyozni a katolikus egyházból jövő kritikus véleményeket. Ez részben történhetett spontán módon, részben pedig maga Szász Károly is utalt rá, hogy a minisztérium élni fog a sajtó nyilvánosságának eszközével, hogy felvegye a harcot a katolikus püspöki kar agitációja ellen.

Már a püspöki kar emlékiratának nyilvánosságra kerülése előtt jelentek meg a katolikus akciókat elítélő megnyilatkozások kormánypárti illetve radikális újságírók tollából.¹³³⁵ Az emlékirat megjelenése, a katolikus közélet erőteljesebb megnyilatkozásai után decemberben azután a kormánypárti sajtó sem akart a *Religio és Nevelés* vagy a *Katholikus Néplap* adása maradni. A *Pesti Hírlap* névtelen szemleírója¹³³⁶ így vélekedett: „Kívül a politikán, figyelemre is alig méltatva, legtöbb ember által hírből sem ismerve, s tehát egész hatástalanul egy kis csörömpölés van a *Religio és Nevelés* c. katolikus hírlap hasábjain. Azaz jókora csörömpölés volna biz az, de elvész a mának és tegnapnak nagyszerű küzdelmében. Az egész láрма a közoktatási minisztérium ellen van ütve és oly ingerültséggel folyik, mintha a sátán ellen hívná fel híveit.” Megjegyezték, hogy a népiskolai törvény augusztusi vitája idején Eötvös mérsékelt álláspontja miatt érte az a vád a minisztériumot, hogy túlzott engedményeket tesz a katolikus egyháznak, most pedig utóbbi részéről indul támadás azzal a jelszóval, hogy a hitetlenséget mozdítja elő. A publicista szerint a püspöki kar „hajveszékelése” és a katolikus sajtó „oktalan izgatása” nem más, mint hogy a kormány ellen „a vallás külszínével agitálni némelyek nem áttallanak”. Ez a cikk is az áprilisi törvények szerves folytatását látta a minisztérium rendelkezéseiben és támogatta is azokat, amelybe beleillett az egyház iskolafenntartói szerepének háttérbe szorulása is: „Ha az állodalmi iskolák virágzásra érnek, a felekezeti és

¹³³³ A katolikusok petitioja. 1-4. r. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 57. sz. (november 9.) 441-443. p., 58. (november 12.) 449-452. p., 59. sz. (november 14.) 457-460. p., 60. sz. (november 16.) 465-467. p.; SZABÓ IMRE: Közbeszólás. In: *Katholikus Néplap*, 1848. 25. sz. (december 21.) 193-198. p.; UŐ: Élünk az idővel! In: *Katholikus Néplap*, 1848. 26. sz. (december 28.) 201-203. p. Az aláírásgyűjtési mozgalom újraindításával már a nyáron illetve októberben is kísérleteztek, hogy megakadályozzák a népiskolai törvény tervezetében foglaltak életbe léptetését. Ld. pl. *Katholikus Néplap*, 1848. 18. sz. (november 2.) 137-142. p. Egy év végi pesti aláírásgyűjtésre például: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 73. sz. (december 17.) 575-576. p. stb.

¹³³⁴ Ez utóbbiban igyekeztek is élen járni. Ld. pl.: PADOS JÁNOS: Barátságos szózat, először is álladalmi titkár Szász Károly úrhoz, azután a tisztelendő piarista atyákhoz. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 64. sz. (november 26.) 497-499. p. [vö. ZAKAR PÉTER: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848-49-ben. Bp., 1999. (METEM könyvek, 23.) 82. p.]; Nyilatkozat. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 65. sz. (november 28.) 505-506. p. [A „rozsnói alrendű papság” aláírással.]; KOPICH IGNÁC: [Cím nélkül.] In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 73. sz. (december 17.) 574. p. stb.

¹³³⁵ Ld. pl.: -tm-: Ismét egy Jesuita. In: *Kossuth Hírlapja*, 1848. 123. sz. (november 21.) 539. p. Erre az - egyes feltételezések szerint Táncsics Mihálytól származó - írásra vezércikkben reagált: -ml-: Rövid, igazságos kérelem. In: *Religio és Nevelés*, 1848. II. 67. sz. (december 3.) 521-522. p. Stb.

¹³³⁶ [Cím nélkül.] In: *Pesti Hírlap*, 1848. 238. sz. (december 13.) 1167-1168. p.

magániskolák inkább kevesbedni fognak; mert az élet ösztöne - minden papolás dacára - felkeresteti azt, ami jobb.” Hozzászolt a kérdéshez az egyik személyében is leginkább érintett katolikus pap, Hanák János is.¹³³⁷ A katolikus publicistákhoz hasonló szenvedélyességgel, de értelemszerűen azzal ellentétes következtetéseket levonva fogalmazta meg gondolatait. Nemcsak saját rendjét a piaristákat vette védelmébe (hangsúlyozva, hogy ők már régóta szorgalmazzák a modern szakrendszer behozatalát), hanem a kormányzattal is teljes mértékig azonosította magát. Elítélte azokat, akik „az országos honvédelmi bizottmány rendeletét is megtámadni, s hazánk ily zavaros állapotában a nyilvános törvények ellenére a népet szóval, írással, sőt aláírási ívek köröztetésével bujtogatni merészkednek”, és tételesen védelmébe vette a szakrendszerre való áttérés szükségességét. Kimutatta, hogy a püspöki kar tiltakozása hangzatos mögött politikai számítások is rejlenek, ami jól látszik például abból, ahogy a katolikus alapítványokat féltik: „Aztán miért nem szólottatok akkor, midőn az abszolút kormány zsoldosait, a szabadszellem hóhérait, a cenzorokat (és azok között még protestánsokat is) azon alapítványokból fizette? Akkor hallgattatok, ugye? És most zajt üttök, keresztet fogtok kezeitekbe, s farizeusi álarcot vontok jezsuita képetekre, úgy bujtogatjátok a népet. De hála a fölvilágosodás szellemének, a nép nemigen hallgat reátok, a nép jól tudja, hogy míg őt a túlvilági javak boldog reményével kecsegtetitek, addig ti a zsiros javadalmakra ásisztok; a nép nemigen hiszi már, hogy a kálvinista vagy lutheránus nem üdvözülhet, hanem mindnyájokkal testvéri egyességben él. És ti, sötétség baglyai, a testvériség szent elvét, melyet idvezítőnk alapított meg, ily alávaló, piszkos, önérdék-szülte bujtogatásokkal akarjátok megrontani! Hiába iparkodtok sötétséget csinálni, ha a nap feljött, egy-két szobát sükerülend elhomályosítani, de a nagy mindenségen a világosság árja fog ragyogni.” A magyar kormányval szemben szándékos károkozást feltételezett a „károgó” katolikus lapok „lázító cikkei” részéről, amelynek valódi vesztesét magában a katolikus egyházban jelölte meg: „Ezekkel [a hírlapi támadásokkal] egy-két olvasó-pergető nénikét vagy holmi zsidó-evő antiquariusokat elcsábíthattok, de a józanabb gondolkodású katolikusok utálattal fordulnak el tőletek, mert tudják, hogy jezsuita szellemű lapjaitok március óta sokkal többet ártottak a magyar katolikus egyháznak, mint minden eddigi mozgalmaink.”

A katolikus támadásokkal szemben a közoktatási tárca tételes választ is kívánt adni, melyet Szőnyi Pál, a minisztérium közoktatási osztályának tanácsosa fogalmazott meg, nyilván Szász Károly nézeteivel teljes összhangban.¹³³⁸ Szőnyi terjedelmes - ám így is befejezetlenül maradt - írománya rendkívül mérsékelt hangot ütött meg, s egy precíz hivatalnok alaposságával sorolta az ügyiratszámokat, pénzüsségeket, amelyek mind ellentmondtak annak, hogy a katolikus alapítványokból a kormányzat egy fillért is elvont volna más vallásúak céljaira, vagy hogy a piarista iskolákat már a régi rendszerben is az állam finanszírozta, vagy éppen arra, hogy a konviktusok megszüntetése az érdekelt felekkel történt körültekintő egyeztetés után, sőt épp azok kérésére történt stb. Szerfelett rosszalta, hogy a püspöki kar emlékirata nyilvánosságra került (mérsékelt álláspontjának megfelelően ezért ugyan a *Religio és Nevelés* szerkesztőjét hibáztatta), és udvariasan felhívta a figyelmét a felső klérusnak, hogy vagy nem olvasta a kormányzat hivatalos megnyilatkozásait (rendeleteit a *Közlönyben*, illetve az országgyűlés elé bocsátott pénzügyminiszteri költségvetés-tervezetet), és akkor egyszerűen

¹³³⁷ HANÁK JÁNOS: A szaktanítás és a katolikus lapok. In: *Közlöny*, 1848. 187. sz. (december 14.) 883-884. p.

¹³³⁸ SZŐNYI PÁL: Eszmetisztázás azon vádak körében, melyek a cultusminisztérium ellen a Religio és Nevelés cz. catholicus hírlap hasábjain folytonosan emeltetnek. 1-2. r. In: *Közlöny*, 1848. 192. sz. (december 19.) 905-906., 193. sz. (december 20.) 909. p. Szőnyi Pál (1808-1878) pedagógus, tanügyi író, az akadémia levelező tagja. 1848-ban a minisztérium tanácsosa, bár teljes mértékben azonosult a kultusztárca irányításával, 1849 elején Pesten maradt. Hivatalt a cs.kir. megzallás alatt nem vállalt, ezért aztán sem a júniusban visszaköltöző magyar, sem a későbbi osztrák kormánysszervek nem tartottak igényt szolgálataira. F.KISS, 1987. 602. p.

téved; ha pedig olvasta - márpedig olvasnia kellett - akkor tudatosan terjeszt rossz híreket, és „tudomásával ellenkezőt ír ellenünk az országos honvédelmi bizottmányhoz”. Nem tudni, hogy Szőnyi tényleg ennyire jóhiszemű volt-e a püspöki karral kapcsolatban, vagy inkább ironizált, amikor arról például arról írt, hogy a klérus „alsóbb rendű vádlóink által el hagyván magát ámtatni, hivatkozik ennek oly állítólagos kifejezésére, melyet emberi szem ebben [ti. a *Közlöny*-ben] soha nem látott, emberi fül tőlünk nem hallott, s a kultuszminisztériumi embereknek soha még gondolatjába sem ment”.¹³³⁹ Cikkét folytatni akarta a „vádak szellemi részével” kapcsolatban is, ennek közlésére azonban már nem maradt ideje.

Szász Károly alább közölt válasza jóval rövidebben, de szintén tételesen cáfolta a püspöki kar által felhozottakat, és megfogalmazta a kormány álláspontját az ún. „szellemi rész” tekintetében is. Úgy vélte, a katolikus püspöki kar csak egy tényezője a magyar társadalomnak, a minisztériumok feladata pedig az, hogy utóbbi összességének érdekeit tartsa szem előtt. Leszögezte továbbá, hogy mint minisztériumi tisztviselő az országgyűlésnek tartozik felelősséggel, márpedig, amennyiben „intézkedései az országgyűlésnek nézeteivel egybe hangzanak, könnyen és örömet nélkülözi a magyarhoni püspöki kar egyébiránt nagyra becsült helybenhagyását”. Márpedig az országgyűlésben a népiskolai törvény vitája kapcsán kiderült, hogy a minisztérium jóval mélyebb reformokat is foganatosíthatott volna iskolaügyben az 1848 novemberében kifogásolt rendeleteknél.¹³⁴⁰ Szász megjegyezte továbbá, hogy a katolikus sajtóban kibontakozó kormányellenes agitációra a püspöki karnak bizonyosan befolyása van, és utóbbit igencsak erélyesen kellene figyelmeztetni, hogy hagyjon fel ilyen irányú tevékenységével. Szász Károly mindenestre jótányit sem tért le a megkezdett útról, aminek még a december végi, felfokozott napokban is bizonyosságát adta.¹³⁴¹ S bár 1848 végi reformterveit elsodorták a szabadságharc hadieseményei, a magyar polgári kormányzat 1849 májusában következetesen ott akarta folytatni, ahol a Debrecenbe menekülés előtt abba hagyták. „A magyar nemzeti kormány jól tudván, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség szent elveinek sikeres alkalmazását csak célszerű népnevelés által érhetni el - írta a *Közlöny* már Horváth Mihály miniszterségének idején -, mert nevelés által képeztetik az ember emberré, nevelés és oktatás teszi őt a polgári társaság hasznos tagjává; azért mindjárt alakulásakor fő teendői közé számítá a közoktatás ügyét fölkarolni, s az abszolút kormány alatt behozott szellemölő, elavult tanrendszert nem javítani, mert az javíthatatlan, hanem teljesen újjáalakítani.”¹³⁴² Az új kultusztárca erélyesen fogott hozzá a „felekezetesség régi maradványinak” felszámolásához, és eközben visszatekintett 1848 őszére, amikor a két pest-budai piarista gimnáziumban bevezették a szakrendszert: „De alig indították meg a dús eredményekkel kecsegtető rendszer, alig foglalák el a szaktanárok rendelt helyeiket, a lelkes tanárokat, sőt még a minisztériumot is minden oldalról megtámadták a sötétség barátai, s a vallás védelmének ürügye alatt mindent elkövettek, hogy az üdvös intézkedést akadályozzák, s a szakrendszert mindjárt kezdetben megbuktassák”. A lap közölte továbbá a „feketesárga” kormányzat által foganatosított oktatási rendszerrel kapcsolatban Szőgyény-Marich László

¹³³⁹ Ez utóbbi egyébként bibliai parafrázis.

¹³⁴⁰ Megjegyezzük, ebben az Eötvös-féle 1848-as népiskolai törvénytervezet, valamint annak augusztusi vitája ismeretében bizonyosan igaza is volt. Utóbbiakra ld. pl.: HAJDÚ, 1933.; FELKAI LÁSZLÓ: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp., 1979. (továbbiakban: FELKAI, 1979.); CSORBA LÁSZLÓ: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: SZABAD GYÖRGY (szerk.): A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Bp., 1998. 257-281. p.; SARNYAI, 1999.

¹³⁴¹ December 28-án például közzétette, hogy az iskolafenntartó Somogy vármegye a szakrendszer szellemében nyilvános pályázatot írt ki - a pest-budai gimnáziumok mintájára - a kaposvári középiskolában megüresedett nyelvészeti állásra: *Pesti Hírlap*, 1848. 253. sz. (december 31.) 1228. p.

¹³⁴² A szaktanítás és a feketesárga kormány. In: *Közlöny*, 1849. 131. sz. (június 14.) 494-495. p.

rendeletét, mint „a szellemölő obskurantizmus és jezsuitizmus remek példányát”, melyből nemcsak a szakrendszer megszüntetése, a magyar kormánnyal együttműködő piarista tanárok meghurcolása feltűnő, hanem az is, hogy az iskolarendszernek a katolikus püspöki kar igényei szerinti fenntartását a cs.kir. közigazgatás fontos politikai kérdésnek is tekintette.

DOKUMENTUM

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumból

Az országos honvédelmi bizottnánynak

A magyarhoni püspöki karnak a honvédelmi bizottnányhoz benyújtott, ott 4287. számmal jegyzett s ezen minisztériumhoz véleményadás végett általtett emlékiratában kijelentett aggodalmi merőben alaptalanok:

Iör. Legfőbb aggodalma a tisztelt püspöki karnak onnan ered, hogy volt közoktatási miniszter, b. Eötvös József úr f. évi augusztus 24-én kelt, s a Közlöny 77. számában közzétett rendelete által némely középtanodában a szakrendszer behozatalával oly formán célzott átalakítandóknak, miszerint a vallástan bennük rendszeres tanulmány ne legyen, a tanárok pedig akármelyik bevett vallást követő szaktudósok közül pályázat útján választassanak. Mely rendelkezés, ha életbe léptetnének - a püspöki kar állítása szerint - az iskolákat katolikus szellemökből tökéletesen kivetköztetné, a fenntartásokra alapított fundust rendeltetésétől elvonná, vagyis más szavakkal megszüntetné e honban a katolikus iskolákat, lefoglalná a katol.[ikus] iskolai alapítványokat, s a katolikusok vallási és oktatási szabadságán fennálló intézetein, tulajdonán helyrehozhatatlan sérelmeket ejtene.

Ámbár a rendelet, melyből ezek következtetésképpen kivonatnak, még volt kultuszminiszter, b. Eötvös József úrtól származott, s az ő lelépésével, s a haza szorult körülményei közbejöttével megghiúsulván, teljesedésbe nem ment, mindazonáltal ezen minisztérium, mely annak elveiben teljesen osztozik, felelősségét is elvállalni mindig kész, ha már csak azon egy okból is, mivel az országgyűlés, melynek a közoktatási minisztérium nevelés ügyében bizományosa, éppen azon nézeteket vallotta magáénak és szentesítette mind elvileg, mind az ekként rendezendő középtanodák költségeinek megszavazásával, benne foglaltatván ezen költségek azon 1 1/2 millió forintokban, melyek évenként a nevelés ügyének javítására a kultuszminisztérium által kérettek, s fele részben 1848 második felére meg is ajánltattak.¹³⁴³

De azon állítása a tisztelt püspöki karnak, hogy b. Eötvösnek státus iskolák behozatalát célzó intézkedései az ő lelépése után a vallás és közoktatási minisztérium által rész szerint életbe léptettettek volna, tévedésen alapul és valótalan. Erre ugyanis tetemes költség leendett szükséges (minden középtanodára közel 6000 ft.), mit a hon mostani körülményeiben a honvédelmi bizottnány ki nem rendelhetvén,

a) az egész ország Pest-Budán kívüli minden középtanodáiban tanítás és tanító személyzet - fájdalom - egy hajszálalig az maradt, ami volt,

b) a pesti és budai tanodák eszközölhető javítására a honvédelmi bizottnány 2800 forintokat applacidálván, ezen csekély összeg erejéig tétettek némely változtatások, ú.m.

¹³⁴³ A kultusztárca költségvetésére ld. pl.: FELKAI, 1979. 103. p.

1.)¹³⁴⁴ nem ugyan a tanítói személyzetben, mert erre mint ezelőtt is, a kegyes szerzeti rend tagjai alkalmaztattak a szerzet főnökének ajánlása szerint, hanem

b) a tanításban az eddigi osztályrendszer helyett magoknak a tanároknak ajánlkozására behozatott a szakrendszer, miszerint t.i. minden tanár csak egy tudományt, mely szaktudománya, tanítson, s annak különböző részeit adja elő a különböző osztályokban. Ez a mívelt világban közönségesen elfogadott rendszer sem összehangzási, sem össze nem férhetési viszonyban nem áll a katolicizmussal.

c) Vallást illetőleg megáll[ap]ítottatott azon elv, hogy kiki maga vallására saját vallási lelkésztől taníttassék, szülői gondossága által. Ezen sokszor elhanyagolható szülői gondoskodás helyett maga a szerzet ajánlkozott a vallásnak katolikus növendékek számára tanítására, mi elfogadtatott, a vallástanításra rendes óra - minden tanítási napon 10-11 [óra között] - tűzetett ki, s szorgalmasan folyik is, és ha ezen óra, miként a püspöki kar gondolni látszik, azon okból, mivel a gyermek addig már két órát tanult, célarányosnak nem találtnék, nyilván fenn van hagyva a tanároknak javaslo felterjesztést tenni, az órák legcélszerűbb elrendezéseiről.

d) Elrendeltetett, hogy a tanuló gyermekek ünnep- és vasárnapokon kívül templomjárásra kényszerítőleg ne szoríttassanak. Ezen rendeletet, mely a tudománynak szintügy, mint az igaz és őszinte vallásosságnak érdekében tétetett, csak azon esetben tanálja a minisztérium megmásítandónak, ha felvilágosíttatnék, hogy az a katolika vallás hitágazatával lényegesen ellenkezik.

e) Minthogy a szakrendszer mellett a tanárok azon keresetektől, miszerint magok osztályokból egyes növendékekkel korrepetálván, innen néha tetemes jutalmok volt, elestek, ennek némi kárpótlásául, úgy a valóban derék és jeles tanítók méltó és buzdító jutalmazásául a honvédelmi bizottmány által kirendelt összegből számukra fejenként 160 pf. díjazás szabott, s a derék Hanák volt segédkönyvtárőri fizetésének megtartása mellett tétetett át a budai középtanodához,¹³⁴⁵ hol saját természettani gyűjteményének felmutatásával élénkíti és érdekesebbé teszi tanításait.

Ennyiből és még egy jártával sem többől áll a pesti és budai középtanodák eddigi rendszerének változtatása, melyből a tisztelt püspöki kar annyival kevésbé meríthet aggodalmat, mivel azon kevés költség is, melybe kerülnek, nem az alapítványi pénztárból, hanem a honvédelmi bizottmány rendelete nyomán az álladalomtól telik ki.

2or. Második aggodalmát a tisztelt püspöki karnak okozták a f. évi október 18-án és november 4-én kelt minisztériumi rendeletek,¹³⁴⁶ melyekben mellesleg ezen minisztériumnak azon nézete

¹³⁴⁴ Bizonyára tollhiba, hiszen az itt részletezett pontokat számozás helyett betűkkel (b., c. stb.) folytatta, vagyis ide is a) kívánczolt volna az 1)-es sorszám helyett.

¹³⁴⁵ Hanák János (1812-1849) piarista szerzetes-tanár, természettudós, az akadémia levelező tagja. Az 1840-es években már ismert volt természettudományi műveltségéről, 1848-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium az egyetemi könyvtár segédőrének nevezte ki. Aktívan részt vett az 1848-as egyházi reformmozgalomban, a radikális papság ismert képviselője, az egyik legnagyobb hatású röpiratnak is szerzője (SZERENCSEPATÁKI JÁNOS álneven Szózat az egyházi reform ügyében címmel jelent meg Pesten), ősszel a pesti önkéntesek között fogott fegyvert, majd novemberben - könyvtári állásának megtartása mellett - a budai gimnáziumban tanár lett. (Ld. 11. sz. jegyz.) A cs.kir. csapatok bevonulása után lemondott, bujdosni kényszerült, állásába rövid időre csak 1849 májusában került vissza. Később újra honvédek állt, Perczel táborában élelmezési tiszt lett, egyes adatok szerint hadnagyi rendfokozatban. A szabadságharc bukása után bujdosnia kellett, nevelői állást vállalt, de hamarosan a kolerajárvány áldozata lett. Életére ld. pl.: SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. (Arcanum adatbázis: <http://www.arcanum.hu/catalogus> - 2002. november.) Hadnagyi előléptetésére máshol nincsenek adatok, vö. pl.: BONA GÁBOR (sajtó alá rend.): Hadnagyság és főhadnagyság az 1848/49. évi szabadságharcban. II. köt. Bp., 1998.

¹³⁴⁶ A november 4-i rendeletet ld. pl.: *Pesti Hírlap*, 1848. 207. sz. (november 7.) 1043. p.

említetik, mi egyébiránt b. Eötvösnek lelépése előtt nyilvánított célzataival egybehangzó, hogy a konviktusok, ú.m. a tanuló ifjaknak kényszerített együtt lakása és étkezése eltöröltessenek, s e helyett a költség, melyet az ily konviktusok fenntartása igényel, a tanulók közt segélydíjképpen kiosztassék, miből aztán maguk a növendékek vagy természetes gyámnokaik gondoskodjanak lakásukról s tartásukról.

Hogy ezen rendszer, mely egyébiránt magának egy ily nemű konviktusnak papi elnöke által hozatott indítványba, s csupán a kolozsvári növendék illetőleg vétetett az odavaló Gubernium ajánlatára teljesezésbe, másokra nézve pedig csak tervezetik, a katolicizmussal szintén semmi összefüggésben nincs, magában világos, s valóban ily konviktusok a protestánsoknál is éppen úgy, mint a katolikusoknál gyakorlatba vannak, de másfelől a tapasztalás elég kiáltólag mutatja azon phisicai és erkölcsi káros következtéseket, melyek az ily kényszerített együttlakás s azzal egybekötött életmódokból származnak, miért is ezen minisztérium a józan nevelésben elveihez híven nem szünend is meg azon munkálkodni, hogy az efféle konviktusok minden felforogható jogsértés kikerülésével mielőbb megszüntetessenek, mi részben mennyire óvatosan kívánt eljárni ezen minisztérium, a n.[agy]váradai tankerület igazgatójához bocsátott rendelet ide fogott másából¹³⁴⁷ is látható.

3ik aggodalma a magyarhoni püspöki karnak az, miszerint volt kultuszminister b. Eötvös József úr az ország minden bévett vallásából bizonyos számú ifjakat a népnevelési pályára való tudományos készülés végett poroszhoni tanítóképezdékbe kiküldeni szándékozott s ezen szándékának létrehozásával lelépése után is a minisztérium fel nem hagyott. A magyarhoni püspöki kar becsülete érdekében nem akarja feltenni ezen minisztérium, hogy annak nehézségei egy oly szent és sürgetős szükségű dolog ellen volnának intézve, minemű maga a kiküldés s ettől feltételezett kiképzése éppen azoknak, kik az anyagilag felszabadított nép szellemi és erkölcsi emancipációjának nagy munkájára lesznek meghíva, e szegény honban, mely minden reá tóduló szerencsétlenségeit azon egy kútfőre viheti vissza, hogy népe a műveltségben messze elmaradt, hanem hajlandó ezen nehézségek okát abban keresni, miért küldetnek katolikus ifjak is Poroszhonba, vagyis oly álladalomba, melynek feje protestáns, mire csak azt jegyzi meg e minisztérium, hogy Poroszhonban több katolikus iskolatanítói képezdek léteznek, pl. Boroszlóban, s a kiküldendő katolikus ifjak éppen ily katolikus képezdekbe vannak utasítva, melyeknek szerkezete s gyakorlati jelessége közelismerés szerint

¹³⁴⁷ A dokumentum mellékletének szövege:

„A nagyváradai tankerületi főigazgatónak! Folyó évi 494. sz. a. a nagyváradai növendékről tett jelentése folytában értesítem önt, miképp, mint azon rendetlenségeken és fogyatkozásokon, melyek előadatnak, nem lehet másképp segíteni, mint a növelde megszüntetése által, minthogy ennek természetében van a kóryanag, mely a bajt okozza.

Így szüntetének meg már a kolozsvári József és Terézia című növendék, s ami itt történt, annak kell történni minden növendékre nézve.

Minélfogva ezennel megbízom önt, hogy a nagyváradai növelde megszüntetéséről és a növendékeknek szállás és asztal helyett ösztöndíjakkal ellátásáról ne csak véleményt adjon, hanem tekintetbe vévén az intézet alapértékét az egyes alapítók rendelkezését, a növendékek eddigi ellátásának minőségét és annak ott helyben általok leendő megszerezhetését, szóval figyelembe, mérlegbe és arányba vévén minden ide rúgó körülményeket a helybeliek meghallgatásával, egy gyakorlati, igazságos és életbe léptethető tervet terjesszen ide, s egyszersmind jelelje meg, ha szükség, az egyes alapító vagy pártfogó hatóságokat, kik e tárgyban kihallgatandók volnának. Budapest, nov. 1. 1848.” (A nagyváradai tankerületi főigazgató tisztét ekkor Fábry Ignác csanádi kanonok, majd püspöki helynök töltötte be, aki később szembefordult a szabadságharccal, 1852-től kassai püspök lett. A témáról ld. még Fábrynak - a Szász Károly által hivatkozott és a konviktus nagyon rossz fegyelmi helyzetéről panaszkodó - jelentése mellett valamivel későbbi beszámolóját: F.KISS, 1997. 168-175. p.)

Szász Károly egyébként szintén november 1-én ugyanilyen tartalmú levelet küldött - a konviktus felosztatását egyébként maga kérő - Richter Alajos kassai tankerületi főigazgatónak is, melynek másolatát szintén mellékelte a válasz-irathoz. Minderről röviden ld.: HAJDÚ, 1933. 132. p.

messze felülmúlja más német tartománybeliekéit, pl. a bajorhoniakét. S még a költség tekintetében sem lehet nehézsége a tisztelt püspöki karnak, mert noha 1848-ban nov. 3-án 17244/604. sz. alatt kelt kir. intézkedés értelmében a katolikus képezdek költségeinek s tehát az azok számára készítendő tanárok képzésének is a tanulmányi alapból kellene kielégülni, ezen kiküldendő ifjak mindenkinek, tehát a katolikusoknak is számára a kultuszminiszter az országtól kérte és nyerte is meg a szükséges költséget, miként ez a nyomtatásban közlésben forgó álladalmi költségek tervezetéből a tisztelt püspöki kar előtt is tudva lehetne. Végre

4er ami az alapítványi fundusok idegen célokra fordítását illeti, ez a vád merőben alaptalan, s teljességgel nem áll, mert nemcsak a fennebbiekben meg van mutatva, hogy minden gáncsolás alá hozott intézkedések álladalmi költségen létesítették, de bátran felhívja ezen minisztérium a honnak akármely fiát, mutasson ki csak fillért is, mely ezen minisztérium létrejöttétől fogva mostanig, b. Eötvös alatt vagy azután az alapítványi pénztárból valamely más, az azelőttiektől különböző nemű célra vagy éppen protestáns intézetekre kirendeltetett volna. Míg ezt nem teszi, mert lehetetlen tennie, addig az általános vádaskodásoknak semmi nyomadéka nem lehet.

Általában a felhozott vádaskodásokra, melyeknek tényleges cáfolatával talán igenis hosszasan foglalkozott e minisztérium, csak azt jegyzi meg végképpen, hogy akármelyik minisztériumnak teendőiben iránytűje nem más lehet, mint a törvény, s a nemzetnek az országgyűlésében nyilatkozó akarata. Ezt igyekezte s fogja ezután is folyvást követni igyekezni a kultuszminisztérium is, és ha meg lesz győződve, hogy intézkedései az országgyűlésének nézeteivel egybe hangzanak, könnyen és öröme nélkülözi a magyarhoni püspöki kar egyébiránt nagyra becsült helybenhagyását. Márpedig kétségtelennek tartja ezen minisztérium, hogy az országgyűlésének az iskolák valláshozói viszonyáról nyilvánított nézetei még többre is jogosítottak volna annál, amivel a magyarhoni püspöki karnak visszatetszését magára vonta.

Végre nem mellőzheti el ezen minisztérium a tisztelt honvédelmi bizottmány figyelmét azon körülményre vezetni, hogy amely alaptalan vádak a közlött emlékiratban a kultuszminisztérium ellen felhozattak, ugyanazok ismételve és sokképpen variálva darab idő óta töltik be több oly lapok hasábjait, melyekre a tisztelt püspöki karnak nem lehet, hogy befolyása ne legyen.

Amennyiben ezen megtámadások magányos vélemény nyilvánításának tekinthetők, cáfolásuk s megtorlásuk hasonlóan sajtó útján eszközözendő, mi a fennforgó ügyben rövid idő alatt meg is fog történni. De amennyiben ilyes megtámadások a törvényes határokon túl lépnek, pl. a kultuszminisztérium törvényes hatóságát oktatási ügyekben kétségbe vonják, vagy éppen megtagadják, a szülőket tetteles ellenszegülésre felszólítják, ennyiben a kormány figyelmét igenis igénylik, mert főleg a vallási ügyben vagy annak ürügye alatt a míveletlen népet fölingerelni nagyon könnyű és ha az izgatás bizonyos fokra hágott, akkor a törvényes visszatartás nem csillapít, hanem még inkább ingerel, azért a tisztelt püspöki kart a honvédelmi bizottmány által komolyan felszólítandónak véli ezen minisztérium arra, miszerint hasonló alaptalan vádaskodásoktól mind magát megtartóztatni, mind azokat, kiknek cselekvéséről rendelkezik, ezen megtartóztatásra utasítani hazafiúi szoros kötelességének ösmerje.

A közlött emlékiratot visszazárom.

Budapest, dec. 9. 1848.

a vallás- és közoktatásügyi álladalmi titkár,
Szász Károly

Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon*

A konzervativizmussal foglalkozó esztörténészek valamint a konzervatív párt-szervezeteket kutató politológusok egyaránt gyakran azzal kezdték tanulmányaikat, hogy feltették a „mi a konzervativizmus?” kérdést és megpróbáltak válaszokat, válaszkísérleteket megfogalmazni. Abban többé-kevésbé egységesen egyetértettek, hogy a konzervativizmus általános definíciója nagyon nehéz, a jelenség meghatározását a vizsgált tér és idő egyaránt alapvetően meghatározza.¹³⁴⁸ A konzervativizmusra adandó válaszlehetőségek kivétel nélkül arra keresik a feleletet, hogy pontosan mi is a „konzerválás” tárgya, mi az, amit megőrzésre, átörökítésre méltónak találtak. Ez értelemszerűen mást jelenthetett az Egyesült Államokban, Angliában és Magyarországon, sőt a konzervativizmus meghatározása utóbbi esetében is meglehetősen differenciált, ha például a 19. vagy a 20. században vizsgáljuk a jelentését. Legalább ennyire szerteágazó és problematikus témához jutunk, amikor a „katolicizmus” jelentését igyekszünk definiálni, hiszen - a terminust nyilvánvalóan nem vallási, teológiai értelemben használva - a katolikus egyház közéleti szerepvállalásának, politikai érdekérvényesítési lehetőségeinek egészen más kereteket szabtak a különböző állami berendezkedések, az állam-egyház viszony rendszerei és mindennek időbeli változásai.

Mind a konzervatívokról, mind a politikai katolicizmus képviselőiről általában elmondható, hogy nem nagyon kedvelik az absztrakt elméletek alkotását, önmaguk pártként való elnevezését és definiálását (bár épp a magyar XIX. századból is hozhatók - az öndefiníció és/vagy az elhatárolódás kényszerének hatása alatt született - ellenpéldák), továbbá működésük középpontjába a megőrizni („konzerválni”) kívánt intézményeket állítják.¹³⁴⁹ A konzervatívok esetében - a történelmi kontinuitás fontosságának szellemében - a megőrizni kívánt intézmény lehet maga az állam, a monarchikus berendezkedés, a politikai katolicizmus esetében a konzerválás igénye elsősorban vagy kizárólagos módon a katolikus egyház társadalmi berendezkedéseire/előjogaira vonatkozóan fogalmazódik meg. A két politikai ideológia (katolicizmus és konzervativizmus) között a kapcsolódás ezáltal lehetséges és gyakran létre is jön, ugyanakkor nem szükségszerű. A szerteágazó konzervativizmus-definíciók egybehangzanak abban a tekintetben is, hogy a legfőbb érték a stabilitás, a társadalmi nyugalom és

* Készült az OTKA F 035040 sz. programja támogatásával.

¹³⁴⁸ A konzervativizmus széleskörű általános irodalmának ismertetésétől eltekintettünk. Jelen tanulmányhoz leginkább használtuk: *Kontler László*: Konzervativizmus? In: Konzervativizmus, 1593-1872. Szöveggyűjtemény. Szerk.: *Kontler László*. Bp., Osiris, 2000. (Osiris tankönyvek) III. Id. még: *Mannheim Károly*: A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról. Bp., Cserépfalvi, 1994. (A Társadalomtudomány Klasszikusai.); *Roger Scruton*: Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék. Bp., Osiris, 1995. (Osiris könyvtár); *John Kekes*: A konzervativizmus időszerűsége. Bp., Európa, 2001. A kereszténységgel kapcsolatos konzervativizmus-értelmezésekről magyarul két értekezés tűnik a legalaposabbnak és leginkább átfogó igényűnek: *Balázs Zoltán*: Konzerválni szükséges - de mit? In: Egyházfórum, 1996. 2-3. sz. 4-22. o.; *Endreffy Zoltán*: A kelet-közép-európai katolicizmus és a modernitás. In: Uo., 23-40. o. Id. még: Magyar konzervativizmus. Hagyomány és jelenkor. Szerk.: *Tőkéczi László*. Bp., Batthyány Lajos Alapítvány, 1994. (továbbiakban: Magyar konzervativizmus.)

¹³⁴⁹ Id. pl. Politikatudományi enciklopédia. Szerk.: *Vernon Bogdanor*. Bp., Osiris, 2001. (Osiris kézikönyvek) 303. o.; ill. Id. még: *Egedy Gergely*: Konzervativizmus és nemzettudat. In: Magyar Szemle, 1998. augusztus. [Magyar Szemle Online: http://venus.net.hu/magyarszemle/archivum/7_7-8/5.html - 2002. október]

békesség, még az elkerülhetetlen reformoknak is ilyen körülmények között kell végbemennie. Nem véletlen, hogy kivétel nélkül hangsúlyozzák a család fontosságát (mint a társadalom alapvető intézményének biztonságát), az erkölcsök, a hagyományok, történelmi múlt és a tekintély tiszteletét. Utóbbiak szorosan kapcsolódnak illetve kapcsolódhatnak a valláshoz, azonban csak abban az esetben, ha a vallási életet szervező egyházak intézményesen is érdekelték valamiféle „régí” rend fenntartásában, kontinuitásában.¹³⁵⁰ A konzervativizmus általában ellenzi ugyanis az egyén szabad vallásgyakorlatának - épp a liberalizmus által szorgalmazott - elismerését, hiszen a felekezeti szeparáció, az egyéni vallásosság felértékelődése ugyanúgy „veszélyes” lehet a társadalmi stabilitásra, mint a laicizálódás. Ezért a konzervativizmus többnyire a ma „történelmi”-nek nevezett egyházak stabilizáló, az állami funkciókat kiegészítő, vagy azokkal épp összefonódó szerepvállalásában érdekelt, amely a vallásosság intézményes illetve hagyománytiszteletben megnyilvánuló formáiban fejeződik ki. Nem véletlen, hogy a modernizáció korában gyakorinak számított a katolicizmussal való kapcsolat-keresése.¹³⁵¹

Alábbiakban nem e két eszmerendszer ismertetésére, hanem kapcsolódási pontjaik feltárására vállalkozunk, kizárólag a XIX. századi Magyarország vonatkozásában. Időben elemzésünk kezdőpontjául a konzervativizmus eszmerendszerének első átfogó megfogalmazódását hozó reformkort jelölhetjük ki, egyik lehetséges végpontjául pedig 1895-öt, a politikai katolicizmus első önálló pártjának, a Katolikus Néppártnak a megjelenését, mellyel a konzervativizmus és katolicizmus kapcsolata új, bőven a 20. századba átnyúló dimenziókat is kapott. (A századforduló után megfogalmazódó keresztényszociális majd kereszténydemokrata mozgalmak külön vizsgálat tárgyát kellene, hogy képezzék.¹³⁵²) A magyarországi konzervativizmus periodizációjakor nagyon is találónak véljük Romsics Ignác véleményét,¹³⁵³ aki szerint időben 3 jól elkülöníthető típus jött létre: A reformkori kiváltságörző vagy status quo konzervatívok, akik élesen szemben álltak a polgári átalakulással. A második típusba tartozó, XIX. század második felében létrejött irányzat ezzel szemben elfogadja a polgárosodás realitásait, és annak rendszerébe kíván „a szabad versenyességgel szemben korrekciós mechanizmusokat beépíteni”, míg a harmadik típust az etatizmus, az állami beavatkozás abszolút követelése (antiliberális neokonzervativizmus) jellemzi, melyből például a politikai katolicizmus modern

¹³⁵⁰ Ld. minderről (szempontunkból is nagyon jól használhatóan): *Enyedi Zsolt - Todosijević, Bojan: Konzervativizmus alulnézetben.* In: Századvég, 2001. nyár. [Századvég Online: <http://www.szazadvég.hu/kiado/szv/archivum/21/enyedi.html> - 2002. október.]; ill. vö. *Münnich Iván: A konzervatív lelkiállapot.* In: Magyar konzervativizmus. 143-150. o.

¹³⁵¹ Megjegyzés: Fejtegetéseinket ugyanakkor részben nehezítette, hogy a széles körű konzervativizmus-szakirodalom jelentős részben a 20. századdal foglalkozik, illetőleg a XIX. századra vonatkozóan nem elsősorban katolikus államokban (vagy a katolicizmus vonatkozásában) vizsgálja a konzervativizmus és a vallás viszonyát. Ld. pl. az angol konzervativizmusra, vagy a németországi viszonyokra vonatkozó elemzéseket. Vö. pl. *Góják János: Konzervativizmus és haladás a katolikus társadalmi tanításban.* In: Magyar konzervativizmus. 77-82. o.; *Gregory M.A. Gronbacher: Catholic and Classical Liberal or Why I am not a Modern Liberal, Conservative or Libertarian.* In: America's Situation Report, 2001. [Online: <http://www.sit-rep.com/ea3h.htm> - 2002. október.] 1918 után Magyarországon minden konzervatív önmeghatározásnak szerves része illetve szervező eleme lett a katolicizmus (illetve kibővülve: a történelmi egyházak vallásossága), és az 1989-es rendszerváltás utáni konzervatívok folytatták ezt a hagyományt. Ld. pl. a legutóbbi röpiratirodalomból: *Lánczi András: Konzervatív kiáltvány.* Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2002. 22-23. o.

¹³⁵² Vallásosság és politikai pártpreferenciák viszonyáról az eddigiek mellett ld.: *Enyedi Zsolt - Körösnéyi András: Pártok és pártrendszerek.* Bp., Osiris, 2001. (Osiris tankönyvek) 61-66., 87-94. o. stb.

¹³⁵³ *Hankiss Elemér - Romsics Ignác: Konzervativizmus és jobboldaliság.* Fontolva haladók, múltba tekintők, reformerek. [Farkas Zoltán interjúja] In: *Mozgó Világ*, 2000. január. [Mozgó Világ Online: <http://www.mozgovilag/januarl.htm> - 2002. október.]

irányzatai is elágaztak. Amennyiben e magyar konzervatív spektrumot tekintjük, az első két típust és egyházpolitikához való viszonyát kell vizsgálatunk tárgyává tenni, mégpedig - a magyar állam jellegváltozásainak megfelelően - négy periódusban, melynek határpontjait az áprilisi törvényekben, a szabadságharc leverésében és a kiegyezésben jelölhetjük meg.

A „politizáló egyház” és a konzervativizmus kapcsolatkeresése 1848-ig

A XIX. században a liberalizmus kihívásként hatott külön-külön mind a katolikus egyházra, mind az európai konzervatív politikai rendszerekre illetve csoportosulásokra.¹³⁵⁴ A polgári állam illetve a szabadelvűségen és az egyenjogúságon alapuló polgári társadalom megteremtésére irányuló liberális térhódítással kapcsolatban elmondható, hogy a Szent Szövetség - alapvetően az állam elnyomó szerepére, az adminisztratív visszaszorításra alapozott - „régiflexei” helyett illetve mellett az 1830-as évektől új típusú válaszdásra készítette a kiváltságok fenntartásában érdekelt társadalmi osztályokat és politikai elitet.

Magyarországon az 1832-36-os országgyűlésen színre lépő, sokszínűsége ellenére is a polgári átalakulás programján egységesen munkálkodó reformellenzék kihívása vezetett oda, hogy az évtized végén Dessewffy Aurél vezetésével megfogalmazódott az önmagukat „fontolva haladókként” meghatározó „új”-konzervatívok vitapozíciója.¹³⁵⁵ A Dessewffy által papírra vetett 1839. januári emlékirat, majd az ennek alapján a Habsburg-birodalom újkonzervatív politikai magatartását megalapozó ún. Jarcke-memorandum lényegében azt a stratégiát vázolta, hogyan lehet a reformok kormányzat oldaláról történő kezdeményezésével, illetve a liberálisok által sikerrel alkalmazott eszközök (politikai többség megteremtése a megyegyűlésekben illetve az országgyűlésben, sajtó stb.) kisajátításával kifogni a szelet az ellenzék vitorlájából. A társadalmi és politikai reformok merev ellenzése helyett azok kisajátítását, továbbá mérsékelt, a kiváltságrendszer alapjait nem érintő változtatások javaslatba hozását tekintették feladatnak, abban a reményben, hogy ezáltal a nemesség nagyobb arányban eltántorítható a reformokat szorgalmazó ellenzékétől. Bár a konzervatívok gyakran hangoztatták a „trón és oltár szövetségét”, feltűnő, hogy az 1840-es évek elején született konzervatív programok lényegében nem foglalkoztak egyházpolitikai kérdésekkel, valamint nyomát sem találjuk ezekben a programokban a katolikus társadalmi tanítás korabeli értelmezésének. A korai konzervatív program elsődlegesen társadalom- és gazdaságpolitikai kérdésekre, valamint a leendő kormánypárt által követendő stratégiai feladatokra koncentrált. Különösebben azért sem foglalkozott a papsággal, mert nyilvánvaló volt: az egyház - érdekeire való tekintettel - úgymintegy „automatikusan” a konzervatív tábor támaszának számít.

¹³⁵⁴ Ld. erről részletesen: *Gergely Jenő*: Katolicizmus és liberalizmus. In: *Múltunk*, 1998. 3-4. sz. 201-225. o.

¹³⁵⁵ *Dénes Iván Zoltán*: Közüggyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp., Akadémiai, 1989. 31-36. o. Megjegyzés: a magyar szakirodalomban a konzervativizmuson belül újkonzervatívnak egyaránt nevezik a reformkorban kibontakozott „fontolva haladó” csoportot, és ugyan-ezzel a meghatározással találkozunk a XIX. század végén színre lépő áramlatokkal kapcsolatosan. Nézetünk szerint a terminus használata mindkét esetben jogos. Ugyanis saját koruk konzervatív politikájának céljaival azonosultak, ugyanakkor (a liberális kihívás visszaszorításában a korábbi eszközöket elégtelennek ítélve) azt átfogó módon megújítani kívánták. (Még ha 1848 után a reformkori konzervatívok joggal minősültek újra ó-konzervatívoknak. Ld. alább.) Előbbire ld. pl.: *Pajkossy Gábor*: Az újkonzervativizmus. In: 19. századi magyar történelem, 1790-1918. Bp., Korona, 1998. 227-229. o.; *Velkey Ferenc*: Programviták - Széchenyi külvéleménye és az újkonzervatív vitapozíció. In: *Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században.) Szerk.: Veliky János*. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 96-99. o.; utóbbira átfogóan pl.: *Szabó Miklós*: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. In: *Századok*, 1974. 1. sz. 3-65. o.

A liberális kihívásra adott konzervatív válaszok és stratégiák egyházpolitikai vonatkozásait meghatározta és egyben jellemezte is a reformkori magyar liberalizmus vallásossághoz való viszonya. Nyilvánvaló, hogy az abszolutizmussal szembeforduló, rendi-függetlenségi hagyományokra támaszkodó (ezért inkább a klasszikus, mint a kortárs nyugati liberalizmussal rokonítható¹³⁵⁶) magyar szabadelvű politika nem kaphatott vallásos vagy egyházas jelleget. E hagyományoknak a protestáns vallásszabadságért folytatott küzdelmekhez való kötődése miatt, továbbá azért, mert (előbbiekkal összefüggésben) a tekintélyelvű katolikus egyház a Habsburg-abszolutizmus támaszai közé tartozott, a társadalmi és politikai modernizáció igénye nem kaphatott vallási színezetet.¹³⁵⁷ Sőt - mindehhez hozzávéve az ország Európában példátlan felekezeti tagoltságát - a vallási egyenjogúság eszméje az 1830-as évektől már nem a kedvezőtlenebb helyzetben lévő egyházak (például a protestánsok) kebelében fogalmazódik meg, hanem az egész egyházi szférán kívülről érkezik. A magyar liberalizmust így kezdettől jellemezte az egyéni (belső) és az egyházas (intézményes) vallásosság éles elkülönítése, valamint a katolikus egyházzal természetes módon kialakult, „többfrontos” küzdelem.

A katolikus egyházon, mint a XIX. században „potenciálisan legnagyobb antiliberális erőn”¹³⁵⁸ belül ugyanakkor ebben az időszakban még a katolikus egyházon belül sem alakult ki a politikai szerepvállalás megújítása iránti igény. A püspöki kar az országgyűlés felső tábláján, a káptalani követek az alsó táblán, a közélet iránt érdeklődő alsópapság pedig a vármegyegyűléseken rendszerint merev, jogvédő álláspontot foglalt el, és szinte kizárólag az egyház előjogaival kapcsolatos kérdésekben hallatta a hangját. Minden bizonnyal túl nagy jelentőséget tulajdonítottak a bécsi udvarban illetve általában a fennálló rendszerben meglévő biztosítékoknak. A minden változástól irtózó I. Ferenc uralkodása alatt a katolikus egyház csorbítatlanul őrizte társadalmi-politikai előjogait, és ezért általában nem, vagy csak burkoltan sérelmezte Bécs részéről a jozefinista állam-egyház viszony továbbélését. A jozefinista egyházpolitika egyébként általánosságban gyakorlatias módon egyesítette az állami felügyelet „atyáskodó” szerepét a katolicizmus rendi előjogainak széles körű biztosításával.¹³⁵⁹ Mindennek következménye lett, hogy a közélet iránt érdeklődő egyházi és világi katolikusok kevésbé váltak érdekeltté a közvetlen politikai szerepvállalásban, hiszen tényleges eredményt leghatékonyabban úgyis elsősorban a bécsi udvar - jozefinista eszközökkel korlátozó, ugyanakkor a kiváltságokat éberén őrző - intézkedésétől remélhettek.

Pedig 1833-ban szembesülnie kellett az egyháznak azzal a ténnyel, hogy a liberális ellenzék által követelt átfogó reformnak nemcsak gazdasági vagy társadalmi (például a jobbágyszabadságot vagy a közteherviselést stb. érintő), hanem markáns egyházpolitikai vonatkozásai is vannak. A felekezetek egyenjogúságára, az állam és az egyház elválasztására irányuló javaslatok konkrétan a vegyes házasságok és az áttérések kapcsán fogalmazódtak meg, s az egyháziak - leszámítva egy-két szélesebb látókörű személyt, például az 1834-től

¹³⁵⁶ Erről részletesen pl.: Szabó Miklós: A magyar nemesi liberalizmus, 1825-1910. In: Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Bp., Gondolat, 1993. 150-181. o.; külön. 155-157. o.

¹³⁵⁷ Dénes Iván Zoltán: A magyar liberálisok szellemi horizontja és értékvilága, 1830-1848. In: Uo. 123-149. o., 125. o.

¹³⁵⁸ A találó kifejezésre (ill. a magyar liberálisok egyházpolitikájára általában) ld.: Tőkész László: A magyar társadalom a liberalizmus befogadásának korában. In: Kortárs, 1992. 9. sz. 3-20. o., külön. 7-8. o.

¹³⁵⁹ Vö. pl. Katus László: A magyar katolicizmus a XVIII-XIX. században. (Jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás). In: A katolikus egyház Magyarországon. Szerk.: Somorjai Ádám - Zombori István. Bp., Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1991. 59-74. o.; Kósa László: Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. században. In: Magyar konzervativizmus. 69-76. o., külön. 71. o. stb.

püspök Lonovics Józsefet - legfeljebb csak csodálkoztak, hogy a protestánsok jogaiért síkra szálló ellenzék számos meghatározó szónoka ekkor már római katolikus. (Például Deák Ferenc, Beöthy Ödön stb.) Az 1839-40-es országgyűlésen a liberálisok újra követelték az 1791/26. tc. által nyitva hagyott, illetve a „kor szelleme” által megkövetelt vallásügyi törvény elfogadását, ám hosszú és heves vita után az uralkodó, V. Ferdinánd ennek szentesítésére nem volt hajlandó.

Az 1840-es évek elején, elsősorban a sajtó nyilvánosságának szélesedése az újkonzervatív programot széles körben ismertté tette, ugyanakkor még mindig nem indult - egyik fél részéről sem - politikai kapcsolatkeresés a közéleti szerepet vállaló egyháziak és a „fontolva haladók” között. Desseffy Aurél 1842-ben bekövetkezett haláláig ugyan néhány alkalommal szót emelt az egyházi érdekek védelmében, illetve a hírlapokat egyháziak is forgatták, mindez nem lépett túl a korábbi, kiváltságvédő politika hagyományos képviselőjén. Ennek megváltoztatását még az 1841-43 között lezajlott - a vegyes házasságok áldásmehtagadása körül kibontakozott, nemzetközi dimenziókat is nyerő - rendkívül heves egyházpolitikai viták sem indították el, pedig épp e vita elfajulása döbbszerűen rá az egyháziakat, hogy a liberálisok által szorgalmazott vallásügyi törvényt Bécs sem halogathatja sokáig. A nagyszámú sajtócikk és röpirat zömmel egyházi személyek írták, és ezekben csak az egyház „törvény adta” évszázados jogait hangoztatták, a vegyes házasságokkal, az egyházi vagyonnal, az egyháziak törvényhozásban, közigazgatásban, bíraskodásban stb. élvezett kiváltságaival kapcsolatosan, alig-alig látjuk nyomát annak, hogy túl tudtak illetve akartak volna lépni az egyház „sérelemeinek” és történelmi előjogainak hangoztatásán. Világi konzervatívok pedig alig-alig szóltak hozzá ehhez a kérdéshez az egyház oldalán, ha pedig megtették - mint például gróf Majláth János a *Nemzeti Újság* hasábjain - többnyire népszerűtlen, ókonzervatív szemlélettel tették ezt.

A konzervatív politika és a katolicizmus új típusú kapcsolatkeresésére az 1843-44. évi országgyűlés alatt illetve közvetlenül utána került sor. A katolikus egyház stratégiaváltását két tényező kényszerítette ki: egyrészt az országgyűlésen minden korábbinál erőteljesebben lépett fel a liberális ellenzék (sőt, már „betörték” az egyház soraiba is, hiszen Wurda Károly győri kanonok híressé vált beszédében tett hitet a „szabad egyház szabad államban” elv mellett), másrészt már a diéta elején nyilvánvalóvá vált, hogy a sokat halogatott vallásügyi törvényt szentesíteni fogják. A vegyes házasságok ügyét liberális szellemben - átmenetileg - lezáró 1844/3. tc. elfogadását az egyház nem tudta megakadályozni, annak létrejöttét pedig súlyos kudarcként, az esetleges következményeket tragikus veszélyként élte át. 1844-ben több bizalmas egyházi tanácskozássra is sor került, melyen a püspökök és az alsó tábla káptalani követői vettek részt.¹³⁶⁰ Ezek részben a kialakult politikai helyzet diagnosztizálásával, részben pedig a követendő stratégia kimunkálásával teltek. Már az is újszerűnek számított, hogy március 10-én a püspökök a politikai érdekeiket határozottan megjelenítő sajtó megteremtéséről tanácskoztak, hiszen a liberálisok előretörését - egyébként joggal - nem kis részben sikeres és népszerű sajtójuknak, elsősorban Kossuth *Pesti Hírlap*-jának tulajdonították. Az elhangzottak már utaltak a politizálás eszközeinek megújítási igényére. Október 21-én a püspökök, majd 27-én a káptalani követek tartottak értekezletet, s különösen ez utóbbi tekinthető az új típusú katolikus politizálás nyitányának.¹³⁶¹ Kiinduló gondolatuk az egyháziak politikai mozgósításának szükségességéhez kapcsolódott, helyzetértékelésüket a katolicizmus

¹³⁶⁰ Ld. ezekről összefoglalóan: *Sörös Pongrácz*: A kath[olikus] klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. In: *Katolikus Szemle*, 1901. X. sz. 865-890. o.

¹³⁶¹ Utóbbi jegyzőkönyvét közzétűk: *Fazekas Csaba*: „Az idő ránk is terhesedett” Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXV-XXXVI. Szerk.: *Veres László - Viga Gyula*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1997. 255-272. o.

fenyegetettségéhez kapcsolták. Ld. pl.: „Mik ez ország gyűlésén szőnyegre hozattak, és az ellenzék által pártoltattak, ha csakugyan országgyűlési határozatokká válnak, mit mi jelen politikai állásunkat tekintve, nem tartunk éppen lehetetlennek, a klérusra veszélyt hozandnak, s a katolika egyház politikai jogait le fogják rombolni, mostani állását éppen úgy alá-süllyeszteni, mint ez már más katolika országokban [...] megtörtént. Úgy van, az idő komoly intése hívott fel minket e lépésre, gondolatink sajgó szívünk érzéséből emelkedtek. Az egyházi rendnek, ha a köz hiedelem szerént voltak e honban valaha kényelmes napjai; azok már elmúltak, a vihar fejünk felett zuhog, a filozófia, mint Franchonban, már itt is tárogatja diadalit. Nem közönséges időkben élünk, rendkívüli ez, mert nem a béke ideje. El kell tehát mindent követnünk, hogy magunktól és utódainktól a fenyegető veszedelmet elháríthassuk. Legalább ha férfiasan fogunk szembeszállani az idő viszontagságaival, az utókor nem fogja azt mondhatni rólunk, hogy gyáván hagyók oda a fényes jogokat, a tekintélyes helyeztetet, melyet az egyháznak dicső elődeink fényes tettei s boldogító munkássága megszereztek.” A liberálisok egyházpolitikai programjának további előretörését - a „hagyományos” eszközök alkalmazása mellett - a katolikus érdekek melletti mozgósítással, a közéletben való fokozott részvétellel, a sajtóra gyakorolt hatás és „jogvédő” röpiratok kiadásának fokozásával próbálták elérni. A reformerek számára a liberális egyházpolitika kibontásához a vegyes házasságok áldásmegtagadása jelentette a konkrét, sérelemként is argumentálható elemet, ugyanezt a politizáló katolikusok abban ragadták meg, hogy az egyházi rend 1825 óta - hasonlóan a szabad királyi városokhoz - az országgyűlés alsó tábláján csak tanácskozási joggal és 1, kollektív szavazattal rendelkezett. A fejenkénti szavazatjog visszanyerésére (a korábbi erőtlén és szórványos tiltakozások helyett) szervezett politikai mozgalmat indítottak, értelemszerűen összefüggésben azzal, hogy az 1844/3. tc.-kel épp a törvényhozásban szenvedtek vereséget.

1844 végén a formálódó katolikus politikai mozgalomban fontosnak tartották a fontolva haladók megnyerését az egyház ügyének (ld. pl.: „az alsóbb klérussali gyakori érintkezést, és nyájasabb társalgást, úgy ezt szinte a világi előkelők és nemesek irányában annál inkább szükségesnek tartjuk, minél inkább kénytelenek valánk tapasztalni, hogy közülök sokan ügyünk pártolására csak azért nem szólaltak fel, mert az eránt kellően fel világosítva nincsenek”), ekkor még nem vetődött fel első helyen a világi konzervatívokkal való intézményes kapcsolatfelvétel szükségessége.¹³⁶² Utóbbiak ugyan a kormánypárt elkötelezett hívei között természetesen számítottak az egyháziak magától értetődő támogatására, de soraikban még ritka az olyan megnyilatkozás, mint például Apponyi Györgyé, aki már 1843 őszén felismerte, hogy a liberális egyházpolitikai előretörés szervezett katolikus politizálás indukálásához vezethet: „Hogy az ilyen [ti. a liberálisok törekvéseinek való katolikus] ellentállás és védelem ingerültséggel történik, azt - fájdalom! - a szegény hazánkat most gyötresztő vallási súrlódások eléggé bizonyítják. S habár ezen ingerültség a katolikus hitsorsokat még eddig el nem foglalta, ha az egyház védelmét még közügyé nem teszik is, azt nem a jelen mozgalmak igazságának, hanem csak azon biztosságnak kell tulajdonítani, melyben a katolikusok maguk hitükre nézve eddig léteztek, azon elbizottságnak talán, mely elnyomatást és megtámadtatást még nem tapasztalt. Ezen nyugodt érzet, ezen elbizottság mindazáltal az ilyen próbát soká ki nem állaná, s nemsokára méltó aggodalomra ébresztené, és közérdek egyesítené a

¹³⁶² Megjegyzés: Az 1844-1848 közötti időszakra - így az alábbiakra - ld. részletesen: *Fazekas Csaba*: Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártban. Adalékok a pártalakulás kezdeteihez a reformkori Magyarországon. In: *Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak*. Szerk.: *Molnár András*. Zalaegerszeg, Zalaegerszegi Szabadelvű Kör, 1998. 73-112. o.

katolikusokat azon védelemben, mellyel vallásuknak tartoznak.”¹³⁶³ Hasonló gondolatokat, az állam és az egyház egymásra utaltságának eszméjét még szintén a diéta alatt egyházi oldalról is megfogalmazták.¹³⁶⁴

Az országgyűlés sikertelenségéből a közélet egésze levonhatta a következtetést, hogy a rendszer átfogó reformjára az adott intézményrendszer keretei között aligha van lehetőség. A liberálisok ezért tulajdonítottak egyre nagyobb jelentőséget a felelős kormány illetve a népképviselő eszméjének, a konzervatívok pedig a régi intézményrendszer stabilitásának. Apponyi alkancellári (majd kancellári) kinevezésével lényegében a „fontolva haladók” stratégiája vált a kormányzat meghatározó rendszerévé. Ugyanakkor a közélet valamennyi szereplője levonta azt a következtetést, hogy szükség van az azonos nézeteket vallók politikai és/vagy társadalmi egyesületeinek, érdekképviselőiteinek létrehozására. Ezért került sor liberális oldalon a Védegylet, a Pesti Kör és az Ellenzéki Kör, illetve a konzervatívoknál a Közhasznú Gyűlde létrehozására, melyek a pártok megalakulását készítették elő. Ami az egyháziakat illeti, 1844 végén - a polgári átalakuláshoz való viszony később tipikussá váló értelmezésének megfelelően - az új vallási törvénnyel létrejött helyzet tudomásul vételét tekintették irányadónak, ugyanakkor egyre gyakrabban hangoztatták, hogy a fennálló viszonyokon további változtatás nem képzelhető el. A figyelmüket az egyház stabilitása mellett - ismét tipikus konzervatív érveléssel - az államrendszer stabilitására, a „békés haladásra” összpontosították, általában abból a megfontolásból, hogy „a katolika vallás viszonya a polgári élet s álladalommal oly szorosan szövődött össze, hogy a katolika egyház érdekeinek sérelme az álladalom sérelmét szükségképp maga után vonná”.¹³⁶⁵

A politikai szervezkedés szükségességét az egyháziak is felismerték, és értelemszerűen szűkebb nyilvánosság előtt, de ugyanolyan intenzitással fogtak hozzá, mint a reformellenzék vagy a konzervatívok. 1845-46 folyamán feltűnő, hogy a fentebb említett káptalani követek levelezésében egyre gyakrabban foglalkoztak a világi konzervatívokkal való kapcsolatteremtés kérdésével, saját politikai érdekeik megjelenítése kapcsán pedig joggal állapíthatjuk meg, hogy az a „fontolva haladás” egyházpolitikai kifejeződésévé vált. Egyre nagyobb arányban kapcsolódtak be a Gyűlde tevékenységébe is. A katolikus szervezkedés központi figurája Fogarassy Mihály nagyváradi kanonok (később c. püspök és a pesti hittudományi kar tanára) lett, mellette az egyházi rendből Körmöczy Imre, Bezeredy Miklós, Sárkány Miklós, Liphay Endre nevét érdemes megemlíteni, a felső klérusból pedig különösen Scitovszky János pécsi és Lonovics József csanádi püspökök karolták fel a mozgalmat. Fogarassy egy katolikus könyvkiadó alapításának előkészítése, valamint a szervezkedésük koordinálása céljából egyre intenzívebb kapcsolatokat tartott fent a konzervatívokkal, és 1846 nyarán bekerült a konzervatív párt programját kidolgozó központi választmányba is.¹³⁶⁶ A Gyűlde utolsó elnökének pedig a pesti konzervatívok meghatározó alakját, Körmöczy Imrét választották.¹³⁶⁷

¹³⁶³ Felséges Első Ferdinánd [...] által [...] 1843-dik évi május 14-kére rendelt Magyar-Országgyűlésen a Méltóságos Fő-Rendeknél tartatott országos ülések naplója. II. köt. Pozsony-Pest, Országgyűlési Irományok Kiadóhivatala, Landerer és Heckenast, 1843. 117-118. o.

¹³⁶⁴ Ld. pl.: K.I. [Körmöczy Imre]: Státus és Egyház! I. r. In: Világ, 1844. február 17. 105. o. stb.

¹³⁶⁵ K.I. [Körmöczy Imre]: Vallás a közéletben, az 1843/4diki törvényczikk után. I. r. In: Budapesti Híradó, 1844. december 20. 423. o.; ld. még ugyanerről: Majláth János: A katholicizmus Magyarországon politikai szempontból. In: Nemzeti Újság, 1844. november 29.

¹³⁶⁶ Dénes Iván Zoltán, i.m. (1989) 129. o.

¹³⁶⁷ Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp., 1998. 179. o.

Figyelemre méltó, hogy Dessewffy Emil, Apponyi György, Szécsen Antal és a konzervatív pártszervezés valamennyi prominense politikai csoportjuk „organizációjakor” a megnyerhető és aktív papi személyeket külön csoportként kezelte. (A hivatali apparátus tagjai, illetve az ismert világi birtokosok mellett.) Nem véletlen, hogy a meghatározó egyházi személyek külön meghívást kaptak a Konzervatív Párt 1846. november 12-i zászlóbontó gyűlésére,¹³⁶⁸ és ha személyesen nem is tudtak megjelenni, teljes egyetértésükről biztosították a párt létrejöttét. Az eseményre azonban nemcsak azért készültek, mert „állásuknál fogva konzervatívok”, vagyis a kiváltságörzés fenntartásában érdekeltek voltak, hanem azért is, mert az új párttól az egyház szempontjainak érvényesítését remélték. A konzervatív programot¹³⁶⁹ azonban úgy fogadták el és hirdették meg, hogy az semmilyen speciális egyházi érdeket nem foglalt magában. Ebből az következett, hogy Dessewffy Emil és elvbarátai a rendszer fenntartásában érdekelt konzervatívok között tartották számon az egyháziakat, de mozgalmuknak nem kívántak katolikus jelleget adni. Tekintettel arra, hogy szervezkedésük kezdeti szakaszában a kormányzat támogatására, valamint a következő országgyűlés alsó tábláján a többség megszerzésére helyezték a hangsúlyt, és ezt a katolikus törekvések nyílt támogatása korlátozhatta volna.

Az egyháziak nem is vették könnyen tudomásul, hogy törekvéseik - elsősorban a káptalani szavazatok ügye - nem került be a párt programjába, a homályos megfogalmazások („a jelenlevő konzervatívok [...] pártjokat más, akár az országgyűlési elemek rendezésébe vágó, akár egyéb szükséges javításokat illelhető intézkedések szorgalmazásától elzárni nem kívánják”) pedig nem nyugtatták meg őket. Elégedetlenségüknek egy másnap, 13-án tartott tanácskozáson adtak hangot, azonban ennél jóval tovább is léptek, és meghatározták a katolikus politizálás lényegét, valamint sajátos konzervativizmus-értelmezésüket.¹³⁷⁰ A tanácskozás programnyilatkozatnak is beillő jegyzőkönyvében a Konzervatív Párt céljaival való teljes azonosulásukat fejezték ki, mind elvi, mind stratégiai kérdésekben, és kinyilvánították, hogy közéleti tevékenységüket ennek szolgálatába állítják: „elhatározott szándoka lévén az egyházi rendnek az alkotmányos többségre vergődő konzervatív pártot mind alakulásában, mind pedig egyéb alkotmányyszerű működéseiben minden törvényadta jogainak használatával erélyesen támogatni: ugyanezen konzervatív párttól ő is méltán követelheti, hogy az egyházi renddel kezet fogva ezt megsértett jogainak visszaállításában hatályosan, és hasonló erélyességgel gyámolítsa”. Az egyháziak deklarálták, hogy a „politikai pártmozgalmak elhatározó időszakában” a katolicizmus érdekeit önálló, aktív közéleti tevékenységgel, szervezkedéssel kívánják képviselni. Ez azonban nem önálló párt létrehozását jelentette, hanem az eszmei azonosságra, valamint a liberális ellenzék visszaszorításának közös érdekére való tekintettel a Konzervatív Párthoz való csatlakozást, és annak - számukra kedvező - irányba való terelésének szándékát. Nyíltan meg is fogalmazták: „jelen politikai körülmények közt a klérusnak magát oly politikai tényezővé szükség alakítani, mely a konzervatív ügy elővitelében sokat nyomjon, s így ötlet mind a kormány, mind a konzervatív párt nélkülözhetlen alkrésznek tekintse”, ugyanakkor tekintettel voltak arra, hogy épp ez a világi konzervatívokkal kialakult közös érdek teszi szükségessé az egyházi szervezkedés bizalmas, nem a nyilvánosság fórumai előtt zajló kibontakozását. Ami pedig a politizáló egyháziak rövid

¹³⁶⁸ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) P 90. (= Dessewffy család levéltára. Acta Politica, a Konzervatív Pártra vonatkozó iratok) 3/k. sz. n.

¹³⁶⁹ A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-1849-ben. Szerk.: *Andics Erzsébet*. I. köt. Bp., Akadémiai, 1981. 206-216. o.

¹³⁷⁰ Részletesen: *Fazekas Csaba*: A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. (Eset-tanulmány: Katolikus politikai program 1846-ból). In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyar-országon, 1848-1918. Szerk.: *Sarnyai Csaba Máté*. Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001. (METEM könyvek, 29.) 29-45. o.

távú stratégiáját illeti, az 1840-es évek pártpolitikai csatározásaiban bevethető valamennyi eszközt felvonultatták ők is. A sajtó mellett erőteljesen szorgalmazták a megyegyűlések látogatását (ott nem csupán az egyházpolitikai kérdésekhez való hozzászólást), az ingadozók megnyerésére tett kísérleteket, sőt a konzervatívokhoz és az ellenzékhez hasonlóan (előbbiekhöz igazítva) negyedévente külön, programalkotással és stratégiai kérdésekkel foglalkozó értekezletek tartását Pesten. Ahogy egyik, 1847-es értekezletük emlékeztetőjében meg is jegyezték: „mind az itt, Pesten tartott konzervatív konferenciák eredményeiből, mind pedig eddig tapasztalt politikai ügyállások konstatírozásából az együtt tanácskozó egyháziak mindinkább meggyőződtek volna afelől, hogy az alsó tábla klérus tetteleg elnyomott országgyűlési szavazatjogának visszaállítására általában a magyar klérusnak, különösen pedig a közelebb érdekletteknek mindazon eszközöket mozgásba kell hozni, melyek erkölcsileg szabadok lévén, egyszersmind az alkotmányos állásból és jogszerűségből fejlenek ki, s az egyszer megindított követelési s cselekvési úton időszakonként tovább haladni és előre nyomulni szükséges”.¹³⁷¹

Vagyis a politizáló egyháziak nagyon is jól értették és magukénak vallották a korabeli konzervativizmus értékeit, követték illetve alkalmazták annak stratégiáját. Mozgalmukat 1848 tavaszáig ez a felfogás határozta meg. A szervezeti különállás lehetősége Fogarassyék számára fel sem merült, ugyanakkor a Konzervatív Párton belül markáns önállósággal, platformként jelentek meg. Az egykorú feljegyzések, sajtócikkek nyíltan a konzervativizmus és a katolicizmus „természetes szövetségéről” beszéltek, és a Fogarassy-féle mozgalom eszmeiségének széles körben - világiak közötti - terjedését tükrözték. A Nemzeti Újság vezércikke például közvetlenül a Konzervatív Párt 1847. márciusi értekezlete előtt így írt: „[fontos, hogy a papok] elveikben a radikalizmus veszélyes mezejére ne tévedjenek, hanem a józan konzervatív párt elemeit növeljék, mint a klérusnak természetes szövetségesét. [...] A magyar klérusnak alkotmányos élete csak a konzervatív pártban vagyon, valamint a radikális [párt] reá nézve a halál mérgét hordja. [...] Szent érzelemtől lelkesülve mondjuk ki, miként csekély nézetünk szerint a klérusnak minden halogatás nélkül a konzervatív párttal nyíltan egyesülni, és buzgón működni szükséges.”¹³⁷²

A nyilvánvaló ideológiai rokonság mellett a kiváltságörző konzervatívok és az egyház között 1847 elejére kialakult a stratégiai szövetség is. Apponyi György január 8-án kelt memorandumában¹³⁷³ a káptalanok fejenkénti szavazatának helyreállítását is a megvalósítandó célok között említette, amiért cserébe a katolikus egyház hathatósan fogja támogatni a konzervatív többség megeremtését. Ebben ugyanis a további liberális egyházpolitikai reformok megakadályozásának zálogát látják. Ami a megyegyűléseken illetve az 1847 őszi országgyűlési követválasztásokon való egyházi részvételt illeti, kétségtelen, hogy az egyház feltűnő aktivitással támogatta a konzervatívok jelöltjeit illetve programját, és ezért könyvelhetett el bizonyos sikereket a káptalani szavazatok ügyében, hiszen több vármegye is felvette követutasításai közé. A tisztújítások illetve a követválasztások harcaiban a konzervatívok és a katolikusok szövetsége még jobban összeforrt, és utóbbiaknak komoly szerepük volt egyes vármegyékben a liberálisok visszaszorításában.¹³⁷⁴ Jellemző példaként idézzük Scitovszky János pécsi püspöknek Apponyihoz intézett levelét, melyben arra panaszkodott, hogy a

¹³⁷¹ Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 182/XI. (= Sárkány Miklós hagyatéka) 9. sz.

¹³⁷² A.J. [Andrássy József]: A clerus, mint a conservatív párt egyik alkotó eleme. I. r. In: Nemzeti Újság, 1847. március 12. 157-158. o.

¹³⁷³ A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe I. köt., i.m. 236-237. o.

¹³⁷⁴ Ld. erre például több esetet: Fazekas Csaba, i.m. (1997) 98-99. o.

tiszteletbeli kanonokok és a segédlelkészek Baranyában megfosztattak megyegyűlési szavazat-joguktól, ami nehezítheti a kormánypárt győzelmét: „Ha valamikor, napjainkban, midőn az ellenzék minden kitelhető módon tagait szaporítani igyekszik, [...] felettébb szükséges, hogy az egyháziak törvényes jogaikat gyakorolván, a konzervatívok pártja értelmi súly és szám-többség által erősödjék, [különben] az oppozíciónak merénye emelkedik, ha a konzervatívok száma kisebbségben, ezeknek az alkotmány melletti erélyes fellépése megszoríttatik.”¹³⁷⁵ Az országgyűlési követválasztási csaták szóharcaiból kiderül, hogy az egyháziak több helyen is elérték: a konzervatív szónokok az „ősi alkotmány” védelmébe hangsúlyosan beleértették a katolikus egyház kiváltságait biztosító régi törvények fenntartását. Liptó megye követutasítá-saival kapcsolatban egyikük például így fogalmazott: „Hajdan a politikusok a vallást és a vallásos egységet nézték a státus alapjának, és azért törvénykönyveikben a vallásnak első helyet adván, státusvallást szentesítettek. Nem így gondolkoznak némely mostani politikusok; ők vallás nélküli státust akarnak, a vallási egységet pedig az emberi nemre nézve átoknak tekintik, s azért törvényeik a régi egy státusvallás folytonos korlátozása és elnyomtatása. Mit csudálkoznak tehát, ha időnkben a politikai vélemények harcához a vallási nézetek harcát is vegyülni látjuk.”¹³⁷⁶ Kétségtelen, hogy az 1846-47-es politikai csatározások még a rendi keretek között folytak, ugyanakkor az alsó tábla követekének választása és illetve tárgyalásai már megfelelték a polgári törvényhozásban megszokottnak, és „erős parlamentáris élet pezsgett”.¹³⁷⁷ E „pezsgéshez” pedig természetes módon társult a politikai katolicizmus előfutárainak fellépése.

Az egyháziak felfokozott várakozásait igazolta, hogy az 1847. november 11-én megnyílt országgyűlésen az uralkodói előterjesztésben - a konzervatív pártprogramból átemelt javaslatok mellett - konkrétan szerepelt a káptalani követek szavazatjogának visszaállítása. Ugyanakkor az alsó tábla már 17-i ülésén határozottan leszavazta az egyházi rend fejenkénti szavazatának helyreállítását, miközben a szabad királyi városokét határozottan támogatta. A politizáló egyháziak csalódottan ugyan, de a konzervatív tábor elkötelezett tagjaiként vettek részt a továbbiakban is az országgyűlés munkájában.¹³⁷⁸

A konzervativizmus és a katolicizmus lehetőségei 1848-1849-ben

Történetírásunkban alig-alig találkozunk a problémafelvetéssel: volt-e egykorúan számottevő vagy nagyobb hatású konzervatív értelmezése az 1848-as forradalomnak, illetve ha igen, beszélhetünk-e ahhoz kapcsolódóan a katolicizmus önálló arculatáról. Ha megpróbálunk erre választ keresni, mindenekelőtt érdemes megkülönböztetni az áprilisi törvényekkel létrejött polgári államhoz, valamint a nemzeti önvédelmi háborúhoz való viszonyt. Nyilvánvaló ugyan-is, hogy a fegyveres önvédelem gondolatával való azonosulás nem jelentette egyértelműen a polgári-liberális magyar állam berendezkedésével és intézkedéseivel való teljes egyetértést, ami korábbi történetírásunkban gyakran leegyszerűsítő szemléletként fogalmazódott meg.

¹³⁷⁵ MOL. C 44. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum politicum comitatum.) 1847. 1. kf. 189. t.

¹³⁷⁶ Budapesti Híradó, 1847. október 28. 289-290. o. Az elfogadott ellenzéki szemléletű követutasítást továbbá úgy minősítették, melyek „a más vallásúak érdekeinek kiterjesztésére, a katolikus, már törvényszentesítette jogoknak korlátozására és elnyomására céloznak”.

¹³⁷⁷ *Szekfü Gyula: A XIX-ik és XX-ik század.* In: Hóman Bálint - Szekfü Gyula: Magyar történet. V. köt. Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936. 143-604. o., 383. o.

¹³⁷⁸ Ld. minderről: *Fazekas Csaba, i.m.* (1997) 100-103. o.

Az 1848. márciusi fordulattal (a bécsi és pesti forradalmakat, a felelős nemzeti kormány kinevezését, és a feudális társadalmi rendszer lebontását követően) a Konzervatív Párt, mint önálló politikai erő egy csapásra széthullott. Nemcsak az általa megőrizni kívánt társadalmi rendszer alapelemei roppantak meg (például a jobbágyfelszabadítással), hanem annak a Habsburg-birodalomnak az egésze is, amelybe a rendi Magyarország az általuk képviselt kormányzati rendszerben beletagolódott. Az áprilisi törvények szentesítésével a konzervatív politikai szervezet fenntartása értelmetlenné, prominens vezetőik közéleti szerepvállalása pedig lehetetlenné vált. A legtöbb, amit 1848 tavaszán tehettek, az az új viszonyok tudomásul vételében, a további társadalmi-politikai változások veszélyességének hangoztatásában, valamint a létrejött állapot stabilizálásában merült ki, például az áprilisi törvények vitája kapcsán a kárpótlás biztosításában stb.¹³⁷⁹ Illetve ehhez társult még 1848 tavaszán-nyarán egy másik jellemző konzervatív attitűd: a kormányra került liberálisokhoz való alkalmazkodás. Nemcsak az 1848 előtti politikai szervezetek fenntartása/átmentése vált ugyanis értelmetlenné, hanem - legalábbis átmenetileg - a közélet pártosodása is. A Batthyány-kormány a forradalom vívmányaként született, feladata az áprilisi törvények által kijelölt átalakulás végrehajtása (valamint a társadalmi békesség fenntartása) lett. Ugyanezt a szerepet kapta az első népképviselői országgyűlés is, nem véletlen, hogy annak képviselőit nem pártpolitikai alapon választották, hanem szinte kizárólag a liberális reformerek közül kerültek ki. Politikai polarizáció a liberális táboron belül indult csak meg, s a radikálisok csoportosulása klub-, majd párt-jellegű szervezetek létrejöttéhez is vezetett. A forradalom és szabadságharc idején még nem nyílt lehetőség a mérsékelt szabadelvűek és a modern konzervativizmus képviselőinek - például az angliaihoz hasonló - szerves fejlődés útján történő pártosodására, később pedig az abszolutizmus tette lehetetlenné ugyanezt.¹³⁸⁰ A Konzervatív Párt fontos társadalmi bázisát adó arisztokrácia korábban keményen ragaszkodott a kiváltságainak fenntartásához, konzervativizmusát 1848-ban csak a forradalom továbbfejlődésétől való félelme szorította ideiglenesen háttérbe.¹³⁸¹

A volt Konzervatív Párt bázisát adó szervezetek (helytartótanács, kancellária stb.) megszűnése után a katolikus egyház maradt az egyetlen, korábban a párthoz kötődő intézmény, így a konzervativizmus egyik tartaléka is. Először is azt kell megállapítani, hogy az áprilisi törvények vitájában az egyháziak (elsősorban a felső táblán a püspöki kar, kisebb részben az alsó tábla kanonokjai) azt a magatartást követték, miszerint elvben elismerték az átalakulás érdekében meghozandó törvények szükségességét, a gyakorlatban azonban inkább fékezni kívánták a folyamatot. Az egyházi tized megszüntetéséhez is március 18-án - álláspontunk szerint - kényszeredetten járultak hozzá,¹³⁸² de nagy viták kísérték a felelős kormányban a vallás- és közoktatásügyi tárcával kapcsolatos §-t, valamint különösen a vallásügyről átfogóan rendelkező 1848/20. tc. elfogadását is. Ha az egyháziak 1844-ben a 3. tc.-et az említett ellenérzésekkel fogadták, 1848-ban nyilvánvalóan aligha azonosultak a katolikus egyház kiváltságainak felszámolásával, a teljes felekezeti egyenjogúság és viszonyosság deklarálásával,

¹³⁷⁹ Ld. pl. *Szécsen Antal*: Nyílt levél elvbarátaimhoz. In: Budapesti Híradó, 1848. április 18. Ld. még: Die Conservativen in Ungarn und die Centralistaion. Zur Beleuchtung der ungarischen Zustände. Von einem Altliberalen. Leipzig, 1850. 15-24. o.

¹³⁸⁰ Ld. erről: *Beksics Gusztáv*: I. Ferencz József és kora. In: *Márki Sándor - Beksics Gusztáv*: A modern Magyarország, 1848-1896. Bp., Athenaeum, 1898. (A magyar nemzet története, X.) 469-470. o.

¹³⁸¹ A nemesség konzervativizmusáról ilyen értelemben ld.: *Eötvös József*: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. II. köt. Bp., Révai, 1902. (Báró Eötvös József Összes Munkái, XIV.) 270. o.

¹³⁸² Ld. erről részletesen: *Fazekas Csaba - Gyulai Éva*: A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXIX. Szerk.: *Veres László - Viga Gyula*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2000. 165-188. o.

voltaképp az egész átalakulási folyamatot ellenérzésekkel, kényszeredetten fogadták. Hám János szatmári püspök a felelős nemzeti kormányról szóló paragrafusok vitájában nyíltan ki is jelentette: „kívánom, hogy a katolikus anyaszentegyház a maga törvényes jogaiban sértetlenül megtartassék”, és általában az egyház ügyeibe való illetéktelen állami beavatkozástól, az uralkodó felségjogait veszélyeztető eljárástól tartottak.¹³⁸³ A törvényjavaslatok vitája során több alkalommal is óvást emeltek, sikertelenül. Például március 24-én a szabad királyi városokról szóló törvény vitája alkalmával, de leginkább erélyesen a vallás ügyéről rendelkező 20. tc. kapcsán.¹³⁸⁴ Április 2-án ugyanis Fogarassy Mihály tett olyan indítványt az országgyűlésben, hogy a bevett vallásfelekezetek tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát kimondó paragrafusba tegyék be a „saját hitelveik és egyházi szerkezetük épségben tartása mellett” klauzulát. Bár Fogarassy és a többi püspök is nagy beszédekben üdvözlötték „alkotmányos életünk békés átalakulásának nagy korszakát”, a „polgári szabadság nagy eszméjét”, mégis törekvéseik tartalmi megfogalmazása a kiváltságörző konzervativizmus jegyeinek továbbélését viseli magán. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az említett kiegészítést a katolikus egyház fennálló viszonyainak minél inkább változatlanul való megtartására kívánták volna felhasználni. A módosításokat az országgyűlés elvetette, így újra a püspöki kar óvása mellett fogadták el az említett törvényt. Ezt követően került sor katolikus világiak és egyháziak részvételével április 6-án arra az értekezletre, melyben egy, az egyház érdekeit összefoglaló 4 pontos petíciót szerkesztettek, ezt azonban az országgyűlés elutasította.¹³⁸⁵ Az újabb politikai kudarc csak fokozta az egyháziak keserűségét a törvényhozás irányát illetően. Az országgyűlésben el nem ért kiegészítések, valamint a további egyházpolitikai törekvések megelőzésére aláírásgyűjtési - vagyis a katolikus tömegeket mozgásba hozni szándékozó - akcióba kezdtek, melyet a kormányzat felesleges agitációnak minősített és leállított. Az egyház számára a további negatív fejlemények elkerülésére a katolikus autonómia (önkormányzat) megteremtése látszott a leginkább járható útnak, ennek érdekében a petíciós mozgalom ügyét a továbbiakban is napirenden tartották, ez vált a katolikus politizálás szervező pontjává. („Hogy a katolikus közönség ekképp mellőzött petícióját sorsára nem hagyhatja, és hagyni nem fogja, az a dolog természetéből és a minden oldalról nyilatkozó katolikus közvéleményből világos” - szögezte le például az esztergomi főkapitánus május elején.¹³⁸⁶)

Történetírásunk az utóbbi időszakban bemutatta, illetve sokoldalúan elemezte azt a folyamatot, hogy 1848-ban milyen elemi erővel törtek felszínre az egyházon belüli reformmozgalmak, milyen eszméket fogalmazott meg a liberális illetve a radikális papság.¹³⁸⁷ Ugyanakkor

¹³⁸³ Felséges Első Ferdinánd [...] által [...] 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a mélt.[ósá]g[os] Fő Rendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, Országgyűlési Irományok Kiadóhivatala, 1848. 393-395. o.

¹³⁸⁴ Uo. 408., 466-473., 486-500. o.

¹³⁸⁵ A petíciós mozgalomról ld. pl. egykorúan: [Fogarassy Mihály]: Emlékirat, az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől. Pesten, Trattner-Károlyi, 1848. 61-82. o.

¹³⁸⁶ Az esztergomi főkapitánusnak a magyarhoni kath. egyház valamennyi főpásztoraihoz intézett fölszólítása. In: Religio és Nevelés, 1848. május 7. 293-296. o. Az autonómiára vonatkozó irodalomból ld. legutóbb: Sarnyai Csaba Máté: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóig. In: Századvég, 2001. nyár. [Századvég Online: <http://www.szazadveg.hu/kiado/szv/archivum/21/sarnyai.html> - 2002. október.]

¹³⁸⁷ Ld. pl. Zakar Péter: Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848-49-ben. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848-1918. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001. (METEM könyvek, 29.) 53-62. o.; Uő: A forradalom és szabadságharc liberális egyházi megközelítései. In: Századvég, 2001. nyár. [Századvég Online: <http://www.szazadveg.hu/kiado/szv/archivum/21/zakar.html> - 2002. október.] stb.

kétségtelen, hogy az áprilisi törvényekkel létrejött magyar állam berendezkedésével és a kormányzat politikájával kapcsolatosan legalább ennyire erőteljesen tovább éltek illetve újra fogalmazódtak a konzervatív-klerikális interpretációk is. (Még ha a korábbi időszakokkal ellentétben jóval kevésbé tudtak élni a nyilvánosság eszközeivel.) Utóbbiak 1848 tavaszán helyzetértékelésüket szinte kivétel nélkül úgy foglalták össze, hogy a történeteket tudomásul kell vennie az egyháznak is, sőt hangsúlyozni, hogy a létrejött szabadság az egyháznak valódi érdekében áll, maga is azért harcolt. Az egyház - fogalmazott Fogarassy Mihály az 1848-as átalakulást kommentálva - „a régibb kormány-rendszertől megválásának, s az újhoz állásának manifesztumát mutatta be az országnak. Lemondván elébbi helyzetéről, az új alkotmány-formában álláspontot keresett magának, [...] de úgy látszik, kevesen értették meg e lojalitást. [...] mivel a katolikus egyháznak legőszintébb szabadelvűségét [sic!] is hierarchiai törekvések színével szokták gyanúsítani, s így keletkezett az első föllépés ellenében némi ellenszenv.”¹³⁸⁸ A politizáló egyháziak egy másik prominense, Körmöczy Imre 1848 májusában szükségét érezte, hogy külön nyilatkozatban adjon magyarázatot korábbi tevékenységéről.¹³⁸⁹ Többek között így írt: „Az elv és rendszer, melyet sokakkal pártoltam, az ismert események közt megbukott, s a győzedelmi diadal az ellenzéki párté lett. Igen természetesnek találom azért, hogy többen kérdezik, mint vélekedem én mint a volt konzervatív párt egyik hűséges és állandó tagja? Mint helyezem be magam az újabb állásba? S miért vagyok most oly tétlen, kiről csak egy évvel [ezelőtt] is azt mondták, hogy nagyon buzgón működöm a nyilvánosság terén?” Az átalakulás megtörtént - fejtegette -, sőt az új alap-törvényeket az uralkodó szentesítette, vagyis ez ellen fellázadni a magyar alkotmányosság elleni politikai akciónak minősülne. Az új kormány iránti bizalmat azonban Körmöczy nemcsak ezért nyilvánította ki, hanem azért is, mert a legfontosabbnak a társadalmi stabilitást és a forradalmak negatív következményeinek elkerülését tartotta, s erre csak a Batthyány-kormányban látott garanciát. Egykori pártjáról így nyilatkozott: „A jelen állapotban már a pártoknak - értem az előbbieket - létezni nem is lehet. Ugyan mi jelentősége lehet ma az egykori konzervatív pártnak? Nézeteim szerint semmi; legfeljebb nemzetünk polgári életében történelmi emlékül szolgálhat.” Az új körülménybe való beilleszkedést, továbbá a múlt lezárását szorgalmazta, saját korábbi szerepét pedig azzal hátrította el, hogy senki nem sejtette, hogy az átalakulás ennyire békésen és gyorsan fog majd végbemenni. Leghelyesebbnek a közélettől való visszavonulást tartotta magára nézve.

Az ekkoriban született katolikus sajtócikkek, röpiratok, prédikáció-szövegek¹³⁹⁰ a stabilitás szükségességének hangoztatása mellett lényegében egységesek abban a tekintetben is, hogy a rendszerváltoztató folyamat lezárása mellett foglaltak állást. Az egyház szempontjából - ismét tipikusan konzervatív érveléssel - a fennálló viszonyokat elfogadhatónak tartották, annak megváltoztatásától azonban idegenkedtek. Épp ezért - többnyire azzal a jelszóval, hogy a katolicizmus nem lehet az átalakulás további vesztese - elleneztek minden további, az állam-egyház viszonyt érintő reformot. Márpedig sejtethető volt, hogy az új kormány munkába állása, majd a népképviselői országgyűlés megnyitása után sokan szorgalmazták az áprilisi törvényekben csupán általánosságok szintjén megfogalmazott folyamat következetes végigvitelét, például az egyház iskolafenntartói jogosítványait, nagybirtokait, megmaradt társadalmi előjogait illetően. A Batthyány-kormány ebben az időszakban az érdekek kímélete szempontjából nagyon is mérsékelt, kompromisszumos egyházpolitikát folytatott, melynek

¹³⁸⁸ Fogarassy Mihály, i.m. 82. o.

¹³⁸⁹ Körmöczy Imre: Nyilatkozat. Pesten, Beimel, é.n. [1848]

¹³⁹⁰ Ld. pl. a Religio és Nevelés vezércikkeit március-június között, ill. a prédikációk közül pl.: Hoványi Ferenc: Vallás és szabadság. Bécs, é.n. [1848] stb.

látványos jele volt a megüresedett püspöki székek betöltésében való tevékenysége. (Számos püspöki széket kifejezetten konzervatív egyházi személyiségek foglaltak el.) Kossuth gyakran idézett visszaemlékezésében¹³⁹¹ részletesen ismerteti, hogy bár a kormányzat elveivel ellenkezett az óvatos, kompromisszumos egyházpolitika, a küszöbön álló polgárháborúra tekintettel nem kockáztathatták idő előtt a katolicizmussal való nyílt konfliktust.¹³⁹²

1848 tavaszától azonban a katolikus egyháziak megnyilatkozásaiban a viszonyok tudomásul vételét, társadalmi békességet stb. szorgalmazó megfogalmazások helyét fokozatosan az új kormány részéről elszenvedett sérelmek, a katolicizmus ügyének fenyegetettsége vette át. A kultusztárca élére került liberális katolikus Eötvös Józsefnek kezdettől küzdenie kellett az egyház bizalmatlanságával, mely szinte valamennyi, a korábbi állam-egyház viszonyon megölycsékély módosítást is kezdeményező lépését kísérte.¹³⁹³ Már külön püspökkari tiltakozás megfogalmazásához is vezetett a papság nemzetőri (fegyveres) szolgálatának ügye,¹³⁹⁴ ami a honvédelmi törvény vitájában is folytatódott.¹³⁹⁵ Különösen éles konfliktusra a kormány oktatáspolitikai tervezetei kapcsán került sor. Az egyházi iskolák rendszerének változatlan formában történő megtartása (az iskolafenntartói jogoktól a tantárgyak - például a hitoktatás - ügyéig) súlyos politikai kérdésként merült fel, melyben az egyház társadalmi befolyása megőrzésének zálogát látta. Augusztusban a népiskolai törvény vitája kapcsán egy darabig még az Eötvös-féle - az egyház által elfogadhatatlan - kompromisszumos tervezet is veszélyben forgott, de végül is a felsőházban sikerült elnapoltatni az ügyet.¹³⁹⁶ Az ősszel már a minisztérium egyházügyekben való illetékességét, sőt annak létjogosultságát is megkérdőjelezték, továbbá a katolicizmus elleni támadásnak, az egyház veszélyeztetésének minősítették a még Eötvös által tervezett, de távozása után csak ideiglenesen bevezetett középiskolai reform ügyét.¹³⁹⁷ Jellemző például Bartakovics Béla rozsnói püspök tiltakozó levele, melyet a középiskolák ügyében kiadott kormányrendelet „nyilván kijelentett antikatólikus szelleme” ellen írt.¹³⁹⁸ Ebben leszögezte, hogy az országot fenyegető katonai veszélyre való tekintettel

¹³⁹¹ Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet. Sajtó alá rend.: *Kossuth Ferencz*. Bp., Athenaeum, 1900. küln. 339-342. o.

¹³⁹² Érdekességként megemlíjtük, hogy van olyan értékelés is, mely kifejezetten „konzervatívnak” minősíti egyházi vonatkozásban az áprilisi törvényeket és azok végrehajtását, legalábbis ahhoz képest, hogy nem került sor szekularizációra, az egyház belső szerveződésébe való radikálisabb beavatkozásra, a cölibátus eltörlésére stb., még ha ezeket a kérdéseket heves viták és széles körű támogatás kísérte. Ld. pl. *Marczali Henrik*: Korunk állami és társadalmi alkotásai. Bp., Franklin, Révai, 1905. (Nagy képes világtörténet, XII.) [Magyar Elektronikus Könyvtár, 1998. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/europa/marcali> - 2002. október] I. r. VIII. fej.

¹³⁹³ Ld. pl. *D. [Danielik János]*: Nyilatkozat a vallás- és közoktatási ministeriumnak május 8-dikán kelt hivatalos tudósítás iránt. In: *Religio és Nevelés*, 1848. május 28. 361-363. o.; *Frecska Alajos*: Viszhang a vallás bérceiről. In: *Uo.*, 1848. július 25. 81-82. o. stb.

¹³⁹⁴ *Religio és Nevelés*, 1848. július 30. 97-99. o. A kormány végül engedett az egyház kérésének.

¹³⁹⁵ *Közlöny*, 1848. augusztus 31. 424-425. o.

¹³⁹⁶ A vitáról részletesen ld.: *Csorba László*: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. Szerk.: *Szabad György*. Bp., Magyar Országgyűlés, 1998. 257-281. o.; *Sarnyai Csaba Máté*: Oktatás-laicizálási törekvések és a katolikus felsőklérus 1848-ban. In: *Fiatalkor egyháztörténeti kollokviuma*. Szerk.: *Kósa László*. Bp., ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999. 69-104. o.

¹³⁹⁷ Előbbire ld. pl. *Perger János*: A magyar kath. egyház és a cultusminister. In: *Religio és Nevelés*, 1848. október 10. 340-342. o.; a püspöki kar tiltakozására: *Uo.*, 1848. december 7. 537-539. o.

¹³⁹⁸ MOL. H 56. (= A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Római katolikus egyházi osztály iratai.) 16. kf. 3. t.

nem kíván a kormányzat ellen agitálni, de súlyos szavakkal bélyegezte meg annak tevékenységét: hangot adott például azon sejtésének, hogy „csak a katolika egyház lebilincselésére állítottatott volna fel a vallási és oktatási minisztérium”, mely „már úgyszólván egyszerű modorban dekatolizálásunkra irányzott hajlamáról” ismert. Az oktatásügy mellett fenyegetettnek érezték az egyház vagyoni helyzetét, elsősorban nagybirtokait.¹³⁹⁹

Összességében azt mondhatjuk, hogy 1848 végéig a katolikus egyház politikai szerepvállalását az áprilisi törvényekkel létrejött alkotmányos rendszer elfogadása jellemezte, mozgásterüket kizárólag annak keretei között határozták meg. Ugyanakkor ez a szerepvállalás joggal tekinthető a kormánnyal szembeni konzervatív ellenzéki pozíció felvállalásának, mind a Batthyány-kabinet, mind az Országos Honvédelmi Bizottmány esetében. A katolikus konzervatív gondolkodás szorosan kapcsolódott a Habsburg-monarchiához, mint a törvényesség letéteményeséhez, ezért az uralkodói szentesítéssel felállt kormányrendszer alkotmányosságának, legitimitásának elvét az utolsó pillanatig fent kívánták tartani. (Ezt jól mutatja az október végén a püspöki kar által az uralkodóhoz intézett felirat, melyben utolsó kísérletet tettek a nemzet és a király megbékéltetésére, utóbbit is emlékeztetve az általa szentesített törvényekre.¹⁴⁰⁰) A liberális kormány ugyan - utalva ismét Kossuth idézett szavaira - mérsékelt, óvatos lépésekkel próbált az áprilisi törvényekben kijelölt egyházpolitika útjára lépni, az egyház számára azonban ez elfogadhatatlannak bizonyult, már csak azért is, mert tovább éltek bizonyos jozefinista hagyományok, és a kormányzat (az osztályadalmi illetve nemzeti érdekekre tekintettel) bele kívánt szólni bizonyos belső egyházi ügyekbe is.¹⁴⁰¹ A „mi lett volna, ha” kezdetű kérdésfeltevés ezúttal is értelmetlen, megkockáztathatjuk viszont a feltételezést, hogy az 1848 őszi kibontakozó jogvédő katolikus politizálás békés és alkotmányos körülmények között nyilvánvalóan egyre erőteljesebben folytatódott volna. Ennek igényére nemcsak a kormányzatra nyomást gyakorló aláírásgyűjtésekkel, politikai célzatú gyűlésezések szorgalmazásával (vagyis tömegbázis kiépítésével) kapcsolatos megnyilatkozások¹⁴⁰² utalnak, hanem az a szándék is, mely a szervezett katolikus politizálás megváltozott keretek közötti újraindítására irányult. Ez kiderül például a *Religio és Nevelés* egyik december elején megfogalmazott elemzéséből,¹⁴⁰³ mely abból indult ki, hogy az áprilisi törvények óta a katolikus egyház csak kívülről befolyásolhatja a törvényhozó és végrehajtó hatalmat. Ez pedig összefogásra, a katolikus érdekek szervezett megjelenítésére kényszerít, mondván: „ily állapotban más eszközökről kell gondoskodnunk, ha azt akarjuk, hogy honunk politikai terén számbavétezzünk”. Ilyen eszköznek számít a sajtó fegyvere, s bár az anonim szerző (feltételezésünk szerint Danielik János) egy új katolikus hírlap megindítását a fegyveres konfliktus elmúltával nélkülözhetetlennek, rövid távon viszont időszerűtlennek vélte (elsősorban a „klérusnak a március előtti kormányhoz” való kötődése miatti bizalmatlanságra tekintettel), a közéleti szerepvállalással kapcsolatban figyelemre méltó gondolatokat fogalmazott meg: „Eléggye gyakran emlegetni soha nem lehet: ki a politikába bele nem szól, politikai halott. [...] Tehát önvédelmünk, az önfenntartás ösztöne kívánja, hogy a politikai életbe

¹³⁹⁹ Ld. pl. *Danielik János*: A katolicus egyházi javak- és alapítványokról tulajdonjogi tekintetben. Pest, 1848.

¹⁴⁰⁰ A Fogarassy Mihály által Olmützbe eljuttatott dokumentumot V. Ferdinánd elutasította.

¹⁴⁰¹ Amikor például Zichy Domokos veszprémi püspök székét az Országos Honvédelmi Bizottmány üresnek nyilvánította, a püspöki kar tiltakozott az intézkedés ellen. A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-1849-ben. Szerk.: *Andics Erzsébet*. II. köt. Bp., Akadémiai, 1952. 190., 225-226. o.; vö. mindezt: *Kósa László*, i.m. 71. o.

¹⁴⁰² *Szabó Imre*: Közbeszólás. In: *Katolikus Néplap*, 1848. december 21. 193-198. o.; *Uő*: Élünk az idővel! In: *Uo.*, 1848. december 28. 201-203. o. ill. *Religio és Nevelés*, 1848. II. 73. sz. (december 17.) 575-576. o. stb.

¹⁴⁰³ *Katolikus irányú politikai hírlap*. In: *Religio és Nevelés*, 1848. december 3. 522-524. o.

irányadólag befolyjunk. De ezenkívül más, nem kevésbé hatalmas ok is van, mely egy katolikus irányú politikai lapnak megindítása mellett harcol. Van tudniillik katolikus politika is, melyet most, midőn minden utcaszöglettről népboldogító teóriák hangzanak, s egész Európa szociális vajúadásban kínlódik, képviseletlenül hagyni nem szabad.” Nyilvánvaló, hogy ez a szándék az 1848 előtti konzervatív politizálás megújítására vonatkozott.

Más kérdés, hogy Windischgrätz támadása következtében végleg kenyértörésre került a sor, és a politizáló katolikusok többsége ekkor már az uralkodót választotta a Debrecenbe menekült liberális kormányzat ellenében. Véleményünk szerint ebben a magatartásban nem elsősorban az fejeződött ki, hogy kilátástalannak ítélték a magyarok katonai ellenállásának esélyeit, hanem az, hogy az egyház érdekeinek érvényesítését sokkal inkább remélték a cs.kir. oldal győzelmétől, mint a liberális magyar kormányzattól. A püspöki kar jó része azonban nemcsak névleg állt át, hanem tevékeny szerepet is vállalt Windischgrätz oldalán, közben beadványokban hangoztatták az uralkodóhoz való hűségüket és egyúttal szorgalmazták az egyház érdekeinek érvényesítését.¹⁴⁰⁴ Az ebben leginkább aktív püspököket (továbbá Fogarassyt és Körmöczy Imrét is) tevékenységéért a magyar kormány ugyan hazaárulóknak minősítette,¹⁴⁰⁵ de januártól a legérdekesebb fejlemény mégis talán az osztrák abszolutizmus oldalán reaktivizálódó konzervatívok álláspontja volt. Utóbbiak ugyanis - túl azon, hogy szinte kivétel nélkül aktív szerepet játszottak a bevonuló cs.kir. majd cári csapatok segítségével¹⁴⁰⁶ - már az önvédelmi háború befejezése utáni időszakra koncentráltak, és saját politikai programjuk megteremtésén munkálkodtak. Ennek érdekében bizonygatták, hogy Magyarországon a Habsburg-ház konszolidációja és a forradalmi elemek felszámolása nem képzelhető el az ő szerepvállalásuk nélkül, továbbá ennek kidomborítására mélyen elítélték minden más közéleti tényezőt, melyek „erélytelensége” a liberálisok győzelméhez vezetett. Nemcsak szakítottak korábbi szövetségesükkel, a magyar kormánnyal szemben korábban is bizalmatlan, ekkor már egyértelműen cs.kir. oldalon álló katolikus egyház prominenseivel, hanem az ő megbélyegzésükkel is igyekeztek személyüket előtérbe tolni. Gróf Andrássy György illetve különösen Dessewffy Emil 1849. januári emlékiratai súlyos szavakkal ítélték el a püspökök és általában a papság „botrányos” magatartását.¹⁴⁰⁷ De jó érzékkel vette észre, hogy a márciusi olmtüzi alkotmány után Bécsben az abszolutizmus új kiadására készülnek, s ebben is a konzervatívok megkerülhetetlen szerepét hangsúlyozta, egyben értékelte saját pártjának korábbi tevékenységét.¹⁴⁰⁸ A forradalom előtti kormánnyal kijelentette, hogy az „szégyenletesen cserbenhagyta” a már nem létező Konzervatív Pártot, melynek megalakítására csak az ellenzék fellépése miatt volt szükség. Dessewffy elutasította az ó- és újkonzervatívok megkülönböztetését, és hangsúlyozta, hogy a régi alkotmánnyal szemben hajlandó volt - az uralkodóház érdekeinek megfelelő - korrekciókra. „Ebben az értelemben a párt tagjai ma is konzervatívok és mindörökké azok is maradnak” - hangsúlyozta és a párt újjászervezését, mint az erős és egységes Ausztria biztosítékát, Magyarország békés fejlődésének zálogát ajánlotta

¹⁴⁰⁴ Ld. pl. A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe II. köt., i.m. 279-282., 304-305., 313-319., 326. stb. o.

¹⁴⁰⁵ Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai, 1849. április 15. - augusztus 15. Sajtó alá rend.: *Barta István*. Bp., 1955. (Kossuth Lajos Összes Munkái, XV.) 396. o.

¹⁴⁰⁶ Ld. erről: *Dénes Iván Zoltán*, i.m. (1989) 168-170. o.; egykorúan: *Die Conservativen in Ungarn*, i.m. 25-46. o.; vö. *Asbóth János*: A konzervatívok a forradalom után. In: *Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez*. Bp., Aigner, 1892.

¹⁴⁰⁷ A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe II. köt., i.m. 269-271., 353-363. o.

¹⁴⁰⁸ Dessewffy 1849. június 5-i memorandumát teljes terjedelemben ld.: *Wertheimer Ede*: Új adatok a magyar ó-konzervatívok történetéhez. II. In: *Történeti Szemle*, 1916. I. sz. 98-127. o., küln. 112-119. o.

Bach belügyminiszter figyelmébe. Mivel azonban az „osztrákellenességet kiáltó és brutális” módon kifejező áprilisi törvényeket elítélte, állásfoglalása ekkor már egyértelműen „ókonzervatív 47-esnek” minősült, és a konzervatívok pártjának újjászervezésekor egyáltalán nem számolt a katolikus egyházzal, csak a világi, kormányhivatalokban is alkalmazható arisztokratákkal. Az olmützi alkotmány után készült Apponyinak az 1848 előtti állapotokat a birodalmi érdekekkel harmonizálni kívánó memorandumja is, azonban a tavaszi hadjárat után az udvarnak egyre kevésbé volt szüksége a magyar konzervatívok javaslataira, sőt nyíltan kegyvesztetté is váltak, még sajtó nyilvánosságának lehetőségétől is megfosztották őket.¹⁴⁰⁹

„Forradalom után” - konzervatívok és katolikusok az önkényuralom és a provizórium korában

A szabadságharc utolsó szakaszában a nyilvánosság elé lépő egyháziak megnyilatkozásaiban alig-alig van nyoma az alkotmányosság iránti érzékenységnek, azok lényegét rendszerint a liberális („egyházellenes”) magyar kormány elítélése, a Habsburg-házhoz való hűség hangoztatása teszi ki, valamint azok a megnyilatkozások, melyek az uralkodó hatalmának egyik biztosítékát a katolikus egyház társadalmi befolyásának biztosításában jelölik meg.¹⁴¹⁰ A rendszerint egyoldalú értelmezések mellett érdemes felhívni a figyelmet a szabadságharc leverésekor már 85 éves egyházi tudós, Fejér György röpiratára.¹⁴¹¹ Bár még 1849 elején vetette papírra fejtegetéseit, azok lényegében megféleltethetők a katolikus egyház „forradalom után”-jának (utalva Kemény Zsigmond híres röpiratának címére), konzervatív hangvételű értékelésnek. Fejér a forradalmakat általában elítélte (mondván, az „mindig veszélyes és kárhozatos, mert erőszakos és rendetlen reformáció”), és cáfolta, hogy például a francia forradalom eredete a felvilágosodásban lett volna. Azt sokkal inkább az általános erkölcstelenségben jelölte meg, mely előbb-utóbb törvényszerűen felborítja a társadalmi rendet, „jogtipró és fosztogató” államot hoz létre. Úgy vélte, amíg a reformerek tekintettel vannak a papságra és a vallásosságra, nem ütközhet ki a forradalom, s miután a papság (mint az államélet alapjait biztosító erkölcsösség letéteményese) megsértett jogait helyreállítja, helyreáll a békesség is. A magyar forradalom okai között általában a „közjót gátló visszaéléseket, túlzásokat” jelölte meg, s elismerte, hogy reformokra volt ugyan szükség, de pártpolitikai csoportosulások létrejöttére, szakadásokra nem. Így ugyanis a „törvényes útról a mozgalmak ösvényére” tért az ország. A Jellačić pártütése és a nemzetiségi felkelések elleni magyar ellenakciókat jogosnak tekintette, ugyanakkor kifejtette, hogy a törvényesség helyreállítását, a magyarság jogainak elismerését csak a Habsburg-háztól, sőt a jogszerűen (!) uralkodó Ferenc Józseftől remélheti.

A szabadságharcot követő, a bosszúvágytól befolyásolt következetlenséggel végrehajtott megtorlás rendkívül súlyosan érintette a magyar katolikus egyházat. A halálra vagy hosszabb börtönbüntetésre ítélt alsóbbrendű papok mellett több, a Batthyány-kormány által kinevezett püspököt megfosztottak hivatalától, az esztergomi érseki székbe pedig 1849 júliusában a következetesen Habsburg-párti Scitovszky János került. Scitovszky igyekezett Bécsben az

¹⁴⁰⁹ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon, 1849-1865. I-IV. köt. Bp., Franklin, 1922-1937. I. köt. 71-72. o.; Buzinkay Géza: Ókonzervatív kísérlet: a Figyelmező. In: A magyar sajtó története, 1848-1867. Szerk.: Kosáry Domokos - Németh G. Béla. Bp., Akadémiai, 1985. (A magyar sajtó története, II/1.; továbbiakban: MST. II/1.) 346-350. o.

¹⁴¹⁰ Ld. pl. Vándorfy [Vandracsek] Károly: A magyar katolika egyháznak Martius-forradalom utáni sérelmei. Kassán, Werfer, 1849.; ill. A Státus és Egyház. I-II. r. In: Figyelmező, 1849. július 25. 69-70., július 26. 73-74. o.; Danielik János: A katolikus egyház Magyarországon. In: Uo., 1849. augusztus 1. 94-95. o.

¹⁴¹¹ Fejér György: A politikai forradalmak okai. Néhány észrevételekkel. Budán, 1850.

egyháziak büntetéseit mérsékelni, egyúttal a magyar katolikus egyház számára kedvezőbb pozíciókat elérni. Nem volt könnyű helyzetben. Azt a szabadságharc oldalán tanúsított hazafiasságot, amelyet Kossuth és a magyar politikai vezetés gyakran kevesellt, Bécsben nagyon is sokallották, és nemcsak a liberális, radikális, tábori lelkeszi szolgálatot vállaló stb. papokat tartották hálátlannak vagy „árulónak”, hanem a mérsékelt vagy konzervatív felfogásúakat is, a cs.kir. csapatokat aktívan és lelkesen támogatók kivételével. A megtorlás gépezetében a „forradalommal” való azonosulásnak minősült az - egyébként uralkodói szentesítés alapján létrejött - polgári állam elismerése is. Az 1850-es évek elején Bécsben a katolikus egyházat a magyarországi abszolutizmus egyik biztos támaszának tekintették, mely nem pusztán intézményesen képes a kormányzati rendszer stabilizációjához hozzájárulni, hanem azáltal is, hogy a lakosságot a politikai hatalomnak való engedelmességre neveli (például az iskolai oktatásban), illetve azt erkölcsi kötelezettségként számára megfogalmazza. A püspöki kar 1850. augusztusi értekezletén késznek mutatkozott e szerep felvállalására, ugyanakkor már ekkor hangot adott az összbíróalmi katolikus egyházba való betagolódástól való félelmének.¹⁴¹²

A szabadságharc után a kibontakozás útját kereső hazai konzervativizmus valamint a katolicizmus között megnyílt volna a lehetőség újra egyfajta szorosabb politikai szövetségre. Az abszolutizmus rendszere ugyanis - Magyarország bármilyen önállóságának lehetetlenné tétele folytán - mindkét csoport részére egyformán sérelmesnek számított, s a Bach-korszak prominensei egyformán bizalmatlanok voltak velük szemben. Az abszolutizmussal együttműködő, ugyanakkor a magyar egyház integritását őrző Scitovszkyt megfigyelték, de mélységesen gyanakvóak voltak (különösen Bach) a konzervatívokkal szemben is, egyes esetekben tevékenységüket furcsa mód még „izgatásnak” is minősítették.¹⁴¹³ Az 1850 tavaszán Dessewffy Emil által megfogalmazott memorandumot (melyben elhatárolták magukat az 1848-as alkotmánytól, fenntartani kívánták viszont a jobbágyszabadítást, továbbá Magyarország területi integritását), majd a Ferenc Józsefnek 1852-es magyarországi útján átadott emlékiratot a felső papság és a konzervatívok több mint száz képviselője egyaránt aláírta.¹⁴¹⁴ A kétségtelenül megmaradó (például a Szent István Társulat keretei között megvalósuló¹⁴¹⁵) kapcsolattartás ellenére azonban katolicizmus és a konzervativizmus - 1848 előttihez hasonló - szervezett összefogását több tényező is nehezítette. Egyrészt a világi főurak az „1847-es alkotmány” helyreállítását szorgalmazó törekvései egyáltalán nem voltak függetlenek egyéni ambícióktól, másrészt akcióik sikertelensége és mellőzöttségük miatt jó fél évtizedre aktivitásukat nem politikai téren, hanem társadalmi és kulturális szervezetekben

¹⁴¹² Idézi: *Csorba László*: Nemzetélet és hitélet közös válaszfútján. (Nemzet és egyház konzervatív „érdek-egyesítésének” programja Danielik János munkásságában.) In: *Forradalom után - kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Szerk.: *Németh G. Béla*. Bp., Gondolat, 1988. 366-390., 604-608. o.; 372-373. o.

¹⁴¹³ Előbbire: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk.: *Angyal Dávid*. Bp., Pesti Lloyd Társaság, Magyar Történelmi Társulat, 1925. (Fontes. Levelezések.) 592-594. o.; ill. *Berzeviczy Albert*, i.m. I. köt. 250-252. o.

¹⁴¹⁴ A petíciókról ld. pl. *Szekfü Gyula*, i.m. 452. o.; *Szabad György*: Az önkényuralom kora (1849-1867). In: *Magyarország története, 1848-1890*. Főszerk.: *Kovács Endre*. Bp., Akadémiai, 1979. (Magyarország története tíz kötetben, 6/1.; továbbiakban: MOT.) 435-768. o.; 491-494. o. A konzervatívok melletti egyházi kiállás példájaként: *Csorba László*, i.m. (1988) 371. o. Megjegyzés: az 1852-es memorandumot még Eötvös József is aláírta, aki ekkoriban a konzervativizmust nem haladás-ellenességgént értelmezte. Úgy vélte, szükség van olyan intézményekre (például az országgyűlés felsőházára), melyek a felmerült társadalmi és politikai szükségleteket „a fennálló viszonyok rájárába illesztik”, így az új nem a meglévő ellentétékként vagy lerombolásaként, hanem továbbfejlesztéseként jön létre. *Eötvös József*, i.m. 168-171. o.

¹⁴¹⁵ Ld. erről: *Csorba László*, i.m. (1988) 386. o.

kívánták megvalósítani. A legfontosabb ok viszont, hogy ugyanezen idő alatt az egyház és állam körülményei jelentősen megváltoztak. A jozefinizmus rendszerét már az 1850 áprilisában kiadott császári leirat is felszámolta, a folyamatot viszont 1855 augusztusában a Ferenc József és IX. Pius pápa között aláírt konkordátum teljesítette ki. A jozefinista egyházpolitika megszűnésével a katolikus egyház (a Rómával való érintkezés vagy a püspöki kinevezések tekintetében) gyakorlatilag teljesen kikerült az állam ellenőrzése alól, teljesen szabad kezét kapott oktatási ügyekben, kiváltságokat a házasságjog terén, biztosították a nagybirtokrendszer változatlanlanságát, az egyház jelentős összegekkel való támogatását stb. Mindezt a magyar katolikus egyház is örömmel fogadta, hiszen az állammal szemben az egyházi kiváltságok biztosításáért folytatott küzdelmet (így a politikai küzdelmet is) feleslegessé tette. „Úgy tűnik fel előttünk a birodalom égővén ama császári rendelvény, mint egy szivárvány, mely kettős jelentőségében [ti. az egyház és a társadalom érdekében egyaránt] egy nagyszerű világesemény tanúsága s egyszersmind egy jobb remény biztos záloga” - írta röpiratában Lonovics József.¹⁴¹⁶ A konkordátummal az állam bevallott célja volt, hogy a liberális eszméket az egyház segítségével visszaszorítsa, nagyhatalmi szövetséget létesítsen az olasz egységmozgalmaktól fenyegetett pápai állam és a Habsburg-birodalom között. A püspöki kar „a netáni liberális törekvésekkel szemben a legerősebb védfalát képezhetette az abszolutizmusnak és a reakciónak”, ugyanakkor az egyház legfőbb védője pedig az államgépezet lett, teljessé téve a két rendszer összefonódását.¹⁴¹⁷ A magyar püspöki kar számára az örömben ugyanakkor nem kis ürömet vegyített, hogy csak komoly küzdelem útján háríthatta el a magyar katolikus egyházszervezet bécsi érsek alá rendelésének veszélyét.¹⁴¹⁸ E veszély komolysága miatt a katolikus egyház meghatározó személyiségei (mindenekelőtt Scitovszky) a katolicizmus megszerzett kiváltságainak fenntartását egyre inkább az abszolutizmussal szemben, és nem pedig az által kívánta biztosítani, és az évtized végére egyre érdekeltébbé vált Magyarország valamiféle önállóságának rekonstruálására.

Az abszolutizmus kora (az azzal való együttműködés illetve az ellene folytatott küzdelem) az egyháziak figyelmét a nemzeti kérdésre is fordította, egyben kényszerítette, hogy a katolicizmus magyar vonásait „felismerje” és tudatosítsa, hosszabb távra előlegezve a konzervatív gondolkodás fogalmi kereteit.¹⁴¹⁹ Az 1850-es évek végén katolicizmus és konzervativizmus kapcsolatkeresése épp ezen a „nemzeti” alapon vált újra lehetségessé. (Az sem véletlen, hogy 1860 után mindkét csoport számára a - minden bizonnyal többet hivatkozott, mint ismert - Széchenyi István lett az idealizált eszménykép, hiszen a hívő katolikus, „konzervatív reformer” ellenezte a forradalmi átalakulást.) Az 1857. évi memorandummal újra aktivizálódó, Apponyi és Dessewffy Emil vezette konzervatívok a 47-es alkotmányhoz való visszatérést ekkor már nemzeti követelésekkel (például a magyar nyelvhasználat, iskolarendszer, hivatali élet stb.) párosították, és ezzel a felfogással az évtized végén sikerült is - jórészt társadalmi szervezeteik útján - népszerűsíteni magukat a nemesség, a hivatalnokok, az értelmiség mellett

¹⁴¹⁶ [Lonovics József]: A josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény. Bécsben, Jasper, Hügel és Manz, 1851. VII. o.

¹⁴¹⁷ Beksics Gusztáv, i.m. 522. o. ill. passim; Berzeviczy Albert, i.m. II. köt. 75-82. o.; Szabad György, i.m. 472-473. o.; érdekes IX. Pius pápa véleménye Ferenc József elkötelezett vallásosságáról, mint a társadalmi béke fenntartásának zálogáról, idézi: Lonovics József, i.m. 162-163. o.; a császár pedig a konkordátumot úgy tekintette, mint „a társadalmi rend és népeink boldogsága, erkölcsi alapjainak megújítását és megerősítését”. Idézi: Marczali Henrik, i.m. II. r. XII. fejt. Részletesen ír még a konkordátumban kifejezett oktatáspolitikai törekvésekről, mint az egyház társadalmi befolyásának zálogáról.

¹⁴¹⁸ Minderről részletesen: Gabriel Adriányi: Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Roma, [k.n.] 1963.

¹⁴¹⁹ Csorba László, i.m. (1988) 389. o.

a „klérus túlnyomó része” körében is. A főpapság nemcsak aláírta, hanem teljes mellszélességgel ki is állt a konzervatívok petíciója mellett. Újbóli összefogásuk látványos jele volt az 1857 szeptemberében - a konzervatív politikusok kezdeményezésére - nagyszabású nemzeti demonstrációvá alakított máriazelli búcsú is.¹⁴²⁰ (Az 1859. augusztus 20-i ünnepségek ugyanakkor a Kossuth-emigráció melletti tömegtüntetésekbe torkolltak, ami nemcsak Bécset és a magyar konzervatívokat, hanem az egyházat is megrémítette.) A konzervatívok társadalmi bázisuk átmeneti növekedését taktikájuknak köszönhatték, hiszen a fokozatosság elvével biztattak, miszerint először az 1847-es önállóságot kell helyreállítani, amit követhet az 1848-as alap rekonstruálása. Találón jegyzi meg ugyanakkor Szekfü Gyula, hogy mire kezdett volna aktuálissá válni az ókonzervatívok politikája, már el is homályosul Deák Ferencnek a 48-as alap helyreállítását következően és átmenet nélkül szorgalmazó stratégiája mögött.¹⁴²¹ A magyar társadalom szinte teljes egészében (ugyanakkor nagyon is különböző okokból) elégedetlen volt az abszolutizmus rendszerével, így 1860 őszén Dessewffy Emil valamint Szécsen Antal kezdeményezésére a konzervatívok úgy gondolták, eljött az ő pillanatuk. Az udvar Bach menesztése után hajlott is a velük való megegyezésre, így kerülhetett sor a konzervatív programnak megfelelő októberi diploma kibocsátására. Apponyiék azonban nem mérték fel, hogy a közvélemény, illetve az újrainduló közélet prominensei ekkor már nem engedtek a „negyvennyolcból”. A konzervatívok alaposan eltaktikázták magukat, az egyre gyakoribb tiltakozó tüntetések csak nyomatékositották politikai vereségüket (különösen azért, mert - amint azt egyik meghatározó személyiségük Sennyey Pál is bizonygatta Bécsben - Magyarországon egyedül a konzervatív csoport képes megakadályozni egy újabb forradalmat).¹⁴²² A méginkább centralisztikus februári pátenis sikertelensége után az uralkodó kénytelen volt beletörődni az 1861. évi országgyűlés összehívásába. A konzervatívok bukásuk nyomán értelemszerűen nem alkothattak markáns önálló politikai csoportot, így Deák Felirati Pártját támogatták.¹⁴²³ Ha lehet, ez még jobban elmélyítette vereségüket, hiszen nem sokkal korábban még ők kívánták integrálni a Deák körül kialakuló csoportot és nézeteiket, most pedig ez pont fordítva történt, sőt így is maradt a dualizmus hosszú évtizedei alatt is.

Az 1850-es évek végén a katolikus közéletet megosztotta a politikai szerepvállalás kérdése. A Szent István Társulat köré csoportosuló értelmiségiek megelégedve az egyháznak biztosított jogokkal, tartózkodni kívántak a közélettől, s a katolicizmus közművelődési, hitbuzgalmi vagyis közvetlen társadalomformáló szerepét vallották. Velük szemben Lonkay Antal lapja, az 1860 elején indult *Idők Tanúja* körül csoportosultak a „harcos katolicizmus” kifejezetten ultramontán képviselői, akik elérkezettnek látták az időt egy új katolikus politikai mozgalom megindítására. Úgy tűnt, nyílik is erre lehetőségük, s mivel egyértelműen az 1847-es program, vagyis a rendies föderatív Magyarország restaurálása talaján álltak, egyértelműen a vezető

¹⁴²⁰ *Berzeviczy Albert*, i.m. II. köt. 158-161. o.; Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél levelezése, i.m. 252. o. Megjegyzés: az 1850-es években készült konzervatív memorandumokra, az októberi diplomára stb. általában felhasználtuk: Deák Ferencz beszédei, 1848-1861. Összegejt.: *Kónyi Manó*. Bp., Franklin, 1886. [Magyar Elektronikus Könyvtár: http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/mo_1790/deakf-b2 - 2002. október]

¹⁴²¹ *Szekfü Gyula*, i.m. 452. o.

¹⁴²² Ld. minderről: *Berzeviczy Albert*, i.m. III. köt. 122-123. o.; *Szabad György*, i.m. 452-460., 663-667. o. Ld. minderről részletesen: *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választóján, 1860-61. Bp., Akadémiai, 1967. Megemlítjük, hogy a korabeli konzervatívok részletes, máig használható elemzését nyújtja: *Beksics Gusztáv*, i.m. 458-471. o.

¹⁴²³ *Szabad György*, i.m. 680. o.; Deák és Dessewffyék közeledéséről ld. még: *Várady Géza*: Liberálisok és konzervatívok. In: MST. II/1. 546-554. o.

szerepre is esélyesnek tűnő Apponyiék támogatóinak számítottak.¹⁴²⁴ Utóbbiak politikájával való magas szintű, szorosabb együttműködés szándékára utal, hogy az uralkodó Scitovszky érseket kérte fel a törvényhozás jövőbeni rendszerének megállapítására hivatott, 1860. decemberi esztergomi értekezlet elnöki teendőinek ellátására.¹⁴²⁵ 1861 után azonban a felső klérus illetve a közélet iránt érdeklődő katolikusok jelentős része lazította a velük való szövetséget, mert kilátástalannak látta a régi Magyarország restaurálhatóságát, értelmetlennek az ahhoz való ragaszkodást. Az 1850-es évek végén a konkordátumban biztosított előjogok pozitívumainál súlyosabbnak érezte az abszolutizmus társadalmat és politikai intézményrendszerét nyomasztó terheit, arról nem is beszélve, hogy ekkorra nyilvánvalóvá vált: Ferenc Józsefet 1855-ben nem feltétlenül vallási buzgóság, hanem pillanatnyi politikai érdek motiválta, és egyre gyakrabban alkalmazta az egyház ügyeibe való beavatkozás jozefinista jellegű beavatkozás módszerét, ha azt ítélte szükségesnek. A magyar katolikus egyház sokkal többet remélhetett tehát a magyar alkotmányosság helyreállításától, még ha az 1848-as alapon jön is létre. (Bár azt is gyakran megfogalmazták, hogy 1848-ban alkotmányos alapelveket illetve fontosabb intézményeket értenek, utóbbiak kisebb mértékű - a kor igényeihez mérten - módosított formáját tartják kívánatosnak. Ez pedig még azzal is kecsegtetett, hogy az új kormányzat még az 1848-ashoz képest is mérsékelt liberális egyházpolitikát fog folytatni.)

Az egyház 1861 után Deákban, a „jogfolytonosság pozitív programjában” látta meg a kibontakozás útját.¹⁴²⁶ Szó sem volt ugyanakkor arról, hogy a nemzeti hangvételű megnyilatkozások egyúttal liberálisabb egyházpolitikai megfontolásokkal társultak volna, inkább ugyanarról a folyamatról, melyről a Deák-párthoz csatlakozó konzervatívok kapcsán szóltunk. (Az 1861. évi országgyűlés mellett ugyanezt a stratégiát követték az 1865-ben újra összeülő törvényhozásban is.) Az egyházon belül megfogalmazódtak ugyan újra a liberális katolicizmussal kapcsolatba hozható hangok is, felmerült például az autonómia gondolata stb., összességében azonban ezek nem befolyásolták a politizáló egyház arculatát, mely változatlanul a konzervatív tábor része maradt. Így nem véletlen, ha a sajátosan konzervatív katolikus felfogás az 1860-as évek első felében bekapcsolódott a kiegyezést előkészítő egységes nemzeti táborba, elutasította a pártosodást. Az inkább municipalista, ám fokozatosan egyházas hangvételt is megütő Pesti Hírnök például 1860-ban így írt: „Nálunk ez időben még a nemzet osztatlan erkölcsi erejére van szükség, hogy a nyolcszázados magyar alkotmány törvényes érvényére visszaállíttassék.”¹⁴²⁷ Ez a lap egyébként, az Idők Tanúja-hoz hasonlóan nem tekintette magát az 1848 előtti „fontolva haladók” utódjának, és támogatta a konzervatívok valamint Deák Ferenc 1863-tól egyre intenzívebb kapcsolatkeresését. Ez év elején Apponyi kapott megbízást egy újabb rendezési terv kidolgozására, melyet az udvar és Deák egyaránt elutasított, annak ellenére, hogy először fogadta el - igaz, rendkívül szoros feltételek és jogfeladások sorozata mellett - kiindulási alpnak az 1848-as törvényeket. Deák ekkor még nem tartotta elképzelhetőnek az áprilisi törvények „harmonizálását” az udvar érdekeivel, a konzervatívok közeledési kísérleteit azonban elfogadta.¹⁴²⁸ A „47-esek” és a „48-asok” közötti közeledést a konzervatív sajtó is erőteljesen támogatta, Pesti Hírnök

¹⁴²⁴ Buzinkay Géza: A katolikus restauráció programjának megjelenése: az Idők Tanúja. In: MST. II/1. 402-404. o.

¹⁴²⁵ Deák Ferenc beszédei, i.m.

¹⁴²⁶ Beksics Gusztáv, i.m. 486. o.

¹⁴²⁷ Fényes Elek: Miért nem kellene politikai pártok Magyarországon. In: Pesti Hírnök, 1860. október 30.

¹⁴²⁸ Ld. erről: Beksics Gusztáv, i.m. 599-600. o.; Szekfű Gyula, i.m. 462-463. o.; Szabad György, i.m. 700-705. o.

vezércikke így írt: „sem a 47-diki 47, sem a 48-diki 48 többé nem létesíthető, s azt hisszük, hogy nálunk nincs senki, ki akármelyik államrendszert egész minéműségében, úgy amint volt, helyreállíthatónak tartaná”.¹⁴²⁹ Figyelemre méltó továbbá, hogy a kiegyezés konzervatív előkészítése közben egyre nagyobb hangsúlyt fektettek arra, hogy a létrejövő új állam-szerkezetben a katolikus egyház érdekeit prioritásként kell kezelni, mint a nemzeti fejlődés zálogát. A világi konzervatívok (főleg Apponyi és Sennyey) egyre gyakrabban fordultak a katolicizmus ideológiájához, s már ekkor sejthető volt, hogy arra a konzervativizmus továbbfejlesztésének egyik lehetséges útjaként tekintenek. A katolicizmus ügyét annak szócsövei ekkor már egyértelműen nem egyetemes vagy dinasztikus érdekekkel (mint a reformkorban), hanem kifejezetten és elsősorban nemzeti megfontolásokkal társították. A Pesti Hírnök például egy 1864-es vezércikkében határozottan követelte a magyar alkotmány helyreállítását az alábbi körülírással: „Imádjuk a keresztet, mint a megváltás, a szeretet, s a béke isteni jelvényét, de e lobogóval kezünkben csupán egyetlen előjogot követeljük, hogy fennen hirdethessük az összmagyar nemzetszalád egységét polgári hűségben s hazafiúi tartozásban, s hogy a legelső közbe tartozhassunk mindig, kik a veszély percében Szent István országának megmentésére sietnek.”¹⁴³⁰ Az ettől eltérő hangokat is megütő konzervatív kísérleteket keményen elítélték, Kecskeméthy Aurél 1865-ben például arról panaszkodott, hogy a kiegyezés előkészítésén munkálkodó, mérsékelt konzervatív lapja ellen milyen támadások indultak: „a budapesti plébánosok, minden ókonzervatív reakcionárius elemek, nyilván politikai célzatú ösztönzésekre, nagy dühösen nekem rontottak, s én ki eddig az egyháziak barátjának tartattam, [...] egyszerre egyházellenesnek kiáltattam ki.”¹⁴³¹ Sorai egyben arra is utalnak, hogy az egyháziak táborán belül ismét megnőtt az önálló katolikus politikai szerepvállalást szorgalmazók tábora.

A kiegyezéstől az egyházipolitikai küzdelem megindulásáig (1867-1890)

1865-66-ban még mutatkozott esély arra, hogy a kiegyezés végül a konzervatívok szellemi és politikai irányításával (konkrétan Apponyi szerepvállalásával) fog végbemenni. Eötvös József fel is hívta a figyelmet, hogy a Deák-pártnak „tisztán fel kell tartania” arculatát, mert „ha ezt nem tennők, csak azon fogjuk észrevenni magunkat, hogy az ókonzervatívok majoritásban vannak”.¹⁴³² Ha ez ugyan végül nem is, de egy konzervatív-Deák-párti koalíciós kabinet lehetősége 1866 végén lógott a levegőben, Ferenc József november 15-i - az 1848-as törvényeket elismerő - leiratával „minden ponton megverettek, e pillanattól tényleg meg valának bukva”.¹⁴³³ A tisztán Deák-párti liberálisokból létrejött kabinet, a kiegyezési törvények elfogadása komoly polarizáló hatást gyakorolt a konzervatívok táborára. Egy részük visszavonult a közélettől, másik csoportjuk Sennyey Pál vezetésével pedig azzal demonstrálta a - titkon gyakran önmagának tulajdonított - kiegyezési rendszer elfogadását, hogy belépett a Deák-pártba és annak jobb szélén kezdett kormánypárti politizálásba. Ugyanakkor fontos, hogy e lépésük távolról sem tényleges politikai szándékaikat tükrözte, valójában teljesen kényszeredettnek mondható, hogy a konzervatívok a kiegyezés után elfogadták a közjogi

¹⁴²⁹ Pesti Hírnök, 1863. február 25. A vonatkozó sajtócikkekről részletesen: *Kosáry Domokos*: A konzervatív sajtó. In: MST. II/1. 511-539. o., külön. 526-527. o.

¹⁴³⁰ A magyar közönséghez. In: Pesti Hírnök, 1864. december 17.

¹⁴³¹ Idézi: *Kosáry Domokos*, i.m. 536-537. o.

¹⁴³² Idézi: *Beksics Gusztáv*, i.m. 623. o.

¹⁴³³ *Toldy István*: Öt év története, 1867-1872. Bp., Ráth M., 1891. 25. o.

kérdés mentén osztódó pártosodást. Csatlakozásuk a kormánypárthoz egyrészt nem volt más, mint későbbi nézetkülönbségek prognosztizálása, másrészt - és szempontunkból erre kell felhívni a figyelmet - a megváltozott szerepkörbe került konzervatívoknak keresniük kellett azokat az identifikáló tényezőket, melyek csoportjukat a közjogi kormánypartiság, a stabil államrend elismerése mellett markánsan megkülönböztetik. Már csak azért is, mert 1867-től (és különösen majd 1875-től) a liberális kormánypárt a konzervatív társadalom- és politikaértelmezés számos elemét átvette: például az állam stabilitásának és irányító szerepének téziseit, a magyar nacionalizmus képviselőjét, számos demokratikus törekvéssel szembeni ellenérzéseket stb. Joggal tekinthető úgy, hogy a kiegyezéssel „a liberalizmus konzervatív hatalompolitikai biztosítékai által szelektált” rendszere jött létre, melyben a szabadelvűek feladták több, korábban alapvetőnek számító joggyakorlással kapcsolatos elvüket. A Sennyey-csoport számára a legkézenfekvőbbnek a liberális kormányzattal szemben a vallásos, közelebbről katolikus politikai tradíciók felelevenítése és többé-kevésbé a konzervativizmushoz kapcsolása tűnt, hiszen ha sokmindent fel is adtak a liberálisok - egyházpolitikai felfogásukat semmiképpen nem.¹⁴³⁴ Mielőtt azonban ennek elemzésére térnénk, általános-ságban szükséges néhány megállapítást megfogalmazni a dualizmus kori konzervatívok politikai érdekérvényesítéséről. Hanák Péter találó kifejezésével a konzervativizmus sikeres pártalakításra egyszerűen „használatatlannak” bizonyult, hiszen a dualista rendszert csak szabadelvű programmal lehetett kiépíteni és ellenzéke is csak nemzeti-liberális alapon szerveződhetett (a konzervatív tábor évtizedes igyekezete ellenére a közvéleményben előbbieket számították a nemzeti jelleg letéteményeseinek).¹⁴³⁵ A 48-as-67-es megoszlásra épülő kétpártrendszer mellett mégis rendre feltűntek hosszabb-rövidebb életű, elvi és nem közjogi alapon szerveződő pártok, ezek keletkezését azonban a „taktikai funkció, az ellenzékiesség levezetése, a feszültségszabályozás” indokolta - a konzervatívok esetében is. A közjogi ellenzékiességen kívüli szerepvállalást gyakran indokolt ideológiai alapvetésű pártalakítás, a munkásmozgalom, az antiszemitizmus vagy épp a politikai katolicizmus esetében is.

A kiegyezéssel ugyanakkor az is nyilvánvaló lett, hogy a katolicizmus érdekeinek érvényesítését nem várhatja a Deák- (majd Szabadelvű) Pártra támaszkodó kormányzattól, a konzervativizmussal való szövetkezése szükségképpen és ismét a liberalizmus elutasítása miatt következett be. Az Andrássy-kormány munkába állása után egyik egyházpolitikai konfliktus követte a másikat, amelyek egymás után indokolták a katolikus egyház újbóli politikai szervezkedését és a konzervativizmus egyházvédő attitűdjének elmélyítését. Eötvös József kultuszminiszter újra (az 1848-asnál „enyhébb” formában) betervezte a népiskolai törvényjavaslatot, de nagyjából ugyanolyan erősségű egyházi tiltakozást kapott, mint két évtizeddel korábban. Nagy vitákat váltottak ki az 1869-1871 közötti, katolikus autonómia-mozgalommal kapcsolatos kormányzati intézkedések, különösen pedig a magyar papság részvétele az I. vatikáni zsinaton, különösen úgy, hogy a főpapok - nem várva be az illetékes miniszter előterjesztésére adandó uralkodói engedélyt - 1870-ben kihírdették a csalatkozhatatlansági dogmát egyházmegyéikben, mintegy válaszul arra a passzivitásra, amit a magyar kormány a

¹⁴³⁴ A konzervatívok Deák-párthoz csatlakozására ld. *Beksics Gusztáv*, i.m. 657. o.; *Móricz Pál*: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák- és Balközép-pártok egybeolvadásáig, 1867-1874. Bp., 1892.; ebben a katolicizmus szerepére: *Tóth László*: Vogelsang és a magyar konzervatív politika 1867 után. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése 80. fordulójának ünnepére, 1933. október 7. Bp., Sárkány ny., 1933. 512-535. o., 512-513. o. Az 1867 utáni liberalizmus konzervatív természetére ld. pl. *Tőkész László*: Liberális konzervativizmus Magyarországon (1867-1918). In: Magyar konzervativizmus. 61-68. o.

¹⁴³⁵ *Hanák Péter*: A dualizmus válságának kezdetei a 19. század végén. In: Magyarország története, 1890-1918. Főszerk.: *Hanák Péter*. Bp., Akadémiai, 1978. (MOT. 7/1.) 149-234. o., 166-167. o.

pápai állam megszűnésekor tanúsított stb.¹⁴³⁶ Egy kortárs (igaz, elfogult) megállapítás szerint a liberális eszméknek az 1870-es évek elején három ellensége támadt: a munkásmozgalom, a konzervatív főrendek és az ultramontán főpapok.¹⁴³⁷ Ebben az időben számos röpirat, sajtócikk próbálta az egyházi közvéleményt, illetve a társadalmat mozgásba hozni az újra „megtámadott” katolicizmus védelmében. A Pesti Hírnök már a kiegyezés küszöbén nyilvánvalóvá tette, hogy a liberalizmussal szemben ellenzéki pozíciót foglal el: „tüzes feladatának tekinti [a szerkesztőség] az ősi hagyományok kegyeletes őrzése mellett a konzervatív elvek, az öröklött polgári s egyházi szabadság és a nemzeti génusz szempontjából mérlegelni minden új formának lényegét és értékét, melybe az átalakító ösztön ősi kipróbált intézkvényeinket öltöztetni netán törekszik”.¹⁴³⁸ E lap és az Idők Tanúja 1869-ben egyesült, és Magyar Állam címen az ultramontán egyházi politizálás harcos szócsöve lett. A kormánypártban helyet foglaló konzervatívok azonban 1869-ben legfeljebb különvéleményüket hangoztatták, új - különösen a katolicizmus érdekeit képviselni kívánó - politikai szervezet kezdeményezésére nem gondoltak.¹⁴³⁹

A közjogi keretek közül való első szervezett kitörési kísérletet az 1872 nyarán tartandó választásokra tekintettel Apponyi György indította Pozsonyban „Konzervatív Katolikus Párt” néven. Elképzelése több szempontból is sajátosnak nevezhető. Először is olyan szervezetet kívánt létrehozni, mely kezdettől azt deklarálta, hogy nem önállóan indul a választásokon, hanem a Deák-párttal való együttműködésben, s azt támogatja. Észrevételünk szerint maga a párt elnevezése sem igazán kristályosodott ki, még a korabeli értelemben véve sem szervezett pártról, hanem az azonos nézeteket vallók alkalmi, inkább klub-szerű összefogásáról volt szó. A szervezet 1872. márciusi megalakulásakor a „katolikus-konzervatív (illetve felváltva: katolikus-politikai) kaszinó” elnevezést használták, és elfogadott alapszabályuk is ezt tartalmazta.¹⁴⁴⁰ Maga Apponyi is így nevezte a csoportosulást, amikor leszögezte, hogy a Deák-párt sokkal közelebb áll a katolikus-konzervatív felfogáshoz, mint az ún. baloldal, ezért a legfontosabb aktuális feladatnak az utóbbival való minden kapcsolat megszakítását nevezte.¹⁴⁴¹ A csoportosulás inkább egy alkalmi választási együttműködés jegyében jött létre, mely a kormánypárt támogatását feltételeinek teljesülése (a katolikus érdekek aktív parlamenti képviselése) esetére helyezte kilátásba, említett alapszabályában pedig azt is rögzítette, hogy „a nemsokára bekövetkező magyar országgyűlési választásokra tekintettel a katolikus és konzervatív álláspontot minden tisztességes és törvényes eszközzel védeni fogja”. Lényegében

¹⁴³⁶ Tóth László, i.m. 513-514. o.; Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története, 1867-1918. I. köt. Bp., Magyar Szemle Társaság, 1934. 94-96. o.; Gergely András - Veliky János: A klerikális és antiklerikális sajtó tevékenysége a kiegyezés utáni években. In: A magyar sajtó története, 1867-1892. Szerk.: Kosáry Domokos - Németh G. Béla. Bp., Akadémiai, 1985. (A magyar sajtó története, II/2.; továbbiakban: MST. II/2.) 150-166. o.; a vatikáni zsinatról részletesen: Gabriel Adriányi: Ungarn und das I. Vaticanum. Köln-Wien, Böhlau, 1975. (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, 5.)

¹⁴³⁷ Toldy István, i.m. 224. o.

¹⁴³⁸ Pesti Hírnök, 1867. február 19. A sajtócikkekre és színvonalukra ld. még: Buzinkay Géza: Az ultramontán-konzervatív Mátyás Deák. In: MST. II/2. 191-194. o.

¹⁴³⁹ Gratz Gusztáv, i.m. 119. o. A Magyar Állam-ról: Sziklay János: Negyven év a katolicizmus történetéből. A Magyar Állam negyvenes jubileuma, 1859-1899. Bp., 1899.

¹⁴⁴⁰ Katholisch-politisches Casino in Pressburg. Der Katholik, 1872. március 28. 14-15. o.

¹⁴⁴¹ Excellenz GGA [Graf Georg Apponyi] hat an das hiesige katholisch-politische Casino solgende Zuschrift gerichtet. In: Der Katholik, 1872. március 24.

ezt tartalmazza részletesen Apponyi öt pontos választási felhívása is,¹⁴⁴² melyek mindegyike a liberalizmussal ellentétes, sarkalatos egyházi érdeket tartalmaz. (A „vallástalan kormány által elkövetett nyílt erőszak” megnyilvánulásai közé a Rómával való kapcsolattartás ellenőrzését, a szekularizációs tendenciáját, a polgári házassággal illetve a katolikus autonómiával kapcsolatos elképzeléseket és a népiskolai törvényt sorolta.) Apponyiék - gyakran „konstitucionalizmusként” meghatározott - konzervativizmusa ezúttal kizárólag a jogvédő, ultramontán katolicizmust jelentette, lényegi elemét nem az állami funkciók, nemzeti hagyományok stb. megőrzése, hanem a társadalom fölé emelt egyház érdekvédelme merítette ki. A választások előtt azt sulykolták, hogy a Deák-párt az ő szolidaritásuk nélkül „többségre soha nem vergődhetik”,¹⁴⁴³ ám az az elképzelésük, hogy a kormánypárt politikailag Deákhhoz, vallásilag a katolikus egyházhoz kötődjön, a választásokon is megbukott. (Csak néhány kerületben járult hozzá a Deák-párt, hogy közös jelöltet állítsanak.) Másik fontos sajátossága ennek az elvetélt kísérletnek, hogy bár a XIX. században a katolicizmus és konzervativizmus többnyire az együttműködés útját kereste, ez volt az egyetlen eset, hogy a két ideológiai egybefonását nyíltan, önmeghatározásként hangoztatták. (A világi konzervatívok már csak a protestánsok nagy száma és társadalmi súlya miatt is óvatosabban nyilatkoztak erről.) További jellegzetességgé érdemes még megemlíteni, hogy - ellentétben az 1840-es évekkel - konzervativizmus és katolicizmus kapcsolatfelvételében nem az egyháziak, hanem a világiak játszották a kezdeményező szerepet.

A választások után egy darabig még kísérleteztek a független katolikus-konzervatív politizálás hangoztatásával,¹⁴⁴⁴ 1872 őszétől azonban egyre inkább új konzervatív stratégia bontakozott ki, melynek lényegét elsősorban Sennyey Pál október 7-i parlamenti beszéde fejtette ki. A konzervatívok általánosan azt a felfogást tették magukévá, hogy sürgősen és káros volna egy új párt létrehozása, és a katolikus politizálással kapcsolatban ugyanezt képviselte az egyházellenes támadásokat átmenetileg mérsékeltek érzékelő püspöki kar is. Apponyi „pártalakítási ügyetlenségeinek” így messzebb ható következményei is lettek: kompromittálták és hosszú ideig lehetetlenné tették a konzervatív és katolikus politizálás nyilvános összekapcsolását.¹⁴⁴⁵ Sőt, magát a népszerűtlennek számító „konzervatív” megjelölést is inkább kerülték, viszont tudatosan jobboldalinak nevezték magukat. Sennyey beszéde után például az ő irányvonalának szolgálatába állt Kecskeméthy Aurél tiltakozott az ellen, hogy egyes lapok konzervatívnak minősítették azt: „Tehát vannak konzervatívek? Máris borzad a hátunk.”¹⁴⁴⁶

¹⁴⁴² GGA [Apponyi György]: Grutz und Aufruf an die katholischen Wähler. In: Der Katholik, 1872. május 23. Megjegyzés: a dokumentumot mint pártprogramot közölte: A magyar polgári pártok programjai, 1867-1918. Sajtó alá rend.: Mérei Gyula. Bp., Akadémiai, 1971. 144-145., 364. o. (Pedig első magyar közlése csak kis betűvel, jelzőként tartalmazza az - Apponyi-cikkben nem is szereplő - „konzervatív katolikus párt” elnevezést, nem tulajdonnévként. Vö. Tóth László, i.m. 516-517. o. Mérei közlése alapján ld. még: Pártpanoptikum - 35 választás, 256 párt - Magyarországon, 1848-1990. Szerk.: Jónás Károly. Bp., INTERART, 1990. 132. o.) Ennek ellenére úgy véljük, nem is a formai megjelenés, vagy a - különösen német nyelven - elért hatáskör a fontos, hanem az, hogy az Apponyi által megfogalmazottak minden katolikus társadalmi-politikai mozgalomban megjelenhettek. Ld. erről Szabó Dániel kitűnő hozzászólását: A politikai katolicizmus fogalmáról és a reformkori politikai katolicizmusról. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, ME BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 2002. (Miskolci Társadalomtörténeti Műhelyviták, 1.) 17. o.

¹⁴⁴³ Magyar Állam, 1872. március 27.; Der Katholik, 1872. június 2. 113-114. o.

¹⁴⁴⁴ Ld. pl. Was tröstet die Katholiken in dieser Zeit? In: Der Katholik, 1872. október 24. 440-441. o.; Der Moderne Staat. In: Uo., 1873. január 8.; Glossen zu den Briefen des Grafen Apponyi. In: Uo., 1873. március 21. stb.

¹⁴⁴⁵ Kecskeméthy Aurél naplóbejegyzését idézi: Tóth László, i.m. 515., 517. o. Sennyey beszédét ld. pl. Der Katholik, 1872. október. (melléklet a 60. sz.-hoz)

¹⁴⁴⁶ Magyar Politika, 1872. október 10.

Úgy vélte, Sennyeyék és Deákék programja teljesen azonos, elválásukra a közjogi rendszerben semmi esélyt nem látott, és nemcsak a dualizmus rendszerét ítélte beláthatatlanul stabilnak, hanem Lónyay Menyhért miniszterelnökségét is. (Utóbbiban tévedett.) Figyelemreméltóak Kecskeméthy konzervativizmussal kapcsolatos fejtegetései ebből az időből. Egy vezércikkében a kormánypártot lényegében koalíciós jellegűnek minősítette, melyen belül alkottak markáns, elkülönülő csoportot alkottak a konzervatívok, „vagyis olyan politikusok, kik a létező, nagy áldozatok árán kivívott alkotmányos alapot konszolidálni óhajtanák, s kik nem hiszik, hogy e célt eszményi, humanisztikus, szabadelvű teóriáknak megfelelő intézmények által elérni lehetne, kik ennél fogva nem lelkesednek e nemű szóvirágokra, kik erős magyar kormány szükségéről [vannak] meggyőződve”.¹⁴⁴⁷ Rámutatott, hogy a konzervatívok nem alkothatnak ellenzékét, mert a baloldal a kormány bukását akarja, utóbbi stabilitása pedig nemzeti érdek. Úgy vélte, ha a Balközép közjogi ellenzékiisége megszűnne, „akkor a pártalakulásnak most beláthatatlan processusa végre oda fog vezetni, hogy kisebb-nagyobb liberalizmus fogja a pártokat jellemezni s körvonalazni, és akkor valamiféle (még most nem tudjuk, mit konzerváló) konzervatív párt fog alakulni. [...] Ha az 1867-iki alap általában elfogadott (a törpe »48«-as minoritásra reflektálni nem érdemes), akkor nincs többé semmi, aminek konzerválása körül sorakozni, tömbbé alakulni lehetne.” A konzervatívok párttá szervezéséhez minden szükséges tényező hiányzik, legfőképp a konkrét politikai célkitűzések, de a megfelelő személyiségek is. Tagadta, hogy korának konzervatívjait bármi is az 1848 előtti elődökhöz kapcsolhatná - „három évtized káoszából kivergődött tényezők hatása ellenállhatatlan, és a barátság sem képez politikai enyvet” -, továbbá a pártosodást kalandor vállalkozásnak, az eszmei megjelöléseket (liberális, konzervatív, ultramontán, radikális) pedig értelmezhetetlen címkézésnek minősítette. Konzervatív párt alakulását - a kormányzás stabilitása érdekében - mereven ellenezte, ugyanakkor Magyarországon, ahol saját korában „mindenki liberálisnak akar látszani”, a konzervativizmus eszmerendszerét nagyon is fontosnak tartotta.¹⁴⁴⁸ Utóbbi alkotmányos, sőt a demokráciával is összeegyeztethető ideológiaként próbált definiálni, és vágyainak is hangot adott: „Tehát oly konzervatív politika, mely a trón iránti hűséget hazafiasággal, a bölcs mértékletet a javítással köti össze, viszonyaink között nemcsak kívánatos, de áldásos és népszerű is leend.” 1873 folyamán ezen álláspontját fenntartotta ugyan, mégis egyre gyakrabban bírálta a liberális intézményeket, és a konzervativizmus jellegzetességeinek felerősítését szorgalmazta.

Logikus, hogy a kormánytámogató konzervatív álláspont nem hangoztatott semmiféle felekezeti elkötelezettséget, távolságot tartott az egyházpolitikai kérdésektől. Törekvésüket támogatta az I. vatikáni zsinat és az autonómia-küzdelem után az állam-egyház viszony konszolidálásában érdekelt püspöki kar is, mely ugyanezt a távolságtartást várta el a politikai élet egészétől. Elsősorban Haynald Lajos kalocsai érsek személyével hozható összefüggésbe az a felfogás, mely majd két évtizedre meghatározta a püspöki kar közéléthez való viszonyát: a katolikus egyház érdekérvényesítését nem a mozgalmi vagy pártpolitizálás útján képzelte el, hanem a kormányzattal való közvetlen megegyezés útján. Utóbbi sem volt érdekelt a társadalmi feszültségek növeléséhez egyházpolitikai konfliktusokkal, ezért az egyházi jogokat biztosító, átfogó liberális reform kezdeményezésétől tartózkodó politikát folytatott. A katolikus közéleten belül valóságos törésnek számított ugyanakkor, hogy a Lonkay Antal köré csoportosuló, a politikában aktivizálódó alsópapság, illetve a katolikus kispolgárság nagy hangon követelte az önálló pártalakítást, egyre szélsőségesebb ellenzéki propagandát folytatott

¹⁴⁴⁷ [Kecskeméthy Aurél]: Irányszemlék, X. In: Magyar Politika, 1872. szeptember 7.

¹⁴⁴⁸ [Kecskeméthy Aurél.:] Lehet-e népszerű a conservativ politika Magyarországon? In: Magyar Politika, 1872. október 12.

nemcsak a kormány, hanem az említett Kecskeméthy-féle álláspont ellen is. (Sennyey nem győzött elhatárolódni a Magyar Állam gyakran útszéli hangvételű megnyilatkozásaitól.)¹⁴⁴⁹

Kecskeméthynek a Balközéppel kapcsolatos fenti eszmefuttatása prófétai szónak bizonyult. Amikor 1874 végén már látható volt, hogy Tisza Kálmánék feladva az ellenzékiiséget, összefognak (Szabadelvű Párt néven fuzionálnak) a válságba került Deák-párttal, a Sennyey-csoport nem akart betagozódni tovább a kormánypártba. (Kecskeméthy ugyanakkor abban tévedett, hogy a Deák-pártban a konzervatívok idővel meghatározóak is lehetnek, épp az ellenkezője történt: a fúzió a kormánypárt liberális önmeghatározását erősítette. Nem véletlen, hogy 1873-tól egyre fokozódó támadásokat intézett a liberalizmus ellen, ezáltal a konzervativizmus létjogosultságát kívánta elmélyíteni, hangsúlyozva, liberálisok is veszélyeztethetik a szabadságot és konzervatívok is harcolhatnak érte.¹⁴⁵⁰) Az ellenzéki pártalakítást azonban - értelemszerűen - nem közjogi, hanem ideológiai alapon kívánta megvalósítani, a konzervatív pártalakításkor pedig jóval körültekintőbben eljárni, mint ahogy Apponyi tette korábban. A pártalakítás nyitányának Sennyey 1875. január 29-én, a költségvetési vitában elmondott beszédét tekinthetjük.¹⁴⁵¹ Az ország pénzügyi stabilizációja mellett elvi kiindulópontja az volt, hogy a „parlamentáris szerkezet [vagyis a népképviselői jelleg] szívünk minden buzgalmával fönntartandó”, ugyanakkor szükség van általában a törvényhozás illetve azon belül a főrendiház stb. reformjára, sőt a kibontakozás politikai feltétele a pártszerkezet átalakulása is: „Igen kívánatosnak tartanám a pártoknak elvi alapokon való alakulását. De ennek előfeltétele az, hogy a közvélemény a házon kívül és elvek körül csoportosuljon, és hogy az elveknek tisztázása a sajtóban és az irodalomban éppen ez elveknek nagyobb szabású megvitatása által előkészítették és irányoztassék.” Feltűnő, hogy nem beszélt egyházpolitikai vonatkozásokról, sőt - mondhatni „kristálytisztá” konzervatív érvelésnek megfelelően - az állam irányító szerepét, fontosságát hirdette, melynek minden autonóm érdek (így vallási tanok is) alárendelendő. Ugyanezt a felfogást képviselte a formálódó párt május 5-én megfogalmazott programtervezete, a „zempléni (sátoraljaújhelyi) pontok” is.¹⁴⁵² Örömközlőknek adtak hangot afölött, hogy a két legnagyobb párt között a „kiegyezés vitatása már nem képez választófalat”, ennek megfelelően szorgalmazták, hogy a pártok „politikai elvek homogenitása szerint csoportosulhassanak”. A fúziót taktikai és nem pedig nézetazonosság folytán létrejövő szövetségnek, „mechanikus vegyület”-nek látták, ezzel indokolták az önálló pártalakítást. A 12. pontos tervzet csak a vége felé, általánosságban és érintőlegesen foglalkozik a vallás ügyével. A nemzeti összefogás jegyében a nemzetiségi és vallási ellentétek félretételét, a lelkiismereti szabadság biztosítását és a toleranciát szorgalmazta. Jellemző, hogy az egyház ügyével nem külön, hanem a nemzetiségi kérdéssel összefüggésben nyilatkozott: „Zilált viszonyaink között mellőzendők a meddő elméleti vitatkozások nemzetiségi és vallási kérdésekről. Leghelyesebb azon politika, mely a törvényesen megállapított jogokat lelkiismeretesen tisztelve, a békét az egyes nemzetiségek és hitfelekezetek, valamint ezek és az állam közt féltékenyen őrzi, de egyszersmind a magyar állam egységén, törvényén és jogain csorbát ejteni nem enged.”

¹⁴⁴⁹ Ld. minderről: *Gergely András - Veliky János*, i.m. 162-165. o.

¹⁴⁵⁰ Ld. pl. *Magyar Politika*, 1875. május 22. Bár nem kételkedett abban, hogy a Szabadelvű Párt konzervatív jellege is megmarad, Sennyeyék csatlakozását már „csempészáru” szállításának tartotta volna. *Magyar Politika*, 1875. június 13.

¹⁴⁵¹ Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 14. köt. Budán, Országgyűlési Iratok Kiadóhivatala, 1875. 221-228. o.

¹⁴⁵² Nyilatkozat. In: *Magyar Politika*, 1875. május 15.

Sennyey körültekintő politikai szerepvállalására utal, hogy - bár vállalta és tartalmilag meg is indokolta a konzervatív minősítést - pártjának a Jobboldali Ellenzék elnevezést adta. Ezt valóban taktikai szempontok indokolhatták, a párt katolikus jellegének hangsúlyozása ugyanakkor, nézetünk szerint, más okból maradt el. (Apponyi egykorúan ezt is aktuálpolitikai megfontolásokkal magyarázta.)¹⁴⁵³ A katolikus jelleg „elhallgatása” sokkal inkább Sennyey konzervativizmusának tartalmával függött össze. Nemcsak arról volt szó, hogy kerülte az egyházpolitikai témájú megnyilatkozásokat, hanem arról, hogy politikája középpontjába valóban az állami szerepvállalás, a tekintélyelv, a rend erősítését (valamint konkrétan a pénzügypolitika kérdéseit) állította, és az össznemzeti célokra tekintettel meg kívánt szabadulni a felekezeti elfogultságtól, valamint a társadalmi békességet veszélyeztető radikális jobboldali mozgalmaktól. A vallásosságot mint az állam életében rendkívül fontos erkölcs letéteményesét persze fontosnak vélte, de az egyházi érdekekkel való összefogást elutasította. S ha jellemző módon megfogalmazott programokban vagy a parlamentben nem, de pártja nagygyűlésein hangot adott meggyőződésének: „Azt kívánják tőlünk [ti. az ellenzék], hogy létjogunk bebizonyítása végett az államalap íránt foglaljunk el külön állást? Hogy mi ne fogadjuk el a parlamentarizmust? Tudják meg, tudniuk kell, hogy mi nem vagyunk reakcionáriusok. Mi konzervatívek vagyunk. A konzervatív eszme azon talajon működik, melyet a törvény eleje szab; azon téren mozog, melyet az ország alkotmánya kijelöl. Működik a viszonyok helyes mérlegelésével, tekintetbe véve a nemzet erejét, a viszonyokat, az idők követelményeit. Sokan azt várták, hogy mi a vallás terén, felekezeti exkluzív állást fogunk elfoglalni. És miután ezt repudáltuk, azt mondják, nincs létjogunk. Azt hitték, vagy azt akarták-e vajon, hogy mi felekezeti harcot, vallásháborút fogunk kezdeni? Mi nem követünk felekezeti politikát, de vallási közömbösséget sem negélyezünk. A konzervatív irány minden vallás, minden egyházi felekezet tüneményét, jogait, birtokait, egyformán tiszteltben tartja. De éppen, mert a vallást a polgári rend, fegyelem s társadalom alapjául tiszteli, nem tart azokkal, kik a vallástalanságban vélik rejleni a fölvilágosodást.”¹⁴⁵⁴ Sennyeynek ez - a püspöki kar álláspontjával is egybehangzó - felfogása ugyanakkor nem tudott szélesebb körben hatni. A párt 18 képviselője, mint megannyi „hadsereg nélküli vezér”¹⁴⁵⁵ ugyan ott ült a parlamentben 1878-ig, de a ciklus végére az egyetlen jelentős, nem közjogi alapon szerveződő pártról is kiderült, hogy nem tudja a konzervatív értékeket számottevően megjeleníteni, egyre nehezebben tudta a kormánypárttal való szembenállását definiálni. Sennyeynek a párt éléről történő távozása után a Független Szabadelvűekkel és a Kerkápoly-Szilágyi-frakcióval együtt hozták létre az Egyesült Ellenzéket. Ebben a heterogén formációban azonban a katolicizmus már teljesen, a konzervativizmus pedig majdnem teljesen háttérbe szorult, utóbbi egyszerűen „szétfoszlott és a párt beállt, csupán árnyalatnyi különbségeket hangsúlyozva a közjogi harcvonalba”.¹⁴⁵⁶ Kortárs konzervatív megfogalmazás szerint „egész Magyarország a szabad-elvűség monopóliumának volt kiszolgáltatva.”¹⁴⁵⁷ Az Egyesült Ellenzékből jött létre a

¹⁴⁵³ Idézi: Tóth László, i.m. 518-519. o. A Jobboldali Ellenzék-ről ld.: A magyar polgári pártok programjai, i.m. 363. o.; Pártpanoptikum, i.m. 142. o. stb. Megjegyzés: a politikai csoportosulást „Konzervatív Párt” tulajdonnév alatt ismerteti: Gergely András - Veliky János: A Konzervatív Párt sajtója. In: MST. II/2. 324-329. o. (Az 1878-ban létrejött Egyesült Ellenzéket pedig „Mérsékelt Ellenzék”-ként mutatja be, holott ez a névváltozás csak 1884-ben következett be.)

¹⁴⁵⁴ A jobboldali ellenzék értekezlete. In: Magyar Politika, 1875. május 23. Sennyey egyéniségéről és politikájáról részletesebben: Gratz Gusztáv, i.m. 143-149. o.

¹⁴⁵⁵ Beksics Gusztáv, i.m. 722. o.

¹⁴⁵⁶ Szekfü Gyula, i.m. 485. o.

¹⁴⁵⁷ Kaas Ivor: Előszó. In: Asbóth János társadalom-politikai beszédei. Bp., Aigner, 1898. XI. o.

Mérsékelt Ellenzék, amelyen belül az 1880-as évek második felében újra erősödtek bizonyos konzervatív tendenciák. Ez azonban már nem elsősorban Sennyey konzervativizmusa volt, hanem az „új”-konzervatív agrárius-nacionalista csoportok előfutárai. (A Mérsékelt Ellenzékből jött létre Apponyi Albert Nemzeti Pártja 1892-ben.)

A fúzió idején a katolikus közvéleményben is egyébként jellemzővé vált a politikai szerepvállalástól való eltávolodás. A dualizmus 1870-es évek közepén tapasztalt válságjelenségeiben számos egyházi megnyilatkozás nem a politikai kérdésekre koncentrált, hanem arra hívta fel a figyelmet, hogy az általános erkölcstelenség az igazi probléma, nem a gazdasági vagy társadalmi feszültségek. „Legalábbis ezt gyaníttatják azon lármás felkiáltások, miszerént e század a felvilágosodás, a haladás százada - írta jellemzően egy katolikus lap -, [...] holott más oldalról az általános erkölcsi romlás oly kiáltó jeleivel találkozunk ismét, melyek világosan mutatják, hogy baj van készülöben. Azonban Lónyay vagy Kerkápoly-féle dicsbeszéddek a deficit fölött, úgy tudjuk, már senkiben sem találnak bámulóra.”¹⁴⁵⁸ Később ugyanez az orgánum jellemző módon arra panaszkodott, hogy „a mai kor teljesen elveszíté a vallás zománcát” illetve rezignáltan fordult el a közélettől.¹⁴⁵⁹

Mielőtt az 1870-es évek végétől folytatnánk, érdemes felidézni Asbóth János 1874-ben írt röpiratát, melynek szerzőjében a magyar konzervatív politikai gondolkodás talán legnagyobb formátumú dualizmus-kori személyiségét tisztelhetjük.¹⁴⁶⁰ Asbóth már azzal is feltűnést keltett, hogy a magyar konzervativizmus egészét egy szellemi horizontba foglalta „Dessewffy Auréltól Sennyey Pálig”, és természetesen eszményképe neki is a „valódi liberalizmust megtestesítő” Széchenyi volt. (A Kossuth-kultusz terjedését mélységesen elítélte.) Tipikus konzervatív érveléssel elvitatta a liberálisoktól, hogy valóban liberálisok volnának (zsarnoksággal, a nemzetiségi és felekezeti izgatás, az anarchia és a korrupció elősegítésével, dilettáns doktrinerizmussal vádolta az Andrássy-kormányt), továbbá úgy vélte, hogy ők vitték a világosi katasztrófába az országot, amely felé az 1870-es évek elején is elindultak, míg a konzervatívok szemében az 1850-es években az alkotmányosság tartalékai, a kibontakozás zálogai, sőt az 1867-es kizárólagos létrehozói voltak.¹⁴⁶¹ A két eszmerendszer közötti különbséget így világította meg: „A liberalizmus bizonyos elvekből indul ki és bizonyos elvek megvalósítása képezi célját. A konzervatív politika az adott viszonyokból indul ki és a helyzet, az állam, a honpolgárok reális szükségseiben keresi célját. A liberalizmus mindenekelőtt elveit és teóriáit, a konzervatív politika mindenekelőtt a hazát igyekszik szolgálni.” Leszögezte továbbá, hogy a konzervativizmus „az ország és a nemzet érdekeivel és reális szükségletével nem jön összeütközésbe, és így egyedül képes szilárd intézményeket, meg nem akadó haladást, biztosított rendet létrehozni, ami nélkül biztosított szabadság sem képzelhető”, továbbá nem maradi, hanem nagyon is progresszív irányzat, mely minden szempontot a magyar állam stabilitásának rendel alá.¹⁴⁶² Külön fejezetet szentelt az egyházpolitikának,¹⁴⁶³ amelyet a

¹⁴⁵⁸ Cs.J.: Az erkölcsi romlás útja. In: Katholikus Hetilap, 1875. október 14. 341-342. o.

¹⁴⁵⁹ M-y: Jelek a láthatáron. I. In: Katholikus Hetilap, 1875. október 28. 361-362. o.; Jósika Kálmán: Ne politizáljunk annyit. In: Uo., 1877. október 18. 349-350. o.

¹⁴⁶⁰ Asbóth János: Magyar conservativ politika. Bp., Légrády, 1875. (3. kiadás) Asbóthról az utóbbi időben ld.: Lackó Miklós: A magyar konzervatívok legképzettebb publicistája. Asbóth János: Korunk uralkodó eszméi. In: Századvég, 2000. ősz. [Századvég Online: <http://www.szazadveg.hu/kiado/szv/archivum/19/lacko.htm> - 2002. október]; Mester Béla: A negyvennyolcas szabadelvűségtől a konzervatív etatizmusig. Két magyar politikai gondolkodó a tizenkilencedik századból. In: Korunk, 2002. július. [Korunk Online: http://www.korunk.org/2002_7/mesterb.htm - 2002. október.]

¹⁴⁶¹ Asbóth János, i.m. 5., 9., 31., 59., 64., 84. o.

¹⁴⁶² Uo. 94-95., 130. o.; ld. erről: Molnár Attila: A konzervatívok állama. In: Magyar konzervativizmus. 19-28. o.

konzervativizmus egyik legfontosabb, nyíltan tisztázandó kérdéskörének nevezett, már csak azért is, mert szoros összefüggésben volt a népszerűséggel. Sennyey idézett véleményével összecsengő módon visszaautasította a magyar konzervativizmust ultramontán jelleggel felruházó gyakori vádat, azzal, hogy a magyar nemzeti érdekek egyetlen külföldi (így római) érdeknek sem vethetők alá. Már csak a nemzet többségének megnyerése céljából sem lehetnek a konzervatívok felekezetieskedők, így nem köthetnek szövetséget a katolicizmussal sem: „A magyar konzervatív pártnak nem szabad katolikus pártnak lenni, hanem olyannak kell lennie, melyhez a protestáns, a zsidó, az óhitű éppúgy csatlakozhassék, mint a katolikus.” Sőt a magyar politikusokkal szemben elvárásként fogalmazta meg, hogy személyes (vallási) meggyőződésüket is mindenkor rendeljék alá nemzeti szempontoknak és, ha a kettő összeütközésbe kerül, habozás nélkül utóbbi mellett döntsének. Bár udvariasan megjegyezte, hogy észrevétele szerint a katolicizmus a magyarságnak természetes és mindenkor potenciális szövetségese (!), sőt „bizonyos eventualitások közt a magyarság egyik védbástyája”, az államellenes és centrifugális nemzetiségi törekvések akadályozója stb. - feltűnő, hogy az állam és az azzal összekapcsolt nemzet priorizálása még az egyházzal való nyílt szembehelyezkedésig is elvezette. Jogosnak ismerte el például a zsidóságnak a keresztényekkel való vegyes házasságra irányuló társadalmi igényét, és a későbbiek ismeretében különösen érdekes, hogy kilátásba helyezte: „Amennyiben tehát a konkrét viszonyok igénylik és az állam viszonyai megengedik, a polgári házasság is a konzervatív párt egyik programpontja lesz.” (A számos jellemző egyházi megnyilatkozás közül csak egyet idézünk. Szombathelyi papok a törvényhozáshoz intézett petíciójukban „mindenekelőtt kéri a polgári, valamint a keresztények és nem keresztények közt kötendő házasság mellett indítványba vett törvényjavaslat mellőzését, minthogy eme francia forradalom torzszülötte, mint a házasság élet szent kötelékének felbontója előtt [mindenki] irtózik.”¹⁴⁶⁴)

Hasonlóan a kiegyezés után a Deák-pártban megfigyelhető folyamathoz, az 1880-as években a Szabadelvű Párthoz is több konzervatív csatlakozott (például maga Asbóth János is), mert Tisza Kálmánban a rend és a legitimitás megtestesítőjét látták. Általános volt a meggyőződés, hogy a kormánypártban (annak jobbszélén) lehet a legeredményesebben képviselni a konzervatív politika értékeit.¹⁴⁶⁵ Ugyanezeket nem pártpolitikai jellege folytán, hanem intézményként önmagában képviselte például az országgyűlés felsőháza, melyet Schvarcz Gyula joggal nevezett 1879-ben (vagyis a felsőházi reform előtt) a „nemzeti konzervativizmus rendi letéteményesének”.¹⁴⁶⁶ A konzervatív szellemiség nyíltan megjelent a sajtóban, röpiratokban és ezek tudatformáló hatása révén korlátozott befolyást gyakoroltak a közéletre. Az 1880-as évekből érdemes egyet-kettőt felidézni, különös tekintettel egyházpolitikai vonatkozásaikra. Tóth Gáspár, korának ismert jogásza, törvényszéki bíró több alkalommal is teoretikus igénnyel foglalkozott a konzervativizmus problémájával, és - Asbóthhoz hasonlóan - eszmerendszere középpontjába az állam irányító-szabályozó szerepének abszolút érvényét állította. Egyik írásában¹⁴⁶⁷ korának liberalizmusát az „öntevékeny társadalom” jogosultságai-ként határozta meg, míg a konzervativizmust úgy, mint az „állami főhatalom jogát a

¹⁴⁶³ Asbóth János, i.m. 167-171. o.

¹⁴⁶⁴ Katholikus Társadalom, 1882. június 4. 5. o.

¹⁴⁶⁵ Ld. erről pl.: Kaas Ivor, i.m. XIII-XIV. o.

¹⁴⁶⁶ Idézi: Miru György: Kísérlet az állam körül. Schvarcz Gyula reformtervei a dualizmus kori alkotmányosság továbbfejlesztésére. In: Aetas, 1999. 1-2. sz. [Aetas Online: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/1999_1-2/1h-04.htm - 2002. október]

¹⁴⁶⁷ Tóth Gáspár: A magyar conservativismus programja. Bp., Révay, 1884.

társadalom felett”. Asbóth idézett gondolatmenetét azzal fűzte tovább, hogy előbb szükséges az erős, központosított magyar állam megteremtése, azután a társadalom önszerveződésének folyamata, amit a liberálisok pont fordítva csináltak. Az „állambontó” liberalizmus legnagyobb vétkéét a társadalom organikus rendjének megbontásában jelölte meg. A konzervativizmus szervezőelvének szánt abszolút etatista megközelítése folytán az egyházak érdekeit teljesen alárendelte az államénak: „Bármily fontosságot tulajdonítsunk az egyes felekezeteknek, ezek jogainak és autonómikus szervezetének, az állam érdekeit ezek fölé kell helyeznünk, s ha ezek közt ellentétek merültek fel, az állam nem lehet az, melynek rovására a felekezetek érzékenykedése kíméltelessék” - írta, sőt az egyházi iskoláztatás helyett az állami iskolahálózat előtérbe helyezésének (eredetileg liberális és az egyház által támadott) elvét is határozottan vallotta. Súlyos szavakkal bélyegezte meg a „felekezeti autonómia köpenye alatt államellenes célokat követő” hazafiatlan papokat és tanítókat. Egy másik röpiratában¹⁴⁶⁸ Tisza Kálmán egyik nevezetessé lett mondásával szállt vitába, amikor a miniszterelnök kijelentette: „Én uraim konzervatív embert eleget ismerek, de nagyon keveset azok közt, kik ma szerepelnek, konzervatív pártot azonban azon nemes és alkotmányos értelemben, melyben ennek teljes jogosultsága volna, nem ismerek. Ma az a helyzet, hogy a szabadelvű haladás zászlaját és ott, ahol konzerválni kell, a konzerválás zászlaját is ugyanazon egy pártnak kell hordoznia.” Tóth Gáspár éppen ezért szorgalmazta egy konzervatív párt létrehozását, mivel a liberálisok így az ő érdekeit egyszerűen kisajátítják. Márpedig - mondta - nem igaz, hogy a magyar állam erős tudott maradni, korának antiszemita zavargásaiban, a nemzetiségi illetve szocialista mozgalmaiban az állam szerepét felértékelő konzervatív program elemi erejű szükségességét látta meg. Rámutatott arra, hogy az „állam konzerválása” az izgatások okait távolítaná el. Tisza felsőházi reformjavaslata kapcsán érdekes egyházpolitikai nézetnek is hangot adott, amikor kifogásolta, hogy a katolikus püspökök mellett a protestáns egyházak előljárói is tagjai lesznek a törvényhozásnak. S míg előbbieknél az államérdeknek való megfelelés biztosított (hiszen miniszteri ellenjegyzés kell beiktatásukhoz), utóbbiaknál nincs arra garancia, hogy - például a felvidéki evangélikus szlovákok közül - a „magyar állam ellensége” kerülhessen a parlamentbe.

Hasonló indíttatásból, de sok ponton eltérő nézeteket képviselt egy 1887-ben névtelenül megjelent, ugyanakkor „Nemzeti Konzervatív Párt” néven önálló politikai erő szervezését indítványozó, annak 12 pontos programját is tartalmazó röpirat.¹⁴⁶⁹ (A párt megalakulásáról vagy esetleges tevékenységéről további adatunk nincs, a kísérlet a gondolati konstrukció felidézése miatt mégis tanulságos.) Az 1887-es választási eredményekből (Tisza Szabadelvű Pártjának elsőpró sikeréből) már-már apokaliptikus következtetéseket vont le, úgy érezte, veszélybe került minden, „vallás, erkölcs, törvény, rend, család és vagyon”. Éppen ezért fenti szerzőkkel ellentétben nagyobb hangsúlyt fektetett annak hangoztatására, hogy vallás nélkül az állam nem létezhet, s míg előbbieket az egyházakkal szemben kívánták az állami érdekek elsőbbségét propagálni, az anonim pártalapító szerint „az egyház és állam érdeke elválaszthatatlanul egybe van forrva, és sem egyiknek nem elég, ha némely főpap százezres jövedelméből egy pár zárdát vagy effélét épít, sem a másinak, ha minden küldöttségben vagy gyűlésen elnök és szónok tudományos hírben áll.” Súlyos szavakkal bélyegezte meg ugyanakkor a közéleti funkciókat vállaló, harácsoló főpapságot és a híveik erkölcsi nevelését elhanyagoló alsópapságot. Az iskolarendszerrel kapcsolatosan a tanítás vallás-erkölcsi és hazafias alapjait hangoztatta, mely az „állam és egyház kölcsönös befolyásával és támogatásával” valósítható meg.

¹⁴⁶⁸ Tóth Gáspár: Tisza Kálmán programja conservativ megvilágításban. Bp., Révay, 1884.

¹⁴⁶⁹ Conservativ magyar politika. Bp., é.n. [1887.]

Tisza Kálmán másfél évtizedes miniszterelnökségét az egyházpolitikában a „nem bolygatni” felfogása uralta, minek következtében a püspöki kar továbbra sem látta időszerűnek katolikus politikai mozgalom indítását vagy pártolását. A kormány következetesen, de az egyház érzékenységét szem előtt tartva hajtotta végre programját, és a nagyon kényes kérdésekben (például a polgári házasság, a vallás szabad gyakorlásának ügye stb.) tartózkodott a konfrontatív fellépéstől, számos gesztusra is hajlandó volt.¹⁴⁷⁰ (Más kérdés, hogy a liberális kormányzat bármilyen kompromisszumos, mérsékelt intézkedése is alkalmas volt arra, hogy antiklerikalizmussal vádolják.) A püspöki kar a felmerülő sérelmeket (például iskolaügyben vagy kinevezések esetén stb.) a minisztériumokkal való kapcsolattartás vagy a törvényhozáshoz benyújtott petíciók útján igyekeztek orvosolni,¹⁴⁷¹ és ezzel együtt többé-kevésbé elmondható, hogy a főpapság betagozódott a korabeli magyar politikai rendszerbe. Felerősödött viszont az alsópapság és a katolikus kispolgári rétegek mozgalmi jellegű aktivitása, nem véletlen, hogy az 1883-1884-ben szervezkedő, Istóczy Győző-féle antiszemita pártnak egyik legerősebb társadalmi bázisát, valamint - a tradicionális keresztény antijudaizmus folytán - ideológiai adalékát nyújtották.¹⁴⁷² Ezen mozgalmak mellett a katolikus politizálás iránti társadalmi igény mutatkozik meg abban is, hogy számos, kifejezetten közéleti (vagyis nem hitbuzgalmi) aktivitásra lehetőséget biztosító egyesület működött, jelentős tagsággal, melyek bármikor felhasználhatónak mutatkoztak pártpolitikai jellegű mozgósításra. Jellemző példaként megemlíthetjük a Katholikus Elvbarátok Szövetségét és a Budapesti Katholikus Kör tevékenységét.¹⁴⁷³ Általános jellemzőként meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy az 1880-as években a liberális kormányzat intézkedéseit folyamatosan vallásellenességgel vádolták, olyannyira, hogy a katolikus közéletben az üldözöttség, az „ostromlott vár” érzése vált meghatározóvá.

A pártalakulással kapcsolatos viták a politizáló egyházat is jellemezték az 1880-as években, és az egymással is polemizáló egyházi álláspontokban¹⁴⁷⁴ gyakran felbukkan érvként a konzervatívokkal való összefogás illetve az önálló, kifejezetten katolikus (egyúttal jellegéből adódóan konzervatív) politikai párt létesítésének alternatívája. A Magyar Állam 1884-ben elérkezettnek látta az időt arra, hogy a „romboló liberalizmus legyőzöttség és a keresztény konzervatív irány érvényre jusson”, míg vele szemben a Magyar Korona c. kormánytámogató katolikus lap ellenezte az ellenzéki párt létrehozásának ötletét. Természetes, hogy az egyházi berkekben megfogalmazódott konzervatív párt-alapítási ötletek (felmerült pl. a „Széchenyi-párt” vagy egy „országgyűlési katolikus klub” ötlete stb.) a konzervativizmust, mint elsődlege-

¹⁴⁷⁰ Trefort Ágoston kultuszminiszter például az esztergomi érsek diszvacsoráján 1879-ben úgy nyilatkozott, ahogy azt konzervatív-klerikális körök sem fogalmazhatták volna másként: „Az államok jóléte, boldogsága, virágzása csak akkor érhető el, ha azok törekvései az egyházéival karöltve haladnak.” *E.Nagy Alajos: Állam és egyház. I.*, In: *Katholikus Hetilap*, 1879. május 8. 145-146. o.

¹⁴⁷¹ Ezeket rendszeresen közölte a sajtó is, 1882-ből ld. pl.: Haynald Lajos [...] a képviselőház közoktatásügyi bizottságához a kath. középiskolák ügyében benyújtott emlékirata. In: *Katholikus Társadalom*, 1882. február 11. I. mell.; további iskolaügyi, birtokpolitikai, házasságjogi kérdésben benyújtott törvénymódosítási javaslatok: Uo., 1882. június 4. 5. o. stb.

¹⁴⁷² Az Istóczy-mozgalom katolikus egyházi vonatkozásairól többek között ld.: *Kubinszky Judit: Politikai antiszemitizmus Magyarországon, 1875-1890.* Bp., Kossuth, 1975.; *Andrew Handler: Early Blueprint of Zionism. Győző Istóczy's Political Antisemitism.* Boulder-New York, Columbia University Press, 1989. stb. A tiszaezlári vérvádat a katolikus sajtó jórészt antiszemita meggyőződéssel találta. Ld. pl. a Magyar Állam és a Katholikus Társadalom cikkei, ill.: *Buzinkay Géza: A katolikus politikai sajtó.* In: *MST. II/2.* 358-365. o.

¹⁴⁷³ Előbbire ld. pl. *Halász Mihály: 18589.* In: *Katholikus Társadalom*, 1882. október 22.; utóbbira: Asbóth János társadalom-politikai beszédei, i.m. 156-160. o. stb.

¹⁴⁷⁴ Minderről: *Buzinkay Géza*, i.m. 362-363. o.

sen egyházi jogvédő ideológiát értelmezték és ennek megfelelően is keresték a kibontakozás útját. Erdemes felidézni, hogy az egyházpolitikai viták elején, 1890-ben, amikor a „porig lealázott katolikusok öntudatra ébredve megkezdték a küzdelmet a képviselőházban is”,¹⁴⁷⁵ a pártalapítással kapcsolatban az addig harcias katolikus álláspontok is inkább az óvatosságot, ugyanakkor a pártszervezés napirenden tartását javasolták: „Elérkezett tehát az idő, hogy a nemzeti eszmék határozottan életképes pártalakulásban törjenek felszínre, mely a kormányt és a kormánypártot is helyes irányba kell, hogy terelje. A függetlenségi program mai, inkább negatív, mint pozitív alakjában nem képes e feladatra, új pártalakulás kell, mely a nemzet történelmi misszióját teljesíteni akarja és nem éri be annak üres hangoztatásával.”¹⁴⁷⁶ Ugyanakkor szükségesnek tartotta a katolicizmus sérelmeinek haladéktalan orvoslását, és határozott, de várakozó álláspontra helyezkedett: „Éppen ezért az új pártalakulásokkal szemben mindaddig, míg biztató jeleket nem veszünk, várakozó álláspontot foglalunk el. Mert elég volt a csalódásból már az Apponyi-féle kísérletek alatt, melyeket a magyar katolicizmus bona fide támogatott, de melyektől soha egy mákszemnyi vizontszolgálatot nem kapott. A magyar katolicizmus nem csatlakozik egyetlen párthoz sem, sőt azt hisszük, külön is fog szervezkedni [...] De ha elérkezik az a várva várt idő, midőn a magyar katolicizmus, mint politikai párt jelenik meg a parlamentben, a nemzeti eszme benne mindenkor hű fegyvertársa talál, egy pártköteléket azonban csak azokkal képezünk, akik nem a párttagok számának növekedéséért, hanem a mi elveink megvalósításáért nevezik magukat katolikusoknak.” Utóbbi megfogalmazás a világiakkal szembeni bizalmatlanságot sugall, és arra utal, hogy a tervezett pártot az egyházból kiindulva, vagy legalábbis annak ellenőrzése, irányítása alatt képzelték el.

Kitekintés: az egyházpolitikai küzdelmek és a Néppárt megalakulása

Az 1890-1895 közötti egyházpolitikai harcok történetét történetírásunk jól és sokoldalúan bemutatta.¹⁴⁷⁷ A szembenálló feleket a vitában egyértelműen a liberalizmus illetve az egyházi jogvédelem szándéka vezette. Összegzően azt állapíthatjuk meg, hogy a kötelező polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről, a gyermekek vallásáról, a vallás szabad gyakorlásáról, valamint az izraelita felekezet bevetté nyilvánításáról szóló törvények egy új, minden korábbinál átfogóbb polarizációt indított el konzervativizmus és katolicizmus viszonyában. A Szabadelvű Pártról egyértelműen leválasztotta a konzervatív elemeket (érdekességként megjegyezzük, hogy Asbóth János is élesen elítélte a polgári házasságot, és a vita hatására lépett ki a kormánypártból¹⁴⁷⁸), és a konzervativizmus táborán belül is az egyházas, jogvédő felfogás felé billentette a többséget. E polarizációhoz járult még az 1891. évi Rerum Novarum enciklika hatása, mely a katolikus társadalomszervezés illetve politizálás fogalmi kereteit

¹⁴⁷⁵ Hortoványi József: Az ellenfél tábor. In: Magyar Állam, 1890. szeptember 11. A sérelmi politikára összefoglalóan: o - t. [Forster Gyula]: A katolicus clerus sérelmei 1848 előtt és után. 1-5. r. In: Budapesti Szemle, 1892. 71. köt. 223-257., 345-385., 72. köt. 28-65., 193-242., 339-383. o.

¹⁴⁷⁶ Pártválság s a katolicizmus. In: Magyar Állam, 1890. szeptember 13.

¹⁴⁷⁷ Ld. pl. Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története, 1890-1895. Pécs, 1938.; Csáky, Moritz: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.); Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867-1918. München, Aurora, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. II.); Hanák Péter: Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. In: MOT. 7/1. 53-148. o.; Szabó Dániel: A Néppárt megalakulása. In: Történelmi Szemle, 1977. 2. sz. 169-208. o. stb.

¹⁴⁷⁸ Asbóth János társadalom-politikai beszédei, i.m. 227-290. o.

jelentősen kibővítette. A századforduló katolicizmusa a Néppártnak köszönhetően már egyértelműen önálló, egyházi érdekeket középpontba állító politikai irányzat, mely korának szintén átalakult újkonzervatív irányzataival kereste a kapcsolódási lehetőségeket.¹⁴⁷⁹

¹⁴⁷⁹ Ld. kitűnő összefoglalásként: *Szabó Miklós*: Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában. In: Magyarország története, 1890-1918. Főszerk.: *Hanák Péter*. Bp., Akadémiai, 1978. (MOT. 7/2.) [Magyar Elektronikus Könyvtár, 1998. http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/mo_1867/dualizm - 2002. október]; *Gergely Jenő*: A politikai katolicizmus Magyarországon. (1890-1950) Bp., Kossuth, 1977.